

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ महाभारते हरिवंशे विष्णुपर्व ॥ अमुष्मिन्पथमेव्याये स्वर्गादप्येत्य नारदः ॥ कंसयाकथयन्तस्य कृष्णान्मृत्युरीरयति ॥ १ ॥ प्रेषयामास दूतमिति शेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विमृज्य प्रकल्प्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ लघुस्वसा कनिष्ठमागिनी तैवेति शेषः । अन्ये तु श्रीगणेशाय नमः ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञात्वा विष्णुं क्षितिगतं भार्गांश्च त्रिदिवौकसाम् ॥ विनाशशंसी कंसस्य नारदो मथुरां ययौ ॥ १ ॥ त्रिविष्टपादापतितो मथुरोपवने स्थितः ॥ प्रेषयामास कंसस्य उग्रसेनसुतस्य वै ॥ २ ॥ स दूतः कथयामास मुनेरागमनं वने ॥ स नारदस्यागमनं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः ॥ ३ ॥ निर्जंगामासुरः कंसः स्वपुत्र्याः पद्मलोचनः ॥ स ददृशांतिपिं श्लाघ्यं देवर्षिं वीतिकल्मषम् ॥ ४ ॥ तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्चसम् ॥ सोभिवाद्यर्षये तस्मै पूजां चक्रे यथाविधि ॥ ५ ॥ आसनं चाग्निवर्णभं विमृज्योपजहार सः ॥ निषसादासने तस्मिन्स वै शक्रसखो मुनिः ॥ ६ ॥ उवाच चोग्रसेनस्य सुतं परमकोपनम् ॥ पूजितोहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ७ ॥ गते त्वेवं मम वचः श्रूयतां गृह्यतां त्वया ॥ अनुमृत्य दिवोलोकानहं ब्रह्मपुरोगमात् ॥ ८ ॥ गतः सूर्यसखं तात विपुलं मेरुपर्वतम् ॥ स नन्दनवनं चैव दृष्ट्वा चैत्रथं वनम् ॥ ९ ॥ आपुतं सर्वतीर्थेषु सरित्सु सह दैवतैः ॥ दिव्या त्रियारा दृष्टा मे पुण्या त्रिपथगा नदी ॥ १० ॥ स्मरणादेव सर्वपापमहसां या विभेदिनी ॥ उपस्पृष्टं च तीर्थेषु दिव्येषु च यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ देवगन्धर्वनिर्घोषैरप्सरारोभिश्च नादितम् ॥ १२ ॥ सोहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्धनि ॥ संगृह्य वीणां संसत्तामगच्छं ब्रह्मणः सभाम् ॥ १३ ॥ सोहं तत्र सितोष्णीषान्नानारत्नविभूषिताम् ॥ दिव्यासनगतान्दवानपश्यं सपितामहान् ॥ १४ ॥ तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः ॥ भवतः सानुगस्यैव वधोपायः सुदारुणः ॥ १५ ॥ तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां लघुस्वसा ॥ योस्या गर्भोष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ १६ ॥ देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः ॥ परं रहस्यं वेदानां स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ १७ ॥ परश्चैवापरस्तेषां स्वयंभूश्च दिवौकसाम् ॥ ततस्ते तन्महदूतं दिव्यं च कथयाम्यहम् ॥ १८ ॥ श्लाघ्यश्च स हि ते मृत्युर्भूतपूर्वश्च तं स्मर ॥ यत्नश्च क्रियतां कंस देवक्या गर्भकृत्तने ॥ १९ ॥ एषा मे त्वदृता प्रीतिर्यदर्थं चाहमागतः ॥ मुज्यतां सर्वकामार्थाः स्वस्ति तेस्तु व्रजाम्यहम् ॥ २० ॥ इत्युक्त्वा नारदे याते तस्य वाक्यं विचिन्तयन् ॥ जहासोच्चैरुत्तः कंसः प्रकाशदशनश्चिरम् ॥ २१ ॥

पितृस्वसेति पाठं प्रकल्प्य पितृसंबन्धिनी स्वसा व्यवहितसगिनीति व्याचख्युः ॥ १६ ॥ १७ ॥ परो मोक्षः अपरः स्वर्गः तत्पद इत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वस्ति शोभनम् ॥ २० ॥ २१ ॥

सू०-१ गर्भेषु यदि शक्यते इति ।

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कदं पंडितम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कोलिकिलः युद्धोत्तुक्तः सुष्ठिष्ठान् सिमभान् ॥ ३० ॥ कण्डूयमानः संवर्षं जनयन् तन्वैः उपायैः ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥ इति श्रीहरिवंशो विष्णुपर्वणि टीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अस्मिन् द्वितीये सध्याये कंसस्याकुलनोच्यते ॥ विष्णुना योगमायायै देवकार्यानुशासनम् ॥ १ ॥ अज्ञा-
 पत्त आज्ञापितवात् । संबन्धः क्रुद्धः ॥ १ ॥ प्रथमात् प्रथमं जन्मदिनं प्राप्येत्यर्थः । सोऽयं पृथङ्मर्षाणादेशपदावैराप्यैहिकव्य इत्यर्थः ॥ २ ॥ प्रच्छन्नैः पुरःक्षकैः ॥ ३ ॥
 सस्मितं चैव प्रोवाच भृत्यानामग्रतः स्थितः ॥ हारस्यः खलु स सर्वेषु नारदे न विशारदः ॥ २२ ॥ नाहं भीषयितुं शक्या देवैरपि सवासवैः ॥ आ-
 सनस्यः शयानो वा प्रमत्तो मत्त एव च ॥ २३ ॥ योहं देव्यामुदराभ्यां क्षोभयेयं धरामिमाम् ॥ कोस्ति मां भानुपे लोके यः क्षोभयितुमुत्सहत्
 ॥ २४ ॥ अद्यप्रभृति देवानामपि देवानुवर्तिनाम् ॥ नृपक्षिपुसंध्यायां करोमि कदं महत् ॥ २५ ॥ आज्ञाप्यतां ह्यः केशी प्रलम्बो धेनुकस्तथा ॥
 अरिष्टो वृषभश्चैव पूतना कालियस्तथा ॥ २६ ॥ अट्यं पृथिवीं दृत्वा यथेष्टं कामरूपिणः ॥ प्रहर्यं च सर्वेषु देऽस्माकं पक्षद्वयकाः ॥ २७ ॥
 गर्भस्थानामपि गतिर्विज्ञेया चैव देहिनाम् ॥ नारदेन हि गर्भेभ्यो भयं नः समुदाहृतम् ॥ २८ ॥ भवन्तो हि यथाकामं मोदन्तां विगतज्वराः ॥
 मां च वो नाथमाश्रित्य नास्ति देवकृतं भयम् ॥ २९ ॥ स तु कोलिकिलो विप्रो भेदशीलश्च नारदः ॥ सुलिष्टानपि लोकस्मिन्भेदयच्छभते रतिम्
 ॥ ३० ॥ कण्डूयमानरसततं लोकानदति चञ्चलः ॥ वटमानो नोन्मार्णां तन्वैराणि चैव हि ॥ ३१ ॥ एवं स विलम्बेन वाङ्मात्रेणैव केवलम् ॥
 विवेश कंसो भवनं दृढमानेन चेतसा ॥ ३२ ॥ इति श्रीमद्भारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदुत्तमे कंसवाक्यं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽज्ञापयत संरब्धस्सचिवानात्मनो हितार्च ॥ यत्ता भवत सर्वे वै देवक्या गर्भद्वन्द्वेन ॥ १ ॥ प्रथमादेव हन्तव्या गर्भास्ते
 सप्त एव हि ॥ मूलदेव तु हन्तव्यस्तो नार्थो यत्र संशयः ॥ २ ॥ देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नैरभिरक्षिता ॥ स्वैरं चरतु विश्रब्धा गर्भकाले तु रक्ष्य-
 ताम् ॥ ३ ॥ मासान् पुष्पमासादीन् गणयन्तु मम स्त्रियः ॥ परिणामे तु गर्भस्य शेषं ज्ञास्यामहे वयम् ॥ ४ ॥ वसुदेवस्तु संरक्ष्यः स्त्रीसनाथासु
 भूमिषु ॥ अप्रमत्तैर्मम हिते रात्रावहनि चैव हि ॥ स्त्रीभिर्विवर्षैश्चैव वक्तव्यं न तु कारणम् ॥ ५ ॥ एष भानुष्यको यत्नो भानुषेव साध्यते ॥
 श्रूयतां येन देवं हि मद्विधैः प्रतिहृत्यतो ॥ ६ ॥ मन्त्रग्रामैः सुविहितैरौषधैश्च सुयोजितैः ॥ यत्नेन चानुज्जलेन देवमप्यनुलोभ्यते ॥ ७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
 एवं स यत्नवान्कंसो देवकीगर्भद्वन्द्वेन ॥ भयेन मन्त्रग्रामासु श्रुतार्थो नारदात्तस्य वै ॥ ८ ॥ परिणामे दशमासादौ ॥ ८ ॥ स्त्रीसनाथासु अन्तःपुंसूभिषु वर्षैः
 नृपुंसकैः वसुदेवसन्निधौ प्रसवे सति स गर्भमन्यत्र मा नयत्स्वित्येतदर्थं सोऽपि रक्ष्य इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुलोभ्यते अनुकूलं क्रियते ॥ ७ ॥ श्रुतार्थः ज्ञातप्रयोजनः ॥ ८ ॥

अरिष्टम् अक्षेममिति संज्ञितम् उत्पातरूपमित्यर्थः ॥ ९ ॥ आधानं स्थापनम् ॥ १० ॥ गर्भशयनाः जलगर्भशायिनः षड्गर्भा नामतः, नाम्ना—हंसः सुविक्रमः क्राथो दमनो विपुमदंशः ।
 कोपहन्तेति विख्याताः षड्गर्भा नाम दानवा इति पुराणप्रसिद्धाः ॥ ११ ॥ अमृतप्राशनोपमाः देवतुल्या अमरकल्पा इत्यर्थः ॥ १२ ॥ ताततातं स्वपितामहम् लोकपितामहं
 ब्रह्माणम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वरः श्रेष्ठः वरः प्रार्थितोर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वो युष्माभिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संयताः हिरण्यकशिपुशोषेन निरु-
 एवं श्रुत्वा प्रयत्नं वै कंसस्यारिष्टसंज्ञितम् ॥ अन्तर्द्वीनं गतो विष्णुश्चिन्तयामास वीर्यवान् ॥ ९ ॥ सप्तमान्देवकीगर्भान्भोजपुत्रो वधिष्यति ॥ अष्टमे
 च मया गर्भे कार्यमाधानमात्मनः ॥ १० ॥ तस्य चिन्तयतस्त्वेवं पातालमगमन्मनः ॥ यत्र ते गर्भशयनाः षड्गर्भा नाम दानवाः ॥ ११ ॥ वि-
 क्रान्तवपुषो दीप्तास्तेऽमृतप्राशनोपमाः ॥ अमरप्रतिमा युद्धे पुत्रा वै कालनेमिनः ॥ १२ ॥ ते ताततातं संत्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा ॥ उपासांचक्रिरे
 दैत्याः पुरा लोकपितामहम् ॥ १३ ॥ तप्यमानास्तपस्तीव्रं जटामण्डलधारिणः ॥ तेषां प्रीतोभवद्ब्रह्मा षड्गर्भाणां वरं ददौ ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
 भो भो दानवशार्दूलस्तपसाहं सुतोषितः ॥ ब्रूत वो यस्य यः कामस्तस्य तं तं करोम्यहम् ॥ १५ ॥ ते तु सर्वे समानार्था दैत्या ब्रह्माणमब्रुवन् ॥ यदि नो
 भगवान्प्रीतो दीयतां नो वरो वरः ॥ १६ ॥ अवध्याः स्याम भगवन्दैवैस्समहोरगैः ॥ शापप्रहरणैश्चैव स्वस्ति नोऽस्तु महर्षिभिः ॥ १७ ॥ यक्षगन्धर्व-
 पतिभिस्सिद्धचारणमानवैः ॥ मा भूद्वधो नो भगवन्ददसि यदि नो वरम् ॥ १८ ॥ तानुवाच ततो ब्रह्मा सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ भवद्विर्यदिदं प्रोक्तं
 सर्वमेतद्विष्यति ॥ १९ ॥ षड्गर्भाणां वरं दत्त्वा स्वयंभृन्निदिवं गतः ॥ ततो हिरण्यकशिपुः सरोषो वाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥ मामुत्सृज्य वरो यस्मादृतो
 वः पद्मसंभवात् ॥ तस्माद्भूतस्यजाम्यहम् ॥ २१ ॥ षड्गर्भा इति योयं वः शब्दः पित्राभिवाद्धितः ॥ स एव वो गर्भगतान्पिता
 सर्वान्वधिष्यति ॥ २२ ॥ षडेव देवकीगर्भाः षड्गर्भा वै महासुराः ॥ भविष्य्य ततः कंसो गर्भस्थान्वो वधिष्यति ॥ २३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगामाथ
 ततो विष्णुः पातालं यत्र तेऽसुराः ॥ षड्गर्भास्संयतास्सन्ति जले गर्भगृहेभ्यः ॥ २४ ॥ संददर्श जले गुप्तान्पद्मगर्भान्भसंस्थितान् ॥ निद्रया
 कालरूपिण्या सर्वानन्तीर्हीतान्स वै ॥ २५ ॥ स्वप्नरूपेण तेषां वै विष्णुर्देहानथाविज्ञात् ॥ प्राणेश्वरांश्च निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ॥ २६ ॥
 द्वाः ॥ २४ ॥ संददर्श सः विष्णुः ॥ २५ ॥ स्वमेति । ब्रह्मवरदानादविनष्टस्थूलदेहानमेव तेषां विष्णुमायाबलेन स्वमवजन्मान्तरप्रतिभातो हिरण्यकशिपुशोषनिमित्तो लवणस्यैव
 जात इत्यर्थः । प्राणेश्वरान् जीवान् । नन्वेवं स्वदेहाद्धर्गतैः पुरुषैश्चान्तरे स्वमप्रपञ्चो जाग्रदस्त्यत एव प्रतीयत इति दर्शितम् । तेन अस्मदृष्ट्या षड्गर्भाणां जन्म योगमाया-
 कृतत्वादिब्रजालपुरवद् व्यावहारिकम् । षड्गर्भदृष्ट्या तु स्वमत्वातिभासिकमिति सिद्धेन कथिदोषः ॥ २६ ॥

उत्पृष्ट्वा आज्ञाम् ॥ ७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ देवी पूज्या ॥ ३० ॥ साहस्य इति सप्तस्य गर्तस्य यदापि प्रसव्य जीवनमविरुद्धं तथापि रोहिण्यदुरे प्रवृत्तस्तथा गर्तसंक्रम्य शया बलदेवो ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नवमत्वं कृष्णमनु तस्या अपि देवस्यदुरे तत्कालं प्रयोसतीति सिद्ध्यति । पक्वमिति तद्वत्त्वं । कृष्णजन्यं तदनन्तरं देव्या इति युक्तम् । एतस्या-
तां चोवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः ॥ गच्छ निद्रे मयात्पृष्ट्वा देवप्रियमनन्तिकम् ॥ २७ ॥ इमांश्र्याणेश्वराभ्यां पद्भ्यान्दानवोत्तमान् ॥
सर्वप्राणेश्वराश्चैव पद्भ्यान्नाम देहिनः ॥ पद्भ्यान्देवकीर्णैर् योजयत्स यथाक्रमम् ॥ २८ ॥ जातेष्वेतेषु गर्भेषु कीतेषु च ययक्षयम् ॥ कंसस्य विफले
यत्ने देवक्याः सफलं श्रमे ॥ २९ ॥ प्रसादं ते करिष्यामि मत्प्रभावसमं भुवि ॥ येन सर्वस्य लोकस्य देवि देवी भविष्यति ॥ ३० ॥ सततो देवकीर्ण-
योऽश्वसौम्यो ममाग्रजः ॥ स संक्रमयितव्यस्ते सतमे मासि रोहिणीम् ॥ ३१ ॥ संकल्पेनात्तु गर्भस्य स तु संकर्षणो भुवा ॥ भविष्यत्यग्रजो अती-
मम शीतांशुदर्शनः ॥ ३२ ॥ पतितो देवकीर्णभस्मस्तमोऽयं भयादिति ॥ अष्टमे मासि गर्भस्ये कंसो यत्नं करिष्यति ॥ ३३ ॥ या तु सा नन्दगोपस्य
दयिता भुवि विधुता ॥ यशोदा नाम भद्रं ते भार्या गोपकुलोद्भवा ॥ ३४ ॥ तस्यास्त्वं नवमो गर्भः कुलस्माकं भविष्यसि ॥ नवम्यामेव संजाता कृ-
ष्णपक्षस्य वै तिथौ ॥ ३५ ॥ अहं त्वभिजितो योगे निद्रायां यौवने स्थिते ॥ अर्द्धरात्रे करिष्यामि गर्भमोक्षं यथासुखम् ॥ ३६ ॥ अष्टमस्य तु मा-
सस्य जातावावां ततः समम् ॥ प्राप्स्यावो गर्भव्यत्यासं प्राप्ते कंसस्य सन्निधौ ॥ ३७ ॥ अहं यशोदां यास्यामि त्वं देवि भज देवकीम् ॥ आवयोर्ग-
र्भसंयोगे कंसो गच्छतु मूढताम् ॥ ३८ ॥ ततस्त्वां गृह्य चरणे शिलायां पातयिष्यति ॥ निरस्यमाना गगने स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ३९ ॥ म-
च्छवीसदृशी कृष्णा संकर्षणसमानना ॥ विभ्रती विपुलौ बाहू मम बाहूपभौ दिवि ॥ ४० ॥ त्रिशिखं शूलमुद्यम्य खट्वं च कनकत्सरम् ॥ पात्रौ च पू-
र्णौ मधुना पङ्कजं च सुनिर्मलम् ॥ ४१ ॥ नीलकौशेयसंवीता पीतेनोत्तरवाससा ॥ शशिरश्मिप्रकाशेन हरेणोरसि राजता ॥ ४२ ॥ दिव्यकुण्ड-
लपूर्णभ्यां श्रवणभ्यां विभूषिता ॥ चन्द्रसापत्नभूतेन मुखेन त्वं विराजिता ॥ ४३ ॥ सुकुटेन विचित्रेण केशवन्धेन शोभिना ॥ भुजङ्गभैरुभिर्भौ-
मैर्भूषयन्ती दिशो दृशा ॥ ४४ ॥ ध्वजेन शिखिवह्णेन उच्छिन्नेन विराजता ॥ अङ्गजेन मयूराणामङ्गदेन च भास्वता ॥ ४५ ॥ कीर्णौ भूतगणपेरि-
मन्त्रियोगानुवर्तिनी ॥ कौमारं व्रतमास्थाय त्रिदिवं त्वं गमिष्यसि ॥ ४६ ॥

मपि रात्रौ तत्कालिकतिथिरेतसंवादा ॥ ३५ ॥ अभिजितो निद्राया अष्टममुहूर्तस्य गर्भमोक्षम् उत्तराश्विर्गमम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ व्यत्यासमेवाह । अहमिति । गर्भसंयोगे अन्योन्यव्य-
त्यसौ ॥ ३८ ॥ निरस्यमाना आस्त्राल्यमाना ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कनकत्सरं सुवर्णमुष्टिम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अङ्गजेन पिच्छेना ॥ ४४ ॥ कीर्णौ परिवृता कौमारं कुमारियोगम् ॥ ४५ ॥

शतदृक् सहस्राक्षः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सत्या अवश्यफला उपयाचना ममेदम् ईप्सितं कुरु अहं त्वां पूजयिष्यामीत्येवंरूपा प्रार्थना सत्या उपयाचना यस्यां सा तथा ॥५०॥५१ ॥ ५२ ॥ पुत्रतः पुत्रप्रभृतीत्यर्थः ॥५३॥ गतिः आपन्निवारयित्री ॥५४ ॥ अनेन वक्ष्यमाणेन तस्य स्तोत्रहं न प्रणश्यामि अदृशो न भवामि । स नित्यं मद्भक्तिं लभतेहं च तं न त्यजामीत्यर्थः ॥५५॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥४९॥ ॥ अस्मिन् तृतीये त्वध्याये विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ आर्यस्तव

तत्र त्वां शतदृक् शक्रो मत्प्रादिष्टेन कर्मणा ॥ अभिषेकेण दिव्येन देवैस्सह योक्ष्यसे ॥ ४७॥ तत्रैव त्वां भगिन्यर्थे ग्रहीष्यति स वासवः ॥ कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिकी त्वं भविष्यसि ॥ ४८ ॥ स ते विन्ध्ये नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यति शाश्वतम् ॥ ततः स्थानसहस्रैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि ॥ ४९ ॥ त्रैलोक्यचारिणी सा त्वं भुवि सत्योपयाचना ॥ चरिष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ॥ ५० ॥ तत्र शुम्भनिशुम्भौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ ॥ तौ च कृत्वा मनसि मां सानुगौ नाशयिष्यसि ॥ ५१ ॥ कृत्वानुयात्रां भूतैस्त्वं सुरासंसवलप्रिया ॥ तिथौ नवम्यां पूजां त्वं प्राप्स्यसे सपशुक्रियाम् ॥ ५२ ॥ ये च त्वां मत्प्रभावज्ञाः प्रणमिष्यन्ति मानवाः ॥ तेषां न दुर्लभं किञ्चित्पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥ ५३ ॥ कान्तरेष्ववसन्नानां मग्नानां च महानर्षे ॥ दस्युभिर्वा निरुद्धानां त्वं गतिः परमा नृणाम् ॥ ५४ ॥ त्वां तु स्तोष्यन्ति ये भक्त्या स्तवेनानेन वै शुभे ॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ५५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भारवतरणे निद्रासंविज्ञानो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ४९ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ आर्यस्तव प्रवक्ष्यामि यथोक्तमृषिभिः पुरा ॥ नारायणो नमस्यामि देवी त्रिभुवनेश्वरीम् ॥ १ ॥ त्वं हि सिद्धिर्धृतिः कीर्तिः श्रीविद्या सन्नतिमतिः ॥ संध्या रात्रिः प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तथैव च ॥ २ ॥ आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी ॥ जननी सिद्धसेनस्य उग्रचारी महाबलः ॥ ३ ॥ जया च विजया चैव पुष्टिस्तुष्टिः क्षमा दया ॥ ज्येष्ठा यमस्य भगिनी नीलकण्ठोयवासिनी ॥ ४ ॥ बहुरूपा विरूपा च अनेकविधिचारिणी ॥ विरूपाक्षी विशालाक्षी भक्तानां परिरक्षिणी ॥ ५ ॥ पर्वताग्रेषु घोरेशु नर्देषु च गुहासु च ॥ वासस्तव महादेवि वनेषूपवनेषु च ॥ ६ ॥ शर्वैर्वर्षैश्चैव पुलिन्दैश्च सुपूजिता ॥ मयूरपिच्छक्यजिनी लोकान् क्रमसि सर्वज्ञाः ॥ ७ ॥ कुक्ष्यैश्छागलेभ्यैस्सहस्रैर्व्याघ्रैस्सभाकुला ॥ वण्टानिनादबहुला विन्ध्यवासिन्यभिभृता ॥ ८ ॥

उपन्यस्तो जगद्धित इतीयति ॥ १ ॥ आर्यस्तवम् अवेगेति प्राकुरुतम् ॥ १ ॥ सिद्धिमुक्तिवृत्तिर्जीवनम् ॥ २ ॥ सिद्धसेनस्य स्कन्धस्य । उग्रचारी उग्रेण कर्मणा चरतिस्तुत्रचारिणी पुंस्त्वमार्षम् ॥ ३ ॥ यमस्य भगिनी मृत्युः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ छागलेभ्यः विशेषैः ॥ ८ ॥

विशुलीत्यादिषु पुंस्त्वार्णम् ॥ ९ ॥ निष्ठा मरणम् परमा गतिमुक्तिः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सीता लाङ्गलपद्धतिः धरणी धरित्री ॥ १४ ॥ प्रथमा यक्षी कु-
बेरमाता सांयात्रिकाणां पतिवर्णिजाम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ राजद्वारादिषु पूर्णा लक्ष्मारिति शेषः ॥ १७ ॥ मानसी सत्यसंक्रान्त्याल्लिका चेतोवृत्तिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ वसूमती-
त्रिशूली पट्टिशधरा सूर्यचन्द्रपताकिनी ॥ नवमी कृष्णपक्षस्य शुक्लस्यैकादशी तथा ॥ ९ ॥ भगिनी बलदेवस्य रजनी कलहप्रिया ॥ आवासः
सर्वभूतानां निष्ठा च परमा गतिः ॥ १० ॥ नन्दगोपसुता चैव देवानां विजयावहा ॥ चीरवासास्तुवासाश्च रौद्री संध्याचरी निशा ॥ ११ ॥
प्रकीर्णकेशी मृत्युश्च सुरामांसबलिप्रिया ॥ लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेण दानवानां वधाय च ॥ १२ ॥ सावित्री चापि देवानां माता मन्त्रगणस्य च ॥ कन्यानां
ब्रह्मचर्यत्वं सौभाग्यं प्रमदासु च ॥ १३ ॥ अन्तर्वेदी च यज्ञानामृचिजां चैव दक्षिणा ॥ कर्षुकाणां च सीतलि भूतानां धरणीति च ॥ १४ ॥
सिद्धिः सांयात्रिकाणां तु वेला त्वं सागरस्य च ॥ यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागानां सुरसेति च ॥ १५ ॥ ब्रह्मवादिन्यथो दीक्षा शोभा च परमा तथा ॥
ज्योतिषां त्वं प्रभा देवि नक्षत्राणां च रोहिणी ॥ १६ ॥ राजद्वारेषु तीर्थेषु नदीनां सङ्गमेषु च ॥ पूर्णा च पूर्णिमा चन्द्रे कृत्तिवासा इति स्मृता ॥ १७ ॥
सरस्वती च वाल्मीकि स्मृतिर्द्विपायने तथा ॥ ऋषीणां धर्मबुद्धिस्तु देवानां मानसी तथा ॥ सुरा देवी तु भूतेषु स्तूयसे त्वं स्वकर्मभिः ॥ १८ ॥ इन्द्रस्य
चारुदृष्टिस्त्वं सहस्रनयनेति च ॥ तापसानां च देवी त्वमरणी चाग्निहोत्रिणाम् ॥ १९ ॥ क्षुधा च सर्वभूतानां तृप्तिस्त्वं देवतेषु च ॥ स्वाहा तृप्तिधृतिर्मेधा
वसूनां त्वं वसूमती ॥ २० ॥ अज्ञा त्वं मानुषाणां च पुष्टिश्च कृतकर्मणाम् ॥ दिग्माश्च विदिग्माश्चैव तथा द्वाग्निशिखा प्रभा ॥ २१ ॥ शकुनी पूतना
त्वं च रेवती च सुदारुणा ॥ निद्रापि सर्वभूतानां मोहिनी क्षत्रिया तथा ॥ २२ ॥ विद्यानां ब्रह्मविद्या त्वमोङ्काराय कषट् तथा ॥ नारीणां पार्वती च
त्वां पौराणीमुपयो विदुः ॥ २३ ॥ अरुन्धती च साध्वीनां प्रजापतिवचो यथा ॥ यथार्थनामभिर्दिव्यैरिन्द्राणी चेति विश्रुता ॥ २४ ॥ त्वया व्याप्तमिदं
सर्वं जगत्स्थायवरजद्रुमम् ॥ संग्रामेषु च सर्वेषु अग्निप्रज्वलितेषु च ॥ नदीतीरेषु चौरेषु कान्तारेषु भयेषु च ॥ २५ ॥ प्रवासे राजवन्ये च शत्रूणां
च प्रमर्दने ॥ प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः ॥ २६ ॥ त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि चित्तं मनस्त्वयि ॥ रक्ष मां सर्वपापेभ्यः प्रसादं कर्तुमर्हसि
॥ २७ ॥ इमं यस्मिन्स्त्वं दिव्यमिति व्यासप्रकल्पितम् ॥ यः पठेत्यातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः ॥ २८ ॥

ति दीर्घं वृत्तानुरोधतः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ व्यासप्रकल्पितं विष्णुना कृतमपि व्यासेन पद्मस्वरूपेण रचितम् ॥ २८ ॥

पा०-१ कर्षुकाणां चेति २ पर्वायनामभिः इति ।

॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकार्यां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ अस्मिन् चतुर्थे त्वय्याये देवक्यां वसुदेवतः ॥ श्रीकृष्णस्यो-
च्यते तावज्जन्म लोकाविडम्बनम् ॥ १ ॥ कृते गर्भविधाने गर्भाधाने । समुदाहृतान् योगमायायै विष्णुना प्रोक्तान् ॥ १ ॥ आपन्नं देवक्यां प्रातं सा योगमाया रोहिणीं प्रति
नीतवती अथ देवक्याः सप्तमो गर्भो गलित इति लोकप्रवादानन्तरम् ॥ २ ॥ रजस्वला रोहिणी स्वदेरे स्थितं गर्भं पातयन्ती पपात ॥ ३ ॥ पतितयपि गर्भम् अपश्यन्ती योगे-
त्रिभिर्मासैः काङ्क्षितं च फलं वै संप्रयच्छसि ॥ षड्भिर्मासैर्विरष्टुं तु वरमेकं प्रयच्छसि ॥२९॥ अर्चिता तु त्रिभिर्मासैर्दिव्यं चक्षुः प्रयच्छसि ॥ संव-
त्सरेण सिद्धिं तु यथाकामं प्रयच्छसि ॥३०॥ सत्यं ब्रह्म च दिव्यं च द्वैपायनवचो यथा ॥ नृणां बन्धं वधं घोरं पुत्रनाशं धनक्षयम् ॥३१॥ व्याधि-
मृत्युभयं चैव पूजिता शमयिष्यसि ॥ भविष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ॥ मोहयित्वा च तं कंसमेका त्वं भोक्ष्यसे जगत् ॥ ३२ ॥ अहम्-
प्यात्मनो वृत्तिं विधास्ये गोषु गोपवत् ॥ स्ववृद्धचर्यमहं चैव करिष्ये कंसगोपताम् ॥ ३३ ॥ एवं तां स समादिश्य गतोन्तर्द्धानमीश्वरः ॥ सा चा-
पि तं नमस्कृत्य तथास्त्विति च निश्चिता ॥ ३४ ॥ यश्चैतत्पठते स्तोत्रं शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ॥ सर्वार्थसिद्धिं लभते नरो नारुत्यत्र संशयः ॥३५॥
इति श्रीखिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि स्वप्नगर्भविधाने आर्यास्तुतिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृते गर्भविधाने तु
देवकी देवतोपमा ॥ जग्राह सप्त तान्यर्भान्यथावत्समुदाहृतात् ॥ १ ॥ षड्भान्निस्सृतान् कंसस्तान् जयान् शिलतले ॥ आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनायाथ
रोहिणीम् ॥२॥ अर्द्धरात्रे स्थितं गर्भं पातयन्ती रजस्वला ॥ निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले ॥ ३ ॥ सा स्वप्नमिव तं दृष्ट्वा स्वे गर्भे गर्भमा-
दधत् ॥ अपश्यन्ती च तं गर्भं मुहूर्तं व्यथिताभवत् ॥ ४ ॥ तामाह निद्रा संविभ्रां नैशे तमसि रोहिणीम् ॥ रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य धीमतः ॥५॥
कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भे चाहितस्य वै ॥ संकर्षणो नाम सुतश्शुभे तव भविष्यति ॥ ६ ॥ सा तं पुत्रमवाप्यैवं दृष्ट्वा किञ्चिदवाङ्मुखी ॥ विवेश
रोहिणीं वेदम सुप्रभा रोहिणी यथा ॥ ७ ॥ तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी ॥ यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंसेन विनिपातिताः ॥ ८ ॥ तं तु
गर्भं प्रयत्नेन रक्षुस्तस्य मन्त्रिणः ॥ सोप्यत्र गर्भवसतौ वसत्यात्मेच्छया हरिः ॥ ९ ॥

मायया तस्यान्तर्धानं नीतत्वात् ॥ ४ ॥ अथैतां योगनिद्रा समाश्रयायदित्याह । तामिति । रोहिणीं वंशवृद्धिकरीम् ॥५॥ कर्षणेनेति । पूर्वं देवक्या स्वे गर्भे आहितस्य गर्भस्य
संप्रति त्वदुदरं प्रापितस्य गर्भस्य कर्षणेन आकर्षणद्धितोस्तव संकर्षणो नाम पुत्रो भविष्यति ॥ ६ ॥ रोहिणी सोमपत्नी यथा बुधकोडा तद्वत् ॥ ७ ॥ मार्गेण मार्गेण सप्तमो
गर्भो देवक्याः क गतः कदा पतित इति मार्गमाणेष्वेव कंसस्येषु अष्टमं नूतनं गर्भं देवकी आधत्त ॥ ८ ॥ अत्र काले ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ देवकी विष्णुम् अभिजिते सुहूर्तेऽजनयत् । विभूषिते विभोः विष्णोः उषिते शोषिते ब्रजं प्रति प्रवासं जते सति सार्वगायाः शत्रेः सार्वभागे-
वशिष्टे सति यशोदा तां कन्यकामजनयदित्यर्थः । अर्धरात्रे जातस्य विष्णोर्यशोदां प्रति आनयने अर्धयाममात्रं जातं तदानयनसमकालमेव यशोदा दारिकामसूत अत एव तस्याः
यशोदापि समाधत्त गर्भं तदहरेव तु ॥ विष्णोर्हृत्कारिणं निद्रां विष्णुनिद्रेश्चकारिणम् ॥ १० ॥ गर्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियो ॥ देवकी
च यशोदा च सुषुवाते समं तदा ॥ ११ ॥ यामेव रजनीं कृष्णो जज्ञे वृष्णिकुलोद्ग्रहः ॥ तामेव रजनीं कन्यां यशोदापि व्यजायत ॥ १२ ॥ नन्द-
गोपस्य भार्यका वसुदेवस्य चापरा ॥ तुल्यकालं च गर्भिण्यौ यशोदा देवकी तथा ॥ १३ ॥ देवमयजनयद्विष्णुं यशोदा तां तु दारिकाम् ॥ सुहूर्तेभि-
जिति प्राप्ते सार्द्धरात्रे विभूषिते ॥ १४ ॥ सागरास्समकल्पन्त चेलुश्च धरणीधराः ॥ जज्वलुश्चाग्रयद्गन्ता जायमाने जनार्दने ॥ १५ ॥ शिवाश्च
प्रसुवताः प्रशान्तमभवद्भजः ॥ ज्योतीष्यतिव्यकाशन्त जायमाने जनार्दने ॥ १६ ॥ अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्वरी ॥ सुहूर्तो विजयो
नाम यत्र जातो जनार्दनः ॥ अव्यक्तशश्वतस्सूक्ष्मो हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ १७ ॥ जायमानो हि भगवान्नयनैर्मोहयन्प्रभुः ॥ अनाहता दुन्दुभयो
देवानां प्राणदन्दि ॥ १८ ॥ आकाशात्पुष्पवृष्टिं च वर्षं त्रिदशेश्वरः ॥ गीर्भिमङ्गलयुक्ताभिः स्तुवन्तो मधुसूदनम् ॥ १९ ॥ महर्षयस्सगन्धर्वा
उपतस्थुस्सहाप्सराः ॥ जायमाने हृषीकेशे प्रहृष्टमभवज्जगत् ॥ २० ॥ इन्द्रश्च त्रिदशैस्सार्द्धं तुष्टव मधुसूदनम् ॥ वसुदेवश्च तं रात्रौ जातं पुत्रम-
धोक्षजम् ॥ २१ ॥ श्रीवत्सलक्षणं दृष्ट्वा युतं दिव्यैश्च लक्षणैः ॥ उवाच वसुदेवस्तु रूपं संहारं प्रभो ॥ २२ ॥ भीतिहं देव कंसस्य तस्माद्वेवं ब्रवीम्य-
हम् ॥ मम पुत्रा हतास्तेन तव ज्येष्ठाम्बुजक्षणे ॥ २३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं चाहारदुःखतः ॥ अनुज्ञाप्य पितृत्वेन
नन्दगोपगृहं नय ॥ २४ ॥ वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव च ॥ यशोदाया गृहं रात्रौ विवेज सुतवत्सलः ॥ २५ ॥ यशोदायास्त्वविविज्ञातस्तत्र
निक्षिप्य दारकम् ॥ प्रगृह्य दारिकां चैव देवकीशयने न्यसत् ॥ २६ ॥ परिवर्ते कृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्लवः ॥ वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम
निवेशनात् ॥ २७ ॥ उग्रसेनसुतायाथ कंसायानकदुन्दुभिः ॥ निवेदयामास तदा तां कन्यां वरवर्णिनीम् ॥ २८ ॥ तच्छ्रुत्वा त्वरितः कंसो रक्षि-
भिस्सह वेगिभिः ॥ अजगाम गृहद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ॥ २९ ॥ जन्म वन्यामिति प्राणकं संगच्छते ॥ १४ ॥ समकल्पन्त उद्विक्तजला वभूवुस्तत्र हतैश्चरिति ।
धरणीधराः शेषादयश्चेलुः भगवतो भारेणेति भावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अप्सरा इत्यदन्तत्यार्षम् । सुराङ्गना इति वा पाठः ॥ २० ॥ वसुदेवश्च तुष्टवैत्यनुवङ्गः ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ तव ज्येष्ठाः सन्धिरार्षः ॥ २३ ॥ रूपं चतुर्भुजम् अहरत् निरोहितं कृतवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ताभ्यां तयोस्त्रित्यर्थः । निवेशनात्सूतिकागृहात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ तु प्रजातित्यत्र पुत्रजनेति पाठे पुत्रवज्जाता परिवर्तितेति गूढोक्तिस्तन्विः । पुत्रेति संवोधनं वा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गृह्य गृहीत्वा आविश्य श्रापयित्वा अवधूय तुच्छी-
कृत्य ॥ ३५ ॥ उच्यतत् उदगतत् अनिष्पिण्हेति च्छेदः ॥ ३६ ॥ आदिश्य निरस्कृत्य जगम स्वपिति शेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ निशि काले इति शेषः । विपरीतेन विशेषेण
स तत्र त्वरितं द्वारि किं जातमिति चाब्रवीत् ॥ दीयतां शिश्रिमित्येवं वाग्भिस्समभितर्जयत् ॥ ३० ॥ ततो हाहाकृतास्सर्वा देवकीभवने स्त्रियः ॥
उवाच देवकी दीना बाष्पणहृदया गिरा ॥ ३१ ॥ दारिका तु प्रजातेति कंसं समभियाचती ॥ श्रीमन्तो मे हतास्सप्त पुत्र गर्भस्त्वया विभो ॥ ३२ ॥
दारिकेयं हतैवैषा पश्यस्व यदि मन्यसे ॥ दृष्ट्वा कंसस्तु तां कन्यामाकृष्य तमुदायतः ॥ ३३ ॥ हतैवैषा यदा कन्या जातित्युक्त्वा वृथामतिः ॥ सा
गर्भशयने क्लिष्टा गर्भान्मुक्लिन्नमूर्द्धजा ॥ ३४ ॥ कंसस्य पुरतो न्यस्ता पृथिव्यां पृथिवीसमा ॥ स चैनां गृह्य पुरुषस्समाविधायवधूय च ॥ ३५ ॥
उद्यच्छन्नेव सहसा शिलायां समपोथयत् ॥ सावधूता शिलापृष्ठेऽनिष्पिष्टा दिवमुत्पतत् ॥ ३६ ॥ हित्वा गर्भतनुं सा तु सहसा मुक्तमूर्द्धजा ॥ जगाम
कंसमादिश्य दिव्यस्रगनुलेपना ॥ ३७ ॥ हारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषिता ॥ कन्यैव साभवन्नित्यं दिव्या देवैरभिष्टुता ॥ ३८ ॥ नीलपीता-
म्बरधरा गजकुम्भोपमस्तनी ॥ रथविस्तीर्णजघना चन्द्रवक्त्रा चतुर्भुजा ॥ ३९ ॥ विद्युद्भिस्सपवर्णाभा बालार्कसदृशेक्षणा ॥ पयोधरस्त्वन्वती सं-
ध्यैव सपयोधरा ॥ ४० ॥ सा वै निशि तमोग्रस्ते वभौ भूतगणकुले ॥ नृत्यती हसती चेव विपरीतेन भास्वती ॥ ४१ ॥ विहायसि गता रौद्रा पयौ
पानमनुत्तमम् ॥ जहास च महाहासं कंसं च रुषिताब्रवीत् ॥ ४२ ॥ कंसं कंसात्मनाशाय यदहं घातिता त्वया ॥ सहसा च समुत्क्षिप्य शिला-
यामभिपोथिता ॥ ४३ ॥ तस्मात्तवान्तकालेहं कृष्यमाणस्य शत्रुणा ॥ पादयित्वा करैर्देहदुष्णं वास्यामि शोणितम् ॥ ४४ ॥ एवमुक्त्वा वयो वोरं
सा यथेष्टेन वर्त्मना ॥ खं सा देवालयं देवी सगणा विचचार ह ॥ ४५ ॥ सा कन्या वधूषे तत्र दृष्णिसंयसृजिता ॥ पुत्रवत्पाल्यमाना सा वसुदेवा-
ज्ञया तदा ॥ ४६ ॥ विद्धि चैनामथोत्पन्नामंशाद्देवी प्रजापतेः ॥ एकांशं योगकन्यां रक्षार्थं केशवस्य तु ॥ ४७ ॥ तां वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति
स्म यादवाः ॥ देववदिव्यवपुषा कृष्णस्तरक्षितो यया ॥ ४८ ॥ तस्यां गतायां कंसस्तु तां येने मृत्युमात्मनः ॥ विविक्षे देवकीं केव द्रुडितः सम-
भाषत ॥ ४९ ॥ कंस उवाच ॥ ॥ मृत्योः स्वसः कृतो यत्नस्तव गर्भो मया हताः ॥ अन्य एवान्यतो देवि मम मृत्युरुपस्थितः ॥ ५० ॥
परितः प्रसर्पणेन ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ एका चासावनेरेति एकांशा अपवता एका सती अविधत्ता अज्ञस्तु तेनैकः सन्नपि स्वाविद्यया ततो विधाको भवति इयं
तु न तथा यतः योगकन्या योगेन कन्या भूता चित्कलैवेयमित्यर्थः । इति तां विद्धि ॥ ४७ ॥ सुमनसः दुराः यादवाः यदुपु जाताः ॥ ४८ ॥ मृत्योः परिहारार्थमिति शेषः ॥ ५० ॥

नैराशयेन कार्कश्येन ॥ ५१ ॥ हेतुभूतः शस्त्रवत् कालाख्यस्य ईश्वरस्य प्रयोज्यः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ यथाभागं यथाकर्मस्यार्थः । तेन ईश्वरेषु न दोषः यथोक्तं, स्व-
कर्मैव नं हन्ति न शस्त्रापि मृत्युवधः ॥ न भेतव्यं न वा सभ्यं चोदहत्यावलम्बत इति । एवं सति यद्यि दोषो मांसजनीय इति भावः ॥ ५४ ॥ संस्थितिः खण्डनम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥
वत्स्यति संबोधनात् कंसादियं ज्येष्ठेति गम्यते ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सहनीयं मोढव्यं क्षान्तिमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ मृत्योर्देवस्य कारणं मद्भूतं मे तव हृदि मा भूदि-

नैराशयेन कुतो यत्नस्त्वजने प्रहृतं मया ॥ दैवं पुरुषकारेण नचातिक्रान्तवानहम् ॥ ५१ ॥ त्यज गर्भकृतां चिन्तां संतापं पुत्रजं त्यज ॥ हेतुभूतस्त्व-
हं तेषां सति कालविषय्ये ॥ ५२ ॥ काल एव नृणां शत्रुः कालश्च परिणामकः ॥ कालो नयति सर्वं वै हेतुभूतस्तु मद्विधः ॥ ५३ ॥ आगमि-
ष्यन्ति वै देवि यथाभागमुपद्रवाः ॥ इदं तु कष्टं यजन्तुः कर्ताहमिति मन्यते ॥ ५४ ॥ मा कार्षीः पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं त्यज ॥ एवंप्रायो
नृणां योनिर्नास्ति कालस्य संस्थितिः ॥ ५५ ॥ एष ते पादयोर्मूत्रां पुत्रवत्तव देवकि ॥ मद्भूतस्त्यज्यतां रोषो जानाम्यपकृतं त्वयि ॥ ५६ ॥ इ-
त्युक्तवन्तं कंसं सा देवकी वाक्यमब्रवीत् ॥ साश्रुपूर्णमुखी दीना भर्तारमुपवीक्षती ॥ उत्तिष्ठान्तिष्ठ वत्स्यति कंसं मातेव जल्पती ॥ ५७ ॥ देवक्यु-
वाच ॥ ममाग्रतो हुता गर्भा ये त्वया कामरूपिणा ॥ कारणं त्वं न वै पुत्र कृतान्तोऽप्यत्र कारणम् ॥ ५८ ॥ गर्भकृन्तनमेतन्मे सहनीयं त्वया
कृतम् ॥ पादयोः पतता मूत्रां स्वं च कर्म जुगुप्सता ॥ ५९ ॥ गर्भे तु नियतो मृत्युर्बाल्येपि न निवर्तते ॥ युवापि मृत्योर्वंशगः स्थविरो मृत एव
तु ॥ ६० ॥ कालभूतमिदं सर्वं हेतुभूतस्तु त्वद्विधः ॥ अजाते दर्शनं नास्ति यथा वायुस्तथैव च ॥ ६१ ॥ जातोऽप्यजाततां याति विधात्रा यत्र
नीयते ॥ तद्ब्रूह पुत्र मा ते भूम्भदूतं मृत्युकारणम् ॥ ६२ ॥ मृत्युनापहते पूर्वं शेषो हेतुः प्रवर्तते ॥ विधिना पूर्वदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्त्वतः ॥ ६३ ॥
मातापित्रोस्तु कार्येण जन्मतस्तूपपद्यते ॥ निशम्य देवकीवाक्यं स कंसस्त्वं निवेशनम् ॥ ६४ ॥ प्रविवेश स संरब्धो दहमानेन चेतसा ॥ कृत्ये
प्रतिहते दीनो जगाम विमना भृशम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ४३ ॥

त्यर्थः ॥ ६२ ॥ विधिना गर्भाधानादिसंस्कारेण पूर्वदृष्टेन जन्मान्तरीयेण कर्मणा । प्रजाः सृजतीति प्रजासर्गः कालश्चेन तत्त्वतः लोकदृष्टविमिसेन स्तयादिना ॥ ६३ ॥
कार्येण दुरन्तादिसेवनेन जन्मतः जातिगुणेन च उपपद्यते पद्मप्राहादिकम् एतैः कारणैस्तेपि मृताः एतैरेव कारणैस्त्वं च कारित इति नात्र तव दोष इति भावः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
इति हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथास्मिन्मन्त्रमेव्याये वसुदेवोपदेशतः ॥ सकुटुम्बरस्य नन्दस्य व्रजे गमनमर्थिते ॥ १ ॥ प्रागेव प्रसवात्पूजयेव व्रजे प्रेषितामिति शेषः ॥ १ ॥ नन्दगोपं सुपुत्रस्त्रीकं मथुरां प्रति करं
 प्रदातुमागतमित्यर्थाद्भगवताच्च गम्यते ॥ २ ॥ गुणैर्जातकर्मादिसंस्कारैर्लियाद्याध्यात्मैश्च ॥ ३ ॥ ४ ॥ यज्ञा दैवाधीनमिदमिति धीः ह्रियते भयादिनेति शेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥
 तत्त्वान्वेषी यथावदालोचयन् । बालद्रोहिणां स्वरूपमिति शेषः ॥ ७ ॥ बालां नामार्थेन निरीक्षस्व यथा कृष्णस्तव चित्तं कर्षति स्नेहातिशयाद्वशीकरोति तथा संकर्षणोपि त्वां रमय-
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रागेव वसुदेवस्तु व्रजे शुश्राव रोहिणीम् ॥ प्रजातां पुत्रमेवापि चन्द्रात्कान्ततराननम् ॥ १ ॥ स नन्दगोपं त्वरितः प्रोवाच
 शुभया गिरा ॥ गच्छानया सहैव त्वं व्रजमेव यज्ञोदया ॥ २ ॥ तत्र तौ दारकौ गत्वा जातकृमादिप्रभुणः ॥ योजयित्वा व्रजे तात संवर्द्धय यथासुख-
 म् ॥ ३ ॥ रोहिण्यं च पुत्रं मे परिरक्ष शिशुं व्रजे ॥ अहं वाच्यो भविष्यामि पितृपक्षेषु पुत्रिणाम् ॥ ४ ॥ शोभमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखम् ॥
 न्हियते हि बलात्पद्मा प्राज्ञस्यापि सतो मम ॥ ५ ॥ अस्माद्धि मे भयं कंसात्रिदृणाद्रे शिशोर्मेदे ॥ तद्यथा रोहिण्यं त्वं नन्दगोपं ममात्मजम् ॥
 ॥ ६ ॥ गोपायसि यथा तात तत्त्वान्वेषी तथा कुरु ॥ विद्महा हि बहवो लोके बालानुवासायन्ति हि ॥ ७ ॥ सच पुत्रो मम ज्यायात्कर्त्तव्यांश्च तवाप्य-
 यम् ॥ उभावपि समं नाम्ना निरीक्षस्व यथासुखम् ॥ ८ ॥ वर्द्धमानानुभावेतौ समानवयसौ यथाश्लोकां गोव्रजे तस्मिन्नन्दगोपं तथा कुरु ॥ ९ ॥ बाल्ये
 कोलिकिलस्सर्वो बाल्ये मुह्यति मानवः ॥ बाल्ये चण्डहतमस्तर्वस्तत्र यत्नपरो भव ॥ १० ॥ त्वं वृद्धावने कार्यो गवां घोषः कथंचन ॥ भेतव्यं तत्र
 वसता केशिनः पापदर्शिनः ॥ ११ ॥ सरिसृगेभ्यः कीटिभ्यश्चकुनिभ्यस्तथैव च ॥ गोष्ठेषु गेह्यो पश्येन्नो रक्ष्यो ते द्वाविमौ शिशू ॥ १२ ॥ नन्दगोप-
 गता रात्रिशोशयानो व्रजाशुगः ॥ इमे त्वां व्याहरन्तीव पक्षिणस्सव्यदक्षिणम् ॥ १३ ॥ रहस्यं सुदुर्गमं सोढुञ्जातो महात्मना ॥ यानं यज्ञोदया
 सार्द्धमारुरोह मुदानीतः ॥ १४ ॥ कुमारस्सक्त्यवहायां शिविकायां समाहितः त्वेवैश्यावस्त रिपुं वयनीयं महामतिः ॥ १५ ॥ जगाम च विविक्तेन
 शीतलानिलमर्पिणा ॥ बहुदकेन मार्गेण यमुनातीरमगिना ॥ १६ ॥ स ददर्श नु ते देवो गोपं द्रवसमीपगे ॥ यमुनातीरं वदशतितमारुतसोवि-
 तम् ॥ १७ ॥ विस्तृतापदै रम्यं लतावल्लीमहादुतम् ॥ गोक्षिप्तानिलमामिस्त्वन्दतीरिणलङ्घतम् ॥ १८ ॥

नित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ कोलिकिलः स्वेच्छाविहारी ॥ १० ॥ बोषो गोपशायः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ गोक्षिप्तानिलमामिस्त्वन्दतीरिणलङ्घतम् ॥ १५ ॥ मुदुत-
 लिङ्गायामिति तस्यार्थः कशिपुशब्दसादृश्यात् ॥ १५ ॥ बहुदकत्वात् शीतलोऽनिलः सपत्यस्मिन् तेन शीतलानिलमर्पिणा ॥ १६ ॥ स ददर्श गोव्रजमिति पञ्चदशगतेनान्वयः ॥ १७ ॥
 विशिष्टं रतं येषां तैः आपदैर्विकृतआपदैः लम्बा भुवि प्रसरन्त्यः कृष्णपट्टादयो बलयः आरोहणसोपेक्षा द्राक्षादयः तत्सहिता महान्तो इमा यस्मिन् ल्यन्दतीभिः प्रलवतीभिः ॥ १८ ॥

समानि तीर्थानि जलवतरणमार्गा येषु तादृशा जलाशया यत्र ॥ १९ ॥ आसाः गृध्राः तदनुसृतैः श्वैः । आभिषादा वनविडालादयस्तदनुसृतस्ततोऽधिकबलैः सुगालादिभिश्च
 वृत्तम् मृगश्चित्रव्याघ्रः ॥ २० ॥ २१ ॥ हम्भारवैगेशिब्दैः ॥ २२ ॥ वादो वृत्तिस्थानं कण्टकपरिधिः वादो मार्गवृत्तिस्थाने इति मेदिनी ॥ २३ ॥ करीषं शुष्कगोमयचूर्णम् ॥ २४ ॥
 क्षेप्या लब्धलक्षणाहीः धृतास्तस्यचारेण बहुलं समृद्धिमत् । दामनी स्थूणह्वयाक्रान्तप्रान्ता स्थूलरज्जुः यस्यां दामन्यामज्यन्ते । गर्गो मन्थनकुम्भः । गर्गो मीनश्रेयः स्यान्मन्थ-
 न्यामपि गर्गरिति विश्वः ॥ २५ ॥ तत्क्रेत्यन्तं गोरसाधिक्यमुक्तम् । निस्त्रयो रचनप्रणालिका तद्देशे शैवालान् मलिनं मण्डम् उपपागतः सारः ॥ २६ ॥ गोपाः कीडन्यस्मिन्निति
 समप्रचारं च गवां समतीर्थजलाशयम् ॥ वृषाणां स्कन्धघातैश्च विषाणोद्ग्रष्टपादपम् ॥ १९ ॥ भासाभिषादादनुसृतैश्चयनेश्चामिषगृध्रुभिः ॥ सुग-
 लमृगसिंहैश्च वसामेदाशिभिर्वृतम् ॥ २० ॥ शार्दूलशब्दाभिरुतं नानापक्षिसमाकुलम् ॥ स्वादुशफलं रम्यं पयास्ततुषवीरुधम् ॥ २१ ॥ गोव्रजं
 गोरुतं रम्यं गोपनारीभिरावृतम् ॥ हम्भारवैश्च वत्सानां सर्वतः कृतनिस्वनम् ॥ २२ ॥ शकटावर्तविपुलं कण्टकीवाटसंकुलम् ॥ पर्यन्तेष्विवृतं वन्यै-
 र्वृहद्भिः पतितैर्दुमैः ॥ २३ ॥ वत्सानां रोपितैः कौलैर्दामभिश्च विभूषितम् ॥ करीषाकीर्णवसुधं कटच्छशकुटमठम् ॥ २४ ॥ क्षम्यप्रचारबहुलं ह-
 स्तुष्टुजनवृतम् ॥ दामनीपाशबहुलं गर्गरोहानिस्वनम् ॥ २५ ॥ तस्मिन्स्त्रावमलिनं दधिमण्डाद्रमृत्तिकम् ॥ मन्थानवलयोद्गोपीनां जनितस्व-
 नम् ॥ २६ ॥ काकपक्षधौर्बालौपालक्राडिनाकुलम् ॥ सार्गलद्धारगोवाटमध्ये गोस्थानसंकुलम् ॥ २७ ॥ सर्पिणा पच्यमानेन सुरभीकृतमारुतम् ॥
 नीलपतिम्बराभिश्च तरुणीभिरलंकृतम् ॥ २८ ॥ वन्यपुष्पावतंसाभिर्गोपकन्याभिरावृतम् ॥ शिरोभिर्धूतकुम्भाभिर्वेदग्रस्तनाम्बरैः ॥ २९ ॥
 यमुनातीरमार्गेण जलहारीभिरावृतम् ॥ स तत्र प्रविशन् दृष्टो गोव्रजं गोपनादितम् ॥ ३० ॥ प्रत्युद्गतो गोपवृद्धैस्त्राभिर्वृद्धाभिरव च ॥ निवेशं रो-
 चयामास परिवर्तै सुखाश्रये ॥ ३१ ॥ सा यत्र रोहिणी देवी वसुदेवसुखावहा ॥ तत्र तं बालमूर्याभं कृष्णं गूढं न्यवेशयत् ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहा-
 भारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोव्रजगमनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तस्यासतः कालः सुमहानत्यवर्तत ॥ गो-
 व्रजे नन्दगोपस्य बल्लवत्वं प्रकुर्वतः ॥ १ ॥ दारकौ कृतनामानौ ववृध्याते सुखं च तौ ॥ व्यष्टस्सर्कषणो नाम कनीयान् कृष्ण एव तु ॥ २ ॥
 क्रीडास्थानम् आसाढा इति भाषाप्रसिद्धम् ॥ २७ ॥ अग्रस्तनाम्बरैः काञ्चोली इति भाषाप्रसिद्धैः कञ्चुक्कैरालक्षिताः ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिवर्तै शकटादियकारे सुखकरे
 आश्रयस्थाने ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ षष्ठे त्वयैतदध्ययि कृष्णेनाधःस्थिततप्तः ॥ भञ्जनं पूतनायाश्च शोषणं समुदीर्यते ॥
 ॥ १ ॥ तत्र असतः अग्रकाशमानस्य । बल्लवत्वं गोपत्वम् ॥ १ ॥ २ ॥

॥३॥ पुन हने दसिताया अनोज्येन देवतो असुतो असुततो असुतः। दुष्प्रादुदथाइयविहयविकसन्ती। अनुभाप सवोये नैने वन्धो त्वर्द्धमुहयति । तदस्येति । कन्वा-
 र्थस्तु पुनः ॥ १८ ॥ शरुं दक्षिणायाः त्रिः। तं वन्धी दृष्टुल्लभेत्ययः । अथोनि योजितः शत्रुगिरित्यथान्नपने तं तं स्य देवताः चोदयन्ते नृपुतः आतामन्तव अशुः
 परिचाः तन्वन्तः इतिनिवन्तरे सः रथः दुष्प्रात् दुष्प्रात् शत्रुप तलोरेण उदथात् उत्थितः विहायाः आकाशगिरिः दत्तप हरेः पञ्चमं ने च युद्धे सारोलिङ्गका-
 श्मोनि त्वात जेततामष्ट इत्यनः । ततश्च अर्था इवसरी स्वानि धाता तत्प्राया वा । चिकित्सन्ती संवन्ती अनुभाप चतुस्र त्वेव दत्तो पता रथोयं
 मे चतुस्रस्तु पुनो मूढेहान्नरगतो हरिः ॥ व्यपयंत ज्वां मध्ये सागरस्य इवाजुहुः ॥३॥ शरुदस्य त्वरुत फट्ते चोदयेति ॥ चरोदा तं स-
 मुत्तुज्य स्यात् चतुर्नां नदीम् ॥ ४ ॥ शिखुलीजं ततः कुर्नतस्तचरगौ क्षिपन् ॥ शरोद सचुरं दुष्प्राः पाददूर्ध्वं प्रसक्तव ॥ ५ ॥ स तैक्ष्ण
 पादेन शरुदं पर्वतयत् ॥ न्युजं पदोधराङ्गुली चकार च शरोद च ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे भ्राता चरोदा भगिष्ठः । साता मत्तद्विवाही व-
 द्धस्तोम सौरवी ॥ ७ ॥ सा ददर्श विपर्यस्तं शरुदं वायुता विना ॥ हतेति द्वात्वा तस्मिन् द्वाकं सचुरं तदा ॥ ८ ॥ न सा पुनो ज्ञो द्वाहं
 परिर्वीतम् ॥ स्वस्ति मे दूरक्षयेति प्रीता भीता च सभवत् ॥ ९ ॥ किंतु वश्यति ते पुन भिता परमोत्तमः ॥ त्वजगत्तुहं पुनो अस्मा-
 च विलोडिते ॥ १० ॥ किं मे ह्यनेन दुस्त्वानं किंच मे ममने नदीम् ॥ पर्यस्ते शरुदं पुन या त्वां पश्याम्यमवृत्तम् ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नन्तरे भो-
 भिराजगाम वनेचरः ॥ क्रापायवाससी विभ्रन्नृगोपो व्रजानिहम् ॥ १२ ॥ स ददर्श विपर्यस्तं भिन्नभाण्डवटीवदम् ॥ आतामू विवाक्षं शरुदं
 चक्रमौलिनम् ॥ १३ ॥ भीतस्त्वरितमगम्य सहसा साश्रुलचनः ॥ अपि मे स्वस्ति पुनयेत्यतद्वृद्धचं वदन् ॥ १४ ॥ नेत्रांस्तमाळस्य पुत्र
 स्वस्थेभ्यवीत्युनः ॥ वृषयुद्धं विना केन पर्यस्तं शरुदं मम ॥ १५ ॥ प्रत्युवाच यशोदा तं भीता गृह्णामिपि ॥ न भिराजगम् ॥ १६ ॥ तं पतिव-
 र्तिताम् ॥ १६ ॥ अहं नदीं गता सौम्य चैलप्रक्षालनार्थिनी ॥ आगता च विपर्यस्तमपहं शरुदं शुचि ॥ १७ ॥ बालकः कथं पतामिहान्ताः काणविशेषमप-
 श्यन्ती संहननवातिशयविश्वरुत्यमेतदित्यवदति भावः । एवेव सर्वपासार्थानां प्रत्यक्षश्रुतिमूलकत्वमुपेयम् देवोपबृणवादस्य भावः । पुनान्दनेने गते कर्मवृत्ति
 सानैकचिन्ता ॥ १८ ॥ ५ ॥ ८ ॥ विपर्यस्तं विपर्यस्तस्थितम् ॥ ८ ॥ १० ॥ ममने प्रयोजनमिति शेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षिप्नानि शरुदं इति वेष कम् । शरुदं चकोपरितो
 व्यूहः पाशाल्यः वटी धुरेणभाणकलाः घटा घटना च क्षिप्नानि तानि यस्येति । चक्रमौलिनं चकं मौलिविधिरित्यस्य तम् । वीस्यारित्य विनि. ११३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०.

पाठा ०-१ शरुदं मुचि पातितम् इति ।

लोहितम् उन्माथितम् ॥१८॥१९॥ सर्वं सर्वात्मनाध्वरे । सर्वं तद्गोषि ततोमि सर्वं इति निर्वचनस्तज्ञाध्ययमतो नात्र सर्वमसंज्ञा ॥२०॥२१॥ शकुनो पक्षिणी वकानजान्-
त्वात् वेपथारिणी मनुष्यप्रेषधारिणीति कंसस्य धात्रीति वज्रशयैः श्रुता ॥२२॥२३॥ प्रस्रवोत्प्लव्यवर्षिणी प्रस्रवेन क्षीराधिक्येन यः स्तनयोस्त्यङ्घ्रिः पीडा तेन दार्षिणी ॥२५॥
॥२६॥२७॥२८॥२९॥ तत्र पतनावधे देतेः कण्ठागं नाशयन्त्यस्मिन् नमिष्यन्त्यस्मिन्

तयोः कथयतोरपमब्रुवन्तत्र दारकाः ॥ अनेन शिशुना यानमेतत्पादेन लोडितम् ॥ १८ ॥ अस्माभिरसंपतद्भिश्च दृष्टमेतद्वदृच्छया ॥ नन्दगोप-
स्तु तच्छ्रुत्वा विस्मयं परमं ययौ ॥ १९ ॥ प्रदृष्टश्चैव भीतश्च किमेतदिति चिन्तयन् ॥ नच ते श्रद्दुर्गोपास्सर्वे मानुषदुष्टयः ॥ २० ॥ आश्चर्य-
मिति ते सर्वे विस्मयोत्फुल्लोचनाः ॥ स्वे स्थाने शकटं स्थाप्य चक्रबन्धमकारयन् ॥ २१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य शकुनी
वेषधारिणी ॥ धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ॥ २२ ॥ पूतना नाम शकुनी वीरा प्राणभयं करी ॥ आजगामाद्वरज्ञे वै पक्षौ क्रोधाद्बुधुन्ती ॥ २३ ॥
ततोद्वारात्रसमये पूतना प्रत्यदृश्यत ॥ व्याघ्रगम्भीरानिवोपं व्याहरन्ती पुनः पुनः ॥ २४ ॥ निलिल्ये शकटस्याक्षे प्रस्रवत्पीडवर्षिणी ॥ ददौ स्तनं च
कृष्णाय तस्मिन्सुप्ते जने निशि ॥ २५ ॥ तस्याः स्तनं पणौ कृष्णः प्राणैरसह विनद्य च ॥ छिन्नस्तनी तु सहसा पपात शकुनी भुवि ॥ २६ ॥ तेन शब्देन
वित्रस्तारुततो बुधुधिरे भयात् ॥ स नन्दगोपो गोपा वै यशोदा च सुविक्रवा ॥ २७ ॥ ते तामपश्यन्पतितां विसर्ज्ञां विपयोधराम् ॥ पूतनां पतितां भू-
मौ वज्रेणैव विदारिताम् ॥ २८ ॥ इदं किंत्विति संत्रस्ताः कस्येदं कर्म चेत्यपि ॥ नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपास्ते पर्यवारयन् ॥ २९ ॥ नाध्यगच्छन्त च
तदा हेतुं तत्र कदाचन ॥ आश्चर्यमाश्चर्यमिति ब्रुवन्तोनुर्यगुद्गहाच्च ॥ ३० ॥ गतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथागृहम् ॥ यशोदां नन्दगोपस्तु पप्रच्छ ग-
तसंभ्रमः ॥ ३१ ॥ कोयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महानयम् ॥ पुत्रस्य मे भयं तीव्रं भीरुत्वं समुपागतम् ॥ ३२ ॥ यशोदा त्यब्रवीद्व्रिता नार्य जाना-
मि किंवदम् ॥ दारकेण सहानेन सुप्ता शब्देन बोधिता ॥ ३३ ॥ यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोपः सबाधवः ॥ कंसोद्वयं चकारोऽग्रं विस्मयं च जगाम
ह ॥ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते शिलेषु हारिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां शकटभङ्गपूतनावधो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

पदं कृणुते अग्निधाने शन्नो गोमयश्च पुरुषेण्यथास्तु मा नो हिंसिदिह दवाः कपोत इति । हेनिरायुधवद्वधकारिणी पक्षिणी पृतनरहया असमान् वज्रस्थान् न दक्षानि नाभिभवति प्रत्युत अग्निधाने जाठराग्नेधाने निमित्ते शिशोजाठरसमि स्तनदानेन तर्पयितुम् आपृचाम् आष गतिरन्यादानेषु आपयति परलोकं गमयति मृत्युना ग्राहयति वा देहं दीपयति वा आर्क्षं कृण्वन्तु नक्षत्रां पदं स्थानं कृणुते कृष्णं पाययितुं स्वमृत्युरुक्षां तां तनुं स्पृशति स्मेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथरिमसहमेध्याये यमलज्जुनयोभिदा ॥ मध्यगतं कृष्णं ध्वजावेति वण्यते ॥ १ ॥ काले रिङ्गिणौ जातुभ्यां रंहणशीलौ ॥ १ ॥ अन्योन्यगतौ परस्परस्मिन्नन्तर्गतौ एकमु-
 तिधौ एकशरीरादिव ॥ २ ॥ एकरूपौ अभिन्नौ सन्तौ निर्माणनिर्मुक्तौ जन्महीनौ ॥ ३ ॥ एकस्य कार्यस्य अन्तरं रहस्यं गतौ प्राप्तौ एककार्यनिष्ठावित्यर्थः ॥ ४ ॥ देवानां वृत्तान्तः
 सिद्धान्तः पापिषा हन्तव्या यज्ञदानादिकं च प्रवर्त्तनीयमित्येवैकप्रवर्त्तनार्थं मानुषभूतौ देववृत्तान्तमानुषौ ॥ ५ ॥ व्यतिषक्ताभिर्मिश्रान्तिः । श्रुतौ पूर्णमास्यां चन्द्रोदये भूयस्यास्तम-

वैशम्पायन उवाच ॥ काले गच्छति तौ सौम्यौ दारकौ कृतनामकौ ॥ कृष्णसंकर्षणौ चोभौ रिङ्गिणौ समपद्यताम् ॥ १ ॥ तावन्योन्यगतौ बालौ बाल्या-
 देवैकतां गतौ ॥ एकमूर्तिधरौ कान्तौ बालचन्द्रार्कवर्चसौ ॥ २ ॥ एकनिर्माणनिर्मुक्तावेकशय्यासनाशनौ ॥ एकवेषधरावेकं पुण्यमाणौ शिशुव्रतम् ॥ ३ ॥
 एककार्यान्तरगतवेकदेहौ द्विधाकृतौ ॥ एकचर्यौ महावीर्यविक्रस्य शिशुतां गतौ ॥ ४ ॥ एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तान्तमानुषौ ॥ कृतस्वस्य जगतो
 गोपौ संवृतौ गोपदारकौ ॥ ५ ॥ अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः क्रीडाभिरभिज्ञोभितौ ॥ अन्योन्यकिरणश्रुतौ चन्द्रमूर्याविवाम्बरे ॥ ६ ॥ विसर्पन्तौ तु
 सर्वत्र सर्पभोगभुजावुभौ ॥ रेजतुः पांसुदिग्धाङ्गौ हतौ कलभकाविव ॥ ७ ॥ कचिद्भस्मप्रदाताङ्गौ करीपप्रोक्षितौ कचिद् ॥ तौ तत्र पर्यधावेतां कु-
 माराविव पावकी ॥ ८ ॥ कचिच्चानुभिरुद्धैः सर्पमाणौ विरेजतुः ॥ क्रीडन्तौ वत्सशालासु शृङ्गहिग्धाङ्गमूर्द्धजौ ॥ ९ ॥ शुशुभते श्रिया शृष्टावा-
 नन्दजननौ पितुः ॥ जनं च विप्रकुर्वाणौ विहसन्तौ कचिद्वचिद् ॥ १० ॥ तौ तत्र कौतूहलिनौ मूर्द्धजव्याकुलेक्षणौ ॥ रेजतुश्चन्द्रवदनौ दारकौ सु-
 कुमारकौ ॥ ११ ॥ अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वव्रजविचारिणौ ॥ नाशकतौ वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्दमौ ॥ १२ ॥ ततो यज्ञोदा संक्रुद्धा कृष्णं कम-
 ललोचनम् ॥ आनाय्य शकटीमूले भर्त्सयन्ती पुनः पुनः ॥ १३ ॥ दाप्ता चैवोदरे बद्धा प्रत्यवन्धदुल्लखले ॥ यदि शक्तोसि गच्छेति तमुक्त्वा कर्म
 साकरोत् ॥ १४ ॥ व्यग्रायां तु यज्ञोदायां निर्जगाम ततोद्गतात् ॥ शिशुलीलं ततः कुर्वन्कृष्णो विरमापयन्व्रजम् ॥ १५ ॥ सोद्गणान्निरसृतः कृष्णः
 कर्षमाण उत्तूखलम् ॥ यमलाभ्यां प्रवृद्धाभ्यामर्जुनाभ्यां चरन्वने ॥ मथ्यान्निश्चक्राम तयोः कर्षमाण उत्तूखलम् ॥ १६ ॥

यः तदुदये इन्दोरिति तयोरन्योन्यकिरणग्रस्तत्वम् ॥ ६ ॥ सर्पभोगभुजौ संप्रेहतुल्यबाहू । कलामह्यौ कलभकाविव स्वार्थे वा कः ॥ ७ ॥ पावकी अग्निपुत्रौ द्वौ कार्तिकेया-
 विवेकभूतोपमा ॥ ८ ॥ ९ ॥ विप्रकुर्वाणौ नवनीतचौर्यादिना उपकारं कुर्याणौ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

तत्तरयेति । अर्जुनाभ्याम् अर्जुनौ उद्धर्तमित्यर्थः । अत्रेदमाश्रयतो यत्र मर्यां विवक्षते रस्मान् यमितया इव । उलूखलतुतामवेदिन्द्र जलुलः तानो अब दनस्यती कृष्यावृण्वे-
 मिः सोतृभिः इन्द्राय मधुसूतमुतमिति । यत्र उलूखले मर्यां मर्यावमिव मर्यातं लोकलेशकरं मां विवक्षते विशेषेण ब्रह्मन्ति मातरः रस्मिनादाय रस्मिगिरित्यर्थः । यमितया इव
 विनिगृहीतमिव ननु वस्तुना निगृहीतं आदृत्येन मयि स्मिभस्याः । ते उलूखलेन सुततां पादितानां कर्मणि यथा । उलूखलपीडिताम् अस्याम् हे इन्द्र यो यत्तस्ये अथ रसा । पा-
 दादित्यादुदात्तमास्थितम् । इदु एवमेव त्वं जलुलोलि एवम् मुक्षामीति जल्पितम् मां च गोपिं मातुं लतुम् आधातुं रसाधोतं कर्तुं च समर्थोऽसि यत् अतोऽव मामित्यर्थः ।
 तत्तस्य कर्पतो वद्धं तिर्यगतसुखलम् ॥ लभं तस्मां समूलभ्यामर्गभ्यां च रूपं च ॥ १७ ॥ तावर्जुनौ कृष्यमाणौ तेन बालेन रंहता ॥ समूल-
 विटयो भक्षो सतु मय्यं जहास वै ॥ १८ ॥ निरुसार्गभोपागां दिव्यं समूलमारिभ्यः ॥ तद्दाम तस्य बालस्य प्रभावादभ्यदृढम् ॥ १९ ॥ ययु-
 नातीरमार्गस्था गोप्यस्तं ददृशुर्गिरिगुम् ॥ क्रान्दन्त्यो मित्यस्यश्च धूमोदां ययुरद्वन्ताः ॥ २० ॥ तारतु संश्रान्तवद्वन्ता यमोदां ययुरद्वन्ताः ॥ ए-
 ह्यागच्छ यशोदे त्वं संभ्रमातिं किलम्भसे ॥ २१ ॥ धौ तामर्जुमृक्षौ तु मने सत्योपयाचमौ ॥ पुनरप्यपरि तापेनौ पतितौ ते ममिहसौ ॥ २२ ॥
 दृढेन दाघ्ना तत्रैव वद्धो यत्स इयोदरे ॥ जहास वृक्षमोर्ध्वे तव पुत्रः सखलकः ॥ २३ ॥ उत्तिष्ठ गच्छ दुर्मेधे मृदे षडित्तमगिनि ॥ पुत्रमनय
 जीवन्तं मुक्तं मृत्युमुखादिव ॥ २४ ॥ सा भीता सहसोत्थाय दहातारं मकुर्वती ॥ तं देहमगमयन्न पतितौ तावुभौ दुभौ ॥ २५ ॥ ता दहसौ तयो-
 र्मेधे दुमथोरत्सव सिन्धुम् ॥ दाघ्ना निषङ्गदुहरे कर्पमाणसुखलम् ॥ २६ ॥ सा गोपी गोषद्वश्च सतु माच व्रजस्तदा ॥ पथोगच्छता ते द्रुमु यो-
 पेषु महदुत्तम् ॥ २७ ॥ जजल्युज्ज्वे यथाक्रमं दोषा यनवि रिजः ॥ के नो पतितौ दृक्षौ चोरस्यावतपोपमौ ॥ २८ ॥ सिना वानं विना वर्ष
 विष्टुत्प्रपतनं विना ॥ विना हस्तिघ्नतं दोषं केनौ पतितौ दुयौ ॥ २९ ॥ अहो वतन शोभेतां विमूढवर्जसाधिवौ ॥ भूमे निपतितौ दृक्षौ पितृयो
 जलजनिव ॥ यदीमौ योपचितौ योमकर्याणकारिणौ ॥ ३० ॥

एवं यदा तस्यार्थयन्त्रिणि न मोचनं लभते तदा वतस्तारसा भवा वन्यवशात् नोदितुं यावदलं कोति ताद्वमसती एव न्यूलितौ पुत्रा वदन्ति । तां दृष्टि । त्रतौ नो-
 स्माकं व्रजवासिनां वनसतिमनौ अनियमिदां यनौ अनुजगतौ मां यमयी अब इत्या इदं प्रति गर्नुं तुं तदुल्लेता आस्तयनं पीडयन्तं तदव ययुत् अमुतयुक्तम्
 अतिसम्पत्तित्यर्थः । यतः क्रष्यौ गतिमन्तौ युवां स्थावरास्तान्मुक्तौ स्व इत्यर्थः । दृष्टेर्निमित्तमिदं विज्ञेयः जैः सोतृभिराद्वन्त्यवतारलक्षितौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥ २१ ॥ सत्योपयाचनौ पार्तिवदत्येन देवतातुतौ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

विष्णुलाय मञ्जुनायाम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एतदिति एवमदीत्यर्थः । अत्र तृणावन्तयोपि पुराणान्तरादुपसंहृत्यैव । तदुपवृद्धिका श्रुतिस्तु साकं यक्ष्य प्रयत चाषेण किंकिदीविना साकं वा तस्य ध्राज्या साकं नश्य निहाकयेति ॥ खेदस्त्वेव यक्षं पूज्यमिवान्मानं मनुते मिमीते तोलयति वा यक्ष्यः हे यक्ष्य राक्षस तद्वत्पीडकेति वा चाषेण तद्वर्णेन हरिणा तव हन्त्वा साकं प्रयत भूमाविति शेषः । किंकिदीविः श्वः सद्य दीव्यतीति किंकिदीविः किधतोर्बाहुलकात् किप्रत्यये लिङ्भावे च किंकिर्दिदाच् तेन वा तस्य दायो-
र्धाज्या गत्या यया धूलिवात्यारूपया एवम् उग्रैर नीतवानसि तथा साकं नश्य नाशं प्राप्नुहि निहाकया गत्या च साकं वा साहित्यं यत एव ननु नाशो अतस्तेन सह पतितः सद्य स्वयमे-
क एव नाशं प्राप्नुहीत्यर्थः । एवं देवैरुक्ते तृणावर्तः पयात ममारेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां सम्बोध्यायः ॥ ७ ॥ अस्मिन्महाप्रमेय्याये वनान्नरमियास्ततः ॥

नन्दगोप प्रसन्नौ ते दुर्मावेवं गतावपि ॥ यच्च ते दारको मुक्तो विपुलाभ्यामपि क्षितौ ॥ ३१ ॥ औत्पातिकमिदं घोपे तृतीयं वर्तते त्विह ॥ पूतना-
या विनाशश्च दुर्मयोऽशकटस्य च ॥ ३२ ॥ अस्मिन् स्थाने च वासोयं घोषस्यास्य न युज्यते ॥ उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनम् ॥
॥ ३३ ॥ नन्दगोपस्तु सहसा मुक्त्वा कृष्णमुखं खलात् ॥ निवेद्य चाङ्गे सुचिरं मृतं पुनरिवानतम् ॥ ३४ ॥ नातृपत्येभ्यमाणो वै हृष्यं कमललो-
चनम् ॥ ततो यशोदां गर्हन्वै नन्दगोपो विवेक्ष ह ॥ सच गोपजनस्त्वसौ व्रजमेव जगाम ह ॥ ३५ ॥ सच तेनैव नास्ना तु कृष्णो वै दासवन्धनात् ॥
गोष्ठे दामोदर इति गोपीभिः परिगीयते ॥ ३६ ॥ एतदाश्चर्यभूतं हि बालस्यातीन्द्रियेष्टितम् ॥ कृष्णस्य भरतश्रेष्ठ घोपे निमतस्तदा ॥ ३७ ॥ इ-
ति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां यमलज्जनभङ्गो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ वैशम्पयान उवाच ॥ एवं तौ बाल्यमुत्तीर्णौ
कृष्णसंकर्षणाबुभौ ॥ तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षां बभूवुतुः ॥ १ ॥ नीलपीताम्बरधरौ पतिश्वेतानुलेयौ ॥ बभूवुर्नृपतपालो क्लृप्तपशधराबुभौ ॥ २ ॥
पणवाद्यं श्रुतिमुखं वादयन्तौ वराननौ ॥ नुलुभाते वनगतौ त्रिशीर्षाविव पद्मजौ ॥ ३ ॥

तनूरुहसमुत्पन्ना वृकाः कृष्णस्य वर्ण्यते ॥ १ ॥ एवं तादित्यध्यायः । भुदेवो अद्य प्रपतेदनावृत्तरावन्तं परमां गन्तव्यं उ अत्राशरीरं निकेतनस्ये धेनं वृका रक्षसा सो अबुदित्यस्य मन्व-
स्योपबृंहणार्थः । मन्वार्थः । पहरवसं प्रत्युवशीं वदति । भुदेवः शोभनस्त्वधिको व्रजः आवक्षरलोपेन बालुदेवो वा अव्य प्रपतेत् अथैव उपवसाम् कालं गच्छेत् अनावृत्त नास्ति आवृत्त-
निरोधको यस्य तादृशोपि परावन्तं परमात् दूरगदूस्तरं गन्तवै गन्तुं उ निश्चितं प्रपतेदित्यन्वयः । अथ पक्षान्तरे यदि सुदेवो न प्राप्ते तर्हि निकेतनस्य शरीरं अत्र अया एतं ब्रजं बालुदे-
वपरिजनं रक्षसा सोरमसाः वेगवन्तः वृकाः अद्युः रक्षयेयुः तस्माद्वाभुदेवो वा तस्याग्निहीनो व्रजो वा वृकेभ्यो विवेति आतस्याहतेभ्योऽपि इन्द्रियवृत्तेभ्यः सुतरां भो व्यापति साधः ।
इतः स्पष्टार्थ मू म् ॥ १ ॥ २ ॥ पणवो हि तुम्बाफलोपेतो वावद्विशेषः । आद्यपदानादह्य रुद्रवाणादिकं पणवाद्यमन्त एव त्रिशीर्षाविवेति दृष्टान्तः संगच्छते पणवाद्यमित्यपि पाठः ॥ ३ ॥

॥१५॥५॥६॥ चञ्चूर्यन्तौ अत्यन्तं संचरन्तौ किशोराविव अश्वयोताविद ॥७॥८॥ अवगीतं नाशितम् मुक्तमार्गं काननम् ॥९॥ काननानि उद्यानानि वनानि अरण्यानि आकाश-
निकाशानि पत्रादिना शून्यानि ॥ १० ॥ परितो वृत्तचक्राकारः परिधिः अगलक्ष्य येषु तेषु परिवृत्तागलेषु ॥ ११॥१२ ॥ १३॥१४ ॥ निर्व्यञ्जनं शाकलहारादिहीनम् ॥१५॥
मधुराद्भद्रकर्णौ तु पल्लवापीडधारिणौ ॥ वनमालाकुलोत्सकौ दुमपोताविबोद्धतौ ॥१६॥ अरविस्फुटतापीडौ रज्जुयज्ञोपवीतिनौ ॥ सशिख्यतुम्बक-
रकौ गोपेणुप्रवादकौ ॥१७॥ क्वचिद्धसन्तापव्याप्यं क्रीडमानौ क्वचिक्वचित् ॥ पर्णशय्यासु संसृतौ क्वचित्रिद्रान्तरेक्षणौ ॥१८॥ एवं वत्सान्पालयन्तौ
शोभयन्तौ महावनम् ॥ चञ्चूर्यन्तौ रमन्तौ स्म किशोराविव चञ्चलौ ॥१९॥ अथ दामोदरः श्रीमान्तस्तकपर्णमुवाच ह ॥ आर्य नस्मिन्वने शक्यं गोपाल-
स्सह क्रीडितुम् ॥ ८ ॥ अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यां भुक्तकाननम् ॥ प्रक्षीणतृणकाष्ठं च गोपेमथितपादपम् ॥२०॥ घनभित्तानि यान्यासन् काननानि
वनानि च ॥ तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्तेव यथासुखम् ॥ १० ॥ गोवाटेष्वपि ये वृक्षाः परिवृत्तागलेषु च ॥ सर्वे गोष्ठानिषु गताः क्षयमक्षयवचसः
॥११॥ संनिक्कृष्टानि यान्यासन्काष्ठानि च तृणानि च ॥ तानि दूरावकृष्टासु मार्गितव्यानि भूमिषु ॥१२॥ अरण्यमिदमल्पोद्मल्पकक्षं निराश्रयम् ॥
अन्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमम् ॥ १३ ॥ अकर्मणेषु वृक्षेषु स्थिताविप्रं स्थितद्विजम् ॥ संवासस्यास्य महतो जनेनोत्सादितद्रुमम् ॥१४॥
निरानन्दं निरास्वादं निष्प्रयोजनमारुतम् ॥ निर्विहङ्गमिदं शून्यं निर्व्यञ्जनमिवाशनम् ॥ १५ ॥ विक्रीयमाणैः काष्ठैश्च शौकैश्च वनसंभवेः ॥ उच्छ-
न्नसंचयतृणैर्घोषायं नगरायते ॥ १६ ॥ शैलानां भूषणं घोषो घोषाणां भूषणं वनम् ॥ वनानां भूषणं गावस्ताश्वास्माकं परा गतिः ॥१७॥ तस्मा-
दुच्यद्द्वनं यामः प्रत्यग्रयवसेन्धनम् ॥ इच्छन्त्यनुभुक्तानि गावो भोक्तुं तृणानि च ॥ १८ ॥ तस्माद्द्वनं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो व्रजाः ॥ न द्वारवन्धा-
वरणा न श्रद्धक्षेत्रिणस्तथा ॥ प्रशस्ता वै व्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः ॥ १९ ॥ शङ्खन्मृत्रेषु तेष्वेव जातक्षाररसायनम् ॥ न तृणं भुञ्जते गावो
नापि तत्पयसेहितम् ॥ २० ॥ स्थलीप्रायासु रथ्यासु नवासु वनराजिषु ॥ चरावस्सहितौ गोभिः क्षिप्रं सवाहतां व्रजः ॥२१॥ श्रूयते हि वनं रम्यं
पर्याप्तं तृणसंस्तरम् ॥ नाम्ना वृन्दावनं नाम स्वादुवृक्षफलेदकम् ॥ २२ ॥ अङ्गिह्लिकण्टकवनं सर्वेनगुणैर्युतम् ॥ कदम्बपादपप्रायं यमुना-
तीरसंश्रितम् ॥ २३ ॥

॥१६॥१७॥ कर्त्तव्यमाह । तस्मादिति ॥ १८ ॥ ननु पितृपर्यायता भूमिनिर्धनापि सुखावहेत्युक्तेः कथं पर्यथार्थं त्याज्यमित्याह । न द्वारंति । चक्रेण समुदयेन चरन्ति ते चक्रचारि-
णो हंससारसादयः अनिकेना इत्यर्थः ॥ १९ ॥ शङ्खन्मृत्रेषु तेष्वेव तृणेषु पतितेषु मत्सु ॥ २० ॥ स्थलीप्रायासु समभूमितुल्यासु निरतृणास्तित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

स्निग्धवनं शीतानिलं चेति संबन्धः ॥ २४ ॥ ^{१५}चैरतो मृगादिनिति शेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पञ्चवङ्गाः पञ्चादिसंख्यायां संहताः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अगताः असंचाराः ॥ ३७ ॥ तदेवाह । एवमिति ॥ ३८ ॥ इति हरिवंश विष्णुपर्वणि टीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ एतस्मिन्मन्त्रमध्येयै रामकृष्णेच्छया
 स्निग्धशीतानिलवनं सर्वतुनिलयं शुभम् ॥ गोपीनां सुखसंचारं चारुचित्रवनान्तरम् ॥ २४ ॥ तत्र गोवर्द्धनो नाम नातिदूरे गिरिमहान् ॥ ब्राजते
 दीर्घांशिवरो नन्दनस्यैव मन्दुरः ॥ २५ ॥ मध्ये चास्य महाशालो न्यग्रोधो योजनोच्छ्रितः ॥ भाण्डीरो नाम शुशुभे नलमेघ इवाम्बरे ॥ २६ ॥
 मध्येन चास्य कालिन्दी सीमन्तमिव कुर्वती ॥ प्रयाता वन्दनस्यैव नलिनी सरिताम्बरा ॥ २७ ॥ तत्र गोवर्द्धनं चैव प्राण्डीरं च वनस्पतिम् ॥
 कालिन्दीं च नदीं रम्यां द्रक्ष्यावश्चरतस्सुखम् ॥ २८ ॥ तत्रायं कल्पयतां घोषस्त्यज्यतां निर्गुणं वनम् ॥ संत्रासयावो भद्रं ते किञ्चिदुत्पाद्य
 कारणम् ॥ २९ ॥ एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमताः ॥ प्रादुर्बभूवुरशतशो रक्तमांसवसाशनाः ॥ ३० ॥ घोराश्चिन्तयतस्तस्य स्वतनून्सहजा-
 स्तदा ॥ विनिष्पेतुर्भयकरास्सर्वशशतशो वृकाः ॥ ३१ ॥ निष्पतन्ति स्म बहवो व्रजस्योत्सादनाय वै ॥ वृकात्रिप्पतितान्दृष्ट्वा गोषु वत्सेष्वथो
 नृषु ॥ ३२ ॥ गोपीषु च यथाकामं व्रजे त्रासोऽभवन्महान् ॥ ते वृकाः पञ्चवङ्गाश्च दशवङ्गास्तथा परे ॥ ३३ ॥ त्रिंशद्दिशानिवद्धाश्च शतवद्धास्तथा
 परे ॥ निश्चैरुस्तस्य गात्रेभ्यः श्रीवत्सकृतलक्षणाः ॥ ३४ ॥ कृष्णस्य कृष्णवदना गोपानां भयवर्धनाः ॥ भक्षयिद्विश्च तैर्वत्सान् त्रासयद्विश्च गोत्रि-
 जान् ॥ ३५ ॥ निशि बालान्हरद्विश्च वृकैरुत्साद्यते व्रजः ॥ न वने शक्यते गन्तुं न गाश्च परिरक्षितुम् ॥ ३६ ॥ न वनात्किञ्चिदाहर्तुं न च वा तरि-
 तुं नदीम् ॥ त्रस्ता ह्युद्दिग्रमनसोऽगतास्तस्मिन्वनेऽवसन् ॥ ३७ ॥ एवं वृकैरुदण्डिस्तु व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः ॥ ब्रजो निष्पन्दचेष्टस्म एकस्थानचरः कृ-
 तः ॥ ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां वृकदर्शने नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ वैशम्पयान उवाच ॥ एवं वृका-
 श्च तान्दृष्ट्वा वर्धमानान्दुरासदान् ॥ सश्रीपुमान्स घोषो वै समस्तोमन्त्रयत्तदा ॥ १ ॥ स्थानेनेह न नः कार्यं व्रजमोच्यन्महद्भनम् ॥ यच्छिवं च सु-
 खोप्यं च गवां चैव सुखावहम् ॥ २ ॥ अथैव किं चिरेण स्म ब्रजमस्सह गोधनैः ॥ यावद्वैकैर्बधं घोरे न नस्सर्वो व्रजो व्रजेत् ॥ ३ ॥ एषां धूम्रा-
 णाङ्गानां दंष्ट्रिणां नखकर्षिणाम् ॥ वृकाणां कृष्णवक्त्राणां विभीमो निशि गर्जताम् ॥ ४ ॥ मम पुत्रो मम प्राता मम वत्सोऽथ गौर्मम ॥ वृकैर्व्यापा-
 दिता ह्येवं क्रन्दन्ति स्म गृहे गृहे ॥ ५ ॥

पुनः ॥ वृन्दवनप्रवेशश्च व्रजस्याद्भुत इयति ॥ १ ॥ एवं वृकान् ॥ १ ॥ सुखाप्यं सुखावासम् ॥ २ ॥ ३ ॥ एषाम् एत्थः सकाशात् ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अवयुष्यत घोषो जातः शाण्डं शकटेष्विति शेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ईरणम्
 ऊपरं शून्यमित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ निधोषपाशैः मन्थमाण्डशूणाया मन्थनशब्देन संयोजनार्थैः पाशैः मज्जरेति महाराष्ट्रमिद्वैः शिष्यै-
 तासां रुदितशब्देन गवां हंभारवेण च ॥ व्रजस्योत्थापनं चक्रुषोऽपवृद्धास्तमागताः ॥ ६ ॥ तेषां मतमथाज्ञाय गन्तुं वृन्दवर्गं प्रति ॥ व्रजस्य वि-
 निवेशाय गवां चैव हिताय च ॥ ७ ॥ वृन्दवननिवासाय तांश्च ज्ञात्वा कृतनिश्चयान् ॥ वन्दगोषो बृहद्रक्षक्यं बृहस्पतिरिवादे ॥ ८ ॥ अद्यैव निश्च-
 यप्राप्तियदि गन्तव्यमेव नः ॥ शीघ्रमज्ञाप्यतां घोषः सजीभवत मा चिरम् ॥ ९ ॥ ततोवयुष्यत तदा घोषे तत्राकृतैर्जनैः ॥ शीघ्रं गावः प्रक-
 ल्यन्तां भाण्डं समभिरोप्यताम् ॥ १० ॥ वत्तशूथानि काल्यन्तां युज्यन्तां शकटानि च ॥ वृन्दवनमितस्तथानाद्विवेशाय च गम्यताम् ॥ ११ ॥ त-
 च्छुत्वा नन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितम् ॥ उदतिष्ठद्रजसर्वदं शिघ्रं गमनलालसः ॥ १२ ॥ प्रयाह्वयितुं गच्छामः किं श्रेये साधु योजय ॥ उत्ति-
 शेति व्रजे तस्मिन् गोपकोलाहलो ह्यभूत् ॥ १३ ॥ उत्तिष्ठमानशुभुमे शकटशकटस्तु सः ॥ व्याघ्रघोषमहाघोषो घोषस्तगणघोषवान् ॥ १४ ॥
 गोपीनां गर्गरीभिश्च मृद्धिं चोत्तस्मिन् नैर्धैः ॥ निष्पपात व्रजत्पङ्क्तिस्तारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ॥ १५ ॥ नीलपीतारुणैस्तासां वस्त्रैर्यस्तनोच्छ्रितैः ॥
 शक्रचापायते पङ्क्तिगोपीनां मार्गगामिनी ॥ १६ ॥ दामनी दामभारैश्च कैश्चिन्कायावलम्बिभिः ॥ गोपा मार्गगता भान्ति सावरोहा इव द्रुमाः ॥ १७ ॥
 स व्रजो व्रजता भाति शकटैश्चैन भास्वता ॥ पौतैः पवननिक्षिप्तैर्निष्पतद्भरिवर्णवैः ॥ १८ ॥ क्षणेन तद्भ्रजस्थानमरिणं समपद्यत ॥ द्रव्यावयव-
 निधूतं कीर्णं वायुसमण्डलैः ॥ १९ ॥ ततः क्रमेण घोषस्त प्रातो वृन्दवर्गं वनम् ॥ निवेशं विपुलं चक्रे गवां चैव हिताय च ॥ २० ॥ शकटवर्त-
 षयन्तं चन्द्रार्द्राकारसंस्थितम् ॥ मध्ये योजनविस्तीर्णं तावद्विगुणमायतम् ॥ २१ ॥ कण्टकीभिः प्रवृद्धाभिस्ता कण्टकितद्रुमैः ॥ निखातोच्छ्र-
 तशालात्रैरभिगुप्तं समन्ततः ॥ २२ ॥ मन्थैरारोप्यमाणैश्च मन्थवन्यलुकषणैः ॥ अद्रिः प्रक्षाल्यमानाभिर्गरीभिरितस्ततः ॥ २३ ॥ कालैरारो-
 प्यमाणैश्च दामनीपाशापाङ्क्तिः ॥ स्तम्भनीभिर्धृताभिश्च शकटैः परिवर्तितैः ॥ २४ ॥ नियोगपादैरारोपितैर्गरीस्तम्भमूढसु ॥ छादनार्थं प्रकीर्णैश्च
 कटैरुत्तुणसंकटैः ॥ २५ ॥ शाखाविट्कुर्वृक्षाणां क्रियमाणैरितस्ततः ॥ शोध्यमानैर्गवां स्थानैस्तथाप्यमानैरुलूखलैः ॥ २६ ॥ प्राङ्मुखैस्तिष्ठ-
 मानैश्च संदीप्यद्भिश्च पावकैः ॥ सवत्सचर्मस्तरणैः पर्यङ्कैश्चावरोपितैः ॥ २७ ॥

वर्षा कटकैर्घटाधारकतृणैः सहिताभिः तृणसंकटैः तृणमयीमिराच्छादनीभिः ॥ २५ ॥ शाखासु विटङ्काः पशुपवेशनस्थानानि तैः क्रियमाणैः ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

नवमोऽध्यायः ॥ १ ॥ एतस्मिन्देश्ये प्रावृण्वन्मुच्यते ॥ श्रीनिवासे ॥ मेन शोकेत्कृत्या दिवः ॥ १ ॥ तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कान्तानां क-
 तोयसुतारयन्तीभिः प्रेक्षन्तीभिश्च तद्वनम् ॥ शालाश्च कर्पमणानिर्गोभिश्च समन्ततः ॥ २८ ॥ कुवभिस्त्वारैश्चैव गोपैर्व्यकरैर्भृशम् ॥ विश-
 द्भिः कुठारैश्च काष्ठाद्यपि तरुनपि ॥ २९ ॥ तद्रक्षस्तनवधिकं दृष्टुमे क्षान्तानाम् ॥ एतं वननिवेशं वै स्वादुमूलफलोदकम् ॥ ३० ॥ तान्स्तु
 कामदुवा गावस्सर्वपक्षिणं वनम् ॥ वृन्दवन्मनुश्राना नन्दनं पमकावम् ॥ ३१ ॥ पूर्वमेव तु दृष्ट्वेन गवां वै हितकारिणा ॥ श्रिवेन मनसा दृष्टे
 तद्वनं वनचारिणा ॥ ३२ ॥ पश्चिमे तु ततो रुक्षे वने गतिं निरसये ॥ वर्षतीषामृतं देवे तुभं तत्र व्यद्वहतं ॥ ३३ ॥ न तत्र वरहास्सीदन्ति न गावो
 नेतरे जनाः ॥ यत्र तिष्ठति लोकानां भयाय मधुसूदनः ॥ ३४ ॥ ताश्च गावस्त चोपस्तु स च संकर्षणो युवा ॥ कृष्णेन विहितं वासं तमध्यास-
 त निर्वृताः ॥ ३५ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते शिलेयु दारिद्र्ये विष्णुपर्वणि वृन्दवनप्रवेशो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ
 तु वृन्दवनं प्रातौ वसुदेवसुताभौ ॥ चतुर्गत्स्यूथानि चारयन्तौ सुकृपिणौ ॥ १ ॥ पूर्णस्तु धर्मः समस्तयोस्तत्र वने सुखम् ॥ क्रीडतोऽसह गो-
 पालैर्यमुनां चावगाहताः ॥ २ ॥ ततः प्रावृण्वन्मनुश्राना भक्तः कामरुचिनी ॥ प्रमथुर्नन्दमेवाश्चकचपाङ्क्तितोदराः ॥ ३ ॥ बभूवुर्गर्जन्सूतार्यो भू-
 मिश्चादर्शना तूणैः ॥ पतता मेघवतेन नवतोयानुकर्षिणा ॥ ४ ॥ संसर्जत तत्र भूमिर्गोवनत्थेव लभ्यते ॥ नाशितं जलैर्दृष्टं तोषिता वसुधा
 जलैः ॥ ५ ॥ न वर्षावसिक्तानि शक्रगोपकुलानि च ॥ नष्टानामिदूतानि वनानि प्रचक्राशिरैः ॥ ६ ॥ वृत्तः श्यापरकालश्च मयूराणां कलापिना-
 म् ॥ मदरक्ताः प्रवृत्ताश्च केकाः प्लवस्तथा ॥ ७ ॥ नमोऽपि भक्तानां पद्मपद्महादायिनम् ॥ योवनस्य रुद्भ्यानां नमोऽपि प्रजते वयुः ॥ ८ ॥
 हासितं कुटजैर्वृक्षैः कदम्बैर्वीजितं वनम् ॥ (नाशितं जलैर्दृष्टं तोषिता वसुधा जलैः) ॥ संतता भारकरैरभितता दवाभिभिः ॥ ९ ॥ जलै-
 र्वलाहकोऽसृष्टरुच्छसन्तीव पर्वताः ॥ महापातसमुद्धूतं महाभयगणपितम् ॥ मही महाराज पुरैस्तुल्यमापद्यते नभः ॥ १० ॥ कचित्कदम्बहासा-
 द्वयं शिलीन्ध्राभरणं क्वचित् ॥ संप्रदीप्तदिवाभति पुलनीपटुमं वनम् ॥ ११ ॥

दम्बानामिति सामानाधिकरण्यम् ॥ ८ ॥ हासितं दिकारितम् ॥ ९ ॥ उच्छसन्तीव बाणमुद्गिरन्त्यर्थः । मही पुरैस्तुल्यं वसुधावद्यते तत्र दृष्टान्ते महापाताः पताकाः महामेघा
 मदाभ्यासादाः ॥ १० ॥ शिलीन्ध्राः छत्राकाः ॥ ११ ॥

क्षुभितमानसः कामातुरोत्तू ॥ १२ ॥ हत्ससारङ्गनादेन यत्तममरध्वनिना ददुरा मेकाः अवकीर्णा व्याप्ता ॥ १३ ॥ संतता य आसारा धारात्मयातस्तेन निर्यन्ताः
 जडाकृताः । नगायाणि वृक्षशाखायाणि ॥ १५ ॥ तोयेन गम्भीराणि निविडानि लब्धानि विस्तृतानि च तेषुदरेषु ॥ १६ ॥ महिरुहैर्मर्गचिह्नह्रैरेवंष्यो जलच्छन्नो मार्गो
 यस्याः सा ॥ १७ ॥ १८ ॥ पल्लवेषु उत्कीर्णम् उत्सिक्तं यत्तयं तेन वर्षणं ॥ १९ ॥ हस्तः शुण्डा तथा सह उच्छ्रितं मुखं येषां ते हस्तोच्छ्रितमुखाः ॥ २० ॥ २१ ॥
 ऐन्द्रेण पयसा सिक्तं मारुतेन च विस्तृतम् ॥ पार्थिवं गन्धमात्राय लोकः क्षुभितमानसः ॥ १२ ॥ हत्ससारङ्गनादेन ददुरव्याहतेन च ॥ नवैश्च शिशि-
 विष्ठैरवकीर्णा वसुधरा ॥ १३ ॥ अमर्चणमहावर्त्ता वर्षाप्रसमहारयाः ॥ हस्त्यस्तृतिराजान्वृक्षाविविस्तारं यान्ति निम्नगाः ॥ १४ ॥ संततासारनि-
 र्यवः क्लिन्नयन्तोत्तरच्छदाः ॥ न त्यजन्ति नगायाणि श्रान्ता इव पतन्निषः ॥ १५ ॥ तोयगम्भीरलम्बेषु स्नयन्तु च नदन्तु च ॥ उदरेषु नवभ्राणां
 मज्जन्तीव दिवाकरः ॥ १६ ॥ महिरुहैरुत्पतितैः सलिलोत्पाडसंकुला ॥ अन्विष्यमार्गो वसुधा भाति शङ्खलमालिनी ॥ १७ ॥ वज्रेणैवावरुणानां
 नगानां नगशालिनाम् ॥ स्रोतोभिः परिकृतानि पतन्ति शिखराण्यधः ॥ १८ ॥ पतता मेघवर्षेण यथा निम्नानुसारिणा ॥ पल्लवोत्कीर्णसुतेन
 पूर्यन्ते वनराजयः ॥ १९ ॥ हस्तोच्छ्रितमुखा वय्या मेघनादानुसारिणः ॥ श्रान्ता तिवृष्ट्या मातङ्गा गां गता इव तोयदाः ॥ २० ॥ प्रावृद्धप्रवृत्तिं सं-
 दश्य दृष्ट्वा चामुधरान्वनान् ॥ रोहिण्यो मियः काले कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ पश्य कृष्ण घनान् कृष्णान्वलाकोज्ज्वलभूषणान् ॥ गगने तव
 गात्रस्य वर्णचोरान्तसमुच्छ्रितान् ॥ २२ ॥ तव निद्राकरः कालस्तव गात्रोपमं नभः ॥ त्वमिवाज्ञातवसतिं चन्द्रो वसति वार्षिकीम् ॥ २३ ॥ एतन्ना-
 लाम्बुदश्यामं नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ संप्राप्ते दुर्दिने काले दुर्दिनं भानि वै नभः ॥ २४ ॥ पश्य कृष्ण जलदग्नेः कृष्णैरुदयथितैर्वनैः ॥ गोवर्द्धनो यथा
 रम्यो भाति गोवर्द्धनो गिरिः ॥ २५ ॥ पतितेनाम्भसा ह्येतं समन्तान्मदुर्षिताः ॥ आजन्ते कृष्णसारङ्गाः काननेषु मुदान्विताः ॥ २६ ॥ एतान्य-
 म्बुप्रहृष्टानि हरितानि मृदूनि च ॥ तृणानि शतपत्राक्ष पत्रैर्गृह्णन्ति मेदिनीम् ॥ २७ ॥ क्षराजलानां झोलानां वनानां जलदगमे ॥ ससस्यानां च
 सीमानां न लक्ष्मीर्व्यतिरिच्यते ॥ २८ ॥ शीघ्रयातसमुद्रताः शोषितौत्सुक्यकारिणः ॥ दामोदरोदामखाः प्रागल्भ्यं यान्ति तोयदाः ॥ २९ ॥
 ॥ २२ ॥ चन्द्रो नवोवसतिं वसति आस्ते वार्षिकीं वर्षाप्रवाग् ॥ २३ ॥ दुर्दिने मेघच्छेदोऽह्नि कालं प्रावृद्धकाले दुर्दिनं भवैरुच्छ्रयम् ॥ २४ ॥ गोवर्द्धनो नामतः गोवर्द्धना
 गवां वर्द्धयिता ॥ २५ ॥ कृष्णसारङ्गाः जम्भराः ॥ २६ ॥ गहन्याच्छादयन्ति ॥ २७ ॥ सीमानां कृद्धसीमानां त्रयाणामपि लक्ष्मीं व्यतिरिच्यते नाधिका भवत्यपि तु समानै-
 वेत्यर्थः ॥ २८ ॥ शोषितानां प्रवासिनाम् औत्सुक्यं गृहगमेने तत्कारिणः ॥ २९ ॥

हर्यश्चरपिण्ड इन्द्रधनुषा रचितं मिश्रितं मध्यमं पद्मन्तरिक्षम् ॥ ३० ॥ नभसि श्रावणे नमस्त्वः सूर्यः ॥ ३१ ॥ सूर्याः मन्वन्धः समुद्रोचनिभिः शुद्धैरित्यर्थः ॥ ३२ ॥ नभसि
 कम्बानामवान्तरजातयः पृथिव्यां सृष्टैरिति शेषः । कोलाहलाः कलकलाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यैर्विदुत्कवचैर्वैद्यमिणं वर्मवत्स्वयार्षम् ॥ ३५ ॥ घनैर्निविडेभैः ॥ ३६ ॥
 गजा जलगजस्तेषामनीकैः ॥ ३७ ॥ उद्धृतम् उद्धूतम् कम्पिनः कम्पेद्वदः सपृषतः सविन्दवः उदासाः महान्तः । सपृषतोदासा इति मन्थ्यार्षः ॥ ३८ ॥ सुप्तो अहस्यः
 चन्द्रो यासु ॥ ३९ ॥ चेतनमिति । क्षुधाध्मातैवायुना पूरितैः कौशस्थर्मकाशमदृशमैरुलक्षितं पुष्कलम्बरं चेतनमिव भातीति लुतोपमा । सर्वतश्चलद्भिर्वैद्यैर्नोपि चलतीवि-
 हरे हर्यश्चरपेन त्रिवर्णेन त्रिविक्रम ॥ विवाणज्येन रचितं तवेदं मध्यमं पद्मम् ॥ ३० ॥ नभस्येप नभश्चक्षुर्न भात्येव चरन्वभः ॥ मयैरज्ञातपकरो
 विरश्मिरिव रश्मिवात् ॥ ३१ ॥ द्यावापृथिव्योस्संसर्गस्सततं वित्तैः कृतः ॥ अध्यवच्छिन्नवार्यैस्समुद्रौघसमर्षेनः ॥ ३२ ॥ नीपाजुनकदम्बानां
 पृथिव्यां चातिवृष्टिभिः ॥ गन्धैः कोलाहला वान्ति वाता मदुनर्दपिनाः ॥ ३३ ॥ संप्रवृत्तमहावर्षं लम्बमानमहाम्बुदम् ॥ भान्यगाधमपर्यन्तं ससाग-
 रमिवाम्बरम् ॥ ३४ ॥ धारानिर्मलनाराचं विद्युत्कवचवर्मिणम् ॥ इक्ष्वापायुधधरं युद्धसज्जमिवाम्बरम् ॥ ३५ ॥ झोलानां च वनानां च दुर्माणां
 च वराननम् ॥ प्रतिच्छन्नानि भासन्ते शिखराणि घनैर्वनैः ॥ ३६ ॥ गजनौऋषिकर्णौ सलिलोद्गारिभिर्वनैः ॥ वर्णसारूप्यतां याति गगनं सागर-
 स्य च ॥ ३७ ॥ समुद्रोद्धृतजनिता लोलाश्शाङ्गुलकस्पिनः ॥ झीनास्सपृषतोदासाः कर्कशा वान्ति मारुताः ॥ ३८ ॥ निशासु सुतच-
 न्द्रसु सुक्ततोयासु तोयैर्देः ॥ मग्नसूर्यस्य नभसो न विभान्ति दिशो दृश ॥ ३९ ॥ चेतनं पुष्करं कौशैः क्षुधाध्मातैः समन्ततः ॥ न दृणीनां न र-
 म्याणां विवेकं यान्ति कुष्ठयः ॥ ४० ॥ घर्मदोषपरित्यक्तं मेघतोयविभूषितम् ॥ पश्य वृन्दावनं कृष्णवनं चैत्रथं यथा ॥ ४१ ॥ एवं प्रावृद्धयान्स-
 वान् श्रीमान्कृष्णस्य पूर्वजः ॥ कथयन्नेव बलवान्जमेव जगाम ह ॥ ४२ ॥ अन्योन्यं रममाणौ तु कृष्णसंकरणेषुभौ ॥ तत्कालज्ञानिभिस्साङ्गै-
 चेरुस्तद्वनं महत् ॥ ४३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रावृद्धनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदा-
 चित्तु तदा कृष्णो विना संकरणेन वै ॥ चचार तद्वनं रम्यं कामरूपी वराननः ॥ १ ॥

त्यर्थः । एवमपि कुष्ठयः प्रजाः रम्याणां रात्रीणाम् घृणीनां दिवसानां च विवेकम् अच्योच्यतः पृथक्त्वं न याच्नतीति न अपि तु यान्येवति योजना । मेघोत्थान्यकारावृणानि
 दिनानि रात्रिकल्पान्यभूवन्नित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तत्कालज्ञानिभिः ननु यादववज्रमज्ञानिभिः ॥ ४३ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 अम्बिन्नेकादश्याये वनक्रीडा निरूप्यते ॥ कालियक्षेददशधीययमुनादर्शनं हरेः ॥ १ ॥ कदाचिदिति ॥ १ ॥

श्रीवत्सेन उरसा धृतेनेति शेषः । तृतीयान्तानां पञ्चमस्थेन रराजेत्यनेनान्यः ॥ २ ॥ हातेन षड्भुजोद्भिन्नं विकसत्कमलं तलुत्येतजसा कान्तं विकान्तं गमनं यस्य तादृशेन
गमिना गमनसम्भावेन पदेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्विगोदसः द्वयैः ॥ ५ ॥ बाण्ये पैगण्डं दशबाण्यसुरैः गौण्डे ॥ ६ ॥ ७ ॥ दीपाः कदम्बपुष्पाणि कन्दला नवकुराः तैः शो-
भमाना नीपकन्दलमालिनी ॥ ८ ॥ दशस्यो मादशदः ॥ ९ ॥ रसलं दिव्यं पादं कृतं तदपि तो मरुतेन वसुन्धरेण श्रुत्यो इत्यनुपङ्गः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
काकपक्षधरः श्रीमान् श्यामः पद्मदक्षिणः ॥ श्रीवत्सेनो रसा शुक्लदक्षिणः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
गण क्रान्तविकान्तगामिना ॥ ३१ ॥ पीते श्रीतिकरे वृषां पद्मकिञ्चलसमये ॥ ३२ ॥ वसो वसने सस्य इव तोयदः ॥ ३३ ॥ वत्सव्यापारयुक्ताभ्यां व्य-
ग्राभ्यां दण्डरज्जुभिः ॥ भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां श्रुतिभ्यां दिव्यैः ॥ ३४ ॥ तदग्रे पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च ॥ राज्ञ चास्य तद्वाल्ये रुचिरौ-
ष्ठमुटं मुखम् ॥ ३५ ॥ शिखाभिस्तस्य युक्ताभी राज्ञ मुखपङ्कजम् ॥ ३६ ॥ पद्मपङ्कजे भियया स्यात्पद्ममण्डलम् ॥ ३७ ॥ तस्यार्धेन कदम्बाद्या नीपकन्द-
लमालिनी ॥ राज्ञ माला शिरसि नक्षत्राणां यथा दिव्ये ॥ ३८ ॥ स तथा मालया वीर्यश्रुत्ये कण्ठसक्तया ॥ मेघमालाम्बुदश्यामो नभस्य इव
सूर्तिमान् ॥ ३९ ॥ एकेनामलपत्रेण कण्ठसूत्रावलिब्धया ॥ राज्ञ वह्निभेज्यं यन्महासप्तप्रसिद्धा ॥ ४० ॥ काचिद्वायव्योऽक्षय्यश्च कचिक्व-
चित् ॥ पर्णवाद्यं श्रुतिमुखं वाद्यश्च कचिद्धनं ॥ ४१ ॥ गोपयोगं सुखं कान्तमपि वाद्यम् ॥ प्रसन्नद्वयार्थं च गवां कचिद्भगवतो बुवा ॥ ४२ ॥
गोकुलेऽम्बुधरश्यामश्चचार ध्रुतिमाश्रयः ॥ रमे च तत्र रम्य तु विमा ॥ ४३ ॥ मयूरपशुदातु मदनोदीपनीषु च ॥ मेघनादप्रतिव्यू-
हेनोदितसु समन्ततः ॥ ४४ ॥ शाङ्खच्छङ्खजालसु विजितभारग ॥ ४५ ॥ कन्दलमलपत्रासु खन्तीषु नव जलम् ॥ ४६ ॥ केसराणां नवैर्गन्धै-
र्मन्दैः शसितोपमैः ॥ अमिष्यं निरुध्यतस्तौ कान्तं चिन्म तिसृः ॥ ४७ ॥ सख्यमनो मेघादुर्गमं वयातमिस्तृतैः ॥ तासु कृष्णो मुदं लेभे
सौम्यासु वनराजिषु ॥ ४८ ॥ स कदाचिद्धनं तत्रिणं मेरुतदपराश्रयम् ॥ तदग्रे निरुद्धं शशिं शसिं वरम् ॥ ४९ ॥ स्थितं धरण्यां मे-
घाभं निविडं दलसंघैः ॥ गगनाच्चिच्छन्तस्त्वं रव्यं भोग्यं चोरम् ॥ ५० ॥ नी अवेनाङ्गमौषधं मेघिं वसुभिः खणैः ॥ फलेः प्रवालैश्च यनै-
स्मेन्द्रचापघनोपमम् ॥ २० ॥

प्रतिव्यूहैः प्रतिव्यनिभिः ॥ १४ ॥ कन्दलादि कदम्बुरेतादि धरणादि च दन्तिन यत् । कन्दलं तु कपोले स्यादुपगो यमादुरे इति विधेः ॥ १५ ॥ कामिनीष्विवेति खन्ती-
नामुपमा ॥ १६ ॥ शालिं ददत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ चित्तज्जन्तैः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ निरावर्ष वर्षारणम् । अनतपम् आतपनिवारणम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ क्रीडनकैः क्रीडासाधनैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तरङ्गा एवापाङ्गाः कटाक्षान्तिः कुटिलं तीरम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ मिथुनेचरैश्चक्रवाकादिभिः ॥ ३१ ॥ जलजैर्मनोवैः जलजैर्गणैः शीतलव्यनिर्मलव्यादौः जलजैः पद्मैः जलजैः शैवालैः ॥ ३२ ॥ स्त्रीरूपेण वर्णयति । प्रसूतेति । श्लोतःशब्दे सकारलोप आर्षः ॥ ३३ ॥ तटच्छेदः प्रवाहस्य मध्ये कार्यम् । तिष्ठः तरङ्गा एव वलयः तासां धरां तरङ्गविवलीधराम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

भवनाकारविटपं लतापुष्पमुमण्डितम् ॥ विशालमूलान्वतं पवनान्मोदधारिणम् ॥ २१ ॥ आधिपत्यमिवाच्येषां तस्य देशस्य आशिनाम् ॥ कुर्वणं शुभकर्मणं निरावर्षमनातपम् ॥ २२ ॥ न्यग्रोधं पर्वताग्रं भाण्डारं नाम नामतः ॥ दृष्ट्वा तत्र मतिं चक्रे निवासाय ततः प्रभुः ॥ २३ ॥ स तत्र वयसा तुल्यैर्वत्सपलैस्सहानय ॥ रमे वै वासरं कृष्णः पुरा स्वर्गगतो यथा ॥ २४ ॥ तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डारवासिनम् ॥ रमयन्ति स्म बहवो वन्यैः क्रीडनकैस्तदा ॥ २५ ॥ अन्ये स्म परिगायन्ति गोपा मुदितमानसाः ॥ गोपालाः कृष्णमेवाच्ये गायन्ति स्म रतिप्रियाः ॥ २६ ॥ तेषां स गायतामेव वादयामास वीर्यवान् ॥ पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बवीणां च तत्र ह ॥ २७ ॥ कदाचिच्चारयन्नैव गास्म गोवृषभक्षणः ॥ जगाम यमुनातीरं लतालङ्कृतपादपम् ॥ २८ ॥ तरङ्गापाङ्गकुटिलां वारिस्पृशमुखानिला ॥ तां च पद्मोत्पलवतीं ददर्श यमुनां नदीम् ॥ २९ ॥ सुतीर्थां स्वादुसलिनां हृदिनीं वेगगामिनीम् ॥ तोयवतोद्यतैर्वेगवनामितपादपाम् ॥ ३० ॥ हंसकारण्डवोदघुष्टां सारसैश्च निनादिताम् ॥ अनर्धमिथुनैश्चैव सेवितां मिथुनेचरैः ॥ ३१ ॥ जलजैः प्राणिभिः कीर्णां जलजैर्भूषितां गुणैः ॥ जलजैः कुसुमैश्चित्रां जलजैर्हरितोदकाम् ॥ ३२ ॥ प्रसृतस्रोतचरणां पुलिनश्राणिमण्डलाम् ॥ आवर्तनाभिगम्भीरां पद्मरोमानुरजिताम् ॥ ३३ ॥ तटच्छेदोदरां कान्तां त्रितरङ्गवलीधराम् ॥ केनप्रदृष्टवदनां प्रसन्नां हंसहासिनीम् ॥ ३४ ॥ रुचिरोत्पलरक्तोष्ठां नतभ्रूं जलजेक्षणाम् ॥ हृददीर्घलटाङ्गान्तां कान्तां शैवलमुर्ध्वजाम् ॥ ३५ ॥ चक्रवाकस्तनतटीं तीरपार्श्वीयताननाम् ॥ दीर्घस्रोतयतजुसामाभोगश्रवणायताम् ॥ ३६ ॥ कारण्डवाकुण्डलिनीं श्रीमत्पङ्कजलोचनाम् ॥ तटजभरणोपेतां भीननिर्मलमेखलाम् ॥ ३७ ॥ वारिप्लवङ्गवक्षोमां सारसारवनूपुराम् ॥ काशचामीकिरं वासो वसानां हंसलक्षणाम् ॥ ३८ ॥

आभोगश्रवणायताम् आभोगस्तदस्योभयतः पूर्णता सैव श्रवणे आयेत यस्यास्ताम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वारिणि भुवन्ते विस्तारं यान्ति शैवालाः कमलिनीदलानि वा तेषां यः पुवः विपुलता सैव क्षौमम् अतसीसूत्रमयं वासो यस्यास्ताम् ॥ ३८ ॥

पाठा०-१ अन्योन्यमिथुनेश्चैवेति ।

निपानं पथूनां पानस्थलं तत्र ये श्वापदास्त एवापिडो भूषा यस्यास्ताम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विषारणयः सर्पाः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ आकाशादपि आकाशस्योपि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ निर्विषयाकारम् आकाशवन्निरालम्बनम् ॥ ५४ ॥ कर्तव्यौ नतु स्वतःसिद्धौ मार्गौ ययोस्तौ ॥ भीमनक्रान्तुलिताङ्गीं कूर्मलक्षणभूषिताम् ॥ निपानश्वापदापीडां नृभिः धेनपयोधराम् ॥ ३९ ॥ श्वापदोच्छिष्टसलिलाभाश्रमस्थानसंकुलाम् ॥ तां समुद्रस्य महिषीमक्षिमाणस्समन्ततः ॥ ४० ॥ चचार रुचिरं कृष्णो यमुनामुपशोभयच्च ॥ तां चरन्स नदीं श्रेष्ठां ददृशे हृदमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ दीर्घं योजनविस्तारं दुस्तरं त्रिदशैरपि ॥ गम्भीरमक्षोभ्यजलं निष्कम्पमिव सागरम् ॥ ४२ ॥ तोयजैः श्वापदैरन्यक्तं शून्यं तोयचरैः स्वगैः ॥ अगाधेनाम्भसा पूर्णमेघपूर्णमिवाम्बरम् ॥ ४३ ॥ दुःखोपसर्प्य तीरेषु सप्तपर्वपुलैर्विलैः ॥ विषारणिभवस्याग्न्यधूमेन परिवेष्टितम् ॥ ४४ ॥ अभोग्यं तत्पशूनां हि अपेयं च जलार्थिनाम् ॥ उपभोगैः परित्यक्तं सुरेन्द्रिषवणार्थिभिः ॥ ४५ ॥ आकाशादप्यसंचार्यं स्वगैराकाशगोचरैः ॥ तृणेष्वपि पतस्त्वप्सु ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ ४६ ॥ समन्ताद्योजनं सायं देवैरपि दुरासदम् ॥ विषानलेन घोरं ज्वालाप्रज्वलितद्रुमम् ॥ ४७ ॥ ब्रजस्योत्तरतस्तस्य क्रोशमात्रे निरामये ॥ तं दृष्ट्वा चिन्त्यामास कृष्णो वै विपुलं हृदम् ॥ ४८ ॥ अगाधं द्योतमानं च कस्यायं महतो हृदः ॥ अस्मिन्स कालियो नाम कालञ्जनचयोपमः ॥ ४९ ॥ उरगाधिपतिस्सिद्धाद्रदे वसति दारुणः ॥ उत्सृज्य सागरावासं यो मया विदितः पुरा ॥ ५० ॥ भयात्पतगराजस्य सुपर्णस्योरगाशिनः ॥ तेनैयं दूषिता सर्वा यमुना सागरंगमा ॥ ५१ ॥ भयात्तस्योरगपतेर्नायं देशो निषेव्यते ॥ तदिदं दारुणाकारमरणं रुढशङ्कलम् ॥ ५२ ॥ सावरो हृद्रुमं घोरं कीर्णं नानालताद्रुमैः ॥ रक्षितं सर्पराजस्य सचिवैरातकारिभिः ॥ ५३ ॥ वनं निर्विषयाकारं विषान्नमिव दुस्स्पृशम् ॥ तैरातकारिभिर्नित्यं सर्वतः परिरक्षितम् ॥ ५४ ॥ शैवालनलिनैश्चापि वृक्षैः क्षुद्रलताकुलैः ॥ कर्तव्यमार्गौ भ्राजते हृदस्यास्य तटावुभौ ॥ ५५ ॥ तदस्य सर्पराजस्य कर्तव्यो निग्रहो मया ॥ यथैयं सरिद्रुग्भोदा भवेच्छिवजलाज्ञया ॥ ५६ ॥ ब्रजोपभोग्या च यथा नागे च दमिन्ते मया ॥ सर्वत्र सुखसंचारा सर्वैर्तीर्थसुखाश्रया ॥ ५७ ॥ एतदर्थं च वासायं ब्रजेस्मिन्नोपजन्म च ॥ अमीषामुत्पत्त्यस्थानां निग्रहार्थं दुरात्मनाम् ॥ ५८ ॥ एवं कदम्बमारुह्य तदेव शिशुलीलया ॥ विनिपत्य हृदे घोरे दमयिष्यामि कालियम् ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ इति श्रीमत्सद० नीलकण्ठकृतौ भारतमावप्रदीपे हरिवंशार्थप्रकाशे विष्णुपर्वणि टीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ अमुष्मिन्द्रादशेध्याये कालियस्य फणोपरि ॥ नृत्यं चके हरिश्चेति यमुना निर्विषिच्यते ॥ १ ॥ सोपमृत्येत्यध्याहृत्य योऽहन्निहमन्वपस्ततैतद्व्यपादहस्तो अपृतन्यदिन्द्राभिति चोपादिष्टं कालियदमनम् उपबृहयति । तत्र मन्वावयवयोरर्थस्तु योऽहिः सर्पोपः यमुनाजलानि ततर्द विषसंपर्केण नाशितवान् तमिन्द्रो अहन् हंसितवान् । सच अहिः अपात् पादहीनः अहस्तः श्वसनः (एवं द्रुते बहुव्रीर्यं लोके ख्यातिं गमिष्यति) ॥ ६० ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिपञ्चो विष्णुपर्वणि बालचरिते यमुनावर्णेन नमैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोपमृत्यु नदीतीरं वद्धा परिकरं दृढम् ॥ आरोहच्चपलः कृष्णः कदम्बशिखरं मुदो ॥ १ ॥ कृष्णः कदम्बशिवराह्मवमानो घनाकृतिः ॥ हृदमध्येऽकरोच्छब्दं निपतन्नम्बुजेक्षणः ॥ २ ॥ कृष्णेन तत्र पतता क्षुभितो यमुनाहदः ॥ संप्रापिच्यत वेगेन भिद्यमान इवाम्बुदः ॥ ३ ॥ तेन शब्देन संक्षुब्धं सर्पस्य भवनं महत् ॥ उदतिष्ठजलात्सर्पो राषपयंकुलेक्षणः ॥ ४ ॥ स चोरागपतिः कुद्धो मेघराशिसमप्रभः ॥ ततो रत्नान्तनयनः कालियस्समदृश्यत ॥ ५ ॥ पञ्चास्यः पावकोऽध्वसश्चलज्जिह्वानलाननः ॥ पृथुभिः पञ्चभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ॥ ६ ॥ पूरयित्वा हृदं सर्वं भोगेनानलवर्चसा ॥ स्फुरन्निव च रोषेण ज्वलन्निव च तेजसा ॥ ७ ॥ क्रोधेन ज्वलतस्तस्य जलं श्रुतमिवाभवत् ॥ प्रतिघ्नोताश्च भीतेव जगाम यमुना नदी ॥ ८ ॥ तस्य क्रोधाग्निपूणेभ्यो वक्रेभ्योभृच्च मारुतः ॥ दृष्ट्वा कृष्णं हृदगतं क्रीडन्तं त्रिशुलिलया ॥ ९ ॥ सधूमाः पन्नगेन्द्रस्य मुखान्निश्चरार्चिषः ॥ सृजता तेन रोषाग्निं समीपे तीरजा दुमाः ॥ १० ॥ क्षणेन भस्मसन्निता युगान्तप्रतिमेन वै ॥ तस्य पुत्राश्च दुराश्च भृत्याश्चान्ये महोरगाः ॥ ११ ॥ वमन्तः पावकं घोरं वक्रेभ्यो विषसंभवम् ॥ सधूमं पन्नगेन्द्रास्ते निपेतुरमितौजसः ॥ १२ ॥ प्रवेक्षितश्च तैस्सर्पैस्स कृष्णो भोगेवन्धनम् ॥ निर्यतचरणाकारस्तस्थौ गिरिर्वाचलः ॥ १३ ॥ अदृशन्दृशैस्तैर्दृशैर्विपात्पीडजलाविलैः ॥ ते कृष्णं सर्पपतयो न ममार च वीर्यवान् ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नन्तरे भीता गोपालास्सर्वे एव ते ॥ क्रन्दमाना व्रजं जमुर्वाष्पगद्गदया गिरा ॥ १५ ॥ गोपा उज्जुः ॥ १६ ॥

इन्द्रम् अपृतन्यत अयोधयदिति एतेनास्य सर्परूपत्वमुक्तमनोऽहिर्बुवाण्यो यत्राप्येवन्धस्तत्रायमेव बोद्धव्यः ॥ १ ॥ लम्बमानः अधः पतन् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पञ्चास्यः पञ्चवदनः ॥ ६ ॥ मोगेन देहेन ॥ ७ ॥ श्रुतं कथितं प्रतिघ्नोताः विपरितप्रवाहाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेऽदृशन्निव पूर्वेण संबन्धः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सर्पभोगेन सर्पभोगबन्धेन स्पन्दितं किञ्चिच्चालितं धैर्यादिति शेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
 नन्दगोपाय वै क्षिप्रं सबलाय निवेद्यताम् ॥ एष ते कृष्यते कृष्णः सप्रेणति महाहृदे ॥ १७ ॥ नन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वज्रपातोपमं वचः ॥ आर्तः
 स्वल्पितविक्रान्तस्तं जगाम हृदोत्तमम् ॥ १८ ॥ सवाल्युवर्नवृद्धस्स च संकर्षणो युवा ॥ आक्रीडं पद्मगेन्द्रस्य जलस्थं समुपागमत् ॥ १९ ॥ नन्द-
 गोपमुखा गोपास्ते सर्वे साश्रुलोचनाः ॥ हाहाकारं प्रकुर्वन्तस्तस्थुस्तीरे हृदस्य वै ॥ २० ॥ ग्रीडिता विस्मिताश्चैव शोकात्ताश्च पुनः पुनः ॥ केचित्तु
 पुत्र हहति हा धिगित्यपरे पुनः ॥ २१ ॥ अपरे हा हतास्मेति रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ स्त्रियश्चैव यशोदां तां हा हतासीति बुभुक्षुः ॥ २२ ॥ या पश्य-
 सि प्रियं पुत्रं सर्पराजवशंगतम् ॥ स्पन्दितं सर्पभोगेन कृष्यमाणं यथा मृतम् ॥ २३ ॥ अहमसारमयं नूनं हृदयं ते विलक्ष्यते ॥ पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा
 यशोदे नावदीयसे ॥ २४ ॥ दुःखितं वत पश्यामो नन्दगोपं हृदयान्तिके ॥ न्यस्य पुत्रमुखे दृष्टिं निश्चेतनमवस्थितम् ॥ २५ ॥ यशोदामनुगच्छन्त्यस्स-
 पवासासमिमं हृदम् ॥ प्रविशामो न यास्यामो विना दामोदरं व्रजम् ॥ २६ ॥ दिवसः को विना सूर्यं विना चन्द्रेण का निशा ॥ विना वृषेण का गावो
 विना कृष्णेन को व्रजः ॥ २७ ॥ विना कृष्णं न यास्यामो विवस्ता इव धेनवः ॥ तासां विलपितं श्रुत्वा तेषां च व्रजवासिनाम् ॥ विलापं नन्दगोप-
 स्य यशोदारुदितं तथा ॥ २८ ॥ एकभावशरीरज्ञ एकदेहो द्विधा व्रतः ॥ संकर्षणस्तु संकुद्धो वभाषे कृष्णमव्ययम् ॥ २९ ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो
 गोपानां नन्दवर्द्धन ॥ दम्यतामेष वै क्षिप्रं सर्पराजो विषायुधः ॥ ३० ॥ इमे नो बान्धवास्तात त्वां मत्वा मानुषं विभो ॥ परिदेवन्ति करुणं सर्वे
 मानुषबुद्धयः ॥ ३१ ॥ तच्छ्रुत्वा रोहिणेयस्य वाक्यं संज्ञासमीरितम् ॥ विक्रम्यास्फोटयद्बाहू भित्त्वा तन्नागबन्धनम् ॥ ३२ ॥ तस्य पद्मत्रयाभ्यां
 म्य भोगराशिं जलोत्थितम् ॥ शिरस्तु कृष्णो जग्राह स्वहस्तेनोवनाम्य च ॥ ३३ ॥ तस्यास्फुरोह सहसा मध्यमं तन्महच्छिरः ॥ सोस्य मूर्ध्नि स्थितः
 कृष्णो ननर्त रुचिराद्भृदः ॥ ३४ ॥ मृद्यमानस्स कृष्णेन शान्तमूर्ध्ना भुजङ्गमः ॥ आस्यैस्सरोधिरोद्गौरैः कातरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ अविज्ञाना-
 न्मया कृष्ण रोषोयं संप्रदर्शितः ॥ दमिताहं हतविषो वशगस्ते वरानन ॥ ३६ ॥ तदज्ञापय किं कुर्यां सदा सापत्यबान्धवः ॥ कस्य वा वशतां यामि
 जीवितं मे प्रदीयताम् ॥ ३७ ॥ पञ्चमूर्ध्ना नतं दृष्ट्वा सर्प सर्पारिक्तनः ॥ अक्रुद्ध एव भगवान्प्रत्युवाचोरोगेश्वरम् ॥ ३८ ॥
 ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिदेवन्ति शोचन्ति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्थाने अवस्थितौ ॥ ४१ ॥ नन्वन्यत्र गरुडो मां हनिष्यति अत्र तु मुनिशापान्नायातीति चेत्त्राह । मत्पदानीति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ धिष्ठितं तीरेऽवस्थितम्
 ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इति श्रीपद्मः नीलकण्ठकृतौ भारतभा० हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ अथ त्रयोदशोऽध्याये
 तवास्मिन्यमुनातोये नैव स्थानं ददाम्यहम् ॥ गच्छार्णवजलं सर्पं सभार्यस्सह्वान्वधः ॥ ३९ ॥ यश्चेह भूयो दृश्येत स्थाने वा यदि वा जले ॥ तव
 भृत्यस्तनूजो वा क्षिप्रं वयस्स मे भवेत् ॥ ४० ॥ शिवं चास्य जलस्यास्तु त्वं च गच्छ महर्णवम् ॥ स्थाने त्विह भवेदोषस्तवान्तकरणो महात् ॥ तव
 ॥ ४१ ॥ मत्पदानि च ते सर्पं दृष्ट्वा मूर्धसु सागरे ॥ गरुडः पन्नगरिपुस्त्वयि न प्रहरिष्यति ॥ ४२ ॥ गृह्य मूर्ध्ना तु चरणौ कृष्णस्योरगपुङ्गवः ॥
 पश्यतामेव गोपानां जगामादर्शनं ह्रदात् ॥ ४३ ॥ निर्जिते तु गते सर्पे कृष्णमुत्तीर्य धिष्ठितम् ॥ विस्मितास्तुष्टुगोपाश्चकुशैव प्रदक्षिणम् ॥ ४४ ॥
 उजुस्सर्वे च संप्रीता नन्दगोपं वनेचराः ॥ धन्योऽस्यनुगृहीतोसि यस्य ते पुत्र ईदृशः ॥ ४५ ॥ अद्यप्रभृति गोपानां गवां गोष्ठस्य चानघ ॥ आपत्सु
 शरणं कृष्णः प्रमुश्चायतलोचनः ॥ ४६ ॥ जाता शिवजला सर्वा यमुना मुनिसेविता ॥ तीरे चास्यास्सुखं गावो विचरिष्यन्ति नस्सदा ॥ ४७ ॥ व्यक्त-
 मेव वयं गोपा वने यत्कृष्णमीदृशम् ॥ महद्भूतं न जानीमश्चलमग्निमिव व्रजे ॥ ४८ ॥ एवं ते विस्मितास्सर्वे स्तुवन्तः कृष्णमव्ययम् ॥ जग्मुर्गो-
 पगणा वोषं देवाश्चैत्ररथं यथा ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्महाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥
 दमिते सर्पराजे तु कृष्णेन यमुनाहरे ॥ तमेव चेतुर्दृशं सहितौ रामकेशवौ ॥ १ ॥ आजगमतुस्तौ सहितौ गोधनैस्सह गामिनौ ॥ गिरिं गोवर्द्धनं
 रम्यं वसुदेवसुतावुभौ ॥ २ ॥ गोवर्द्धनस्योत्तरतो यमुनातीरमाश्रितम् ॥ दृदृशां च तौ वीरौ रम्यं तालवनं महत् ॥ ३ ॥ तौ तालपर्णप्रतटे रम्ये
 कः ॥ ५ ॥ तालैस्तौर्विलस्कन्धैरुच्छ्रितैरश्यामपर्वभिः ॥ फलाग्रशखिभिर्भाति नागहस्तेरिवोच्छ्रितैः ॥ ६ ॥ तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदतां व-
 रः ॥ अहो तालफलैः पक्कैर्वासितेयं वनस्थली ॥ ७ ॥ स्वाहून्यार्य सुगन्धीनि श्यामानि रसवन्ति च ॥ पक्कतालानि सहितौ पातयावो लघुकर्मौ ॥
 ॥ ८ ॥ यद्येषामीदृशो गन्धो माधुर्यघ्राणतर्पणः ॥ रसेनामृतकल्पेन भवितव्यं च मे मतिः ॥ ९ ॥
 धेनुकस्योच्यते वधः ॥ बलदेवेन तच्चक्रे क्षेमं तालवनं यथा ॥ १ ॥ दमिते इत्यध्याये समिन्द्रगर्दभं समृणेत्यमुं मन्त्रमुपबृंहयति । हे इन्द्र गर्दभं समृण मारयेति मन्त्रपादार्थः ॥
 ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स देशो भातीत्युत्तरस्थानान्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ लघुकर्मौ शीघ्रक्रियौ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ निर्माणभूतं सारभूतम् । निर्माणं निर्मितौ सारे इति मेदिनी । अथापि इरणं तूरे शून्ये इति मेदिनी ॥ १३ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तालस्वम् आस्फोटनव्यनिम् ॥
 ॥ १४ ॥ दर्पाविद्धसटाननः मेदेनाविद्धा भ्रामिताः सटाः केसरा ग्रस्मिन् तथाभूतम् आननं यस्य ॥ १५ ॥ आविद्धम् ऊर्ध्वीकृतं पुच्छं येन ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ताभ्यां
 दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेयो हसन्निव ॥ पातयन्पक्वतालानि चालयामास तांस्तिरुच ॥ १० ॥ तत्तु तालवनं नृणामसेव्यं दुरतिक्रमम् ॥ निर्मा-
 णभूतमिरिणं पुरुषादालयोपमम् ॥ ११ ॥ दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्दभरूपधृक् ॥ खरयूथेन महता वृत्तस्समुसेवते ॥ १२ ॥ स तु तालव-
 नं वोरं गर्दभः परिरक्षति ॥ नृपक्षिश्चापदणान्नासयानस्सुदुर्मतिः ॥ १३ ॥ तालशब्दं स तं श्रुत्वा संधुष्टं फलपातनात् ॥ नामर्षयत्स संक्रुद्ध-
 स्तालस्त्वनमिव द्विपः ॥ १४ ॥ शब्दनुकारी संक्रुद्धो दर्पाविद्धसटाननः ॥ स्तव्याक्षो हेषितपटुः खुरैर्निर्दारयन्महीम् ॥ १५ ॥ आविद्धपुच्छो
 हृषितो व्यातानन इवान्तकः ॥ आपतन्नेव दृढशे रौहिणेयमुपस्थितम् ॥ १६ ॥ तालानां तमधो दृष्ट्वा स ध्वजाकारमव्ययम् ॥ रौहिणेयं खरो दुष्ट-
 स्सोदशदशनयुधः ॥ १७ ॥ पद्भ्यामुभाभ्यां च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः ॥ जयानेरसि दैत्येन्द्रो रौहिणेयं निरायुधम् ॥ १८ ॥ ताभ्यामेव
 स जग्राह पद्भ्यां तं दैत्यगर्दभम् ॥ आवर्जितमुखस्कन्धं प्रेरयन्तालमूर्धनि ॥ १९ ॥ संभयोः कटाटिग्रिवो भग्नपृष्ठो दुराकृतिः ॥ खरस्तालफल-
 स्सार्द्धं पपात धरणीतले ॥ २० ॥ तं गतासुं गतश्रीकं पतितं वीक्ष्य गर्दभम् ॥ ज्ञातस्तिथारपरास्तस्य तृणराजनि सोक्षिपत् ॥ २१ ॥ सा भृगर्दभ-
 दैहश्च तालैः पङ्क्तेश्च पातितैः ॥ बभासे छन्नजलदा द्यौरिवव्यक्तशरदौ ॥ २२ ॥ तस्मिन्गर्दभदैत्ये तु सायुगे विनिपातिते ॥ रम्यं तालवन तद्धि-
 भूयो रम्यतरं बभौ ॥ २३ ॥ विप्रमुक्तभयं शुभ्रं विविक्ताकारदर्शनम् ॥ चरन्ति स्म सुखं गावस्ततालवनमुत्तमम् ॥ २४ ॥ ततः प्रविष्टास्ते सर्वे
 गापा वनविचारिणः ॥ वीतशोकभयायासाश्चञ्चयन्ते समन्ततः ॥ २५ ॥ ततः सुखं प्रकीर्णसु गोषु नागेन्द्रविक्रमौ ॥ दुमपर्णांसने कृत्वा तौ
 यथाहं निषिद्धतुः ॥ २६ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि धेनुकवधो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ४४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
 अथ तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुतावभौ ॥ ततालवनमुत्सृज्य भूयो भाण्डीरसगताौ ॥ ११ ॥ चारयन्तौ विवृद्धानि गोधनानि शुभानि च ॥ स्फूर्तिसस्यप्र-
 रुढानि वीक्षमाणौ वनानि च ॥ २ ॥ क्ष्वेडयन्तौ प्रगायन्तौ प्राचिचन्तौ च पादपान् ॥ नामभिव्याहरन्तौ च सवत्सा गाः परंतपौ ॥ ३ ॥

तयोरिव पदयोर्जग्राह आवर्जितं भ्रातृत्वं मुखस्कन्धं यस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां त्रयोदशोऽ-
 ध्यायः ॥ १३ ॥ अस्मिन् चतुर्दश्याये प्रलम्बवध ईर्यते ॥ तैव बलश्रेणे रुष्णाक्षेन तिष्ठता ॥ ११ ॥ २२ ॥ क्ष्वेडयन्तौ बाहू आस्फोटयन्तौ व्याहरन्तौ आकरयन्तौ ॥ ३ ॥

नियोगपथैः अन्नशिवैः ॥ ४ ॥ अन्योन्यसदृशाभ्वरौ अन्योन्यदीप्तिस्वलनेन सदृशाभ्वरविव ॥ ५ ॥ कुसुमानां कुसुमैः कर्णपूरौ कुर्वाणौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दीक्षां रीतिम् ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ स्पन्दोलिकाभिर्दोलावलम्बैः क्षेपणैर्विर्वाटिकाद्यैः ॥ १० ॥ ११ ॥ विष्टम्भो दिवो धरुणः पृथिव्या विश्वा उत क्षितयो हस्ते अस्य, असन् उत्सो गणते नियुत्वान्यम्बो अंशुः पवत इन्द्रियायेत्येतं सन्त्रमुपबृंहयति । तयो रमयतोरिवमित्यादिना । मन्त्रार्थस्तु हे सोम ते तव मय्यो ब्रह्मस्वरूपिणः अंशुरिवांशुः अंशः पृथिव्या धरुणः भूमैर्धर्ता रामरूपधारी शेषः ते त्वया असत् अन्तर्यामिणा प्रबोधितः सन्दीप्यमानः अतएव उत्सः त्वदज्ञाकरणे उत्कण्ठितः नियुत्वान् जगतः प्राणवायुरुक्षी सूत्रात्मा सन् गणते आत्मनः स्वरूपं त्व-

नियोगपादौ रासैस्सक्रन्धाभ्यां शुभलक्षणौ ॥ वनमालाकुलोरस्कौ बालशृङ्गाविवर्षभौ ॥ ४ ॥ सुवर्णाअननूणाभावन्योन्यसदृशाभ्वरौ ॥ महेन्द्रायुधसंसक्तौ शुक्लकृष्णाविवाम्बुदौ ॥ ५ ॥ कुशाग्रकुसुमानां च कर्णपूरौ मनोरमौ ॥ वनमार्गेषु कुर्वाणावयवेषधराबुभौ ॥ ६ ॥ गोवर्द्धनस्यानुचरौ वने सानुचरौ तु तौ ॥ चेरतुलोकसिद्धाभिः क्रीडाभिरपरजितौ ॥ ७ ॥ तावेवं मानुषीं दीक्षां वहन्तौ सुरपूजितौ ॥ तज्जातिशुण्युक्ताभिः क्रीडाभिश्चेतुर्वनम् ॥ ८ ॥ तौ तु भाण्डीरमाश्रित्य बालक्रीडानुवर्तिनौ ॥ प्राप्तौ परमज्ञावाङ्मयं न्यग्राधं ज्ञाखिनां वरम् ॥ ९ ॥ तत्र स्पन्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गविशारदौ ॥ अहमभिः क्षेपणैश्च तौ व्यायाममकुर्वताम् ॥ १० ॥ युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहिताबुभौ ॥ मुदितौ सिंहविक्रान्तौ यथाकामं विचेरुः ॥ ११ ॥ तयो रमयतोरिवं तच्छिप्सुरसुरोत्तमः ॥ प्रलम्बोऽभ्यागमत्तत्र चिद्द्राव्येषां तयोस्तदा ॥ १२ ॥ गोपालेवपमास्थाय वन्यपुष्पविभूषितः ॥ लोभयानस्स तौ वीरौ हारयैः क्रीडनकैस्तथा ॥ १३ ॥ सोऽवगाहत निःशङ्कस्तेषां मध्यममानुषः ॥ मानुषं वपुःस्थाय प्रलम्बो दानवोत्तमः ॥ १४ ॥ प्रक्रीडिताश्च ते सर्वे सह तेनामराणि ॥ गोपालवपुषं गोपा मन्यमानास्त्वबान्धवम् ॥ १५ ॥ स तु चिद्द्रान्तरप्रेषुः प्रलम्बो गोपतां गतः ॥ दृष्टिं प्रणिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणाम् ॥ १६ ॥

द्राक्यादवगतं जावयति अहं परमेश्वरादनन्योस्मि देवकार्यार्थमवतीर्णोस्मीत्यालोचयतीत्यर्थः । तनो हेतोः दिवः कुलोकमण्डपस्य विष्टम्भः सत्स्था इव भवन्ति ते विष्टम्भः । किंवन्तस्येदं द्वितीयावहुवचनम् । अत्युच्छ्रितान् प्रलम्बादीन् । बहुत्वं विभूत्यर्थः । इन्द्रियाय तद्वशेन स्ववीर्यं प्रदर्शयितुं प्रवृत्ते गच्छन्ति । किमस्य युधं तदाह । विश्वा इति । सर्वाः क्षितयः नारासाधनान्यायुधानि अस्य हस्ते एवं सन्ति अतो मुष्टिमात्रेण तं जघानेत्यर्थः । विष्णोः सर्वदेवतासयत्वाद्वा सोमरूपेणैवास्य स्तुतिर्बोद्धव्या । एवमन्यत्रापि श्लोकार्थः स्पष्टः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ देहविशात् प्रमादतीति न्यायेन सूत्रांशोपि रामो

अ. १४

अविषह्यं ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमम् ॥ रौहिणेयवधे यत्नमकरोद्दानवोत्तमः ॥ १७ ॥ हरिणाक्रीडनं नाम बालक्रीडनकं ततः ॥ प्रक्रीडितान्तु
ते सर्वे द्वौ द्वौ युगपदुत्पत्तन् ॥ १८ ॥ कृष्णश्च श्रीदामसहितः प्रुधुवे गोपसूनुना ॥ संकर्षणस्तु ह्रुतवाङ्प्रलम्बेन सहानघ ॥ १९ ॥ गोपालास्त्वपरे
द्वन्द्वं गोपालैरपरैस्सह ॥ प्रदुता लङ्घयन्तो वै तेन्योन्यं लघुविक्रमाः ॥ २० ॥ श्रीदाममजयत् कृष्णः प्रलम्बं रौहिणिमुतः ॥ गोपालैः कृ-
ष्णपक्षीयैर्गोपालास्त्वपरे जिताः ॥ २१ ॥ ते वाहयन्तस्त्वन्योन्यं संहर्षात्सहसा दुताः ॥ भाण्डीरस्कन्धमुद्दिश्य मर्यादां पुनरागमन् ॥ २२ ॥ संक-
र्षणं तु स्कन्धेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः ॥ दुतं जगाम विमुखस्सचन्द्र इव तोयदुः ॥ २३ ॥ स भारमसहस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः ॥ वधुधे सुमहा-
कायश्शक्राक्रान्त इवाम्बुदुः ॥ २४ ॥ स भाण्डीरवटप्रख्यं दुग्धाञ्जनगिरिप्रभम् ॥ स्वं वपुर्दृश्यामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ॥ २५ ॥ पञ्चस्तबकल-
म्बेन मुकुटेनार्कवर्चसा ॥ दीप्यमानाननो दैत्यः सूर्याक्रान्त इवाम्बुदुः ॥ २६ ॥ महाननो महाश्रीवस्सुमहानन्तकोपमः ॥ रौद्रश्शकटचक्राक्षो नम-
यंश्चरैर्महीम् ॥ २७ ॥ स्रग्दामलम्बाभरणः प्रलम्बान्म्वरभूषणः ॥ वीरः प्रलम्बः प्रययौ लम्बतोय इवाम्बुदुः ॥ २८ ॥ स जहाराथ वगेन रौहिण्यं
महासुरः ॥ सागरापप्लवगतं कृत्स्नं लोकमिवान्तकः ॥ २९ ॥ ह्रियमाणः प्रलम्बेन स तु संकर्षणो बभौ ॥ जह्यमान इवाकाशो कालमेधेन चन्द्रमाः ॥ ३० ॥
स संदिग्धमिवात्मानं मेने संकर्षणस्तदा ॥ दैत्यस्कन्धगतश्श्रीमान्कृष्णं चेदमुवाच ह ॥ ३१ ॥ ह्रियेहं कृष्ण दैत्येन पर्वतोदग्रवर्ष्मणा ॥ प्रदृशीयित्वा
महतीं मायां मानुषरूपिणीम् ॥ ३२ ॥ कथमस्य मया कार्यं शासनं दुष्टचेतसः ॥ प्रलम्बस्य प्रवृद्धस्य दर्पाद्द्विगुणवर्चसः ॥ ३३ ॥ तमाह सस्मि-
तं कृष्णस्साम्रा दर्षकुलेन वै ॥ अभिज्ञो रौहिणेयस्य वृत्तस्य च बलस्य च ॥ ३४ ॥ अहोयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुपालयते ॥ यस्त्वं जगन्मयं
देवं गुह्यादुद्घातं गतः ॥ ३५ ॥ स्मर नारायणात्मानं लोकानां त्वं विपयये ॥ अवगच्छात्मानात्मानं समुद्राणां समागमे ॥ ३६ ॥ पुरातनानां देवा-
नां ब्रह्मणः सलिलस्य च ॥ आत्मवृत्तप्रभावाणां संस्मराद्यं च वै वपुः ॥ ३७ ॥

मुमोहेत्याह । स संदिग्धमिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ श्रीकृष्णस्त्वेन पूर्वरूपस्मरणेन प्रबोधयतीत्याह । तमाहेत्यादिना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

पाठा ८-९ स्तवकयुक्तेनेति ।

॥ १६ ॥

अस्यैव सूत्रात्सत्त्वं विवृणोति । शिरः खम् इत्यादिना ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतिप्रसिद्धं शुद्धं ब्रह्माणि त्वमेवासित्याह । यत्त्वया
 नोक्तेत्यादिनास्य वेदकर्तृत्वमुक्तम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ शेषरूपेण वर्णयति । त्वय्येवेति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ यथेति । अहम् अन्तर्यामी त्वं सूत्रात्मा सर्वज्ञत्वादिकं
 शिरः खं ते जलं मूर्तिः क्षमा भूर्देहनो मुखम् ॥ वायुलोकैकायुरुच्छ्वासो मनस्स्रष्टा ह्यभूत्तव ॥ ३८ ॥ सहस्रास्यस्सहस्राङ्गस्सहस्रचरणेक्षणः ॥ सहस्र-
 पद्मनाभस्त्वं सहस्राङ्गधरोरिहा ॥ ३९ ॥ यत्त्वया दर्शितं लोके तत्पश्यन्ति दिवौकसः ॥ यत्त्वया नोक्तपूर्वं हि कस्तदन्वेष्टुमर्हति ॥ ४० ॥ यदेदितव्यं
 लोकेस्मिन्तत्त्वया समुदाहृतम् ॥ विदितं यत्तवैकस्य देवा अपि न तद्विदुः ॥ ४१ ॥ आत्मजं ते वपुर्व्याम्नि न पश्यन्त्यात्मसम्भवम् ॥ यत्तु ते कृत्रिमं
 रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः ॥ ४२ ॥ देवैर्न दृष्टश्चात्तस्ते तेनानन्त इति स्मृतः ॥ त्वं हि मूढमो महानेकस्सूक्ष्मरपि दुरासदः ॥ ४३ ॥ त्वय्येव ज-
 गतः स्तम्भे शाश्वती जगती स्थिता ॥ अचला प्राणिनां यानिर्धारयत्यखिलं जगत् ॥ ४४ ॥ चतुस्सागरभोगस्त्वं चातुर्वर्ण्यविभागवित् ॥ चतुर्युगेषु
 लोकानां चातुर्होत्रफलाशनः ॥ ४५ ॥ यथाहमपि लोकानां तथा त्वं तच्च मे मतम् ॥ उभावेकशरीरौ स्वं जगदर्थे द्विधा कृतौ ॥ ४६ ॥ अहं वा शा-
 श्वतः कृष्णस्त्वं वा शेषः पुरातनः ॥ लोकानां शाश्वतो देवस्त्वं हि शेषस्सनातनः ॥ आवयौर्देहमात्रेण द्विधेदं धार्यते जगत् ॥ ४७ ॥ अहं यस्म भवा-
 नेव यस्त्वं सोहं सनातनः ॥ द्वावेव विहितौ ह्यावामेकदेहौ महाबलौ ॥ ४८ ॥ तदास्मे मूढवत्त्वं किं प्राणेन जहि दानवम् ॥ मूर्ध्नि देवरिपु देव वज्रक-
 ल्पेन मुष्टिना ॥ ४९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ संस्मारितस्तु कृष्णेन रोहिणेयः पुरातनम् ॥ बलेनापूर्यत तदा त्रैलोक्यान्तरचारिणा ॥ ५० ॥ ततः प्र-
 लम्बं दुर्वृतं स बद्धेन महाभुजः ॥ मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्ध्नि चेनं समाहन्त ॥ ५१ ॥ तस्योत्तमाङ्गं स्वे काये विकपालं विवेश ह ॥ जनुभ्यां चाह-
 तश्शेते गतासुदानवोत्तमः ॥ ५२ ॥ जगत्यां विप्रकर्णस्य तस्य रूपमभूत्तदा ॥ प्रलम्बस्याम्बरस्थस्य मेघस्येव विदीर्यतः ॥ ५३ ॥ तस्य भग्नो-
 तमाङ्गस्य देहात्सुप्ताव शोणितम् ॥ बहुगैरिकसंयुक्तं शैलशृङ्गादिर्बोदकम् ॥ ५४ ॥ तं निहत्य प्रलम्बं तु संहत्य बलमात्मनः ॥ पर्येष्वजतं वै कृष्णं
 रोहिणेयः प्रतापवान् ॥ ५५ ॥

द्वयोः समवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अत्यन्तं साम्यलक्षणमभेदमाह । अहमिति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संस्मारित इति । उक्तिमात्रेण बलदेववत् विशुद्धान्तःकरण आत्मनो
 ब्रह्मावमवगच्छतीत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ अथ पञ्चदशोऽध्याये गोपातिन्दमखोत्सुकान् ॥ कृष्णः पश्यन्तु तद्धेतुं शुश्रावाथ तदुत्तरम् ॥ १ ॥ तयोः प्रवृत्तयोरित्यध्यायद्वयम् ; आश्रावाभिरहन्त्येभिरकुभिवरिष्ठं वज्रमाजिघर्षति मायिनि शतं वा यस्य प्रचरन् स्वदेमं संवत्स्यन्तो विचवर्त्तयन्नेहेति मन्त्रस्योपबृंहणार्थं मन्त्रार्थमाह । यस्य वज्रिणः स्वेदमं स्वगृहे वायुवेन्द्रो वान्नागिक्षस्थान इत्युक्तेरन्तरिक्षे शतं वा ततोऽधिकं वा संवत्स्यन्तः संवत्सं प्रलयं कुर्वन्तः सांवत्सका नास्य मेवाः प्रचरन् प्राचरन् संचारं कृतवन्तः सः मायिनि मायामनुष्ये श्रीकृष्णे वरिष्ठं श्रेष्ठतमं वज्रम् अशनिं तद्वतीं महादृष्टिम् आजिघर्षति क्षरति । अकुभी राज्ञिभिः सतभिरिति प-
तं तु कृष्णश्च गोपाश्च द्विविस्थाश्च द्विवौकसः ॥ तुष्टुवर्त्तिनहेतौ दैत्ये जयाश्रीभिर्महाबलम् ॥ ५६ ॥ बलेनायं हतो दैत्यो बालेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ विषदन्त्यशरिण्यो वाचः सुरसमीरिताः ॥ ५७ ॥ बलेदेविति नामास्य देवैरुक्तं द्विवि स्थितैः ॥ बलं तु बलदेवस्य तदा भुवि जना विदुः ॥ ५८ ॥ कर्मजं निहते दैत्ये देवैरपि दुरासदे ॥ ५९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिंशुचर्यायां प्रलम्बवधो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तयोः प्रवृत्तयोरिवं कृष्णस्य च वलस्य च ॥ वने विचरतोर्भासौ व्यतिथौ स्म वार्षिकौ ॥ १ ॥ व्रजमाजगमुस्तौ तु व्रजे शुश्रुवतुस्तदा ॥ प्राप्तं शक्रमहं वीरौ गोपांश्चोत्सवलालसान् ॥ २ ॥ कौतूहलादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तत्र तान् ॥ कोयं शक्रमहो नाम येन वो हर्ष आगतः ॥ ३ ॥ तत्र वृद्धतमस्त्वेको गोपो वाक्यमुवाच ह ॥ श्रूयतां तात शक्रमस्य यदर्थं ध्वज इज्यते ॥ ४ ॥ देवानामीश्वरइशको मेधानां चारिसूदन ॥ तस्य चायं मखः कृष्ण लोकनाथस्य ज्ञाश्चतः ॥ ५ ॥ तेन संचोदिता मेवास्तस्य चायुधभूषिताः ॥ तस्यैवाज्ञाकरास्सस्यं जनयन्ति नवाम्बुभिः ॥ ६ ॥ मेघस्य पयसो दाता पुररूतः पुरंदरः ॥ संप्रदृष्टस्स भगवान्प्रीणयत्यखिलं जगत् ॥ ७ ॥ तेन संपादितं सस्यं वयमन्ये च मानवाः ॥ वर्तयामोपयुञ्जानास्तर्पयामश्च देवताः ॥ ८ ॥

राणतः सतरात्रं वज्रधारेण पजन्येन ववर्षत्यर्थः । तत्र हेतुमाह । आश्रावाभिरहन्त्येभिरिति । श्रावभिरिति समुद्रादयिभिः श्रावसमुद्रादयः शिलोच्चयो लक्ष्यते येः अहयेभिः अहः क्र-
तुमर्हन्ति तेऽहयारतैः पवितं ऋतुभाजि सतीत्यर्थः । मार्यपुनः किं चकारेत्यत आह । विचवर्त्तयन्नेहेति च अनन्तरं मार्यी अहः क्रतून् विचवर्त्तयन् विपरीतं वर्तयन्नास्ते इति शेषः ।
इन्द्रयार्थमाह तैः संभारैरिगिर्यायं प्रवर्त्तयति मायिनि इन्द्रो महतीं दृष्टिं चकारेत्यर्थः । तयोः प्रवृत्तयोः तयोः प्रवृत्तमानयोः व्यनियतो व्यतिक्रान्तौ ॥ १ ॥ व्रजं गोपसमाजं शक्रमहम्
इन्द्रोत्सवम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ शाश्चतः कुलपरम्परागतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ मेघस्य मेघसंबन्धिनः ॥ ७ ॥ सस्यं धान्यं वर्त्तयामो जीवाभः उपयुञ्जानाः मक्षयन्तः सन्निधाराः ॥ ८ ॥

पाठा०-१ प्रलम्बे निहिते इति ।

सामृतं सजलम् ॥ ९ ॥ सपुङ्गवाः सवृषाः ॥ १० ॥ १ ॥ दुदोहेति । गाः सूर्यरश्मिन् पयस्विनीरिति स्त्रीत्वं लोकात् । अयमर्थः । यथास्माकं जठराग्निः प्राणसहायो जलं शोषयति तच्चास्माभिर्विलासधेयं कर्मणि क्रियमाणे रोमकूषद्वारा प्रसवेद्रूपेण वमति । एवं वायुसहायः सूर्यः भूय्यादिगतं जलं शोषयति तच्चेन्द्रेण बलमाय्ये निरन्तराग्निरूपे कर्मणि प्रयुक्तः सन् किरणद्वारा चर्मकोशरूपेषु मेघेषु वमति ततस्तान् मेघानिन्द्रो विन्दन् वृष्टिं प्रवर्तयतीति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पयो जलं गोभिः रदेवे वर्षति लोकैस्मिन्ततस्सस्यं प्रवर्धते ॥ पृथिव्यां तर्पितायां तु सामृतं लक्ष्यते जगत् ॥ ९ ॥ क्षीरवत्यस्त्विमा गावो वत्सवत्यश्च निर्वृताः ॥ तेन संवर्द्धितास्तात तृणैः पुष्टाः सपुङ्गवाः ॥ १० ॥ नासस्या नातृणा भूमिर्न बुभुक्षार्दितो जनः ॥ दृश्यते यत्र दृश्यन्ते वृष्टिमन्तो बलाहकाः ॥ ११ ॥ दुदोहं सविदुर्गो वै शक्रो दिव्याः पयस्विनीः ॥ ताः क्षरन्ति नवं क्षीरं मेघैर्नवैषधारितम् ॥ १२ ॥ वाय्वारितं तु मेघेषु कराति निनदं महत् ॥ जवेनार्वातितं चैव गर्जतीति जना विदुः ॥ १३ ॥ तस्य चैवोद्यमानस्य वायुयुक्तैर्बलाहकैः ॥ वज्राज्ञानिसमादशब्दादृश्यन्ते नगभेदिनः ॥ १४ ॥ तजलं वज्रनिष्पेषैर्विमुञ्चति नभोगतैः ॥ बहुभिः कामगैर्मघैश्शक्रो भृत्यैरिवेश्वरः ॥ १५ ॥ क्वचिद्द्विजनासंकाशैः क्वचिच्छिन्नाभ्रसंनिभैः ॥ क्वचिद्भिन्नाभ्रजनकारैः क्वचिच्छीकरवर्षिभिः ॥ १६ ॥ मण्डयन्तीव देवेन्द्रो विश्वमेवं नभो वनैः ॥ क्वचिच्छीकरमुक्ताभं कुरुते गगनं घनः ॥ १७ ॥ एवमेतत्पयो दुग्धं गोभिरसूयस्य वारिदः ॥ पर्जन्यस्सर्वभूतानां भवाय भुवि वर्पति ॥ १८ ॥ यस्मात्प्रावृडियं कृष्ण शक्रस्य भुवि भाविनी ॥ तस्मात्प्रावृषि राजानस्सर्वे शक्रं मुदा युताः ॥ महैस्सुरेशमर्चन्ति वयमन्ये च मानवाः ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां गोपवाक्यं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ४४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ गोपवृद्धस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिग्रहे ॥ प्रभावज्ञोऽपि शक्रस्य वाक्यं दानोदरोब्रवीत् ॥ १ ॥ वयं वनचरा गोपास्सदा गोधनजीविनः ॥ गावोस्मद्भैवतं विद्धि गिरयश्च वनानि च ॥ २ ॥ कर्षुकाणां कृषिवृत्तिः पण्यं विपणिजीविनाम् ॥ गावोस्माकं परा वृत्तिरेतन्नैविद्यमुच्यते ॥ ३ ॥ विद्यया यो यया युक्तरुतस्य सा दैवतं परम् ॥ सैव पूज्यार्चनीया च सैव तस्योपकारिणी ॥ योन्यस्य फलमन्त्रानः करोत्यन्यस्य सत्क्रियाम् ॥ ४ ॥

शिभिः पर्जन्य इन्द्रः ॥ १८ ॥ शक्रस्य विभाविनी पूजयित्री पूजाकाल इत्यर्थः । महैः उत्सवैः ॥ १९ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ एतस्मिन् षोडशध्याये युक्तिभिर्मसभेदनम् ॥ उपेन्द्रेण महेन्द्रस्य शरदो वर्णनं तथा ॥ १ ॥ गोपवृद्धस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिग्रहे इन्द्रमहोत्सवस्वीकारे ॥ १ ॥ २ ॥ पण्यं विक्रयं द्रव्यं विपणिजीविनां वणिजां त्रैविदं वार्तारूपायाः विदायाः भेदत्रयम् ॥ ३ ॥ विद्यया दान्तया ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ तनवस्तनूः ॥ ६ ॥ ७ ॥ एषां वनानां विकुर्वन्ति विकारं जनयन्ति । वनालयाः शिलाद्याः वनजीविनो गोपतक्षाद्याः ॥ ८ ॥ ९ ॥ कर्म स्मृतिवाचनादिकं सुलस्थाने पादापासिन्निधौ समे देशे ॥ १० ॥ वितत्य कुण्डमण्डपादिकं विस्तार्य क्रियताम् एकत्रेति शेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रमुदिता प्रमुदितजनत्वात् ॥ १३ ॥ प्रियकैः कदम्बभेदैः वाणासनैः क्षिण्टपिच्छैः निमयूररुतं वर्षापगमात् ॥ १४ ॥ बलाकैश्च बलाका आकस्मिकपाताऽग्निः तद्रहिता विबलाकाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ साभिषेकमिव पट्टाभिषिक-
द्रावनर्थो स लभते प्रेत्य चेह च मानवः ॥ कृष्यन्ता प्रथिता सीमा सीमान्तं श्रूयते वनम् ॥ १७ ॥ वनान्ता गिरयस्सर्वे सा चाऽस्माकं गतिध्रुवा ॥

श्रूयन्ते गिरयश्चापि वनेरिमन्कारूपिणः ॥ प्रविश्य तारतारस्तनवो रमन्ते स्वेषु सानुषु ॥ १८ ॥ भूत्वा केसरिणस्सिंहा व्याघ्राश्च नखिनां वराः ॥ व-
नानि स्वानि रक्षन्ति त्रासयन्तो वनच्छिदः ॥ १९ ॥ यदा चैषां विकुर्वन्ति ते वनलयजविनः ॥ घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तान्यौरुपादेन कर्मणा ॥ २० ॥
मन्त्रयज्ञपरा विप्रास्सीतायज्ञाश्च कर्षुकाः ॥ गिरियज्ञास्तथा गोपा इज्योस्माभिर्गिरिवने ॥ २१ ॥ तन्मह्यं रोचते गोपा गिरियज्ञः प्रवर्तताम् ॥ कर्म
कृत्वा सुखस्थाने पादेष्वथ वा गिरौ ॥ २२ ॥ तत्र हत्वा पशून्मेध्यान्वितन्यायतने शुभे ॥ सर्वघोषस्य संदोहः क्रियतां किं विचार्यते ॥ २३ ॥ तं
शरत्कुसुमापीडाः परिवार्य प्रदक्षिणमागावो गिरिवरं सर्वास्ततो यान्तु पुनर्व्रजम् ॥ २४ ॥ प्राप्ता किलेयं हि गवां स्वादुतोयतृणा गणैः ॥ शरत्प्रमुदिता
रम्या गतमेवजलाशया ॥ २५ ॥ प्रियकैः पुष्पितैर्गौरैर्दयामं वाणासनैः क्वचित् ॥ कठोरतृणमाभाति निमयूररुतं वनम् ॥ २६ ॥ विजला विमला
व्याम्नि विबलाका विविद्युतः ॥ विवर्द्धन्ते जलधरा विदन्ता इव कुञ्जराः ॥ २७ ॥ पटुना मेघनादेन नवतोयानुकर्षिणा ॥ पर्णोत्करघनास्सर्वे प्रसादं
यान्ति पादपाः ॥ २८ ॥ सितवर्णाम्बुदोष्णीषं हंसचामरवर्जितम् ॥ पूर्णचन्द्रमलच्छत्रं साभिषेकमिवाम्बरम् ॥ २९ ॥ हंसैः प्रहसितानीव समु-
त्कृष्टानि सारसैः ॥ सर्वाणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये ॥ ३० ॥ चक्रवाकस्तनतटाः पुलिनश्रोणिमण्डलाः ॥ हंसलक्षणहासिन्यः पतन्ति यान्ति
समुद्रगाः ॥ ३१ ॥ कुसुमोत्फुल्लमुदकं ताराभिश्चित्रमम्बरम् ॥ सममभ्युत्समयन्तीव शर्वरीष्वितरेतरम् ॥ ३२ ॥ मतक्रौञ्चावद्युष्टेषु कलमापक्वपा-
ण्डुषु ॥ निर्विष्टरमणीयेषु वनेषु रमते मनः ॥ ३३ ॥ पुष्करिण्यस्तङ्गानि वाप्यश्च विकचोत्पलाः ॥ केदारास्सरितश्चैव सरांसि च श्रियाज्वलन् ॥
॥ ३४ ॥ पङ्कजानि च ताम्राणि तथान्यानि सितान्यपि ॥ उत्पलानि च नीलानि भोजिरे वारिजां श्रियम् ॥ ३५ ॥

नृपतितन्यम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अप्युत्समयन्ति गर्वमाविष्कुर्वन्ति । बहुत्वमार्षम् ॥ ३८ ॥ कलमापक्वपाण्डुषु धान्यमजरीपाकपिङ्गेषु निर्विष्टाः कृतविवाहास्तद्गम-
णीयेषु कौश्लपुरुषयोः धान्यवराङ्गनयोश्च साम्यम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

सितापाङ्गाः मयूराः निभृतः पूर्णः ॥ २४ ॥ ऋतुपर्यायो वर्षाणामस्तेन शिथिलैः वृत्तं समाप्तं यत्पूर्वं तदा समुद्भिज्जितैः ॥ २५ ॥ विन्यासैः उपवेशनस्थलैः ॥ २६ ॥ जलजा-
 दाः मत्स्याशिनः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विशेषयन् रमानिति शेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ बन्धुजीवैः रक्तपुष्पैः अभितः ताम्रासु लोहितासु ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
 मदं जहूः सितापाङ्गा मन्दं वधुधिरनिलाः ॥ अभवद्व्यग्रमाकाशमभूच्च निभृतोर्णवः ॥ २४ ॥ ऋतुपर्यायशिथिलैर्वृत्तवृत्तसमुद्भिज्जितैः ॥ मयूराङ्गर-
 हेभूमिवहुनेत्रेव लक्ष्यते ॥ २५ ॥ स्वपङ्कमलिनैस्तारैः काशपुष्पलताकुलैः ॥ हंससारविन्यासैर्यमुना भाति गोभना ॥ २६ ॥ कलमपाकरज्ये-
 पु केदारेषु वनेषु च ॥ सस्यादा जलजादाश्च मत्ता विरुल्लुः खगाः ॥ २७ ॥ सिपिचुर्यानि जलदा जलेन जलदागमे ॥ तानि सस्यान्यदालानि कठि-
 नत्वं गतानि वै ॥ २८ ॥ त्यक्त्वा मेघमयं वासश्शरद्वृणविद्विषितः ॥ एष वै विमले व्योम्नि हृष्टो वसति चन्द्रमाः ॥ २९ ॥ क्षरिण्यो द्विगुणं गगनः
 प्रमत्ता द्विगुणं वृषाः ॥ वनानां द्विगुणा लक्ष्मीस्सस्यैर्युगवती मही ॥ ३० ॥ ज्योतींषि वनमुत्तानि पद्मवन्ति जलानि च ॥ मनांसि च गजुज्याणां
 प्रसादमुपयान्ति वै ॥ ३१ ॥ असृजत्सविता व्योम्नि निमुक्तो जलदैर्दृशम् ॥ शरत्प्रज्वलितं तेजस्तीक्ष्णरश्मिर्विशोषयद् ॥ ३२ ॥ गिराज्ययित्वा
 सैन्यानि प्रयान्ति विजिगीषवः ॥ अन्योन्यराष्ट्राभिमुखाः पार्थिवाः पृथिवीक्षितः ॥ ३३ ॥ वन्धुजीवाभिताम्रासु वदपङ्कमतीसु च ॥ मत्सरित्कति
 कान्तसु चित्रासु वनराजिषु ॥ ३४ ॥ वनेषु च विराजन्ते पादपा वनयोभिनः ॥ असनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाश्च पुष्पिहताः ॥ ३५ ॥ इषुगद्गा
 निकुम्भाश्च प्रियकास्स्वर्णकास्तथा ॥ सुमराः पेषुकाश्चैव केतकयश्च समन्ततः ॥ ३६ ॥ ब्रजेषु च विशेषेण गर्गरोहारासिषु ॥ शरत्प्रज्वलितोपेव
 गोष्ठेष्वटति रूपिणी ॥ ३७ ॥ नूनं त्रिदशभूयिष्ठं मेघकालमुलोपितम् ॥ पतनिकेतनं देवं बोधयन्ति दिव्यकसः ॥ ३८ ॥ दारुणैर्गुणतन्त्रायां प्रा-
 तायां प्रावृषः क्षये ॥ नीलचन्द्राङ्गवर्णैश्च रचितं बहुभिर्द्विजैः ॥ ३९ ॥ फलैः प्रवालैश्च वनमिन्द्रचापचनोपमम् ॥ भगवत्पारिदयं लतापलमलित-
 तम् ॥ ४० ॥ विशालमूलवन्तं पवनभोगमण्डितम् ॥ अर्चयामो गिरिं देवं गात्रैश्च विहोपतः ॥ ४१ ॥ सावर्तसौर्वेवाप्येव बहोपिउच्य दंशि-
 तैः ॥ वण्टाभिश्च प्रलम्बयिः पुण्यैश्शारदिकैस्तथा ॥ ४२ ॥ शिवाय गवः पूज्यन्तां गिरियज्ञः प्रबल्यताम् ॥ पूज्यतां त्रिदशैस्सन्निभैः गिरि-
 स्माभिरिज्यताम् ॥ ४३ ॥ कारयिष्यामि गोयज्ञं बलादपि न तंदायः ॥ यद्यस्ति गपि दः प्रीतिर्भदि वा सुहृदो वयम् ॥ ४४ ॥
 इषुसाह्वः बाणसनाः निकुम्भाः दन्तिविटपाः स्वर्णकाः स्वर्णपर्णाः पुष्पिता इति पूर्वोक्तान्यपः । सुमरा मृगविशेषाः तेषां शरदि दर्शनात् । पेषुकाः दूराः इति केचित् ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सावर्तसैः समुद्रैः बहोपिद्वैः मयूरपञ्चभूमिस्तत्रैव शृङ्गेषु दंशितैर्द्वैः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ अथ सप्तदशेऽध्याये गोवर्धनमहोत्सवः ॥ वर्ण्यते हरिणा क्लृप्तो दर्शनं तस्य चाद्भुतम् ॥ १ ॥ अविशङ्कया इन्द्रात् भयम् अशङ्कमाना इत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ अशङ्कयां बीजमाहुस्त्यमिति । परायणम् आश्रयः ॥ ३ ॥ यथा स्वर्ग गतः स्वर्गस्थ इव ॥ ४ ॥ एतच्छकटमङ्गदि कर्म दृष्टेति शेषः । बोद्धव्यात् द्रष्टुं योग्यात्तवाभिमानदंकारादहं कारयिष्यामि गोयज्ञं बलादेतच्च संशय इत्येवंरूपात् । एकश्चकारः पादपूरणार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

गावो हि पूज्यास्ततः सर्वेषां नात्र संशयः ॥ यदि साक्षा भवेत्प्रीतिर्भवतां वैभवाय च ॥ एतन्मम वचस्तथ्यं क्रियतामिवचिरितम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दामोदरवचः श्रुत्वा लघ्वास्ते गोषु जीविनः ॥ तद्भागमृत-मासाद्य प्रत्यूचुरविशङ्कया ॥ १ ॥ तवैषा बाल महती गोपानां हितवर्द्धिनी ॥ ग्रीणयत्येव नस्मर्वांन्बुद्धिबुद्धिकरी गवाम् ॥ २ ॥ त्वं गतिस्त्वं रति-श्चैवं त्वं वेत्ता त्वं परायणम् ॥ भयेष्वभयदस्त्वं नस्त्वमेव सुहृदां सुहृत् ॥ ३ ॥ त्वद्वृत्ते कृष्ण घोषेयं क्षेपी मुदितगोकुलः ॥ कृत्स्नो वसति शान्तारिण्या स्वायं गतस्तथा ॥ ४ ॥ जन्मप्रभृति कर्मतद्वैरसुकरं भुवि ॥ बोद्धव्याच्चाभिमानञ्च विस्मितानि मनांसि नः ॥ ५ ॥ बलेन च परार्थेन यज्ञसा विक्रमेण च ॥ उत्तमस्त्वं मनुष्येषु देवेष्विव पुरंदरः ॥ ६ ॥ प्रतापेन च तीक्ष्णेन दीप्त्या पूर्णतयाऽपि च ॥ उत्तमस्त्वं च मन्येषु देवेष्विव दिवाकरः ॥ ७ ॥ कान्त्या लक्ष्म्या प्रसादेन वदनेन स्मितेन च ॥ उत्तमस्त्वं च मन्येषु देवेष्विव निशाकरः ॥ ८ ॥ बलेन वपुषा चैव बाल्येन चरितेन च ॥ स्यात्ते शक्तिधरस्तुल्यो नतु कश्चन मानुषः ॥ ९ ॥ यत्त्वयाऽभिहितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रति प्रभो ॥ कस्तच्छङ्खयितुं शक्तो वेलामिव महोदधिः ॥ १० ॥ स्थितशक्रमहस्तात श्रीमान्गिरिमहस्त्वयम् ॥ त्वत्प्रणीतोऽद्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्त्यताम् ॥ ११ ॥ भोजनान्युप-कल्पयन्तां पयसः पेशलानि च ॥ कुम्भाश्च विनिवेशयन्तामुदपानेषु शोभनाः ॥ १२ ॥ पूर्यन्तां पयसा नद्यो द्रोण्यश्च विपुलायताः ॥ भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च तत्सर्वमुपनीयताम् ॥ १३ ॥ भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च ॥ त्रिरात्रं चैव संदोहस्सर्वेष्वपस्य गृह्यताम् ॥ १४ ॥ विश-स्यन्तां च पशवो भोज्या ये महिषादयः ॥ प्रवर्त्यन्तां च यज्ञोयं सर्वगोपसंकुलः ॥ १५ ॥ आनन्दजननो घोषो महाभुदितगोकुलः ॥ तूर्यप्रणाद-घोषैश्च वृषभारणां च गर्जितैः ॥ १६ ॥ हम्भारैश्च वत्सानां गोपानां हर्षवर्द्धनः ॥ दध्ना हृदो घृतावर्तः पयःकुल्यासमंकुलः ॥ १७ ॥

ते त्वया तुल्यः शक्तिधरः कार्तिकेयः ॥ ९ ॥ १० ॥ त्वत्प्रणीतस्त्वया प्रवर्तितः ॥ ११ ॥ १२ ॥ नद्यः सुधाभ्यो दीर्घकुल्याः द्रोण्यस्तादृशानि कुण्डानि ॥ १३ ॥ संदोहः पयआदिः गृह्यतां नतु विक्रेयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ दध्ना हृदः घृतावर्तः साररूपेण घृतं यनोपयवर्त्तते स तथा ॥ १७ ॥

प्रभूतथासौ आढ्यश्च भूयान्संकारकद्रव्यसंयुक्तश्च यस्मिन्नित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अधिशृतानि वह्निरथानि चरुथाल्यादीनि पर्यन्तानि समीपे आसादितानि यस्मिन् ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रयावतः मुख्यास्तत्त्वज्ञाः जग्मुः शरणमिति शेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ तं गिरिशिखरस्थम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ पर्याप्तुवन्तु प्रद-
 क्षिणं कुर्वन्तु ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सापीडाः साशिरभूषणाः ताश्च ताः स्तवकाङ्गदाः पुष्पगुच्छाकाराणि बाहुभूषणानि यासां ताः । स्रजश्च आपीडाः शृङ्गारभूषणानि तैश्च सहिता-
 मांसराशिः प्रभूताढ्यः प्रकाशौदनपर्वतः ॥ संप्रावर्त्तत यद्वास्थ गिरेशोभिरसमाकुलः ॥ १८ ॥ तुष्टगोपजनाकीर्णो गोपनरीमनेहरः ॥ भक्ष्याणां
 राशयस्तत्र शतशोपकल्पिताः ॥ गन्धमाल्यैश्च विविधैर्धूपैश्चैव चैस्तथा ॥ १९ ॥ अथादिशृतपर्यन्ते संप्राप्ते यज्ञसंविधौ ॥ यज्ञं गिरेस्तिथौ
 सौम्ये चक्रुर्गोपा द्विजैस्सह ॥ २० ॥ यजनान्ते तद्वत् तु तत्पयो दधि चोत्तमम् ॥ मांसं च मादश कृष्णो गिरिभूत्वा समश्रुते ॥ २१ ॥ तर्पिता-
 श्चापि विप्राग्र्यास्तुष्टारसंपूर्णमानसाः ॥ उत्तरशुः प्रीतमनसरस्वरस्ति वाच्य यथाशुखम् ॥ २२ ॥ भुक्त्वा चावभृथे कृष्णः पयः पीत्वा च कामतः ॥
 संतुतोस्मृति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै ॥ २३ ॥ तं गोपाः पर्वताकारं दिव्यस्नग्बुलेपवत् ॥ गिरिसूक्ष्मि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जग्मुः प्रयावतः ॥
 ॥ २४ ॥ भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ॥ सहितैः प्रपन्नो गोपैर्वेन्द्यात्मानमात्मना ॥ २५ ॥ तस्युद्युविस्मिता गोपा देवं गिरि-
 वरे स्थितम् ॥ भगवंस्त्वद्देशे युक्ता दासाः किं कुर्म किंकराः ॥ २६ ॥ स त्वाच ततो गोपान्गिरिप्रभवया भिरा ॥ अद्यप्रभृति केज्याहं गोषु यद्यस्ति
 वो दया ॥ २७ ॥ अहं वः प्रथमो देवस्सर्वकामकरश्शुभः ॥ मम प्रभावाच्च श्वामयुतान्येव भोक्ष्यथ ॥ २८ ॥ शिवश्च वो भविष्यामि मद्भक्तानां
 वने वने ॥ रंस्ये च सह युष्माभिर्यथा दिविगतस्तथा ॥ २९ ॥ ये चेमे प्रथिता गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ॥ एषां प्रीतः प्रयच्छामि गोपानां विपुलं
 धनम् ॥ ३० ॥ पर्याप्तुवन्तु क्षिप्रं मां गावो वत्ससमाकुलाः ॥ एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यति न संशयः ॥ ३१ ॥ ततो नीराजनार्थं हि वृन्दशो गोकु-
 लानि तम् ॥ परिवर्णैरिवरं सवृषाणि समन्ततः ॥ ३२ ॥ ता गावः प्रदृता दृष्टास्सापीडस्तवकाङ्गदाः ॥ सस्रजापीडशृङ्गाद्याः शतशोथ सहस्रजः ॥
 ॥ ३३ ॥ अनुजग्मुश्च गोपालाः कालयन्तो धनानि च ॥ भक्तिच्छेदनुल्लिताङ्गा रक्तपीतसिताम्बराः ॥ ३४ ॥ मयूरचित्राङ्गदिनो भुजैः प्रहरणावृ-
 त्तैः ॥ मयूरपत्रवृन्तानां केशबन्धैः सुयोजितैः ॥ ३५ ॥ बभ्राजुरधिकं गोपास्समवाये तदादुते ॥ अन्ये वृषानरुदुर्नृत्यन्ति स्म परे मुदा ॥ ३६ ॥
 नि सस्रजापीडानि शृङ्गाद्याणि यासां ताः ॥ ३३ ॥ कालयन्तो नियमयन्तः धनानि गोधनानि भक्तिच्छेदविभागभेदैः अनुल्लिताङ्गाः नानावर्णैरनुलेपितानि पृथक् पृथगङ्गानि यै-
 स्तादृशा इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ प्रहरणावृत्तैः सायुधैः मयूरपत्राणां वृन्तानि मध्यशङ्कुवः तेषाम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इति श्रीहिरण्ये विष्णुपर्वणि टीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ अस्मिन्नष्टाशेष्याये आसारात्पीडिते ब्रजे ॥ दध्रे कृष्णो गिरिं गौहया समाहमिति
वर्ण्यते ॥ १ ॥ महे प्रतिहते शक्र इत्यध्याये, तस्य राजा वरुणस्त्वभिधना कृतं सचन्त मारुतस्य वेधसः दाधार दक्षमुत्तममहर्षिदं ब्रजं च विष्णुः सखिवाँ अपोणिति इत्येतं म-
न्त्रमुपबृंहयति । मन्त्रार्थस्तु अस्य विष्णोस्तं पर्वतार्थं कृतं स्वं स्वेन संपादितं कर्तुं यज्ञं वरुणोऽप्यिनौ च सचन्त अन्वसोदन्त मालास्तस्य वायोरापि वेधसः स्रष्टुः ततश्च स्वमखमङ्गे
गोपालस्त्वपरे गाश्च जगद्ब्रह्मैवगामिनः ॥ तस्मिन्पर्यायानिवृत्ते गवां नीराजनोत्सवे ॥ ३७ ॥ अन्तर्द्वान् जगामाशु तेन देहेन सोऽचलः ॥ कृष्णोऽपि
गोपसहितो विवेश ब्रजमेव ह ॥ ३८ ॥ गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनाश्वेयण विस्मिताः ॥ गोपास्सवालवृद्धा वै तुष्टुर्मुमुक्षुर्दुनम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते
खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गिरियज्ञप्रवर्तनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महे प्रतिहते शक्रस्सक्रोधास्त्रिदशेश्वरः ॥ सां-
तर्कं नाम गणं तोयदानामथाब्रवीत् ॥ १ ॥ भो बलाहकमतङ्गाः श्रूयन्तां मम आपितम् ॥ यदि वो मात्प्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतम् ॥ २ ॥ एतौ
वृन्दावनगता दामोदरपरायणाः ॥ नन्दगोपादयो गोपा विद्विषन्ति भग्नोत्सवम् ॥ ३ ॥ आजिबो यः परस्तेषां गोपत्वं च यतस्समृतम् ॥ ता शव-
स्सतरात्रेण पीड्यन्तां वर्षमारुतैः ॥ ४ ॥ ऐरावतगतश्चाहं स्वयमेवाशु दारुणम् ॥ स्रक्ष्यामि वृष्टिं वातं च वज्राशनिसमप्रभम् ॥ ५ ॥ भवद्विअण्ड-
वर्षेण चरता मारुतेन च ॥ हतास्तास्सब्रजा गावस्त्यक्ष्यन्ति मुवि जीवितम् ॥ ६ ॥ एवमाज्ञापयामास सर्वांश्च जलधरान्प्रभुः ॥ प्रत्याहते वै कृष्णेन
शासने पाकशासनः ॥ ७ ॥ ततस्ते जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः ॥ आकाशं छादयामासुस्सर्वतः पर्वतोपमाः ॥ ८ ॥ विधुत्संपातजननाश-
क्रचापविभूषिताः ॥ तिमिरावृतमाकाशं चक्रुस्ते जलदास्तदा ॥ ९ ॥ गजा इवान्यसंयुताः केचिन्मकरवर्जिताः ॥ नागा इवान्ये गगने चेरुर्जलदु-
द्भवाः ॥ १० ॥ तेयोन्यं वपुषा वद्धा नागयूथायुतोपमाः ॥ दुर्दिनं विपुलं चक्रुः छादयन्तो नभस्तलम् ॥ ११ ॥ मृहस्तनागहस्ताभ्यां वेणूनां च-
व सर्वतः ॥ धाराभिस्तुल्यरूपाभिर्ववृषुस्ते बलाहकाः ॥ १२ ॥ समुद्रं मेनिरं तं हि स्वमारुढं नृचक्षुषः ॥ दुर्विगाह्यमप्यन्तमगाधं दुर्दिनं महत् ॥
॥ १३ ॥ नैवापतन्वै खगमा दुदुबुर्मुगजातयः ॥ पर्वताभेषु मेघेषु स्वे नदस्तु समन्ततः ॥ १४ ॥

कृते इन्द्रे कुपिते सति विष्णुः उत्तमं श्रेष्ठं दक्षं वृद्धिगविराणक्षमम् अहर्षिदं क्रवोर्लब्धारं पर्वतं दाधार धृतवाद्यं यतः सखिवाद्यं महाद्यं ब्रजास्थसखिस्तमुदायवाद्यं ब्रजम्
अपोणिते तेनाहर्षिदा शैलेन आच्छादयतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दुर्दिनं दुःस्थं दिनम् ॥ ११ ॥ मृहस्तनागहस्ताभ्यां तुल्यरूपा-
भिर्धाराभिरिति संबन्धः ॥ १२ ॥ दुर्दिनं मेघच्छन्नमहः ॥ १३ ॥ १४ ॥

नष्टसूर्यन्दुः कल्पान्तः तत्कालमदौः ॥ १५ ॥ खं कृष्णरात्रौ इति शेषः ॥ १६ ॥ तोयमयी सरसी ॥ १७ ॥ तोककल्पश्रुताः अत्यल्पशब्दाः पुवगाः प्रवाहेण गच्छन्ति ते ती-
ररहादयः । संपुवं प्रवाहम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ विशेषेण प्रहताः विप्रहताः ॥ २१ ॥ हृष्टरोमाश्च ता आर्द्रतनवश्च ताः ॥ २२ ॥ शीकरवेजिताः अम्बुकणैश्चलितस्तोभ्यो भीता वा ॥
नष्टसूर्यैन्दुसदृशैर्मघैर्नभसि दारुणैः ॥ अतिवृष्टेन लोकस्य विरूपमभवद्भुः ॥ १५ ॥ मेघौघनिष्प्रभाकारमदृश्यग्रहतारकम् ॥ चन्द्रसूर्याभ्युरहितं
खं बभूवतिनिष्प्रभम् ॥ १६ ॥ वारिणा मेघमुत्तेन मुच्यमानेन च सिकृत् ॥ आबभौ सर्वतस्तत्र भूमिस्तोयमयी यथा ॥ १७ ॥ विनेदुर्वर्हिणस्तत्र
तोककल्पश्रुताः खगाः ॥ विवृद्धिं निम्नगा यताः पुवगास्संपुवं गताः ॥ १८ ॥ गर्जितेन च मेघानां पर्जन्यनिनदेन च ॥ तर्जितानीव कम्पन्ते तृणा-
नि तरुनिस्सह ॥ १९ ॥ प्रातोन्तकालो लोकानां व्यक्तमेकार्णवा मही ॥ इति गोपणा वाक्यं व्याहरन्ति भयादिताः ॥ २० ॥ तेनोत्पाताम्बुवर्षेण
गावो विप्रहता भृशम् ॥ हम्भारवैः क्रन्दमाना न चेलुः स्तम्भितोपमाः ॥ २१ ॥ निष्कम्पसक्थिचरणा निष्प्रयत्नखुराननाः ॥ हृष्टरोमार्द्रतनवः क्षा-
मकुक्षिपयोधराः ॥ २२ ॥ काश्चित्प्राणान् जहुः श्रान्ता निपेतुः काश्चिदुतुराः ॥ काश्चित्सवत्साः पतिता गावदृशीकरवेजिताः ॥ २३ ॥ काश्चिदा-
क्रम्य क्रोडेन वत्सांस्तिष्ठन्ति मातरः ॥ विमुखाः श्रान्तसकथ्यश्च निराहारा कुशोदराः ॥ २४ ॥ पेतुरात्तो वेपमाना गावो वर्षपरजिताः ॥ वत्साश्चो-
न्मुखका बाला दामोदमुखः स्थिताः ॥ त्राहीति वदनेर्द्विनैः कृष्णसूचुरिवाद्विताः ॥ २५ ॥ गवां तत्कदने दृष्ट्वा दुर्दिनममजं महत् ॥ गोपांश्चास-
न्ननिधनान्कृष्णः कोपं समादधे ॥ २६ ॥ स चिन्तयित्वा संख्यो दृष्टो योगो मयेति च ॥ आत्मानमात्मना वाक्यमिदमूचे प्रियंवदः ॥ २७ ॥ अ-
द्याहमिममुत्पात्य सकाननवनं गिरिम् ॥ कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षप्राणाय दुर्द्धरम् ॥ २८ ॥ अयं धृतो मया शैलः पृथ्वीगृहनिभोपमः ॥ त्रास्यते
सत्रजा गा वै मदृश्यश्च भविष्यति ॥ २९ ॥ एवं स चिन्तयित्वा तु कृष्णस्सत्यपराक्रमः ॥ बाल्वैर्वलं दर्शयिष्यन्समीपं तं महीधरम् ॥ ३० ॥ दोर्भ्या-
मुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवार्चलः ॥ स धृतस्सद्गतो मेघगिरिस्सव्येन पाणिना ॥ गृहभावं गतस्तत्र गृहाकारेण वर्चसा ॥ ३१ ॥ भूमेरुत्पात्यमा-
नस्य तस्य शैलस्य सानुषु ॥ शिलाः प्राशिथिलाश्चेलुर्विनिषेत्तुश्च पादपाः ॥ ३२ ॥ क्षिखरैर्घूर्णमानैश्च सीदमानैश्च पादपैः ॥ विधूतैश्चोच्छ्रितः
शुद्धैरगमः खगमोभवत् ॥ ३३ ॥ चलत्प्रस्रवणैः पार्श्वमेघौघैरेकतां गतैः ॥ भिद्यमानाश्मनिचयश्चाल धरणीधरः ॥ ३४ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इमं गोवर्धनसंज्ञम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अगमः पर्वतो अचलोपि खगमः खग इवाप्तुर्दित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ स शैलो मेघैर्मिश्रितः बर्हवान् मयूरः स इव भातीति योजना ॥ ३६ ॥ आहुतः स उत्पतितः पक्ष्मग्रहोपरित्यक्तः ॥ ३७ ॥ गीतिः गैरिकादिधातून् निर्वचयामास प्राव-
 तयत् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पुष्पं पुष्पजातिः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रेसुः शब्दः चक्रुः ॥ गर्गरः मन्थतथात्म्यः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ वृष्टस्य वर्षेण क्लिन्नस्य ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ जलदः प्रावरणभूतैः
 न मेघानां प्रवृष्टानां न झोलस्याश्मवर्षिणः ॥ विविदुस्ते जना रूपं वायोस्तस्य च गर्जतः ॥ ४७ ॥ मेघैस्सुभौलसंस्थानैर्निलैः प्रस्रवणापितैः ॥ पिशी-
 कृत इवाभाति गिरिरुद्रामबर्हवान् ॥ ४८ ॥ आलुतोयं गिरिः पक्षैरिति विद्याधरोरगाः ॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैव वाचो मुञ्चन्ति सर्वशः ॥ ४९ ॥ स हस्त-
 तलविन्यस्तो मुक्तमूलः क्षितेस्तलात् ॥ रतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जराजतीः ॥ ५० ॥ कानिचिच्छिथिलानि संचिन्नाद्धानि कानि चित् ॥
 गिरिर्मेघप्रवृष्टानि तस्य शृङ्गाणि चाभवन् ॥ ५१ ॥ गिरिणा कम्पमानेन कम्पितानां तु शालिनाम् ॥ पुष्पमुच्चावचं भूमौ व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ५२ ॥
 निस्सृताः पृथुमूर्धानस्त्वस्तिकाद्विभ्रूयिताः ॥ द्विजिह्वपतयः क्रुद्धाः खेचराः स समन्ततः ॥ ५३ ॥ आर्तिं जमुः खगगजा वर्षणं च भयेन
 च ॥ उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ॥ ५४ ॥ रेसुरारोपितारिस्तिहास्सजला इव तोयदाः ॥ गर्गरा इव मथ्यन्तो नेदुःशार्दूलपुङ्गवाः ॥
 ५५ ॥ विषमैश्च समीभूतैस्समैश्चात्यन्तदुर्गमैः ॥ व्यावृत्तदेहैस्स गिरिरन्य एवोपलक्ष्यते ॥ ५६ ॥ अतिवृष्टस्य तैर्मेघस्तस्य रूपं बभूव ह ॥
 स्तम्भितस्येव रुद्रेण त्रिपुरस्य विहायसि ॥ ५७ ॥ बाहुदण्डेन कृष्णस्य विधृतं सुमहत्तदा ॥ नीलाभ्रपटलच्छत्रं तद्विरिच्छत्रमावभौ ॥ ५८ ॥
 स्वप्रायमानो जलदैर्निमीलितगुहामुखः ॥ बाहूपधाने कृष्णस्य प्रसुत इव खे गिरिः ॥ ५९ ॥ निर्दिहद्गुरुतैर्वृक्षैर्निर्मयूररुतैर्वनैः ॥ निरालम्ब
 इवाभाति गिरिस्त्वक्षिरैर्वृतः ॥ ६० ॥ पर्यस्तैर्धूर्णमानैश्च प्रचलद्भिश्च सानुभिः ॥ सज्जराणिव झोलस्य वनानि शिखराणि च ॥ ६१ ॥ उत्तमा-
 ङ्गतास्तस्य मेघाः पवनवाहनाः ॥ त्वर्यमाणा महद्देण तोयं मुमुजुरक्षयम् ॥ ६२ ॥ स लम्बमानः कृष्णस्य भुजाग्रं सयनो गिरिः ॥ चक्राकूट
 इवाभाति देशो नृपतिपीडितः ॥ ६३ ॥ स मेघनिचयस्तस्थौ गिरिं तं परिवार्य ह ॥ पुं पुरस्कृत्य यथा स्फूर्तिं जनपदो महान् ॥ ६४ ॥ निवेद्य
 तं करैश्चैलं तोलयित्वा च सस्मितम् ॥ प्रोवाच गोप्ता गोपानां प्रजापतिरिव स्थितः ॥ ६५ ॥ एतदेवैवसंभाव्यं दिव्येन विधिना मया ॥ कृतं नि-
 रिगृहं गोपा निर्वातं झरणं गवाम् ॥ ६६ ॥

पक्षे ताड्यप्रदैः श्रमैः गुहामुखानि कन्दराद्वाराणि पक्षे हृदयगुहाया मुखानि इन्द्रियाणि ॥ ४७ ॥ वनैः वृतः शिखैरिति संबन्धः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ चक्राकूटः परचक्रवशात्
 रथशकटादारुह्य पलायमानो यथात्मन्वते तद्वदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दिव्येन विधिना अलौकिकेन प्रभावेण ॥ ५४ ॥

॥५५॥ महती पर्वतवृक्षादपि पुष्कलकुक्षिः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ प्रदरं गर्तमुखं गह्वरोदरं विशालगर्भम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ स्थावरात्सवान् अकम्प
 इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ इति श्रीहरिवंशो विष्णुपर्वणि टीकायाम् अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ एकोनविंशेऽध्याये सुरभिबलचोदितः ॥ इन्द्रोऽग्निषिक्तवान् कृष्णं गवामैन्द्रे निहृद्यते
 क्षिप्रं विशन्तु यूथानि गवामिह हि ज्ञान्तये ॥ निर्वतिषु च देशेषु निवसन्तु यथासुखम् ॥ यथाश्रेष्ठं यथायूथं यथासारं यथासुखम् ॥ ५५ ॥ विभज्य-
 तामयं देशः कृतं वर्षनिवारणम् ॥ शैलोत्पादनभूरेषा महती निर्मिता मया ॥ ५६ ॥ पञ्चक्रोशप्रमाणेन क्रोशैकविस्तरं महान् ॥ त्रैलोक्यमप्युत्स-
 हते रक्षितुं किं पुनर्व्रजम् ॥ ५७ ॥ ततः किलकिलाशब्दो गवां हम्भारवैस्सह ॥ गोपानां तुमुलो जह्व मेयनादश्च बाह्यतः ॥ ५८ ॥ प्राविशन्त ततो
 गावो गोपैर्यथप्रकल्पिताः ॥ तस्य शैलस्य विपुलं प्रदरं गह्वरोदरम् ॥ ५९ ॥ कृष्णोपि मूलं शैलस्य शैलस्तम्भ इवोच्छ्रितः ॥ दधारैकेन हस्तेन
 शैलं प्रियमिवातिथिम् ॥ ६० ॥ ततो व्रजस्य भाण्डानि युक्तानि शकटानि च ॥ विविशुर्वर्षभानि तद्गृहं गिरिनिर्मितम् ॥ ६१ ॥ अतिदिवं तु कृ-
 णस्य दृष्ट्वा तत्कर्म वज्रभृत् ॥ मिथ्याप्रतिज्ञो जलदान्वायामास वै विभुः ॥ ६२ ॥ सप्तरात्रे तु निवृत्ते धरण्यां विगतोत्सवः ॥ जगाम संवृतो मेघै-
 र्वृत्रहा स्वर्गमुत्तमम् ॥ ६३ ॥ निवृत्ते सप्तरात्रे तु निष्प्रयत्ने शतक्रतौ ॥ गताभ्रे विपले व्योम्नि दिवसे दत्तमास्करे ॥ ६४ ॥ गावस्तेनैव मार्गेण प-
 रिजमुयथागतम् ॥ स्वं च स्थानं ततो घोषः प्रत्ययात्पुनरेव सः ॥ ६५ ॥ कृष्णोपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वस्थाने स्थावरात्सवान् ॥ प्रीतो निवेशयामास
 शिवाय वरदो विभुः ॥ ६६ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोवर्द्धनोद्धरणं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ६७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतं गोवर्द्धनं दृष्ट्वा परित्रातं च गोकुलम् ॥ कृष्णस्य दर्शनं शक्रो रोचयामास विस्मितः ॥ १ ॥ स निर्जलाम्बुदाकारं मत्तं
 मदजलोक्षितम् ॥ आरुह्यैरावतं नायमाजगाम महीतलम् ॥ २ ॥ स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्द्धनं शिलातले ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्मणं पुरुहूतः पुरंदरः ॥ ३ ॥
 तं वीक्ष्य बालं महता तेजसा दत्तमव्ययम् ॥ गोपेवधरं विष्णुं प्रीतिं लेभे पुरंदरः ॥ ४ ॥ तं सोऽनुजदलयामं कृष्णं श्रीवत्सलक्षणम् ॥ पर्याप्तन-
 यनदशक्रस्सर्वेनैत्रैरुदक्षत ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा चैनं श्रिया जुष्टं मर्यालोकैर्मरोपमम् ॥ सूपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रस्स व्रीडितोऽभवत् ॥ ६ ॥ तस्योपविष्टस्य
 मुखं पक्षाभ्यां पक्षिपुङ्गवः ॥ अन्तर्द्धानं गतश्छायां चकारोरगभोजनः ॥ ७ ॥ तं विविक्षे वनगतं लोकवृत्तान्ततत्परम् ॥ उपतस्थे गजं हित्वा
 कृष्णं बलनिषूदनः ॥ ८ ॥ स समीपगतस्तस्य दिव्यस्रगनुलेपनः ॥ रराज देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ॥ ९ ॥

॥ १ ॥ धृतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ पर्याप्तनयनः संयातनेत्रफलः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ लोकवृत्तान्ततत्परं लोकव्यवहारतत्परम् ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ पञ्चभिः सवकैर्महागुच्छैर्लब्धते इति तेन पञ्चस्तवकलम्बेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वायंभुवेन योगेन हेरण्यगर्भ्या धारणया तस्यां हि क्रियमाणयां गुरुतरोपि लघुसुसंवति कृष्णवृत्तगोवर्धनवत् विपुलतरोप्यल्पो भवत्यगस्त्यपीतसमुद्रवत् ॥ १५ ॥ गवां कोपेतेति शेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ रोषितः ब्रजक्षपातेन मयि क्रुद्धः सन् पूर्णत्वं स्वस्याच्छादयसीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पुङ्गवः महोक्षः ॥ २२ ॥ प्रकरणं प्रकर्षणं रचनम् ॥ पाठान्तरे प्रवहणं सुष्टिप्रवाहः ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थानुभ्यः पर्वतेभ्यः ॥ किरिटेनार्कतुल्येन विद्युदुद्योतकारिणा ॥ कुण्डलाभ्यां स दिव्याभ्यां सततं शोभिताननः ॥ १० ॥ पञ्चस्तवकलम्बेन हारेणोरसि भूषितः ॥ सहस्रपत्रकान्तेन देहभूषणकारिणा ॥ ईक्षमाणः सहस्रेण नेत्राणां कामरूपिणाम् ॥ ११ ॥ त्रिदशज्ञापनायैर्न मेघनियौषकारिणा ॥ अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरेण तम् ॥ १२ ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धन ॥ अतिदिव्यं कृतं कर्म त्वया प्रीतिमत्ता गवाम् ॥ १३ ॥ मयात्सृष्टेषु मेघेषु युगान्तावर्तकारिषु ॥ यत्त्वया रक्षिता गावस्तेनास्मि परितोषितः ॥ १४ ॥ स्वायंभुवेन योगेन यश्चायं पर्वतोत्तमः ॥ धृतो वेङ्गमवदाकाशो को ह्येतेन न विस्मयेत् ॥ १५ ॥ प्रतिषिद्धे मम महे मयेयं रूषितेन वै ॥ अतिवृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै सातरात्रिकी ॥ १६ ॥ सा त्वया प्रतीषिद्धेयं मेघवृष्टिरसदा ॥ देवैस्सदा नवगणैर्दुर्निवार्या मयि स्थिते ॥ १७ ॥ अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्त्वं मानुषदेहवान् ॥ समग्रं वैष्णवं तेजो विनिर्गृह्णसि रोषितः ॥ १८ ॥ साधितं देवतानां हि मन्येहं कार्यमव्ययम् ॥ त्वयि मानुष्यमाप्नोते चैव स्वतेजसा ॥ १९ ॥ सेत्स्यते सर्वकार्यार्थो न किञ्चित्पारहास्यते ॥ देवानां यद्भवाप्नोता सर्वकार्यपुरोगमः ॥ २० ॥ एकस्त्वमसि देवानां लोकानां च सनातनः ॥ द्वितीयं नात्र पश्यामि यस्तेषां च धुरं वहते ॥ २१ ॥ यथा हि पुङ्गवः श्रेष्ठो ह्यग्रे धुरि नियोज्यते ॥ एवं त्वमसि देवानां मग्नानां द्विजवाहन ॥ २२ ॥ त्वच्छरीरगतं कृष्ण जगत्प्रकरणं त्विदम् ॥ ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काञ्चनम् ॥ २३ ॥ स्वयं स्वयंभूभृगवान् बुद्धयाथ वयसापि वा ॥ न त्वावुगन्तुं शक्नोति पङ्कदुत्तगतं यथा ॥ २४ ॥ स्थानुभ्यो हिमवान् श्रेष्ठो हृदानां वरुणालयः ॥ गरुडमान्यक्षिणां श्रेष्ठो देवानां च भवान् वरः ॥ २५ ॥ अपामधस्ताल्लोको वै तस्यापरिमहीधराः ॥ नगानामुपरिष्ठादूः पृथिव्युपरि मानुषाः ॥ २६ ॥ मनुष्यलोकादूर्ध्वं तु स्वगानां गतिरुच्यते ॥ आकाशस्योपरि रविद्वारं स्वर्गस्य भानुमान् ॥ २७ ॥ देवलोकः परस्तस्माद्विमानगमनो महात् ॥ यत्राहं कृष्ण देवानामैन्द्रे विनिहितः पदे ॥ २८ ॥ २९ ॥ गोलोकस्य श्रेष्ठत्वं वक्तुं पीठिकमाह ॥ अपामिति । अपां लोकोभस्नात् तस्योपर्यप्सु पुरन्तो महीधराः पर्वताः समुद्रे मशान्युपरिदण्डानि लोहलाङ्गलानि नावमिव मही धारयन्तः अतएव नगानामुपरिष्ठादूः स्मृता सुवश्वोपरि नगा दृश्यन्ते ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

सोमगतिस्तावतीत्यर्थः । कर्मफलं तावदेवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ गोलोकस्तु गोपालोपसनागम्यस्ततोऽप्युपरित्याह । तस्येति ॥ ३० ॥ तत्रापि गोलोकेऽपि न निम्नः कुतो लोभमेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ गवामेवेत्यन्येषां तपश्चादिनापि दुष्प्राप इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ स एव गोलोकस्त्वया सह भूमावागतः सद्यः सीदमानवस्थायां त्वयैव ज्ञात इत्यर्थः । तथाच मन्त्र-
 वर्णः । तावां वास्तून्मुखसिगम्यै यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं पदमवभाति भूरीति तानि वां युवयोः रामकृष्णयोर्वास्तूनि रम्यस्थानानि गम्ये
 स्वर्गादूर्ध्वं ब्रह्मलोको ब्रह्मर्षिगणसेवितः ॥ तत्र सोमगतिश्चैव ज्योतिषां च महात्मनाम् ॥ ३५ ॥ तस्योपरि गवां लोकस्साध्यास्तं पालयन्ति हि ॥
 सहि सर्वगतः कृष्ण महाकाशगतो महान् ॥ ३६ ॥ उपर्युपरि तत्रापि गतिस्तव तपोमयी ॥ यां न विद्मो वयं सर्वे पृच्छन्तोऽपि पितामहम् ॥ ३७ ॥
 लोकस्त्वधो दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दारुणः ॥ पृथिवी कर्मशिलिनां क्षेत्रं सर्वस्य कर्मणः ॥ ३८ ॥ स्वमस्थिराणां विषयो वायुना तुल्यवृत्तिनाम् ॥
 गतिश्शमदमब्धानां स्वर्गस्तु कृतकर्मणाम् ॥ ३९ ॥ ब्राह्मे तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः ॥ गवामेव तु गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः ॥
 ॥ ४० ॥ स तु लोकस्त्वया कृष्ण सीदमानः कृतात्मना ॥ धृतो धृतिमता वीर निश्चतोपद्रवाण्यवाम् ॥ ४१ ॥ तदहं समनुप्राप्तो गवां वाक्येन चोदितः ॥
 ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवात्तव चागतः ॥ ४२ ॥ अहं भूतपतिः कृष्ण देवराजः पुरंदरः ॥ अदितेर्गर्भपर्याये पूर्वजस्ते पुरा कृतः ॥ ४३ ॥ स्वतेजस्ते-
 जसा चैव यत्ते दर्शितवानहम् ॥ देवरूपेण तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि मे विभो ॥ ४४ ॥ एवं क्षान्तमनाः कृष्णस्त्वेन सौम्येन तेजसा ॥ ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं
 गवां च गजविक्रम ॥ ४५ ॥ आह त्वां भगवान्ब्रह्मा गावश्चाकाशगा दिवि ॥ कर्मभिस्तोषिता दिव्यैस्तव संरक्षणादिभिः ॥ ४६ ॥ भवता रक्षिता गावो
 गोलोकश्च महानयम् ॥ यद्वयं पुङ्गवैस्साद्धिं वद्धमिः प्रसवैस्तथा ॥ ४७ ॥ कर्षुकान्पुङ्गवैर्बद्धिर्मेध्यैर्न हविषा सुरान् ॥ श्रियं शङ्कत्प्रवृत्तेन तर्पयिष्याम
 कामगाः ॥ ४८ ॥ तदस्माकं गुरुस्त्वं हि प्राणदश्च महाबलः ॥ अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिन्द्रो वै भव प्रभो ॥ ४९ ॥ तस्मात्त्वं काश्चनैः पूणैर्दिव्यस्य
 पयसो घटैः ॥ एभिरद्याभिषिञ्चस्व मया हस्तावनामितैः ॥ ५० ॥ अहं किलेन्द्रो देवानां त्वं गवामिन्द्रतां गतः ॥ गोविन्द इति लोकास्त्वां स्तो-
 ष्यन्ति भुवि शाश्वतम् ॥ ५१ ॥

गन्तुम् उश्मसि उष्मः कामयामहे नतु तत्र गन्तुं प्रसवामः यत्र येषु वास्तुषु भूरिशृङ्गाः
 महाशृङ्गवन्त्यो गावः अयासः संचरन्ति अत्र भूलोके अहनिश्चितं तत् गोलोकाख्यं परमं पदं भूरी अत्यन्तं मुह्यदापि विशिष्टम् अवभाति अत्यन्तं शोभते । वृष्णः आनन्दवर्-
 कस्य उरुगायस्य महाकर्तारित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मे मुखादिति शेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अग्निषिञ्चस्व आत्मानमिति शेषः ।
 अग्निषिकादिकं भगवानङ्गीचकरोत्याह मन्त्रः । ऋषभं मासमानानां सप्तानां विषामर्हि हन्तारं शत्रूणां छवि विराजं गोपतिं गवामिति । विषामर्हि महानसमर्थम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

ममेति । इन्द्रदुर्गरीति विग्रहे रिलोपेन उपेक्षेति नाम निष्पन्नमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वर्षाद्धं आश्विनशुद्धप्रतिपदि । ध्वजः व्रतसमाप्तिचिह्नम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ आशां दक्षि-
णां दिशम् ॥ ५० ॥ खगे चतके घुवेषु नदीतणसाधनेषु विगतपूरासु नदीष्वित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ निर्यात्य विरज्य ॥ ५३ ॥ शस्त्रसंक्रान्ते कृष्णमासवरे वा निर्मले ॥ ५४ ॥
ममोपरि यथेन्द्रस्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः ॥ उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गच्छन्ति द्विनि देवताः ॥ ४६ ॥ ये चेदे वर्षाया मासाश्चन्द्रारो सिद्धिता
मम ॥ एषामर्द्धं प्रयच्छामि शरत्कालं तु पश्चिमम् ॥ ४७ ॥ अद्यप्रभृति मासौ द्वौ ज्ञात्यन्ति मम मानवाः ॥ वर्षाद्धं च ध्वजो महां ततः पूजामवा-
प्स्यसि ॥ ममाम्बुप्रभवं दर्पं तदा त्यक्ष्यन्ति बर्हिणः ॥ ४८ ॥ अल्पवाचो गतपदा ये चाप्ये मेघनादिनः ॥ शान्तिं सर्वे गमिष्यन्ति मम कालविचा-
रिणः ॥ ४९ ॥ त्रिशङ्कगस्त्यचरितामाशां च प्रचरिष्यति ॥ सहस्ररश्मिरादित्यस्तापयन्स्वेव तेजसा ॥ ५० ॥ ततश्शरदि युक्तायां मौनकामेषु
बर्हिषु ॥ याचमाने खगे तोयं विप्लुतेषु घुवेषु च ॥ ५१ ॥ हंससारसपूणेषु नदीनां पुलिनेषु च ॥ ५२ ॥ गोषु
चैव प्रहृष्टासु क्षरन्तीषु पयो बहु ॥ निवृत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगतो जलम् ॥ ५३ ॥ आकाशे शस्त्रसंक्रान्ते हंसेषु च चरन्तु च ॥ जातपद्मेषु तोये-
षु वापीषु च सरस्तु च ॥ ५४ ॥ तडागेषु च क्षान्तेषु तोयेषु विप्लवेषु च ॥ कल्पवन्तराज्यासु हृद्यभेदरपङ्क्तिषु ॥ ५५ ॥ मध्यस्थं सलिलारम्भं कुर्व-
न्तीषु नदीषु च ॥ सुसंस्थायां च समीपां मनोहर्यां सुनेरपि ॥ ५६ ॥ प्रथिव्यां पुशुराश्रयां रज्यायां दपसहस्रे ॥ श्रीमत्सुराङ्गिमाणेषु फलवत्सु तृ-
णेषु च ॥ इक्षुमत्सु च देशेषु प्रवृत्तेषु मलेषु च ॥ ५७ ॥ ततः प्रवत्स्यते पुण्या शरत्सुतोत्थिते त्वयि ॥ लोकेस्त्रिभूषण निखिले यथेव त्रिदिवे
तथा ॥ ५८ ॥ नरास्त्वां चैव मां चैव ध्वजाकारासु यष्टिषु ॥ महेन्द्रं चाष्टुपेन्द्रं च मह्यन्ति महीतले ॥ ५९ ॥ ये चावयोः स्थिरे वृते मेहेन्द्रोपेन्द्रसं-
क्षिते ॥ मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्यन्यथापमः ॥ ६० ॥ ततश्शरत्सु तावद्वा पृथगिन्द्रव्यपयोधरात् ॥ अभिपेक्ष्य गोविन्दं योजयामास योग-
वित् ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वा तमभिषिक्तं तु गमस्तासह दूधैः ॥ स्तनैः प्रक्षन्तुर्कैश्च निषिक्तुः हृद्यमव्ययम् ॥ ६२ ॥ मेघाश्च दिवि युक्ताभित्सानृताभिः
समन्ततः ॥ सिषिचुस्तोयधाराभिरभिषिच्य तमव्ययम् ॥ ६३ ॥ कनकसर्पिर्नां सर्पैर्नां तुल्यैश्चन्दुनिहं फलः ॥ ६४ ॥ गुणवर्षं च नेदुस्तूयाणि चास्यो ॥ ६५ ॥
अस्तुवन्मुनयस्सर्वे वाग्भिर्मन्त्रपरायणाः ॥ एकाएके विवर्तितां च दृश्यास्तुथा वदुः ॥ ६६ ॥ दक्षसकं शालिकर्णपानात् अयनानि अत्राणि यासु तासु

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ मलेषु आययणवाजयेयादिषु ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ मह्यन्ति पूजयन्ति ॥ ५९ ॥ स्थिरे शाश्वते वृते महास्ये आचारं ॥ ६० ॥ दिव्यं पयो मन्दाकिनीजलं तस्य
धरात् ॥ ६१ ॥ ताः गावः स्वर्गस्थाः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वददुः देवाः । नेदुः न्ययपदे ॥ ६४ ॥ एकाग्रवाद्भिर्नृपैः पूज्यमृतं शरीरसम्भ्ये क्षीणिदुर्गन्ध्या पृथिव्यस्यवदित्यर्थः ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ इत्योऽतिवृथावाः ॥ ६७ ॥ गात्ररहैवृक्षादिभिः ॥ ६८ ॥ ७० ॥ नियोगः कृत्योपदेशः ॥ ७१ ॥ प्रसाधनां वधूनाम् ॥ ७२ ॥ ममांशोर्जुनः ॥ ७३ ॥

प्रासादं सागरा जग्मुर्ववृता जगद्धिताः ॥ मार्गस्थोऽपि बभौ भानुश्चन्द्रो नक्षत्रसंयुतः ॥ ६६ ॥ इत्ययः प्रहसं जग्मुर्निर्वैररचना नृपाः ॥ प्रवालपत्रश-
वलाः पुष्पवन्तश्च पादपाः ॥ ६७ ॥ मदं प्रसुखबुनीगा यातस्तोषं वने दृगाः ॥ अलंकृता गान्तरुहैर्धनुषिभ्यस्ति पर्वताः ॥ ६८ ॥ देवलोकोपमो
लोकस्ततोमृतरसैरिव ॥ आसीत्कृष्णाभिपद्मो हि दिव्यस्वरपरतोक्षितः ॥ ६९ ॥ अभिरिक्तं तु तं गोविन्दराजो गोविन्दमव्ययम् ॥ दिव्यमाल्याम्बर-
धरं देवदेवोब्रवीदिदम् ॥ ७० ॥ एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ॥ श्रूयतामपरं हृद्वज्र सप्तगमनकारणम् ॥ ७१ ॥ क्षिप्रं प्रसाध्यातां
कंसः केशी च तुरगाधमः ॥ अरिष्टश्च मदविष्टो राजराज्यं ततः कुरु ॥ ७२ ॥ पितृष्वसि जातस्ते ममांशोऽहमिव स्थितः ॥ स ते रक्ष्यश्च मा-
न्यश्च सख्ये च विनिगुज्यताम् ॥ ७३ ॥ त्वया ह्यनुगृहीतस्स तव वृत्तानुवर्तकः ॥ त्वद्गमो वर्तमानश्च प्राप्त्यते विपुलं यशः ॥ ७४ ॥ भारतस्य
च वंशस्य स वरिष्ठो धनुर्धरः ॥ भविष्यत्यनुरूपश्च त्वदृते न च रक्ष्यते ॥ ७५ ॥ भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिन्श्च पुरुषोत्तमे ॥ उभाभ्यामपि संयो-
गे यास्यन्ति निधनं नृपाः ॥ ७६ ॥ प्रतिज्ञातं मया कृष्ण ऋषिमव्ये सुरेषु च ॥ मया पुत्रोर्जुनो नाम सुष्टः कुन्त्यां कुलोद्बहः ॥ ७७ ॥ सोऽज्ञाणां
पारतत्त्वज्ञश्चेष्टश्चापविकर्षणे ॥ तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानदृशस्त्रयोधिनः ॥ ७८ ॥ अक्षौहिणीस्तु शूराणां राज्ञां संशयशालिनम् ॥ स एकः
क्षत्रधर्मेण योजयिष्यति मृत्युना ॥ ७९ ॥ तस्यास्त्रचरितं मार्गे धनुषो लावणेन च ॥ नानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो ॥ ८० ॥ स
ते बन्धुस्सहायश्च संग्रामेषु भविष्यति ॥ तस्य योगो विधातव्यस्त्वया गोविन्द मन्दूते ॥ ८१ ॥ द्रष्टव्यश्च यथाहं वै त्वया मान्यश्च नित्यज्ञः ॥
ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यज्ञः ॥ ८२ ॥ त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महस्तु सः ॥ रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविष्यति
॥ ८३ ॥ अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण मां चैवात्मानमात्मना ॥ आत्मा तद्दं यथा शश्वत्तथैव तव सोर्जुनः ॥ ८४ ॥ त्वया लोकानिमाजित्वा बलेर्हस्ता-
त्रिभिः क्रमैः ॥ देवतानां कृतो राजा पुरा ज्येष्ठक्रमदहम् ॥ ८५ ॥ त्वां च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमम् ॥ सत्येनोपेत्य देवा वै योजयन्ति
रिपुक्षये ॥ ८६ ॥ सोर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुस्ते भगिर्निशुतः ॥ इह सौहार्दमायातु भूत्वा सहचरः पुरा ॥ ८७ ॥ तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्वस्था-
नेऽपि गृहेऽपि वा ॥ वोढव्या पुद्गवेन धूर्स्मदा रणमूर्द्धनि ॥ ८८ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ भारतं भरतानां युद्धम् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ योगोऽध्यात्मविद्या विधानमयः अज्ञातो ज्ञापनीयः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

[illegible]

इति शेषः । कीदृशीं चरितं देशान् पार्थद्वयं पुरस्ताच्च अवति प्रकाशत इति चरितं त्रैधातूनां दृष्टं रोहहाणा गिलन्ती । उक्तरूपे रासमण्डले हि एकैकस्या गोप्या उभयतः कृष्णद्वयं पुरस्तादेकः सर्वसाधारणां त्रिधातूनामपि दृष्टं प्रदेशत्रयस्थः काल्पन्येन गिलति ततोऽन्यत्र नपैतित्यर्थः । सा मूर्तिकतस्य धर्मस्य सधभूता तामनुचिन्त्य विचरामि त्वदियुक्ता । सती विद्वाति कृष्णलीलात्मकासातुस्त्वम् आरोपयन्ती कप्यप्रवदत् । देशानां कृष्णादीनामन्येषां वा कृष्णेन वियोजयताम् । असुरत्वं निदयत्वं महत् एकं मुख्यं कस्याश्चिद्रासकी-
डार्यां तिराहिते कृष्णे इदं वाक्यम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अनुवाजिरे
कृष्णलीलातुकारिण्यः कृष्णप्रणिहितेक्षणाः ॥ कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तरुण्यस्ता वराङ्गनाः ॥ २६ ॥ वनेषु तालहस्तान्यैः कूजयन्यस्तथापराः ॥
चेरुर्वै चरितं तस्य कृष्णस्य व्रजयोषितः ॥ २७ ॥ तास्तस्य नृत्यं गीतं च विलासस्मिन्वीक्षितम् ॥ मुदिताश्चानुसुर्वन्यः क्रीडन्ति व्रजयोषितः ॥
२८ ॥ भावनिस्पन्दमधुरं गायन्यस्ता वराङ्गनाः ॥ व्रजं गताः सुखं चेरुदामोदरपरायणाः ॥ २९ ॥ करिषपांसुदिगयाङ्ग्यस्ताः कृष्णमनुवाजिरो
रमयन्त्यो यथा नागं संप्रमत्तं करेणवः ॥ ३० ॥ तमन्या भावविकचैर्नैः प्रहसिताननाः ॥ पिबन्त्यतृप्तवनिताः कृष्णं कृष्णमृगक्षणाः ॥ ३१ ॥ मुख-
मस्याब्जसंकाशं तृषिना गोपकन्यकाः ॥ रत्यन्तरगता रात्रौ पिबन्ति रसलालसाः ॥ ३२ ॥ द्वाहेति कुर्वतस्तस्य प्रदृष्टास्ता वराङ्गनाः ॥ जगृहुर्नि-
स्सृतां वार्णी नाम्ना दामोदरिताम् ॥ ३३ ॥ तासां ग्रथितसमिन्ता रतिं नीत्वाऽकुलीकृताः ॥ चारु विमसिरे केशाः कुचाग्रे गोपयोषिताम् ॥ ३४ ॥
एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रवालैरलंकृतः ॥ शारदेषु सचन्द्रासु निशासु सुमुदं सुखी ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते विलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि ह-
लीसकक्रीडनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ १४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रदोषाद्वै कदाचित् कृष्णे रतिपरायणे ॥ त्रासयन्तस्मदो गोष्ठमरिष्टः
प्रत्यदृश्यत ॥ १ ॥ निर्वाणाङ्गारमेघाभस्तीक्ष्णशृङ्गोऽकिलोचनः ॥ क्षुरतिक्ष्णाग्रचरणः कालः काल इवापरः ॥ २ ॥ लेलिहानस्स निष्पेक्षं जिह्वयौष्ठौ
पुनः पुनः ॥ गर्विताविद्वलङ्गूलः कठिनस्कन्धबन्धनः ॥ ३ ॥ परितः द्रुतवयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

ककुदेति । ककुदाघातेन उदयम् अग्रनिहितं कृतं निर्माणं महाप्रासादोदिरचनं येन स तथा । ककुदाघातेन ताडिते वृक्षप्रासादमूले सर्वमपि तद्भज्यत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ७ ॥ गृष्टः
सद्यः प्रभूताः गाः संप्रचचार जगाम । रेतःसेकायेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गावः गाः वैवस्वतवशे स्थितः आसन्नमृग्युः ॥ १२ ॥ १३ ॥ हृष्टम् उत्फलितं लाङ्गलं लोचने च येन सः

ककुदोदग्रनिर्माणः प्रमाणादुरतिक्रमः ॥ शृङ्गन्मूत्रोपलिताङ्गो गवामुद्वेजो भृशम् ॥ ४ ॥ महाकटिः स्थूलमुखो दृढजानुर्मेहोदरः ॥ विषाणावलि-
तगतिलिम्बता कण्ठचर्मणा ॥ ५ ॥ गवारोहेषु चपलस्तरुयाताङ्किताननः ॥ युद्धसज्जविषाणाग्रो द्विषद्वृषभमसूदनः ॥ ६ ॥ अरिष्टो नाम हि गवाम-
रिष्टो दारुणाकृतिः ॥ दैत्यो वृषभरूपेण गोष्ठान्विपरिधावति ॥ ७ ॥ पातयानो गवां गर्भान्दत्तो गच्छत्यनर्तावम् ॥ जृम्भमाणश्च चपलो गृष्टीस्ति-
प्रचचार ह ॥ ८ ॥ शृङ्गप्रहरणो रौद्रः प्रहरन्गोषु दुर्मदः ॥ गोष्ठेषु न रतिं लभे विना युद्धेन गोवृषः ॥ ९ ॥ कस्यचित्स्थ कालस्य स वृषः केशवा-
श्रतः ॥ आजगाम वलोदशो वैवस्वतवशे स्थितः ॥ १० ॥ स तत्र गारस्तु प्रसभं बाधमानो मदोत्कटः ॥ चकार निवृपं गोष्ठं निर्वत्सशिशुपुङ्गवम् ॥ ११ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु गावः कृष्णसर्पापगाः ॥ त्रासयामास दुष्टात्मा वैवस्वतवशे स्थितः ॥ १२ ॥ सेन्द्राशनिरिवाग्भोदो नर्दमानो महासुरः ॥ ता-
लशब्देन तं कृष्णस्मिहनादृशं मोहयन् ॥ १३ ॥ अभ्यधावत गोविन्दो दैत्यं वृषभरूपिणम् ॥ स कृष्णं गोवृषो दृष्ट्वा दृष्टलाङ्गूललोचनः ॥ १४ ॥
रोषितस्तालशब्देन युद्धाकाङ्क्षी ननर्द ह ॥ तमापतन्तं दुर्वृत्तं दृष्ट्वा वृषभरूपिणम् ॥ तस्मात्स्थानान्न व्यचलत्कृष्णो गिरिरिवाचलः ॥ १५ ॥ स
कुक्षौ वृषभो दृष्टिं प्रणिधाय धृताननः ॥ कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षी दूर्णमभ्युत्पपात ह ॥ १६ ॥ तमापतन्तं प्रमुखे प्रतिजग्राह दुर्द्धरम् ॥ कृष्णः कृष्णा-
अननिभो वृषं प्रतिवृषोपमः ॥ १७ ॥ स संसक्तस्तु कृष्णो वै वृषेणैव महावृषः ॥ सुभोच वक्त्रजं केन नस्तश्चाथ स शब्दवत् ॥ १८ ॥ तावन्त्योन्याव-
सद्वाङ्गौ युद्धे कृष्णवृषावुभौ ॥ रेजतुर्मेघसमये संसक्ताविव तोयदौ ॥ १९ ॥ तस्य दुर्पं बलं हत्वा कृत्वा शृङ्गान्तरे पदम् ॥ आपीडयदरिष्टस्य
कण्ठं क्लिन्नभिवाम्बरम् ॥ २० ॥ शृङ्गं चारस्य पुनस्सव्यमुत्पाद्य यमदण्डवत् ॥ तेनैव प्राहरद्वत्के स ममार भृशं हतः ॥ २१ ॥ स भिन्नशृङ्गो भग्ना-
स्यो भग्नस्कन्धश्च दानवः ॥ पपात रुधिरोग्रांरी साम्बुधार इवाम्बुदः ॥ २२ ॥ गोविन्देन हतं दृष्ट्वा हतं वृषभदानवम् ॥ साधु साध्विति भूतानि
तत्कर्मास्याभितुष्टुः ॥ २३ ॥ स चोपेन्द्रो वृषं हत्वा कान्तचन्द्रे निशासुले ॥ अरविन्दामनयनः पुनरेव ररास ह ॥ २४ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ संप्रहर्तुकाम इति शेषः ॥ १६ ॥ प्रमुखे मुखे आष्ठयोरित्यर्थः । वेगेन इति वा पाठः ॥ १७ ॥ नस्तः नासिकातः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

गोवृत्तयः गोपाः अयं चार्थो दाशतय्याम् । प्रमेमस्मिन् ददशे सोमो अन्तर्गोपानेमाविरस्था कृष्णोति स तिमग्शृङ्गं वृषभं युयुत्समद्वहस्तस्यौ बहुले बद्धो अन्तरीति मन्त्रेणोपबृंहितः । मन्त्रार्थस्तु अन्तर्गोपाः अन्तः स्थित्वा गोपायवन्तर्यमिनेममिन्द्रद्वेषञ्चै स्थाने सोमः सोमादिरूपः प्रददशे प्रकर्षेण दृष्टः नेममदं प्रपञ्चं अस्था अस्थिरं जङ्गमम् आनिः कृणाति प्रकटीकरोति । स तिमग्शृङ्गं वृषभं युयुत्सम् योद्धुमिच्छन् दृढमात्रेण भस्मीकर्तुं शक्तेऽपि लीलया तेन सह युयुत्सम् द्रुहः द्रोहं कृतवान् तं हतवानित्यर्थः । ततश्च बहुले व्रजे अन्तः रासमण्डलमध्ये बद्धः भक्तजनेन प्रेमपाशेन बद्धः सन् तस्यौ क्रीडितुमिति शेषः ॥ २५ ॥ इति श्रीहिरण्ये विष्णुपर्वणि टीकायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

तेपि गोवृत्तयस्सर्वे कृष्णं कमललोचनम् ॥ उपासांचक्रिरे हृष्टास्सर्वे शक्रमिवामराः ॥ २६ ॥ इति श्रीभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वृषभासुरवधो नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णं व्रजतं श्रुत्वा वर्धमानमिवानलम् ॥ उद्वेगमगमकंसशङ्कमानस्ततो भयम् ॥ १॥ पृतनार्यां हतार्यां च कालिये च पराजिते ॥ धेनुके प्रलयं नीते प्रलम्बे च निपातिते ॥ २॥ धृते गोवर्धने शैले विफले शक्रशसने ॥ गोषु त्रातासु च तथा स्पृहण्येन कर्मणा ॥ ३ ॥ ककुद्भिनि हतेऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु च ॥ दृश्यमाने विनाशे च संनिक्कृष्टे महाभये ॥ ४ ॥ कर्षणे वृक्षयोश्चैव शक्रदस्य तथैव च ॥ अचिन्त्यं कर्म तच्छ्रुत्वा वर्द्धमानेषु शत्रुषु ॥ ५ ॥ प्रातारष्टिमिवात्मानं मेने स मथुरेश्वरः ॥ विसंज्ञोन्द्रियभूतात्मा गतासुप्रतिमो बभौ ॥ ६ ॥ ततो ज्ञातीन्समानाथ्य पितरं चोशशासनः ॥ निशि स्तिमितमूकायां मथुरायां जनाधिपः ॥ ७ ॥ वसुदेवं च देवामं कङ्कं चाद्वयं यादवम् ॥ सत्यकं दारुकं चैव कङ्कावरजमेव च ॥ ८ ॥ भोजं वैतरणं चैव विकटुं च महाबलम् ॥ भयशङ्कं च धर्मज्ञं विपुशुं च पृथुश्रियम् ॥ ९ ॥ बभुं दानपतिं चैव कृतवर्माणमेव च ॥ भूरितेजसमक्षोभ्यं भूरिश्रवसमेव च ॥ १० ॥ एतांस् यादवांस्त्वानाभाव्य शृणुतेति च ॥ उग्रसेनसुतो राजा प्रोवाच मथुरेश्वरः ॥ ११ ॥ भवन्तस्सर्वकौर्यज्ञा वेदेषु परनिष्ठिताः ॥ न्यायवृत्तान्तकुशलास्त्रिवर्गस्य प्रवर्तकाः ॥ १२ ॥ कर्तव्यानां च कर्तारो लोकस्य विबुधोपमाः ॥ तस्थिवांसो महावृत्ते निष्कम्पा इव पर्वताः ॥ १३ ॥ अदुर्मभवृतयस्सर्वे सर्वे गुरुकुलोपिताः ॥ राजमन्त्रयरास्सर्वे सर्वे धनुषि पारगाः ॥ १४ ॥ यज्ञःप्रदीपा लोकानां वेदार्थानां विवक्षवः ॥ आश्रमाणां निसर्गज्ञा वर्णानां क्रमपारगाः ॥ १५ ॥

द्वाविंशतितमेऽध्याये कंसनाहूय यादवान् ॥ वसुदेवमधिक्षिप्य अङ्कुरः प्रेषितो व्रजम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रातारिष्टं प्राप्तवृत्सुम् अतएव विसंज्ञानि इन्द्रियाणि भूतात्मा जीवश्च यस्य ॥ ६ ॥ स्तिमितं निद्रया मूकायामिव रात्रौ निःशब्दे काले इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बभुर्वे दानपतिस्तमङ्कुरम् ॥ १० ॥ आभाष्य प्रत्येकं संबोध्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ महावृत्ते महत्याचारे ॥ १३ ॥ १४ ॥ निसर्गज्ञाः स्वाभाविक्कर्मज्ञाः ॥ १५ ॥

सुनियतां शोभनानां विधीनाम् ॥ १६ ॥ उदितोदितैः कथाप्रसङ्गेन उद्भूतैः ॥ १७ ॥ अङ्गिरसाम् अशीनाम् ॥ १८ ॥ २० ॥ २१ ॥ शून्य-
 स्य हृदयशून्यस्य चारान्धस्य चरक्षुर्वर्जितस्य । राजानश्चारचक्षुष इत्युक्तेः । मम कारणात् मदीयात्प्रभावात् नन्दगोपस्य गृहे वसुदेवस्य सुतो गोपितः ॥ २२ ॥ पूर्यमाणः
 प्रवक्तारस्सुनियतां नेतारो नयदर्शनाम् ॥ भेत्तारः परराष्ट्राणां त्रातारश्शरणार्थिनाम् ॥ १६ ॥ एवमक्षतचारित्रैः श्रीमद्भिरुदितोदितैः ॥ द्यौरप्य-
 नुगृहीता स्याद्भवद्भिः किं पुनर्मही ॥ १७ ॥ ऋषीणामिव वो वृत्तं प्रभावो मरुतामिव ॥ रुद्राणामिव वः क्रोधो दीप्तिरङ्गिरसामिव ॥ १८ ॥ व्यावर्त-
 मानं सुमहद्भवद्भिः ख्यातकीर्तिभिः ॥ धृतं यदुकुलं वीरैर्भूतलं पर्वतैरिव ॥ १९ ॥ एवं भवत्सु युक्तेषु मम चित्तानुवर्तिषु ॥ वर्द्धमानो ममानर्थो भव-
 द्भिः किमुपेक्षितः ॥ २० ॥ एष कृष्ण इति ख्यातो नन्दगोपसुतो व्रजे ॥ वर्द्धमान इवाम्भोधिर्मूलं नः परिकृन्तति ॥ २१ ॥ अनमात्यस्य शून्यस्य
 चारान्धस्य ममैव तु ॥ कारणाद्भ्रान्दगोपस्य स सुतो गोपितो गृहे ॥ २२ ॥ उपेक्षित इव व्याधिः पूर्यमाण इवाम्बुदः ॥ नदन्मेघ इवोष्णान्ते स दु-
 रात्मा विवर्द्धते ॥ २३ ॥ तस्य नाहं गतिं जाने न योगं न पराक्रमम् ॥ नन्दगोपस्य भवने जातस्याद्भुतकर्मणः ॥ २४ ॥ किं तद्भूतं समुद्भूतं देवाप-
 त्यं न निव्रहे ॥ अतिदैवैरमानुष्यैः कर्मभिस्सोऽनुमीयते ॥ २५ ॥ पूतना शकुनी बाल्ये शिशुनोत्तानशायिना ॥ स्तनपानेऽप्सुना पीता प्राणैस्सह दु-
 रासदा ॥ २६ ॥ यमुनाया हृदे नागः कालियो दुमितस्तथा ॥ रसातलचरो नीतः क्षणेनादर्शनं ह्रदात् ॥ २७ ॥ नन्दगोपसुतो योगं कृत्वा स पुनरुत्थि-
 तः ॥ धेनुकस्तालशिखरात्पातितो जीवितं विना ॥ २८ ॥ प्रलम्बं यं मृधे देवा न शेकुरातिवर्तितुम् ॥ बालेन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ॥ २९ ॥
 वासवस्योत्सवं भङ्ग्यन्वा वर्षं वासवरोषजम् ॥ निर्जित्य गोशृङ्गार्थाय धृतो गोवर्द्धनो गिरिः ॥ ३० ॥ हतस्त्वरिष्टो बलवान्निःशृङ्गश्च कृतो व्रजे ॥
 अवालो बाल्यमास्थाय रमते शिशुलीलया ॥ ३१ ॥ प्रबन्धः कर्मणामेवं तस्य गोव्रजवासिनः ॥ सन्निवृष्टं भयं चैव केशिनो मम च ध्रुवम् ॥ ३२ ॥
 भूतपूर्वश्च मे मृत्युस्सततं पूर्वदैहिकः ॥ युद्धकाङ्क्षी च स यथा तिष्ठतीह ममाग्रतः ॥ ३३ ॥ क्व च गोपत्वमशुभं मानुष्यं मृत्युदुर्बलम् ॥ क्व च देव-
 प्रभावेन क्रीडितव्यं व्रजे मम ॥ ३४ ॥ अहो नीचेन वपुषा च्छादयित्वात्मनो वपुः ॥ क्रोप्येष रमते देवश्शमशानस्थ इवानलः ॥ ३५ ॥ श्रूयते हि पुरा
 विष्णुस्सुराणां कारणान्तरे ॥ वामनेन तु रूपेण जहार पृथिवीमिमाम् ॥ ३६ ॥

पर्वणि अम्बुदः समुद्रः ॥ २३ ॥ गतिं तत्त्वं योगं वशीकरणोपायम् ॥ २४ ॥ दैवैरपीति । देवैर्योग्यधिक इति सोऽनुमीयते ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ योगं नागपाशबन्धं कृत्वा
 छित्त्वा ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रबन्धः वटनाप्रकारः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मृत्युदुर्बलं मृत्युयोगेन दुर्बलम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ भवेन रुद्ररूपिणा विष्णुना तत्प्रसिद्धं ब्रह्मणो वरदानादभेदमासीच्चित्तरथः ॥ ३८ ॥ चालित इति । गुरुपुत्रेण कचेन भागवः शुक्रः चालितः श्रुतसंजीविनीं विद्यां कस्मैचिदपि न दास्यामीत्येतस्माच्चियमात् अंशितः । कथमित्यत आह । दार्दुरीं मायां प्रविश्येति । यथा दूर्दुरो मृत्वा पुनः पुनरुचिष्ठति एवं कचोपि दानवेभ्यो सकृन्मृत्युमासाव गुरुदरं श्वेशितस्ततो गुरोः सकाशात् विद्यां प्राप्य तदुदरं मित्वा पुनरुत्थितः मृतं च गुरुं पुनर्जीवितवान् । ततस्त्वामेव दानवैः कृतां कचहत्यां निमित्ताकृत्य दानवेषु देवो न वर्षे-
कृत्वा केसरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ इतो हिरण्यकाशिपुर्दानवानां पितामहः ॥ ३७ ॥ अचिन्यरूपमास्थाय श्वेतशैलस्य मूर्द्धनि ॥ भवे-
न च्यापिता देव्याः पुरा तत्रिपुरं धृता ॥ ३८ ॥ चालितो गुरुपुत्रेण भागवोद्गिरसेन वै ॥ प्रविश्य दार्दुरीं मायामनावृष्टिं चकार ह ॥ ३९ ॥ अनन्त-
दशाश्वतो देवस्सहस्रशिरसोव्ययः ॥ वाराहं रूपमास्थाय ग्रीवहारणवान्महीम् ॥ ४० ॥ अमृतो निर्मिते पूर्वं विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः ॥ सुराणाम-
सुराणां च युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ ४१ ॥ अमृतार्थे पुरा चापि देवदैत्यसमागमे ॥ दधार मन्दरं विष्णुरकूपार इति श्रुतिः ॥ ४२ ॥ वपुर्वामनमास्था-
य नन्दनीयं पुरा बलेः ॥ त्रिभिः क्रमैस्तु त्रीँल्लोकान् जहार त्रिदिवालयम् ॥ ४३ ॥ चतुर्थी तेजसो भागं कृत्वा दाशरथे गृहे ॥ स एव रामसंज्ञो वै
रावणं व्यनशतदा ॥ ४४ ॥ एवमेव निकृत्या वै तत्तद्रूपमुपागतः ॥ साधयित्वात्मनः कार्यं सुराणामर्थसिद्धये ॥ ४५ ॥ तदेव नूनं विष्णुर्वा शक्रो
वा मरुतां पतिः ॥ मत्साधनेच्छया प्राप्नो नारदो मां प्रयुक्तवान् ॥ ४६ ॥ अत्र मे शङ्कते बुद्धिर्वसुदेवं प्रति ध्रुवा ॥ अस्य बुद्धिविशेषेण वयं कात-
रतां गताः ॥ ४७ ॥ अहं हि खट्वाङ्गवने नारदेन समागतः ॥ द्वितीयं स हि मां विप्रः पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ ४८ ॥ यस्त्वया हि कृतो यत्नः कंस गर्भ-
कृते महान् ॥ वसुदेवेन ते रात्रौ तत्कर्म विफलीकृतम् ॥ ४९ ॥ दारिका या त्वया रात्रौ शिलयां कंस पातिता ॥ तां यशोदासुतां विद्धि कृष्णं च
वसुदेवजम् ॥ ५० ॥ रात्रौ व्यावर्तितावेतौ गर्भौ तव वधाय वै ॥ वसुदेवेन संधाय मित्ररूपेण शत्रुणा ॥ ५१ ॥ सा तु कन्या यशोदाया विन्ध्ये पर्व-
तसत्तमे ॥ इत्वा शुम्भानिशुम्भौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ ॥ ५२ ॥ कृताभिषेका वरदा भूतसंघनिषेविता ॥ अर्च्यते दस्युभिर्धोरमहाबलिपशुप्रिया
॥ ५३ ॥ सुरापिशितपूर्णाभ्यां कुम्भाभ्यामुपशोभिता ॥ मयूराद्भुदचित्रैश्च बर्हभारैर्विभूषिता ॥ ५४ ॥

त्यर्थः । एवं दानवानां विनाशः रुद्रद्वारा त्रिपरस्परं कचद्वाराप्यनेनैव कृत इति भावः ॥ ३९ ॥ सहस्रशिरस इत्यदन्तत्वमार्षम् ॥ ४० ॥ चक्रे कारितवान् ॥ ४१ ॥ अकू-
पारे समुद्रे कच्छणो भूत्वेति शेषः ॥ ४२ ॥ लोकान् आक्रममाणश्चिदिवालयं स्वर्गं जहार ॥ ४३ ॥ व्यनशत् विनाशितवान् ॥ ४४ ॥ निकृत्वा छलेन ॥ ४५ ॥ मत्साधने-
च्छया मद्वेच्छया ॥ ४६ ॥ द्वितीयं द्वितीयवारम् ॥ ४८ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥५५॥५६॥ शृङ्गारः कनकपात्रं गडुकम् ॥५७॥५८॥५९॥ महतां कर्मणां पूतनावधादीनां कारणं हेतुम् । द्वितीय इति रामापेक्षया सोऽपि वसुदेवाज्जात इति वासुदेवो भवत्येव ॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥ अनुबन्धेन कार्यानिरोधेन । दारुणां दारुणोदकम् ॥६५॥६६॥ बान्धवकाम्यया मित्रेच्छया मित्रकामेनेत्यर्थः ॥ ६७ ॥ हस्तिनामिति ।

हृष्टकुङ्कुटसंनादं वनं वायसनादितम् ॥ मृगसंघेऽथ संपूर्णमविरुद्धेऽथ पक्षिभिः ॥ ५५ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणां नादेन प्रतिनादितम् ॥ वृक्षगम्भीरनिविडं कान्तारैस्सर्वतो वृतम् ॥ ५६ ॥ दिव्यभृङ्गारुचर्मरैरदृशैरुपशोभितम् ॥ देवतृयनिनादैश्च शतशः प्रतिनादितम् ॥ ५७ ॥ स्थानं तस्या नगो विन्ध्ये निर्मितं स्वेन तेजसा ॥ रिपूणां त्रासजननी नित्यं तत्र मनोरमे ॥ ५८ ॥ वसते परमप्रीता देवतैरपि पूजिता ॥ यस्त्वयं नन्दगोपस्य कृष्ण इत्युच्यते सुतः ॥ ५९ ॥ अत्र मे नारदः प्राह सुमहत्कर्मकारणम् ॥ द्वितीयो वसुदेवाद्दे वसुदेवो भविष्यति ॥ ६० ॥ स हि ते सहजो मृत्युर्वान्विवश्च भविष्यति ॥ स एव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ॥ बान्धवो धर्मतो मह्यं हृदयेनान्तको रिपुः ॥ ६१ ॥ यथा हि वायसो मूर्ध्नि पद्भ्यां यस्यावतिष्ठति ॥ नेत्रे तुदति तस्यैव वक्त्रेणामिषष्टाङ्गिना ॥ ६२ ॥ वसुदेवस्तथैवायं सपुत्रज्ञातिबान्धवः ॥ छिनत्ति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः ॥ ६३ ॥ भ्रूणहत्यापि संतार्या गोवधः स्त्रीवधोऽपि वा ॥ न कृतघ्नस्य लोकोऽस्ति बान्धवस्य विशेषतः ॥ ६४ ॥ पतितानुगतं मार्गं निषेवत्यचिरेण सः ॥ यः कृतघ्नोऽनुबन्धेन प्रीतिं वहति दारुणाम् ॥ ६५ ॥ नरकाध्युषितः पन्था गन्तव्यस्तेन दारुणः ॥ अपापे पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति ॥ ६६ ॥ अहं वा स्वजनश्चाध्यस्म वा श्लाघ्यतरस्सुतः ॥ नियमैर्गुणवृतेन त्वया बान्धवकाम्यया ॥ ६७ ॥ हस्तिनां कलहे घोरे वधमृच्छन्ति वीरुधः ॥ युद्धव्युपरमे ते तु सहाश्रन्ति महावने ॥ ६८ ॥ बान्धवानामपि तथा भेदकाले समुत्थिते ॥ बध्यते योन्तरप्रेषुस्त्वजनो यदि वेतरः ॥ ६९ ॥ कालस्त्वं हि विनाशाय मया पुष्टो विजानता ॥ वसुदेव कुलस्यास्य यद्गिराधयसे भृशम् ॥ ७० ॥ अमर्षी वैरशीलश्च सदा पापमतिशृङ्गः ॥ स्थाने यदुकुलं मूढ शोचनीयं त्वया कृतम् ॥ ७१ ॥ वसुदेव वृथा वृद्ध यन्मया त्वं पुरस्कृतः ॥ श्रुतेन शिरसा वृद्धो नैव वर्षशती भवेत् ॥ ७२ ॥ यस्य बुद्धिः परिणता स वै वृद्धतरो नृणाम् ॥ न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ॥ ७३ ॥ त्वं च कर्कशशीलश्च बुद्ध्या च न बहुश्रुतः ॥ केवलं वयसा वृद्धो यथा शरदितोयदः ॥ ७४ ॥

यथा हस्तिनां कलहे वीरयो नश्यन्ति नतु हस्तिनः एवं मम च कृष्णस्य च कलहे वसुदेवाय एव नङ्ग्यन्ति न त्यागामिति श्लोकद्वयस्यार्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ शठो मिथ्याविनीतश्च । शठो गूढपराधरुदिति कोशात् । त्वया कुलं यत् शोचनीयं तत्स्थाने युक्तमित्यर्थः ॥ ७१ ॥ हे वृद्ध यत् यतो मया त्वं पुरस्कृतोऽतोहं वृथा व्यर्थजन्मास्मीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मे मया ॥ ७८ ॥ जातश्चासौ संवृद्धश्च जातसंवृद्धः । पितृष्वसुरिति पितृव्यसंवन्धिन्याः स्मसुरिति ॥ ७९ ॥ चक्रवर्तिनां, यस्य मूर्धनि दृश्यते विना छत्रेण भूषतेः । पद्मानुकारिणी छाया तमाहुश्चक्रवर्तिनमित्युक्तलक्षणानाम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ज्यो वास्त्विति शेषः उभयथा विलज्जया अवगुण्ठिता आच्छादितमुखाः यदूनां पुरुषा शास्यन्ति । एकै-
 किं च त्वं साधु जानीषे वसुदेव वृथामते ॥ हते कसे मम सुतो मधुरां पालयिष्यति ॥ ७५ ॥ छिन्नाशस्त्वं वृथावृद्धो मिथ्या त्वं विचारितम् ॥
 जिजीविषुर्न सोप्यस्ति यो वै तिष्ठन्मायतः ॥ ७६ ॥ प्रहृतकामो विश्वस्ते यस्त्वं दुष्टेन चेतसा ॥ ततो प्रतिकरिष्येह पुत्रयोस्तव पश्यतः ॥ ७७ ॥
 न मे वृद्धवधः काश्चिद्विजन्निविध एव च ॥ कृतपूर्वः करिष्ये वा विशेषेण तु बान्धवे ॥ ७८ ॥ इह त्वं जातसंवृद्धो मम पित्रा विवर्धितः ॥ पितृष्व-
 मुख मे भर्ता यदूनां प्रथमो गुरुः ॥ ७९ ॥ कुले महति विख्यातः प्रथिते चक्रवर्तिनाम् ॥ गुर्वर्थं पूजितस्सर्द्धिर्महर्द्धिर्मबुद्धिभिः ॥ ८० ॥ किं क-
 रिष्यामहे सर्वे सत्सु वक्तव्यतां गताः ॥ यदूनां यूथमुख्यस्य यस्य ते वृत्तमीदृशम् ॥ ८१ ॥ मद्वधो वा ज्यो वाथ वसुदेवस्य दुर्नयैः ॥ सत्सु या-
 स्यन्ति पुरुषा यदूनामवगुण्ठिताः ॥ ८२ ॥ त्वया हि मद्वधोपायं तर्कमाणेन वै मृधे ॥ अविश्वास्यं कृतं कर्म वाच्याश्च यदवः कृताः ॥ ८३ ॥ अ-
 शाम्यं वैरमुत्पन्नं मम कृष्णस्य चोभयोः ॥ शान्तिमेकतरे शान्तिं गते यास्यन्ति यादवाः ॥ ८४ ॥ गच्छ दानपते क्षिप्रं ताविहानयितुं ब्रजात् ॥
 नन्दगोपं च गोपांश्च करदानम श्वासनात् ॥ ८५ ॥ वाच्यश्च नन्दगोपो वै करमादाय वार्षिकम् ॥ शीघ्रमागच्छ नगरं गोपैस्सह समन्वितः ॥ ८६ ॥
 कृष्णसंकर्षणौ चैव वसुदेवसुताबुभौ ॥ द्रष्टुमिच्छति वै कंसस्समृत्यस्सपुरोहितः ॥ ८७ ॥ एतौ युद्धविदौ रङ्गे कालनिर्माणयोधिनौ ॥ ह्रौ च कृ-
 तिनौ चैव शृणोमि व्यायतोद्यमौ ॥ ८८ ॥ अस्माकमपि महौ द्वौ सबौ युद्धकृतोत्सवौ ॥ ताभ्यां सह नियोत्स्येते तौ युद्धकुशलबुभौ ॥ ८९ ॥
 द्रष्टव्यौ च मयावश्यं बालौ तावमरोपमौ ॥ पितृष्वसुसुतौ मुख्यौ ब्रजवासौ वनेचरौ ॥ ९० ॥ वक्तव्यं च ब्रजे तस्मिन्समीपे ब्रजवासिनाम् ॥ रा-
 जा धनुर्मखं नाम कारयिष्यति वै सुखी ॥ ९१ ॥ सन्निह्ये वने ते तु निवसन्तु यथासुखम् ॥ जनस्यामन्त्रितस्यार्थे यथा स्यात्सर्वमव्ययम् ॥ ९२ ॥
 निर्माणयोधिनौ समयानुसारियुद्धकुशलौ व्यायतोद्यमौ दीर्घयलौ ॥ ९३ ॥

निर्माणयोधिनौ समयानुसारियुद्धकुशलौ व्यायतोद्यमौ दीर्घयलौ ॥ ९४ ॥ महौ चाणूरमुष्टिकौ नियोत्स्येते युद्धं करिष्यतः ॥ ८९ ॥ पितृष्वसुरिति पितृव्यसंवन्धिन्याः स्मसुरिति
 ज्ञेयम् । कालभेदेन यथाश्रुतमेवास्तु ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ दध्युत्तरस्य दधिमाण्डस्य तक्रस्य वा भोज्याधिश्चरणाय च भोज्यं पायसवदन्नं कर्तुं यत् अधिश्रयणं क्षीरस्य तस्मै ॥ ९३ ॥

॥१४॥१५॥१६॥१७॥ नृपजसो भेदितः ॥१८॥ सागराकारम् अतिगम्भीरम् । आत्मानं मनः ॥१९॥१००॥१॥२॥ तस्मिन्नेव मुहूर्ते मथ्यरात्रे ॥१०३॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥ तस्मिन्नेव मुहूर्ते मथ्यरात्रे ॥१०३॥ इति श्रीहरिवंशे अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय ममाज्ञया ॥ संकर्षणं च कृष्णं च द्रुपं कौतूहलं हि मे ॥ १४ ॥ तयोरगमने प्रीतिः परमा मत्कृता भवेत् ॥ दृष्ट्वा तु तौ महावीर्यौ तद्विधास्यामि यद्वित्तम् ॥१५॥ शासनं यदि वा श्रुत्वा मम तौ परिभाषितम् ॥ नागच्छेतां यथाकालं निग्राह्यावपि तौ ममा॥१६॥ सान्त्वमेव तु बालेषु प्रधानं प्रथमो नयः ॥ मधुरैरेव तौ मन्दौ स्वयमेवानयाशु वै ॥ १७ ॥ अक्रूर कुरु मे प्रीतिमेतां परमदुर्लभाम् ॥ यदि वा नो-पजतोसि वसुदेवेन सुव्रत ॥ १८ ॥ तथा कर्तव्यमेतद्वि यथा तातागमिष्यतः ॥ एवमाक्षिप्यमाणोऽपि वसुदेवो वसूपमः ॥ सागराकारमात्मानं नि-ष्प्रकम्पमधारयत् ॥ १९ ॥ वाक्शल्यैस्ताड्यमानस्तु कंसेनादीर्घदर्शना ॥ क्षमां मनसि संधाय नोत्तरं प्रत्यभाषत ॥ १०० ॥ ये तु तं ददशुस्तत्र क्षिप्यमाणमनेकधा ॥ धिग्धिगित्यसकृते वै शनैरुद्धुरवाङ्मुखाः ॥ १ ॥ अक्रूरस्तु महातेजा जानन्दिव्येन चक्षुषा ॥ जलं दृष्ट्वैव तपितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् ॥ २ ॥ तस्मिन्नेव मुहूर्ते तु मथुरायास्स निर्ययौ ॥ प्रीतिमान्पुण्डरीकाक्षं द्रुपं दानपतिस्स्वयम् ॥ १०३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्रूरप्रस्थानं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ६४ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ क्षिप्रं यदुवृषं दृष्ट्वा सर्वे ते यदुपुङ्गवाः ॥ निपीड्य श्रवणान्दन्तैर्मनिरै तं गतायुषम् ॥ १ ॥ अन्यकोऽनुद्विगमना धैर्याद्विहृतं वचः ॥ प्रोवाच वदतां श्रेष्ठस्समाजे कंसमोजसा ॥ २ ॥ अश्वा-ध्वो मे मृतः पुत्र तवायं वाक्परिश्रमः ॥ अयुक्तो गर्हितस्सद्भिर्वाच्येषु विशेषतः ॥ ३ ॥ अयादवो यदि भवान् शृणु तावद्यदुच्यते ॥ नहि त्वां यादवं वीर बलात्कुर्वन्ति यादवः ॥ ४ ॥ अश्वाध्या वृण्वयः पुत्र येषां त्वमनुशासिता ॥ इक्ष्वाकुवंशजो राजा विनिवृत्तः स्वयं सकृत् ॥ ५ ॥ भोजो वा यादवो वासि कंसो वासि यथा तथा ॥ सहजं ते शिरस्तात जटी मुण्डोऽपि वा भव ॥ ६ ॥ उग्रसेनस्त्वयं शोच्यो योस्माकं कुलपांसनः ॥ दुर्जो-तीयेन येन त्वमीदृशो जनितः सुतः ॥ ७ ॥ न चात्मनो गुणांस्तात प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ परेणोक्ता गुणा गौण्यं यान्ति वेदार्थसंमिताः ॥ ८ ॥ सेनस्य पितामह इति शब्दः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ इक्ष्वाकुवंशजो असमञ्जः यथा प्रजापीडकः सकृद्विनिवृत्तो जातः स एव त्वं पुनर्जात इत्यर्थः ॥ ५ ॥ सहजम् अविकृतं ते तव शिरः उत्तमाङ्गं वृद्धकुण्डलं जटी मुण्ड इति लक्षणया मूर्धन्यान् बध्वेषुच्छिन्धि वेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ गौण्यं साफल्यम् ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ असाधुमद्भिः निन्दादियुक्तैः विवृतः सशकृतः ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्तर्गताम् योगवलाजितानपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥ जात्यां हि उत्पत्तवेव त्वया जातवैरेण चेतसा कृष्णः संकर्षणश्च धृतः ताभ्यां च त्वमपि तथैव जातवैरेण चेतसा धृत इति त्वमेव बालव्रजः प्रथमोपराधी इत्यर्थः ॥
 ॥ २१ ॥ उद्धूतानि अतिकाम्पितानि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ एष इति । सर्वतोभाद्रचक्रे कंसस्य जन्मक्षत्रं मृगशिरः । ततो दक्षिणं चित्रा तस्यैव नक्षत्रम् । तत्र घोरो ग्रहः राहुः
 प्रथिव्यां यदुबंशायं निन्दनीयो महीक्षिताम् ॥ बालः कुलान्तकृन्मूढो येषां त्वमनुशासिता ॥ ९ ॥ असाधुमद्भिर्वर्क्यैश्च त्वया साध्विति भाषितैः ॥
 न चाप्यासादितं कार्यमात्मा च विवृतः कृतः ॥ १० ॥ गुरोरनवलितस्य मान्यस्य महतामपि ॥ क्षेपणं कः शुभं मन्ये द्विजस्यैव वधे कृते ॥ ११ ॥
 मान्याश्चैवाभिगम्याश्च वृद्धास्तात यथाश्रयः ॥ क्रोधो हि तेषां प्रदहलोकानन्तर्गतानपि ॥ १२ ॥ बुधेन तात दान्तेन नित्यमभ्युच्छितात्मना ॥ ध-
 र्मस्य गतिरन्वेष्ट्या मत्स्यस्य गतिरप्सिव ॥ १३ ॥ केवलं त्वं तु दूषेण वृद्धान्निस्मानिह ॥ वाचा तुदसि स्पर्धया अमन्त्रोक्ता यथादुतिः ॥ १४ ॥
 वसुदेवं च पुत्रार्थे यदिमं परिगृहसि ॥ तत्र सिध्या प्रलपन्ते निन्दामि कुर्याणं वचः ॥ १५ ॥ दारुणे च पिता पुत्रे नैव दारुणतां ब्रजेत् ॥ पुत्रार्थे ह्या-
 पदः कथाः पितरः प्राधुवन्ति हि ॥ १६ ॥ छादितो वसुदेवेन यदि पुत्रदिशिस्तदा ॥ मन्यसे यद्यकर्तव्यं तत्पृच्छ पितरं स्वकम् ॥ १७ ॥ गर्हता
 वसुदेवं च यदुबंशं च निन्दता ॥ त्वया यादवपुत्राणां वैरजं विषयजितम् ॥ १८ ॥ अकर्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्रजम् ॥ किमर्थमुग्रसेनेन शि-
 शुरस्त्वं न विनाशितः ॥ १९ ॥ पुत्राप्नो नरकात्पुत्रो यस्मात्राता पितृस्तदा ॥ तस्माद् भ्रुवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविदो जनाः ॥ २० ॥ जात्यां हि यादवः
 कृष्णस्स च संकर्षणो युवा ॥ त्वं चापि विधृतस्ताभ्यां जातवैरेण चेतसा ॥ २१ ॥ उद्धूतानीह सर्वेषां यदूनां हृदयानि वै ॥ वसुदेवे त्वयाक्षिते वासु-
 देवे च कोपिते ॥ २२ ॥ कृष्णे च भवतो द्रुष्ये वसुदेवविगर्हणात् ॥ शंसन्ति चेमानि भयं निमित्ताभ्युभानि ते ॥ २३ ॥ सर्पणां दर्शनं तीव्रं दुः-
 स्वप्नानां निशाक्षये ॥ पुर्यां वैधव्यशंसानि कारणैरनुमीमहे ॥ २४ ॥ एष घोरो ग्रहः स्वातिमुल्लिखन्त्ये गभस्तिभिः ॥ चङ्क्रमद्गारकश्चक्रे चित्रायां
 घोरदर्शनः ॥ २५ ॥ बुधेन पश्चिमा संध्या व्याप्ता घोरैण तेजसा ॥ वैश्वानरपथे शुक्रो ह्यतिचारं चचार ह ॥ २६ ॥

करोति । कुजश्च वर्कभीय तत्रैवाग्नोति । ताभ्यां कर्मभं व्याप्य जन्मभं विद्धमिति तत्र जीवनाथो यतः सर्वो निष्फलो भविष्यति देहश्च नङ्क्ष्यतीति भावः ॥ २५ ॥ एवं पश्चि-
 मायामुदितो बुधोऽपि राज्यमङ्गकदित्याह । बुधेनेति । अतिचारं सूर्यमुल्लिङ्ग्य गमनं यथाच बुधसूर्यशुक्राणाम् अत्यन्तं पृथग्दर्शनं महते नाशाय भवतीति भावः ॥ २६ ॥

केतुना पुच्छेन धूमकेतोस्त्यातिदिशेषस्य भरणयादीनीति कंसस्य जन्यकर्मज्ञे धूमकेतुना दृतीयेन उपग्रहेणापि विद्धे इत्यर्थः । नानुयान्ति निशाकरमियनेन चित्रास्थे राहो चित्रा-
तः उत्तराणि त्रयोदश नक्षत्राणि जीवक्षे सति पूर्वाणि त्रयोदशनक्षत्राणि मृत्युपक्षे पतितानि । अतस्तत्रत्यः चन्द्रापि न तैर्नक्षत्रैरुत्तमफलकरत्वेनानुगम्यत इत्यर्थः ॥ २७ ॥
परिवो रविमण्डले तिर्यग्गृहचिदण्डः वाधति बाधते ॥ २८ ॥ पर्येति परिक्रामति । वाशती शब्दं कुर्याणा ॥ २९ ॥ अपर्वणि अक्राण्डे अकस्मादिति यावत् ॥ ३० ॥ ३१ ॥

केतुना धूमकेतोस्तु नक्षत्राणि त्रयोदश ॥ भरणयादीनि भिक्षानि नानुयान्ति निशाकरम् ॥ २७ ॥ प्राक्संख्या परिवग्रस्ता भाभिर्वाधति भारस्फ-
रम् ॥ प्रतिलोमं च यान्त्येव व्याहरन्तो मृगद्विजाः ॥ २८ ॥ शिवा इमशानन्निष्क्रम्य निदृशसङ्गारवर्षिणी ॥ उभे संध्ये पुरीं योरा पर्येति बहुवा-
शती ॥ २९ ॥ उल्कानिर्घातनादेन पपात धरणीतले ॥ चलत्यपर्वणि मही गिरिणां शिखराणि च ॥ ३० ॥ ग्रस्तः स्वर्भानुना सूर्यो दिवा नक्तम-
जायत ॥ धूमोत्पलैर्दिशो व्याप्ताः शुष्काशनिसमाहताः ॥ ३१ ॥ ग्रहवन्ति यना रक्तं साशनिस्तनयित्ववः ॥ चलिता देवताः स्थानात्यजन्ति वि-
हगा नगान् ॥ ३२ ॥ यानि राजविनाशाय दैवज्ञाः कथयन्ति हातानि सर्वाणि पश्यामो निमित्ताव्यनुमाने वै ॥ ३३ ॥ त्वं चापि स्वजनदेवी राजधर्मपरा-
इमुखः ॥ अनिमित्तागतक्रोधरसनिष्कृष्टभयो ह्यसि ॥ ३४ ॥ यस्त्यं देवोपसं बृद्धं वसुदेवं बृद्धं कुतस्ते शान्तिरात्मनः
॥ ३५ ॥ त्वद्गतो योहि नस्त्रेहस्तं त्यजामोह वै वयम् ॥ अहितं स्वस्य वंशस्य न त्वां क्षणमुपास्महे ॥ ३६ ॥ स हि दानपतिर्धन्यो यो द्रक्ष्यति
वने गतम् ॥ पुण्डरीकाविशालक्षं कृष्णमच्छिष्टकारिणम् ॥ ३७ ॥ छिन्नमूलो ह्ययं वंशो यदूनां त्वत्कृते कृतः ॥ कृष्णो ज्ञातिन्तस्मानाय्य स सन्धानं
करिष्यति ॥ ३८ ॥ क्षान्तमेव तवानेन वसुदेवेन धीमता ॥ कालस्सम्यक् परिज्ञातो ब्रूहि त्वं यद्यदिच्छसि ॥ ३९ ॥ मद्यं तु रोचते कंस वसुदेवसहा-
यवान् ॥ गच्छ कृष्णस्य निलयं संधिस्तेन च रोचताम् ॥ ४० ॥ इति श्रीमहाभारते हरिवंशे विष्णुपर्वणि अन्धकवचनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥
२३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकस्य वदद्भुत्वा कंसस्तरक्तलोचनः ॥ न किञ्चिदब्रवीत्कोयाद्विवेश स्वं निकेतनम् ॥ १ ॥

देवताः देवताप्रतिमाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ त्वत्कृतं त्वदर्थं त्वयैवेत्यर्थः । संधानम् इतस्ततो विमकीर्णानां यादवानामानयनेन एकिकरणम् ॥ ३८ ॥
कालेन सम्यक् परिगतं नष्टं ज्ञानं यस्य सः कालः सम्यक् परिज्ञातः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति श्रीमहाभारते हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशो
त्वयाध्याये अक्रूरगमनत्परा ॥ केशिनो हयरूपस्य कृष्णाच्च वध उच्यते ॥ १ ॥ अन्धकस्येति ॥ १ ॥

॥२॥३॥४॥ प्रगेव अक्रूरप्रेषणात् केशिनः निकटे इति शेषः ॥५॥६॥ वाजिह्वो दैत्यः ॥७॥निरग्रहः उच्छृङ्खलः ॥८॥९॥१०॥ ११॥ ईरिणं शून्यम् ॥१२॥१३॥
 ते च सर्वे यथावेऽम् यादवाऽश्रुतविस्तराः ॥ जगुर्विगतसंकल्पाः कंसवैकृतशंसिनः ॥ २ ॥ अक्रूरोपि यथाज्ञसः कृष्णदर्शनलालसः ॥ जगाम स्थ-
 मुख्येन मनसा तुल्यगामिना ॥ ३ ॥ कृष्णस्यापि निमित्तानि शुभान्यङ्गगतानि वै ॥ पितृतुल्येन शंसन्ति बान्धवेन समागमम् ॥ ४ ॥ प्रगेव च
 नरेन्द्रेण माथुरेणौसेनिना ॥ केशिनः प्रेषितो दूतो वधायापेन्द्रकारणात् ॥ ५ ॥ स च दूतवचश्श्रुत्वा केशी क्रुशकरो नृणाम् ॥ वृन्दावनगतो गो-
 पान्वाधते स्म दुरासदः ॥ ६ ॥ मानुषं मांसमश्वानः कुक्षो दुष्टपरक्रमः ॥ दुर्दान्तो वाजिदैत्योसावकरोत्कदनं महत् ॥ ७ ॥ निग्रन्था वै सगोपाला
 गवां पिशितभोजनः ॥ दुर्मदः कामचारी च स केशी निरग्रहः ॥ ८ ॥ तदरण्यं इमशानाभं नृणां मांसास्थिभिर्वृतम् ॥ यात्रास्ते स हि दुष्टात्मा
 केशी तुरगदानवः ॥ ९ ॥ खुरैर्दारयते भूमिं वेगेनारुजते दुमान् ॥ हेपितैः स्पृष्टते वायुं प्लुतैर्लङ्घयते नभः ॥ १० ॥ अतिप्रवृद्धो मत्तश्च दुष्टो
 वनगोचरः ॥ आकम्पितसदो रौद्रः कंसस्य चरितानुगः ॥ ११ ॥ ईरिणं तद्वनं सर्वं तेनसीत्यापकर्मेणा ॥ कृतं तुरगदैत्येन सर्वान्गोपान् जिघांस-
 ता ॥ १२ ॥ तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तद्वनं महत् ॥ न नृभिर्गोधनैर्वापि सेव्यते वनवृत्तिभिः ॥ १३ ॥ निःसंपातः कृतः पन्थास्तेन तद्विषयाश्रयः ॥
 मदच्चलितवृत्तेन नृमांसान्यश्वता भृशम् ॥ १४ ॥ नृशब्दनुसरः कुक्षस्स कदाचिद्वनगमे ॥ जगाम घोषसंवासं चोदितः कालधर्मणा ॥ १५ ॥ तं
 दृष्ट्वा दुदुर्बुगाः स्त्रियश्च शिशुभिस्सह ॥ ऋन्मना जगन्नाथं कृष्णं नाथमुपाश्रिताः ॥ १६ ॥ तासां रुदितशब्देन गोपानां क्रान्दितेन च ॥ दु-
 स्वाऽभयं तु कृष्णो वै केशिनं सोभिदुदुवे ॥ १७ ॥ केशी चाप्युन्नतश्रीवः प्रकाशदशनेक्षणः ॥ हेषमाणो जवोदगो गोविन्दाभिमुखो ययौ ॥ १८ ॥
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य केशिनं हयदानवम् ॥ प्रत्युज्जगाम गोविन्दस्तोयदशशिनं यथा ॥ १९ ॥ केशिनस्तु तमभ्याशो दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितम् ॥ म-
 न्युष्युद्धयो गोपाः कृष्णमृदुर्हितैषिणः ॥ २० ॥ कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः ॥ उपसर्थो भवान्वालः पापश्चैष दुरासदः ॥ २१ ॥
 एष कंसस्य सहजः प्राणस्तात बहिश्चरः ॥ उत्तमश्च हयैर्द्राणां दानवोप्रतिमो युधि ॥ २२ ॥ त्रासनस्सर्वभूतानां तुरगाणां महाबलः ॥ अवयस्स-
 र्वभूतानां प्रथमः पापकर्मणाम् ॥ २३ ॥ गोपानां तद्वचश्श्रुत्वा वदतां मधुसूदनः ॥ केशिना सह युद्धाय मतिं चक्रेरिसूदनः ॥ २४ ॥ ततस्सर्व्यं
 दक्षिणं च मण्डलं स परिभ्रमन् ॥ पद्मचासुभाभ्यां स हयः क्रोधेनारुजते दुमान् ॥ २५ ॥

निःस्प्रातः अगम्यः ॥ १४ ॥ नृशब्दनुसरः मनुष्यशब्दानुसारी कालधर्मणा मृत्युना ॥ १५॥१६॥१७॥ जवोदगः उग्रः ॥ १८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥

वलयो ललाटस्थाः क्रोधजं क्रोधात् प्रसिञ्चम् ॥ २६ ॥ रजसा खुरोद्धूतेन वृत्तं मिश्रं फेनम् । अयथेति व्योम्नो विशेषणम् । असुषिरे गाढेन रजसा व्याप्ते इत्यर्थः । निहारम् अव-
 श्यायम् । एतेनार्यं मन्त्र उपबृंहितः । नता अर्वा रेणुककादो अश्रुते न संस्कृतत्रमुपयन्ति ता अग्नि उरुगायममयं तस्य ता अनुगावो मर्तस्य विचरन्ति यज्जन इति । ताः गा अर्वा
 अध्वरूपी असुरः रेणुककदिति अतिशयेन वर्धति तेन वा आदृणोति विधमिति रेणुककाटः । कटे वर्षावरणयोरित्यस्मात् यङ्लुकि घञ् । न अश्रुते न व्याप्नोति संस्कृतः संस्कारो
 दाहच्छेदौषधपानादिस्तेन त्रायत इति संस्कृतत्रो वैद्यस्तं प्रत्यपि ता गावः न अभ्युपयन्ति निर्वाधत्वात् यतस्ताः गावः मर्तस्य यज्जनः नन्दोदः संबन्धिन्यः अमयम् उरुगायं
 मुखे लम्बसटे चास्य स्कन्धे केशघनावृते ॥ वलयोऽत्रतरङ्गाभाः सुषुबुः क्रोधजं जलम् ॥ २६ ॥ सफेनं वक्रजं चैव वर्षं रजसावृतम् ॥ हिमकाले
 यथा व्योम्नि निहारमिव चन्द्रमाः ॥ २७ ॥ गोविन्दमराविन्दशं हेषितोद्धारशक्तिरैः ॥ सफेनैर्वक्रनिर्गणैः प्रोक्षयामास भारत ॥ २८ ॥ खुरोद्धूताव-
 सिक्तेन मधुकक्षोदपाण्डुना ॥ रजसा स हयः कृष्णं चकारारुणमूर्धजम् ॥ २९ ॥ प्लुतवाल्गितपादस्तु तक्षमाणो धरां खुरैः ॥ दन्तान्निर्दशमानस्तु
 केशी कृष्णमुपाद्रवत् ॥ ३० ॥ स संसक्तस्तु कृष्णेन केशी तुरगसत्तमः ॥ पूर्वाभ्यां चरणाभ्यां वै कृष्णं वक्षस्यताडयत् ॥ ३१ ॥ पुनः पुनस्स च
 बली प्राहिणोत्पार्श्वतः खुराच्च ॥ कृष्णस्य दानवो धोरं प्रहारममितौजसः ॥ ३२ ॥ वक्रेण चास्य धोरणं तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै ॥ अदृशद्वाहुशिखरं
 कृष्णस्य रूषितो हयः ॥ ३३ ॥ स लम्बकेसरसटः कृष्णेन सह संगतः ॥ राज केशी मेघेन संसक्तः ख इवांशुमाच्च ॥ ३४ ॥ उरस्तस्योरसा हन्तु-
 मियेष बलवान्हयः ॥ वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्दिगुणविक्रमः ॥ ३५ ॥ तस्योत्सिक्तस्य बलवान्कृष्णोऽप्यमितविक्रमः ॥ बाहुमाभेगिनं कृत्वा मुखे
 क्रुद्धस्समादधत् ॥ ३६ ॥ स तं बाहुमशक्तो वै खादितुं भेत्तुमेव च ॥ दशनैर्मूलनिर्मुक्तैस्सफेनं रूधिरं वमच्च ॥ ३७ ॥ विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां क-
 टाभ्यां विदलीकृतः ॥ अक्षिणी विधूते चक्रे विस्ते मुक्तवन्धने ॥ ३८ ॥ निरस्तहुराविष्टशोणितान्कविलेचनः ॥ उत्कर्णो नष्टचेतास्तु स केशी
 बह्वचेष्टत ॥ ३९ ॥ उत्पतन्नसकृत्पादैश्शक्रमूर्धं समुत्सृजच्च ॥ विन्नाङ्गरोमा श्रान्तस्तु निर्यतचरणोऽभवत् ॥ ४० ॥ केशी वक्रविलशस्तु कृष्ण-
 बाहुरशीभत ॥ व्यासुप्त इव यस्मिन्ते चन्द्रार्धकिरणैर्धनः ॥ ४१ ॥

महाकीर्तिम् अनुलक्षीकृत्य चरन्तीति मन्वार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ खुरोद्धूतं च तदवसिक्तं व्याप्तं तेन मधुकक्षोदो मधुयष्टिचूर्णं तद्वत्पाण्डुना रजसा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥ आभोगिनम् अतिवृद्धम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कटाभ्यां गण्डाभ्याम् ॥ ३८ ॥ उत्कर्णः ऊर्ध्वकर्णः उत्क्षिप्त इति वा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ व्यासुप्त इव वक्त्रेण मण्डलेन वेष्टिताई इत्यर्थः ॥ ४१ ॥

पाठान्तरम् १ प्लुतवलितपाद इति ।

अवततो मन्दतेजाः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ स्वायतम् अतिष्ठम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥
 केशी च कृष्णसंस्तशान्ताग्रत्रो व्यरेचित ॥ प्रभातवनतश्चन्द्रश्रान्तो मेरुमिवाश्रितः ॥ ४२ ॥ तस्य कृष्णभुजोद्धताः केशिनो दशना सुखात् ॥
 पेटुशरदि निस्तोयास्मिस्तप्रावयवा इव ॥ ४३ ॥ स तु केशी भृशं श्रान्तः कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ स्वभुजं स्वायतं कृत्वा पाटितो बलवत्तदा ॥
 ४४ ॥ स पाटितो भुजेनाजौ कृष्णेन विवृताननः ॥ केशी नदम्बहानादं दानवो व्यथितस्तदा ॥ ४५ ॥ विघूर्णमानस्मस्ताङ्गो मुखाद्रुधिरमुद्गम-
 न् ॥ भृशं व्यङ्गीकृतवपुर्निकृताङ्ग इवाचलः ॥ ४६ ॥ व्यादितास्थो महारौद्रस्तोसुरः कृष्णबाहुना ॥ निपपात यथा कृतो नागो हि द्विर्दलीकृतः ॥
 ४७ ॥ बाहुना कृतदहस्य केशिनो रूपमावभौ ॥ पशोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना ॥ ४८ ॥ द्विषादपृष्ठपुच्छाङ्गैः श्रवणैकाक्षिनासिकैः ॥
 केशिनस्तद्विधाभूते द्वे चाङ्गे रजेतुः क्षितौ ॥ ४९ ॥ केशिदन्तक्षतस्यापि कृष्णस्य गुग्गुमे भुजः ॥ वृद्धस्साल इवारण्ये गजेन्द्रदशनाद्धितः ॥ ५० ॥
 तं हत्वा केशिनं युद्धे कल्पयित्वा च भागशः ॥ कृष्णः पद्मपलाशाक्षो हंसस्तत्रैव तस्थिवाच् ॥ ५१ ॥ तं हतं केशिनं दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियस्तथा ॥
 बभूवुर्मुदितास्तवै हतविघ्ना गतक्लमाः ॥ ५२ ॥ दामोदरं तु श्रीमन्तं यथास्थानं यथावयः ॥ अभ्यनन्दन्प्रियैर्विक्रयैः पूजयन्तः पुनः पुनः ॥ ५३ ॥
 गोपा उचुः ॥ अहो तात कृतं कर्म हतोयं लोककण्टकः ॥ दैत्यः क्षितिचरः कृष्ण हयरूपं समास्थितः ॥ ५४ ॥ कृतं वृन्दावनं क्षेमं सेव्यं नृमुग्गप-
 क्षिणाम् ॥ घृता पाणमिमं तात केशिनं हयदानवम् ॥ ५५ ॥ हता नो बहवो गोपा गावो वत्सेषु वत्सलाः ॥ नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना ॥
 ५६ ॥ एष संवत्सकं कर्तुमुद्यतः खलु पापकृत् ॥ हृलोकं निररं कृत्वा चतुर्कामो यथासुखम् ॥ ५७ ॥ नैतस्य प्रमुखे स्थातुं काश्चिच्छक्तो जिजीवि-
 शुः ॥ अपि देवसमूहेषु किं पुनः पृथिवितले ॥ ५८ ॥ अथाहान्ताहीतो विप्रो नारदः खगमो मुनिः ॥ प्रीतोस्मि विष्णोर्देवेश कृष्ण कृष्णति चाब्रवी-
 त् ॥ ५९ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया ॥ त्वयैव केवलं युक्तं त्रिदिवं त्र्यम्बकस्य वा ॥ ६० ॥ अहं युद्धोत्सुक-
 स्तात त्वद्गतेनान्तरात्मना ॥ इदं नरहयं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः ॥ ६१ ॥ प्रतनानिधनादीनि कर्मणि तव दृष्टवान् ॥ अहं त्वेनेन गोविन्द कर्मणा
 परितोषितः ॥ ६२ ॥ हयादस्मान्महेन्द्रोपि विभेति बलसूदनः ॥ कुर्वाणाम्ब वपुषोरं केशिनो दुष्टचेतसः ॥ ६३ ॥
 ५५ ॥ हता अनेनैति च्छेदः सन्धिरार्षः ॥ ५६ ॥ संवत्सकं प्रलयम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

पाठान्तरम्-१ कदलीकृतः इति । २ तद्वक्त्रेन इति ।

॥ ६४ ॥ केशिनं वाति हिनस्तीति केशवः । मत्वर्थीयलोप आर्षः ॥ ६५ ॥ कृत्यशेषं कंसवधादि ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अफयशे समीपे ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अभितः सर्वतः ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ एष मे इति । संदेशज्ञापकं वाक्यं श्रुतिभिः वेदैरुक्तमपि इतः प्रभृति ख्यातिरूप्यति । श्रुतयश्च । अहश्च कृष्णमहर्जुनं च विवर्तते रजसी वेदाभिः । वैश्वानरो जायमानो नराजा वातिरज्योतिषाद्विस्तमसंस्तियाद्याः । अहः युद्धयज्ञः कृष्णम् अनु एकः विवर्तते शिशेषेण जायते । तथा अर्जुनम् अनु अहर्विवर्तते एकश्चकारो-
न्वाचये अपरः समुच्चये । तेन कृष्णार्जुनाभ्यां विभज्य समुच्चित्य वा क्रियमाणौ द्वौ युद्धयज्ञौ विवर्तते इत्यर्थः । उभे अप्यहर्नी रजसी रजोगुणकार्ये वेदाभिः लब्धं योग्याभिः

यस्यया पाटितो देहो भुजेनायतपर्वणा ॥ एषोस्य मृत्युरन्ताय विहितो विध्योनिना ॥ ६४ ॥ यस्मात्त्वया हतः केशी तस्मान्मच्छासनं शृणु ॥
केशवो नाम नाम्ना त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि ॥ ६५ ॥ स्वस्यस्तु भवतो लोके साधु याम्यहमाशुगः ॥ कृत्यशेषं च ते कार्यं शतस्त्वमसि मा
चिरम् ॥ ६६ ॥ त्वयि कार्यान्तरगते नरा इव दिवौकसः ॥ विडम्बयन्तः क्रीडन्ति लीलां तद्वलमाश्रिताः ॥ ६७ ॥ अभ्याशे वर्तते कालो भारत-
स्याहवोदधेः ॥ हस्तप्राप्तानि युद्धानि राज्ञां त्रिदिवगामिनाम् ॥ ६८ ॥ पन्थानइशोधिता व्योम्नि विमानारोहणोर्ध्वगाः ॥ अवकाशा विभज्यन्ते शक्र-
लोके महीक्षिताम् ॥ ६९ ॥ अग्रसेनसुते शान्ते पदस्थे त्वयि केशव ॥ अभितस्तन्महदुद्धं भविष्यति महीक्षिताम् ॥ ७० ॥ त्वां चाप्रतिमकर्मणं
संश्रयिष्यन्ति पाण्डवाः ॥ भेदकाले नरेन्द्राणां पक्षग्राहो भविष्यसि ॥ ७१ ॥ त्वयि राजासनस्थे हि राजश्रियमनुत्तमाम् ॥ शुभां त्यक्ष्यन्ति राजा-
नस्त्वत्प्रभावात्तु संशयः ॥ ७२ ॥ एष मे कृष्ण संदेशः श्रुतिभिः ख्यातिरूप्यति ॥ देवतानां दिविस्थानां जगतश्च जगत्पते ॥ ७३ ॥ दृष्टं मे भवतः
कर्म दृष्टश्चासि मया प्रभो ॥ कंसे भूयस्समेष्यामि साधिते साधु याम्यहम् ॥ ७४ ॥ एवमुक्त्वा तु स तदा नारदः स्वं जगाम ह ॥ नारदस्य वचः श्रु-
त्वा देवसंगीतयोनिनः ॥ ७५ ॥ तथेति स समाभाष्य पुनर्गोपान्त्समासदत् ॥ गोपाः कृष्णं समासाद्य विविशुर्व्रजमेव ह ॥ ७६ ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि केशिवधे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

श्रीर्भित्तुभूताभिः लक्ष्यर्थं युद्धानि जायन्त इत्यर्थः । ताभ्यां च सहायाभ्यां वैश्वानरो विश्वेषां नृणाम् इष्टकलापको धर्मः स्वयमदृष्टरूपोपि जायमान आर्विर्भवन् । वाशब्द
इवार्थः । राजा जायमानः सन्तर्मांसि अधर्मरूपाणि असुरान्धकाराणि असुरान्धकाराणि अवातिरत्न तिग्मस्तवान् । केन अत्रिज्योतिषे अग्निना ज्योतिष्यर्थः । खण्डवदाहे अग्निना दत्ते
चक्रगाण्डीवे तद्रूपेण ज्योतिषेति भावः ॥ ७३ ॥ साधिते हने ॥ ७४ ॥ सङ्कीतस्य योगिन्यध्वंशान्नं तद्धतः दिव्यसङ्कीतयोगिनः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इति श्रीहरिवंशे
विष्णुपर्वणि टीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥

पञ्चविंशं त्वथाध्याये कृष्णस्मरणनिष्ठवः ॥ नानामिलाष आयातः सायं व्रजमिति ॥ १ ॥ अथास्तामिति ॥ १ ॥ सत्सु याज्ञिकेषु प्रादुर्भूताग्निषु सायमग्निहोमार्थं शकटी-
कृताग्निषु ॥ २ ॥ घोषवासिषु घोषगतेषु सुप्तेषु अव्यक्तशब्देषु शुक्तवालकादिषु इति शेषः ॥ ३ ॥ शक्रगोपाह्वयामोद इन्द्रगोपानामातपतानामत्यन्तं सुखकरे अभ्यासतस्करे
स्वाध्यायनिवर्तके आसन्नान्यकारे वा ॥ ४ ॥ अधिश्रयणम् अग्निहोत्रार्थस्य पयसोदौ स्थापनं वन्यैः नीवारवैः वैधानसैर्वानप्रश्रयैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रकीर्णां विस्तृताः दासन्यो दीर्घ-
गोबन्धनरजवो यैस्तेषु । काल्यमाने बन्धनार्थं नियम्यमाने ॥ ७ ॥ करीषेषु शुष्कगोमयचूर्णेषु ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सौम्येन्दौ श्रोत्रे मृगशिरसि चन्द्रे उपस्थिते सति तद्धि कंसस्य ज-
न्ननक्षत्रं राहुकुजधुमकेतुभिश्चित्रार्थैः प्रागुक्तीत्या सर्वतोभद्रचक्रे विद्धं सत् चन्द्रयोगे मृत्युकरं तेन उदिते मृत्युयोगे सवः परेषुः कालान्तरे वा मृत्युर्भवतीति अभिमित्य पुराणा-
वैशम्पायन उवाच ॥ अथास्तं गच्छति तदा मन्दरश्मौ दिवाकरे ॥ संध्यास्ततले व्याप्ति शशाङ्के पाण्डुमाडले ॥ १ ॥ नीडस्थेषु विहङ्गेषु सत्सु
प्रादुर्भूताग्निषु ॥ इषत्तमस्संवृतासु दिक्षु सर्वासु सर्वज्ञः ॥ २ ॥ घोषवासिषु सुप्तेषु वाजन्तीषु शिवासु च ॥ नक्तंचरेषु हृष्टेषु पिशितभानकाङ्क्षिषु ॥
॥ ३ ॥ शक्रगोपाह्वयामोदे प्रदोषेभ्यास्तस्करे ॥ संध्यामयामिव ग्रहां संप्रतिष्ठे दिवाकरे ॥ ४ ॥ अधिश्रयणवेलायां प्राप्तायां गृहमेधिनाम् ॥ तन्यै-
र्वैधानसैर्मन्त्रैर्हूयमाने हुताशने ॥ ५ ॥ उपावृत्तासु वै गोषु दुह्यमानासु च व्रजे ॥ असकृद्वाहरन्तीषु बद्धवत्ससु धेनुषु ॥ ६ ॥ प्रकीर्णदामनकेषु
गास्तथैवाह्वयत्सु च ॥ सनिनादेषु गोपेषु काल्यमाने च गोधने ॥ ७ ॥ करीषेषु प्रकृतेषु दीप्यमानेषु सर्वज्ञः ॥ काष्ठभारानतस्कन्यैर्गोपैरभ्यागते-
स्तथा ॥ ८ ॥ किञ्चिदभ्युद्यते सोमे मन्दरश्मौ विराजति ॥ इषद्विगाहमानायां रजन्यां दिवसे गते ॥ ९ ॥ प्राप्ते दिनव्युपरमे प्रवृत्ते क्षणदामुखे ॥ भा-
स्करे तेजसि गते सौम्ये तेजस्युपस्थिते ॥ १० ॥ अग्निहोत्राकुले काले सौम्येन्दौ समुपस्थिते ॥ अग्नीषोमात्मके संधौ वर्तमाने जगन्मये ॥ ११ ॥
पश्चिमेनाग्निदितेन पूर्वोत्पलवर्चसा ॥ दग्धाद्रिसदृशे व्याप्ति किञ्चित्परागणकुले ॥ १२ ॥ वयोभिर्वासमुद्रातां बन्धुभिश्च समागमम् ॥ शंसद्भिरस्य-
न्दनेनाशु प्राप्तो दानपतिव्रजम् ॥ १३ ॥

नतरे उक्तम् । रौद्रे तद्रजकं हत्वादित्ये कंसो निपातित इति । सन्धिरत्रार्थः । अग्नीषोमात्मके संधौ तयोरेव
प्रकाशमानत्वात् सन्धौ संबन्धे जगन्मय इति तयोरेव भोक्तृभोग्यात्मकत्वं दर्शितम् ॥ ११ ॥ पश्चिमेन पश्चिमतः अग्निवदीतेन पूर्वोत्पलवर्चसेन सागेन दग्धाद्रिसदृशे उपायता
दक्षमानाद्रितुल्ये सूर्यास्तस्य चन्द्रोदयस्य चास्तमसमयत्वात् ॥ १२ ॥ दासं गृहम् उशतां कामयधानानां पात्रानां बन्धुभिः सह समागमं शमाद्विषयोभिः पक्षिभिः सह दानपतिरूपा
व्रजं प्राप्तः । वेदे तु, देवानां दूतः पुरुषः प्रसूतो नागान्नो वोचतु सर्वतोतित्यादिः सदासुगः पितुमानस्तु पन्था इति उद्रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोरित्यङ्कस्य मनोरथो वर्जितः ।
देवानां कंसं हन्तुकामानां कंसवागावाभिमानिमानान्यादीनामहं दूतोस्मि कृष्णं प्रति गन्तुं प्रस्थितोस्मि पुरुषः बहुप्रकारैः प्रसूतो निमृष्टः कंसेन नोस्मान्यति अनागाद् निष्पापान्

सर्वताता सर्वस्य विस्तारकर्ता हरिः वोचतु वदतु अस्माभिः सह संभाषण करोतु । तथा पत्न्याः अपि सदासुगः सुगम्यः पितुमान् अन्नवान् अस्तु मार्गप्यन्तरागो मा भूदित्यर्थः । पुरुषो बहूनां क्षयं कर्तुं सदनं गृहम् अथवा व्याप्तुयाम् उद्रायो उत्कटसम्पदः इति मन्त्रपदानामर्थः ॥ १३ ॥ सान्निध्यं स्थानम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रव्याहृत उक्तवान् । उत्तानशायिनं कल्पान्ते बालं वटपत्रशायिनं श्रिया त्रैलोक्याक्रमणलक्ष्म्या वामनं वटम् ॥ १८ ॥ अव्यक्तयौवनं वयःसन्धिगतम् ॥ १९ ॥ २० ॥ रहस्यात्मा औपनिषदः पुरुषः अद्वयस्य प्रथमपूजादेः भाजनं पात्रम् । उद्राग्रश्रयतनरुह ऊर्ध्वाग्राः श्रेष्ठाश्च केशा यस्य । भक्तदर्शनमात्रेण रोमाञ्चितगात्र इत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ मन्मथाप्रविशन्नेव पप्रच्छ सान्निध्यं केशवस्य सः ॥ रौहिणेयस्य चाक्रूरो नन्दगोपस्य चासकृत् ॥ १४ ॥ स नन्दगोपस्य गृहं वासाय विबुधोपमः ॥ अवतीर्य ततो यानान्त्राविवेश महाबलः ॥ १५ ॥ हर्षपूर्णं वक्रेण साश्रुनेत्रेण चैव हि ॥ प्रविशन्नेव च द्वारि ददर्शदोहेन गवाम् ॥ १६ ॥ वत्समध्ये स्थितं कृष्णं सवत्समिव गोवृषम् ॥ स तं हर्षपरतिनं वचसा गद्गदेन वै ॥ १७ ॥ एहि केशव तातंति प्रव्याहृत धर्मवित् ॥ उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रियावृतम् ॥ १८ ॥ अव्यक्तयौवनं कृष्णमक्रूरः प्रशंसते ह ॥ अयं स पुण्डरीकाक्षस्सिंहशार्ङ्गलविक्रमः ॥ १९ ॥ संपूर्णजलमेवाभः पर्वतप्रवराकृतिः ॥ मृधेध्वधर्षणीयेन सश्रीवत्सेन वक्षसा ॥ द्विषन्निधनदक्षाभ्यां भुजाभ्यां साधु भूषितः ॥ २० ॥ मूर्तिमान्सरहस्यात्मा जगतोद्वयस्य भाजनम् ॥ गोपवेषधरो विष्णुरुद्राग्रश्रयतनरुहः ॥ २१ ॥ किरीटलाञ्छनेनापि शिरसा छत्रवचसा ॥ कुण्डलोत्तमयोग्याभ्यां श्रवणाभ्यां विभूषितः ॥ २२ ॥ हाराह्णेण च पीनेन सुविस्तीर्णेन वक्षसा ॥ द्वाभ्यां भुजाभ्यां वृत्ताभ्यां दीर्घाभ्यामुपशोभितः ॥ २३ ॥ स्त्रीसहस्रोपचयेण वपुषा मन्मथाधिना ॥ पीते वसानो वसने सोयं विष्णुस्सनातनः ॥ २४ ॥ धरण्याश्रयभूताभ्यां चरणाभ्यामरिद्वयः ॥ त्रैलोक्याक्रान्तिभूताभ्यां भुवि पद्भ्यां व्यवस्थितः ॥ २५ ॥ रुचिराग्रकरास्य चक्राङ्कित इवेक्षते ॥ द्वितीय उद्यतश्चापि गदासंयोगमिच्छति ॥ २६ ॥ अवतीर्णो भवायेह प्रथमं पदमात्मनः ॥ शोभतेव भुवि श्रेष्ठस्त्रिदशानां धुरंधरः ॥ २७ ॥ अयं भविष्ये कथितो भविष्यदुशालैर्नरैः ॥ गोपालो यादवं वंशं क्षीणं विस्तारयिष्यति ॥ २८ ॥ तेजसा यादवाश्चास्य शतशोथ सहस्रशः ॥ वंशमापूरयिष्यन्ति ह्योधा इव महान्वमम् ॥ २९ ॥

धिना मन्मथः आधीयतेऽस्मिन्निति तथाभूतेन यौवनपौगण्डसान्निधयेत्यर्थः ॥ २४ ॥ धरणीति । येन प्राणक्तेन एकाणिवे उत्तानशायिना पादाङ्गेणैव पृथ्वी धृता तथा बटुना पादाभ्यां क्रमणाभ्यां लोकान्तरसंहिता आक्रान्ता सा इदानीं तेन वयःसन्धिगतेन अस्मदादिनैव श्रीयत इत्यत्यन्तमार्थमिति ॥ २५ ॥ अश्रकरो दक्षिणहस्तः द्वितीयो वामः ॥ २६ ॥ आत्मनो विश्वैतजसमाज्ञतुरीयाख्यपादचतुष्टयवत् उत्पत्तिक्रमापेक्षया प्रथमं पदं निर्गणं ब्रह्मेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ जित्वा त्रैलोक्यमिति शेषः ॥ ३३ ॥ प्रष्टव्यस्य वैरस्य गाधः पारायें शमकामादीनामन्यो विरोधोऽस्मिन् प्राप्ते नश्यतीत्यर्थः । अतएवायं प्रश्नोपनिष-
दि षडङ्गिः प्रश्नैः श्रुतः तत्तत्पूर्वकं प्रतिपादितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥
अस्येदं ज्ञासने सर्वं जगत्स्थास्यति शाश्वतम् ॥ निहतामित्रसामन्तरूपीतं कृतयुगे तथा ॥ ३० ॥ अयमास्थाय वसुधां स्थापयित्वा जगद्भूते ॥
राज्ञां भविष्यत्युपरि न च राजा भविष्यति ॥ ३१ ॥ नूनं त्रिभिः क्रमैर्जित्वा यथानेन प्रभुः कृतः ॥ पुरा पुरंदरो राजा देवतानां त्रिविष्टपे ॥ ३२ ॥
तथैव वसुधां जित्वा जितपूर्वा त्रिभिः क्रमैः ॥ स्थापयिष्यति राजानमुग्रसेनं न संशयः ॥ ३३ ॥ प्रमृष्टवैरागाधेयं प्रश्नैश्च बहुभिर्श्रुतः ॥ ब्राह्मणै-
र्ब्रह्मवादैश्च पुराणैर्हि गीयते ॥ ३४ ॥ स्पृहणीयो हि लोकस्य भविष्यति च केशवः ॥ तथा ह्यस्योत्थिता बुद्धिर्मानुष्यमुपजिवितुम् ॥ ३५ ॥
अहं त्वस्याद्य वसतिं पूजयिष्ये यथाविधि ॥ विष्णुत्वं मनसा चैव पूजयिष्यामि मन्त्रवत् ॥ ३६ ॥ यच्च ज्ञातिपरिज्ञानं प्रादुर्भावश्च वै नृषु ॥
अमानुषं वेद्मि चैनं ये चान्ये दिव्यचक्षुषः ॥ ३७ ॥ सहं कृष्णेन वै रात्रौ संमन्य विदितात्मना ॥ सहानेन गमिष्यामि सत्रजो यदि मंस्यते ॥ ३८ ॥
एवं बहुविधं कृष्णं दृष्ट्वा हेत्वर्थकारणैः ॥ विवेश नन्दगोपस्य कृष्णेन सह संसदम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णु-
पर्वणि अक्रूरागमनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स नन्दगोपस्य गृहं प्रविष्टस्सहकेशवः ॥ गोपवृद्धान्स-
मानाय प्रोवाचाभितदक्षिणः ॥ १ ॥ कृष्णं चैवाब्रवीत्प्रीत्या रौहिणेयेन संगतम् ॥ श्वः पुरीं मथुरां तात गमिष्याम सुखाय वै ॥ २ ॥ यास्यान्ति
च व्रजाः सर्वे गोपालास्सपरिश्रहाः ॥ कंसज्ञया समुचितं करमादाय वार्षिकम् ॥ ३ ॥ समृद्धस्तत्र कंसस्य भविष्यति धनुर्महः ॥ तं द्रक्ष्यथ समृद्धं
च स्वजनैश्च समेष्यथ ॥ ४ ॥ पितरं वसुदेवं च सततं दुःखभाजनम् ॥ दीनं पुत्रवधश्रान्तं युवामद्य समेष्यथ ॥ ५ ॥ सततं पीड्यमानं च कंसे-
नाशुभबुद्धिना ॥ दशान्ते शोषितं वृद्धं दुःखैर्दशथिलतां गतम् ॥ ६ ॥ कंसस्य भयसत्रस्तं भवद्भयां च विनाकृतम् ॥ दह्यमानं दिवा रात्रौ सोत्क-
ण्ठेनान्तरात्मना ॥ ७ ॥ तां च द्रक्ष्यासि गोविन्द पुत्रैरमृदितस्तनीम् ॥ देवकीं देवसंकाशां सीदन्तीं विहृतप्रभाम् ॥ ८ ॥ पुत्रशोकेन शुष्यन्तीं त्व-
दर्शनेन परायणाम् ॥ वियोगशोकसंतप्तां विवस्तामिव सौरभाम् ॥ ९ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ षड्विंशतितमोऽध्यायः सर्वगोपनिमन्त्रणम् ॥ दर्शनं वैष्णवं चास्सस्यक्रूरस्येति वर्ण्यत ॥ १ ॥ स नन्दगोपस्य अमितदक्षिणो दानपतिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
दशान्ते वार्षिक्ये शोषितं क्षीणरक्तांसं यतो वृद्धं जराग्रस्तम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ पुत्रैरमृदितस्तनीमिति कंसपराशयं सर्वोजातशिशुवधरूपं सूचयति क्रोधोदीपनाय ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ जीवितो वाक्प्रकरणादृणं प्रतिकर्तव्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥

उपभुतेक्षणां दीनां नित्यं मलिनवाससम् ॥ स्वर्भानुवदनग्रस्तां शशाङ्कस्य प्रभामिव ॥ १० ॥ त्वदर्शनपरां नित्यं तवागमनकाङ्क्षिणीम् ॥ त्वत्प्रवृत्तेन शोकेन सीदन्तीं वै तपस्विनीम् ॥ ११ ॥ त्वत्प्रलापेष्वकुशलां त्वया बाल्ये वियोजिताम् ॥ अरूपज्ञां तव विभो वक्रस्यास्येन्दुवर्चसः ॥ १२ ॥ यदि त्वां जनयित्वा सा देवकी तात तप्यते ॥ अपत्यार्थेन कस्तस्या वरं ह्यवानपत्यता ॥ १३ ॥ अपुत्राणां हि नारीणामेकशोको विधीयते ॥ सपुत्रा त्वफले पुत्रे धिक् प्रजातेन तप्यते ॥ १४ ॥ त्वं तु शक्रसमः पुत्रो यस्यास्त्वसदृशो गुणैः ॥ परेषामप्यभयदो न सा शोषितुमर्हति ॥ १५ ॥ बृद्धौ तवाभ्यापितरौ परभृत्यत्वमागतौ ॥ भस्मिन्तौ त्वद्वृत्ते नित्यं कंसेनाशुभबुद्धिना ॥ १६ ॥ यदि ते देवकी मान्या पृथिवीवात्मधारिणी ॥ तां शोकसलिले मन्नासुतारयितुमर्हसि ॥ १७ ॥ तं च वृद्धं प्रियसुतं वसुदेवं सुखोचितम् ॥ पुत्रयोगेन संयोज्य कृष्ण धर्ममवाप्स्यसि ॥ १८ ॥ यथा नागस्सुदुर्वृतो दमितो यमुनाहरे ॥ विमूलस्स कृतशैलो यथा वै भूधरस्त्वया ॥ १९ ॥ दूपांस्सिक्तश्च बलवानरिष्टो विनिपातितः ॥ परप्राणहरः केशी दुष्टात्मा च हयो हतः ॥ २० ॥ एतैर्नैव प्रयत्नेन बृद्धाबुद्ध्य दुःखितौ ॥ यथा धर्ममवाप्नोषि तत्कृष्ण परिचिन्त्यताम् ॥ २१ ॥ निर्भर्त्स्यमानो यैर्दृष्टः पिता ते कंससंसदि ॥ ते सर्वे चक्रुराश्रूणि नैत्रैर्दुःखान्विता भृशम् ॥ २२ ॥ गर्भावकर्तनार्दानि दुःखानि सुबहून्पि ॥ माता ते देवकी कृष्ण कंसस्य सहते वशा ॥ २३ ॥ मातापितृभ्यां सर्वेण जातेन तनयेन वै ॥ ऋणं वै प्रतिकर्तव्यं यथायोगमुदाहृतम् ॥ २४ ॥ एवं ते कुर्वतः कृष्ण मातापित्रोरनुग्रहम् ॥ परित्यजेतां तौ शोकं स्याच्च धर्मस्तवानच ॥ २५ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्सुविदितार्थो वै तमाहामितविक्रमम् ॥ बाढमित्येव तेजस्वी न च क्रोधवशं गतः ॥ २६ ॥ ते च गोपास्समागम्य नन्दगोपपुरःसराः ॥ अक्रूरवचनं श्रुत्वा चेलुः कंसस्य शासनात् ॥ २७ ॥ गमनाय च ते सज्जा बभूवुर्व्रजवासिनः ॥ सज्जं चोपायनं कृत्वा गोपवृद्धाः प्रतस्थिरे ॥ २८ ॥ करं चानडुहस्सर्पिर्महिषांश्चौपनायिकान् ॥ यथासारं यथायथमुपानीय पयो दधि ॥ २९ ॥ तं सज्जयित्वा कंसस्य करं चोपायनानि च ॥ ते सर्वे गोपपतयो गमनायोपतस्थिरे ॥ ३० ॥ अक्रूरस्य कथाभिश्च सह कृष्णेन जाग्रतः ॥ रौहिणेयतृतीयस्य सा निशा व्यत्यवर्तत ॥ ३१ ॥ ततः प्रभाते विमले पक्षिव्याहारसंकुले ॥ नैशाकरे रश्मिजाले क्षणदाक्षयसंहते ॥ ३२ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ चेलुः प्रस्थानं चक्रुः ॥ २७ ॥ २८ ॥ औपनायिकाश्च उपहारार्थाच्च ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नाशयते अदर्शनं नयति । वपुस्तेजः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गुरुकं भारयुक्तं भाण्डम् उपकरणसामग्री ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ हयभाण्डे अश्वभूषणादौ ॥ ४१ ॥ सुजगेश्वरं शेषमनन्ताख्यम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ धर्मदेवस्य धर्माधिष्ठातुः अनुग्रहशाला विषयाप्यमृतम् ॥ ४४ ॥ स्वस्तिकस्यायतनभूतं स्वस्तिकायतनं शेषं तत्र नमस्यरुणसंस्तीर्णे पर्यस्ते ज्योतिषां गणे ॥ प्रत्युपपन्नसारैः क्लृप्तं धरणीतले ॥ ३३ ॥ क्षीणाकारासु तारासु सुप्तानिप्रतिभासु च ॥ नैऋत-
 र्देधे रूपमुद्गच्छति दिवाकरे ॥ ३४ ॥ शीतांशुश्शान्तकिरणो निष्प्रभस्समपद्यत ॥ एको नाशयते रूपमेको वर्द्धयते वपुः ॥ ३५ ॥ गोभिश्च सम-
 कीर्णासु व्रजनिर्माणभूमिषु ॥ मन्थनावर्तपूणेषु गर्गेषु नदसु च ॥ ३६ ॥ दामभिर्दम्यमानेषु वस्तेषु तरुणेषु च ॥ गौपराय्यमाणसु घोषस्थ्यासु
 सर्वशः ॥ ३७ ॥ तत्रैव गुरुकं भाण्डं शकटाशीपितं बहु ॥ त्वरिताः पृष्ठतः कृत्वा जमुस्स्यन्दनवाहनाः ॥ ३८ ॥ कृष्णोथ रौहिणेयश्च स चैवामि-
 तदक्षिणः ॥ त्रयो रथगता जमुस्त्रिलोकपतयो यथा ॥ ३९ ॥ अथाह कृष्णमङ्करो यमुनतीरमाश्रितः ॥ स्यन्दनं चात्र रक्षस्व यतनं च कुरु वाजिषु ॥
 ४० ॥ हयभ्यो यवसं दत्त्वा हयभाण्डे रथे तथा ॥ प्रगाढं यत्नमास्थाय क्षणं तात प्रतीक्ष्यताम् ॥ ४१ ॥ यमुनाया हृदे ह्यस्मिन्तोष्यामि
 भुजगेश्वरम् ॥ दिव्यैर्भागवतैर्मन्त्रैस्सर्वलोकभृशं यतः ॥ ४२ ॥ गुह्यं भागवतं देवं सर्वलोकस्य भावनम् ॥ श्रीमत्स्वस्तिकमुद्घानं प्रणमिष्यामि
 भोगिनम् ॥ सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ॥ ४३ ॥ धर्मदेवस्य तस्याथ यद्विषं प्रभविष्यति ॥ सर्वं तदमृतप्रख्यमाक्षिप्याम्यमरो
 यथा ॥ ४४ ॥ स्वस्तिकायतनं दृष्ट्वा द्विजिह्वं श्रीविभूषितम् ॥ समाजस्तत्र सर्पाणां शान्त्यर्थं वै भविष्यति ॥ ४५ ॥ आस्तां मां समुदी-
 क्षन्तौ भवन्तौ संगताबुभौ ॥ निवृत्तौ भुजगेन्द्रस्य यावदस्मि हृदोत्तमात् ॥ ४६ ॥ तमाह कृष्णस्संदष्टो गच्छ धर्मिष्ठ मा चिरम् ॥ अवां खलु न
 शक्नौ स्वस्त्वया हीनावुपासितुम् ॥ ४७ ॥ स हृदे यमुनायास्तु ममज्जामितदक्षिणः ॥ रसातले स दृष्टो नागलोकमिमं यथा ॥ ४८ ॥
 तस्य मध्ये सहस्रास्यं हेमतालोच्छ्रितध्वजम् ॥ लाङ्गलसक्तहस्ताग्रं मुसलोपाश्रितोदरम् ॥ ४९ ॥ असिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुरासनम् ॥
 कुण्डलैकधरं मतं सुतमम्बुरुहेक्षणम् ॥ ५० ॥ भोगोत्क्रासने शुभ्रे स्वेन देहेन कल्पिते ॥ स्वार्सीनं स्वस्तिकाभ्यां च वराहाभ्यां महिधरम् ॥ ५१ ॥
 किंचित्सव्यापवृत्तेन मौलिना हेमवृलिना ॥ जातरूपमयैः पद्मैर्मालया च्छन्नवक्षसम् ॥ ५२ ॥ रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं दीर्घबाहुभरिदमम् ॥
 पद्मनाभसिताभ्रामं भाभिर्ज्वलिततेजसम् ॥ ५३ ॥

शेषसमीपे ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तस्योत्सङ्ग इत्यादिशब्दः, सत ते सत शाकिन एकमेकाशता ददुः यमुनायामधिश्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे निगाधो अश्व्यं मृजे इत्येतं मन्त्रमण्वु-
हयति । मन्त्रार्थस्तु मारुतं सूक्तम् अधमर्षणकाले भगवन्तं दद्यात् तदेवतां मरुतम् एवं स्तौति । सत सत एकोनपञ्चाशत् शाकिनः शक्नुवन्ति ते इति वा शक्नुवन्त्येतैरिति वा शाकिनः
शक्तिमन्तः शक्तिप्रदा वा मरुतः एकमेका प्रत्येकं शता शतैश्चर्यं भवतीति यास्कः । ऐश्वर्याणि ददुः यतोहं श्रितम् एवास्य परमा सम्पदिति वेदशिरोभ्य आकर्णितं राधो धनं
ददुर्दर्शं भोगिनां नाथं स्थितमेकार्णवेश्वरम् ॥ पूज्यमानं द्विजिह्वेन्द्रैवासुकिप्रमुखैः प्रभुम् ॥ ५४ ॥ कम्बलाश्वतरौ नागौ तौ चामरकराबुभौ ॥ अ-
वीजयेतां तं देवं धर्मासिगतं प्रभुम् ॥ ५५ ॥ तस्याभ्याशगतो भाति वासुकिः पन्नगेश्वरः ॥ वृत्तोन्मैस्सचिवैस्सर्पैः कर्कोटकपुरस्सरैः ॥ ५६ ॥
तं वटैः काञ्चनैर्दिव्यैः पङ्कजच्छन्नमस्तकैः ॥ राजानं स्नापयामासुस्नानमेकार्णवाम्बुभिः ॥ ५७ ॥ तस्योत्सङ्गे वनश्यामं श्रीवत्साच्छादितोरसम् ॥
पीताम्बरधरं विष्णुं सूपविष्टं ददर्श ह ॥ ५८ ॥ अपरं चैव सोमेन तुल्यसंहननं प्रभुम् ॥ संकर्षणमिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना ॥ ५९ ॥ सकृष्णं तत्र
सहसा व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ तस्य संस्तम्भयामास वाक्यं कृष्णस्स्वतेजसा ॥ ६० ॥ सोऽनुभूय भुञ्जगानां तं भागवतमव्ययम् ॥ उदतिष्ठतु नस्तोया-
द्विस्मितोमितदक्षिणः ॥ ६१ ॥ स तौ रथस्थवासीनौ तत्रैव बलकेशवौ ॥ निरीक्ष्यमाणवन्त्यन्यं ददुर्दर्शद्रुतरूपिणौ ॥ ६२ ॥ अथामज्जतु नस्तत्र
तदाक्रूरः कुतूहलात् ॥ इज्यते यत्र देवसौ नीलवासाः सिताननः ॥ ६३ ॥ तथैवासीनमुत्सङ्गे सहस्रास्यधरस्य वै ॥ ददर्श कृष्णमक्रूरः पूज्य-
मानं तदा प्रभुम् ॥ ६४ ॥ भूयश्च सहस्रोत्थाय तं मन्त्रं मनसा जपन् ॥ रथं तेनैव मार्गेण जगामामितदक्षिणः ॥ ६५ ॥ तमाह केशवो हृष्टः
स्थितमक्रूरमागतम् ॥ कीदृशं नागलोकस्य वृत्तं भागवते हृद ॥ ६६ ॥ चिरं च भवता कालो व्याक्षेपेण विलम्बितः ॥ मन्ये हृष्टं त्ययाश्चर्यं
हृदयं ते यथा चलम् ॥ ६७ ॥ प्रत्युवाच स तं कृष्णमाश्चर्यं भवता विना ॥ किं भविष्यति लोकेषु स्थावरेषु चरेषु च ॥ ६८ ॥ तत्राश्चर्यं मया हृष्टं कृ-
ष्ण यद्विदुर्वि दुर्लभम् ॥ तदिहापि यथा तत्र पश्यामि च रमासि च ॥ ६९ ॥ संगतश्चापि लोकानामाश्चर्येणैह रूपिणा ॥ अतः परतरं कृष्ण नाश्च-
र्यं द्रष्टुमत्सहे ॥ ७० ॥ तदागच्छ गमिष्यामः कंसराजपुरीं प्रभो ॥ यावन्नास्तं व्रजत्येष दिवसान्ते दिवाकरः ॥ ७१ ॥

सूत्रान्तर्गमिरूपं यमुनायाम् अधि मध्ये मृजे मृगयामि पश्यामीत्यर्थः । तदेव राधः उत् ऊर्ध्वं गव्यं गोषु सूर्यश्लिषु स्थितं गव्यं मृजे तथा अव्ययम् अव्यवति रथे स्थितं च
देवरानि मृजे अयोधिं भूलोके पश्यामीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ विष्टरम् आसनं विना भूमावेव ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ व्याक्षेपेण व्यासङ्गेन ॥ ६७ ॥
॥ ६८ ॥ ५९ ॥ रूपिणा मूर्तिमता ॥ ७० ॥ ७१ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ६४ ॥ सप्तविंशत्यध्यायेन रजको निहतः पुरा ॥ कुब्जास्वानुग्रहो भङ्गो धनपश्चात्र वर्ण्य-
ते ॥ १ ॥ ते तु इति । प्रायन्मथुरां प्राप्ताः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यास्येवति लोढुनमद्विवचनम् आवामिति च्छेदः । यास्येवोवामिति पाठं प्रकल्प्य आकारलोप-
इति श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्रूरकृतनगलोककथनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
ते तु युद्धस्त्वा रथवरं सर्वं एवामितौजसः ॥ कृष्णेन सहिता प्रायस्तथा संकर्षणेन च ॥ १ ॥ आसेदुस्ते पुरीं रम्यां मथुरां कंसपालिताम् ॥ विविशुस्ते
पुरीं रम्यां काले रक्तदिवकरौ ॥ तौ तु स्वभवनं वीरौ कृष्णसंकर्षणबुभौ ॥ प्रवेशितौ बुद्धिमता ह्यक्रूरेणार्कवर्चसे ॥ ३ ॥ तावाह वरवर्णभौ भीतो
दानपतिस्तदा ॥ त्यक्तव्या तात गमने वसुदेवग्रहे स्पृहा ॥ ४ ॥ युवयोर्हि कृते वृद्धः कंसेन स निरस्यते ॥ भर्त्स्यते च दिवा रात्रौ नेह स्थातव्य-
मित्यपि ॥ ५ ॥ तद्युवाभ्यां हि कर्तव्यं पित्रर्थं सुखमुत्तमम् ॥ यथा सुखमवाप्नोति तद्वै कार्यं हितान्वितम् ॥ ६ ॥ तमुवाच ततः कृष्णो यास्यावा-
वामतर्कितौ ॥ प्रेक्षन्तौ मथुरां वीर राजमार्गं च धार्मिक ॥ तस्यैव तु गृहं साधो गच्छावो यदि मन्यसे ॥ ७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अक्रूरोपि नम-
स्कृत्य मनसा कृष्णमव्ययम् ॥ जगाम कंसपार्श्वं तु प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ८ ॥ अनुशिष्टौ च तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेक्षकबुभौ ॥ आलानाभ्यामि-
वोन्मुक्तौ कुञ्जौ युद्धकाङ्क्षिणौ ॥ ९ ॥ तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकम् ॥ अयाचेतां ततस्तौ तु वासांसि रुचिराणि वै ॥ १० ॥ रजकः स
तु तौ ग्राह युवां कस्य वनेचरौ ॥ राजवासांसि यौ मौढ्याद्याचेतां निर्भयाबुभौ ॥ ११ ॥ अहं कंसस्य वासांसि नानादेशोद्भवानि वै ॥ कामरागाणि
शतशो रज्यामि विशेषतः ॥ १२ ॥ युवां कस्य वने जातौ मृगैः सह विवर्द्धितौ ॥ जातरागाविदं दृष्ट्वा रक्तमच्छादनं बहु ॥ १३ ॥ अहो वां जी-
वितं त्यक्तं यौ भवन्ताविहागतौ ॥ मूर्खौ प्राकृतविज्ञानौ वासो याचितुमिच्छथः ॥ १४ ॥ तस्मै युकोप वै कृष्णो रजकायाल्पमेधसे ॥ प्राप्तारिष्टा-
य मूर्खाय सृजते वाङ्मयं विषम् ॥ १५ ॥ तलेनाशनिकल्पेन स तं मूर्खेभ्यताडयत् ॥ स गतासुः पपातोर्व्यां रजको व्यस्तमस्तकः ॥ १६ ॥ तं
इतं परिदेवन्त्यो भार्यास्तस्य विबुक्कुलुः ॥ त्वरितं मुक्तकेऽयश्च जम्मुः कंसनिवेशनम् ॥ १७ ॥ तावद्युभौ सुवसनौ जग्मतुर्माल्यकारणात् ॥ वीर्थी
माल्यापणानां वै गन्धाघ्रातौ द्विपावि ॥ १८ ॥

आर्ष इति प्राञ्चो व्यचक्षुः । तस्यैव कंसस्यैव ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनुशिष्टौ आज्ञातौ आलानाभ्यां रजबन्धनाभ्याम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वां युवयोः त्यक्तं
नष्टम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ व्यस्तः पृथग्भूतः मस्तको यस्य ॥ १६ ॥ परिदेवन्त्यः शोचन्त्यः ॥ १७ ॥ १८ ॥

गुणको ग्रथको नामतस्तु श्रीदामाख्यः ॥ १९ ॥ २० ॥ भवतोः स्वं भवदीयेमेतद्वनम् ॥ २१ ॥ मत्संभवा मल्लिगनप्रभावा ॥ २२ ॥ २३ ॥ उत्तरं कर्तव्यं कंसभयाच्च ज्ञातवान् मोह्या-
दित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तथिगौ जलान्तर्गतौ अतएव तत्पङ्कने दिग्धाङ्गौ ॥ ३४ ॥ स्थगयति नाभिमाच्छादयतीति स्थगुः भुग्ं

गुणको नाम तत्रासीन्माल्यवृत्तिः प्रियंवदः ॥ प्रभूतमाल्यापणवल्लिः सीवान्प्रियदर्शनः ॥ १९ ॥ तं कृष्णदृष्ट्यया वाचा माल्यार्थमभिमृष्टया ॥
देहीत्युवाच तत्काले मालाकारमकातरम् ॥ २० ॥ ताभ्यां प्रीतो ददौ माल्यं प्रभूतं माल्यजीवनः ॥ भवतोः स्वमिदं चेति प्रोवाच प्रियदर्शने ॥
॥ २१ ॥ प्रीतः सुमनसा कृष्णो गुणकाय वरं ददौ ॥ श्रीस्त्वां मत्संभवा सौम्य धनौषरभिपत्स्यते ॥ २२ ॥ स लब्ध्वा वरमवग्रो माल्यवृत्तिरयो-
मुखः ॥ कृष्णस्य पतितो भूधर्मा प्रतिजग्राह तं वरम् ॥ २३ ॥ यक्षाविमिवति तदा स मेने माल्यजीवकः ॥ स भृशं भयसंविशो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥
॥ २४ ॥ वसुदेवसुतौ तौ च राजमार्गताभुभौ ॥ कुब्जां दृढशतुभूयस्सालेपनभजनम् ॥ २५ ॥ तामाह कृष्णः कुञ्जेति कस्येदमनुलेपनम् ॥
नयस्यम्बुजपत्राक्षि क्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ॥ २६ ॥ सस्मिता संमुखीभूत्वा प्रत्युवाचाऽम्बुजेक्षणम् ॥ कृष्णं जलदग्मभरिं विद्युत्कुटिलगामिनी ॥ २७ ॥
राज्ञस्त्नानगहं यामि तद्गृहाणानुलेपनम् ॥ दृष्ट्वैव त्वारविन्दक्ष विस्मितास्मि वरानन ॥ २८ ॥ यस्वमिच्छसि मे वीर त्वं गृहाणानुलेपनम् ॥ स्थि-
तास्म्यगच्छ भद्रं ते हृदयस्यासि मे प्रियः ॥ २९ ॥ कुतश्चागम्यते सौम्य यन्मां त्वं नावबुध्यस् ॥ महाराजस्य दयितां नित्युक्तमनुलेपने ॥ ३० ॥
तामुवाच हसन्ती तु कृष्णः कुब्जामवस्थिताम् ॥ आवयोगात्रसदृशं दीयतामनुलेपनम् ॥ ३१ ॥ वयं हि देशातिथयो मल्लाः प्राप्ता वरानने ॥ दुष्टं
धनुर्महद्विव्यं राष्ट्रे चैव महर्धिमत् ॥ ३२ ॥ प्रत्युवाचाथ सा कृष्णं प्रियासि मम दर्शने ॥ राजर्हमिदमव्यग्रं तद्गृहाणानुलेपनम् ॥ ३३ ॥ तामुभा-
वन्नुल्लिख्य चारुगात्रौ विरेजतुः ॥ तथिगौ पङ्कदिग्धाङ्गौ यमुनायां यथा वृषौ ॥ ३४ ॥ तां च कुब्जां स्थगोर्मध्ये द्रव्यदुलेनप्रपाणिना ॥ शनै-
स्संपीडयामास कृष्णो लीलाविधानवित् ॥ ३५ ॥ सा च मग्नं स्थगुं मत्वा स्वायताङ्गी शुचिस्मिता ॥ जहासोच्चैःस्तनतटा ऋजुयष्टिलता यथा ॥
॥ ३६ ॥ प्रणयाच्चापि कृष्णं सा बभाषे मत्तकाशिनी ॥ क्व याल्यसि मया रुद्धः कान्त तिष्ठ गृहाण माम् ॥ ३७ ॥ तौ जातहासावन्योन्यं सतला-
क्षेपमव्ययौ ॥ वीक्षमाणौ प्रहसितौ कुब्जायाः श्रुतिविस्तरौ ॥ ३८ ॥

पृष्ठं । स्थदु इति टवर्गीयोपपठे तु मूलम् मृग्यम् । तस्य मध्ये उच्यते देशे शनैः संपीडयामास संतोडयामासेति पठेपि स एवार्थः । तुड मेदने इति धातुः । संतोलयामासेति पठेपि
विषमं पृष्ठं समतया मितवान् ॥ ३५ ॥ अतएव मग्नमर्त्तहितम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सतलक्षेपम् अन्योन्यं दन्तालं यथा स्यात्तथा श्रुतौ श्रोत्रगतौ विस्तरौ गुणकलापो ययोस्तौ ॥ ३८ ॥

राजसंसदम् उपग्रहम् ॥ ३९ ॥ गृध्रचेष्टानौ गुप्तचेष्टाप्रारम्भौ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आ समन्तात् युज्यन्ते योया अस्माद् इत्यायोगो विख्यातिः तया भूषितम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आयोग-
भूतं प्रख्यातं धनुर्महानिमित्तमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ काक एव काकः अयचकित्वेन चञ्चलदृष्टिः उच्छ्वसितव्युच्छ्वासश्चेति समासः कात-
कृष्णस्तु कुञ्जां कामार्तां सस्मितं विससर्ज ह ॥ ततस्तौ कुञ्जया मुक्तौ प्रविष्टौ राजसंसदम् ॥ ३९ ॥ तावुभौ व्रजसंवृद्धौ गोपवेषविभूषितौ ॥
गृध्रचेष्टानौ भूत्वा प्रविष्टौ नृपवरम् तत् ॥ ४० ॥ धनुःशालां गतौ तत्र बालवपरितर्कितौ ॥ हिमवद्भनसंभूतौ सिंहावि मदीकटौ ॥ ४१ ॥ दिह-
क्षन्तौ महत्तत्र धनुरायोगभूषितम् ॥ पप्रच्छतुश्च तौ वीरावायुधागरिकं तदा ॥ ४२ ॥ भोः कंसधनुषां पाल श्रूयतामवयोर्वचः ॥ कतरत्तद्भनुस्तौ-
म्य महायं यस्य वर्तते ॥ ४३ ॥ आयोगभूतं कंसस्य दर्शयस्व यदीच्छसि ॥ स तयोर्देशायमास तद्वनुः स्तम्भसन्निभम् ॥ ४४ ॥ अनारोप्यमसंभे-
द्यं देवैरपि सवासवैः ॥ तद्गृहीत्वा तदा कृष्णस्तौल्यमास वर्यवाद् ॥ ४५ ॥ दोर्भ्यां कमलपत्राक्षः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ तोलयित्वा यथाकामं त-
द्वनुर्दृत्यपूजितम् ॥ ४६ ॥ आरोपयामास बली नामयामास चासकृत् ॥ आनाम्यमानं कृष्णेन प्रकर्षादुरगोपमम् ॥ ४७ ॥ द्विधाभूतमभून्मथ्ये धनु-
रायोगभूषितम् ॥ भङ्क्त्वा तु तद्भनुश्चष्टं कृष्णस्त्वविरतिविक्रमः ॥ निश्चक्राम महावेगस्य च संकर्षणो युवा ॥ ४८ ॥ धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्वो-
षकारिणा ॥ चचालान्तःपुरं सर्वं दिशश्चैव पुष्टरिरे ॥ ४९ ॥ निर्गम्य त्वायुधागाराजमनुगोपसन्निधौ ॥ वेगेनायुधपालस्तु गच्छन्सम्प्राप्तमानसः
॥ ५० ॥ समीपं नृपतेर्गत्वा काकोच्छ्वासोभ्यभाषत ॥ श्रूयतां मम विज्ञाप्यमाश्रयं धनुषो गृहे ॥ ५१ ॥ निर्वृत्तमस्मिन्काले यज्जगतस्संभ्रमो-
पमम् ॥ नरौ कस्याप्यसदृशौ शिखाविततमूर्ध्वजौ ॥ ५२ ॥ नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ ॥ तावत्तःपुरमज्ञातौ प्रविष्टौ कामवेषिणौ ॥
देवपुत्रोपमौ वीरौ बालावि हुताशनौ ॥ ५३ ॥ स्थितौ धनुर्गृहे सौम्यौ सहसा खादिवागतौ ॥ मया दृष्टौ परित्यक्तं रुचिराच्छादनस्रजौ ॥ ५४ ॥
तयोरैकस्तु पद्माक्षश्श्यामपीताम्बरस्रजः ॥ जग्राह तद्वनूतं दुर्याबं देवतैरपि ॥ ५५ ॥ तत्स बालो महत्तपं बलवन्त्रमिवायसम् ॥ आरोपयित्वा
वेगेन नामयामास लीलया ॥ ५६ ॥ आकृष्यमाणं तत्तेन विषाणं बाहुशालिना ॥ मुष्टिदेशे विकृजित्वा द्विधाभूतमभज्यत ॥ ५७ ॥ ततः प्रचलिता
भूमिर्नैव भाति च भास्करः ॥ धनुषो भङ्गनादेन अमतीव नभस्तलम् ॥ ५८ ॥ तदद्भुतं महदृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥ भयाद्भयदृशद्भ्यस्तदि-
हाख्यातुमागतः ॥ न जानामि महाराज कौ तावमितविक्रमौ ॥ ५९ ॥

रश्च सोच्छ्वासश्चेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ संभ्रमोपमम् प्रलयतुल्यम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ आयसमिव अनाम्यम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हारिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ श्रीमद्भोपजिनमानसाय श्रीकृष्णाय नमः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥
 अष्टाविंशे त्वयाध्याये मञ्चानां रचनोच्यते ॥ महामात्राय कंसस्य स्वजनमाथ चिकीर्षितम् ॥ १ ॥ पूर्वोणाध्यायेन, युवं वक्ष्णाणि पवित्रा वसाथे युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गा इत्य-
 धर्चार्थे उपबृंहितः । अस्यार्थस्तु युवं युवां पवित्रा बलेन रजकं हत्वैत्यर्थः । वक्ष्णाणि वसाथे युवोः युवयोः मन्तवो मानयितारः । मालकारकुब्जाप्रभृतयः सर्गाः सृजन्ति माल्यानु-
 लेपनादिकं ते सर्गाः अच्छिद्राः नीचित्वकुब्जत्वाद्विदोषहाना भवन्तीति । अवातिरतमनृतानि विश्वकृतेन मित्रवरुणा सचेथे इत्यस्यापबृंहणार्थं उत्तरो ग्रन्थः । तत्र अयदवोपि
 कंसो यदूनामाधिपत्यमिच्छन्नृतः तेन प्रयुक्तानि महादीनि अनृतानि विश्व सर्वाणि तानि श्वातिरतं तिरस्कृतवन्तौ कृतेन सत्यैवैव यादवत्वेन गोपत्वाच्छादितया प्रागप्रसिद्धेन

एकः कैलाससंकाश एकोऽनगिरिप्रभः ॥ स तु तत्रापरत्वं वै भङ्गत्वा स्तम्भमिव द्विपः ॥ ६० ॥ निष्पपतानिलगतस्सातुगोमितविक्रमः ॥
 अगमत्तं द्विधा कृत्वा न जाने कोप्यसौ नृप ॥ ६१ ॥ श्रुत्वैव धनुषो भङ्गः कंसो विदित विस्तरः ॥ विसृज्यायुधपालं वै प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥ ६२ ॥
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हारिवंशे विष्णुपर्वणि कंसधनुर्भङ्गो नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स चिन्तयित्वा धनुषो भङ्गः
 भोजविवर्धनः ॥ बभूव विमना राजा चिन्तयन्मृशदुःखितः ॥ १ ॥ कथं बालो विगतभरिवमस्य महाबलम् ॥ प्रेक्षमाणस्तु पुरुषैर्धनुर्भङ्गत्वा विनि-
 र्गतः ॥ २ ॥ यस्यार्थे दारुणं कर्म कृतं लोकविगर्हितम् ॥ पितृष्वस्मात्मजान्वीरान्यडेवाहं न्यपेथयम् ॥ ३ ॥ देवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ॥
 नारदोक्तं च वचनं नूनं मह्यमुपस्थितम् ॥ ४ ॥ एवं राजा विचिन्त्याथ निष्क्रम्य स्वगृहोत्तमात् ॥ प्रेक्षागारं जगामाशु मञ्चानामवलोककः ॥ ५ ॥
 स दृष्ट्वा सर्वनिमुक्तं प्रेक्षागारं नृपोत्तमः ॥ श्रेणीनां दृढनिमुक्तैर्मञ्चवैर्निरन्तरम् ॥ ६ ॥ सोत्तमागारयुक्ताभिर्वलभीभिर्विभूषितम् ॥ छद्माभिः संप्र-
 वृद्धाभिरैकस्तम्भैर्विभूषितम् ॥ ७ ॥ सर्वतः सारनिर्व्यूहं स्वायत्तं सुप्रतिष्ठितम् ॥ उदयाच्छिष्टसुच्छिष्टं मञ्चरोहणमुत्तमम् ॥ ८ ॥

मित्रावरुणौ सूत्रान्तर्गमिणौ रामकृष्णौ सचेथे संगच्छेथ युवाम् तत्र कंसस्यानृतत्वमत्र महामात्रकथया उपबृंहते । स चिन्तयित्वेति । भोजविवर्धनो भोजच्छेदी ॥ १ ॥ २ ॥
 यस्यार्थे यन्निमित्तम् ॥ ३ ॥ वचनं न वसुदेवत्यो राजाविव विफलकृत इत्येवंरूपम् ॥ ४ ॥ प्रेक्षागारं धनुर्महप्रक्षयं कृतं स्थानम् ॥ ५ ॥ निर्युक्तं निष्पन्नं श्रेणीनाम् एकशिल्पोपजीविनां
 दृढं नियुक्तैर्दस्युक्तैः दृढवद् ॥ ६ ॥ स एको मञ्चरोहणं दृष्ट्वा रङ्गमाज्ञापयतेति व्यवहितेन संबन्धः । वलभीभिः उभयतो नमस्तक्षद्वयाभिः छद्माभिः षट्स्तम्भाभिः कूटभिः पार्श्वे
 कोष्ठकोष्ठकैः सप्तच्छादिकैः चतुस्तम्भैः ७ ॥ सारनिर्व्यूहं दृढं नागदन्ता गृहाभिर्यतदारुणपाणि यत्र । उदयम् उच्चम् अच्छिष्टम् असंकुचितं सुच्छिष्टं च मञ्चरोहणं सोपानगङ्गिष्वत्र ॥ ८ ॥

परिक्षितं व्याहृतम् ॥ ९ ॥ रङ्गयदुग्रहम् आज्ञापयत आज्ञापितवाच् । सचित्रा इत्यादि मञ्चवादानां विशेषणम् ॥ १० ॥ वपुष्मन्तश्चित्रपुरुषादियुक्ताः उत्तरच्छदा महास्तराणि ॥ ११ ॥ करीपस्य शुष्कगोमयचूर्णस्य राशयः मङ्गलार्थं वा ॥ १२ ॥ पानकुम्भाः घटोच्छादिकाः ॥ १३ ॥ कषायाः रसाः प्राशिकाः युद्धधर्मविदः ॥ १४ ॥ प्रे-
तृपासनपरिक्षितं संचारपथसंकुलम् ॥ छत्रं तद्वेदिकाभिश्च मानुषौघभरक्षमम् ॥ ९ ॥ स दृष्ट्वा भूषितं रङ्गमाज्ञापयत बुद्धिमान् ॥ शस्त्रसचित्रा-
स्समालयाश्च सपताकास्तथैव च ॥ १० ॥ सुवासिता वपुष्मन्त उपनीतोत्तरच्छदाः ॥ क्रियन्तां मञ्चवाटाश्च वलयो वीथयस्तथा ॥ ११ ॥ रङ्ग-
वाटे करीपस्य कलयन्तां राशयोव्ययाः ॥ पटास्तरणशोभाश्च वलयश्चानुहूतः ॥ १२ ॥ स्थाप्यन्तां मुनिखाताश्च पानकुम्भा यथाक्रमम् ॥ उ-
दभारसहास्सर्वे सकाञ्चनघटोत्तमाः ॥ १३ ॥ वलयश्चोपकलयन्तां कषयाश्चैव कुम्भशः ॥ प्राशिकाश्च निमन्यन्तां श्रेण्यश्च सपुरोगमाः ॥ १४ ॥
आज्ञा च देया मङ्गलानां प्रेक्षकाणां तथैव च ॥ समाजे मञ्चवाटाश्च कलयन्तां सूपकल्पिताः ॥ १५ ॥ एवमाज्ञाप्य राजा स समाजविधिसुत्तमम् ॥
समाजवाटान्निष्क्रम्य विवेश स्वं निवेशनम् ॥ १६ ॥ आह्वानं तत्र संचक्रे तस्य मल्लद्वयस्य वै ॥ चाणूरस्या प्रमेयस्य मुष्टिकस्य तथैव च ॥ १७ ॥
तौ तु महौ महावीर्यौ वलिनौ बाहुशालिनौ ॥ कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य दृष्टौ विविशतुस्तदा ॥ १८ ॥ तौ सर्मापगतौ दृष्ट्वा महौ जगति विश्रुतौ ॥
उवाच कंसो नृपतिस्सोपन्यासमिदं वचः ॥ १९ ॥ भवन्तौ मम विख्यातौ महौ वीरध्वजोच्छ्रितौ ॥ पूजितौ च यथान्यायं सत्काराहौ विशेषतः ॥
॥ २० ॥ तन्मतो यदि सत्कारस्समर्थते सुकृतानि च ॥ कर्तव्यं मे महत्कर्म भवद्भ्यां स्वेन तेजसा ॥ २१ ॥ यावतौ मम संवृद्धौ व्रजे गोपालका-
वुभौ ॥ संकर्षणश्च कृष्णश्च बालावपि जितश्रमौ ॥ २२ ॥ एतौ रङ्गगतौ युद्धे युद्धयमानौ वनेचरौ ॥ निपातानन्तरं शीघ्रं हन्तव्यौ नात्र संशयः ॥
॥ २३ ॥ बालाविमौ सुचपलवाक्रियाविति सर्वथा ॥ नावज्ञा तत्र कर्तव्या कर्तव्यो यत्न एव हि ॥ २४ ॥ ताभ्यां युधि निरस्ताभ्यां गोपाभ्यां रङ्ग-
संनिधौ ॥ आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो मम भविष्यति ॥ २५ ॥ नृपतेस्सहस्रयुक्तेर्वचोभिर्दृष्टमानसौ ॥ ऊचतुदुद्रसंमतौ महौ चाणूरमुष्टिकौ ॥ २६ ॥
यद्यवयवस्तौ प्रमुखे स्थास्येते गोपकिल्बिषौ ॥ हतावित्येव मन्तव्यौ प्रेतरूपौ तपस्विनौ ॥ २७ ॥ यद्वावां प्रतियोत्स्येते तव वीरिष्टपरिप्लुतौ ॥ आ-
वाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखे तौ वनेचरौ ॥ २८ ॥

क्षकाणां युद्धसाक्षिणाम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सोपन्यासं सोपपत्तिकम् ॥ १९ ॥ वीरध्वजः सोत्कर्षमूचकं तोडरादि तेन उच्छ्रितौ ॥ २० ॥ २१ ॥ जितश्रमौ कदाचिदपि न
अभवन्तौ ॥ २२ ॥ निपातानन्तरं संबन्धमात्रेणेत्यर्थः ॥ २३ ॥ अक्रियौ अशिक्षितौ ॥ २४ ॥ आयत्याम् उत्तरकाले तदात्वे वर्तमानकाले ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रमुखे तौ निहन्तव्याविति

शेषः ॥२८॥ २९॥ ३०॥ दानोत्कटकः मद्रोत्कटगण्डः ॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८॥ ६९॥ ७०॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥ ८१॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥ ९०॥ ९१॥ ९२॥ ९३॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥

एवं वाग्विषमुत्पृज्य तावुभौ मल्लपुङ्गवौ ॥ अनुज्ञातौ नरेन्द्रेण स्वे गृहे तौ प्रजमनुः ॥ २९॥ महामात्रं ततः कंसो बभाषे हस्तिजीविनम् ॥ हस्ती कुवल्यापीडस्समाजद्धारि तिष्ठतु ॥ ३०॥ बलवान्मदलोलाक्षश्चपलः क्रोधनो नृपु ॥ दानोत्कटकश्चण्डः प्रतिवारणरोषणः ॥ ३१॥ स संनोदयितव्यस्ते तावुदिश्य वनौकसौ ॥ वसुदेवसुतौ वीरौ यथा स्यातां गतायुषौ ॥ ३२॥ त्वया चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोष्ठजीविनौ ॥ भवेतां पतितौ रङ्गे पश्येममहमुत्कटौ ॥ ३३॥ ततस्तौ पतितौ दृष्ट्वा वसुदेवस्सबान्धवः ॥ छिन्नमूलो निरालम्बस्सभायौ विनशिष्यति ॥ ३४॥ ये चेमे यादवा मूर्खास्सर्वे कृष्णपरायणाः ॥ विनशिष्यन्ति छिन्नाशा दृष्ट्वा कृष्णं निपातितम् ॥ ३५॥ एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मल्लैर्वा स्वयमेव वा ॥ पुरीं निर्यादवौ कृत्वा विचरिष्याम्यहं सुखी ॥ ३६॥ पिता हि मे परित्यक्तो यादवानां कुलोद्ग्रहः ॥ शेषाश्च मे परित्यक्ता यादवाः कृष्णपक्षिणः ॥ ३७॥ न चाहमुग्रसेनेन जातः किल सुतार्थिना ॥ मानुषेणाल्पवीर्येण यथा मामाह नारदः ॥ ३८॥ महामात्र उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन्देवर्षिणा पुरा ॥ आश्रयमेतत्कथितं त्वतः श्रुतमरिदम् ॥ ३९॥ कथमन्येन जातस्त्वमुग्रसेनान्तिपुर्विना ॥ तव मात्रा कथं राजन्कृतं कर्मदुर्महद्दशम् ॥ ४०॥ अन्यापि प्राकृता नारी न कुर्याच्च जुगुप्सितम् ॥ विस्तरं श्रोतुमिच्छामि ह्येतत्कौतूहलं हि मे ॥ ४१॥ कंस उवाच ॥ यथा कथितवान्विप्रो महर्षिर्नारदः प्रभुः ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ॥ ४२॥ आगतश्शक्रसदनात्स वै शक्रसखो मुनिः ॥ चन्द्रांशुशुक्लवसनो जटामण्डलमुद्रहन् ॥ ४३॥ कृष्णजिनोत्तरीयेण रुक्मयज्ञोपवीतवाच ॥ दण्डी कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ॥ ४४॥ गता चतुर्णां वेदानां विद्वान्गान्धर्ववेदवित् ॥ स नारदोऽथ देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोव्ययः ॥ ४५॥ तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि ॥ पादार्घ्यमासनं दत्त्वा संप्रवेक्ष्योपविश्य ह ॥ ४६॥ सुखोपविष्टोऽथ मुनिः पृष्ट्वा च कुशलं मम ॥ उवाच च प्रीतमना देवर्षिर्भवितात्मवाच ॥ ४७॥ नारद उवाच ॥ पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ इदमकं मम वचश्श्रूयतां प्रतिगृह्यताम् ॥ ४८॥ गतोऽहं देवसदनं सौवर्णं मेरुपर्वतम् ॥ सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूढनि ॥ ४९॥ तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः ॥ भवतस्सानुगस्यैव वधोपायस्सुदारुणः ॥ ५०॥ तत्र यो देवकीगर्भो विष्णुलोकनमस्कृतः ॥ योऽस्या गर्भाष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ ५१॥ देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः ॥ परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ ५२॥

श्य गृहं ततः पावसाहितम् अर्घं दत्वा आचमनं च दत्वा तत्स्तान्धौ स्मरन् पविष्य ॥४॥ भावितात्मवान् पूतचित्रः ॥७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ अस्याः देवक्याः ॥५१॥ ५२॥

रिपवे रिपौ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ६

॥ ६५ ॥ नीयते अनियत नीति इत्य० ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विहायसा आकाशमार्गेण कामागमः इच्छया गन्तुं शीलः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ काननानि आरोपितवृक्षाणि । वना-

यन्तश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पातनं प्रति ॥ नावज्ञा रिपवे कार्या दुर्बले स्वजनेपि वा ॥ ५३ ॥ न चायमुग्रसेनस्स पिता तव महाबलः ॥ दुर्मिलो नाम तेजस्वी सौभस्य पतिरुज्जितः ॥ ५४ ॥ श्रुत्वाहं तद्रक्षस्तस्य किंचिदेषमन्वितः ॥ भूयोपृच्छं कथं ब्रह्मन्दुर्मिलो नाम दानवः ॥ ५५ ॥ मम मात्रा कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः ॥ एतदिच्छास्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ॥ ५६ ॥ नारद उवाच ॥ इत्त ते कथयिष्यामि शृणु राज-
न्यथार्थतः ॥ दुर्मिलस्य च मात्रा ते संवादं च समागमम् ॥ ५७ ॥ सुयामुनं नाम नगं तव माता रजस्वला ॥ प्रेक्षितुं सहिता स्त्रीभिर्गता वै सा कु-
तूहलात् ॥ ५८ ॥ सा तत्र रमणीयेषु रुचिरदुर्मसालेषु ॥ चचार नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ॥ ५९ ॥ किन्नरगोद्वीपमधुराः प्रतिश्रुत्याभिनादिताः ॥ ६० ॥ एतस्मिन्नन्तरे वायुर्वनराजिविनिस्तृतः ॥ तद्व्यः कुसुमगन्धाढ्यो ववौ मन्मथबोधनः ॥ ६१ ॥ द्विरेफाभरणाश्चैव कदम्बा वायुचटिताः ॥
मुमुचुर्गन्धमधिकं संततासारमूर्च्छिताः ॥ ६२ ॥ केसराः पुष्पवर्षैश्च ववुषुर्मदबोधनाः ॥ नीपा दीपा इवाभान्ति पुष्पकण्टकधारिणः ॥ ६३ ॥ मही-
नवतृणच्छन्ना शक्रगोपविभूषिता ॥ यौवनस्थेव वनिता स्वं दधारार्तेव वपुः ॥ ६४ ॥ अथ सौभपतिश्चीमान्दुर्मिलो नाम दानवः ॥ भविष्यदैवयो-
गेन विधात्रा तत्र नीयते ॥ ६५ ॥ कामगेन रथेनाशु तरुणादित्यवर्चसा ॥ गृहच्छया गतस्तत्र सुयामुनदिदृक्षया ॥ ६६ ॥ विहायसा कामगमो म-
नसोऽप्यशुगामिना ॥ स तं प्राप्य पर्वतेन्द्रमवतीर्य रथोत्तमात् ॥ ६७ ॥ पर्वतोपवने न्यस्य रथं परथारूजम् ॥ अथासौ सूतसहितश्चचार नगमूढे-
धातुपिनदैश्च शृङ्गैर्वहुभिरुच्छ्रितैः ॥ ७१ ॥ नानारत्नविचित्रेषु काञ्चनजनराजतान् ॥ नानाकुसुमगन्धाढ्यान्नानास त्वर्णैर्युतान् ॥ ७२ ॥ नाना-
द्विजगैस्तृष्टान्नानापुष्पफलदुर्मान् ॥ नानौषधिसमायुक्तामृषिसिद्धनुसेवितान् ॥ ७३ ॥ विद्याधराक्किपुरुषावृक्षवानरराक्षसान् ॥ सिंहाव्यान्नान्यराहंश्च
महिषाच्छरभाञ्छसान् ॥ ७४ ॥ सुमरांश्चमरान्यङ्कून्मातङ्गान्यक्षराक्षसान् ॥ एवं बहुविधानपश्यन् चरमाणो नगोत्तमम् ॥ ७५ ॥
नि रोपितवृक्षाणि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥७६॥ ७७ ॥ ७८ ॥ नारायणोऽहं निर्भिव जाता उर्वशी ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ अचिरप्रभा विद्युदिव योषिद्विषाण्योषिद्विषाण्यम् । यद्वा गणान्वनं च प्रद्योतयत् रूपं दधानेति
 शेषः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ निर्दयं यथा स्यात्तथा मे माम् हृदयाग्निः कामाग्निः वद्धयति छिनत्ति दहतीत्यर्थः । मन्यथाग्निना षष्ठ्यर्थे तृतीया ॥ ८५ ॥ नोपलभ्य
 दूराद्दृष्टुं नृपतिर्देवीं देवसुतोपमाम् ॥ क्रीडमानां सर्वाभिश्च पुष्पं चैव विचिन्वतीम् ॥ ७६ ॥ ततश्चान्तो सुश्रोणीं सर्वाभिस्सह संवृताम् ॥ दृष्ट्वा
 सौभपतिर्दूराद्विस्मयन्मूतमब्रवीत् ॥ ७७ ॥ कस्येयं मृगशवाक्षी वनान्तरविचारिणी ॥ रूपैर्दार्थ्यगुणोपेता मन्यथस्य रतिर्यथा ॥ ७८ ॥ शचीव पुरुहूतस्य
 उताहो वा तिलोत्तमा ॥ नारायणोऽहं निर्भिव संभूता वरवर्णिनी ॥ ऐलस्य दयिता देवी योषिद्रत्नं किमुर्वशी ॥ ७९ ॥ क्षीराणो वै मथ्यमाने सुरासुर-
 गणैस्सह ॥ मन्यानं मन्दरं कृत्वामृतामृतिमिति नःश्रुतम् ॥ ८० ॥ ततोमृतात्समुत्तस्थौ देवी श्रीलोकभाविनी ॥ नारायणाङ्गुलुलिता किं श्रोण्या
 वराङ्गना ॥ ८१ ॥ नीलमेघान्तरगता द्योतयन्त्यचिरप्रभा ॥ तथा योषिद्विषाण्यमध्ये रूपं प्रद्योतयद्गनम् ॥ ८२ ॥ अतीव सुकुमाराङ्गी सुप्रभेन्दुनि-
 भानना ॥ दृष्ट्वा रूपमनिन्द्याङ्गया विभ्रान्तो व्यकुलेन्द्रियः ॥ ८३ ॥ कामस्य वशमापन्नो मनो विह्वलतीव मे ॥ भृशं कृन्तति मेङ्गानि सायकैः कुसु-
 मायुधः ॥ ८४ ॥ भित्वा हृदि शरान्पञ्च निर्दयं हन्ति मे मनः ॥ हृदयाग्निं वद्धयति आव्यसिक्तद्विषानलः ॥ कथमद्य भवेत्कार्यं शमार्थं मन्मथा-
 ग्निना ॥ ८५ ॥ केनोपायेन किं कुर्मो भजेन्यां मत्तगामिनी ॥ एवं बहु चिन्तयानो नोपलभ्य च दानवः ॥ ८६ ॥ मूतमाह मुहूर्तं तु तिष्ठस्व त्वमि-
 हानय ॥ अहं यास्यामि तां द्रष्टुं कस्येयमिति योषितम् ॥ ८७ ॥ प्रतीक्षमाणस्तिष्ठस्व यावदागमनं मम ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य तथास्त्विति वचो-
 ब्रवीत् ॥ ८८ ॥ एवमुक्त्वा दानवेन्द्रो गमनाय मनो दधे ॥ वार्युपरपृश्य बलवान्ध्यानमेवान्वचिन्तयत् ॥ ८९ ॥ मुहूर्तं ध्यानमात्रेण दृष्टं ज्ञानबलततः ॥
 उग्रसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमुपागतः ॥ ९० ॥ उग्रसेनस्य रूपं वै कृत्वा स्वं परिवर्त्य सः ॥ उपासर्पन्महाबाहुः प्रहसद्दानवेऽश्वरः ॥ ९१ ॥
 स्मयमानश्च शनकैर्जत्राहामितवीर्यवान् ॥ उग्रसेनस्य रूपेण मातरं ते व्यधर्षयत् ॥ ९२ ॥ सा पतिस्निग्धहृदया तं भावेनोपसर्पती ॥ शङ्किता
 चाभवत्पश्चात्तस्य गौरवदर्शनात् ॥ ९३ ॥ सा तमाहोत्थिता भीतान त्वं मम पतिर्भुवम् ॥ कश्च त्वं विकृताचारो येनास्मि मलिनीकृता ॥ ९४ ॥
 एकभर्तृव्रतमिदं मम संदूषितं त्वया ॥ पत्युर्मै रूपमास्थाय नीचनीचेन कर्मणा ॥ ९५ ॥ किं मां वक्ष्यन्ति रुषिता बान्धवाः कुलपांसनीम् ॥
 जुगुप्सिता च वत्स्यामि पतिपक्षेर्निराकृता ॥ ९६ ॥

अनुपलभ्य धैर्यमिति शेषः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ गौरवदर्शनात् स्तेः स्पर्शगौरवान्मनवात् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

अक्षान्तम् अक्षाणाम् इन्द्रियाणाम् अन्तो नाशो यस्य तम् ॥ ९ ॥ प्रसजन्तीं कलहायमानां क्षितः धिक्कृतः ॥ ९ ८ ॥ १ ॥ व्यभिचारदमतुसंबन्धजात् चित्तस्य चक्षलवात्स्वा-
भाभिचारवदयममानुषजो व्यभिचारस्तव न दोषायेत्यर्थः ॥ १ ० ॥ स्त्रियः कुन्तीमदयन्तीप्रभृतयः ॥ १ ॥ शुद्धकेशान्यानि कानि च पापानि केशानाश्रित्य तिष्ठन्तीति वचनात् नि-
ष्पापान् अस्मानपि विधुन्वन्ती भर्त्सयन्ती यदिच्छसि तद्भाषसे यथेष्टं प्रलपसि मौढ्यादित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ धिमिति । कुल्यादीनामप्यापद्धमपेक्षया पुरुषान्तरसंबन्धो न
धिकं त्वामीदृशमक्षान्तं दुष्कुलं व्युत्थितेन्द्रियम् ॥ अविश्वास्यमनगुण्यं परद्वाराभिर्मर्शनम् ॥ ९ ७ ॥ स तामाह प्रसजन्ती क्षितः क्रोधेन दानवः ॥
अहं वै द्रुमिलो नाम सौभस्य पतिरुर्जितः ॥ ९ ८ ॥ किं मां क्षिपसि रोषेण मृढे ण्डितमानिनि ॥ मानुषं पतिमाश्रित्य नीचं मृत्युवशं स्थितम् ॥
॥ ९ ९ ॥ व्यभिचारात् दुष्यन्ति स्त्रियः स्त्रीमानगर्विते ॥ न ह्यासां नियता बुद्धिर्मानुषाणां विशेषतः ॥ १ ० ॥ शून्यन्ते हि स्त्रियो बह्व्यो व्यभिचारव्य-
तिक्रमैः ॥ प्रसूता देवसंक्रान्ता नृत्रास्त्रिभ्रूलविक्रमान् ॥ १ ॥ अतीव हि त्वं ब्रालोके पतिधर्मवती सती ॥ शुद्धकेशान्विधुन्वन्ती भाषसे यथादिच्छसि ॥ २ ॥
कस्य त्वमिति यच्चाहं त्वयोक्तो मत्तकाशिनि ॥ कंसस्तस्माद्रिपुच्छंसी तव पुत्रो भविष्यति ॥ ३ ॥ सा सरोषा पूनर्भूत्वा निन्दन्ती तस्य तं वरम् ॥ उवाच व्य-
थिता देवी दानवं धृष्टवादिनम् ॥ ४ ॥ धिक्ते वृत्तं सुदुष्टं यः सर्वा निन्दसि स्त्रियः ॥ सन्ति स्त्रियो नीचवृत्तास्सन्ति चैव पतिव्रताः ॥ ५ ॥ यास्त्वैकपत्न्य-
इश्रूयन्तेऽरुन्धतप्रिमुखाः स्त्रियः ॥ धृता याभिः प्रजास्सर्वा लोकाश्चैव कुलाधम ॥ ६ ॥ यस्त्वया मम पुत्रो वै दत्तो वृत्तविनाशनः ॥ न मे बहुमतस्वेष
शृणु चापि यदुच्यते ॥ ७ ॥ उत्पत्स्यति पुमान्नाचः पतिव्रतो ममाऽद्य यः ॥ भविष्यति स ते मृत्युर्यश्च दत्तस्त्वया सुतः ॥ ८ ॥ द्रुमिलस्त्वे-
वमुक्तस्तु जगामाकाशमेव तु ॥ तेनैव रथमुख्येन दिव्येनाप्रतिगामिना ॥ ९ ॥ जगाम च पुरीं दीना माता तद्दहेव ते ॥ मामेवमुक्त्वा भगवान्नाश्रदो
मुनिसत्तमः ॥ १ ० ॥ दीप्यमानस्तपोवीर्यात्साक्षादग्निरिव ज्वलन् ॥ वल्लकीं वाद्यमानो हि सप्तस्वरविमृच्छिताम् ॥ १ १ ॥ गायनो लक्ष्यवीर्यो स जगाम
ब्रह्मणोन्तिकम् ॥ शृणुष्वेदं महामात्र निबोध वचनं मम ॥ १ २ ॥ तथ्यं चोक्तं नारदेन त्रैलोक्यज्ञेन धीमता ॥ अलं बलेन वीर्येण नयेन विनयेन च ॥ १ ३ ॥
प्रमाणैर्वीपि वीर्येण तेजसा विक्रमेण च ॥ सत्येन चैव दानेन नान्योस्ति सदृशः पुमान् ॥ १ ४ ॥ विदित्वा सर्वमात्मानं वचनं श्रद्धाभ्युदयम् ॥ क्षेत्रज्ञोहं
सुतस्तस्य उग्रसेनस्य हस्तिप ॥ १ ५ ॥ मातापितृभ्यां संत्यक्तः स्थापितस्त्वेन तेजसा ॥ उभाभ्यामपि विद्विष्टो बान्धवैश्च विशेषतः ॥ १ ६ ॥
कामविकारेणेत्यर्थः । सः त्वं तु सर्वासां निन्दां कुर्वन् पापतमोऽस्येत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पुमान् ईश्वरः ते तव त्वत्पुत्रस्य च मयि जातस्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ १ ० ॥ वाद्य-
मानः वादयन् ॥ १ १ ॥ लक्ष्यवीर्यी ब्रह्मलोकमार्गं देवयानम् ॥ १ २ ॥ १ ३ ॥ सहो मयेति शेषः ॥ १ ४ ॥ १ ५ ॥ १ ६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायामष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ एकोनत्रिंशे कंससप्तमुखस्याथ मारणम् ॥ श्रीकृष्णेन कुवल्यापीडनाम्नो निरूप्यते ॥
 ॥ १ ॥ तस्मिन् इति ॥ यत्र मञ्चाः भान्ति समाजवाटः प्राङ्मुखैर्मञ्चगारैः शुशुभे इति पञ्चमवतुर्थतृतीयस्थानां पदानां संबन्धः । तत्र मञ्चाः कीदृशा इत्यत आह द्वि-
 तीयेन श्लोकेन । सचित्रेति । चित्रसहिताः सचित्राः अष्टास्रयो अष्टकोणाश्चरणा येषां ते सचित्राष्टास्रिचरणाः ॥ २ ॥ निर्मुक्तैः विरलतनुभिरन्तःपैद्युक्तानि मञ्चागाराणि येषु
 स्थिताः राजद्वाराः सर्वं बहिर्मुखं पश्यन्ति बाह्याश्च तावन्न पश्यन्ति तादृशैश्चारुनिर्मुक्तैः ॥ ३ ॥ सुनियुक्तैः शोभनाः निर्युक्ताः मञ्चद्वयो येषु तैः ॥ ४ ॥ स्वकर्मद्रव्ययुक्ताभिः यस्य शिल्प-

एतानपि हनिष्यामि यादवान्कृष्णपक्षिणः ॥ तदिमौ घातयित्वा तु हस्तिना गोपकिल्बिषौ ॥ १७ ॥ तद्गच्छ गजमारुह्य साङ्गशप्रासतोमरः ॥
 स्थिरो भव महामात्र समाजद्वारि माचिरम् ॥ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते विलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवाक्यं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्नहनि विवृत्ते द्वितीये समुपस्थिते ॥ आपूर्यत महारङ्गः पौर्युद्धदिदृक्षुभिः ॥ १ ॥ सचित्राष्टास्रिचरणास्साङ्गल-
 द्वारवेदिकाः ॥ सगवाशार्द्धचन्द्राश्च सुतल्पोत्तमभूषिताः ॥ २ ॥ प्राङ्मुखैश्चारुनिर्मुक्तैर्माल्यदामावतंसितैः ॥ अलंकृतैर्विराजद्भिः शारदैरिव तोयदैः ॥
 ॥ ३ ॥ मञ्चगारैः सुनियुक्तैर्युद्धाय सुविभूषितैः ॥ समाजवाटः शुशुभे समेधौ च इवार्णवः ॥ ४ ॥ स्वकर्मद्रव्ययुक्ताभिः पताकाभिर्निरन्तरम् ॥
 श्रेणीनां च गणानां च मञ्चा भान्त्यचलोपमाः ॥ ५ ॥ अन्तःपुरचरणां च प्रेक्षागारण्यनेकशः ॥ रेजुः काञ्चनचित्राणि रत्नज्वालाकुलानि च ॥ ६ ॥
 तानि रत्नौघकृतानि ससानुग्रहाणि च ॥ रेजुर्जवानिकाक्षैरपस्सपक्षा इव खे नगाः ॥ ७ ॥ तत्र चामरहारैश्च भूषणानां च सिञ्जितैः ॥ वाणीनां च
 विचित्राणां विचित्राश्चेरुर्चिषः ॥ ८ ॥ गणिकानां पृथङ् मञ्चादशुभैरास्तरणाम्बरैः ॥ शोभिता वारमुख्याभिर्विमानप्रतिमौजसः ॥ ९ ॥ तत्रासनानि
 ख्यातानि पर्यङ्काश्च हिरण्यमयाः ॥ प्रकर्षाणां कुशाश्चित्रास्सपुष्पस्तवकैर्वृताः ॥ १० ॥ सौवर्णाः पानकुम्भाश्च पानभूम्यश्च शोभिताः ॥ फलावदंश-
 पूर्णाश्च चाङ्गेर्यः पानयोजिताः ॥ ११ ॥ अन्ये च मञ्चा बहवः काष्ठसंचयबन्धनाः ॥ रेजुः प्रस्तरणास्तत्र शतशोथ सहस्रशः ॥ १२ ॥

वतो यदुपकरणद्रव्यं तेन चिह्निताभिः श्रेणीनाम् अनेकजतीनामप्येकशिल्पोपजाविनाम् गणानाम् एकजतीनाम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ तानीति । जवनिकाक्षरैरक्षैरन्तर्द्विर्हस्तिरोहिता-
 धोमागानि रत्नौघैः कलत्रानि कृतानि प्रेक्षागाराणि ससानुग्रहाणि उपरिदेशे सपताकानि खे सपक्षपर्ववद्धान्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥ तत्र प्रेक्षागारेषु ॥ ८ ॥ ९ ॥ कुथाः आस्तरणविशेषाः ॥
 ॥ १० ॥ फलावदंशाः जन्वीरादुपदंशास्तेः पूर्णाः चाङ्गेर्यः चुक्रिकादिपानरसाः पानयोजिताः पानार्थं स्थापिताः ॥ ११ ॥ प्रस्तरणाः प्रकृष्टास्तरणाः ॥ १२ ॥

उत्तमागारिकाः गृहोपरि गृहं यत्तदुत्तमागारं तत्र भवाः । सूक्ष्मजालद्वारावलोक्यो यस्तदन्तः । प्रेक्षागृहाः प्रेक्षार्था गृहाः ॥ १३ ॥ ग्राहमुखः प्रेक्षागारः कंसस्य चक्राशो इति द्वयोः संबन्धः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ राजा कंसः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ आवलितानि प्रस्तुतानि अम्बराणि येषाम् ॥ २० ॥ ध्वेदितं तत्साहितेन आस्फोटितेन आस्फा-
उत्तमागारिकाश्चैव सूक्ष्मजालवलोकितः ॥ स्त्रीणां प्रेक्षागृहा भान्ति राजहंसा इवाम्बरे ॥ १३ ॥ ग्राहमुखश्चानिर्गुप्तो मेरुद्वारसमप्रभः ॥ रू-
क्मपत्राभिस्तम्भाश्चित्रनिर्योगशोभितः ॥ १४ ॥ प्रेक्षागारस्स कंसस्य प्रचक्राशोधिकं त्रिया ॥ शोभितो माल्यदुर्गमैश्च निवासकृतलक्षणः ॥
॥ १५ ॥ तस्मिन्नाजनाकीर्णं जनौघप्रतिनादितं ॥ समाजवाटे संस्तब्धेकम्पमानार्णवप्रभे ॥ १६ ॥ राजा कुवल्यापीडस्समाजद्वारि कुञ्जरः ॥
तिष्ठत्विति समाज्ञाय प्रेक्षागारमुपाययौ ॥ १७ ॥ स शुक्ले वाससी विश्रच्छेतव्यजनचामरः ॥ शुशुभे श्वेतमुकुटश्चेताम्र इव चन्द्रमाः ॥ १८ ॥
तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य धीमतः ॥ रूप्मप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः प्रोजुर्जयाशिषः ॥ १९ ॥ ततः प्रविविशुर्मह्य रङ्गमावलिताम्बराः ॥
तिस्रश्च भागशः कक्षाः प्राविशन्वल्लिशालिनः ॥ २० ॥ तत्तस्मूर्यनिनादेन ध्वेडितास्फोटितेन च ॥ वसुदेवसुतौ ह्यौ रङ्गद्वारमुपस्थितौ ॥ २१ ॥
(बल्लवौ वस्त्रसंवीतौ सुगवन्दनभूषितौ ॥ ऊर्ध्वपीडौ स्रगापीडौ बाहुशस्त्रकृतौ यमौ ॥ आस्फोटयन्तावन्योन्यं बाहू चैवार्णोपमौ) ॥ २२ ॥ तावापत-
न्तौ त्वरितौ प्रतिषिद्धौ वराननौ ॥ तेन मत्तेन नागेन चोद्यमानेन वै भृशम् ॥ २३ ॥ स मत्तहस्ती दुष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करम् ॥ चकार चो-
दितो यत्नं निहन्तुं बलकेशवौ ॥ २४ ॥ ततः प्रहसितः कृष्णस्त्रास्यमानो गजेन वै ॥ कंसस्य तन्मत्तं चैव जगहं स दुरात्मनः ॥ २५ ॥ त्वरते खलु कंसायं
गन्तुं वैवस्वतक्षयम् ॥ यो मामनेन नागेन प्रघर्षयितुमिच्छति ॥ २६ ॥ सन्निहृष्टे ततो नागे गर्जमाने तथा घने ॥ सहस्रोत्पत्य गोविन्दश्चक्रं तालस्वनं प्र-
भुः ॥ २७ ॥ ध्वेडितास्फोटितं गच्छन् कृत्वा नागस्य चाग्रतः ॥ करं ससीकरं तस्य प्रतिजग्राह वक्षसा ॥ २८ ॥ विषाणान्तरगो भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः ॥
बवाधे तं गर्जं कृष्णः पवनस्तोयदं यथा ॥ २९ ॥ सहस्ताग्राद्दिनिष्क्रान्तो विषाणाग्राच्च दन्तिनः ॥ विमुक्तः पदमध्याच्च कृष्णो द्विपमपोथयत् ॥ ३० ॥
सोतिकाग्रस्तु संमूढो हन्तुं कृष्णमशकुवन् ॥ गजस्त्वेधेव गात्रेषु मथ्यमानो ररास ह ॥ ३१ ॥ पपात भूमौ जानुभ्यां दशनाभ्यां तुतोद च ॥
मदं सुस्त्राव रोषाच्च धर्मापाये यथा घनः ॥ ३२ ॥ कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा शिशुलीलया ॥ निधनाय मतिं चक्रे कंसद्विष्टेन चेतसा ॥ ३३ ॥
लनेन उपलक्षितौ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ करं शुण्डादण्डम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तालस्वनं गजं कोपयितुं कत्तालिकाव्यन्त्रिम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ बवाध व्याकुलं च-
कार ॥ २९ ॥ अपोथयत् पुच्छाकर्षणेन भूमौ धर्षितवान् ॥ ३० ॥ संमूढः व्याकुलः ररास शब्दं कृतवान् ॥ ३१ ॥ दशनाभ्यां मूलतो मग्राभ्यां तुतोद व्यथां प्राप ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

प्रमुखे भ्रूमध्यदेशे विषाणं दन्तम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सतीति सन्धिरार्षः । महान्महान्तम् ॥ ३९ ॥ तोरणस्य बहिर्दरस्य अङ्गानि स्वभा-
 दीनि तोरणं वाहनं गजस्तस्याङ्गानितीति दन्तद्वयं दाभ्यां गृहीतमित्यन्ये ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भोजराजः कंसः विषसाद विषादं प्राप । तत्र हेत्वन्तरं पौराणामनुरागं च कृष्णे
 स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुम्भादुन्नतरम् ॥ दोभ्यां विषाणमुत्पाठ्य तैर्नैव प्राहरत्तदा ॥ ३४ ॥ स तेन वज्रकल्पेन स्वेन दूत्तेन कुञ्जरः ॥ हय-
 मानशङ्कन्मूत्रं मुमोचार्तो ररास ह ॥ ३५ ॥ कृष्णजर्जरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यार्त्तचेतसः ॥ कदाभ्यामितिमुत्साव वेगवद्भूरि शोणितम् ॥ ३६ ॥ लाङ्गूलं
 चास्य वेगेन निश्चर्कषं हलधुधः ॥ शैलपृष्ठाद्धसंलीनं वैनतेय द्वोरगम् ॥ ३७ ॥ तैर्नैव गजदन्तेन कृष्णे हत्वा तु दन्तिनम् ॥ जघनैकप्रहारेण
 गजरोहणमुत्त्वणम् ॥ ३८ ॥ सार्त्तनादं महत्कृत्वा विदन्तो दन्तिनां वरः ॥ पपात स महामात्रो वज्रभिन्न इवाचलः ॥ ३९ ॥ ततस्तौ तोरणाङ्गानि
 प्रगृह्य रणकर्कशौ ॥ गजस्य पादरक्षांश्च जघ्नतुः पुरुषर्षभौ ॥ ४० ॥ तांश्च हत्वा विविशतुर्मध्यं रङ्गस्य ताभुभौ ॥ नास्त्यावर्धिनौ स्वर्गादवतीर्णा-
 विवेच्छया ॥ ४१ ॥ वृष्ण्यन्धकाश्च भोजश्च ददृशुर्वेनमालिनौ ॥ ध्वेदितोत्तकृष्टनादेन बाह्वोरारुफोदितेन च ॥ सिंहनादैश्च तालैश्च हर्षयामासतुर्जे-
 नम् ॥ ४२ ॥ तौ दृष्ट्वा भोजराजस्तु विषसाद वृथाभतिः ॥ पौराणामनुरागं च हर्षं चालक्ष्य भारत ॥ ४३ ॥ तं हत्वा पुण्डरीकाक्षो नदन्तं दन्ति-
 नां वरम् ॥ अवतीर्णेणवाकारं समाजं सहपूर्वजः ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि कुवलयापीडवधो नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ अ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशन्तं तु वेगेन मारुता वलिनां वरम् ॥ पूर्वजं पुरतः कृत्वा कृष्णं कमललोचनम् ॥ १ ॥ गजदन्तकृतोल्लसं सुभुजं
 देवकीसुतम् ॥ लीलाकृताङ्गदं वीरं मदेन रुधिरेण च ॥ २ ॥ वलमानं यथा सिंहं व्यूहमानं यथा घनम् ॥ बाहुशब्दप्रहारेण चालयन्तं वसुंधराम्
 ॥ ३ ॥ औग्रसेनिः समालोक्य दन्तिदन्तोद्यताधुधम् ॥ कृष्णं भृशायस्तमुखस्सरोषं समुद्देशत ॥ ४ ॥ भुजासक्तेन शुशुभे गजदन्तेन केशवः ॥
 चन्द्रार्द्धविम्बसंसक्तो यथैकाशिवरो गिरिः ॥ ५ ॥

आलक्ष्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते सिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ त्रिशंमुष्पित्थथाभ्याये मल्लयुद्धं परस्परम् ॥ मल्लानां हननं
 प्रोक्तं कंसस्य सानुगस्य च ॥ १ ॥ प्रविशन्तं पूर्वजं पुरतः कृत्वा प्रविशन्तिमित्यन्वयः ॥ १ ॥ मदेन हस्तिसंबन्धिना लिप्तबाहुदेशमित्यर्थः ॥ २ ॥ व्यूहमानम् कंसं हन्तुं विशे-
 षतः तर्कयन्तं तं घनमिव संचरन्तम् । वा पक्षे ॥ ३ ॥ आयस्तमुखः म्लानमुखः ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ अन्धम् अन्यथितारं चाणूरपरनामानं कृष्णाय दिदेशति संबन्धः । बलदेवाय मुष्टिकमिति च निरुतिं कण्टवन्तमित्युभयत्र संबन्धनीयम् ॥ ८ ॥ १ ॥ अवधुष्टे राजाज्ञया निःशब्दा भवतेति श्रवितो ॥ १ ॥ सम्प्राश्रिकं सराक्षकम् अकारं भारगृहीतं निमित्तं विधिना ॥ २ ॥ विनयः परिहर्तव्यः ॥ ३ ॥ स्थितः स्थितेन संयुज्यतो नियुज्यतः ॥ १४ ॥ एवं बलमानेन तु गोविन्दे सकृत्क्षोरगसागरः ॥ जनौघप्रतिनादेन पूर्यमाण इवाकभौ ॥ ६ ॥ ततः क्रोधाभिताम्राक्षः कंसः परमकोपनः ॥ चाणूरमा-
दिशद्युद्धे कृष्णस्य सुमहाबलम् ॥ ७ ॥ अन्ध्रं मल्लं च निह्नाति मुष्टिकं च महाबलम् ॥ बलदेवाय सन्नोद्यो दिदेशादिचयोपमम् ॥ ८ ॥ कंसेनापि समाज्ञतश्चाणूरः पूर्वमेव तु ॥ योद्धव्यं सह कृष्णेन त्वया यत्नवतेति वै ॥ ९ ॥ सराषेण तु चाणूरः कषायीकृतलोचनः ॥ अभ्यावर्तत युद्धार्थमपां-
पूर्णां यथा घनः ॥ १० ॥ अवधुष्टे समाजे तु निःशब्दस्तिमिते जने ॥ यादवास्सहितास्तत्र इदं वचनमब्रुवन् ॥ ११ ॥ बाहुयुद्धमिदं रङ्गे सप्राश्रि-
कमकारम् ॥ क्रियाबलसमाज्ञातमशस्त्रं निर्मितं पुरा ॥ १२ ॥ अद्रिश्चातिश्रमो नित्यं विनयः कालदाक्षिणिः ॥ करीषेण च मल्लस्य सततं सन्क्रिया स्मृता ॥ १३ ॥ स्थितो भूमिगतैर्नैव यो यथा मार्गतः स्थितः ॥ संयुज्यतश्च पर्यायः प्राश्रिकैः समुदाहृतः ॥ १४ ॥ बालो वा यदि वा वृद्धो मथ्यो वापि कुशोपि वा ॥ बलस्थो वा स्थितो रङ्गे ज्ञेयः कृष्णान्तरेण वै ॥ १५ ॥ बलतश्च क्रियातश्च बाहुयुद्धविशारदैः ॥ निपातानन्तरं किंचिन्न कर्तव्यं विजानता ॥ १६ ॥ तदिदं प्रस्तुतं रङ्गे युद्धं कृष्णान्ध्रमल्लयोः ॥ बालः कृष्णो महानन्ध्रः कथं नः स्याद्विचारणा ॥ १७ ॥ ततः किल किलशब्दस्समाजे समवर्तत ॥ प्रावल्गत च गोविन्दो वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ १८ ॥ अहं बालो महानन्ध्रो वृषुषा पर्वतोपमः ॥ युद्धं ममानेन सह रोचते बाहुशालिना ॥ १९ ॥ युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न भविष्यति वस्तुतः ॥ नह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यन्मतम् ॥ २० ॥ येषं करीषि-
धर्मस्य तोयधर्मश्च रङ्गजः ॥ कषायस्य च संसर्गः समयो द्वेष कल्पितः ॥ २१ ॥ संयमः स्थिरता शौर्यं व्यायामः सत्क्रिया बलम् ॥ रङ्गे च नि-
यता सिद्धिरतद्युद्धविदां मतम् ॥ २२ ॥

बालो बालेनयादिकक्षान्तरेण स्वस्वकक्षामध्यत एवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रकृतेर्विशेषमाह । तदिदमिति ॥ १७ ॥ १८ ॥ एवं संदेहानं जनें भगवान्वाप्तयति । अहमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ य इति । करीषेणोद्धतं जलेन शानलं कषायेण गैरिक्लिण्णलुलं चेति बलानां संश्लेष इत्यर्थः ॥ २१ ॥ संयमः अर्थोत्पन्न अपसारणम् । स्थिरता अनपसरणं व्यायामः स्थिरयोरापि हस्तपादादिचालनम् सत्क्रियाचालनेपि मर्मास्पर्शित्वं सत्क्रियायासापि बलाधिक्येन रङ्गे नियता सिद्धिर्जयाख्या षड्भिः साधनैर्नवतित्यर्थः ॥ २२ ॥

पाठा०—१ तत्र न स्याद्विचारणा इति ।

यद्यपि रङ्गयुद्धमैवं तथाप्ययम् अन्धः कंसो वा सर्वैरं कर्तुमुद्यतोतोस्य वधेनैव जगत्तोषयामि सा विषादं कुरुतेति श्रावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ निपातानन्तरम् न हन्तव्यमिति नियमम-
तिक्रम्य होताः ॥ २५ ॥ तदेवाह शस्त्रेति । शस्त्रं शत्रोर्विदारणं तदेव सिद्धिर्महानां तु पातनसाधनं सिद्धिर्न वध इत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ हन्तुः प्रयोज्यस्य प्रयोजकस्य वधो
वधजं पापम् ॥ ३० ॥ ताभ्यां तयोः ॥ ३१ ॥ कङ्कटः आलिङ्गनेनारोधोऽन्निपातः उज्जागर्यां वक्षःसंक्षेपणवारोधः अवधूतं तयोर्वलवता अन्यस्य दूरीकरणं प्रयाथो भूमौ पातनम्
अवैरमेवं यदयं सर्वैरं कर्तुमुद्यतः ॥ अत्र वै निग्रहः कार्यस्तोषयिष्याम्यहं जगत् ॥ २३ ॥ करुषुषु प्रसूतोयं चाणूरो नाम नामतः ॥ बाहुयोर्धा
शरीरेण कर्मभिश्चारु चिन्त्यताम् ॥ २४ ॥ एतेन बहवो मल्ला निपातानन्तरं होताः ॥ रङ्गप्रतापकामेन मल्लमार्गश्च दूषितः ॥ २५ ॥ शस्त्रासिद्धिस्तु योधा-
नां संग्रामे शस्त्रयोधिनाम् ॥ रङ्गसिद्धिस्तु मल्लानां प्रतिमल्लनिपातजा ॥ २६ ॥ रणे विजयमानस्य कीर्तिर्भवति श्रावती ॥ इतस्यापि रणे शस्त्रिणा-
कपृष्ठं विधीयते ॥ २७ ॥ रणे ह्युभयतस्सिद्धिर्हस्तस्येह ध्रतोपि वा ॥ सा हि प्राणान्तिकी यात्रा महद्भिस्साधु पूजिता ॥ २८ ॥ अयं तु मार्गो बलतः
क्रियातश्च विनिःसृतः ॥ मृतस्य रङ्गेऽक स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ॥ २९ ॥ ये तु केचित्स्वदोषेण राज्ञः पण्डितमानिनः ॥ प्रतापायै हता मल्ला मल्लहन्तु-
र्वधो हि सः ॥ ३० ॥ एवं संजल्पतामेव ताभ्यां युद्धं सुदारुणम् ॥ उभाभ्यामभवद्वरं दारणाभ्यां यथा वने ॥ ३१ ॥ कृतप्रतिद्वतैश्चित्रबाहुभिश्च सकङ्कटैः ॥
सन्निपातावधूतैश्च प्रमाथोन्मथनैस्तथा ॥ ३२ ॥ तावुभावपि संलिष्टौ यथा शैलमयौ तथा ॥ क्षणैर्मुष्टिभिश्चैव वराहोद्धूतनिस्सर्वनैः ॥ ३३ ॥ कीलव-
ज्रनिपातैश्च प्रसृष्टाभिस्तथैव च ॥ शलाकानलपतैश्च पादोद्धूतैश्च दारुणैः ॥ ३४ ॥ जानुभिश्चाश्मनिर्घोषिद्गुरोभ्यां चावघटितैः ॥ तद्युद्धमभव-
द्वोरमशस्त्रं बाहुतेजसा ॥ ३५ ॥ बाहुघ्राणेन शूराणां समाजोत्सवसन्निधौ ॥ अरज्यत जनस्सर्वस्सात्कृष्टनिनदोत्थितः ॥ ३६ ॥ साधुवादाश्च मञ्चेषु
घोषयन्त्यपरे जनाः ॥ ततः प्रस्विन्नवदनः कृष्णप्रणिहितक्षेपणः ॥ न्यवारयत तूयाणि कंसस्सव्येन पाणिना ॥ ३७ ॥ प्रतिषिद्धेषु तूयेषु मृदङ्गादिषु
तेषु वै ॥ खे संगतान्यवाद्यन्त देवतूर्याण्यनेकशः ॥ ३८ ॥ युद्धयमाने हृषकिर्जो पुण्डरीकनिभक्षणे ॥ स्वयमेव प्रवाद्यन्त तूर्यघोषान्तु सर्वशः ॥ ३९ ॥

उन्माथ उद्धृत्य निपातनम् ॥ ३२ ॥ शैलमयौ गण्डशैलपमौ कठिनौ । क्षणैरास्फालनैः मुष्टिभिः मुद्रिकाङ्गुलिभिर्हस्ताग्रैः वराहोद्धूतं पादयोर्मध्ये प्रविथ्यापक्षेपणम् निःस्वनः
निहीनस्वनो वाचा न्यक्करणं तैः ॥ ३३ ॥ कीलवज्रनिपातः कूर्परजानुभ्यामाघातः । प्रसृष्टः अन्योन्यमङ्गुलिप्रदाः शलाका नखपाताः जत्रुदेशे अङ्गुष्ठेन कुक्षिदेशे इतराङ्गुलिभिश्च
महाक्रमणं पादोद्धूतैः तिर्यक्पादक्षेपेण शत्रोश्चालनं स्थानात् ॥ ३४ ॥ अवघटितैः तिर्यगास्फालितैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तापनीये सौवर्णमये नेत्रे नेत्रपिण्डौ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मस्तिष्कौ ग-

अन्तर्धानगता देवा विमानैः कामरूपिभिः ॥ चेरुर्विद्याधरैस्साद्धैः कृष्णस्य जयकाङ्क्षिणः ॥ ४० ॥ जयस्व कृष्ण चाणूरं दानवं मल्लहपिणम् ॥ इति
सप्तर्षयस्सर्वे उजुश्चैव नभोगताः ॥ ४१ ॥ चाणूरेण चिरं कालं क्रीडित्वा देवकीसुतः ॥ बलमाहारयामास कंसस्याभावदर्शिवान् ॥ ४२ ॥ ततश्च-
चाल वसुधा मध्याश्चैव जुघूर्णिरे ॥ मुकुटाद्यापि कंसस्य पपात मणिरुत्तमः ॥ ४३ ॥ दोर्भ्यामानम्य कृष्णस्तु चाणूरं शीर्णजीवितम् ॥ प्राहरन्मुष्टि-
ना मूर्ध्नि वक्षस्याहत्य जातुना ॥ ४४ ॥ निस्सृतं साशुशरधिरं तस्य नेत्रे सवन्धने ॥ तापनीये यथा घण्टे कक्षोपरि विलम्बिते ॥ ४५ ॥ पपात स
तुरङ्गस्य मध्ये निःसृतलोचनः ॥ चाणूरो विगतप्राणो जीवितान्ते महीतले ॥ ४६ ॥ देहेन तस्य मल्लस्य चाणूरस्य गतायुषः ॥ सन्निरुद्धो महार-
ङ्गस्स शैलेनैव लक्ष्यते ॥ ४७ ॥ सौहिणेयो हते तस्मिन् चाणूरे बलदर्पिते ॥ जग्राह मुष्टिकं रङ्गे कृष्णस्तोसलकं पुनः ॥ ४८ ॥ सन्निपाते तु तौ म-
हौ प्रथमे क्रोधमूर्च्छितौ ॥ समयातां रामकृष्णौ कालस्य वशवर्तिनौ ॥ ४९ ॥ निर्घातवान्तौ भूत्वा रङ्गमध्ये ववल्गतुः ॥ कृष्णस्तोसलमुद्यम्य
गिरिस्थङ्कोपमं बली ॥ आमायित्वा शतगुणं निष्पिपेष महीतले ॥ ५० ॥ तस्य कृष्णाभिपन्नस्य पीडितस्य बलीयसः ॥ मुखादुधिरमत्यर्थमुजगाम
मुमूर्षतः ॥ ५१ ॥ संकर्षणस्तु सुचिरं योधयित्वा महाबलः ॥ अन्धमल्लं महामहो मण्डलानि व्यदर्शयत् ॥ ५२ ॥ मुष्टिनैकेन तेजस्वी साशानि-
स्तनयितुना ॥ शिरस्यभ्यहनद्गरीं वज्रेणैव महागिरिम् ॥ ५३ ॥ स निष्पतितमस्तिष्को विस्मस्तनयनो भुवि ॥ पपात निहतस्तेन ततो नादो म-
हानभूत् ॥ ५४ ॥ अन्धतोशलकौ हत्वा कृष्णसंकर्षणानुभौ ॥ क्रोधसंरक्तनयनौ रङ्गमध्ये ववल्गतुः ॥ ५५ ॥ समाजवाटो निर्मल्लस्साभवद्भ्रमदर्श-
नः ॥ अन्धे तदा महामल्ले मुष्टिके च निपातिते ॥ ५६ ॥ ये च संप्रेक्षका गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ॥ भयक्षोभितसर्वाङ्गास्सर्वे तत्रावतस्थिरो ॥ ५७ ॥
हर्षजं वारि नेत्राभ्यां वर्षमाणा प्रवेपती ॥ प्रस्रवोत्पीडिता कृष्णं देवकी समुदेक्षत ॥ ५८ ॥ कृष्णदर्शनजातेन बाष्पेणाकुलितेक्षणा ॥ वसुदेवो जरां
त्यक्त्वा स्नेहेन तरुणायते ॥ ५९ ॥ वारसुख्यश्च तास्सर्वाः कृष्णस्य मुखपङ्कजम् ॥ यपुर्हि नेत्रभ्रमरैर्निमेषान्तरगामिभिः ॥ ६० ॥ कंसस्याथ मुखे
स्वेदो भूभेदान्तरगोचरः ॥ अभवद्रोषनिर्यासः कृष्णसंदर्शनरितः ॥ ६१ ॥

पृष्ठदेशस्थौ मांसपिण्डौ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ भ्रमोदो भ्रूदान्तरं मध्यं तद्गोचरस्तत्रोद्भूतः रोषाग्निनिर्घातो ज्वालकलाप इवेत्यर्थः ॥ ६१ ॥

मानसाग्निना क्रोधाग्निना केशवायसधूमेन केशवे यत् आयसं काठिन्यप्रकटीकरणं तदेव ध्रुमवत् गमकं यस्य तेन केशवायसधूमेन रोषः द्विषोपकारक्षयत्वेन यस्तापः स एव निश्वास-
वायुर्यस्य ॥ ६२ ॥ स्विन्नालिकतलस्य प्रस्विन्नललाटस्य ॥ ६३ ॥ यथा वृक्षपत्रगताः क्ष्यायविन्दवो बालमूर्यकरस्पृष्टा भान्ति तद्वित्यर्थः ॥ ६४ ॥ आज्ञापयत आज्ञापित-

केशवायसधूमेन रोषनिश्वासवायुना ॥ दीप्तमन्तर्गतं तस्य तद्दयं मानसाग्निना ॥ ६२ ॥ तस्य प्रस्फुरितौष्ठस्य स्विन्नालिकतलस्य वै ॥ कंसवक्त्रस्य
रोषेण रक्तमूर्यायते वपुः ॥ ६३ ॥ क्रोधरक्तान्मुखान्तस्य निःसृताः स्वेदविन्दवः ॥ यथा रविकरस्पृष्टा वृक्षावड्यायविन्दवः ॥ ६४ ॥ सोज्ञापयत
संकुट्रः पुरुषान्वयायतान्वहू ॥ गोपावेतौ समाजौघान्निष्क्राम्येतां वनेचरौ ॥ ६५ ॥ न चैतौ दृष्टमिच्छामि विकृतौ पापदर्शनौ ॥ गोपानामपि मे
राज्ये न कश्चिन्स्थातुमर्हति ॥ ६६ ॥ नन्दगोपश्च दुर्मेधाः पापेष्वभिरतो मम ॥ आयसैर्निगडाकारैर्लेहपाशैर्निगृह्यताम् ॥ ६७ ॥ वसुदेवश्च दुर्वृतो
नित्यं द्वेषकरो मम ॥ अवृद्धाह्णेन दण्डेन क्षिप्रमद्यैव शास्यताम् ॥ ६८ ॥ ये चेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः ॥ हियन्तां गाव एतेषां यच्चास्ति
वसु किंचन ॥ ६९ ॥ एवमाज्ञापयानं तं कंसं परुषभाषिणम् ॥ दृढशौर्यस्तनयनः कृष्णस्सत्यपराक्रमः ॥ ७० ॥ क्षिप्ते पितरि बुभ्रोध नन्दगोपे च
केशवः ॥ ज्ञातीनां च व्यथां दृष्ट्वा विसंज्ञां चैव देवकीम् ॥ ७१ ॥ स सिंह इव वगेन केशवो जातविक्रमः ॥ आरुरुक्षुर्महाबाहुः कंसनाशार्थमच्युतः
॥ ७२ ॥ रङ्गमध्यादुत्पपात कृष्णः कंसासनान्तिकम् ॥ असज्जद्बाणुनाक्षितो यथा खस्थो घनाघनः ॥ ७३ ॥ ददृशुर्न हितं सर्वं रङ्गमध्यादवप्लुतम् ॥
केवलं कंसपार्श्वस्थं ददृशुः पुरवासिनः ॥ ७४ ॥ सोपि कंसस्तथायस्तः परीतः कालधर्मणा ॥ आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं प्रभुम् ॥ ७५ ॥
स कृष्णेनायतं कृत्वा बाहुं परिघसन्निभम् ॥ मूर्द्धजेषु परामृष्टः कंसो वै रङ्गसंसदि ॥ ७६ ॥ मुकुटश्चापततस्य काञ्चनो वज्रभूषितः ॥ शिरसस्तस्य
कृष्णेन परामृष्टस्य पाणिना ॥ ७७ ॥ स ग्रहग्रस्तकेशश्च कंसो निर्यन्तां गतः ॥ तथैव च विसृष्टो वैकल्यं समपद्यत ॥ ७८ ॥ निगृहीतश्च केशेषु
गतासुरिव निःश्वसन् ॥ न शशाक मुखं द्रष्टुं कंसः कृष्णस्य वै तदा ॥ ७९ ॥ विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां छिन्नहारेण वक्षसा ॥ प्रलम्बाभ्यां च बा-
हुभ्यां गात्रैर्विस्तृतभूषणैः ॥ ८० ॥ भ्रंशितेनोत्तरीयेण सहस्रवर्लिताननः ॥ चक्षुमानस्समाक्षितः कंसः कार्णेन तेजसा ॥ ८१ ॥

वान्मन्त्रिधरार्षः । व्यायतान् अतिघोरान् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ पापेषु कण्ठेषु निगडाकारैः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ आयस्तनयनः क्रोधप्रसारितनेत्रः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ घनाघनः
महामेघः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ आयस्तः व्याकुलीकृतः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ विस्तृतभूषणैः भट्टाभरणैः ॥ ८० ॥ उत्तरीयेण वर्लितं वेष्टितम् आननं कण्ठो यस्य ॥ ८१ ॥

मन्वात्रिंशत्कम्य अधस्तात्रिणास्य तदुपरि स्वयं च निपत्य केशेषु तं गृह्य चर्कष ॥८२॥ देहकृष्टां देहेन लाङ्गुलेनैव कर्षिताम् ॥८३॥ गतायुषमिति । गतासरेपि कर्षणं मित्राणां सन्तोषार्थमित्यर्थः ॥८४॥ विपरीतेन शूरानहणे क्रमेण प्रकरणे ॥८५॥ विपर्यस्तं कन्धशयाभ्युदितत्वेनान्यथासूतम् ॥८६॥ असंश्रयमिति । स्वर्गः कीर्तिश्च वीरमार्गः तदुत्तम्यभट्ट इत्यर्थः ॥८७॥ अथाप्यस्य सद्वातिरस्तीत्याह तस्येति ॥८८॥ ८९॥ प्रभवोत्पीडेः प्रभवस्यातित्रैः ॥९०॥ ९१॥ कंसभ्रातरं द्रुमिलोत्पन्नमेव कंसमित्रिभूतं न त्वो-

चर्कषं च महारङ्गे मन्वात्रिंशत्कम्य केशवः ॥ केशेषु तं बलाद्गृह्य कंसं कृष्टार्हतां गतम् ॥८२॥ कृष्यमाणस्स कृष्णेन भोजराजो महाद्युतिः ॥ समा-
जवाटे परिखां देहकृष्टां चकार ह ॥८३॥ समाजवाटे क्रीडित्वा विद्वष्य च गतायुषम् ॥ कृष्णो विसर्जयामास कंसदेहमदूरतः ॥८४॥ धरण्यां
मृदितः शिश्ये तस्य देहस्सुखोचितः ॥ क्रमेण विपरीतेन पांसुभिः परुषीकृतः ॥८५॥ तस्य तद्भट्टनं श्यामं सुताक्षं मुकुटं विना ॥ न विभाति
विपर्यस्तं विपलाशं यथाम्बुजम् ॥८६॥ असंश्रयमहतः कंसस्स बाणैरपरिक्षतः ॥ केशग्राहान्निरस्तासुवीरमार्गाग्निराकृतः ॥८७॥ तस्य देहे प्रका-
शन्ते सहसा केशवार्पिताः ॥ मांसच्छेदघनास्सर्वे नखाग्रा जवितच्छिदः ॥८८॥ तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रहर्षाद्विगुणप्रभः ॥ ववन्दे वसुदेवस्य
पादौ निहतकण्टकः ॥८९॥ मातुश्च शिरसा पादौ निपीडय यदुनन्दनः ॥ सासिञ्चत्प्रसन्नोत्पीडैः कृष्णमानन्दनिःसृतैः ॥९०॥ यादवांश्चैव
तान्सर्वान्यथास्थानं यथावयः ॥ प्रप्रच्छ कुशलं कृष्णो दीप्यमानः स्वतेजसा ॥९१॥ बलदेवोपि धर्मात्मा कंसभ्रातरमूर्च्छितम् ॥ बाहुभ्यामेव
तरसा सुनामानमपोथयत् ॥९२॥ तौ जितारी जितक्रोधौ चिरविप्रापितौ व्रजे ॥ स्वपितुर्भवनं वीरौ जगमर्तुर्हृष्टमानसौ ॥९३॥ इति श्रीमहा-
भारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवधो नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीणपु-
ण्यमिव ग्रहम् ॥ कंसपत्न्यो हतं कंसं समन्तात्पर्यवारयन् ॥१॥ तं महाशयने सुप्तं क्षितिनथं गतायुषम् ॥ भार्यास्म दृष्ट्वा शोचन्ति मृग्यो मृ-
गपतिं यथा ॥२॥ हा हतास्म महामाहो हताशा हतबान्धवाः ॥ वीरपत्न्यो हते वीरे त्वयि वीरव्रतप्रिये ॥३॥ इमामवस्थां पश्यन्त्यः पश्चिमां
तव नैष्ठिकीम् ॥ कृपणं राजशाहूलं विलपामस्सबान्धवाः ॥४॥

प्रसेनिम् ॥१२॥ ताविति । बाह्याभ्यन्तरशत्रुजयिनाविति विशेषणद्वयार्थः ॥१३॥ इति श्रीहारीश्वर्यो विष्णुपर्वणि टीकायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ अथैकत्रिंशे त्वध्याये
खिलाः कंसयोषिताम् ॥ मातुश्च मन्त्रणं पत्युर्विज्ञातिः कंसयातिनः ॥१॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वादि । स्पष्टार्थः ॥१॥ २॥ ३॥ ४॥

पाठा-१ संख्ये इति । २ हतं मृगपतिमिति ।

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
छिन्नमूलस्म संवृताः परित्यक्तास्त्वया विभो ॥ त्वयि पञ्चत्वमापन्ने नाथस्माकं महाबले ॥५॥ को नः कोपपरीताङ्गी रतिसंगलालसाः ॥ लता
इव विचेष्टन्तिशयनीयानि नेष्यति ॥ ६ ॥ इदं ते सदृशं सौम्य हृद्यनिश्वासमारुतम् ॥ दहत्यर्को मुखं कान्तं निस्तोयमिव पङ्कजम् ॥ ७ ॥ इमे ते
श्रवणे शून्ये न शोभेते विकुण्डले ॥ शिरोधारायां संलीने सततं कुण्डलप्रिये ॥ ८ ॥ क्व ते स मुकुटो वीर सर्वत्रविभूषितः ॥ अत्यर्थं क्षिरसो
लक्ष्मीं यो दधारार्कसप्रभाम् ॥ ९ ॥ अनेन हि कलत्रेण तवान्तःपुरशोभिना ॥ कथं दीनेन कर्तव्यं त्वयि लोकान्तरं गते ॥ १० ॥ ननु नाम
स्त्रियस्साध्यः प्रियभोगेष्ववञ्चिताः ॥ पर्तिनामपरित्याज्यास्स त्वं नस्त्यज्य गच्छसि ॥ ११ ॥ अहो कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्मणा ॥ कालतु-
ल्यस्सपत्नानां त्वं क्षिप्रमपनीयसे ॥ १२ ॥ वयं दुःखेष्वनुचितास्सुखेष्वेव त्वयैधिताः ॥ कथं वस्त्याम विधवा नाथ कार्पण्यमाश्रिताः ॥ १३ ॥
स्त्रीणां चारित्रलुब्धानां पतिरेकः परा गतिः ॥ त्वं हि नस्मा गतिश्चिन्ना कृतान्तेन वलीयसा ॥ १४ ॥ वैधव्येनाभिभूतास्म शोकसंतप्तमानसाः ॥
रोदितव्यहृदे मग्नाः क्व गच्छामस्त्वया विना ॥ १५ ॥ सह त्वया गतः कालस्त्वदङ्गे क्रीडितं कृतम् ॥ क्षणेन त्वद्दिहीनास्म अनित्या हि नृणां
गतिः ॥ १६ ॥ अहो बलविहीनास्म विपन्ने त्वयि मानद ॥ एकदुष्कृतकारिण्यस्सर्वा वैधव्यलक्षणाः ॥ १७ ॥ त्वया स्वर्गप्रतिच्छन्दैर्ललिता-
स्म रतिप्रियाः ॥ त्वयि कामवशास्सर्वाः स नस्त्यज्य क्व गच्छसि ॥ १८ ॥ अस्माकं त्वमनाथानां नाथो ह्यसि सुरोपम ॥ आसां विलपमानानां कुररी-
णामिव प्रभो ॥ प्रतिवाक्यं जगन्नाथ दातुमर्हसि मानद ॥ १९ ॥ एवमार्तकलत्रस्य शान्त्यमानेषु बन्धुषु ॥ गमनं ते महाभाग दारुणं प्रतिभाति नः ॥
॥ २० ॥ नूनं कान्ततराः कान्त परलोके वरस्त्रियः ॥ यतस्त्वं प्रस्थितो वीर विहायैवं गृहे जनम् ॥ २१ ॥ किं नु ते कारणं वीर भार्यास्वेतासु भू-
रिद ॥ आर्तनादं रुदन्तीषु यन्मोहान्नावबुध्यसे ॥ २२ ॥ अहो निष्करुणा यात्रा नराणामैर्ष्वदेहिर्का ॥ यत्परित्यज्य दारास्त्वान्निरपेक्षा व्रजन्ति
हि ॥ २३ ॥ अपतित्वं स्त्रियाश्चेथो न तु शूरः पतिः स्त्रियाः ॥ स्वर्गस्त्रीणां प्रियाद्भूरास्तेषामपि च ताः प्रियाः ॥ २४ ॥ अहो क्षिप्रमदृश्येन नय-
ता त्वां रणप्रियम् ॥ प्रहृतं नः कृतान्तेन सर्वासामन्तरात्मसु ॥ २५ ॥ हत्वा जरासन्धवलं जित्वा यक्षांश्च संयुगे ॥ कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं ज-
गतीतले ॥ २६ ॥ इन्द्रेण सह संग्रामं कृत्वा सायकविग्रहम् ॥ अमर्त्यैरजितो युद्धे मर्त्येणासि कथं हतः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इति अनुशयः आशयोऽन्तःकरणं रुदितानुशयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
 त्वया सागरमक्षोभ्यं विक्षोभ्य शरदृष्टिभिः ॥ रत्नसर्वस्वहरणं जित्वा पाशधरं कृतम् ॥ २८ ॥ त्वया पौरजनस्यार्थे मन्दं वर्षति वासवे ॥ सायकैर्जलदानं
 जित्वा बलाद्धर्षं प्रवर्तितम् ॥ २९ ॥ प्रतापावनतास्मैर्व तव तिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ प्रेषयन्तो वराहाणि रत्नान्याच्छादनानि च ॥ ३० ॥ तवैवं देवक-
 लपस्य दृष्टवीर्यस्य शत्रुभिः ॥ कथं प्राणान्तकं घोरमीदृशं भयमागतम् ॥ ३१ ॥ प्राप्तास्मो विधवाऽब्दं त्वयि नाथे निपातिते ॥ अप्रमत्ताः प्रम-
 तेन कृतान्तेन निराकृताः ॥ ३२ ॥ यद्येवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विस्मृता वयम् ॥ वाङ्मात्रेणापि यामाति वक्तव्यं कः परिश्रमः ॥ ३३ ॥ प्रसी-
 द नाथ भीतास्म्य पादौ ते याम मूर्द्धभिः ॥ अलं दुरप्रवासेन निवर्तस्व नराधिप ॥ ३४ ॥ अहो वीर कथं शेषे निषण्णस्तृणपांसुषु ॥ शयानस्य हि
 ते भूमौ कस्माद्वोद्विजते वपुः ॥ ३५ ॥ केन सुप्तप्रहारोऽयं दत्तोऽस्माकमर्तकितः ॥ प्रदत्तं केन सर्वासु नारीष्वेवं सुदारुणम् ॥ ३६ ॥ रुदितानुशयो
 नार्यो जीवन्त्याः परिदेवनम् ॥ किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्रा रुदामहे ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे दीना कंसमाता प्रवेपती ॥ क्व मे वत्सः क्व मे पुत्र
 इति रोहयती भृशम् ॥ ३८ ॥ सापश्यन्निहतं पुत्रं निष्प्रभं शशिनें यथा ॥ हृदयेन विदौर्णेन भ्राम्यमाणा पुनः पुनः ॥ ३९ ॥ पुत्रं समभिवीक्षन्ती
 हा हतास्मीति वाशती ॥ स्तुषाणामार्तनादेन विललाप सरोदं च ॥ ४० ॥ सा तस्य वदनं दीनमुत्सङ्गे पुनश्चिद्विनी ॥ कृत्वा पुन्रिति कारुण्यं विलला-
 पार्तया गिरा ॥ ४१ ॥ पुत्र शूरव्रते युक्तं ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धन ॥ किमिदं त्वरितं वत्स प्रस्थानं कृतवानसि ॥ ४२ ॥ प्रमुत्तस्थानिविवृते किं पुत्र
 नियमं विना ॥ वत्स नैवंविधा भूमौ शरेते कृतलक्षणाः ॥ ४३ ॥ रावणेन पुरा गीतइत्येकोऽयं साधुसंमतः ॥ बलज्येष्ठेन लोकेषु राक्षसानां समागमे
 ॥ ४४ ॥ एवमूर्जितवीर्यस्य मम देवनिघातिनः ॥ बान्धवेष्वभ्यो भयं घोरं दुर्निवार्य भविष्यति ॥ ४५ ॥ तथैव ज्ञातिलब्धस्य मम पुत्रस्य धीमतः ॥
 ज्ञातिभ्यो भयमुत्पन्नं शरीरान्तकरं महत् ॥ ४६ ॥ सा पति भूपतिं वृद्धमुग्रसेनं विचेतसम् ॥ उवाच रुदती वाक्यं विवस्ताहरिणी यथा ॥ ४७ ॥
 एव्होहि राजञ्छुद्धात्मनपश्य पुत्रं जनेश्वरम् ॥ शयानं वीरशयने वज्राहतमिवाचलम् ॥ ४८ ॥ अस्य कुर्मो महाराज निर्याणसदृशं क्रियाम् ॥
 प्रेतत्वमुपपन्नस्य गतस्य यमसादनम् ॥ ४९ ॥ वीरभोऽयानि राज्यानि वयं चापि पराजिताः ॥ गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णः कंससत्कारकारणात् ॥ ५० ॥
 मरणान्तानि वैराणि ज्ञान्ते शान्तिर्भविष्यति ॥ प्रेतकार्याणि कार्याणि मृतः किमपराध्यते ॥ ५१ ॥
 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इति श्रीहो० एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७४ ॥ द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ राज्ञो विज्ञप्तिरुच्यते ॥ उग्रसेनाभिषेकश्च
कंससंस्कारपूर्वकः ॥ १ ॥ उग्रसेनः विषपीतः पतिविषः ॥ १ ॥ पश्चानुतापात्यश्वात्तापाच्छान्दसस्तकारलोपः ॥ २ ॥ तस्मिन्तस्याम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्त्रीणां परिदेवितमा-
एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशानारुच्य दुःखिता ॥ पुत्रस्य सुखमीक्षन्ती विललापैव सा भृशम् ॥ ५२ ॥ इमास्ते किं करिष्यन्ति भार्या राजन्सुखोपि-
ताः ॥ त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य या विपन्नमनोरथाः ॥ ५३ ॥ इमं ते पितरं वृद्धं कृष्णस्य वशवर्तिनम् ॥ कथं द्रक्ष्यामि शुष्यन्तं कासारसलिलं यथा
॥ ५४ ॥ अहं ते जननी पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे ॥ प्रस्थितो दीर्घध्वानं परित्यज्य प्रियं जनम् ॥ ५५ ॥ अहो वीराल्पभागायाः कृतान्तेनाभिवर्तिना ॥
आच्छिद्य मम संदायो नीयसे नयकोविदः ॥ ५६ ॥ दानमानगृहीतानि तृप्तान्येतानि तैर्गुणैः ॥ रुदन्ति तव भृत्यानां कुलानि कुलयूथप ॥ ५७ ॥
उत्तिष्ठ नरशार्दूल दीर्घबाहो महाबल ॥ त्राहि दीनं जनं सर्वं पुरमन्तःपुरं यथा ॥ ५८ ॥ रुदतीनां भृशार्तानां कंसस्त्रीणां सुविस्तरम् ॥ जगामास्तं
दिनकरः संध्यारागेण रञ्जितः ॥ ५९ ॥ इति श्रीमहाभारते विलेपु ह० कंसस्त्रीविलापो नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उग्रसेनस्तु
कृष्णस्य समीपं दुःखितो ययौ ॥ पुत्रशोकाभिस्तप्तो विषपीत इव श्वसन् ॥ १ ॥ स ददर्श गृहे कृष्णं यादवैः परिवारितम् ॥ पश्चानुतापाद्ध्याय-
न्तं कंसस्य निधनविलम् ॥ २ ॥ कंसनारीविलापांश्च श्रुत्वा स करुणान्वहून् ॥ गृहेमाणं तथात्मानं तस्मिन्थादवसंसदि ॥ ३ ॥ अहो मयातिबा-
ल्येन रोषादोषानुवर्तिना ॥ वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां कंसस्यास्य वधे कृतम् ॥ ४ ॥ कारुण्यं खलु नारीषु प्राकृतस्यापि जायते ॥ एवमातै रुदन्तीषु
मया भर्तारि पातिते ॥ ५ ॥ परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते ॥ कृतान्तस्यानभिज्ञानां स्त्रीणां कारुण्यसंभवः ॥ ६ ॥ कंसस्य हि वधश्चेयान्प्रागे-
वाभिमतो मम ॥ सतामुद्वेजनीयस्य पापेष्वभिरतस्य च ॥ ७ ॥ लोके पतितवृत्तस्य परुषस्याल्पमेधसः ॥ अकिंष्टं मरणं श्रेयो न विद्विष्टस्य जीवितम्
॥ ८ ॥ कंसः पापपरश्चैव साधूनामप्यसंमतः ॥ धिक्शब्दपतितश्चैव जीविते चास्य का दया ॥ ९ ॥ स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः ॥
इहापि यशसा युक्तस्वर्गस्थैरवधार्यते ॥ १० ॥ यदि स्युर्निर्वृता लोकास्तस्युश्च धर्मपराः प्रजाः ॥ नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न राज्ञामनयस्स्पृशेत् ॥ ११ ॥
निग्रहे दुष्टवृत्तीनां कृतान्तः कुरुते फलम् ॥ इष्टधर्मेषु लोकेषु कर्तव्यं पारलौकिकम् ॥ १२ ॥
त्रेण कृतान्तस्यापि शोको विधीयत इति योजना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्वर्गस्थैस्तस्य इति शेषः ॥ १० ॥ राज्ञां नृपान् ॥ ११ ॥ कुरुते ददाति ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ विपरीतस्य पापस्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रतीच्छन्तु अङ्गीकुर्वन्तु ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
अतीव देवा रक्षन्ति नरं धर्मपरायणम् ॥ कर्तारस्सुलभा लोके दुष्कृतस्य हि कर्मणः ॥ १३ ॥ हतस्सायं मया कंसस्साध्वेतदवाम्यताम् ॥ मूल-
च्छेदकृतस्तस्य विपरीतस्य कर्मणः ॥ १४ ॥ तदेव सान्त्वयतां सर्वशोकार्तैः प्रमदाजनः ॥ पौराश्च पुर्यां श्रेण्यश्च सान्त्वयन्तां सर्व एव हि ॥ १५ ॥
एवं ब्रुवति गोविन्दे विवेशवनताननः ॥ उग्रसेनो यदूच्यद्वा पुत्राकित्वपशङ्कितः ॥ १६ ॥ स कृष्णं पुण्डरीकाक्षमुवाच यदुसंसदि ॥ बाष्पसोदग्ध-
या वाचा दीनया सज्जमानया ॥ १७ ॥ पुत्रो नित्यापितः क्रोधान्नितो याम्यां दिशं रिपुः ॥ स्वधर्माधिगता कीर्तिर्नाम विश्रावितं भुवि ॥ १८ ॥ स्था-
पितं सत्सु माहात्म्यं शङ्कितारिषवः कृताः ॥ स्थापितो यादवो वंशो गर्वितास्सुहृदः कृताः ॥ १९ ॥ सामन्तेषु नरेन्द्रेषु प्रतापस्ते प्रकाशितः ॥
मित्राणि त्वां भजिष्यन्ति संश्रियिष्यन्ति पार्थिवाः ॥ २० ॥ प्रकृतयेनुयास्यान्ति स्तोष्यन्ति त्वां द्विजातयः ॥ सांधिविश्वहसुस्यास्त्वां प्रणमिष्यन्ति
मन्त्रिणः ॥ २१ ॥ हस्त्यधरथसंपूर्णं पदातिगणसंकुलम् ॥ प्रतिगृहाण कृष्णेदं कंसस्य बलमव्ययम् ॥ २२ ॥ धनं धान्यं च यत्किञ्चिद्रत्नान्याच्छा-
दनानि च ॥ प्रतीच्छन्तु नियुक्ता वै त्वदीयाः कृष्ण पूरुषाः ॥ २३ ॥ स्त्रियो हिरण्यं यानानि यदन्यद्रसु किञ्चन ॥ एवं हि विहिते योगे पर्याप्ते कृष्ण
विग्रहे ॥ २४ ॥ प्रतिष्ठितायां मेदिन्यां यदूनां शङ्खसूदन ॥ त्वं गतिश्चागतिश्चैव यदूनां यदुनन्दन ॥ २५ ॥ शृणुष्व वदतां वीर कृपणानामिदं वचः ॥
अस्य त्वत्कोपदग्धस्य कंसस्याशुभकर्मणः ॥ २६ ॥ तव प्रसादोद्विन्द प्रेतकार्यं क्रियेत ह ॥ तस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपन्नस्योष्वदेहिकम् ॥ २७ ॥
सन्धुषाहं सभार्यश्च चरिष्यामि मृगस्तह ॥ प्रेतसत्कारमात्रेण कृते बान्धवकर्मणि ॥ २८ ॥ आनृत्यं लैकिकं कृष्ण गताः किल भवन्ति हि ॥ तस्या-
ग्निं पश्चिमं कृत्वा चित्स्थाने विधानतः ॥ तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृण्यमाधुयाम् ॥ २९ ॥ एतत्ते कृष्ण विज्ञाय स्नेहेन मयि युज्यताम् ॥ प्रा-
प्नोति सुगतिं तत्र कृपणः पश्चिमां क्रियाम् ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कृष्णः परमविस्मितः ॥ प्रत्युवाचोपसेनं वै सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३१ ॥
कालयुक्तमिदं तात तवैतद्यत्प्रभाषितम् ॥ सदृशं राजशालूळ वृत्तस्य च कुलस्य च ॥ ३२ ॥ यत्त्वमेवविधो ब्रूषे गतेथै दुरतिक्रमे ॥ प्राप्स्यते नृप
सत्कारं कंसः प्रेतगतापि सन् ॥ ३३ ॥ कुले महति ते जन्म वेदान्विदितवानसि ॥ कथं न ज्ञायते तात नियतिर्दूरतिक्रमा ॥ ३४ ॥ स्थावराणां च
भूतानां जडमानां च पार्थिव ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म कालेन परिपच्यते ॥ ३५ ॥
॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दृश्यते भोगेनानुसूयते ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ परायणपरः परस्य कर्मणोऽयनं गमनं तस्मिन्तदधीनः कालोऽपि कर्मार्थिनः तेन स्वकर्मणैवायं मृत इत्यर्थः । अहं तु निमित्तमात्रं शङ्खवदिति भावः । यथोक्तम् । स्वकर्मैव नरं हन्ति न शस्त्ररिपुमुत्पवः । नेभिं नेभ्यं न वा सभ्यं चोरहत्यावलम्बत इति ॥ ४५ ॥

श्रुतवन्तोऽर्थवन्तश्च दातारः प्रियदर्शनाः ॥ ब्रह्मण्या नयसंपन्ना दीनानुग्रहकारिणः ॥ ३६ ॥ लोकपालसमास्तात महेन्द्रसमविक्रमाः ॥ क्षितिपालाः कृतान्तेन नीयन्ते नृपसत्तम ॥ ३७ ॥ धार्मिकास्सर्वभावज्ञाः प्रजापालनतत्पराः ॥ क्षत्रधर्मपरा दान्ताः कालेन निधनं गताः ॥ ३८ ॥ स्वयमात्मकृतं कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ प्राप्ते काले तु तत्कर्म दृश्यते सर्वदेहिनाम् ॥ ३९ ॥ एषा ह्यन्तर्हिता माया दुर्विज्ञेया सुरैरपि ॥ यथायं मुह्यते लोको ह्यत्र कर्मैव कारणम् ॥ नह्यहं कारणं तत्र कालः कर्म च कारणम् ॥ ४० ॥ सूर्यसोममयं तात कृतं स्थारजङ्गमम् ॥ कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते ॥ ४१ ॥ स कालस्सर्वभूतानां नियहनुग्रहे रतः ॥ तस्मात्सर्वाणि भूतानि कालस्य वशगानि वै ॥ ४२ ॥ स्वदोषैर्नैव दुग्धस्य सूनोस्तव नराधिप ॥ नाहं वै कारणं तत्र ब्रालस्तत्र च कारणम् ॥ ४३ ॥ अथ बाहं भविष्यामि कारणं नात्र संशयः ॥ परायणपरः कालः किं कारिष्यत्यकारणः ॥ ४४ ॥ कालस्तु बलवान्जन्दुर्विज्ञेया हि सा गतिः ॥ परावरविज्ञोऽपज्ञा यां यान्ति समदर्शिनः ॥ ४५ ॥ गतिः कालस्य सा येन सर्वं कालस्य गोचरम् ॥ ब्रवीमि यदहं तात । दनुषीयतां वचः ॥ ४६ ॥ नहि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं नृप काङ्क्षितः ॥ न चापि राज्यलुब्धेन मया कंसो निपातितः ॥ ४७ ॥ किंतु लोकहितार्थाय कील्यर्थं च सुतस्तव ॥ व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सानुजो विनिपातितः ॥ ४८ ॥ अहं स एव गोमध्ये गोपैः सह वनेचरः ॥ प्रीतिमान्विचरिष्यामि कामचारी यथा गर्जः ॥ ४९ ॥ एतावच्छतशोऽथैवं सत्यनैतद्ब्रवीमि ते ॥ न मे कार्यं नृपत्वेन विज्ञाप्यं क्रियतामिदम् ॥ ५० ॥ भवान्नाजान्तु भान्या मे यदूनामग्रणीः प्रभुः ॥ विजयायाभिषिच्यस्व स्वराज्ये नृपसत्तम ॥ ५१ ॥ यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ॥ मया निमृष्टं राज्यं स्वं चिराय प्रतिगृह्यताम् ॥ ५२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नोत्तरं प्रत्यभाषत ॥ ब्रीडिताधोमुखं तं तु राजानं यदुसंसदि ॥ ५३ ॥

सा गतिः या कालात्परा मोक्षरूपा ॥ ४६ ॥ येन कर्मणा । तत् वचः वचनप्रतिपादं कर्मनिष्ठीयताम् ॥ ४७ ॥ काङ्क्षितः काङ्क्षा सञ्जाता यस्य तादृशः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ब्रीडितश्चासौ अधोमुखश्च तम् ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ पुरीमर्गे पुरयवेशमर्गे ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ४१ ॥ त्रयस्त्रिंशे त्व
 आध्याये विद्यां पत्रं गुरोर्मुखात् ॥ लब्ध्वा तस्मै वरं दत्त्वा प्रत्यायाता विनीयते ॥ १ ॥ २ ॥ काश्यं काशिदेशजम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ श्रुतिधरो श्रवणमात्राहाणो ॥ ६ ॥ चतुष्पादं
 अभिषेकेण गोविन्दो योजयामास धर्मेवित् ॥ स बद्धमुकुटश्श्रीमानुग्रसेनो महाद्युतिः ॥ चकार सह कृष्णेन कंसस्य निधनक्रियाम् ॥ ५५ ॥ तं सर्वे
 यादवा मुख्या राजानं कृष्णशासनात् ॥ अनुजमुः पुरीमर्गे देवा इव शतक्रतुम् ॥ ५६ ॥ रजन्यां तु निवृत्तायां ततस्सूर्ये विराजिते ॥ पश्चिमं कंस-
 संस्कारं चक्रुस्ते यदुपुङ्गवाः ॥ ५७ ॥ शिविकायामथारोप्य कंसदेहं यथाक्रमम् ॥ नैष्ठिकेन विधानेन चक्रुस्ते कंससत्क्रियाम् ॥ ५८ ॥ स नीतो यमु-
 नतीरमुत्तमं नृपतेः सुतः ॥ सत्कृतश्च यथान्यायै नैधनेन चिताग्निना ॥ ५९ ॥ तथैव भ्रातरं चास्य मुनामानं महाभुजम् ॥ संस्कारं लभ्ययामासुः सह
 कृष्णेन यादवाः ॥ ६० ॥ ताभ्यां ते सलिलं चक्रुर्वृष्णयन्धकपुरोगमाः ॥ अक्षयं चास्तु प्रतेभ्यो भाषमाणाः पुनः पुनः ॥ ६१ ॥ हिरण्यस्य सुवर्णस्य द-
 श कोटीस्तथा हरिः ॥ गावो रत्नानि वासांसि ग्रामान्नगरसंमतान् ॥ ६२ ॥ ददौ कंसं समुद्दिश्य ब्राह्मणेभ्यो नृपोत्तमः ॥ अक्षयं चापि विप्रेभ्यो भाष-
 माणाः पुनः पुनः ॥ ६३ ॥ तयोस्ते सलिलं दत्त्वा यादवा दीनमानसाः ॥ पुरस्कृत्योग्रसेनं वै विविशुर्मथुरां पुरीम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीमहाभारते वि-
 लेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि उग्रसेनाभिषेककंससंस्कारकथनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ४१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवात्रो-
 ह्मिणेयेन संगतः ॥ मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत् ॥ १ ॥ प्रातयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया ज्वलन् ॥ चचार मथुरां वीरस्स रत्नाकरभू-
 षणाम् ॥ २ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य सहितौ रामकेशवौ ॥ गुरुं सान्दीपनिं काश्यमवन्तिपुरवासिनम् ॥ ३ ॥ धनुर्वेदचिकीर्षार्थमुभौ तावभिजग्म-
 तुः ॥ निवेद्य गोत्रं स्वाध्यायमाचारोणाभ्यलङ्कृतौ ॥ ४ ॥ शुश्रूषु निरहंकाराबुभौ रामजनार्दनौ ॥ प्रतिजग्राह तौ काश्यो विद्याः प्रादाच्च केवलाः
 ॥ ५ ॥ तौ च श्रुतिधरौ वीर यथावत्प्रतिपद्यताम् ॥ अहोरौत्रैश्चतुष्पष्ट्या साङ्गवेदमधीयताम् ॥ ६ ॥ चतुष्पादं धनुर्वेदं शस्त्रग्रामं संसंग्रहम् ॥ अचिरेणैव
 कालेन गुरुस्तावभ्यादीक्षयत् ॥ ७ ॥ अतीवामानुर्षौ मेधां चिन्तयित्वा तयोर्गुरुः ॥ मेने तावागतौ वीरौ देवौ चन्द्रदिवाकरौ ॥ ८ ॥ ददर्श च महा-
 त्मानाबुभौ तावपि पर्वसु ॥ पूजयन्तौ महादेवं साक्षाद्विष्णुं व्यवस्थितम् ॥ ९ ॥ गुरुं सान्दीपनिं कृष्णः कृतकृत्योभ्यभाषत ॥ गुर्वर्थं किं ददानीति
 रामेण सह भारत ॥ १० ॥ तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रोवाच हृष्टवान् ॥ पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं यो मृतो लवणाम्भसि ॥ ११ ॥

दीक्षासंग्रहसिद्धियोगाख्यैस्तुर्भिः पदैरुपेतम् ससंग्रहं मरहस्यम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ तयोश्चन्द्रमूर्त्युत्पत्त्युमाय तदाराध्यत्वेन कृष्णं प्रत्यक्षेणैव ददर्शेत्याह ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

तं श्रुतं मे ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तस्य वैवस्वतेन दत्तानि ॥ २३ ॥ तस्य वैवस्वतस्य दसैरिति
 पुत्र एकोपि मे जातस्स चापि तिमिना हतः ॥ प्रभासे तीर्थयात्रायां तं मे त्वंपुनराणय ॥ १२ ॥ तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः ॥ गत्वा
 समुद्रं तेजस्वी विवेशान्तर्जलं हरिः ॥ १३ ॥ समुद्रः प्राञ्जलिभूत्वा दर्शयामास स्वं तदा ॥ तमाह कृष्णः क्रासौ भोः पुत्रस्सांदिपनेरिति ॥ १४ ॥
 समुद्रः प्रत्युवाचेदं दैत्यः पञ्चजनो महान् ॥ तिमिरूपेण तं बालं श्रस्तवानिति माधव ॥ १५ ॥ उत्पथ्य सलिलाद्दस्माद् श्रस्तवानिति भारत ॥ स
 पञ्चजनमाद्य जघान पुरुषोत्तमः ॥ न चासमाद तं बालं गुरुपुत्रं तदाच्युतः ॥ १६ ॥ स तु पञ्चजनं हत्वा शङ्खं लेभे जनार्दनः ॥ यस्तु देवमनु-
 व्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः ॥ १७ ॥ ततो वैवस्वतपुरं जगाम पुरुषोत्तमः ॥ ततो यमोऽभ्युपागम्य ववन्दे तं गदाधरम् ॥ १८ ॥ तमुवाचाथ
 वै कृष्णो गुरुपुत्रः प्रदीयताम् ॥ तयोस्तत्र तदा युद्धमासीद्विरतरं महत् ॥ १९ ॥ ततो वैवस्वतं धोरं निर्जित्य पुरुषोत्तमः ॥ आसमाद च तं
 बालं गुरुपुत्रं तदाच्युतः ॥ २० ॥ आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरं नष्टं यमक्षयात् ॥ ततस्सांदिपनेः पुत्रः प्रभावादिमतौजसः ॥ २१ ॥ दीर्घकाल-
 गतः प्रेतः पुनरासीच्छरीरवान् ॥ तद्दर्शक्यमाचिन्त्य च दृष्ट्वा सुमहद्दुःखम् ॥ २२ ॥ सर्वेषामेव भूतानां विस्मयस्समजायत ॥ स गुरोः पुत्रमादाय
 पाञ्चजन्यं च माधवः ॥ रत्नानि च महाहोणि पुनरायाजगत्प्रभुः ॥ २३ ॥ राक्षसेस्तस्य रत्नानि महाहोणि बहूनि च ॥ आनाय्यावेदयामास गुरवे
 वासवानुजः ॥ २४ ॥ गदापरिघयुद्धेषु सर्वास्त्रिषु च तावुभौ ॥ अचिरान्मुख्यतां प्राप्तौ सर्वलोके धनुर्भूताम् ॥ २५ ॥ ततस्सांदिपनेः पुत्रं तद्ग-
 पवयसं तदा ॥ प्रादात्कृष्णः प्रतीतात्मा सह रत्नैरदारधीः ॥ २६ ॥ चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यस्सांदिपनिस्तदा ॥ समेत्य समुद्रे राजन्पूजयन्नामकेश्वरौ
 ॥ २७ ॥ कृतास्त्रौ तावुभौ वीरौ गुरुमामन्य सुव्रतौ ॥ आयातौ मथुरां भूयो वसुदेवसुतावुभौ ॥ २८ ॥ ततः प्रत्युद्युस्सर्वे यादवा यदुनन्दनौ ॥
 सवाला दृष्टमनस उग्रसेनपुरोगमाः ॥ २९ ॥ श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणस्सपुरोहिताः ॥ सवालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत ॥ ३० ॥ नन्दिदूतयण्यवा-
 दान्तं पुष्टुश्च जनार्दनम् ॥ रथ्याः पताकामालिन्यो प्राजन्ते स्म समन्ततः ॥ ३१ ॥ प्रहृष्टमुदितं सर्वमन्तःपुरमशोभत ॥ गोविन्दागमनेत्यर्थं यथै-
 वेन्द्रमहे तथा ॥ ३२ ॥ मुदिताश्चाथ गायन्ति राजमार्गेषु गायकाः ॥ तत्रासीत्प्रथिता गाथा यादवानां प्रियंकरा ॥ ३३ ॥ गोविन्दरामौ संप्राप्तौ
 आतरौ लोकविश्रुतौ ॥ स्वे पुरे निर्भयास्सर्वे क्रीडन्त्यं सह बान्धवैः ॥ ३४ ॥

शेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यदुनन्दनौ यदूनामानन्दयितारौ प्रत्युद्युः संमुखमगमन् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ रैवतस्य पर्वतविशेषस्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इति श्रीहरीवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ अथाध्याये चतु-
 क्षिंशो दुहितृभ्यां प्रचेदितः ॥ जरासन्धो यदून् हन्तुं प्रवृत्त इति वण्यते ॥ १ ॥ २ ॥ राजगृहेऽथो जरासन्धः दुहितृभ्याम् अस्मिन्प्राप्तिं संज्ञाभ्यां कंसमायाभ्यां निवेदिते सति
 न तत्र कश्चिद्दर्शनो वा मलिनो वा विचेतनः ॥ मथुरायामभूद्राजनो विन्दे समुपस्थिते ॥ ३५ ॥ वयांसि साधुपाक्यानि प्रहृष्टा गेह्यद्रियाः ॥ नरनरी-
 गणास्सर्वे भेजिरे मनसस्सुखम् ॥ ३६ ॥ शिवाश्च वाताः प्रबुर्विरजस्का दिशो दश ॥ दैवतानि च दृष्टानि सर्वेष्वायतनेषु च ॥ ३७ ॥ यानि लि-
 ङ्गानि लोकस्य चासकृतयुगे पुरा ॥ तानि सर्वाण्यदृश्यन्त पुरीं प्राप्ते जनादने ॥ ३८ ॥ ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्दने ॥ हरियुक्तेन
 गोविन्दो विवेश मथुरां पुरीम् ॥ ३९ ॥ विशन्तं मथुरां रम्यां तमुपेन्द्रमरिन्दमम् ॥ अनुजमुयदुग्गणशङ्करं देवगणा इव ॥ ४० ॥ वसुदेवस्य भवनं तत-
 स्तौ यदुनन्दनौ ॥ प्रविष्टौ हृष्यदनौ चन्द्रादित्याविवचलम् ॥ ४१ ॥ परेण तेजसापेतौ सुरेन्द्राविव रूपिणौ ॥ तावद्युधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैर-
 चारिणौ ॥ ४२ ॥ मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवमुताबुभौ ॥ उद्यानेषु विचित्रेषु फलपुष्पावनमिषु ॥ ४३ ॥ चेतुस्सुमहात्मानौ यादवैः परिवारितौ ॥
 रैवतस्य समीपेषु सरित्सु विमलासु च ॥ ४४ ॥ पद्मपत्रविवृद्धासु कारण्डव्युतासु च ॥ एवं तावैकानिर्माणौ मथुरायां जुभानौ ॥ उग्रसेनानुगौ
 भूत्वा कंचित्कालं मुमोदतुः ॥ ४५ ॥ इति श्रीम० हरीवंशे विष्णुपर्वणि रामकृष्णप्रत्यागमनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ४४ ॥
 वेशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र सहितो रौहिणेयेन संगतः ॥ मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत् ॥ १ ॥ प्रातयौवनदेहस्तु युक्ते
 राजश्रिया विभुः ॥ चचार मथुरां प्रीतः सवनाकरभूषणम् ॥ २ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः ॥ गुश्राव निहतं कंसं दुहितृभ्यां
 महीपतिः ॥ ३ ॥ ततो नातिचिरात्कालाजरासन्धः प्रतापवान् ॥ आजगाम षडङ्गेन बलेन महतावृतः ॥ ४ ॥ जिवांसुर्हि यदून्कुदः कंसस्या-
 पचिर्नि स्मरन् ॥ अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्ना ते मागधस्य सुते नृप ॥ ५ ॥ जरासन्धस्य कल्याण्यौ पतिश्रीणिपयोधरे ॥ उभे कंसस्य ते भायै
 प्रादुर्द्धाहर्द्रथो नृपः ॥ ६ ॥ स ताभ्यां मुमुदे राजा बध्वा पितरमाहुकम् ॥ समाश्रित्य जरासन्धमनाहत्य च यादवान् ॥ शूरसेनेऽथो राजा यथा
 ते बहुशः श्रुतः ॥ ७ ॥ ज्ञातिकार्यार्थसिद्धयर्थमुग्रसेनाहिते रतः ॥ वसुदेवोऽभवन्नित्यं कंसो न ममृषे च तम् ॥ ८ ॥

॥ ३ ॥ षडङ्गेन रथगजतुरगपदातिष्यधान्यापणिकाभ्यैः षड्भिरङ्कुरेतेन ॥ ४ ॥ अपचिन्तिमानृण्यम् ॥ ५ ॥ सः कंसः विकान्तः आहुकपत्रमुग्रसेनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥

पाठा०-१ रवीन्दू इवेति ।

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इति श्रीहर्षिंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
 पञ्चविंशे त्वथाध्याये मथुरामेत्य माधवः ॥ रोगघ नगरं सैन्यैश्चतुर्ङ्गैरतिर्यते ॥ १ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ निरुषः स्वर्णनिकषवद्वलवलनिर्णयेहेतुः ॥ ६ ॥ बलं परे-
 रामकृष्णौ समाश्रित्य हते कसे दुरात्मनि ॥ उग्रसेनोभवद्राजा भोजवृष्यन्यकैर्वृतः ॥ ९ ॥ दुहितृभ्यां जरासंधः प्रियाभ्यां बलवानृपः ॥ नोदितो
 वीरपत्नीभ्यामुपायान्मथुरां ततः ॥ १० ॥ कृत्वा सर्वं समुद्योगं क्रोधादग्निसमो ज्वलन् ॥ प्रतापवनता ये च जरासंधस्य पार्थिवाः ॥ ११ ॥ मि-
 त्राणि ज्ञातयश्चैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा ॥ तमेवानुययुः सर्वे सैन्यैः समुदितैर्वृताः ॥ १२ ॥ मेघवासा महावीर्या जरासंधप्रियैषिणः ॥ कारुषो दन्त-
 वक्रश्च चेदिराजश्च वर्यवान् ॥ १३ ॥ कलिङ्गाधिपतिश्चैव पौण्ड्रश्च बलिनांवरः ॥ साङ्गतिः केशिकश्चैव भीष्मकश्च नराधिपः ॥ १४ ॥ पुत्रश्च
 भीमकस्यापि रुक्मी मुख्यो धनुर्भृताम् ॥ वासुदेवार्जुनाभ्यां यः स्पृद्धते स महाहवे ॥ १५ ॥ वेणुदारिद्रश्रुतर्वा च क्रथश्चैवांशुमानपि ॥ अङ्गराजश्च
 बलवान्वङ्गानामधिपस्तथा ॥ १६ ॥ कौशल्यः काशिराजश्च दृशाणाधिपतिस्तथा ॥ सुखेश्वरश्च विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा ॥ १७ ॥ मद्राजश्च
 बलवान् त्रिगतानामथेश्वरः ॥ शाल्वराजश्च विक्रान्तो दुरदश्च महाबलः ॥ १८ ॥ यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तश्च वर्यवान् ॥ सौवीरराजश्चैव्यश्च
 पाण्ड्यश्च बलिनांवरः ॥ १९ ॥ गान्धारराजस्सुबलो नम्रजिच्च महाबलः ॥ काश्मीराजो गान्दो दुरदादिपतिर्नृपः ॥ दुर्योधनादयश्चैव
 धार्तराष्ट्रा महाबलाः ॥ २० ॥ एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः ॥ तमन्वयुर्जरासंधं विद्विषन्तो जनार्दनम् ॥ २१ ॥ ते शूरसेनाना-
 विश्य प्रभूतयवसेनानान् ॥ उषुस्सरुध्य मथुरां पुरस्कृत्य बलं तदा ॥ २२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरोपरोधो नाम चतु-
 र्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ३४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मथुरोपवने गत्वा निविष्टांस्तान्नाराधिपान् ॥ अपश्यन्वृष्णयस्सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥
 ॥ १ ॥ ततो हृष्टमनाः कृष्णो रामं वचनमब्रवीत् ॥ त्वरते खलु कार्यार्थो देवतानां न संशयः ॥ २ ॥ यथायं संनिवृष्टो हि जरासंधो नराधिपः ॥ ल-
 क्ष्यन्ते हि ध्वजाग्राणि स्थानां वातरंहसाम् ॥ ३ ॥ एतानि शशिकल्पानि नृपाणां विजिगीषताम् ॥ छत्राण्यार्यं विराजन्ते ग्रीच्छितानि सितानि च ॥
 ॥ ४ ॥ अहो नृपरथोदया विमलश्छत्रपङ्कयः ॥ अभिवर्तन्ति नःशुभ्रा यथा खे हंसपङ्कयः ॥ ५ ॥ काले खलु नृपः प्रातो जरासंधो महीपतिः ॥
 आवययुर्द्विनिकषः प्रथमस्समरातिथिः ॥ ६ ॥ आर्ये तिष्ठव सहितावनुप्राप्ते महीपतौ ॥ युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यताम् ॥ ७ ॥
 पां सैन्यं गतायुः चिरायुर्वेति विमृश्यताम् विचारणीयमित्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ पार्थिवे पृथ्वीस्थजन्मयोग्ये मृत्युमार्गे इत्यर्थः ॥ १० ॥ प्रोक्षितान्प्रज्ञाशुश्रुदासन्नमृत्युन् ॥ ११ ॥ स्थाने युक्तम् अस्याः शारावतरणमित्यर्थः । यतः इयं दिवं गता दिवस्थं ब्रह्माणं प्रति शरणं गता ॥ १२ ॥ विविकं निर्जन्म ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ हेमकक्षैः सुवर्णशृङ्खलैः ॥ १६ ॥ प्रेङ्खमाणैः कूर्दमानैः ॥ १७ ॥ १८ ॥

एवमुक्त्वा ततः कृष्णस्त्वस्थस्संश्रामलालसः ॥ जरासंधबलं प्रेप्सुश्चकार बलदर्शनम् ॥ ८ ॥ वीक्षमाणश्च तान्सर्वानृपान्यदुवरोव्ययः ॥ आत्म-
नैवान्मनो वाक्यमुवाच हृदि मन्त्रवित् ॥ ९ ॥ इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्तमाने स्थिताः ॥ ये विनाशं गमिष्यन्ति शाल्वदृष्टेन कर्मणा ॥ १० ॥
प्रोक्षितान्बल्यिमान्मन्ये मृत्युना नृपपुङ्गवान् ॥ स्वर्गगामिनि चाप्येषां वपूषि प्रचकाशिरे ॥ ११ ॥ स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवं गता ॥
एषां नृपाणां मुख्यानां बलौघैरभिपीडिता ॥ १२ ॥ मही निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिसंवृता ॥ स्वल्पेन खलु कालेन विविकं पृथिवीतलम् ॥ १३ ॥
भविष्यति नरेन्द्राधिपतिशो विनिपातितैः ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासंधस्ततः क्रुद्धः प्रमुस्सर्वमहीक्षिताम् ॥ १४ ॥ नराधिपसहस्राधिरनुयातो
महाद्युतिः ॥ व्यायतोदयतुरगैरमुयानैरुसुसमाहितैः ॥ १५ ॥ रथैस्सांश्रामिकयुक्तरसङ्गगतिभिः क्वचित् ॥ हेमकक्षैर्महाघण्टैर्यौगैरिदोपमैः ॥ १६ ॥
महामात्रोत्तमारूढैः कालिपतै रणकोविदैः ॥ स्वारूढैः सादिभियुक्तैः प्रेङ्खमाणैः प्रबलितैः ॥ १७ ॥ वाजिभिर्मघसंकाशैः ध्रुवाद्भिरिव पत्तिभिः ॥
खड्गचर्मधरोद्गैः पत्तिभिर्बलिनां वरैः ॥ १८ ॥ सहस्रसंख्यासंयुक्तेरुत्पतद्भिरिवारगैः ॥ एवं चतुर्विधैस्सैन्यैः कम्पमानैरिवास्त्रुदैः ॥ १९ ॥ नृपः प्र-
यातो बलवान् जरासंधो धृतव्रतः ॥ स रथैर्मघनिघोषैर्गजैश्च मदसंयुतैः ॥ २० ॥ हेषमाणैश्च तुरगैः क्ष्वेडमानैश्च पत्तिभिः ॥ नदयानो दिग्गस्तर्वा-
स्तस्याः पुर्यां वनानि च ॥ २१ ॥ स राजा सागराकारस्सैन्यैः प्रत्यदृश्यत ॥ तद्वलं पृथिवीशानां दृष्टयोधजनकुलम् ॥ २२ ॥ क्ष्वेडितास्फो-
टितरवं मेघसैन्यमिवावभौ ॥ रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोषमैः ॥ २३ ॥ विमिश्रं सर्वतो भाति मत्तद्धि-
पसमाकुलम् ॥ घर्मान्ते सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ॥ २४ ॥ सबलस्ते महीपाला जरासंधपुरोगमाः ॥ परिवार्य पुरां सर्वे निवेशायोपचक्रिरे ॥
॥ २५ ॥ बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीदिशविरस्य वै ॥ शुक्लपथस्तपूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ॥ २६ ॥ वीतरात्रे ततः काले समुत्स्थुर्महोक्षितः ॥
आरोहणार्थं पुर्यास्ते समीयुर्बुद्धलालसाः ॥ २७ ॥ समवायाकृतास्सर्वे यमुनामनु ते नृपाः ॥ निविष्टा मन्त्रयासासुर्बुद्धकालकुतूहलाः ॥ २८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ वनानि च नादयानः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विमिश्रं सैन्यमिति शेषः ॥ २४ ॥ निवेशाय स्थानपरिग्रहाय ॥ २५ ॥ शिविरस्य सेनागृहस्य पटमयस्य
जाल्यभियायमेकवचनम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ सकञ्चुकोष्णीषाः प्रतीहाराः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ योगात् वृत्तिनिरोधात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रासाः हस्तक्षेप्यसङ्घाः । ऊर्ध्वं दुर्गे प्राकारोपरि निवाहन्तां प्रापयन्तु ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

तेषां सुतमुलः शब्दशुश्रुषे पृथिवीक्षिताम् ॥ युगान्ते भिद्यमानानां सागराणामिव स्वनः ॥ २९ ॥ तेषां सकञ्चुकोष्णीषास्थविरा वेत्रपाणयः ॥
चेरुर्मा शब्द इत्येवं वदन्तो राजशासनात् ॥ ३० ॥ तस्य रूपं बलस्यासीन्निशब्दस्तिमितस्य वै ॥ लीनमीनग्रहस्येव निशब्दस्य यथोदधेः ॥
॥ ३१ ॥ निशब्दस्तिमिते तस्मिन्योगादिव महार्णवे ॥ जरासंयो बृहदाक्यं बृहस्पतिरिवादु ॥ ३२ ॥ शीघ्रं समभिवर्तन्तां बलानि पृथिवीक्षिता-
म् ॥ सर्वतो नगरी चयैर्जनैश्चैः परिवार्यताम् ॥ ३३ ॥ अश्मयन्त्राणि युज्यन्तां क्षपणीयाश्च मुहुराः ॥ कार्या भूमिसमा सर्वा जलैश्च परिप्लुता ॥
ऊर्ध्वं चापा निवाहन्तां प्रासा वै तोमरास्तथा ॥ ३४ ॥ दार्यतां चैव दङ्कद्वैः खनित्रैश्च पुरी द्रुतम् ॥ नृपाश्च शुद्धमार्गज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ॥
॥ ३५ ॥ अद्यप्रभृति सैन्यैर्पुरीरोधः प्रवर्त्यताम् ॥ यावदेतौ रणे गोपौ वसुदेवसुताबुभौ ॥ ३६ ॥ संकर्षणं च कृष्णं च घातयामि शितैश्शरैः ॥ आका-
शमपि बाणैर्वर्निस्संपातं यथा भवेत् ॥ ३७ ॥ मथानुशिष्टास्तिष्ठन्तु पुरीभूमिषु भूमिपाः ॥ तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्य तां पुरीम् ॥ ३८ ॥ मद्रः
कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानस्सबाह्लिकः ॥ काश्मीरराजो गोमर्दः करूपाधिपतिस्तथा ॥ ३९ ॥ दुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीयो ह्यनमयः ॥ नगर्याः
पश्चिमं द्वारं शीघ्रमारोधयन्तिवति ॥ ४० ॥ पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भस्सोमकस्तथा ॥ रुक्मी च भोजाधिपतिस्सूर्याक्षश्च समालवः ॥ ४१ ॥ विंदा-
नुविन्दवावन्त्यौ दन्तवक्त्रश्च वर्यवान् ॥ छागलिः पुरमित्रश्च विराटश्च मर्हपतिः ॥ ४२ ॥ कौरव्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ॥ भूरिश्रवास्त्रिग-
तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा ॥ ४३ ॥ उत्तरं नगरद्वारमेते दुर्गसहा नृपाः ॥ आरुह्य चाभिमर्दन्तां वज्रप्रतिमगौरवाः ॥ ४४ ॥ उत्तूकः केतवश्चैव वीर-
श्चांशुमतस्सुतः ॥ एकलव्यो बृहत्क्षत्रः क्षत्रधर्मा जयद्रथः ॥ ४५ ॥ उत्तमौजाश्च शल्यश्च क्रौरवाः कैकयास्तथा ॥ वेदिशो वामदेवश्च सांकृतिश्च
सिनीपतिः ॥ ४६ ॥ पूर्वं नगरनिर्व्यूहमेतेष्वायतमस्तु नः ॥ दारयन्तो विधायन्तु वाता इव बलाहकात् ॥ ४७ ॥ अहं च दूरदश्चैव चेदिराजश्च
वर्यवान् ॥ दक्षिणं नगरद्वारं पालयामस्सुदंशिताः ॥ ४८ ॥ एवमेव पुरीं क्षिप्रं समन्ताद्वेष्टिता बलैः ॥ ब्रजवपतविषमं प्राप्नोतु तुमुलं भयम् ॥ ४९ ॥
गदिनो ये गदाभिस्ते परिचैः परिघायुधाः ॥ अपरे विविधैश्शस्त्रैर्दारयन्तु पुरीमिमाम् ॥ ५० ॥

॥ ३६ ॥ निःसंपातं कीलितमिव ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ दुर्गसहा दुर्गयुद्धं कर्तुं शक्ताः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ तास्यां तयोरर्थे ॥ ६१ ॥ ललामप्रतिमं ध्वजवदुच्छ्रितम् । ललामं लाञ्छने ध्वजे इति मेदिनी ॥
 अद्यैव नगरी द्वेषा विषमोच्चयसंकटा ॥ कार्यो भूमिसमा सर्वा भवद्विर्वसुधाधिपैः ॥ ५१ ॥ चतुरङ्गबलैर्व्यूह्य जरासंधो व्यवस्थितः ॥ अथाभ्याया-
 बद्धून् रुद्धस्सह सर्वनराधिपैः ॥ ५२ ॥ प्रतिजग्मुर्दशाहस्तं व्यूढानीकाः प्रह्वारिणः ॥ तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवासुरोपमम् ॥ अल्यानां बहुभि-
 स्सार्षं व्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ ५३ ॥ नगरान्निस्सृतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुताबुभौ ॥ क्षुभितं नृवराजं त्रस्तसंभूढाह्वनम् ॥ ५४ ॥ रथस्थौ दंशितौ चैव
 चेतुस्तत्र यादवौ ॥ मकराविव संरन्ध्रौ समुद्रक्षोभणबुभौ ॥ ५५ ॥ तयोः प्रयुद्धयतोस्संख्ये मतिरासीन्मिह्रात्मनोः ॥ आयुधानां पुराणाना-
 मादानकृतलक्षणा ॥ ५६ ॥ ततः खान्निपतन्ति स्म दिव्यान्याहवसंप्रवे ॥ लेलिहानानि दीप्तानि महानि सुदृढानि च ॥ ५७ ॥ क्रव्यादैरनुयातानि
 मूर्तिमन्ति बृहन्ति च ॥ तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि वै भृशम् ॥ ५८ ॥ दिव्यस्त्रादामधारीणि त्रासयन्ति च खेचरान् ॥ प्रभया भासमानानि
 पतमानानि चाम्बरात् ॥ ५९ ॥ हलं संवर्तकं नाम सौनन्दं मुसलं तथा ॥ धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदकी तथा ॥ ६० ॥ चत्वार्येतानि तेजसि-
 विष्णुप्रहरणानि च ॥ ताभ्यां समवर्तीणानि यादवाभ्यां महामृधे ॥ ६१ ॥ जग्राह प्रथमं रामो ललामप्रतिमं हलम् ॥ सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमा-
 लाकुलं मृधे ॥ ६२ ॥ सौनन्दं च ततश्श्रीमान्निरानन्दकरं द्विषाम् ॥ सव्येन सान्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुशलोत्तमम् ॥ ६३ ॥ दर्शनीयं च लोकेषु ध-
 नुर्जलदुनिःस्वनम् ॥ नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं कृष्णो जग्राह वीर्यवान् ॥ ६४ ॥ देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे ॥ निक्षिप्ता कुमुदक्षस्य
 नाम्ना कौमोदकीति सा ॥ ६५ ॥ तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुतनूपमौ ॥ समरे रामगोविन्दौ रिपूस्ताप्ययुद्धयताम् ॥ ६६ ॥ सायुधप्रग्रहौ
 वीरौ तावन्व्योन्याश्रयाबुभौ ॥ पूर्वजानुजसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ॥ ६७ ॥ द्विषस्तु प्रतिकुर्वणौ पराक्रान्तौ यथेश्वरौ ॥ विचेतुर्थथा देवौ वसु-
 देवसुताबुभौ ॥ ६८ ॥ हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितः ॥ चचार समरे वीरो विद्विषामन्तक्रो यथा ॥ ६९ ॥ विकर्षथवृन्दानि क्षत्रियाणां
 महात्मनाम् ॥ चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ॥ ७० ॥ कुञ्जराह्लाद्गलक्षिप्तान्मुशलोक्षेपताडितान् ॥ रामो विराजस्मरे निर्ममन्थ यथाच-
 लान् ॥ ७१ ॥ ते वध्यमाना रामेण रणे क्षत्रियपुङ्गवाः ॥ जरासंधान्तिकं भीताः समरात् प्रतिजगिरे ॥ ७२ ॥ तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मे व्यव-
 स्थितः ॥ धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनाम् ॥ ७३ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

परावृत्तस्य समरे विरथस्य पलायतः ॥ मूणहत्यामिवासह्यां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७४ ॥ भीताः कस्मान्निवर्तन्ध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तिताम् ॥
क्षिप्रं सर्वं निवर्तन्ध्वं मम वाक्येन चोदिताः ॥ ७५ ॥ 'अथवा तिष्ठत रथैः प्रेक्षकास्समवस्थिताः ॥' यावदुतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयम् ॥ ७६ ॥
ततस्ते क्षत्रियास्सर्वे जरासंधेन नोदिताः ॥ मृजन्तश्शरजालानि हृष्टा योद्धुं व्यवस्थिताः ॥ ७७ ॥ ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चाश्वदुनादिभिः ॥
नौदैश्चाश्वदुसंकाशैर्महामात्रप्रचोदितैः ॥ ७८ ॥ सतनुत्रास्तनिखिंशास्सपताकायुधध्वजाः ॥ स्वरोपितधनुष्मन्तस्सतूणीरास्सतोमराः ॥ ७९ ॥
सच्छत्रास्सादिनश्चैव चारुचामरावीजिताः ॥ रणे तेधिगता रेजुस्स्यदुनस्था महाक्षिताः ॥ ८० ॥ ते युद्धरागा रथिनो व्यगाहन्त युधांवराः ॥ ग-
दाभिश्चैव गुर्वाभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ८१ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र देवानां नन्दिर्वर्द्धनः ॥ सुपर्णध्वजमास्थाय कृष्णस्तु रथमुत्तमम् ॥ ८२ ॥ स-
मभ्ययाज्जरासंधं शरैर्विव्याध चाष्टभिः ॥ सारथिं चास्य विव्याध पञ्चभिर्निक्षितैश्शरैः ॥ ८३ ॥ जवान तुरगांश्चजौ यतमानस्य वीर्यवान् ॥
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय चित्रसेनो महारथः ॥ ८४ ॥ सेनानीः कैशिकश्चैव कृष्णं विविधतुः शरैः ॥ त्रिभिर्विव्याध संसक्तं बलेद्वं च कैशिकः ॥ ८५ ॥
बलेद्वौ धनुश्चास्य भल्लेनजौ द्विधाकरोत् ॥ जवेनाभ्यर्दयच्चापि तानरिच्छरवृष्टिभिः ॥ ८६ ॥ बाहुभिर्बहुधा वीरास्समन्तात्स्वर्णभूषणैः ॥ तं
चित्रसेनस्संरब्धो विव्याध नवभिश्शरैः ॥ ८७ ॥ कैशिकः पञ्चभिश्चापि जरासंधश्च सप्तभिः ॥ त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान्विभेदु जनार्दनः ॥ ८८ ॥
पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलेद्वौ शितैश्शरैः ॥ रथं चैवास्य चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्यवान् ॥ ८९ ॥ बलेद्वौ धनुश्चास्य भल्लेनजौ द्विधाकरोत् ॥
स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ॥ ९० ॥ अभ्यधावत्सुसंरब्धो जिवांसुमुशलायुधम् ॥ सिंसुक्षतस्तु नाराचांश्चित्रसेनवधैषिणः ॥
धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासंधो महाबलः ॥ ९१ ॥ गदया च जवानाश्चान्क्रोधात्स मगधेश्वरः ॥ रामं चाभ्यद्रवद्वीरो जरासंधो महाबलः ॥ ९२ ॥
आदाय मुशलं रामो जरासंधमुपाद्रवत् ॥ तयोस्तदुद्धमभक्तपरस्परवधैषिणोः ॥ ९३ ॥ चित्रसेनस्तु संसक्तं दृष्ट्वा रामेण मागधम् ॥ रथमन्यं
समारुह्य जरासंधमवारयत् ॥ ९४ ॥ ततो बलेन महता गजानिकेन चाप्यथ ॥ उभयोरन्तरे ताभ्यां संकुलं समपद्यत ॥ ९५ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

१ एतदर्थं लिखितपुस्तके न विद्यते ।

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ १११ ॥ इति श्रीहरिकेशो दीकायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

ततस्सैन्येन महता जरासंधोभिसंवृतः ॥ रामकृष्णग्रगानभोजानाससाद महाबलः ॥ १६ ॥ तत्र प्रक्षुभितस्येव सागरस्य महास्वनः ॥ प्रादुर्भव तुमु-
लस्सेनयोरुभयोरपि ॥ १७ ॥ वेणुभेरिमुदङ्गानां शङ्खानां च सहस्रशः ॥ उभयोस्सेनयो राजप्रादुरासीन्महास्वनः ॥ १८ ॥ क्षोडितास्फोटितो-
त्कुक्षैस्तुमुलस्सर्वतोऽभवत् ॥ उत्पपात रजश्चापि खुरेनेमिसुद्धतम् ॥ १९ ॥ समुद्यतमहाशस्त्राः प्रगृहीतशरासनाः ॥ अन्योन्यमभिगजन्तश्शू-
रास्तत्रावतस्थिरे ॥ १०० ॥ रथिनस्सादिनश्चैव पत्तयश्च सहस्रशः ॥ गजश्चातिबलास्तत्र समुत्पेतुस्समन्ततः ॥ १ ॥ स सन्निपातस्तुमुल-
स्यक्त्वा प्रागानवर्तत ॥ वृष्णिभिस्सह योधानां जरासंधस्य दारुणः ॥ २ ॥ ततश्शनिनाघृष्टिष्वश्रुर्विपृथुराहुकः ॥ बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्या-
र्द्धेन दंशिताः ॥ ३ ॥ दक्षिणं पक्षमासेदुश्शत्रुसैन्यस्य भारत ॥ पालितं चेदिराजेन जरासंधेन वा विभो ॥ ४ ॥ उदीच्यैश्च महावीर्यैश्शल्यशाल्वा-
दिभिर्नृपैः ॥ सृजन्तश्शरवर्षाणि समभित्यक्तजघनिताः ॥ ५ ॥ अवगाहः पृथुः कङ्कशतद्युम्नो विदूरथः ॥ तृपिकेशं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्धेन
दंशिताः ॥ ६ ॥ भीष्मकेणाभिगुप्तश्च रुक्मिणा च महात्मना ॥ देवकेनापि राजेन्द्र तथा मद्रेश्वरेण च ॥ ७ ॥ प्राच्यैश्च दक्षिणान्यैश्च गुप्तवीर्यवला-
न्वितैः ॥ तेषां च युद्धमभवत्समभित्यक्तजघनिताम् ॥ शतयष्टिप्रासबाणैवान्मृजतामशनिस्वनान् ॥ ८ ॥ सात्यकिश्चित्रकश्यामो युयुधानश्च वीर्य-
वान् ॥ राजाधिदेवो मृदुरश्शवफलकश्च महारथः ॥ ९ ॥ सत्राजिच्च प्रसेनश्च बलेन महता वृताः ॥ व्यूहस्य पक्षं ते सर्वे प्रतीयुर्द्विपतां भुधे ॥ १० ॥
व्यूहस्यार्द्धं समासेदुर्मदुरेणाभिरक्षितम् ॥ राजभिश्चापि बहुभिवैणुदारिमुखैस्सह ॥ ११ ॥ इति श्रीमहाभारते विलेष्टु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथु-
रोपराधे युद्धवर्णने नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ वैशम्पयान उवाच ॥ ततो युद्धानि वृष्णीनां वभूवुः सुमहान्यथ ॥ मागधस्य महामा-
त्रेनृपैश्चैवानुयायिभिः ॥ १ ॥ रुक्मिणा वासुदेवस्य भीष्मकेणाहुकस्य च ॥ क्रथस्य वसुदेवेन कैशिकस्य तु बभ्रुणा ॥ २ ॥ गदेन चेदिराजस्य
दन्तवक्रस्य शङ्कुना ॥ तथान्यैर्वृष्णिवीराणां नृपाणां च महात्मनाम् ॥ ३ ॥

पद्मिंशे जरासंधो दृढयुद्धे पराजितः ॥ बलभद्रेण न हित्वा पलायन इतीर्यते ॥ १ ॥ ततो युद्धानि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

पृष्ठा०-१ मृजतां तुमुल महत् इति ।

अहानि पञ्चेत्यादिसंख्यासंकलने सप्तविंशतिदिनानि युद्धमासीदित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अवश्यं रुक्मिणीमित्यनो ज्ञायते इतः पूर्वं रुक्मिणीहरणमिति । अनागतविक्षेपपरं वा इदम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ लक्षस्य वधे एककवन्धसमुत्थानम् । अत्रतु संख्याया आवृत्तिः कवन्धसंग्रह्यैव कर्तुं न शक्या इत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

युद्धमासीद्धि सैन्यानां सैनिकैर्भरतर्षभ ॥ अहानि पञ्च चैकं च षट् सप्ताष्टौ च दारुणम् ॥ ४ ॥ गजैर्गजा हयैरश्वाः पदाताश्च पदातिभिः ॥ रथै रथा विमिश्राश्च योधा युयुधिरे नृप ॥ ५ ॥ जरासंधस्य नृपते रामेणासीत्समागमः ॥ महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो रामहर्षणः ॥ ६ ॥ अवश्यं रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिमणं न व्यपोथयत् ॥ ज्वलनार्कांशुसंकाशानां शिवविषोपमान् ॥ ७ ॥ वारयामास कृष्णो वै शरांस्तस्य तु शिक्षया ॥ इत्येषां सुमहानां सीदलौघानां परिक्षयः ॥ ८ ॥ उभयोस्सेनयो राजन्मांसशोणितकर्दमः ॥ कवन्धानि समुत्तस्थुस्सुवहूनि समन्ततः ॥ ९ ॥ तस्मिन्विमदे योधानां संख्यावृत्तिकराणि च ॥ रथी रामो जरासंधं शरैराशीविपोषमैः ॥ १० ॥ आवृण्वन्नभ्यधाद्रारुतं च राजा स मागधः ॥ अभ्यवर्तत वेगेन स्यन्दनेनाशुगामिना ॥ ११ ॥ अन्योन्यं विविधैरस्त्रैर्विध्वा विध्वा विनेदतुः ॥ तौ क्षणिशस्त्रौ विरथौ हताश्चौ हतसारथी ॥ १२ ॥ गदे गृहीत्वा विक्रान्तौ अन्योन्यमभिधावताम् ॥ कम्पयन्तौ भुवं वीरौ ताबुघातगदाबुधौ ॥ १३ ॥ ददुर्शति महात्मानौ गिरी सशिखराविव ॥ व्युपारमन्त युद्धानि पश्यतां तौ महाभुजौ ॥ संरब्धावभिधावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ ॥ १४ ॥ उभौ तौ परमाचार्यौ लोकै र्व्यानौ महाबलौ ॥ मत्ताविव गजौ युद्धे तावन्योन्यमयुध्यताम् ॥ १५ ॥ ततो देवास्सगन्धर्वास्सिद्धाश्च समहर्षयः ॥ समन्ततश्चाप्सरसस्समाजमुत्सहस्रशः ॥ १६ ॥ तदेव्यक्षगन्धर्वमहर्षिभिरलंकृतम् ॥ शुशुभेभ्यधिकं राजन्दिवं ज्योतिर्गणैरिव ॥ १७ ॥ अभिदुद्राव रामं तु जरासंधो महाबलः ॥ सव्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणम् ॥ १८ ॥ प्रहरन्तौ ततोऽन्योन्यं गदायुद्धविशारदौ ॥ दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दृश ॥ १९ ॥ गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽगनिनिःस्वनः ॥ जरासंधस्य चरणे पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ २० ॥ न स्म कम्पयते रामं जरासंधकरच्युता ॥ गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ॥ २१ ॥ रामस्य तु गदावेगं वीर्यात्स मगधेश्वरः ॥ सेहे धैर्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् ॥ २२ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ दिवं स्थानम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ आहताम् आजघ्नतुः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ असकं नितुकोशं प्रशान्तमिति प्राञ्चः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अक्षौहिण्य इति । सा सेनाक्षौहिणी नाम स्वाङ्कुलैकद्विकैर्गजैः ॥ रथैरेतै २१८९० हयैश्चैव १०९४५० पदातिभिरिति ॥ ३८ ॥ अभिभूताः पुनः पुनरावेहिताः ॥ ३९ ॥ एवं तौ तत्र संग्रामे विचरन्तौ महाबलौ ॥ मण्डलानि विचित्राणि विचेतुरारिदम् ॥ २३ ॥ व्यापच्छन्तौ चिरं कालं परिश्रान्तौ च तस्थतुः ॥ समा-
श्वास्य मुहूर्तं तु पुनरन्योन्यमाहताम् ॥ २४ ॥ एवं तौ योधमुख्यौ तु समं युधधनुश्चिरम् ॥ न च तौ युद्धवैमुख्यमुभावेव प्रजमन्तुः ॥ २५ ॥ अथा-
पश्यद्गुह्यदुष्टे विशेषं तस्य वीर्यवान् ॥ रामः क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जग्राह मुशलोत्तमम् ॥ २६ ॥ तमुद्यन्तं तदा दृष्ट्वा मुसलं चोरदर्शनम् ॥ अमोघं
बलदेवेन क्रुद्धेन तु महारणे ॥ २७ ॥ ततोन्तरिक्षे वागासीत्स्वरा लोकसाक्षिणी ॥ उवाच बलदेवं तं समुद्यतहलयुधम् ॥ २८ ॥ न त्वया राम
वध्योऽयमलं खेदेन मागधे ॥ विदितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु व्युपारम् ॥ अचिरैरेव कालेन प्राणंस्त्यक्ष्यति मागधः ॥ २९ ॥ जरासंधस्तु
तच्छ्रुत्वा विमनास्समपद्यत ॥ न प्रजहे ततस्तस्मै पुनरेव हलयुधः ॥ ३० ॥ तौ व्युपारमतां युद्धे वृष्णयस्ते च पार्थिवाः ॥ असक्तमभवद्युद्धं
तेषामेवं मुदारुणम् ॥ ३१ ॥ दीर्घकालं महाराज निग्रतामिरेतरम् ॥ पराजिते त्वपक्रान्ते जरासंधे महीपतौ ॥ ३२ ॥ अस्तं याते दिनकरे नानु-
संशुस्तदा निशि ॥ समानीय स्वकं सैन्यं लब्धलक्ष्या महाबलाः ॥ ३३ ॥ पुरीं प्रविशितुर्दृष्ट्वाः केशवेनाभिपालिताः ॥ स्वाच्युतान्यायुधान्येवं
तान्येवान्तर्दधुस्तदा ॥ ३४ ॥ जरासंधोऽपि नृपतिर्विमनास्स्वपुरीं ययौ ॥ राजानश्चानुगा यस्य स्वराष्ट्राण्येव ते युयुः ॥ ३५ ॥ जरासंधं तु ते जि-
त्वा मेनिरे नैव निर्जितम् ॥ वृष्णयः कुरुशार्दूल राजा ह्यतिबलस्स वै ॥ ३६ ॥ दश चाष्टौ च संग्रामान् जरासंधस्य यादवाः ॥ ददुर्न चैनं
समरे हन्तुं शक्नुर्महाबलाः ॥ ३७ ॥ अक्षौहिण्यश्च तस्यासन्विशतिश्च महामते ॥ जरासंधस्य नृपतेस्तदर्थं यास्समागताः ॥ ३८ ॥ अल्पत्वादभि-
भूतास्तु वृष्णयो भरतर्षभ ॥ बार्हद्वथेन राजेन्द्र राजभिस्साहितेन वै ॥ ३९ ॥ भूयः कृत्वोद्यमं प्रायाद्यादवाङ्कुष्णपालितान् ॥ जित्वा तु मागधं
संख्ये जरासंधं महीपतिम् ॥ विहरन्ति स्म सुखिनो वृष्णिर्सिंहा महारथाः ॥ ४० ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि जरासंधापया-
नं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ४१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवात्रौहिणेयेन संगतः ॥ मथुरां यादवाकीर्णी पुरीं तां सुख-
मावसत् ॥ १ ॥ प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया विभुः ॥ चचार मथुरां प्रीतस्सर्वनाकरभूषणाम् ॥ २ ॥ ॥ ४० ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां
षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सप्तत्रिंशे स्वध्याये संबन्धाय विकटुणा ॥ सूर्यवंशाब्दावशप्रसङ्गोऽथावतारितः ॥ १ ॥ स कृष्णः संगतः सखीभूतः इतरेषामित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ पाठान्तरे अष्टादशमम् अष्टादशम् ॥ ५ ॥ वैलक्ष्यात् लज्जातः ॥ ६ ॥ संन्यवर्तत परावृत्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ श्रूयतां शृण्वतां पुरःभासकालोचितम् ॥ १० ॥

कस्यचिच्चथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः ॥ सस्मार निहतं कंसं जरासंधः प्रतापवान् ॥ युद्धाय योजितो भूयो दुहितृभ्यां महापतिः ॥ ३ ॥ दश
सप्त च संग्रामान् जरासंधस्य यादवाः ॥ ददुर्न चैनं समरे हन्तुं शेकुर्महारथाः ॥ ४ ॥ ततो मागधराट् श्रीमांश्चतुरङ्गबलान्वितः ॥ भूयोप्यष्टादशं कर्तुं
संग्रामं स समारभत् ॥ ५ ॥ वैलक्ष्यात्पुनरेवासौ राजराजो गृहेश्वरः ॥ जरासंधो बली श्रीमान्पाकशासनविक्रमः ॥ ६ ॥ स साधनेन महता बृहद्-
शसुतो बली ॥ कृष्णस्य वधमन्विच्छन्भूयो वै संन्यवर्तत ॥ ७ ॥ तं श्रुत्वा सहितास्सर्वे निवृत्तं मगधेश्वरम् ॥ यादवा मन्त्रयामासुजरासंधभार्यादिताः
॥ ८ ॥ ततः प्राह महातेजा विकटुर्नयकोविदः ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षमुग्रसेनस्य शृण्वतः ॥ ९ ॥ श्रूयतां तात गोविन्द कुलस्यास्य समुद्रवः ॥ श्रू-
यतामभिधास्यामि प्राप्तकालमहं ततः ॥ युक्तं चेन्मन्यसे साधो करिष्यसि वचो मम ॥ १० ॥ यादवस्यास्य वंशस्य समुद्रवमशेषतः ॥ यथा मे
कथितः पूर्वं व्यासेन प्राप्तकालमना ॥ ११ ॥ आसीद्राजा मनोर्वंशो श्रीमानिक्ष्वाकुसंभवः ॥ हर्यश्च इति विख्यातो महेन्द्रसमविक्रमः ॥ १२ ॥ तस्या-
सीद्वयिता भार्या मधोदैत्यस्य वै सुता ॥ देवी मधुमती नाम यथेन्द्रस्य शची तथा ॥ १३ ॥ सा यौवनगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ मनोरथ-
करी राज्ञः प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ १४ ॥ दानवेन्द्रकुले जाता सुश्रोणी कामरूपिणी ॥ एकपत्नीव्रतधरा खेचरा रोहिणी यथा ॥ १५ ॥ सा तमि-
क्ष्वाकुशार्दूलं कामयामास कामिनी ॥ स कदाचिन्नरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ॥ १६ ॥ राज्यान्निरस्तो विश्वस्तः सोऽयोध्यां संपरित्यजत् ॥ स त-
दाल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने ॥ १७ ॥ रेमे समेत्य कालज्ञः प्रोवाच कमलेक्षणः ॥ भ्रात्रा विनिष्कृतं राज्यात्प्रोवाच कमलेक्षणा ॥ १८ ॥
एहागच्छ नरश्रेष्ठ त्वज् राज्यकृतां स्पृहाम् ॥ गच्छावस्सहितौ वीर मधोर्मम पितुर्गृहम् ॥ १९ ॥ रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलदुग्धम् ॥ सहितौ
तत्र रंस्यावो यथा दिवि गतौ तथा ॥ २० ॥ पितुर्मे दयितस्त्वं हि मातुर्मम च पार्थिव ॥ मत्प्रियार्थं प्रियतरो भ्रातुश्च लवणस्य वै ॥ २१ ॥ रंस्यावस्तत्र
सहितौ राज्यस्थाविव कामगौ ॥ तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ ह्यमराविव नन्दने ॥ भद्रं ते विहारिष्यावो यथा देवपुरे तथा ॥ २२ ॥ तं त्यजाव महाराज भ्रातरं तेभि-
मानिनम् ॥ आवयाद्दोषिणं नित्यं मत्तं राज्यमर्देन वै ॥ २३ ॥ धिगिमं गीहंतं वासं भृत्यवच्च पराश्रयम् ॥ गच्छावः सहितौ वीर पितुर्मे भवनान्तिकम् ॥ २४ ॥
मे ममाग्रे ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ विश्वस्तो ज्येष्ठे भ्रातरि लुब्धेऽपि श्रद्धावान् परित्यजत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

सम्यक् प्रवृत्तस्यैव श्वशुरपक्षबलेन भ्रातृवधमनिच्छत इत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ यायातमपीति । यादवं ययातिपुत्रस्य यदोः संबन्धिनं वंशं ते तव वंशः समेष्यति प्रवेक्ष्यति । अत एव सोमस्य वंशम् अनु ते तव वंशो भविष्यति सूयवंशात् च्युतो भविष्यतीत्यर्थः । ननु इहैव ययातितो यदुः यदोः क्रोष्टा कोटुः देवमीढः देवमीढात् शूरः शूरादिसुदेवो वसुदेवात्कृष्ण इति वंशः प्रागुक्तः । पुनः सूयवंशीयात् हर्यश्वात् यदुर्यदेवमाधवो माधवात्सत्वात् सत्वतो भीमः भीमात् अन्यकः अन्यकद्रैवतो रैवादाक्ष ऋक्षाद्विश्वगर्भस्तस्मात् वसुर्वसोः वसुदेवो वसुदेवात्कृष्ण इति तत्कथं यदोः षष्ठस्यैवकादशत्वं न च कल्पभेदाभिप्रायमिदम् एकग्रन्थपठितत्वादिति दुःसमा-
धेयं विरोधः । सत्यम् तथाप्ययमत्र समाधिः । यायातमपि वंशस्ते इत्येतस्मादेव वचनात् एक एव यदुः गृहात् गृहान्तरपेक्षावत् योगबलेन सूयवंशोपि आविर्भूय सूयवंशो

तस्य सम्यक् प्रवृत्तस्य पूर्वं भ्रातरं प्रति ॥ कामार्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तदुरुचे वचः ॥ २५ ॥ ततो मधुपुरं राजा हर्यश्वस्स जगाम च ॥ भार्यया सह कामिन्या कामी पुरुषपुङ्गवः ॥ २६ ॥ मधुना दानवेन्द्रेण स सान्ना समुदाहृतः ॥ स्वागतं वत्स हर्यश्च प्रीतोस्मि तव दर्शनात् ॥ २७ ॥ यदेतन्मम राज्यं वै सर्वं मधुवनं विना ॥ इदामि तव राजेन्द्र वासश्च प्रतिगृह्णताम् ॥ २८ ॥ वनेस्मिंल्लवणश्चायं सहायस्ते भविष्यति ॥ अमित्रनि-
ग्रहे चैव कर्णधारत्वमेष्यति ॥ २९ ॥ पाल्यैनं शुभं राहू समुद्रानुपभूषितम् ॥ गोसमृद्धं श्रिया जुष्टमाभीरप्रायमानुषम् ॥ ३० ॥ अत्र ते वसत-
स्तात दुर्गं गिरिपुरं महत् ॥ भविता पार्थिवावासस्तुराष्ट्रविषयो महान् ॥ ३१ ॥ अनूपविषयश्चैव समुद्रान्ते निरामयः ॥ आनर्त्तं नाम ते राहू भ-
विष्यत्यायतं महत् ॥ ३२ ॥ तद्भविष्यमहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव ॥ अध्यास्यतां यथाकालं पार्थिवं वृत्तसुतमम् ॥ ३३ ॥ यायातमपि वंशस्ते
समेष्यति च यादवम् ॥ अनुवंशं च वंशस्ते सोमस्य भविता किल ॥ ३४ ॥

पुनर्भिन्नावरुणाभ्यामपि जन्म लेभे वसिष्ठत्वं च न जहौ । एवं यदुरेक एव ललावतात् क्रमेण देहदयं वृत्तवान् तावता द्वौ यदु जातौ । ततश्च एक एव यदुर्द्वयोर्विशयोः कर्ता । एवं वसुदेवोपि शूराच्च वसोश्चविश्ववक्त्रेक एव । कचिदयोः पञ्चमः कचिदशम इति यथायोगं ज्ञेयम् । कृष्णान्तु वंशद्वयानुगतादिसुदेवाज्जात एक एव सन् वसोरपि पौत्रः शूरस्य च पौत्रः । वसुशूरयोःपि पितृभेदात्त्रामभेदेपि स्कन्दसत्कृत्कारवद्वचकस्यैक्यं ज्ञेयं तेन पृथायाः पाण्डवमातुः शूरोत्पन्नत्वं वसुत्पन्नत्वं च संगच्छते । एवमन्यत्रापि वंशविरोधेऽप्यु-
क्तम् । यादवानां देवतात्वेन एकस्याप्युत्पत्त्यसंबन्धस्य युगपत्संज्ञाचेति दिक् । अयमत्र संग्रहः ॥ नामह्ये अंसस्यज्य यदुर्हयश्चतोर्भावत् । स्वरूपेण वसुर्नाम शूरोऽभूद्विश्वगर्भतः ॥ यदुबुनवा द्वौ जातौ वंशौ वै बहुधा ततौ । द्विनाम्नि वसुदेवाय पितृतीर्थं च संगतादिति ॥ अत एव वैकुण्ठस्थेन्द्रस्य सप्तगुणा स्तूयमानस्य संबोधनं वसुर्भवो वसुपते वसुनामिति ।

विद्या हि त्वा गोपतिं शूरगोतामिति । वसुनां वसुंधव्यानां वसुगोत्रे भवतां वसुपते मुख्यस्वामिनििति । शूरेति । शूरगोत्रत्वेन च पृथक्संवाधनद्वयं मन्त्रवर्णः सूचयति । तथा इन्द्रवाक्यमपि । अहं भुवं वसुनः पूर्वस्मतिरिति, प्राश्ना वयं शवसातुर्वंशं यदुमिति च । स्वस्य हर्यश्वसन्तानजवसुसंवन्धित्वं तु वसुसहचरितया तस्य यदुसंवन्धित्वं च दर्शयति । एते च मन्त्रा नाभजित्याः सत्यायाः पाणिग्रहणप्रसङ्गे व्याख्यास्यन्ते । वसुनः वसोः सुवम् अस्तुवम् ॥ ३४ ॥ विमवो मनोरथः तमेवाह । तवेमिति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
 एष मे विभवस्तात तवेमं विषयोत्तमम् ॥ इत्वा यास्यामि तपसे सागरं लवणालयम् ॥ ३९ ॥ लवणेन समायुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमम् ॥ पालय-
 स्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य वृद्धये ॥ ३६ ॥ बाढमित्येव हर्यश्वः प्रतिजग्राह तत्पुरम् ॥ स च दैत्यस्तपोवासं जगाम करुणालयम् ॥ ३७ ॥
 हर्यश्वश्च महातेजा दिव्ये गिरिवरोत्तमे ॥ निवेशयामास पुरं वासार्थममरोपमः ॥ ३८ ॥ आनर्तं नाम तद्ग्राहं सुराहं गोधनायुतम् ॥ अचिरैव
 कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत ॥ ३९ ॥ अनूपविषये चैव वेलावनविभूषितम् ॥ विचित्रं क्षेत्रसस्याढ्यं प्राकारग्रामसंकुलम् ॥ ४० ॥ शशास नृपतिः
 स्फीतं तद्ग्राहं राष्ट्रवर्द्धनः ॥ राजधर्मेण यशसा प्रजानां नन्दिवर्द्धनः ॥ ४१ ॥ तस्य सम्यक्प्रचारेण हर्यश्वस्य महात्मनः ॥ व्यवर्द्धत तदक्षोभ्यं
 राहं राष्ट्रगुरैर्युतम् ॥ ४२ ॥ स हि राजा स्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभितः ॥ प्राप्तः कुलोचितां लक्ष्मीं वृत्तेन च नयेन च ॥ ४३ ॥ तस्यैव च
 सुवृत्तस्य पुत्रकामस्य धीमतः ॥ मधुमत्यां सुतो जज्ञे यदुनीम महायशः ॥ ४४ ॥ सोवर्द्धत महातेजा यदुन्दुभिनिस्स्वनः ॥ राजलक्षणसंपन्न-
 स्सपत्नैर्दुरतिक्रमः ॥ ४५ ॥ यदुनीमाभवत्पुत्रो राजलक्षणपूजितः ॥ यथास्य पूर्वजो राजा पूरुस्स सुमहायशः ॥ ४६ ॥ स एक एव तस्यासी-
 त्पुत्रः परमशोभनः ॥ ऊर्जितः प्रथिवीभर्ता हर्यश्वस्य महात्मनः ॥ ४७ ॥ दश वर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययम् ॥ जगाम त्रिदिवं राजा
 धर्मेणप्रतिमो भुवि ॥ ४८ ॥ ततो यदुरदीनात्मा प्रजाभिस्त्वभ्यषिञ्चत ॥ पितर्युपरते श्रीमान्क्रमेणार्क इवोदितः ॥ ४९ ॥ शशास चेमां वसुधां
 प्रशान्तभयतस्कराम् ॥ यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येनास्म यादवाः ॥ ५० ॥ स कदाचिन्नृपश्चक्रं जलक्रीडां महोदधौ ॥ दारैस्सह गुणोदारैस्सतार
 इव चन्द्रमाः ॥ ५१ ॥ स तत्र सहसा क्षितस्तिर्तीर्षुस्सागराभसि ॥ धूम्रवर्णेन नृपतिस्सर्पराजेन वीरवान् ॥ ५२ ॥ सोपकृष्यत वेगेन जले सर्प-
 पुरं महत् ॥ मणिस्तम्भगृहद्वारं मुक्तादामविभूषितम् ॥ ५३ ॥ कर्णं शङ्खकुलैश्शुभ्रै रत्नराशिभिर्भूषितम् ॥ प्रवालाङ्कुरपत्राढ्यैः पादपैरुपशोभितम् ॥ ५४ ॥
 ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यायात वंशमित्यत्र सूचितमर्थं विवृणोति । तस्यैवमिति । तस्य पुत्रकामतामालक्ष्य यायातोयं यदुः स्वयमेव हर्यश्वस्य पुत्रो जज्ञे जातो
 योगबलात्परचिन्ताभिज्ञत्वाच्च ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥ तनयाव्यया इति संधिरार्षः॥६२॥तन्ममेति । यौवनाश्वस्य या भगिनी सा तत्कविष्ठस्य हर्षश्वस्यापि भगिनीति यदोः सा पितृज्जसा-
 तदीयां कुमार्यीं यदुः कथं परिणेतुं क्षमेत सापिण्ड्यस्यानिवृत्तेरिति । तथापि मातुलदुहितृपरिणयनसमत्वेन विगीतमपि वरलोभात्सपर्राजेन एतत्कारितं यदुना चात्यन्तदोषाभावा-
 दप्युपगतामिति मन्यन्म्यम् । यद्वान्य एव स यौवनाश्व इति कल्प्यम् ॥६३॥ स्रष्टार्योऽध्यायशेषः । प्राजापत्येन विविता विवाहविधिना ॥६४॥६५॥ जलपूर्णं योगेन संकल्प्येन
 कीर्णं पन्नगवर्षाधस्समुद्रोदरवासिभिः ॥ स्वर्णवर्णेन भास्वन्तं स्वस्तिकेनेन्दुवर्चसा ॥ ५५ ॥ स तं ददृशे राजेन्द्रो विमले सागरम्भसि ॥ पन्नगेन्द्र-
 पुरं तोये जगत्यामिव निर्मितम् ॥ ५६ ॥ स्वच्छं चैव पुरं तत्र प्रविशे नृपो यदुः ॥ अगाधं तोयदाकारं पूर्णं सर्पधूगणैः ॥ ५७ ॥ तस्य दत्तं
 मणिमयं जलजं परमासनम् ॥ स्वास्तीर्णं पद्मपत्रैश्च पद्मसूत्रोत्तरच्छदम् ॥ ५८ ॥ तमासीनं नृपं तत्र परमे पन्नगसने ॥ द्विजिह्वपतिरव्ययो धू-
 म्रवर्णोभ्यभाषत ॥ ५९ ॥ पिता ते स्वर्गतिं प्रातः कृत्वा वंशमिमं महत् ॥ भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपम् ॥ ६० ॥ यादवानामयं
 वंशस्त्वन्नाम्ना यदुपुङ्गव ॥ पित्रा ते मङ्गलार्थाय स्थापितः पार्थिवाकरः ॥ ६१ ॥ वंशे चास्मिन्तव विभो देवानां तनयाव्ययाः ॥ ऋषीणासुरगणां
 च उत्पत्स्यन्ते नृयोनिजाः ॥ ६२ ॥ तन्ममेमास्सुताः पञ्च कुमार्यो वृत्तसंभताः ॥ उत्पन्ना यौवनाश्वस्य भगिन्यां नृपसत्तम ॥ ६३ ॥ प्रतीच्छेमाः
 स्वधर्मेण प्राजापत्येन कर्मणा ॥ वरं च ते प्रदास्यामि वराहस्त्वं मतो मम ॥ ६४ ॥ भौमाश्च कुकुराश्चैव भोजाश्चान्धक्यादवाः ॥ दाशाहो वृ-
 ण्यश्चेति ख्यातिं यास्यन्ति सप्त ते ॥ ६५ ॥ स तस्मै धूम्रवर्णो वै कन्याः कन्याव्रते स्थिताः ॥ जलपूर्णं योगेन ददाविन्द्रसमाय वै ॥ ६६ ॥
 वरं चास्मै ददौ प्रीतस्स वै पन्नगपुङ्गवः ॥ श्रावयन्कन्यकास्सर्वा यथाक्रममदीनवत् ॥ ६७ ॥ एता सुते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद ॥ उत्प-
 त्स्यन्ते पितुस्तेजो मातुश्चैव समाश्रिताः ॥ ६८ ॥ अस्मत्समयवद्वाश्च सलिलाभ्यन्तरेचराः ॥ तव वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपाणिः ॥
 ॥ ६९ ॥ स वरं कन्यकाश्चैव लब्ध्वा यदुवरस्तदा ॥ उदतिष्ठत वेगेन सलिलाब्जद्रमा इव ॥ ७० ॥ स पञ्चकन्यामध्यस्थो ददृशे तत्र पार्थिवः ॥ प-
 ञ्चतारेण संयुक्तो नक्षत्रेणैव चन्द्रमाः ॥ ७१ ॥ स तदन्तःपुरं सर्वं ददृशे नृपसत्तमः ॥ वैवाहिकेन वेषेण दिव्यस्नगनुलेपनः ॥ ७२ ॥ समाश्वस्य च ताः
 सर्वास्सपत्नीः पावकोपमाः ॥ जगाम स्वपुरं राजा प्रीत्या परमया युतः ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकटुवाक्यं नाम
 सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥७०॥७१॥७२॥ स यदुः ताः पत्नीः समाश्वस्य पितृगृहविशेगदुःखमपनीय ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां समाप्तिशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशे त्वथाध्याये नागकन्यासु पञ्चसु ॥ यदोः पञ्चातवपुत्रा माधवमुखा नृपाः ॥ १ ॥ स तासु इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तेजिताः प्रोत्साहिताः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विन्ध्येति ।
 विन्ध्यस्योन्नतः ऋक्षवतो दक्षिणत इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तत्रैव महास्योपरिष्ठादेव परतः पश्चिमायां दिशि ॥ ९ ॥ पन्नगराजस्य धूम्रवर्णस्वपस्य ॥ १० ॥ स्वपुरं रैवताचलस-
 वैशम्पयान उवाच ॥ स तासु नागकन्यासु कालेन महता नृपः ॥ जनयामास विक्रान्तान्पञ्च पुत्रान्कुलोद्भवाञ् ॥ ११ ॥ मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं त-
 थैव च ॥ माधवं सारसं चैव हरितं चैव पार्थिवम् ॥ २ ॥ एतान्पञ्च सुतान्नाजा पञ्चभूतोपमान्भुवि ॥ ईक्षमाणो नृपः प्रीतिं जगामतुलविक्रमः ॥ ३ ॥ ते
 प्राप्तवयसस्सर्वे स्थिताः पञ्च यथाद्रयः ॥ तेजिता बलदर्पाभ्यामूढुः पितरमग्रतः ॥ ४ ॥ तात युक्तास्म वयसा बले महति संस्थिताः ॥ क्षिप्रमाज्ञासु-
 मिच्छामः किं कुर्मस्तव शासनात् ॥ ५ ॥ स तादृपतिशार्दूलशार्दूलानिव वेगितान् ॥ प्रीत्या परमया ग्राह सुतान्वीर्यकुतूहलात् ॥ ६ ॥ विन्ध्यर्क्ष-
 वन्ताविभितो द्वे पुर्यो पर्वताश्रये ॥ निवेशयतु यत्नेन मुचुकुन्दस्सुतो मम ॥ ७ ॥ सहास्य चोपरिष्ठात्तु दक्षिणां दिशमाश्रितः ॥ पद्मवर्णोपि मे पुत्रो
 निवेशयतु माचिरम् ॥ ८ ॥ तत्रैव परतः कान्ते देशे चम्पकभूषिते ॥ सारसो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्रकः ॥ ९ ॥ हरितोयं महाबाहुस्सागरे हरि-
 तोदके ॥ द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ॥ १० ॥ माधवो मे महाबाहुर्धैर्यपुत्रश्च धर्मवित् ॥ यौवराज्येन संयुक्तस्स्वपुरं पालयिष्यति ॥
 ११ ॥ सर्वे नृपश्रियं प्राप्ता अभिषिक्तास्सचासराः ॥ पित्रानुशिष्टाश्चत्वारो लोकपालोपमा नृपाः ॥ १२ ॥ स्वं स्वं निवेशनं सर्वे भोजिरे नृपस-
 तमाः ॥ पुरस्थानानि रम्याणि मृगयन्तो यथाक्रमम् ॥ १३ ॥ मुचुकुन्दश्च राजर्षिर्विन्ध्यमध्यमरोचयत् ॥ स्वस्थानं नर्मदातीरे दारुणोपलसंकटे
 ॥ १४ ॥ स च तं शोधयामास विविक्तं च चकार ह ॥ सेतुं चैव समं चक्रे परिखाश्चाभितोदकाः ॥ १५ ॥ स्थापयामास भागेषु देवतायतनान्यपि
 ॥ रथ्या वीथीर्नृणां मार्गैश्चत्तराणि वनानि च ॥ १६ ॥ स तां पुरीं धनवतीं पुरुहूतपुरीप्रभाम् ॥ नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ॥
 १७ ॥ नाम चास्याऽशुभं चक्रे निर्मितं स्वेन तेजसा ॥ तस्याः पुर्यो नृपश्रेष्ठो देवेश्चैव पराक्रमः ॥ १८ ॥ महाहमसंवातवती ऋक्षवन्तमुपाश्रिता ॥
 माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति ॥ १९ ॥ उभयोर्विन्ध्ययोः पादे नगयोस्तां महापुरीम् ॥ मध्ये निवेशयामास श्रिया परमया वृताम् ॥
 २० ॥ पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभाम् ॥ उद्यानशतसंवाधां समृद्धापणचत्वराम् ॥ २१ ॥
 माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति ॥ २२ ॥ मृगयन्तो जिज्ञासमानाः ॥ २३ ॥ दारुणोपलसंकटे विषयाश्रमदुर्गमे ॥ २४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महाहमसंवातवती माहिष्मती-
 मीस्थम् ॥ १९ ॥ २० ॥ मृगयन्तो जिज्ञासमानाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ दारुणोपलसंकटे विषयाश्रमदुर्गमे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ २२ ॥ राजा मुचुकुन्दः ॥ २३ ॥ २४ ॥ विषययेति । तूभायस्याल्येवेति अतिनिविडतया तत्रैव कृतस्य राष्ट्रस्य समावेशं कृत्वा तत्रैव महान्तं वयं महाभाकारोपमं चकारेत्यर्थः ॥ २५ ॥ याजापत्येन त्वष्टृसंवन्धिना कर्मणा शिल्पेन ॥ २६ ॥ कौञ्चपुरं वेणायाः दक्षिणे भागे ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दायाः धीवराः ॥ ३० ॥ संचिन्वन्ति राशीन् कुर्वन्ति । युक्ताः सावधानाः जातरूपं दीप्तिम् ॥ ३१ ॥ प्रचिन्वन्तोऽन्वेषयन्तः नौभिः महानौकाभिः संयानगाभिः क्षुद्रनौकागाभिः क्षुद्रनौकाबलेनालोडय एक-
ऋक्षवन्तं समभितस्तीरे तत्र निरामये ॥ निर्मिता सा पुरी राज्ञा पुरिका नाम नामतः ॥ २२ ॥ स ते द्वे विपुले पुयौ देवभोग्योपमे शुभे ॥ पाल-
यामास धर्मात्मा राजा धर्मे व्यवस्थितः ॥ २३ ॥ पद्मवर्णोऽपि राजर्षिस्सद्वृष्टे पुरोतमम् ॥ चकार नद्या वेणायास्तीरे तरुलताकुले ॥ २४ ॥ वि-
षयस्याल्यतां ज्ञात्वा संपूर्णं राष्ट्रमेव च ॥ निवेद्ययामास नृपस्स वप्रप्रायमुत्तमम् ॥ २५ ॥ पद्मावतं जनपदं करवीरं च तत्पुरम् ॥ निर्मितं पद्मवर्णेन
प्राजापत्येन कर्मणा ॥ २६ ॥ सारसेनापि विहितं रम्यं कौञ्चपुरं महत् ॥ चम्पकाशोकबहुलं विपुलं ताम्रमृत्तिकम् ॥ २७ ॥ वनवासोऽपि विख्यातः
स्फीतो जनपदो महात् ॥ पुरस्य तस्य तु श्रीमान्दुर्भस्सार्वावुत्कृष्टः ॥ २८ ॥ हरितापि समुद्रस्य द्वीपं समभिपालयत् ॥ रत्नसंचयसंपूर्णं नारीज-
नमनोहरम् ॥ २९ ॥ तस्य दाशा जले मग्ना मद्ग्रा नाम विश्रुताः ॥ ये हरन्ति सदा शृङ्खान्समुद्रादरचारिणः ॥ ३० ॥ तस्यापरे दाशजनाः प्रवाला-
अनसंभवात् ॥ संचिन्वन्ति सदा युक्ता जातरूपं च मौक्तिकम् ॥ ३१ ॥ जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ॥ प्रचिन्वन्तोऽपि युक्ता नौभिस्सं-
यानगाभिः ॥ ३२ ॥ मत्स्यमांसेन ते सर्वे वर्तन्ते स्म सदा नराः ॥ गृहन्तस्सर्वान् नानि रत्नद्वीपनिवासिनः ॥ ३३ ॥ तैस्संयानगतैर्द्रव्यैर्वणिजो दूरगा-
मिनः ॥ हरितं तर्पयन्त्येकं यथैव धनदं तथा ॥ ३४ ॥ एवमिस्वाकुवंशात् युदुवंशो विनिस्सृतः ॥ चतुर्द्वो यदुपुत्रस्तु चतुर्भिर्भिद्यते पुनः ॥ ३५ ॥
स युदुर्माधवे राज्यं विमृज्य युदुपुङ्गवे ॥ त्रिविष्टपं गतो राजा देहं त्यक्त्वा महातले ॥ ३६ ॥ बभूव माधवमुत्तमस्त्वतो नाम वीरवान् ॥ सत्त्वद्वृ-
त्तिगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः ॥ ३७ ॥ सत्त्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ॥ येन भैमास्सुसुवृत्तास्सत्त्वतास्सत्त्वतास्सृताः ॥ ३८ ॥
राज्ये स्थिते नृपे तस्मिन्नामे राज्यं प्रशासति ॥ शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद् स मधार्वनम् ॥ ३९ ॥ तस्मिन्मधुवने स्थाने पुरीं च मथुरामिमाम् ॥
निवेद्ययामास विभुस्सुमित्रानन्दवर्द्धनः ॥ ४० ॥

त्र महानौकायां प्रक्षिपन्तीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ युदुवंशस्य द्वाशास्त्वमुपसंहर्ति । एवमिति । चतुर्थीति माधवस्य मुख्यस्तन्महात्वात् । शास्त्राहणैव चतुर्थत्वं वे-
शस्येत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तस्मिन् भीमे ॥ ३९ ॥ ४० ॥

पर्यये अवतारोपरमे सति भीमेन वैष्णवं स्थानं मथुराख्यं प्राप्तमित्युत्तरसहितस्यान्वयः ॥ ४१ ॥ राज्यसंवन्धकारणात् मयोः पुत्रे लवणे नटे मधुदौहित्रा राज्यप्रार्थिनो भव-
न्तीति शास्त्रयसंवन्धतद्दौहित्रजत्वाच्च भीमस्येत्यर्थः ॥ ४२ ॥ राज्ये अयोध्यायामिति शेषः ॥ ४३ ॥ रैवतद्रैवतो रैवताद्विश्वगर्भ इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ वसोरिति । वसोः शूरपरनाम्नः सुतो वसुदेवोभवत् । ततो वसुदेवादनन्तरं स वसुदेवगणिके जनयामास । तेन पृथगुक्तश्रवाण्ये कुन्तिविषये कुन्ति-
पर्यये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ॥ सुमित्रासुतयोश्चैव स्थानं प्राप्तं च वैष्णवम् ॥ ४१ ॥ भीमेनयं पुरी तेन राज्यसंवन्धकारणात् ॥ स्ववशे
स्थापिता पूर्वं स्वयमध्यासिता तथा ॥ ४२ ॥ ततः कुञ्जो स्थिते राज्ये लवे तु युवराजनि ॥ अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यसंकारयत् ॥ ४३ ॥
अन्धकस्य सुतो जज्ञे रैवतो नाम पार्थिवः ॥ ऋक्षोपि रैवताजज्ञे रम्ये पर्वतमुद्दति ॥ ४४ ॥ ततो रैवत उत्पन्नः पर्वतस्सागरान्तिके ॥ नाम्ना रैव-
तको नाम भूमौ भूमिधरस्मृतः ॥ ४५ ॥ रैवतस्यात्वजो राज्ञा विश्वगर्भो महाप्रज्ञः ॥ बभूव पृथिवीपालः पृथिव्यां प्रथितः प्रभुः ॥ ४६ ॥ तस्य
तिसृषु भार्यासु दिव्यरूपासु केशव ॥ चत्वारो जज्ञिरे पुत्रा लोकपालोपमाद्भुताः ॥ ४७ ॥ वसुदेवभुस्तुपेणश्च सभाक्षश्चैव वर्यवान् ॥ यदुप्रधीराः
प्रख्याता लोकपाला इवापर ॥ ४८ ॥ तैरयं यादवो वंशः पार्थिवकुलकृतः ॥ यैरसाकं कृष्ण लोकस्मिन्प्रजावन्तः प्रजेश्वराः ॥ ४९ ॥ वसोस्तु
कुन्तिविषये वसुदेवस्तुतो विभुः ॥ ततस्स जनयामास सुप्रभे द्वे च दारिके ॥ ५० ॥ कुन्ती च पाण्डोर्महिषीं देवतामिव भूचरीम् ॥ आर्यी च दम-
घोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभाम् ॥ ५१ ॥ एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवस्स प्रकीर्तितः ॥ श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकात् ॥ ५२ ॥ त्वं
त्विदानीं प्रनष्टस्मिन्वंशे वंशभृतांवर ॥ स्वयंभूरिव संप्राप्तो भवायस्प्रज्जजाय च ॥ ५३ ॥ न तु त्वां पौरमात्रेण ज्ञात्वा गृहयितुं वयम् ॥ देवगुह्येष्वपि
भवान्सर्वेज्ञस्सर्वभावनः ॥ ५४ ॥ ज्ञातृभ्यापि जरासंधं नृपं योधयितुं विभो ॥ त्वद्विद्वज्ज्ञास्सर्वे वयं योधव्रते स्थिताः ॥ ५५ ॥ जरासंधस्तु बल-
वाद्यपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति ॥ अप्रमेयबलश्चैव वयं च कूक्षसायकः ॥ ५६ ॥ न च येनमेकाहमपि पुरी रोधं सहियति ॥ कृष्णभक्तेन्धनक्षामा दुर्गेरपरिवे-
ष्टिता ॥ ५७ ॥ असंस्कृताम्बुपरिवा द्वायन्नविर्वाजता ॥ वप्रशङ्करोदचया कर्तव्या बहुगिस्तरा ॥ ५८ ॥ संस्कर्तव्यायुधायारा शोक्तव्या चेष्टि-
काचर्यैः ॥ कंसस्य बलभोग्यत्वनन्नातिगुता पुरा जनैः ॥ ५९ ॥
भोजस्य राज्ञो विषये गोचरे दुहितृत्वेन दत्तत्वात्तदधीने इति यावत् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥
वयं क्षमा न । एतच्च सर्वज्ञत्वाद्भवोव वेदत्याह । देवेति । भावयतीति भावनः ज्ञाता ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

अग्रं प्रतीति प्रत्यग्रं राजभाणार्थं रोषो यस्याः सेव । यथाहि कर्षकग्रामं करार्थे राजजटा अवरुच्यन्ति तद्वत् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कामुकैस्सामिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायाम् अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ६७ ॥ एकोनचत्वारिंशेऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ उच्यते जामदग्न्येन संगति रामकृष्णयोः
 ॥ १ ॥ विकद्रोरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हेतुतः मन्त्रिमित्रं वैरमिति हेतुतः । क्रमतः शत्रोः पराक्रमतो न्यायतः यन्निमित्तं वैरं तस्यैव परिहारेणारिष्टशान्तिः कर्तव्येति युक्तः
 सद्यो निपातिते कंसे राज्यस्माकं नवोदये ॥ पुरी प्रत्यग्ररोधेव न रोधं विसहिष्यति ॥ ६० ॥ वलं संमदभग्नं च कृष्यमाणं परेण ह ॥ असंग्रयमि-
 दं राहू जनैस्सह विनङ्कयति ॥ ६१ ॥ यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकासुकैः ॥ ते सर्वे द्वैधमिच्छन्ति यक्ष्मं तद्विधीयताम् ॥ ६२ ॥ वञ्चनीया
 भविष्यामो नृपाणां नृपकारणात् ॥ जरासंधभयात्तोनां द्रवतां राज्यसंभ्रमे ॥ ६३ ॥ आर्ता वर्यन्ति नः सर्वे रुध्यमानाः पुरे जनाः ॥ यादवानां
 विरोधेन विनष्टाः स्मृति केशव ॥ ६४ ॥ एतन्मम मतं कृष्ण विस्मभात्समुदाहृतम् ॥ त्वं तु विज्ञापितः पूर्वं न पुनस्संप्रबोधितः ॥ ६५ ॥ यदत्र
 वः क्षमं कृष्ण तच्च वै संविधीयताम् ॥ त्वमस्य नेता सैन्यस्य वयं त्वच्छासने स्थिताः ॥ त्वन्मूलश्च विरोधोयं रक्षास्मानात्मना सह ॥ ६६ ॥ इति
 श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विक्रदुवाक्यं नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ६७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विकद्रोस्तु वचः
 श्रुत्वा वसुदेवो महायशः ॥ परितुष्टेन मनसा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ राजा पादुण्यवक्ता वै राजा मन्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ सतत्त्वं च हितं चैव कृ-
 ण्णोक्तं किल धीमता ॥ २ ॥ भाषिता राजधर्माश्च सत्याश्च जगतो हिताः ॥ विकद्रुणा यदुश्रेष्ठ यद्वितं तद्विधीयताम् ॥ ३ ॥ एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विक-
 द्रोश्च महात्मनः ॥ विकद्रोस्तद्वचस्तथ्यं निशम्य यदुपुद्भवः ॥ वाक्यमुत्तममेकाग्रो वभाषे पुरुषोत्तमः ॥ ४ ॥ ब्रुवतां वदश्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमत-
 स्तथा ॥ न्यायतश्शास्त्रतश्चैव देवं चैवानुपश्यताम् ॥ ५ ॥ श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च परिगृह्यताम् ॥ नयेन व्यवहर्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमम् ॥
 ॥ ६ ॥ सन्धिं च विग्रहं चैव यानमासनमेव च ॥ द्वैधीभावं संश्रयं च पादुण्यं चिन्तयेत्सदा ॥ ७ ॥ बलिनस्सन्निवृष्टे तु न स्थेयं पण्डितेन वै ॥
 अपक्रमेद्वि कालज्ञस्समर्थो युद्धमुद्रहेत् ॥ ८ ॥ अहं तावत्सहायेण मुहुर्तेस्मिन्प्रकाशिते ॥ जीवितार्थं गमिष्यामि शक्तिमानप्यशक्तवत् ॥ ९ ॥ त-
 तस्सद्वाचलयुतं सहायैणाहमक्षयम् ॥ आत्मद्वितीयश्चश्रीमन्तं प्रवेक्ष्ये दक्षिणपथम् ॥ १० ॥

शास्त्रतः अशक्तस्यापसरणानुज्ञावशात् देवं भाविकार्यमनुपश्यताम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्र क्रमतः शास्त्रत इत्यन्तो हेतु व्याचष्ट । बलिन इति । सन्निवृष्टे निकटे ॥ ८ ॥ इतरयो-
 र्हेत्वोरुत्तरमाह । अहमित्यादिना ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अनुसारं पृष्ठतो धावनम् ॥ १२ ॥ राजा जरासंधः प्रयतिष्यति वीरानामिष्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यत्रोः शत्रुं प्राप्य परिभ्रष्टाः स्वराष्ट्रे स्थित्वा पृष्ठतः शत्रोर्वि-
 धमेव कामयन्ते नतु स्वराष्ट्ररक्षां तत्र मुख्यार्थिनः परम्यामिनिवेशाभावादित्यर्थः ॥ १५ ॥ दक्षिणौ समर्थौ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
 न्यस्तं समारोपितम् अतएव संकुचितम् आधानं त्रेताशिविस्तारो यस्य तम् । अथापि काले प्रादुर्भूतेष्वग्निषु हुतहुताशनम् ॥ २३ ॥ होमार्थं दुहते सा होमधुक् साचासौ
 करवीरपुरं चैव रम्यं क्रौञ्चपुरं तथा ॥ द्रक्ष्यावस्तत्र सहितौ गोमन्तं च नगोत्तमम् ॥ ११ ॥ आवयोर्योगमनं श्रुत्वा जितकाशी स पार्थिवः ॥ अप्रवि-
 द्य पुरीं दर्पादनुसारं करिष्यति ॥ १२ ॥ ततस्सह्यवनेष्वेव राजा याति स सानुगः ॥ आवयोर्यहणे चैव नृपतिः प्रयतिष्यति ॥ १३ ॥ एषा नश्ये-
 यसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ॥ पौराणामथ पुर्याश्च देशस्य च सुखावहा ॥ १४ ॥ न च शत्रोः परिभ्रष्टा राजानो विजिगीषवः ॥ परराष्ट्रेषु
 मृष्यन्ति मृधे शत्रोः क्षयं विना ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णसंकर्षणाबुभौ ॥ प्रपेदतुरसंत्रातौ दक्षिणौ दक्षिणापथम् ॥ १६ ॥ तौ तु
 राष्ट्राणि शतशश्चरन्तौ कामरूपिणौ ॥ दक्षिणां दिशमास्थाय चरेतुर्भागौ सुखम् ॥ १७ ॥ सह्यप्रष्टेषु रम्येषु मोदमानाबुभौ तथा ॥ दक्षिणापथगौ
 वीरावध्यानं संप्रेदतुः ॥ १८ ॥ तौ च स्वल्पेन कालेन सह्याचलविभूषितम् ॥ करवीरपुरं प्राप्तौ स्ववंशेन विभूषितम् ॥ १९ ॥ तौ तत्र गत्वा वे-
 णाया नद्यास्तीरान्तमाश्रितम् ॥ आसेदतुः प्ररोहाब्जं न्यग्राधं तरुपुङ्गवम् ॥ २० ॥ अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनम् ॥ अंसावसक्तपरशुं
 जटावल्ललधारिणम् ॥ २१ ॥ गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमम् ॥ क्षत्रान्तकारमक्षोभ्यं वपुष्मन्तमिवाणवम् ॥ २२ ॥ न्यस्तसंकुचितार्धानं
 काले हुतहुताशनम् ॥ क्लिप्तं त्रिषवणाभोभिराद्यं देवगुरुं यथा ॥ २३ ॥ सवत्सां धेनुकां श्रेतां होमधुक्कामदोहनाम् ॥ क्षीरारणिं कर्षमाणं महेन्द्र-
 गिरिगोचरम् ॥ २४ ॥ दृढशतुस्तौ सहितावपरिश्रान्तमव्ययम् ॥ भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविम् ॥ २५ ॥ न्यायतस्तौ तु तं दृष्ट्वा पाद-
 मूले कृतासनौ ॥ वसुदेवसुतौ वीरौ सधिष्यन्तौ पावकौ ॥ २६ ॥ कृष्णस्तमृषिगार्दूलमुवाच वदतां वरः ॥ श्रुक्ष्यं मधुरया वाचा लोकवृत्तान्त-
 कोविदः ॥ २७ ॥ भगवन् जामदग्निं त्वामवगच्छामि भार्गवम् ॥ रामं सुनिनानृपभं क्षत्रियाणां कुलात्तकम् ॥ २८ ॥ त्वया सायकवेगेन क्षितो भार्ग-
 व सागरः ॥ इषुपातेन नगरं कृतं शूर्पारकं त्वया ॥ २९ ॥ धनुःपञ्चशतयामिषुपञ्चशतोच्छ्रयम् ॥ सह्यस्य च निकुञ्जेषु स्फूर्तिं जनपदो महात् ॥ ३० ॥
 कामदोहना चेति समासः ॥ २४ ॥ सधिष्यौ सस्थानौ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ समुद्रात् भूमिषु पातनात्रं प्राप्य तत्र शूर्पारकं नाम नगरं कृतं कृत्वायाः क्षितेः काश्य-
 पाय दानत्वात् ॥ २९ ॥ धनुश्चतुर्हस्तं इषुर्दिहस्तः ॥ ३० ॥

अपरान्ते पञ्चमसमुद्गतीरे ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कर्तव्यं संपादनीयं बलं सैन्यं साधनं धनादिकं ययोस्तौ ॥ ४१ ॥
 अतिश्रम्योदयैर्वैलामपरान्ते निवेशितः ॥ त्वया तत्कर्तव्यस्य सहस्रभुजकाननम् ॥ ३१ ॥ छिन्नं परशुनैकेन स्मरता निधनं पितुः ॥ इयमद्या-
 पि रुधिरैः क्षत्रियाणां हतद्विषाम् ॥ ३२ ॥ सिधैस्त्वत्परशूत्सुष्टै रक्तपङ्का वसुंधरा ॥ रणुक्यं विजाने त्वां क्षितौ क्षितिपराणम् ॥ ३३ ॥ परशु-
 प्रहं युक्तं यथैव ह रणे तथा ॥ तदिच्छावस्त्वया विप्र कंचिदर्थमुपश्रुतम् ॥ ३४ ॥ उत्तरं च श्रुतार्थेन प्रयुक्तमविशङ्कया ॥ आवयोर्मथुरा राम य-
 मुनातीरशोभिनी ॥ ३५ ॥ यादवौ स्वो मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागतौ ॥ वसुदेवो यदुश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः ॥ ३६ ॥ जन्मप्रसूति चैवावां
 व्रजेष्वेव नियोजितौ ॥ तौ स्वः कंसभयात्तत्र शङ्कितौ परिवर्द्धितौ ॥ ३७ ॥ वयं च प्रथमं प्राप्तौ मथुरायां प्रवेशितौ ॥ तावां व्युत्थितं हत्वा स-
 माजे कंसमोजसा ॥ ३८ ॥ पितरं तस्य तत्रैव स्थापयित्वा जनेश्वरम् ॥ स्वमेव कर्म चारब्धौ गवां व्यापारकारकौ ॥ ३९ ॥ अथावयोः पुरं रोद्धुं
 जरासंधो व्यवस्थितः ॥ संग्रामान्मुबहूङ्कत्वा लब्धलक्ष्मावपि स्वयम् ॥ ४० ॥ ततस्त्वत्पुरक्षार्थं प्रजानां च धृतव्रत ॥ अकृतार्थानुद्योगौ कृत-
 व्यवलसाधनौ ॥ ४१ ॥ अरथौ पत्तिनौ युद्धे निस्तनुत्रौ निरायुधौ ॥ जरासंधोद्यमभयात्पुराद्वावेव निःसृतौ ॥ ४२ ॥ एवमावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ
 तवान्तिकम् ॥ आवयोर्मन्त्रमात्रेण कर्तुमर्हसि सत्क्रियाम् ॥ ४३ ॥ श्रुत्वा तद्भर्गवो रामस्तयोर्विक्रयमनिन्दितम् ॥ रणुक्यः प्रतिवचो धर्मसंहितमन्त्र-
 वीत् ॥ ४४ ॥ अपरान्ताद्दहं कृष्ण संप्रतीहगतः प्रभो ॥ एक एव विना शिष्यैर्नृपयोर्मन्त्रकारणात् ॥ ४५ ॥ विदितो मे व्रजे वासस्तव पद्मनिभ-
 क्षण ॥ दानवानां वधश्चापि कंसस्यापि दुरात्मनः ॥ ४६ ॥ विग्रहं च जरासंधे विदित्वा पुरुषोत्तम ॥ तव सप्रातृकस्येह संग्रामोऽस्मि वरानन ॥
 ॥ ४७ ॥ जाने त्वां कृष्ण गीतारं जगतः प्रभुमव्ययम् ॥ देवकार्यार्थसिद्धयर्थमवालं बालतां गतम् ॥ ४८ ॥ न त्वया विदितं किंचिच्चिषु लोकेषु
 विद्यते ॥ तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः ॥ ४९ ॥ पूर्वजैस्तव गोविन्द पूर्वं पुरमिदं कृतम् ॥ करवीरपुरं नाम राहू चैव निवेशितम् ॥ ५० ॥
 पुरोस्मिन्मृपतिः कृष्ण वसुदेवो महायशः ॥ शृगाल इति विख्यातो नित्यं परमकोपनः ॥ ५१ ॥ नृपेण तेन गोविन्द तव वंशभवा नृपाः ॥ दायदा
 निहतास्सर्वे वीरद्वेषानुशायिना ॥ ५२ ॥ अहंकारपरो नित्यमजितात्मातिमत्सरी ॥ राज्यैर्धर्ममदाविष्टः पुत्रेष्वपि च दारुणः ॥ ५३ ॥ तत्रेह भवतस्स्थानं
 रोचते मे नरोत्तम ॥ करवीरपुरे घोरं नित्यं पार्थिवदूषिते ॥ ५४ ॥ शूयतां कथयिष्यामि यत्रोभौ शत्रुबाधनौ ॥ जरासंधं बलदंष्ट्रं भवन्तौ योधयिष्यतः ॥ ५५ ॥
 ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

विषयान्ते देशसीन्नि निवासाय रात्रिवासाय ॥ ५६ ॥ प्ररुह्य उपगिरिम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ आस्यतः श्रममाणान् वानप्रस्थानिति यावत् ॥ ६१ ॥ वनमेव
वास्यं वासाहं यस्य स वनवास्यः सचासौ जवश्च तस्याधिपतिः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ दर्शयिष्य-
तीत्वां वेणामिमां पुण्यां नदीमद्यैव बाहुभिः ॥ विषयान्ते निवासाय गिरिं गच्छाम दुर्गमम् ॥ ५६ ॥ रम्यं यज्ञगिरिं नाम सद्वास्य प्ररुहं गिरिम् ॥
निवासं मांसभक्षणां चौराणां घोरकर्मणाम् ॥ ५७ ॥ नानादुमलतायुक्तं चित्रं पुष्पितपादपम् ॥ श्रेष्ठे तत्र निशामेकां खट्वाङ्गां नाम निम्नगाम् ॥ ५८ ॥
भद्रं ते संतरिष्यामो निकषेपलभूषणाम् ॥ गङ्गाप्रपातप्रतिमां भ्रष्टां च महतो गिरिः ॥ ५९ ॥ तस्याः प्रपातं द्रक्ष्यामस्तापसारण्यभूषणम् ॥ उप-
भुज्य त्विमान्कामान्गत्वा तान्धरणीधराञ्च ॥ ६० ॥ द्रक्ष्यामस्तत्र तान्विप्राञ्छाम्यतो वै तपोधनाञ्च ॥ रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमम् ॥
॥ ६१ ॥ वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरतस्सदा ॥ महाकपिरिति ख्यातो वनवास्यजनाधिपः ॥ ६२ ॥ तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गतेहनि ॥ तीर्थ-
मानडुहं नाम तत्रस्थाः स्याम संगताः ॥ ६३ ॥ ततश्च्युता गमिष्यामस्सद्वास्य विवरे गिरिम् ॥ गोमन्तमिति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितम् ॥ ६४ ॥
स्वगतैकमहाशृङ्गं दुरारोहं स्वैरपि ॥ विश्रामभूतं देवानां ज्योतिर्भिरभिसंवृतम् ॥ ६५ ॥ सोपानभूतं स्वर्गस्य गगनाद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥ तं विमा-
नावतरणं गिरिं मेरुमिवापरम् ॥ ६६ ॥ तस्योत्तमे महाशृङ्गे भास्वन्तौ देवरूपिणौ ॥ उदयास्तमये सूर्यं सोमं च ज्योतिषां पतिम् ॥ ६७ ॥ ऊ-
र्ध्वमन्तं समुद्रं च अपारद्वीपभूषणम् ॥ प्रेक्षमाणौ सुखं तत्र नगाग्रै विचरिष्यथः ॥ ६८ ॥ शृङ्गस्थौ तस्य शैलस्य गोमन्तस्य वनेचरौ ॥ दुर्गयुद्धेन
धावन्तौ जरासंधं विजेष्यथः ॥ ६९ ॥ तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवन्तौ युद्धदुर्मदौ ॥ अशक्तश्शैल्युद्धे वै जरासंधो भविष्यति ॥ ७० ॥ भवतोऽपि
युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे ॥ आयुधैस्सह संयोगं यश्यामि न चिरादिव ॥ ७१ ॥ संग्रामश्च महान्कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र देवतैः ॥ यदूनां पार्थिवानां च
मांसशोणितकर्दमः ॥ ७२ ॥ तत्र चक्रं हलं चैव गदां क्रौमादकीं तथा ॥ सौनन्दं मुशलं चैव वैष्णवाभ्यामुधानि च ॥ ७३ ॥ दर्शयिष्यन्ति संग्रामे या-
स्यन्ति च महीक्षिताम् ॥ रुधिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालसन्निभैः ॥ ७४ ॥ स चक्रमुशलौ नाम संग्रामः कृष्ण विश्रुतः ॥ देवैरिह निर्दिष्टः का-
लस्यादेशसंज्ञितः ॥ ७५ ॥ तत्र ते कृष्ण संग्रामे सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः ॥ द्रक्ष्यन्ति रिपवः सर्वे सुराश्च सुरभावन ॥ ७६ ॥ तां भजस्व गदां कृष्ण
चक्रं च चिरविस्मृतम् ॥ भजस्व स्वेन रूपेण सुराणां विजयाय वै ॥ ७७ ॥
न्ति प्रकटीभविष्यन्ति ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ भजस्व लभस्व ॥ ८१ ॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ व्यूहानां शत्रुसैन्यानाम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥
 चत्वारिंशत्तमेऽध्याये वर्ण्यते रामकृष्णयोः ॥ गोमन्तारोहणं तस्मात्पत्यावृत्तिर्द्विजन्मनः ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अर्धविधिना मानुषस्या ॥ ४ ॥ चित्रैः मयूः ॥ ५ ॥ ६ ॥
 बलश्चायं हलं घोरं मुशलं चारिमर्दनम् ॥ वधाय सुरशत्रूणां भजतालोक्रभावनः ॥ ७८ ॥ एष ते प्रथमः कृष्ण संग्रामो भुवि पार्थिवैः ॥ पृथिव्यर्थे
 समालयतो भारावतरणे सुरैः ॥ ७९ ॥ आयुधानातिरैव वपुषो वैष्णवस्य च ॥ लक्ष्म्याश्च तेजसश्चैव व्यूहानां च विदारणम् ॥ ८० ॥ अतः प्रभृति
 संग्रामो धरण्यां शस्त्रमूर्च्छितः ॥ भविष्यति महाङ्कृष्ण भारतं नाम वैशसम् ॥ ८१ ॥ तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्र गोमन्तं च नगोत्तमम् ॥ जरसंधमुधे
 चापि विजयस्त्वमुपस्थितः ॥ ८२ ॥ इदं चेवामृतप्रख्यं होमधेनोः पयोमृतम् ॥ पीत्वा गच्छत भद्रं वो मयादिष्टेन कर्मणा ॥ ८३ ॥ इति श्रीम-
 हाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रामवाक्यं नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ तत्तु धेन्वाः
 पयः पीत्वा बलदुर्पसमन्वितौ ॥ ततस्तौ रामसहितौ प्रस्थितौ यदुपुङ्गवौ ॥ १ ॥ गोमन्तं पर्वतं द्रष्टुं मत्तनागेन्द्रगामिनौ ॥ जामदग्न्यदिष्टेन मार्गेण
 वदतां वरौ ॥ २ ॥ जामदग्न्यस्तृतीयस्ते त्रयस्त्रय इवाग्रयः ॥ शोभयन्ति स्म पन्थानं त्रिदिवं त्रिदशा इव ॥ ३ ॥ ते चाध्वविधिना सर्वे ततो वै दि-
 वसक्रमात् ॥ गोमन्तमचलं प्राप्ता मन्दरं त्रिदशा इव ॥ ४ ॥ लताचारुविचित्रं च नानादुर्गमविभूषितम् ॥ नानागुरुपिनद्धङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोहरैः ॥
 ॥ ५ ॥ द्विरेफगणसंकीर्णं शिलासंकटपादपम् ॥ मत्तवहिर्गनिघोषेनादितं मेघनादिभिः ॥ ६ ॥ गगनालग्नशिखरं जलदासकपादपम् ॥ मत्तद्विपविपाणयैः
 परिघृष्टोपलाङ्घितम् ॥ ७ ॥ कूजद्विश्वाण्डजगणैस्समन्तात्प्रतिनादितम् ॥ दरीप्रपाताम्बुरवैश्चन्द्रं शार्दूलपल्लवैः ॥ ८ ॥ नीलाश्मचयसंघातैर्वहुवर्ण
 यथा घनम् ॥ धातुविन्नावदिग्धाङ्गं सानुश्रवणभूषितम् ॥ ९ ॥ कीर्णं सुरगणैः कान्तैर्मनोकायैव कामगम् ॥ उच्छ्रितं सुविशालाग्रं समूलाभुपरिस्त्वम् ॥
 ॥ १० ॥ सकाननदरीप्रस्थं श्वेताग्रगणभूषितम् ॥ पनसाम्रातकाभ्रैर्वैवत्रस्यन्दनचन्दनैः ॥ ११ ॥ तमालैलवनयुतं मरिचक्षुपसंकुलम् ॥ पिप्पली-
 वल्लिकलिलं चित्रमिड्डादिपादैः ॥ १२ ॥ दुर्गैस्सर्जरसानां च सर्वतः परिशोभितम् ॥ प्रांशुशालवनेशुं बहुचित्रवनेयुतम् ॥ १३ ॥ सर्जनिम्बाजु-
 नवनं पाटलीकुलसंकुलम् ॥ हिन्तालैश्च तमालैश्च पुन्नागैश्चोपशोभितम् ॥ १४ ॥ जलेषु जलजैश्चन्द्रं स्थलेषु स्थलजैश्चन्द्रं पङ्कजैर्द्रुमवण्डैश्च
 सर्वतः प्रतिभूषितम् ॥ १५ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ग्रथानि सानूनि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ग्राहयन्तं ग्राहमानम् ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ साम्प्रयायिकः परलोकहितः ॥ ३४ ॥ नैष्ठिकं तालिकम् ॥ ३५ ॥ इदं भूभारहरणरूपं प्रस्तुतम् आरब्धम् ॥ ३६ ॥
 जवूजम्बूलवृक्षाढयं कद्रुकन्दलभूषितम् ॥ चम्पकाशोकबकुलं विल्वतिन्दुकशोभितम् ॥ १६ ॥ कुञ्जैश्च नागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितम् ॥ नाग-
 यूथसमाकीर्णं मृगसंचातशोभितम् ॥ १७ ॥ सिद्धचारणरक्षोभिस्संवितप्रस्तरान्तरम् ॥ गन्धर्वैश्च समायुक्तं गुह्यकैः पक्षिभिस्तथा ॥ १८ ॥ विद्या-
 धरगणैर्न्यमनुकीर्णशिलातलम् ॥ सिंहशार्दूलसन्नादैस्सततं प्रतिनादितम् ॥ सेवितं वारिधाराभिश्चन्द्रपादैश्च शोभितम् ॥ १९ ॥ स्तुतं त्रिदश-
 गन्धर्वैरप्सरोभिरलंकृतम् ॥ वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैरुच्चावचैश्चितम् ॥ २० ॥ शृङ्गवज्रप्रहाराणामनभिज्ञं कदाचन ॥ द्वाप्रिभयानिर्मुक्तं महा-
 वातभयोर्जिह्वितम् ॥ २१ ॥ प्रपातप्रभवाभिश्च सरिद्धरूपशोभितम् ॥ काननैराननाकारैर्विशेषद्विरिव श्रियम् ॥ २२ ॥ जलशैवलथुङ्गाग्रैरुन्मिषत्-
 मिव श्रिया ॥ स्थलीभिर्मृगजुष्टाभिः कान्ताभिरुपशोभितम् ॥ २३ ॥ पार्श्वरुपलकल्माषैर्मैवैरिव विभूषितम् ॥ पादप्रच्छन्नभूमौभिस्सपुष्पाभिस्स-
 मन्ततः ॥ २४ ॥ मण्डितं वनराजीभिः प्रमदाभिः पतितं यथा ॥ सुन्दरीभिर्दशीभिश्च कन्दराभिस्तथैव च ॥ २५ ॥ तेषु तेष्ववकाशेषु सदारमिव
 शोभितम् ॥ औषधीदाप्तशिखरं वानप्रस्थनिषेधितम् ॥ जातरूपैर्वनोद्देशैः कृत्रिमैरिव भूषितम् ॥ २६ ॥ मूलेन सुविशालेन शिरसाप्युच्छितेन च ॥
 पृथिवीमन्तारिक्षं च ग्राहयन्तमिव स्थितम् ॥ २७ ॥ ते तमासाद्य गोमन्तं रम्यं भूमिधरात्तमम् ॥ रुचिरं रुरुदुस्सर्वं वासायामरसन्निभाः ॥ २८ ॥ रु-
 रुदुस्ते गिरिवरं स्वमूर्ध्मिव पक्षिणः ॥ असज्जमाना वेगेन वनैर्नयेयपराक्रमाः ॥ २९ ॥ ते तु तस्योत्तरं शृङ्गमारुढान्निदशा इव ॥ अगारं सहसा चकृ-
 र्मेनसा निर्मितोपमम् ॥ ३० ॥ निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्यो महामतिः ॥ रामोभिमतमक्लिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ ३१ ॥ कृष्ण यास्याम्यहं तात
 पुरं शूर्पारकं विभो ॥ युवयोर्नास्ति वैमुल्यं संग्रामे देवतैरपि ॥ ३२ ॥ प्राप्तवानस्मि यां प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ॥ सा मे कृष्णानुग्रहाति शरीर-
 मिदमव्ययम् ॥ ३३ ॥ इदं यत्स्थानमुद्दिष्टं यन्नायुधसमागमः ॥ युवयोर्विहितो देवैस्समयस्साभ्यपरायिकः ॥ ३४ ॥ देवानां मुल्यं वैकुण्ठ विष्णो दे-
 वैरभिभूत ॥ कृष्ण सर्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वचः ॥ ३५ ॥ यदिदं प्रस्तुतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकम् ॥ भानुपाणां हितार्थाय लोके
 भानुपदेहिना ॥ ३६ ॥ तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन तु वियोजितः ॥ जरासंधेन वै सार्द्धं संग्रामे समुपस्थिते ॥ ३७ ॥

प्रथमो मुल्यः कल्पः प्रयोगः ॥ ३७ ॥

तत्रेति । तस्मैव तवायुयादिकं भाव्यमलौकिकेन सामर्थ्येन । यदाह गारुडः । आत्मैवैषां रथौ भवत्यात्माया आत्मायुष्मत्सेषव आत्मा सर्वं देवस्येति ॥ ३८ ॥ चतुर्द्विगुणपीनांसम् अष्टबाहुमित्यर्थः । एतेन कृष्णस्य साक्षाद्विष्णुत्वमुक्तं नतु तदंशत्वं विद्वद्दृश्यं कृष्णस्येदमेव रूपम् द्विसुजं त्वविद्वद्दृश्यमिति ज्ञेयम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ वैधव्येन आगामिना अधिवासिता परिगृहीता अतएव एकवर्णीधरा असंस्कृतकेशवन्धा ॥ ४३ ॥ हे कृष्ण, क्षत्रं संक्षिप्य न प्रतीक्षत इति पूर्वोक्तं संवन्धः । क्षत्रियाः मरणभायात्मकोऽप्यप्य कालावधिं न प्रतीक्षन्ते अपितु उत्कृष्टा भूत्वा शीघ्रमेव मरणं कामयन्ते । यतः सप्रहं क्रूरैः ग्रहीतृकान्तं नक्षत्रमस्ति इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सत्कृतं सत्कारस्तद्दानहं

तत्रायुधबलं चैव रूपं च रणकर्कशम् ॥ स्वयमेवात्मना कृष्ण त्वयात्मानं विधत्स्व ह ॥ ३८ ॥ चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिमाहवे ॥ चतुर्द्वि-
गुणपीनांसं बिभ्येदपि शतक्रतुः ॥ ३९ ॥ अद्यप्रभृति ते यात्रा स्वर्गोक्ता समुपस्थिता ॥ पृथिव्यां पार्थिवेन्द्राणां कृतास्त्रे त्वयि मानद ॥ ४० ॥ वै-
नतेयस्य चाह्वानं वाहनं ध्वजकर्मणः ॥ कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदतां वर ॥ ४१ ॥ गुडकामा नृपतयस्त्रिदिवामिमुखोद्यताः ॥ धार्तराष्ट्रस्य
वशगास्तिष्ठन्ति रणवृत्तयः ॥ ४२ ॥ राज्ञां निधनदृष्टार्था वैधव्येनाधिवासिता ॥ एकवर्णीधरा च ये वसुधा त्वां प्रतीक्षते ॥ ४३ ॥ सप्रहं कृष्ण नक्षत्रं
संक्षिप्यारविमर्दनं ॥ त्वयि मानुष्यमापन्ने गुद्रे च समुपस्थिते ॥ ४४ ॥ त्वस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां वधाय च ॥ स्वर्गाय च नरेन्द्राणां देवता-
नां सुखाय च ॥ ४५ ॥ सत्कृतोहं त्वया कृष्ण लोकैश्च सचराचरैः ॥ त्वया सत्कृतरूपेण येन सत्कृतवानहम् ॥ ४६ ॥ साधयामि महाबाहो भ-
वतः कार्यसिद्धये ॥ स्मर्तव्यश्चास्मि युद्धेषु कान्तारेषु महाक्षिताम् ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ जयाशिषा वद्वयित्वा
जगामाभीप्सितां दिशम् ॥ ४८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोमन्तारेणं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
यन उवाच ॥ जामदग्नये गते रामे तौ यादवकुलद्वहौ ॥ गोमन्तशिखरे रम्ये चेरतुः कामरूपिणौ ॥ १ ॥ वनमालकुलोरस्कौ नीलपीताम्बरधुभौ ॥
नीलश्वेतवपुष्मन्तौ गगनस्थाविषाम्बुदौ ॥ २ ॥ तौ शैलधतुर्दिग्धाङ्गौ युवानौ शिखरे स्थितौ ॥ चेरतुस्तत्र कान्तेषु वनेषु रतिलालसौ ॥ ३ ॥ उदयन्तं
निरिक्षन्तौ शशिनं ज्योतिषां वरम् ॥ उदयास्तमने चैव ग्रहाणां धरणीधरे ॥ ४ ॥

त्वया विश्वात्मना यतोस्मि अतः सर्वत्र सत्कृतोस्मीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ साधयामीति । एतेन युद्धे जयार्थिभिः शूरैः पशुरामः स्मर्तव्य इति विधीयत इति ज्ञेयम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अथैकचत्वारिंशेऽस्मिन्नामकृष्णजिघृक्षया ॥ जरासंधस्य नृपतेरन्वागमनमुच्यते ॥ १ ॥ जामदग्न्ये
इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ उदयन्तम् उद्गच्छन्तम् ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ सुच्छये शोभनयां छायायाम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ रूपिणी मूर्तिमती अमृतारणी अमृतप्रसूः । यया वाजपेयसौत्रामण्यादिषु सुराग्रहवत्सु
क्रतुषु अस्मादितया पुरुषाः अमृतपानमपि प्राप्नुवन्ति तादृशी देव्येत्यर्थः ॥ १३ ॥ कादम्बरीमदकलं सुरामदेनाव्यक्तवाचम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वडवामुखे वडवायिस-
न्निधौ पाताले शेषरूपेण नित्यं स्थितं त्वाम् इदानीमिन्नर्हितम् । एतेन रामोपि पूर्ण एव शेषावतारो नतु शेषांश इति दर्शितम् । पर्यमि परिभ्रमामि त्वामन्वेषयन्तीति शेषः ॥ १८ ॥

अथ संकर्षणश्रीमान्चिना कृष्णेन वीर्यवान् ॥ चचार तस्य शिखरे नगसन्निभः ॥ ५ ॥ प्रफुल्लस्य कदम्बस्य सुच्छये निषसाद ह ॥ वायुना
मन्दगन्धेन वीज्यमानस्सुखेन वै ॥ ६ ॥ तस्य तेनानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै ॥ मधसंस्पृशजो गन्धसंस्पृशान्घ्राणमागतः ॥ ७ ॥ तृणा चैनं विवे-
शाशु वारुणीप्रभवा तदा ॥ शुशोष च मुखं तस्य मत्तस्येवापरेहनि ॥ ८ ॥ स्मारितस्स मदिरा संजायत मनोहरा ॥ १० ॥ तां तु तृष्णाभिभूतात्मा पिवन्नाते
तरुमैक्षत ॥ ९ ॥ तस्य प्रावृषि फुल्लस्य यदम्भो जलजोद्भितम् ॥ तत्कोटरस्थं मदिरा संजायत मनोहरा ॥ १० ॥ तां तु तृष्णाभिभूतात्मा पिवन्नाते
इवासकृत् ॥ मोहाच्च चलिताकारस्समजायत स प्रभुः ॥ ११ ॥ तस्य मत्तस्य वदनं किञ्चिलितलोचनम् ॥ घूर्णिताकारमभवच्छरत्कालेन्दुसप्रभ-
म् ॥ १२ ॥ कदम्बकोटरे जाता नाम्ना कादम्बरीति सा ॥ रूपिणी वारुणी तत्र देवानाममृतारणी ॥ १३ ॥ कादम्बरीमदकलं विदित्वा कृष्णपूर्व-
जम् ॥ तिस्रस्त्रिदशनार्यस्तमुपतस्थुः प्रियंवदाः ॥ १४ ॥ मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिश्च शशिः प्रिया ॥ श्रीश्च देवी वरिष्ठा स्त्री स्वयमेवाम्बुजव्यजा
॥ १५ ॥ साञ्जलिप्रयहा देवी रौहिणेयमुपस्थिता ॥ वारुण्या सहितं वाक्यमुवाच मदविह्वलम् ॥ १६ ॥ बलं जयस्व दैत्यानां बलदेव दिवीश्वरा ॥ अहं ते दयिता
कान्ता वारुणी समुपस्थिता ॥ १७ ॥ त्वामेवान्तर्हितं श्रुत्वा शश्वतं वडवामुखे ॥ क्षीणपुण्येव वसुधां पर्यमि विमलानन ॥ १८ ॥ पुष्पचक्रानुलितेषु केस-
रघूषितं मया ॥ अतिमुक्तेषु चाक्षोभ्य पुष्पस्तवकवत्सु च ॥ १९ ॥ अहं कदम्बमालिना मेघकाले मुखप्रिया ॥ तृषितं मार्गमाणा त्वां स्वेन रूपेण द्या-
दिता ॥ २० ॥ सास्मि पूर्णेन योगेन यथैवामृतमन्यते ॥ समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ॥ २१ ॥ सा यथैवार्णवगता तथैव वडवामुखे ॥ त्वयो-
पभोक्तुमिच्छामि संमतस्त्वं हि मे गुरुः ॥ २२ ॥ न त्वानन्त परित्यक्ष्ये भर्त्सितापि त्वयानघ ॥ नाहं त्वया विना लोकानुत्सहे देव सेवितुम् ॥ २३ ॥

पुष्पचक्रं विकसितसमुदायः केसरराणामेव तेनानुलिमेषु केसरवत्सु कुसुमादिषु अतिमुक्तेषु वासन्तीलतासु ॥ १९ ॥ २० ॥ पूर्णेन योगेन सर्वाङ्गसंपन्त्या युक्ता मती ॥ २१ ॥
त्वया कर्त्ता उपभोक्तुमात्मानं भोक्तुं गुरुः स्वामी । पाठान्तरे गुरोः पितुः संमतः ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ कान्तिमूर्तिमती जयपूर्वेण योगेन रामसंबोधनसंबन्धेन जयारामेति शब्देन अग्निमुखीकृत्यत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ श्रीश्च वैष्णव्यपि राममेवानुमतेत्याह ।
श्रीश्चेति ॥ २८ ॥ दंशिता वस्त्रभूषणादिभिः संपन्ना ॥ २९ ॥ ३० ॥ मौलिमुकुटः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समुद्राहाणि समुद्रः कामः । कामं समुद्रमाविशेति मन्त्रवर्णाति ।
मन्त्रेतरथानुरूपानित्यर्थः । भावतः आदरेण प्रतिगृह्णीष्वित्युत्तरेणान्वयः ॥ ३३ ॥ भूषणमेव त्वयालंक्रियालंकरणं भवति नतु तेभ्यः तयापि ते तव समयोपमलंकारप्रतिमहस्ये-

आदिपद्मं च पद्माङ्कं दिव्यं श्रवणभूषणम् ॥ कौशेयानि च नीलानि समुद्राहाणि विभ्रती ॥ २४ ॥ मदिरानन्तरं कान्तिस्सर्कपणमुपस्थिता ॥ मदे-
नागलितश्रेणी किंचिदघूर्णितेक्षणा ॥ २५ ॥ प्रोवाच प्रणयात्कान्तिर्वद्धाञ्जलिपुटा सती ॥ जयपूर्वेण योगेन सस्मितं वाक्यमर्थवत् ॥ २६ ॥ अहं
चन्द्रादपि गुरुं सहस्रशिरसं प्रभुम् ॥ स्वैर्गुणैरनुरक्ता त्वां यथैव मदिरा तथा ॥ २७ ॥ श्रीश्च पद्मालया देवी विधेया वैष्णवोरासि ॥ रौहिणेयोरसि शुभा-
मालेवामलतां गता ॥ २८ ॥ सा मालाममलां गृह्य वलस्योरसि दंशिता ॥ पद्मास्या पद्महस्ता वै संकर्षणमथाब्रवीत् ॥ २९ ॥ राम रामाभिराम-
स्त्वं वारुण्या समलंकृतः ॥ कान्त्या मया च देवेश सद्गतश्चन्द्रमा यथा ॥ ३० ॥ इयं च सा मया मौलिः प्रोद्धता वरुणालयात् ॥ मूर्ध्नि शीर्षसहस्र-
स्य या ते भानुरिवावभौ ॥ ३१ ॥ जातरूपमयं चैकं कुण्डलं वस्त्रभूषितम् ॥ आदिपद्मं च पद्माङ्कं दिव्यश्रवणभूषणम् ॥ ३२ ॥ कौशेयानि च
नीलानि समुद्राहाणि भावतः ॥ हारं च पीनतरलं समुद्राभ्यन्तरापितम् ॥ ३३ ॥ देवमां प्रतिगृह्णीष्व पौराणीं भूषणक्रियाम् ॥ समयस्ते महाबाहो-
भूषणानमलक्रिया ॥ ३४ ॥ संगृह्य तमलंकारं तांश्च तिस्रस्तुरास्त्रियः ॥ गुशुभे वलदेवो हि शारदेन्दुसमप्रभः ॥ ३५ ॥ स समागम्य कृष्णेन जल-
जाम्भोदवर्चसा ॥ मुदं परमिकां लेभे ग्रहयुक्तशशी यथा ॥ ३६ ॥ ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्तमाने गृहे यथा ॥ वैनतेयस्ततोऽध्वानमतिचक्राम वेगतः
॥ ३७ ॥ संग्रामयुक्तस्तेजस्वी दैत्यप्रहरणाङ्कितः ॥ देवतानां जयशार्धा जीव्यशरीरे देव्ये शरीरादे वरुणालये ॥ विष्णाः कि-
रीटं दैत्येन हतं वैरोचेन वै ॥ ३८ ॥ तदर्थस्तेन संग्रामः कृतो गुर्वर्थमोजसा ॥ किरिटाथं समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैस्सह ॥ ३९ ॥ मोक्षयित्वा किरिटं तु वै-
ष्णवं पततां वरः ॥ व्यत्यक्रमत वेगेन गगनं देवतालया ॥ ४० ॥ स ददर्श गुरुं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतम् ॥ तेन कोडावलम्बेन किरिटेन विराजता ॥ ४१ ॥

त्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ताभ्यां तयोः संलापेन्येन्यसाक्षेण अध्वानमतिचक्राम तत्राजगामेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ किरिटं मोक्षयित्वा शरीरादे विष्णुमदङ्ग-

गगनं व्यत्यक्रमेत्यर्थः ॥ ४० ॥ ततो गगनादेव शैले विष्णुं ददर्श नतु वैकुण्ठे । कोडावलम्बेन स्क्रन्धावसक्तेन ॥ ४१ ॥

विमौलिं विकिरितम् ॥ एतावता ग्रन्थेन कृष्णस्तु भगवान् स्वयमित्येतद्वर्णितं वैकुण्ठक्षीरोदयोस्तदभावात् ॥ तत्रापि मूर्तः सर्वेतु अंशावतास्त्वमेव स्यादिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ स्थाने निर्युक्ता निश्चयेन योजिता ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अहिशयनात् गते इति शेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ एषां स्थाने सति ॥

स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतम् ॥ प्रकाशचेष्टानिर्मुक्तं विमौलिमिव मानुषम् ॥ ४३ ॥ अभिज्ञस्तस्य भावानां गरुत्मान्पततां वरः ॥ चि-
क्षेप खं गतो मौलिं विष्णोश्शिरसि दृष्टवत् ॥ ४४ ॥ उपेन्द्रमुग्धं सा मौलिरपि न दृष्ट्वा इवापतत् ॥ शिरसस्स्थाननिर्मुक्ता कृष्णं चैवान्वशोभयत् ॥
यथैव मेरुशिखरे भानुर्मध्यादिने यथा ॥ ४५ ॥ वैनतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिभागताम् ॥ कृष्णः प्रदृष्टवदनो रांमं वचनमब्रवीत् ॥ ४६ ॥ त्वरते
खलु कार्यार्थो देवतानां न संशयः ॥ यथेयमावयोऽज्ञौले संग्रामे रचना कृता ॥ ४७ ॥ वैरोचेनेन सुतस्य मम मौलिर्महोदधौ ॥ शक्रस्य सदृशं रूपं
दिव्यमास्थाय सागरात् ॥ ४८ ॥ ग्राहरूपेण यो नीत आनीतसौ गरुत्मता ॥ ममाहिश्यनान्मौलिहृत्वा क्षितौ गरुत्मता ॥ ४९ ॥ सुव्यक्तं सन्निवृष्ट-
स्म जरासंधो नराधिपः ॥ लक्ष्यन्ते हि ध्वजाग्राणि स्थानां वातरहसात् ॥ ५० ॥ एतानि विजिगीषूणां शशिकल्पानि भृशताम् ॥ छत्राण्यार्यं वि-
राजन्ते दंशितानि मितानि च ॥ ५१ ॥ अहो नृपरथोदग्रा विमलाश्छत्रपङ्क्तयः ॥ अभिवर्तन्ति नरशुभ्रा यथा खे दंसपङ्क्तयः ॥ ५२ ॥ अहो द्यौर्वि-
मलाभानां शृङ्गाणां विमलानना ॥ प्रभा भास्करभामिश्रा चरन्तीव दिशो दृश ॥ ५३ ॥ एतानि नूनं समरे पार्थिवैरायुधानि च ॥ क्षितानि विन-
शिष्यन्ति मयि सर्वाणि संयुगे ॥ ५४ ॥ काले खलु नृपः प्रातो जरासन्धो महर्षितः ॥ आवयोर्द्युद्धानिकपः प्रथमस्समरातिथिः ॥ ५५ ॥ आर्ये ति-
ष्टाव सहितौ न खल्वनागते नृपे ॥ युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यताम् ॥ ५६ ॥ एवमुक्त्वा ततः कृष्णस्वस्थस्सश्रमलालसः ॥ जरास-
न्धवधं प्रेम्बुश्चकार बलदर्शनम् ॥ ५७ ॥ वीक्षमाणश्च तान्सर्वानृपान्धनुर्दुराव्ययः ॥ आत्मानमात्मनोवाच यत्पूर्वं दिवि मन्त्रितम् ॥ ५८ ॥ इमे
ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः ॥ ये विनाशं गमिष्यन्ति शस्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ५९ ॥ श्रेक्षितान्स्वल्बमान्मन्ये मृत्युना नृपसत्तमान् ॥
स्वर्गगामीनि चाप्येषां वपूषि प्रचकाशिरे ॥ ६० ॥ स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवं गता ॥ एषां नृपतिसिंहानां बलवैराभिर्पाडिता ॥ ६१ ॥
अल्पेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतलम् ॥ भविष्यति नरेन्द्रवैराकीर्णं च नमस्तलम् ॥ ६२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
जरासन्धाभिगमनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ ४१ ॥

॥ ४१ ॥

अथ द्विचत्वारिंशस्मिन् जरासन्धप्रचोदितैः ॥ राजभिर्विहितो दहो गोमन्तस्येति वर्ण्यते ॥ १ ॥ विषयार्था अश्वशान्धविदस्तेः समाहिताः सुशिक्षितास्तेः ॥ २ ॥ ३ ॥ आहूढं सर्वत्र प्रसिद्धिस्तदुक्तैः साहूढैः प्रख्यातैः साक्षिभिः युक्ताः नियुक्ताः वाजिनैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ धृतव्रत इत्यलौकिकमपि सामर्थ्यं सूचिम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धस्ततः प्रातो नृपस्सर्वमहक्षिताम् ॥ नराधिपैर्वल्लभ्यते नृयुतो महाद्युतिः ॥ १ ॥ व्यायतोदग्रगैर्विस्पृष्टार्थसमा-
हितैः ॥ रथैस्साड्यामिकैर्युक्तरसद्गतिभिः क्वचित् ॥ २ ॥ हेमकर्महधण्टैर्वारैरिदम्पैः ॥ महामात्रोत्तमाहूढैः कल्पितै रणवलितैः ॥ ३ ॥
साहूढैस्सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्खमाणैः प्रवलितैः ॥ वाजिभिर्वायुसंक्राद्गैः धुवाद्भिरव पत्रिभिः ॥ ४ ॥ खड्गचर्मबलादुग्रैः पत्रिभिर्वलिताङ्गैः ॥ सहस्रसं-
ख्यैर्निमुक्तेरुत्पतद्भिरवारैः ॥ ५ ॥ एवं चतुर्विधैस्सैन्यैः प्रचलद्भिरिवाभ्युदैः ॥ नृपोभियातो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ॥ ६ ॥ स रथैर्नमियापै-
श्च गजैश्च मदसिञ्चितैः ॥ हेपद्भिश्चापि तुरगैः क्ष्वेडिताग्रैश्च पतिभिः ॥ ७ ॥ सन्नाद्यदिशस्सर्वस्सर्वश्चापि गृहशयाव ॥ स राजा सागराकारस्सैन्यः
प्रत्यदृश्यत ॥ ८ ॥ तद्गलं पृथिवीशानां हृदयोधजनाकुलम् ॥ क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघसैन्यामिववभौ ॥ ९ ॥ रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोषमैः
तुरगैश्च सिताभ्रभिः पतिभिश्चापि दंशितैः ॥ १० ॥ व्यासिश्च तद्गलं भाति पतिद्विपरशकुलम् ॥ यमान्ते सागरगतं यथाऽऽग्रपटलं तथा ॥ ११ ॥
सबलास्ते महीपाला जरासन्धपुरोगमाः ॥ परिवार्ये गिरिं सर्वे निवेशायोपचक्रुः ॥ १२ ॥ वभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीशिविरस्य वै ॥ शुक्रपर्व-
णि पूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ॥ १३ ॥ वीतरात्रे ततः काले नृपास्ते कृतकौतुकाः ॥ आरोहणार्थं शैलस्य समेता शुद्धलालसाः ॥ १४ ॥ समवा-
यीकृतास्सर्वे गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः ॥ निविष्टा मन्त्रयामाभ्युदकालकुतूहलाः ॥ १५ ॥ एषां तु तुमुलश्शब्दस्तु शुभे पृथिवीक्षिताम् ॥ युगान्ते भि-
द्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ॥ १६ ॥ तेषां सकृद्वृकोष्णापास्स्थविरा वेत्रपाणयः ॥ चेरुमां शुब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनतः ॥ १७ ॥ तस्य
रूपं बलस्यासीन्निश्शब्दस्तिमितस्य वै ॥ लीनमीनभुजङ्गस्य निःशब्दस्य पयोदधेः ॥ १८ ॥ तस्मिन्स्तिमितनिश्शब्दे योगादिव महार्णवे ॥ जरासन्धो
बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ॥ १९ ॥ शीघ्रं समभिवर्तन्तां बलानीह महक्षिताम् ॥ सर्वतः पर्वतश्चायं बलैर्वैः परिवार्यताम् ॥ २० ॥ अश्मयन्त्राणि
युज्यन्तां क्षेपणीयाश्च मुद्राः ॥ उर्ध्वं चापि प्रवाह्यन्तां प्राप्ता वै तोमराणि च ॥ २१ ॥ उर्ध्वं प्रक्षेपणार्थाय दृढानि च लघूनि च ॥ शस्त्रपात-
विघातानि क्रियन्तानांशु शिल्पिभिः ॥ २२ ॥

॥ ८॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कृतकौतुकाः कृतकौतुकमङ्गलाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

नरपतिः शिशुपालो युद्धाभिज्ञत्वादिति प्राञ्चः । नरपतिर्ग्रन्थविशेषो यत्र वाहनध्वजानां संस्कार उच्यते रुद्रयामलादिषु दृश्यमानः । १७० तुरशीतिभूवलानि चतुरशीतिचक्राणि च । तत्र यस्य यस्य या भूर्बलकरी शत्रोश्चापकर्षकरी स तासांश्चत्वित्यर्थः । यथा पतन्ति नो बाहा इति पाठे तु तथा गिरियान्तो विषमः क्षमीकर्तव्यः । यथास्माकं च हयास्तत्र

शूराणां युद्धयमानानां प्रमतानां परस्परम् ॥ यथा नरपतिः ग्राह तथा शीघ्रं विधीयताम् ॥ २३ ॥ दार्यतामेष दङ्कवैः खनित्रैश्च नगोत्तमः ॥ नृपाश्च युद्धदुर्गज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ॥ २४ ॥ अद्यप्रभृति सैन्यैर्गिरिरोधः प्रवर्त्यताम् ॥ यावदेतौ पातयामो वसुदेवमुतावुभौ ॥ २५ ॥ अवलोक्यं शि-
लयोनिः क्रियतां निश्चलाण्डजः ॥ आकाशमपि वाणैर्निसंपातं विधीयताम् ॥ २६ ॥ मयातुमुष्टास्तिएष्ट शैलं मेषु भूमिषाः ॥ तेषु तेष्ववकाशेषु
शीघ्रमारुहतां गिरिः ॥ २७ ॥ मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानश्च बाल्किः ॥ काश्मीरराजो गोवर्धनं मूलं विधिपतिस्तथा ॥ २८ ॥ दुमः किं पुरुष-
श्चैव पार्वतीयाश्च मालवाः ॥ पर्वतस्यापरं पादं क्षिप्रमारोहयन्त्वमी ॥ २९ ॥ पौरवो वेणुदारिश्च वृद्धभस्मोमकस्तथा ॥ रुक्मी च भोजाधिपति-
स्सूर्याश्वश्चैव मालवः ॥ ३० ॥ पाञ्चालाधिपतिश्चैव दुपदश्च नराधिपः ॥ विन्दुविन्दावावन्त्यौ हन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥ ३१ ॥ छागलिः पुराभिन्नश्च
दरदश्च महीपतिः ॥ कौशाभ्यो मालवश्चैव शतगन्वा विदूरथः ॥ ३२ ॥ भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा ॥ उत्तरं पर्वतोद्देशमेते दुर्गमज्ञा
नृपाः ॥ आरोहन्तु विमर्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः ॥ ३३ ॥ उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः ॥ एकलव्यो दृढाश्च क्षत्रयर्मा जयद्रथः ॥ ३४ ॥
उत्तमौजास्तथा शाल्वः कैरलेयश्च कौशिकः ॥ वैदिशो वामदक्वश्च सुकेतुश्चापि वीर्यवान् ॥ ३५ ॥ पूर्वपर्वतनिर्व्यूहमेतेष्वारयतमस्तु नः ॥ विदारग-
न्तो धावन्तु वाता इव बलाहकान् ॥ ३६ ॥ अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च वीर्यवान् ॥ दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः ॥ ३७ ॥ एवमेव
गिरिः क्षिप्रं समन्ताद्दिष्टो बलैः ॥ वज्रप्रपतप्रतिभं प्रमोहं प्रसुलं भयम् ॥ ३८ ॥ गदिनो वै गदाभिश्च परिधैः परिधाशुधाः ॥ अगरे विविधैश्श-
स्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमम् ॥ ३९ ॥ एष भूमिधरोद्धैव विषमोच्चशिलाग्वितः ॥ काशो भूरिसभस्सर्षो भवाद्दिवसुधाधिपैः ॥ ४० ॥ जरा संयवचक्षुः ॥ पारिवीरा
राजशासनादागोमन्तं वेष्टयामासुस्तगरः पृथिवीमिव ॥ ४१ ॥ तदा च राजा चेदीनां दिशनां मधयानिव ॥ किं ते युद्धेन दुर्गेस्त्रिधा मन्ते च गणोत्तमैः ॥ ४२ ॥

गच्छन्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥ युद्धदुर्गज्ञाः युद्धरहस्यज्ञाः ॥ २४ ॥ निःसंशतं निरवकाशम् अतएव संपारस्थानामावाश्रयलाण्डजत्वं युज्यते गिरिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

भा. ह.

॥ ६१ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ श्रतिवन्धेन रोधमात्रेण अवस्कन्धेन कर्मणा उपर्युत्तुवनेन ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भक्तादिभिः रहिता एव पात्यन्ते नलन्यथा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पवनायस्तः वायुना उद्धतः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ रीतिः धातुस्मानां धाराः निर्वर्तयामास प्रवर्तितवान् ॥ ६० ॥

दुरारोहश्च शिखरे प्रांशुपादपकण्टके ॥ काष्ठैस्तृणैश्च बहुभिः परिवार्य समन्ततः ॥ ४३ ॥ अथैव दीप्यतां क्षिप्रमलमन्येन कर्मणा ॥ क्षत्रियास्तुकुमा-
 रा हि रणे सायकयोधिनः ॥ ४४ ॥ नियुक्ताः पर्वते दुर्गे नियोक्तुं पादयोधिनः ॥ ननाम प्रतिबन्धेन न चावस्कन्दकर्मणा ॥ ४५ ॥ शक्य एष गि-
 रिस्तात देवैरप्यवमर्दितुम् ॥ दुर्गशुद्धे क्रमश्चैत्राधोऽधुद्धेन पार्थिवाः ॥ ४६ ॥ भक्तोदकन्धनैः क्षीणाः पात्यन्ते गिरिसीथिताः ॥ ४७ ॥ शक्य एष गि-
 नाथेषु निपुणो नयः ॥ ४७ ॥ यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥ अविज्ञातबलवैतो श्रूयते देवसंमितौ ॥ ४८ ॥ कर्मभिरन्वमरौ विभो
 बालावतिबलान्वितौ ॥ दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदुत्तमौ ॥ ४९ ॥ शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वप्य सर्वतः पर्वतोत्तमम् ॥ अग्निना दीपयिष्यामो दु-
 खेतां गतचेतनौ ॥ ५० ॥ यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोन्तिके ॥ समेत्य पातयिष्यामस्त्यक्ष्यतो जीवितं ततः ॥ ५१ ॥ वाक्यमेतत्तु रुरुच-
 र्यपादैरिवाम्बुदः ॥ ५२ ॥ ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ॥ यथाहं यथावानं शैलस्य लघुविक्रमाः ॥ ५३ ॥ स वायुदीपितो वह्निरुत्पपा-
 त समन्ततः ॥ सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥ ५४ ॥ सोनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूलवान् ॥ ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं का-
 न्तपादपम् ॥ ५५ ॥ स दह्यमानश्शैलेन्द्रो मुमोच विपुलादिशलाः ॥ शतशश्शतश भूत्वा महोल्कः पद्मज्ञानाः ॥ ५७ ॥ सचित्रभानुश्शैलेन्द्रो
 भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ॥ आलिम्पतीव विधिवत्सम्पन्तादौ चरुद्धतः ॥ ५८ ॥ धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलन्तानिर्भः ॥ इत्येष पादपैः ॥ उदभ्रान्तश्चापदो रीति तु-
 द्यमान इवाद्रिद्राद् ॥ ५९ ॥ प्रतप्तो दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्तन ॥ रतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जराजिताः ॥ ६० ॥ वह्निना चापि दासज्ज्ञो
 गिरिर्नितिविराजते ॥ धूमान्धकारोर्ध्वतनुर्मजमान इवाम्बुदः ॥ ६१ ॥ विशिष्टोपलसंचातः कर्मशाङ्कारवर्षणः ॥ गिरिर्भान्यनलोद्गारैरल्कावृष्टिरे-
 वाम्बुदः ॥ ६२ ॥ प्रपात प्रस्रवोन्क्षितो धूमसंवर्द्धितोदरः ॥ स गिरिर्भस्मतां यातो युगान्ताग्रिहतोपमः ॥ ६३ ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ प्रपातानां प्रस्रवैरक्षित उज्जितः शुष्कतां गत इत्यर्थः ॥ ६३ ॥

पाठा-०-१ संकट इति ।

॥६४॥ रसुः आर्तनादं चक्रुः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ कौलीनं लोकापवादः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यस्सर्पा दग्धाद्धदेहिनः ॥ इवसन्तः पृथुमूर्ध्नालो निश्चेरुशिवेक्षणाः ॥ ६४ ॥ उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुनः पुनरवाङ्मुखाः ॥
रेसुश्चोद्रेजितास्सिंहाशार्दूलाश्चानलाविलाः ॥ ६५ ॥ मुमुक्षुः पादपाश्र्वेव दाहनिर्यासं जलम् ॥ ६६ ॥ वहत्यूर्ध्वगतिर्वतो भस्माङ्गराभिपिङ्गलः ॥
धूमच्छाया च गगने दर्पिताम्भोदर्शना ॥ ६७ ॥ त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः इवापदैरपि ॥ गिरिवैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥ ६८ ॥
स मुमोच शिलाश्शैलश्चलोद्ग्राशिलोच्चयः ॥ वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्यादरितस्तथा ॥ ६९ ॥ आदीप्य तं तु शैलेन्द्र क्षत्रिया व्यूहदंशिताः ॥ अर्धक्रो-
शमपक्रान्ताः पावकेनाभितापिताः ॥ ७० ॥ दह्यमाने नगश्रेष्ठे सीदमानैर्महादुमैः ॥ धूमभारैरनालक्ष्ये मूले शिथिलतां गते ॥ ७१ ॥ सरोपं हि तदा
रामो वचनं केशिमूदनम् ॥ बभाषे पद्मपत्राक्षं स साक्षान्मधुसूदनम् ॥ ७२ ॥ दह्यतेय गिरिस्तात ससानुशिखरदुमः ॥ आवयोः कृष्ण वरेण बलि-
भिर्वसुधाधिपैः ॥ ७३ ॥ पश्य कृष्णानलोष्णानां सधूमानां समन्ततः ॥ वनानां विरसन्तीव नगाभ्याशो द्विपोत्तमाः ॥ ७४ ॥ अयं यद्यावयोरर्थे
गोमन्तस्तात दह्यते ॥ अयशस्यमिदं लोके कौलीनं च भविष्यति ॥ ७५ ॥ तदस्यानृण्यहेतोर्हि नगस्य नगसन्निभ ॥ क्षत्रियान्निहनिष्यामो दोभ्या-
मेव युधां वर ॥ ७६ ॥ एते ते क्षत्रियाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः ॥ रथिनस्तात दृश्यन्ते यथादेशं युयुत्सवः ॥ ७७ ॥ एवमुक्त्वा गिरिशृङ्ग-
न्मेरुशृङ्गादिवोदुराद् ॥ निपपात बलश्रीमान्वनमालाधरो युवा ॥ ७८ ॥ कादम्बरीमदक्षीवो नीलवासास्सिताननः ॥ स शारददुसंकाशो वनभा-
लाचितोदरः ॥ ७९ ॥ कान्तैककुण्डलधरश्चारुमौलिरवाङ्मुखः ॥ निपपात नरेन्द्राणां मध्ये केशवपूर्वजः ॥ ८० ॥ अवप्लुते ततो रामे कृष्णः कृ-
ष्णाम्बुदोपमः ॥ गोमन्तशिखराच्छ्रीमानाप्लुतोमितविक्रमः ॥ ८१ ॥ ततस्तं पीडयामास पद्भ्यां गिरिवरं हरिः ॥ स पीडितो गिरिस्तेन निर्ममज्ज
समन्ततः ॥ ८२ ॥ जलकुलोपलस्तत्र प्रभुतो द्विरदो यथा ॥ स तेन वारिणा वह्निस्तक्षणात्पशमं ययौ ॥ ८३ ॥ कल्पान्ते वारिधाराभिर्मेघजा-
लैरिवानुमान् ॥ सिंहारसितनिर्घोषः पीतवासा घनाकृतिः ॥ ८४ ॥ किरिटमूर्ध्नौ सौम्यास्यः पुण्डरीकानिभेक्षणः ॥ श्रीवत्सवक्षास्सुमुखस्सहस्राक्ष-
समद्युतिः ॥ ८५ ॥ रामादनन्तरं कृष्णः प्लुतो वै वीर्यवांस्ततः ॥ ताभ्यामेव प्लुताभ्यां च चरणैः पीडितो गिरिः ॥ ८६ ॥

॥७७॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ प्रभुतः प्रस्विन्नः ॥ ८३ ॥ सिंहस्य आरसितं महाव्यन्तितद्विधोषो यस्य सः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ इति श्रीहारीशो विष्णुपर्वणि टीकायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ८४ ॥ अथ त्रिचत्वारिंशस्मिन् माण्डस्य पराजयः ॥ कर्वापरिपुरे शोकः शृगालस्य वयोद्वृतः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पतन्ति स्म आयुधानि शेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ यानि तत्रैव मथुरायां निक्षिप्य यातौ तानि प्राप्तौ लब्धवन्तौ ॥ ६ ॥ ७ ॥
मुमोच सलिलोत्पीडांस्तीव्रपावकशान्तये ॥ सलिलोत्पीडनं दृष्ट्वा पार्थिवा भयमाविशत् ॥ ८७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हारिवंशे विष्णु-
पर्वणि गोमन्तदाहो नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ८४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ नगादाप्लुतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुताबुभौ ॥ शुब्धं
नवरानीकं सर्वं समूढवाहनम् ॥ १ ॥ बहुरूपहरणौ तौ तु चेरुस्तत्र यादवौ ॥ मकराविव संरब्धौ समुद्रशोभणाबुभौ ॥ २ ॥ ताभ्यां
मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मतिस्त्वभूत् ॥ आयुधानां पुराणनामादानकृतलक्षणा ॥ ३ ॥ ततोऽम्बरतलद्भूयः पतन्ति स्म महात्मनोः ॥
मध्ये राजसहस्रस्य समरं प्रतिक्राद्धिणोः ॥ ४ ॥ यानि वै माथुरे युद्धे प्राप्तान्याहवशोभिर्नोः ॥ तान्यम्बरात्पतन्ति स्म दिव्यान्याहवसंभवे ॥ ५ ॥
लेलिहानानि दिव्यानि दीप्ताग्निमदृशानि वै ॥ निक्षिप्य यानि तत्रैव तानि प्राप्तौ स्म यादवौ ॥ ६ ॥ क्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमानि बृहन्ति च ॥
तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि सर्वशः ॥ ७ ॥ दिव्यस्त्रदामधारीणि त्रासयन्ति च सेचरात् ॥ प्रभया भासमानानि दंशितानि दिशो दश ॥
॥ ८ ॥ हलं सर्वतर्कं नाम सौनन्दं मुसलं तथा ॥ चक्रं सुदर्शनं नाम गदां कौमोदकीं तथा ॥ ९ ॥ चत्वार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि
वै ॥ ताभ्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महामुधे ॥ १० ॥ जग्राह प्रथमं रामो ललामप्रतिमं रणे ॥ सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं
हलम् ॥ ११ ॥ सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुसलोत्तमम् ॥ सौनन्दं नाम कलपात्रिरानन्दकरं द्विषाम् ॥ १२ ॥ दर्शनीयं च लोकेषु
चक्रमादित्यवर्चसम् ॥ नाम्ना सुदर्शनं नाम प्रीतो जग्राह केशवः ॥ १३ ॥ दर्शनीयं च लोकेषु धनुर्जलदनिस्वनम् ॥ नाम्ना शार्ङ्गमिति
ख्यातं प्रीतो जग्राह वीर्यवान् ॥ १४ ॥ देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे ॥ निषिक्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा ॥ १५ ॥
तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुतनूपमौ ॥ समरे रामगोविन्दौ रिरुस्तान्यनुयुद्धयताम् ॥ १६ ॥
स्रग्दाममात्रारूपाणि दामानि रज्जुविशेषाः ॥ ८ ॥ १ ॥ तापायं तयोरर्थे ॥ १० ॥ ललामप्रतिमं ध्वजतुल्यम् ॥ ललामं लज्जने ध्वजे इति मेदिनी ॥ ११ ॥ १२ ॥
वर्चसमिति ममासात्तात् दत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विष्णुतनुः ब्रह्मा तनुल्यौ कर्तुमन्यथाकर्तुं शक्तावित्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ अप्रतिरूपौ अतुल्यौ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पराक्रान्तस्य शत्रुणा वशीकृतस्य ॥ २४ ॥ पत्तिनः पदतेः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

आयुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्यान्यमयावुभौ ॥ पूर्वजानुजसंज्ञौ तु रामगोविन्दलक्षणौ ॥ १७ ॥ समरेऽप्रतिरूपौ तौ विष्णुरेको द्विधा कृतः ॥ द्विपसु
प्रतिकुर्वणौ पराक्रान्तौ यथेश्वरौ ॥ १८ ॥ हलमुद्यम्य रामस्तु सपैन्द्रमिव कोपनम् ॥ चचार समरे वीरो द्विषतामन्तकोपमः ॥ १९ ॥ विकर्षत्रय-
वृन्दानि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥ चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ॥ २० ॥ कुज्रौल्लाङ्गलोल्लिखितान् मुसलक्षेपताडितान् ॥ रामोभिराम-
स्समरे निर्ममन्थाचलोपमः ॥ २१ ॥ ते वध्यमाना रामेण समरं क्षत्रियर्षभाः ॥ जरासन्धान्तिकं भीता विरथाः प्रतिजगिरे ॥ २२ ॥ तानुवाच
जरासन्धः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ॥ धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वस्समरे कातरात्मनाम् ॥ २३ ॥ पराक्रान्तस्य समरे विरथस्य पलायतः ॥ ऋणहत्यामिवास-
द्वां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २४ ॥ पत्तिनो भुवि चैकस्य गोपस्थालपवलीयसः ॥ भीताः किं विनिवर्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तिताम् ॥ २५ ॥ क्षिप्रं सम-
भिवर्तन्तां मम वाक्येन नोदिताः ॥ यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयम् ॥ २६ ॥ ततस्ते क्षत्रियास्सर्वे जरासन्धेन नोदिताः ॥ क्षिपन्तश्शर-
जालानि दृष्ट्वा योद्धुमुपस्थिताः ॥ २७ ॥ ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चन्द्रसमप्रभैः ॥ नगैश्चाम्भोदसंकाशैर्महामात्रप्रणोदितैः ॥ २८ ॥ सतनुत्राज-
निस्त्रिंशस्सायुधाभरणाम्बराः ॥ स्वारापितधनुष्मन्तस्सतूर्णरास्ससायकाः ॥ २९ ॥ सच्छत्रोत्सेधिनस्सर्वे चारुचामरवीजिताः ॥ रणावनिगता
रेनुस्स्यन्दनस्था महीक्षिताः ॥ ३० ॥ तौ युद्धरङ्गापतितौ विधादन्तौ महाभुजौ ॥ वसुदेवसुतौ वीरौ युयुत्सू प्रत्यदृश्यताम् ॥ ३१ ॥ तद्युद्धमभव-
त्तत्र तयोस्तेषां तु संयुगे ॥ सायकोत्सर्गबहुलं गदानिर्घातदारुणम् ॥ ३२ ॥ ततश्शरसहस्राणि प्रतीच्छन्तौ रणेपिणौ ॥ तस्थतुर्योधमुख्यौ ताव-
भिबृष्टौ यथाचलौ ॥ ३३ ॥ गदाभिश्चैव युवाभिः क्षेपणैश्च मुहूर्तैः ॥ अर्धमानौ महेष्वासौ यादवौ न चक्रमपतुः ॥ ३४ ॥ ततः कृष्णोम्बुदाकार-
श्शङ्खचक्रगदाधरः ॥ व्यवर्द्धत महातेजा पातयुक्त इवानलः ॥ ३५ ॥ स चक्रेणार्कितुल्येन दीप्यमानेन तेजसा ॥ चिच्छेद समरे वीरो नृगजाग्रम-
हारथान् ॥ ३६ ॥ गदानिपातविहता लाङ्गलेन च कर्पिताः ॥ न शेकुस्ते रणे स्थातुं पार्थिवा नष्टचेतसः ॥ ३७ ॥ चक्रशुरनिकृन्तानि विचित्राणि
महीक्षिताम् ॥ रथयूथानि भग्नानि न शेकुश्चलितुं रणे ॥ ३८ ॥ मुशलक्षेपभग्नश्च कुज्रापपाट्टहायनः ॥ घना इव घनापाये भग्नदन्ता विडुक्-
शुः ॥ ३९ ॥ चक्रानलज्वालहतास्मादिनस्सपदातयः ॥ पेतुः परासवस्तत्र यथा चक्राहतास्तथा ॥ ४० ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रतीच्छन्तौ गृहन्तौ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ चक्रशुरश्चक्रधरा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सपूर्वजः सन्नातृकः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सेवनी कर्षकः । सेवनं चक्रलङ्गलनिर्दग्धं तत्सैन्यं विदलीकृतम् ॥ युगान्तोपहतप्रख्यं सर्वं पतितमावभौ ॥ ४१ ॥ आक्रीडभूमिं दिव्यानामायुधानां वपुष्मताम् ॥ वैष्णवानां नृपास्ते तु द्रष्टुमप्यबलीयसः ॥ ४२ ॥ केचिद्रथसाम्प्रदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः ॥ भयैकचक्रास्त्वपरे विकीर्णा धरणीतले ॥ ४३ ॥ तस्मिन्विशसने घोरे चक्रलङ्गलसंघे ॥ दारुणानि प्रवृत्तानि रक्षांस्योत्पातिकानि च ॥ ४४ ॥ आर्तानां कूजमानानां पाटितानां च वेणुवत् ॥ अन्तो न शक्यते च्वेष्टुं नृनागरथवाजिनाम् ॥ ४५ ॥ सा पातितनरन्द्रणां रुधिराद्रां रणक्षितिः ॥ योपेव चन्दनद्राङ्गी भैरवा प्रतिभाति वै ॥ ४६ ॥ नरकेशस्थिमज्जान्द्रेशातितानां च दुर्लभाम् ॥ रुधिरौघप्लुस्तत्र च्छादयामास मेदनीम् ॥ ४७ ॥ तस्मिन्महाभीषणके नरवाहनसंक्षये ॥ शिवानामशिवैश्शब्देनादिते घोरदर्शने ॥ ४८ ॥ आर्तस्तनितसनादे रुधिराम्बुहृदकुले ॥ अन्तकाक्रीडसदृशे नागदैर्हस्समावृते ॥ ४९ ॥ अपास्तेवाहुभिर्यौधैस्तुरगैश्च विदारितैः ॥ कङ्कैश्च बलशृङ्गैश्च नादितैः प्रतिनादिते ॥ ५० ॥ निपाते प्रथिवीशानां मृत्युसाधारणे रणे ॥ कृष्णशङ्खवधं कर्तुं चचरान्तकदर्शिनः ॥ ५१ ॥ युगान्तार्कप्रभं चक्रं कालौ चैवायसौ गदाम् ॥ गृह्य सैन्यावनिगतौ बभौषे केशवो नृपान् ॥ ५२ ॥ किन्न युद्धयत वै शूरा हस्त्यश्वरथसंयुताः ॥ किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा दृढनिश्चयाः ॥ अहं सपूर्वजस्सैन्ये पदातिः प्रमुखे स्थितः ॥ ५३ ॥ अदृष्टदोषेण रणे भवन्तो येन पालिताः ॥ स इदानीं जरासंधः किमर्थं नाभिवर्तते ॥ ५४ ॥ एवमुक्तं तु नृपतिर्दरदो नाम वीर्यवान् ॥ रामं हलाग्रोग्रभुजं प्रत्ययात्सैन्यमथगम् ॥ ५५ ॥ बभौषे स तु ताम्राक्षसुक्षणभिव सेवनी ॥ एहोहि राम युध्यस्व मया सार्द्धमरिदम् ॥ ५६ ॥ तद्युद्धमभवत्ताभ्यां रामस्य दूरदृत्य च ॥ मृधे लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवौजसा ॥ ५७ ॥ योजयित्वा ततस्त्वन्ये रामो दूरदमाहवे ॥ हलेन बलिनां श्रेष्ठो मुशलेनावपाथयत् ॥ ५८ ॥ स्वकायगतमूर्ध्ना वै मुसलेनावपाथितः । पपात दूरदो भूमौ दुरिन्नाह्वं इवाचलः ॥ ५९ ॥ रामेण निहते तस्मिन्दरदे राजसत्तमे ॥ जरासंधस्य राज्ञस्तु रामेणासीत्समागमः ॥ ६० ॥ महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः ॥ गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभिधावतः ॥ ६१ ॥ कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ ॥ ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविवा ॥ ६२ ॥ व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्ष्य तौ पुरुषर्षभौ । संस्थाविष धावन्तौ गदयुद्धेषु विश्रुतौ ॥ ६३ ॥

सीवनोपास्योहले रामस्य कर्षणे इति मेदिनी । मत्तो वृषः कर्षकस्येव तद्वचनमणयन्तामित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ॥ मत्ताविव महानागवन्योन्यं समधावताम् ॥ ६४ ॥ ततो देवास्सगन्धर्वास्सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ यथा-
श्चाप्सरसश्चैव समाजमुस्सहस्रशः ॥ ६५ ॥ तद्देवयक्षगन्धर्वमहार्षिभिरलंकृतम् ॥ शुशुभेभ्यधिकं राजन्नभो ज्योतिर्गणैरिव ॥ ६६ ॥ अभिदुद्राव
रामं तु जरासंधो नराधिपः ॥ सर्व्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणम् ॥ ६७ ॥ तावन्योन्यं प्रजहाते गदयुद्धविशारदौ ॥ दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ
नादयन्तौ दिशो दश ॥ ६८ ॥ गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेज्ञानिनिस्त्वनः ॥ जरासंधस्य च रणे पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ ६९ ॥ न स्म कम्पयते रामं
जरासंधकरच्युता ॥ गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ॥ ७० ॥ रामस्य तु गदावेगं राजा स मगधेश्वरः ॥ सेहं धैर्येण महता शिक्षया च
व्यपेथयत् ॥ ७१ ॥ ततोन्तरिक्षे वागासीन्सुस्वरा लोकसाक्षिणी ॥ न त्वया राम वध्योयमलं खेदेन मानद ॥ ७२ ॥ विहितोस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु
व्युपारम ॥ अचिरैरेव कालेन प्राणास्त्यक्ष्यति मागधः ॥ ७३ ॥ जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ॥ न ग्राहृततस्तस्मै पुनरेव हलयुधः ॥
तौ व्युपारमतां युद्धादृष्णयस्ते च पार्थिवाः ॥ ७४ ॥ दीर्घकालं महाराज निजघ्नुरितरेतरम् ॥ पराजिते त्वपक्रान्ते जरासंधे महीपतौ ॥ विविक्तम-
भवत्सैन्यं परावृत्तमहारथम् ॥ ७५ ॥ ते नृपाश्चोदितेनौ गैस्स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ॥ दुद्रुधुर्भीतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव ॥ ७६ ॥ तन्नरेन्द्रैः परित्यक्तं
भग्नदुर्गमहारथैः ॥ धोरं क्रव्यादबहुलं रौद्रमायोधनं बभौ ॥ ७७ ॥ द्रवन्तु रथमुख्येषु चेदिराजो महाद्युतिः ॥ स्मृत्वा यादवसंबन्धं कृष्णमेवान्वयते-
त ॥ ७८ ॥ वृतः कारुषैस्येन चेदिसैन्येन चानघ ॥ संबन्धकामो गोविन्दमिदमाह स चेदिराट् ॥ ७९ ॥ अहं पितृष्वसुभर्ता तव यादवनन्दन ॥ स-
बलस्त्वामुपावृत्तस्त्वं हि मे दीयतः प्रभो ॥ ८० ॥ उक्तश्चैष मया राजा जरासंधोल्पचेतनः ॥ कृष्णाद्विरम दुबुद्धे विशाद्राद्रणकर्मणि ॥ ८१ ॥ तदे-
षोद्य मया त्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ॥ भग्नो युद्धे जरासंधस्तथा द्रवति सानुगः ॥ ८२ ॥ निर्वैरो नैष संयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ॥ त्वय्येव
भूयोप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषम् ॥ ८३ ॥ तादिमां संत्यजानु त्वं महीं हतनराकुलम् ॥ कव्यादृगणसंकीर्णो सेवितव्याममानुषैः ॥ ८४ ॥ कर-
वीरपुरं कृष्ण गच्छामः सबलानुगाः ॥ शूगालं वासुदेवं वै द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवम् ॥ ८५ ॥ इमौ रथवरोदयो युवयोः करितौ मया ॥ योजितौ
शीघ्रतुरगैस्स्वचक्रचक्राक्षिकूवरौ ॥ ८६ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ किल्बिषमपकारम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ रथवरेष्वपि उदयो श्रेष्ठतमौ ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ धरिष्यन्ति जीविष्यन्ति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ इति श्रीहरिवंशो दीकायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥
 ॥ ९९ ॥ चतुश्चत्वारिंशकश्च शृगालवध इत्येते ॥ तन्नारीणां विलापश्च तत्पुत्रस्याभिषेचनम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ शकस्य रथाद्रिणा समान
 शीघ्रमारुह भद्रं ते बलदेवसाहायवान् ॥ त्वरामः करवीरस्यं द्रष्टुं ते वसुधाधिपम् ॥ ८७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितृष्वसृतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदि-
 पतेस्तदा ॥ वाक्यं तद्वृत्तमनाः कृष्णो जगाद् जगतो गुरुः ॥ ८८ ॥ अहो युद्धाभिसंतप्तौ देशकालोचितौ त्वया ॥ बान्धवप्रातिरूपेण संसिक्तौ
 वचनाम्बुना ॥ ८९ ॥ देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च ॥ वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्ताश्चेदिसत्तम ॥ ९० ॥ चेदिनाथ सनाथौ स्वस्मंवृत्तौ
 तव दर्शनात् ॥ नावयोः किंचिदप्राप्यं ययोस्त्वं बन्धुरादृशः ॥ ९१ ॥ जरासंधस्य निधनं ये चान्ये तत्समा दृषाः ॥ पर्याप्तौ त्वत्सनाथौ स्वः कर्तुं
 चेदिकुलोद्बहू ॥ ९२ ॥ यदूनां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्वमहीक्षिताम् ॥ अतः प्रभृति संग्रामान्द्रव्यसे चेदिसत्तम ॥ ९३ ॥ चाक्रं मौशलमित्येवं संग्रामं
 रणवृत्तयः ॥ कथयिष्यन्ति लोकेस्मिन्ये धरिष्यन्ति पार्थिवाः ॥ ९४ ॥ राज्ञां पराजयं युद्धे गोमन्तेचलसत्तमे ॥ श्रवणाद्धारणाद्वापि स्वर्गलोकं
 व्रजन्ति हि ॥ ९५ ॥ तद्वृच्छाम महाराज करवीरं पुरोत्तमम् ॥ त्वयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिराज शिवाय वै ॥ ९६ ॥ ते स्यन्दनगतास्सर्वे पवनोत्पा-
 तिभिर्हयैः ॥ भोजिरे दीर्घमच्चानं मूर्तिमन्त इवाग्नयः ॥ ९७ ॥ ते त्रिरात्रोपिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमम् ॥ शिवाय च शिवे देवे निविष्टास्त्रिदशो-
 पमाः ॥ ९८ ॥ इति श्रीमहाभारते हरिवंशे खिलेषु विष्णुपर्वणि करवीरपुराभिगमनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ १०४ ॥ तानागतान्विदित्वाथ शृगालो युद्धदुर्मदः ॥ पुरस्य धर्षणं मत्वा निर्जगामेन्द्रविक्रमः ॥ १०५ ॥ रथेनादित्यवर्णेन भास्व-
 तारणागामिना ॥ आयुधप्रतिपूणेन नेमिनिघोषहासिना ॥ १०६ ॥ मन्दराचलकल्पेन चित्राभरणभूषिणा ॥ अक्षय्यसायकैस्तूणैः पूर्णेनार्णवधोषिणा ॥
 १०७ ॥ हर्यश्वेनाद्युगतिना सक्तेन शिखरेष्वपि ॥ हेमकूवरगर्भेण दृढाक्षेणातिशोभिना ॥ १०८ ॥ सुबन्धुरेण दीप्तेन पतत्रिवरगामिना ॥ खगतेनैव
 शक्रस्य हयैश्चैव रथाद्रिणा ॥ १०९ ॥ सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयम् ॥ आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निगृह्यते ॥ ११० ॥ तेन स्यन्दनमुख्ये-
 न द्विपत्स्यन्दनघातिना ॥ स शृगालोभ्ययात्कृष्णं शूलभः पावकं यथा ॥ १११ ॥ चापपाणिस्तुतिक्षणेभुः कवची हेममालिकः ॥ सितप्रावरणेष्णीषः
 पावकाकारलोचनः ॥ ११२ ॥
 इति शेषः ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ आरसितशब्देन गर्जितध्वनिता ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

मुहुर्मुहुर्ज्याचपलं विक्षिपन्दुरसहं धनुः ॥ निर्वमन्त्रोपजं वायुं सानलज्वालमण्डलम् ॥ ९ ॥ भाभिर्भूषणपङ्क्तिनां दीप्तो मेरुरिवाचलः ॥ रथस्थ इव
शैलेन्द्रः शृगालः प्रत्यदृश्यत ॥ १० ॥ तस्यारसितशब्देन रथनेमिस्त्वेन च ॥ गुरुत्वेन च नाभ्यन्ती चचालोर्वी भयातुरा ॥ ११ ॥ तमापतन्तं
श्रीमन्तं मूर्तिमन्तमिवाचलम् ॥ शृगालं लोकपालामं दृष्ट्वा कृष्णो न विव्यथे ॥ १२ ॥ शृगालश्चापि संरब्धस्यन्दनेनाशुगामिना ॥ समपि वासुदेवस्य
युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत ॥ १३ ॥ वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा शृगालो युद्धलालसः ॥ अभिदुद्राव वीरेन भयराशिरिवाचलम् ॥ १४ ॥ वासुदेवास्मिन्मते कृत्वा प्र-
तियुद्धाय तस्थिवान् ॥ तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनम् ॥ उभाभ्यामिव मत्ताभ्यां कुञ्जराभ्यां यथा वने ॥ १५ ॥ शृगालस्त्वप्रवीक्ष्णं समरे
समुपस्थितम् ॥ युद्धरागेण तेजस्वी मोहाच्चलितगौरवः ॥ १६ ॥ गोमन्ते युद्धमार्गेण यत्त्वया कृष्ण चेष्टितम् ॥ अनायकानां मूर्खाणां नृपाणां दुर्बले
बले ॥ १७ ॥ स मे सुविदितः कृष्ण क्षत्रियाणां पराजयः ॥ कृपणानामसत्त्वानामयुद्धानां रणोत्सवे ॥ १८ ॥ तिष्ठेदानीं यथाकामं स्थितोहं पार्थिवे
पदे ॥ क यास्यसि मया रुद्धो रणेष्वपरिनिष्ठितः ॥ १९ ॥ न चाहमेकं सबलो युक्तस्त्वां योद्धुमाहवे ॥ अहमेकस्त्वमप्येको द्वौ युद्धावरणे स्थितौ
॥ २० ॥ किं जनेन निरस्तेन त्वं बाहं च रणे स्थितः ॥ धर्मयुद्धेन निधनं व्रजत्वेकतरो रणे ॥ २१ ॥ लोकेस्मिन्वासुदेवोहं भविष्यामि हते त्वयि ॥
हते मयि त्वमप्येको वासुदेवो भविष्यसि ॥ २२ ॥ शृगालस्य वचश्श्रुत्वा वासुदेवः क्षमापरः ॥ ईर्ष्यन्तं प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमादद ॥ २३ ॥
ततस्सायकजालानि शृगालः क्रोधमूर्च्छितः ॥ चिक्षेप कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रमः ॥ २४ ॥ अस्त्राणि यानि चान्यानि मुगलद्वानि संयुगे ॥
पातयामास गोविन्दे स शृगालः प्रतापवान् ॥ २५ ॥ शृगालग्रहितैरस्त्रैः पावकज्वालमालिभिः ॥ निर्दयाभिहतः कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः ॥
॥ २६ ॥ सोऽस्त्रप्रहाराभिहतः किञ्चिद्रोषसमन्वितः ॥ चक्रमुद्यम्य गोविन्दशृगालस्य परिक्षिपन् ॥ २७ ॥ तं रथस्थं प्रमाणस्थं शृगालं युद्धदुर्म-
दम् ॥ जघान समरे चक्रं जातदर्पं महाबलम् ॥ २८ ॥ ततस्सुदर्शनं चक्रं पुनरायादुरोः करे ॥ चक्रेणोरसि निर्भिन्नरस गतसुर्गतेत्सवः ॥ पपात
क्षतजन्मावी शृगालोद्विरिवाहतः ॥ २९ ॥

॥ २६ ॥ परिक्षिपन् परिक्षिपत् ॥ २७ ॥ प्रमाणस्थं चक्रमयादपलायितमित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥

१-शृगालस्योरसि क्षिपदिति पाठान्तरम् इति लिखितयुक्तके टीका तु नैव ।

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आरुज्य विदार्य ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अस्य शृगालस्य ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
 निशम्य तं निपातितं वज्रपातादिवाचलम् ॥ तस्य सैन्यान्यपयथुर्विमानांसि हते नृपे ॥ ३० ॥ केचित्प्रविश्य नगरं कश्मलाभिहता भृशम् ॥ रुरुदु-
 दुःखसंतप्ता भवृशोकाभिपीडिताः ॥ ३१ ॥ केचित्तत्रैव शोचन्तस्मरन्तस्सुकृतानि च ॥ पतितं भूपतिं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिताः ॥ ३२ ॥
 ततो मेघनिनादेन स्वरेणारिविर्मदनः ॥ कृष्णः कमलपत्राक्षो जनानामभयं ददौ ॥ ३३ ॥ चक्रोचितेन हस्तेन राजताडुलिपर्षणा ॥ न भेतव्यं न
 भेतव्यमिति तानभ्यभाषत ॥ ३४ ॥ नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनम् ॥ यातयिष्यामि समरे नेदं शूरव्रतं मतम् ॥ ३५ ॥ अशुभ्रणसु-
 खा दीनाः कन्दमाना भृशं तदा ॥ पतितो वै शृगालाख्यो ब्रष्टस्सन् दीनमानसः ॥ ३६ ॥ ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपातिम् ॥ चक्रनि-
 दारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलम् ॥ ३७ ॥ विलपन्ति स्म ते सर्वे सचिवास्सप्रजा भृशम् ॥ साश्रुपातेशणा दीनादशोकस्य वशमागताः ॥ ३८ ॥
 तेषां रुदितशब्देन पौराणां विस्वरैस्स्वरैः ॥ महिष्यस्तस्य निष्पेतुस्सपुत्रा रुदिताननाः ॥ ३९ ॥ तास्तं निपातितं दृष्ट्वा श्लाघ्यं भूमिपतिं पति-
 म् ॥ स्तननारुज्य करजैर्भृशार्ताः पर्यदेवयन् ॥ ४० ॥ उरांस्युरसिर्जांश्चैव शिरोजान्याकुलान्यपि ॥ निर्दयं ताडयन्त्यस्ता विस्वरं रुरुदुःस्त्रियः
 ॥ ४१ ॥ तस्योरसि मुदुःखार्ता मुदिताः क्लिन्नलोचनाः ॥ पेतुरुर्ध्वमुजास्सर्वाश्छिन्नमूला लता इव ॥ ४२ ॥ तासां बाष्पाभुषूणां नेत्राणि नृ-
 पयोषिताम् ॥ वारिविप्रहृतानीव पङ्कजानि चक्राशिरे ॥ ४३ ॥ ताः पतिं पतितं भूमौ रुदन्यो हृदि ताडिताः ॥ लालयमानाः करुणं योषितः प-
 र्यदेवयन् ॥ ४४ ॥ पुत्रं चास्य पुरस्कृत्य बालं प्रभुतलोचनम् ॥ शक्रदेवं पितुः पार्श्वे द्विगुणं रुरुदुःस्त्रियः ॥ ४५ ॥ अयं ते वीर विक्रान्तो बालः
 पुत्रो न पण्डितः ॥ त्वद्विहीनः कथमयं पदे स्थास्यति पैतुके ॥ ४६ ॥ कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोस्यन्तःपुरं परम् ॥ अतृप्तास्तव सौख्यानां किं
 कुर्मो विधवा वयम् ॥ ४७ ॥ तस्य पद्मावती नाम महिषी प्रमदोत्तमा ॥ रुदती पुत्रमादाय वासुदेवमुपस्थिता ॥ ४८ ॥ यस्त्वया पातितो वीर रण-
 प्रोक्तेन कर्मणा ॥ तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्त्वां शरणं गतः ॥ ४९ ॥ यदि त्वां प्रणमेतासौ कुर्याद्वा शासनं तव ॥ नायमेकप्रहारेण जनस्तप्येत दा-
 रुणम् ॥ ५० ॥ यदि कुर्यादयं मूढस्त्वयि बान्धवकं विधिम् ॥ नैवं परितः कृपणस्सर्वेव धरणीतलम् ॥ ५१ ॥ अयमस्य विपन्नस्य बान्धवस्य त-
 वानघ ॥ सन्तती रक्ष्यतां वीर पुत्रः पुत्र इवात्मजः ॥ ५२ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा महिष्या यदुनन्दनः ॥ मुदुपूर्वमिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः ॥ ५३ ॥
 महिषी पट्टराज्ञी ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ परितः कव्यादैरिति शेषः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तेन रथेन शृगालाय सवितृदत्तेन ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ पञ्चचत्वारिंशेऽस्मिन् प्रोच्यते रामकृष्णयोः ॥ मथुरागमनं चाथ प्रवेशनमहोत्सवः ॥ १ ॥ तौ त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ श्रेण्यः

राजपतिं गतो रोषस्सहनेन दुरात्मना ॥ प्रकृतिस्था वयं जाता देवि सैषोस्मि बान्धवः ॥ ५४ ॥ रोषो मे विगतस्माध्वि तव वाक्यैरकल्मषैः ॥ यो-
यं पुत्रश्शृगालस्य ममाप्येष न संज्ञयः ॥ ५५ ॥ अभयं चाभिषेकं च ददाम्यस्मै सुखाय वै ॥ आहूयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा ॥ ५६ ॥
पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्राभिषिच्यताम् ॥ ततः प्रकृतयस्सर्वाः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा ॥ ५७ ॥ अभिषेकार्थमाजगमुयतो वै रामकेशवौ ॥ ततस्सिंहा-
सनस्थं तु राजपुत्रं जनार्दनः ॥ ५८ ॥ अभिषेकेण दिव्येन योजयामास वीर्यवान् ॥ अभिषिच्य शृगालस्य करवीरपुरे सुतम् ॥ कृष्णस्तदहरेवाशु
प्रस्थानमभ्यरोचयत् ॥ ५९ ॥ रथेन हरियुक्तेन तेन युद्धार्जितेन वै ॥ केशवः प्रस्थितोऽध्वानं वृत्रहा त्रिदिवं यथा ॥ ६० ॥ शक्रदेवोपि धर्मात्मा सह
मात्रा परंतप ॥ सवालवृद्धयुवतीमुख्याः प्रकृतयस्तथा ॥ ६१ ॥ शिविकायामथारोप्य शृगालं युद्धदुर्मदम् ॥ संहतादूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययुः
॥ ६२ ॥ नैधनस्य विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्कियाम् ॥ सत्कारं कारयामासुः पितृणां पारलौकिकम् ॥ ६३ ॥ उद्दिश्योद्दिश्य राजानं श्राद्धं कृ-
त्वा सहस्रशः ॥ ततस्ते सलिलं दत्त्वा नामगोत्रादिकीर्तनैः ॥ ६४ ॥ पितृयुपरते घोरे शोकसंविग्रमानसः ॥ कृत्वांदकं तदा राजा प्रविवेश पुरोत्त-
मम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शृगालवधो नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
तौ तु स्वल्पेन कालेन दमवोषेण संगतौ ॥ अथाध्वविधिना तौ तु पञ्चरात्रोषितौ पथि ॥ १ ॥ दमवोषेण संगम्य एकरात्रोषिताविव ॥ जग्मतुस्सहितौ
वीरौ मुदा परमया युतौ ॥ नगरीं मथुरां प्राप्तौ वसुदेवसुताबुभौ ॥ २ ॥ ततः प्रत्युद्गतास्सर्वे यादवा यदुनन्दनौ ॥ सबला हृष्टमनस उग्रसेनपुरोग-
माः ॥ ३ ॥ श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणश्च यथोचिताः ॥ सवालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत ॥ ४ ॥ नन्दितूर्याण्यवाद्यन्त स्तूयेतां पुरुषर्षभौ ॥
रथ्यापताकामालिन्यो भासन्ति स्म समन्ततः ॥ ५ ॥ हृष्टा प्रमुदिता सर्वा पुरी परमशोभिता ॥ आत्रोस्तयोरारोगमने यथैवेन्द्रमहे तथा ॥ ६ ॥
मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायकाः ॥ स्तवाशर्विर्हुला गाथा यादवानां प्रियंकराः ॥ ७ ॥

नानाजालीया अनेकशिल्पेणोज्जीविनः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दैवतानि प्रतिमाः ॥ ११ ॥ लिङ्गानि लक्षणानि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि
 दीकार्या पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ षट्त्वारिंशोऽध्याये रामस्य भट्टराजपः ॥ क्रीडनं गोपनार्थिः कालिन्दाः क्षणं तथा ॥ १ ॥ हस्येति
 गोविन्दरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ ॥ स्वे पुरे निर्भयास्मैव क्रीडयं यादव्यास्तुखम् ॥ ८ ॥ न तत्र कश्चिद्दानी वा अलिनो वा विचेतः ॥ ग-
 भुरायामभूत्कश्चिद्रामकृष्णसमागमे ॥ ९ ॥ क्यांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गेह्यद्विषाः ॥ नरनारिणाश्चैव भेजिरे मामसं सुखम् ॥ १० ॥ शिष्याश्च
 प्रबधुर्वता विरजस्का दिशो दृष्टा ॥ दैवतान्यपि सर्वाणि हृष्यन्त्याश्रितेष्वथ ॥ ११ ॥ यानि लिङ्गानि लोकस्य वृत्तानिह कृते युगे ॥ तानि सर्वाण्यह-
 श्यन्त तयोरगमने तदा ॥ १२ ॥ ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमदनौ ॥ हरिपुक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मधुरां पुरीम् ॥ १३ ॥ प्रविशन्तं पुरीं
 रम्यां गोविन्दं राममेव च ॥ अनुजगमुयदुग्गाश्शक्रं देवगणा इव ॥ १४ ॥ वसुदेवस्य भवनं पितुस्तौ यदुनन्दनौ ॥ प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्या-
 विवाचलम् ॥ १५ ॥ तत्राणुधानि संन्यस्य गृहे स्वे स्वेरचारिणौ ॥ मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुताधुभौ ॥ १६ ॥ ततस्तु वसुदेवस्य पादौ समभिपीडय
 च ॥ तत्रोत्थसेनं राजानमन्यांश्च यदुपुङ्गवान् ॥ १७ ॥ यथान्यायं पूजयित्वा तौ सर्वैश्चाभिनन्दितौ ॥ जगत्तुह्यष्टमनसौ मत्तुरेव निवेशनम् ॥ १८ ॥
 एवं तांवेकानिर्माणौ मधुरायां शुभाननौ ॥ लघुसेनानुगौ भूत्वा कंचिकाळं मुमोदतुः ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि राम-
 कृष्णयोर्मधुरायां प्रत्यागमनं नाम पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य स्मृत्वा गोपेषु सौहृदम् ॥ जगामैको
 ब्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्थितः ॥ १ ॥ स गतस्तत्र रम्याणि दृढं विपुलानि वै ॥ भुक्तपूर्वाण्यरण्यानि सर्गांसि सुरभीणि च ॥ २ ॥ स प्रविष्टस्तु
 वेगेन तं ब्रजं कृष्णपूर्वजः ॥ वन्येन रमणीयेन वेषणालंकृतः प्रभुः ॥ ३ ॥ स तानभाषत ग्रीत्या यथापूर्वमारिन्दम् ॥ गोपांस्तैवैव विधिना यथान्या-
 यं यथावयः ॥ ४ ॥ तथैव प्राह तान्सर्वान्तथैव परिहरयन् ॥ तथैव सह गोपीभिर्योजयन्मधुराः कथाः ॥ ५ ॥ तमुचुः स्थविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषि-
 णः ॥ रामं रमयतां श्रेष्ठं प्रवासात्पुनरागतम् ॥ ६ ॥ स्वागतं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन ॥ अद्य स्म निर्वृतास्तात यत्त्वां पश्यामहे वयम् ॥ ७ ॥
 प्रीताश्चैव वयं वीर यत्त्वं पुनरिहागतः ॥ विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामश्शत्रुभयंकरः ॥ ८ ॥ वर्द्धनीया वयं वीर त्वया यादवनन्दन ॥
 अथवा प्राणिनस्तात रमन्ते जन्मभूमिषु ॥ ९ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निर्वृताः स्म सुखिताः स्म ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ तिग्मिना तिमितुल्येन पञ्चजनेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥
 आवृतमौलिना वकीभूतकिरीटेन ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्नातुं स्नानपूर्वकं त्वां परिणेतुम् इच्छे इच्छामि रूपिणी मूर्तिमती भूत्येति शेषः ॥ ३० ॥ सत्तो-
 त्रिदशानां वयं मान्या ध्रुवमद्यामलानन ॥ ये स्म दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तवागमम् ॥ १० ॥ दिष्टया ते निहता मष्टाः क्रंसश्च विनिपातितः ॥
 उग्रमेनोभिषिक्तश्च माहात्म्येन जनेन वै ॥ ११ ॥ समुद्रे च श्रुतोस्माभिस्तिग्मिना सह विग्रहः ॥ वयः पञ्चजनस्यैव जरासंधेन विग्रहः ॥ गोमन्ते
 च श्रुतोस्माभिः क्षत्रियैस्सह विग्रहः ॥ १२ ॥ दरदस्य वधश्चैव जरासंधपराजयः ॥ तत्रायुधावतरणं श्रुतं नः परमाहवे ॥ १३ ॥ वधश्चैव शृगालस्य
 करवीरपुरोत्तमे ॥ तत्सुतस्याभिषेकश्च नागराणां च सान्त्वनम् ॥ १४ ॥ मथुरायां प्रवेशश्च कीर्तनीयस्सुरोत्तमैः ॥ प्रतिष्ठिता च वसुधा पा-
 र्थिवाश्च वशीकृताः ॥ १५ ॥ तव चागमनं दृष्ट्वा सभाग्यास्स्म यथा पुरा ॥ तेन स्म परितुष्टा वै हर्षिताश्च सवान्धवाः ॥ १६ ॥ प्रत्युवाच
 ततो रामस्सर्वस्तानभितः स्थितान् ॥ यादवेष्वपि सर्वेषु भवन्तो मम बान्धवाः ॥ १७ ॥ इहावयोगतं बाल्यमिह चैवावयो रतम् ॥ भवद्विवे
 क्षिताश्चैव यास्यामो विक्रियां कथम् ॥ १८ ॥ गृहेषु भवतां मुक्तं गावश्च परिरक्षिताः ॥ अस्माकं बान्धवास्सर्वे भवन्तो बद्धसौहृदाः ॥ १९ ॥
 ब्रुवन्त्येवं यथातत्वं गोपमध्ये हलगुधे ॥ संहृष्टवदना भूयो बभूवुर्ब्रजयोषितः ॥ २० ॥ ततो वनान्तरगतो रमे रामो महाबलः ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते
 रामाय विदित्वात्मने ॥ २१ ॥ गोपालेदंशकालज्ञैरुपानीयत वारुणी ॥ सोपिवत्पाण्डुराभस्तत्कालं ज्ञातिभिर्वृतः ॥ २२ ॥ वनान्तरगतो रामः पानं
 मदसमीरणम् ॥ उपनियुस्ततस्तस्मै वन्यानि विविधानि च ॥ २३ ॥ प्रत्यग्रमणीयानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ मेध्यांश्च विविधान्यन्धान्भक्ष्यांश्च
 हृदयंगमान् ॥ २४ ॥ सद्यो हृतानि पद्मानि विकचान्युत्पलानि च ॥ शिरसा चारुकेशेन किंचिदावृतमौलिना ॥ श्रवणैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजता
 ॥ २५ ॥ चन्दनार्द्रैर्न पतितेन वनमालावलम्बिना ॥ विवभावुरसा रामः कैलासेनैव मन्दुरः ॥ २६ ॥ नीले वसानो वसने प्रत्यग्रजलद्रुमे ॥ राज
 वपुषा शुभ्रस्तिमिरावे यथा शशी ॥ २७ ॥ लाङ्गलेनावसितेन भुजगाभोगवर्तिना ॥ तथा भुजाग्रक्षिष्टेन मुगलेन च भास्वता ॥ २८ ॥ स मतो
 बलिनां श्रेष्ठो रराजाघूर्णिताननः ॥ गौशिरिषु त्रियामसु यथा स्वेदालसदृशशी ॥ २९ ॥ रामस्तु यमुनामाह स्नातुमिच्छे महानदि ॥ एहिमामभिगच्छ
 त्वं रूपिणी सागरंगमे ॥ ३० ॥ संकर्षणस्य मतोक्तां भारतीं परियूय सा ॥ नाभ्यवर्तत तं देशं स्त्रीस्वभावेन मोहिता ॥ ३१ ॥

कां मनेनेकामिति हेतुना तां भारतीं परिभूय नाभ्यवर्तत ॥ ३१ ॥

कर्षणाय अथोमुखं कर्षणधोमुखम् ॥ ३२ ॥ तस्यां हलालयायां याः स्रजः पेतुः ताः पुष्पकोशैः करणैः वासरेणवरुणं सुगन्धिपरगारुणं मदिरारुपं जलं मुमुचुः उद्देमु-
 रित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ हृदयस्थितसंचया हृदात् प्रस्थिताः प्रचलिताः संचया मत्स्यादयो यस्याः सा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पुलिनं शोणिरिव यस्याः विम्बं रक्तपद्म-
 ततश्चक्रोद्य बलवात्रामो मदसमीरितः ॥ चकार स हलं हस्ते कर्षणधोमुखं बली ॥ ३२ ॥ तस्यासुपरि मेदिन्यां पेतुस्तामरसस्रजः ॥ सुमुचुः पुष्प-
 कोशैश्च वासरेणवरुणं जलम् ॥ ३३ ॥ स हलेन नताग्रेण कूले गृह्य महानदीम् ॥ चर्षेयमुनां रामो व्युत्थितं वनितामिव ॥ ३४ ॥ सा विह्वलजल-
 स्रोता हृदप्रस्थितसंचया ॥ व्यावर्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी ॥ ३५ ॥ लाङ्गलादिष्टवर्मा सा वेगगा चक्रगामिनी ॥ संकर्षणभयत्रस्ता योषे-
 वाकुलतां गता ॥ ३६ ॥ पुलिनशोणिविम्बौष्टी मृद्वैतस्तोयताडितैः ॥ फेनमेखलमूत्रैश्च चिञ्चैरम्बुदुगामिनी ॥ ३७ ॥ तरङ्गविषमपीडा चक्रवा-
 कोन्मुखस्तनी ॥ वेगगम्भीरवक्राङ्गी अस्तमीनविभूषणा ॥ ३८ ॥ सितहंसक्षणापाङ्गी काशक्षौमोच्छ्रिताम्बरा ॥ तिरजोद्धूतकेशान्ता जलस्खलिते-
 गामिनी ॥ ३९ ॥ लाङ्गलाछिखितापाङ्गी क्षुभिता सागरंगमा ॥ मत्तेव कुटिला नारी राजमार्गेण गच्छती ॥ ४० ॥ कृष्यते सातिवेगेन स्रोतस्खलि-
 तगामिनी ॥ उन्मार्गानीतमार्गा सा येन वृन्दावनं वनम् ॥ ४१ ॥ वृन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी ॥ रोहूयमाणेव स्वैरन्विता तोयवासि-
 भिः ॥ ४२ ॥ सा यदा समतिक्रान्ता नदी वृन्दावनं वनम् ॥ तदा स्त्रीरूपिणी भूत्वा यमुना राममब्रवीत् ॥ ४३ ॥ प्रसीद नय भीतास्मि प्रतिलो-
 मेन कर्मणा ॥ विपरीतमिदं रूपं तोयं च मम जायते ॥ ४४ ॥ असत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय त्वया कृता ॥ कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गव्यभिचारिणी
 ॥ ४५ ॥ प्राप्तां मां सागरे पूर्वं सपत्न्यो वेगगर्विताः ॥ फेनहांसैर्हंसिष्यन्ति तोयव्यावृत्तगामिनीम् ॥ ४६ ॥ प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां कृष्णपूर्वे-
 ज ॥ सुप्रसन्नमना नित्यं भव त्वं सुरसत्तम ॥ ४७ ॥ कर्षणायुधकृष्टास्मि रोषेयं विनिवर्त्यताम् ॥ मूर्ध्ना गच्छामि चरणौ तवैषा लाङ्गलायुध ॥ ४८ ॥
 मार्गमादिष्टमिच्छामि क्व गच्छामि महाभुज ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रणयावनतां दृष्ट्वा यमुनां लाङ्गलायुधः ॥ प्रत्युवाचार्णवधूं मदक्लान्त इदं वचः
 ॥ ४९ ॥ लाङ्गलादिष्टमार्गं त्वमिमं मे प्रियदर्शने ॥ देशमम्बुप्रदानेन द्रवयस्वासिलं शुभे ॥ ५० ॥ एष ते सुष्ठु संदेशः कथितः सागरंगमे ॥
 शान्तिं व्रज महाभागे गम्यतां च यथासुखम् ॥ ५१ ॥

मण्डलेव ओष्ठो यस्याः । अम्बुदुगामिनी सागरगामिनी ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ संदेश आज्ञा ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ सप्तचत्वारिंशे शकेस्मिन् चारणां वचनादथ ॥ कृष्णस्येच्छा हि रुक्मिण्यां कुण्डिने गमनं तथा ॥ १ ॥ एतस्मिन्निति प्रावृत्तिकाः प्रवृत्तिमूचकाः ॥ १ ॥ आत्ययिकशंसिषु विरोधशंसि-

यावत्स्थास्यति लोकोयं तावत्स्थास्यतु मे यशः ॥ यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे ते व्रजवासिनः ॥ ५२ ॥ साधु साध्विति रामाय प्रणामं चक्रिरे तदा ॥ तां विमृज्य महाभागां तांश्च सर्वान्ब्रजौकसः ॥ ५३ ॥ ततस्संचिन्त्य मनसा रामः प्रहरतां वरः ॥ पुनः प्रतिजगामाशु मथुरां रोहिणीसुतः ॥ ५४ ॥ स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनम् ॥ परिवर्तमानं दृष्ट्वा पृथिव्यां सारमव्ययम् ॥ ५५ ॥ तथैवाध्वन्यवेपण सोपश्लिष्य जनार्दनम् ॥ प्रत्यग्रव-
नमालेन वक्षसाभिविराजता ॥ ५६ ॥ स दृष्ट्वा दूर्णमायान्तं रामं लाङ्गलधारिणम् ॥ सहस्रोत्थाय गोविन्दो दृढावासनमात्मनः ॥ ५७ ॥ उपविष्टं तदा रामं पप्रच्छ कुशलं ब्रजे ॥ बान्धवेषु च सर्वेषु गोषु चैव जनार्दनः ॥ ५८ ॥ प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणम् ॥ सर्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलमिच्छसि ॥ ५९ ॥ ततस्तयोर्विचित्रार्थाः पौराण्यश्चाभवत्कथाः ॥ वसुदेवाग्रतः पुण्या रामकेशवयोस्तदा ॥ ६० ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यमुनाकर्षणं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ध॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका नराः ॥ चक्राद्युधगृहं सर्वे लोकपालगृहोपमम् ॥ १ ॥ तेष्वत्ययिकशंसीषु लोकप्रावृत्तिकेष्विह ॥ कृतसंज्ञा यदुत्प्रेक्षास्समेताः कृष्णसंसदि ॥ २ ॥ समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु संसदि ॥ प्रावृत्तिका नराः प्राहुः पार्थिवात्ययिकं वचः ॥ ३ ॥ जनार्दन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः ॥ भविष्यति क्षितीशानां समूहानित्यनेकशः ॥ ४ ॥ त्वरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजनपदेश्वराः ॥ कुण्डिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्य शासनात् ॥ ५ ॥ प्रकाशं स्म कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजेरिताः ॥ रुक्मिणी किल नामास्ति रुक्मिणः प्रथमा स्वसा ॥ ६ ॥ भावी स्वयंवरस्तत्र तस्याः किल जनार्दन ॥ इत्यर्थमेते सबला गच्छन्ति मनुजाधिपाः ॥ ७ ॥ तस्यास्त्रैलोक्यसुन्दर्यास्तुतयेहनि यादव ॥ रुक्मभूषणभूषिण्या भविष्यति स्वयंवरः ॥ ८ ॥ राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनाम् ॥ द्रक्ष्यामश्नतशस्तत्र शिबिराणि महात्मनाम् ॥ ९ ॥

षु । दैर्घ्यं छन्दोनुरोधतः ॥ २ ॥ पार्थिवात्ययिकं राज्ञां विनाशकारणम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ भोजपुत्रस्य रुक्मिणः शासनात् निमन्त्रणात् ॥ ५ ॥ प्रथमा मुख्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ निरुद्धाः रस्मिणील्लिप्स्येति शेषः । तत्र वयं किं मिहवदकान्तचराः येन निरुत्साहा भविष्यामः । अणितु अतिप्रसिद्धास्तेन सोत्साहा एव तत्र गच्छाम इति सादृश्यं वाक्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ विकृतिप्रज्ञाः कपटबुद्धयः शास्त्रनिश्चितदर्शनाः राजनीतिविदः जघन्ये मम पृष्ठतः शून्ये इत्यर्थः ॥ १७ ॥ अस्मा-

सिंहशार्दूलहस्तानां मत्तद्विरदगामिनाम् ॥ सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परममार्षिणाम् ॥ १० ॥ जयाय शीघ्रं सहिता बलौघेन समन्विताः ॥ निरुद्धाः पृथिवीपालाः किमेकान्तचरा वयम् ॥ निरुत्साहा भविष्यामो गच्छामो यदुनन्दनम् ॥ ११ ॥ श्रुत्वा तत्केशवो वाक्यं हृदि शल्यमिवापि तम् ॥ निर्जगाम यदुश्रेष्ठो यदूनां सहितो बलैः ॥ १२ ॥ यादवास्ते बलोदयास्सर्वे संध्यामलालसाः ॥ निर्ययुस्स्यन्दनवैरर्गवित्तास्त्रिदशा इव ॥ १३ ॥ बलाग्रणं नियुक्तेन हरिराशानसंमतः ॥ चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्व्यरोचत ॥ १४ ॥ यादवाश्चापरे तत्र वासुदेवानुयायिनः ॥ रथैरादित्यसंकाशैः किङ्किणीप्रतिनादितैः ॥ १५ ॥ उग्रसेनं तु गोविन्दः ग्राहं निश्चितदर्शनः ॥ तिष्ठ त्वनृपशार्दूल भ्रात्रा मे सहितो नय ॥ १६ ॥ क्षत्रिया विकृतिप्रज्ञा-रशास्त्रनिश्चितदर्शनाः ॥ पुरीं शून्यामिमां वीर जघन्येभिपतन्ति ह ॥ १७ ॥ अस्माकं शङ्कितास्सर्वे जरासंधशानुगाः ॥ मोदन्ते सुखिनस्तत्र देवलोकं यथा मराः ॥ १८ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशः ॥ कृष्णस्नेहेन विकृतं बभाषे वचनमृतम् ॥ १९ ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नान्दिवर्द्धन ॥ श्रूयतां यदहं त्वद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥ २० ॥ त्वया विहीनास्सर्वे स्म न शक्तास्सुखमासितुम् ॥ पुरास्मिन्विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ॥ २१ ॥ त्वत्सनथा वयं तात त्वद्बाहुबलमाश्रिताः ॥ विभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥ २२ ॥ विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि ॥ तत्र त्वं सहितोस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ॥ २३ ॥ तस्य राज्ञो वचश्श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः ॥ यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्तास्म्यसंशयम् ॥ २४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु वै कृष्णो जगामाशु रथेन वै ॥ भीष्मकस्य गृहं प्राप्तो लोहितायति भास्करे ॥ २५ ॥ प्राप्ते राजसमाजे तु शिबिराकीर्णभूतले ॥ रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राजसीं तनुमाविशत् ॥ २६ ॥ वित्रासनार्थं भूपानां प्रकाशार्थं पुरातनम् ॥ मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलम् ॥ २७ ॥ ततश्चिन्तितमात्रस्तु विदित्वा विनतात्मजः ॥ सुखलक्ष्यं वपुः कृत्वा निलिल्ये केशवान्तिके ॥ २८ ॥

कम् अस्मत्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ राजसीं तनुं कामक्रोधशयानां प्रकृतिम् ॥ २६ ॥ पुरातनं शान्तिस्थम् ॥ २७ ॥ सुखलक्ष्यम् सौम्यम् ॥ २८ ॥

सौम्येन लीनेनापि यत्कृतं तदाह । तस्येति । न्युब्जाः अयोमुखस्ताश्चाऽचेष्टन्त यथोरगा नोत्थातुं शक्नुवन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तान् राज्ञ इति संबन्धः । मेने मत्सा पूजितवान् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सचिवं बुद्धिसहायं साम्प्रायिकम् आपदि हितम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ कैशिकस्य भीष्मकपितुः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

तस्य पक्षनिपातेन पवनोद्भ्रान्तकारिणा ॥ कम्पिता मनुजास्सर्वे न्युब्जाश्च पतिता भुवि ॥ २९ ॥ गरुडाभिहतास्सर्वे प्रचेष्टन्तो यथोरगाः ॥ तान्सं-
निपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाचलः ॥ ३० ॥ स राज्ञः पक्षपातेन मेने पतगसत्तमम् ॥ दृढशो गरुडं प्राप्तं दिव्यस्रगनुलेपनम् ॥ ३१ ॥ पक्षपातेन
पृथिवीं चालयन्तं मुहुर्मुहुः ॥ पृष्टासक्तैः प्रहरणैर्लङ्घयन्तमिवोरगैः ॥ ३२ ॥ वैष्णवं हस्तसंश्लेषं मन्यमानैरवाङ्मुखैः ॥ चरणाभ्यां प्रकर्षन्तं पाण्डुरं
भोगिनां वरम् ॥ ३३ ॥ हेमपत्रैरुपचितं धातुमन्तमिवाचलम् ॥ अमृतरम्भहर्तारं द्विजिह्वैर्द्रविनाशनम् ॥ ३४ ॥ त्रासतं दैत्यसङ्घानां वाहनं ध्वजल-
क्षणम् ॥ तं दृष्ट्वा स ध्वजं प्राप्तं सचिवं सांपरायिकम् ॥ ३५ ॥ धृतिमन्तं गरुत्मन्तं जगाद् मधुसूदनः ॥ दृष्ट्वा परमसंहृष्टः स्थितं देवमिवापरम् ॥
॥ ३६ ॥ तुल्यसामर्थ्या वाचा गरुत्मन्तमवस्थितम् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ स्वागतं खेचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन ॥ विनताहृदयानन्दं स्वागतं केशव-
प्रिय ॥ ३७ ॥ ब्रज पत्ररथश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनम् ॥ वयं तत्रैव गत्वाद्य प्रतिक्षामस्स्वयं वरम् ॥ ३८ ॥ राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथा-
भिनाम् ॥ द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र समेतानां महात्मनाम् ॥ ३९ ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुर्वैनतेयं महाबलम् ॥ जगामाथ पुरीं कृष्णः कैशिकस्य
महात्मनः ॥ ४० ॥ वैनतेयसखः श्रीमान्यादवैश्च महारथैः ॥ विदुर्भनगरीं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वाः प्रमुदितास्सर्वे निवासायोपच-
क्रमुः ॥ सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ॥ ४२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदः ॥ कैशिकस्तत्र
उत्थाय प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ४३ ॥ अर्घ्यमाचमनं दत्त्वा स राजा कैशिकस्स्वयम् ॥ सत्कृत्य विधिवत्कृष्णं स्वपुरं संप्रवेशयत् ॥ ४४ ॥
पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरम् ॥ विवेश सखलः श्रीमान्कैलासं शंकरो यथा ॥ खाद्यपानादिरत्नैश्चैरर्चितो वासवानुजः ॥ ४५ ॥ सुखे-
न उषितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ॥ पूजितो बहुमानेन स्नेहपूर्णेन चेतसा ॥ ४६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
शुक्लिमणीस्वयंवरे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥

अष्टचत्वारिंशकेथ जरासन्धमुनिथयोः ॥ विदसस्य सभायां तु वचनं राजमूच्यते ॥ १ ॥ ते कृष्णमिति । वैन्तेयेत्यत्र तृतीयालोप आर्षः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋद्धितम् ऋद्धिः संजायते येन तद् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यदेत्यारभ्य सूरः सहेत्यन्तोर्यं श्लोकः सर्वपुस्तकेषु न दृश्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैन्तेय सहाच्युतम् ॥ बभूवुश्चिन्तयाविष्टास्मर्वे नृपतिसत्तमाः ॥ १ ॥ ते समेत्य सभां राजन्नाजानो भीमविक्रमाः ॥ मन्त्राय मन्त्रकुशला नतिशान्नाथवित्तमाः ॥ २ ॥ भीष्मकस्य सभां गत्वा रभ्यां हेमपरिष्कृताम् ॥ सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्रास्तरणेषु च ॥ निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव ॥ ३ ॥ तेषां मध्ये महाबाहुर्जरसंधो महाबलः ॥ बभाषे स महातेजा देवान्देवेश्वरो यथा ॥ ४ ॥ जरासन्ध उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीष्मकश्च महामतिः ॥ कथ्यमानं मया बुद्ध्या वचनं वदतां वराः ॥ ५ ॥ योसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली ॥ वैन्तेयसहायेन संप्राप्तः कुण्डिनं त्विह ॥ ६ ॥ कन्याहेतोर्महातेजा यादवैरभिसंवृतः ॥ अवश्यं कुरुते यत्नं कन्यावाप्तिर्यथा भवेत् ॥ ७ ॥ यदत्र कारणं कार्यं सुनयोपेतमृद्धितम् ॥ कुरुष्वं नृपशार्दूला विनिश्चित्य बलबलम् ॥ ८ ॥ पदान्तिनो महावीर्यौ वसुदेवसुताबुभौ ॥ वैन्तेयं विना तस्मिन्गोमन्ते पर्वतोत्तमे ॥ कृतवन्तौ महावीरं भवद्विविदितं हि तत् ॥ ९ ॥ वृष्णिभियाद्वैश्वैर्भोजान्धकमहारथैः ॥ समेत्य युद्धच्यमानस्य कीदृशो विग्रहो भवेत् ॥ १० ॥ कन्यार्थे यततानेन गरुडस्थेन विष्णुना ॥ कः स्थस्यति रणे तस्मिन्नापि शक्रसुरैस्सह ॥ ११ ॥ यदा चारुमै नापि सुता कदाचित्संप्रदीयते ॥ ततो ह्ययं बलदेनो नेतुं शक्तस्सुरैस्सह ॥ १२ ॥ पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी त्वियम् ॥ पातालतलसंमग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १३ ॥ वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना ॥ हिरण्यक्षश्च दैत्येन्द्रो वराहेण निपातितः ॥ १४ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ॥ अवध्योमरुदृत्यानामृषिगन्धर्वकिन्नरैः ॥ १५ ॥ यक्षराक्षसनगानां नाकाशो नावनिस्थले ॥ नचाभ्यन्तरात्र्यहोर्न शुष्केणाद्रकेण च ॥ १६ ॥ अवध्यस्त्रिषु लोकेषु दैत्येन्द्रस्त्वपराजितः ॥ नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा ॥ १७ ॥ वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ॥ अदित्या गर्भसंभूतो बलिर्बद्धा सुरोत्तमः ॥ १८ ॥ सत्यरज्जुमयैः पादौः कृतपातालसंश्रयः ॥ कार्तवीर्यो महावीर्यस्सहस्रमुजविग्रहः ॥ १९ ॥

॥ १७ ॥ योदित्या गर्भसंभूतो तैर्नैव विष्णुना बलिर्बद्धा पातालसंश्रयः कृत इति पूर्वोक्त संबन्धः ॥ १८ ॥ १९ ॥

१ नात्रास्य श्लोकस्य पाठो लिल्यते ।

॥ २० ॥ पृथुना परशुना ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शकुनीं हूतनाम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ दिव्यानि कर्माणीति शेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

दत्तात्रेयप्रसादेन मत्तो राज्यमदेन च ॥ जामदग्न्यो महातेजा रेणुकागर्भसंभवः ॥ २० ॥ त्रेताद्वापरयोस्संधौ रामश्शस्त्रभृतां वरः ॥ पृथुना वज्र-
कल्पेन सप्तद्वीपेश्वरो नृपः ॥ विष्णुना निहतो भूयश्छद्मरूपेण हैहयः ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा ॥ त्रिलोकविजयं वीरं रा-
वणं संन्यपातयत् ॥ २२ ॥ पुरा कृतयुगे विष्णुस्संग्रामे तारकामये ॥ षोडशार्द्धभुजो भूत्वा गरुडस्थो हि वीर्यवान् ॥ २३ ॥ निजवानासुरान्यु-
द्धे वरदानेन गर्वितात् ॥ कालनेमिश्च दूतयो देवानां च भयप्रदः ॥ २४ ॥ सहस्रकिराणेन चक्रेण निहतो युधि ॥ महायोगबलेनाजौ विश्वरूपेण वि-
ष्णुना ॥ २५ ॥ अनेन प्राप्तकालास्ते निहता बहवोसुराः ॥ वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमाः ॥ २६ ॥ निहता बालभावेन प्रलम्बारिष्टधेनुकाः ॥
शकुनीं कोशिनं चैव यमलाजुनकावपि ॥ २७ ॥ नागं कुवलयापीडं चाणूरं सुष्टिकं तथा ॥ कंसं च बलिनां श्रेष्ठं सगणं देवकीसुतः ॥ २८ ॥ निहनद्गो-
पवेषेण क्रीडमानो हि केशवः ॥ एवमादीनि दिव्यानि च्छद्मरूपाणि चक्रिणा ॥ २९ ॥ कृतानि दिव्यरूपाणि विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ तेनाहं वः प्र-
वक्ष्यामि भवतां हितकाम्यया ॥ ३० ॥ तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराग्रमसुरान्तकम् ॥ नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ स्रष्टारं सर्वभू-
तानां व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ॥ अदृश्यं सर्वलोकानां सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ ३२ ॥ अनादिमध्यानिधनं क्षरमक्षरशाश्वतम् ॥ स्वयंभुवमजं स्थाणुमजेयं
सचराचरैः ॥ ३३ ॥ त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनम् ॥ इति मे निश्चिता बुद्धिर्जातोयं मथुरामाधि ॥ ३४ ॥ कुले महति वै राज्ञां विपुले
चक्रवर्तिनाम् ॥ कथमन्यस्य मर्त्यस्य गरुडो वाहनं भवेत् ॥ ३५ ॥ विशेषेण तु कन्यार्थे विक्रमस्थे जनार्दने ॥ कस्तथास्यति पुमानद्य गरुडस्या-
ग्रतो बली ॥ ३६ ॥ स्वयंवरकृतेनासौ विष्णुस्स्वयमिहागतः ॥ विष्णोरागमने चैव महान्दोषः प्रकीर्तितः ॥ ३७ ॥ भवद्भिरनुचिन्त्येदं क्रियतां य-
दनन्तरम् ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विब्रुवमाणे तु मगधानां जनेश्वरे ॥ ३८ ॥ सुनीथिथ महाप्राज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ सुनीथ उवाच ॥ स-
म्यगाह महाबाहुर्मगधाधिपतिर्नृपः ॥ ३९ ॥ समक्षं नरेदवानां यथावृत्तं महाहवे ॥ गोमन्ते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म सुदुष्करम् ॥ ४० ॥ गजा-
श्वरथसंवाधा पतिव्यजसमाकुला ॥ निर्दग्धा महती सेना चक्रलाङ्गलवह्निना ॥ ४१ ॥

क्षरं दृश्यरूपम् अक्षरं कूटस्थम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ एष्यते काम्यते । महूपुरुषविग्रहं युद्धम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीहरिश्चो विष्णुपर्वणि टीकायामष्ट चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ऊनपञ्चाशत्तमेऽध्याये मागधभाषितात् ॥ दन्तवक्रस्य शाल्वस्य वचनं सम्यगुच्यते ॥ १ ॥ इत्येवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वासुदेवे-

तेनायं मागधश्च श्रीमाननागतमाचिन्तयत् ॥ श्रुयते राजसेनायामनुस्मृत्य सुदारुणम् ॥ ४२ ॥ पदात्ययुध्यतोस्तत्र बलकेशवयोद्युधि ॥ दुर्न-
वार्यतरो घोरो ह्यभवद्वाहिनीक्षयः ॥ ४३ ॥ विदितं वस्सुपर्णस्य स्वागतस्य नृपोत्तमाः ॥ पक्षेवगानिलोद्धृता बभ्रुमुर्गनेचराः ॥ ४४ ॥ समुद्राः क्षुभिता-
स्सर्वे चचालाद्रिमही मुहुः ॥ वयं सर्वे सुसंत्रस्ताः किमुत्पातेति विक्लवाः ॥ ४५ ॥ यदा संनह्य युध्यते आरूढः केशवः खगम् ॥ कथमस्मद्विधश-
क्तः प्रतिस्थातुं रणाजिरे ॥ ४६ ॥ राज्ञां स्वयंवरो नाम सुमहान्धर्पवर्धनः ॥ कुतो नरवरैरौघैर्यशोधमस्य वै विधिः ॥ ४७ ॥ इदं तु कुण्डिनगरमा-
साद्य मनुजेश्वराः ॥ पुनरैवैष्यते क्षिप्रं महापुरुषविग्रहम् ॥ ४८ ॥ यदि सा वरयेदन्यं राज्ञां मध्ये नृपात्मजा ॥ कृष्णस्य भुजयोर्वीर्यं कः पुमान्-
सहिष्यति ॥ ४९ ॥ विज्ञापितमिदं दोषं स्वयंवरमहोत्सवम् ॥ तदर्थमागतः कृष्णो वयं चैव नराधिपाः ॥ ५० ॥ कृष्णस्यागमनं चैव नृपाणामतिग-
हितम् ॥ कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ॥ ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे सुनीथवाक्येऽष्टचत्वा-
रिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने सुनीथेन महात्मना ॥ करूषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥
दन्तवक्र उवाच ॥ यदुक्तं मागधेनात्र सुनीथेन नराधिपाः ॥ युक्तपूर्वमहं मन्ये यदस्माकं वचो हितम् ॥ २ ॥ नच विद्वेषणेनाहं न चाहंकारादि-
ना ॥ न चात्माविजिगीषुत्वाद्दूषयामि वचोमुतम् ॥ ३ ॥ वाक्यार्णवं महागणं नीतिशास्त्रार्थबृंहितम् ॥ क एष निखिलं वक्तुं शक्तो वै राजसंसदि ॥
॥ ४ ॥ किं त्वनुस्मरणार्थं यद्दूषीमि शृणुष्व मे ॥ आगतो वासुदेवेति किमाश्चर्यं नराधिपाः ॥ ५ ॥ यथागता वयं सर्वे कृष्णोपीह तथागतः ॥
किमत्र दोषो गोप्यो वा कन्याहेतोस्समागताः ॥ ६ ॥ यदस्माभिस्समेत्यक्याकृतं गोमन्तरोधनम् ॥ तत्र शुद्धकृतं दोषं कथं वै वक्तुमर्ह्यम् ॥ ७ ॥
वनवासं स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना ॥ देवर्षिवचनाद्राजन्वृन्दावनतटे स्थितौ ॥ ८ ॥ तावाहूय वधार्थेन उभौ रामजनार्दनौ ॥
नागनोदीपितौ वीरौ हत्वा नागं विवेशतुः ॥ ९ ॥

ति सन्धिगर्षः ॥ ५ ॥ गोप्यः गुणः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नागेन कुलयापीडितो उदीपितौ कोपितौ विवेशतुः । रङ्गमिति शेषः ॥ ९ ॥

गतासुरिवेत्यसावधानत्वमप्योक्तम् ॥ १० ॥ येन कर्म निवृत्ता वयोधिकैस्समाप्तिः सह वैरं कृतं तस्य उपरोधपरा यदि वयं तदा किमत्र दोषो विहितः न कोपित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥ रथादिबलेन उपेतैस्साम्भिः सह तेन विग्रहो युद्धं न कृतम् । अधोपरोधश्च कृतस्तत्र दण्डो दहनमेव युक्तमित्याशयः ॥ १४ ॥ न चाप्ययमधर्म इत्याह । दावानीति ।
 तपस्विनो दावाग्रिमरणं श्रेय इति एतौ च दुर्विनीततपस्विनौ । अत एतयोर्मुख्यो दुर्विनीतरः स एतेन मरणेन विनीतः सुशिक्षितः स्यादिति मन्याप इति योजना । अथ युद्धकरणं

ततस्त्ववर्धयमाश्रित्य निहतो रङ्गसागरे ॥ गतासुरिव चासीनो मथुरेशस्सहाजुगः ॥ १० ॥ किमत्र विहितो दोषो येनास्माभिर्वयोधिकैः ॥ उपरोध-
 परा राजन्वयं सर्वे समागताः ॥ ११ ॥ सेनातिबलमालोक्य वित्रस्तौ रामकेशवौ ॥ पुरं वलं समुत्सृज्य गोमन्ते च गताबुभौ ॥ १२ ॥ तत्रापि ग-
 तमस्माभिर्हन्तुं समरयोधिभिः ॥ अप्राप्तयौवनाभ्यां च पदातिभ्यां रणाजिरे ॥ १३ ॥ रथाश्चनरनगेन नास्माभिर्विश्रहः कृतः ॥ कृत्वोपरोधं शैलस्य
 क्षत्रधर्मेण दीपितः ॥ १४ ॥ दावाग्रिसुखमाविश्य दुर्विनीततपस्विनौ ॥ विनीत इति मन्यामस्सर्वे क्षत्रिययुद्धवाः ॥ प्रतियुद्धे कृते त्वेवं दूषयाम
 जनादनम् ॥ १५ ॥ यत्र यत्र प्रयास्यामो वयं तत्र भवेत्कलिः ॥ प्रीत्यर्थं प्रयतिष्यामो कृष्णेन सह भूमिपाः ॥ १६ ॥ इदं कुण्डपुरं कृष्णो नाग-
 तः कलिहेतुना ॥ कन्यानिमितागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति ॥ १७ ॥ मर्त्यैस्मिन्पुरुषेन्द्रासौ न कश्चित्प्राकृतो नरः ॥ देवलकेषु देवेषु प्रवरः पुरुषो-
 त्तमः ॥ १८ ॥ देवानामपि कर्तासौ लोकानां च विशेषतः ॥ नचैव बालिशा बुद्धिर्न चेष्ट्या नापि मत्सरः ॥ १९ ॥ न स्तब्धो न क्रुशो नार्तः प्र-
 णतार्तिहरस्सदा ॥ एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि देवतम् ॥ २० ॥ आगतो गरुडेनह च्छद्मप्राकाश्यहेतुना ॥ नानास्त्रसहितो याति कृष्णशशुवि-
 नाशने ॥ २१ ॥ इमां यात्रां विजानीध्वं प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ॥ सहितो यादवेन्द्रैश्च भोजवृष्ण्यन्धकैरिह ॥ २२ ॥ अर्घ्यमाचमनं दत्त्वा आति-
 थ्यं च नराधिपाः ॥ करिष्याम वयं सर्वे केशवाय महात्मने ॥ २३ ॥ एवं संयानतः कृत्वा कृष्णेन सहिता वयम् ॥ वसामो विगतोद्दिगा
 निर्भया विगतज्वराः ॥ २४ ॥

श्रेयो विमुक्तस्य दूषणमिति तृतीयाद्वार्थः । साद्धैक्षिकवाक्यम् ॥ १५ ॥ एवं स्वस्यानपराधित्वमुक्त्वा संप्रति विरोधे हेत्यन्तरमाह । यत्र यत्रेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ पूर्व-
 वैरं स्मृत्वा युद्धं दास्यतीत्यपि नेत्याशयेनाह । मर्त्य इति । मर्त्ये मनुष्यलोके ॥ १८ ॥ इष्ट्यां अक्षमा मत्सरः परोत्कर्षसहनम् ॥ १९ ॥ २० ॥ छद्मप्राकाश्यहेतुना स्वयं-
 वरागमव्याजेन स्वरूपं प्रकाशनीयमिति हेतोः ॥ २१ ॥ यादवेन्द्राणां मुख्यैर्मोजादिभिः ॥ २२ ॥ संयानतः साम्ना विगत उद्दिगो येषां ते विगतोद्दिगाः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ किमिति । अस्य अस्मात् नोस्माकं भये सति किं न्यस्तशस्त्राः न भवामहे एव । अतिते शस्त्रत्यागपूर्वकं संधानमवश्यं कर्तव्यं नतु वयं मीताः स्म इत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ यमसादनं मृत्योर्मृत्युगं विष्णुमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ चेष्टानि कर्माणि ॥ ३७ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दत्तवक्रस्य धीमतः ॥ शाल्वः प्रवदतां श्रेष्ठस्तानुवाच नराधिपान् ॥ २६ ॥ शाल्व उवाच ॥ किं भयेनास्य नस्सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवामहे ॥ संधानकरणाद्धेतोः कृष्णस्य भयकम्पिताः ॥ २६ ॥ परस्त्वेन किं कार्यं विनिच्य बलमात्मनः ॥ येष धर्मो नरेन्द्राणां क्षात्रे धर्मं च तिष्ठताम् ॥ २७ ॥ महत्सु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्धनाः ॥ तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं भवितुमर्हति ॥ २८ ॥ अहं जानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनम् ॥ प्रभुं सर्वमिरेन्द्राणां नारायणपरायणम् ॥ २९ ॥ वैकुण्ठमजयं लोके चराचरगुरुं हरिम् ॥ संभूतं देवकीगर्भे विष्णुं लोकनमस्कृतम् ॥ ३० ॥ कंसराजवधार्थाय भारवत्तरणाय च ॥ अस्माकं च विनाशाय लोकसंरक्षणाय च ॥ ३१ ॥ अंशावतरणे कृतस्त्रं ज्ञाने विष्णोर्विचेष्टितम् ॥ संश्राममनुलं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ॥ ३२ ॥ चक्रानलविनिर्दग्धा यास्यामो यमसादनम् ॥ तत्त्वं जानामि राजेन्द्राः कालेनायुःक्षयो भवेत् ॥ ३३ ॥ नाकाले म्रियते काश्चित्प्राप्ते काले न जीवति ॥ एवं विनिश्चयं कृत्वा न कुर्यात्कस्यचिद्वयम् ॥ ३४ ॥ स एव भगवान्विष्णुरालोक्य तपसः क्षयम् ॥ निहन्ता दितिजेन्द्राणां यथाकालेन योगवित् ॥ ३५ ॥ बलिं वैरोचानं चैव बद्ध्वाऽवध्यं महाबलम् ॥ कृतवान्देवदेवेशः पातालतलवासिनम् ॥ ३६ ॥ एवमादीनि वै विष्णोश्चेष्टानि च नराधिपाः ॥ तस्मादयुक्तं भवतां विग्रहार्थं विचारणम् ॥ ३७ ॥ नच संग्रामहेतोर्हि कृष्णस्यायमनं त्विह ॥ यस्य वा कस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा ॥ किमत्र विग्रहो राज्ञां प्राप्तिर्भवति वै ध्रुवम् ॥ ३८ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशालिनाम् ॥ न किञ्चिदब्रवीद्राजा भीष्मकः पुत्रकारणात् ॥ ३९ ॥ महावीर्यमदोस्तिक्तं भार्गवास्त्राभिरक्षितम् ॥ रणप्रचण्डातिरथं विचिन्त्य मनसा सुतम् ॥ ४० ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ कृष्णं न सहते नित्यं पुत्रो मे बलदर्पितः ॥ नित्याभिमानो च रणे न विभेति च कस्यचित् ॥ ४१ ॥ कृष्णस्य भुजवीर्येण ह्रियते नात्र संग्रयः ॥ भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविग्रहम् ॥ ४२ ॥ द्वेषी चैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः ॥ जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशवात् ॥ ४३ ॥

यस्य यं तस्य तम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कस्यचित् कस्माच्चित् ॥ ४१ ॥ हियते कथ्येति शेषः । यद्वाऽयमेव हियते कालेनेति शेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

ज्येष्ठं सुतं केशवेन सह केशवं च पुत्रेण सह कथं युद्धं कारयिष्ये इति योज्यम् ॥ ४४ ॥ रुक्मवान् रुक्मी ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

कन्याहृतोऽस्मृतं ज्येष्ठं पितृणां नन्दिवर्द्धनम् ॥ कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केशवम् ॥ ४४ ॥ नच नारायणं देवं वरमिच्छति रुक्मवान् ॥ मृदु-
भावो मर्दोन्मत्तः संग्रामेष्वनिवर्तकः ॥ नियतं भस्मसाद्याति तूलराशिर्यथानलात् ॥ ४५ ॥ करवीरश्चरश्चूरश्चृगालश्चित्रयोधिना ॥ क्षणेन भस्म-
साम्नातः केशवेन वलीयसा ॥ ४६ ॥ वृन्दावने वसञ्छ्रीमान्केशवो बलिनां वरः ॥ उद्धृत्यैकेन हस्तेन सप्ताहं धृतवान्गिरिम् ॥ ४७ ॥ दुष्करं कर्म सं-
स्मृत्य मनस्सीदति मे भृशम् ॥ ४८ ॥ नगेन्द्रे सहस्रगम्य देवतैस्सह वृत्रहा ॥ अभिषिच्यार्वाकृष्णमुनेन्द्रेति शचीपतिः ॥ ४९ ॥ यथा वै द-
मितो नागः कालियो यमुनाहरे ॥ विषाग्निज्वालितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ॥ ५० ॥ केशी चापि महावीर्यो दानवो ह्यविग्रहः ॥ निहतो वा-
सुदेवेन देवैरपि दुरासदः ॥ ५१ ॥ सान्दीपनिसुतश्चैव चिरनष्टो हि सागरे ॥ दैत्यं पञ्चजनं हत्वा आनीतो यममन्दिरात् ॥ ५२ ॥ गोमन्ते सुमहद्युद्धं
बहुभिर्वेष्टिताबुभौ ॥ कृत्वा वित्रासजननं नागाश्चरथसंक्षयम् ॥ ५३ ॥ गजेन गजवृन्दानि रथेन रथयोधिनः ॥ सादिनश्चाश्वयोधेन नरेण च पदातिनः ॥
जघ्नतुस्तौ महावीर्यौ वसुदेवसुताबुभौ ॥ ५४ ॥ न देवासुरगन्धर्वौ न यक्षोरगराक्षसाः ॥ न नागा नच दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुहकाः ॥ ५५ ॥
कृतवन्तस्तथा घोरं गजाश्चरथसंक्षयम् ॥ तमनुस्मृत्य संग्रामं भृशं सीदति मे मनः ॥ ५६ ॥ न मया श्रुतपूर्वो वा दृष्टपूर्वः कुतोऽपि वा ॥ ता-
दृशो भुवि मर्त्योन्यो वासुदेवात्सुरोत्तमात् ॥ ५७ ॥ सम्यगाह महाबाहुर्दन्तवक्रो महीपतिः ॥ सान्त्वयित्वा महावीर्यं संविधास्याम यत्क्षमम् ॥ ५८ ॥
वैशम्पायन उवाच ॥ इति संचिन्त्य मनसा बलबलविनिश्चयम् ॥ गमनाय मतिं चक्रे प्रसादयितुमच्युतम् ॥ ५९ ॥ चिन्तयानो नरेन्द्रस्तु बहुभिर्नय-
शालिभिः ॥ सूतमागधबन्दिभ्यो बोधितः स्तुतिमङ्गलैः ॥ ६० ॥ प्रभातायां रजन्यां तु कृतपूर्वाह्निकक्रियाः ॥ उपविष्टा नृपास्सर्वे स्वेषु विश्रामवेश्मसु
॥ ६१ ॥ ये विमुष्टास्तु राजानो विदुर्भायां नराधिपैः ॥ तैरागम्य स्वभूषेषु रहो गत्वा निवेदितम् ॥ ६२ ॥ श्रुत्वा कृष्णाभिषेकं तु
केचिद्धृष्टा नराधिपाः ॥ केचिद्दीनतरा भीता उदसीनस्तथा परे ॥ ६३ ॥ त्रिधा प्रभिन्ना सा सेना नरनागाश्चमालिनी ॥ महार्णव इव
शुब्धा अभिषेकेण चालिता ॥ ६४ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ महावीर्यं श्रीकृष्णम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ नरेन्द्रो भीष्मकः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सेना नृपमण्डली ॥ ६४ ॥

व्यतिक्रमं राज्ञोऽनादृत्य संकरम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ दूताः इन्द्रस्येति शेषः । लेखं राजेन्द्रत्वे सर्वैः कृष्णोष्पिचिच्यतामित्येवं खपम् उद्धृत्य क्रथकैशिकौ समर्पयन्त इति शेषः ॥ ६७ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायामेकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ अथ पञ्चाशच्चये तु कृष्णेनाश्वरात्तं कृतम् ॥ नृपाणां समवेतानां कुण्डिने वीक्ष्यभंगं-
दि ॥ १ ॥ हव्येति ॥ १ ॥ अतिथिर्न कृतः अतिथ्येन नाचितः अयानम् अपयानम् ॥ २ ॥ कारणं निमित्तम् अपेक्षितः आश्रितः ॥ ३ ॥ क्षमासूत्रं क्रथकैशिकयोः कृपे-

नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः ॥ व्यतिक्रमचिन्त्यं च कृतं नृपतिना स्वयम् ॥ ६५ ॥ विचिन्त्य मनसा राजा दहमानेन चेतसा ॥
जगाम नरदेवानां समाजे प्रतिबोधितुम् ॥ ६६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे दूताः संप्राप्ताः ऋथकैशिकौ ॥ लेखसुद्धृत्य शिरसा विविशुस्ते नृपार्णवम् ॥ ६७ ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवर एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ हत्वा कंसं महावीर्यं
देवैरपि दुरासदम् ॥ नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने ॥ १ ॥ कन्यार्थे चागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतोतिथिः ॥ अमानमतुलं प्राप्य क्षा-
न्तवान्केन हेतुना ॥ २ ॥ विनतायास्सुतश्चैव महाबलपरक्रमः ॥ स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपेक्षितः ॥ एतदाख्याहि भगवन्परं कौतूहलं हि
मे ॥ ३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदर्भनगरीं प्रातः वैनेतेय सहाच्युते ॥ मनसा चिन्तयामास वासुदेवाय कैशिकः ॥ ४ ॥ दृष्ट्वाश्चर्यं हि नः सर्वब्राज-
न्यान्प्रवदाम्यहम् ॥ वसुदेवसुते दृष्टे ध्रुवं पाणक्षयो भवेत् ॥ ५ ॥ विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्टतत्त्वतः ॥ अतः पात्रतरः कोन्यस्त्रिषु लोकेषु
विद्यते ॥ ६ ॥ कृष्णात्कमलपत्राक्षदेवदेवाज्जनार्दनात् ॥ तस्यावां किं प्रदास्याव आतिथ्यकरणे नृप ॥ ७ ॥ पात्रमासाद्य वै राजन्यथा धर्मो न लु-
प्यते ॥ एवमन्योन्यसंचिन्त्य भ्रातरौ ऋथकैशिकौ ॥ ८ ॥ स्वं राज्यं दातुकामौ तु जग्मतुः केशवान्तिकम् ॥ देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ ॥
॥ ९ ॥ उचतुस्तौ महाभागौ प्रणम्य शिरसा हरिम् ॥ अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां सफलं यज्ञः ॥ अद्यावां पितरस्तृता देवे चावां गृहगते ॥ १० ॥
चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजं सिंहसनं बलम् ॥ स्फूर्तकोशा पुरी चयेमावाभ्यां सुहिता तव ॥ ११ ॥ उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिषिक्तवान् ॥ आवा-
मिह हि राज्ये त्वामभिषिक्तं ददामि ते ॥ १२ ॥

त्याह । विदर्भेति ॥ ४ ॥ दृष्टेति । आश्चर्यं कृष्णाभिषिक्तं नोस्माकं पापक्षय इति ॥ ५ ॥ सर्वान् विशुद्धभाव आविशेदिति चाभ्याहृत्य गोज्यम् । क्रथकैशिकयोः दृष्टतत्त्वतः दृष्टत-
त्वात् । कृष्णस्य तत्त्वमावाभ्यां दृष्टमस्तीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आवाम् आवयोः ॥ १० ॥ सुहिता सुपुत्रा तव त्वदर्थिवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ अभिषिक्तम् अभिषिक्तस्त्वद्वाम् ददामि इदम् ॥ १२ ॥

आवयोः आवास्यां जरासंधोपि नान्यथा कर्तुं शक्नोतीति विपरिणामेन योज्यम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ अनध्यास्यम् अय्यासितुं योग्यं नास्ति ॥ १५ ॥ १६ ॥ आस्यति आ-
 सिष्यति उपवेक्ष्यतीति यावत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ कारितं विभक्तिलोप आर्षः ॥ १९ ॥ न केवलं राजत्वमपि किंतु राजेन्द्रत्वम् । आसनसंकटम् उपवेशने संशयः अराजा कथमु-
 च्यतममासनमारोक्ष्यतीत्येवंरूपः ॥ २० ॥ एषां जरासंधादीनां विवेक्षय विचालय ॥ २१ ॥ अधिवास्य पूर्वाङ्गेन संस्करणं संयोज्य देवशासनात् पूर्वाध्यायान्ते उ-
 आवयोर्थेन्यक्तं कार्यं बहुभिः पार्थिवैरपि ॥ न शक्यतेऽन्यथा कर्तुं जरासन्धेन वा स्वयम् ॥ १३ ॥ शत्रुस्ते मागधो राजा जरासन्धो महाद्युतिः ॥ क-
 थां ते ब्रुवते नित्यं नृपाणामभयप्रदः ॥ १४ ॥ सिंहासनमनध्यास्यं पुरं चास्य न विद्यते ॥ कथं राजसमाजेस्मिन्नास्यते देवकीसुतः ॥ १५ ॥
 कृष्णोपि सुमहावीर्यो ह्यभिमानी महाद्युतिः ॥ न चागमिष्यते वास्मिन्कन्यार्थे च स्वयंवरे ॥ १६ ॥ पार्थिवेषूपविष्टेषु स्वेषु सिंहासनेषु वै ॥ कथ-
 मास्यति नीचेषु आसनेषु महाद्युतिः ॥ १७ ॥ इति संचिन्त्यमानस्तु श्रुत्वासौ भीष्मको नृपः ॥ आवयोः सह संमन्य विग्रहोपशमार्थिना ॥ १८ ॥
 तव विश्रामहेतोर्हि कारितेदं गृहोत्तमम् ॥ देवानामादिदेवासि सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १९ ॥ मानुष्ये मर्त्यलोकेस्मिन्नाजेन्द्रत्वं समाचर ॥ समाजम-
 नुजेन्द्राणां मा भूदासनसंकटम् ॥ २० ॥ विदर्भनगरे चैषां राजेन्द्रत्वं विचेष्टय ॥ आस्यतामासने शुभ्रे श्वः प्रभाते महाद्युते ॥ २१ ॥ अधिवास्य-
 द्य चात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ यथागमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवशासनात् ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्राणिपत्य कृताञ्जली ॥ प्रेषयामासतुर्वी-
 रौ रङ्गमध्ये नृपैर्वृते ॥ २३ ॥ एवं दूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना ॥ लिखित्वा सुमहातेजाः कैशिकः प्राह शासनम् ॥ २४ ॥ कैशिक उवाच ॥
 विदितं वो नृपाः सर्वे वैनतेयसहाच्युतः ॥ आगतोतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ॥ २५ ॥ प्राप्तमालोक्य पात्रोयमिति संचिन्त्य भूपतिः ॥ प्रददौ
 वासुदेवाय स्वं राज्यं धर्महेतुना ॥ २६ ॥ इदमासनमास्त्विति आज्ञा मे चादिता ततः ॥ वागुक्ता चाशरीरेण केनापि व्योमचरिणा ॥ २७ ॥
 देवदूत उवाच ॥ न युक्तमासनं दातुं त्वयासीनं नराधिप ॥ इदमस्थानं दिव्यं सर्वैरत्नविभूषितम् ॥ २८ ॥ जाम्बूनदमयं शुभ्रं रचितं विश्वकर्मणा ॥
 प्रेषितं देवराजेन सिंहलक्षणलक्षितम् ॥ २९ ॥

कात् इन्द्राज्ञापनात् आगमिष्यन्ति अभिषेकार्थमिति शेषः ॥ २२ ॥ प्रेषयामासतुः देवशासनमिति विचारिणां भवतु ॥ २३ ॥ देवदूतस्य वचनं स्वयं पत्रे लिखित्वा लेख-
 द्वारैव आह तथा शासनमपि देवद्वारापत्रमपि प्राह ॥ २४ ॥ तदनुसारीं स्वरूपं तावदाह । विदितमिति ॥ २५ ॥ भूपतिः कथः ॥ २६ ॥ देवदूतस्य वाक्यमाह ।
 देवदूत उवाचेत्यादिना ॥ २८ ॥ २९ ॥

अभिषिञ्चन्तु पट्टाभिषेकेण योजयन्तु ॥ ३० ॥ अस्य इन्द्रस्य ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दिव्याभरणा दिव्ययोनयो दिव्यासनाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ये समागतस्तस्मैवाद्भिः शक्रस्य
दूतेरितं दुर्निवार्यतरमित्यव्ययः ॥ ३६ ॥ अभिषिञ्चन्तम् अभिषिच्यमानं कृष्णं युष्माभिर्दशैर्नि युष्मत्कर्तुं के दर्शने युक्तं प्रेक्ष्यतमं मन्यासहे इति शेषः ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वेति प्राग्व्याख्यात-
अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरनमस्कृतम् ॥ अभिषिञ्चन्तु राजेन्द्र बहुभिः पाथिवैस्सह ॥ ३० ॥ आगताः कुण्डिनगरे कन्याहृतोर्नराधिपाः ॥ नागमि-
ष्यति यः कश्चित्सोऽस्य वध्यो भविष्यति ॥ ३१ ॥ इमे चैवाष्ट कलशा निधीनामंशसंभवाः ॥ अक्षया राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥
दिव्याः काञ्चनरत्नाढ्या दिव्याभरणयोनयः ॥ राजेन्द्रस्याभिषेकार्थमागच्छन्ति नृपैर्वृताः ॥ ३३ ॥ एष शक्रस्य संदेशः कथितो वो नराधिपाः ॥
लेखेनाहूय तान्सर्वानभिषिञ्चन्तु केशवम् ॥ ३४ ॥ कौशिक उवाच ॥ इति संचोद्य स्वस्थसौ देवदूतो गतो दिवम् ॥ दत्वासनं च कृष्णाय बाला-
कंसदृशप्रभम् ॥ ३५ ॥ तेनाहं नोदीयिष्यामि भवद्विद्यै समागताः ॥ दुर्निवार्यतरं घोरं शक्रस्य स्वयमीरितम् ॥ ३६ ॥ युष्माभिर्दशैर्नि युक्तमद्भुतं
भुवि दुर्लभम् ॥ कलशैरभिषिञ्चन्तं स्वयमेव नभस्तलात् ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वाश्चर्यं हि नस्सर्वा ध्रुवं पापक्षयो भवेत् ॥ स्नापनार्थं च कृष्णाय देवदेवाय
विष्णवे ॥ ३८ ॥ आगच्छस्व नृपश्रेष्ठा न भयं कर्तुमर्हथ ॥ आवयोः कृतसंधानो युष्मदर्थे जनार्दनः ॥ ३९ ॥ सर्वेषां मनुजेन्द्राणामभयं कुरुते ह-
रिः ॥ विशुद्धभावः कृष्णस्तु आवयोर्दृष्टतत्त्वतः ॥ ४० ॥ मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते ॥ यदत्र कारणं कार्यं तद्भवद्विचिन्त्यताम् ॥
॥ ४१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संचिन्तयामासुर्नृपाश्शापभयार्थादृताः ॥ भूयश्शुश्रुवु राजेन्द्राः केशवाय महात्मने ॥ ४२ ॥ मेघगम्भीरनादेन
स्वरेणापूरयन्नभः ॥ वायुवाचाशरीरेण देवराजस्य शासनात् ॥ ४३ ॥ चित्राङ्गद उवाच ॥ त्रैलोक्याधिपतिश्शक्रः प्रजापालनेहेतुना ॥ आज्ञापय-
ति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया ॥ ४४ ॥ न युक्तं वसतान्योन्यं कृष्णेन सह वैरिणा ॥ वसत्वं प्रीतिमुत्पाद्य स्वराष्ट्रेषु नृपेत्तमाः ॥ ४५ ॥ प्रण-
तार्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोनलः ॥ अनेन सह संप्रीत्या मोदस्व विगतज्वराः ॥ ४६ ॥ मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवतास्सुराः ॥ सुराणां
देवता शक्रशक्रस्यापि जनार्दनः ॥ ४७ ॥ एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि देवतम् ॥ जातोऽयं मानुषे लोके नररूपेण केशवः ॥ ४८ ॥ अजेय-
स्सर्वलोकेषु देवदानवमानवैः ॥ कार्तिकेयसहायस्य अपि शूलभृतस्स्वयम् ॥ ४९ ॥

म् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शुश्रुवुः अत्र विसर्गलोप आर्षः ॥ ४२ ॥ अशरीरेण अदृश्येन प्रयुक्ता ॥ ४३ ॥ वैरिणा कृष्णेन सह यत् वसत तत् वोऽन्योन्यं न यु-
क्तमिति योजना ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कार्तिकेयस्य नृनीयलोप आर्षः । स्वयं जेतुं न शक्त इति शेषः ॥ ४९ ॥

अभिषेक्तुम् इच्छेयमित्यपकृष्य योज्यम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वस्तूनामयं वासवो देवानां दूतोऽस्मीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तिष्ठन्तु चत्वारः कृष्णद्विषिणः
इत्याशयः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ दहमानेन पुत्रदोषादित्याशयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ स्नानेहोतः पट्टाभिषेकार्थम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

तस्मै देवाधिदेवाय केशवाय महात्मने ॥ अभिषेक्तुं सुरैस्माद्धं किमिच्छेयमतः परम् ॥ ५० ॥ न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने ॥ तेनाहं ना-
भिषिञ्चामि सर्वलोकमस्कृतम् ॥ नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्य निवेदने ॥ ५१ ॥ गत्वा यूयं विदर्भार्यां क्रथकैशिकयोः सह ॥ संचिन्त्य विधि-
दृष्टेन कुरुष्वं नृपसत्तमाः ॥ ५२ ॥ प्रीतिसंधानकालेयमिति संचिन्त्य वासवः ॥ बोधनार्थं विसृष्टोऽहं शुष्माकं मनुजेश्वराः ॥ ५३ ॥ विदर्भनगरे
कृष्णश्श्रावितोऽस्याधिवासनम् ॥ राजेन्द्रत्वाभिषेकार्थं राजानौ क्रथकैशिकौ ॥ ताभ्यां सह नृपश्रेष्ठाः कृत्वा सुमहदुत्सवम् ॥ ५४ ॥ अभिषेकेण
संकृत्य प्रतिगृह्यास्य दक्षिणाम् ॥ आगमिष्यथ संहृष्टाः पुनरेव स्वयंवरम् ॥ ५५ ॥ जरासंधः सुनीथश्च रुक्मी चैव महारथः ॥ शाल्वः सौभपति-
श्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ॥ रङ्गस्याशून्कहेतोर्हि तिष्ठन्तु इह पार्थिवाः ॥ ५६ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चित्राङ्गदेरि-
ताम् ॥ गमनाय मतिं चक्रुः सर्व एव नृपेत्तमाः ॥ ५७ ॥ अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासंधेन धीमता ॥ भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वबलैर्वृताः
॥ ५८ ॥ भीष्मकश्च महाबाहुस्स्वबलेन समन्वितः ॥ जगाम पार्थिवैस्साद्धं दुह्यमानेन चेतसा ॥ ५९ ॥ यत्र कृष्णो महाबाहुः कैशिकस्य निवे-
शने ॥ दूरदेव प्रकाशन्ती पताकाध्वजमालिनी ॥ ६० ॥ शुभा देवसमा रम्या स्नानेहोतिरिहागता ॥ दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला
॥ ६१ ॥ दिव्याम्बरपताकाढ्या दिव्याभरणभूषिता ॥ दिव्यस्रग्दामकलिला दिव्यगन्धाधिवासिता ॥ ६२ ॥ विमानयानैश्श्रीमद्विस्समन्तात्परि-
वारिता ॥ दिव्याप्सरोगणाश्चैव विद्याधरगणास्तथा ॥ ६३ ॥ गन्धर्वा मुनयश्चैव किन्नराश्च समन्ततः ॥ उपगायन्ति देवेशम्बरान्तरमाश्रिताः
॥ ६४ ॥ स्तुवन्ति मुनयश्चैव सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ देवदुन्दुभयश्चैव स्वयमेवानन्दिवि ॥ ६५ ॥ पञ्चयोनिसमुत्थानि गन्धर्वगणन्यनेकशः ॥ समन्तात्पात्य-
मानानि चाकाशस्थैर्दिवौकसैः ॥ ६६ ॥ स्वयमागत्य देवेशो देवैस्सह शचीपतिः ॥ विमानवरमारुह्य सप्रकाशस्स्थितोऽम्बरे ॥ ६७ ॥ अष्टौ ये
लोकपालास्ते स्वासु दिक्षु समास्थिताः ॥ उपगायन्ति नृत्यन्ति स्तुवन्ति च समन्ततः ॥ ६८ ॥

पञ्चयोनिसमुत्थानि मूलत्वक्पत्रपुष्पफलानि योनयः कारणानि तेभ्यः समुत्थानि पञ्च मन्दारपारिजातकमनानकल्पवृक्षहरिचन्द्रनालया देवतरव एव योनयस्तेभ्यः
समुत्थानि ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ सुरश्रेष्ठे कृष्णे ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ दशयित्वा दर्शनियं कृत्वाऽलंकृत्यैतर्थाः ॥ ७४ ॥ राज्ञ आगताद् सत्कृत्य मानयित्वा तेषामाज्ञां गृहीत्वैतत्पर्यः ॥
॥ ७५ ॥ देवसम्रे सिंहासने उपविष्टः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अविज्ञाताः ज्ञानहीनाः ॥ ८३ ॥ उपरुद्धानाम् अपराधवतां भवन्मुद्दिश्य

श्रुत्वा सुतमुलं नादं सर्वं एव नराधिपाः ॥ विस्मयो तुल्यनयना विविशुस्ते सभां शुभाम् ॥ ८४ ॥ कैशिकश्च महाबाहुरुपगम्य नराधिपान् ॥ प्रवेश-
यामास बली प्रतिपूय यथाविधि ॥ ८५ ॥ निवेदिते सुरश्रेष्ठे पार्थिवानां समागमे ॥ निर्जगाम हरिश्श्रीमान् सर्वमङ्गलपूजितः ॥ ८६ ॥ ततोऽम्बरस्थास्ते
दिव्याः कलशश्चैलकण्ठिनः ॥ सहस्रारसमायुक्ता ववर्षुर्जलदा इव ॥ ८७ ॥ दिव्यकाञ्चनरत्नौघैर्दिव्यघुण्णुपसमन्वितैः ॥ गन्धद्वृण्णैर्विमिश्रैश्च राजेन्द्रस्या-
भिषेचने ॥ ८८ ॥ यथोक्तविधिपूर्वेण अभिषिच्य जनार्दनम् ॥ दशयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैरभरणैश्शुभैः ॥ ८९ ॥ दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमा-
ल्यालुलपनैः ॥ सत्कृत्य विधिवद्राज्ञ उपविष्टो जनार्दनः ॥ ९० ॥ शुभे देवसम्रे रम्ये स्नानहोतरिहागते ॥ उपास्यमानो यदुभिर्विदुर्भैश्च नराधिपैः
॥ ९१ ॥ वैनतेयश्च बलवान्कामरूपी नराकृतिः ॥ दक्षिणं पार्श्वमाश्रित्य आसनस्थो महाबलः ॥ ९२ ॥ ऋथकैशिकौ च वीरौ वामपाश्र्वे तथासने ॥
उपविष्टौ महात्मानौ देवस्यानुमते नृपौ ॥ ९३ ॥ तथैव वामपाश्र्वे तु वृण्णयन्धकमहारथाः ॥ सान्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महाबलाः ॥ ९४ ॥
भास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्तरणविस्तृते ॥ सुखोपविष्टं श्रमिन्तं देवैरिव शचीपतिम् ॥ ९५ ॥ सचिवैः श्रावितास्सर्वे प्रविष्टास्ते नराधिपाः ॥ यथाह्णे
च संपूज्य राजानस्सर्वे एव ते ॥ ९६ ॥ सुखोपविष्टास्ते स्वेषु आसनेषु नराधिपाः ॥ कैशिकस्तु महाप्राज्ञस्सर्वशस्त्रार्थवित्तमः ॥ ९७ ॥ पूजयित्वा
यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥ कैशिक उवाच ॥ अविज्ञाता नृपास्सर्वे मानुषेयमिति प्रभो ॥ ९८ ॥ भवन्तमुपरुद्धानां देव त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥
श्रीकृष्ण उवाच ॥ न मे वीरो प्रवसति एकाहमपि कैशिक ॥ ९९ ॥ विशेषेण नरेन्द्राणां क्षत्रधर्मेवतिष्ठताम् ॥ योद्धव्यमिति धर्मेण अधर्मं तु पराङ्-
मुखे ॥ १०० ॥ तेषां किं हेतुना कोपः कर्तव्यस्त्ववनीश्वराः ॥ यद्भूतं तदतिक्रान्तं ये मृतास्ते दिवं गताः ॥ १०१ ॥ एष धर्मो मूलोऽस्मिन् जायते
च म्रियन्ति च ॥ तस्मादशोच्यं भवतां मृतार्थे च नराधिपाः ॥ क्षन्तव्यं रोचतेऽस्माकं वीतवैरा भवन्तु ते ॥ १०२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमु-
क्त्वा नरेन्द्रांस्तान्शवास्य मधुसूदनः ॥ कैशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाद्युतिः ॥ १०३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

॥ ८९ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ८९ ॥ एकपञ्चाशत्तमस्य कृष्णभीष्मकयोर्गिरहः ॥ उक्तिप्रत्युक्तिः प्रोक्ता कथैकशिकसन्किया ॥ १ ॥ पुत्रो मे इति ॥ १ ॥ मम मतिस्तु स्वयंवरे दानमतीव बाल्यम् एका एकं वृणीतेति युक्तमित्यर्थः ॥ २ ॥ अथापि मम मते न प्रसिद्धयतीत्याशयेनाह । अत इति ॥ ३ ॥ चालितम् चालितवान् । कर्तारि क्रः । अविनय इति च्छेदः ॥ ४ ॥ यो विततं वदेत् स स्वाच् लोकान् दण्डवहिना यमयातनाग्निना निर्दहेदिति द्वयोः

एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः ॥ पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥ ८९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति ॥ स्वयंवरे नरेन्द्राणां नचाहं दातुमुत्सहे ॥ १ ॥ अतीव बालभावत्वादातुमिच्छेन्मतिर्मम ॥ एका ह्येकं समालोक्य वरयिष्यति मे मतिः ॥ २ ॥ अतः प्रसादयिष्ये त्वां पुत्रदुर्नयेहतुना ॥ प्रसादं कुरु देवेश क्षन्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ ३ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ बालभावेन पुत्रेण चालितं नृपमण्डलम् ॥ यदा भवति वै प्रौढः कीदृशोऽविनयो भवेत् ॥ ४ ॥ सूर्येन्दुसदृशलोकांस्तपसोपार्जितश्रियः ॥ लोकेस्मिन्नरेदवानां महाकुलसमुद्रवाच् ॥ ५ ॥ एकस्यापि नृपस्याग्रे मोहाद्यो वितथं वदेत् ॥ न स तिष्ठति लोकेस्मिन्निर्दहेद्दण्डवहिना ॥ ६ ॥ एष धर्मो नरेन्द्राणामिति ते विदितं प्रभो ॥ लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयंभुवा ॥ ७ ॥ कथं तव सुतस्तेषामग्रतो मनुजेश्वर ॥ वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंसदि ॥ ८ ॥ तादृशं रङ्गमतुलं कारणंस्तनयस्तव ॥ कथं त्वया ह्यविज्ञात इति मे संशयो महात् ॥ ९ ॥ आगतानां नरेन्द्राणामनलकैन्दुवर्चसाम् ॥ यथार्हेण तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ॥ १० ॥ रथाश्वनरनागानां विमर्दमतुलं तथा ॥ कथं न ज्ञातवान्राजंस्तव पुत्रस्य चोष्टतम् ॥ ११ ॥ विषादो न भवेद्दत्र चतुरङ्गबलागमे ॥ कथं न ज्ञायते राजन्निति मे बुद्धि-संशयः ॥ १२ ॥ ममागमनमेवेह प्रायेण न हितं तव ॥ अतो कृतमतिथ्यमपान्नाय नरेश्वर ॥ १३ ॥ पात्रेभ्यो दीयतां कन्या मामपास्य नरेश्वर ॥ ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसे ॥ १४ ॥ कन्याविघ्नं च कुर्वाणो नरके परिपच्यते ॥ इति धर्मविद्वैर्गीतं मन्वादिभिरनरोत्तमैः ॥ १५ ॥

संबन्धः । कीदृशान् लोकान् सूर्येन्दुवत्प्रकाशमानान् महाकुलोत्पन्नत्वेन विध्वजिदादिकृतमवान् यतो दहेदतस्तेषां लोकानां मध्येस्मिन्नेकस्मिन्नपि लोके न तिष्ठति सर्वेषां दग्धत्वादित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आस्तां तावत् पुत्रवान्तां त्वमपि मिथैव ब्रवीषीत्याह । तादृशमिति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

न कृतातिथ्यमिति सप्तमं षडम् आतिथ्यहर्षेण तवालयं विदित्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ हे नराधिप राजेन्द्राणां पार्थिवोयहं हियाभितोस्मि । तत्र हेतुर्विदमेति । यदात्र विश्रामो न कृतः स्यात्तदन्तर्धानमिति ममाभितो न जातः स्यादिति भावः ॥ १७ ॥ एवमप्यावाभ्यां कृष्णगरुडाभ्यां कृतं पूर्णम् आतिथ्यं लब्धमेवेति शेषः । तत्र हेतुमाह । कैशिकस्मिन्ति ॥ १८ ॥ वागवज्रं चोदितं येन तं कृष्णम् आसिच्य स एव शमितः शान्तिं नीतः ॥ १९ ॥ २० ॥ असम्यग्विदिताः विपरीतज्ञानाः क्रियतां कुर्वताम् ॥ २१ ॥ संपश्यन्तु संपन्नाः अतोर्थं न प्रविष्टोहं रङ्गमथ्ये विज्ञापते ॥ विदित्वा नकृतातिथ्यं नरदेव तवालयम् ॥ १६ ॥ हियाभिभूतो राजेन्द्र पार्थिवोहं नराधिप ॥ विदुर्भनगरे राजन्बलविश्रामहेतुना ॥ १७ ॥ आवाभ्यां कृतमातिथ्यं कैशिकस्तु प्रियातिथिः ॥ उषितो च यथा स्वर्गे पुरा गरुडेकश्रवौ ॥ १८ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेवं भुवाणं तं कृष्णं वागवज्रचोदितम् ॥ शृङ्गवाचाम्बुनासिच्य शमितोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ १९ ॥ भीष्मक उवाच ॥ प्रसीद देव लोकेश पाहि मां लोकशासन ॥ अज्ञानतमसाविष्टं ज्ञानचक्षुष्यदो भव ॥ २० ॥ मानुष्ये मांसचक्षुश्चादसम्यग्विदिता वयम् ॥ न प्रसिद्ध्यन्ति कर्माणि क्रियतामविचारणात् ॥ २१ ॥ भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि देवतम् ॥ सम्यग्भवतु मे दृष्टिः संपश्यन्तु च मे क्रियाः ॥ २२ ॥ अनिष्पन्नामपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणाः ॥ फलदां हि प्रभुर्वन्ति महासेनपतिर्यथा ॥ २३ ॥ भवन्तं शरणं प्राप्य नातिबाधति मे भयम् ॥ यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्ववाञ्छेतुमर्हसि ॥ २४ ॥ न दातुमिच्छेत्कन्यां वै पार्थिवेभ्यस्स्वयंवरे ॥ प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ॥ २५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ वचनेन किमुक्तेन त्वया राजन् महामते ॥ स्वकन्यां दास्यसे नेति कोत्र नेता तवानघ ॥ २६ ॥ मा देहीति न चाख्येयं ददस्वेति न मे वचः ॥ रुक्मिण्या दिव्यमूर्तित्वं संवन्धे कारणं मम ॥ २७ ॥ मेरुकूटे पुरा देवैः कृतमंशावतारणम् ॥ तदा निमृष्टा सा पूर्वं गच्छ त्वं पतिना सह ॥ २८ ॥ मानुष्ये कुण्डिनगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे ॥ जायस्व विपुलश्रोणि प्रत्यवेक्ष्य च वासवम् ॥ २९ ॥ तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि राजन्नकृतकं वचः ॥ श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यद्युक्तं तत्कारिष्यति ॥ ३० ॥ रुक्मिणी नाम ते कन्या न सा प्राकृतमानुषी ॥ श्रौरेषा ब्रह्मवाक्येन जाता केनापि हेतुना ॥ ३१ ॥

सन्तु ॥ २२ ॥ २३ ॥ बाधति बाधते मे माम् ॥ २४ ॥ स्वयंवरणं यत्र क्रियायां तथा स्वयंवरे मे कन्यां दातुं न इच्छेत्सुत्र इति शेषः । स्वयंवरे हि सति त्वामेव सा दृणुयादित्यभिप्रेत्य त्वय्यागते पुत्रो मे स्वयंवरे न इच्छेदित्यर्थः ॥ २५ ॥ नेता नियन्ता ॥ २६ ॥ मे मया मा देहि अन्यस्मै, ददस्व महाम् इत्युभयमपि नाख्येयम् । संवन्धे स्वयंसाविनि क्षमेवास्माकं कारणं प्रयानमित्यर्थः ॥ २७ ॥ एतदेवाह । मेरुकूट इत्यादिना । कृतं स्वीकृतम् निःसृष्टा आज्ञाया श्रीयतिना विष्णुना ॥ २८ ॥ प्रत्यवेक्ष्य अनुकम्प्य वासवम् इन्द्रम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

एकय एकस्मै ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अस्मद्विधे अस्मद्विधस्य हृदि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अस्माकं पिता मान्यः वयसा च त्वया समः ॥ ४२ ॥

न च सा मनुजेन्द्राणां स्वयंवरविधिक्षमा ॥ एका त्वेकाय दातव्या इति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ३२ ॥ न च तां शक्यसे राज्ञल्लक्ष्मीं दातुं स्वयंवरे ॥ सदृशं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मतः ॥ ३३ ॥ अतीर्थं वैनतेयोगं विग्रकारणेहेतुना ॥ आगतः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदितः ॥ ३४ ॥ अहं चैवागतो राज्ञां द्रष्टुकामो महोत्सवम् ॥ तां च कन्यां वराशोहां पद्मेन रहितां श्रियम् ॥ ३५ ॥ क्षन्तव्यमिति यत्प्रोक्तं त्वया राजन्ममाग्रतः ॥ युक्तिपूर्वमहं मन्ये कलुषाय न पार्थिव ॥ ३६ ॥ पूर्वमेव मया ख्यातं येनास्मि विषये तव ॥ आगतस्मौम्यरूपेण तेनैव क्षान्तवान्विभो ॥ ३७ ॥ क्षान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापरहरणं क्षमा ॥ कथमस्मद्विधे राजन्कलुषो वसते हृदि ॥ ३८ ॥ कुलजे सत्संपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ॥ भवादृशे कथं राजन्कलुषो भुवि वर्तते ॥ ३९ ॥ क्षान्तोयमिति मन्तव्यं मम सेनासहागतम् ॥ न चाहं सेनया सार्द्धं यास्यामि रिपुवाहिनीम् ॥ ४० ॥ अक्षान्त-
श्चारिसेनायां यास्यामि द्विजवाहने ॥ स्थितस्सोमार्कसंकाशान्यायुधानि कर्तवृतः ॥ ४१ ॥ मान्योस्माकं त्वया राजन्वयसा च पिता समः ॥ पालयस्व पुरीं सम्यक् क्षत्रेषु पितृवद्भस ॥ ४२ ॥ कलुषो नाम राजेन्द्र वसेत्कापुरषेषु वै ॥ शूरेषु शुद्धभावेषु कलुषो वसते कथम् ॥ ४३ ॥ जानीध्वमेषा मे वृत्तिः पुत्रेषु पितृवद्भयम् ॥ इमावपि च राजानौ विदर्भेनगराधिपौ ॥ ४४ ॥ आतिथ्यकरणेऽस्माकं स्वराज्यं दत्तवानुभौ ॥ तेन दान-
फलेनास्य दृश पूर्वा दिवं गताः ॥ ४५ ॥ भविष्याश्चैव राजानः पुत्रपौत्रा दृशावराः ॥ तेपि तत्रैव यास्यन्ति देवलोके नराधिपाः ॥ ४६ ॥ अनयोस्सुचिरं कालं भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ॥ यदाभिलाषो मोक्षस्य यास्यते निर्धृतिं सुखम् ॥ ४७ ॥ नरेन्द्राश्च महाभागा येभिर्षेचितुमागताः ॥ कालेन तेषु या-
स्यन्ति देवलोके त्रिविष्टपम् ॥ ४८ ॥ स्वस्ति वोस्तु गमिष्यामि वैनतेयसहायवान् ॥ नगरीं मथुरां रम्यां भोजराजेन पालिताम् ॥ ४९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुनन्दनः ॥ राज्ञश्चैवमुपामन्य वैदर्भीभ्यां विशेषतः ॥ सभात्रिष्कस्य देवेशो जगाम रथमन्तिकम् ॥ ५० ॥ ततः प्रहृष्टो राजर्षिभीष्मकः किल केशवम् ॥ ते सर्वे च महीपाला विषण्वदनाऽभवन् ॥ ५१ ॥ आद्यं स्वायंभुवं रूपं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ सहस्रपात्सहस्राक्षं सह-
स्रमुजविग्रहम् ॥ ५२ ॥ सहस्रशिखरं देवं सहस्रमुकुटोज्ज्वलम् ॥ दिव्यमालयाम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥ ५३ ॥

॥ ४३ ॥ एषा निष्कलुषा मे वृत्तिरिति जानीध्वम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ वैदर्भीभ्यां कथकैशिकाभ्यां सह सभात् समास्थानात् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥५४॥५५॥५६॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि

दीक्यामिकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥४४॥ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्याये मागधादिप्रचोदितः ॥ शाल्वोगाद्वनेन्द्रं तं कृष्णमानापनुत्त्ये ॥ १ ॥ ततः सर्गां भीष्मकस्य

अ. ५२

दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ कृष्णं रक्ताग्विद्वक्षं चन्द्रमूर्ध्याशिलोचनम् ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ वा-
इमन-कायसंयुक्तं स्तोतुमारब्धवांस्तदा ॥५५॥ भीष्मक उवाच ॥ देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय वै ॥ शश्वतायादिदेवाय नारायणपरायण ॥
॥ ५६ ॥ स्वयंभुवे च विद्वाय स्थाणवे वेधसाय च ॥ पद्मनाभाय जटिने दण्डिने पिङ्गलय च ॥ ५७ ॥ हंसप्रभाय हंसाय चक्ररूपाय वै नमः ॥
वैकुण्ठाय नमस्तस्मै अजाय परमात्मने ॥ ५८ ॥ सदसद्रावयुक्ताय पुराणपुरुषाय च ॥ पुरुषोत्तमाय युक्ताय निर्गुणाय नमोस्तु ते ॥ ५९ ॥
वरदो भव मे नित्यं त्वद्भक्ताय सुरोत्तम ॥ लोकनाथसि नाथ त्वं विष्णुत्वं विदितात्मनाम् ॥ ६० ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं
नृपाणामग्रतो नृपः ॥ महाहंसमिमुक्ताभिर्वज्रवैदूर्यहसिनम् ॥ ६१ ॥ शतकुम्भस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः ॥ पुनश्चक्रे नमस्कारं वैनतेये म-
हाबले ॥ ६२ ॥ भीष्मक उवाच ॥ नमस्तस्मै खगेन्द्राय नमो मारुतरहसे ॥ कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ॥ ६३ ॥ वैशम्पायन
उवाच ॥ इति संक्षेपतः स्तुत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः ॥ ततो विसर्जयामास कृष्णं कमललोचनम् ॥ ६४ ॥ अनुजमुनृपश्चैव प्रस्थितं वासवानुजम् ॥
प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपानामन्य वीर्यवाच ॥ ६५ ॥ जगाम मथुरां कृष्णो द्योतयानो दिशो दृशो वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमम् ॥ ६६ ॥
महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ॥ भेरीपटहनादेन शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ॥ ६७ ॥ बृहतेन च नागानां हयानां हेषितेन च ॥ सिंहनादेन शूराणां
रथनेमिस्वनेन च ॥ ६८ ॥ तुमुलस्तुमहानासीन्महाभयघरोपमः ॥ गते कृष्णे महावीर्ये आदाय वरमासनम् ॥ ६९ ॥ सभामादाय देवाश्च प्रययु-
स्त्रिदशालयम् ॥ महता चतुरङ्गेन बलेन परिवारिताः ॥ ७० ॥ क्रोशमात्रमुपव्रज्य अनुज्ञाते जनार्दने ॥ प्रययुस्ते नृपास्सर्वे पुनरेव स्वयंवरम् ॥ ७१ ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णाभिषेको नाम एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ४४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः ॥ सभां समाजमु सुरेन्द्रकल्पाः प्रबोधनार्थं गमनोत्सवास्ते ॥ १ ॥

सर्गां जगमुर्विसर्गलोप आर्षः ॥ १ ॥

॥ ७६ ॥

राजा भीष्मकः ॥ २ ॥ स्वयंवरे कृष्णविरोधाख्यो दोषो विश्वक्षयकरो भविष्यतीति मत्वा स्वयंवराथमाहूतान् नृपान् सान्त्वयति । स्वयमिति शेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ व्याहृतं कृष्णस्तुतिरूपं कृतः कारितः कृतवान्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ इमानिति पुत्रं प्रदर्शयह । एषः कृष्णः ॥ १४ ॥ यशसाग्र्यशो-

सभागतान्सोमरप्रकाशानुखोपविष्टाब्रुचिरासनेषु ॥ समीक्ष्य राजा सुनयार्थवादी जगद् वाक्यं नरराजसिंहः ॥ २ ॥ स्वयंवरकृतं दोषं विदि-
त्वा वो नराधिपाः ॥ क्षन्तव्यो मम वृद्धस्य दुर्दग्धस्य फलोदयम् ॥ ३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाष्य तास्त्वान्सत्कृत्य च यथाविधि ॥
ततो विसर्जयामास नृपांस्तान्मध्यदेशजान् ॥ ४ ॥ पूर्वपश्चिमर्जाश्चैव उत्तरापथिकानपि ॥ तेषु सर्वे महेष्वासाः प्रहृष्टमनसो नराः ॥ ५ ॥ यथार्हेण
च संपूज्य जमुस्ते नरपुङ्गवाः ॥ जरासंधस्सुनीथश्च दूतवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥ ६ ॥ शाल्वस्सौभपतिश्चैव महाकूर्मश्च पार्थिवः ॥ क्रथकौशिकमुख्याश्च नृपाः
प्रवरवंशजाः ॥ ७ ॥ वेणुदारिश्च राजर्षिः काशमीराधिपतिस्तथा ॥ एते चान्ये च बहवो दक्षिणापथिका नृपाः ॥ ८ ॥ श्रोतुकाना रहोवाक्यं
स्थिता वै भीष्मकान्तिके ॥ तानैव समीक्ष्य राजेन्द्रस्स राजा भीष्मको बली ॥ ९ ॥ स्नेहपूर्णेन मनसा स्थितांस्तानवनीश्वरान् ॥ त्रिवर्गसहितं
शृङ्खणं षड्गुणलंकृतं शुभम् ॥ १० ॥ उवाच नयसंपन्नं स्निग्धमभिरया गिरा ॥ भीष्मक उवाच ॥ भवतामवनीशानां समालोक्य नयान्वितम् ॥
॥ ११ ॥ वचनं व्याहृतं श्रुत्वा कृतवान्कार्यमर्हदशम् ॥ क्षन्तव्यं भवतां सद्भिर्वयं नित्यापराधिनः ॥ १२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु
राजा स भीष्मको नयकोविदः ॥ उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजसंसदि ॥ १३ ॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य त्रासाकुलितलोचनः ॥
मन्ये बालानिमौल्लोकान्स एष पुरुषः परः ॥ १४ ॥ कीर्तिं कीर्तिमतां श्रेष्ठो यशश्च यशभागवली ॥ स्थापिता भुवि मर्त्यैस्मिन्स्वबाहुबलमृर्जितम् ॥
॥ १५ ॥ धन्या खलु महाभागा देवकी योषितां वरा ॥ पुत्रं त्रिभुवनश्रेष्ठं कृत्वा गर्भेण केदवम् ॥ १६ ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं श्रीपुञ्जममराचितम् ॥
नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णभ्यां वीक्षते मुखपङ्कजम् ॥ १७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं लालय्यमानं तु राजानं राजसंसदि ॥ उवाच शृङ्खणा वाचा
शाल्वराजो महाब्रुतिः ॥ १८ ॥ शाल्व उवाच ॥ अलं खेदेन राजेन्द्र सुताय रिपुमर्दिने ॥ क्षत्रियस्य रणे राजन्ध्रुवं जयपराजयौ ॥ १९ ॥ नियता
गति मर्त्यानामेष धर्मस्सनतनः ॥ बलकेदवयोरन्यस्तृतीयः कः पुमानिह ॥ २० ॥

भोगी स्थापिता स्थापयिष्यति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अयोशनः लोहचूर्णहारः मुनिना गार्ग्येण ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ब्रह्मणो वचनम् अन्योऽस्य
मृत्युरस्तीति बलेदेवं श्रुत्यशरीरात्म्यम् ॥ ३३ ॥ पूर्वस्मिन्काले ॥ ३४ ॥ यथा कन्या स्वयतिमहाय जाग्याश्रयते एवमहं स्वबलमनाश्रित्य परमाश्रयामीत्यर्थः ॥ ३५ ॥
रणे योधयितुं शक्तस्तव पुत्रं महाबलम् ॥ रथानि रथवृन्दानामेक एव रणजिरे ॥ २१ ॥ सिपून् वाधयितुं शक्तो धनुर्गृह्य महासुजः ॥ भार्गवास्त्रं
महारौद्रं देवैरपि दुरासदम् ॥ २२ ॥ सृजतो बह्वीर्येण कः पुमान्प्रसहिष्यति ॥ अयं तु पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः ॥ २३ ॥ तं विजेता नृलो-
केऽस्मिन्नापि शूलधरस्स्वयम् ॥ तव पुत्रो महाराज सर्वज्ञास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ २४ ॥ विदित्वा देवमज्ञानं न योधयति केशवम् ॥ अद्य तस्य
रणे जेता यवनाधिपतिर्नृप ॥ २५ ॥ स कालयवनो नाम अवध्यः केशवस्य ह ॥ तन्वा मुदारुणं धोरं तपः परमदुश्चरम् ॥ २६ ॥ रुद्रमा-
राधयामास द्रुदशब्दानयोऽशनः ॥ पुत्रकामेन मुनिना तोष्य रुद्रात्सुतो वृतः ॥ २७ ॥ माथुराणामवध्योयं भवेदिति च शंकरात् ॥
एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये सुतम् ॥ २८ ॥ एवं गार्ग्यस्य तनयश्श्रीमान् रुद्रवरोद्भवः ॥ माथुराणामवध्योयं मथुरायां विशेषतः ॥
॥ २९ ॥ कृष्णोऽपि बलवानेष माथुरे जातवानयम् ॥ स जेष्यति रणे कृष्णं मथुरायां समागतः ॥ ३० ॥ मन्यन्वं यदि वा युक्तां नृपा वाचं
मयोरिताम् ॥ तत्र दूतं विमृजन्वं यवनेन्द्रपुरं प्रति ॥ ३१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा सौभपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः ॥ कुर्म इत्युद्यन्
लृष्टा जरासंधं महाबलम् ॥ ३२ ॥ स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासन्धो महोपतिः ॥ बभूव विमना राजब्रह्मणो वचनं स्मरन् ॥ ३३ ॥ जरासंध
उवाच ॥ मां समाश्रित्य पूर्वस्मिन्नृपा नृप भयार्दिताः ॥ प्राप्नुवन्तु हतं राज्यं समृत्यबलवाहनम् ॥ ३४ ॥ इहाहं चोद्यते भूपैः परसंश्रयेतुना ॥
कन्येव स्वपतिर्द्रवादयं रतिपरायणा ॥ ३५ ॥ अहो सुबलवैदग्ध्यमज्ञक्यं विनिर्वर्तितुम् ॥ यदहं कृष्णभीतोऽन्यं संश्रयामि बलाधिकम् ॥ ३६ ॥
नूनं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराश्रयम् ॥ श्रेयो हि भरणं मह्यं न चान्यं संश्रये नृपाः ॥ ३७ ॥ कृष्णो वा बलेदेवो वा यो वासौ वा नराधि-
पाः ॥ हन्तारं प्रतियोन्त्यामि यथा ब्राह्मप्रचोदितः ॥ ३८ ॥ एषा मे निश्चिता बुद्धिरेतत्सत्पुरुषव्रतम् ॥ अतोऽन्यथा न शक्नोहं कर्तुं परस-
माश्रयम् ॥ ३९ ॥ भवतां साधुवृत्तानामावाधं न करोति सः ॥ तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणाय वै ॥ ४० ॥ व्योममार्गेण यातव्यं
यथा कृष्णो न वाधते ॥ गच्छन्तमनुचिन्त्यैवं प्रेषयन्वं नृपोत्तमाः ॥ ४१ ॥

॥ ३६ ॥ योगविहीनः उपायहीनः ॥ ३७ ॥ हन्ता अरमिति छेदः ॥ ब्राह्मेण अशरीरेण वचनेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ दूत्ये दूतकर्मणि यथाऽस्मात्सिर्वचनं वक्तव्यं तथाऽयं वदस्वित्यर्थः । नः अस्माकं कृष्णविग्रहे उपस्थिते सति ॥ ४३ ॥ राजा जरासंधः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तावुभौ कथकैशिकौ दुर्नयं च पुत्रस्यानुचिन्तयन् ॥ ४९ ॥ विदिता ज्ञातवती ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते बिलेषु हरिवंशे विष्णुयवणि दीकायां
 अयं सौभपतिरुश्रीमानलकैन्दुविक्रमः ॥ रथेनादित्यवर्णेन प्रयाति स्वपुरं बली ॥ ४२ ॥ यवनेन्द्रो यथाभ्येति नरेन्द्राणां समागमम् ॥ वचनं च
 तथास्माभिर्दूत्ये नः कृष्णविग्रहे ॥ ४३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेवाब्रवीद्राजा सौभस्य पतिमूर्जितम् ॥ गच्छ सर्वनरेन्द्राणां साहाय्यं कुरु मा-
 नद ॥ ४४ ॥ यवनेन्द्रो यथायाति यथा कृष्णं विजेष्यति ॥ यथा वयं च तुष्यामस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ४५ ॥ एवं संदिश्य सर्वस्तान्भीष्म-
 कं पूज्य धर्मतः ॥ प्रययौ स्वपुरं राजा स्वेन सैन्येन संवृतः ॥ ४६ ॥ शाल्वापि नृपतिश्चेष्टस्ताभ्यां संपूज्य धर्मतः ॥ जगामाकाशमार्गेण रथेना-
 निलरंहसा ॥ ४७ ॥ तेपि सर्वे महीपाला दक्षिणापथवासिनः ॥ अनुब्रज्य जरासंधं गतास्स्वनगरं प्रति ॥ ४८ ॥ भीष्मकस्सह पुत्रेण तावुभौ चि-
 न्त्य दुर्नयम् ॥ स्वे गृहे न्यवसर्द्दिनः कृष्णमेवानुचिन्तयन् ॥ ४९ ॥ विदिता रुक्मिणी साध्वी स्वयंवरा निवर्तनम् ॥ कृष्णस्यागमनाद्धेतोर्नृपाणां दो-
 षदर्शनम् ॥ ५० ॥ गत्वा तु सा सखीमध्ये उवाच व्रीडितानना ॥ न चान्येषां नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुत्सहे ॥ कृष्णात्कमलपत्राक्षात्सत्यमेतद्भूचो मम
 ॥ ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते बिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरो नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यव-
 नानां बलेद्वयः स कालयवनो नृपः ॥ बभूव राजा धर्मेण रक्षिता पुरवासिनाम् ॥ १ ॥ त्रिवर्गविदितः प्राज्ञष्पद्गुणानुपजीवकः ॥ सप्तव्यसनसमूढो
 गुणेष्वभिमतस्सदा ॥ २ ॥ श्रुतिमान्वधर्मशीलश्च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ सांग्रामिकविधिज्ञश्च दुर्गलाभानुसारणः ॥ ३ ॥ शूरोप्रातिवलश्चैव मन्त्रि-
 प्रवरसेवकः ॥ सुवासीनस्सर्भा रम्यां सचिवैः परिवारितः ॥ ४ ॥ उपास्यमानो यवनैरात्मविद्विर्धिपश्चितैः ॥ विविधाश्च कथा दिव्याः कथ्यमानाः
 परस्परम् ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु दिव्यगन्धर्वहोनिः ॥ प्रववौ मदनावोधं चकार सुवशीतलः ॥ ६ ॥ किंस्विदित्येकमनसस्सभायां ये
 समागताः ॥ उत्फुल्लनयनास्सर्वे राजा चैवावलोक्य सः ॥ ७ ॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ त्रिपञ्चाशत्तमेध्याये शाल्व आकाशवर्त्मना ॥ अस्यायाद्ववनाधीशपुर्गे विज्ञितिकारणात् ॥ १ ॥ १ ॥ पदः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिर्वे-
 दिनामित्युक्तत्रिवर्गेना । षड्गुणान्साधिविग्रहयानसन्देशभावाश्रयान् । सप्त व्यसनानि, ब्रूतं मांसं सुरा वेश्या त्रिवर्गेष्वनभिज्ञतेत्युक्तानि तेषु संसूढोऽनभिज्ञः ॥ २ ॥ ३ ॥
 ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ रंहसैर्वीगमिः ॥ ९ ॥ वैव्याघ्रवरं व्याघ्रचर्मरं तेन भूषितं परिद्वृतम् ॥ १० ॥ दक्षिणा दक्षिणतः दिशः सकलात् उपायन्ताम् ॥ ११ ॥ अश्वं पादं पातकृतं
उवाच । विनाक्तिलोप आर्यः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अर्चितम् अर्चाय ॥ २१ ॥ २२ ॥ यत् यस्य जगत्प्रथम ॥

अपश्यन्त रथं दिव्यमायान्तं भास्करोपमम् ॥ ज्ञातकुम्भमयैः शुभ्रे रथाङ्गैरुपशोभितम् ॥ ८ ॥ दिव्यरत्नप्रभाकर्णं दिव्यध्वजपताकिनम् ॥ वाहि-
तं दिव्यतुरगैर्नोमारुतरंहसैः ॥ ९ ॥ चन्द्रभास्करविभ्यानि कृत्वा जाम्बूनदेन तम् ॥ रचितं वै विश्वकृता वैयाघ्रवरभूषितम् ॥ १० ॥ रिपूणां त्रा-
सजननं मित्राणां हर्षवर्द्धनम् ॥ दक्षिणादिगुणयान्तं रथं पररथारुजम् ॥ ११ ॥ तत्रोपविष्टं श्रीमन्तं सौभस्य पतिमूर्जितम् ॥ दृष्ट्वा परमसंहृष्ट-
श्चार्घ्यं पाद्येति चासकृत् ॥ १२ ॥ उवाच यवनेन्द्रस्य मन्त्री मन्त्रविदां वरः ॥ तत्रोत्थाय महाबाहुस्त्वयमेव नृपासनात् ॥ १३ ॥ प्रत्युद्गम्यार्घ्य-
मादाय रथावतरणे स्थितः ॥ शाल्वोऽपि च महतेजा दृष्ट्वा राजानमागतम् ॥ १४ ॥ मुदा परमया युक्तं शक्रप्रतिमतेजसम् ॥ अवतीर्य सुविश्रम्य
एक एव रथोत्तमात् ॥ १५ ॥ विवेश परमं प्रीतो मित्रदुर्शनलालसः ॥ दृष्ट्वा रथमुद्यतं राजा शाल्वो राजर्षिसत्तमः ॥ १६ ॥ उवाच शृङ्गया
वाचा नार्घाहोस्मि महाद्युते ॥ दूतोऽहं मनुजेन्द्राणां सकाशाद्भवतान्तिकम् ॥ १७ ॥ प्रेषितो बहुभिस्साद्धं जरासंधेन धीमता ॥ तेन मन्ये म-
हाराज नार्घाहोस्मि राजसु ॥ १८ ॥ कालयवन उवाच ॥ जानाम्यहं महाबाहो दौत्येन त्वामिहागतम् ॥ साहित्ये नरदेवानां प्रेषितो मागधेन
वै ॥ १९ ॥ तेन त्वामर्चये राजन्विशेषेण महामते ॥ अर्घपाद्यादिस्मत्कारैरासनेन यथाविधि ॥ २० ॥ भवत्यभ्यर्चिते राज्ञां सर्वेषामर्चितं भवेत् ॥
आस्यतामासने शुभ्रे मया साद्धं जनेश्वर ॥ २१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स हस्तालिङ्गनं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयम् ॥ सुखोपविष्टो
सहितौ शुभे सिंहासने स्थितौ ॥ २२ ॥ कालयवन उवाच ॥ यद्बाहुबलमाश्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः ॥ वसामो विगतोद्दिग्धा देवा इव शची-
पतिम् ॥ २३ ॥ किमसाध्यं भवेदस्य येनासि प्रेषितो मयि ॥ वद सत्यं वचस्तस्य किमाज्ञापयति प्रभुः ॥ करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्म सु-
दुष्करम् ॥ २४ ॥ शाल्व उवाच ॥ यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिस्तव ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप ॥ २५ ॥ जरासंध उ-
वाच ॥ जातोऽयं जगतां बाधी कृष्णः परमदुर्जेयः ॥ विदित्वा तस्य दुर्वृत्तमहं हन्तुं समुद्यतः ॥ २६ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ जगतां बाधी बाधकः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हलं सौनन्दं मुसलं च उत्सृज्य त्यक्त्वा
गदयैव मामताडयत् अयोधयत् ॥ ४३ ॥ वैशाखेन विशाखः कार्तिकेयः तस्येदं वैशाखं शक्तिप्रहरणं तेन ॥ ४४ ॥ स्थानं मर्मस्थानमास्थाय अभिलक्ष्य वैशाखं मोक्तुम्

पाथिवैर्वहुभिस्सार्द्धं समग्रबलवाहिनः ॥ उपरुध्य महासैन्यैर्गोपतमचलेत्तमम् ॥ २७ ॥ चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहम् ॥ यदा तयोर्विनाशाय
हुताशनमयोजयम् ॥ २८ ॥ ज्वालाशतसहस्राढ्यं युगान्ताग्निसमप्रभम् ॥ दृष्ट्वा रामो गिरिः कूटादाप्लुतो हेमतालवृक्ष ॥ २९ ॥ विनिष्पत्य महासेनां
मध्ये सागरसन्निभम् ॥ आजयान दुराधर्षो नराश्वर्यदन्तनाम् ॥ ३० ॥ सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं विहृष्याकृष्य लाङ्गलम् ॥ नरनागाश्ववृन्दानि मुशलेन
व्यपोथयत् ॥ ३१ ॥ गजेन गजमास्फाल्य रथेन रथयोधिनम् ॥ ह्येन च हयारोहं पदातेन पदातिनम् ॥ ३२ ॥ समरे स महातेजा नृपाकेशतंस-
कुले ॥ विचरन्निविधान्मार्गाग्निदाघे भास्करो यथा ॥ ३३ ॥ रामादनन्तरं कृष्णः प्रवृह्णाकसम्प्रभम् ॥ चक्रं चक्रभृतां श्रेष्ठस्सिंहः क्षुद्रमृगं यथा
॥ ३४ ॥ प्रविचाल्य महावीर्यः पादुकेन तं गिरिम् ॥ झटसैन्ये पपातोच्चैर्यदुवीरः प्रतापवान् ॥ ३५ ॥ प्रवृत्यन्निव शैलेन्द्रस्तोयधाराभिषेचितः ॥
घूर्णमानो विवेशोर्वी विनिर्वाप्य हुताशनम् ॥ ३६ ॥ आदीप्यमानशिखरादवप्लुत्य जनार्दनः ॥ जयान वाहिनीं राजंश्चक्रव्यग्रेण पाणिना ॥ ३७ ॥
विक्षिप्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरम् ॥ नरनागाश्ववृन्दानि मुशलेन व्यचूर्णयत् ॥ ३८ ॥ क्रोधानिलसमुद्धतचक्रलाङ्गलवहिना ॥ निर्दग्धा महती
सेना नरेन्द्राकाभिपालिता ॥ ३९ ॥ नरनागाश्वकालिलं पतिष्वनसमाकुलम् ॥ रथानीकं पदाताभ्यां क्षणेन विदुलिकृतम् ॥ ४० ॥ सेनां प्रभञ्जामा-
लोक्य चक्रानलभयार्दिताम् ॥ महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ॥ ४१ ॥ तत्राहं गुह्यचमनस्तु भ्रातास्य बलवान्वली ॥ स्थितो मयाश्रितशूरो
गदापाणिर्हलधुयः ॥ ४२ ॥ द्वादशाशौहिणीर्हित्वा प्रभिन्न इव केसरी ॥ हलं सौनन्दमुत्सृज्य गदया मामताडयत् ॥ ४३ ॥ वज्रपातनिभं
वेगं पातयित्वा ममोपरि ॥ भूयः प्रहृष्टकामो मां वैशाखेनास्थितो महीम् ॥ ४४ ॥ वैशाखं स्थानमास्थाय गुहः क्रौञ्चं यथा पुरा ॥ तथा
मां दीर्घनेत्राभ्यामीक्षते निर्दहन्निव ॥ ४५ ॥ तादृश्रुपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे ॥ जीवितार्थी नृलोकेस्मिन्कः पुमान्स्थानुमहति ॥ ४६ ॥

इच्छन्वीक्षते स्मेत्यध्याहत्य योज्यम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

कुलङ्कुशेन कौ पृथिव्यां लीयते इति कुलं हलं तदेवङ्कुशः तेन निर्दूतां कम्पितां भ्रामितां वा कृत्वति शेषः ॥ ४७ ॥ वाक् वाचम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ देव-
देवं देवराजानं प्रातवान्महामुनितित्यग्निमेण संवन्दः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इति हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७९ ॥

गृहीत्वा स गदां भीमां कालदण्डमिवोद्यताम् ॥ कुलङ्कुशेन निर्दूतां स्थित एवाग्रतो मम ॥ ४७ ॥ ततो जलदग्मभरिस्वरेणापूरयन्नभः ॥
वायुवाचाग्ररिण स्वयं लोकापितामहः ॥ ४८ ॥ प्रहर्तव्यो न राजायमवध्योऽयं तवानव ॥ कल्पितोऽस्य वधोन्यस्माद्विरमस्व हलायुध ॥ ४९ ॥
श्रुत्वाहं तेन वाक्येन चिन्ताविष्टो निर्वर्तितः ॥ सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितम् ॥ ५० ॥ तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया ॥ शु-
त्वा त्वमेव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि तद्वचः ॥ ५१ ॥ तपसाग्रेण महता पुत्रार्थी तोष्य शंकरम् ॥ प्रातवाग्रदेवं त्वामवध्यं माथुरैर्जनैः ॥ ५२ ॥ म-
हामुनिश्चायसचूर्णमश्नन्पुणस्थितो द्वादशवर्षिकं व्रतम् ॥ सुरासुरैस्संस्तुतपादपङ्कजस्म लब्धवानाप्सितकाममस्पदम् ॥ ५३ ॥ तपोबलद्वार्य-
मुनेर्महात्मनो वरप्रभावाच्छकलेन्दुमौलिनः ॥ भवन्तमासाद्य जनार्दनो हिमं विलीयते भास्कररश्मिना यथा ॥ ५४ ॥ यतस्व राज्ञां वचनप्रचो-
दितो व्रजस्व यात्रां विजयाय केशवम् ॥ प्रविश्य राष्ट्रं मथुरां च सेनया निहय कृष्णं प्रथयन्स्वकं यशः ॥ ५५ ॥ माथुरो वासुदेवोऽयं बलदेवस्स-
बान्धवः ॥ तौ विजेष्यसि संग्रामे गत्वा तां मथुरां पुरीम् ॥ ५६ ॥ शाल्व उवाच ॥ इत्येवं नरपतिभास्करप्रीतं वाक्यं ते काथितमिदं हितं नृपा-
णाम् ॥ तत्सर्वं सह सचिवैर्विमृश्य बुद्ध्या यद्युक्तं कुरु मनुजेन्द्र चात्मनिष्ठम् ॥ ५७ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शाल्ववा-
क्यं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानं तं शाल्वराजं नृपाज्ञया ॥ उवाच परमप्रीतो यवनधिपतिर्नृपः ॥
॥ १ ॥ कालयवन उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुग्रहीतोऽस्मि सफलं जीवितं मम ॥ कृष्णनिग्रहहेतोर्यन्निश्चिक्तो बहुभिर्नृपैः ॥ २ ॥ दुर्जयस्त्रिषु लोकेषु सुरासु-
रणैरपि ॥ तस्य निग्रहहेतोर्मांमवधार्य जयाग्निषम् ॥ ३ ॥ प्रहृष्टे राजसिंहेस्तेरवधार्यो जयो मम ॥ तेषां वाचास्त्रुवर्षेण विजयो मे भविष्य-
ति ॥ ४ ॥ कारिष्ये वचनं तेषां नृपसत्तमचोदितम् ॥ पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ॥ ५ ॥ अद्यैव तिथिभक्षत्रं मुहूर्तं करणं शुभम् ॥
यास्यामि मथुरां राजन्विजेतुं केशवं रणे ॥ ६ ॥

चतुष्पञ्चाशत्तमेय शाल्ववाक्येन तेजिनः ॥ अन्धयाद्यवनधीशः कृष्णं जेतुमितीयते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

७ ॥ सिद्धादेशाय अवितथाशिषे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुष्यष्टाशतमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥४॥ पञ्चपञ्चाशत्तमेथ गरुडप्रवर्णान्तरम् ॥ राजेन्द्रस्याभिषेकश्च वर्ण्येतिमहोत्सवः ॥ १ ॥ विदर्शनगराद्याते मथुरां प्रति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गमिष्येति सन्निगर्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाष्य राजानं सौभस्य पतिमूर्जितम् ॥ सत्कृत्य च यथान्यायं महाह्मणिभूषणैः ॥ ७ ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं सिद्धादेशाय वै नृपः ॥ पुरोहिताय राजेन्द्र प्रददौ बहुशो धनम् ॥ ८ ॥ हुत्वाग्निं विधिवद्वाजा कृतकौतुकमङ्गलः ॥ प्रस्थानं कृतवान्सम्यक् जेतुकामो जनार्दनम् ॥ ९ ॥ शाल्वोपि भरतश्चेष्ट कृतार्थो दृष्टमानसः ॥ यवनेन्द्रं परिष्वज्य जगाम स्वपुरं नृपः ॥ १० ॥ इति श्रीहरिवंशे कालयवनवाक्यं नाम चतुष्यष्टाशतमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥४॥ जनमेजय उवाच ॥ विदर्भनगराद्याते शक्रतुल्यपराक्रमे ॥ किमर्थं गरुडो नीतः किंच कर्म चकार सः ॥ १ ॥ न चारुरोह भगवान्वैनतेयं महाबलम् ॥ एतन्मे संशयं ब्रह्मन्ब्रूहि तत्त्वं महासुने ॥ २ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन्पुण्येन कृतं कर्मतिमानुषम् ॥ विदर्भनगरीं गत्वा वैनतेयो महाछुतिः ॥ ३ ॥ असंप्राप्ते च नगरीं मथुरां मधुसूदने ॥ मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महाछुतिः ॥ ४ ॥ यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामग्रतः प्रभो ॥ यास्यामि मथुरां रम्यां भोजराजेन पालिताम् ॥ ५ ॥ इति तद्वचनस्यान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् ॥ कृताञ्जलिपुटः श्रीमान्प्रणिपत्यब्रवीदिदम् ॥ ६ ॥ गरुड उवाच ॥ देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुक्षस्थलीम् ॥ रैवतं च गिरिं रम्यं नन्दनप्रतिमं वनम् ॥ ७ ॥ रुक्मिणोद्वासितां रम्यां शैलोदधितटाश्रयाम् ॥ वृक्षयुल्लसताकीर्णां पुष्परेणुविभूषिताम् ॥ ८ ॥ गजेन्द्रमुजगाकीर्णामृक्षवानरसेविताम् ॥ वराहमहिषाक्रान्तां मृगयूथैरेकशः ॥ ९ ॥ तां समन्तात्समालोक्य वासार्थं ते क्षमा क्षमम् ॥ यदि स्याद्रवतो रम्या प्रशस्ता नगरीति च ॥ कण्टकोद्धरणं कृत्वा आगमिष्ये तवान्तिकम् ॥ १० ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विज्ञाप्य देवंशं प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ जगाम पतगेन्द्रोपि पश्चिमाभिमुखो बली ॥ ११ ॥ कृणोपि यदुभिस्साई विवेश मथुरां पुरीम् ॥ स्वैरिण्य उग्रसेनश्च नागराश्वैः सर्वैः ॥ प्रत्युद्गम्यार्चयन्कृष्णं प्रहृष्टजनसंकुलम् ॥ १२ ॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुत्वाभिषिक्तं राजेन्द्रं बहुभिः पार्थिवोत्तमैः ॥ किंच चकार महाबाहुः श्रसेनो महीपतिः ॥ १३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वाभिषिक्तं राजेन्द्रं बहुभिः पार्थिवोत्तमैः ॥ इन्द्रेण कृतसंधानं दूतं चित्राङ्गदं कृतम् ॥ १४ ॥

॥ ११ ॥ स्वैरिण्यो नर्तक्यः ॥ १२ ॥ १३ ॥ कृतसंधानं कृताभिर्माधि दूतं च चित्राङ्गदं कृत्वेति संबन्धः ॥ १४ ॥

नृपतेः माण्डलिकस्य शतसहस्रं लक्षं दत्तं माण्डलिकेशाय अर्बुदं मन्युमात्रे दशसहस्रम् ॥ १५ ॥ न रिकाः न अपूर्णाः । शङ्खो निधिः यादवरूपेण धनं ददौ ॥ १६ ॥ १७ ॥
चकार नृप इत्युत्तेजोन्वयः । तोरणवन्तौ उभयपार्श्वौ यस्य तत् तोरणोभयपार्श्वं पार्श्वत इति प्रथमार्थे तमिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ सर्भां सभायाम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ चन्द-

एकैकं नृपतेर्भागं शतसाहस्रसंमितम् ॥ राजेन्द्रं त्वर्बुदं दत्तं मानवेषु च वै दृश ॥ १५ ॥ ये तत्र समनुप्राप्ता न रिकास्ते गृहं गताः ॥ शङ्खो यादव-
रूपेण प्रददौ हरिचिन्तितम् ॥ १६ ॥ एवं निधिपतिः श्रुतिमान्दैवैरनुमोदितः ॥ इति श्रुत्वात्मिकजनल्लोकाप्रवृत्तिकारणात् ॥ १७ ॥ चकार महतीं
पूजां देवतायतनेष्वपि ॥ वसुदेवस्य भवने तोरणोभयपार्श्वतः ॥ १८ ॥ नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ॥ पताकाध्वजमालाढ्यां कार-
यामास वै नृपः ॥ १९ ॥ कंसराजस्य च सर्भां विचित्रास्वरसुप्रभासं । पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् ॥ २० ॥ तोरणं गोपुरं चैव सुधापङ्का-
नुलेपनम् ॥ कारयामास राजेन्द्रो राजेन्द्रस्यासनालयम् ॥ २१ ॥ नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ॥ पताका वनमालाढ्याः पूर्णकुम्भास्समन्ततः
॥ २२ ॥ राजमार्गेषु राजेन्द्रं चन्दनोदकसंचितम् ॥ वस्त्राभरणकं राजा दापयामास भूतले ॥ २३ ॥ धूपं पार्श्वोभये चैव चन्दनगुरुगुलैः ॥ गुडं
सर्जरसं चैव दुह्यमानं ततस्ततः ॥ २४ ॥ वृद्धस्त्रीजनसंचैश्च गायद्भिः स्तुतिमङ्गलम् ॥ अर्घ्यं कृत्वा प्रतीक्षन्ते स्वेषु स्थानेषु योषितः ॥ २५ ॥ एवं कृत्वा
पुरानन्दमुग्रसेनो नराधिपः ॥ वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च ॥ २६ ॥ रामेण सह समन्वयं निर्गतो रथमन्तिकम् ॥ तस्मिन्नेवान्तरे राज-
अच्छङ्खध्वनिरभून्महान् ॥ २७ ॥ पाञ्चजन्यस्य निनदं श्रुत्वा मधुरवासिनः ॥ स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च सूता मागधवन्दिनः ॥ २८ ॥ विनिर्यगुर्महासेना
रामं कृत्वाग्रतो नृप ॥ अर्घ्यं पाद्यं पुरस्कृत्य उग्रसेनेन धीमता ॥ २९ ॥ दृष्टिपन्थानमासाद्य उग्रसेनो महर्षिपतिः ॥ अवतीर्य स्थाच्युद्रात्पादमा-
गेण चाग्रतः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वासीनं रथे रम्ये दिव्यरत्नविभूषितम् ॥ अङ्गेष्वभरणं चैव दिव्यरत्नप्रभायुतम् ॥ ३१ ॥ वनमालोरसं दिव्यं तपन्तमिव
भास्करम् ॥ चामरं व्यजनं छत्रं खगेन्द्रव्यजमुच्छ्रितम् ॥ ३२ ॥ राजलक्षणसंपूर्णमासत्रार्कमिवोज्ज्वलम् ॥ श्रियाभिभूतं देवेशं दुर्निरीक्ष्यतरं हरिम्
॥ ३३ ॥ दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं हर्षगद्गदया गिरा ॥ वभाषे पुण्डरीकाक्षं रामं वलनिषूदनम् ॥ ३४ ॥

नोदकस्य सेचितं मेकं कारयामासेति पूर्वेण संबन्धः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ पुरानन्दं पुरस्यानन्दकरं विधिमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ मधुरं मधुपुरं तद्वासिनः ॥ २८ ॥
उग्रसेनेन सह इति शेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अभिभूतं व्याप्तम् ॥ ३३ ॥ वलनिषूदनं शत्रुमैत्र्यहन्तारम् ॥ ३४ ॥

त्वं स्यन्दनेन गच्छेयुस्त्वावतीर्णो भवत् इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ गत्वा प्राप्य ॥ ३६ ॥ नृपाणिवे देवेन्द्रत्वं दर्शयामि शेषः । तम् अनुप्रकाशितात्मानं पश्चात्प्रदर्शितस्वरूपमहं स्तोतुमि-
 च्छामीत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ हे नृपते, त्वया न युक्तं न युज्यत इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ स्तुतिना स्तुत्या दर्शनमात्रेण स्तुतिर्जातिवैयर्थ्यः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वदतां श्रेष्ठः कृष्णः ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ स्थानभागं शुद्धराजपदेयं राज्यधनंशम् ॥ ४५ ॥ तथा शतसाहस्रिकः लक्षसंमितः वस्त्रादिर्वाजितः केवलकाञ्चनमयः त्वदर्थे स्थापितोऽस्तीति संबन्धः
 रथेन न मया गन्तुं युक्तपूर्वोति चिन्त्य वै ॥ अवतीर्णो महाभाग गच्छ त्वं स्यन्दनेन च ॥ ३५ ॥ विष्णुना छद्मरूपेण गत्वेमां मथुरां पुरीम् ॥ अनुप्रका-
 शितात्मानं देवेन्द्रत्वं नृपाणिवे ॥ ३६ ॥ तमहं स्तोतुमिच्छामि सर्वभावेन केशवम् ॥ प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृष्णपूर्वजः ॥ ३७ ॥ न युक्तं नृपते
 स्तोतुं व्रजन्तं देवसत्तमम् ॥ विना स्तोत्रेण संतुष्टस्तव राजन् जनार्दनः ॥ ३८ ॥ तुष्टस्य स्तुतिना किं ते दर्शनेन तव स्तुतिः ॥ राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य
 आगतस्तव वेश्मनि ॥ ३९ ॥ न त्वया स्तुतवाव्राजन् दिव्यैः स्तोत्रैरमानुषैः ॥ एवमाबुवमाणो तौ संप्राप्तौ केशवान्तिकम् ॥ ४० ॥ अर्घ्योद्यतमुजं दृष्ट्वा
 स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ उवाच वदतां श्रेष्ठ उग्रसेनं नराधिपम् ॥ ४१ ॥ यन्मया चाभिषिक्तस्त्वं मथुरां भवत्विति ॥ न युक्तमन्यथा कर्तुं मथुरा-
 धिपते स्वयम् ॥ ४२ ॥ अर्घ्यमाचमनीयं च पादं चास्मै निवेदितम् ॥ न दातुमर्हसे राजन्नेप मे मनसः प्रियः ॥ ४३ ॥ तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि
 नृपते वचः ॥ त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ ४४ ॥ स्थानभागं च नृपते दास्यामि तव दक्षिणम् ॥ यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते
 स्थापितोऽग्रतः ॥ ४५ ॥ शतसाहस्रिको भागो वस्त्राभरणवर्जितः ॥ आरुहस्व रथं शुभ्रं चाभीकराविभूषितम् ॥ ४६ ॥ चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजं च
 मनुजेश्वर ॥ दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभम् ॥ ४७ ॥ धारयस्व महाभाग पालयस्व पुरीमिमाम् ॥ पुत्रपौत्रैः प्रमुदितो मथुरां परिपालय ॥
 ॥ ४८ ॥ जित्वा रीगणसंघांश्च भोजयंश्च विवर्द्धय ॥ देवदेवाद्यनन्ताय शौरिणे वज्रपाणिना ॥ ४९ ॥ प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरम् ॥ माथु-
 राणां च सर्वेषां भागा दीनारका दश ॥ ५० ॥ सूतमाणधन्वर्दीनामेकस्य सहस्रिकम् ॥ बृद्धस्त्रीजनसंधानां गणिकानां शतं शतम् ॥ ५१ ॥ नृपेण
 सह तिष्ठन्ति विकटुप्रमुखाश्च ये ॥ दशसाहस्रिको भागस्तेषां धात्रा प्रकल्पितः ॥ ५२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संपूज्य राजानं माथुराणां
 चमूमुखे ॥ कृत्वा सुमहद्वानन्दां मथुरां मधुमूदनः ॥ ५३ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ देवाय कान्ताय अनन्ताय शेषाय शौरिणे शूरपुत्राय । शौरिण इति पाठे हस्तिने वज्रपाणिना ॥ ४९ ॥ दिव्याभरणमित्येकत्वं जात्यभिप्रायेण ।
 दीनारः स्वर्णसाहस्रमित्यभिधानोक्तः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ धात्रा इन्द्रेण ॥ ५२ ॥ मथुरां प्रविशति शेषः ॥ ५३ ॥

देवा इवाप्तान्नि शेषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पूर्वात् पूर्वत्वात् ॥ ५८ ॥ मथुरवासिन्यः मथुरावासिन्यः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ भोजराजाय उग्रसेनाय ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ गुणानां प्रसावः उत्साहः संभवश्च तान् ॥ ६५ ॥ जिह्वास्थेन वाणिन्द्रियेण द्विसाहस्रस्थानेष्वभिध्यक्तेत्यर्थः । वामुकित्र शेष एव ॥ ६६ ॥

दिव्याभरणमाल्यैश्च दिव्याम्बरविलेपनैः ॥ दीप्यमानस्समन्ताच्च देवा इव त्रिविष्टपे ॥ ५४ ॥ भरीपटहनादेन शुद्धखट्वुन्मुभिनिःस्वनैः ॥ बृहतेन च नागानां हयानां हेषितेन च ॥ ५५ ॥ सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च ॥ तुमुलस्सुमहानासीन्मेघनाद इवाम्बरे ॥ ५६ ॥ बन्दिभिः स्तूयमानं च नमश्चक्रुरपि प्रजाः ॥ दत्त्वा दानमनन्तं च न ययौ विस्मयं हरिः ॥ ५७ ॥ स्वभावोन्नतभावत्वादृष्टपूर्वात्तोधिकम् ॥ अनङ्कारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ॥ ५८ ॥ दीप्यमानं स्ववपुषा आयान्तं भारुकरप्रभम् ॥ दृष्ट्वा मथुरवासिन्यो नमश्चक्रुः पदे पदे ॥ ५९ ॥ एष नारायणश्श्रीमान्क्षीरार्णवनिकेतनः ॥ नागपर्यङ्कुमुत्सृज्य प्राप्तायं मथुरां पुरिम् ॥ ६० ॥ बद्धा बलिं महावीर्यं दुर्जयं त्रिदशैरपि ॥ शक्राय प्रददौ राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणये ॥ ६१ ॥ हत्वा दैत्यगणान्यवन्किंसं च बलिनां वरम् ॥ भोजराजाय मथुरां दत्त्वा केक्षिनिषूदनः ॥ ६२ ॥ नाभिपितृस्स्वयं राज्ये न चासीनो नृपासने ॥ राजेन्द्रत्वं च संप्राप्य मथुरामाविशत्ततः ॥ ६३ ॥ एवमन्योन्यसंजल्यं श्रुत्वा पुरनिवासिनाम् ॥ बन्दिभागधस्तूतानामिदमुच्चुर्गणाधिपाः ॥ ६४ ॥ किं वा शक्यमहे वक्तुं गुणानां ते गुणोदये ॥ मानुषैर्गणकजिह्वेन प्रभावोत्साहसंभवान् ॥ ६५ ॥ स तत्र भोगी नागेन्द्रः कदाचिदेव बुद्धिमान् ॥ द्विसाहस्रेण जिह्वेन वासुकिः कथयिष्यति ॥ ६६ ॥ कित्वद्भुतमिदं लोके मानवेन्द्रेषु भूतले ॥ न भूतं न भविष्यं च शक्रादासनमागतम् ॥ ६७ ॥ सभावतरणं चैव कलशैरागतं स्वयम् ॥ न श्रुतं न च दृष्टं वा तेन मन्यामहेदुतम् ॥ ६८ ॥ धन्या देवो महाभागा देवकी योषितां वरा ॥ भवन्तं त्रिदशश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवम् ॥ ६९ ॥ कृष्णं पद्मपलाङ्गाक्षं श्रीपुञ्जममरार्चितम् ॥ नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णभ्यां वीक्षते मुखपङ्कजम् ॥ ७० ॥ इति संजल्पमानानां श्रुत्वनतौ पृथगीरितम् ॥ उग्रसेनं पुरस्सृत्य भ्रातरौ रामकेशवौ ॥ ७१ ॥ प्राक्कारद्वारि संप्रातावर्चयामास वै तदा ॥ अर्घ्यमानचमनं दत्त्वा पादं पादौ चित्रवीत् ॥ ७२ ॥ उग्रसेनस्ततो धीमान्केशवस्य रथाग्रतः ॥ प्रणम्य शिरसा कृष्णं गजमारुह्य वीर्यवान् ॥ धनवतोऽयथारेण वर्षर्षं कनकाम्बुभिः ॥ ७३ ॥

॥ ६७ ॥ कलशैः कर्तृभिः ॥ ६८ ॥ धन्यामदिति शेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

मथुराधिपतिः उग्रसेनः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ मथुरेशस्य नव ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ उवाच कृष्णः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

धनौर्वैष्वर्षमाणस्तु संप्राप्तः पितृवेदमनि ॥ मथुराधिपतिश्श्रीमानुवाच मधुसूदनम् ॥ ७४ ॥ राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य युक्तं मे नृपवेदमनि ॥ स्थापितुं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो ॥ ७५ ॥ नेष्यामि मथुरेशस्य सभां भुजबलार्जिताम् ॥ प्रसादयिष्ये भगवन्न कोपं कर्तुमर्हसि ॥ ७६ ॥ देवकी वसु-
देवश्च रोहिणी च विशांपते ॥ न किंचित्कारणे शक्ता हर्षकुमविमोहिता ॥ ७७ ॥ कंसमाता ततो राजन्नर्चयामास केशवम् ॥ नानादिदेशजनितं कंसेनोपार्जितं धनम् ॥ ७८ ॥ देशकालं समालोक्य पादयुग्मे न्यवेदयत् ॥ उग्रसेनं समाहूय उवाच शृक्षण्या गिरा ॥ ७९ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥
न चाहं मथुराकाङ्क्षी न मया वित्तकाङ्क्षया ॥ यातितस्तव पुत्रोऽयं कालेन निधनं गतः ॥ ८० ॥ यजस्व विविधान्यज्ञानदस्व विपुलं धनम् ॥ जयस्व रिपुसैन्यानि मम बाहुबलाश्रयात् ॥ ८१ ॥ त्यजस्व मनसस्तापं कंसनक्षोद्रवं भयम् ॥ नयस्व वित्तनिचयं मया दत्तं पुनस्तव ॥ ८२ ॥
इति प्राश्वास्य राजानं कृष्णस्तु हलिना सह ॥ प्रविवेश ततश्श्रीमान्मातापित्रोरथान्तिकम् ॥ ८३ ॥ आनन्दपरिपूर्णाभ्यां हृदयभ्यां महाबलौ ॥ पितृमात्रोस्तु पादान्वै नमश्चक्रतुरानतौ ॥ ८४ ॥ तस्मिन्सुहृते नगरी मथुरा तु वभूव सा ॥ स्वर्गलोकं परित्यज्यावर्तौर्णवामरावती ॥ ८५ ॥ वसुदेव-
स्य भवनं समीक्ष्य पुरवासिनः ॥ मनसा चिन्तयामासुर्द्वलोकं न भूतलम् ॥ ८६ ॥ विमृज्य मथुरेशं तु महिषिसहितं तदा ॥ भवनं वसुदेवस्य प्रवि-
श्य बलकेशवौ ॥ ८७ ॥ न्यस्तशस्त्राबुभौ वीरौ स्वगृहे स्वैरचारिणौ ॥ ततः कृताह्निकौ भूत्वा सुखासीनौ कथान्तरे ॥ ८८ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु
महोत्पातो बभूव ह ॥ बभ्रमुश्च घनाकाशे चेलुश्च भुवि पर्वताः ॥ ८९ ॥ समुद्राः क्षुभितास्सर्वे विभ्रान्तौ भोगिनां वरः ॥ कम्पिता यादवास्सर्वे
न्युब्बाश्च पतिता भुवि ॥ ९० ॥ तौ तान्निपतितान्दृष्ट्वा रामकृष्णौ तु निश्चलौ ॥ महता पक्षवातेन विज्ञातौ पतगोत्तमम् ॥ ९१ ॥ दृढशं समनुप्राप्तं
दिव्यस्त्रागुलेपनम् ॥ प्रणम्य शिरसा ताभ्यां सौम्यरूपी कृत/सनः ॥ ९२ ॥ तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं सचिवं साम्परायिकम् ॥ धृतिमन्तं गरुत्मन्तमु-
वाच बलिमसूदनः ॥ ९३ ॥ स्वागतं खेचरश्रेष्ठ मुरसेनारिमर्दन ॥ विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ॥ ९४ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ घना आकाशे इत्यत्र संधिरार्षः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ विज्ञातौ ज्ञातवन्तौ ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ असौ जरासन्धः कालध्वनो वा ॥ १८ ॥ १९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ सुरमण्यो सुतरां

तमुवाच ततः कृष्णः स्थितं देवमिवापरम् ॥ तुल्यसामर्थ्या वाचा आसीनं विनतात्मजम् ॥ १५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ यास्यामः पतगश्चेष्ट भोज्यान्तःपुरं महतीं तत्र गत्वा सुखासीना मन्यमानो मनोनुगम् ॥ १६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनादौ ॥ वैनतेयतृतीयौ च शुङ्घं मन्त्रमथब्रुवन् ॥ १७ ॥ अवध्योसौ कृतोस्माकं सुमहद्द्वयं रिपोर्वलम् ॥ वृत्तस्मै न्येन महता महाद्भिश्च नराधिपैः ॥ १८ ॥ बहुलानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ॥ न शक्यामः क्षयं कर्तुं जरासंधस्य वाहिनिम् ॥ १९ ॥ अतोऽर्थं वैनतेय त्वां ब्रवीमि मथुरां पुरीम् ॥ वसतोरावयोऽश्रेयो न भवेदिति मे मतिः ॥ १०० ॥ गरुड उवाच ॥ देवदेवं नमस्कृत्य गतोऽहं भवतोन्तिकात् ॥ वासार्थमाक्षिप्तुं भूमिं तव देव कुञ्जस्थलीम् ॥ १ ॥ गत्वाहं खे समास्थाय समन्तादवलोक्य ताम् ॥ दृष्ट्वाहं विबुधश्चेष्ट पुरीं लक्षणपूजिताम् ॥ २ ॥ सागरानूपविपुलां प्रागुदकप्रवर्जिताम् ॥ सर्वतोऽधिमध्यस्थामभेदां त्रिदशैरपि ॥ ३ ॥ सर्वज्ञाकरवतीं सर्वकामफलद्रुमाम् ॥ सर्वतुङ्गसुमाकीर्णां सर्वतस्सुमनोहराम् ॥ ४ ॥ सर्वश्रमाधिवासां च सर्वकामगुणैर्युताम् ॥ नरनारीसमाकीर्णां नित्यामोदविवर्द्धिनीम् ॥ ५ ॥ प्राकारपरिखोपतां गोपुराद्दालमालिनीम् ॥ विचित्रचतुरथां विपुलद्वारतरणाम् ॥ ६ ॥ यन्त्रागलविचित्राब्द्यां हेमप्राकारशोभिताम् ॥ नरनागाश्वकलिलां रथसैन्यसमाकुलाम् ॥ ७ ॥ नानादिदेशजाकीर्णां दिव्यपुष्पफलद्रुमाम् ॥ पताकाध्वजमालाब्द्यां महाभवनशालिनीम् ॥ ८ ॥ भीषणीं रिपुसंधानां मित्राणां हर्षवर्द्धिनीम् ॥ मनुजेन्द्राधिवासेभ्यो विशिष्टां नगरोत्तमाम् ॥ ९ ॥ रैवंतं च गिरिश्रेष्ठं कुरु देव सुरालयम् ॥ नन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणम् ॥ ११० ॥ कारयस्वाधिवासं च तत्र गत्वा सुरोत्तम ॥ कुमारिणां प्रचारश्च सुरमण्यो भविष्यति ॥ ११ ॥ नाम्ना द्वारवतीं ज्ञेया त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ भविष्यति पुरीरम्या शक्रस्यैवामरावती ॥ १२ ॥ यदि स्यात्संवृतां भूमिं प्रदास्यति महोदधिः ॥ यथेष्टं विविधं कर्म विश्वकर्मा करिष्यति ॥ १३ ॥ मणिमुक्ताप्रवालाभिर्वज्रवद्वृक्षप्रभैः ॥ दिव्यैरभिप्राययुतैर्दिव्यरत्नैस्त्रिलोकजैः ॥ १४ ॥ दिव्यस्तम्भशतकीर्णान्स्वर्गैः देवसभोपमान् ॥ जाम्बूनदमयाञ्जुत्रान्सर्वरत्नविभूषितान् ॥ १५ ॥ दिव्यध्वजपताकाढ्यान्देवगन्धर्वपालितान् ॥ चन्द्रसूर्यप्रतीकाशान्प्रासादाङ्कारय प्रभो ॥ १६ ॥

रमणीयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यदि महोदयिर्भूमिं दास्यति तर्हि उत्कृष्णा पुरी स्यादिति योजना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चअशशसोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ४९ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कृत्वा तु संकल्पं वैनतेयोथ केशवम् ॥ प्रणम्य शिरसा ताभ्यां निषसाद कृतासनः ॥ १७ ॥ कृष्णोपि रामसहितो विचि-
न्य हितमोरितम् ॥ प्रकाशं कर्तुं कामौ तौ विमृज्य विनतात्मजम् ॥ १८ ॥ सङ्कृत्य विधिवद्भजन्महाह्वरभूषणैः ॥ मोदते सुखिनौ तत्र सुरलोकं
यथामरौ ॥ १९ ॥ तस्य तद्भवनं श्रुत्वा भोजराजो महायशः ॥ कृष्णं ह्येहेन विम्रधं वभाषे वचनामृतम् ॥ १२० ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां
नन्दिवर्द्धन ॥ श्रूयतां वचनं त्वाद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥ २१ ॥ त्वया विहीनास्सर्वे स्म न शक्तास्तुखमासितुम् ॥ पुरेस्मिन्विषयान्ते वा पति-
हीना इव स्त्रियः ॥ २२ ॥ त्वत्सनाथा वयं तात त्वद्बाहुदलमाश्रिताः ॥ विभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥ २३ ॥ विजयाय यदुश्रेष्ठ य-
त्र यत्र गमिष्यसि ॥ तत्र त्वं सहितोस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ॥ २४ ॥ तस्य राज्ञो वचश्श्रुत्वा सस्मितं देवकसुतः ॥ यथेष्टं भवतामद्य तथा क-
र्तौस्म्यसंशयम् ॥ १२५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मन्त्रोदाहरणे रुक्मिणस्वयंवरे राजेन्द्राभिषेचनसमाप्तिर्नाम पञ्चपञ्चाश-
तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्कथ कालस्य सभ्यांस्तन्यदुसंसदि ॥ वभाषे पुण्डरीकाक्षो हेतुमद्रक्ष्यमुत्तमम् ॥ १ ॥ या-
दवानामियं भूमिर्मथुरा राष्ट्रमालिनी ॥ वयं चैवेह संभूता व्रजे च परिषर्द्धिताः ॥ २ ॥ तदिदानीं गतं दुःखं शत्रवश्च पराजिताः ॥ नृपेषु जनितं वैरं
जरासधेन विग्रहः ॥ ३ ॥ बाहनानि च नस्मान्ति पादांतं चाप्यनन्तकम् ॥ रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि च बहूनि च ॥ ४ ॥ इयं च माथुरी भू-
मिरल्पा गम्या परस्य तु ॥ वृद्धिश्चैव परास्माकं बलतो मित्रतस्तथा ॥ ५ ॥ कुमारकोटयो याश्चमाः पदार्तानि गणाश्च ये ॥ एषामपीह वसतां
संमर्दमुपलक्षये ॥ ६ ॥ अत्र नो रोचते मह्यं निवासो यदुपुङ्गवाः ॥ पुरीं निवेशयिष्यामि मम तत्क्षन्तुमर्हथ ॥ ७ ॥ एतद्वदुत्तमं वो ममाभि-
प्रायजं वचः ॥ भवाय भवतां काले यदुक्तं यदुसंसदि ॥ ८ ॥ तमृचुर्यादवास्सर्वे हृष्टेन मनसा तदा ॥ साध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय
वै ॥ ९ ॥ ततस्संमन्त्रयामासुर्वृणयो मन्त्रमुत्तमम् ॥ अवध्योसौ कृतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्वलम् ॥ १० ॥ कृतस्सैन्यक्षयश्चापि महानिह नरा-
धिपैः ॥ बहुलानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ॥ न शक्यामो ह्यतस्तेषामपयानेभन्मतिः ॥ ११ ॥

पट्पञ्चाशत्तमेऽध्याये द्वावतिविश्लेषा ॥ हेतुमद्रुच आताप्य मथुराचलनं हरः ॥ १ ॥ कस्यचिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

राजा जरासंधः सकलयवनः कालयवनं महिनः ॥ १२ ॥ इदम् अश्वमेधाभिवादिपयोक्तम् अपयानं प्रतिपदिंशं शरणीचक्रुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
सूतैः प्लुतैः आज्ञासाक्षादुत्पत्तिभिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तस्मिन्श्चैवान्तरे राजा सकलयवनस्तदा ॥ मन्थेन तद्वियेनैव मथुरामभ्युपापागत ॥ १२ ॥ ततो जरासंघवले दुर्निवार्यमभूत्तदा ॥ ते कालयवनं
चैव श्रुत्वेदं प्रतिपदिरे ॥ १३ ॥ केशवः पुनरवाह यादवात्मन्यमंगः ॥ अयं हि यमः पुण्या नियासम्भयलानुगाः ॥ १४ ॥ ततो निश्क्रमुः सर्वे
यादवाः कृष्णशासनान् ॥ ओवा इव समुद्रस्य वलयप्रतिनादिनाः ॥ १५ ॥ मंथन् न कलत्राणि नमुदवपुगमाः ॥ समव्रज्यैर्जितै रथैरश्वैश्च दं
शितैः ॥ १६ ॥ आहत्य दुन्दुर्भासवै स्वजनान्निवाच्याः ॥ निययुर्गदयः सर्वे मथुरामपहाय वै ॥ १७ ॥ म्यन्दनः काञ्चनापीडमत्तैश्च वरवारणैः ॥
सूतैः प्लुतैश्च तुरगैः कशापाणिप्रणादिनैः ॥ १८ ॥ स्यानि नलाग्राणि सोभयन्तः प्रकर्षिणः ॥ प्रन्यङ्मुखा ययुर्दद्या वृजयो भरतर्षभ ॥ १९ ॥
ततो मुख्यतमास्सवै यादवा रणकोविदाः ॥ अनीकाग्राणि कर्षन्तो नापुंद्रवपुगमाः ॥ २० ॥ ते स्म नानालनाचित्रं नालिकेरवनयुतम् ॥ कीर्णं
नागवलैः कान्वं केतकीखण्डमण्डितम् ॥ २१ ॥ नालपुत्रागवक्रुलद्राक्षसगणं कञ्चित ॥ अत्रपं सिन्धुराजस्य प्रपेत्यदुपुङ्गवाः ॥ २२ ॥ ते तत्र
रमणीयेषु विषयेषु सुखाप्रियाः ॥ मुमुदुर्यादवास्सर्वे देवास्त्वगता इव ॥ २३ ॥ पुरास्तु विचिन्वन्तः कृष्णस्तु परवारहा ॥ ददर्श विपुलं देशं
सागरेणोपशोभितम् ॥ २४ ॥ वाहनानां हितं चैव सिकतानामृत्तिकम् ॥ पुरलक्ष्णसंपन्नं कृतान्स्पदमिव श्रिया ॥ २५ ॥ सागरानिलसंवीतं साग-
राब्जुनिपवितम् ॥ विषयं सिन्धुराजस्य शोभितं पुरलक्ष्णैः ॥ २६ ॥ तत्र रवतको नाग पर्वतो नातिदूरतः ॥ मन्दरोदारशिखरस्सर्वतोभिविराजते
॥ २७ ॥ तत्रैकलव्यसंवासो द्रोणेनाध्युपितश्चिरम् ॥ प्रभूतपुरुरोपेतस्सर्वस्त्वस्माकुलः ॥ २८ ॥ विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञस्सुनिर्मिता ॥ नाम्ना
द्वारवती नाम स्वायत्ताष्टादोपमा ॥ २९ ॥ केशवेन मतिस्तत्र पुर्यथै विनिवेशिता ॥ निवेशं तत्र सैन्यानां रोचयन्ति स्म यादवाः ॥ ३० ॥ ते
रक्तमूर्यदिवसे तत्र यादवपुङ्गवाः ॥ सेनापालाश्च संचक्रुस्त्वक्रान्वावाशनिवेशनम् ॥ ३१ ॥ श्रुवाय तत्र न्यवसत्केशवस्सह यादवैः ॥ देशे
पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः ॥ ३२ ॥

॥ २८ ॥ अष्टादोपमा शारिकाफलतुल्या दीर्घचतुरस्रद्वयसंबन्धवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ मतिः इच्छा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

वास्तूनि गृहाणि निर्ममे विष्कृत्वा न मनसा संकल्पमात्रेण ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पट्यश्चाशमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ रागाश्चाशमे-
 स्मिन्मुचुकुन्ददशा हरिः ॥ यवनं धातयामास मानयन् शंकरं वरम् ॥ १ ॥ भावयति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ दारान्विदमानानपि न
 तस्यास्तु विधिवन्नाम वास्तूनि च गदाग्रजः ॥ निर्ममे पुरुषश्रेष्ठे मनसा यादवोत्तमः ॥ ३३ ॥ एवं द्रासवतीं चैव पुरीं प्राप्य सवान्धवाः ॥ सुखिना
 न्यवसत्राजन्स्वर्गे देवगणा इव ॥ ३४ ॥ कृष्णोपि कालयवनं ज्ञात्वा केशिनिपूदनः ॥ जरासंघभयाच्चैव पुरीं द्वाश्वतीं ययौ ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभा-
 रते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वाश्वतीप्रयाणं नाम पट्यश्चाशमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगपञ्छेत्तुमिच्छा-
 मि विस्तरेण महात्मनः ॥ चरितं वासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्य धीमतः ॥ १ ॥ किमर्थं च पारित्यज्य मथुरां मधुसूदनः ॥ गव्यदेहास्य फकुदं धाम ल-
 क्ष्म्याश्च केवलम् ॥ २ ॥ शृङ्गं पृथिव्यास्स्वाल्क्ष्यं प्रभूतधनधान्यवत् ॥ आर्याद्व्यजलभूयिष्ठमपि यष्टानवरोत्तमम् ॥ ३ ॥ अशुद्धैव दशाहस्त्यक्त्वा-
 न्द्रिजसत्तम ॥ स कालयवनश्चापि कृष्णे किं प्रत्यपद्यत ॥ ४ ॥ द्राकां च समासाद्य वारिधुर्गं जगार्दनः ॥ किं चकार भद्राणां दुर्महायोगी महातपाः ॥
 ५ ॥ किं वीर्यं कालयवनः केन जातश्च वीरवान् ॥ यमसद्वं समालक्ष्य व्यपयातो जनार्दनः ॥ ६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णानामन्धकानां
 च गुरुगौर्यो महामनाः ॥ ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा न स्म दारात्स विन्दति ॥ ७ ॥ तथाहि वर्तमानं तमूर्ध्वरेतसमव्ययम् ॥ इयाजोभे शस्तवान्गार्यमपु-
 मानिति राजनि ॥ ८ ॥ सोमिशस्तस्तदा राजन्नगरे त्वजितं जये ॥ अलिप्तस्तु स्त्रियं चैव तपस्तेषु सुदारुणम् ॥ ९ ॥ ततो द्वाहसवर्षाणि साय-
 श्रूर्णमभक्षयत् ॥ आराधयन्महादेवमचित्त्यं शूलपाणिनम् ॥ १० ॥ रुद्रस्तस्यैव वरं प्रादात्समर्थं शुधि निग्रहे ॥ कृष्णानामन्धकानां च सर्वतेजोमयं
 सुतम् ॥ ११ ॥ ततश्शुश्राव तं राजा यवनाधिपतिर्वरम् ॥ पुत्रप्रसवजं देवादपुत्रः पुत्रकामिता ॥ १२ ॥ स नृपस्तमुपानय्य सान्त्वयित्वा द्विजेत-
 मम् ॥ तं घोषमध्ये यवनो गोपस्त्रीषु समासृजत् ॥ १३ ॥ गोपालो त्वप्सरास्तत्र गोपस्त्रीवेषवर्धारणां ॥ धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्वरमच्युतम् ॥
 १४ ॥ मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः ॥ स कालयवनो नाम जज्ञे शूरां महाबलः ॥ १५ ॥

विन्दति नाभ्यगच्छत् ॥ ७ ॥ राजनि राजसमायाम् ॥ ८ ॥ अलिप्तम् अनिच्छन् कोपेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पुत्रस्य कामिता कामयिता ॥ १२ ॥ तं गार्ग्यम् उपानय्य
 स्वगृहमाप्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ मानुष्यां मानुषीरुपायामप्सरसि भार्यायां आर्यावद्वर्तमानायाम् ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ श्लोकार्थं विवक्षितं वदन्त्येव श्रुत्वा ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ ३९ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
वैरयान्तं विधित्सन्तु वासुदेवो महायज्ञः ॥ निवेद्य द्वारकां राजन्वृणीनाश्चास्य चैव ह ॥ ३९ ॥ पदातिः पुरुषव्याघ्रो बाहुप्रहरणस्तदा ॥ आज-
गाम महावीर्यो मथुरां मधुसूदनः ॥ ४० ॥ तं दृष्ट्वा निर्ययौ हृष्टस्स कालयवनो रुषा ॥ प्रेक्षापूर्वं च कृष्णोपि निश्चक्रे महाबलः ॥ ४१ ॥ अथा-
न्वगच्छद्गोविन्दं जिघृक्षुर्वनेश्वरः ॥ नचैनमशक्रद्राजा ग्रहीतुं योगधर्मिणम् ॥ ४२ ॥ मान्धातुस्तु सुतो राजा मुचुकुन्दो महायज्ञः ॥ पुरा देवा-
सुरे युद्धे कृतकर्मा महाबलः ॥ ४३ ॥ वरेण च्छन्दितो देवैर्विद्रामेव ग्रहीतवान् ॥ शान्तस्य तस्य वागेवं तदा प्रादुरभूत्किल ॥ ४४ ॥ प्रसुप्तं बोध-
येद्यो मां तं दहेयमहं सुराः ॥ चक्षुषा क्रोधदीप्तेन एवमाह पुनः पुनः ॥ ४५ ॥ एवमस्त्विति तं शक उवाच त्रिदशैस्सह ॥ स सुरैरभ्यनुज्ञात अ-
द्विराजमुपागमत् ॥ ४६ ॥ स पर्वतगुहां कांचित्प्रविश्य श्रमकार्षितः ॥ सुष्वाप कालमेतं वै यावत्कृष्णस्य दर्शनम् ॥ ४७ ॥ तत्सर्वं वासुदेवाय ना-
रदेन निवेदितम् ॥ वरदानं च देवेभ्यस्तेजस्तस्य च भूपते ॥ ४८ ॥ कृष्णोनुगम्यमानश्च तेन म्लेच्छेन शत्रुणा ॥ तां गुहां मुचुकुन्दस्य प्रविवेश
विनीतवत् ॥ ४९ ॥ शिरःस्थाने तु राजर्षेर्मुचुकुन्दस्य केशवः ॥ संदर्शनपथं त्यक्त्वा तस्थौ बुद्धिमतां वरः ॥ ५० ॥ अनुप्रविश्य यवनो ददर्श
पृथिवीपतिम् ॥ स तं सुप्तं कृतान्ताभमाससाह मुहुर्मतिः ॥ ५१ ॥ वासुदेवं तु तं मत्वा घट्टयामास पार्थिवम् ॥ पादेनात्मविनाशाय शूलभः पावकं
यथा ॥ ५२ ॥ मुचुकुन्दस्तु राजर्षिः पादस्पशेप्रबोधितः ॥ निद्राच्छेदेन चुक्रोध पादस्पशेन तेन च ॥ ५३ ॥ संस्मृत्य स वरं शक्रादेवैक्षत तम-
प्रतः ॥ स हृष्टमात्रः क्रोधेन संप्रजज्वाल सर्वशः ॥ ५४ ॥ दृढाह पावकस्तं तु शुष्कं वृक्षमिवाशनिः ॥ क्षणेन कालयवनं नेत्रतेजोविनिर्गतिः ॥ ५५ ॥
तं वासुदेवश्श्रीमन्तं चिरसुप्तं नराधिपम् ॥ कृतकार्यैर्ब्रवीद्धीमानिदं वचनमुत्तमम् ॥ ५६ ॥ राजंश्चिरप्रसुप्तोसि कथितो नारदेन मे ॥ कृतं मे शुभह-
त्कार्यं स्वस्ति तेस्तु व्रजान्यहम् ॥ ५७ ॥ वासुदेवमुपालभ्य राजा हसं प्रमाणतः ॥ परिष्कृतं युगं मेने कालेन महता तदा ॥ ५८ ॥ उवाच राजा
गोविन्दं को भवान्किमिहागतः ॥ कश्च कालः प्रसुप्तस्य यदि जानासि कथ्यताम् ॥ ५९ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ सोमवंशोद्भवो राजा ययातिर्नाम
नाहुपः ॥ तस्य पुत्रो यदुज्येष्ठश्चत्वारोऽन्ये यवीयसः ॥ ६० ॥ यदुवंशात्समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विभो ॥ वासुदेवं विजानीहि नृपते त्वामिहागतम् ॥
॥ ६१ ॥ त्रेतायुगे प्रसुप्तोसि विदितो मेसि नारदात् ॥ इदं कालियुगं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते ॥ ६२ ॥
॥ ५९ ॥ चत्वारः तुर्वसुर्दुर्हनुः पुरुरिति । यवीयसो यवीयांसः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इति श्रीहर्षिर्गोविन्दो विष्णुपर्वणि दीक्षायां सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥ अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्याये सप्तपञ्चाशत्तमः ॥
 द्वारकानिविशेषान्यो हरिस्तन विनिर्ममे ॥ १ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ गेहिण्याम् गोहिणीमक्षेत्रे श्रेष्ठ अहनि मन्ववामरे । शनो हि मुसमारभं कृतवानीयः स्यसम् । इति
 मम शत्रुस्तथा दुग्धो देवदत्तवरो नृप ॥ अवध्यो यो मया संस्ये भवेद्वर्षशतरपि ॥ ६३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तस् त्तु कृष्णेन निर्जणा-
 म गृहमुखात् ॥ अन्वयिमानः कृष्णेन कृतक्रायेण धीमता ॥ ६४ ॥ ततो ददृशं पृथिवीमावृतौ हस्वकैर्नरैः ॥ स्तल्पोत्साहैरल्पबलेरल्पवैर्यपराक्र-
 मैः ॥ परेणाधिष्ठितं चैव राज्यं केवलमात्मनः ॥ ६५ ॥ ग्रीत्या विमृज्य गोविन्दं श्रविशं महद्भनम् ॥ हिमवन्तमगाद्राजा तपसे धृतमानसः ॥ ६६ ॥
 ततस्त तप आस्थाय विनिर्मुच्य कलेवरम् ॥ आरुरोह दिवं राजा कर्मभिस्त्वेवैर्जिताशुभैः ॥ ६७ ॥ वासुदेवोपि धर्मात्मा उपायेन महामनः ॥
 यातयित्वात्मनश्शत्रुं तत्सैन्यं प्रत्यपद्यत ॥ ६८ ॥ प्रभूतरथहस्त्यश्ववर्मशस्त्राधुवध्वजम् ॥ आदायोपययौ धीमान्स सैन्यं निहतेश्वरम् ॥ ६९ ॥
 निवेदयामास ततो नराधिपे तदुग्रसेने प्रतिपूर्णमानसः ॥ जनार्दनो द्वारवर्ती च तां पुरीमशोभयतेन धेनून् भूरिणा ॥ ७० ॥ इति श्रीमहाभारते सि-
 लेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कालयवनवधो नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले
 भास्करे उदिते तदा ॥ कृतजाप्यो हृषिकेशो वनान्ते निपसाद ह ॥ १ ॥ परिचक्राम तं देशं दुर्गस्थानदिदृक्षया ॥ उपतस्थुः कुलप्राशया यादवा
 यदुनन्दनम् ॥ २ ॥ रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे स्वस्ति वाच्य द्विजोत्तमान ॥ पुण्याहवोपविषुर्दुर्गस्यारब्धवान्क्रियाम् ॥ ३ ॥ ततः पङ्कजपत्राक्षो यादवा-
 न्केशिसूदनः ॥ प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवान्वृत्रिपुर्यथा ॥ ४ ॥ कालियतेयं मया भूमिः पश्यच्च देवसङ्गवत् ॥ नाम चास्याः कृतं पुर्याः ख्यातिं यदुप-
 यास्यति ॥ ५ ॥ इदं द्वारवर्ती वाम पृथिव्यां निर्मिता मया ॥ भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्यवामरावती ॥ ६ ॥ तान्येवास्याः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि
 च ॥ चत्वारत्राजमार्गाश्च सम्यगन्तःपुराणि च ॥ ७ ॥ देवा इवात्र मोदन्तु भवन्तो विगतज्वराः ॥ वाधमाना रिपूनुग्रानुग्रसेनपुरोगमाः ॥ ८ ॥ गृह्यन्तां
 वेदमवास्तूनि कलयन्तां त्रिकचत्वराः ॥ मयिन्तां राजमार्गाश्च प्रासादस्य च या गतिः ॥ ९ ॥ प्रेष्यन्तां क्षितिपुख्यानां युक्तानां वेदमकर्मसु ॥
 नियुज्यन्तां च देशेषु प्रेष्यकर्मकरा जनाः ॥ १० ॥ एवमुक्ते तु यदवो गृहसंग्रहतत्पराः ॥ यथानिवेशं संदृष्टाश्चक्रुर्वस्तुपरिग्रहम् ॥ ११ ॥
 वचनात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ त्रिकं तिसृभिः अट्टपङ्क्तिभिः कल्पितं त्रिकोणं त्रिकम् चत्वरं चतसृश्वितुरङ्गं तदेव राजमार्गः द्वाभ्यां पण्यपङ्क्तिभ्यां क-
 ल्पितदीर्घस्थारूपः ॥ ९ ॥ शिल्पिमुख्यानां आह्वयका इति शेषः ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ स्थपतीन् वास्तुकर्मज्ञान् सूत्रधारान् ॥ १३ ॥ संस्कारान् कटकबुद्धासनावधारादीन् ॥ १५ ॥ ब्रह्मादीनां, द्वारे पितामहं विद्यादित्यादिशास्त्रोक्तानां गृहबलिदवतानाम् ॥ १६ ॥ चतुर्द्वानीति गृहे देवाः शुद्धाश्चादयस्तद्वन्ति तांश्च तत्तत्स्थापनपूर्वकं पूजयेदित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सूत्रहस्तास्ततो मानं चकुर्यादवसत्तमाः ॥ पुण्येहानि महाराज द्विजातीनिभिपूज्य च ॥ १२ ॥ वास्तुदैवतकर्मणि विधिना कारयन्ति च ॥ स्थपती-
नथ गोविन्दस्तत्रोवाच महामतिः ॥ १३ ॥ अस्मदर्थे सुविहितं क्रियतामत्र मन्दिरम् ॥ विविक्षतचत्वरपथं मुनिविष्टेद्वैवतम् ॥ १४ ॥ ते तथेति महाबाहुमुक्त्वा स्थपतयस्तदा ॥ दुर्गकर्माणि संस्कारानुपकल्प्य यथाविधि ॥ १५ ॥ यथान्यायं निर्मिमेरे दुर्गणायतनानि च ॥ स्थानानि निदु-
शुश्चात्र ब्रह्मादीनां यथाक्रमम् ॥ १६ ॥ अपामग्नेसुरेशस्य दपदोलूखलस्य च ॥ चातुर्द्वानि चत्वारि द्वाराणि निदधुश्च ते ॥ १७ ॥ शुद्धाक्षैर्मन्द-
भ्रष्टादं पुष्पदन्तं तथैव च ॥ तेषु वेदमसु युक्तेषु यादवेषु महात्मसु ॥ १८ ॥ पुर्याः क्षिप्रं निवेशार्थं चिन्तयामास माधवः ॥ तस्य देवान्यिता बुद्धि-
र्विमलाक्षिप्रकारिणी ॥ १९ ॥ पुर्याः प्रियकरी सा वै यदूनमभिवाद्भिनी ॥ शिलिपसुर्यस्तु देवानां प्रजापतिस्तुतः प्रभुः ॥ २० ॥ विश्वकर्मा स्वमत्या
वै पुरीं संस्थापयिष्यति ॥ मनसा समनुध्याय तस्यागमनकारणात् ॥ त्रिदशाभिमुखः कृष्णो विविक्ते समपद्यत ॥ २१ ॥ तस्मिन्नेव ततः काले
शिल्याचार्यो महामतिः ॥ विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठः कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः ॥ २२ ॥ विश्वकर्मोवाच ॥ शूक्रेण प्रेषितः क्षिप्रं तव विष्णो वृत्तव्रत ॥ किं-
करस्समनुप्राप्तश्शाधि मां किं करोमि ते ॥ २३ ॥ यथासौ देवदेवो मे शंकरश्च यथाव्ययः ॥ तथा त्वं देवान्यो मे विशेषो नास्ति वः प्रभो ॥ २४ ॥
त्रैलोक्यज्ञापिकां वाचमुत्सृजस्व महाभुज ॥ एपोस्मि परिदृष्टार्थः किं करोमि प्रशाधि माम् ॥ २५ ॥ श्रुत्वा विनितं वचनं केशवो विश्वकर्मणः ॥
प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंसारिरतुलं वचः ॥ २६ ॥ श्रुतार्थो देवगुह्यस्य भवान्यत्र वयं स्थिताः ॥ अवश्यं त्विह कर्तव्यं सदनं मे सुरोत्तम ॥ २७ ॥ तदिदं
पूः प्रकाशार्थं निवेश्या मयि सुव्रत ॥ मत्प्रभावानुरूपैश्च गृहैश्चैवं समन्ततः ॥ २८ ॥ उत्तमा च पृथिव्यां वै यथा स्वर्गैरावती ॥ तथेयं हि त्वया
कार्या शक्तो ह्यसि महामते ॥ २९ ॥ मम स्थानमिदं कार्यं यथा वै त्रिदिवे तथा ॥ मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्या यदुकुलस्य च ॥ ३० ॥ एव-
मुक्तस्ततः प्राह विश्वकर्मा मतीश्वरः ॥ कृष्णमक्षिप्तकर्मणां देवामित्रविनाशनम् ॥ ३१ ॥

यथा मे ब्रह्मादयो मान्यास्तथा त्वं देवान्यो ब्रह्मादीनां मान्योसि । वः युष्मत्तः पूजायां बहुत्वं विशेषो विशिष्टत्वं नास्ति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रकाशार्थं स्वकौशलस्य
मयि मन्त्रिमितम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ मम स्थानं वैकुण्ठमिदं रहस्यं कार्यम् ॥ ३० ॥ मतीश्वरः मतिप्रतां प्रभुः ॥ ३१ ॥

पुरी पुर्यथा भूमिः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मारुतेन योगेन वायुमर्कौचमश्वमेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्राश्रयनाम्णा श्रध्वन्मन्मालिका
 ॥ ४२ ॥ परिचर्याक्षयं क्षानाद्विहृष्टम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ गां प्रथिषाम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वैश्वोत्तमेषु उच्चैश्चम धनाचिन्ता मेधव्याघ्रा अन्धुर्द्वैत्यथः ॥ ४८ ॥ निचयशा-
 सर्वमेतत्कारिष्यामि यत्त्वयाभिहितं ग्रभो ॥ पुरी त्वियं जनस्यास्य न पराप्ता भविष्यति ॥ ३२ ॥ भविष्यति च विस्तीर्णा वृद्धिरस्यास्तु शोभना ॥
 चत्वारः सागरा ह्यस्यां विचरिष्यन्ति क्षपिणः ॥ ३३ ॥ यदाच्छेत्सागरः किञ्चिदुत्कृष्टमपि तोयराह ॥ ततस्स्वायतलक्षण्या पुरी स्यात्पुरुषोत्तम
 ॥ ३४ ॥ एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रागेव कृतनिश्चयः ॥ सागरं सारितां नाशमुवाच वदतां वरः ॥ ३५ ॥ समुद्र दश च द्वे च योजनानि जलाशये ॥
 प्रतिसंह्रियतामात्मा यद्यस्ति मयि मान्यता ॥ ३६ ॥ अवकाशो त्वया दत्तो पुरीयं मामकं बलम् ॥ पर्याप्तविषया स्या समग्रं विसर्हिष्यति ॥ ३७ ॥
 ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नदनर्दापतिः ॥ स मारुतेन योगेन उत्तमसर्गं जलाशयम् ॥ ३८ ॥ विश्वकर्मा ततः प्रीतः पुर्यास्संलक्ष्य वास्तु तन् ॥
 गोविन्दे चैव सन्मानं कृतवात्सागरस्तदा ॥ ३९ ॥ विश्वकर्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम् ॥ अद्यप्रभृति गोविन्द सर्वे समाधिराहृत ॥ ४० ॥
 मनसा निर्मिता चेयं मया पूः प्रवरा विभो ॥ अचिरं कालेन गृहसंवायमालिनी ॥ ४१ ॥ भविष्यति पुरी स्या सुद्धारा प्राश्रयतोराणा ॥ चयाद्वा
 लककेयूरा पृथिव्यां ककुदोपमा ॥ ४२ ॥ अन्तःपुरं च कृष्णस्य परिचर्याक्षयं महत् ॥ चकार तस्यां पुर्यां वै देशे त्रिदशपूजिते ॥ ४३ ॥ तत-
 स्सा निर्मिता कान्ता पुरी द्वारावती तदा ॥ मानसेन प्रयत्नेन वज्रवती विश्वकर्मणा ॥ ४४ ॥ विधानविहितद्वारा प्राकारवरशोभिता ॥ परिखाचयसे-
 गुता साद्वप्राकारतोरेणा ॥ ४५ ॥ कान्तनारीनरगणा वर्णिभरुपशोभिता ॥ नानापथशणकपर्णा खेचरीव च गां गता ॥ ४६ ॥ प्रपावर्षाप्रसन्नोद्वा-
 उद्यौनैरुपशोभिता ॥ समन्ततस्संवृताङ्गी वनितायतेक्षणा ॥ ४७ ॥ समृद्धचत्वरवती वेद्मोत्तमवनाचिता ॥ स्थयाकोटिसहस्राब्द्या शुभ्रराजपथा-
 त्तरा ॥ ४८ ॥ भूषयन्ती समुद्रं सा स्वर्गमिन्द्रपुरी यथा ॥ पृथिव्यां सर्वज्ञानमेका निचयशालिनी ॥ ४९ ॥ सुराणामपि सुशेना सामन्तशोभका-
 रिणी ॥ अप्रकाशं तदाकाशं प्रासादैरुपकुर्वति ॥ ५० ॥ पृथिव्यां पृथुराष्ट्रायां जनौघप्रतिनादिता ॥ औषेथ वारिराजस्य शिशिराकृतमास्ता
 ॥ ५१ ॥ अनुपोषवैनः कान्तैः कान्त्या जनमनोहरा ॥ सतारका द्यौरिव सा द्वारका प्रत्यराजत ॥ ५२ ॥ प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन
 संवृता ॥ हिरण्यप्रतिवर्णैश्च गृहैर्गम्भीरानिस्सर्वनैः ॥ ५३ ॥

लिनी समृद्धिनी ॥ ४९ ॥ सुशेना पुण्याधिपसती ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

उदग्रवैत्युच्चसौधैः उपावृतः छायया पिहितः महापथो यस्यां सा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अनशितं निरञ्जम् ॥

शुभ्रमेघप्रतीकाशैर्द्रास्सौधैश्च शोभिता ॥ क्वचित्क्वचिदुदग्रैरुपावृतमहापथा ॥ ५४ ॥ तामावसत्पुरीं कृष्णस्सर्वे यादवनन्दनाः ॥ अभिप्रेतजनकीर्णा
सोमः खमिव भासयन् ॥ ५५ ॥ विद्वकर्मो च तां कृत्वा पुरीं शक्रपुरीमिव ॥ जगाम त्रिदिवं देवो गोविन्देनाभिपूजितः ॥ ५६ ॥ भूयश्च बुद्धिरभ-
वत्कृष्णस्य विदित्तात्मनः ॥ जनानिमान्धनौषैश्च तर्पयेयमहं यदि ॥ ५७ ॥ स वै श्रवणसंस्पृष्टं निधीनामुत्तमं निधिम् ॥ शङ्खमाह्वयतोपेन्द्रो निशि
स्वे भवने प्रभुः ॥ ५८ ॥ स शङ्खः केशवाहानं ज्ञात्वा हि निधिराट् स्वयम् ॥ आजगाम समीपं वै तस्य द्वारवतीपतेः ॥ ५९ ॥ स शङ्खः प्राञ्जलिभू-
त्वा विनयाद्वर्णि गतः ॥ कृष्णं विज्ञापयामास यथा वै श्रवणं तथा ॥ ६० ॥ भगवन्किं मया कार्यं सुराणां वितरक्षिणा ॥ नियोजय महाबाहो य-
त्कार्यं यदुनन्दन ॥ ६१ ॥ तमुवाच हृषीकेशशङ्खं शुद्धकमुत्तमम् ॥ जनाः कृशधना येस्मिस्तान्धनेनाभिपूरय ॥ ६२ ॥ नेच्छाम्यनशितं द्रष्टुं
कृशं मलिनमेव च ॥ देहीति चैव याचन्तं नगर्यां निर्द्धनं नरम् ॥ ६३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ गृहीत्वा शासनं मूर्ध्ना निधिराट् केशवस्य ह ॥
निधीनाज्ञापयामास द्वारवत्यां गृहे गृहे ॥ ६४ ॥ धनौषैरभिवर्षच्च चक्रुस्सर्वे तथा च ते ॥ नाधनो विद्यते तत्र क्षीणभाग्यापि वा नरः ॥ ६५ ॥
कृशो वा मलिनो वापि द्वारवत्यां कथञ्चन ॥ द्वारवत्यां पुरि पुरा केशवस्य महात्मनः ॥ ६६ ॥ चकार वायोराह्वानं भूयश्च पुरुषोत्तमः ॥ तत्रस्थ
एव भगवान्यादवानां प्रियंकरः ॥ ६७ ॥ प्राणयोनिरस्तु भूतानामुपतस्थे गदाधरम् ॥ एकमासीनमेकान्तं देवशुद्धधरं प्रभुम् ॥ ६८ ॥ किं मया देव
कर्तव्यं सर्वेनाशुगामिना ॥ यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ ॥ ६९ ॥ तमुवाच ततः कृष्णो रहस्यं पुरुषो हरिः ॥ मारुतं जगतः प्राणं ऋषिणं
समुपस्थितम् ॥ ७० ॥ गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य सहामरैः ॥ सभां सुधर्मादाय देवेभ्यस्त्वमिहानय ॥ ७१ ॥ यादवा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च
सहस्रशः ॥ तस्यां विशुरेते वै नतु या कृत्रिमा भवेत् ॥ ७२ ॥ या ह्यक्षया सभा रम्या कामगा कामरूपिणी ॥ सा यदुन्धारयेत्सर्वान्यथैव त्रिदशा-
स्तथा ॥ ७३ ॥ संगृह्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ वायुरात्मोपमगतिर्जगाम त्रिदिवालयम् ॥ ७४ ॥ सोऽनुमान्य सुरान्सर्वान्कृष्णवाक्यं निवेद्य
च ॥ सभां सुधर्मादाय पुनरायान्महीतलम् ॥ ७५ ॥ सुधर्माय सुधर्मां तां कृष्णयाक्लिष्टकारिणे ॥ देवो देवसभां दत्त्वा वायुरन्तरर्थायत ॥ ७६ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ काश्यं मान्दीर्घनिम् ॥ ८० ॥ श्यामगन्धोर्मि वधप्रमाणान् । उक्तयो वामद्वयश्च कङ्को विप्रयुतेन च ॥ श्यामलकश्चिद्वकथ्येव गदः मय्यहं पयः च ॥
 बलशत्रुः पृथुश्चैव मन्त्रेष्वप्यन्तरा द्योति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ अयकोनपष्टिर्नम
 द्वारवत्यास्तु सा मध्ये केशवेन निवेशिता ॥ सुधर्मा यदुमुल्यानां देवानां त्रिदिवं यथा ॥ ७७ ॥ एवं दिव्यैश्च भोगैश्च जलजैश्चाव्ययो हरिः ॥ द्वयोरले-
 करोति स्म पुरीं स्वां प्रमदाग्निवा ॥ ७८ ॥ मया द्वाञ्चैव रांचक्र श्रेणीश्च प्रकृतीस्तथा ॥ चलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतींशोस्तथैव च ॥ ७९ ॥ उग्रसेनं नरपतिं
 काश्यं चापि पुरोहितम् ॥ सेनापतिमनाध्याष्टं विकट्टं मन्त्रिपुङ्गवम् ॥ ८० ॥ यादवानां कुलकरास्थविरादृश तत्र वै ॥ मतिमान्त्थापयामास
 सर्वकार्येष्वनन्तरान् ॥ ८१ ॥ रथेष्वतिरथो यत्ता दारुकः केशवस्य वै ॥ योधमुख्यश्च याधानां प्रवरस्तात्यकिः कृतः ॥ ८२ ॥ विधानमेवं कृ-
 त्वाथ कृष्णः पुर्यामनिन्दितः ॥ सुमुदे यदुभिस्साद्धं लोकप्रिया महीतले ॥ ८३ ॥ रत्नस्यार्थ कन्यां च रेवतीं शीलसंमताम् ॥ प्रातवान्चलद्वयस्तु
 कृष्णस्यानुमते तदा ॥ ८४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वारावतीनिर्माणं नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरासंघः प्रतापवान् ॥ नृपाजुद्योजयामास चेदिराजप्रियेभ्यः ॥ १ ॥ सुताया भीष्मकस्याथ रुक्मि-
 ण्या रुक्मभूषणः ॥ शिशुपालस्य नृपतेर्विवाहो भविता किल ॥ २ ॥ दन्तवक्त्रस्य तनयं सुवक्रममितौजसम् ॥ सहस्राक्षसं युद्धे मायाशतविशारदम्
 ॥ ३ ॥ पौण्ड्रस्य वसुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलम् ॥ सुदेवं वीर्यसंपन्नं पृथगक्षौहिणपतिम् ॥ ४ ॥ एकलव्यस्य पुत्रं च वीर्यवन्तं महाबलम् ॥
 पुत्रं च पाण्ड्यराजस्य कलिङ्गाधिपतिं तथा ॥ ५ ॥ कृताग्रियं च कृष्णेन वेणुदारिं नराधिपम् ॥ अंशुमन्तं तथा क्राथं श्रुतधर्माणमेव च ॥ ६ ॥
 निवृत्तशत्रुं कालिङ्गं गान्धराधिपतिं तथा ॥ प्रसह्य च महावीर्यं कौशाभ्यधिपमेव च ॥ ७ ॥ भगदत्तो महासेनश्शल्यशाल्यो महाबलः ॥ भूरि-
 श्रवा महासेनः कुन्तिवीर्यश्च वीर्यवान् ॥ स्वयंवरार्थं संग्रास्ता भोजराजनिवेशने ॥ ८ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कस्मिन्देसो नृपो जज्ञे रुक्मी वेदविदां
 वरः ॥ कस्यान्ववाये द्युतिमान्संभूतो द्विजसत्तम ॥ ९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजपेयादवस्यसीद्धिदुर्भो नाम वै सुतः ॥ विन्ध्यस्य
 दक्षिणे पार्श्वे विदुर्भायां न्यवेशयत् ॥ १० ॥

गत्वा कुण्डिनमोजसा ॥ रामो परान्ममासज्य रुक्मिणीमिहहृदि ॥ १ ॥ एतस्मिन्निति । चेदिराजो दमघोषः तस्य प्रियं शिशुपालाख्यपुत्रस्य विवाहस्तदीक्षया ॥ १ ॥ तदेवाह ।
 सुताया इति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निवृत्ताः निष्पचाराः शत्रवो यस्य निवृत्तशत्रुमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्रवादाकर्णनात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुनीथस्य सुनीथपुत्रस्य शिशुपालस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
 सुनीथः सुतं शिशुपालं ददौ तवायं सहकारी भयादिति ॥ २४ ॥ वृष्णीनां दुःखदानिति शेषः ॥ २५ ॥ तत्र निमित्तमाह । जामातेति ॥ २६ ॥ वरयामास जरासंधः सुनीथार्थं
 क्रथकैशिकमुखास्तु पुत्रास्तस्य महाबलः ॥ बभूवुर्वीर्यसंपन्नाः पृथग्वंशकरा नृपाः ॥ ११ ॥ तस्यान्ववाये भीमस्य जह्निरे वृष्णयो नृपाः ॥ क्रथ-
 स्य त्वंशुमान्वंशे भीष्मकः कैशिकस्य तु ॥ १२ ॥ हिरण्यरोमेत्याहुयं दाक्षिणान्येश्वरं नृपाः ॥ अगस्त्यशुभामाशां यः कुण्डिनस्थोन्वशाह्वपः ॥
 ॥ १३ ॥ रुक्मी तस्याभवत्पुत्रो रुक्मिणी च विशांपते ॥ रुक्मी चास्त्राणि दिव्यानि दुमात्प्राप महाबलः ॥ १४ ॥ जामदग्न्यात्तथा रामाद्ब्रह्म-
 मन्त्रमवाप्तवान् ॥ प्रास्पृष्टत स कृष्णेन नित्यमद्भुतकर्मणा ॥ १५ ॥ रुक्मिणी त्वभवद्राजपूषणासदृशी भुवि ॥ चक्रमे वासुदेवस्तां श्रवादेव म-
 हाद्युतिः ॥ १६ ॥ स तथा चाभिलषितश्रवादेव जनार्दनः ॥ तेजोवीर्यबलोपेतस्स मे भर्ता भवेदिति ॥ १७ ॥ तां ददौ नच कृष्णाय द्वेपादु-
 क्मी महाबलः ॥ कंसस्य वधसंतापात्कृष्णायामिततेजसे ॥ याचमानाय कंसस्य द्वेप्योयमिति चिन्तयन् ॥ १८ ॥ चैद्यस्यार्थं सुनीथस्य जरासन्ध-
 स्तु भूमिपः ॥ वरयामास तां राजा भीष्मकं भीमविक्रमम् ॥ १९ ॥ चेदिराजस्य तु वसोरासीत्पुत्रो बृहद्रथः ॥ मगधेषु पुरा येन निर्मितोसौ
 गिरिव्रजः ॥ २० ॥ तस्यान्ववाये जज्ञेसौ जरासंधो महाबलः ॥ वशोरिव तदा यंशे दमघोषोपि चेदिराट् ॥ २१ ॥ दमघोषस्य पुत्रास्तु पञ्च
 भीमपराक्रमाः ॥ भगिन्यां वसुदेवस्य श्रुतश्रवसि जह्निरे ॥ २२ ॥ शिशुपालो दशमीवो रभ्यथोपदिशो बली ॥ सर्वास्त्रकुशला वीरा वीर्यवन्तो
 महाबलाः ॥ २३ ॥ ज्ञातेस्समानवंशस्य सुनीथः प्रददौ सुतम् ॥ जरासंधस्तु सुतवद्दशनं जुगोप च ॥ २४ ॥ जरासंधं पुरस्कृत्य वृष्णिशत्रुं
 महाबलम् ॥ कृतान्यागांसि चैधेन वृष्णीनां चाग्निर्यषिणा ॥ २५ ॥ जामाता त्वभवत्तस्य कंसस्तस्मिन्हते युधि ॥ कृष्णार्थं वैरमभवजरासंधस्य
 वृष्णिभिः ॥ २६ ॥ भीष्मकं वरयामास सुनीथार्थं च रुक्मिणाम् ॥ तां ददौ भीष्मकश्चापि शिशुपालाय वीर्यवान् ॥ २७ ॥ ततश्चैद्यमुपादाय
 जरासंधो नराधिपः ॥ ययौ विदर्भान्सहितो दन्तवक्त्रेण यायिना ॥ २८ ॥ अनुज्ञातश्च पौण्ड्रेण वासुदेवेन धीमता ॥ अङ्गवद्भक्तलिङ्गानां ईश्वरस्स
 महाबलः ॥ २९ ॥ मानयिष्यंश्च तादृक्कमी प्रत्युद्गम्य नराधिपान् ॥ वरया पूजयोपेतांस्तान्निनाय पुरीं प्रति ॥ ३० ॥ पितृजसुः प्रियार्थं च
 रामकृष्णवुभवापि ॥ प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये रथैस्तत्र वलान्विताः ॥ ३१ ॥
 शिशुपालार्थं ॥ २७ ॥ यायिना गच्छता सह सहायेन वा ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

अथकैशिकभर्ता तान्प्रतिगृह्य यथाविधि ॥ पूजयामास पूजहोर्वाहश्चैव न्यवेशयत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रणामादिः प्रक-
 तयुजा रथैर्नन्द्रे देवतायतने शुभे ॥ ३३ ॥ इन्द्राणामर्चयिष्यन्ती कृतकानुक्रमद्वला ॥ दीपमानेन वपुषा वलेन महतावृता ॥ ३४ ॥ तां दृष्टो
 तदा कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थिताम् ॥ रूपेणश्रेण संपन्नां देवतायनचान्तिके ॥ ३५ ॥ वह्नस्व शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव ॥ प्रथिमीम-
 व गम्भीरामुत्थितां पृथिवीतलात् ॥ ३६ ॥ मरिचिमिव सोमस्य साम्यां स्त्रीविग्रहां भुवि ॥ श्रीमिवाग्र्यां विना पद्मं भविष्यां श्रीसहायिनीम् ॥
 कृष्णेन मनसा दृष्टां दुर्निरक्ष्यां सुरैरपि ॥ ३७ ॥ श्यामावदाता सा द्यामान्युश्चानयनक्षणा ॥ तामिष्टनयनापाङ्गी पीनोरुजघनस्तनी ॥ ३८ ॥
 बृहती चारुसर्वाङ्गी तन्वी शशिसितानना ॥ ताम्रतुङ्गनर्था सुहृन्लङ्काञ्जनमूर्धजा ॥ ३९ ॥ अन्यर्थं रूपतः कान्ता पीनश्रोणिपयोधरा ॥ ती-
 क्ष्णशुक्लैस्समैर्दन्तैः प्रभासाद्भिरलंकृता ॥ ४० ॥ अनन्या प्रमदा लोकं रूपेण यशसा श्रिया ॥ रुक्मिणीं रूपिणीं देवीं पाण्डुरक्षामवासिनीं ॥
 ४१ ॥ तां दृष्ट्वा ववृधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनाम् ॥ हविषवानलन्यार्चनस्तन्यां समादधत् ॥ ४२ ॥ रामेण सह निश्चित्य केशवस्तु महा-
 बलः ॥ तत्प्रमाथेऽकरोदुद्धि वृष्णिभिः प्रणिधाय च ॥ ४३ ॥ कृते तु देवताकार्ये निष्कामन्ती सुरालयात् ॥ उन्मथ्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय
 रथोत्तमम् ॥ ४४ ॥ वृक्षमुत्पात्य रामोपि जघानापततः परान् ॥ समनद्यन्त दशहास्तद्वज्रताश्च सर्वशः ॥ ४५ ॥ तं रथैर्विविधाकारैस्समुच्छि-
 तमहाध्वजैः ॥ वाजिभिर्वारणैश्चैव परिवह्महलघुधम् ॥ ४६ ॥ आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरीं प्रति ॥ रामे भारं तमासज्य युयुधाने च
 वीर्यान् ॥ ४७ ॥ अकूरे विपृथौ चैव गदे च कृतवर्माणि ॥ चक्रदेवे सुदवे च सारणे च महाबले ॥ ४८ ॥ निर्वृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूर-
 थे ॥ उग्रसेनात्मजे कङ्के शतद्युमे च केशवः ॥ ४९ ॥ राजाधिदेवे मृदुरे प्रसेने चित्रके तथा ॥ अतिदान्ते बृहर्गो ज्वफल्के सत्यके पृथौ ॥
 ५० ॥ वृष्णयन्त्रकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः ॥ गुरुमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ॥ ५१ ॥ दन्तवक्त्रो जरासंधः शिशुपालश्च वीर्यावान् ॥
 सप्तद्वज निर्ययुः कुब्जा जिवांसन्तो जनार्दनम् ॥ ५२ ॥ अङ्गवङ्गकालिङ्गैश्च सार्द्धं पाण्डूश्च वीर्यावान् ॥ निर्ययौ चेदिराजस्तु आतृभिः स महारथैः
 ५३ ॥ तान् प्रत्यगृह्णन्सरन्धा वृष्णिवीरा महारथाः ॥ संकर्षणं पुरस्कृत्य वासवं मरुतो यथा ॥ ५४ ॥

र्षेण भासमानैः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रमाथे हस्ते प्रणिधाय निवेद्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ युयुधाने सात्यकौ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ कारुणो दन्तवक्रः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ कलापिनः बाणहस्ताः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ बली शिशुपालभ्राता ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

आपतन्तं हि वेगेन जरासंधं महाबलम् ॥ पद्मभिर्विव्याध नाराचैर्युधानो महाभुधे ॥ ५५ ॥ अक्रूरो दन्तवक्रं तु विव्याध नवभिः शरैः ॥ तं प्रत्यावि-
द्धयत्कारुणो बाणैर्दशभिराशुगैः ॥ ५६ ॥ विपृथुः शिशुपालं तु शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥ अष्टभिः प्रत्यविद्धयत्तं शिशुपालः प्रतापवान् ॥ ५७ ॥
गवेपणस्तु चैद्यं तु पद्मभिर्विव्याध मार्गणैः ॥ अतिदान्तस्तथापि बहुहर्गश्च पञ्चभिः ॥ ५८ ॥ प्रतिविव्याध तांश्चैव पञ्चभिः शरैः ॥ जघाना-
श्चांश्च चतुरश्रतुर्भिर्विपृथोः शरैः ॥ ५९ ॥ बृहदुर्गस्य भहेन शिराश्चिच्छेद चारिहा ॥ गवेपणस्य सूतं तु प्राहिणोवमसादनम् ॥ ६० ॥ हताश्वं तु र-
थं त्यक्त्वा विपृथुस्तु महाबलः ॥ आरुरोह रथं शीघ्रं बृहदुर्गस्य वीर्यवान् ॥ ६१ ॥ विपृथोः सारथिश्चापि गवेपणरथं द्रुतम् ॥ आरुह्य जवनान-
श्चान्नियन्तुमुपचक्रमे ॥ ६२ ॥ ते कुद्धाः शरवर्षेण सुनीथं समवाकिरन् ॥ नृत्यन्तं रथभागेषु चापहस्ताः कलापिनः ॥ ६३ ॥ चक्रदेवो दन्तवक्रं
विभेदोरसि पत्रिणा ॥ पडूर्यं पञ्चभिश्चैव विव्याध युधि मार्गणैः ॥ ६४ ॥ ताभ्यां स विद्धो दशभिर्वाणैर्मर्मातिगैः शितैः ॥ ततो बली चक्रदेवं विभेद
दशभिः शरैः ॥ ६५ ॥ पञ्चभिश्चापि विव्याध सोपि दूराद्विदूरस्थम् ॥ विदूरथोपि तं पद्मभिर्विव्याधायौ शितैः शरैः ॥ ६६ ॥ त्रिशता प्रत्यविध्यत्
बली बाणैर्महाबलम् ॥ कृतवर्मा विभेदाजौ राजपुत्रं त्रिभिः शरैः ॥ ६७ ॥ न्यहनत्सारथिं चास्य ध्वजं चिच्छेद सोच्छ्रितम् ॥ प्रतिविव्याध तं
कुद्धः पौण्ड्रः पद्मभिः शिलीमुखैः ॥ ६८ ॥ धनुश्चिच्छेद चापस्य भहेन कृतवर्मणः ॥ निवृत्तशत्रुः कालिङ्गः विभेद निशितैः शरैः ॥ तोमरेणा-
सदेवो तं निर्विभेद कलिङ्गराट् ॥ ६९ ॥ गजेनासाद्य कङ्कस्तु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ॥ तोमरेण विभेदाङ्गं विभेदाङ्गश्च तं शरैः ॥ ७० ॥ चित्रकश्च
श्चफलकश्च सत्यकश्च महारथः ॥ कलिङ्गस्य तथानीकं नाराचैर्विभिदुः शितैः ॥ ७१ ॥ तं निमृष्टद्रुमेणजौ वङ्गराजस्य कुशरम् ॥ जघान रामः
संकुद्धो वङ्गराजं च संयुगे ॥ ७२ ॥ तं हत्वा रथमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् ॥ संकर्षणो जघानैधिरनाराचैः कैशिकान्वहून् ॥ ७३ ॥ पद्मभि-
र्निहत्य कारूपान्महेष्वासान् वीर्यवान् ॥ शतं जघान संकुद्धो भागधानां महाबले ॥ ७४ ॥ निहत्य तान्महाबाहुजरासंधं ततोभ्ययात् ॥
तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्मागधस्त्रिभिः ॥ ७५ ॥ तं विभेदाष्टभिः कुद्धो नाराचैर्मुसलयुधः ॥ चिच्छेद चास्य भहेन ध्वजं हेमपरिचृतम् ॥
॥ ७६ ॥ तद्युद्धमभवद्दोरं तेषां देवासुरोपमम् ॥ मृजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरम् ॥ ७७ ॥

राजपुत्रं पौण्ड्रकवासुदेवसुतम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ निमृष्टेन प्रक्षिप्तेन द्रुमेण निष्पन्नवृक्षेण ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ जुगहू ममावृणोत् ॥ ८१ ॥ अति श्रीहर्षिणं विष्णुमूर्धनि शंकाधामेकोनपटितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ८२ ॥ अथ पट्टिमध्यायं रुक्मिणीं श्रीहर्षिः
 खयम् ॥ जित्वा मुक्त्वाथ वेदमीमयेम इतीयेने ॥ १ ॥ छण्णर्नि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नं रुक्मिणम् ॥ जनार्दनं विद्यामनः ॥
 गजैर्गजा हि संकुद्राः सनिपेतुः सहस्रशः ॥ रथै रथाश्च संख्याः सादिनश्चापि सादिभिः ॥ ७८ ॥ पदातयः पदातौश्च शक्तिचमांसिपाणयः ॥ छिन्द-
 न्तश्चोत्तमाङ्गानि विचेरुयुधि ते पृथक् ॥ ७९ ॥ अर्मानां पात्यमानानां कंचपु महात्मनः ॥ शराणां पततां शब्दः पक्षिणामिव शुश्रुवे ॥ ८० ॥
 भेरीशङ्खमुदङ्गानां वेणूनां च मृधं ध्वनिम् ॥ जुगहू घोषः शस्त्राणां ज्याघोषश्च महात्मनाम् ॥ ८१ ॥ इति श्रीमहाभारते विल्लुपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
 रुक्मिणीहरणं नामैकोनपटितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ८२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णेन द्वियमाणां तां रुक्मी श्रुत्वा तु रुक्मिणीम् ॥ प्रतिज्ञामकरो-
 त्कुद्रः समहं भीष्मकस्य ह ॥ १ ॥ रुक्म्युवाच ॥ अहत्वा युधि गोविन्दजननीयं च रुक्मिणीम् ॥ कुण्डिनं न प्रवेद्यामि सत्यमेतद्वचम्यहम् ॥
 ॥ २ ॥ आस्थाय स रथं वीरः समुदयायुधध्वजम् ॥ ज्वेन प्रययौ कुद्रो वलेन महता वृतः ॥ ३ ॥ तमच्युतुनृपाश्च दक्षिणापथवर्तिनः ॥ क्रोधो-
 शुमाञ्छ्रुतर्वा च वेणुदारिश्च वीर्यवान् ॥ ४ ॥ भीष्मकस्य सुताश्चान्ये रथेन राथिनां वराः ॥ क्रथैकैश्चिमुल्याश्च सर्वे एव महारथाः ॥ ५ ॥ ते गत्वा
 दूरमगवानं सरितं नर्मदामनु ॥ गोविन्दं दृष्ट्युः कुद्राः संहव प्रियथा ल्यितम् ॥ ६ ॥ अवस्थाप्य च तत्सैन्यं रुक्मी मदबलान्वितः ॥ चिकीर्षुद्वयं
 युद्धमभ्यान्मधुमुदनम् ॥ ७ ॥ स विव्याध चतुःपट्या गोविन्दं निशितैः शरैः ॥ तं प्रत्यविध्यत्सतत्या वाणैर्युधि जनार्दनः ॥ ८ ॥ यतमानस्य
 चिच्छेद ध्वजं चास्य महाबलः ॥ जह्वा च शिरः कायात्सारथेस्तस्य वीर्यवान् ॥ ९ ॥ तं कृच्छ्रगतमज्ञाय परिवव्रजुनार्दनम् ॥ दाक्षिणात्या जिघांस-
 न्तो राजानः सर्वे एव हि ॥ १० ॥ तमंशुमान्महाबहुर्विव्याध दशभिः शरैः ॥ श्रुतर्वा पञ्चभिः कुद्रो वेणुदारिश्च सप्तभिः ॥ ११ ॥ ततोऽनुमन्तं
 गोविन्दो विभेदारिस वीर्यवान् ॥ निपसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ॥ १२ ॥ श्रुतर्वणो जघानाथाश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः ॥ वेणुदारध्वजं
 छित्त्वा भुजं विव्याध दक्षिणम् ॥ १३ ॥ तथैव च श्रुतर्वाणं शरैर्विव्याध पञ्चभिः ॥ शिशिरे स ध्वजं श्रान्तो न्यपीद्वज व्यथान्वितः ॥ १४ ॥ मुञ्च-
 न्तः शरवर्षाणि वासुदेवं ततोभ्ययुः ॥ क्रथैकैश्चिमुल्याश्च सर्वे एव महारथाः ॥ १५ ॥ वाणैर्वर्षाणश्च चिच्छेद तेषां युधि जनार्दनः ॥ जघान चैषां
 संख्यः पतमानश्च ताञ्छरान् ॥ १६ ॥ पुनरग्याश्चतुःपट्या जघान निशितैः शरैः ॥ कुद्रानापततो वीरानाद्रवत्स महाबलः ॥ १७ ॥
 ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

१८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
 विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मी क्रोधवशगतः ॥ पञ्चभिर्निशितैर्वाणैर्विव्याधोरसि केशवम् ॥ १८ ॥ सारथिं चास्य विव्याध सायकैर्निशितैस्त्रिभिः ॥ आ-
 जघान शरेणास्य ध्वजं च नतपर्वणा ॥ १९ ॥ केशवस्त्वरितं दृष्ट्वा कुद्धो विव्याध मार्गेणैः ॥ धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य यतमानस्य रुक्मिणः ॥ २० ॥
 अथान्यद्दुनुरादाय रुक्मी कृष्णजिघांसया ॥ प्रादुश्चकार चान्यानि दिव्यान्वस्त्राणि वीर्यवान् ॥ २१ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तस्य कृष्णो महाव-
 लः ॥ पुनश्चिच्छेद तच्चापं रथेषां च त्रिभिः शरैः ॥ २२ ॥ स चिच्छेद्वचनविरथः खड्गमादाय चर्म च ॥ उत्पपात रथाद्द्वारो गुरुमानिव वीर्यवान् ॥
 ॥ २३ ॥ तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केशवः ॥ नाराचैश्च त्रिभिः कुद्धो विभेदेनमथोरसि ॥ २४ ॥ स पपात महाबाहुर्वयुधामनुनादयन् ॥
 विसंज्ञो मूर्च्छितो राजा वज्रेणैव महासुरः ॥ २५ ॥ तांश्च राज्ञः शरैः सर्वान्पुनर्विव्याध माधवः ॥ रुक्मिणं पतितं दृष्ट्वा व्यद्वक्त नराधिपाः ॥
 ॥ २६ ॥ विचेष्टमानं तं भूमौ आतरं वीक्ष्य रुक्मिणी ॥ पादयोर्न्यपतद्दिष्णोऽनुजिगीवितकाङ्क्षिणी ॥ २७ ॥ तामुत्थाप्य परिष्वज्य सान्वयामास
 केशवः ॥ अभयं रुक्मिणे दत्त्वा प्रययौ स्वपुरीं ततः ॥ २८ ॥ वृष्णयोपि जरासंधं भङ्गत्वा तांश्चैव पार्थिवान् ॥ प्रययुर्द्वारकां तदाः पुरस्कृत्य
 हलयुधम् ॥ २९ ॥ प्रयाते पुण्डरीकाक्षे श्रुतर्वाभ्येत्य संगरे ॥ रुक्मिणं रथमारोप्य प्रययौ स्वां पुरीं प्रति ॥ ३० ॥ अनानीय स्वसारं तु रुक्मी
 मानमदान्वितः ॥ हीनप्रतिज्ञो नैच्छत्स प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरम् ॥ ३१ ॥ विदुर्भेषु निवासार्थं निर्भेमन्यत्पुरं महत् ॥ तद्भोजकटमित्येव वभूव भुवि वि-
 श्रुतम् ॥ ३२ ॥ तत्रैजसा महतेजा दक्षिणां दिशमन्वशात् ॥ भीष्मकः कुण्डिने चैव राजोवास महाभुजः ॥ ३३ ॥ द्वारकां चापि संप्राप्ते रामे
 वृष्णिबलान्विते ॥ रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह विधिवत्प्रभुः ॥ ३४ ॥ ततः सह तथा रमे प्रियया प्रीयमाणया ॥ सीतयेव पुरा रामः पौलो-
 म्येव पुरंदरः ॥ ३५ ॥ सा हि तस्याभवज्ज्येष्ठा पत्नी कृष्णस्य भामिनी ॥ पतिव्रतागुणोपेता रूपशीलगुणान्विता ॥ ३६ ॥ तस्यामुत्पादयामास
 पुत्रान्दश महारथान् ॥ चारुदेणं सुदेणं च प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ ३७ ॥ सुषेणं चारुमुतं च चारुबाहुं च वीर्यवान् ॥ चारुविन्दं सुचारुं च भद्रचारुं
 तथैव च ॥ ३८ ॥ चारुं च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा ॥ धर्मार्थकुशलरास्ते तु कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ३९ ॥ महिषीः सप्त कल्याणीस्ततो-
 न्या मधुसूदनः ॥ उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः कुलोद्भवाः ॥ ४० ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

कालिन्दीं सूर्यस्य पूर्वां यमुनां प्रथमां, पित्रविद्यां राजाधिदेव्यां गन्धामरिं आश्रित्याज्ञातां द्वितीयां, गन्धाम अयोध्यापर्वतसन्निजिनः पूर्वां नामाजिनीं तृतीयां, आश्रित्याः मुनीं जाम्बवतीं चतुर्थीं, रोहिणीं श्रुनकीतीं पितृव्यमरिं कंकयाज्ञातां वदपगन्धां पञ्चमीम् ॥ ४१ ॥ मयराजमुनां लघुष्णामिनि व्ययिहिन-वयम्नां पठ्ठीं, साधुनीं अ-वापामं सप्तमीम् ॥ ४२ ॥ शंङ्गस्य मुनां तन्वीं नामतः गान्धार्याभयासप्तमीम् एताः पट्टनीयिभ्यः कविष्णवी तु याश्चातु श्रीवेत्यामु न गांयता । मयम् पञ्जमयाय-उदेन न पययिज

कालिन्दौ मित्रविद्वां च सत्यां नाश्रजितामपि ॥ सुतां जागवत्श्चापि राहिणीं कामरुपर्णिमम् ॥४१॥ मद्राजसुतां चापि सुशीलां शुभलां चनामम् ॥
सात्राजितौ सत्यभामां लक्ष्मणां चारुहासिनाम् ॥४२॥ शैव्यस्य च मुतां तन्तीं रूपेणाप्सरसोपमाम् ॥ स्त्रीमहम्राणि चान्यानि पोटशानुलवि-
क्रमः ॥ उपयेमे हृषीकेशः सर्वा भजे स ताः समम् ॥४३॥ परार्थवद्वाभगणाः क्रामेः सर्वैः सुखेचिन्ताः ॥ जज्ञिरे तामु पुत्राश्च तम्य वीगः
सहस्रशः ॥४४॥ शान्नाथकुशलः सर्वै वलयन्तो महारथाः ॥यज्जानः पुण्यकर्माणां महाभागा महाबलाः ॥४५॥ इति श्रीमहाभारते विष्णु दशमोऽ-
विष्णुपर्वणि रुक्मिणहरणं नाम पटितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ७४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नतः कालं व्यतीतं तु रुक्मी महानि वीर्यवान् ॥ दुहितुः
कारयामास स्वयंवरमरिन्दम् ॥ १ ॥ तत्राहूता हि राजानां राजपुत्राश्च रुक्मिणा ॥ ममाजमुर्महावीर्या नानादिग्भ्यः श्रियान्विताः ॥२॥ तत्राज-
गाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्वृतः ॥ सा हि तं चक्रमे कन्या सच तां शुभलां चनाम ॥ ३ ॥ शुभाङ्गं नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता ॥ प्रथिव्यामभ-
वत्स्वयात्ता रुक्मिणस्तनया तदा ॥४॥ उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु ॥ वैदर्भी वरयामास प्रद्युम्नमरिमुदनम् ॥५॥ स हि सर्वास्त्रकुशलः सिंहस-
हननो युवा ॥ रूपेणाप्रतिमो लोके केशवस्यात्मजोऽभवत् ॥ ६ ॥ वयाः पशुणापेता राजपुत्री च साभवत् ॥ नारायणी चन्द्रसेना जानकामा च तं
प्रीति ॥ ७ ॥ वृत्ते स्वयंवरे जम्बू राजानः स्वपुराणि ते ॥ उपादाय च वैदर्भीं प्रद्युम्नो द्वारकां गयो ॥ ८ ॥ रमे सह तथा वीगं दमयन्त्या नलो
यथा ॥ स तस्यां जनयामास देवगर्भोपमं सुतम् ॥ ९ ॥

भजे उग्रये च । मूर्तिभेदेन योगेऽस्मात् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पाष्ठमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ४६ ॥
 एकपक्षिभेदध्याये प्रबुध्नतत्तनूजयोः ॥ विवाहः कथ्यते तत्र रुक्मिणश्च तथा दधः ॥ १ ॥ तत इति । काले महति ॥ १ ॥ २ ॥ सा कन्या चक्रमे कामिवती ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सिंहसहननः सिंहवदतिदण्डः । वरङ्गभूयोपेतो यः सिंहसहननो हि स इत्युक्तो वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कितवैदूतवेदिभिः ॥ २५ ॥

अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्मणाश्रितमं भुवि ॥ धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारगम् ॥ १० ॥ अभवत्स यदा राजवन्निरुद्धो वयान्वितः ॥ तदास्य
रुक्मिणः पौत्रौ श्रीमती रुक्मसन्निभाम् ॥ पत्युर्थे वरयामास नाम्ना रुक्मवतीति सा ॥ ११ ॥ अतिरुद्धं गुणैर्दत्तं कृतबुद्धिर्नृपस्ततः ॥ प्रीत्या
हि रौक्मिणेयस्य रुक्मिण्याश्चाप्युपग्रहात् ॥ १२ ॥ विस्पृद्धेनैपि कृष्णेन वै त्यज्य महायशः ॥ ददामीत्यब्रवीद्राजा प्रीतिभाक् जनमेजय ॥ १३ ॥
केशवः सह रुक्मिण्या पुत्रैः संकर्षणेन च ॥ अन्यैश्च वृष्णिभिः सार्द्धं विदर्भान्सवलो ययौ ॥ १४ ॥ संयुक्ता ज्ञातयश्चैव रुक्मिणः सुहृदश्च ये ॥
आहूता रुक्मिणा तेषु तत्राजगमुनराधिपाः ॥ १५ ॥ शुभे तिथौ महाराज नक्षत्रे चाभिभूजिते ॥ विवाहः सोनिरुद्धस्य वभूव परमात्सवः ॥ १६ ॥
पाणौ गृहीते वैदुर्भ्यास्त्वनिरुद्धेन तत्र वै ॥ वैदर्भ्यादवानां च वभूव परमात्सवः ॥ १७ ॥ रेमिरे वृष्णयस्तत्र पूज्यमाना यथाभराः ॥ अथाद्भमकाना-
मधिपो वेणुदारिरुदारधीः ॥ १८ ॥ अक्षः श्रुतर्वा चाणूरः ऋथैश्चैवांशुमानपि ॥ जयत्तानः कलिङ्गानामधिपश्च महाबलः ॥ १९ ॥ पाण्ड्यश्च
नृपतिः श्रीमानृषीकाधिपतिस्तथा ॥ एते संमन्य राजानो दाक्षिणात्या महर्द्वयः ॥ २० ॥ अभिगम्याबुवन्त्सर्वे रुक्मिणं रक्षसि प्रभुम् ॥
भवानक्षेषु कुशलो वयं चापि रिरंसवः ॥ प्रियद्यूतश्च रामोसावक्षेष्वाग्निपुणोपि च ॥ २१ ॥ ते भवन्तं पुरस्कृत्य जेतुमिच्छाम तं वयम् ॥ इत्युक्तौ
रोचयामास रुक्मी द्यूतं महारथः ॥ २२ ॥ ते शुभां काञ्चनस्तम्भां कुसुमैर्भूषिताजिराम् ॥ सभामाविविशुद्धाः सित्तां चन्दनार्णिषा ॥ २३ ॥
तां प्रविश्य ततः सर्वे शुभ्रस्त्रगुलेपनाः ॥ सौवर्णेष्वामनेष्वासां चक्रिरे विजिगीषवः ॥ २४ ॥ आहूतो बलदेवस्तु कितवैरक्षकोविदैः ॥ वाढामन्य-
ब्रवीद्वष्टः सह दीव्याम पण्यताम् ॥ २५ ॥ निहृत्या विजिगीषन्तो दाक्षिणात्या नराधिपाः ॥ मणिमुक्ताः सुवर्णं च तत्रानिन्युः सङ्ग्रहाः ॥ २६ ॥
ततः प्रावर्तत द्यूतं तेषां रतिविनाशनम् ॥ कलहस्यास्पदं धोरं दुर्मतीनां क्षयावहम् ॥ २७ ॥ निष्काणां च सहस्राणि सुवर्णस्य दशार्दितः ॥ रु-
क्मिणा सह संपाते बलदेवो ग्लहं ददौ ॥ २८ ॥ तं जिगाय ततो रुक्मी यतमानं महाबलम् ॥ तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः ॥ २९ ॥ उत्त-
कूर्जीयमानस्तु रुक्मिणा केशवाग्रजः ॥ सुवर्णकोटीर्जग्राह ग्लहं तस्य महात्मनः ॥ ३० ॥

निकृत्या कण्ठेन ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

आहूतिः अत्यन्तकुटिलः ह कुटिलस्य इत्यस्य रूपम् । चिक्षेप निनिन्द ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अधिपामुले अधिकमगजम्भके कोपकाले मूत्रदेशे
 चेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ चातुरक्षे चतुर्दशकङ्कितेक्षे निर्वृत्ते निपतितं गर्भं उभयायने मृत्युकं दशधा कृतं यदि वादी एकाङ्कं पातयेत्तदा एकमंशं धनाद्धरेत् । द्रव्यङ्कान् पूर्वेण
 सह वीनशान् व्यङ्कयते पूर्वोक्ताभिः सह पङ्कशान् चतुङ्कयते पूर्वः पङ्कशः सह दशाप्यङ्गान् हर्गविर्भूतं अर्धविंशं मर्गदश्या मर्गं धनं जितमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
 जितमित्येव हृद्येथ तमाहूतिरभापत् ॥ श्लाघ्यमानश्च चिक्षेप प्रहसन्मुशलागुधम् ॥ ३१ ॥ अविद्यां दुर्वलः श्रीमान्निहण्यममितं मया ॥ अजयो
 बलदुर्वोयमक्षधूते पराजितः ॥ ३२ ॥ कलिङ्गराजस्तच्छ्रुत्वा प्रजहास भृशं तदा ॥ दन्तान्संदर्शयन् हृष्टस्तत्राक्रुद्व्यद्वलपुधः ॥ ३३ ॥ रुक्मि-
 णस्तद्वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजम् ॥ निगृह्यमाणस्तीक्ष्णभिवर्षिभर्षाप्रकमूचुन ॥ ३४ ॥ रोपमाहारयाभास जितरोपोपि धर्मवित् ॥ संकुद्धो
 धर्मणा प्राप्य रोहिणेयो महाबलः ॥ ३५ ॥ धैर्यान्मनः सन्निधाय ततो वचनमब्रवीत् ॥ दशकोटिसहस्राणि ग्लह एको ममापरः ॥ ३६ ॥ एनं
 संपरिशृहीष्व पातयाक्षान्नराधिप ॥ कृष्णाक्षोल्लाहिताक्षांश्च देशोऽस्मिन्स्वधिपासुले ॥ ३७ ॥ इत्येवमाह्वयामास रुक्मिणं रोहिणिमुतः ॥ अनुक्त्वा
 वचनं किञ्चिद्वदामित्यब्रवीत्पुनः ॥ ३८ ॥ अक्षालुक्मी ततो हृष्टः पातयाभास पार्थिवः ॥ चातुरक्षे तु निर्वृत्ते निर्जितः स नराधिपः ॥ ३९ ॥
 बलदेवेन धर्मेण नेत्युवाच ततो बलम् ॥ धैर्यान्मनः समाधाय स न किञ्चिदुवाच ह ॥ ४० ॥ बलदेवं ततो रुक्मी मया जितमिति स्मयन् ॥ बलदे-
 वस्तु तच्छ्रुत्वा जिह्वं वाक्यं नराधिप ॥ ४१ ॥ भूयः क्रोधसमाविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह ॥ ततो गर्भरानिघोषा वागुवाचाङ्गरीरिणी ॥ ४२ ॥
 बलदेवस्य तं क्रोधं वर्धयन्ती महात्मनः ॥ सत्यमाह बलः श्रीमान्वर्षेणैव पराजितः ॥ ४३ ॥ अनुक्त्वा वचनं किञ्चित्प्राप्तो भवति कर्मणा ॥
 मनसा समनुज्ञातं तत्स्यादित्यवगम्यताम् ॥ ४४ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तथ्यमन्तरिक्षात्सुभाषितम् ॥ संकर्षणस्तथोत्थाय सौवर्णेनैरुणा बली
 ॥ ४५ ॥ रुक्मिण्या भ्रातरं ज्येष्ठं निजधान महीतले ॥ विवादे कुपितो रामः क्षेप्तारं किल रुक्मिणम् ॥ जवानाष्टापदेनैव प्रमथ्य यदुनन्दनः
 ॥ ४६ ॥ ततोपसृत्य संकुद्धः कलिङ्गाधिपतेरपि ॥ दन्तान्वभञ्ज संग्मभादुन्ननाद् च सिंहवत् ॥ ४७ ॥ खड्गमुग्रम्य तान्त्वर्षास्त्रासयामास पार्थि-
 वान् ॥ स्तम्भं सभायाः सौवर्णमुत्पात्य बलिनां वरः ॥ ४८ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अनुक्त्वापि जयं प्राप्तो भवति राम इत्यध्याहृत्य योज्यं मनसा प्रतिवादिनामिति शेषः । मनसातुज्ञातमपि वाचा नाभ्यनुज्ञायत इति दौर्गत्यं तेषामिति भावः ॥
 ॥ ४४ ॥ उरुणा महता अष्टापदेनैव वक्ष्यमाणत्वात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कलिङ्गाधिपतेर्यत्सैनस्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कृतौ सक्तिकार्यां कुशले इत्येकदेशेन संबन्धः । नित्ययाजिनि नित्यकर्मपरे ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ॥
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायामेकपट्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ६४ ॥ अथाध्याये पट्टितमे द्व्यधिकस्मिन्निरूप्यते ॥ बलदेवस्य माहात्म्यं मूर्ति-
 गजेन्द्र इव संस्तम्भं कर्षसंक्षर्पणस्ततः ॥ निर्जगाम सभाद्वारात्रासयामास कैशिकात् ॥ ४९ ॥ रुक्मिणं निह्कृतिप्रज्ञं स हत्वा यादवपर्षभः ॥
 वित्रास्य विद्विषः सर्वान्सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ५० ॥ जगाम शिविरं रामः स्वयमेव जनावृतः ॥ न्यवेदयत्स कृष्णाय तत्र सर्वं यथाभवत् ॥ ५१ ॥
 नोवाच स तदा कृष्णः किंचिद्रामं महाद्युतिः ॥ निगृह्य च तदात्मानं कृच्छ्रादूथण्यवर्तयत् ॥ ५२ ॥ न हतौ वासुदेवेन यः पूर्वं परवीरहा ॥ ज्येष्ठो
 भ्राताथ रुक्मिण्या रुक्मिणसिंहकारणात् ॥ ५३ ॥ स रामकर्ममुक्तेन निहतो द्यूतमण्डले ॥ अष्टापदेन बलवात्राजा वज्रधरोपमः ॥ ५४ ॥ त-
 स्मिन्हृते महावीर्ये नृपतौ भीष्मकात्मजे ॥ दुर्मभार्गवतुल्ये वै दुर्मभार्गवशिक्षिते ॥ ५५ ॥ कृतौ च युद्धकुशले नित्ययाजिनि पातिते ॥ वृष्णयश्वा-
 न्यकाश्चैव सर्वे विमनसोभवन् ॥ ५६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रुक्मिणी च महाभागा विलपन्त्यार्तया गिरा ॥ विलपन्तौ तथा दृष्ट्वा सान्त्वया-
 मास केशवः ॥ ५७ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं रुक्मिणो निधनं यथा ॥ वैरस्य च समुत्थानं वृष्णिभिर्भरतर्षभ ॥ ५८ ॥ वृष्णयोपि महाराज धना-
 न्यादाय सर्वशः ॥ रामकृष्णौ समाश्रित्य ययुर्द्वारपती प्रति ॥ ५९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिवधो नामैकपट्टितमोऽ-
 ध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ भूय एव तु विप्रर्षे बलदेवस्य धीमतः ॥ माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीभृतः ॥ १ ॥
 अतीव बलदेवं तं तेजोराशिमनिर्जितम् ॥ कथयन्ति महात्मानं ये पुराणविदो जनाः ॥ २ ॥ तस्य कर्मण्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
 अनन्तं यं विदुर्नागमादिदेवं जनेश्वरम् ॥ ३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुराणे नागराजोसौ पठ्यते धरणीधरः ॥ शेषस्तेजोनिधिः श्रीमानकम्प्यः
 पुरुरोत्तमः ॥ ४ ॥ योगाचार्यो महावीर्यो देवमन्त्रमुखो बली ॥ जरासन्धं गदायुद्धे जितवान्यो न चावधीत् ॥ ५ ॥ बहवश्चैव राजानः प्रथिताः पृ-
 थिवीतेले ॥ अन्वयुर्मार्गधं सर्वे ते चापि विजिता रणे ॥ ६ ॥ नागायुतबलप्राणो भीमो भीमपराक्रमः ॥ असहृद्धलेदेन बाहुयुद्धे पराजितः ॥ ७ ॥
 दुर्योधनस्य कन्यां तु हरमाणो न्यगृह्यत ॥ साम्बो जाम्बवतीपुत्रो नगरे नागसाह्वये ॥ ८ ॥ राजभिः सर्वतो रूढो हरमाणो बलान्किल ॥
 तदुपश्रुत्य संरुद्ध आजगाम महाबलः ॥ ९ ॥

आग्यवर्तो प्रियम् ॥ १ ॥ भूय इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भीमो भीमसेनः ॥ ७ ॥ न्यगृह्यत निगृह्यतः कौस्वैरिति शेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अति हर्षिके विष्णुपर्वणि टीकायां द्विष्टिमाप्सः ॥ ३० ॥ अथान्त्रिपि-
ष्टितमे सुरेन्द्रः कृष्णमन्त्रवात् ॥ कुण्डलाभ्यादितर्मार्तहर्तृश्राप निमग्नम ॥ ३ ॥ प्रत्येवर्णन ॥ १ ॥ तैः यदुभिः ॥ २ ॥ यानि गन्तानि प्रत्याग ॥ तानि नर्तनानि

रामस्तस्य तु मोक्षार्थमागतौ नालभच्च तम् ॥ ततश्चाप्राप्य बलवानद्भुतं चाकरोन्महत् ॥ १० ॥ अनिवार्यमभेद्यं च दिव्यमप्रतिभं बले ॥ लाङ्गला-
खं समुद्यम्य ब्रह्ममन्त्राभिमन्त्रितम् ॥ ११ ॥ शक्रारयं प्रविश्य पुरस्य च महाधुतिः ॥ प्रक्षेपेच्छहङ्गायां नगरं कारवस्य नत् ॥ १२ ॥ तद्वि-
घ्नितमालक्ष्य पुरं दुर्योधनो नृपः ॥ साम्बं निर्यातयामास सभार्य तस्य धीमतः ॥ १३ ॥ ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य सुमहात्मनः ॥ गदायुद्धे
कुरुपतिं शिष्यं जग्राह तं च सः ॥ १४ ॥ ततः प्रभृति राजेन्द्र पुरमन्तद्विघूर्णितम् ॥ अवार्जितमिवाभाति गङ्गामभिमुखं नृप ॥ १५ ॥ इदमत्यद्भुतं
कर्म रामस्य कथितं भुवि ॥ भाण्डीरं कथितं राजन्यद्भुतं शौरिणा पुरा ॥ १६ ॥ प्रलम्बं मुष्टिर्नैकन यजधान हलधुयः ॥ धेनुकं तु महावीर्यं
चिक्षेप नगमूर्धनि ॥ स गतायुः पपातोर्व्यां दृत्यो गदंभरूपधृक् ॥ १७ ॥ लज्जजलगमा महानदी दुतजलवेगतरङ्गमालिनी ॥ नगरमभिमुखं यदा
हता हलविधृता यमुना यमस्वसा ॥ १८ ॥ बलेदेवस्य माहात्म्यमेतत्ते कथितं मया ॥ अनन्तस्याप्रमथस्य शेषस्य धरणीभृतः ॥ १९ ॥ इति
पुरपरस्य लाङ्गलेर्वहुविधमुत्तममन्यदेव च ॥ यदकथितमिहाद्य कर्म ते तदुपलभस्व पुराणविस्तरात् ॥ २० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु
हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवमाहात्म्यं नाम द्विपटितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रत्येत्य द्वारकां विष्णुर्हते रुक्मिणि वीर्यवान् ॥
अकरोधन्महाबाहुस्तन्ये वद महासुने ॥ १ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तैः परिवृतः श्रीमान्पुरां यादवनन्दनः ॥ द्वारकां भगवान्विष्णुः प्रत्यवैक्षत
वीर्यवान् ॥ २ ॥ प्रत्यपद्यत रत्नानि विविधानि वसूनि च ॥ यथाहं पुण्डरीकाक्षो नैर्ऋतान्प्रत्यवारयत् ॥ ३ ॥ तत्र विघ्नं चरन्ति स्म देतेशाः सह
दानवैः ॥ तान् जघान महाबाहुर्वदन्तान्महासुरान् ॥ ४ ॥ विघ्नं चास्याकरोत्तत्र नरको नाम दानवः ॥ त्रासनः सर्वदेवानां देवराजिरुभहान् ॥ ५ ॥
स बभौ मूर्तिलिङ्गस्थः सर्वदेवाधिवाधिता ॥ देवतानामृषीणां च प्रतीपमकरोत्तदा ॥ ६ ॥

प्रत्यवारयत् राक्षसैः स्वगृहे आनाय्य स्थापितवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ मूर्तिलिङ्गस्थः दृश्यज्ञापकं मात्वं मूर्तिलिङ्गं तत्स्थः प्राग्योनिपुणस्थो वा ।
बाधिता बाधकः ॥ ६ ॥

करोरं स्थानविशेषम् अगमत् । चतुर्दशीं सर्वदा चतुर्थ्यां दद्यात् युक्तं सा च गर्भकौमार्योगण्डसाधिविवनमिति दशम्य ऊर्ध्वं पञ्चदशयोगार्कं चतुर्दशावर्गिकोऽस्त्यर्थः ॥
७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तच्च रत्नजातमाहतमपि नाधिचकार न बुभुजे ॥ ११ ॥ १२ ॥ एकविंशच्छतानि शताधिके द्वे चतुर्दश चेति षोडश सहस्राणि शतं च एक-

त्पष्टदुहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा ॥ गजरूपेण जग्राह रुचिराङ्गो चतुर्दशीम् ॥ ७ ॥ प्रमथ्य तां वरारोहां नरको वाक्यमब्रवीत् ॥ नष्टशोकभयो
मोहात्प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा ॥ ८ ॥ यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च ॥ विभर्ति च मही कृत्स्ना सागरेषु च यद्भुज ॥ ९ ॥ अद्यप्रभृति
तानीह सहिताः सर्वैर्नैऋताः ॥ ममैवोपाहारिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ॥ १० ॥ एवमुत्तमरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ॥ स जहार तदा भौमस्तच्च
नाधिचकार सः ॥ ११ ॥ गन्धर्वाणां च याः कन्या जहार नरको बली ॥ याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाप्सरसां गणाः ॥ १२ ॥ चतुर्दश सहस्राणि
एकविंशच्छतानि च ॥ एकवेणीधराः सर्वाः सतीमार्गमनुव्रताः ॥ १३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तासां पुरवरं भौमोकारयन्मणिर्णवतम् ॥ अलङ्कार्यामदी-
नात्मा सुरोः स्वविषयं प्रति ॥ १४ ॥ ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिं सुरैश्चैव दशात्मजाः ॥ नैऋताश्च यथामुल्याः पालयन्त उपासते ॥ स एष तमसः
पारे वरदत्तो महासुरः ॥ १५ ॥ न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म तत्पुरा ॥ कृतपूर्वं तदा धोरं यदुक्तापान्महासुरः ॥ १६ ॥ आर्क्षितं धर्पयाभास कु-
ण्डलार्थं महासुरः ॥ यं मही सुपुत्रे देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरम् ॥ १७ ॥ द्वारपालाश्च चत्वारस्तस्यासन्त्युद्धुर्मदाः ॥ हृथर्षीणो निभुन्दश्च वीरः प-
ञ्चनदस्तथा ॥ १८ ॥ मुरुः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तोसुरो महान् ॥ आदेवयानमावृत्य पन्थानं समुपस्थितः ॥ वित्रासनः सुकृतिनां विरूप रक्षसैः सह
॥ १९ ॥ तद्वर्धं महाबाहुः शङ्खचक्रगदासिभृत् ॥ जातो वृष्णिषु देवक्यां वसुदेवाज्जनादनः ॥ २० ॥ तस्याथ पुरेन्द्रेण लोकाग्रथितं जसः ॥ निवा-
सो द्वारका देवैरुपायादुपपादिता ॥ २१ ॥ अर्ताव हि पुरी रम्या द्वारका वासवक्षयात् ॥ गद्गार्णवं परिक्षिता पञ्चपर्वतशोभिता ॥ २२ ॥ तभ्यां देव-
पुराभ्यां सभा काञ्चनतोरणा ॥ सा दाशाहीति विख्याता योजनायामविस्तृता ॥ २३ ॥ तत्र वृष्ण्यन्धकाः सर्वे रामकृष्णपुराणभाः ॥ लोकयात्रा-
मिमां कृत्स्नां परिरक्षन्त आसते ॥ २४ ॥ तत्रासीनेषु सर्वेषु कदाचिद्रतर्पभ ॥ दिव्यगन्धो वीणो वायुः पुष्पवर्षं पपात ह ॥ २५ ॥ ततः किलकि-
लाशब्दः प्रभाजालाभिसंवृतः ॥ मुहूर्तमन्तरिक्षेऽभुत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः ॥ २६ ॥

वेणीधराः कुमारिकाः ॥ १३ ॥ मुरैर्दैत्यस्य ॥ १४ ॥ ताः प्राज्योतिषपतिं चेत्यन्वयः । स एष नरकः तमसः नीलवर्णस्य समुद्रस्य पारं तीरं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वासवक्षयात् इन्द्रालयात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सत्यभाषासहायवान् इति अस्याः सत्यभाषासहायवान् पृथिव्यन्त्याव
पृथिव्यान्नायैव तस्य मृत्युविहितोऽस्तीति सत्यभाषामाज्ञयैव तं दर्शयामान्त्याययः ॥ ३९ ॥ गन्तव्यं तन्मृत्युमर्थं वायुमार्गं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

मध्ये तु तेजस्तस्य पाण्डुरं गजमास्थितः ॥ वृतां देवगणैः सर्ववासवः समदृश्यत ॥ २७ ॥ रामकृष्णौ च राजा स वृज्यन्वकगणैः सह ॥ प्रत्युद्य-
युर्महात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वरम् ॥ २८ ॥ सोवतीर्य गजान्तरं परिप्लव्य जनार्दनम् ॥ सम्यज्ज वलदेवं च तं च राजानमाहुकम् ॥ २९ ॥ वृष्णि-
न्यान्तस्वजे च यथाकालं यथावयः ॥ पूजितो रामकृष्णभ्यामाविवेश स तां सभाम् ॥ ३० ॥ तत्रासीनोभ्यलंकृत्वा सर्भां ताममरेश्वरः ॥ अर्वादि-
समुदाचारं प्रत्यगृह्णथ्याविधि ॥ ३१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथोवाच महातजा वासवो वासवानुजम् ॥ सान्त्वय पूर्व क्रेणास्य संस्पृश्य वदने
शुभम् ॥ ३२ ॥ देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन ॥ येन त्वाभिगतोऽस्म्यद्य कायेणामित्रकेशेन ॥ ३३ ॥ नैर्ऋतो नरको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ॥
अदित्याः कुण्डले मोहाब्जहार दितिनन्दनः ॥ ३४ ॥ देवानां विप्रयं नित्यमृषाणां च स वर्तते ॥ तं च देवान्तरं प्रेक्ष्य जहत् त्वं पापपूरुषम् ॥ ३५ ॥
अयं त्वां गरुडस्तत्र प्रापयिष्यति कामगः ॥ कामवर्षाति ते जस्वी वेन ते योऽन्तरिक्षगः ॥ ३६ ॥ अवध्यः सर्वभूतानां भोमः स नरकोसुरः ॥ निपू-
दयित्वा तं पापं क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥ इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केशवः ॥ प्रतिजज्ञे महाबाहुनरकस्य निर्वहणे ॥ ३८ ॥ ततः सहैव
शक्रेण शङ्खचक्रगदासिभृत् ॥ प्रतस्थे गरुडेनाथ सत्यभाषासहायवान् ॥ ३९ ॥ क्रमेण सप्तस्कन्धान्स मरुतां सहवासवः ॥ पश्यतां यदुसिंहाना-
मूर्ध्वमाचक्रमे वली ॥ ४० ॥ वारणेन्द्रगतः शक्रो गरुडस्थो जनार्दनः ॥ विदूरत्वात्प्रकाशेते सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४१ ॥ अन्तरिक्षे च गन्धर्वरस-
रोभिश्च केशवः ॥ स्तूयमानोऽथ शक्रश्च क्रमेणान्तरधीयत ॥ ४२ ॥ समाधायतिकर्तव्यं वासवो विबुधाधिपः ॥ स्वमेव भवनं प्रायात्कृष्णः प्राश्रव्यो-
तिषं प्रति ॥ ४३ ॥ पक्षानिलहृतो वायुः प्रतिलोमं ववौ तदा ॥ ततो भीमरवा मेवा वभ्रमुर्गनेचराः ॥ ४४ ॥ क्षणेन समनुप्राप्तौ द्विजेनका-
शगेन वै ॥ दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्थिताः ॥ ४५ ॥ अपश्यद् द्वारि तत्रस्थां हस्त्यश्वरथावहनिम् ॥ क्षुरान्ताभोरान्पशान्पट्ट-
सहस्रान्दुर्दरी ह ॥ ४६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गरुडस्योपरि श्रीमाच्छङ्खचक्रगदाधरः ॥ विभ्रन्नीलाम्बुदाकारं पीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ ४७ ॥

॥ ४५ ॥ मौरवान्मरुविहितान् क्षुरान्त्वदतिमुक्ष्मान्दतरावयवमयोगं पाषाणादिकमपि प्रविश्य छेतुमहानित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

वनमालाकुलोरस्कः श्रवत्साङ्कितभूषणः ॥ किरिटमूर्द्धा सूर्याभः सविद्युदिव चन्द्रमाः ॥ ४८ ॥ ज्यां विकूजन्महाशब्दः श्रूयते शनिनिःस्वनः ॥
ज्ञात्वा च दानवः सर्वं स्वयं विष्णुरिहागतः ॥ ४९ ॥ क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षो मुरुः कालान्तक्रोपमः ॥ अभ्यधावत वेगेन शक्तिं गृह्य महासुरः ॥ ५० ॥
चिक्षेप सुमहाशक्तिं वज्रकाञ्चनभूषिताम् ॥ तामापन्ततीं शक्तिं तु महोल्कां ज्वलितामिव ॥ ५१ ॥ समाधत्त शरं चैकं रुक्मपुङ्खं जनार्दनः ॥ द्विधाच्छिन-
त्क्षुरप्रेण वासुदेवः स वीर्यवान् ॥ ५२ ॥ शक्तिं चिच्छेद तत्रासौ विद्युत्पुञ्ज इव ज्वलन् ॥ पुनश्च क्रोधरक्ताक्षो मुरुर्गृह्य महागदाम् ॥ ५३ ॥ इन्द्राज्ञ-
निरिवेन्द्रेण विकृष्ट इव निःस्वनः ॥ आकर्णमुक्तं चिक्षेप अर्धवन्दं सुरोत्तमः ॥ ५४ ॥ मय्यदेशे तु चिच्छेद गदां तां रुक्मभूषिताम् ॥ पुनश्चिच्छे-
द भट्टेन दानवस्य शिरो रणे ॥ ५५ ॥ संछिद्य पाशान्सर्वस्तान्मुरुं हत्वा सवान्धवम् ॥ सोऽयत्रक्षणाणान्दत्त्वा नरकस्य महाबलान् ॥ ५६ ॥
शिलासंचानतिक्रम्य भगवान्देवकीसुतः ॥ अपश्यद्दानवं सैन्यं निसुन्दं च महाबलम् ॥ ५७ ॥ हयग्रीवं च दितिजं तथान्याश्चित्रयोधिनः ॥
रोधयामास तन्मार्गं स्वसैन्येन महाबलः ॥ ५८ ॥ निसुन्दो बलिनां श्रेष्ठो रथमारुह्य सत्वरम् ॥ जग्राह कार्मुकं दिव्यं हेमप्रुष्टं दुरासदम् ॥ ५९ ॥
विव्याध दशभिर्वाणैर्निसुन्दो मधुसूदनम् ॥ केशवश्चापि सप्तत्या विव्याध निशितैः शरैः ॥ ६० ॥ अप्राप्तांश्चान्तरिक्षे ताञ्छरांश्चिच्छेद माधवः ॥
ते सर्वे सैनिकाः कृष्णं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ६१ ॥ शरजालेन महता छाद्यमानः सुरोत्तमः ॥ दृष्ट्वा तान्दानवान्सर्वान्सक्रोधो मधुसूदनः ॥ ६२ ॥
ततो दिव्येन चास्त्रेण पार्जन्येन जनार्दनेनः ॥ महता शरवर्षेण वारयामास तद्गलम् ॥ ६३ ॥ पञ्चपञ्चशरैस्तेषु एकैकेन च तान्चहून् ॥ पार्जन्यस्य
प्रभावेण सर्वान्मर्मस्वताडयत् ॥ ६४ ॥ दुद्रुवुर्भयसंत्रस्ता भग्नस्ते दानवा रणे ॥ स्वसैन्यं विद्रुतं दृष्ट्वा निश्चक्राम पुनर्मृधे ॥ ६५ ॥ विसृजञ्छरव-
र्षाणि छादयामास केशवम् ॥ न विभाति रणे सूर्यो नापि व्योम दिशो दृश ॥ ६६ ॥ शरैः संछादयामास निसुन्दो गरुडध्वजम् ॥ सावित्रं नाम दि-
व्यास्त्रं जग्राह पुरुषोत्तमः ॥ ६७ ॥ तेन वाणेन तान्वाणांश्चिच्छेद समरे हरिः ॥ वाणेर्वाणांश्च संछिद्य तस्य कृष्णो महाबलः ॥ ६८ ॥ छत्रमेकेन
वाणेन रथेषां च त्रिभिः शरैः ॥ पुनश्चिच्छेद तान्वांश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः ॥ ६९ ॥ साराथं पञ्चभिर्वाणैर्ध्वजमेकेन चिच्छिदे ॥ शरैकेन वपुः कृष्णः
सुतीक्ष्णेन शितेन वै ॥ ७० ॥ शिरश्चिच्छेद भट्टेन निसुन्दस्य सुरोत्तमः ॥ यः सहस्रसामान्यैकः सर्वान्देवानयोधयत् ॥ ७१ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ महाशङ्खानिभिन्नाः शङ्खेभ्यः शङ्खेभ्यः शङ्खेभ्यः शङ्खेभ्यः शङ्खेभ्यः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

निसुन्दं पतितं दृष्ट्वा हयग्रीवः प्रतापवान् ॥ शिलां प्रगृह्य महतीं तालग्रामम दानवः ॥ ७२ ॥ आविध्य सहसामुञ्जच्छ्रित्य शूलसर्मां शत्रुः ॥
गृहीत्वा दिव्यपार्जन्यमस्त्रमद्विविदांवरः ॥ ७३ ॥ दिव्याखण्डेन शिलां विष्णुः सप्तवाकृतं तेजसा ॥ तद्विदार्य महच्छास्त्रं पातयामास भूतले ॥ ७४ ॥
ततस्तैः शङ्खैर्निमुक्तैर्नानावर्णमहाशरैः ॥ यथा देवासुरं युद्धमभवद्व्रतपथम् ॥ नागाश्वरक्षाकोर्णं तथा चोरमवर्तत ॥ ७५ ॥ ततः शङ्खैर्निमुक्ते-
नानावर्णमहाशरैः ॥ गरुडस्थो महाबाहुर्निजघान महासुरान् ॥ ७६ ॥ महाशङ्खानिभिन्नाः शङ्खशक्तिनिपातितः ॥ विनेशुदानवाः सर्वे समागाव्र-
जनाद्वनम् ॥ ७७ ॥ केचिच्चक्राग्निनिर्दग्धा दानवाः पतुरस्वरात् ॥ सैनिकप्रपथः कोचदूतासुविकृताननाः ॥ ७८ ॥ असृजच्छरवर्षाणि वृष्टिमन्त-
इवाम्बुदाः ॥ विकृताङ्गासुराः सर्वे कृष्णबाणप्रपाडिताः ॥ ७९ ॥ शोणिताक्ताः स्म दृश्यन्ते पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ व्यद्रवन्त सुवित्रस्ता भग्ना-
स्त्राश्वित्रयोधिनाः ॥ ८० ॥ पुनश्च क्रोधरक्ताक्षो यागुर्वगेन दानवः ॥ दशव्यामाच्छ्रितं वृक्षं समारुह्य वनस्पतिम् ॥ ८१ ॥ वृक्षमुत्पाट्य त्रैग-
प्रतिगृह्णाम्यधावत ॥ विशेषं सुमहावृक्षं शिखया सुघनाकृतिः ॥ ८२ ॥ वृक्षवर्गानिलोदृतः शुश्रुवे सुमहार्चनः ॥ ततः शरसहस्रेण यतमानो
जनाद्वनः ॥ ८३ ॥ नैकधा तं प्रचिच्छेद चित्रभक्तिनिभाकृतिम् ॥ पुनश्चैकेन बाणेन हृथश्रीवस्य चोरसि ॥ ८४ ॥ विव्याध स्तनयोर्मध्ये सायको ज्वल-
नप्रभः ॥ विवेश सतिवगेन हृदं भित्त्वा विनिर्गतः ॥ ८५ ॥ तं जघान महावीरं हयग्रीवं महाबलम् ॥ अपारतेजा दुर्धर्पः स वे यादवनन्दनः
॥ ८६ ॥ मध्ये लोहितगङ्गस्य भगवान्देवकीसुतः ॥ औदकायां विरूपाक्षं पाप्मानं पुरुषोत्तमः ॥ ८७ ॥ अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परंतप ॥
निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्रागज्योतिपसुपाद्रवत् ॥ ८८ ॥ हत्वा पञ्चनदं नाम नरकस्य महासुरम् ॥ ततः प्रागज्योतिपं नाम दीप्यमानमिव श्रिया
॥ ८९ ॥ पुरमासादयामास युद्धं तत्राभवन्महत् ॥ ततः प्रध्मापयच्छङ्खं पाञ्चजन्यं महाबलः ॥ ९० ॥ शुश्रुवे सुमहाशब्दः संवर्तनिनदो यथा ॥
श्रूयते त्रिषु लोकेषु भीमगम्भीरनिःस्वनः ॥ तं श्रुत्वा नरकश्चासीत्क्रोधं संरक्तलोचनः ॥ ९१ ॥ लोहचक्राष्टमयुक्तं त्रिनल्यप्रतिमं स्थम् ॥ रत्नकाञ्च-
नचित्राख्यं वेदिकाभोगविस्तरम् ॥ ९२ ॥

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ लोहितगङ्गस्य सिन्धोः प्रदेशविशेषस्य मध्ये । औदकायाम् उदकपरिक्षायां पुर्याम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ रथम् आरुरहेति शेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

वज्रवज्जेन महता काञ्चनेन विराजितम् ॥ हेमदण्डप्रताकाख्यं वैदूर्यमणिक्खरम् ॥ १३ ॥ सुक्तामृदुसहस्रेण रथं पररथारुजम् ॥ लोहजालैश्च संछन्नं
 चित्रभक्तिविराजितम् ॥ १४ ॥ रथमध्यगतो वीरस्संसंध्य इव भारकरः ॥ नानाप्रहरणालीर्णं रथं हेमपरिष्कृतम् ॥ १५ ॥ वज्रं रथोरच्छदुमिन्दु-
 वर्णं व्यानद्रमुक्तानलतुल्यतेजाः ॥ किरटमुद्धर्कहेतुशानभः कर्णौ तथा कुण्डलयोज्यलन्तौ ॥ १६ ॥ धूम्रवर्णा महाकाया रक्ताक्षा विद्वताननाः ॥
 नानाकवचिनः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः ॥ १७ ॥ खड्गचर्मधराः केचित्केचित्तूणधनुर्भूतः ॥ शक्तिहस्तास्तथा केचिच्छूलहस्तास्तथापरे ॥ १८ ॥
 गजवाजिरथौवैश्च कालयन्तश्च मेदिनीम् ॥ निर्ययुर्नगरात्सर्वे सुसन्नद्धाः प्रहारिणः ॥ १९ ॥ वृत्तो दैत्यगणैः सार्द्धं नरकः कालसैनिकः ॥ भेरीशङ्ख-
 मुदङ्गानां पणवानां सहस्रशः ॥ २० ॥ वाद्यमानानि शुश्राव जीमूतनिनदापमः ॥ यतः दृष्ट्वास्ततो गत्वा सर्वे ते विकृताननाः ॥ २१ ॥ परिवार्य गुरु-
 त्मन्तं सर्वेऽप्युध्यन्त संगताः ॥ महता छादयामासुः शरवर्षेण सैनिकाः ॥ २२ ॥ शक्तिच्छूलगदाप्रासास्तोभरात्सायकाञ्चहून् ॥ आकाशं छादयामासु-
 र्विमुञ्चन्तः सहस्रशः ॥ २३ ॥ कृष्णः कृष्णोऽम्बुदाकारः शार्ङ्गं गृह्य धनुस्ततः ॥ विस्फार्य सुमहत्पापं धनुर्जलदनिस्वनम् ॥ २४ ॥ व्यभृजच्छरपाणि दान-
 वानां जनार्दनः ॥ शरवर्षेण तत्सैन्यं व्यद्ववत्तु महाहवात् ॥ २५ ॥ तद्युद्धमभवद्वारं धोरूपेण रक्षसा ॥ भयव्यूहाश्च ते सर्वे कृष्णवाणप्रपाडिताः
 ॥ २६ ॥ केचिच्छन्नभुजाश्चैव छिन्नग्रीवाशिराननाः ॥ केचिन्नक्राद्विधाच्छिन्नाः केचिद्विधाकृताः शतस्य ॥ केचिद्विधाकृताः शतस्य गजैश्चरथवाह-
 नाः ॥ केचित्कौमोदकीभिन्नाः केचिन्नक्रविदारिताः ॥ २७ ॥ एवं विमथिता सर्वा नराश्चरथवाहिनी ॥ तत्रासिन्नरकेणास्य युद्धं परमदारुणम् ॥
 ॥ २८ ॥ यत्समसेन वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ त्रासनः सुरसङ्घानां नरकः पुरुषोत्तमम् ॥ २९ ॥ योधयामास तंजस्वी मधुवन्मधुसूदनम् ॥
 क्रोधरक्तान्तनयनो नरको घनसर्पनिभः ॥ ३० ॥ जग्राह कामुकं वीरः शक्रचपमिवोच्छ्रितम् ॥ तथार्ककिरणप्रख्यं वाणं जग्राह केशवः ॥ ३१ ॥
 दिव्येनास्त्रेण समरे पूरयामास तं रथम् ॥ उत्तमास्त्रं महापातं सुमेच नरको वली ॥ ३२ ॥ वज्रविस्फूर्जिताकारमाश्रितं वीक्ष्य केशवः ॥
 चिच्छेदोद्धास्त्रं महाभागश्चक्रेण मधुसूदनः ॥ ३३ ॥

॥ ३३ ॥ मधुः कैटभस्त्रता तद्वत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ हे देव तस्य नरकस्य न प्रमिद्वे ॥ १०६ ॥ इति
हरिवंशो विष्णुपर्वणि दीकार्या त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ चतुःपष्टितमध्याये ऋग्मिन्द्रमग्निथम ॥ पाणिजातं ममद्वृत्य द्वापरकामनयद्भगिः ॥ १ ॥ निहत्येति ॥ १ ॥ २ ॥
व्यहनस्त रथं चास्य शरैरेकेण जनार्दनः ॥ सस्रं सचक्रं साक्षं जघान दशभिः शरैः ॥ १५ ॥ तनुत्रं चैव निच्छेद शरेण मधुसूदनः ॥ ततो वि-
मुक्तकवचः सर्पस्येव तनुर्यथा ॥ १६ ॥ हताश्वोपि रणे वीरो वितनुत्रश्च दानवः ॥ जग्राह विमलज्वालं लोहभासारिपितं दृढम् ॥ १७ ॥ आविध्य
सहसा मुक्तं शूलमिन्द्राशनिप्रभम् ॥ तदापतत्स संप्रेक्ष्य शूलं हेमपरिप्लुतम् ॥ १८ ॥ द्विधा छिन्नं शुरश्रेण कृष्णेनाद्रुतकर्मणा ॥ तद्युद्धमभवदोरं-
धोररूपेण रक्षसा ॥ १९ ॥ शस्त्रपातमहाघातं नरकेण महात्मना ॥ मुहूर्तं योग्यामास नरकं मधुसूदनः ॥ २० ॥ अथोयचक्रश्चक्रेण प्रदीतनाक-
रोद्धिधा ॥ चक्रद्विधाकृतं तस्य शरीरमप तद्विवि ॥ २१ ॥ विभक्तं कुलिशेनैव शिरः शुद्धं द्विधाद्वृतम् ॥ कृष्णमासाद्य देवेशं जगामास्तमिवांशुमा-
न ॥ २२ ॥ चक्रोत्कृन्तितगात्रोसौ दानवः पतितो रणे ॥ वज्रप्रहारनिभिन्नं यथा गौररूपपतम् ॥ २३ ॥ भूमिस्तु पतितं पुत्रं निरीक्ष्यादाय कु-
ण्डले ॥ उपातिष्ठत गोविन्दं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ दत्तस्त्वयैव गांनिन् त्वयैव विनिपातितः ॥ यथेच्छासि तथा क्रीड वालः क्रीडनकौरव ॥
॥ २५ ॥ इमे ते कुण्डले देव प्रजास्तस्यानुपालय ॥ १२६ ॥ ॥ इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकवधे त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥
॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदित्य नरकं भौमं वासवोपमविक्रमम् ॥ वामवावरजो विष्णुर्ददर्श नरकालयम् ॥
॥ १ ॥ अथार्थगृहमासाद्य नरकस्य जनार्दनः ॥ ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च ॥ २ ॥ मणिमुक्ताप्रवालानि वैदूर्यस्य च संचयान् ॥ मासा-
रगल्वकूटानि तथा वज्रस्य संचयान् ॥ ३ ॥ जाम्बूनदमयान्यस्य शतकुम्भमयानि च ॥ प्रदीतज्वलनाभानि शीतरश्मिभानि च ॥ ४ ॥ क्षय-
नानि महर्हाणि तथा सिंहासनानि च ॥ हिरेण्यदण्डरुचिरं शीतरश्मिसमप्रभम् ॥ ५ ॥ ददर्श तन्महच्छत्रं वर्षमाणमिवास्त्रदुम् ॥ जातरूपस्य शुभ्र-
स्य धाराः शतसहस्रशः ॥ ६ ॥ वरुणादाहतं पूर्वं नरकेणेति नः श्रुतम् ॥ यावद्रत्नं गृहे दृष्टं नरकस्य धनं बहु ॥ ७ ॥ नैव राज्ञः कुबेरस्य न शक्र-
स्य यमस्य च ॥ रत्नसंनिचयस्तादृग्दृष्टूर्वो न च श्रुतः ॥ ८ ॥ हते भौमे निमुन्दे च हयग्रीवे च दानवे ॥ उपानिन्युस्ततस्तानि रत्नान्यन्तःपुराणि
च ॥ ९ ॥ दानवा हतशिष्टा ये कोशसंचयराक्षिणः ॥ केशवाय महार्हाणि यान्यर्हति जनार्दनः ॥ १० ॥

मा सारं मरकतं गन्धर्वद्रकान्तः वज्रं हीरः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अन्तःपुराणि कन्यारत्नानि ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ शबला नानावर्णाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कालीयकानि कालागरुकाष्ठानि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ मणिपर्वतं कन्यानरोधपूरम् ॥ २० ॥
 दैत्या ऊचुः ॥ इमानि मणिरत्नानि विविधानि बहूनि च ॥ भीमरूपाश्च मातङ्गाः प्रवालविकृताङ्गुष्ठाः ॥ ११ ॥ हेमसूत्रा महाकक्षाश्चापतोमरशा-
 लिनः ॥ रुचिराभिः पताकाभिः शबला रुचिराङ्गुष्ठाः ॥ १२ ॥ ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्तावत्यः करेणवः ॥ अष्टादश सहस्राणि देशजाश्चोत्तमा-
 ह्वयाः ॥ १३ ॥ गोपु चापि भवेत्कामो यावत्तव जनार्दन ॥ तावतीः प्रापिष्यन्मो वृज्यन्धकनिवेशनम् ॥ १४ ॥ आविकानि ३ सूक्ष्माणि त्र्य-
 नान्यासनानि च ॥ कामव्याहारिणश्चैव पक्षिणः प्रियदर्शनाः ॥ १५ ॥ चन्दनगरुकाष्ठानि तथा कालीयकान्यपि ॥ ननु यच्चिन् लोकेषु श्रेण्यानि
 गतं तव ॥ १६ ॥ प्रापिष्याम तत्सर्वं वृज्यन्धकनिवेशनम् ॥ देवगन्धर्वरत्नानि पद्मगानां च यद्गुह्यम् ॥ तानि सर्वाणि सन्तीह ॥ १७ ॥ निवेशने ॥
 ॥ १७ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्च सर्वं हृषीकेशः परिगृह्य परीक्ष्य च ॥ रथानदारुणास दानेन्द्वरकां पुरीम् ॥ १८ ॥ तत्सहस्रकानां तन् ज-
 यमुत्क्षिप्य माधवः ॥ हिरण्यवर्षं वर्षन्तमारुरोह विहंगमम् ॥ १९ ॥ गरुडं पतगश्रेष्ठं शूर्तिशन्तमिवाम्बुदम् ॥ ततोऽप्ययाद्विरिश्रेष्ठमभितो भणिप-
 र्वतम् ॥ २० ॥ तत्र पुण्या ववुर्वाता ह्यभवंश्चामलाः प्रभाः ॥ भणीनां हेमवर्णानामभिभूय दिवाकरम् ॥ २१ ॥ तत्र वैदूर्यरत्नानि ददर्श मधुसूदनः ॥
 सत्तोरणपताकानि द्वाराणि शिखराणि च ॥ २२ ॥ विद्युद्गथितमेवाभः प्रवभौ भणिपर्वतः ॥ हेमचित्रवितानैश्च प्रासादैरुपशोभितः ॥ २३ ॥ तत्र ता नर-
 हेमाभा ददर्श मधुसूदनः ॥ गन्धर्वसुरमुख्यानां प्रिया दुहितरस्तथा ॥ २४ ॥ ददर्श प्रथुलशोणीः सरूद्धा गिरिकन्दरे ॥ नरकेण समानीता रथ्यमाणाः
 समन्ततः ॥ २५ ॥ त्रिविष्टपसमे देशे तिष्ठन्तीरपराजिताः ॥ निर्विशन्त्यो यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्जिताः ॥ २६ ॥ परिवद्युर्गहाबाहुमेकमेकीशराः
 स्त्रियः ॥ सर्वाः काषायवासिन्यः सर्वाश्च नियतेन्द्रियाः ॥ २७ ॥ व्रतोपवासतन्वद्भ्यः काङ्क्षन्त्यः कृष्णदर्शनम् ॥ समेत्य यदुर्मिहस्य सर्वाश्चक्रुः स्नि-
 योज्जलीम् ॥ २८ ॥ नरकं निहतं ज्ञात्वा मुरं चैव महासुरम् ॥ ह्यग्रीवं निसुन्दं च ताः कृष्णं पर्यवारयन् ॥ २९ ॥ ये चासां रक्षिणो वृद्धा दानवा
 यदुनन्दनम् ॥ कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणिपेतुर्वयोधिकाः ॥ ३० ॥ तासां परमनारीणामुपशानं निरीक्ष्य तम् ॥ सर्वासामेव संकल्पः पतितोऽनभ-
 त्तः ॥ ३१ ॥ तस्य चन्द्रोपमं वक्त्रं निरीक्ष्य मुदितेन्द्रियाः ॥ संगृह्णा महाबाहुमिदं वचनमब्रुवन् ॥ ३२ ॥ सत्यं च यत्पुरा वायुरिहास्मान्वाक्य-
 मब्रवीत् ॥ सर्वभूतमतिज्ञश्च देवर्षिरपि नारदः ॥ ३३ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ महाबाहुं कृष्णम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उवाह द्वाकां प्राण्यामम ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ इति
 हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
 आशीर्भिरनुकूलाभिरुभावप्यवदत्तदा ॥ पैलोमी सत्यभामा च ग्रीत्या परमया गुते ॥ ५८ ॥ अग्रहीतां वराह्या देव्यास्ते चरणौ शुभौ ॥ ते
 चाप्यभ्यवदत्प्रेम्णा देवमाता यशस्विनी ॥ ५९ ॥ यथावदन्नवच्चिव जनादेनमिदं वचः ॥ अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्च भविष्यसि ॥ ६० ॥ यथैव
 देवराजोयमजितो लोकपूजितः ॥ भवन्त्ययं वरारोहा नित्यं च प्रियदर्शना ॥ ६१ ॥ सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धा मनोरमा ॥ सत्यभामोत्तमा
 स्त्रीणां सुभगा स्थिरयौवना ॥ ६२ ॥ जरां न यास्यति वधूयावत्त्वं कृष्ण भानुषः ॥ एवमभ्यर्चितः कृष्णो देवमात्रा महाबलः ॥ ६३ ॥ देवराजा-
 भ्यनुज्ञातो रत्नैश्च प्रतिपूजितः ॥ वैनतेयं समारुह्य सहितः सत्यभामया ॥ ६४ ॥ देवाश्रीढं परिक्रामन्भूज्यमानं सुरपिभिः ॥ स ददर्श
 महाबाहुराक्तीडे वासवस्य ह ॥ ६५ ॥ दिव्यमभ्यर्चितं देवैः पारिजातं महाद्रुमम् ॥ नित्यपुष्पधरं दिव्यं पुण्यगन्धमनुत्तमम् ॥ ६६ ॥ यमासाद्य
 जनः सर्वो जार्ति स्मरति पौर्विकीम् ॥ संरक्ष्यमाणं देवैस्तं प्रसह्यामितविक्रमः ॥ ६७ ॥ उत्पाढ्यारोपयामास विष्णुस्तं गरुडोपरि ॥ सोपश्यत्स-
 त्यभामा च दिव्यमप्सरसां गणम् ॥ ६८ ॥ पृष्ठतः सत्यभामा च दिव्या योषा च वीक्षिताम् ॥ प्रायात्ते ता द्वारवतीं वायुजुष्टेन वै पथा ॥
 ॥ ६९ ॥ श्रुत्वा तं देवराजस्तु कर्म कृष्णस्य तत्तदा ॥ अनुमने महाबाहुः कृतकर्मैति चाब्रवीत् ॥ ७० ॥ स पूज्यमानस्त्रिदशैः सप्तपिगणसंस्तुतः ॥
 प्रतस्थे द्वारकां कृष्णो देवलोकदारिन्दुम् ॥ ७१ ॥ सोभिपत्य महाबाहुर्दोषध्वानमल्पवत् ॥ पूजितो देवराजेन दृढशे यादवो पुरीम् ॥ ७२ ॥
 तथा कर्म महत्कृत्वा भगवान्वासवानुजः ॥ उपायाद्वारकां कृष्णः श्रीमान्गरुडवाहनः ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
 पारिजातहरणं द्वारकाप्रवेशो नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
 त्रैवाधिगच्छामि तृप्तिं कृष्णस्य धीमतः ॥ १ ॥ द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य पङ्कजम् ॥ चरितं ब्रूहि कृष्णस्य सर्वं हि विदितं तव ॥ २ ॥ वैश-
 म्पायन उवाच ॥ जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत ॥ निबोध चरितं चित्रं तस्यैव सदृशं प्रभो ॥ ३ ॥
 प्रादुर्भाव इति ॥ १ ॥ पङ्कजम्, ऐश्वर्यस्य समग्रस्य ज्ञानस्य यशसः श्रियः । वैराग्यस्य च धर्मस्य पण्णां भग इनीक्ष्णा इति पङ्क्तिवैश्वर्यमुक्तम् । यद्वा पङ्कजं षडङ्गानि च ।
 सर्वज्ञता तृप्तिरनादिवोधः स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः । अनन्तशक्तिश्च विमोर्विमुञ्जाः षडङ्गुरङ्गानि महेश्वरस्येति वायुपुराणोक्तानि ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ अस्मानं व्रतपारणाम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यानः योनिमन्त्र्यः श्रौतः अध्ययनमन्त्र्यः माविः आर्त्विजमन्त्र्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ हे
 प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् ॥ रुक्मिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतं कं वृष ॥ ४ ॥ उपवासावसानं हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् ॥ तर्पयि-
 ष्यन्स्वयं विभान् जगाम मधुसूदनः ॥ ५ ॥ कुमारः प्रययुस्तत्र पुत्रभ्रातर एव च ॥ प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्याभ्यनुज्ञया ॥ ६ ॥
 षोडश स्त्रीसहस्राणि जग्मु रेव च धीमतः ॥ ऋद्ध्या परमया राजन्विष्णोरैवावुत्तुपया ॥ ७ ॥ ततस्तत्र द्विजातीनां कामान्प्रादादयाक्षजः ॥ अर्थे-
 नां धर्मनित्यानां वन्दिनामिष्टवादिनाम् ॥ ८ ॥ कल्याणनामगोत्राणां महतां पुण्यकर्मणाम् ॥ यानः श्रौतेश्च माखेश्च शुद्धानां कुरुनन्दन ॥ ९ ॥
 तर्पयित्वा द्विजान्कामैर्यैरिष्टः सतां गतिः ॥ ज्ञातीन्तर्पयामास यथाहं भक्त्यस्तलः ॥ १० ॥ उपवासावसानेथ भगवान्स विशेषतः ॥ बहु मेने प्रियां
 भार्यां रुक्मिणीं भोग्मकामजां ॥ ११ ॥ वसतस्तस्य कृष्णस्य सदास्यामितौजसः ॥ सहासीनस्य रुक्मिण्या नारदोभ्याययौ मुनिः ॥ १२ ॥
 आगतं चाप्रमेयात्मा मुनिमिन्द्रजित् ॥ शास्त्रद्वयेन विधिना अर्चयामास केशवः ॥ १३ ॥ सोचितो वासुदेवेन मुनिरर्च्यतमः सताम् ॥ पारिजा-
 ततरोः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ॥ १४ ॥ तद्दृशराजकुसुमं रुक्मिण्याः प्रददौ दारः ॥ पार्थस्था सा हि कृष्णस्य भोज्या नरवराऽभवत् ॥ १५ ॥
 प्रतिगृह्य तु तत्पुष्पं कामारणिनिदिता ॥ शिरस्यमलपत्रादौ ददौ कृष्णेऽङ्गितानुगा ॥ १६ ॥ त्रैलोक्यरूपसर्वस्वं नारायणमनोहरा ॥ शुशुभे
 देवपुष्पेण द्विगुणं भेषमकी तदा ॥ १७ ॥ तां नारदस्तथावाच मुनिब्रह्मयुतस्तदा ॥ तवैवापयिकं पुष्पमेकं देवि पतिव्रते ॥ १८ ॥ अलंकृतं पुष्प-
 मेतत्संसर्गात्तव सर्वथा ॥ अन्यर्हा च मता मे त्वमेतत्पुष्पाद्धतव्रते ॥ १९ ॥ कल्याणगुणसंपन्ने सततं भर्तवस्तले ॥ अम्लानमेतत्सततं पुष्पं भवति
 कामिनि ॥ २० ॥ संवत्सरपरं कालं कालज्ञे गुणसंमते ॥ ईप्सिताच्चपि गन्धाश्च ददाति वदतां वरे ॥ २१ ॥ शीताण्ये चैप्सिते देवि पुष्पमेतत्पय-
 च्छति ॥ स्रवत्यपि रसान्देवि मनसा क्राङ्गितान्वरात् ॥ २२ ॥ सेव्यमानं च सौधाप्यं ददाति वरणीनि ॥ स्रवत्यपि तथा गन्धानीप्सितान्प्रातिवर्द्ध-
 नात् ॥ २३ ॥ यानि यानि च पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि ॥ कुसुमं वृक्षराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ॥ २४ ॥ एतदेव भगवान् धर्मिष्ठ
 पुत्रदं तथा ॥ मर्तिं च नालुभे धत्ते धार्यमाणं सदा शुभे ॥ २५ ॥ यद्यादिच्छसि वर्णं च तत्सर्वं धारयिष्यति ॥ स्वल्पं वा यदि वा स्थूलं
 छन्दतस्ते भविष्यति ॥ २६ ॥

नरवर ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ औपयिकं योग्यम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ भगवान् एष्वर्थाधारकम् ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सुवादित्रानिति मूरत्वमार्षम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कृतिः स्वभावः सामर्थ्यमित्यर्थः । सर्गकृता ब्रह्मणा कृतेति शेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ महंस्स्य सुरता च
 अरिणश्चेति सुरतारणी स्त्री च माता चेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ वसुदेवताः वसुमुख्याः तेषां कालो ब्रह्ममानेन संवत्सरः पर उत्कृष्टो न ततोधिकोऽप्यस्तीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ भोजनान्दिनि
 अनिष्टगन्धहरणं तत्समं गन्धवर्द्धनम् ॥ प्रदीपकर्म रात्रौ च करोति कमलेक्षणे ॥ २७ ॥ संतानकम्रजो मालां पुष्पवद्वादिवाच्युतम् ॥ पुष्पमण्डप-
 मुख्यानि चिन्तितेन प्रदास्यति ॥ २८ ॥ बुभुक्षा वा पिपासा वा ग्लानिर्वाप्यथ वा जरा ॥ देववद्धारयन्त्यास्ते स्वच्छन्देन भविष्यति ॥ २९ ॥
 अनुगीतानि गीतानि दास्यत्यपि च चिन्तिते ॥ सुवादित्रास्तमधुरास्तथैव तव संमतान् ॥ ३० ॥ पूर्णे संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्तवान्तिकात् ॥
 निर्वत्स्यते तरुवरं समयेन प्रयास्यति ॥ ३१ ॥ कृतिरेषा हि भद्रं ते पारिजातस्य सुप्रभे ॥ निसर्गतः सर्गकृता सत्कारार्थं मुरद्रिपाम् ॥ ३२ ॥
 उमा देववरस्येषा हिमालयसुता सती ॥ धारयन्तीश्वरी नित्यं पुष्पाण्येतानि सुप्रभे ॥ ३३ ॥ अदितिश्च सपौलोमी महंन्द्रसुरतारणी ॥ सावित्री
 देवमाता च श्रीश्च सर्वगुणोचिता ॥ ३४ ॥ देवपत्न्यस्तथैवान्या देवाश्च वसुदेवताः ॥ संवत्सरपरः कालः सर्वेषां नतु संशयः ॥ ३५ ॥ पोटशस्त्री-
 सहस्राणां मध्ये त्वं खलु वर्तसे ॥ अद्येषां वासुदेवस्य वेद्वि त्वां भोजनान्दिनि ॥ ३६ ॥ सपत्न्यस्ते गुणोपेते सर्वाः सर्वैश्वरप्रिये ॥ अवमानवसेकेन त्वया
 सिक्ताद्य भामिनि ॥ ३७ ॥ प्रकाशमद्य सौभाग्यमनिवार्यं यशश्च ते ॥ मन्दारकुसुमं दत्तं यत्ते मधुनिघातिना ॥ ३८ ॥ अद्य सत्राजिती देवी
 ज्ञास्यते वरवर्णिनी ॥ सौभाग्याद्यं सदा वेत्ति यात्मानं सुभगं सती ॥ ३९ ॥ सास्वमाता च गान्धारी भार्याश्चान्या महात्मनः ॥ सौभाग्यार्थोद्यताकाङ्क्षा-
 मद्य मोक्ष्यन्ति निःस्पृहाः ॥ ४० ॥ सौभाग्यैकरथो जैत्रस्तव देव्यद्य निःसृतः ॥ मनोरथरथानां यः सहस्रैरपि दुर्जयः ॥ ४१ ॥ अद्याहमवगच्छा-
 मि सर्वथा सर्वशोभने ॥ आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भोजे त्वमिति भामिनि ॥ ४२ ॥ त्रैलोक्यस्तत्सर्वस्वमददाद्यत्तवाच्युतः ॥ जीवितातिशयस्तेन
 त्वया प्राप्नोति हरिप्रिये ॥ ४३ ॥ नारदनेवमुक्तं तु तथ्यं वाक्यं नराधिप ॥ तत्रस्थाः शुश्रुवुः प्रेप्याः प्रेषिताः सत्यभामया ॥ ४४ ॥ देवीनां च
 तथात्यासां पत्नीनां च विशांपते ॥ दृष्ट्वा ताः सविशेषं च नारदेनाभ्युदाहृतम् ॥ ४५ ॥ तच्च श्रुत्वा सुनिखिलं प्रेष्याभिः स्त्रीस्त्वभावतः ॥ प्रकाशी-
 कृतमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ॥ ४६ ॥ कर्णाकर्णौ ततो देव्यः कौलीनिमिव संवशः ॥ मन्त्र्यांचाक्षिरे हृष्टा रुक्मिण्यातिगुणैर्दयम् ॥ ४७ ॥
 हे रुक्मिणि ॥ ३६ ॥ सिक्ता अवेति च्छेदः । सन्धिरार्षः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सास्वमाता जाम्बवती ॥ ४० ॥ निःसृतः प्रसृतः ॥ ४१ ॥ हे भोजे भोजकन्ये ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कौलीनं कुलगृहं देव्यः कृष्णपत्न्यः ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सकुटुम्बं कुटुम्बाक्षं प्रकृत्तं च त्रिकं च श्रुतिमयम् ॥ ५१ ॥ कोपयन्तु अक्षं कुं यन्मया ॥ ५२ ॥
पर्यन्तदशं ललाटप्रान्तदशम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ कुशययं मुक्कमलम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ श्री श्रीभक्तानि मिलेयुः क्षिप्रं विष्णुपर्वणं दशियां पञ्चदशमाऽऽश्विनः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
एतस्मिन् पट्टपटितमे गत्वा सामगृहं दर्शः ॥ तस्यैव पट्टच्छादपस्य कारणं चानि शय्यते ॥ ५९ ॥ ६० ॥ उपविशन्ति ॥ व्यपदेशं व्याजान्तरं सर्वान् सत्त्वगोसाविवर्धित ॥ ६१ ॥ ६२ ॥
अहेति पुत्रमातेति ज्येष्ठेति च समागतः ॥ प्रायेण प्रवर्तन्ते स्म ललाटे दोषादुपविशन्ति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ तत्सोभाग्यमुपादृश्यम् ॥ सत्यभावा
प्रिया नित्यं विष्णोरतुलनसः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ रूपशान्दसंपन्नः ॥ तत्सोभाग्यं गार्वाता ॥ आभिराचरती देवी श्रुत्वैव व्यावशंगता ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ समुत्सृजन्ती वशने
सकुटुम्बं शुचिस्मिता शुक्लतमकमलशुक्रम् ॥ जग्राह रोपकुलितं चरता वक्षस्य शीरसि वद्धितनया ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इन्द्रहामाना जलनच वद्धता ईयासरु-
त्येन गतप्रभेव ॥ क्रोधान्विता क्रायगृहं विविक्तं विवेश तारव धनं भगवत् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ललाटे हिमचन्द्रशुक्लं दुकूलपट्टं प्रियरोपचिह्नम् ॥ पर्य-
न्तदेशं सरसेन देवी विलिप्य सा लाहितचन्दनम् ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ संस्मृत्य तैरुत्तम्य शिरः सरां प्रक्रममाना समुपापविष्टा ॥ दीर्घपथाने शयनेपनीय वि-
भूषणान्येव निवद्धवेणी ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ अकारणार्थेन विदूष्यमाणा प्रव्याजित्याभिगन्ताऽपि ॥ विवर्णयामास कुशेशयं सा निःश्वस्य निःश्वस्य नख-
नैतच्छूः ॥ ७७ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलपुद्गारवंशे विष्णुपर्वणे पारिजातदरणे पञ्चपाटतांऽव्यायः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपविष्टं
मुनिं ज्ञात्वा रुक्मिण्या सह केशवः ॥ निश्चक्रामाग्रमयात्मा व्यपदेशं सर्वविप ॥ ८० ॥ जगाम त्वरितश्चैव सत्यभामागृहं महत् ॥ रम्ये रयतकोह-
शे निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ८१ ॥ अभिमानवतीभिर्ष्टां ग्रणेरपि गराभसि ॥ जानन्सत्राजितौ विष्णुर्विक्रान्तौ शनकैरिव ॥ ८२ ॥ रुपितामिव तां देवीं
स्नेहात्संकल्पयन्निव ॥ भीतभीतः स शनकैर्विवेश मधुमूदनः ॥ ८३ ॥ सैव कंक्षारदुशं तु तिष्ठेत्पुत्रत्वा विवेश ह ॥ नारदस्योपचारार्थं प्रद्युम्नं वि-
नियुज्य सः ॥ ८४ ॥ स ददर्श प्रियां दूरात्क्रोधागरगतां तदा ॥ प्रव्यामिव स्थितां कोपाग्निः श्वसन्ती मुहुर्मुहुः ॥ ८५ ॥ करजाम्रावलीढं तु पङ्कजं
मुखपङ्कजे ॥ संश्लेषयित्वा निःश्वस्य विहसन्ती पुनः पुनः ॥ ८६ ॥ किंचिदकुलितग्रेण चरणेन वसुंधराम् ॥ कृत्वा पृष्ठेथ वदनं विहसन्ती पुनः पुनः
॥ ८७ ॥ करपद्मे पुनः सत्ये मुखपद्मं निवेद्य च ॥ वनितां चास्मद्वर्द्धां ध्यायन्ती कमलेश्वराम् ॥ ८८ ॥

विवेश आसमाद ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पङ्कजं क्रीडाकमलं विहसन्ती सत्पत्नी मत्तोपि सौभाग्याधिक्यं प्राप्तवतीत्याश्रयेति भावः ॥ ७ ॥ वसुंधरां लिखतीमिति शेषः ।
पृष्ठे इति तिथस्वरूपेण लक्षणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥

प्रह्लादयित्वा चन्दनस्तुत्या प्रेक्षां स्तुत्वापि विशिष्यन्तीं निन्दन्तीं तेन भ्रान्तत्वमस्याः व्यक्तम् ॥ १० ॥ ११ ॥ अवाणष्ठच वक्षेणावृत्य उपधाने उच्छोषिकं अन्तरमवका-
 शम् ॥ १२ ॥ संज्ञाय संकेत्य तां सोन्वामत् ॥ १३ ॥ ग्रहाय गृहीत्वा ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गन्धाश्रयमदृशं मेदिन्येव गन्धं मुञ्चतीति तर्कयति ।
 कथमिति । एकतरोतिशयिततरः ॥ १९ ॥ विवेक्षन्ती व्यवक्षमाणा । भागुण्योक्तकारणोपः अनुदानेनवलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वात्परस्मैपदम् ॥ २० ॥ युज्यतीति । उवाच
 सरसं चन्दनं गृह्य प्रप्याहस्तादनिन्दिताम् ॥ प्रह्लादयित्वा हृदयं निषन्तीं निर्दिधं पुनः ॥ १० ॥ पुनस्तस्याय शयनात्पतन्तीं च पुनः पुनः ॥ तास्तांश्चष्टाः
 प्रियायाश्च तथात्या दृष्टशे हरिः ॥ ११ ॥ अवगुण्डय यदा वक्त्रमुपधाये व्यपश्यत् ॥ इदमन्तरिभित्त्येवं तदा गत्वा जनार्दनः ॥ १२ ॥ प्रप्याजनं स सं-
 ज्ञाय अनाख्येयोस्मि संज्ञया ॥ सशङ्कितप्रचारश्च वारितोन्वगमस्त ताम् ॥ १३ ॥ ग्रहाय व्यजनं चैव स्थित्वा स परिधायैतः ॥ अनेरियासृजद्वा-
 तं जहास शनकैरिव ॥ १४ ॥ स पारिजातपुष्पस्य संसर्गादनुवासितः ॥ बभार भगवान्गन्धं दिव्यं मानुषदुलभम् ॥ १५ ॥ अत्यद्भुतं सुगन्धं च
 जिघ्रित्वा विस्मयान्विता ॥ अपावृणोन्मुखं सत्या किमेतदिति चाश्रयात् ॥ १६ ॥ संस्थिता पृष्टतो देवमपश्यन्तीं शुचिस्मिता ॥ पर्यप्रच्छदथां प्रप्या
 गन्धस्य प्रभवे तदा ॥ १७ ॥ ताः पृष्टास्त्वप्रभापन्त्यो जानुभ्यां धरणीं गताः ॥ अयोमुख्यस्ततस्तस्थुः कृताञ्जलिपुटान्मदा ॥ १८ ॥ तदप्रमदं द्रव
 गन्धं मुञ्चति मेदिनी ॥ कथमेकतरस्तस्या गन्धोयमिति तत्तल्लु ॥ १९ ॥ किं निद्रं स्यादिति च सा विवेक्षन्तीं सयन्ततः ॥ दृष्टशे केशव दूर्वा सहसा
 लोकभावनम् ॥ २० ॥ युज्यतीति ततोवाच सहसाम्नाविलक्षणा ॥ अयतिरेकव शेषेण बहुषु प्रणयान्विता ॥ २१ ॥ सा प्रस्फुरित्तनवोर्मि निःश्वस्यार्धो-
 मुखी तदा ॥ मुहुर्तमसितापाङ्गी तस्थान्वयमुखी शुभा ॥ २२ ॥ निद्रं श्रुत्वा वामां सञ्चान्वक्षिप्य लोचने ॥ निवेक्ष्य वदन् हस्तं शोभसत्यवर्ती-
 ष्ढरिम् ॥ २३ ॥ तस्याः सुस्नाव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजम् ॥ शुभेक्षेपपञ्चोभ्यामवक्ष्याग्रजलं यथा ॥ २४ ॥ समुत्पत्य जलं तत्र पतितं
 वदनमनुजात् ॥ प्रतिजग्राह पद्माक्षः कराभ्यामसितस्वरः ॥ २५ ॥ अथारति पततायं श्रीयत्ताङ्गोऽमुजेशणः ॥ प्रियानयनवं देवः परिसृज्येदमब्रवीत्
 ॥ २६ ॥ स्त्रवत्यसितपद्माक्षि किमर्थं तव भामिनि ॥ तोयं सुन्दरि वेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिदं दकम् ॥ २७ ॥ प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य अव्याह्नि पङ्कजस्य
 च ॥ विभर्ति तव किं वक्त्रं वपुस्तव मनोहरे ॥ २८ ॥

सवोस्नाविलक्षणाज्ञूतं ननु अन्यत् वक्तुमशकत् ॥ २१ ॥ अन्यमवर्णी कृष्णपर्वणयोः ॥ २२ ॥ शोभां श्रुत्वा ननु रञ्जनार्थम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उगमि परि-
 मुञ्चेति स्नेहातिशयमूचनम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ वपुः स्वकमम् ॥ २८ ॥

कुडुमेन रक्तं कौडुमं पीतरुणमित्यर्थः । महारजतेन रक्तद्रव्यविशेषणं रक्तम् महारजतं रक्तक्रान्तमनुमित्यर्थः ॥ २९ ॥ देवर्त । देवपुत्रायामिव शुक्रमिष्टं नान्यदित्यर्थः ॥ ३० ॥
चित्रकरत्थानं पत्रलेखास्थानम् आक्रान्तमश्रुलक्षितमित्यर्थः । अवगं धूमगं वर्णः देहक्रान्तमन्वर्तनं हे अववर्णिनि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ रत्नैश्च ग्लज्जानमवन्त्य-
किमर्थं कौडुमं वासो महारजतमेव च ॥ नानुगृह्णासि सुत्राणि शुक्रं वासानुगृह्णते ॥ २९ ॥ वासस्येते तवार्भाष्टे महाऽजनकौडुमे ॥ देवाभिगमनादूर्ज्य
शुक्रं नेष्टं हि तत्स्त्रियाः ॥ ३० ॥ किंचानाभरणं गात्रं सुगात्रं तव कथ्यताम् ॥ चित्रकस्थानमाक्रान्तं कर्माद्वरवर्णिनि ॥ ३१ ॥ श्वतेन तव
पादेन वाससा प्रियदर्शने ॥ ललाटे सेव्यते कर्माजन्दनेन सुगन्धिना ॥ ३२ ॥ सरसेनायतापाङ्गि कान्तेन हृदयप्रिये ॥ प्रभापमर्दं केनापि
कारणेनाननस्य च ॥ करोपि मम वात्यर्थं मनो ग्लापयसि प्रिये ॥ ३३ ॥ प्रसृतश्चन्दनरसः कपोलप्रणयी तव ॥ पत्रलेखासपत्नत्वं प्राप्ता नाति-
विराजते ॥ ३४ ॥ रत्नैश्चाभरणैमुक्ता तव श्रिया न शोभते ॥ ग्रहक्षत्ररहिता द्यौरिवाव्यक्तशारदी ॥ ३५ ॥ पूर्णचन्द्रसंपन्नं स्मेरेणावहुभाषिणा ॥
किमु नो भापसे माद्य मुखेनोत्पलगन्धिना ॥ ३६ ॥ अर्द्धाङ्गापि हि तावन्मां प्रिमर्थं न निरक्षिसे ॥ मुक्षम्येव सनिश्वासं तोयमञ्जनदुर्दिनम् ॥ ३७ ॥
अलमिदं दीवरश्यामे सदितेन मनस्विनि ॥ जलमञ्जनकल्पापं मा भोक्षाराननद्विपम् ॥ ३८ ॥ त्वदीयोहं यदा देवि ख्यातो जगति किंकरः ॥ न ज्ञाप-
यसि किमां त्वं पुरेव वरवर्णिनि ॥ ३९ ॥ किमकार्षमहं देवि विप्रयं तव भार्मिनि ॥ येनातिमात्रमात्मानमायासयसि सुन्दरी ॥ ४० ॥ मनसा कर्मणा
वाचा न त्वामतिचराम्यहम् ॥ सर्वथा सर्वचावोङ्गि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ ४१ ॥ बहुमानोपमान्यासु स्त्रीषु सर्वासु शोभने ॥ स्नेहश्च बहुमानश्च
त्वामेतेऽन्यासु नास्ति मे ॥ ४२ ॥ नैव त्वां मदनो जह्यान्मतेर्पि मायि मामकः ॥ इति मे निश्चितं विद्धि चेतः सुरसुतोपमे ॥ ४३ ॥ क्षमादयश्च मे-
दिन्यां शब्दाद्याश्चाभ्वरे गुणाः ॥ ध्रुवं पङ्कजगर्भमे त्वयि स्नेहस्तथा मम ॥ ४४ ॥ रुचिरग्री यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे ॥ कान्तिश्च शश्वती
चन्द्रे स्नेहस्त्वयि तथा मम ॥ ४५ ॥ एवंवादिनमात्मेष्टं सत्यभाभा जनार्दनम् ॥ शनैरुवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलम् ॥ ४६ ॥ मर्दायस्त्वमिति
ह्यासीन्मम नित्यं मनः प्रभो ॥ अद्य साधारणं स्नेहं त्वयि तादृहतस्म्यहम् ॥ ४७ ॥ नाज्ञासिपमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययम् ॥ अद्य
लोकगतिं कृतस्त्वामवगच्छामि न ध्रुवम् ॥ ४८ ॥

भिः ॥ ३५ ॥ स्मेरेण उत्कुलेन । माद्य मामद्य ॥ ३६ ॥ तोयमश्रु अञ्जेन दुर्दिनं मलिनम् ॥ ३७ ॥ द्विषामिदन्तत्वं कथस्ययान्तत्वात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
॥ ४२ ॥ मदनो नैव जह्यादित्यरित्येवं वा तव मास्त्वित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

अमृतायाः जीवन्त्याः मम द्वितीयस्त्वमिति । अपिशब्दाच्चप्राज्यहमेव द्वितीयेति मया स्वजन्म औहि अतर्कितं । ग्रथाहं त्वदन्यं न जाने एवं त्वमपि मदर्थं न जाना-
सीत्येवमहं नित्यं तर्कितवतीत्यर्थः । जन्मौहि पुंस्त्वमार्थमिति प्राञ्चः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ग्रहाय आदाय हविषात्मनः पदान्तम्
अञ्चलम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीनीलकण्ठीये सारतमावदीये खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पट्टपटितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७४ ॥ समपटितमेध्याये पारिजातदुणा

अमृताया द्वितीयोपि जन्मौहि मम सर्वथा ॥ किमत्र बहुनोक्तेन हृदयं वेद्वि तेच्युत ॥ ४९ ॥ वाङ्मात्रमेव पश्यामि माधुर्यं संप्रयुज्यसे ॥ तस्य
सेहश्च कृतकस्तवान्यत्र न कृत्रिमः ॥ ५० ॥ ऋजुस्वभावां भक्तां च सर्वथा पुरुषोत्तम ॥ अवजानासि जानन्मां केतवी वृत्तिपास्तिः ॥ ५१ ॥
एतावत्सखलु पर्याप्तं हृष्टं द्रष्टव्यमव्ययम् ॥ श्रुतं चाप्यथ यच्छ्राव्यं हृष्टः सेहफलोदयः ॥ ५२ ॥ यदि त्वहमनुग्राह्या मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ तपस्वेहं
परं कृत्वा निश्चयं पुरुषोत्तम ॥ ५३ ॥ भर्तुश्छन्देन नारीणां तपो वा व्रतकानि वा ॥ निष्फलं श्रुतुं श्रद्धेतुरच्छन्देन क्रियेत हि ॥ ५४ ॥ इतीदृशु-
क्त्वा पुनरेव शोभना मुमोच तोयं नयनोद्भवं सती ॥ ग्रहाय पीतं हरिवाससः शुभा पदान्तगाथाय मुखे शुचिस्मिता ॥ ५५ ॥ इति श्रीमहाभारते
खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पट्टपटितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७४ ॥ केशम्पायन उवाच ॥ नारायणः सत्यभावां पुनरेवैव भरत ॥
प्रोवाच प्रणयात्कुद्धमभिमानवर्ती सतीम् ॥ १ ॥ शोभगवानुवाच ॥ दहन्तीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने ॥ किमु तत्कारणं येन त्वमेवमति-
विह्वला ॥ २ ॥ शोभितासि मम प्राणैराचक्ष्वानत्ययो यदि ॥ श्रोतव्यं यदि भक्तेन भर्त्रा सदाङ्गशोभने ॥ ३ ॥ ततः प्रावाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते
स्थितम् ॥ वाष्पगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखी स्थिता ॥ ४ ॥ त्वयैव स्थापितं पूर्वं सौभाग्यं मम मानद ॥ जगत्यमलपत्राक्ष यत्ख्यातं कोशिनान्न
॥ ५ ॥ शिरो वहामि चेष्टत्वात्तवाहं देव गर्विता ॥ सर्वसंमिन्तिनीमध्यै स्पृहर्णयास्मि सर्वथा ॥ ६ ॥ साहमद्यावहास्यामि सपत्न्यानां जनस्य च ॥
इति प्रेष्याभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः ॥ ७ ॥ यत्पारिजातकुसुमं दत्तवान्नारदस्तव ॥ तत्किंलृजने दत्तं त्वयाहं परिवर्जिता ॥ ८ ॥ रत्ना-
तिशयदानेन तस्यामभ्यधिकः किल ॥ सेहश्च बहुमानश्च प्रकाशं गमितस्त्वया ॥ ९ ॥ तामस्तोषीत्समक्षं ते प्रियां स किल नारदः ॥ तमश्रोषीश्च
हृष्टस्त्वं प्रियायाः संस्तवं किल ॥ १० ॥ स्तोतव्यो यदि तवत्स नारदेन तवाग्रतः ॥ दुर्भगोयं जनस्तत्र किमर्थमनुशब्दितः ॥ ११ ॥

ततः ॥ हरिणा सान्त्विता सत्या सुरेन्द्रमदाभितये ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ शोभितासि च पथेनाभियुक्तामि । अतत्ययः अविनाशः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शिरः शोडिम्
॥ ६ ॥ ७ ॥ इष्टजने इति शेषात् रुक्मिण्या अभिधानम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ ३२ ॥ यदहं स्वमेत योमयेन ह्यापि न श्रद्धयां तव अयमेव योमासीति तं न भिन्वन्मयापामिर्नि नोत्तरम् ॥ ३३ ॥ मुनः कामां कश्मिणीम्नु तादृशं तं न भिन्वन्मयापामि
 मयुक्तमिति ज्ञावः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कुमुदीर्णाणां पञ्चकम्पणीन्दुहतां वृषाणां दुर्भसापहतां गतिं कुमुदीर्णां अनन्तार्थाया गतिर्नमुनेषु नृपे तं न भिन्वन्मयापामि ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ परपृष्ठम्वेनमिश्रं कंकिटश्चनिवारितम् । देव्या तंति शेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कः स्मरिष्यति मयि भूतायामिति जावः ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नाहमिति । हे तव्यक्षम्यगन्तविश्रान्तम् पञ्च हविर्द्विदम् भंताया शोभनः ४५ ॥ ४६ ॥ किमं धूर्तमित्यादिहस्तं तव ततोत्तमं । ततोत्तमं
 प्रणयस्य रसं दत्त्वा पश्चात्तापः प्रभो यदि ॥ अतुलां मे प्रयच्छन् तवः तंनु प्रसीद मे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भवेन्नोपि न दृष्ट्वाहं श्रद्धयां पुनर्करेण न
 यदयदेव निर्दुत्तमश्रौपं पश्यतस्तव ॥ ४९ ॥ कामं कामोन्नु तस्यैव पुनरुत्तमजमः ॥ अत्र ननुन्नु मे देव सानिथ्यं तव तव श्रु ॥ ५० ॥
 मानार्थं जीव्यते लोके सद्भिरित्युक्तवानसि ॥ तदेवं सति नेच्छामि जीविषु गोमर्माभ्या ॥ ५१ ॥ नामाभवद्यतो रक्षा भयमव ततो मम ॥ ततो
 रक्षते यो मां स मां नावाभिरक्षति ॥ ५२ ॥ हा गतिं कां गमिष्यामि तस्मा देव तन्वा ॥ ५३ ॥ कुमुदीर्गतां नूनं गतिं यास्याल्लसंगता ॥ ५४ ॥
 किमकार्षेमहं मोहादीश्रणां प्रियाप्रियम् ॥ प्रिया भूत्वाश्रिया भूता अहं तव चागद ॥ ५५ ॥ वसन्तकुसुमैश्चिन्वं सदा रैवतकं मिरिम् ॥ प्रिया
 भूत्वाऽप्रिया भूता कथं द्रक्षाम्यहं पुनः ॥ ५६ ॥ परपृष्ठम्वेनमित्ययं पुष्पवल्गुहं शुचिषु ॥ कथं नामानिलं द्वेप्या सेवेयं दुर्भया सती ॥ ५७ ॥
 जलक्रीडां तवाङ्गस्था देव कृत्वा महोदधौ ॥ कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्यस्यापि सागरम् ॥ ५८ ॥ सात्राणिति प्रिया नान्या त्वतो वेत्तीति शिद
 माम् ॥ यद्वोचः क तद्यातमथवा कः स्मरिष्यति ॥ ५९ ॥ यदुद्गारोद्दिमां स्वश्रुतकुलं न नन्दिनी ॥ अवज्ञातां त्वया राज्ञीं नूनं दौर्भाग्यक
 शिताम् ॥ ६० ॥ किं नु गृहेन मे प्रेम्णा सुसिग्धेनापि सागद ॥ यत्समाजां जनश्ला वा न पश्यति नित्यदा ॥ ६१ ॥ नाहं त्वां कितवं
 धूर्तमज्ञासिपमरिदम् ॥ अद्य ज्ञातोसि तत्पक्षचञ्चलो जनवञ्चकः ॥ ६२ ॥ स्मरणीयज्ञाताकारिर्न्यूढो देव यत्नतः ॥ चौर ज्ञातोसि तत्पक्ष
 वाङ्मात्रमधुरः शठः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ एवमप्यप्येवशं प्राप्तां देवीं सात्राजितो हरिः ॥ अभिमालयतीं देवः सान्त्वयधूमथाम्रवती ॥ ६५ ॥

ब्रह्मदासा ब्रह्मे किं तवा उतेत्यावागमादपि नाज्ञासिपम् । अद्य तु हे अजन जन्मादिहिन त्वं तत्पक्षचञ्चल इति ज्ञातोसि तस्याः मत्तापल्याः मायायाः पक्षे
 एवं चञ्चलो मायाविशिष्टिचिद्रूपस्य तव मायाशैवेव चाञ्चल्यं वञ्चकत्वं च ननु चिदाशैवेत्येवैवमित्यर्थः । तत्पक्षेति समासेकदेशोपि वञ्चकशब्देन संबद्धमवर्तते ॥ ६५ ॥
 वाङ्मनसोरोगोचरोहं कथं त्वया ज्ञात इत्यत आह । स्वरेति । हे देव त्वं स्मरथ वर्णश्च इङ्गितं च आकारश्च तैः लिङ्गैः कृत्वा त्वम् अतिगूढो निष्पक्षोऽपि यत्नतः शठो

मध्यस्थ उदासीन इति ज्ञातोसि अयं भावः । वागाबुद्धोधक्तया संघातविशिष्टरूपेण प्रत्यागमत्वात् नित्यं ज्ञातोपि साक्षिवदसङ्गत्वेन इदानीमेव ज्ञात इत्यर्थः । अत एव चौरवत्त्वच्छब्दवाच्चैरेति संबोधयति । तत्प्रशंसते । मायापक्षे ब्राह्मलौकिकान्तैश्चर्याविषये स्या रामाः जगत्परमार्थजितः कायः संकल्पमात्रोपेतता मोक्षा इत्यादिबाहुभोजेण मधुरः मधुरभागी वेदकर्तृत्वात् असि । न त्वर्थस्तत्र मधुर्यमस्तीति शेषः । यतः शठ उदासीन अभोक्तृत्वात् शठो मध्यस्थप्रभवे धूर्न्धनूरयोरापीति विसृतः । कथास्रोतु द्वयो-
र्मैवं पद्मपलाशाक्षि प्राणेधरि वद प्रिये ॥ किमत्र बहुनोक्तेन त्वदीयमवगच्छ शास्त्र ॥ २८ ॥ परिजातकुसुमं तस्या देवि ममाग्रतः ॥ नारदो वृत्तानं
कुर्वन्मुनिरक्लिप्तकर्मकृत् ॥ २९ ॥ दाक्षिण्यादानुरोधाच्च दूतगन्धान्न संज्ञायः ॥ प्रशीदैकापरार्थं ये र्षथस्य क्षुचित्स्रिते ॥ ३० ॥ परिजातकुसुमं तस्या देवि
दीच्छस्यतिकोपने ॥ तदा दातास्मि सुश्रीणि सत्यमेतद्रूपिणि तं ॥ ३१ ॥ स्वर्गाभ्यद्वाद्वीकारिता ॥ ३२ ॥ कुम्भेश्वरम् ॥ भृंहरे स्पर्शार्थप्रेषणादिना
त्कालं त्वमिच्छसि ॥ ३२ ॥ एवमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिरात्मन् ॥ यद्येवं तु दुग्धः क्षुधया लब्धवान् विषयं युत ॥ ३३ ॥ मधुरेण तस्मान्निमित्तं ते परेन्दु-
गुणं मम ॥ सीमन्तिनीनां सर्वासामधिकं स्यामथोक्षज ॥ ३४ ॥ तथास्तु प्रथमः कल्प इति तां मधुसूदनः ॥ प्रोवाचाप्रतिभां देवी जगतः तत्प्रसाद-
यः ॥ ३५ ॥ तथेत्युक्तेति कृष्णेन तुतेप समितिजय ॥ सत्ययागा सतामिष्टा कंसनाशनवल्गवा ॥ ३६ ॥ ततः क्षातो जगन्नाथः सर्वैः सर्वसत्पवनः ॥
चकारावश्यकं सर्वं सर्वकामप्रदः सताम् ॥ ३७ ॥ द्यूथौ च नारदं देवः क्षातो देवमुनिर्नृप ॥ अयथाशान्न भगवान्ते मुनिश्चेदो महादेवो ॥ ३८ ॥ तत्परा-
नरपते सतां गतिरथोक्षजः ॥ सत्यया सह धर्मात्मा यथाविधि उपब्रूयत् ॥ ३९ ॥ पादौ महात्वाय चक्रे मुनेः सात्राजितौ स्वप्नम् ॥ जलं देवैः तं
कृष्णो भृङ्गारेण ददौ तदा ॥ ४० ॥ अथोपकल्पयामास गुहातीताय केशवः ॥ परमाणं स तु विष्वक्श्रयात्मा जगद्गुरुः ॥ ४१ ॥ ततोऽक्षक्रांतं जगत्प्र-
दत्तं मुनिरुदारधीः ॥ बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रद्धया परया युतः ॥ ४२ ॥ उपस्पृश्य ततस्त्वयः पदौ बोधिशयः प्रभो ॥ ताश्च श्रीनेत्रं यत्ता प्रीतिमद-
केशवः ॥ ४३ ॥ ततः सात्राजितौ देवीं प्रणतां नारदोऽब्रवीत् ॥ प्रसार्य दक्षिणं हस्तं सञ्चलं जलजं शणम् ॥ ४४ ॥ अथेदानीं तेषां तं भगवन्नेति प-
तिव्रता ॥ सर्वलोचं च सुभगा भव मतपरो बलात् ॥ ४५ ॥ इत्युक्ता मुनिमुख्येन सत्यभाभा हरिश्रिया ॥ उत्तरस्थो महता युक्ता हर्षेण पुनरुपविष्टः ॥ ४६ ॥
रपि श्लोकयोः स्पष्ट पदार्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ त्वदीयमात्मानमिति शेषः । पक्ष मष्टम् ॥ २८ ॥ तथा जन्मार्थित्यग्रिमभ्येन मन्वन्धः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२
गरीशदात्सर्वस्थानात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रमृष्टस्यक्तः । बहुगुणं मुमूर्खसि शेषः ॥ ३४ ॥ अथोपा सुखः । फलः मान्त्वनामायः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ भृङ्गारेण कनकपात्रेण । भृङ्गारी छिद्रिकायां च कनककाष्ठं पूतः पूतानि मेदिनी ॥ ४० ॥ पदार्थं पदार्थम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

विषमं देवब्रह्मणोपमम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

स कृष्णोप्यभ्यनुज्ञां तु लब्ध्वा मुनिवरात्तदा ॥ बुभुजे विषमं धीमानप्रमयपराक्रमः ॥ ४७ ॥ ततस्तत्वावश्यं कृत्वा सत्यभामापि भारत ॥ अनुज्ञया तदा भर्तुर्विशालतृहं मुदा ॥ ४८ ॥ ततो विनिर्गता दधी कृष्णम्यवाभ्यनुज्ञया ॥ स्थिता पादौ च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ॥ ४९ ॥ ततो मुहूर्तमासित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् ॥ आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शक्रलोकमधाक्षज ॥ ५० ॥ तत्राद्यं देवमिशानं नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ गान्धर्व्यं देवगन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः ॥ ५१ ॥ मासि मास्युचितं ह्येतन्महोदसदनं प्रभो ॥ पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्वं नृत्यमेव च ॥ ५२ ॥ अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रवरो विभुः ॥ पश्यन्त्यमरमुख्येन कृतं भक्त्याद्रिधातिता ॥ ५३ ॥ निमन्त्रितोहं पूष्युः पुण्यं दत्तं महाद्युते ॥ पारिजातस्य भद्रं ते तरुराज्ञो महात्मनः ॥ ५४ ॥ यदेतदाहृतं स्वर्गात्त्वदर्थं तु मया विभो ॥ देवापभोग्यमेतद्वि तरुराजसमुद्भवम् ॥ ५५ ॥ इष्टः स वृक्षः सततं शच्याः पुष्करलोचन ॥ सौभाग्यमावहत्यैव पूज्यमानोपि नित्यशः ॥ ५६ ॥ पुण्यं कर्तुं तदा सृष्टः पारिजातो महाद्रुमः ॥ अदित्या धर्मानित्येन कश्यपेन महात्मना ॥ ५७ ॥ पुरादित्या महातेजस्तोषितः किल कश्यपः ॥ वरेण च्छन्द्यामास मारीचस्तपसो निविः ॥ ५८ ॥ सोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिसत्तम ॥ स्वलंकृता कामतश्च सर्वेव विभूषणैः ॥ ५९ ॥ इप्सितं गीतमृत्यं च भवेन्मम तपोधन ॥ कुमारी नित्यदा चैव भवेयं तपसो निवे ॥ ६० ॥ विरजा शोकरहिता भवेयमिति नित्यदा ॥ पतिभक्तिमती चैव धर्मशीला तथैव च ॥ ६१ ॥ पारिजातं ततोऽप्राक्षीददित्याः प्रियकाम्यया ॥ सर्वकामप्रदः पुष्पैरावृतं नित्यगन्धदैः ॥ ६२ ॥ त्रिशूलं सर्वदा दृश्यं सर्वभूतमनोहरम् ॥ सर्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ॥ ६३ ॥ ईदृशान्यपि पुष्पाणि विभक्त्यैकापि रूपिणी ॥ बहुरूपाणि चाप्यन्या पद्मानि च ततोपरा ॥ ६४ ॥ मन्दारादपि वृक्षाश्च सारमुद्रृत्य कश्यपः ॥ तस्मादेव तरुश्रेष्ठः सर्वेषां श्रेष्ठतां गतः ॥ ६५ ॥ ततस्तत्र निवच्याथ कश्यपं प्रददौ शुभे ॥ अदितिर्मम पुण्यार्थं सौभाग्यार्थं तथैव च ॥ ६६ ॥ अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च तथा मम ॥ पुष्पदास्त्रा वेष्टयित्वा कण्ठे पुण्यार्थमात्मवान् ॥ ६७ ॥

मित्यर्थः । रूपं स्वभावे सौन्दर्यं नालोके पशुशब्दयोरिति मेदिनी । पद्मानि विधिमात्रस्योपलक्षणम् ॥ ६४ ॥ अतएव मन्दारात् कल्पवृक्षाच्चार्यं सारभूत इत्यर्थः ॥ ६५ ॥ ततस्तत्र निवध्येत्यादिना परकृतिसरूपार्थवादेन सौभाग्यकामनया भर्तुर्माहितस्य पारिजातस्य दानं कर्तव्यम् । निष्कयेण पुनर्गतां च मोक्तव्य इति विधिरुच्येयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

[illegible]

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शच्याः क्रीडावृक्ष इति मिषग मोक्षितः मोक्षितः । शच्या इति छेदः संधिर्गर्पः । ततो रुद्रात् ॥ १७ ॥ उमया उमायाः ॥ १८ ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥ देवो देवी देव्येति द्वन्द्वकथेयः । तौ मां च वर्जयित्वानि मन्वन्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ गणाः सङ्घाः प्रवराणां प्रमथानाम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ सोमम् उमासहिम् ॥ २५ ॥
 बलमेवं प्रवक्ष्यामि यदुमुल्य सुरेश्वर ॥ नतु द्वाभ्यानि देवेन्द्रः पारिजातं कथंचन ॥ १२ ॥ मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तथा ॥ निक्षिप्य तो-
 यधौ पूर्वं पारिजातः समाहृतः ॥ १३ ॥ मन्दरात्पर्वतश्रेष्ठास्त्रयितुं प्रेषितः पुरा ॥ पारिजातं हरेणापि लोककर्त्रा जनार्दन ॥ १४ ॥ स्वयं विज्ञापि-
 तो गत्वा ततः शक्रेण शंकरः ॥ आक्रीडदुम उद्यानं शच्याः स्यादिति याचितः ॥ १५ ॥ तथास्त्विति वरो दत्तो महादेवेन चानव ॥ नच नीतः
 पारिजातो मन्दरं चित्रकन्दरम् ॥ १६ ॥ क्रीडावृक्षः स शच्येति व्यपदेशेन मोक्षितः ॥ महेन्द्रेण महाबाहो पारिजातस्ततः पुरा ॥ १७ ॥ प्रियार्थ-
 मुमया साक्षात्पारिजातवनं हरः ॥ गव्यूतिशतविरत्तानि मन्दरस्थैव कन्दरम् ॥ १८ ॥ न तत्र सूर्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोत्तमे ॥ नच चन्द्रप्रभा
 शीता नैव कृष्ण सदागताः ॥ १९ ॥ शीतोष्णे छन्दस्तत्र शैलपुत्र्या भवन्ति हि ॥ स्वयंप्रभं वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा ॥ २० ॥ वर्जयित्वा महादेवौ
 सगणौ यदुनन्दन ॥ मां चान्यस्तद्दनं दिव्यं न प्रयाति कथंचन ॥ २१ ॥ स्रवन्ति तत्र वाण्ये पारिजाताः समन्ततः ॥ सर्वज्ञानि भुल्यानि मनसा
 काङ्क्षितानि वै ॥ २२ ॥ गणास्तान्युपभुञ्जन्ति प्रवराणां महात्मनाम् ॥ आह्वया देवदेवस्य लोकनाथस्य केशव ॥ २३ ॥ पारिजाताद्बहुगुणं फलं
 तेषां तथा वनम् ॥ अभिमानं प्रभाञ्चैव गुणा भूरिगुणास्तथा ॥ २४ ॥ मूर्तिमन्तश्च ते वृक्षाः सोमं देवं वृषध्वजम् ॥ उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह के-
 शव ॥ २५ ॥ रौद्रेण तेजसा जुष्टा दुःखहीनाः सुखान्विताः ॥ तरवो मन्दरे ते हि द्रुयिताः शैलकन्यया ॥ २६ ॥ प्रविवेशान्धको नाम वोरस्तत्र महा-
 बलः ॥ दैतेयो वरदानेन दुर्षितः पापनिश्चयः ॥ २७ ॥ स हतो देवदेवेन हरेणामित्रघातिना ॥ अवध्यः सर्वभूतानां वृत्राहशगुणं बली ॥ २८ ॥ एवं
 दुःखं न ते देव पारिजातं प्रहास्यति ॥ पुष्कराक्ष सहस्राक्षः सत्यमेतद्भवीमि ते ॥ २९ ॥ सततं सहितो देव्या शच्या स हि वादुमः ॥ सर्वकामप्रदः कृष्ण
 तथेन्द्राय महौजसे ॥ ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मुने तद्युज्यते साधु महादेवेन धीमता ॥ यच्छचीकारणं कृत्वा न नीतः स तरुः पुरा ॥ ३१ ॥ स ज्येष्ठः
 सर्वभूतानां लोककृत्प्रभवोव्ययः ॥ पारावर्यस्य सदृशं कृतवानिति मे मतिः ॥ ३२ ॥
 कथया कन्यायाः ॥ २६ ॥ वरदानेन सर्वत्र तव गतिरकुण्ठितास्त्वित्येवंरूपेण ॥ २७ ॥ २८ ॥ दुःखं दुःखलभ्यम् ॥ २९ ॥ सहितो हितेनेषुखदानेन युक्तः सहितः ॥
 ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पारावर्यस्य लोकमयादायाः ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विष्णुवो भवेत्सर्वेष्वनृतयादिनो भविष्यन्तीत्यर्थः । कारणानुसारित्वात्कार्यस्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायामष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥७॥ एकोनसप्ततितमेऽध्यायेऽस्मिन्ष्टण्णवाक्ष्णवाद् ॥ पारिजातं न दास्यामीत्याह शक्र इतीप्ते ॥ १ ॥ नारदोऽथेति ॥ १ ॥ २ ॥

अहं यवीयान्देवस्य सर्वथा बलघातिनः ॥ लालनीयश्च भगवच्च जयन्त इव सत्तम ॥ ३३ ॥ सर्वथा भगवांस्तावदुपयैवहुविस्तरैः ॥ करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं शक्तो ह्यसि तपोधन ॥ ३४ ॥ मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया ॥ स्वर्गादित्यन्यिष्यामि पारिजातमिति प्रभो ॥ ३५ ॥ मया तदनृतं कर्तुं कथं शक्यं तपोधन ॥ नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तं पूर्वं मयानघ ॥ ३६ ॥ मयि भयप्रतिज्ञा वै लोकानां विष्णो भवेत् ॥ यन्मया हि भु- निश्चेष्ट लोकधर्मा गुणान्विताः ॥ परिवार्याः स्थितौ सर्वे स कथं ह्यनृतं वदेत् ॥ ३७ ॥ न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च यक्षपद्मणाः ॥ मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यता मुने समर्थाः खलु भद्रमस्तु ते ॥ ३८ ॥ स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवतामरेश्वरः ॥ ततः शर्चा- व्यामृदिता नुलेपने गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥ ३९ ॥ इति प्रवाच्यो यदि सामपूर्वकं प्रयाच्यमानो न तं प्रयच्छति ॥ मुनिश्चर्यं भद्रमनाय सर्वथा त्वयाऽपि कार्यः खलु तत्र निश्चयः ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे नारदकृष्णभाषणं नामा- ष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदोऽथ मुनिर्गत्वा महेन्द्रसदनं प्रति ॥ तां रात्रिमवसत्तत्र दृढशो च महोत्स- म् ॥ १ ॥ तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः ॥ राजर्षयश्च विद्रांसः स्वर्गताः कर्मणिः शुभैः ॥ २ ॥ नागा यक्षाश्च सिद्धाश्च चारणाश्च तपो- धनाः ॥ ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिर्नवस्तथा ॥ ३ ॥ सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः ॥ दिवौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः ॥ ४ ॥ उपर्युपरि सर्वेषां सोमदेवो महेश्वरः ॥ तस्थामिति विक्रान्तः स्वर्गणैः परिवारितः ॥ ५ ॥ देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्वभावनः ॥ कल्पान्तरसहस्रं दु- क्षयो येषां न विद्यते ॥ ६ ॥ यानर्चयन्ति सततं देवा देवेश्वरोपमाः ॥ आत्मज्ञा नावलोपान्धा ये च धर्मपथि स्थिताः ॥ ७ ॥ रुद्रश्च काश्यपा दाम- ध्युपासन्त भारत ॥ स्कन्दश्च भगवानग्निगङ्गा च सरितां वरा ॥ ८ ॥ अर्चिष्मांस्तुम्बुरुश्चैव भारिश्च वदतां वरः ॥ नेतारां देवदानामेते हि त- पसान्विताः ॥ ९ ॥ एताननुविधीयन्ते सर्वदेवगणा नृप ॥ धर्मानित्यास्तपोनित्याः सतां मार्गमुपाश्रिताः ॥ १० ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ नावलोपान्धाः गर्वहीनाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तारिर्गन्धर्वा रेषः ॥ ९ ॥ अनुविधीयन्ते अनुसरन्ति ॥ १० ॥

तान् मातुषान् अर्चयन्ति दृष्टफलप्रदानेन पूजयन्ति ॥ १३ ॥ देवानां कृत्येषु ये वर्तन्त इति च ज्ञेयम् । अनुष्ठिताः अनुष्ठितवन्तः ॥ १२ ॥ पट्टगुणान् वक्त्रिमक्षिमधु-
 रलास्यविमकाववच्छास्थान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ जुगोप ग्रीत्या जग्राह । उपस्थानं नृत्यादिरूपां गरिचर्याम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्यैवातिहरणं कार्यम्
 ये त्विमे मातुषा देवा अर्चयन्ति शुभार्थिनः ॥ तानर्चयन्ति ह्यभरास्तथा राजञ्छुभार्थिनः ॥ ११ ॥ पितृकृत्येषु देवानां संन्यासं ये त्वनुष्ठिताः ॥
 स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सदा नियमचारिणः ॥ १२ ॥ गन्धर्वाधिपतिः श्रीमास्तत्र चित्रस्थो नृप ॥ सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ॥ १३ ॥
 अर्णयुश्चित्रसेनश्च हाहा हृह्वस्तथैव च ॥ दुम्भरस्तुम्बरश्चैव जगुरन्ये च पट्टगान् ॥ १४ ॥ उर्वशी विप्रचितिश्च हेमा रम्भा च भारत ॥ हेमदन्ता
 घृताची च सहजन्या तथैव च ॥ १५ ॥ जुगोप भगवान्देवस्तदुपस्थानमात्मवान् ॥ वृत्तेन तुष्टः शक्रस्य जगाम जगतो गतिः ॥ १६ ॥ गते भू-
 तपतौ सर्वे नृपा जमुयथ्यागतम् ॥ महेन्द्रेणाचिता देवाः स्वानेव निलयान्ताः ॥ १७ ॥ ततः सर्वेषु यातेषु सुवासिनां पुरंदरम् ॥ सदस्यैः स्वैः
 सहासीनं नारदोभिययौ मुनिः ॥ १८ ॥ तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनम् ॥ दिदेश कुशगर्भं च पीठमात्मासनोपमम् ॥ १९ ॥ नारदाथ
 महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत् ॥ दूतोहममरश्चैव विष्णोरतुलतेजसः ॥ २० ॥ किंचित्कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोस्मि महात्मना ॥ आनर्तादातिहरणं
 तस्यैवानघतेजसः ॥ २१ ॥ ग्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयुज्य मुनये तदा ॥ ततः प्रहृष्टो भगवानब्रवीत्याकाशसनः ॥ २२ ॥ किमाह पुरुषश्रेष्ठः शी-
 ब्रमाचक्ष्व मे मुने ॥ चिरस्य खलु कृष्णेन संस्मृतोस्मि महात्मना ॥ २३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ महेन्द्रेन्द्रानुजं द्रुपुं गतोहं भ्रातरं तव ॥
 कथंचिद्धारकां तत्र काश्यपानां यशस्करम् ॥ २४ ॥ तं तु रैवतकेऽद्राक्षं तदासीनमरिंदमम् ॥ रुक्मिण्या सहितं वीरं स्तुवन्तं वृषभव्यजम् ॥ २५ ॥
 पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं मयानघ ॥ विस्मापनार्थं देवेश पत्नीनामुरुतेजसः ॥ २६ ॥ तद्वद्वा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः ॥ बहुका-
 मप्रदं पुष्पं वृक्षराजसमुद्रवम् ॥ २७ ॥ गुणास्तासां मया ख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद ॥ सृष्टिश्च पारिजातस्य कश्यपेन महात्मना ॥ २८ ॥ अ-
 दित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च यथा मम ॥ पुष्पदात्रा वेद्ययित्वा कण्ठे पुण्यार्थमात्मवान् ॥ २९ ॥ त्वं च दत्तो यथा श्रुच्या देवाश्चान्ये सुरेश्वर ॥
 निष्क्रयश्च यथा दत्तः कश्यपाद्यैर्महार्षिभिः ॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका सत्यभामेति विश्रुता ॥ पुण्यकार्थं मनश्चक्रे दयिता ते यवीर्यसः
 ॥ ३१ ॥ तथा चाम्यर्थितो भर्ता देव देव्या गणेऽम्बरः ॥ प्रतिजज्ञे स धर्मार्थं यवीर्यांस्तव मानद ॥ ३२ ॥
 ॥ २१ ॥ २२ ॥ चिरस्य चरेण ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ भजासनमित्यनेन दूतत्वात्तिष्ठन्नैवैतावद्वचनं नारद उक्तवानिति गम्यते ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥ प्रवर्तामि प्रवर्ते ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ त्रिदिवस्थः सन् त्वमपीति संबन्धः नत्वनिस्थ इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ आमिषभोज्यानां मांसप्रक्षः
 ततो मासुक्तवान्वीरो विष्णुर्बलवतां वरः ॥ यथावत्सुरमुख्येश ब्रुवतः शृणु भावतः ॥ ३३ ॥ लालनीयो यर्वायांस्तु प्रणिपत्याच्युतोब्रवीत् ॥ आनये-
 यं सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरदुमम् ॥ ३४ ॥ मनोरथोस्तु सफलो वध्वास्तेऽसुरसूदन ॥ धर्मकृत्ये विशेषेण वध्वास्ते सुरसत्तम ॥ ३५ ॥ अयं दर्शित-
 कल्याणो लोको लोकगणेश्वर ॥ पश्यन्त्वमरकल्याणं मन्त्रभावाच्च मानवाः ॥ ३६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुलनन्दन ॥
 नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३७ ॥ भजासनं द्विजश्रेष्ठ युक्तमुक्तं त्वया द्विज ॥ संदेशं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुलतेजसः ॥ ३८ ॥
 आसीनि नारदे शक्रो लब्धानुज्ञोथ नारदात् ॥ स्वमासनं ततो भजे तस्यैव सदृशं प्रभो ॥ ३९ ॥ उपविष्टः सुरपतिरथोवाच तपोधनम् ॥ निरीक्ष्य
 स्वबलं वीर्यं हर्षदं वृत्रनाशनः ॥ ४० ॥ शक्र उवाच ॥ महर्षे कुशलं पृष्ट्वा वक्तव्यस्ते जनार्दनः ॥ वचनान्मम धर्मज्ञ सर्वभूतसुखावहः ॥ ४१ ॥
 मदनन्तरमीशस्त्वं जगतो नात्र संशयः ॥ त्वदीयः पारिजातश्च रत्नान्यन्यानि चाच्युत ॥ ४२ ॥ त्वं तु भारगवतरणं कर्तुं देव महो गतः ॥ मानुष्यं
 सर्ववृत्तानां स्थितः कार्यस्य सिद्धये ॥ ४३ ॥ त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिविष्टपम् ॥ पूरयिष्यामि वध्वास्ते इष्टान्कामानघोक्षज ॥ ४४ ॥
 स्वर्गीयानि च रत्नानि न नेतव्यानि केशव ॥ स्वल्पाथै मानुषं लोकमिति पूर्वकृता स्थितिः ॥ ४५ ॥ उक्तम्य हि स्थितिं देवीं प्रवर्तामि महाबल ॥
 यद्यहं किं प्रवक्ष्यान्ति प्रजापतिगणाः प्रभो ॥ ४६ ॥ ब्रह्मणा सह पुत्रेण सपौत्रेण सपौत्रेण महात्मना ॥ नियमाः सर्वकृत्यानां स्थापिता जगतो ध्रुवाः ॥ ४७ ॥
 प्रजापतिकृतं मार्गमपास्य व्रजतो मम ॥ श्रुत्वा प्रजापतिर्धौमाञ्छापमप्युत्सृजेत्प्रभुः ॥ ४८ ॥ अस्माभिर्भिद्यमानं हि मर्यादासेतुवधनम् ॥
 भेत्स्यन्त्यशङ्किता दैत्या दैत्यपक्षास्तथाऽपरे ॥ ४९ ॥ स्त्रीनिमित्तमितो नीते पारिजाते दुर्मेश्वरे ॥ स्वर्गाकसो भविष्यन्ति विमनस्काश्च मानद ॥
 ॥ ५० ॥ उपभोगा मनुष्याणां विहिता ये स्वयंभुवा ॥ तैस्तु तुष्यतु मे भ्राता संपश्यन्कालपर्ययम् ॥ ५१ ॥ इहापि तात त्रिदिवे मम यः स्यात्प-
 रिग्रहः ॥ त्रिदिवस्थोपि तं कृष्णः सर्वं भोक्तुमिहाहति ॥ ५२ ॥ तृष्टो ह्यामिषभोज्यानामभिमानाज्जनार्दनः ॥ ततो धर्मं समुत्सृज्य
 पापमेवानुवर्तते ॥ ५३ ॥

हृष्टः पृष्टः अत एव दूतत्वाद्धर्मतिकर्माति । यथाहापस्तम्बः । हृष्टो दृष्यति दमो धर्मपतिकर्मातीति ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ मानुषे लोके ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

स्त्रीवश्यता स्याप्यमाना कृष्णस्य हि महात्मनः ॥ जगत्ययशसा योगं जनयद्दानं यं मानः ॥ ५४ ॥ मानुष्यं मानुषं प्राप्ता यदुत्तमभुषुदुनः ॥ कु
यात्रिविधनीयं यद्भ्रात्रा ज्येष्ठेन नारद ॥ ५५ ॥ स्वयम्भवाद्योपन धर्षणा स्यान्मानव ॥ ज्ञातिना धर्षणा च वै विशेषणं गृहीता ॥ ५६ ॥ धर्म
मर्थं च कामं च क्रमेण मधुसूदनः ॥ सेवन्पु सतां धर्मान्धापताम्पद्मं गीतना ॥ ५७ ॥ महीतलं पारिजातपर्यायस्यहं यदि ॥ पोलोमोऽहो
कृत्वा को नु मां बहु मंस्यते ॥ ५८ ॥ पारिजातं महाप्रष्टुं दद्याद्दृष्ट्वा च मानुषाः ॥ स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दद्याद्दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षिता ॥ ५९ ॥ पा
जितगुणान्मर्त्या जुषन्ति यदि नारद ॥ देवतानां मनुष्याणां न विद्यां भाषयन्ति ॥ ६० ॥ तत्र यत्क्रियते कर्म इह तदुच्यते नरैः ॥ स्वर्गार्थं न
यतिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥ ६१ ॥ सर्वस्वरः स्वर्गो पारिजातस्तपोधन ॥ तुल्यं देवसमन्त्यः सर्वदेव जगद्रवत् ॥ ६२ ॥ यक्षैर्मर्त्या न
यस्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि ॥ न प्रतानि प्रदास्यन्ति तुल्यत्वं समरगताः ॥ ६३ ॥ यज्ञज्याह्निकश्चैव नित्यमायाययन्ति नः ॥ मा गुप्ताः सर्वाणि
च्छन्तः श्रद्धानास्तपोधन ॥ ६४ ॥ तत्सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥ निस्तजसा भविष्याम ते गतास्तं द्विहानताम् ॥ ६५ ॥ इतः
सुषुप्त्या सस्यस्ते जीवन्ति पुरुषा भुवि ॥ आप्यायन्तस्तेष्वस्मान्द्वारैश्चैतथैव च ॥ ६६ ॥ न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते यदि मानुषाव् ॥
रोगो जरा वा मृत्युर्वा धर्महरतिरेव च ॥ ६७ ॥ दौर्गन्ध्यं वा सुगन्धा वा ईतयः कर्मसंभवाः ॥ क्रियुष्यां कौरिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥ ६८ ॥
सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमम् ॥ इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुराकृतकर्मकृत् ॥ ६९ ॥ यथा यथा च म भ्राता तुष्यत्येतद्विचारयन्तीतथा
तथा त्वया कार्यं मन्त्रीतिमिच्छता ॥ ७० ॥ हाराश्च मणयश्चैव चन्दनच्युत्तूणि चावस्त्राणि च विचित्राणि वक्त्रास्त्वं द्वारकां नया ॥ ७१ ॥ याग्यानि
यानि मर्त्यानां यावदिच्छति केशवः ॥ न स्वर्गपरिमाणं तु कर्तुमर्हति साध्वतम् ॥ ७२ ॥ इदानीं रत्नानि यथोपसृतान्यहं बहूनि चित्राणि विभूषणानि च ॥
न पारिजातं च कथंचन तु मं मुने प्रदास्यामि द्विवैकुण्ठं प्रियम् ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते विलेपे हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवज्रं नामै-
कोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन ॥ प्रोवाच वाक्यं वाक्यज्ञो धर्मात्मा धर्मावित्तमः ॥ १ ॥
अथास्मिन्सप्ततितमे प्रतिज्ञां नारदरिताम् ॥ कृष्णस्य बलमिच्छुत्वा न दास्यामीत्यव वदीत् ॥ १ ॥ देवराजति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ हेतवः महत्तलं पारिजातमित्यादिना पूर्वोक्ताः । न चावगतवान् नाङ्गीकृतवान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

अवश्यमेव वक्तव्यं हितं बलनिष्ठुदनमिमा तव महाबाहो बहुमानोस्ति मे त्वयि ॥ २ ॥ उक्तो मया वासुदेवो जानता भवतो मतम् ॥ न दत्तः पारिजा-
तोयं हरस्यापि त्वया पुरा ॥ ३ ॥ हेतवश्च मया तस्य दर्शितास्ते समासतः ॥ न चावगतवान्देवः सत्यमेतद्वर्षमि ते ॥ ४ ॥ उपेन्द्रोहं महेंद्रेण ला-
लनीयः सदेति माम् ॥ उवाच पुण्डरीकाक्षो दत्तमुत्तरमेव च ॥ ५ ॥ पुनः पुनर्मया वास्य हेतवो देव दर्शिताः ॥ ततो न बुद्धिव्यावृत्ता वृत्रनाशन तस्य
वै ॥ ६ ॥ अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यान्ते मधुसूदनः ॥ प्रत्याह पुरुषश्रेष्ठः सरोपमिव वासव ॥ ७ ॥ न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च
पन्नगोत्तमाः ॥ मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यता मुने समर्थाः खलु भद्रमस्तु ते ॥ ८ ॥ स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवता पुरंदरः ॥ ततः
शचीव्यामृदितानुलेपने गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥ ९ ॥ उपेन्द्रस्य महेंद्राय भ्रातुस्ते निश्चयः परः ॥ यदत्र मन्यसे न्याय्यं संप्रदायं कुरु
तत् ॥ १० ॥ तत्त्वं हितं च देवेश श्रूयतां वदतो मम ॥ नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ॥ ११ ॥ नारदैवमुत्तरु सुव्यक्तं बलदेहजित् ॥
रोपाविष्टः सहस्राक्षोऽवदितन्नराधिप ॥ १२ ॥ अनागरि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि केशवः ॥ एवं प्रवृत्तः किं शक्यं कर्तुमद्य तपोधन ॥ १३ ॥ बहुनि
प्रतिलोमानि पुरा स कृतवान्मयि ॥ कृष्णो नारद सोढानि भ्रातेति स्म मया सदा ॥ १४ ॥ खाण्डवे चाजुनस्यं पुरा वाहयता सता ॥ भदीयो गी-
रिता मेघाः शमयन्तोऽग्निमुद्रतम् ॥ १५ ॥ गोवर्द्धनं धारयता विप्रियं च कृतं मम ॥ तथा वृत्रवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं वृतो मया ॥ १६ ॥ सभादाभ-
ति सर्वेषां भूतानामिति चोक्तवान् ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्य वृत्रश्च निहतो मया ॥ १७ ॥ देवासुरेषु प्राप्तेषु संग्रामेषु च नारद ॥ श्रुत्यस्यान्ते कदा
कृष्णो मुने सुविदितं तव ॥ १८ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन तस्मादिष्टया प्रवर्तताम् ॥ ज्ञातिभेदां न नः कार्यः साक्षी त्वं मम नारद ॥ १९ ॥ भमोऽसौ
गदां मोक्तुमुद्यतो यदि केशवः ॥ अनुशब्दचाथ पौलोमीं गुणः क इह दृश्यते ॥ २० ॥ उद्वासागतोर्ध्वमान्पिता नः कश्यपः प्रभुः ॥ अर्दिन्त्या सह
मे मात्रा तयोर्वाक्यमिदं भवेत् ॥ २१ ॥ अजितात्मा मम भ्राता रजसा तमसा वृतः ॥ कामेन च स्त्रियो वाक्यादेव मामुक्तवान्गुरुम् ॥ २२ ॥ निश्च-
स्त्रियः सर्वथा विप्र धिग्र राजसमर्ति तथा ॥ यत्राधिक्षितवान्निष्पुणैर्वं मां स्त्रीजितो द्विज ॥ २३ ॥ न दृष्टं कश्यपकुले व्यपदेदयं महासुने ॥ नैव द-
क्षकुलं दृष्टं मातुर्मै यत्र संभवः ॥ २४ ॥ न ज्येष्ठता न राजत्वं देवानां प्रतिमानितम् ॥ कामरागाभिभूतेन कृणेन खलु नारद ॥ २५ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ज्ञातिभेदः आतृकलहः नोऽस्माभिः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ आहार्यः संशोध्यः संपादो वां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ धनुर्जयार्थमिति शतपथोक्त इतिहासमावर्णयितः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पञ्चमेषां विषयं श्राव-
णसाक्षिप्रदपूज्यत्वं वैष्णवं कृत्वाहं ददौ दत्तवान्वित्येवात्र पराक्षता ॥ ३४ ॥ अन्यत्र समरेऽहमग्रतः प्रहारमि यतो राजा प्रभुः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ परितापितः
पुत्रदारसहस्रैर्हि भ्रातानघ विशिष्यते ॥ सहते ज्ञानसंपन्न इति ब्रह्मा पुराब्रवीत् ॥ २६ ॥ नास्ति भ्रातृसमो वन्दुराहार्य इतरो जनः ॥ इति मामब्रवी-
न्माता पिता चैव प्रजापतिः ॥ २७ ॥ सोदरे तु विशेपं तु पिता मे कश्यपोब्रवीत् ॥ दत्ता मया विरुद्रचन्ते दानवाः पापनिश्चयाः ॥ २८ ॥ काममेतन्न
वक्तव्यं स्वयमात्मस्तवान्वितम् ॥ प्राप्तस्त्ववसरो विप्र यदिद्वाद्योच्यते मया ॥ २९ ॥ धनुर्जयार्थं मुनिश्रेष्ठ छिन्नायां हि पुरानघ ॥ धर्त्ताभिरमराणां च
वरदानान्महामुने ॥ ३० ॥ उक्तताशिरसो विष्णोः पुरा देहो धृतो मया ॥ संधिते च शिरो यन्नाच्छिन्नं रौद्रेण तेजसा ॥ ३१ ॥ अहं विशिष्टो देवा-
नामित्युक्त्वा पुनरच्युतः ॥ धनुरारोप्य दूषेण स्थितो नारद केशवः ॥ ३२ ॥ किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने ॥ स्नेहेन च स्थितं
विष्णोः शरीरं मुनिसत्तम ॥ ३३ ॥ ऐन्द्रं वैष्णवमस्यैव मुने भागमहं ददौ ॥ यवीयांसमहं प्रेम्णा कृष्णं पश्यामि नारद ॥ ३४ ॥ संग्रामेषु प्रहर्तव्यं
तेन पूर्वं तपोधन ॥ राजा किलाहं समरे प्रहराम्यग्रतो ध्रुवम् ॥ ३५ ॥ प्रादुर्भाविषु सर्वेषु स्वशरीरमिवानघ ॥ यतो रक्ष्यामि धर्मज्ञ केशवं भक्तिमा-
श्रितम् ॥ ३६ ॥ इदं भङ्गत्वा मदीयं च भवनं विष्णुना कृतम् ॥ उपशुर्पारि लोकानामधिकं भुवनं मुने ॥ ३७ ॥ अवमानः सच मया पृष्ठतः क्रिय-
ते मुने ॥ लालनीयो मया बाल इत्येवं भ्रातृगौरवात् ॥ ३८ ॥ बालोऽयं मम पुत्रोति यवीयानिति नारद ॥ पित्रा मात्रा च गोविन्दो मानी च परिभाषि-
तः ॥ ३९ ॥ इष्टस्तत्र जनानां च केशवः सुविशेषतः ॥ वयं द्वेभ्यो न संदेहस्तत्र सेहोतिरिच्यते ॥ ४० ॥ सर्वज्ञो बलवाञ्छूरः पात्रं मानयिता तथा ॥
केशवेत्येव च ध्यानं यत्तद्व्रितथतां गतम् ॥ ४१ ॥ गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम ॥ आहूतो न निवर्तयै समरं प्रति शत्रुभिः ॥ ४२ ॥ यदी-
च्छसि तदागच्छ सहो ते यत्त्वमिच्छसि ॥ प्रहरस्व च पूर्वं त्वं भार्याजित यथेच्छसि ॥ ४३ ॥ रथाङ्गेनाथ शार्ङ्गेण गदया नन्दकेन च ॥ प्रहरारुह्य
गरुडं दृढो भूत्वा जनार्दन ॥ ४४ ॥ प्रहते प्रहरिष्यामि यथाशक्त्या च केशव ॥ अहो धिग्यदि मां सेहो विह्वलं न करिष्यति ॥ ४५ ॥ यावन्न संग्रामगतो
जितोहं चक्रपाणिना ॥ पारिजातं न दास्यामि तावद्भो मुनिसत्तम ॥ ४६ ॥ मां समाह्वयते ज्येष्ठं यवीयान् स तपोधन ॥ अहं तं मर्यादयामि कि-
मर्थं स्त्रिजितं हरिम् ॥ ४७ ॥ अद्यैव गच्छ भगवद्भारकां कृष्णपालिताम् ॥ विवादे संस्थितः सोऽज्ञ इति वाच्यस्त्वयाऽच्युतः ॥ ४८ ॥
आक्रुष्टः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ केशवेत्येवेति संघिरार्षः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सहं सोढव्यम् ॥ ४३ ॥ रथाङ्गेन चक्रेण नन्दकेन खड्गेन ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

पलाशपत्रार्थमिति । त्वया अजितः पारिजातस्य पलाशं पत्रमात्रं पत्राद्धं वा न प्रदास्यति वृक्षस्य का वाचेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ जिह्वां कुटिलताम् ॥ ५० ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां समातितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ६४ ॥ अथैकसमातितमध्याये शक्रविनिश्चयम् ॥ सनिर्वन्धं हर्षकुं नारदो द्वारकां गतः ॥ १ ॥ मेहेन्द्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ अनियुक्तपरोभागः अनाज्ञातः सन् पुरोवर्ची न भवेत् तन्निश्चितम् ॥ ३ ॥ तथापि यतः भवानपि कार्याकार्ये मां पृच्छति ततोहम् अननुपृष्टोपि तुभ्यं हितं वदामीत्यर्थः ॥ ४ ॥

पलाशपत्रार्द्धमपि त्वयाजितो न पारिजातस्य तव प्रदास्यति ॥ इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्त्वया वचो मदीयं स्मरता तपोधन ॥ ४९ ॥ पुनः प्रवाच्यो भगवंस्त्वयाच्युतो मम प्रियार्थं खलु निर्विशङ्कितम् ॥ न मायया हर्षमिहाहंसि दुमं सुशुद्धमेवास्तु धिगस्तु जिह्वाताम् ॥ ५० ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवाक्यं नास समातितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ६४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मेहेन्द्रवचनं श्रुत्वा नारदो वदतां वरः ॥ विविक्ते देवराजानमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नात्र संशयः ॥ ग्रातकालं तु वक्तव्यं हितमप्रियमथुत ॥ २ ॥ अनियुक्तपुरोभागो न स्यादिति वदन्ति हि ॥ सुलोकागतितत्त्वज्ञो नयविज्ञानकोविदः ॥ ३ ॥ कार्याकार्ये समुत्पन्ने परिपृच्छति मां भवान् ॥ यतस्ततः प्रवक्ष्यामि गृह्यतां यदि रोचते ॥ ४ ॥ अनुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितम् ॥ न्याय्यं च ग्रातकालं च पराभवमनिच्छता ॥ ५ ॥ वक्तव्यं सर्वथा सद्भिरप्रियं चापि यद्धितम् ॥ आनृण्यमेतत्सेहस्य सद्भिरैवाहृतं पुरा ॥ ६ ॥ अनृते धर्मभगे च न शुश्रूषति चाप्रिये ॥ न प्रियं न हितं वाच्यं सद्भिरैवेति निन्दिताः ॥ ७ ॥ सर्वथा देव वक्तव्यं श्रूयतां शृण्वतां वर ॥ श्रुत्वा च कुरु सर्वज्ञे मम श्रेयस्करं वचः ॥ ८ ॥ अन्योन्यभेदो भ्रातृणां सुहृदां वा बलान्तक ॥ भवत्यानन्दकृद्देव द्विपतां नात्र संशयः ॥ ९ ॥ हितानुबन्धसहितं कार्यं ज्ञेयं सुरेश्वर ॥ विपरीतं च तद्बुद्ध्या नित्यं बुद्धिमतां वर ॥ १० ॥ यत्स्यात्तापकरं पश्चादारब्धं कार्यमिदं शम् ॥ आरभेन्नैव तद्विद्वानपि बुद्धिमतां नयः ॥ ११ ॥ विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनम् ॥ यदत्र कारणं देव निबोध विबुधाधिप ॥ १२ ॥ य एको विश्वमध्यास्ते प्रधानं जगतो हरिः ॥ प्रकृत्यायं परं सर्वं क्षेत्रज्ञं वै विदुर्बुधाः ॥ १३ ॥

॥ ५ ॥ अप्रियम् अतिकटुकमपि हितं परिणामसुखम् ॥ ६ ॥ अनृत इति । त्वय्यनृतत्वाद्यभावाच्चां प्रति वदामीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विपाकं फलम् ॥ १२ ॥ किञ्च कार्यं प्रधानं कारणं च अध्यास्ते अधितिष्ठति रथमिव यन्ता । प्रकृत्या मायया तत्क्षेत्रं कारणस्थूलमृक्षमेहस्यं प्रकाशयतीति क्षेत्रज्ञत्वम् ॥ १३ ॥

अव्यक्तस्य अव्याकृतस्य व्यक्तो सागः कार्यं हिण्यग्रसोदिः यः सर्वभवाद्भ्यः सर्वमाश्रयोजं तस्यान्वा अन्वर्थासी चेति धिता । न केवलं तस्यैव अपितु सर्वस्य धर्मिनः येन ता-
वतः जन्तुमात्रस्येत्यर्थः ॥ १४ ॥ रुद्रादप्ययमनन्य इत्याह । प्रकृत्या गुणः । प्रकृत्याः विभक्तः प्रथमो मध्यांशः व्यक्तः दृश्यमात्राकारः विश्वत्रासजः कृत्योक्त्यनन्तः
इत्यर्थः । अत एव लोकश्चेतनस्तस्य भावनः संतर्पयिता ॥ १५ ॥ नम्याः प्रकृतः अथवा गुण उभावतु गुणी उभया मध्यमांशः वा उपहितो गुणी महेश्वरः रुद्रो विष्णुर्भा ॥
१६ ॥ तदेवाह । नति अद्धेन । गुणितो मायाविनो रुद्रस्य विष्णोर्वा विशेषो महेशो गुणो नास्ति । अतो विष्णुना द्राविनं त्वां रुद्राणि न रक्षिष्यतीति भावः । गुणिन उत
तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्तो भागः सर्वभवाद्भ्यः ॥ तन्मात्मा परमो देवो विष्णुः सर्वस्य धर्मितः ॥ १४ ॥ प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवी यश-
स्विनी ॥ व्यक्तः सर्वमयो विश्वस्त्रीसंज्ञो लोकभावनः ॥ १५ ॥ रुद्रिस्त्रयांशः स्त्रियस्तस्या व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः ॥ अव्यया प्रकृतिर्द्वी गुणो देवो
महेश्वरः ॥ १६ ॥ न विशेषस्य रुद्रस्य विष्णोश्चाभारसत्तम ॥ गुणत्वश्चाव्ययः शास्त्रा सदा च प्रथमो गुणः ॥ १७ ॥ नारायणो महातेजाः सर्व-
कृच्छोक्तभावनः ॥ भोक्ता महेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरयंक्षजः ॥ १८ ॥ यद्वा देवगणाश्चान्ये पश्चात्सृष्टा महात्मना ॥ महादेवेन देवेश प्रजापतिग-
णास्तथा ॥ १९ ॥ एवं पुराणपुरुषो विष्णुर्देवेषु पञ्चते ॥ अचिन्त्यश्चाद्रस्यश्च गुणेश्च परस्तथा ॥ २० ॥ अदित्या तपसा विष्णुर्महात्मारोपितः
पुरा ॥ वरेण च्छन्दिता तेन परितुष्टेन चादितिः ॥ २१ ॥ तयोक्तस्त्वत्तपं पुत्रमिच्छामीति सुगेत्तम ॥ प्रणिपत्य च विज्ञाय नारायणमयक्षजम् ॥
॥ २२ ॥ तेनोक्तं भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः ॥ अंशेन तु भविष्यामि पुत्रः खल्वहमेव ते ॥ २३ ॥ स जातः सर्वहृदो भ्राता तव सुरेश्वर ॥
नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ॥ २४ ॥ इच्छन्नेव हरिर्देव काश्यपस्तमुपागतः ॥ तैस्तेभोविविक्कुरुते भूतभव्यभवाप्ययः ॥ २५ ॥ प्रादुर्भावं
गतो देवो जगतो हितकाम्यया ॥ माथुरं जगतो नाथः कर्त्ता हर्ता च केभ्यः ॥ २६ ॥ यथा पल्लपिण्डः स्याद्व्यातः स्नेहेन मानद ॥ तथा जग-
दिदं व्यातं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ २७ ॥

सादृश्याकद्रयं वाक्यम् । किंच तस्य गुणिनोपि यः शास्त्रा अव्ययोऽपिणाभी प्रथमो-
ऽव्यस्तात्पूर्वत्वादधिष्ठानस्य यतः अगुणो यः स एव नारायणः । एतेन तुर्यमूर्तिनारायण इति दर्शितम् । सा च ब्रह्मविष्णुरुद्रस्य एकैकगुणोपाधियोग्या सर्वगुणोपाधिमयी । तेनैव
यो भोक्ता रुद्रः कर्त्ता विष्णुः ब्रह्मा च बुद्धचक्षिमांनी देवाश्च इन्द्रियाक्षिमानिस्ते सर्वे मृदा इति योजना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ छन्दिता अनुग्रहीता ॥ २१ ॥
तमेति पञ्चानां तात्पर्यम् । तद्भ्रातृत्वाच्च तवायं साधारणोऽपितु अकर्मजनिनो देवभागेऽस्यास्ति । त्वंतु कर्मदेवत्वाच्चतो निकृष्टोसीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ भूतस्य त्रयस्य
च त्रयाप्यय उत्पत्तिप्रलयस्थानं सर्वजगदुपादानमूत इत्यर्थः ॥ २५ ॥ य एवं भूतः स एव साक्षात्कृष्ण इत्याह । प्रादुर्भावमिति ॥ २६ ॥ पल्लपिण्डः मांसपिण्डः ॥ २७ ॥

सर्वात्मा व्यष्टिमष्टिदेहेन्द्रियाद्याकारस्तैर्भावैस्तत्तद्धर्मैर्विकुर्वति विकारं प्राप्नोति । सञ्ज्ञोहं दुःख्यहमित्याद्यस्मिन्मानवान्मवतीत्यर्थः । वस्तुतस्त्वतिगुणो गुणातीतः ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥ अनन्तः शेषः धारणार्थं भुव इति शेषः ॥ ३० ॥ श्वेत इति । अन्न, कलिः शयानो भवति संजिहानन्तु द्वापरः । उत्तिष्ठेता भवति कृतं संपद्यते चरन्ति श्रुतेः ॥
 योऽविद्यानिद्रायां शतेऽतिमूढः स पुमान्कलिः । तद्दुग्धहार्ये अस्मिन् ईश्वरः कृष्णः कृष्णानताररूपी भवति । यः किंचित् श्रेयोदर्शी अर्द्धप्रबुद्धः स द्वापरः । तं प्रति प्रीतिवर्गः
 हिरण्यवन्मनोहरो भवति । स किञ्चिद्वक्ष्यन्मुखा भवतीत्यर्थः । यस्तु श्रेयार्थं यतते स जेता । तद्दुग्धहार्ये रक्तोऽनुरक्तो भातृवद्भवति । यस्तु शुचिगिरिस्तत्सर्वं भस्मरूपं
 ब्रह्मण्यदेवः सर्वात्मा तैस्तैर्भावैर्विकुर्वति ॥ जगत्प्रातिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभूतः ॥ ३८ ॥ अतः सयस्तदेवानां पूज्य एव देवः ॥ एषाता-
 मश्च भगवान्प्रजासर्गकरो विभुः ॥ २९ ॥ अनन्तो धारणार्थं च विभर्ति च मल्लहाः ॥ यज्ञ इत्यापि साद्विश्व कथ्यते वेदेवादिभिः ॥ ३० ॥ श्वेतः
 कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा ॥ द्वापरे च तथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ॥ ३१ ॥ अवधीत्स हिरण्यहं दिव्यरूपधरो हरिः ॥ दुर्वागधु नि-
 मलन्तीमेप देवो वसुंधरा ॥ ३२ ॥ वाराहं वपुराश्रित्य जगतो हितकाङ्क्षया ॥ जघ्ने हिरण्यकशिपुं नारसिंहवपुर्हरिः ॥ ३३ ॥ जिगाय चगीं
 चैव विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥ वबन्ध च बलिं देवः श्रीमान्ब्रह्मन्चनैः ॥ ३४ ॥ देवदानवसंभूतामाक्रामयदपि श्रियम् ॥ त्वय्यनन्तः पुरा विष्णुरुद्रा-
 रोभितविक्रमः ॥ ३५ ॥ सावशोपं तपो यस्य तन्निहन्ति जनार्दनः ॥ अलोक्येऽपि वर्तन्तं व्रतमेतन्महात्मनः ॥ ३६ ॥ जघ्ने च दानानामुरव्यान्दवानां
 ये च शत्रवः ॥ तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्मेनित्यः सतां गतिः ॥ ३७ ॥ रासत्वापि चावाप्य जघ्ने रावणमात्मवान् ॥ भूत्वा कामगुणांश्चैव जघान द्विरदं
 हरिः ॥ ३८ ॥ हिताय जगतोद्यापि लोके वसति मानुषे ॥ उपेन्द्रो जगतां नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ॥ ३९ ॥ जटी कृष्णाजिनी दण्डी दृष्टप्रतां
 मया हरिः ॥ देतेषु चरन्द्वैस्तृणेष्वग्निरिवोद्धतः ॥ ४० ॥ अद्भुतमपि गोविन्दं दानवैर्कार्णवं जगत् ॥ कुर्याणं दानवैर्हीनं जगतो हितकामया ॥ ४१ ॥
 अवश्यं पारिजातं ते नयिष्यति जनार्दनः ॥ द्वारकामरमश्चेत्तं नानृतं च त्रीन्ग्रहम् ॥ ४२ ॥ भ्रातृसहोदरभितृस्त्वं न कृष्णे ग्रहरिष्यसि ॥ नापि-
 कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे ग्रहरिष्यति वासव ॥ ४३ ॥

कृतं तं प्रति शुक्रः । स्वीयं शुद्धमेव रूपं प्रकाशयतीति । यथाश्रुतव्याख्यानां तु सर्वेषु युगेषु सर्वेषां स्थाणां मत्वाद्य युज्यत इति दिक् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
 देवानां दानवानां च यत्संभूतां साधारणमपि श्रियं त्वयि त्वन्निमित्तम् आक्रामयत् आक्रान्तवान् ॥ ३५ ॥ अलोक्ये मायासु वर्तमानमपि हन्तव्यव्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
 भूत्वा आविर्भूय तेष्ववतारेषु कामगुणान्यथेष्टं शौर्यादिगुणयुक्तानपुरान्दरिद्रिदं मिहो यजानिव जघान । द्विदमिये हत्यमार्पं तुमेपमा च ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वृद्धानां वृद्धाक्यानाम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पुरातने वामनावतारे किं नारुणं नाङ्गीकृतमपि त्वारुणमेव ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ४३ ॥ द्विसप्ततितमेऽध्याये ज्ञात्वेन्द्रस्य विचेष्टितम् ॥ कश्यपो रुद्रमस्तौर्षित्सोम
 नैव चेच्छोष्याति श्रोक्तं मया देव कथंचन ॥ पृच्छ त्वं नयधर्मज्ञान्ये हितास्तव मन्त्रिणः ॥ ४४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदनेवमुक्तस्तु महेन्द्रो
 जनमेजय ॥ इदमुत्तरमीशोऽथ प्रत्युवाच जगद्गुरुम् ॥ ४५ ॥ एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि यद्विज ॥ एवमेतत्सुबहुज्ञः श्रुतं सखु मया मुने ॥ ४६ ॥
 यतश्चैवंविधः कृष्णस्ततोहं तस्य वै तरुम् ॥ न प्रदास्यामि दातव्यं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ ४७ ॥ महाप्रभावो नालपार्थे रुष्येदिति विचिन्तयन् ॥
 व्यवस्थितोहं भद्रं ते मुने सर्वगुणादिति ॥ ४८ ॥ महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि सहिष्णवः ॥ श्रोतारश्चैव सततं वृद्धानां ज्ञानचक्षुषाम् ॥ ४९ ॥
 महात्मा कारणे नाल्पे कृष्णो धर्मभृतां वरः ॥ भ्रात्रा ज्येष्ठेन सर्वज्ञो विरोधं गन्तुमर्हति ॥ ५० ॥ यथैव मम मातुः स वरं प्रादादधोक्षजः ॥ तथैव
 तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठानां सोढुमर्हति ॥ ५१ ॥ यथैवोपेन्द्रतां यातः स्वयमिच्छन् जनार्दनः ॥ तथैव भ्रातुरिन्द्रस्य सन्मानं कर्तुमर्हति ॥ ५२ ॥
 ज्येष्ठयमेतेन देवेन नारुणं किं पुरातने ॥ अथेदानीमपीच्छेत्स ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः ॥ ५३ ॥ सुनिश्चितं क्लरिपुमीक्ष्य नारदो विसर्जितस्त्रिदशवरेण
 धर्मभृत् ॥ ययौ पुरां यदुवृषमाभिरक्षितां कुशस्थलीं धृतिमतिमास्तपोधनः ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारि-
 जातहरणे नारदस्य स्वर्गात्पुनरागमनं नमैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथैत्य द्वारकां रम्यां
 नारदो मुनिसत्तमः ॥ ददर्श पुरुषश्रेष्ठं नारायणमरिदमम् ॥ १ ॥ स्वयेष्टमनि सुखासीतं सहितं सत्यभामया ॥ विराजमानं वपुषा सर्वतोजोगामिना
 ॥ २ ॥ तमेवार्थं महात्मानं चिन्तयन्तं दृढव्रतम् ॥ केवलं योजयन्तं च वाक्यमात्रेण भाविनीम् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युत्थाय अधोक्षजः ॥
 पूजयामास च तथा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ४ ॥ सुखोपविष्टं विश्रान्तं ग्रहस्य मधुसूदनः ॥ वृत्तान्तं परिप्रच्छ पारिजाततर्हं प्रति ॥ ५ ॥ अथाच-
 ट्ट मुनिः सर्वं विस्तरेण तपोधनः ॥ इन्द्रजालयेन्द्रवाक्यं निखिलं जनमेजय ॥ ६ ॥ श्रुत्वा कृष्णस्तु तत्सर्वं नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥ अमरावर्तो पुरां
 यास्ये श्वोहं धर्मभृतां वर ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा नारदेनैव सहितः सागरं ययौ ॥ संदिदेश ततस्तत्र विविक्षो नारदं हरिः ॥ ८ ॥ महेन्द्रभवनं गत्वा
 अद्य ब्रूहि तपोधन ॥ अभिवाद्य महात्मानं मद्वाक्यममरोत्तमम् ॥ ९ ॥
 इत्यभिधीयते ॥ १ ॥ अथैत्येति ॥ १ ॥ २ ॥ योजयन्तं भाविनीं सत्यभामाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहो एतद्गन्धं कृत्यं धिगिति कृत्यनिन्दया कृत्यवन्तमेव धिक्करोतीति द्वयोः संवन्धः ॥ १३ ॥ अनाख्यात्वा अपट्टा आर्षो ल्यवभावः । मम मां प्रति ॥ १४ ॥ १५ ॥ लाघवं पराजयम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सदृशीम् आत्मवच्छुद्धां देवशर्मणो गौतमगोत्रस्य भार्याम् अहल्याम् इच्छतः अव्यायेन कामयानस्य शतक्रतोत्तरि एव दोषः पराप्रवह्यः मुनेः अपध्यानजः मानुषं भावमगणयन्तव्यं मानुषाद्रयं महद्भविष्यतीति मुनेरपध्यानं तज्जः ॥ २२ ॥ न युद्धे प्रमुखे शक्रं स्थातुमर्हसि मे प्रभो ॥ पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमेवेहि माम् ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं नतः ॥ आच-
चक्षेय कृष्णोक्तं देवेन्द्रस्यामितौजसः ॥ ११ ॥ ततो बृहस्पतेः शक्रः शशंस वलनाशनः ॥ श्रुत्वा बृहस्पतिर्देवमुवाच कुरुनन्दन ॥ १२ ॥ अहो धिक्प्रह्लासदनं मयि याते शतक्रतो ॥ दुर्नीतिमिदमारब्धमत्र भेदो हि दारुणः ॥ १३ ॥ अनाख्यात्वा कथं नाम भवता भुवनेश्वर ॥ ममैतच्छ्रुत्वा-
रब्धं देव केनापि हेतुना ॥ १४ ॥ अथवा भवितव्येन कर्मजेन प्रयुज्यते ॥ जगद्वृत्र विविधं न शक्यमनिवर्तितुम् ॥ १५ ॥ सहसैव तु कार्याणा-
मारम्भो न प्रशस्यते ॥ तदेतत्सहसारब्धं कार्यं दास्यति लाघवम् ॥ १६ ॥ बृहस्पतिं महात्मानं महेन्द्रस्त्वब्रवीद्विचः ॥ एवं गतेद्य यत्कार्यं तद्भवा-
न्कुमर्हति ॥ १७ ॥ तमुवाचाथ धर्मात्मा गतानगततत्त्ववित् ॥ अधोमुखश्चिन्तयित्वा बृहस्पतिरुदारधीः ॥ १८ ॥ यतस्व सह पुत्रेण योधयस्व
जनादनम् ॥ तथा शक्रं करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ॥ १९ ॥ बृहस्पतिस्त्वेषमुक्त्वा क्षीरोदं सागरं गतः ॥ आचष्ट मुनये सर्वं कश्यपाय
महात्मने ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो बृहस्पतिमभाषत ॥ अवश्यं भाव्यमेतद्भोः सर्वथा नात्र संशयः ॥ २१ ॥ इच्छतः सदृशीं भार्यां मह-
र्षेर्वैवशर्मणः ॥ अपध्यानकृतो दोषः पतत्येष शतक्रतोः ॥ २२ ॥ तस्य दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धश्च मुने मया ॥ उद्वासः स दोषश्च प्राप्त एव
मुदारुणः ॥ २३ ॥ तद्विमिष्यामि मध्येस्य सहादित्या तपोधन ॥ उभौ तौ वारयिष्यामि देवं संवदते यदि ॥ २४ ॥ बृहस्पतिस्तु धर्मात्मा मारीच-
मिदमब्रवीत् ॥ प्रातःकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ॥ २५ ॥ तथेति कश्यपश्चोक्त्वा संप्रस्थाप्य बृहस्पतिम् ॥ जगामाचैयितुं देवं रुद्रं भूतग-
णेऽवरम् ॥ २६ ॥ तत्र सौम्यं महात्मानमानर्च्यं वृषभध्वजम् ॥ वरार्थी कश्यपो धीमानदित्या सहितः प्रभुः ॥ २७ ॥ तुष्टाव च तमीशानं मारीचः
कश्यपस्तदा ॥ वेदोक्तैः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तुत्यं जगद्गुरुम् ॥ २८ ॥

यदाप्यारब्धः तथापि प्राप्त एवेत्यध्याहृत्य योज्यम् ॥ २३ ॥ अस्य विरोधस्य मध्ये गमिष्यामि मध्यस्थो भूत्वा वारयिष्यामीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
वेदोक्तैः स्वकृतैः स्वकृतिभिः ॥ २८ ॥

तोवाह । उरुक्रममित्यादिना द्वात्रिंशद्विः श्लोकैः । उरुक्रममिति विष्णोर्विशेषणम् । उरुहान् त्रैलोक्याक्रमणसमर्थः । क्रमः पादविशेषो यस्य स इति योगात् । १ । शङ्खाननस्यैव
रुदे विष्णवेऽदमन्तरेण संगच्छते । अमेदश्च तयोर्विभ्वप्रतिविम्बभावेन वा शास्त्रदृष्ट्या चेत्यन्यदेतत् । एकस्यैव विश्वेश्वरस्य सर्वाणि नामानीत्येव तत्त्वम् । विश्वं कर्मकृतिसाध्यं
यस्येति कुलालवच्चिमित्तत्त्वमुक्तम् । जगत्सद्वारमिति कालादिसाधारणकारणरूपत्वम् । धर्मदृश्यं पुण्यप्राप्यं वरेश्वरमनुशाहकं कर्मकर्तृणाम् । समित्युपमस्य नमस्य इत्यनेन संबन्धः ।
संनमस्ये इत्यर्थः । वेदे व्यवहितश्चेति धातूपसर्गयोग्यव्यवहितत्वस्मरणात् । सर्वं सर्वात्मकम् धृतिमद्धाम धृतिः सात्विकी । धृत्या यया धारयते मनःप्रणेन्द्रियक्रियाः ॥ योगेना-
व्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्विकीत्येवंलक्षणा । तद्धतां धाम स्वप्नस्थैवेत्यन्यहयमिष्टानां योगिनां निलयमित्यर्थः ॥ २९ ॥ आपः पुरुषवचसो भवन्तीति श्रुतेषां कार्यं
शरीरमाप उपार्धिः स सर्वो यस्य गर्भं प्रतिविम्बवैतन्यरूपं धारयिष्यः दधति आपोर्गर्भं इति पाठेऽपि धारयिष्यः गर्भः संकल्पोत्थस्तरङ्ग इत्यर्थः ॥ ३० ॥ शालेति ।

कश्यप उवाच ॥ ॥ उरुक्रमं विश्वकर्माणमीशं जगत्सद्वारं धर्मदृश्यं वरेऽम् ॥ ससर्वं त्वां धृतिमद्धाम दिव्यं विश्वेश्वरं भगवन्तं नमस्ये ॥ २९ ॥
यो देवानामधिपः पाणहर्ता तं तं विश्वं येन जगन्मयत्वात् ॥ आपो गर्भं यस्य शुभा धरिष्यो विश्वेश्वरं तं शरणं प्रपद्ये ॥ ३० ॥ शालावृकान्यो य-
तिरूपो निजघ्ने दत्तानिन्द्रेण प्रणुदो हितानाम् ॥ विरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्ययौनं विश्वेश्वरं शरणं यामि मुद्घो ॥ ३१ ॥ भुङ्क्षे य एको विमुजगतो वि-
श्वमग्न्यं धाम्ना धाम सुकृतिस्त्वात्र धृष्यः ॥ पुष्यात्स मां महसा श्लाघतेन सोमपानां मरीचिपानां वरिष्ठः ॥ ३२ ॥ अथर्वाणं सुशिरसं भूतयोनं
कृतिनं वीरं दानवानां च बाधम् ॥ यज्ञे हुतिं यज्ञियं संस्कृतं वै विश्वेश्वरं शरणं यामि देवम् ॥ ३३ ॥ जगज्जालं धिततं यत्र विश्वं विश्वात्मानं प्रीति-
देवं गतानाम् ॥ य ऊर्ध्वगं रथमास्थाय याति विश्वेश्वरः सुमना मेस्तु नित्यम् ॥ ३४ ॥

अरुमुखायतीन् शालावृकेश्वरः प्रपद्येति श्रुतेः । वेदान्तविचारहीनमजितेन्द्रियं यतिमिन्द्रः शालावृकैर्लक्षयति ताविन्द्रियशालावृकान्यः यतिरूपो जितेन्द्रियः सन्निजघ्ने
हतवान् । हितानां शमदमादिरूपाणां मित्राणां प्रणुदः प्रणोदस्वरान् अभिभावकान् । यामि शरणं मुद्घो च प्रपद्ये नमस्करोमि ॥ ३१ ॥ य एको जातो विभुः स्वामी अग्न्यं
ज्येष्ठं विश्वं शुद्धान् जनान् भुङ्क्षे भुनक्ति पालयति । अग्न्यं सूक्ष्ममपि विश्वं भुङ्क्षे संहरति वा । धाम्ना चक्षुःसूर्यादीनां धाम प्रकाशं सुकृतिस्त्वात् । तस्मात्सुकृतमुच्यत इति
श्रुतेः । सुकृतशब्दितब्रह्मरूपत्वात् न धृष्यः अग्न्यरूप इत्यर्थः । पुष्यात् प्रपद्येत् । सोमपानां कर्मठानां मरीचिपानां चन्द्ररश्मिपानमात्रेण वर्तयतां महामुनीनां वरिष्ठः स्वर्गब्रह्म-
लोकादिस्थानप्रद इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अथर्वाणमथर्ववेदपतिपाद्यं सुशिरसं शिरः पञ्चकोशेति । भूतयोनं जगत्कारणं बाधं बाधकम् ॥ ३३ ॥ यत्राधिष्ठाने जगज्जालं जगदिन्द्र-
जालं विततं विश्वं कृत्स्नं गतानां शरणं प्राप्तानां प्रीतिदेवं सुखप्रकाशकम् यत् यः ऊर्ध्वगमन्तीक्ष्वरं रथं वाहनमास्थाय याति संचरति । सुमनाः सुखकरः ॥ ३४ ॥

रोचनं चिन्मयं चारुशाखं रमणीयाः शाखा वेदमया यस्मात् जातास्तम् । शतवत्मानं शतपथाविहितकर्मफलप्रदम् ॥ ३५ ॥ शुचिमसङ्गम्, योगं योगप्राप्यं, शंसनं वेदप्रशस्यम्, शर्वं
 शृणोति हिनस्तीति संहतारं, शंसुं मुखहेतुं, शंकरं मुखकरं, धुरंधरं जगतामिति शेषः । चन्द्रचिह्नं चन्द्रमौलिं, हरीकाणां हिलाणां कालादीनाम् अयनम् आश्रयम् ॥ ३६ ॥ आशुः
 शीघ्रफलप्रदं, शिशानं रागादिदोषाणां तनूकरणं, वृषभं शमादिगुणानां वर्षकं, रोरुवाणं प्रातःस्वनादिक्रमेण गजन्तं, कृतम् अनुष्ठितं, धर्मं यज्ञादिरूपं, शिष्यत इति शेषो पूर्वधर्मजं
 पुण्यम् आशुफलभोगेन शीघ्रनाशशीलः शेषो यस्य तम्, अतएव चाल्पफलत्वाद्वितथं निःफलप्राप्यम् एवं सति नानुष्ठेयो धर्मइत्यत आह । वसुधरं समृजिकं मृजीका सन्वशुद्धिस्तदु-
 देशेन तया सह क्रियमाणं समृजीकम् अतएव वसुधरं कर्मजं पुण्यं वसु तस्य धारकम् अफलोदयं शुद्ध्यर्थं कृतो धर्मो न नश्यतीत्यर्थः । समं बुद्धयधिभूतं सर्वस्वरूपमित्यर्थः ॥
 ३७ ॥ धृतकर्मफलप्राप्तिभुवं यज्ञाशेषं देवानन्तरवत् यज्ञाङ्गावहीनं ज्ञातं सन्तं स्वतः पुरुषार्थभूतमित्यर्थः । एवं सत्यपि यजताम् अभियाज्यम् इज्यारम्भविषयं यतो हविर्भुजं
 अन्तश्चरं रोचनं चारुशाखं महाबलं धर्मेनतारमीड्यम् ॥ सहस्रनेत्रं शतवत्मानमुग्रं महादेवं विश्वसृजं नमस्ये ॥ ३५ ॥ शुचिं योगं शंसनं ज्ञान्तपापं
 शर्वं शंसुं शंकरं भूतनाथम् ॥ धुरंधरं गोपतिं चन्द्रचिह्नं तृषीकाणामयनं यामि मूर्ध्ना ॥ ३६ ॥ आशुः शिशानं वृषभं रोरुवाणं कृतं धर्मं वितथं
 चाशुशोषम् ॥ वसुधरं समृजिकं समं त्वां धृतव्रतं शूलधरं प्रपद्ये ॥ ३७ ॥ अनन्तवीर्यं धृतकर्माणमाद्यं यज्ञाशेषं जयतां चाभियाज्यम् ॥ हविर्भुजं
 भुवनानां सदैवं ज्येष्ठं द्विजं धर्मभृतां प्रपद्ये ॥ ३८ ॥ परं गुणेभ्यः पृथिग्भर्त्स्वरूपं यज्ञः शृङ्गं व्यूहनं कान्तरूपम् ॥ शुद्धात्मानं पुरुषं सत्यधामं
 समोहनं दुष्कृतिनां नमस्ये ॥ ३९ ॥ युक्तोकारं स्वशिरसं चारुकर्म दृढव्रतं दृढधन्वानमाजम् ॥ शूरं वेत्तारं धनुषोन्नातिरेकं पतिं पशूनां शमनं
 नमस्ये ॥ ४० ॥ एको रातिश्चैव भूतं भविष्यं सर्वातिथियो हि जुपत्यारिः ॥ अरिपुदेनुत्तमः संविभागी विभाजको मां भगवान्पातु देवः ॥ ४१ ॥
 य एको याति जगतां विश्वमीशो य एकोदान्मरुतां प्राणमग्र्यम् ॥ येनानृशस्याच्छाश्वतं साम जुष्टं स मां जुष्यात्सुकृतिश्चसेव ॥ ४२ ॥
 भुवनानां जगतीस्थानां जगतां वा ज्येष्ठं द्विजं ब्राह्मणरूपं धर्मभृतां मध्ये ॥ ३८ ॥ गुणेभ्य इन्द्रियादिभ्यः परं तुरीयं पृथिग्भर्तः विष्णुस्तत्स्वरूपं, यज्ञः अश्रुते इति व्यापकम्,
 शृङ्गं प्रपञ्चं व्याप्यापि शृङ्गवत्ततो रिक्तं, व्यूहनं रमणीयतया जगत्क्षोभकं, सत्यधामम् अबाधितचैतन्यस्वरूपं, समोहनं मायाविनम् ॥ ३९ ॥ युक्तानां योगिनाम् ओंकारं सर्वप-
 न्चरूपं, स्वशिरसम् ओंकारस्यापि शिरोर्द्धमात्रा तद्वृत्तं, चारुकर्म हिसाशून्यधर्मस्वरूपम्, आजं क्षेपणक्रियारूपं, शूरं धनुषो वेत्तारम्, अन्नातिरेकं सर्वस्त्रिभ्योधिकं, पशूनां जीवानां
 लनं मंहतीरम् ॥ ४० ॥ एकोद्वितीयः रातिमित्रं, सर्वातिथिरग्निः जुषति हविर्भुक्ते, अरिद्वयः क्षोभः, संविभागी विभागभग्नविभाजकश्च ॥ ४१ ॥ जगताम्

एव सूक्ष्मो दुर्ग्राह्यः । भूतस्यः पृथक् न पृथक् एकभूतश्च पृथगिति तदधिष्ठानत्वात् एकभूत इति तदभेदाग्रहात् स्वयंभूतः सर्वजागदाकारेण निष्पन्नः । सर्वं सीदति लीयतेस्मिन्निति सर्वसादः । प्रदः प्रकृष्टो दाता । स्वादः रुचिः आम्रादिषु माधुर्यरूपेणायमेवास्तीत्यर्थः । संमदो हर्षः रत्नं रमणीयम् ॥ ५१ ॥ आसन्नः अन्तर्यामिलेन निकटगः । साधनानां तद्वतां तु सन्नतरः आनावृतः श्राद्धवृत्तिः श्रद्धागृहीतमहावाक्यजा वृत्तिर्हं ब्रह्मास्मीति ज्ञानं तस्य प्रदाता । मा माम् ईषः इष्यमाणस्यार्थस्य पूरणः षड्गुणानां च सर्वज्ञत्वादीनां पूरणः ॥ ५२ ॥ अन्तर्बहिर्वृजिनानाम् आधिव्याध्यादीनां कामक्लेशादीनां वा, स्वयं कर्तेति निमित्तकारणत्वं, भूताकारेण भवितुं शीलमस्येति भूतभावी उपादानं विकुर्वन् विकारं प्राप्नुवन् क्रोधादीन् आविष्कुर्वन्, सुकृतिनां साधूनां मे मम च वृजिनं प्रणुवात् ॥ ५३ ॥ उद्धृताः कण्टकवत् नाशिताः । शरेण यतो दग्धा अतो वितथान्ताः विफलमरणाः अशङ्क्यतत्वात् पूरदाहेन दग्धत्वादित्यर्थः । शापादीश इति पाठे इन्द्रस्य गौतमशापात् । विश्वस्य सर्वस्य उदस्य उदकस्य सर्वकारणस्य प्रधानस्येत्यर्थः । धाता

आसन्नः सन्नतरः साधनानां श्रद्धावतां श्राद्धवृत्तिप्रणेता ॥ पतिर्गणानां महतां सत्कृतीनां पायान्मेषः पूरणः षड्गुणानाम् ॥ ५२ ॥ अन्तर्बहिर्वृजिनानां निहन्ता स्वयं कर्ता भूतभावी विकुर्वन् ॥ धृतायुधः सुकृतिनामुत्तमौजा प्रणुद्यान्मे वृजिनं देवदेवः ॥ ५३ ॥ येनोद्धृतास्त्रैः पुरा मायिनो वै दग्धा घोरं वितथान्ताः शरेण ॥ महकुर्वन्तो वृजिनं देवतानां ज्यायानीशः पातु विश्वोद्धृता ॥ ५४ ॥ भागीयसां भागमनोन्तमिच्छन्मखो दाक्षो येन कृतोन्वधावत् ॥ विद्वान्यज्ञस्यादिरथान्तः स देवः पायादाक्षो मां दक्षयज्ञान्तेहेतुः ॥ ५५ ॥ अन्यो धन्यः संस्कृतश्चोत्तमश्च जगत्सृष्ट्वा योति सर्वातिगुह्यः ॥ स मां मुखप्रमुखे पातु नित्यं विचिन्वानः प्रथमः षड्गुणानाम् ॥ ५६ ॥ गुणत्रैकाल्यं यस्य देवस्य नित्यं सत्त्वोद्रेको यस्य भावात्प्रभूतः ॥ गोता गोतृणां सन्नदो दुष्कृतीनामाद्यो विश्वस्य बाधमानस्य क्रुद्धः ॥ ५७ ॥

धारकः सर्वाश्रयत्वात् ॥ ५४ ॥ भागीयसाम् अतिशयेन भागभाजां देवानां भागम् अन्तम् अपमानेन वधं च इच्छन् । दाक्षो यज्ञकृद्दक्ष इति वक्तव्ये उपचारादकम् । येन कृतोन्वच्छिन्नः सन्नन्वधावत् यज्ञेशं शरणम् आजगामेत्यर्थः । तत्र यज्ञवाक्यमुदाहरति । विद्वानिति ॥ ५५ ॥ यो जगत् सृष्ट्वाऽति अतिगुह्यो गोप्यो ब्रह्मरूपी ईश्वरस्ततोऽन्यो विष्णुः पालनकर्ता सच धन्यः महाभागः यतः संस्कृतः शमादिसंस्कारयुक्तोऽत एव उत्तमो यः समौदार्यः स मां मुखप्रभवत्वान्मुखविद्वन्श्चाग्निश्चेति श्रुतौ इन्द्राग्नी तौ प्रमुखे आदौ यस्य तस्मिन् यज्ञे नित्यं चिन्वान ईश्वरं स्वर्भेदेन सर्वत्र पश्यन् नारायणः स मां पातु मस्तन्ततिमिन्द्रं रक्षतु । यतः षड्गुणानामिष्ययादीनां प्रथमो मुख्य आश्रय इत्यर्थः । मुखप्रमुखे इति पाठोऽग्निविष्णु ॥ ५६ ॥ गुणत्रैकाल्यं कार्योत्पत्तिस्थितिसंहारसमयवच्च यस्य नित्यम् । प्रवाहनित्यतया उत्पत्त्यादयो यतो भवन्तीत्यर्थः । एतेन ब्रह्मकर्म उक्तं सत्त्वोद्रेकः सत्त्वा-

य विश्वो विराट् ब्रह्मा हिरण्यगर्भः पुत्रः सनकाद्यः सांहितान्य च द्विजाः परीच्यादयः संभूता इति शेषः। ते च यस्य सोमस्य उमासाहितस्य भवने द्वारपक्षे पराभूताः सन्तः प्रवेशं न लभन्त इत्यर्थः। एष देवः सोमः जुषतु अस्मासु श्रियताम् ॥५८॥ यस्माद्धूतानां विषदादीनां भूतिः संभवः अन्तो नाशः मध्यं स्थितिश्च भवति । अतो यस्य कस्यापि पराभूतस्य नरस्य मृदवेदस्य मृद एव वेद्योन्वेद्यो यस्य शिवैकशरणस्य तत एव धृत्यादिरूपानुग्रहो गुहाश्रुतिगुहावस्तुश्रवणं च भवति । अत एव तस्य पुरुषेश्वरस्येति महात्मन इति च विशेषणं युज्यते । व्यसनानामे शरणकृतो विश्वकर्ता व्यसनभङ्गं करिष्यत्येवेति भावः ॥५९॥ यदिति । यथा कार्यं सर्वं स्वीयं सरूपं भगलिङ्गाङ्कम् एवं कारणमपि तस्य तदनु रूपं भगलिङ्गाङ्कं

धाम्नो यस्य हरिरग्नोऽथ विश्वो ब्रह्मा पुत्रैः सहितश्च द्विजाश्च ॥ पराभूता भवने यस्य सोमो जुषत्वपे श्रेयसे साधुगोता ॥५८॥ यस्माद्धूतानां भूतिरन्तोथ मध्यं धृतिभूतिर्यश्च गुहाश्रुतिश्च ॥ गुहाभिभूतस्य पुरुषेश्वरस्य महात्मनः संमृदवेदस्य तस्य ॥५९॥ यलिङ्गाङ्कं न्यम्बकः सर्वमोशो भगलिङ्गाङ्कं यद्धयुमा सर्वधात्री ॥ नान्यचूतीयं जगतीहास्ति किंचिन्महादेवात्सर्वसर्वेश्वरोसौ ॥६०॥ इति संस्तूयमानस्तु भगवान्वृषभध्वजः ॥ दृशयमास धर्मात्मा कश्यपं धर्मधृवरम् ॥६१॥ उवाच चैनं देवेशः प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ येन संस्तौषि कार्येण त्वं तज्जाने प्रजापते ॥६२॥ इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ देवौ प्रकृतिभेष्यतः ॥ पारिजातं तु धर्मात्मा नयिष्यति जनार्दनः ॥६३॥ अपथ्यातो महेन्द्रो हि मुनिना देवशर्मणा ॥ अस्याक्राङ्क्षतुरा भार्या तपोदीप्तस्य कश्यप ॥६४॥ गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दाक्षायिण्या सह त्वया ॥ अदित्या शक्रसदनं श्रेयस्ते पुत्रयोर्ध्रुवम् ॥६५॥ इति हरवचनं निशम्य विद्वान्कमलभवात्मजसूनुप्रमथेयः ॥ त्रिदशगणगुरुं प्रणम्य रुद्रं मुदितमनाः सुमनैकसं जगाम ॥६६॥ इति श्री-महाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे कश्यपकृतरुद्रस्तोत्रं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥

भगलिङ्कसंयोगरूपप्रतिमात्मकम् अवगन्तव्यम् । तेन यदिदं दृश्यते लोके शिवं लिङ्गं तदभिमानि चेतनोद्भवमिदं ब्रह्माण्डमित्यर्थः । अत एवासौ सर्वसर्वेश्वरः । सर्वम् अविशेषा-त्कृत्स्नः प्रपञ्चः । सर्वं समामोषि ततोसि सर्वं इति निर्वचनाच्चदुगादानभूतो विष्णुरपि सर्वशब्दार्थः तयोरीश्वरस्तुरीयब्रह्मरूप इत्यर्थः ॥६०॥ धर्मधृवरं धर्मभूतां श्रेष्ठम् ॥६१॥ येन कार्येण यदर्थं संस्तौषि तज्जाने । प्रजापते हे कश्यप ॥६२॥ प्रकृतिं स्वास्थ्यं तत्रापि धर्मात्मा हरिर्जेष्यतीत्याह । पारिजातं त्विति ॥६३॥ इन्द्रस्तु अधमदीषादमिसं प्राप्स्यती-त्याशयेनाह । अपथ्यात इति ॥६४॥ ॥६५॥ कमलभवात्मजस्य मरीचेः सूनुः सुमनैकसं सुमनसां देवानाम् ओकांसि यत्र तं देवलोकम् । संधिरार्षः ॥६६॥ इति श्रीमहा-भारते हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

रौक्मिण्यस्यापि धारं दुःसहं किमुतान्यस्य ॥ ४७ ॥ तेन पतितेनापि ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तव त्वत्तः युद्धे दृष्टं रिपोर्विलं येन सः । अबलम् अल्पबलम् ॥ ५३ ॥ खलु यस्मात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ स जयन्तः अपराणि ततोऽग्रधिकानि ॥ ५७ ॥ पञ्चमं पश्चात्पुन्युक्तम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ हस्तावापं-
 ततस्तद्दीप्यमानं तु पपात रणमूर्द्धनि ॥ रौक्मिण्यस्य कौरव्य धारं दानवमर्दनम् ॥ ४७ ॥ तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रधुम्नस्य महात्मनः ॥ नादहतस्तु-
 धारं तं रौक्मिणेयं नराधिप ॥ ४८ ॥ दहत्याग्निं न खल्वग्निरुद्धतोति विज्ञापते ॥ दग्धात्रथान्महाबाहू रौक्मिणेयः प्रचक्रमे ॥ ४९ ॥ अथ नाराय-
 णमुतो विरथो रथिनां वरः ॥ स्थितो धनुष्मानकाशे जयन्तमिदमब्रवीत् ॥ ५० ॥ महेन्द्रपुत्र दिव्यं त्वं यदस्त्रं मुत्तवानसि ॥ नाहमीदृशरूपाणां
 शक्यो हन्तुं शतैरपि ॥ ५१ ॥ प्रयत्नं कुरु शिक्षाणां यत्नं मेघ प्रदर्शय ॥ नास्ति मेतिज्ञयं कर्ता संग्राममरनन्दन ॥ ५२ ॥ आसीन्मे साध्वसं दृष्ट्वा
 रथस्थं त्वां धृतायुधम् ॥ विभेमि तव नेदानीं युद्धे दृष्टबलोऽवलम् ॥ ५३ ॥ मनसा स्मर्यतां सैष पारिजातस्त्वया तरुः ॥ शक्यं न खलु हस्ता-
 भ्यां स्पृष्टव्यो यस्त्वया ह्यसौ ॥ ५४ ॥ रथो मायामयो दग्धस्त्वया यो ह्यस्त्रतेजसा ॥ ईदृशानां सहस्राणि स्रष्टुं शक्नोस्मि मायया ॥ ५५ ॥ एवमु-
 त्तो जयन्तश्च मुमोचास्त्रं महाबलः ॥ तपसोपचितं तेन स्वयमेवातितेजसा ॥ ५६ ॥ तत्प्रद्युम्नो महावेगं शरजालैरवारयत् ॥ चत्वार्यस्त्राणि दिव्यानि
 मुमुचे चापराणि सः ॥ ५७ ॥ दिक्षु सर्वासु रुरुधुस्तान्यस्त्राण्यथ भारत ॥ रौक्मिणेयं महात्मानमन्तरिक्षे च पञ्चमम् ॥ ५८ ॥ महोल्कासदृशान्वा-
 णानस्त्राण्यमरसत्तमः ॥ मुमोच यानि घोराणि प्रद्युम्नं प्रति सर्वतः ॥ ५९ ॥ तानि सर्वाणि बाणैः कार्ष्णिगरस्त्राण्यवारयत् ॥ जयन्तं चापैरैवापि
 विव्याध निशितैस्तदा ॥ ६० ॥ ततो नादः समुत्पद्यो ह्यमरैः पुण्यकर्मभिः ॥ दृष्ट्वा स्तैर्यं च शैश्यं च प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥ ६१ ॥ प्रवरस्यापि
 बाणेन शितेन शिनिपुङ्गवः ॥ चिच्छेदेष्वासनं वीरो हस्तावापं च भारत ॥ ६२ ॥ ततोऽन्यत्स तु जग्राह महतद्धनुस्तमम् ॥ महेन्द्रदत्तं प्रवरो म-
 हाशानिसमस्वनम् ॥ ६३ ॥ स तेन वीरो महता धनुषा विप्रसत्तमः ॥ शरान्मुमोच विविधानकैरग्निभिर्नास्तदा ॥ ६४ ॥ चक्रेतं च धनुश्चित्रं शैने-
 यस्यामितोजसः ॥ विव्याध सर्वगात्रेषु बाणैरपि च सात्याकिम् ॥ ६५ ॥ धनुरादाय शैनेयस्ततोऽन्यत्कुरुनन्दन ॥ दृढं भारसहं धीमान्विव्याध प्रवरं
 रणे ॥ ६६ ॥ उच्चकर्ततुरन्योन्यवर्मणी तौ शितैः शरैः ॥ गात्रेभ्यश्चैव मांसानि मर्मभिर्भद्रैः शरोद्यमैः ॥ ६७ ॥ अथाष्टधारबाणेन पुनरिष्वासनं द्वि-
 प्रवरो वीरस्त्रिभिश्चैनमताडयत् ॥ ६८ ॥

नेरुजः पीडाहीनः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ शक्रनागम् ऐरावतं प्रोक्तं ॥ ८५ ॥ प्रयुद्धौ प्रकर्षेण युद्धयमानौ ॥ ८६ ॥ रदनैः दन्तैः
 अन्यदिष्वासनं तं तु ग्रहं तु मनसं द्विजः ॥ गदया ताडयामास क्षेप्यया लघुहस्तवान् ॥ ८९ ॥ सौमिं चर्म च जग्राह सात्यकिः प्रहसन्निव ॥ न
 जग्राह धनुर्धीमान् गदयाभिहतो भृशम् ॥ ततः शरशतान्येव सुमोच प्रवरस्तदा ॥ ९० ॥ विहस्तमिव विज्ञाय सात्यकिं यदुनन्दनम् ॥ प्रयुष्मोस्य
 ददौ खड्गं निर्मलक्राशसन्निभम् ॥ ९१ ॥ तस्य चिच्छेद भङ्गेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ॥ तस्मिन् देशे पातयच्च प्रवरः प्रहसन्निव ॥ ९२ ॥ व्यधमच्च
 तथा चर्म शितैर्वीणैरजिह्वगैः ॥ आजघान च शतयैत्र्यं हृदि विप्रो ननाद च ॥ ९३ ॥ तं विक्रवमिव ज्ञात्वा पारिजातजिह्वीर्षया ॥ ताड्यार्याभ्याशो
 रथैर्नैव स तस्यौ प्रवरस्तदा ॥ ९४ ॥ तं पक्षपटुवेगेन चिक्षेप गरुडस्तथा ॥ गव्यूतिभेकां सरथः स पपात सुमोह च ॥ ९५ ॥ तं जयन्तो निय-
 त्याथ पतितं ब्रह्मणं नृप ॥ समाश्वास्य रथं शीघ्रं समारोपितवांस्तदा ॥ ९६ ॥ शैनेयमपि मुह्यन्तं पतन्तं च मुहुर्मुहुः ॥ आश्वासयानः प्रयुष्मः पि-
 तृव्यं परिषस्वजे ॥ ९७ ॥ तं हि पस्पशो हस्तेन सव्येन मधुसूदनः ॥ विरुजः स्पृशमात्रेण सात्यकिः समपद्यत ॥ ९८ ॥ प्रयुष्मो दक्षिणे पार्श्वे
 वामे तु शिनिपुङ्गवः ॥ तस्थतुः पारिजातस्य युद्धशौण्डित्यगुप्तौ ॥ ९९ ॥ जयन्तः प्रवरश्चैव रथैर्नैकेन भारत ॥ संपतन्तौ महद्रेण प्रहस्योक्तौ
 महात्मना ॥ ८० ॥ नासन्नमभिगन्तव्यं गरुडस्य कथंचन ॥ बलवानेष पततां राजा च विनतासुतः ॥ ८१ ॥ दक्षिणे चैव सव्ये च पार्श्वे मम
 धृतायुधौ ॥ उभौ स्थितौ युद्धयमानं मामेव हि प्रपश्यतम् ॥ ८२ ॥ एवमुक्तौ स्थितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ॥ ददृशते युद्धयमानौ
 देवराजजनार्दनौ ॥ ८३ ॥ अथेन्द्रो गरुडं बाणैर्महाशानिसमस्वनैः ॥ विव्याध सर्वगात्रेषु महास्रप्रवरैस्तथा ॥ ८४ ॥ स तान्वाणानगणयन्वैत-
 यः प्रतापवान् ॥ ससाराभिमुखो वीरः शक्रनागमरिदमः ॥ ८५ ॥ उभौ तौ सहसा राजन्वालिनौ गजपक्षिणौ ॥ प्रयुद्धौ वीर्यसंपन्नौ महाप्राणौ दुरासदौ
 ॥ ८६ ॥ रदनैः पन्नगरिणुं करेण शिरसा तदा ॥ ऐरावतो गजपतिराजघान नन्दस्तथा ॥ ८७ ॥ तथा नखाङ्कुशैस्तीक्ष्णैर्वैनतेयो बलोत्कटः ॥ तथा पक्ष-
 निपातैश्च शक्रनागं जघान ह ॥ ८८ ॥ मुहूर्तं सुमहानासीत्संपातो गजपक्षिणोः ॥ विस्मापनीयो जगतः प्रेक्षितृणां भयवहः ॥ ८९ ॥ मुद्ध्यथैरावतं ताड्य-
 स्ताडयामास भारतान् नखाङ्कुशकरालेन चरणेन महाबलः ॥ ९० ॥ संप्रहाराभिस्ततो निपपात त्रिविष्टपात् ॥ पारियात्रे गिरिश्रेष्ठे द्रुपेस्मिन् जनमेजया ॥ ९१ ॥
 करेण शुण्डादण्डेन ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ अस्मिन् जम्बुग्रहिते द्वीपे ॥ ९१ ॥

पूर्वप्रियुषणमाद् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीक्षायां त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ चतुर्गिरिधिकं सप्ततितमे हरिणा शिवः ॥ प्रसादितो वरान् प्रादादभीष्टानिति वक्ष्यते ॥ १ ॥
 पतन्तमपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ॥ कारुण्यादथ सौहार्दात्पूर्वाभ्युपगमादपि ॥ १२ ॥ कृष्णोप्यन्यगमच्चैनं पृष्ठतः प्रभवान्वयः ॥ पारिजात-
 वता धीमान्गरुडेन महाबलः ॥ १३ ॥ स तस्थौ पर्वतश्रेष्ठे पारियात्रे तु वृत्रहा ॥ ऐरावते समाश्रुते संग्रामो बभूव पुनः ॥ १४ ॥ शैराशीविप्र-
 रथै रत्नयुक्तैः सुतेजितैः ॥ अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवर्योर्महाद् ॥ १५ ॥ ततो वज्राभ्युधो वज्रमशानिं च पुनः पुनः ॥ मुमोच गरुड राजन्नैरावत-
 रिणौ नृप ॥ १६ ॥ वज्राशननिपातांस्तान्मेहं शक्रस्य पक्षिराट् ॥ अवय्यो बलिर्नां श्रेष्ठो निसर्गेण ततो बलत् ॥ १७ ॥ मुमोच पक्षमेकैकं मानय-
 न्नशनिं सदा ॥ वज्रं च देवराज्ञोऽथ भ्रातुः कश्यपसंभवः ॥ १८ ॥ आक्रम्यमाणस्तादृशेण न्यमज्जहृपते गिरिः ॥ विवेश धरणीं राजञ्छर्यमाणः
 समन्ततः ॥ १९ ॥ बुद्धज बहुमानेन कृष्णस्य स तु पर्वतः ॥ तं चाद्रक्षीततः कृष्णः किञ्चिच्छेषमधोक्षजः ॥ २० ॥ तं मुक्त्वा गरुडेनाथ
 तस्थौ देवो विहायसि ॥ प्रधुम्नं च तदोवाच सर्वकृच्छ्रोऽक्रभानः ॥ २१ ॥ इतो द्वावरवर्ती गत्वा रथमानय मा चिरम् ॥ सदारुणं महाबाहो मतेजोबलमा-
 श्रितः ॥ २२ ॥ वक्तव्यो बलभद्रश्च राजा च कुकुराधिपः ॥ श्वो जित्वेन्द्रं त्वगमिष्ये द्वारकामिति मानद् ॥ २३ ॥ तथेत्युक्त्वा तु धर्मात्मा प्रधुम्नः पितरं
 विभुः ॥ गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेन्द्रबलबुभौ ॥ २४ ॥ नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमाययौ ॥ दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत ॥ २५ ॥
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे कृष्णन्द्रुद्धे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
 तमारुह्य रथं कृष्णः पारियात्रं गिरिं ययौ ॥ यत्रैरावतमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ॥ १ ॥ पारियात्रो गिरिश्रेष्ठो दृङ्मयान्तं जनार्दनम् ॥ ज्ञानपा-
 दसमो भूत्वा प्रविवेश वसुंधराम् ॥ २ ॥ प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभावज्ञो महात्मनः ॥ तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ॥ ३ ॥
 ततः प्रयातं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन ॥ सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽनुययौ तदा ॥ ४ ॥ प्रधुम्नः सान्यकिश्चापि गरुडस्थौ महाबलौ ॥
 गताबुभौ रक्षणार्थं पारिजातमरिदमौ ॥ ५ ॥

तमारुह्यति ॥ १ ॥ शाणपादाः माषाः माषराशिवत्प्राथिल्येनैवदित्यर्थः । शाणः चन्दनवर्षणपाषाणो महाराष्ट्रेषु 'सहण' इति प्रसिद्धः । तस्य पाद इव क्षुद्रो वाऽधोघाताव । शाणो
 लोहादीनां च निकष इति मेदिनी ॥ २ ॥ प्रियार्थं रथगतप्रतिवन्द्यार्थं प्रीतोऽमुदिति शेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

। नातिकल्पम् ईदमर्थम् ॥ ७ ॥ समुपोह्यते समानीयते कालेनेति शेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रजं गिरिमयं पर्वतवृन्दमयम् आवरणं कृत्वेत्यर्थः । ब्रजो गोष्ठेय वृन्देष्विति मेदिनी ॥ १० ॥ ११ ॥ नारायणः कृष्णः ॥ १३ ॥ शाणप्रमाणः शाणबीजप्रमाण इति वा ॥ १४ ॥ शाणपादः “शाणु, दाने” शणति ददत्यस्यामिति शाणा भारतभूमिः स पादमात्रं यस्य शाणपाद इत्यर्थः । एतदेवाह । पुण्येनेति । अर्द्धेन उपरिमाणेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ईशशम् ईशानां ब्रह्मादीनामपि ईश्वरं व्यापकम् । “अशूङ्” ततस्त्वस्ते गतः सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप ॥ उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोरिह ॥ ६ ॥ सुप्रहाराहतं दृष्ट्वा विष्णुरैरावतं गजम् ॥ नातिकल्पं महतेजा देवराजानमब्रवीत् ॥ ७ ॥ गरुडाभिहतः पूर्वं नातिकलयो गजोत्तमः ॥ ऐरावतो महाबाहो रात्रिश्च समुपोहते ॥ ८ ॥ इवः प्रभाते यथा-कामं प्रवर्तस्व यथेच्छसि ॥ एवमस्त्विति कृष्णं तु देवराजोब्रवीत्प्रभुः ॥ ९ ॥ उवास पुष्कराभ्याशो देवराजः पुरंदरः ॥ ब्रजं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तम ॥ १० ॥ ब्रह्मा ततो जगामाथ कश्यपश्च महानृपिः ॥ अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च ॥ ११ ॥ साध्या विश्वे च कौरव्य नास्त्या-वशिर्वनौ तथा ॥ आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर ॥ १२ ॥ नारायणश्च पुत्रेण सत्यकेन च भारत ॥ सहोवास गिरौ रम्ये पारियात्रे प्रहृष्ट-वत् ॥ १३ ॥ यत्स शाणप्रमाणेस्य भक्त्या समभवन्नृप ॥ वरं प्रादात्ततस्तस्य पर्वतस्य महाद्युतिः ॥ १४ ॥ शाणपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरे ॥ पुण्येनार्द्धेन तुल्यो हि पुण्यो हिमवतः शुभः ॥ १५ ॥ एवमेव च भूयिष्ठो भव पर्वतसत्तम ॥ मेरुणा स्पृद्धमानो हि बहुचित्रमृगयुतः ॥ रमे त्वां पश्यमानोहं बहुचित्रनागायुतम् ॥ १६ ॥ तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्वतस्य तु केशवः ॥ दृष्ट्वौ गङ्गां सरिच्छेष्टां नमस्कृत्वा वृषध्वजम् ॥ १७ ॥ अथाययौ विष्णुपदी स्मृता कृष्णेन भारत ॥ संपूज्य तां ततः कृष्णः कृत्वा स्नानमयोक्षजः ॥ १८ ॥ उदकं च गृह्णायाथ विल्वं च हरिरव्ययः ॥ दे-वमावाहयामास रुद्रं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ १९ ॥ ततः प्राप्तो महादेवः सोमः सप्रवरो विभुः ॥ तत्पादुपरि विल्वस्य तथा गङ्गोदकस्य च ॥ २० ॥ तं पारिजातकुसुमैरचयामास केशवः ॥ तुष्टाव वागिभरीशोऽं सर्वकर्तारमेश्वरम् ॥ २१ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ रुद्रो देवस्त्वं रुद्रनाद्रावणाच्च रो-रूयमाणो द्रावणाच्चातिदेवः ॥ भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सलानां कीर्त्या गुह्यदेशाद्य प्रभवाम्यन्तरेण ॥ २२ ॥

व्याप्ता”वित्यस्य रूपम् ॥ २१ ॥ हे देव क्रीडापरं हे बोतमान त्वं त्वमेव रुद्रेसि । सोरोदीयदरोदीचद्रस्य रुद्रत्वमिति श्रुतेः शोकास्पृष्टतो जीवः । एते ह्येवं सर्वं रोदयन्ति तस्माद्गुह्य इति श्रुतेः । प्रकारान्तरेणावयवार्थावगमाद्बोदनादेः कारयिता भयंकरः । भीषास्माद्वातः पवत इत्यादिशास्त्रप्रसिद्धो महेश्वरश्च त्वमेवासि । नान्येतोस्ति द्रष्टव्यादिश्रुतेस्त्वदन्यश्चेतनो नास्तीत्यर्थः । एवं रुद्रपदस्य समुदायार्थमुक्त्वावयवार्थमाह । रुद्रनाद्रावणाच्चेति । रुद्रनाट् मायापञ्जरेण जीवपक्षिणो निरोधनात् इमे त्विन्द्रिश्रोदसी मायया एहि काये इति धकास्थाने

दकारनिपातस्य दर्शितत्वात्सिन्ध्यान्धो मायया सन्निरुद्ध इति श्रुतेश्च । रुणद्धीति रुद्रः रावणान्मायाया हिंसनाच्च । तस्याभिध्यानादोवानात्त्वभावात् भूयस्थान्तो विश्वमाया-
निवृत्तिरिति ध्यातृमायाविनिवर्तकश्रुतेः । त्वमेव संसारो मोक्षप्रदश्चातो रुद्र इत्युच्यते । प्रकारान्तरेण निर्वक्ति । रोहयते भृशं शब्दते वा उच्यते
वाणालम्बनीभूतः प्रपञ्चो रुः तस्य द्रावणात् लवणोदकन्यायेन प्रविलापनाद्वा रुद्रः । यद्वा रोहयमाणः शब्देन प्रतिपादयमान एव ज्ञातमात्रः सन् संसारस्य द्रावणात् रुद्र इत्युच्यते
जीव ईशश्च जीवानां रोधको रोधनाशकः वाच्यमात्रलयस्थानं रुद्रो वागेकगोचर इति अतिदेवः देवं प्रकाशकमतिकान्तः स्वप्रकाश इत्यर्थः । युद्धश्च मामिति शेषः ॥ २२ ॥
ग्राम्यारण्यानां भोगसत्काविरक्तानां पशूनां जीवानाम् ॥ २३ ॥ ईशं वरम् इतीश्वरपदं निर्वक्ति । शास्त्रार्थभूतश्चासौ सर्वशास्त्रार्थस्तद्वद् जानन्तीति शास्त्रार्थतज्ज्ञाः ॥
॥ २४ ॥ शास्त्रार्थमेवाह । भूतमिति । अव्यक्तात् जीवदप्रसिद्धात् अक्षरात् त्वत् एव जगद्भूतं हि अत्यन्त अन्तर्मतिकान्त एतेनोत्पन्नदात्तमिति श्रुतेरितरस्यान्तत्वं मुक्तम् ।
ग्राम्यारण्यानां त्वं पतिस्त्वं पशूनां रक्ष्यतो देवः पशुपतिः सर्वकर्म ॥ नान्यस्त्वन्तः परमो देवदेव जगत्पतिः सुखीरारिहन्ता ॥ २५ ॥ यस्मादी-
शो महतामीश्वराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च ॥ तस्माद्वि त्वामीश्वरं प्राहुरीशं सन्तो विद्वांसः सर्वशास्त्रार्थतज्ज्ञाः ॥ २६ ॥ भूतं यस्माज्जागद-
त्यन्त धीर त्वत्तोव्यक्तादक्षरादक्षरेण ॥ तस्मात्त्वामाहुर्भव इत्येव भूतं सर्वेश्वराणां महतामप्युदारम् ॥ २७ ॥ यस्माज्जितैरभिषिक्तोसि सर्वदेवासुरैः
सर्वभूतैश्च देव ॥ महेश्वरं विश्वकर्माणमाहुस्त्वां वै सर्वे तेन देवातिदेव ॥ २८ ॥ पूज्यो देवैः पूज्यसे नित्यदा वै शश्वच्छ्रेयःकाङ्क्षिभिर्वरदाभिर्ययि ॥
तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः सतामिष्टः सर्वभूतात्मभावी ॥ २९ ॥ भूमित्रयाणां देव यस्मात्प्रतिष्ठा पुनर्लोकानां भावनभेयकीर्तिः ॥ त्र्यम्बके-
ति प्रथमं तेन नाम तवाप्रमेय त्रिदशेशनाथ ॥ २८ ॥

धीर धीपवर्तक अक्षराणां जीवानाम् ईश नियन्तः । अक्षरेण । भवत्यस्मादिति भवः ईश्वराणां कारणं स्वतस्तु भूतं नित्यसिद्धम् अत्युदारम् अङ्कुरोपि महावरपदम् ॥ २५ ॥
योहं विदर्शनगरे सर्वैः राजभिश्च निजितैरभिषिक्तोस्मि सोपि त्वमेवेति प्रत्यगर्भेदेन स्तौति यस्माज्जितैरिति । अस्मि अस्मि त्वां मदभिन्नम् ॥ २६ ॥ पूज्य इत्यस्याब्जः पाद
एकदशाक्षरो द्वितीयश्चतुर्दशाक्षरः । सर्वभूतात्मभावी सर्वाणि भूतानि आत्मनि भावयितुं शीलमस्य स तथा ॥ २७ ॥ भूमित्रयाणां भूमिप्रभृतानि त्रयाणि त्रिकाणि
भूमिरन्तरिक्षं द्यौरिति प्राणोपानो व्यान इति अग्निर्वायुः सूर्य इति भूतं भविष्यद्भूतमान इत्येवमादि तेषां प्रतिष्ठा लयस्थानम् । भावन हे उत्पत्तिकारण । पुनरित्यनेन लयोद-
यश्चासया अनादित्वं दर्शितम् । तेन त्रिकाणां लयोदयकरत्वेन हेतुना त्र्यम्बकेति त्रीणि सर्गस्थित्यन्तादीनि अम्बयति गमयति प्रकाशयतीति योगात् त्र्यम्बक इति तव
प्रत्यम् ॥ हे अप्रमेय हे त्रिदशेशानां ब्रह्मादीनां नाथ ॥ २८ ॥

तपस्यागमाह । शर्व इति । शृणोति हिनस्तीति शर्वः । अप्रमेयः शत्रुभिरक्षेप्यः अप्रमेयः भूय इत्यन्तर्यामित्रेन शासतोपि पुनरीश्वरेण राजादिभवेन । इत्थंभावे तृतीया । तेनापि ह्येण शासनात् सर्वव्यापित्वात् अन्तर्बहिश्च व्यापकत्वात् शंकरः सुखकरः सद्भिः सतां हेतोरित्यर्थः । न्तु दुष्टानां शंकरः । शब्दस्येशानः सर्वशब्दप्रमेयत्वेनावच्छेदकः हे श्री-
कर । ऋचः सामानि यजुषि । साहि श्रीरमृता सतामिति, एषस्य परमा संपदिति च श्रुतियां श्रीशब्दोदिताशरविबा च तयोः कर्ता । अर्कादप्यध्यम् अधिकं तस्यापि प्रकाशकं
तेजो यस्य सोर्काद्व्यतेजास्त्वमसीति शेषः ॥ २९ ॥ संसक्तानां भक्तानां शमं सुखं भ्रातृव्यान् असुरान् व्यनैषीः शिक्षितवानसि तेषां हितयैवेति अतः सर्वेषां कल्याणकारि-
त्वात् शंकरोसि ॥ ३० ॥ कल्पः समर्थोपि वास्तव्यात् कृतापकारयपि न बाधसे इत्याह । दत्त इति । सुराज्ञा इन्द्रेण विष्णुना वा प्रहरो दत्तः तेन वज्रचक्रयोरपमानो

अ. ७४

शर्वः शत्रूणां शासनादप्रमेयस्तथा भूयः शासनच्चेश्वरेण ॥ सर्वव्यापित्वाच्छंकरत्वाच्च सद्भिः शब्दस्येशानः श्रीकराकाश्यतेजाः ॥ २९ ॥ संसक्ता-
नां नित्यदा यत्करोषि शमं भ्रातृव्याव्यव्यनैषीः समस्तान् ॥ तस्माद्देवः शंकरोस्यप्रमेयः सद्भिर्दम्यैः कथ्यसे सर्वनाथः ॥ ३० ॥ दत्तः प्रहारः
कुलिशेन पूर्वं तवेगान सुराज्ञातिर्वीर्यं ॥ कण्ठे नैल्यं तेन ते यत्प्रवृत्तं तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठेति कल्पः ॥ ३१ ॥ यच्छिङ्गाङ्कं यच्च लोके भ-
गाङ्कं सर्वं सोम त्वं स्थावरं जङ्गमं च ॥ प्राहुर्विप्रास्त्वां गुणिनं तत्त्वविज्ञास्तथा ध्येयामम्बिकां लोकधात्रीम् ॥ ३२ ॥ वैदेगीता सा हि तत्त्वं प्रसूता
यज्ञो दीक्षाणां योगिनां चातिरूपः ॥ नात्यद्भुतं त्वत्समं देव भूतं भूतं भव्यं भवदेवाथ नास्ति ॥ ३३ ॥ अहं ब्रह्मा कपिलो योप्यनन्तः पुत्राः सर्वे
ब्रह्मणश्चातिवीराः ॥ त्वत्तः सर्वे देवदेव प्रसूता एवं सर्वेशः कारणाल्मा त्वमिन्द्रियः ॥ ३४ ॥

मा भूदिति हेतुना कण्ठे नैल्यं धत्से प्रत्युत प्रहृतुर्यथा एव तनोषि न्तु शासनमिति महाकारुणिकत्वान्मां पार्हत्यर्थः ॥ ३१ ॥ गुणिनं गुणवन्तम् अम्बिकां च गुणत्रयरूपा-
मिति शेषः ॥ ३२ ॥ वैदैः, अजामेकां लोहितशुक्लामित्यादिना गीता सा हि माया तत्त्वं महान्तं प्रसूता जनितवती स च महान् क्रियाशक्तिमान् ज्ञानशक्तिमान् । तत्राद्येन
रूपेण यज्ञोसि लोकप्रसिद्धः दीक्षाणां दीक्षावतां द्वितीयेन योगिनां यज्ञो जीवेशयोः परमात्मानौ प्रक्षेपरूपासि हे देव त्वत्समम् अत्यद्भुतं भूतं नास्ति । अथ यतः भूतं वा भव्यं
वा प्रवद्वर्तमानं वा नास्ति यत् इत्थं तत्सर्वं कालत्रयेपि नास्ति । अतस्तदन्तर्गतम् अद्भुतं यत्किंचित्तत्त्वं त्वत्साम्यं कथं लभेतेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अतिवीराः आप्यन्तरशत्रु-
जयिनः सनकाद्याः इन्द्राद्या वा सर्वशत्रुजयिनः त्वत्तत्त्वदंशात् कारणरयापि आत्मा अधिष्ठानं यत्र ईश्वरोपि कल्पित इत्यर्थः । अत एव ईड्यः स्तुत्यः ॥ ३४ ॥

॥ ११४ ॥

टी प. २

गोवृषः महेशः ध्वजे यस्य स गोवृषध्वजः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मत्तः शूरतर इत्यस्याभिव्यक्तिर्वाणगुह्ये व्यक्तीभविष्यति ॥ ३८ ॥ पूजां प्राप्य धर्मवाक् भविष्यतीति संबन्धः ॥ ३९ ॥ अस्यापि स्थापितः । हे देव सिद्धम् उपयानं प्रार्थना यस्यादित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मन्त्रतः गङ्गास्मरकमन्त्रपाठात् ॥ ४२ ॥ अन्तर्द्वरणीद्वारे भूवि-

इति संस्तूयमानस्तु भगवान्गोवृषध्वजः ॥ प्रसार्य दक्षिणं हस्तं नारायणमथाब्रवीत् ॥ ३५ ॥ मनीषितानामर्थानां प्राप्तिस्ते सुरसत्तम ॥ पारिजातं च हर्तासि मा भूते मनसो व्यथा ॥ ३६ ॥ यथा मैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरोः प्रभो ॥ तथा मम वरं कृष्ण संस्मृत्य स्तैर्यमाश्रुहि ॥ ३७ ॥ अवयस्त्वमजेयश्च मत्तः शूरतरस्तथा ॥ भवितासीत्योचं यत्तत्तथा न तदन्यथा ॥ ३८ ॥ यश्च स्तवेन मां भक्त्या स्तोष्यतेऽमरसत्तम ॥ त्वया कृतेन धर्मज्ञ धर्मभाक्सभविष्यति ॥ समरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तथोत्तमाम् ॥ ३९ ॥ विल्वोदकेश्वरो नाम भविताहमिहानव ॥ देवेश्वर त्वयास्थापि देवसिद्धोपयाचनः ॥ ४० ॥ इहस्थो पाषितो विद्वान्भक्तिमान्मम केशव ॥ त्रिरात्रमीप्सिताल्लोकाङ्गमिष्यति जनार्दन ॥ ४१ ॥ अविन्ध्या नाम देशस्मिन् गङ्गा चैव भविष्यति ॥ गङ्गास्नानसमं स्नानं मन्त्रतो भविता तथा ॥ ४२ ॥ षट्पुरं नाम नगरं दानवानां जनार्दन ॥ अत्रान्तर्द्वरणीदेशे पराक्रम्य महाबलाः ॥ ४३ ॥ एते दैत्या दुरात्मानो जगतो देवकण्टकाः ॥ छन्ना वसन्ति गोविन्द सानवस्य महागिरेः ॥ ४४ ॥ अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणोनव ॥ मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेतान् जहि केशव ॥ ४५ ॥ एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ परिष्वज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप ॥ ४६ ॥ ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ॥ तस्यां निशायां गोविन्दः स्तूय पर्वतमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ तवाधः पर्वतश्चेष्ट निवसन्ति महासुराः ॥ अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणः पुरा ॥ ४८ ॥ निर्गमिष्यन्ति तेनैव मया रुद्रा महाबलाः ॥ द्वारे निरुद्धे तत्रैव विनङ्क्ष्यन्ति ममाज्ञया ॥ ४९ ॥ त्वयि सन्निहितश्चाहं भविष्यामि महागिरे ॥ अधिष्ठाय महाघोरान्निवत्स्यामि च पर्वत ॥ ५० ॥ आरुह्य मूर्ध्नि मद्रूपं दृष्ट्वा पर्वतसत्तम ॥ गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्स्यति शाश्वतम् ॥ ५१ ॥ त्वत्तोऽमभिश्च प्रतिमां कारयिष्या हि भक्तिः ॥ शुश्रूषयन्ति ये नित्यं मम यास्यन्ति ते गतिम् ॥ ५२ ॥ इति तं पर्वतं कृष्णो वरदोऽनुगृहीतवान् ॥ तदाप्रभृति देवेशस्तत्र सन्निहितोऽच्युतः ॥ ५३ ॥

वरप्रदेशे गुप्तं पराक्रम्य पराक्रमेण वसन्तीत्युत्तरेण संबन्धः ॥ ४३ ॥ सानौ अवच्छन्ना वसन्ति अपाये विलं च विशन्तीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ मानुषभावेन अन्तरितः प्रच्छन्नः

अधिष्ठाय नियम्य घोरान् असुरान् ॥ ५० ॥ मूर्ध्नि तव ॥ ५१ ॥ त्वत्तः त्वत्संबन्धिभिः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ६३ ॥ पञ्चसप्ततमिध्याये युद्धेनाराध्य वासवम् ॥ द्वारकामनयदृष्टः

पारिजातमितीर्यते ॥ १ ॥ ततो रथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैब्याद्यान् शैब्यसुग्रीवबलाहकमेवपुष्पाख्यान् कृष्णाध्वान् । सैन्याद्यानि ति पाठे सेनायां
पाषाणैः प्रतिमां तात कारयित्वा च कौरव ॥ शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ॥ ५४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णु-
पर्वणि पारिजातहरणे कृष्णकृतं शिवस्तुतिर्नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ६३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रथवरं कृष्णः समासृज्य
महामनाः ॥ विल्योदकेऽवरं देवं नमस्कृत्य ययौ नृपः ॥ १ ॥ महेन्द्रमाह्वयामास रथस्थो मधुहृदुनः ॥ सत्कृतं पुष्कराभ्यासे सर्वदेवगणैः सह ॥ २ ॥
ततः शक्रो जयन्तोथ हरिभित्तुक्तमुत्तमम् ॥ आरुरोह रथं देवः सर्वकामप्रदः सताम् ॥ ३ ॥ ततो रथस्थयोर्युद्धमभवत्कुरुनन्दन ॥ देवयोर्देवयोगेन
पारिजातकृते तदा ॥ ४ ॥ ततोहनद्वारेण विष्णुर्बाणैः शत्रुबलादेनः ॥ सैन्यानि देवराजस्य बाणजालैरजिह्वैः ॥ ५ ॥ उपेन्द्रं न महेन्द्रोथ नैव विष्णुः
सुरेऽवरम् ॥ ताडयामासतुर्वीरौ शस्त्रैः शक्तवपि प्रभो ॥ ६ ॥ एकैकमश्वं दशभिर्महेन्द्रस्य जनार्दनः ॥ विव्याध विशिखैस्तीक्ष्णैरस्त्रयुक्तैर्जनेऽवर
॥ ७ ॥ शैब्याद्यानपि देवेन्द्रः शरैरमरसत्तमः ॥ छादयामास राजेन्द्र घोरैरस्त्राभिमन्त्रितैः ॥ ८ ॥ स च बाणसहस्रैश्च कृष्णो गजमवाकिरत् ॥ गरुडं
च महातेजा बलभिद्धरिवाहनम् ॥ ९ ॥ भूयिष्ठाभ्यां रथाभ्यां तौ तदहः शत्रुदारुणौ ॥ युयुधाते महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ॥ १० ॥ चक्रम्पे वसुधा
कृत्स्ना नैर्जलस्थेव भारत ॥ दिशां दाहेन दिग्देशाः संवृताश्च समन्ततः ॥ ११ ॥ चेलुर्गिरिवराश्चैव पेतुश्च शतशो दुमाः ॥ पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या
धर्मगुणान्विताः ॥ १२ ॥ निर्घाताः शतशश्चान्ये पेतुस्तत्र नराधिप ॥ ऊहुश्च सरितः सर्वाः प्रतिस्रोतो विशांपते ॥ १३ ॥ विष्वग्वाता ववुश्चैव पेतुर्ह-
त्काश्च निष्प्रभाः ॥ सुहृमुहुर्भूतसङ्गा रथनादेन मोहिताः ॥ १४ ॥ प्रज्ज्वाल जले चैव वह्निर्जनपदेश्वर ॥ युयुधुश्च ग्रहैः सार्द्धं ग्रहा नभसि सर्वतः
॥ १५ ॥ ज्योतीषि शतशः पेतुः स्वर्गाच्च धरणीतलम् ॥ दिशां गजाः प्रकुपिता नागाश्च धरणीतले ॥ १६ ॥ गर्दभारुणसंस्थानैश्छिन्नाभ्रैश्चावृतं
नभः ॥ विनदद्भिर्महारावाहस्रशोणितवर्षिभिः ॥ १७ ॥ न भूर्न द्यौर्न गगनं नरेन्द्रवृषभभवन् ॥ स्वस्थानि सुरवीरौ तु दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा ॥ १८ ॥
जेयुर्मुनिगणा मन्वान् जगतौ हितकाम्यया ॥ ब्राह्मणाश्च महात्मानो ह्यतिष्ठंस्तु सत्वरः ॥ १९ ॥

शरसूतान्त्वादीन् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ज्योतीषि ताराः ॥ १६ ॥ गर्दभवत् धूसराणि अरुणानि च संस्थानानि
येषां तैः छिन्नाभ्रैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ ११५ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अमयं दत्त्वा दत्तवान् कृष्ण इति शेषः । ददातेः, आतो मनिक्कन्विब्ब-
 ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत् ॥ गच्छ वध्वा सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ॥ २० ॥ स तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः ॥
 जगाम रथमास्थाय तस्थौ नरवरान्तिके ॥ २१ ॥ स्थितं तु कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदान्तरा ॥ उभौ रथाभ्यां धरणीभवतीर्णौ महाबलौ ॥ २२ ॥
 न्यस्तशस्त्रौ च तौ वीरौ ववन्दुररिदमौ ॥ पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ॥ २३ ॥ उभौ गृहीत्वा हस्ताभ्यामदितिस्त्वब्रवीद्वचः ॥ असोदरा-
 विवैवं किमन्योऽयं हन्तुमिच्छतः ॥ २४ ॥ स्वल्पमर्थं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणम् ॥ सदृशं नेति पश्यामि सर्वथा मम पुत्रयोः ॥ २५ ॥ श्रोतव्यं
 यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः ॥ न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम ॥ २६ ॥ तथेत्युक्त्वा च तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ ॥ गङ्गां जम्भ-
 तुरेवाथ प्रजल्पन्तौ परस्परम् ॥ २७ ॥ शक्र उवाच ॥ त्वं प्रभुलोककृत्कृत्स्नराज्येहं स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्मामवमन्यसे ॥ २८ ॥
 भ्रातृत्वमुपगम्यैव ज्येष्ठत्वं चाप्यपोह्य च ॥ कथं कमलपत्राक्ष निर्वाणं कर्तुमिच्छसि ॥ २९ ॥ स्नातौ तु जाह्नवीतीये पुनरभ्यागतौ नृप ॥ यत्रादि-
 तिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ॥ ३० ॥ प्रियसंगमनं नाम तं देशं मुनयोवदन् ॥ यत्र तौ संगतौ चोभौ पितृभ्यां कमलेशणौ ॥ ३१ ॥ ततः
 शक्रस्य कौरव्य दत्त्वा वाचाभयं तदा ॥ यत्र देवगणाः सर्वे समेता धर्मचारिणः ॥ ३२ ॥ ततो ययुर्विमानैस्तु देवाः सर्वे त्रिविष्टपम् ॥ ऋद्ध्या पर-
 मया युक्तास्तेषामेवानुरूपया ॥ ३३ ॥ कश्यपश्चादितिश्चैव तथा शक्रजनार्दनौ ॥ विमानमेकमारुह्य गता राजंस्त्रिविष्टपम् ॥ ३४ ॥ ते शक्रस-
 दनं प्राप्ता रम्यं सर्वगुणान्वितम् ॥ अशुरेकत्र कौरव्य मुदिता धर्मचारिणः ॥ ३५ ॥ शची तु कश्यपं पत्न्या सहितं धर्मवत्सला ॥ उपाचरन्महात्मा-
 नं सर्वभूतहिते रतम् ॥ ३६ ॥ ततस्तस्यां प्रभातायां रजन्यामब्रवीद्वारिम् ॥ अदितिर्धर्मतत्त्वज्ञा सर्वभूतहितं वचः ॥ ३७ ॥ उपेन्द्र द्वारकां गच्छ
 पारिजातं नयस्व च ॥ वध्वा संप्रापयस्वैव पुण्यकं हृदये स्थितम् ॥ ३८ ॥ पुण्यके सत्यया प्राप्ते पुनरेष त्वया तरुः ॥ नन्दने पुरुषश्रेष्ठ स्थाप्यः
 स्थाने यथोचिते ॥ ३९ ॥ एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी ॥ उक्ता धर्मगुणैर्मुक्ता नारदेन महात्मना ॥ ४० ॥ ततोभिवाद्य पितरं मातरं
 च जनार्दनः ॥ महेन्द्रं सह शच्याथ प्रतस्थे द्वारकां प्रति ॥ ४१ ॥ ददौ कृष्णाय पौलोमी नयोगान्कुरुनन्दन ॥ सर्वोसामेव कृष्णस्य भार्याणां धर्म-
 चारिणी ॥ ४२ ॥ दिव्यानां सर्वरत्नानां वाससां च मनस्विनी ॥ नानारागविरक्तानां सदैवारजसामपि ॥ ४३ ॥

निषथेति कनिष् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पुण्यकं व्रतोत्सवम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नयोगान् प्रीतियान् आभरणदीन् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भैमानां शीघ्रं शोभयानां यादवानाम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ पश्यन्तः ॥ ५४ ॥ मदेन केलिकलाः
 कीर्त्तयन्तः अण्डजा यत्र तम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सत्यभामायाः ग्रहाय गृहीत्वा विवेश
 भार्याणां च सहस्राणि यानि षोडश माधवे ॥ प्रतिगृह्य महतेजाः प्रययौ द्वारकां प्रति ॥ ४४ ॥ संपूज्यमानो द्युतिमान् खेचरैः पुण्यक्रमभिः ॥
 ससत्पत्न्यैः सपुत्रैश्च प्राप्तो रैवतकं गिरिम् ॥ ४५ ॥ स तत्र स्थापयित्वा च पारिजातं वरदुमम् ॥ सत्यकं प्रेषयामास द्वारकां द्वारशालिनीम् ॥ ४६ ॥
 श्रीकृष्ण उवाच ॥ पारिजातमिहानीतं महेंद्रसदनान्भया ॥ निवेदय महाबाहो भैमानां भैमवर्द्धन ॥ ४७ ॥ अद्य द्वारवर्ती चैव पारिजातमहं दुमम् ॥
 प्रवेशयिष्ये नगरे शोभा प्रक्रियतां शुभा ॥ ४८ ॥ इत्युक्तः सत्यको गत्वा तथोक्त्वा पुनरागतः ॥ कुमारैर्नगरैः सार्द्धं साम्बप्रभृतिभिः प्रभो ॥ ४९ ॥
 ततोऽग्रतः पारिजातमारोप्य गुरुडे तदा ॥ प्रद्युम्नो द्वारकां रम्यां विवेश रथिनां वरः ॥ ५० ॥ शैव्यादिहययुक्तेन रथेनानुययौ हरिः ॥ तस्याथ रथ-
 मुख्येन सत्यकः साम्ब एव च ॥ ५१ ॥ ये त्वय्ये नृप वाष्पण्या यानैर्वहुविधैस्तथा ॥ ययुः प्रहृष्टास्तत्कर्म पूजयन्तो महात्मनः ॥ ५२ ॥ सत्यकाद्वि-
 स्तरं श्रुत्वा यादवा नागरास्तथा ॥ विस्मयं परमं जगुः प्रमथस्य कर्मणा ॥ ५३ ॥ तं दिव्यकुसुमं वृक्षं दृष्ट्वा नर्तननिवासिनः ॥ राजन्न तत्पुष्ट्याः पश्य-
 माना महोदयम् ॥ ५४ ॥ तमद्भुतमचित्यं च मदकलिकलाण्डजम् ॥ वृक्षोत्तमं पश्यतां वै वृद्धानामगमजरा ॥ ५५ ॥ ये त्वन्धचक्षुषः सर्वे तेऽभवन्दिव्यच-
 क्षुषः ॥ विरोगा रोगिणश्चासन्ग्रात्वा गन्धं वनस्पतेः ॥ ५६ ॥ लपन्तः कोकिलाञ्छ्रुताञ्छ्रुत्वा नर्तननिवासिनः ॥ बभूवुर्हृष्टमनसो ववन्दुश्च जनार्दनम् ॥ ५७ ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि गेयानि मधुराणि च ॥ शुश्रूषुस्तस्य वृक्षस्य नातिदूरं गता नराः ॥ ५८ ॥ यो यं संकल्पयामास गन्धं हृद्यं नरस्तथा ॥
 स तदैव तमाजये पारिजातसमुद्भवम् ॥ ५९ ॥ ततः प्रविश्य रम्यां तु द्वारकां यदुनन्दनः ॥ वसुदेवं महात्मानं दृष्ट्वा देवकीं तथा ॥ ६० ॥ कुकु-
 राधिपतिं चैव बलं भ्रातरमेव च ॥ वृद्धाश्च यादवानां ये मानहानमरोपमान् ॥ ६१ ॥ विमृज्य तान्वै भगवाननादिनिधनोऽच्युतः ॥ संपूज्य च यथा-
 न्यायं स्वमेव भवनं गतः ॥ ६२ ॥ स सत्यभामया वासं विवेश मधुसूदनः ॥ पारिजातं तरुश्रेष्ठं ग्रहाय गदपूर्वजः ॥ ६३ ॥ सा देवी पूजयामास
 प्रहृष्टा वासवानुजम् ॥ प्रतिजग्राह तं चापि पारिजातं महादुमम् ॥ ६४ ॥ मनीषितेन स तरुरल्यो भवति भारत ॥ महान्श्च वासुदेवस्य तदद्भुतम-
 भून्महत् ॥ ६५ ॥ कदाचिद्वारकां सर्वां प्रच्छादयति भारत ॥ कदाचिद्वस्तथार्थस्तु भवत्यद्भुतसन्निभः ॥ ६६ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ व्रतकस्य व्रते श्रेयस्य दानस्य ॥ ६९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ षट्सप्तति-
तेमध्यायेऽमुष्मिन्पुण्यकसिद्धये ॥ नारदाय प्रदायाथ दुतरं चानयद्विवम् ॥ १ ॥ २ ॥ काले दानोचिते ॥ ३ ॥ ४ ॥ आविनी सद्भवती ॥ ५ ॥ देवी केशवमनु-
ननन्द सत्या कौरव्य देवी प्राप्य मनोरथम् ॥ पुण्यकार्थं तु संभारान्संभृतुमुपचक्रमे ॥ ६७ ॥ यानि द्रव्याणि कौरव्य जम्बूद्वीपे तु कानिचित् ॥
योग्यानि तानि कृष्णेन संभृतानि महात्मना ॥ ६८ ॥ मुनिं तदा संस्मृतवान्स नारदं जनार्दनः सर्वगुणोचितं वशी ॥ प्रतिग्रहार्थं व्रतकस्य सत्यया
यथोपदिष्टस्य पुरंदरानुजः ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातानयनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥
॥ ७६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रस्तपोधनः ॥ आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदतां वरः ॥ १ ॥ संपूजयित्वा विधिव-
द्वासुदेवो विशांपते ॥ प्रतिग्रहार्थं विधिवच्छ्रीमान्भक्त्या न्यमन्त्रयत् ॥ २ ॥ ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महासुनिम् ॥ संपूज्य माल्यैर्गन्धैश्च
भोजयामास भारत ॥ ३ ॥ सार्वकामिकमन्नाद्यं सर्वभूतकृदन्वयः ॥ सत्यया प्रियया सार्द्धं ग्रहष्टेनान्तरात्मना ॥ ४ ॥ पुष्पदामावसज्याथ कण्ठे
कृष्णस्य भाविनी ॥ बन्ध कृष्णं सुभगा पारिजाते वनस्पतौ ॥ ५ ॥ अद्भिर्देवौ नारदाय ततोनुज्ञाप्य केशवम् ॥ देवी धेनुसहस्रं च काञ्चनस्य च
पर्वतम् ॥ ६ ॥ हिरण्यरूप्यमिश्रं च मणिरत्नप्रभस्य च ॥ तिलमिश्रस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ॥ ७ ॥ प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं नारदो मुनि-
सत्तमः ॥ स संप्रहृष्टो भुक्त्वाथ भूयः केशवमब्रवीत् ॥ ८ ॥ भोः केशव मदीयस्त्वमद्भिर्देवौ तौसि सत्यया ॥ स त्वं मामनुगच्छस्व दुरु
यद्यद्भवीम्यहम् ॥ ९ ॥ प्रथमः पक्ष इत्येवमब्रवीन्मधुसूदनः ॥ ब्रजन्तमनुव्राज नारदं च जनार्दनः ॥ १० ॥ परिहासं बहुविधं कृत्वा मुनिवरस्तदा ॥
तिष्ठस्व गच्छामीत्युक्त्वा परिहासविचक्षणः ॥ ११ ॥ अपर्नयि ततः कण्ठात्पुष्पदामैनमब्रवीत् ॥ कपिलां गां सवत्सां भो निष्क्रयार्थं प्रयच्छ मे ॥ १२ ॥
कृष्णाजिनं तिलैः पूर्णं प्रयच्छ च सकाञ्चनम् ॥ एषोत्र निष्क्रयः कृष्ण विहितो वृषकेतुना ॥ १३ ॥ तथेत्युक्त्वा हृषीकेशस्तथा चक्रे जनाधिप ॥
स उवाच मुनिश्रेष्ठं हसित्वा मधुसूदनः ॥ १४ ॥ वरं वरय धर्मज्ञ यस्ते नारद काङ्क्षितः ॥ तत्ते दातास्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ॥ १५ ॥
नारद उवाच ॥ ॥ नित्यमेवास्तु मे प्रीतो भवान्विष्णोः सनातन ॥ त्वत्प्रसादात्तु सालोक्यं व्रजेयं ते महामते ॥ १६ ॥

ज्ञाप्य अद्भिर्नारदाय ददावित्यन्वयः ॥ ६ ॥ काञ्चनस्येति विशेष्यं षष्ठ्यन्तानां मणीनां रत्नानां च प्रप्ता यस्मितस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रथमो मुख्यः पक्षो यदासेन स्थापि-
कार्यं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ परिहासं पादुकानयनावज्ञापनैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ वृषकेतुना रुद्रेण ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ सन्नियोगं दिव्यवस्त्राभरणदिक्म् इन्द्राणीषिषितं विक्षय ददौ ॥ २० ॥ पववृते स गुणन्वयापयामास ॥ २१ ॥ गणाः सुहृत्संबन्धिसमूहाः ॥ २२ ॥ तानेवह । पाण्डवानिति ॥ २३ ॥ श्रुतश्रवा पितृधत्ता शिशुगालमाता ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मानुषो मानुषरूपी देवः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अयोनिजो भवेयं ते नारायण सतां गते ॥ भवेयं ब्राह्मणश्चैव पुनर्जात्यन्तरेष्वपि ॥ १७ ॥ एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत ॥ तुतोष च ततो धीमात्रारदो मुनिसत्तमः ॥ १८ ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणि विष्णोरतुलतेजसः ॥ निमन्त्रितानि क्रौरव्य सत्यया हरिकान्तया ॥ १९ ॥ तासां ददौ सन्नियोगमैकैकं हरिवल्हमा ॥ शृच्या यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप ॥ २० ॥ पारिजातो वसन्तत्र ततः प्रवृते तदा ॥ आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना ॥ २१ ॥ निमन्त्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना ॥ विभूतिं पारिजातस्य ददशुः कुरुनन्दन ॥ २२ ॥ पाण्डवांश्चानयामास सदैव पृथया हरिः ॥ द्रौपद्या च महातेजास्तथैव च सुभद्रया ॥ २३ ॥ श्रुतश्रवां च समुतां भीष्मकं समुतं तदा ॥ अन्यानि च क्रौरव्य मित्रसं- बन्धिवान्धवान् ॥ २४ ॥ रमे च सह पाथैन फाल्गुनेन जनार्दनः ॥ सान्तःपुरो महातेजाः परमद्वयां वसष्टप ॥ २५ ॥ संवत्सरे ततो याते कोशहा- मरसत्तमः ॥ पारिजातं पुनः स्वर्गमानयत्सर्वभावनः ॥ २६ ॥ तत्रादिति कश्यपं च दृष्ट्वा स्वजननीं प्रभुः ॥ शक्रेण सहितो धीमानप्रमयपराक्रमः ॥ २७ ॥ तमुवाचादितिमाता प्रणतं मधुसूदनम् ॥ सौमित्रमस्तु वामेवं नित्यं चामरसत्तम ॥ २८ ॥ मनोरथं भम त्वं च पूरयस्व जनार्दन ॥ तथे- त्येवब्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ॥ २९ ॥ आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् ॥ वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः ॥ ३० ॥ म- हादेवेन देवेशे संदिष्टोऽस्मि महात्मना ॥ अन्तर्भूमितले वक्ष्यान्सुरान्प्रति मानदु ॥ ३१ ॥ तदितो दशरात्रेण हन्ताहमसुरोत्तमान् ॥ तत्रोपविष्टान्था- तव्यं प्रवरेण महात्मना ॥ ३२ ॥ जयन्तेन च वीरेण दानवानां जिघांसया ॥ एकोत्र मानुषो देवो देवपुत्रस्तथा परः ॥ ३३ ॥ अवध्याः किल ते देवै- र्ब्रह्मणो वरदार्पिताः ॥ अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागते ॥ ३४ ॥ तथेति कृष्णं स हरिः प्रीतिरूपस्तथाब्रवीत् ॥ सस्वजाते ततो देवावयान्यं जनमेजय ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे स्वर्गे पारिजातस्थापनं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ पुण्यकानां ममोत्पत्तिं कथयस्व द्विजेत्तम ॥ द्वैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं तव ॥ १ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ उमया पुण्यकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा ॥ शुणु येन विधानेन लोके धर्मभृतां वर ॥ २ ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीक्षयां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ४४ ॥ सप्ताधिके सप्ततिमे पुण्यकानां निरूप्यते ॥ पार्वत्या तपसा युक्तं स्वरूपं तद्विधिस्तथा ॥ १ ॥ पुण्यकानामिति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ वधे कृते सति ॥ ४ ॥ ५ ॥ तत्र जाम्बवत्यादयोपि समागताः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ गङ्गाद्या नद्याभिमानिन्यो देवताः
 स्वर्गाग्निते पारिजाते कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ ययौ द्वारवतीं धीमात्रारदो मुनिसत्तमः ॥ ३ ॥ देवासुरे नृपश्रेष्ठ संत्राये समुपस्थिते ॥ षट्पुरस्य वधे
 घोरे महादेवाज्ञयाऽनघ ॥ ४ ॥ कृष्णेन सहितं विग्रं नारदं धर्मवित्तमम् ॥ आसीनं परिप्रच्छ रुक्मिणी भैष्मिकी नृप ॥ ५ ॥ तत्र जाम्बवती देवी
 सत्यभामा च भामिनी ॥ गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ॥ ६ ॥ देव्यश्च नृप कृष्णस्य बह्व्योन्या वै समागताः ॥ कुलशीलगुणोपेता धर्म-
 शीलाः पतिव्रताः ॥ ७ ॥ रुक्मिमण्युवाच ॥ मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ धर्मज्ञानभृतां वर ॥ उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥ ८ ॥ विधिं च फ-
 लयोगं च दानकालं तथैव च ॥ कौतूहलं नस्तत्सिद्धिं वदस्व वदतां वर ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

प्रागुक्तमपि विस्तरात् ॥ १ ॥ सर्वज्ञेति । आदिशे उपदिशे भवेत्यर्थात् दृष्टो ज्ञातश्च ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अखण्डितम् ईप्सितं भवेत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
 उमा त्वरन्धर्ती साध्वीमामन्त्र्य यदभाषत ॥ शृणु कल्याणि वक्ष्यामि सर्वाभिः सहिता शुभे ॥ २७ ॥ पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं यथावदनुष्ठेयः ॥
 यथा चैव मया दृष्टस्त एष विधिः शुभे ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पुण्यकाविधिकथनं नाम सप्तसप्ततितमोऽ-
 ध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ उमोवाच ॥ सर्वज्ञाहं यदा भर्तुः प्रसादेन शुचिस्मिने ॥ तदा पुरा ममादिष्टो दृष्टः पुण्यविधिः शुभः ॥ १ ॥ सनातनः
 पुण्यविधिरिति बुद्ध्यावगम्यताम् ॥ महादेवप्रसादेन मया दृष्टस्त्वरुन्धति ॥ २ ॥ पुण्यकानि च सर्वाणि चीर्णवत्यस्म्यनिन्दिते ॥ अनुज्ञया
 भगवतो भर्तुः श्रवस्य धीमतः ॥ ३ ॥ सतीत्यं धर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितम् ॥ पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणैः परिकीर्तितः ॥ ४ ॥
 दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्ययुरुन्धति ॥ निष्फलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥ ५ ॥ या वञ्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः ॥
 योनिदोषात्पुण्यफलं नाश्नन्ति निरयंगमाः ॥ ६ ॥ साध्यो जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः ॥ अनन्या धर्मेनित्याश्च सतीपन्थानमाश्रिताः ॥
 ७ ॥ अवागदुष्टाः शौचयुक्ता धृतिमन्यः शुभव्रताः ॥ सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत्खलु ॥ ८ ॥ व्याधितः पतितो वापि दीनो वापि
 कथंचन ॥ न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एषः सनातनः ॥ ९ ॥ अकार्यकारिणं वापि पतितं वापि निर्गुणम् ॥ स्त्री पतिं तारयत्येव तथात्मानं
 शुभानने ॥ १० ॥ योनिदुष्टस्त्रियो नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा ॥ वाग्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातने ॥ ११ ॥ भर्तुश्छन्देन कर्तव्यं व्रतकं
 सर्वदा स्त्रिया उपवासापि वा सत्ये काङ्क्षन्त्या सुकृतां गतिम् ॥ १२ ॥ कल्यान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिम् ॥ तिर्यग्योनिमहस्रेषु पच्यते योनि-
 विषुवात् ॥ १३ ॥ यदि सा नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती ॥ चण्डालयो नौ दुर्मया जायते कुङ्कराशना ॥ १४ ॥ भर्ता देवः सदा स्त्रीणां सद्भिर्दृष्टस्तपो-
 धने ॥ यस्या हि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ॥ १५ ॥ कौतूहलहतानां तु स्त्रीणां लोको न शोभनः ॥ भर्तयेव मनो यासां सद्भावेन व्यवस्थितम्
 ॥ १६ ॥ कर्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः ॥ तासां पुण्यफलं सौम्ये पुण्यकैः समुदाहृतम् ॥ १७ ॥ पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं स्वर्लोकप्र-
 तिशोभनो निबोध सह सर्वाभिर्दृष्टो यस्तपसा मया ॥ १८ ॥ स्नात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती ॥ उपवासाथमथ वा व्रतकार्यं धृतव्रते ॥ १९ ॥
 ॥ १० ॥ पुरातने वेदे ॥ ११ ॥ हे सत्ये अरुन्धति ॥ १२ ॥ १३ ॥ असती भूत्वा सती विद्यमाना ॥ १४ ॥ १५ ॥ कौतूहलम् आश्चर्यं प्रोक्तम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

औदुम्बरं ताम्रयम् ॥ २० ॥ सिच्य सिकत्वा ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ व्रताङ्गनियमानह । अशाल्येत्यादिना ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पादुकार्थं तृणैश्चादिभिः पादत्राणं कर्तव्यं नतु चर्ममयमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अमृता हरीतकी आमलकी वा । श्रीफलैः पक्कविल्वफलैः अमृन्मिश्रितैरिति च्छेदः ॥ ३० ॥ अभ्यञ्जनं कल्कस्नानम्

इवशुराभ्यां च चरणौ सततं सत्तमस्य च ॥ प्रहायौदुम्बरं पात्रं सकुशं साक्षतं तथा ॥ २० ॥ गोशृङ्गं दक्षिणं सिच्य प्रतिगृहीतं तज्जलम् ॥ ततो भर्तुः सती दद्यात्स्नानतस्य प्रयतस्य च ॥ २१ ॥ आत्मनोपि निषेक्तव्यं ततः शिरसि तज्जलम् ॥ त्रैलोक्यसर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतम् ॥ २२ ॥ उपवासेषु कर्तव्यमेतद्वि व्रतकेषु च ॥ स्नानमेतद्वि सामान्यं स्त्रीणां पुंसां च भाविनि ॥ २३ ॥ अरुण्यति मया दृष्टं तपसा हरतेजसा ॥ अशल्यविद्धं शयनमासनं च तथाविधम् ॥ २४ ॥ स्वयं प्रक्षालनं चापि पादयोरेनुशब्दितम् ॥ अश्रुप्रातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ॥ उपवासाद्रुताद्वापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियः ॥ २५ ॥ शुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसम्भवे ॥ अन्तर्वासो परं चैव उपवासे व्रते तथा ॥ २६ ॥ पादुकार्थं तृणैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ॥ उपवासेपि च विधिरेष एव प्रवर्तितः ॥ २७ ॥ अञ्जनं रोचनं चापि गन्धान्सुमनसस्तथा ॥ व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् ॥ २८ ॥ दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुद्धर्तनमथापि वा ॥ विवर्जितं मुदा सर्वं शौचार्थं तु विधीयते ॥ २९ ॥ विल्वामृतफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत् ॥ प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मृन्मिश्रितैर्जैलैः ॥ ३० ॥ शिरसोभ्यञ्जनं सौम्ये नैव तावत्प्रशस्यते ॥ न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता ॥ ३१ ॥ गोयानमुद्गृथानं च खरयानं च वर्जितम् ॥ नगस्नानं च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥ ३२ ॥ नदीजलं प्रस्रवजं प्रशस्तं सोमनन्दिनि ॥ शुभे तडागे वाप्यादौ विस्तीर्णे जलजायुते ॥ ३३ ॥ गत्वा स्नानं प्रशस्तं तु सदैव खलु सर्वथा ॥ अलाभे त्वत्पुत्रा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥ ३४ ॥ नैवेद्यं कुम्भैः स्नानतव्यं विधिरेष पुरातनः ॥ स्नानं च कार्यं शिरसा तपःफलमवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणेष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ उमोवाच ॥ ॥ विधिर्नैतेन कृत्स्नेन स्त्री सदा भवदेवता ॥ चरेत्सर्वंत्सरं दान्ता षण्मासान्मासमेव च ॥ १ ॥ स्त्रियो द्वावाहयेत्साध्वीरेकादश समाधिना ॥ स्वयं चैव विधिर्दृष्टो व्रतकानां मया शुभः ॥ २ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायाम् अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ अथैकोनाशतितमे ह्यध्यायेन निरूप्यते ॥ नित्यशेषे विधिर्यश्च काम्यानां परमो विधिः ॥ १ ॥ विधिर्नैति । चरेद्व्रतमिति शेषः ॥ १ ॥ २ ॥

या निमन्त्रिता एकादश द्वियः ताः सर्वा अद्भिः साकम् आचार्याय दद्यात् संनिहितत्वात् । निष्कयो देयः पूर्वं भर्तृभ्यः कृत्वा आचार्याय देयास्ततः आचार्यान्निक्रमेण गृहीतास्तद्वर्ग्यः प्रदद्यादित्यर्थः ॥ ३ ॥ अपवर्जनं समापनम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ व्रतकम् उद्दिश्येति शेषः । आत्मनश्च केशवर्जं नखमात्रनिकृन्तनम् । सर्वान् केशान्ममुद्धृत्य छेदेयेदङ्गुलद्वयम् । एवमेव हि नारीणां वपनं सर्वदा स्मृतमिति स्मृत्युक्तप्रकारेण वा शुरकर्म ॥ ६ ॥ ७ ॥ इमं वक्ष्यमाणम् ॥ ८ ॥ ऋषीणां देव्यः जनयित्र्यः यासु जातः कश्यप इति लिङ्गात् । दिवि स्रवाः आदित्यलोकावस्थानात् मदन्त्यो यज्ञे मदन्तीस्रवाः शंकराः सुवक्राः यतो धर्मस्य धात्र्यः पोषका हिरण्यवर्णाः निर्मलाः पावकाः शोधकाः रसेन प इति लिङ्गात् । सर्वा या मूलवतिनी भवेत् ॥ तासां तु निष्कयो देयः कालदेशानुरूपतः ॥ ३ ॥ ततो मासान्तशुक्लस्य तथौ च नवमी तथा ॥ अद्भिर्देवात्सतीः सर्वा अपवर्जिताः ॥ ४ ॥ उपवासमहारात्रं व्रतकं चापि निश्चितम् ॥ आदौ चान्ते च कुर्वीत व्रतकस्यापि सिद्धये ॥ ५ ॥ आराधयित्वा कर्तव्यं व्रतकस्यापवर्जनम् ॥ ६ ॥ उत्सादनं च स्नानं च तस्मिन्नहनि संस्मृतम् ॥ ६ ॥ ततो विवाहवत्क्षानं विहितं पुण्यकेशुभे ॥ मण्डनं शुरकर्म ततो भर्तुरात्मनश्चैव कारयेत् ॥ ७ ॥ कुम्भैस्तु स्नाप्यमानेन साध्वी मन्त्रमुदारेयत् ॥ भर्तुः पादौ नमस्कृत्य मनसा वाथ वा गिरा ॥ ८ ॥ आपो चैव विहितं माल्यधारणमेव च ॥ ९ ॥ कुम्भैस्तु स्नाप्यमानेन साध्वी मन्त्रमुदारेयत् ॥ भर्तुः पादौ नमस्कृत्य मनसा वाथ वा गिरा ॥ ८ ॥ आपो देव्य ऋषीणां हि विश्वधात्र्यो दिव्या मदन्त्यो याः शङ्करा धर्मधात्र्यः ॥ हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवतमेन रसेन श्रेयसो मां जुषन्तु ॥ ९ ॥ अपामेष स्मृतो मन्त्रः सर्वत्रान्यत्र मे शृणु ॥ मन्त्राः पुराणविहिताः स्त्रीणां सर्वाङ्गशोभने ॥ १० ॥ शुभाव्यया गुणिनी युक्तधर्मा भर्त्रा साकं मम दास्या वरेण ॥ मा कर्मणा मनसा वापि वाचा भर्तुर्भवेयं रूपती स्यां वशङ्ग ॥ ११ ॥ सपत्नीनामाधि नित्यं भवेयं सपुत्रा स्यां सुभगा चारुरुपा ॥ संपन्नहस्ता गुणवादिनी च सर्वोत्तमा स्यां मा दरीद्रा भवेयम् ॥ १२ ॥ पतिश्च मे स्यात्सुमुखो मन्त्रतीक्ष्णो नित्यं मद्रक्तः स्यान्मन्मतिर्मद्वतिश्च ॥ प्रीतिश्च नौ स्याच्चक्रवाकानुरूपा मनोविरागो न भवेत्साधुवत्स्यात् ॥ १३ ॥ लोकान्साध्वीनामुत्तमानां व्रजेयं याभिः सर्वं धार्यते विश्वरूपम् ॥ उभे कुले याः शुभाः पावयन्ति पितुर्भर्तुश्च पतिर्भक्त्योर्गताश्च ॥ १४ ॥ भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्निरन्तः क्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्यौ महाश्च ॥ अहङ्कारश्च मम साक्ष्ये नियुक्ताः स्मरयुग्मे निश्चयं च व्रतं च ॥ १५ ॥ निजाग्रेण जुषन्तु ग्रीणयन्तु ॥ १६ ॥ १७ ॥ पौराणान्मन्त्रानाह । शुभेति । शुभा कल्याणकरी भर्तुर्भवेयमिति सर्वत्र संबन्धीयम् । अव्यया अक्षीणा धनादिभिः । यदाह याज्ञवल्क्यः । संयतोपस्करा दक्षा हृदा व्ययपराङ्मुखीति वरेण वरहेतोदास्या तुल्येति नीचकर्मापि कर्तुं योग्या भवेयम् । यथोक्तम् । कार्येषु दासी शयनेषु रम्भेत्यादि ॥ अन्यत्र रूपती ऋद्धापि सर्वोत्तमा स्यात् ॥ ११ ॥ अधि उपरि सम्पन्नहस्ता अन्नदानादौ मुक्तहस्ता ॥ १२ ॥ मनोविरागः अन्योन्यमनुरक्ता ॥ १३ ॥ विश्वस्य रूपं स्वरूपं विश्वमित्यर्थः ॥ १४ ॥ भूमिरिति । भूम्यावाभिमानिन्यो देवताः व्रतं च निश्चयं भक्तिं च स्मरयुः ॥ १५ ॥

विधिविध्यर्हो देहः यैरारब्धो भूतयुक्तैर्जरायुजादिसंबन्धैः सत्त्वाद्याभिमानिदैवैः सर्वाजैस्तत्प्राणिकर्मप्रयोजितैः ॥ १७ ॥ आत्मा मनः ॥ १७ ॥ व्रतचर्यात् व्रतारम्भात् प्रभृति
 प्रत्यहमेव कार्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कर्तव्यं कर्तव्यं देया देयैवेत्यन्वयः ॥ २४ ॥ प्रतिमाम् उमासहस्ररयोः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शिलां शिलाभर्या प्रतिमां दध्यादिभिः पञ्चासृत्तस्नानादिना
 समूहो दातव्यः । अन्यथा गौरेव देया देयैवेत्यन्वयः ॥ २४ ॥ प्रतिमाम् उमासहस्ररयोः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शिलां शिलाभर्या प्रतिमां दध्यादिभिः पञ्चासृत्तस्नानादिना
 यैरारब्धो देहिनां भौतिकोयं विधिः सत्त्वाद्यैर्भूतयुक्तैः सर्वाजैः ॥ सन्वर्तते मे साक्षिणः सर्वसंस्था व्रते चास्मिन्निश्चये चापि नित्यम् ॥ १६ ॥ चन्द्रादित्यौ
 पुण्यसाक्षी यमश्च दिशः सर्वा दृश चात्मा च मेयम् ॥ सन्वर्तते वै साक्षिणः सर्वसंस्था व्रते चास्मिन्निश्चये चापि नित्ये ॥ १७ ॥ मन्त्रैरैतैः पुराणैकैः सर्व-
 द्रव्याभिमानन्त्रिणम् ॥ व्रतचर्यान्प्रभृति वै पुराणे समुदाहृतम् ॥ १८ ॥ स्नात्वाथ वाससी दद्याद्द्रुतैः कर्तव्यं स्वयं शुभे ॥ अथात्मकर्तितं न स्याच्छुभे
 विघ्नेन केनचित् ॥ १९ ॥ वासोन्यदेव दद्याच्च इवेतं मुख्यं नवं शुचि ॥ स्वकर्तितं च सूत्रं तु वाससा तेन मिश्रयेत् ॥ २० ॥ ततो द्विजं शुचिं दान्तं
 ज्ञानविज्ञानकोविदम् ॥ भोजयेच्च यथाशक्त्या सह भर्त्रा सुमध्यमे ॥ २१ ॥ ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वासोयुग्मं महानपे ॥ शय्यासनं गृहं धान्यं दासं
 दासीं तथैव च ॥ २२ ॥ अलंकारः शक्तितश्च रत्नपर्वत एव च ॥ सर्वधान्यसमुन्मिश्रस्तिलैश्च सविशेषतः ॥ २३ ॥ वासोभिश्च प्रतिच्छिन्नो नाना-
 वर्णैररुन्धति ॥ हस्त्यश्वावचयश्चैव देया गौरेव च ध्रुवम् ॥ २४ ॥ लवणप्रतिमां दद्यान्नवनीतस्य चापरां ॥ गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शो-
 भनाम् ॥ २५ ॥ तथैव सर्वगन्धानां रसानां पृथगेव च ॥ तथा सुमनसां दद्याद्रूप्यसौदुम्बरस्य च ॥ २६ ॥ फलानां चैव सर्वेषां वाससांमपि नन्दिनि ॥
 चित्रप्रतिकृतिं चैव काष्ठस्य प्रतिमां तथा ॥ २७ ॥ शिलां प्रतिष्ठाति चैव दध्नाथ पयसस्तथा ॥ सर्पिणा दूर्वया चैव या चान्यामप्यभीप्सति ॥
 ॥ २८ ॥ कालदेशानुरूपं च देयं विभक्तः सति ॥ अल्पं वा बहुलं वापि भर्तुश्छन्देन सर्वदा ॥ २९ ॥ तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं ननु शोभने ॥
 गौस्त्ववश्यं प्रदातव्या कापिला कांस्यमेव च ॥ ३० ॥ कृष्णाजिनं च सुभगे सतिलं वाससान्वितम् ॥ आदर्शैश्चैव कूर्चैश्च तथाजिनमनिन्दिते ॥
 ॥ ३१ ॥ एतद्देवा सर्वकामानाप्नोति वरवर्णिनि ॥ पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपभागिनी ॥ ३२ ॥ मृष्टहस्ता धनाढ्या च स्त्री भवत्यमलक्षणा ॥
 इच्छया लभते चैव कन्या रूपगुणान्विताः ॥ ३३ ॥

पूजयेदित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ न देयं भर्तुश्छन्देन विना ॥ ३० ॥ कूर्चः मयूरच्छमुष्टिः कुशमुष्टित्यासनमित्यर्थः । अजिनम् आसनार्थं कूर्चसाहचर्यात् । कृष्णाजिनं तु
 प्रावर्णार्थम् ॥ ३१ ॥ पुरोधिका अग्रगण्या ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एतद्व्रतकरः व्रतेन क्रियत इति व्रतप्रसाद्यः । प्रियार्थं पट्टमहिर्षित्वार्थम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ व्रतकं व्रतोपकरणं इव्यं विभज्य देयमित्यर्थः ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनिष्यतीं पुत्रकामनां करकाच्च नासिकान्वितान् अल्पघटान् सपत्रेति विशेषणं तदर्थिनीभिर्देयान् ॥ ४२ ॥ दानकालमाह । ज्येष्ठेति । पुरोकं गोष्टृङ्गमेव-
 नादि ॥ ४३ ॥ फ्राणितं शर्करादकं पानकाख्यम् ॥ ४४ ॥ सर्पिष इत्यादीनां पृथग्रहणात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ व्रतान्तरमाह । यज्ञोपवीतमिति ॥ ४९ ॥
 भवन्ति सुभगाश्चार्थान्स्तथैव च पुरोधिकाः ॥ पुत्रवत्यो धनाढ्याश्च शीलवत्यश्च नित्यदा ॥ ३४ ॥ अरुन्धति कृतं ह्येतन्मयैव प्रथमं यतः ॥ उमा-
 व्रतकमित्येव ख्यातमत्र महीतले ॥ ३५ ॥ एतदेवोत्तमं स्त्रीणां व्रतं तस्मात्समाचरेत् ॥ सर्वकामानवाप्नोति तत्त्वैतदनिन्दिते ॥ ३६ ॥ एतद्व्रतक-
 रो ह्येव देवदेवो वृषध्वजः ॥ पुराभिषिक्तवान्सौम्ये प्रियार्थं मम सर्वकृत् ॥ ३७ ॥ व्रतकस्यावसानेय देयं भोज्यं च नित्यदा ॥ स्त्रीणां कामाः प्रदेया-
 श्च सहशाः कालदेययोः ॥ ३८ ॥ एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि ॥ छन्दतो ब्राह्मणानां तु देयमन्नं सदक्षिणम् ॥ ३९ ॥ पायसं तत्र दातव्यं
 व्रतके नान्यदिष्यते ॥ नात्र प्राणिषधः कार्यः पुराणे नियता श्रुतिः ॥ ४० ॥ अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतं सोमसमुद्भवे ॥ महादेवप्रसादेन दृष्टव्य-
 स्मि यच्छुभे ॥ ४१ ॥ सर्वाः पुत्रफला नार्यः सद्भिरेतदुदाहृतम् ॥ तस्मादनिष्यतीं दद्यात्सपुत्रकरकान् शुभे ॥ ४२ ॥ ज्येष्ठाषाढौ शुभौ मासौ पुरोकं
 विधिमाचरेत् ॥ अथवा ज्येष्ठमैकमाषाढं वा समाचरेत् ॥ ४३ ॥ ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि ॥ सपुत्रकरकान्दद्यात्फ्राणितप्रतिघृतिान्
 ॥ ४४ ॥ सर्पिषः पयसश्चैव दद्याथ मधुनो नये ॥ जलस्य च तथा दद्यात्पूरयित्वा शशिप्रभे ॥ ४५ ॥ एकस्मै ज्ञानवृद्धाय सुव्रताय जितात्मने ॥
 सपुत्रकरकान्दद्याद्यावन्तो मनसः प्रियाः ॥ ४६ ॥ इच्छेत स्त्री दुहितरं स्त्रीणां कामकरं ततः ॥ किञ्चिद्व्यं सुताकामात्सुतां प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ४७ ॥
 गौर्वाथ काञ्चनं वापि दुक्षिणा चैव शस्यते ॥ विप्रस्याच्छादनं देयमवश्यं तु शुचिस्मिन्ते ॥ ४८ ॥ यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्नारी शुचिव्रता ॥
 सपुत्रकरकाणां तु विधिरुक्तो विपश्चिता ॥ ४९ ॥ अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिव्रता ॥ संवत्सरं सुसंपूर्णं व्रतधर्मानुपालिनी ॥ ५० ॥ कर-
 कानपि दद्याच्च पूर्णं संवत्सरे शुभे ॥ अनुज्ञया सदा भटुः सत्यवादिन्यरुन्धति ॥ ५१ ॥ सुवर्णमूत्रं विप्राय कौमुद्यां दातुमर्हति ॥ यज्ञोपवीतं विप्रस्य
 व्रतं संस्थाप्य कामिकम् ॥ ५२ ॥

अपत्याख्यानयोगेन यदूर्वं दानमुक्तं तत्तुत्रापत्यकामा पुंशक्षत्रस्य पुण्यादेयोगेन दद्यात् एवं कन्याकामा स्त्रीनक्षत्रे रोहिण्यादेयोगे करकादि दद्यात् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कौमुद्यां
 कार्तिक्यां पौर्णमास्यां संस्थाप्य समाप्य ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ नारीधान्यं द्विदलं तथा फलं च द्विदलमेवेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ वार्ताकानि वृत्ताकानि ॥ ५७ ॥ मरणमन्यायुष्यं पतिदिवतां पातिव्रत्यम् ॥ ५८ ॥ अलबु तुम्बीफलम् । उत्पादिकाम् उपादकीं 'पोई' इति प्रसिद्धम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ प्रक्षालयानां प्रक्षालयन्ती ॥ ६१ ॥ व्रतान्तरमाह । दिवेति । दिनैकमोजिनी ॥ ६२ ॥ सप्तन्यः सप्तलीः ।

यज्ञोपवीतं करकं दक्षिणां च स्वशक्तिः ॥ प्रयच्छती सती स्त्रीभ्यः सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ ५३ ॥ नवं न भक्षयेत्किञ्चिन्नारीधान्यमथो फलम् ॥ पुष्पाणि नोपयुञ्जीत यावदेवं समाचरेत् ॥ ५४ ॥ एकभक्तेन धर्मज्ञे पुण्यकं कर्तुमर्हति ॥ ब्राह्मणाय तथा देयं भर्तुश्च तद्भक्तम् ॥ ५५ ॥ एवं संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनी ॥ भवत्यविधवा चैव स्त्री धनस्य तथेश्वरी ॥ ५६ ॥ वार्ताकानि न खादद्या स्त्री पूर्णं परिवत्सरम् ॥ न सा पुत्रविनाशं हि पश्यतीत्यवगम्यताम् ॥ ५७ ॥ शशकं मृगमांसं वा नित्यमेव विवर्जेयत् ॥ नाम्नोति मरणं नारी प्राप्नोति पतिदेवताम् ॥ ५८ ॥ अलबु वर्जयेन्नारी तथैवोत्पादिकामपि ॥ अलबुं काञ्चनीं दद्याद्या भर्तुः सुखमिच्छति ॥ ५९ ॥ पूर्णे संवत्सरे दद्यादेकैकं शकमाहता ॥ सदाक्षिणं पुत्रवती भवत्येका पुरोधिका ॥ ६० ॥ स्वयं प्रक्षालयानां स्त्री स्वपादोवेवमादितः ॥ प्रतिष्ठां लभते नित्यमुद्वेगं नाधिगच्छति ॥ ६१ ॥ दिवा या सूर्यपूतेन वर्तयेत्स्त्री पतिव्रता ॥ एकं संवत्सरं पूर्णं रात्रावन्नं विवर्जेयत् ॥ ६२ ॥ सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी ॥ अधितिष्ठति सर्वाश्च सप्तन्यो नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ पूर्णे संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं सूर्यमुत्तमम् ॥ ब्राह्मणायभिरूपाय दरिद्राय यशस्विने ॥ ६४ ॥ फलानि वायु पुष्पाणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता ॥ दद्यादनस्तमितिके चरित्रव्रतका तथा ॥ ६५ ॥ या तथास्तमिते सूर्ये भुङ्क्ते स्त्री नियता सती ॥ चन्द्रनक्षत्रपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनी ॥ ६६ ॥ सा दद्यात्काञ्चनं चन्द्रं नक्षत्राणि ग्रहानपि ॥ अभिरूपाय विप्राय वासश्च लवणान्वितम् ॥ ६७ ॥ चन्द्रशीतलगात्री सा भवत्यमरवर्णिनी ॥ सुभगा दर्शनीया च पुत्रवत्यपि भाविनी ॥ ६८ ॥ पौर्णमास्यां तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना ॥ अर्घं दद्यात्सुमनसां साक्षतं सकुशं तथा ॥ ६९ ॥ यावकं च बलिं दद्याद्दद्या च सह संयुतम् ॥ एवं या कुरुते नित्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ७० ॥ अष्टद्वया तु नाश्नाति सूर्यं नारी पतिव्रता ॥ दुर्दिने वाथवा व्यभ्रे सेष्टान्कामानवाप्नुयात् ॥ ७१ ॥ काञ्चनं शक्तिं दद्यात्सा विप्राय मनस्विनी ॥ सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ॥ ७२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे व्रतकथनं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ अधितिष्ठति आक्रम्य तिष्ठति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ व्रतान्तरमाह । या तथेति ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ यावकं समुद्भूतं गोधूमान्नम् ॥ ७० ॥ व्रतान्तरमाह । अदृष्टेति ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

॥ ७९ ॥

॥ ७९ ॥

॥ अथाशीतितमेऽध्यायेऽमुष्मिन्भोक्तानि कामतः ॥ अङ्गनिर्वेशहेतूनि व्रतकानि शुभान्यलम् ॥ १ ॥ निर्वेष्टव्यमिति । परमुत्समाप्तियोगं कर्तव्यम् ॥ १ ॥ क्षिपति उपोषणेन नयति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ऊर्मिभन्तः सर्पसर्पणतुल्याः । स्वरालाघ्राः सुतरां कुटिलाघ्राः ॥ ५ ॥ धात्र्या आमलभ्या बिल्वेन श्रीफलेन समं कृत्वा तेन शिरः प्रक्षालयेत् ॥ भगवत्युवाच ॥ ॥ निर्वेष्टव्यं शरीरं यैर्व्रतकैः पुण्यकैरपि ॥ अरुन्धति प्रवक्ष्यामि सौहार्ताभिवरेण तु ॥ १ ॥ कृष्णाष्टमी या क्षिपति स्याद्वा मूलफलाशिनी ॥ ब्राह्मणयैकमशनं स्वं दत्त्वा भर्तृदेवता ॥ २ ॥ शुक्लवस्त्रा शुभाचारा गुरुदेवतपूजका ॥ एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्विजातये ॥ ३ ॥ गोवालरज्जुमुकृतं चामरं च ध्वजं तथा ॥ दक्षिणापूर्णाभिष्टान्नं शक्या वापि शुचिव्रते ॥ ४ ॥ ऊर्मिभन्तः स्वरालाघ्रा श्रोणिदेशावलम्बिनः ॥ तस्या भवन्ति केशान्तु भक्तिमत्या हि भर्तार ॥ ५ ॥ शिरो निर्वेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः सती ॥ प्रक्षालयेन्मूलं धात्र्या बिल्वेन श्रीफलेन च ॥ ६ ॥ गोमूत्रं च सदा प्राश्येच्छिरःस्नानं च मिश्रयेत् ॥ कृष्णां चतुर्दशीं त्वेतत्कर्तव्यं वरवर्णिनि ॥ ७ ॥ भवत्यविधवा चैव सुभगा विज्वरा तथा ॥ शिरोरोगैर्नैव चास्या शरीरमभितप्यते ॥ ८ ॥ दर्शनीयं ललाटं या काङ्क्षति स्त्री शुचिस्मिन्ते ॥ तिथिं प्रतिपदं नित्यं सा क्षिपेदेकभोजना ॥ ९ ॥ पयसा च तथाश्रीयाद्यावत्संवत्सरो गतः ॥ ब्राह्मणाय ततो दद्यात्पदं रूप्यमयं शुभम् ॥ १० ॥ ललाटं रूपसम्पन्नमाप्नोति स्त्री सुमध्यमा ॥ सततं स्त्री द्वितीयायां भुवोरिच्छेत्सुहृत्पताम् ॥ ११ ॥ अनन्तरोपवासेन शाकभक्ताक्षना सती ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे ब्राह्मणं स्वस्ति वाचयेत् ॥ १२ ॥ फलैः परिणतैः सौम्यैर्माषाणां दक्षिणान्वितैः ॥ लवणेन च भद्रं ते घृतपात्रेण चानये ॥ १३ ॥ आत्मनः शोभनौ कर्णाविच्छन्ती स्त्री सुमध्यमा ॥ नक्षत्रे श्रवणे प्राप्ते ध्रुवं भुञ्जीत यावकम् ॥ १४ ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे कर्णौ दद्याद्विरण्मयौ ॥ घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा सहिते शुभे ॥ १५ ॥ नासाभिच्छेच्छललान्तामव्यङ्गां व्याधिवर्जिताम् ॥ तिलगुल्मं सदा सिञ्चेद्यावत्पुष्पेद्विरक्षितः ॥ १६ ॥ अनन्तरोपवासेन सेक्तव्यः सलिलैः सदा ॥ तस्मादवाप्य पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् ॥ १७ ॥ स्वक्षीभवेयमिति या स्त्री काङ्क्षन्त्यमृतोद्भवे ॥ अनन्तरं वै भुञ्जाना पयसाथ घृतेन वा ॥ १८ ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे पद्मपत्राणि मण्डिता ॥ तथैवोत्पलपत्राणि न्यसेत्क्षीरे शुचिस्मिन्ते ॥ १९ ॥ प्लवमानानि विप्राय ततो दद्यात्सती सति ॥ कृष्णसारसमानाक्षी तदस्या भवति स्म वै ॥ २० ॥ इच्छेद्दोष्टौ चारुरूपौ या स्त्री धर्मगुणान्विता ॥ सा मृन्मयेन तु पिबेदुदकं वत्सरं सती ॥ २१ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पयसा सहाश्रीयादादनं पदं स्त्रीभिः शिरोदेशे बन्धनीयं रूप्यमयं स्वर्णमयम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ माषाणां सुवर्णमाषाणाम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तिलगुल्मं तिलस्तोमम् । अनन्तरोत्पलवहितार्धदिने उपोष्येत्यर्थः । एवं यावद्वाग्योत्पत्तिं कर्तव्यम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ भक्तद्वयमपि नाश्रियादुपवर्गमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शतोदरत्वं कृशोदरत्वम् ॥
 ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्रजापतेश्चतुर्वक्त्रस्य मुखाकारं दशैश्वर्यदिशुं मुखाकारं कृत्येत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तदाकारस्य प्रजापतिमुखाकारस्य सदृशकारम् ॥
 अयाचितेन भुञ्जीत नवम्यां धर्मभागिनी ॥ ततः संवत्सरे पूर्णं विदुमं ददुमर्हति ॥ २२ ॥ तेन विम्बफलाभौघी स्त्री भवत्येव शोभने ॥ सुभगाथ
 वपुःपुत्रधनाढ्या गोमती तथा ॥ २३ ॥ या चारुरुपा निच्छेत दन्तानमरवर्णिनि ॥ शुक्लाष्टमी न साश्रियाद्रक्तद्वयमनिन्दिता ॥ २४ ॥ ततः संवत्सरे
 पूर्णं दद्याद्रौप्यमयास्तती ॥ दन्तान्प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्यतिगुणोदिते ॥ २५ ॥ तेन सा जातिपुष्पाभान्दन्तान्प्राप्नोति सा सती ॥ सौभाग्यमपि चाप्नोति
 सपुत्रत्वं तथानघे ॥ २६ ॥ सर्वमेव सुखं कान्तमिच्छेद्या रुचिरानने ॥ सा पूर्णमास्यां स्नात्वा तु प्राप्य चन्द्रोदये शुभे ॥ २७ ॥ यावत्कं पयसा सिद्धं
 दत्त्वा विप्राय भामिनि ॥ ततः संवत्सरे पूर्णं चन्द्रं रूप्यमयं शुभम् ॥ २८ ॥ पद्मे फुल्ले तु विन्यस्य ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयेत् ॥ पूर्णचन्द्रमुखी तेन
 दानेन स्त्री शुभा भवेत् ॥ २९ ॥ स्तनाविच्छति या नारी तृणराजफलोपमौ ॥ अयाचितं दशम्यां सा नित्यमश्रीति वाग्यता ॥ ३० ॥ संवत्सरे
 ततः पूर्णं द्वे बिल्वे काञ्चने शुभे ॥ सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने ॥ ३१ ॥ सौभाग्यं परमाप्नोति बहुपुत्रांस्तथैव च ॥ सदोन्नतौ स्तनौ
 सा स्त्री विभर्त्यमरवर्णिनि ॥ ३२ ॥ शतोदरत्वमिच्छन्ती क्षिपेदुक्तान्तभोजिनी ॥ पञ्चम्यां तत्र भोक्तव्यमन्नं तोयेन नित्यदा ॥ ३३ ॥ ततः सं-
 वत्सरे पूर्णं दद्याज्जातिलतां शुभे ॥ फुल्लं सदक्षिणां धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने ॥ ३४ ॥ हस्ताविच्छति या नारी रूपयुक्तौ सुमध्यमे ॥ द्वादशीं सा
 क्षिपत्वेवं शार्कैः सर्वैरनिन्दितैः ॥ ३५ ॥ संवत्सरे ततः प्राप्ते रौक्मे पद्मे ददातु सा ॥ ब्राह्मणायामि रूपाय तथा पद्मद्वयं शुभम् ॥ ३६ ॥ श्रोणीं
 विशालामनिच्छेत्स्त्री क्षिपत्वेव सुव्रते ॥ त्रयोदशीमेकभक्तमश्नात्वेवमयाचितम् ॥ ३७ ॥ ततः संवत्सरे पूर्णं लवणं संप्रयच्छतु ॥ प्रजापतिमुखाकारं
 कृत्वा तत्र वरानने ॥ ३८ ॥ काञ्चनं चैव दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा ॥ अजनेन च धर्मज्ञा शनैरकरवह्मणयेत् ॥ ३९ ॥ रत्नानि चैव पूर्णानि वासो
 रत्नं च दापयेत् ॥ तेन श्रोणीमभिमतां स्त्री सौम्ये प्रतिपद्यते ॥ ४० ॥ मधुरां वाचमिच्छन्ती वक्ष्येऽल्लवणं सती ॥ संवत्सरं वा मांसं वा प्रयच्छेऽल्लवणं
 ततः ॥ ४१ ॥ सदक्षिणं ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छती ॥ शुक्रवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनि ॥ ४२ ॥ गूढगुल्फशिरो पादाविच्छन्त्या सोमनन्दिनी ॥
 षष्ठ्यां षष्ठ्यां वरारोहे भोक्तव्यं सलिलौदनम् ॥ ४३ ॥ अग्निर्वा ब्राह्मणो वापि न स्पृष्टव्यः पदा सदा ॥ यदा पदा स्पृशेत्तं च वन्देत तपसान्विते ॥ ४४ ॥
 ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सा भवत्वित्यन्वयः ॥ ५१ ॥ पर्यश्नातु अतश्चमनृतम् ॥ ५२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायाम-
 शतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ एकाशीतितमोऽध्याये सौष्ठवं स्वजनस्य च ॥ भवेद्वैद्यैर्व्रतैर्यद्यतत्सष्टं निरूप्यते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ व्यथना अन्न-
 पादेन चैव पादौ तु प्रक्षालयतुमर्हति ॥ एतैर्नित्यव्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता ॥ ४५ ॥ कूर्मौ रूप्यमयौ दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रते ॥ तौ वराय ब्राह्म-
 णाय स्थापयित्वा घृतेऽनघे ॥ ४६ ॥ पद्मे चाधोमुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय नन्दिनि ॥ रक्तेद्रव्यैर्मिश्रित्वा काञ्चनेनाभ्यलंकृतौ ॥ ४७ ॥ सर्वमेव तु या
 गात्रमिच्छत्यतिमनोहरम् ॥ त्रिरात्रं पुष्पकाले सा करोतु पतिदेवता ॥ ४८ ॥ कौमुद्यामथवा षष्ठ्यां माध्यां चाश्वयुजे तथा ॥ मातरं पितरं चैव मन्यते
 तिथिदैवतम् ॥ ४९ ॥ घृतं च नित्यं विप्रभ्यो ददातु लवणं तथा ॥ संमार्जनं गृहे चैव करोतु पतिदेवता ॥ ५० ॥ उपलेपनं च धर्मज्ञे बलिकर्म च मानि-
 नि ॥ वारदुष्टा चैव मा शुभ्रे भवत्वात्मार्थपण्डिता ॥ ५१ ॥ पर्यश्नातु च सा कञ्चिदपि दासं यज्ञस्विनी ॥ बलिं सृजत्वतश्च्यं च परित्यजतु भामिनि
 ॥ ५२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे व्रतकाविवधानेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ४९ ॥ ४८ ॥ उमोवाच ॥
 बान्धवान्मुग्धानिच्छेदकभक्तेन नित्यदा ॥ सप्तमीं सप्तमीं नित्यं क्षपेत्स्त्री पतिदेवता ॥ १ ॥ ततः संवत्सरे पूर्णै वृक्षं दद्याद्विरण्मयम् ॥ सदक्षिणं ब्रा-
 ह्मणाय शुभवन्धुमती भवेत् ॥ २ ॥ करक्षेत्रे दीपकं दद्यात्सदा या प्रमदा वरे ॥ पूर्णं संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं दीपकं ततः ॥ ३ ॥ रुच्या सा स्त्री भवेद्भ-
 र्गुरिष्टा पुत्रवती तथा ॥ सपत्नीनामधि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ॥ ४ ॥ या शेषभोजिनी नित्यं नैव च स्यादरुं दुदा ॥ न च स्याद्व्यशना सौम्ये नित्यं
 च पतिदेवता ॥ ५ ॥ शौचान्विता च सततं न च रुक्षाभिभाषिणी ॥ श्वश्रुश्चशुरार्योर्नित्यं शुश्रूषाभिरता सती ॥ ६ ॥ किं तस्या व्रतकैः कार्यं किं
 वा स्यादुपवासकैः ॥ या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ॥ ७ ॥ विधवा स्त्री तु या हि स्यादैवयोगात्सती सति ॥ तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः
 पुराणोक्तः सुमर्थमे ॥ ८ ॥ पतिं संकल्पयित्वा सा चित्रस्थं वाथ मृन्मयम् ॥ तस्य पूजां सदा कुर्यात्सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ ९ ॥ तत एवाभ्यनुज्ञा
 सा नित्यं याचेत सुव्रता ॥ व्रतके चोपवासे च भोजने च विशेषतः ॥ १० ॥ भर्तुलोकान्त्रजन्त्येव न चेद्व्युच्चरते पतिम् ॥ शाण्डिली सूर्यवद्राति स-
 ततं पतिदेवता ॥ ११ ॥ अद्यप्रभृति सर्वेषां देवानां चैव योषितः ॥ द्रक्ष्यन्ति पुण्यकाविवर्धे पौराणो यः सनातनः ॥ १२ ॥ मुनिश्च नारदः कृत्स्नं
 पौराणं ज्ञास्यते विधिम् ॥ उपवासस्य धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च ॥ १३ ॥
 वर्जिता सौम्ये बुधवासरे ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ युक्तैः उचितसाधनैः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आत्मनो गङ्गायाः जले स्वयमाहूते स्वयमुपगते वा ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ २८ ॥ तारणं दुःखानां पारणं मनोरथानाम् ॥ २९ ॥ यामरथं नामतः आकाशे अनाच्छादिते देशे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ धारये धारयन्ती ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अदितिस्तपसेन्द्राणी त्वं च सोमसुते वरे ॥ प्रवर्तने पुण्यकानां व्रतकानां च सर्वदा ॥ १४ ॥ कीर्तिनीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः ॥ उप-
वासव्रतविधिं यथावदिह कृत्स्नशः ॥ १५ ॥ प्रादुर्भवेषु सर्वेषु भार्या विष्णोर्महात्मनः ॥ ज्ञास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनम् ॥ १६ ॥ सर्वशेषं
च धर्माणां स्त्रीधर्मेषु प्रज्ञस्यते ॥ पतिभक्तिरदुष्टतन्मवागदुष्टत्वमेव च ॥ १७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्तु ताः साख्यो महादेव्या तपो-
धनाः ॥ जम्बुद्वीपा महादेवीं प्रणिपत्य हरप्रियाम् ॥ १८ ॥ अदितिं व्रतकं चक्रे शूनु यद्वर्मचारिणी ॥ उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तथा कृतः ॥
॥ १९ ॥ पारिजाते निबध्नाथ मम दत्तस्तु कश्यपः ॥ अदितिं व्रतकं नाम तदहं सत्यभामया ॥ २० ॥ तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ॥
तैरेव युक्तैः संयुक्तामिदं त्वभ्यधिकं कृतम् ॥ २१ ॥ संध्याकाले तु संप्राप्ते स्थाने तथैव च ॥ पूजनं वा नमस्कारो जपश्च द्विगुणः स्मृतः ॥
॥ २२ ॥ सावित्री व्रतकं कृत्वा तथादित्याव्रतं सती ॥ भर्तुः कुलं पितृकुलमात्मानं चैव तारयेत् ॥ २३ ॥ इन्द्राणी व्रतकं चक्रे तदेवैमं यथा-
विधि ॥ रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनं चैव सामिषम् ॥ २४ ॥ चतुर्थे दिवसे वापि पुण्यकार्थं विधिः पुनः ॥ अहोरात्रोपवासश्च देयं कुम्भशतं तथा
॥ २५ ॥ गङ्गाया व्रतकं दत्तं तदेवैमं यज्ञस्कारि ॥ स्नानमभ्यधिकं त्वत्र प्रत्युषस्यात्मनो जले ॥ २६ ॥ अन्यस्मिन्वा जले माघशुक्लपक्षे हरिप्रिये ॥
एतद्रङ्गाव्रतं नाम सर्वकामप्रदं स्मृतम् ॥ २७ ॥ सप्त सप्त च सप्ताथ कुलानि हारिवल्लभे ॥ स्त्री तारयति धर्मज्ञा गङ्गाव्रतकचारिणी ॥ २८ ॥ देयं
कुम्भसद्वस्त्रं तु गङ्गाया व्रतके शुभे ॥ तारणं पारणं चैव तद्व्रतं सार्वकामिकम् ॥ २९ ॥ यमभार्या चकाराथ व्रतं यामरथं शुभम् ॥ हेमन्ते तत्तु
कर्तव्यमाकाशे हरिवल्लभे ॥ ३० ॥ इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमास्थिता ॥ स्नात्वा शुचिसमाचारा नमस्कृत्य पतिं शुभे ॥ ३१ ॥ चराम्यहं
यामरथं हिमं पृष्टेन धारये ॥ पतिव्रता जीवपुत्रा भवेयं च पुरोधिका ॥ ३२ ॥ सपत्नीरधिनिष्ठेयं पश्येयं चैव मा यमम् ॥ सभर्तृपुत्रा जीवेयं चिरं च सुख-
मेव च ॥ ३३ ॥ पतिलोकं च गच्छेयं भवेयं नन्दिनी तथा ॥ सुचैला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता ॥ ३४ ॥ एवं कृत्वा ततो विप्रं मधुना स्वस्ति वा-
चयेत् ॥ तिलैरपि तथा कृष्णैः पायसेन तु भोजयेत् ॥ ३५ ॥ एवं व्रतानि देवीभिः कृतान्यमरवर्णनिःमहादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये ॥ ३६ ॥
मृष्टहस्ता विशुद्धकरा ॥ ३४ ॥ मधुना मधुरसेन ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

तपसा मत्तपोबलेनतीन्द्रियमपि पुण्यफलं द्रश्यथ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां

टी. प. २

अ. ८१

अहं ब्रवीमि तपसा मदीयेन समन्विता ॥ सर्वा द्रश्यथ गुण्यानि व्रतकानि तथैव च ॥ ३७ ॥ पौराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ॥
कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ॥ ३८ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रुक्मिणी व्रतकं चक्रे दृष्ट्वा व्रतकं विस्तरम् ॥ उमाया वरदानेन दृष्ट्वा
दिव्येन चक्षुषा ॥ ३९ ॥ उमाव्रतेषु सर्वेषु वृषदानं तथाधिकम् ॥ रत्नमालाप्रदानं च तथात्र सर्वकामिकम् ॥ ४० ॥ तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमा
व्रतकं यथा ॥ दृढावभ्यधिकं सा तु रत्नवृक्षं मनोहरम् ॥ ४१ ॥ सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमा व्रतकं यथा ॥ पीतमभ्यधिकं वासस्तया दत्तमु-
माव्रते ॥ ४२ ॥ रोहिण्याथ च फाल्गुन्या मघया च पुरातने ॥ व्रतानि खलु दत्तानि बहूनि कुलवर्द्धने ॥ ४३ ददौ शतभिषा चैव व्रतकं
पुण्यलक्षणम् ॥ येन नक्षत्रमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे उमाव्रतकथन-
समाप्तिः पारिजातहरणकथनसमाप्तिर्नाम चैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

पारिजातहरणे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ समाप्तं चेदं हरिवंशस्य पूर्वार्धम् ॥

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पूर्वार्द्धे समाप्तम् ॥

॥ १२३ ॥

द्वयधिकेत्राशीतितमे ह्यध्याये वर्ण्यते ततः ॥ षट्पुरस्थानिकुम्भस्य वधोपक्रमविस्तरः ॥ १ ॥ अथ उत्तरार्द्धकथा निरूप्यते ॥ वैशम्पायनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
 ७ ॥ सुगालोपि वृक्षविशेषः साहचर्यात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तेन असुराः नेषुः नाङ्गकृतवन्तः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अपचिते रुद्रद्रोहेण आनृत्यम् ॥ १३ ॥ असूय
 जनमेजय उवाच ॥ वैशम्पायन धर्मज्ञ व्यासशिष्य तपोधन ॥ पारिजातस्य हरणे षट्पुरं परिकीर्तितम् ॥ १ ॥ निवासोसुरमुख्यानां दारुणानां तपो-
 धन ॥ तेषां वधं मुनिश्रेष्ठ कीर्तयस्वान्धकस्य च ॥ २ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ त्रिपुरे निहते वीरे रुद्रेणाङ्गिष्ठकर्मणा ॥ तत्र प्रधाना बहवो बभूवुस्तु-
 रोत्तमाः ॥ ३ ॥ शराग्निना न दग्धास्ते रुद्रेण त्रिपुरालयाः ॥ षष्टिः शतसहस्राणि न न्यूनान्यधिकानि च ॥ ४ ॥ ते ज्ञातिवधसंतताश्चकुर्वीराः पुरा
 तपः ॥ जम्बूमार्गे सतामिष्टे महर्षिगणसेविते ॥ ५ ॥ आदित्याभिमुखा वीराः सहस्राणां शतं समाः ॥ वायुभक्षा नृपश्रेष्ठ स्तुवन्तः पद्मसंभवम् ॥
 ६ ॥ तेषामुदुम्बरं राजगण एकः समाश्रितः ॥ वृक्षं तत्रावसन्वीरास्ते कुर्वन्तो महत्तपः ॥ ७ ॥ कपित्थवृक्षमाश्रित्य केचित्तत्रोषिताः पुरा ॥
 सुगालवाटीस्त्वपरे चेरुख्यं तथा तपः ॥ ८ ॥ वटमूले तथा चेरुस्तपः कौरवनन्दन ॥ अधीयन्तो परं ब्रह्म वटं गत्वासुरात्मजाः ॥ ९ ॥ तेषां तुष्टः
 प्रजाकर्तो नरदेवपितामहः ॥ वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्नो धर्मभृतां वरः ॥ १० ॥ वरं वरयतेत्युक्तास्ते राजपद्मयानिना ॥ नेषुस्तद्वरदानं तु द्विपतह्य-
 म्बकं विभुम् ॥ ११ ॥ इच्छन्तोऽपचितिं गन्तुं ज्ञानिनां कुरुनन्दन ॥ तादुवाच ततो ब्रह्मा सर्वज्ञः कुरुनन्दन ॥ १२ ॥ विश्वस्य जगतः कर्तुः संह-
 तुंश्च महात्मनः ॥ कः शक्तोऽपचितिं गन्तुं मास्तु वोऽत्र वृथा श्रमः ॥ १३ ॥ अनादिमध्यनिधनः सोमो देवो महेश्वरः ॥ तमसूयमुखं स्वर्गं वस्तु-
 मिच्छन्ति ये सुराः ॥ १४ ॥ ते नेषुस्तत्र केचित्तु दुरात्मानो महासुराः ॥ अथेषुरपरे राजन्नसुरा भव्यभावनाः ॥ १५ ॥ नेषुर्यै सुदुरात्मानस्तानु-
 वाच पितामहः ॥ वरयन् वरं वीरा रुद्रक्रोधमृतेऽसुराः ॥ १६ ॥ त ऊचुः सर्वदेवानामवध्यास्याः म हे विभो ॥ पुराणि षट् च नो देव भवत्वन्तमहो-
 तले ॥ १७ ॥ सर्वकामसमृद्धार्थं षट्पुरं चास्तु नः प्रभो ॥ वयं च षट्पुरं गत्वा वसेम च सुखं विभो ॥ १८ ॥ रुद्रादुग्रं भयं न स्यादेन नो ज्ञात-
 यो हताः ॥ निहतं त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः स्म तपसां निधे ॥ १९ ॥ ॥ पितामह उवाच ॥ ॥ असुरा भवतावध्या देवानां शङ्करस्य च ॥ न वाधि-
 प्यथ चेद्विप्रास्तपस्थान्स्तां प्रियान् ॥ २० ॥ विप्रोपचातं मोहाच्चेत्कारिष्यथ कथंचन ॥ नाशं यास्यथ विप्रा हि जगतः परमा गतिः ॥ २१ ॥
 नारायणाद्विभेतव्यं कुर्वद्ब्रह्महणाहितम् ॥ सर्वभूतेषु भगवान्दहतं धत्ते जनार्दनः ॥ २२ ॥

प्रतिगर्जित्वा ॥ १४ ॥ नेषुः ब्रह्मोक्तं भव्यभावनाः दीर्घदर्शनाः श्रवमहिमामिज्ञा वा ॥ १५ ॥ रुद्रक्रोधं रुद्रक्रोधमम् क्रते विना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

श्राव्यप्राक्ता इति यदुक्तं तदेव स्पष्टयति । येपि भक्ता इति । अपिशब्दस्तु शब्दार्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कापित्तिका कपित्थं तस्य वृक्षे ॥ २७ ॥ मासान्पक्षान्तौ
 अमापूर्णिमे ॥ २८ ॥ २९ ॥ नच विदेशे विदूरे देशे वा निवसतः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ औदुम्बरानित्यादि तत्तत्स्थाननिवासिभ्यः धर्मात्मानः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तैसुरैः
 ते गता असुरा राजन्ब्राह्मणा ये विसर्जिताः ॥ येपि भक्ता महादेवमसुरा धर्मचारिणः ॥ २३ ॥ स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः ॥ श्रुतं
 वृषभमारुह्य सोमः सप्रवरः प्रभुः ॥ उवाचेदं च भगवानसुरान्स सतांगतिः ॥ २४ ॥ वैसुस्तुज्य दम्भं च हिंसां चासुरसत्तमाः ॥ मामेव चाश्रिता-
 स्तस्माद्वरं साधु ददामि वः ॥ २५ ॥ यैर्दक्षिताः स्थ मुनिभिः सन्क्रियापरमैर्द्विजैः ॥ सह तैर्गम्यतां स्वर्गः प्रीतोहं वः सुकर्मणा ॥ २६ ॥ इह
 ये चैव वत्स्यन्ति तापसा ब्रह्मवादिनः ॥ अपि कापित्तिकावृक्षे तेषां लोको यथा मम ॥ २७ ॥ इह मासान्पक्षान्तौ यः कश्चिदिति मानवः ॥
 वानप्रस्थे च विधिना पूजयन्मां तपोधना ॥ २८ ॥ वर्षाणां स सहस्रं तु तपसां प्राप्स्यते फलम् ॥ कृत्वा त्रिरात्रं विधिवल्लभ्यते चेप्सितां गतिम् ॥ २९ ॥
 अर्कद्वीपे निवसतो द्विगुणं तद्भविष्यति ॥ न विदेशे च भद्रं वो वरमेतद्ददाम्यहम् ॥ ३० ॥ श्रुतवाहननामानं यश्च मां पूजयिष्यति ॥ सर्वतोभय-
 चितोपि गतिं स मम यास्यति ॥ ३१ ॥ औदुम्बरान्वाटमूलान्द्विजान्कापित्तिकानपि ॥ तथा सुगलवादीयान्धर्मोत्मानो दृढव्रतान् ॥ ३२ ॥ मुनींश्च
 ब्रह्मवादीयान्सर्विज्ञेषेण ये नराः ॥ पूजयिष्यन्ति सततं ते यास्यन्तीप्सितां गतिम् ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वाथ महादेवो भगवान् श्रुतवाहनः ॥ तैरेव
 सहितः सर्वै रुरुद्रलोकं जगाम वै ॥ ३४ ॥ जम्बूमार्गं गमिष्यामि जम्बूमार्गे वसाम्यहम् ॥ एवं संकल्पमानोपि रुद्रलोकं महियते ॥ ३५ ॥
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुरवधे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदषडङ्गवित् ॥ ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्मगुणान्वितः ॥ १ ॥ ब्रह्मदत्तेति विल्यातो विप्रो वाजसनेयिवान् ॥
 अश्वमेधः कृतस्तेन वसुदेवस्य धीमतः ॥ २ ॥ स संवत्सरदक्षिणां दीक्षितः षट्पुरालयः ॥ आवर्तयाः शुभे तीरे सुनद्या मुनिजुष्टया ॥ ३ ॥
 सखा च वसुदेवस्य सहाध्यायी द्विजोत्तमः ॥ उपाध्यायश्च कौरव्य क्षीरहोता महात्मनः ॥ ४ ॥ वसुदेवस्तत्र यातो देवक्या सहितः प्रभो ॥
 यजमाने षट्पुरस्थं यथा शक्रो बृहस्पतिम् ॥ ५ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ त्र्यधिकैश्वरीतिभेदाध्याये यज्ञविस्तरः ॥ वर्णयते ब्रह्मदत्तस्य
 तत्र दुष्टविनिग्रहः ॥ १ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ ब्रह्मदत्तेत्यत्र सन्धिर्धर्षः । कारितः संपादित इत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ क्षीरहोताऽध्वर्युः ॥ ४ ॥ ५ ॥

उपासन्ति सेवन्ते ॥ ६ ॥ ७ ॥ इदौ समागतेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुराणशब्देनात्र वेदोपनिषदीयते तस्मिन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तत् यज्ञ-
 वाटुलपुत्रम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रभो इति संबोधनम् । कन्यागोत्रवृत्तं संभावयति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सुता ब्रह्मदत्तस्य पारम्यर्थतो दुरासदाः ॥ २३ ॥ कर्म मन्त्राख्यम्
 तत्सत्रं ब्रह्मदत्तस्य बह्वन्नं बहुदक्षिणम् ॥ उपासन्ति मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढव्रताः ॥ ६ ॥ व्यासोऽहं यज्ञवल्क्यश्च सुमन्तुर्जमिनिरतथा ॥ धृति-
 मान् जाबलिश्चैव देवलाद्याश्च भारत ॥ ७ ॥ ऋद्धयानुरूपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः ॥ यत्रप्सितान्ददौ कामान्देवकी धर्मचारिणी ॥ ८ ॥ वासुदे-
 वप्रभावेन जगत्प्रधुर्महंतिले ॥ तस्मिन्सत्रे वर्तमाने दैत्याः षट्पुरवासिनः ॥ ९ ॥ निकुम्भाद्याः समागम्य तमूढुर्वैरदुर्षिताः ॥ कार्यतां यज्ञभागो
 नः सोमं यास्यामहे वयम् ॥ कन्याश्च ब्रह्मदत्तो नो यजमानः प्रयच्छतु ॥ १० ॥ बह्वयः सन्त्यस्य कन्याश्च रूपवन्त्यो महात्मनः ॥ आहूय ताः प्रदा-
 तव्याः सर्वथैव हि नः श्रुतम् ॥ ११ ॥ रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विशिष्टानि ददातु नः ॥ अथथा तु न यष्टव्यं वयमाज्ञापयामहे ॥ १२ ॥ एतच्छ्रुत्वा
 ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महासुरान् ॥ यज्ञभागो न विहितः पुराणेऽसुरसत्तमाः ॥ १३ ॥ कथं सत्रे सोमपानं शक्यं दातुं मया हि वः ॥ पृच्छतेह मुनिश्रे-
 ष्ठान्वेदभाष्यार्थकोविदान् ॥ १४ ॥ कन्या हि मम या देयास्ताश्च संकल्पिता मया ॥ अन्तर्वेद्यां प्रदातव्याः सदृशानामसंशयम् ॥ १५ ॥ रत्नानि
 तु प्रयच्छामि सान्त्वेनाहं विचिन्त्यताम् ॥ बलन्निव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रितः ॥ १६ ॥ निकुम्भाद्यास्तु रुषिताः पापाः षट्पुरवासिनः ॥ यज्ञवाटं
 विखुलुपुर्जहुः कन्याश्च तास्तथा ॥ १७ ॥ तदृङ्क्षा संप्रवृत्तान्तु दध्यावानकदुन्दुभिः ॥ वासुदेवं महात्मानं बलभद्रं गदं तथा ॥ १८ ॥ विदितार्थस्ततः
 कृष्णः प्रधुम्नमिदमब्रवीत् ॥ गच्छ कन्यापरित्राणं कुरु पुत्रांश्च मायया ॥ १९ ॥ यावद्यादवसैत्येन षट्पुरं गम्यहं प्रभो ॥ स ययौ षट्पुरं वीरः
 पितुराज्ञाकरस्तदा ॥ २० ॥ निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ॥ कन्यास्ता मायया धीमानपजहे महाबलः ॥ २१ ॥ मायामयीश्च
 कृत्वात्या न्यस्तवान्मुक्तिमणिमुतः ॥ मा भैरिति च धर्मात्मा देवं मुक्तवांस्तदा ॥ २२ ॥ मायामयीस्ततो हत्वा सुता ह्यस्य दुरासदाः ॥ षट्पुरं
 विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप ॥ २३ ॥ कर्म चासायते तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ यद्विशिष्टं बहुगुणं तदभूच्च नराधिप ॥ २४ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
 प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ॥ सत्रे निमन्त्रिताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता ॥ २५ ॥ जरासन्धो दन्तवक्रः शिशुपालस्तथैव च ॥ पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च
 मालवास्सगणास्तथा ॥ २६ ॥ रुक्मी चैवाहूतिश्चैव नीलो वा धर्म एव च ॥ विन्दुविन्दुवावन्त्यौ शल्यः शकुनिरिव च ॥ २७ ॥
 आसायिते प्रसायिते विधीयत इत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विभुः स्वामी सखा मित्रं च । पितुः सखा इति पाठान्तरम् ॥ ३२ ॥ आनीतिं डाजन्तम् आनीता इत्यर्थः । प्रियकाम्यया तदारथनेन निमित्तभूतेन ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कन्याः कर्मण्याः कुमार्यः । सङ्गमे सङ्गमे प्रतिसङ्गम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सर्वा अप्सरसां गुणैर्युक्ताः अतएव सर्वा गीतादि राजानश्चापरे वीरा महात्मानो दृढायुधाः ॥ आवासिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत ॥ २८ ॥ तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ॥ क्षत्रस्य यादवानां च भविष्यति समागमः ॥ २९ ॥ अत्र हेतुरहं युद्धे तस्मात्तत्रयताम्यहम् ॥ एवं संचिन्तयित्वाथ निकुम्भमवर्नं गतः ॥ ३० ॥ पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथापरैः ॥ उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्थैरिहास्यते ॥ यो ब्रह्मदत्तः स हारिः स हि तस्य विभुः सखा ॥ ३२ ॥ इतानि पञ्च भार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ॥ आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया ॥ ३३ ॥ इतद्वयं ब्राह्मणीनां राजन्यानां शतं तथा ॥ वैश्यानां शतमेकं च शूद्राणां शतमेव च ॥ ३४ ॥ ताभिः शुश्रूषितो धीमान्दुर्वासा धर्मवित्तमः ॥ तेन तासां वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्मणा ॥ ३५ ॥ एकैकस्तनयो राजन्नैकेका दुहिता तथा ॥ रूपेणानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमतः ॥ ३६ ॥ कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ॥ सङ्गमे सङ्गमे वीर भर्तृभिः शयने सह ॥ ३७ ॥ सर्वपुष्पमयं गन्धं प्रस्रवन्ति वराङ्गनाः ॥ सर्वदा यौवने न्यस्ताः सर्वाश्चैव पतिव्रताः ॥ ३८ ॥ सर्वा गुणैरप्सरसां गीतनृत्यगुणोद्यमम् ॥ जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः ॥ ३९ ॥ पुत्राश्च रूपसंपन्नाः शालाशंकुशलास्तथा ॥ स्वे स्वे स्थिता वर्णधर्मै यथावदनुपूर्वशः ॥ ४० ॥ ताः कन्या भैमसुख्यानां दत्ताः प्राणेन धीमता ॥ अवशेषं शतं त्वेकं यदानीतं किल त्वया ॥ ४१ ॥ तदर्थं यादवान्वीर योधयिष्यसि सर्वथा ॥ सहायार्थं तु राजानो व्रियन्तां हेतुपूर्वकम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मदत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ॥ दीयन्तां भूमिपालानां सहायार्थं महात्मनाम् ॥ ४३ ॥ आतिथ्यं क्रियतां चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः ॥ एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिहृष्टवत् ॥ ४४ ॥ लब्ध्वा पञ्चशतं कन्या रत्नानि विविधानि च ॥ यथाहोण नरेन्द्रैस्ता विभक्ता भक्तवत्सलाः ॥ ४५ ॥ ऋते पाण्डुसुतान्पारान्वा रिता नारदेन ते ॥ निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना ॥ ४६ ॥ तुष्टैस्तैरसुरा ह्युक्ता राजन् भूमिपसत्तमैः ॥ सर्वकामसमुद्भाभैर्बध्निः खगमैः स्वयम् ॥ ४७ ॥ अर्चिताः स्म यथान्यायं क्षत्रं किं वः प्रयच्छतु ॥ क्षत्रं चाचितपूर्वं हि दिव्यैर्वीरैर्भवद्विधैः ॥ ४८ ॥ निकुम्भोथाब्रवीद्धृष्टः क्षत्रं सुररिपुस्तदा ॥ अनुवर्णयित्वा क्षत्रस्य माहात्म्यं सत्यमेव च ॥ ४९ ॥

जानन्तीति वाक्यभेदः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तं स्कन्धावारं दत्तगुल्माप्रतिप्ररं दत्तैवृत्त्यर्थं स्थापितैर्गुल्मेन प्रतिसर अनिष्टमार्गो यस्मिन्मणे ॥ ५६ ॥
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ चतुर्भिरधिकेऽशीतितमे कामस्य विक्रमः ॥ राजा बद्धा रिपून् जित्वा
 युद्धं नो रिपुभिः सार्द्धं भविष्यति नृपोत्तमाः ॥ साहाय्यं दातुमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा ॥ ८५ ॥ एवमस्त्विति तान्ननुः क्षत्रियाः क्षीणकिल्बिषाः ॥
 पाण्डवेयानृते वीरान् श्रुतार्थान्नारदाद्भिभो ॥ ८६ ॥ क्षत्रियाः सन्निविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन ॥ पत्न्यस्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि ॥ ८७ ॥
 कृष्णोपि सेनया सार्द्धं प्रययौ षट्पुरं विभुः ॥ महादेवस्य वचनमुद्धनमनसा नृप ॥ ८८ ॥ स्थापयित्वा द्वारवत्यामाहुकं पार्थिवं तदा ॥ स तथा
 सेनया सार्द्धं पौराणां हितकाम्यया ॥ ८९ ॥ यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविविशे विभुः ॥ देशे प्रवरकल्याणे वसुदेवप्रचोदितः ॥ ९० ॥ दत्तगुल्माप्र-
 तिसरं कृत्वा तं विधिवत्प्रभुः ॥ प्रभुममदने श्रीमान्क्षार्थं विनियुज्य च ॥ ९१ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुरवधे कृ-
 णस्य षट्पुरगमने त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुहूर्ताभ्युदिते सूर्ये जनचक्षुषि निर्मले ॥ बलः कृष्णः सान्यकिश्च
 तादृशैर्मरुहस्तदा ॥ १ ॥ बद्धगोधाङ्गुलित्राणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिणः ॥ बिल्वोदकेऽश्वरं देवं नमस्कृत्य सुरोत्तमम् ॥ २ ॥ आवर्तया जले स्ना-
 त्वा रुद्रेण वरदत्तया ॥ गङ्गायाः कुरुशार्दूल रुद्रवाक्येन पुण्यया ॥ ३ ॥ प्रभुममये सैन्यस्य वियति स्थाप्य मानदः ॥ रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवा-
 न्विनियुज्य च ॥ ४ ॥ शेषां सेनां गुह्यद्वारि भगवान्निनियुज्य च ॥ जयन्तमथ सस्यार प्रवरं च सतां गतिः ॥ ५ ॥ तावापेततुरेवाथ स्वयं चाप-
 रयतां तथा ॥ वियत्येव नियुक्तौ तौ प्रभुम् इव भारत ॥ ६ ॥ ततः कृष्णस्य वचनादाहतो रणदुन्दुभिः ॥ जलजा सुरजाश्चैव वाद्यान्येवापराणि च
 ॥ ७ ॥ माकरो रचितो व्यूहः साम्बेन च गदेन च ॥ सारणश्चेद्भवश्चैव भोजो वैतरणस्तथा ॥ ८ ॥ अनाघृष्टिश्च धर्मात्मा पृथुर्विपुथुरेव च ॥ कृतवर्मा
 च दंष्ट्रश्च निचक्षुरग्निर्मदनः ॥ ९ ॥ सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदणश्च भारत ॥ अनिरुद्धसहायौ तौ पृष्ठानीकं ररक्षतुः ॥ १० ॥ शेषा यादवसेना
 तु व्यूहमध्ये व्यवस्थिता ॥ रथैरश्वैर्नौगैराकुला कुलवर्द्धन ॥ ११ ॥ षट्पुरादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्मदाः ॥ आरुह्य मेघनादांश्च गर्दभान-
 वि हस्तिनः ॥ १२ ॥ मकराङ्गिच्छुमारंश्च दुतानपि च भारत ॥ महिषानपि खड्गंश्च उग्रानपि च कच्छपान् ॥ १३ ॥

कन्यास्त्वानीय आगतः ॥ १ ॥ मुहूर्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ तृतीया षष्ठ्यर्थे ॥ ३ ॥ वियति उपरिमाणे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ निचक्षुर्मायवः ॥ ९ ॥ सनत्कुमारोपि
 यादवः ॥ १० ॥ ११ ॥ मेघानामिव नादो येषां तान् ॥ १२ ॥ इतान् जयिनः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ भूमिं द्यां च पूरयित्वेति शेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ चेदिराजः शिशुपालस्तदनुजेषोऽग्रगम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ निकुम्भ आद्यः प्रधातः यथा ते ॥ २२ ॥ भैमानां यदूनाम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सनत्कुमारं यादवविशेषम् । ऋक्षं जाम्बवतीपुत्रम् । निराटोल्मुकौ बलमद्रुघो ॥ २९ ॥ ३० ॥ एतरेव रथैर्युक्ता विविधायुधपाणयः ॥ किराटापीडसुकुटेरङ्गदुरपि मण्डिताः ॥ १४ ॥ नानर्दमानैर्विविधैस्तूयनैर्मिस्वनकुलैः ॥ ग्रध्यामानैः शङ्खैश्च महाम्बुदुसमस्वनैः ॥ १५ ॥ ताप्तामसुरसेनानामुद्यतानां जनेश्वर ॥ निकुम्भो निर्ययावत्रे देवानामिव वासवः ॥ १६ ॥ भूमिं द्यां च ववृधिर दानवास्ते बलेत्कटाः ॥ नदन्तो विविधान्नादाब्धेन्दन्तश्च पुनः पुनः ॥ १७ ॥ राजसेनापि संयत्ता चेदिराजपुरोगमा ॥ असुराणां सहायार्थं निश्चिन्ता जनमेजय ॥ १८ ॥ दुर्योधनं श्रावृशतं चेदिराजानुजाग्रगम् ॥ स्थितं रथैर्नव्याग्र ग्रन्थर्वनगरापैर्यैः ॥ १९ ॥ कठिना नादिनो वीरा दुष्टस्यन्दनास्तथा ॥ रुक्मी चैव हृत्तिश्चैव तस्थतुर्निश्चितौ रणे ॥ तालवृक्षप्रतीकाशे धुन्वानौ धनुषी शुभे ॥ २० ॥ शल्यश्च शकुनिश्चभौ भगदत्तश्च पार्थिवः ॥ जरासन्धस्त्रिगतश्च विराटश्च सहोत्तरः ॥ २१ ॥ युद्धार्थमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जयैषिणः ॥ युयुत्समाना यदुभिर्देवैरिव महासुराः ॥ २२ ॥ ततो निकुम्भः समरे शरैराशीविषोपमैः ॥ ममर्दं समरे सेनां भैमानां भीमदर्शनाम् ॥ २३ ॥ सेनापतिरनाघृष्टिर्ममेषे तत्र यादवः ॥ ममर्दं घोरैर्वाणैर्वैश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ २४ ॥ न रथसुरमुखस्य दृढशे न च वाजिनः ॥ न ध्वजो न निकुम्भस्तु सर्वे बाणाभिसंवृताः ॥ २५ ॥ स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो मायिनां वरः ॥ अस्तम्भयदनाघृष्टं मायया भैमसत्तमम् ॥ २६ ॥ स्तम्भयित्वानयद्वीरं गुहां षट्पुसंज्ञिताम् ॥ रुद्धा चाभ्यगमद्वीरो मायाबलमुपाश्रितः ॥ २७ ॥ पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवर्मणमाहवे ॥ आनयन्नारुदेष्णं च भोजं वैतरणं तथा ॥ २८ ॥ सनत्कुमारमुक्षं च तथैव निराटोल्मुकौ ॥ बहूँश्वापारान्भोजान्मायाबलसमाश्रितः ॥ २९ ॥ न तस्य दृढशे देहो मायाच्छन्नो जनेश्वर ॥ नयतो यादवान्चोरान्गुहां षट्पुसंज्ञिताम् ॥ ३० ॥ तदृष्ट्वा कदुनं चोरं भैमानां भयवर्द्धनः ॥ चुकोप भगवान्कृष्णो बलः सत्यक एव च ॥ ३१ ॥ सविशेषं तथा कामः साम्बश्च परवीरहा ॥ अनिरुद्धश्च दुर्धर्षो भैमाश्च बहवोपरे ॥ ३२ ॥ ततः शङ्खैर्युधः शार्ङ्गैः कृत्वा सज्यं नरेश्वर ॥ दानवेषु प्रवृत्तेषुस्तुणेष्विव हुताशनः ॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुदुवुरीक्षरम् ॥ शलभाः कालयाशातः प्रदीप्तिमिव पावकम् ॥ ३४ ॥ समुत्सृज्य शतघ्नश्च परिधांश्च सहस्रशः ॥ शूलानि चाशितुल्यानि प्रदीप्तांश्च परश्वधान् ॥ ३५ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रवृत्ताः श्लिषाः इषवो येन सः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शिखरादयात् तरास्तृगराजस्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नदीमुनं मीप्सुम् ॥ ४९ ॥

पर्वताग्राणि वृक्षांश्च घोराश्च विपुलाः शिलाः ॥ उत्क्षिप्य च गजान्मत्तान्स्थानपि हयानपि ॥ ३६ ॥ नारायणाग्निस्तास्त्वान्दुदाह प्रहसन्निव ॥ वाणाचिषा-
महातेजा जगद्धितकरो हरिः ॥ ३७ ॥ शारदं वर्षणं यद्गत्सेहे धीरो गवां पतिः ॥ तद्बद्धदुवृषः सेहे बाणवर्षमस्मिन्दमः ॥ ३८ ॥ न सेहिरेसुरा बाणा-
न्नारायणधनुश्च्युतान् ॥ वर्ष पर्जन्यविहितं वालुकासेतवो यथा ॥ ३९ ॥ न शोकः प्रमुखे स्थितुं कृष्णस्यासुरसत्तमाः ॥ व्यादितास्यस्य सिंहस्य
वृषभा इव भारत ॥ ४० ॥ ते वध्यमानाः कृष्णेन दिव्यमाचक्रमुस्तदा ॥ जीविताशां वहन्तस्तु नारायणभयार्दिताः ॥ ४१ ॥ तानाकाशगतानैन्द्रि-
जयन्तः प्रवरस्तथा ॥ निजघ्नतुः शरैर्वैर्ज्वलिताचिसमैः प्रभो ॥ ४२ ॥ निपेतुरसुराणां तु शिरांसि धरणीतले ॥ तृणराजफलानीव मुक्तानि शि-
खरात्तरोः ॥ ४३ ॥ निपेतुर्बाह्वदृष्ट्या दैन्यानां वसुधातले ॥ कालेनोपहृता वीराः पञ्चमत्का इवोरगाः ॥ ४४ ॥ रौक्मिणेयस्ततः सृष्ट्वा घोरां मया-
मयीं गुहाम् ॥ अदृश्यनिष्क्रमं वीरः क्षत्रं प्रक्षेप्तुमुद्यतः ॥ ४५ ॥ गदेन सह धर्मात्मा सारणेन सुतेन च ॥ साम्बेन चापैश्चापि पूर्वं येन प्रवेष्टिताः
॥ ४६ ॥ प्रमथ्य तरसा कर्णं यतन्तं रणमूर्धनि ॥ जग्राह बलवान्क्राव्णिः प्रस्फुरन्तं ततस्ततः ॥ ४७ ॥ विनद्य च गुहां वीरो घोरां मायामयीं नृप ॥
दुर्योधनं च राजानं विराटदुपदावपि ॥ ४८ ॥ शकुनिं चैव शूल्यं च नीलं चापि नदीसुतम् ॥ विन्दानुविन्दौ राजानौ जरासन्धं च भारत ॥ ४९ ॥
त्रिगतोन्मालवांश्चैव वासन्यांश्च महाबलान् ॥ धृष्टद्युम्नादिकांश्चैव पाञ्चालानस्रकोविदान् ॥ ५० ॥ तथाभूतिसुवाचेदं मातुलं रुक्मिममेव च ॥ शिशु-
पालं च राजानं भगदत्तं च भारत ॥ ५१ ॥ संबन्धं च गुरुत्वं च मानयामि नराधिपाः ॥ गुहामिमां घोररूपां यत्र प्रक्षेपयामि वः ॥ ५२ ॥ विल्योद-
केश्वरेणाहमाज्ञातः शूलपाणिना ॥ प्रक्षेप्तव्या नरेन्द्रास्ते गुहायाभिति धीमता ॥ ५३ ॥ आश्रित्य शाम्बरीं मायां निकुम्भेन महात्मना ॥ प्रक्षिप्ता-
न्यादावांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा ॥ ५४ ॥ इत्युक्तो शिशुपालस्तु राजा सेनपतिस्तथा ॥ शरैस्ततदं तान्भैमान् प्रद्युम्नं च विशेषतः ॥ ५५ ॥
विल्योदकेश्वरं देवं रौक्मिणेयो नमस्य च ॥ आरभन्नृपतिं बन्धुं शिशु गालं महाबलम् ॥ ५६ ॥ ततः पाशसहस्राणि गृहाय प्रवरोत्तमः ॥ शैला-
दिब्रवीद्वीरं रौक्मिणेयं महाबलम् ॥ ५७ ॥ विल्योदकेश्वरो देवः प्राह त्वां यदुनन्दन ॥ सर्वं कुरु तथा राज्ञ्यां चोक्तस्त्वं भो यथा मया ॥ ५८ ॥

वसन्तिः सुराष्ट्रावन्त्योरन्तरं तत्र तत्र वासन्त्याः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ गुहाय गृहीत्वा प्रवरणां रुद्रपाषाणानां मध्ये उत्तमः शैलादिनिन्दी ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ निःवस्ततः कर्मणि प्रथमा छान्दसी ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ निहिता निधानवदक्षिता ॥ ६८ ॥ इति श्रीमहाभारते विलेपु
हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुर्शतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ६९ ॥ पञ्चाधिकशतितमध्यायमपिपन्नथ स्फुटः ॥ निकुम्भसुखानां च यः शिव उच्यते ॥ १ ॥
कथार्थं रत्नलब्धास्तु बद्धा चेमात्रराधिपान् ॥ पार्श्वस्त्वमेव मोक्तुं च प्रमाणं यदुनन्दन ॥ ५९ ॥ असुरास्तु महाबाहो निःशेषान्कर्तुमर्हसि ॥ एवमेव
च वक्तव्यस्तव्या वीर जनार्दनः ॥ ६० ॥ ततः स भगदत्तं च शिशुपालं च भूमिप ॥ आभूतं चैव सर्वम् च शोपांश्चान्यान्नाराधिपान् ॥ ६१ ॥
बबन्ध हरदुतैस्तैः पार्श्वरुतमवर्षयिष्युः ॥ मायामयीं गुहां चैव मानयत्कुरुनन्दन ॥ ६२ ॥ बद्धा च रौक्मिणेयश्च निःश्वसन्त इवोरगान् ॥ अनिरुद्धं
चकाराथ रक्षितारं स्मत्मात्मजम् ॥ ६३ ॥ तेषां निरवशेषेण बबन्ध यदुनन्दनः ॥ सेनापतीन्क्षत्रियांश्च कोशाव्यश्वांश्च भारत ॥ ६४ ॥ हस्त्यश्वर-
थवृन्दांश्च चकार च तथात्मसात् ॥ अव्यग्रस्तु ततो हन्तुमसुरानुद्यतः प्रभो ॥ ६५ ॥ सन्नद्ध एव चोवाच ब्रह्मदत्तं द्विजोत्तमम् ॥ विस्त्रव्यं वर्तता
कर्म मा भैः पश्य यनञ्जयम् ॥ ६६ ॥ न देवेभ्यो नासुरेभ्यो नागैर्भ्यां द्विजसत्तम ॥ भयं विविद्यते तस्य गतासो यस्य पाण्डवाः ॥ ६७ ॥ न चासुरस्तनय
सुताः स्पृष्टाः खल्यपि चेतसा ॥ यज्ञवाटे निरिक्ष्यन्तां मायया निहिता मया ॥ ६८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलपु द्वारवंशे विष्णुपर्वणि पट्पुत्रवधे
चतुर्शतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ वेश्मपायन उवाच ॥ रुद्धेषु भूमिपालेषु सानुषु विशम्भ ॥ आविधेशासुरांश्चाथ कर्मल
जनमेजय ॥ १ ॥ दिशः प्रतस्थुस्ते वीरा बध्यमानाः समन्ततः ॥ कृष्णानन्तप्रभृतिभिर्यदुभिर्गुह्यदुर्भेदैः ॥ २ ॥ निकुम्भस्तानथोवाच रूपितो दानवो-
त्तमः ॥ भित्त्वा प्रतिज्ञां किं मोहाद्भयार्ता यात विह्वलाः ॥ ३ ॥ हानप्रतिज्ञाः कौलोकाग्रयास्यथ पलायिताः ॥ अगत्वापचितिं युद्धे ज्ञातीनां कृत-
निश्चयाः ॥ ४ ॥ फलं जित्वेह भोक्तव्यं रिपूस्समर्ककृशान् ॥ हतेन चापि शूरेण वस्तव्यं त्रिदिवे सुखम् ॥ ५ ॥ पलायित्वा गृहं गत्वा कस्य द्र-
क्ष्यथ हे सुखम् ॥ दारान्वक्ष्यथ किं चापि धिगिधकिं किं न लज्यथ ॥ ६ ॥ एवमुक्ता निवृत्तास्ते लज्जमाना नृपासुराः ॥ द्विगुणेन च वेगेन युयुध-
दुभिः सह ॥ ७ ॥ उत्सवे युद्धशौण्डानां नानाप्रहरणैर्नृप ॥ ये यान्ति यज्ञवाटं तं तान्निहन्ति धनञ्जयः ॥ ८ ॥ यमौ भीमश्च राजा च धर्म-
पुत्रो युधिष्ठिरः ॥ द्वां प्रयातान् जवानैर्द्विः प्रवृत्तश्च द्विजोत्तमः ॥ ९ ॥ अथासुरास्तोपाढ्यां केशशैवलशाङ्गला ॥ चक्रकूर्मरथावतां गजशैला-
नुशोभिनी ॥ १० ॥ ध्वजकुन्ततरुच्छन्नास्तनितोत्कृष्टनादिनी ॥ गोविन्दशैलप्रभवा भीरुचितप्रमाथिनी ॥ ११ ॥
रुद्धेविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
 असुबुद्धफेनाब्बा असिम्पत्यत्तराङ्गिणी ॥ सुन्नाव शोणितनदी नदीव जलदागमे ॥ १२ ॥ तान्द्वैव निकुम्भस्तु वर्द्धमानांश्च शात्रवाञ् ॥
 हतान्सर्वांसहायांश्च वीर्यदेवोत्पपात ह ॥ १३ ॥ स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च भारत ॥ शूरैः कुलिशसंकाशैर्निकुम्भो रणकैशः ॥
 ॥ १४ ॥ सन्निवृत्त्याथ दृष्टोष्ठः परिघेण दुरासदः ॥ प्रवरं ताडयामास स पपात महतले ॥ १५ ॥ ऐन्द्रस्तं पतितं भूमौ बाहुभ्यां
 परिषस्वजे ॥ विदित्वा चैव सप्राणं हित्वाऽसुरमभिद्रुतः ॥ १६ ॥ अभिद्रुत्य निकुम्भं च निस्त्रिंशेन जघान ह ॥ परिघेणापि दैतेयो जयन्तं सम-
 ताडयत् ॥ १७ ॥ ततश्च बहुलं गात्रं निकुम्भस्यैन्द्राहवे ॥ स चिन्त्यामास तदा वध्यमानो महासुरः ॥ १८ ॥ कृष्णेन सह योद्धव्यं वैरिणा ज्ञा-
 तिघातिना ॥ श्रावयामि किमात्मानमाहवे शक्रमुनुना ॥ १९ ॥ एवं स निश्चयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत् ॥ जगाम चैव शुद्धार्थं यत्र कृष्णो महाबलः
 ॥ २० ॥ तं दृष्ट्वैरावतस्कन्धमास्थितो वलनाशनः ॥ द्रष्टुमभ्यागतो युद्धं जहृषे सह दैवतैः ॥ २१ ॥ साधु साध्विति पुत्रं च परितुष्टः स सस्वजे ॥
 प्रवरं चापि धर्मात्मा सस्वजे मोहवर्जितम् ॥ २२ ॥ देवदुन्दुभयश्चापि प्रणेदुर्वासवाज्ञया ॥ जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयम् ॥ २३ ॥ ददृशार्थं
 निकुम्भस्तु केशवं रणदुर्जयम् ॥ अर्जुनेन स्थितं सार्धं यज्ञवाटाविदूरतः ॥ २४ ॥ स नादं सुमहान्कृत्वा पक्षिराजयताडयत् ॥ परिघेण सुवारेण
 बलं सत्यकमेव च ॥ २५ ॥ नारायणं चार्जुनं च भीमं चाथ युधिष्ठिरम् ॥ यमौ च वासुदेवं च साम्बं कामं च वीर्यवान् ॥ २६ ॥ युगुधे मायया
 दैत्यः शत्रिकारी च भारत ॥ न चैनं दृदृशुः सर्वैः सर्वशस्त्रविशारदाः ॥ २७ ॥ यदा तु नैवापश्यन्तं तदा विल्वोदकेश्वरम् ॥ दृष्ट्वा देवं हृपकिशः
 प्रमथानां गणेश्वरम् ॥ २८ ॥ ततस्ते दृदृशुः सर्वे प्रभावादतितेजसः ॥ विल्वोदकेश्वरस्याशु निकुम्भं मायिनां वरम् ॥ २९ ॥ कैलासशिखरा-
 कारं ग्रसन्तमिव धिष्ठितम् ॥ आह्वयन्तं रणे कृष्णं वैरिणं ज्ञातिनाशनम् ॥ ३० ॥ सज्जगण्डीवमेवाथ पार्थस्तस्य रथेषुभिः ॥ परिघं चैव गात्रेषु
 विव्याधैनमथासकृत् ॥ ३१ ॥ ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिघे च जनाधिप ॥ भग्नाः शिलाशिताः सर्वे निपेतुः कुञ्चिता क्षितौ ॥ ३२ ॥ विफलानस्त्र-
 युक्तांस्तान्दृष्ट्वा बाणान्धनंजयः ॥ प्रपृच्छ केशवं वीरः किमेतदिति भारत ॥ ३३ ॥ पर्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमाः शराः ॥ किमिदं देव-
 कीपुत्र विस्मयोत्र महान्मम ॥ ३४ ॥ तमुवाच ततः कृष्णः प्रहसन्निव भारत ॥ महद्भूतं निकुम्भभोग्यं कौन्तेय शृणु विस्तरात् ॥ ३५ ॥ पुरा
 गत्वात्तरकुलंस्तपश्चक्रे महासुरः ॥ शतं वर्षमहन्नाणां देवशत्रुदुरासदः ॥ ३६ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ब्रह्मण्यः ब्राह्मणकुशलाः गतिराश्रयः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अन्यथ न द्रुमममार्गार्ति शयः ॥ ४५ ॥ सुखदुःखेति । स्त्री-
यानां सुखं परेषां दुःखमिति वक्तव्यम् ॥ ४६ ॥ जनाधिपान् निकुम्भानिगृहीतान् यदूय ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कृष्णेनेति । तत्र तेनायमर्थः । स निकुम्भः कृष्णेन सह युयुधे-
अथैनं छन्दयामास वरेण भगवान्द्रुहः ॥ स वरे त्रीणि हूपाणि न कथ्यानि सुरासुरैः ॥ ४९ ॥ तमुवाच महादेवो भगवान्पृथमव्यञ्जः ॥ मम वा ब्राह्मणानां
वा विष्णोर्वा प्रियमाचरन् ॥ ५० ॥ भविष्यसि हरेर्वधो न त्वन्यस्य महाहुर ॥ ब्रह्मण्योहं च विष्णुश्च विप्राणां परमा गतिः ॥ ५१ ॥ स एष सर्वज्ञाब्जा-
णामवध्यः पाण्डुनन्दन ॥ त्रिदेहीति प्रमाथो च वरसत्तश्च दानवः ॥ ५२ ॥ भानुमत्यापहारेण देहोऽस्यक्रो हतो मया ॥ अवध्यं पट्पुरं देहमिदमस्य दुराग्रजः ॥
॥ ५३ ॥ दितिं शुश्रूषति त्वक्रो देहोऽस्य तपसान्वितः ॥ अयस्तु देहो घोरोऽस्य येनावसात पट्पुरम् ॥ ५४ ॥ एतत्तु सर्वमास्थ्यातं निकुम्भचरितं मया ॥
त्वरयास्य वधे वीर कथा पश्चाद्भविष्यति ॥ ५५ ॥ तयोः कथयतोरेव कृष्णयोरसुरस्तदा ॥ गुहां पट्पुरसंज्ञां तां विवेश रणदुर्जयः ॥ ५६ ॥ अनिय-
तस्य भगवान्विवेश मधुसूदनः ॥ तां पट्पुरगुहां घोरां दुर्द्वर्षां कुरुनन्दन ॥ ५७ ॥ चन्द्रसूर्यप्रभाहीनां ज्वलन्तां स्येन तेजसा ॥ सुखदुःखोष्णशी-
तानि प्रयच्छन्तीं यथेप्सितम् ॥ ५८ ॥ तत्र प्रविश्य भगवानपश्यत जनाधिपान् ॥ युयुधे सह घोरेण निकुम्भेन जनाधिप ॥ ५९ ॥ कृष्णस्यानुप्र-
विष्टास्तु बलाद्या यादवास्तदा ॥ प्रविष्टाश्च तथा सर्वे पाण्डवास्ते महात्मनः ॥ ६० ॥ समेतास्तु प्रविष्टास्ते कृष्णस्यानुमतेन वै ॥ युयुधे स तु कृष्णेन
रौक्मिणेयः प्रचोदितः ॥ अन्यथादवान्सर्वान्यानयं बद्धवान्पुरा ॥ ६१ ॥ ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यत्र जवादनः ॥ प्रहृष्टमनसः सर्वे निकुम्भ-
वधकाङ्क्षिणः ॥ ६२ ॥ राजानो वीर मुञ्चेति पुनः कामं यथाब्रुवन् ॥ सुमोच चाथ तान्वीरो रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥ ६३ ॥ अघोसुखमुखाः सर्वे
बद्धमौना नराधिपाः ॥ लज्जयाभिप्लुता वीरास्तस्त्युर्नष्टाश्रयस्तदा ॥ ६४ ॥ निकुम्भमपि गोविन्दः प्रयतन्तं जयं प्रति ॥ योधयामास भगवान्यो-
रमात्मारिपुं हरिः ॥ ६५ ॥ परिघेणाहतः कृष्णो निकुम्भेन भृशं विभो ॥ गदया चापि कृष्णेन निकुम्भस्ताडितो भृशम् ॥ ६६ ॥ तावुभौ मोहमापन्नौ
सुप्रहाराहतौ तदा ॥ ततः प्रव्यथितान्दृष्ट्वा पाण्डवांश्चाथ यादवान् ॥ ६७ ॥ जेषुर्भूनिगणस्तत्र कृष्णस्य हितकाम्यया ॥ तुष्टुश्च महात्मानं वेदप्रोक्तौ-
स्तथा स्तवैः ॥ ६८ ॥ ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान्केशवस्तदा ॥ दानवश्च पुनर्वारिबुद्धतौ समरं प्रति ॥ ६९ ॥ वृषभावि नर्दन्तौ गजाविव च भारता ॥
शालावृकाविव रुद्धौ प्रहरन्तौ रणोत्कटौ ॥ ७० ॥ अथ कृष्णं तदोवाच नृपं वागशीरिणी ॥ चक्रेण शमयस्वैनं देवब्राह्मणकण्टकम् ॥ ७१ ॥
रौक्मिणेयस्तु कृष्णेनैव प्रचोदितः मनसा मेरितो यादवाननयदित्युत्तरेण संबन्धः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ सूर्यमण्डलवर्चसमिति सुदर्शनविशेषणत्वात्सुखम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ प्रवरं श्रेष्ठम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥
ददौ तेभ्य इति शेषः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुर्वणि टीकायां पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥

इति होवाच भगवान्देवो विल्योदकेश्वरः ॥ धर्मं यज्ञश्च विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल ॥ ६० ॥ तथेयुक्त्वा नमस्कृत्वा लोकनाथः सतां गतिः ॥ सुदर्शनं
मुमोचाथ चक्रं दैत्यकुलान्तकम् ॥ ६१ ॥ तन्निर्कुम्भस्य चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलम् ॥ नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमण्डलवर्चसम् ॥ ६२ ॥ उत्पपात
शिरस्तस्य भूमौ ज्वलितकुण्डलम् ॥ मेघमतो गिरिः शृङ्गान्मयूर इव भूतले ॥ ६३ ॥ निकुम्भे निहते तस्मिन्देवो विल्योदकेश्वरः ॥ तुतोप च
नरव्याघ्र जगन्नासकरो विभुः ॥ ६४ ॥ पपात पुष्पवृष्टिश्च शकृष्टा नभस्तलात् ॥ देवदुन्दुभयश्चैव प्रणेदुररिनाशने ॥ ६५ ॥ ननन्द च जगत्कृ-
त्स्नं मुनयश्च विशेषतः ॥ दैत्यकन्याश्च भगवान्यदुभ्यः शतशो ददौ ॥ ६६ ॥ क्षत्रियाणां च भगवान्सान्वयित्वा पुनः पुनः ॥ रत्नानि च विचित्रा-
णि वासांसि प्रवराणि च ॥ ६७ ॥ स्थानां वाजियुक्तानां पटसहस्राणि केशवः ॥ अदृदात्पाण्डवेभ्यश्च प्रीतात्मा गदपूर्वजः ॥ ६८ ॥ तदेव चाथ
प्रवरं षट्पुरं पुरवर्धनः ॥ द्विजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरव्यजः ॥ ६९ ॥ सत्रे समाप्ते च तदा शङ्खचक्रगदाधरः ॥ विसर्जयित्वा तत्क्षेत्रं पाण्डवांश्च
महाबलः ॥ ७० ॥ विल्योदकेश्वरस्याथ समाजमकरोत्प्रभुः ॥ मांसरूपसमाकीर्णं बह्वन्नं व्यञ्जनाकुलम् ॥ ७१ ॥ नियुद्धकुशलान्महान्देवो मल्लप्रि-
यस्तदा ॥ योधयित्वा ददौ भूरि वित्तं वस्त्राणि चाल्मवान् ॥ ७२ ॥ मातापितृभ्यां सहितो यदुभिश्च महाबलः ॥ अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं ययौ द्वारवतीं
पुरीम् ॥ ७३ ॥ स विवेश पुरीं रम्यां तदुष्टपुष्टजनाकुलाम् ॥ पुष्पाचित्रपथां वीरो वन्द्यामानो नरैः पथि ॥ ७४ ॥ इमं यः षट्पुरवधं विजयं चक्रपाणि-
नः ॥ शृणुयाद्वा पठेद्वापि युद्धे जयमवाप्नुयात् ॥ ७५ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम् ॥ व्याधितो मुच्यते रोगी बद्धश्चाप्यथ बन्धनात् ॥ ७६ ॥
इदं पुंसवनं प्रोक्तं गर्भाधानं च भारत ॥ श्राद्धेषु पठितं सम्यगक्षय्यकरणं स्मृतम् ॥ ७७ ॥ इदममरवरस्य भारते प्रथितबलस्य जयं महात्मनः ॥
सततामिदं हि यः पठेन्नरः सुगतिमितो व्रजते गतञ्जरः ॥ ७८ ॥ मणिकनकविचित्रपाणिपादो निरतिशयार्कगुणो रिहादिनाथः ॥ चतुरदधिशयश्चतु-
र्विधात्मा जयति जगत्पुरुषः सहस्रनामा ॥ ७९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुरवधो नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
॥ ८६ ॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतोयं षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तम ॥ पुरोक्तमन्धकवधं वैशम्पायन कीर्तय ॥ ३ ॥

षडशीतितमेमुष्मिन् अध्याये हि वर्ण्यते ॥ अन्धकस्य वधः प्रोक्तो राजप्रश्नानुसारतः ॥ १ ॥ श्रुतोयमिति ॥ १ ॥

निकुम्भास्य त्रिदेहस्य वधं भानुमत्या हरणे भगवता प्रोक्तम् ॥ २ ॥ ३ ॥ कालयुक्तेन बहुकालेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्रवीत् अर्वात् ॥ १६ ॥ सोढव्यं दुष्टतत्त्वमिति शेषः ॥ १७ ॥ अत्रासवती पूज्या दितिः तस्याः इष्टपुत्रे मया हते सति सा मयि

भानुमत्याश्च हरणं निकुम्भस्य वधं तथा ॥ प्रबूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ॥ २ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दितिर्हतेषु पुत्रेषु विष्णुना प्रभवि-
ष्णुना ॥ तपसाराधयामास मारीचं कश्यपं पुरा ॥ ३ ॥ तपसा कालयुक्तेन तथा शुश्रूषाया मुनेः ॥ अनुकूल्येन च तथा माधुर्येण च भारत ॥ ४ ॥
परितुष्टः कश्यपस्तु तामुवाच तपोधनः ॥ परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे वरं वरय सुव्रते ॥ ५ ॥ दितिरुवाच ॥ हतपुत्रास्मि भगवन्दैवैर्मभृतां वर ॥ अव-
ध्यं पुत्रमिच्छामि देवैरभिततिक्रमम् ॥ ६ ॥ कश्यप उवाच ॥ अवध्यस्ते सुतो देवि दाक्षायिण भवेदिति ॥ देवानां संशयो नात्र काश्चित्कमललो-
चने ॥ ७ ॥ देवदेवमृते रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहम् ॥ आत्मा ततस्ते पुत्रेण रक्षितव्यो हि सर्वथा ॥ ८ ॥ अन्वालभत तां देवीं कश्यपः सत्यवागथ ॥
अङ्गुल्योदरेदशे तु सा पुत्रं सुषुवे ततः ॥ ९ ॥ सहस्रबाहुं कौरव्य सहस्रशिरसं तथा ॥ द्विसहस्रेक्षणं चैव तावज्जरणमेव च ॥ १० ॥ स ब्रजत्य-
न्धवद्यस्मादनन्योपि हि भारत ॥ तमन्धकोऽयं नाम्नीति प्रोचुस्तत्र निवासिनः ॥ ११ ॥ अवध्योऽस्मीति लोकान्सर्वान्वाधति भारत ॥ हरत्यपि च रत्ना-
नि सर्वाण्यान्मवलाश्रयात् ॥ १२ ॥ वासयत्यात्मवीर्येण निगृह्याप्सरसां गणान् ॥ स वेदमन्यूर्जितोत्यर्थं सर्वलोकभयंकरः ॥ १३ ॥ परदारापहरणं
पररत्नविलोपनम् ॥ चकार सततं मोहादन्धकः कश्यपं पितरं ब्रवीत् ॥ अन्धकेनदमारब्धमिदं मुनिसत्तम ॥ १४ ॥ आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं
धर्षिभिः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवाञ्छक्रः कश्यपं पितरं ब्रवीत् ॥ अन्धकेनदमारब्धमिदं मुनिसत्तम ॥ १६ ॥ आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं
समनन्तरम् ॥ यवीयसः कथं नाम सोढव्यं स्यान्मुने मया ॥ १७ ॥ इष्टपुत्रे प्रहर्तव्यं कथं नाम मया विभो ॥ इहाज्ञभवतो कुर्यान्मनुं मयि हते
सुते ॥ १८ ॥ देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽथब्रवीन्मुनिः ॥ वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा भद्रमस्तु ते ॥ १९ ॥ अन्धकं वारयामास दित्या सह तु
कश्यपः ॥ त्रैलोक्यविजयाद्वीरं कृच्छ्रकृच्छ्रेण भारत ॥ २० ॥ वारितोपि स दुष्टात्मा बाधन्येव दिवौकसः ॥ तैस्तैरुपायैर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथापरान्
॥ २१ ॥ बभञ्ज कानने वृक्षानुद्यानानि च दुर्मतिः ॥ उच्चैःश्रवःसुतानश्चान्वलादप्यानयदिवः ॥ २२ ॥ नागादिदशागजसुतानिदिव्यानपि च
भारत ॥ बलाद्धरति देवानां पश्यतां वरदर्पितः ॥ २३ ॥ देवानाप्याययन्ते तु ये यज्ञैस्तपसा तथा ॥ तेषां चकार विघ्नं स दुष्टात्मा देवकण्टकः ॥ २४ ॥
मनुं कुर्यात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ कृच्छ्रकृच्छ्रेण अतिकृच्छ्रेण ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

नेत्रुः यज्ञं न चक्रुः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अन्धकस्य भयादिति शेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अश्रुप्रमार्जनं शोकापनयनम् ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तपोधनाः हे शौनकाः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति वक्ष्यमाणं कार्यं कर्तव्यम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मन्दारः सुरतरुस्त्युषैः ॥ ४४ ॥ सत्वानोपि
 नेत्रुद्वैत्रयो वर्णस्तेषु न तपांस्यपि ॥ अन्धकस्य भयाद्राज्यज्ञविघ्नानि कुर्वतः ॥ २५ ॥ तस्येच्छया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत ॥ चन्द्रमा
 वा सनक्षत्रो दृश्यते नैव वा पुनः ॥ २६ ॥ न ब्रजन्ति विमानानि विहायसि भयात्प्रभो ॥ अन्धकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्मतेः ॥ २७ ॥
 निरोद्धारवष्टकारं जगद्गारं तथाभवत् ॥ अन्धकस्यातिघोरस्य भयात्कुरुकुलोद्ग्रह ॥ २८ ॥ कुंस्तथोत्तरान्पापो द्रावयामास भारत ॥ भद्राश्वान्क-
 तुमालांश्च जम्बुद्वीपान्तथैव च ॥ २९ ॥ मानयन्ति च तं देवा दानवाश्च दुरासदाः ॥ भूतानि च तथान्यानि समर्थान्यपि सर्वथा ॥ ३० ॥ ऋषयो
 वध्यमानास्तु समेता ब्रह्मवादिनः ॥ अचिन्तयन्नन्धकस्य वधं धर्मभृतां वर ॥ ३१ ॥ तेषां बृहस्पतिर्मध्ये धीमानिदमथाब्रवीत् ॥ नास्य रुद्रादते मृत्यु-
 विद्यते च कथंचन ॥ ३२ ॥ तथा वरे दीयमाने कश्यपेनापि शब्दितः ॥ नाहं रुद्रात्परित्रातुं शक्त इत्येव धीमतः ॥ ३३ ॥ तमुपायं चिन्तयामः श्रुवां
 येन सनातनः ॥ जानीयात्सर्वभूतानि पीडयमानानि शंकरः ॥ ३४ ॥ विदितार्थं हि भगवानवश्यं जगतः प्रभुः ॥ अश्रुप्रमार्जनं देवः करिष्यति सतां
 गतिः ॥ ३५ ॥ व्रतं हि देवदेवस्य भवस्य जगतो गुरोः ॥ सन्तोऽसद्भ्यो रक्षितव्या ब्राह्मणास्तु विशेषतः ॥ ३६ ॥ ते वयं नारदं सर्वे प्रयामः शरणं द्वि-
 जम् ॥ उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य सः ॥ ३७ ॥ बृहस्पतिवचः श्रुत्वा सर्वेप्यथ तपोधनाः ॥ तावद्दृष्टुराकाशे प्राप्तं देवर्षिसत्तमम् ॥ ३८ ॥
 पूजयित्वा यथान्यायं सत्कृत्य विधिवन्मुनिम् ॥ ३९ ॥ देवर्षे भगवन्साधो कैलासं व्रज सत्वरम् ॥ ४० ॥ विज्ञप्तुमर्हसे देवमन्धकस्य वधे
 हरम् ॥ त्राणार्थं नारदं प्रोचुस्तांस्तथेति स चोत्तवान् ॥ ४१ ॥ ऋषिष्वथ प्रयातेषु तत्कार्यं नारदो मुनिः ॥ विचार्य मनसा विद्वानिति कार्यं स दृष्ट-
 वान् ॥ ४२ ॥ स देवदेवं भगवान्द्रुष्टुं मुनिश्चाययौ ॥ मन्दारवनमध्यस्थो यत्र नित्यो वृषध्वजः ॥ ४३ ॥ स तत्र रजनीमेकामुपित्वा मुनिसत्तमः ॥
 मन्दारारणां वने रम्ये दधितः शूलपाणिनः ॥ ४४ ॥ आजगाम पुनः स्वर्गं लब्धवानुज्ञां वृषध्वजात् ॥ मन्दारपुष्पैः सुकृतां मालामाबध्य भारत ॥
 ॥ ४५ ॥ ग्रथितां सविशेषां तां सर्वगन्धोत्तमोत्तमाम् ॥ सन्तानमाल्यदाय च तैरेव कुमुदैः कृतम् ॥ ४६ ॥ तच्च कण्ठे समासज्य महागन्धं नराधिप ॥
 आययावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः ॥ ४७ ॥ अन्धकस्त्वथ तं दृष्ट्वा गन्धमाघ्राय चोत्तमम् ॥ सन्तानकागं स्रङ्मालां महागन्धं महासुने ॥ ४८ ॥
 देवद्रुम एव ॥ ४९ ॥ ४६ ॥ स्रङ्माला पुष्पदाम ॥ ४७ ॥

चामते वक्तव्येऽयमिति उक्तिर्मत्स्यात् । सन्नातद्रुपमानि अतिवर्तिनि अभिभवति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ महात्मनो महोदयस्य प्रशंसनाः गुणोत्तमाः ॥ ५२ ॥
 ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नीराणि रसान् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ वर्धन्ते प्रसरन्ति ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इति श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे दीकायां षडशी-
 कुत्रायं पुष्पजातिर्वा कप्रनया तपोधन ॥ गन्धान्यवर्णान् शुभांस्तान्निह भोः पुष्पति मुहुर्मुहुः ॥ स्वर्गो सन्तानकुमुमान्यतिवर्ति सर्वथा ॥ ४८ ॥ कः
 प्रमुस्तस्य वृक्षस्य शक्यं वानायेतुं मुने ॥ आचक्ष्य यद्यनुग्राह्या वयं ते देवतानि ॥ ४९ ॥ तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ॥ आदाय दक्षिणे
 हस्ते महत्स्तपसो निधिः ॥ ५० ॥ मन्दरे पर्वतश्रेष्ठे वीरकामगमं वनम् ॥ तत्र चैवविधं पुष्पं भोः सृष्टिः शूलपाणिनः ॥ ५१ ॥ नतु तत्र वनं
 कश्चिदुच्छन्देन महात्मनः ॥ प्रोष्टुं लभते तद्वि रक्षन्ति प्रशरोत्तमाः ॥ ५२ ॥ नानाप्रहरणा घोरा नानावेपा दुरासदाः ॥ अवध्याः सर्वभूतानां
 महादेवाभिरक्षिताः ॥ ५३ ॥ नित्यं प्रकीडते तत्र सोमः सप्रवरो हरः ॥ मन्दारदुमखण्डेषु सर्वात्मा सर्वभावनः ॥ ५४ ॥ तपोविशोपराधाय हरं
 त्रिभुवनेश्वरम् ॥ शक्यं मन्दारपुष्पाणि प्राप्नुं कश्यपपञ्चज ॥ ५५ ॥ स्त्रीरत्नमणिरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ ॥ काङ्क्षितानि फलन्ति स्म ते
 दुमा हरवल्लभाः ॥ ५६ ॥ न तत्र सूर्यः सोमोथ तपस्यतुलविक्रमः ॥ स्वयंप्रभं तरुवनं तद्भो दुःखविवर्जितम् ॥ ५७ ॥ तत्र गन्धान्मन्त्रयन्ये
 नाराण्यन्ये महादुमाः ॥ वासांसि विविधान्यन्ये सुगन्धीनि महाबल ॥ ५८ ॥ भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोप्यं लेह्यं तथैव च ॥ तरुभ्यः स्रवते
 तेभ्यो विविधं मनसोपमम् ॥ ५९ ॥ पिपासा वा बुभुक्षा वा ग्लानिश्चिन्तापि वानघ ॥ न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्यताम् ॥ ६० ॥ न ते
 वर्णयितुं शक्या गुणा वर्षशतैरपि ॥ गुणा ये तत्र वर्धन्ते स्वर्गाद्बहुगुणोत्तराः ॥ ६१ ॥ अतीव हि जयलोकान्म महेन्द्रास्त्र संशयः ॥ एकाहमपि
 यस्तत्र वसेच्च दितिजोत्तम ॥ ६२ ॥ स्वर्गस्यापि हि तत्स्थगं सुखानामपि तत्सुखम् ॥ बभूव जगतः सर्वमिति मे धीयते मनः ॥ ६३ ॥ इति
 श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे अन्धकपर्वे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धको
 नारदवचः श्रुत्वा तत्त्वेन भारत ॥ मन्दरं पर्वतं गन्तुं मनो दद्रे महासुरः ॥ १ ॥ सोमुरान्मुमहातेजाः समानीय महाबलः ॥ जगाम मन्दरं कुद्रो
 महादेवालयं तदा ॥ २ ॥ तं महाभ्रम्रतिच्छन्नं महौषधिसमाकुलम् ॥ नानासिद्धसमार्कणं महर्षिगणसेवितम् ॥ ३ ॥ चन्दनागरुशृङ्खलं सरलद्रुमसं-
 कुलम् ॥ किन्नरोद्गीतरम्यं च बहुनागकुलकुलम् ॥ ४ ॥ वातोद्भूतैर्वैनैः फुल्लैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित् ॥ प्रस्रुतैर्धनुभिश्चित्रैर्विलसिमिव च क्वचित् ॥ ५ ॥
 तितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ समशीतितमेध्यायैमुष्पन्नन्धकवैरिणा ॥ अन्धकस्य युधि प्राणा हता रुद्रेण चोच्यते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

शुचिषदैः सदः सप्ता शुचिस्थाने सोदन्ति चिठन्तीति शुचिषदास्तैः शुद्धसदोक्तिः शुचिषदैरित्यपि पाठः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रत्नमुत्तमं दिव्यं श्रेष्ठम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥ प्रच्छन्नानि नदीनां जालानि समूहा यत्र तम् ॥ १६ ॥ सविशेषतरं विशेषतरैः पारिजातादिभिः सहितम् ॥ १७ ॥ नमश्चयुतैः स्वर्गादागतैर्नदीजलैः पुरा अन्यकृशोमात्सूत्रम्
 पक्षिस्त्वनैः सुमधुरैर्नदन्तमिव च क्वचित् ॥ १८ ॥ शुचिषदैः कीर्णं संप्रतद्विरितस्ततः ॥ १९ ॥ महाबलैश्च महिषैश्चरद्भिर्दैन्यनाग्रैः ॥ चन्द्रांशुविमलैः
 सिंहभूषितं हेमसंचयम् ॥ २० ॥ मृगराजसमाकीर्णं मृगवृन्दनिषेवितम् ॥ २१ ॥ स मन्दरं गिरिं ग्राह्यं रूपिणं बलदर्पितः ॥ २२ ॥ वेत्ति त्वं हि यथावध्यो
 वरदानदहं पितुः ॥ मम चैव वशे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २३ ॥ प्रतियोद्धुं न मां काश्चिद्विच्छत्यपि गिरे भयात् ॥ पारिजातवनं चास्ति तव सानो
 महागिरे ॥ सर्वकामप्रदः पुष्पैर्भूषितं रत्नमुत्तमम् ॥ २४ ॥ तदाचक्षोपभोक्ष्यामि तद्वनं तव सानुजम् ॥ किं करिष्यासि क्रुद्धस्त्वं मनो हि त्वरते
 मम ॥ २५ ॥ त्रातारं नानुपश्यामि मया खल्वर्दितस्य ते ॥ इत्युक्तो मन्दरस्तेन तत्रैवान्तरधीयत ॥ २६ ॥ ततोन्धकोतिरुषितो वरदानेन दर्पि-
 तः ॥ सुमोच नादं सुमहदिदं वचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥ मया वै त्वं आच्यमानो यस्मान्न बहु मन्यसे ॥ अहं चूर्णीकरोमि त्वां बलं पर्वतं पश्य मे ॥
 ॥ २८ ॥ एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गमुत्पाट्य बहुयोजनम् ॥ निष्पिपेप गिरस्तस्य शृङ्गेष्वन्यत्र वीर्यावान् ॥ २९ ॥ स हतैरसुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ॥
 तं प्रच्छन्ननदीजालं भव्यमानं महागिरिम् ॥ ३० ॥ विदित्वा भगवान्द्रुद्धाक्रानुग्रहं गिरेः ॥ सविशेषतरं वीरं मत्तद्विपमगायुतम् ॥ ३१ ॥ नदी-
 जालैर्बहुतरैराचितं चित्रकाननम् ॥ नमश्चयुतैः पुरा यद्भक्तद्वंद्वं विराजते ॥ ३२ ॥ अथ देवप्रभावेन शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ॥ क्षिप्तानि चासु-
 रानेव घ्नन्ति वीराणि भारत ॥ ३३ ॥ क्षित्वा ये प्रपलायन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः ॥ शृङ्गैस्तेस्तैः स्म वध्यन्ति पर्वतस्य जनाधिप ॥ ३४ ॥ ये
 स्वस्थास्त्वसुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिसानुषु ॥ शृङ्गैस्तेन स्म वध्यन्ते मन्दरस्य महागिरेः ॥ ३५ ॥ ततोन्धकस्तदा दृष्ट्वा सेनां तां मर्त्तां तथा ॥
 रुषितः सुमहानादं नर्दित्वैवं तदाब्रवीत् ॥ ३६ ॥ आह्वये तं वनं यस्य शुद्धार्थमुपतिष्ठतु ॥ किं त्वयाचल युद्धेन हताः स्म च्छन्नानां रणे ॥ ३७ ॥
 एवमुक्ते त्वन्धकेन वृषभेण महेश्वरः ॥ संप्राप्तो शूलसुद्यम्य देवान्धकजियासया ॥ ३८ ॥ प्रमथानां गणैर्धीमान्वृतो वै बहुलोचनः ॥ तथा भूतग-
 णैश्चैवं धीमान्भूतगणेश्वरः ॥ ३९ ॥ प्रचक्रम्ये ततः कृतस्त्रं त्रैलोक्यं रूपिते हरे ॥ सिन्धवश्च प्रतिस्नातमूहुः प्रज्वलितोदकाः ॥ ४० ॥ जग्मुर्दिशो-
 निदाहाश्च सर्वे ते हस्तेजसा ॥ युयुधुश्च ग्रहाः सर्वे विपरीता जनाधिप ॥ ४१ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ वध्यन्ति वध्यन्ते ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सिन्धवो नद्यः ॥ २६ ॥ सर्वे ते सर्वास्ताः विपरीता वक्राभूताः ॥ २७ ॥

सधुमाङ्गराः वृष्टयो येषु ते गिरयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ न जज्वाल जले वह्निः औवाशिना समुद्रे सत्त्वानां पाक औत्पातिको
नाशूदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सोमः उमासहितः ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते बिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां ममाशीतिमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ अष्टाशीतितमेषुष्मि-
नेषुश्च गिरयस्तत्र काले कुरुकुलोद्वह ॥ प्रवर्षेथ पर्जन्यः सधूमाङ्गारवृष्टयः ॥ २८ ॥ उष्णभाश्चन्द्रमाश्चासीत्सूर्यः शीतप्रभस्तथा ॥ न ब्रह्म
विविदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मादिनः ॥ २९ ॥ वडवाः सुषुर्गुश्च गावोश्चानपि चानय ॥ पेतुर्वृक्षश्च मेदिन्यामच्छन्ना भस्मसात्कृताः ॥ ३० ॥ बाधन्ते
वृषभा गाश्च गावश्चारुहर्षपात्र ॥ राक्षसा यतुधानाश्च पिशाचाश्चापि सर्वशः ॥ ३१ ॥ विपरीतं जगद्वह्ना महादेवस्तथागतम् ॥ मुमोच भगवा-
ञ्छूलं प्रदीप्ताग्निसमप्रभम् ॥ ३२ ॥ तत्पपात रहोत्सृष्टमन्धकोरसि दुर्द्धरम् ॥ भस्मसाच्चक्रोद्रौद्रमन्यकं साधुकण्टकम् ॥ ३३ ॥ ततो देवगणाः
सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ॥ शंकरं तुष्टुबुधैश्च जगच्छत्रौ निवर्हिताः ॥ ३४ ॥ देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥ त्रैलोक्यं निर्वृतं चासीन्नरेन्द्र विगत-
ज्वरम् ॥ ३५ ॥ प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननुतुश्चाप्सरोगणाः ॥ जेषुश्च ब्राह्मणा वेदानिजुश्च कतुभिस्तदा ॥ ३६ ॥ ग्रहाः प्रकृतिमापेदुर्हनुव्यो यथा पुरा ॥
न जज्वाल जले वह्निराशाः सर्वाः प्रमेदिरे ॥ ३७ ॥ मन्दरः पर्वतश्रेष्ठः पुनरेव रराज ह ॥ त्रिया परमया जुष्टः सर्वतेजःसमुच्छ्रयात् ॥ ३८ ॥
रेमे सोमश्च भगवान्यारिजातवने हरः ॥ सुप्रचारान्मुरारुकृत्वा शक्रादीन्यर्मतः प्रभुः ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते बिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
अन्यकवधे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ जनमेजय उवाच ॥ मुनेन्धकवधः श्राव्यः श्रुतोयं खलु भो मया ॥ शान्तिस्त्रयाणां लोकानां कृता
देवेन धीमता ॥ १ ॥ निकुम्भस्य हतं देहं द्वितीयं चक्रपाणिना ॥ यदर्थं च यथा चैव तद्भवान्कुर्महति ॥ २ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रद्धा-
नस्य राजेन्द्र वक्तव्यं भवतो नय ॥ चरितं लोकनाथस्य हरमिततेजसः ॥ ३ ॥ द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुलतेजसः ॥ समुद्रयात्रा संप्राप्ता तीर्थे
पिण्डारके नृप ॥ ४ ॥ उग्रसेनो नरपतिर्वसुदेवश्च भारतानि क्षिप्तौ नगराध्यक्षौ श्रेयाः सर्वे विनिर्गताः ॥ ५ ॥ पृथक्चलः पृथग्धीमल्लोकनाथो जनार्द-
नः ॥ गोष्ठ्याः पृथक्कुमाराणां नृदेवामिततेजसां ॥ ६ ॥ गणिकानां सहस्राणि निःसृतानि नराधिप ॥ कुमारैः सह वाण्यै रूपवद्भिः स्खलङ्कृतैः ॥ ७ ॥
दैत्याधिवासं निर्जित्य यदुभिर्दण्डविक्रमैः ॥ वेड्या निवेदिता वीर द्वारवत्यां सहस्रशः ॥ ८ ॥ सामान्यास्ताः कुमारानां क्रीडानार्यौ महात्मनाम् ॥
इच्छाभोग्या गुणैरेव राजन्या वेषयोपितः ॥ ९ ॥ ब्रध्मये बलरुणयोः ॥ वर्णते च जलक्रीडा विशिष्टा पिण्डारके ॥ १ ॥ मुनेन्धकेति । श्राव्यः अवश्यं श्रोतव्यः
॥ १ ॥ निकुम्भस्य विदिहस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ दैत्याधिवासं समुद्रं निर्जित्य स्वस्थानदवसायं तत्र निवेशिताः ॥ ८ ॥ वेषयोपितः वराङ्गनाः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ चक्रवाक्योरिव ययोः अन्योन्यम् अनुरागस्तेन ॥ ११ ॥ कादम्बरी सुरा तस्याः पानेन कलः विरलः ॥ १२ ॥ विश्वरूपेण सर्वरूपात्मना यावत्त्यस्त्रियत्तावद्भी होरित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तदेवाहाहमिति । चिह्नानि नखक्षतानि ॥ १५ ॥ शङ्खाधिरे आत्मानं प्रशंसिरे ॥ १६ ॥ करजाः नखाः द्विजाः दन्ताः तज्जानि चिह्नानि ॥ १७ ॥ गोत्रे

स्थितिरेषा हि भैमानां कृता कृष्णेन धीमता ॥ स्त्रीनिमित्तं भवेद्वै मा यदूनामिति प्रभो ॥ १० ॥ रेवत्या चैक्रया सार्धं बलो रेमेनुह्लया ॥ चक्र-
वाकानुरागेण यदुश्रेष्ठः प्रतापवान् ॥ ११ ॥ कादम्बरीपानकलो भूषितो वनमालया ॥ चिक्रीड सागरजले रेवत्या सहितो वलुः ॥ १२ ॥ षोडश-
स्त्रीसहस्राणि जले जलजलोचनः ॥ रमयामास गोविन्दो विश्वरूपेण सर्वदृक् ॥ १३ ॥ अहमिष्टा मया सार्द्धं जले वसति केशवः ॥ इति ता मेनिरे
सर्वा रात्रौ नारायणस्त्रियः ॥ १४ ॥ सर्वाः सुरतचिह्नाङ्ग्यः सर्वाः सुरततीर्षिताः ॥ मानमुद्गुश्च ताः सर्वा गोविन्दे बहुमानजम् ॥ १५ ॥ अहमिष्टाह-
मिष्टेति स्निग्धे परिजने तदा ॥ नारायणस्त्रियः सर्वा मुदा शश्लोचिरे शुभाः ॥ १६ ॥ कजद्विजचिह्नानि कुचाघरागतानि ताः ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा जलपिरे
दर्पणे कमलेशणाः ॥ १७ ॥ गोत्रमुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषितः ॥ पिबन्त्य इव कृष्णस्य नयनैर्दनाम्बुजम् ॥ १८ ॥ कृष्णार्पितमनोद-
ष्ट्यः कान्ता नारायणस्त्रियः ॥ मनोहरतरा राजन्नभवन्नेकनिश्चयाः ॥ १९ ॥ एकार्पितमनोदृष्ट्यो नेष्यां ताश्चकिरेङ्गनाः ॥ नारायणेन देवेन तर्प्यमा-
णमनोरथाः ॥ २० ॥ शिरांसि गर्वितान्यदुः सर्वा निरवशेषतः ॥ वाल्म्यं केशवमयं बहुन्यश्चरुदर्शनाः ॥ २१ ॥ तामिस्तु सह चिक्रीड सर्वाभि-
हरिरात्मवान् ॥ विश्वरूपेण विधिना समुद्रे विमले जले ॥ २२ ॥ उवाह सर्वगन्धाढ्यं स्वच्छं वारि महोदधिः ॥ तोयं विलग्नं मृष्टं वासुदेवस्य शा-
सनात् ॥ २३ ॥ गुल्फद्वयं जनुद्वयमूर्ध्वमथापि वा ॥ नार्यस्ताः स्तनद्वयं वा जलं समभिक्राङ्क्षितम् ॥ २४ ॥ सिषिषुः केशवं पत्न्यो धीरा
इव महोदधिम् ॥ सिषेच ताश्च गोविन्दो मघः फुल्लुङ्गता इव ॥ २५ ॥ अवलम्ब्य पराः कण्ठे हरे हरिणलोचनाः ॥ उपगृह्णन् मां वीर पतमित्युत्तुवन्
स्त्रियः ॥ २६ ॥ काश्चित्काष्ठमयैस्तेरुः प्रुवैः सर्वाङ्गशोभनाः ॥ क्रौञ्चवर्हिणनागानामाकारसदृशैः स्त्रियः ॥ २७ ॥ मकराकृतिभिश्चान्या मीनाभैरपि
चापराः ॥ बहुरूपाकृतिधरैः पुच्छुश्चापराः स्त्रियः ॥ २८ ॥ स्तनकुम्भैस्तथा तैरुः कुम्भैरिव तथापराः ॥ समुद्रसालिले रम्ये हर्षयन्त्यो जनार्दनम्
॥ २९ ॥ रराम सह रुक्मिण्या जले तस्मिन्मुदा युतः ॥ यैवैव कार्ययोगेन रमतेऽमरसतमः ॥ ३० ॥

नाम जगिरे गीतं कृतवत्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हर्षकेशः इन्द्रियाणामभ्यसि कान्तावशगतोऽवदित्यन्वयः ॥ ३३ ॥ वंशरूपेण कुलानुरूपेण । वंशो वेणो कुले वीं इति विश्वः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
ते कुमारः ॥ ३७ ॥ स्वामिन्यानि शोभनः अभितयः पदार्थस्य वाक्यार्थस्य च प्रदर्शनं यत्र तानि ॥ ३८ ॥ पञ्चचूडाम् अप्सरसं कौबेर्यः कौबेरीः वराप्सराः श्रेष्ठा अप्सरसः ।

ततदेव हि ताश्चक्रुर्मदा नारायणस्त्रियः ॥ तनुवस्त्रावृतास्तन्व्यो लील्यन्यस्तथापराः ॥ चिक्रीडयासुदेवस्य जले जलजलोचनाः ॥ ३१ ॥ यस्या
यस्यास्तु यो भावस्तां तां तैव केशवः ॥ अनुप्रविश्य भावज्ञो निनायात्मवशं वशी ॥ ३२ ॥ हर्षकेशोपि भगवान् हर्षकेशः सनातनः ॥ वभूव
देशकालेन कान्तावशगतः प्रभुः ॥ ३३ ॥ कुलशीलसमोऽस्माकं योगेयमिति मेनिरे ॥ वंशरूपेण वर्तन्मङ्गनास्ता जनार्दनम् ॥ ३४ ॥ तदा दा-
क्षिण्ययुक्तं तं स्मितपूर्वाभिभाषिणम् ॥ कृष्णं भार्याश्चकिरिरे भक्त्या च बहु मेनिरे ॥ ३५ ॥ पृथगाष्टयः कुमारानां प्रकाशं स्त्रीगणैः सह ॥ अलं-
चक्रुर्जलं वीराः सागरस्य गुणकराः ॥ ३६ ॥ गीतनृत्यविधिज्ञानां तासां स्त्रीणां जनेश्वर ॥ तेजसाप्याह्वतानां ते दाक्षिण्यात्तस्थिरे वशे ॥ ३७ ॥
शृण्वन्तश्चारुगीतानि तथा स्वभिनयान्यपि ॥ तुर्याण्युत्तमनारीणां मुमुहुर्यदुपुङ्गवाः ॥ ३८ ॥ पञ्चचूडां ततः कृष्णः कौबेर्यश्च वराप्सराः ॥ माहे-
न्दीश्चानयामास विश्वरूपेण हेतुना ॥ ३९ ॥ ताः श्रोवाच प्रमेयात्मा सान्वयित्वा जगत्प्रभुः ॥ उत्थापयित्वा प्रणताः कृताञ्जलिपुटस्तथा ॥ ४० ॥
क्रीडायुवत्यो भैमानां प्रविशध्वमशङ्किताः ॥ मन्त्रियार्थं वरारोहा रमयध्वं च यादवान् ॥ ४१ ॥ दर्शयध्वं गुणान्सर्वाध्वन्यगीतैरहस्सु च ॥ तथाभि-
नययोगेषु वाद्येषु विविधेषु च ॥ ४२ ॥ एवं कृते विद्यास्यामि श्रेयो वा मनसेप्सितम् ॥ मच्छरीरसभा ह्येते सर्वे निरवशेयतः ॥ ४३ ॥ शिरसाज्ञां
तु ताः सर्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा ॥ क्रीडायुवत्यो विविधैर्भैमानामप्सरोवराः ॥ ४४ ॥ ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्द्यातैः स महार्णवः ॥ सौदामिनीभि-
र्नभसि घनवृन्दमिवानघ ॥ ४५ ॥ ता जले स्थलवत्स्थित्वा जगुश्चाप्यथ वादयन् ॥ चक्रुश्चाभिनयं सम्यगन्वगावस इवाङ्गनाः ॥ ४६ ॥ गन्धर्मा-
ल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ॥ हेलाभिर्हास्यभावैश्च जहूँभेममनांसि ताः ॥ ४७ ॥ कदक्षैरिङ्गितैर्हास्यैः केलिरौषैः प्रसादितैः ॥ मनोजुकुलै-
र्भैमानां समाजहूर्मनांसि ताः ॥ ४८ ॥

विश्वरूपेण जीवनिनृत्येन हेतुना निमित्तेन ॥ ३९ ॥ प्रविशध्वं मनोहारिण्यो भवन्त्यः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भैमानां अभिजानां यादवानां समीपमिति शेषः ।
अप्सरोवराः वराप्सरसः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ जलवाद्यान्वयादयन्नित्यपि पठः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

तानैमान्वहून्वातस्कन्धान् बहुषु वातस्कन्धेषु आवहप्रवहादिषु ऊर्ध्वोर्ध्वेषु पातमार्गेषु उत्तरोत्तरमणीयेषु उदक्षिप्य नीत्वा तत्र विजहुरिति पूर्वेणान्वयः । ततश्च ते भैमास्ताः नरनिर्मनयन्ति ॥ ४९ ॥ एतां विधति क्रीडां कृष्णोपि चकारेत्याह । कृष्णोपाति । सर्वैरिति अष्टोत्तरशताधिकं ग्राह्यम् ॥ ५० ॥ विस्मयं दिवि क्रीडाकृतम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इच्छया स्थलवज्रलेप्यधावन इच्छया निमज्जन्यः मज्जंश्चेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ स्वास्तिकाः शारिफलकाकाराः ॥ ५८ ॥ कैलासादिवच्छन्दो यथेष्टरूपित्वं यथेष्टकारित्वं च येषां ते ॥ ५९ ॥ मसारो मरकतः गलुरचन्द्रकान्तः अर्कः सूर्यकान्तस्तैर्व्यस्तैः समस्तैर्वा चित्रागै रञ्जितैरित्यर्थः । चित्राभिक्रियैः नानारूपास्तरणशतैः

उदक्षिप्योदक्षिप्य चाकाशं वातस्कन्धान्वहूँश्च तान् ॥ मदिरावज्ञगा भैमा मानयन्ति वराप्सराः ॥ ४९ ॥ कृष्णोपि तेषां ग्रीत्यर्थं विजह्वे विधति प्रभुः ॥ सर्वैः षोडशभिः सार्द्धं स्त्रीसहस्रैर्मुदन्वितः ॥ ५० ॥ प्रभावज्ञास्तु ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ॥ न जमुर्विस्मयं भैमा गाम्भीर्यं परमास्थिताः ॥ ५१ ॥ केचिद्वैतकं गत्वा पुनरायान्ति भारत ॥ गृहाण्यन्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यरिमर्दनं ॥ ५२ ॥ अपेयः पेयसालिलः सागरश्चाभवत्तदा ॥ आ-
ज्ञया लोकनाथस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥ ५३ ॥ अधावन्स्थलवज्रापि जले जलजलेचनाः ॥ गृह्य हस्ते तथा नार्यो युक्ता मज्जन्स्तथापि च ॥ ५४ ॥ भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोष्यं लेह्यं तथैव च ॥ बहुप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भग्नयुत ॥ ५५ ॥ अम्लानमालयधारिण्यस्ताः स्त्रियस्ताननिन्दितान् ॥ रहःसु रमयांचक्रुः स्वर्गे देवतानुगाः ॥ ५६ ॥ नौभिर्गृहप्रकाराभिश्चक्रीडुरपराजिताः ॥ तास्तानुलिसमुद्दिताः सायाह्वेयकवृणयः ॥ ५७ ॥ आयताश्चतुरस्राश्च वृत्ताश्च स्वास्तिकास्तथा ॥ प्रासादानौषु कौरव्य विहिता विश्व कर्मणा ॥ ५८ ॥ कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ॥ तथा नानावयच्छन्दस्तथेहामृगरूपिणः ॥ ५९ ॥ वैदूर्यतोरणैश्चित्राश्चित्राभिर्मणिभक्तिभिः ॥ मसारगल्वकर्मयैश्चित्रभक्तिशतैरपि ॥ ६० ॥ आक्री-
डगरुडच्छन्दाश्चित्राः कनकरीतिभिः ॥ क्रौञ्चच्छन्दाः शुक्रच्छन्दा गजच्छन्दास्तथापरे ॥ ६१ ॥ कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कार्तस्वरोज्ज्वलाः ॥ सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्मिमत् ॥ ६२ ॥ समुच्छ्रितः सितैः पौतैर्यानिपत्रैस्तथैव च ॥ नौभिश्च झिल्लिकभिश्च शुशुभे वरुणालयः ॥ ६३ ॥

॥ ६० ॥ आक्रीडगरुडः लोलगरुडसदृशः कनकरीतिभिः कनकधारिभिः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ पौतजलावटधोग्यैः शुद्रनौकरैः सर्वसंभारसंभृताभिः सामग्रानौकाभिः नौभिः अतिविगवतीभिर्दिवौकाभिः । झिल्लिकाभिः प्रासादाद्यङ्कुराभिर्दृत्यगीतादिललायोण्याभिरयताभिर्नौभिरिति भेदः । तत्र पौताः विमानवत्संचरन्ति यानपत्राणि नन्दनसमृद्धिमन्ति । नावो रथदीर्घिकादियुकाः । झिल्लिकाः सर्वस्वर्यपदार्थवत्यः ॥ ६३ ॥

इति क्रमात् श्लोकचतुष्टयमाह । पुराणीत्यादिना ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ इच्छतां इच्छया बभूव ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ परिच्छदस्य षोडशस्त्रीसहस्रपरिवारस्यानुसूतम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि

पुराण्यकाशगानीव गन्धर्वाणां भित्तस्ततः ॥ बभ्रुः सागरजले भैमयानानि सर्वतः ॥ ६४ ॥ नन्दनच्छन्द्युक्तेषु यानपात्रेषु भारत ॥ नन्दनप्रतिभं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा ॥ ६५ ॥ उद्यानानि सभावृक्षा दीपिकाः स्यन्दनानि च ॥ निवेशितानि शिल्पानि तादृशान्येव सर्वथा ॥ ६६ ॥ स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समासात्स्वर्गसन्निभाः ॥ नारायणज्ञया वीरं विहिता विश्वकर्मणा ॥ ६७ ॥ वनेषु रुरुबृहद्वं मधुरं चैव पक्षिणः ॥ मनोहरतरं चैव भैमानामतिनेजसाम् ॥ ६८ ॥ देवलोकोद्भवाः श्वेता विलेपुः कोकिलास्तदा ॥ मधुराणि विचित्राणि यदूनां काङ्क्षितानि च ॥ ६९ ॥ चन्द्रांशुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु वर्हिणः ॥ नमृदुर्मधुरा रावाः शिलाण्डिगणसंभृताः ॥ ७० ॥ पताकायानपात्राणां सर्वाः पक्षिगणायुताः ॥ भ्रमरैरुपगीताश्च स्रग्दा-मासक्तवासिभिः ॥ ७१ ॥ नारायणज्ञया वृक्षाः पुष्पाणि मुमुजुर्भृशम् ॥ ऋतवश्चरुरूपानि विहायसि गतास्तथा ॥ ७२ ॥ ववौ मनोहरो वातो रतिसेन्दूरः सुखः ॥ रजोभिः सर्वपुष्पाणां पृक्तश्चन्दनशैत्यभृत् ॥ ७३ ॥ शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ॥ वासुदेवप्रसादेन भैमानां क्रीडतां तदा ॥ ७४ ॥ न क्षुत्पिपासा न ग्लानिर्न चिन्ता शोक एव च ॥ आविवेश तदा भैमान्प्रभावाच्चक्रपाणिनः ॥ ७५ ॥ अप्रशान्तमहातूर्या गीतनृत्योपशोभिताः ॥ बभ्रुवुः सागरक्रीडा भैमानामतिनेजसाम् ॥ ७६ ॥ बहुयोजनविस्तीर्णं समुद्रं सलिलाशयम् ॥ रुद्धा चिक्रीडुरिन्द्राभा भैमाः कृष्णाभिरक्षिताः ॥ ७७ ॥ परिच्छदस्यानुसूतं यानपात्रं महात्मनः ॥ नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्मणा ॥ ७८ ॥ रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विशिष्टानि विशम्पते ॥ कृष्णस्य तानि सर्वाणि यानपात्रातिनेजसः ॥ ७९ ॥ पृथक्पृथक्निवासश्च स्त्रीणां कृष्णस्य भारत ॥ मणिवैडूर्यचित्रास्ताः कार्तस्वरविभूषिताः ॥ ८० ॥ सर्वतुङ्गसुमाकीर्णाः सर्वगन्धाधिवासिताः ॥ यदुर्मिहः शुभैर्जुष्टाः शुक्रनैः स्वर्गवासिभिः ॥ ८१ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७४ ॥ वैद्यम्यायन उवाच ॥ रेमे बलश्चन्दनपङ्कद्विधः कादम्बरीपानकलः पृथुश्रोः ॥ रक्तेक्षणो रेवतिमाश्रयित्वा प्रलम्बबलदुस्खलितः प्रपातः ॥ १ ॥

टीकायाम् अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७४ ॥ नवाधिकशीतितमेयमुष्मिन्निह्रम्यते ॥ छालिभयावागमः क्रीडा गानं भोज्यं महादुतम् ॥ १ ॥ अथ जलक्रीडावर्णनम् । रेमे बल इति । कादम्बरीपानकलः कदम्बप्रभृतमदिशपानेन मनोहरः । रेवतिमिति हस्तस्मार्षं छन्दोवरोधात् ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ वेलालयं सागरम् ॥ ४ ॥ ता अप्सरसः तासु च काश्चन वादानुरूपं ननृतुः अन्याः सम्यक् सर्वभावेन जगुः ॥ ५ ॥ अभिनयेन हस्तादिचालनेन लब्धं शिक्षितं यत् हावादि एषां यदूनाम् अर्थयुक्तप्रयोजनवत् हवं च तदनुकूलं च ॥ ६ ॥ रासं गानम् ॥ ७ ॥ कंसप्रलम्बादिवधं तदनुकारि नृत्यं चक्रुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ अरिष्टयेन कुम्भाम् नीलाम्बुदाभे वसने वसानश्चन्द्रागुरो मदिराविलक्षः ॥ रराज रामोम्बुदमध्यमेत्य संपूर्णविम्बो भगवानिवेन्दुः ॥ २ ॥ वामैकक्रणमलकुण्डलश्रीः स्मेरन्मनोज्ञाब्जकृतावतंसः ॥ तिर्यक्कटाक्षं प्रियया मुमोद रामो मुखं चावभिवीक्ष्यमाणः ॥ ३ ॥ अथाज्ञया कंसनिकुम्भशत्रोरुदाररूपोप्सरसां गणः सः ॥ द्रष्टुं मुदा रेवतिमाजगाम वेलालयं स्वर्गसमानमृद्वद्या ॥ ४ ॥ तां रेवतीं चाप्यथ वापि रामं सर्वा नमस्कृत्य वराङ्गयष्टयः ॥ वाद्यानुरूपं ननृतुः सुगात्र्यः समन्ततोऽन्या जगिरे च सम्यक् ॥ ५ ॥ चक्रुस्तथैवाभिनयेन लब्धं यथावदेषां प्रियमर्थयुक्तम् ॥ हृद्यानुकूलं च बलस्य तस्य तथाज्ञया रेवतराजपुत्र्याः ॥ ६ ॥ चक्रुर्हसन्त्यश्च तथैव रासं तद्देशभाषाकृतिवेषयुक्ताः ॥ सहस्ततालं ललितं सलिलं वराङ्गना मङ्गलसंभृताङ्गयः ॥ ७ ॥ संकर्षणाधोक्षजनन्दनानि संकीर्तयन्त्योथ च मङ्गलानि ॥ कंसप्रलम्बादिवधं च रम्यं चाणरघातं च तथैव रङ्गे ॥ ८ ॥ यशोदया च प्रथितं यशोथ दामोदरत्वं च जनार्दनस्य ॥ वधं तथा रिष्टकथेनुकाभ्यां व्रजे च वासं शकुनिवधं च ॥ ९ ॥ तथा च भग्नौ यमलार्जुनौ तौ सुष्टि वृकाणामपि वत्सयुक्ताम् ॥ स कालियो नागपतिर्हृदे च कृष्णेन दान्तश्च यथा दुरात्मा ॥ १० ॥ शङ्खहृददुद्धरणं च वीर पद्मोत्पलानां मधुसूदनेन ॥ गोवर्द्धनेर्थे च गवां धृतो-भूद्यथा च कृष्णेन जनार्दनेन ॥ ११ ॥ कुब्जां यथा गन्धकपीषिकां च कुब्जन्वह्नीनां कृतवांश्च कृष्णः ॥ अवाप्तं वामनकं च चक्रे कृष्णो यथात्मानम-जोप्यनिन्द्यः ॥ १२ ॥ सौभ्रमाथं च हलपुत्रत्वं वधं मुरस्याप्यथ देवशत्रोः ॥ गन्धारकन्यावहने नृपाणां रथे तथा योजनमूर्जितानाम् ॥ १३ ॥ ततः सुभद्राहरणे जयं च युद्धे च बालाहकजम्बुमाले ॥ रत्नप्रवेकं च युधार्जितैर्यत्समाहृतं शक्रसमक्षमासीत् ॥ १४ ॥ एतानि चान्यानि च चारुरूपा जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् ॥ सङ्कर्षणाधोक्षजहर्षणानि चित्राणि चानेकक्रथाश्रयाणि ॥ १५ ॥ कादम्बरीपानमदोत्कटस्तु बलः पृथु-श्रीः स बुकूर्द रामः ॥ सहस्ततालं मधुरं समं च स भार्यया रेवतराजपुत्र्या ॥ १६ ॥ तं कूर्दमानं मधुसूदनश्च दृष्ट्वा महात्मा च मुदार्चितोभूत् ॥ बुकूर्द सत्या सहितो महात्मा हर्षगमार्थं च बलस्य धीमान् ॥ १७ ॥

अरिष्टयेन कुम्भः ॥ ९ ॥ १० ॥ शङ्खहृदात् शङ्खादिनिधिपुक्तात्सदेव हृदात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ बालाहकजम्बुमालिण्यां सह वृत्ते युद्धे तच्च पादौ प्रसिद्धम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुर्यादुरत्र गनार्थः बुकूर्द जगौ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यानात्रं नौः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ हे राजपुत्र मुनिरात्र दूर्वाभाषणान्द्रसः । हेलविकारैः लीलानुकारैः । रासमणेता मुनि राजपुत्रन्याप पाठः ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ महाद्वैभैः अर्थभैः सह वर्तमानाः । पुत्रयोर्व्याससमत्वद्योतार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वेलिका तीरसं-
समुद्रयात्रार्थमथागतश्च बुद्धुर्द पाथो नरलोकावरः ॥ कृष्णेन सादृ मुदितश्चुद्धुर्द सुभद्रया चैव वराङ्गयट्या ॥ १८ ॥ गदश्च धीमानथ सारणश्च
प्रधुम्भसाम्बौ नृप सात्यकिश्च ॥ सात्राजितोऽसूनुद्वारवीर्यः सुचारुदेणश्च सुचारुरूपः ॥ १९ ॥ वीरौ कुमारौ निशठेल्मुकौ च रामात्मजो वीरत-
मौ बुद्धुर्दतुः ॥ अकूस्तेनपतिशंकरश्च तथापरं भैमकुलप्रधानाः ॥ २० ॥ तवानयात्रं ववृधे तदानीं कृष्णप्रभावेन जनेन्द्रपुत्र ॥ आपूर्णमापूर्णेमु-
दारकीर्तौ बुद्धुर्दयाद्विद्वंष भैममुख्यैः ॥ २१ ॥ तै राससत्कारितकूद्विमानैर्यदुप्रवीरपरप्रकाशैः ॥ हर्षान्वितं वीर जगत्तथाभूच्छेसुश्च पापानि
जनेन्द्रसूनो ॥ २२ ॥ देवोतिथिस्तत्र च नारदाथ विप्रप्रियाथ मुरकेतिशत्रोः ॥ बुद्धुर्द मध्ये यदुसत्तमानां जटाकलापगलितैकदेशः ॥ २३ ॥ राम-
प्रणेता मुनि राजपुत्र स एव तत्राभवदप्रमथः ॥ मध्ये च गत्वा स बुद्धुर्द भूयो हेलविकारैः सविडम्बितोद्धैः ॥ २४ ॥ स सत्यभामामथ केशवं च
पार्थ सुभद्रां च बलं च देवम् ॥ देवीं तथा रेवतराजपुत्रो संदश्य संदश्य जहास धीमान् ॥ २५ ॥ ता हासयामास सुवैर्ययुक्तास्तैस्तरुपायैः परिहा-
सशीलः ॥ चेष्टानुकारैर्हसितानुकारैर्लीलानुकारैरपरैश्च धीमान् ॥ २६ ॥ आभापितां किंचिद्विषोपलक्ष्य नादातिनादान्भगवान्मुमोच ॥ हसन्विहा-
सांश्च जहास हर्षाद्विहास्यगमे कृष्णविनोदनार्थम् ॥ २७ ॥ कृष्णाज्ञया सातिशयानि तत्र यथानुरूपाणि ददुर्यवत्यः ॥ रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति
जगत्प्रधानानि नृदेवसूनोः ॥ २८ ॥ मालयानि च स्वर्गसमुद्रानि सन्तानदामान्यातिमुक्तकानि ॥ सर्वतुं कान्यप्यनयंस्तदानीं ददुर्हरेरिद्वितकालत-
ज्ज्ञाः ॥ २९ ॥ रासावसाने त्वथ गृह्य हस्ते महामुनिं नारदमप्रमेयः ॥ पपात कृष्णो भगवान्समुद्रे सात्राजितं चातुनमेव चाथ ॥ ३० ॥
उवाच चामेयपराक्रमोथ शौनैयमीपत्प्रहसन्पृथुश्रीः ॥ द्विधा कृतास्मिन्पततालु भूत्वा क्रीडाजले नौस्तु महाङ्गनाभिः ॥ ३१ ॥ सर्वतक्रौस्तु
बलोद्धेनेता पुत्रा मदीयाश्च महाद्वैभैः ॥ भैमाद्वैमेवाथ बलात्मजाश्च सत्यक्षिणः सन्तु समुद्रतोये ॥ ३२ ॥ आज्ञापयामास ततः समुद्र
कृष्णः स्मितं प्राञ्जलिनं प्रतीतः ॥ सुगन्धतोयो भव मृष्टतोयस्तथा भव ग्राहविर्जितश्च ॥ ३३ ॥ दृश्या च ते रत्नविभूषिता तु सा वेलिकाभूरथ
पत्सुखा च ॥ मनोनुकूलं च जनस्य तत्तत्प्रयच्छ विज्ञास्यसि मत्प्रभावात् ॥ ३४ ॥

वन्विनी पत्सुखा शदयोः सुखस्थानां यद्वत्स्वत्परितीति ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ विभृत्स्व विभृहि धारयेत्यर्थः । कीलालमत्र रक्तम् ॥ ३६ ॥ मैरयादयो मदाभेदाः मैरयमत्र गौडी सुरा पौज्यानिषेयात् । माध्विकसुरा मधुपुष्पसंमवा आसवस्तालादिसम्भवः । स्वतोये स्वजलोपरि स्थापयेत्यत्र हस्त्वमार्षम् । पापुः पिबेयुः ॥ ३७ ॥ व्यलीकमन्याय्यम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ साकारम् आकारः कामगीतं तेन सह यथा स्यान्था ॥ ४० ॥

भवस्व पेयोप्यथ चेष्टयो जनस्य सर्वस्य मनोबुद्धः ॥ वैदूर्यमुक्तामणिहेमचित्रा भवन्तु मत्स्यास्त्वयि सौम्यरूपाः ॥ ३५ ॥ विभृत्स्व च त्वं कमलोत्पलानि सुगन्धसुरपशरसक्षमाणि ॥ पटपादुघुघानि मनोहराणि कीलालवर्णैश्च समन्वितानि ॥ ३६ ॥ मैरयमाध्वीकसुरासवानां कुम्भांश्च पूर्णान्स्थपयस्व तोये ॥ जाम्बूनन्दं पाननिमित्तमेवां पात्रं पयुषेषु ददस्व भैमाः ॥ ३७ ॥ पुष्पोच्चैर्वैसितशीततोयो भत्राप्रमत्तः खलु तोयराशे ॥ यथा व्यलीकं न भवेद्यदूनां सस्त्रीजनानां कुरु तत्प्रयत्नम् ॥ ३८ ॥ इतीदमुक्त्वा भगवान्समुद्रं ततः प्रचिक्रीड सहाजनेन ॥ सिपेच पूर्वं नृप नारदं तु सात्राजितीं कृष्णमुखोद्भिन्ना ॥ ३९ ॥ ततो मदावर्जितचारुदेहः पपात रामः सलिले सलिलम् ॥ साकारमालम्ब्य करं करेण मनोहरां रैवतराजपुत्रीम् ॥ ४० ॥ कृष्णात्पजा ये त्वथ भैममुख्या रामस्य पश्चान्पतिताः समुद्रे ॥ विरागवस्त्राभरणाः प्रहृष्टाः क्रीडाभिरामा मदिराविलाक्षाः ॥ ४१ ॥ शेषास्तु भैमा हरिमभ्युपेताः क्रीडाभिरामा निशठोलमुकाद्याः ॥ विचित्रवस्त्राभरणाश्च मृत्ताः सन्तानमालयावृत्तकण्ठदेशाः ॥ ४२ ॥ वीर्योपपन्नाः कृतचारुचिह्ना विलिप्तगत्रा जलपात्रहस्ताः ॥ गीतानि तद्वेशमनोहराणि स्वरोपपन्नान्यथ गायमानाः ॥ ४३ ॥ ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि नानास्वराणि प्रियवाद्ययोषाः ॥ सहाप्सरोभिस्त्रिदिवाल्याभिः कृष्णाज्ञया वेशवधूतानि ॥ ४४ ॥ आकाशगङ्गाजलवादनज्ञाः सदा युवत्यो मदनेकाचिताः ॥ अवादयन्ता जलदुर्गांश्च वाद्यानुरूपं जगिरे च हृष्टाः ॥ ४५ ॥ कुशेशयाकोशविशालनेत्राः कुशेशयापीडविभूषिताश्च ॥ कुशेशयानां रविबोधितानां जहूः श्रियं ताः सुस्वारमुख्याः ॥ ४६ ॥ स्त्रीवक्रचन्द्रैः राकलेन्दुकल्पै रराज राजञ्छतशः समुद्राः ॥ यदृच्छया देव विधानतो वा नमो यथा चन्द्रसहस्रकर्णीम् ॥ ४७ ॥ समुद्रमेघः स रराज राजञ्छतहृदा स्त्रीप्रभयाभिरामः ॥ सौदामिनीमित्र इवाम्बुनाथो देदीप्यमानो नमसीव मेघः ॥ ४८ ॥ नारायणश्चैव सनारदश्च सिपेच पक्षे कृतचारुचिह्नः ॥ बलं सपक्षं कृतचारुचिह्नं स चैव पक्षं मधुसूदनस्य ॥ ४९ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ जलदुर्गां जलवाद्यविशेषान् ॥ ४५ ॥ कुशेशयाकोशः कमलकलिका आपीडो मुकुटं सुराणामिव चारुणि दौर्गन्ध्यादिरहितानि सुखानि यासां ताः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पक्षे एकत्र स्थितो बलं सिपेचेत्यन्वयः । स च बलः ॥ ४९ ॥

॥५०॥ ते भैमा नोपमेः क्रीडां न तयजुः ॥ ५१ ॥५२॥५३॥५४॥ विविक्तात्राः शुद्धवृषः विविक्तात्रा इति पाठं चन्दनादनुलिनायवाः ॥५५॥ यत्सन्निपागाः यदनु-

अ. ८२

शिष्टाः प्रतीताः प्रख्याताः यथानुकूलं यथाहितम् ॥ ५६ ॥ फलप्रभावा अम्लिका अम्लता येषु तानि चुक्रोचरेण चुक्रोचरेण सुदाः सुपकाराः सुपा इति वा पाठः । निष्टम-
शूलात् शूलं समारोप्य निष्ठमानित्यर्थः । निष्टमशूल्यानि वा । निष्टमशूल्यान् अतिसफकात् शकलात् खण्डितात् शून् हरिणमूकादीन् ॥५७॥ सुस्विन्नशूल्यान् शूलमा-
हस्तप्रमुक्तजलयन्त्रकैश्च ग्रहष्टरूपाः सिपिबुस्तदानीम् ॥ रागोद्धता वारुणिपानमत्ताः संकर्मणाघोक्षजेयपन्थः ॥ ५० ॥ आरक्तनेत्रा जलमुक्तिम-
क्ताः स्त्रीणां समक्षं पुरुषायमाणाः ॥ तेनोपमेः सुचिरं च भैमा मानं वहन्तो मदन् मदं च ॥ ५१ ॥ अतिप्रसङ्गं तु विचिन्त्य कृष्णस्तान् वारयामास
रथाङ्गपाणिः ॥ स्वयं निवृत्तो जलवाद्यशब्देः सनारदः पार्श्वहायवांश्च ॥ ५२ ॥ कृष्णेङ्गितज्ञा जलयुद्धसङ्गाद्भैमा निवृत्ता दृढमानिनोपि ॥ नित्यं
तथानन्दकराः प्रियाणां प्रियाश्च तेषां नमृतुः प्रतीताः ॥ ५३ ॥ नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्रस्तन्याज धीमानथ तोयसङ्गात् ॥ उत्तीर्य तोयादनुकूलपं
जयाह दत्त्वा मुनिसत्तमाय ॥ ५४ ॥ उपेन्द्रमुत्तीर्णमथाशु दृष्ट्वा भैमा हि ते तत्यजुरेव तोयम् ॥ विविक्तात्रास्त्वथ पानभूमिं कृष्णज्ञया ते
यथुरप्रमेयाः ॥ ५५ ॥ यथानुपूर्व्यां च यथावयश्च यत्सन्निपागाश्च तदोपविष्टाः ॥ अन्नानि वीरा बुभुजुः प्रतीताः पपुश्च पेयानि यथानुकूलम् ॥
॥ ५६ ॥ मांसानि पक्वानि फलाम्लकानि बुक्रोत्तरेणाय च दाडिभेन ॥ निष्टमशूलात् शकलान्पशून्श्च तत्रोपजहुः शुचयोथ सूदाः ॥ ५७ ॥
मुस्विन्नशूल्यान्महिषांश्च वालाञ्छूलान्सविष्टमधृतावसितान् ॥ वृक्षाम्लसौवर्चलबुक्रूर्णान्पैरोगवोत्तया उपजहुरेषाम् ॥ ५८ ॥ पौरोगवोक्त्या
विधिना मृगाणां मांसानि सिद्धानि च पीवराणि ॥ नानाप्रकाराण्युपजहुरेषां मृष्टानि पक्वानि च चुक्रवृत्तैः ॥ ५९ ॥ पार्थानि चान्ये शकलानि
तत्र ददुः पशूनां धृतमृक्षितानि ॥ सामुद्रवृक्षैरववृर्णितानि चूर्णेन मृष्टेन समारिचन ॥ ६० ॥ समूलकैर्दाडिममातुलिङ्गैः पर्णसिंहिग्वार्द्रकभूरु-
णैश्च ॥ तदोपदंशैः सुमुखोत्तरैस्ते पानानि हृष्टाः पपुरप्रमेयाः ॥ ६१ ॥ कद्वङ्कशूद्रैरपि पक्षिभिश्च घृताम्लसौवर्चलैस्तलसैक्तैः ॥ मरैयमाध्वीक-
सुरासवांस्ते पपुः प्रियाभिः परिवार्यमाणाः ॥ ६२ ॥

रोप्य स्विन्नानित्यर्थः । वृक्षाम्लम् अम्लवेतसादि । पौरोगवोक्त्या मूदोक्तक्रमेण उपजहुः परिवर्णं चक्रुः ॥ ५८ ॥ पीवराणि पृष्टानि ॥ ५९ ॥ मातुलिङ्गानि रुद्धकानि
पर्णसिः कुठैकं भूरुतृणं शाकभेदः । उपदंशैः पानपात्रैः ॥ ६१ ॥ कद्वङ्कः कदुरसः तदुक्तकाष्ठशूलानि येषु तैः ॥ ६२ ॥

१ निष्टमशूल्यानित्यादियंकाग्रन्थो लिखितपुस्तके न ।

॥ १३५ ॥

आद्रादिन् स्वावशिषान् किलाद्य महिषादुधसिक्तान् ॥ ६३ ॥ अपानपाः त्यक्तमवादिपानाः पानमित्युपलक्षणं मांसादेः ॥ ६४ ॥ आरनालान् काञ्जिकानि । रसालानिति
 पाठे तु रसालान् अपरिमितवृत्तशर्करादिसंस्कृतान् । पालवीषु कपदीर्निर्मितपात्रेषु वा बृहच्छरावेषु स्वादन् अस्वादन् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ षट्शमाः स्थानानि येषां रागाणां
 तैर्यः समाधिः चित्तेकाग्र्यं तदास्यां ताम् । ते च मधुशुद्धिभिर्मगोडभिश्चगीतरूपाः । हल्लीसकं बहुभिः स्त्रीभिः सह नृत्यम् । कल्लीसकमिति पाठे तदात्यवावशिषम् । झल्लीस-
 कमिति पाठे निषादशर्करादिसमस्वरयुतं झल्लीसकं वाद्यविशेषम् । जग्राहेति विपरिणामेन क्रियासम्बन्धः । वंशवोषेण सह यथा स्यात्तथा ॥ ६८ ॥ पार्थस्तु मृदङ्गाबाज् जग्राहेत्यनुषङ्गः ।
 श्वेतेन युक्ता नृप शोणितेन भक्ष्यान्मुगन्धांल्लवणान्वितांश्च ॥ आर्द्रांक्विलादान्धृतपूर्णं कंश्च नानाप्रकारानपि खण्डवाद्यान् ॥ ६९ ॥ अपानपाश्चो-
 द्रवभोजमिश्राः शकैश्च सूपैश्च बहुप्रकारैः ॥ पेयैश्च दध्ना पयसा च वीराः स्वप्नानि राजन्बुधुः प्रहृष्टाः ॥ ६९ ॥ तथारनालांश्च बहुप्रकारान्पुः-
 मुगन्धानपि पालवीषु ॥ शृतं पयः शर्करया च युक्तं फलप्रकारांश्च वहूंश्च स्वादन् ॥ ६५ ॥ तृताः प्रवृत्ताः पुनरेव वीरास्ते भैममुख्या वनितासहा-
 याः ॥ गीतानि रम्यणि जगुः प्रहृष्टाः कान्ताभिनीतानि मनोहराणि ॥ ६६ ॥ आज्ञापयामास ततः स तस्यां निशि प्रहृष्टो भगवानुपेन्द्रः ॥ छा-
 लिम्यगेयं बहुसन्निधानं यदेव गान्धर्वमुदाहरन्ति ॥ ६७ ॥ जग्राह वीणामथ नारदस्तु पट्टग्रामरागादिसमाधियुक्ताम् ॥ हल्लीसकं तु स्वयमेव कृणुः
 स वंशवोषं नरदेव पार्थः ॥ ६८ ॥ मृदङ्गवाद्यानपरंश्च वाद्यान्वराप्सरास्ता जगृहुः प्रतीताः ॥ आसारितान्ते च ततः प्रतीता रम्भोत्थिता साभि-
 यार्थतज्ज्ञा ॥ ६९ ॥ तयाभिनीते वरगात्रयपृथ्या तुतोष रामश्च जनार्दनश्च ॥ अथोर्वशी चारुविशालनेत्रा हेमा च राजन्यथ मिश्रकेशी ॥ ७० ॥
 तिलोत्तमा चाप्यथ मेनका च एतास्तथान्याश्च हरिप्रियार्थम् ॥ जगृस्तथैवाभिनयं च चक्रुरष्टैश्च कामैर्मनसोनुकूलैः ॥ ७१ ॥ ता वासुदेप्यनुरक्त-
 चित्ताः स्वर्गतनृत्याभिनयैरुदारैः ॥ नरेन्द्रमूने परितोषितेन ताम्बूलयोगाश्च वराप्सरसोभिः ॥ ७२ ॥ तदागताभिर्नृवराहतास्तु कृष्णेप्सया मा-
 नमयास्तथैव ॥ फलानि गन्धोत्तमवन्ति वीराश्छालिक्यगान्धर्वमथाहृतं च ॥ ७३ ॥ अपरांश्च वाद्यान्वराप्सरसो जगृहुरिति सम्बन्धः । आसारितान्त इति ।
 भरतो मुनिश्चतुर्विधमासारतं नृत्यविद्यावुपदिशेति । प्रथमं नर्तकीप्रवेशः ततश्चासारितार्थमिदं नाट्यं ततस्तालुगत्याङ्गाहरणम् ततो देवताविहङ्गरेण नृत्यम् । एवं चतुर्ष्व-
 प्यभिसारेषूक्तम् एवमेव नर्तकीप्रवेशो भरतस्यानुसृतः । तदन्ते रम्भा नर्तकी उत्थिता प्रविष्टा यतः सा अभिनयचमरा ॥ ६९ ॥ अभिनीते अभिने कृते द्वितीयासारे उर्वशी
 उत्थिता इत्यनुषङ्गः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ताः रम्भाद्याः पारितोषितेन पारितोषणेन तोषयामासेति शेषः । ताम्बू उग्रयोगाश्चेति पदत्रयं वाक्यम् ॥ ७२ ॥ तदा जलक्रीडायाभगताभिः
 पञ्चबूढकौबेरीमहेन्द्राभिर्य ताम्बूलयोगाः । गर्वाङ्कुराः आहृताः वयमेतान्गोपिका इति स्वगुणा आविष्कृता इत्यर्थः । तदेवाह । फलानीत्येकश्लोको वाक्यम् ॥ ७३ ॥

कृष्णेच्छया मानुषाणामनुग्रहय त्रिदिव्यात्तान्निच्छालिक्यं भुवि आहृतं फलानि च देवयोग्यानि आहृतानि । ततः किमत आह । स्थितिमिति । प्रयुक्तादौ ॥ ७४ ॥ अश्वभिः कृष्णारामबुध्नानिरुद्धस्त्रैः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ दुःस्मनशां करोति तथा पापं च विहन्तीत्यन्यः ॥ ७७ ॥ यच्छालिक्यगान्धर्व सुरावासगतो रेवतः शुण्वन् चतुर्गुणानां सहस्रम् एकं

कृष्णेच्छया च त्रिदिव्यादृदेव अनुग्रहार्थं भुवि मानुषाणाम् ॥ स्थितं च रस्य हरिते गतेषु प्रयोजयामास स रौक्मिणेयः ॥ ७४ ॥ छालिक्यगान्धर्वसु-
दाराबुद्धिस्तैरेव तान्मूलमथ प्रयुक्तम् ॥ प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यैश्छालिक्यमिष्टं सततं नराणाम् ॥ ७५ ॥ शुभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं मङ्गल्य-
मेवाथ तथा यशस्यम् ॥ पुण्यं च पुष्ट्यभ्युदयावहं च नारायणस्यैष्टमुदारकीर्तैः ॥ ७६ ॥ भगपहं धर्मभराहं च दुःस्वप्ननाशं परिकीर्त्यमानम् ॥
करोति पापं च तथा विहन्ति शृण्वन्सुरावासगतो नरेन्द्रः ॥ ७७ ॥ छालिक्यगान्धर्वमुदारकीर्तिमने किलैकं दिवसं सहस्रम् ॥ चतुर्गुणानां नृप रे-
वतोथ ततः प्रवृत्ता च कुमारजातिः ॥ ७८ ॥ गान्धर्वजातिश्च तथापरापि दीपाद्यथा दीपशतानि राजन् ॥ विवेद कृष्णश्च सनादश्च प्रद्युम्नमुख्यै-
र्नृप भैरमुख्यैः ॥ ७९ ॥ विज्ञानमेतद्दि परो यथावदुद्देशमात्राच्च जनास्तु लोके ॥ जानन्ति छालिक्यगुणोदयानां तोयं नदीनामथ वा समुद्रे ॥ ८० ॥
ज्ञातुं समर्थौ हिमवान् गिरिर्वा फलाग्रतो वा गुणतोथ वापि ॥ श्रम्यं न छालिक्यमृते तपोभिः स्थाने विधानान्यथ सूच्छनासु ॥ ८१ ॥ पद्ग्राम-
रागेषु च तत्र कार्यं तस्यैकदेशावयवेन राजन् ॥ लेशाभिधानां सुकुमारजातिं निष्ठां सुदुःखेन नराः प्रयान्ति ॥ ८२ ॥ छालिक्यगान्धर्वगुणोदयेषु
ये देवगन्धर्वमहर्षिसङ्घाः ॥ निष्ठां प्रयान्तीत्यवगच्छ बुद्ध्या छालिक्यमेवं यधुसूदनेन ॥ ८३ ॥ भैरवोत्तमानां नरेषु दत्तं लोकस्य चानुग्रहक्राम्य-
यैव ॥ गतं प्रतिष्ठाममरोपेयं बाला युवानश्च तथैव वृद्धाः ॥ ८४ ॥ ऋडान्ति भैमाः प्रसवोत्तरेषु पूर्वं तु बालाः समुदावहन्ति ॥ वृद्धाश्च पश्चा-
त्यतिमानयन्ति स्थानेषु नित्यं प्रतिमानयन्ति ॥ ८५ ॥ मर्त्येषु मर्त्यान्यदवोतिवीराः स्वर्गश्रधर्मं समनुस्मरन्तः ॥ पुरातनं धर्मविधानतज्ज्ञाः
प्रातिः प्रमाणं न वयः प्रमाणम् ॥ ८६ ॥ प्रातिग्रमाणानि हि सौहृदानि प्रीतिं पुरस्कृत्य हि ते दशहोः पुत्रमुखा बभूवुर्विस-
र्जिताः केशिबिनाशनेन ॥ ८७ ॥

दिवसं मेने तत एव कुमारजातिप्रमुखा गन्धर्वसंघाः प्रवृत्ता इति वाक्यार्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ स्थाने तद्युक्तम् । नालं इति पठः सुगमः ॥ ८१ ॥ लेशाभिधानां सुकुमारजातिं
गायन्तो निष्ठां समातिं नरा दुःखेन गच्छन्ति छालिक्यस्य का वर्तित्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

प्रहृष्टरूपस्य मुहृष्टरूपा विनोदिताः केशिनिषूदनेत्यपि पाठः ॥ ८८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायामेकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ८९ ॥
 अथास्मिन्नवतितमे ह्यध्याये सन्निह्यते ॥ भानुमत्यापहरणं निकुम्भस्य तथा वधः ॥ १ ॥ तेषां कीडिति ॥ १ ॥ भानोयदेवविशेषस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वैरे प्रपञ्चयति ।
 भानुहोति ॥ ४ ॥ प्रहृष्टमाह । भानोरेवेति । भानोरेव कन्यापुरे महानाद आर्तरावः । सहसा आरुस्मिकः । समुत्थितः अभ्युत्थितः । कथंभूने कन्यापुरे दुराधैष्यस्याधीने
 स्वर्णं गताश्चापसरसां समूहाः कृत्वा प्रणामं मधुकुसुमश्रोः ॥ प्रहृष्टरूपस्य सुहृष्टरूपा बभूवुः हृष्टः सुरलोकसङ्घः ॥ ८८ ॥ इति श्रीमहाभारते
 खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे छालिभ्यः कीडावर्णनं नामैकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषां क्रोडाप्र-
 सक्तानां यदूनां पुण्यकर्मणाम् ॥ छिद्रमासाद्य दुर्बुद्धिदैवशत्रुर्दुरासदः ॥ १ ॥ कन्यां भानुमतीं नाम भानोर्दुहितरं नृप ॥ जहारतमवथा क्रोद्धी नि-
 कुम्भो नाम दानवः ॥ २ ॥ अन्तर्हितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदजनम् ॥ मायावी मायया राजन्पूर्वैरनुस्मरन् ॥ ३ ॥ आतुर्हि वज्रनाभस्य तस्य
 कन्या प्रभावती ॥ प्रबुधेन हता वीर वज्रनाभस्तथा हतः ॥ ४ ॥ भानोरेव तथारण्ये वसत्यवसरेण हि ॥ अस्वाधीने दुराधर्षे छिद्रज्ञो दानवा-
 धमः ॥ ५ ॥ कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थितः ॥ तस्यां हियन्त्यां कन्यायां रुदन्यां समित्तजयः ॥ ६ ॥ वसुदेवाहुक्रौ वीरौ दंशितौ निर्गता-
 बुभौ ॥ आर्तनादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा ॥ ७ ॥ न दृष्टिगोचरौ तौ तु दृष्टशतेपकारिणम् ॥ तथैव दंशितौ यातौ यत्र कृष्णो महाबलः ॥ ८ ॥
 श्रुतार्थः स्वं विमानं तद्वरुरोह जनादनः ॥ पार्थेन सहितस्तत्तदर्थं नागशत्रुमरिदुमः ॥ ९ ॥ रथी त्वमनुगच्छेति संदिश्य मकरध्वजम् ॥ त्वरेति ग-
 रुडं वीरः संदिदेश च काश्यपम् ॥ १० ॥ वज्रं नगरमायान्तं निकुम्भं रणदुर्जयम् ॥ पार्थकृष्णौ महात्मानवासेदतुरारिदमौ ॥ ११ ॥ प्रबुधश्च म-
 हातेजा मायिनां प्रवरो नृप ॥ निकुम्भश्चाथ तान्दृष्ट्वा त्रिधात्मानमथाकरोत् ॥ १२ ॥ तात्सर्वान्योधयामास निकुम्भः प्रहसन्निव ॥ बहुकण्टकगुर्वी-
 भिर्गदाभिरमरोपमः ॥ १३ ॥ सव्येनालम्ब्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप ॥ दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया ग्राह्यतपुनः ॥ १४ ॥ कन्यार्थं न च कृष्णौ
 वा कामो वा नृपसत्तमः ॥ निर्दयं प्रहरन्ति स्म निकुम्भे च महासुरे ॥ १५ ॥

निरीश्वरे रक्षकाभावात् यदूनां कीडासक्तत्वात् । तनु नातिविश्रमित्याह । छिद्रज्ञ इति । अवसरेणैव प्रपञ्चयान्तम् । अवसरे दानवाधमो निकुम्भः छिद्रान्वेषी मायया वञ्चनरतो
 वसति निष्ठत्येव । क अरण्ये द्वारकोपवने इति सादृश्येको वाक्यम् । हियन्त्यां हियमाणायाम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विमानं वाहनं तर्हि किं सामान्यं न तादृश्यमित्यादि ॥
 ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तान् दानवान् ॥ १२ ॥ तान् कृष्णादीन् ॥ १३ ॥ भानुमतीं चमस्थानीयाम् ॥ १४ ॥ १५ ॥

निश्वसुः निश्वासं मुमुक्षुः ॥ १६ ॥ नागोद्विधिविति । यथा कश्चिद्धनुद्गरोल्लाघवं दर्शयन् अजगरेष्टितमुष्टं दृष्ट्वा अश्वप्रयोगविशेषादजगरेषेव हन्ति नतु कमेलकं तद्वत् ॥ १७ ॥
ते कृष्णप्रमुखा जह्वुरिति क्रियाविपरिणामेनानुपङ्गः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पृष्ठतेऽव्यवहितविशेषानुययनस्यार्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ अस्मिदनेपि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ भौमः
समर्थस्ते महात्मानः शङ्खं हन्तुं दुरासदाः ॥ निशश्चसुर्नरपते दयाभारावपीडिताः ॥ १६ ॥ श्रेष्ठो धनुष्मतां पार्थः सर्वथा कुशलो युधि ॥ ना-
गोद्विधिना दैत्यं शरपङ्क्त्या जवान ह ॥ १७ ॥ ते तु वैतस्त्रिकैव विविधान्दानयान्युधि ॥ न कन्यां कलया युक्त्या शिशया च महीपते ॥ १८ ॥
ततः स कन्यायां सार्द्धं तत्रैवान्तरधीयत ॥ आपुरीमाश्रितो मायां न च तां वेत्ति कश्चन ॥ १९ ॥ तं कृष्णौ रौक्मिणेष्वथ पृष्टतोनुययुस्तदा ॥
हारितः शकुनो भूत्वा तस्यावथ महासुरः ॥ २० ॥ तं बाणैः पुनरेवाथ वीरो भूयो धनञ्जयः ॥ वैतस्त्रिकैर्मभिद्रिः कन्यां रक्षन्तडाडयत् ॥ २१ ॥
स इमां पृथिवीं कृत्स्नां सप्तद्वीपां महासुरः ॥ बभ्रामानुगतश्चैव तैर्वीरैरस्मिर्दनः ॥ २२ ॥ गोकर्णस्यापरिगृष्टु पर्वतस्य महासुरः ॥ पपात वेलं ग-
ङ्गायाः पुलिने सह कन्यया ॥ २३ ॥ न देवा नासुराश्चापि लङ्घयन्ति तपोधनाः ॥ गोकर्णं तेजसा गुप्तं महादेवस्य भारत ॥ २४ ॥ एतदन्तरमा-
साद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रमः ॥ कन्यां भानुमतीं भैमो जगद्गण्डर्जयः ॥ २५ ॥ असुरः सोर्दितो राजकृष्णाभ्यां निशितैः शौरैः ॥ त्यक्तवाथोत्तारो-
कर्णं निकुम्भो दक्षिणां दिशम् ॥ जगाम पृष्टतो यातौ कृष्णौ तादृश्यगतौ तदा ॥ २६ ॥ विवेश पट्पुरं चैव ज्ञातीनामालयं तदा ॥ तत्र वीरौ गुहा-
द्वारं कृष्णौ राजौ तदोपेतुः ॥ २७ ॥ रौक्मिणयोपि कृष्णेन संदिष्टो द्वारकां पुरीम् ॥ अन्यद्रातुतयां प्रदृष्टेनान्तरात्मना ॥ २८ ॥ नयित्वा
चायौ वीरः पट्पुरं दानवाकुलम् ॥ ददर्श च गुहाद्वारं कृष्णौ भीमपराक्रमौ ॥ २९ ॥ उपतुर्द्वारमाक्रम्य पट्पुरस्य महाबलौ ॥ कृष्णौ प्रद्युम्नसहि-
तौ निकुम्भवधकाङ्क्षिणौ ॥ ३० ॥ ततोऽनन्तरमेतस्माद्विलदतिवलस्तदा ॥ निजगाम बली योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः ॥ ३१ ॥ तस्य निर्गच्छत-
स्तस्माद्विलत्पार्थो विशम्पते ॥ रुरोध सर्वतो मार्गं शौरिगण्डवनिःसृतैः ॥ ३२ ॥ सोऽभिमुत्प गदां वोरामुग्रम् चतुर्गुण्डकम् ॥ शिरस्यताडय-
त्यार्थं निकुम्भो बलिनां वरः ॥ ३३ ॥ अदृष्टेनाहतो वीरः शिरस्यय मुमोह सः ॥ गदयाभिहृते पायै रक्तं वमति मुह्यति ॥ हसित्वा सोऽसुरो दत्तो रौक्मिणे-
यमताडयत् ॥ ३४ ॥ तं प्राङ्मुखमुत्वं वीरं मायावी मायिनां वरम् ॥ अदृष्टे गहतो वीरः शिरस्यय मुमोह सः ॥ ३५ ॥ तथागतौ तु दृष्ट्वा तौ मुग्रमनौ सुता-
डितौ ॥ अभिदुद्राव गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्छितः ॥ ३६ ॥ क्रौमोदकोऽसमुग्रम् गदपूर्वाद्भवो गदाम् ॥ तावन्त्योऽन्यं दुराधर्षौ गर्जन्त वभिपेतुः ॥ ३७ ॥

प्रद्युम्नः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ इयेष इच्छांचकार ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इषिता वासिना पुष्पवतीति यावत् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अवष्टभ्येति । गिरूत्कर्षं स्थापयितुम् आत्मेच्छयेति
 वक्ष्यमाणत्वात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ तं शरीरं परित्यज्य गतम् ॥ ५० ॥ वीरव्रतं ररक्ष पतितं न हतवान् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ विदितः कर्तारि कः वेत्ती-
 एरावतगतः शक्रः सर्वदेवगणैः सह ॥ ददृशे तन्महापुद्गं घोरं देवासुरं तदा ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा देवान्दृष्टीकेशश्चित्रैर्बुद्धैररिदमः ॥ इयेष दानवं हन्तुं
 देवानां हितकाम्यया ॥ ३९ ॥ स मण्डलानि चित्राणि दर्शयामास केशवः ॥ कौमोदकीं महाबाहुल्ययुद्धकोविदः ॥ ४० ॥ तथैवासुसुख्योपि
 गदां तां बहुकण्टकाम् ॥ शिक्षया भ्रामयानोथ मण्डलानि चचार ह ॥ ४१ ॥ वृषभाविष गजैस्तौ बृंहताविष कुञ्जौ ॥ इषितान्तरमासाद्य कुद्रौ
 शालवृकाविष ॥ ४२ ॥ आजयान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वजम् ॥ स्पष्टाष्टवण्टया वीर नादं मुक्त्वातिदारुणम् ॥ ४३ ॥ तत्कालमेव कृष्णोपि
 भ्रामयित्वा महागदाम् ॥ निकुम्भमूर्द्धनि तदा पातयामास भारत ॥ ४४ ॥ अवष्टभ्य मुहूर्तं तु हरिः कौमोदकीं गदाम् ॥ तस्थौ जगद्गुरुर्भान्मु-
 मोह पतितः क्षितौ ॥ ४५ ॥ हाहाभूतं जगत्सर्वं तत्कालमभवत्तदा ॥ तथागते वासुदेवे नरेदेव महत्तमनि ॥ ४६ ॥ आकाशगङ्गातोयेन शीतन
 च सुगन्धिना ॥ सिषेचामृतमिश्रेण कृष्णं देवेश्वरः स्वयम् ॥ ४७ ॥ नूनमात्मेच्छया कृष्णस्तथा चक्रे सुरोत्तमः ॥ को हि शक्तो महात्मानं युद्धे
 मोहयितुं हरिम् ॥ ४८ ॥ कृष्णः प्रत्यागतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत ॥ प्रतीच्छेति दुरात्मानशुवाच रिपुनाशनः ॥ ४९ ॥ निकुम्भोप्यतिमायवी
 उत्पपात दुरासतः ॥ शरीरं तत्परित्यज्य न तु तं वेत्ति केशवः ॥ ५० ॥ मुमूर्षति मृतो वायमिति मत्वा जनार्दनः ॥ ररक्ष स्मरमाणोथ वीरो वीर-
 व्रतं विभो ॥ ५१ ॥ अथ प्रद्युम्नकौन्तेयावागतौ लब्धचेतनौ ॥ स्थितौ नारायणाभ्यांशे निकुम्भभयनिश्चितौ ॥ ५२ ॥ प्रद्युम्नोप्यथ मायवी विदितः
 कृष्णमवधीत् ॥ निकुम्भस्ततः नास्त्यत्र गतः कापि सुदुर्मतिः ॥ ५३ ॥ प्रद्युम्नैवमुक्ते तु तन्ननाश कलेभरम् ॥ प्रजहासाथ भगवाननुजेन सह
 प्रभुः ॥ ५४ ॥ तदयुतसहस्राणि निकुम्भानां जनाधिप ॥ दृढगुहने ततो वीराः क्षिनौ दिवि च सर्पतः ॥ ५५ ॥ सहस्राण्येव कृष्णं तु तथा पार्थ-
 मरिदम् ॥ रौमिमणेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५६ ॥ पाण्डवस्य धनुः कोचित्केचिदस्य महाभारत् ॥ अन्येऽप्य जगद्गुरुर्हतावन्ये पादौ महासुराः
 ॥ ५७ ॥ एवं ग्रहाय तं वीरमगमंस्ते विहायसि ॥ पार्थनामपि कोऽन्यस्तु गृहीतानां तदाभवन् ॥ ५८ ॥ नान्तं ददृशे कृष्णश्च कार्ष्णिगश्च रिपुनाशनौ ॥
 विच्छिद्य तौ शूरवीरो निकुम्भं पार्थवर्जितौ ॥ ५९ ॥

त्यर्थः ॥ ५३ ॥ ननाश अदृश्यमसूत् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मनुं कन्यापहारं देव्यम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥
 एकैकस्तु द्विधा च्छिन्नो द्वेधा भवति भारत ॥ दिव्यज्ञानस्तदा कृणो भगवाननुष्टयान् ॥ ६० ॥ निकुम्भं तत्तत्तथापि दुर्दशं मधुसूदनः ॥ स-
 धारं सर्वमायानां हतारं फाल्गुनस्य च ॥ ६१ ॥ स चक्रेण शिरस्तस्य चकृतोसुरसूदनः ॥ पश्यतां सर्वभूतानां भूतभयभयो हरिः ॥ ६२ ॥ स
 मुक्त्वा फाल्गुनं राजच्छिन्ने शिरसि भारत ॥ पपातासुरमुखोऽथ छिन्नमूल इव दुमः ॥ ६३ ॥ अथाक शार्तं पार्थ पनयानं विहाय सः ॥ कृष्णा-
 वयेन जयाह कार्ष्णिर्विथिति मानद ॥ ६४ ॥ निकुम्भे पतिते भूमौ समाश्रास्य धनञ्जयम् ॥ जगाम द्वारकां देवः पार्थकामसमन्वितः ॥ ६५ ॥ स-
 मियाय दशाहोऽथ द्वारकां मुदितो विभुः ॥ नारदं च महात्मानं ववन्दे यदुनन्दनः ॥ ६६ ॥ नारदोऽथ महतेजा भानुं यादवमब्रवीत् ॥ भानो या-
 कार्ष्णिर्मन्युं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन ॥ ६७ ॥ क्रीडन्त्या रैवतोद्याने दुर्वासाः कोपितोनया ॥ स शशाप ततो रोषान्बुद्धिहिनं तव ॥ ६८ ॥ अति-
 दुष्टलितैः कन्या शत्रुहस्तं गमिष्यति ॥ सुतार्थे ते मया सार्द्धं मुनिभिः स प्रसादितः ॥ ६९ ॥ वालां व्रतवतीं कन्यामनगसमिमां मुने ॥ शप्तवा-
 नसि धर्मज्ञ कथं धर्मभृतां वर ॥ अनुग्रहं विधत्स्वात्र वयं विज्ञापयामहे ॥ ७० ॥ अस्माभिरेवमुक्तस्तु दुर्वासा भैमनन्दन ॥ उवाचाधोमुखो भूत्वा
 मुहूर्तं कृपयान्वितः ॥ ७१ ॥ यद्वोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा ॥ रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न संशयः ॥ ७२ ॥ अद्वैतानुधर्मेण भर्ता-
 रमुपलप्स्यति ॥ बहुपुत्रा बहुधना सुभगा च भविष्यति ॥ ७३ ॥ सुगन्धगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुनः ॥ न च शोकमिमं चोरं तन्वद्भी धार-
 यिष्यति ॥ ७४ ॥ एवं भानुमतीं वीर सहदेवाय दीपताम् ॥ श्रद्धानः स शूरश्च धर्मशीलश्च पाण्डवः ॥ ७५ ॥ ततो भानुमतीं भानुर्ददौ माद्रो-
 सुताय वै ॥ सहदेवाय धर्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ॥ ७६ ॥ आनीतः सहदेवश्च प्रेषितश्चक्रपाणि यः ॥ विवाहे च तदा वृते सभार्यः स पुरी गतः
 ॥ ७७ ॥ इमं कृष्णस्य विजयं यः पठेच्छृणुयादथ ॥ विजयं सर्वकृत्येषु श्रद्धानो लभेन्नरः ॥ ७८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे वि-
 ण्णुपर्वणि भानुमतीहरणे निकुम्भभवधो नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ भानुमत्यापहरणं विजयं केनैव
 च ॥ १ ॥ क्रीडां च सागरे दिव्यां वृष्णीनामतिजसाम् ॥ अश्रौपं परमाश्रयं मुने धर्मभृतां वर ॥ २ ॥ वज्रनाभधधं ह्युक्तं निकुम्भधधकीर्तने ॥ तन्मे
 कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्रवतो मुने ॥ ३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते वर्तयिष्यामि वज्रनाभधधं नृप ॥ विजयं चैव कामस्य सम्भर्यैव च भारत ॥ ४ ॥
 ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ भानुमत्यापहरणमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ शाखानगरं चतुर्विंशु संवाहानां सप्राकाराणामुद्यानानाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ वरलब्धं लब्धवरम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ईशितुं पालितुं त्वं त्वधुना स्वर्गारज्यं त्यजेति
 ज्ञावः ॥ १४ ॥ काश्यपानां देवानाम् अदेवानां च ॥ १५ ॥ १६ ॥ न्याय्यं न्यायादनेतम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ शौरैः वसुदेवस्य ॥ २२ ॥ सतांगतेः
 मेरोः सानौ नरपते तपश्चक्रे महासुरः ॥ वज्रनाभ इति ख्यातो निश्चितः समितिजयः ॥ ५ ॥ तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मलोकपितामहः ॥ वरेण
 च्छन्दयामास तपसा परितोषितः ॥ ६ ॥ अवध्यत्वं स देवेभ्यो वरे दानवसत्तमः ॥ पुरं वज्रपुरं चापि सर्वेत्नमयं शुभम् ॥ ७ ॥ स्वच्छन्देन प्रवेशश्च
 न वायोरपि भारत ॥ अचिन्तितेन कामानसुपपत्तिर्नराधिप ॥ ८ ॥ शाखानगरमुख्यानां संवाहानां शतानि च ॥ नगरस्याप्रमेयस्य समन्ताज्जनमे-
 जय ॥ ९ ॥ तथा तद्भवत्तस्य वरदानेन भारत ॥ उवास वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ॥ १० ॥ कोटिशो वरलब्धं तमसुराः परिवार्य ते ॥ ऊषुर्वज्रपुरे रा-
 जन् संवाहेषु तथैव च ॥ ११ ॥ शाखानगरमुख्येषु रम्येषु च नराधिप ॥ दृष्टुष्टुप्रमुदिता नृपदेवस्य शत्रवः ॥ १२ ॥ वज्रनाभोय दृष्टात्मा वरदा-
 नेन दर्पितः ॥ पुरस्य चान्मनश्चैव जगद्धाधितुमुद्यतः ॥ १३ ॥ महेन्द्रमब्रवीद्वा देवलोकं विशाम्पते ॥ अहमीशितुमिच्छामि त्रैलोक्यं पाकशा-
 सन ॥ १४ ॥ अथवा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर ॥ सामान्यं हि जगत्कृत्स्नं काश्यपानां महात्मनाम् ॥ १५ ॥ स बृहस्पतिना सार्द्धं मन्त्रायि-
 त्वा महेश्वरः ॥ वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच कुरुवंशज ॥ १६ ॥ सत्रेषु दीक्षितः सौम्यः कश्यपो नः पिता मुनिः ॥ तस्मिन्वृत्ते यथा न्याय्यं तथा
 स हि करिष्यति ॥ १७ ॥ ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत् ॥ यथोक्तं देवराजेन तमुवाचाथ कश्यपः ॥ १८ ॥ सत्रे वृत्ते करिष्यामि
 यथान्यायं भविष्यति ॥ त्वं तु वज्रपुरे पुत्र वस गच्छ समाश्रितः ॥ १९ ॥ एवमुक्ते वज्रनाभः स्वमेव नगरं गतः ॥ महेन्द्रोपि ययौ देवो द्वारकां द्वार-
 शालिनीम् ॥ २० ॥ गत्वा चान्तर्हितो देवो वासुदेवमथब्रवीत् ॥ वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्दनः ॥ २१ ॥ शौरिरुपस्थितो देव वाजिमेधो म-
 हाक्रतुः ॥ तस्मिन् वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वासव ॥ २२ ॥ तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्तयावः सतां गतेः ॥ नानिच्छया प्रवेशोस्ति तत्र वायोरपि
 प्रभो ॥ २३ ॥ ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृतः ॥ वाजिमेधे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ॥ २४ ॥ तस्मिन् यज्ञे वर्तमाने प्रवेशार्थं सुरोत्तमौ ॥
 चिन्तयामासतुवीरौ देवराजाच्युताबुभौ ॥ २५ ॥ तत्र यज्ञे वर्तमाने सुनाद्येन नटस्तदा ॥ महर्षीस्तोपयामास भद्रनाभोति नामतः ॥ २६ ॥ तं वरेण
 मुनिश्रेष्ठाच्छन्दयामासुरात्मवत् ॥ स वरे तु नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ॥ २७ ॥

ब्रह्मकृतमर्यादाया असङ्गः सतां मार्गः । अतोऽसुरेच्छयैव तत्र प्रवेशो लभ्यते न बलादित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तत्र वसुदेवयज्ञे नाट्येन नृत्येन ॥ २६ ॥ २७ ॥

देवेन्द्रादिभिरन्तरैः प्रेरित इत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रकर्षेण सिद्धम् आकाशो गमनं यस्य सः तादृशः भवेयमिति शेषः । शङ्कुवन् शक्तिमान् ॥ ३० ॥ माव्येन भविव्येण ह्येण
 मया तु सब एवात्मादितस्य वेषेण प्रवेष्टुं शङ्क्यामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अप्रवेश्यमिति च्छेदः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
 देवेन्द्र कृष्णच्छन्देन सरस्वत्या प्रचोदितः ॥ प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्वमेधे समागतात् ॥ २८ ॥ नट उवाच ॥ भोज्यो द्विजानां सर्वेषां भवेयं मुनिस-
 तमाः ॥ सप्तद्वीपां च पृथिवीं विचरेयमिमामहम् ॥ २९ ॥ प्रसिद्धाकाशगमनः शङ्कुवश्च विशेषतः ॥ अवध्यः सर्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमाः
 ॥ ३० ॥ यस्य यस्य च वेषेण प्रविशेयमहं खलु ॥ मृतस्य जीवतो वापि भाव्येनोत्पादितस्य वा ॥ ३१ ॥ स तूयस्तादृशः स्यां वै जरारोगविव-
 र्जितः ॥ तुष्येतुर्मुनयो नित्यमन्ये च मम सर्वदा ॥ ३२ ॥ एवमस्त्विति संग्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः ॥ सप्तद्वीपां यमुमतीं पर्यटत्यमरोपमः ॥ ३३ ॥
 पुराणि दानवेन्द्राणामुतरांश्च कुरुंस्तथा ॥ भद्राश्चान्केतुमालांश्च कालभ्रद्वीपमेव च ॥ ३४ ॥ पर्वणेषु तु सर्वासु द्वारकां यदुमण्डिताम् ॥ आयाति
 वरदत्तः स लोकवीरो महानटः ॥ ३५ ॥ ततो हंसान् धार्तराष्ट्रान् देवलोकनिवासिनः ॥ उवाच भगवान् शक्रः सान्त्वयित्वा सुरेश्वरः ॥ ३६ ॥
 अभवन्तो भ्रातरास्माकं काश्यपादेव पक्षिणः ॥ विमानवाहा देवानां सुकृतीनां तथैव च ॥ ३७ ॥ देवानामस्ति कर्तव्यं कार्यं शत्रुवधान्वितम् ॥ तत्क-
 र्त्तव्यं न मन्त्रश्च भेतव्यो वः कथंचन ॥ ३८ ॥ न कुर्वतां देवताज्ञासुग्री दण्डः पतेदपि ॥ सर्वत्राप्रतिषिद्धं वो गमनं हंससत्तमाः ॥ ३९ ॥ गत्वाऽ-
 प्रवेष्टयमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमम् ॥ इतोन्तःपुरवापीषु चरध्वमुचितं हि वः ॥ ४० ॥ तस्यास्ति कन्यारत्नं हि त्रैलोक्यातिशयं शुभम् ॥ नाम्ना प्र-
 भावती नाम चन्द्राभेव प्रभावती ॥ ४१ ॥ वरदानेन सा लब्धा मात्रा किल वरानना ॥ हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतम् ॥ ४२ ॥
 स्वयंवरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती ॥ आत्मेच्छया पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ॥ ४३ ॥ तद्भवद्विगुणा वाच्याः प्रधुम्रस्य महा-
 त्मनः ॥ सद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ॥ ४४ ॥ यदा सा रक्तभावा च वज्रनाभमुता सती ॥ तस्याः सकाशात्संदेशो नायितव्यः समा-
 धिना ॥ ४५ ॥ प्रधुम्रस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च ॥ स्वबुद्ध्या प्राप्तकालं च संविधेयं हितं मम ॥ ४६ ॥ नेत्रवक्त्रप्रसादश्च कर्तव्यस्तत्र सर्वथा
 ॥ ४७ ॥ तथा तथा गुणा वाच्याः प्रधुम्रस्य महात्मनः ॥ यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् स्थितम् ॥ ४८ ॥ वृत्तान्तश्चानुदिवसं प्रदेयो मम
 सर्वथा ॥ द्वारवत्यां च कृष्णस्य भ्रातुर्मम यवीयसः ॥ ४९ ॥ तावद्वत्तश्च कर्तव्यः प्रधुमो यावदात्मवित् ॥ पर्यावर्तैर्द्वारोहां वज्रनाभसुतां विमुः ॥ ५० ॥
 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ६४ ॥ ते वासवेति ॥ १ ॥ २ ॥ संस्कृतापूर्वभाषिणः संस्कृतम् अपूर्वं भाषन्ते तथा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ जालपादाः भो हंसाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ काश्यपानां दानवानाम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

अवध्यास्ते तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ॥ देवपुत्रैर्ह हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि ॥ ५१ ॥ नटो दत्तवरस्तस्य वेषमास्थाय यादवाः ॥ प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः ॥ ५२ ॥ एतच्च सर्वं कर्तव्यमन्यच्च सर्वमेव हि ॥ प्राप्तकालं विधातव्यमस्म कं प्रियकाम्यया ॥ ५३ ॥ प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथंचन ॥ वज्रनाभेप्सिते तत्र प्रवेशः खलु सर्वथा ॥ ५४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ६४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः ॥ पूर्वोचितं हि गमनं तेषां तत्र जनाधिप ॥ १ ॥ ते दीर्घि-क्कासु रम्यासु निपेतुर्वारपक्षिणः ॥ पद्मोत्पलैरावृतासु चरुर्वापीषु ते नृप ॥ इष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिविष्टपनिवासिनः ॥ ४ ॥ आलपन्तः सुमधुरं धा-विस्मयं जनयन्ति हि ॥ ३ ॥ अन्तःपुरोपभोग्यासु चरुर्वापीषु ते नृप ॥ इष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिविष्टपनिवासिनः ॥ ४ ॥ आलपन्तः सुमधुरं धा-तैराज्ञा जनेश्वर ॥ स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ॥ ५ ॥ त्रिविष्टपे नित्यरता भवन्तश्चारुभाषिणः ॥ यद्वेदोऽस्त्वोस्माकं भवद्विरवगम्यते ॥ ६ ॥ आगन्तव्यं जालपादाः स्वमिदं भवतां गृहम् ॥ विम्रब्धं च प्रवेष्टव्यं त्रिविष्टपनिवासिभिः ॥ ७ ॥ ते तथोक्ताः शकुनयो वज्रनाभेन भारत ॥ तथेत्युक्त्वा हि विविशुर्दानवन्द्रनिवेशनम् ॥ ८ ॥ चक्रुः परिचयं ते च देवकार्यव्यपेक्षया ॥ मानुषालापिनस्ते तु कथाश्चक्रुः पृथग्विधाः ॥ ९ ॥ वंशवद्धाः काश्यपानां सर्वकल्याणभागिनाम् ॥ स्त्रियो रसुर्विज्ञेयेण शृण्वन्त्यः सद्गताः कथाः ॥ १० ॥ विचरन्तस्ततो हंसा दृष्टशुश्रूहसिनीम् ॥ प्रभावतीं वरारोहां वज्रनाभसुतां तदा ॥ ११ ॥ हंसाः परिचितां चक्रुस्तां ततश्चारुहासिनीम् ॥ सर्वां शुचिमुखीं चक्रे हंसीं राजसुता तदा ॥ १२ ॥ सा तां कदाचित्प्रच्छ वज्रनाभसुतां सखीम् ॥ विश्रम्भितां पृथक्शूक्तैराख्यानकशतैर्वराम् ॥ १३ ॥ त्रैलोक्यमुन्दरीं वेद्वि त्वामहं हि प्रभावति ॥ रूपशालिगुणैर्वि किंचित्त्वां वक्रमुत्सहे ॥ १४ ॥ व्यतिक्रामति ते भीरु यौवनं चारुहासिनि ॥ यदतीतं पुनर्नैति गतं स्रोत इवाम्भसः ॥ १५ ॥ कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते ॥ स्त्रीणां जगति कल्याणि सत्यमेतद्भूमि ते ॥ १६ ॥ स्वयंवरे च न्यस्ता त्वं पित्रा सर्वाद्विशोभने ॥ न च कांश्चिद्रथसे देवासुरकुलोद्भवा ॥ १७ ॥ त्रीडिता यान्ति सुश्रोणि प्रत्याख्यातास्त्वया शुभे ॥ रूपशौर्यगुणैर्युक्तांसदृशांस्त्वं कुलस्य हि ॥ १८ ॥ रतिः सुखम् ॥ १९ ॥ ॥ रूपं स्वभावे सौन्दर्ये इति मेदिनी ॥ कुलं जनपदे गृहे इति विश्वः ॥ १८ ॥

किमर्थमेव्यति तस्यात्रागमनं प्रसक्तमेव नास्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अत्रङ्गे कामदेवं साङ्गं कृत्या पुत्रो विहित इत्यन्वयः ॥ निवर्हितः हतः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
तेजसा प्रसावेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यमुद्दिश्य दानवेन्द्रेण असुराः संदिश्यन्ते तं बलवन्तं प्रति क्षीणां मनोरथः भवत्येव ॥ काममुदत्त्यात् वैरिकुलेष्वनुरागो भवतीति भावः
आगतब्रेच्छसे देवि सदृशान्कुरु रूपयोः ॥ इहैव्यति किमर्थं त्वां प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ॥ १९ ॥ त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशो न कुलेन वा ॥ गुणैर्वा
चारुसर्वाङ्गि शौरेयाण्यस्ति वा शुभे ॥ २० ॥ देवेषु देवः सुश्राणि दानवेषु च दानवः ॥ मानुषेष्वपि धर्मात्मा मनुष्यः स महाबलः ॥ २१ ॥ यं सदा
देवि दृष्ट्वा हि स्रवन्ति जघनानि हि ॥ आपीनानीव धेनूनां मोतांसि सरितामिव ॥ २२ ॥ न पूर्णचन्द्रेण मुखं नयने वा कुशेशयैः ॥ उत्सहे नोपमातुं हि
मृगेन्द्रेणाथ वा गतिम् ॥ २३ ॥ जगतः सारमुद्धृत्य पुत्रः स विहितः शुभे ॥ कृत्यान्तङ्गं वरं साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ २४ ॥ हतेन शम्भरो बाल्ये
येन पापो निवर्हितः ॥ मायाश्च सर्वाः संप्राप्ता न च शीलं विनाशितम् ॥ २५ ॥ यात्यानुगुणान्पृथुश्राणि मनसा कलययिष्यसि ॥ एष्टव्यास्त्रिषु लोकेषु
प्रद्युम्ने सर्व एव ते ॥ २६ ॥ रुच्या वह्निर्नतीकाशः क्षमया पृथिवीसमः ॥ तेजसा सूर्यसदृशो गाम्भीर्येण इदोपमः ॥ प्रभावती शुचिमुखी त्विति होवाच
भामिनी ॥ २७ ॥ प्रभावत्युवाच ॥ विष्णुर्मनुषलोकरथः श्रुतः सुचदृशो मया ॥ पितुः कथयतः सौम्ये नारदस्य च धीमतः ॥ २८ ॥ शृङ्गः किल स
दैत्यानां वर्जनीयः सदानवे ॥ कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि मानिनि ॥ २९ ॥ प्रदत्तेन रथाङ्गेण शार्ङ्गेण गदया तथा ॥ शाखानगरदेशेषु
वसन्ति किल येसुराः ॥ ३० ॥ इत्येते दानवेन्द्रेण संदिश्यन्ते हि तं प्रति ॥ मनोरथो हि सर्वासां क्षाणमेव शुचिस्मिन्ते ॥ ३१ ॥ भवेद्वि मे पतिकुलं
श्रेष्ठं पितृकुलादिति ॥ यदि नामाभ्युपायः स्यात्तस्येहागमनं प्रति ॥ ३२ ॥ महाननुग्रहो मे स्यात्कुलं स्यात्पावितं च मे ॥ समर्थनां मे पृष्ट्वा त्वं
प्रयच्छ शुचिलापिनि ॥ ३३ ॥ प्रद्युम्नः स्याद्यथा भर्ता स मे वृष्णिकुलोद्भवः ॥ अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्भजनक्रोहारिः ॥ ३४ ॥ असुराणां स्त्रियो
वृद्धाः कथयन्त्यो मया श्रुताः ॥ प्रद्युम्नस्य तथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतम् ॥ ३५ ॥ यथा च तेन निहतो बलवान्कालशम्भरः ॥ हृदि मे वर्तते
नित्यं प्रद्युम्नः खलु सत्तमे ॥ ३६ ॥ हेतुः स नास्ति स्यात्तेन यथा मम समागमः ॥ दासी तवाहं सत्याहं दूत्ये त्वां च विसर्जये ॥ ३७ ॥ पण्डितांसि
वदोपायं मम तस्य च सङ्गमे ॥ ततस्तां सान्त्वयित्वा सा प्रहसन्तिदिमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ शुचिमुखुवाच ॥ तत्र दूती गमिष्यामि तवाहं चरुहासिनि ॥
इमां भर्त्ति त्वोदारां प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिन्ते ॥ ३९ ॥ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समर्थनां कार्यवदनापयम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

१ समर्थानां वरिष्ठा त्वमिति लिखितपुस्तके तदा समर्थाः कार्यवत्काः इति टीका ।

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ संस्तवः मदीया स्तुतिर्न विद्यते नदनिकटे येन श्रुतगुणो मामसौ उपेया-
दित्यर्थः । संस्तवः परिचयो वा ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नटं भद्राख्यस्य नटस्य वेषं भैमानां यादवानाम् ॥ ५८ ॥ विदूषकम् उपहासकम् । पारिपाश्वै
तथाचैव करिष्यामि यथैष्यति तवान्तिकम् ॥ साक्षात्कामेन सुश्रोणि भविष्यति सकामिनी ॥ ४० ॥ इति मे भाषितं नित्यं स्मरेथाः शुचिलोचने ॥
कथाकुशलां पित्रे कथयस्वायेतक्षणे ॥ ४१ ॥ ममत्वं तत्र मे देवि हितं सम्यक् प्रपत्यसे ॥ इत्युक्त्वा सा तथा चक्रे यत्तत्सा तामथाब्रवीत् ॥ ४२ ॥
दानवेन्द्रश्च तां हंसीं प्रच्छान्तःपुरे तदा ॥ प्रभावत्या समाख्याता कथाकुशला तव ॥ ४३ ॥ तत्त्वं शुचिसुखि ब्रूहि कथां योग्यतया वरे ॥ किं त्वया
दृष्टमाश्चर्यं जगत्युत्तमपक्षिणि ॥ ४४ ॥ अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा योग्यायोग्यमनिन्दिते ॥ सोवाच वज्रनाभं तु हंसी वरनरोत्तम ॥ ४५ ॥ श्रूयतामित्यथामन्य
दानवेन्द्रं महाद्युतिम् ॥ दृष्टा मे शाण्डिली नाम साध्वी दानवसत्तम ॥ आश्चर्यं कर्म कुर्वन्ती मेरुपाश्वै मनस्विनी ॥ ४६ ॥ सुमनाश्चैव कौशल्या
सर्वभूतहिते रता ॥ कथंचिद्भरशाण्डिल्याः शैलपुत्र्याः शुभा सखी ॥ ४७ ॥ नटश्चैव मया दृष्टो मुनिदत्तवरः शुभः ॥ कामरूपी च भोज्यश्च शैलोक्ये
नित्यसंभृतः ॥ ४८ ॥ कुरुन्यात्युत्तरान्वीर कालाभ्रदीपमेव च ॥ भद्राश्चान्केतुमालांश्च द्वीपानन्यास्तथानघ ॥ ४९ ॥ देवगन्धर्वगेयानि नृत्यानि
विविधानि च ॥ स वेति देवान्नृत्येन विस्मापयति सर्वथा ॥ ५० ॥ वज्रनाभ उवाच ॥ श्रुतमेतन्मया हंसि न चिरादिव विस्तरम् ॥ चारणानां कथयतां
सिद्धानां च महात्मनाम् ॥ ५१ ॥ कुतूहलं ममाप्यस्ति सर्वथा पक्षिनिन्दिनि ॥ नटे दत्तवरे तस्मिन्संस्तवस्तु न विद्यते ॥ ५२ ॥ हंस्युवाच ॥ सप्तद्वीपा-
न्विचरति नटः स दितिजोत्तम ॥ गुणवन्तं जनं श्रुत्वा गुणकार्यः स सर्वथा ॥ ५३ ॥ तव चेच्छृणुयाद्द्वार सद्भूतं गुणविस्तरम् ॥ नटं तदागतं विद्धि पुरं
तव महासुर ॥ ५४ ॥ वज्रनाभ उवाच ॥ उपायः सृजतां हंसि येनेह स नटः शुभे ॥ आगच्छेन्मम भद्रं ते विषयं पक्षिनिन्दिनि ॥ ५५ ॥ ते हंसा
वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विसर्जिताः ॥ देवेन्द्रायथ कृष्णाय शशंसुः सर्वमेव तत् ॥ ५६ ॥ अधोक्षजेन प्रद्युम्नो नियुक्तस्तत्र कर्मणि ॥ प्रभावत्याश्च
संसर्गो वज्रनाभवधे तथा ॥ ५७ ॥ दैवीं मायां समाश्रित्य संविधाय हरिर्नटम् ॥ नटवेषेण भैमानां प्रेषयामास भारत ॥ ५८ ॥ प्रद्युम्नं नायकं
कृत्वा साम्बं कृत्वा विदूषकम् ॥ पारिपाश्वै गदं वीरमन्यान्भैमांस्तथैव च ॥ ५९ ॥ वारमुख्या नदीः कृत्वा तत्तूर्यसदृशास्तदा ॥ तथैव भद्रं
भद्रस्य सहायांश्च तथाविधान् ॥ ६० ॥

इत्यनेन श्रुतिधरत्वं लक्ष्यं गदं श्रुतिधरं कृत्वेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ वारमुख्या वेश्याः । ततूर्यसदृशाः तदीयनृत्यगीतवादिनसादृशाः ॥ ६० ॥

॥६३॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीक्षायां द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥७॥ ततः पूर्वश्रुतो भद्रनामा नट एवात्र प्राप्त इति तेषां बुद्धिरभूदित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पर्यायार्थे वेषधारणार्थम् ॥ ४ ॥ वासीनां देव्यमार्षम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥८॥ अच्युत हे राजन् ॥ ९ ॥ संस्कारः वेषधारणम्, अस्मिनयः प्रद्युम्नविहितं रम्यं विमानं ते महारथाः ॥ जमुरारुह्य कार्यार्थं देवानामभिमतौजसाम् ॥ ६१ ॥ एकैकस्य समा रूपे पुरुषाः पुरुषस्य ते ॥ स्त्रीणां च सट्टशाः सर्वे ते स्वरूपैर्नराधिपाः ॥ ६२ ॥ ते वज्रनगरस्यथ शाखानगरमुत्तमम् ॥ जग्मुर्दानवसंकीर्णं सुपुरं नाम नामतः ॥ ६३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरे प्रद्युम्नादिगमने द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥७॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स्वपुरवासीनाममुराणां नराधिप ॥ ददावाज्ञां वज्रनाभो दीयतां गृहमुत्तमम् ॥ १ ॥ आतिथ्यं क्रियतामेषां बहुरत्नमुपायनम् ॥ वासांसि स विचित्राणि सुखाय जनरञ्जनम् ॥ २ ॥ भर्तुराज्ञां समालभ्य तथा चक्रुश्च सर्वशः ॥ पूर्वश्रुतो नटः प्राप्तः कौतूहलमर्जयित्वा ॥ ३ ॥ नटस्याथ ददुर्द्वैत्याः सत्कारं परया मुदा ॥ पर्यायार्थं ददुश्चापि रत्नानि सुबहून्वथ ॥ ४ ॥ ततः स ननूते तत्र वरदत्तो नटस्तथा ॥ स्वपुरे पुरवासीनां परं हर्षं समादधत् ॥ ५ ॥ रामायणं महाकाव्यमुद्देश्यं नाटकीकृतम् ॥ जन्म विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रवधेप्तया ॥ ६ ॥ लोमपादो दशरथ ऋष्यशृङ्गं महासुनिम् ॥ शान्तामप्यानयामास गणिकाभिः सहानघ ॥ ७ ॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्चैव भारत ॥ ऋष्यशृङ्गश्च शान्ता च तथारूपैर्नटैः कृताः ॥ ८ ॥ तत्कालजीविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गताः ॥ आनचक्षुश्च तेषां वै रूपतुल्यत्वमच्युतम् ॥ ९ ॥ संस्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावानां च धारणम् ॥ दृष्ट्वा सर्वे प्रवेशं च दानवा विस्मयं गताः ॥ १० ॥ ते रक्ता विस्मयं नेदुरसुराः परया मुदा ॥ उत्थायोत्थाप्य नाट्यस्य विषयेषु पुनः पुनः ॥ ११ ॥ ददुर्द्वैत्याणि दुष्टाश्च ग्रैवेयवलयानि च ॥ हारान्मनोहरांश्चैव हेमवैडूर्यभूषितान् ॥ १२ ॥ पृथगर्थेषु दत्तेषु लोकेस्ते तुष्टुबुन्दताः ॥ असुरांश्च मुनींश्चैव गात्रैरभिजैनेरपि ॥ १३ ॥ प्रेषितं वज्रनाभस्य शाखानगरवासिभिः ॥ नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ॥ १४ ॥ पुरा श्रुताथो दैत्येन्द्रः प्रेषयामास भारत ॥ आनीयतां वज्रपुरं नटोसाविति हर्षितः ॥ १५ ॥ दानवैन्द्रवचः श्रुत्वा शाखानगरवासिभिः ॥ नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेषेण यादवाः ॥ १६ ॥ आवाप्तश्च ततो दत्तः सुकृतो विश्वकर्मा ॥ एष्टव्यं यच्च तत्सर्वं दत्तं शतगुणोत्तरम् ॥ १७ ॥

क्रियादर्शनं, प्रस्तावः क्रियाणां प्रसंजनं, प्रवेशं पात्राणां प्रथमदर्शनम् ॥ १० ॥ विस्मयं सविस्मयं साध्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ संविधानं सङ्के-

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ समागमे कालः कृत इति संबन्धः ॥ ४० ॥ आत्मवति आत्मके नि च दिव्यानि शीतानि रसवन्ति च ॥ विमानानि विचित्राणि रथाश्चाकाशगामिनः ॥ गजानाकाशगांश्चैव दिव्यनागकुलोद्भवा ॥ ३४ ॥ चन्दनासु तासु बह्विषु ददन्तो दानवास्तथा गुरुण्यगुरुसुख्यानि गन्धाढ्यानि च भारत ॥ ३५ ॥ चिन्तामणिनुदाराश्च चिन्तिते सर्वकामदान् ॥ रे हंसी प्रभावत्याः सखी प्राह प्रभावतीम् ॥ ३६ ॥ धनरत्नैर्विहिताः कृताः पुरुषसत्तम ॥ स्त्रियो दानवसुख्यानां तथैव च जनेश्वर ॥ ३७ ॥ तत्तत्कथिता तस्य मया तव शुचिस्मिन्ते ॥ ३८ ॥ गतास्मि द्वारकां रम्यां भैमगुप्तामनिन्दिते ॥ ३८ ॥ प्रद्युम्नश्च मया दृष्टो विविके चारुलोचने ॥ भक्तिश्च दूषिण तव प्रियसमागमः ॥ न ह्यात्मवति तेन दृष्टेन कालश्च कृतः कमललोचने ॥ अथ प्रदोषसमये त्वया सह समागमे ॥ ४० ॥ तदद्य रुचिरश्चैस्वप्नुमर्हसि सुंदरी ॥ ४२ ॥ त्वयाहं सभाषन्ति मिथ्या भैमकुलोद्भवाः ॥ ४१ ॥ ततः प्रभावती हृष्टा हंसी तामिदमब्रवीत् ॥ उषितासि मया न चोवाच सखी कमललोचनाम् ॥ आरुरोह हिता वासे द्रष्टुमिच्छामि कैशविम् ॥ निःसाध्वसा भविष्यामि त्वया सह विहङ्गमे ॥ ४३ ॥ हंसी तं प्रद्युम्नागमनक्षमम् ॥ ४५ ॥ तस्मिन्कृते सं-च तद्वर्म्यं प्रभावत्या विहङ्गमा ॥ ४४ ॥ विश्वकर्मकृते तत्र हर्म्यपृष्ठे प्रभावती ॥ संविधानं च गत्वावाच शुचिस्मिता ॥ अद्य भूतः स भागवत्स-विधाने काममानयितुं ययौ ॥ प्रभावतीमनुज्ञाप्य हंसी वायुसमा गतौ ॥ ४६ ॥ नटवेषधरं कां हंसी प्रभावतिमथब्रवीत् ॥ अभ्येति रौक्मिण्योसा-मयो वर्तते निशि ॥ ४७ ॥ तथेति प्राह तां कामः सा निवृत्ताथ पक्षिणी ॥ अभ्यागता च रसुगन्धमरिमर्दनः ॥ ४९ ॥ निलित्ये तत्र माल्ये तु वाश्वसायंतलोचने ॥ ४८ ॥ प्रद्युम्नो नीयमानं तु दृष्टो माल्यमात्मवान् ॥ भ्रमरैरावृतं वीरगाल्यं स्त्रीभिर्मधुकरायुतम् ॥ उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभि-भूत्वा मधुकरस्तदा ॥ प्रभावत्या नीयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ॥ ५० ॥ प्रवेशितं च तन्म्य सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते ॥ ५२ ॥ स भैमप्रवरो वीरस्तैः स्तद्रूपमरावृतम् ॥ ५१ ॥ अविदूरे च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप ॥ भ्रमरास्ते ययुः सौक्ष्मावाच वदतां वरा ॥ उद्यतं पूर्णचन्द्रं सा समीक्ष्यति सदायैर्विहीनतः ॥ कर्णोत्पले प्रभावत्या निलित्ये शनकैरिव ॥ ५३ ॥ ततः प्रभावती त्वं कोयं व्याधिरनौषधः ॥ ५५ ॥ मनोहरम् ॥ ५४ ॥ सखि दृष्ट्वाति मेद्धानि मुखं च परिशुष्यति ॥ औत्सुक्यं हृदि रक्षावत्या प्रभावत्यर्थं नीयमाने माल्ये ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तम् ॥ ४५ ॥ तं मधुमं गतौ गत्याम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ आश्वमेति च्छेदः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

बुद्धिमुदित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ छन्दो जालजवनिकापिहितस्थाने अत एव चक्षुदृश्ये चक्षुःसंनिहितं दृश्यं नोदयं यत्र तत्प्राप्ते ॥ २० ॥ मैमा अपीति सन्धिरार्षः ॥ २१ ॥ घनं कांश्यतालादिकं समुपि रं सौन्दर्यं वेणुप्रभृतिकं मुग्धा मर्दलाः आनकः पटहः तन्त्रीति रुद्रवीणादिकानामुपलक्षणम् एवमादिन्नतोवान् वाविविशेषान् ॥ २२ ॥ भैमस्त्रियः भैमैरानीता वारनार्यः ॥ २३ ॥ आगा-रुमिति । निषादसंगान्यारषड्जमध्यमवैवताख्यान् सप्तस्वरान् व्याप्य ग्रामः कतिपयस्वरसङ्घः । तेच त्रयः । रागो वसन्तादिः । साकल्येन गान्धारदयो यत्र तत् गङ्गावतरणं ना-गीतिविशेषविद्धं रागान्तरमिश्रम् आसारितं मूर्च्छितं जगिरे गीतं कृत-

अथ कालोत्सवं चक्रे वज्रनाभो महासुरः ॥ कारयामास रम्यं च चमूवाट प्रहृष्टवान् ॥ १५ ॥ ततस्तान्परिविश्रान्तान्प्रेक्षार्थाय प्रचोदयत् ॥ दृष्ट्वा
रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महाबलः ॥ १९ ॥ उपविष्टश्च तान्द्रुद्रं सह ज्ञातिभिरात्मवान् ॥ ध्वे चान्तःपुरं स्थाप्य चक्षुर्दृश्ये नराधिपः ॥ २० ॥
भैमापि बद्धनेपथ्या नटवेषधरास्तथा ॥ कार्यार्थं भीमकर्मणो नृत्यार्थमुपचक्रमुः ॥ २१ ॥ ततो घनं समुपिरं सुरजानकभूषितम् ॥ तन्त्रीस्वरगणै-
र्विद्वान्नतोद्यानन्ववाद्यन् ॥ २२ ॥ ततस्तु देवगान्धारं छालिक्यं श्रवणामृतम् ॥ भैमस्त्रियः भ्रजगिरे मनःश्रोत्रमुखावहम् ॥ २३ ॥ आगान्धार-
श्रामरागं गङ्गावतरणं तथा ॥ विद्धमासारितं रम्यं जगिरे स्वरसम्पदा ॥ २४ ॥ लयतालसमं श्रुत्वा गङ्गावतरणं शुभम् ॥ असुरांस्तोषयामास उ-
त्थायोत्थाय भारत ॥ २५ ॥ नान्दिं च वादयामास प्रभुघ्नो गद एव च ॥ साम्बश्च वीर्यसम्पन्नः कार्यार्धं नटतां गतः ॥ २६ ॥ नान्द्यन्ते च तदा
श्लोकं गङ्गावतरणाश्रितम् ॥ रौक्मिणेयस्तदोवाच सम्यक् स्वविनयान्वितम् ॥ २७ ॥ रम्भाभिसारं कौबेरं नाटकं ननुतस्ततः ॥ शूरो रावणरूपेण
रम्भावेषं मनोवती ॥ २८ ॥ नलकूबरस्तु प्रभुघ्नः साम्बस्तस्य विदूषकः ॥ कैलासो हूपितश्चापि मायया धुनुनन्दनैः ॥ २९ ॥ आपश्च दत्तः कुब्जेन
रावणस्य दुरात्मनः ॥ नलकूबरेण च यथा रम्भा चाप्यथ सान्त्विता ॥ ३० ॥ एतत्पुरुषं वीरा ननुतुर्धुनुन्दनाः ॥ नारदस्य मुनेः कीर्तिं सर्वज्ञस्य
महात्मनः ॥ ३१ ॥ पादोद्धारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च ॥ तुष्टुदुर्दानवा वीरा भैमानामतितेजसा ॥ ३२ ॥ ते ददुर्वल्लभुष्यानि रत्नान्याभरणानि
च ॥ हारांस्तरलविद्धांश्च वैडूर्यमणिभूषितान् ॥ ३३ ॥

वन्त्यः ॥ २४ ॥ २५ ॥ नान्दि नन्दिकेश्वरमुत्तमं चर्मकेशमयं वाद्यविशेषम् । नान्दिमिति पाठे पान्दी देवद्विजादीनां शुभशंसीनिम् अष्टमिदशभि-
र्वा अवांतरवाक्ययुक्तां पूर्वङ्गधनां वायवावलीं वादयामास पपाठति केचित् ॥ २६ ॥ नान्यन्ते मङ्गलपद्यपाठान्ते ॥ २७ ॥ कुबरो नलकूबरः तत्संवन्धिनं कौबेरम्
मनोवती नाम काचिद्वाङ्मना ॥ २८ ॥ रूपितः कल्पितः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नृयेन रावणशापजहादप्रवृत्तेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

प्रियोपि सख्यं हरति अप्रियवद्भवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ कुमुदतीर्गंतं मार्गं जीवत्येव भर्तारं यौवने मरणम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ कल्पये एव कल्पयास्येव आत्मनो मनसः
 स्थैर्यं कार्यमित्येतमर्थं कल्पये नतु सिद्धयतीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ६३ ॥
 दधद्विगुणमौत्सुक्यमसौ पूर्णनिशाकरः ॥ नवोदितः शीतरश्मिः सख्यं हरति च प्रियः ॥ ६४ ॥ न दृष्टपूर्वो हि मया श्रुतमात्रेण काङ्क्षितः ॥ अहो
 धूमयतेङ्गानि स्त्रीस्वभावस्य धिक् खलु ॥ ६५ ॥ कल्पयामि यथाबुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः ॥ कुमुदतीर्गंतं मार्गं हा गमिष्याम्यकिंचन ॥ मदना-
 शीविषेणास्मि हा हा दृष्टा मनस्विनी ॥ ६६ ॥ शीतवीर्याः प्रकृत्यैव जगतो ह्लादनाः सुखाः ॥ दुहन्ति मम गात्राणि किन्तु चन्द्रगभस्तयः ॥ ६७ ॥ प्रकृत्या
 शीतलो वायुर्नानापुष्परजोवहः ॥ दावाग्निसदृशो मेघ दन्दहीति शुभां तनुम् ॥ ६८ ॥ ततः संकल्पये एव स्थैर्यं कार्यमिवात्मनः ॥ नावतिष्ठति
 निर्वीर्यं मनः संकल्पधर्षितम् ॥ ६९ ॥ विमनस्कास्मि मुह्यामि वेपथुर्मे महान्दृढि ॥ वभ्रमीति च मे दृष्टिर्हो हा यामि ध्रुवं क्षयम् ॥ ७० ॥
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वननाभपुरे प्रद्युम्नगमने त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ७१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आविष्टं
 मया बाला सर्वथेत्यवगम्य तु ॥ कार्णहृष्टेन मनसा हंसीमिदमुवाच ह ॥ १ ॥ दैत्येन्द्रतनयां प्रातमवगच्छस्व मामिह ॥ पट्पदैः सह पटपादो
 भूत्वा माल्ये निलीय हि ॥ २ ॥ विधेयोस्मि प्रभावत्या यथेष्टं मयि वर्तताम् ॥ इत्युक्त्वा दर्शयामास सुरूपो रूपमात्मनः ॥ ३ ॥ तर्द्धम्यपृष्ठं प्रभया
 द्योतितं तस्य धीमतः ॥ अभिभूता प्रभा चैव राजंश्चन्द्रोद्भवा शुभा ॥ ४ ॥ प्रभावत्यास्तु तं दृष्ट्वा ववृधे कामसागरः ॥ चन्द्रस्येवादये प्राप्ते पर्वण्यां
 सरितां पतिः ॥ ५ ॥ सलजाधोमुखी किञ्चित्किञ्चित्तिर्यगवक्षिणी ॥ प्रभावती तदा तस्यौ निश्चलं कमलेक्षणा ॥ ६ ॥ करेणाधःप्रदेशे तां चारुभूषण-
 भूषिताम् ॥ स्पृष्ट्वा च वरारोहां रोमाञ्चिततनुस्ततः ॥ ७ ॥ मनोरथशतैर्लब्धं किं पूर्णेन्दुसमप्रभम् ॥ अधोमुखं मुखं कृत्वा न मां किञ्चित्प्रभाष-
 से ॥ ८ ॥ प्रभोपमर्दं मा कार्षीद्वदनस्य वरानने ॥ साच्चसं त्यज्यतां भीरु दासः साध्वनुगृह्यताम् ॥ ९ ॥ न कालमिव पश्यामि भीरु भीरुत्वमु-
 त्सृज ॥ याचाम्येषोऽल्लिं कृत्वा प्रातकालं निबोध मे ॥ १० ॥ गन्धर्वेण विवाहेन कुरुष्वानुग्रहं मम ॥ देशकालानुरूपेण रूपेणप्रतिमा सती ॥
 ॥ ११ ॥ उपस्पृश्य ततो भैमो मणिस्थं जातवेदसम् ॥ जुहाव समये वीरः पुष्पैर्मन्त्रानुदीरयन् ॥ १२ ॥ जयाहाथ करं तस्या वराभरणभूषि-
 तम् ॥ चक्रे प्रदक्षिणं चैव तं मणिस्थं हुताशनम् ॥ १३ ॥

आविष्टमिति ॥ १ ॥ अवगच्छस्व ज्ञापय । माल्ये निलीय प्राप्तं माम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ आवां दम्पती ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अपक्रष्टम् अयं चरति नवोदवादिति भावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
 प्रज्ज्वलं स तेजस्वी मानयन्नच्युतात्मजम् ॥ भगवान् जगतः साक्षी शुभस्याथाशुभस्य च ॥ १४ ॥ उद्दिश्य दक्षिणां वीरो विप्राणां यदुनन्दनः ॥
 उवाच हंसी द्वारस्थां तिष्ठवां रक्ष पक्षिणि ॥ १५ ॥ तस्यां प्रणम्य यातायां कामस्तां चारुलोचनाम् ॥ ग्रहाय दक्षिणे हस्ते निनाय शयनोत्तमम् ॥
 ॥ १६ ॥ अरावेवोपवेश्यैनां सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ॥ उबुम्बु शनकैर्गण्डं वासयन्मुखमारुतैः ॥ १७ ॥ ततोस्याश्च पयौ वक्रपद्मं मधुकरो यथा ॥
 आलिलिङ्गे च सुश्रोणौ क्रमेण रतिकोविदः ॥ १८ ॥ अरामयद्ग्रहस्यैनां न चोद्देजितवांस्तदा ॥ अपक्रष्टं चरत्यर्थं रतिकार्यविशारदः ॥ उवाच स
 तथा सार्द्धं रमन्कृष्णसुतः प्रभुः ॥ १९ ॥ अरुणोदयकाले च ययौ यत्र नटलयम् ॥ अकामया प्रभावत्या कथञ्चित्स विसर्जितः ॥ २० ॥ तामेव
 मनसा कान्तारूपं समुद्ग्रहन् ॥ त उबुनन्दवेषेण कार्यार्थं भैमवंशजाः ॥ २१ ॥ प्रतीक्षन्तस्तदा वाक्यभिन्द्रेकश्रवोस्तदा ॥ उद्योगं वज्रना-
 भस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति ॥ २२ ॥ प्रतीक्षन्तो महात्मानो गुह्यसंरक्षणे रताः ॥ कश्यपस्य मुनेः सत्रं यावतावन्नराधिप ॥ २३ ॥ देवासुराणां सर्वै-
 र्यौगविरौधो महात्मनाम् ॥ त्रैलोक्यविजयार्थं यततां धर्मचारिणाम् ॥ २४ ॥ एवं कालं प्रतीक्षाणां वसतां तत्र धीमताम् ॥ संप्राप्तः प्रावृषो रम्यः
 सर्वभूतमनोहरः ॥ २५ ॥ अहर्निशं च वृत्तान्तं प्रयच्छन्ति मनोजवाः ॥ शक्रकेशवयोर्हसाः कुमारानां महात्मनाम् ॥ २६ ॥ रमे सह प्रभावत्या
 प्रधुम्नश्चानुरूपया ॥ रात्रौ रात्रौ महातेजा धार्तराष्ट्राभिरक्षितः ॥ २७ ॥ तौर्हि वज्रपुरं हंसैर्वसद्विर्वासवाहया ॥ व्याप्तं नृप नटांस्तान्स्तु न विदुः का-
 लमोहिताः ॥ २८ ॥ दिवापि रौक्मिणेयस्तु प्रभावत्या नृपालये ॥ तिष्ठत्यन्तर्हीतो वीरो हंससङ्घाभिरक्षितः ॥ २९ ॥ माययास्य प्रतिच्छाया दृ-
 श्यते हि नटालये ॥ देहाद्देन तु कौरव्य सिपेवसौ प्रभावतीम् ॥ ३० ॥ सत्रार्तिं विनयं शीलं लीलां दाक्षयमथार्जवम् ॥ स्पृहयन्त्यसुरा दृष्ट्वा विद्वतां
 च महात्मनाम् ॥ ३१ ॥ रूपं विलासं गन्धं च मधुभाषामथार्थताम् ॥ तासां यादवनारीणां स्पृहयन्त्यसुरस्त्रियः ॥ ३२ ॥ वज्रनाभस्य तु भ्राता
 मुनाभो नोमं विश्रुतः ॥ दुहितृद्वयं च नृपतेस्तस्य रूपगुणान्वितम् ॥ ३३ ॥ एका चन्द्रवती नाम्ना गुणवत्यथ चापरा ॥ प्रभावत्यालयं ते तु व्रजतः
 खलु नित्यदा ॥ ३४ ॥ दृढशक्ते तु ते तत्र रतिसक्तां प्रभावतीम् ॥ परिप्रच्छतुश्चैत्र विस्मम्भोपगतां सतीम् ॥ ३५ ॥ सोवाच मम विद्यास्ति यार्थिता का-
 ण्डिनं पतिम् ॥ रत्यर्थमानयत्याशु सौभाग्यं च प्रयच्छति ॥ ३६ ॥ देवं वा दानवं वापि विवशं सद्य एव हि ॥ सहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता ॥ ३७ ॥
 ॥ ३७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ महात्मनां नटानाम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भैरवं प्रद्युम्नं कार्यं कर्तव्यं कस्यानयनं कर्तव्यमित्येवंरूपम् । तत्पतिमानिनी तं पतिं मन्यते तथा ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥ दध्यतुः ध्यातव्यौ ॥ ४८ ॥ कार्णिना प्रद्युम्नोक्तया मायया प्रच्छन्नं यथा स्यात्तथा प्रविष्टौ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीहरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां
 दृश्यतां मत्प्रभावेण प्रद्युम्नः सुप्रियो मम ॥ ते दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपयौवनसम्पदम् ॥ ३८ ॥ पुनरेवाब्रवीत्ते तु भगिन्यौ चारुहासिनी ॥ प्रभावती
 वरारोहा कालप्राप्तमिदं वचः ॥ ३९ ॥ देवा धर्मरता नित्यं दम्भशीला महासुराः ॥ देवास्तपसि रक्ता हि सुखे रक्ता महासुराः ॥ ४० ॥ देवाः सत्ये
 रता नित्यमनृते तु महासुराः ॥ धर्मस्तपश्च सत्यं च यत्र यत्र जगो भ्रुवम् ॥ ४१ ॥ देवपुत्रौ वरयतां पती विधां ददाम्यहम् ॥ उचितौ मत्प्रभावेण
 सब एवोपलभ्यथः ॥ ४२ ॥ तां तथेत्यूचतुर्दृष्टे भगिन्यौ चारुलोचनाम् ॥ परिपप्रच्छ भैरवं च कार्यं तत्पतिमानिनी ॥ ४३ ॥ स पितृव्यं गदं
 वीरं साम्बं चाथ ब्रवीत्तदा ॥ रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरी च रणकर्मणि ॥ ४४ ॥ प्रभावत्युवाच ॥ परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाससा पुरा ॥
 परितुष्टेन सौभाग्यं सदा कन्यात्वमेव च ॥ ४५ ॥ देवदानवयक्षाणां यं ध्यास्यसि स ते पतिः ॥ भवितेति मया चैव वीरोयमभिकाङ्क्षितः ॥ ४६ ॥
 गृहीतं तदिमां विधां सद्यो वां प्रियसङ्गमः ॥ ततो जगद्गुहंष्टे तां विधां भगिनिमुवात् ॥ ४७ ॥ दध्यतुर्गदसाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे ॥ तौ
 प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैरवन्दनौ ॥ ४८ ॥ प्रच्छन्नौ मायया वीरौ कार्णिना मायिना नृप ॥ गान्धर्वेण विवाहेन तावप्यरिवलार्दनौ ॥ ४९ ॥ पाणिं
 जगद्गुहंष्टौ मन्त्रपूर्वं सतां प्रियौ ॥ चन्द्रवत्या गदः साम्बो गुणवत्या च कैशविः ॥ ५० ॥ रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीरास्ते यदुपुङ्गवाः ॥ मार्गमाणा-
 स्त्वनुष्ठां ते शक्रकेशवयोस्तदा ॥ ५१ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रभावतीपाणिग्रहणे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ १४ ॥
 वैशम्पायन उवाच ॥ नमो नभस्येथ निरीक्ष्य मासि कामस्तदा तोयददृन्दृकीर्णम् ॥ प्रभावती चारुविशालेनत्रामुवाच पूण्डुनिकाशवक्रः ॥ १ ॥
 तवोननाभो वरगात्रि चन्द्रो न दृश्यते सुन्दरि चारुबिम्बः ॥ त्वत्केशपाशप्रतिमैरिन्दुदो बलहर्कैश्चारुनिरन्तरोरु ॥ २ ॥ संदृश्यते सुभ्रु तडिद्धनस्था
 त्वं हेमचावीभरणान्वितेव ॥ मुञ्चन्ति धाराश्च वना नदन्तस्त्वद्धारयष्टेः सदृशा वराङ्गि ॥ ३ ॥ घनप्रदेशेषु बलाकपङ्कयस्त्वदन्तपङ्क्तिप्रतिमा विभा-
 न्ति ॥ निमग्नपद्मानि सरित्सु सुभ्रु न भान्ति तोयानि रयाकुलानि ॥ ४ ॥ अमी वना वायुवशोपयता बलाकमालमलचारुदन्ताः ॥ अन्योन्यम-
 भ्याहनितुं प्रवृत्ता वनेषु नागा इव शुक्लदन्ताः ॥ ५ ॥

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ १४ ॥ नमो नभस्य इति ॥ १ ॥ २ ॥ सदृशाः धाराः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ शिखिन् शिखिन् मयूरात् । समाहतावृत्यै एवादरयुक्तात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ आशङ्कमानाः शाद्वलप्रभौ सारूप्यादनतिपादशब्दात् सन्ति न सन्तीति शङ्कमाना इत्यर्थः ॥ ९ ॥ पङ्क्तु इव शतिः पुष्पेभ्यो भूतम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गताः श्रमं मानसे वासार्थं श्राम्यतो हंसा यत्र हृष्टाः तेन मानसाद्यस्य स्थानस्याधिक्यमुक्तम् । ईदृशं वीक्ष्य ॥ १३ ॥ हतत्विषीव हतशोभे इव उपलक्षणमेतत् । नवादीनां नवोपि हतत्विप इत्यर्थः । अथ प्रावृषि इत्येव्यत्रेति शेषः ॥ १४ ॥ भौगैकदेशेन संपेक्याश्वेन उपलक्षितं सत-

धनुस्त्रिवर्णं वरगात्रि पश्य कृतं तत्रापाङ्गमिवाननस्थम् ॥ विभूषयन्तं गगनं घनाश्च ग्रहपङ्कं कामिजनस्य कान्ते ॥ ६ ॥ घनान्नदन्तः प्रतिनर्दमाना-
न्निरीक्ष्य सुश्रोणि शिखिन्प्रहृष्टान् ॥ समाहतावृत्यै पञ्चभारान्प्रियाभिरामानुपनृत्यमानान् ॥ ७ ॥ हर्म्येषु चान्ये अग्निपाण्डुरेषु राजन्ति सुश्रोणि
मयूरसङ्घाः ॥ मुहूर्तेशोभामतिचारुपां दत्त्वा पतन्तो वलभीपुटेषु ॥ ८ ॥ प्रकिञ्चपक्षस्तस्मिन्नेकेषु मुहूर्तवृडामणितां विधाय ॥ प्रयान्ति भूमि-
नवशाद्वलानामाशङ्कमाना धृतचारुदेहाः ॥ ९ ॥ प्रवाति धारान्तरनिःसृतश्च सुखानिलश्चन्दनपङ्कश्रीतः ॥ कदम्बसज्जितपुष्पभूतं सभावहगन्ध-
मनङ्गबन्धुम् ॥ १० ॥ रतिश्रमस्वेदविनाशहेतुर्नवोदभारानयने च हेतुः ॥ न मारुतः स्याद्वदि चारुगात्रि न मेघकालो मम वल्लभः स्यात् ॥ ११ ॥
एवंविधेषु प्रियसङ्गमेषु रतावसाने यदुपैति वायुः ॥ रतिश्रमस्वेदहरः सुगन्धी ततः परं किं सुखमस्ति लोके ॥ १२ ॥ जलाप्लुतानिर्क्ष्य महान-
दीनां सुगात्रि हंसाः पुलिनानि हृष्टाः ॥ गताः श्रमं मानसवासलुब्धाः ससारसाः क्रौञ्चगणानुविद्धाः ॥ १३ ॥ न भान्ति नद्यो न सरांसि चैव हत-
त्विषीवायतचारुनेत्रे ॥ गतेषु हंसेष्वथ सारसेषु स्थाङ्गदुल्याहयनेषु चैव ॥ १४ ॥ भौगैकदेशेन शुभं शयानं ध्रुवं जगन्नाथमुपेन्द्रमीशम् ॥ निद्रा-
भ्युपेता वरकालतज्ज्ञा श्रियं प्रणम्योत्तरचारुरूपात् ॥ १५ ॥ निद्रायमाणे भगवत्युपेन्द्रे मेघाम्बराक्रान्तनिशाकरोद्य ॥ पद्मामलभः कमलायताक्षि
कृष्णस्य वक्रानुवृत्तिं करोति ॥ १६ ॥ कदम्बनीपाजनेकेतकानां सजो ध्रुवं कृष्णमुपानयन्ति ॥ पुष्पाणि चान्यानृतवः समस्ताः कृणात्प्रमादान-
भिकाङ्क्षमाणाः ॥ १७ ॥ नागाश्चरन्तो विषदिग्धवक्त्राः स्पृशन्ति पुष्पाण्यपि पादपान्यान् ॥ पेपीयमानान् अमरैर्जनानां कौतूहलं ते
जनयन्त्यतीव ॥ १८ ॥

मर्थे वा तृतीया । निद्रा श्रियं प्रणम्य ईशम् उपेता । भगवति निद्राति श्रीजागर्तीत्यर्थः । वरकालतज्ज्ञा प्रावृषं हरिं च जानता ॥ १५ ॥ १६ ॥ ध्रुवं सर्वदा स्रवन्ति क्रतवः
सर्वे इति शेषः ॥ १७ ॥ नागा इति । अमरैः पेपीयमानान् दुर्क्षादीन् सुकुमारतरान् विषवक्त्राः स्पृशन्तीति ग्लानिं नयन्तीत्याश्वर्यमिति भावः ॥ १८ ॥

तव चारुमुखस्तनोरुकर्तुं नमः वीक्ष्य अभिन्नवृष्टं कामोदकेकात् तिलमसूदिति शेषः । पतिष्यन्तमिति पुंस्त्वभाषम् ॥ १९ ॥ बलाकानां मालेव आकुलं निबिडं माल्यदासेव तेन ॥ २० ॥ प्रवृत्तचक्रः चक्रम् आज्ञा ॥ २१ ॥ पूतं निर्मलम् अत एव पवित्रं शोधकम् ॥ २२ ॥ पुवङ्गमो मेकः गृहारम्भासमर्थः । वार्षिकेषु अष्टसु पक्षेषु गोष्ठो गोव्रजस्तद्वत् वृष्ट्यार्तः सन् विरौति । रावे दृष्टान्त ऋचो द्विजातिरिति ॥ २३ ॥ प्रियाणां काममिति शेषः ॥ २४ ॥ मां प्रतिभातिरिति शेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतरेषा नेत्रोत्सवोपि श्रावण-
 तोयातिभाराम्बुदुन्दुनदं नमः पतिष्यन्तमिवाभिर्वीक्ष्य ॥ निपानगम्भरिभिन्नवृष्टं मनोहरं चारुमुखस्तनोरु ॥ १९ ॥ बलकमालाकुलमाल्यदास्रा-
 निरिद्वय रम्यं घनवृन्दमेतत् ॥ सस्यानि भूमावभिवर्षमाणं जगद्धितार्थं विमलङ्गयते ॥ २० ॥ जलवलम्बाम्बुदुन्दुदकर्षी घनैर्वनोन्याधयातीव वायुः ॥
 प्रवृत्तचक्रो नृपतिर्वनस्थान्जानैः स्वैरिव वीर्यदत्तान् ॥ २१ ॥ अभौममम्भो विमृजन्ति मेघाः पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि ॥ हर्षावहं चातकव-
 र्हिणानां वराण्डजानां जलदप्रियाणाम् ॥ २२ ॥ पुवङ्गमः पौडशपक्षशायी विरौति गोष्ठः सह कामिनीभिः ॥ ऋचो द्विजातिः प्रियसत्यधर्मा-
 यथा सुशिष्यैः परिवार्यमाणः ॥ २३ ॥ गुणो महास्तोयदकालजोयमबुद्धमेघस्वनभीषितानाम् ॥ परिष्वजन्तः परिवर्द्धयन्ति विनापि शय्यासमयं
 प्रियाणाम् ॥ २४ ॥ दोषोयमेकः सलिलागमस्य मां प्रयुदुरान्वयवर्णशालि ॥ न दृश्यते यत्तव वक्रतुल्यो घनग्रहस्तत्तनुः शशाङ्कः ॥ २५ ॥ प्रह-
 र्यते भीरु यदा शशाङ्को घनान्तरस्थो जगतः प्रदीपः ॥ तदानुपश्यन्ति जनाः प्रहृष्टा बन्धुं प्रवासादिव सन्निवृत्तम् ॥ २६ ॥ विलापसाक्षी प्रियहीनि-
 तानां संदृश्यते भीरु यदा शशाङ्कः ॥ नेत्रोत्सवः प्रोषितकामुकानां दृष्टैव कान्तं भवतित्यवैमि ॥ २७ ॥ नेत्रोत्सवः कान्तसमागतानां दवा-
 म्रितुल्यः प्रियहीनितानाम् ॥ तेनैव देहेन वराङ्गनानां चन्द्रोपि तावत् प्रियविप्रियश्च ॥ २८ ॥ विनापि चन्द्रेण पुरे पितुस्ते यतः प्रभा चन्द्रगभस्ति-
 गौरी ॥ गुणगुणाश्चन्द्रमसो न वोद्धी यतस्ततोहं प्रशशंसिष्ये ॥ २९ ॥ अवाप यो ब्राह्मणराज्यमङ्गो दुरापमन्यैः सुकृतैस्तपोभिः ॥ गायन्ति
 विभ्राः पवमानसङ्गं समागताः पर्वणि चाप्युदारम् ॥ ३० ॥ पिता बुधस्योत्तरीयार्थकर्मो पुरुषा यस्य सुतो नृदेवः ॥ प्राणाग्निरीड्याग्निमजीजनव्यो
 नष्टं शमीगर्भभवं भवात्मा ॥ ३१ ॥ तकामुकानां दृष्टैव कान्तं कस्य मुखस्य अन्तम् अवसानं भवतीति । यदा प्रोषितकामुकानां कान्तं दृष्ट्व नृचोत्सवो
 भवतीत्यवैमि नान्यथा ॥ २७ ॥ प्रियश्चासौ विप्रियश्चेति समासः ॥ २८ ॥ विनापीत्यनेन वक्रपुरे गृहान्तः चन्द्रदर्शनं नासीदिति गम्यते । प्रशशंसिष्ये अतिशयेन कथयिष्ये ।
 स्वार्थे णिच् ॥ २९ ॥ पर्वणि यज्ञे ॥ ३० ॥ यस्य बुधस्य पुरुषाः सुतस्तस्य पितार्यश्च ईड्यः सन्त्यः । प्राणाग्निः ब्रह्मणः प्राणाय जुष्टं निर्वपामीरे मन्त्रलिङ्गात् । ब्रह्मोदनिकोभिः
 गन्धर्वलोकात् पुरुषवसा आनीयमानो मध्येमार्गे निहितः सन् नष्टः । तमेव नष्टमग्निमन्विष्यन् तत्स्थाने शमीगर्भमन्वथ्यमपश्यत् । ततोऽथत्यादरणीम् आहृत्याग्निप्रसाध्यं

तेत्राकर्म प्रावर्तयत पुरुषा इति तत्रौषधिवनस्पतीनामिश्रश्चन्द्रोक्त्यादनद्वारा नटमग्नमजीजनादित्युच्यते । भवात्मा रुद्रेण शिरसा धृतवान्मयत्येवात्मा भवात्मा ॥ ३१ ॥
यश्चन्द्रः उर्वशीं पौत्रात्मना स्वयं वा चक्रमे कामितयाच् । अमृतेति पितस्याप्यापणं सूचितम् । घोरैरिति देहस्यैव पानं ननु चकोरवदित्युक्तम् ॥ ३२ ॥ यस्य वंशे आशुनृपः
कुशरैरेव कुशाशोपलक्षितकतुपरम्परया दिवि गतोभिः अग्निमायुज्यं प्राप्तः । पूज्यते चेति पूर्वाद्धर्थः । यस्य वंशे नहुषश्च दिवि गतः यो देवराजत्वमवापेत्यन्यदयः ॥ ३३ ॥
तथैव पश्चाच्चक्रमे महात्मा पुरोर्वंशीमप्सरसां वरिष्ठाम् ॥ पीतः पुरा योमृतसर्वदेहो मुनिप्रवारैर्वरगात्रि घोरैः ॥ ३२ ॥ नृपः कुशाग्रैः पुनरेव यश्च
धीमानतोभिर्दिवि पूज्यते च ॥ आशुश्च वंशे नहुषश्च यस्य यो देवराजत्वमवाप वीरः ॥ ३३ ॥ देवातिदेवो भगवान्प्रभूतो वंशे हरिर्यत्र जगत्प्रणेता ॥
भैमः प्रवीरः सुरकार्यहेतोर्यः सुमु दक्षस्य वृतः सुताभिः ॥ ३४ ॥ बभूव राजाथ वसुश्च यस्य वंशे महात्मा शशिवंशदीपः ॥ यश्चक्रवर्तित्वमवाप
वीरः सैः कर्मभिः शक्रसमप्रभावः ॥ ३५ ॥ यदुश्च राजा शशिवंशमुख्यो योवाप मह्यमधि राजभावम् ॥ भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य वीराः
प्रभूताः सुरराजतुल्याः ॥ ३६ ॥ न कूटकृदस्य नृपोस्ति वंशे न नास्तिको नैष्कृतिकोपि वाथ ॥ अश्रद्धधानोप्यथवा कदर्यः शौच्येण वा वारि-
रुहाक्षि हीनः ॥ ३७ ॥ वंशे वधूस्त्वं कमलायताक्षि श्लाघ्या गुणानामतिपात्रभूता ॥ कुरु प्रणामं शिखराग्रदन्ति तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ॥
॥ ३८ ॥ नारायणायात्मभवायनाय लोकायनाय त्रिदशायनाय ॥ खगेन्द्रकृतोः पुरुषोत्तमाय कुरु प्रणामं शशुराय देवि ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभा-
रते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नभाषणे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वज्रनाभोऽपि निवृत्ते सत्रे कश्यपमभ्यगात् ॥ त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी तमुवाचाथ
स्यातिजसः ॥ जमुदेवासुराः स्वानि स्थानान्यमितविक्रमाः ॥ १ ॥ वज्रनाभोऽपि निवृत्ते सत्रे कश्यपमभ्यगात् ॥ त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी तमुवाचाथ
कश्यपः ॥ २ ॥ वज्रनाभ निबोध त्वं श्रोतव्यं यदि चेन्मम ॥ वस वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समावृतः ॥ ३ ॥ तपसाभ्यधिकः शक्रः शक्तश्चैव स्वभावतः ॥
ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च ज्येष्ठः श्रेष्ठतमो गुणैः ॥ ४ ॥ राजा कृत्स्नस्य जगतः पात्रभूतः सतां गतिः ॥ संप्राप्तो लोकाज्यं स सर्वभूतहिते रतः ॥ ५ ॥
नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विहन्यसे ॥ अहिं पदा व्युत्क्रमन् नैव चिराद्दिनशिष्यसि ॥ ६ ॥ वज्रनाभश्च तद्वाक्यं नाभिनन्दति भारत ॥
कालपाशापरिताङ्गो मर्तुकाम इवौषधम् ॥ ७ ॥

यश्चन्द्रः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शिखराग्रदन्ति शिखरं लोहितमणिविशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः
॥ १५ ॥ सत्रावसाने इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विहन्यसे प्रियसे ॥ ६ ॥ ७ ॥

८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अभिवाद्य स दुर्बद्धिः कश्यपं लोकभावनम् ॥ त्रैलोक्यविजयारम्भे मतिं चक्रे दुरासदुः ॥ ८ ॥ ज्ञातियोधान्समानीय मित्राणि सुबहूनि च ॥ प्रतस्थे स्वर्गमेवाग्रे विजिगीषन्विशास्पते ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवौ कृष्णेन्द्रौ च महाबलौ ॥ प्रेषयामासतुर्हंसाञ्चब्रजनाभवधं प्रति ॥ १० ॥ समागतास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुख्या महाबलाः ॥ मन्त्रयित्वा महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तथा ॥ ११ ॥ वज्रनाभेद्य हन्तव्यः प्रद्युम्नेनेत्यसंशयम् ॥ तयोर्दुहितरो भार्या भक्त्या ताः सर्वभावनाः ॥ १२ ॥ सर्वाः सगर्भास्ताश्चैव किनु कार्यमनन्तरम् ॥ प्राप्तः प्रसवकालश्च तासां नातिचिरादिव ॥ १३ ॥ समन्त्रयित्वैतदर्थं हंसाञ्चतुर्मेहाबलाः ॥ आख्येयमर्थवत्कृत्स्नं शक्रकेशवयोस्तदा ॥ १४ ॥ हंसैर्गत्वा तदारुण्यं देवयोस्तद्यथातथम् ॥ ताभ्यां हंसास्तु संदिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ॥ १५ ॥ उत्पत्स्यन्ति गुणैः श्लाघ्याः पुत्रा वः कामरूपिणः ॥ गर्भस्थाः सर्ववेदांश्च साङ्गान्वेत्यन्यनिन्दिताः ॥ १६ ॥ तथा चानागतं सर्वमन्त्राणि विविधानि च ॥ सद्य एव युवानश्च भविष्यन्ति सुपण्डिताः ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वा गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो ॥ शशंसुश्चैव भैमानां शक्रकेशवभाषितम् ॥ १८ ॥ प्रभावती तदा पुत्रं सुषुवे सदृशं पितुः ॥ सद्यो यौवनसम्प्राप्तं सर्वज्ञत्वं च भारत ॥ १९ ॥ मासमात्रेण सुषुवे देवी चन्द्रवती नृप ॥ चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ॥ २० ॥ सद्यश्च यौवनं प्राप्तं सर्वज्ञत्वं च भारत ॥ गुणवत्यपि पुत्रं च गुणवन्तमनिन्दिता ॥ २१ ॥ युवानावथ सद्यस्तौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ ॥ इन्द्रोपेन्द्रप्रसादेन संवृतौ युद्धवर्धनौ ॥ २२ ॥ हर्म्यपृष्ठे वर्द्धमाना दृष्टास्ते यदुनन्दनाः ॥ इन्द्रोपेन्द्रेच्छया वीर नान्यथेत्यवधार्यताम् ॥ २३ ॥ निवेदिताश्च सम्भ्रान्तैर्देवैराकाशरक्षिभिः ॥ वज्रनाभाय वीराय त्रिविष्टप-जयैषिणे ॥ २४ ॥ वधाय सर्वे गृह्यन्तां ममैते गृहधर्षकाः ॥ इत्युवाचासुरपतिर्वज्रनाभो महासुरः ॥ २५ ॥ ततः सैन्यं समाज्ञप्तमसुरेन्द्रेण धीमता ॥ आवारयामास दिशः सर्वाः कुरुकुलोद्ग्रह ॥ २६ ॥ गृह्यन्तामाशु वध्यन्तामिति वाचस्ततस्ततः ॥ उच्चैरसुरेन्द्रस्य शासनादिरशासिनः ॥ २७ ॥ तच्छ्रुत्वा व्यथितास्तेषां मातरः पुत्रवत्सलाः ॥ सरुदस्ता रुदन्यश्च प्रद्युम्नः प्रहसन्नवीत् ॥ २८ ॥ मा भैष्ट जीवमानेषु स्थितेष्वस्मासु सर्वथा ॥ किं नो दैत्याः करिष्यन्ति सर्वथा भद्रमस्तु वः ॥ २९ ॥ प्रभावतीमथावाच प्रद्युम्नो विप्लवां स्थिताम् ॥ पिता तव गदापाणिः पितृव्याश्च स्थितास्तव ॥ ३० ॥ आतरश्चैव ते देवि ज्ञातयश्च तथापरे ॥ एते पूज्याश्च मान्याश्च तवार्यं खलु सर्वथा ॥ ३१ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ चक्रान्तरिथैः त्वदज्ञावर्तिभिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ एतत् एतस्मात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सूपपृष्ठा सम्यक् संमार्ज्य ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥ चक्रे निर्ममे ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ भेदैकैः सूक्ष्माद्यैः शरीरप्रवेशेन विदारणैः गाधनैः स्थूलैः अनुक्रान्तिभिर्वाणिह्यप्रहारमात्रैः ततर्द पीडयामास ॥ ४६ ॥
 भगिन्यौ पृच्छ भद्रं ते कालेयं खलु दारुणः ॥ मरणं सहमानानां युद्धयतां विजयो ध्रुवम् ॥ ३२ ॥ दानवेन्द्रदयो ह्येते योत्स्यन्तेस्मद्द्वैविपिणः ॥
 किमत्र कार्यमस्माभिः सर्वैश्चक्रान्तरास्थितैः ॥ ३३ ॥ प्रभावती रुदन्ती तु प्रद्युम्नमिदमवर्षात् ॥ शिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्यां पतिता क्षितौ ॥ ३४ ॥
 गृहाण शस्त्रमात्मानं रक्ष शङ्खनिर्वहणं ॥ जीवन् पुत्रांश्च दारांश्च द्रष्टासि यदुनन्दन ॥ ३५ ॥ आर्या नृवरवैदर्भीमनिरुद्धं च मानद ॥ स्तुतवन्तोऽक्ष-
 यात्मानं व्यसनदारिर्मदन ॥ ३६ ॥ दुर्वाससा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता ॥ वैधव्यरहिता हृष्टा जीवपुत्रा भविष्यसि ॥ ३७ ॥ एष मे हृदया-
 श्वासो भविता न तदप्यथा ॥ सूर्याग्निर्तेजसो वाक्यं मुनेरिन्द्रानुजात्मज ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वाथासिमादाय सूपस्पृष्ट्वा मनस्विनी ॥ प्रददौ रौक्मिणे-
 याय जयस्वेति वरं वरा ॥ ३९ ॥ स तं जग्राह धर्मात्मा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया ॥ ४० ॥ चन्द्रवत्यपि
 निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा ॥ तदा गुणवती चैव साम्बायासि महात्मने ॥ ४१ ॥ हंसकेतुमथोवाच प्रद्युम्नः प्रणतं प्रभुः ॥ इहैव साम्बसहितो युध्यस्व
 सह यादवैः ॥ ४२ ॥ आकाशे दिक्षु सर्वासु योत्स्याम्यहमरिंदम ॥ इत्युक्त्वाथ रथं चक्रे मायया मायिनां वरः ॥ ४३ ॥ सहस्रशिरसं नागं कृत्वा
 सारथिमात्मवान् ॥ अनन्तभोगं कौरव्य सर्वनागोत्तमोत्तमम् ॥ ४४ ॥ स तेन रथमुख्येन हर्षयन् प्रभावतीम् ॥ चचारासुरसैन्येषु तृणेध्रिव हुता-
 शनः ॥ ४५ ॥ शौराङ्गीविषप्रख्यैरुद्धचन्द्रानुकान्तिभिः ॥ भेदनैर्गाधनैश्चैव ततर्द दितिसम्भवान् ॥ ४६ ॥ असुराश्च रणे मत्ताः काष्णि शस्त्ररित-
 स्ततः ॥ जम्बुः कमलपत्राक्षं परं निश्चयमास्थिताः ॥ ४७ ॥ चिच्छेद् बाहून्केपांचित्केयूरखल्योज्ज्वलान् ॥ स कुण्डलानि केषांचिच्छिरांस्थायि च
 चिच्छिन्दे ॥ ४८ ॥ क्षुराच्छिन्नैः शिरोभिश्च कायैश्च शकलैरपि ॥ असुराणां मही कीर्णा प्रद्युम्नेनातितेजसा ॥ ४९ ॥ देवेशरो देवगणैः सहितः समि-
 तिजयः ॥ ददर्श मुदितो युद्धं भैमानां दितिजैः सह ॥ ५० ॥ ये गदं चैव साम्बं च दैत्याः समभिदुदुधुः ॥ ते ययुर्निधनं सर्वं यादांसीव महोदधौ
 ॥ ५१ ॥ विषमं तु तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हौरः ॥ गदाय प्रेषयामास स्वं रथं हरिवाहनः ॥ ५२ ॥ विदेश मातलिमुतं यन्तारं च सुवर्चसम् ॥ सा-
 म्बायैरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ॥ ५३ ॥ जयन्तं रौक्मिणेयस्य सहायमदुदुक्षुः ॥ ऐरावणमधिष्ठानं प्रवरं स निशुक्तवान् ॥ ५४ ॥
 ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ हरिवाहन इन्द्रः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ प्रवरम् इन्द्रस्य सखायं बाहणम् ॥ ५४ ॥

॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥ उपहारो महापूजा ॥ ६१ ॥ अभ्युत्थानकृतम् उपक्रमकर्त्तारम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कोटयः कोटीः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इति
 देवपुत्रद्विजौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ ॥ अनुज्ञाप्य सुराध्यक्षं ब्रह्माणं लोकभावनम् ॥ ६५ ॥ तं मातल्लुप्तं चैव गजमैरावणं तदा ॥ देवः प्रेषितवाञ्छ-
 को विधिज्ञो वरकर्मसु ॥ ६६ ॥ क्षीणमस्य तपो वक्ष्यो यदूनामेष दुर्मतिः ॥ प्रविशन्ति तु भूतानि सर्वत्र तु यथप्सितम् ॥ ६७ ॥ प्रद्युम्नश्च जयन्तश्च
 प्राप्तौ हर्म्यं महाबलौ ॥ असुराञ्छरजालौ वैर्विक्राम्यन्तौ प्रणश्यतुः ॥ ६८ ॥ गदं कार्ष्णिणस्तदोवाच दुर्वार्यरणदुर्जयः ॥ उपेन्द्रनुज शक्रेण रथोपं
 प्रेषितस्तव ॥ ६९ ॥ हरियुद्धमातल्लुप्तो यन्ता चायं महाबलः ॥ प्रवराधिष्ठितश्चायं साम्बस्यैरावणो गजः ॥ ६० ॥ अद्योपहारो रुद्रस्य द्वारकायां
 महाबलः ॥ श्व एष्यति हृषीकेशस्तस्मिन्वृत्तेच्युतानुज ॥ ६१ ॥ तस्याज्ञया वधिष्यामो वज्रनाभं सवान्धवम् ॥ अभ्युत्थानकृतं पापं त्रिविष्टपजयं
 प्रति ॥ ६२ ॥ कार्ष्ण्यामि विधानं च नैष चक्रं सुतान्वितम् ॥ विजेष्यत्यप्रमादस्तु कर्तव्य इति मे मतिः ॥ ६३ ॥ कलत्ररक्षणं कार्यं सर्वोपायैर्न-
 रेवैधैः ॥ कलत्रधर्षणं लोके मरणादतिरिच्यते ॥ ६४ ॥ एवं सदिश्य भैमः स गदसाम्बौ महाबलः ॥ प्रद्युम्नकोट्यः समृजे मायया दिव्यरूपया
 ॥ ६५ ॥ तमश्च नाज्ञयामास दैत्यसृष्टं दुरासदम् ॥ जह्वे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनम् ॥ ६६ ॥ दृष्टशुः सर्वभूतानि कार्ष्णिणं सर्वेषु शत्रुषु ॥
 अन्तरात्मानि वर्तन्तं क्षेत्रज्ञमिव तं विदुः ॥ ६७ ॥ एवं व्यतीता रजनी रौक्मिण्यस्य शुद्ध्यतः ॥ असुराणां त्रिभागश्च निहतो चातितेजसा ॥ ६८ ॥
 यावद्वियोधयामास कार्ष्णिर्दैत्यान्त्यनाजिरे ॥ सन्ध्योपास्ता जयन्तेन तावद्विष्णुपदजले ॥ ६९ ॥ अयोधयज्यन्तश्च यावदैत्यान्महाबलः ॥ तावदा-
 काशगङ्गायां भैमः सन्ध्यामुपास्तवान् ॥ ७० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नदैत्ययुद्धे पृष्णवतितमोऽध्यायः
 ॥ ९६ ॥ ॥ ७१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगतश्शुषि ततो मुहूर्तोभ्युदिते रवौ ॥ प्रादुरासीद्वरिदैवस्ताक्ष्येणोरगशत्रुणा ॥ १ ॥ हंसवायुमनो-
 भिश्च सुशीघ्रतरगः खगः ॥ तस्थौ वियति शक्रस्य समीपे कुरुनन्दन ॥ २ ॥ समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसन्निधौ ॥ पाञ्चजन्यं हरिर्धूमौ
 दैत्यानां भयवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ तं श्रुत्वाभ्यागतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा ॥ वज्रनाभं जहीयुक्तः केशवेन त्वरेति च ॥ ४ ॥ ताक्ष्यमारुह्य गच्छति
 पुनरेव प्रणोदितः ॥ चकार स तथा वीरः प्रणिपत्य सुरोत्तमौ ॥ ५ ॥ स मनोरहसा वीर ताक्ष्येणानु ययौ नृप ॥ अभ्यासं वजनाभस्य महाद्वन्द्वस्य
 भारत ॥ ६ ॥ ततस्ताक्ष्यगतो वीरस्ततर्दं रणमूर्धनि ॥ वज्रनाभं स्थिरो भूत्वा सर्वास्त्रविदनिन्दितः ॥ ७ ॥

श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ७१ ॥ जगत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाद्वन्द्वस्य महाव्युत्क्रमणस्य दुरन्तस्पर्धयः ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ चक्षार मुखेन उर्दीर्घवान् ॥ १ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तस्य प्रद्युम्नस्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
लब्धस्य शत्रुराजस्य प्रशमनं दुःस्वप्नोदकम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ विजयस्य इन्द्रपौत्रस्य ॥ २५ ॥ प्रद्युम्नस्य प्रद्युम्नपुत्रस्य रौक्मिणेयोत्र सान्वस्तस्तुतस्य परिशेषचन्द्रास्य
तेन तादृश्यगतैव गद्या कृष्णसूनुना ॥ उरस्यभ्याहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ॥ ८ ॥ तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवशं गतः ॥ चक्षार च भृशं
रक्तं वस्त्रमैव गतासुवत् ॥ ९ ॥ आश्वसेत्यथ तं कार्त्तिस्वाच रणदुर्जयः ॥ लब्धसंज्ञः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ॥ १० ॥ साधु यादव वीर्ये-
ण श्लाघ्यो मम रिपुर्भवान् ॥ प्रतिप्रहारकालेयं स्थिरो भव महाबल ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा महानादं मुक्त्वा मेवशतोपमम् ॥ गदां मुमोच वीरेण
सघण्टां बहुकण्टकाम् ॥ १२ ॥ तया ललाटेभिहतः प्रद्युम्नो गद्या नृप ॥ उद्धमन्नुधिरं भूरि मुमोह यदुनन्दनः ॥ १३ ॥ तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः
पाञ्चजन्यं जलोद्भवम् ॥ दम्भावाश्वामनकरं पुत्रस्य रिपुनाशनः ॥ १४ ॥ तं पाञ्चजन्यशब्देन प्रत्याश्वस्तं महाबलम् ॥ दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका
विशेषेणन्द्रकेशवौ ॥ १५ ॥ तस्य चक्रं करे यातं कृष्णच्छन्देन भारत ॥ क्षुरनेमिसहस्रारं दैत्यसङ्कुलान्तकम् ॥ १६ ॥ तन्मुमोचाच्युतमुत-
स्तस्य नाशाय भारत ॥ नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय कृष्णाय च महात्मने ॥ १७ ॥ वज्रनाभस्य तत्कायादुच्चकतं शिरस्तदा ॥ नारायणसुतोन्मुक्तं दैत्या-
नामनुपश्यताम् ॥ १८ ॥ गदः सुनाभमवधीव्रतमानं रणाजिरे ॥ हर्म्यपृष्ठे जिघांसन्तं रणहंसं भयानकम् ॥ १९ ॥ साम्बः समरमध्यस्थानसुरा-
नरिमर्दनः ॥ निनाय निशितैर्वीणैः प्रेताधिपपरिग्रहम् ॥ २० ॥ निकुम्भोऽपि हते वीरे वज्रनाभे महासुरे ॥ जगाम षट्पुरं वीरो नारायणभयादितः
॥ २१ ॥ निबर्हिते देविरपौ वज्रनाभे महासुरे ॥ अवतीर्णौ महात्मानौ हरी वज्रपुरं तदा ॥ २२ ॥ लब्धप्रशमनं चैव चक्रतुः सुरसत्तमौ ॥ सान्व-
यामासतुश्चैव बालवृद्धं भयादितम् ॥ २३ ॥ इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ मन्त्रयित्वा महाबलौ ॥ आग्रयां च तदात्वे च बृहस्पतिमतानुगौ ॥ २४ ॥
वज्रनाभस्य तद्राज्यं चक्रतुर्नृप ॥ विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य वै ॥ २५ ॥ प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिणेयसुतस्य च ॥ चन्द्रप्रभस्य
ददतुश्चतुर्भागं जनेश्वर ॥ २६ ॥ कोटयश्चतस्रो ग्रामाणामधिकास्ता विशरूपते ॥ शाखापुरसहस्रं च स्फुटितं वज्रपुरोपमम् ॥ चतुर्धा चक्रतुस्तत्र
संहृष्टौ शक्रकेशवौ ॥ २७ ॥ कम्बलाजिन्वासांसि रत्नानि विविधानि च ॥ चतुर्धा चक्रतुर्वीरो वीरवासवकेशवौ ॥ २८ ॥ ततोभिषिक्तास्ते वीरा राजानो
वासवाज्ञया ॥ देवदुन्दुभिवाद्येन नृप विष्णुपदीजलैः ॥ २९ ॥ स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता ॥ ऋषिर्विश्वे महात्मानः शक्रमाधवनन्दनाः ॥ ३० ॥
गदपुत्रस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ऋषिर्विश्वे ऋषिसङ्घसमपि अभिषिक्ता इति पूर्वस्थेनान्वयः ॥ ३० ॥

गतिः विभज्य राज्यं ब्राह्ममित्यर्थः । मातृजेन गुणेन असुरदोहितृत्वेन माधवानां पुत्रत्रयं मम च पुत्र इत्येवं चतुर्था विभागः ॥ ३१ ॥ अवीत् अवयति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ययच्छसेति जयन्तं प्रति उक्तिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रद्युम्नोत्तरं प्रद्युम्नस्य उत्कर्षः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति

विजयस्य प्रसिद्धेव गतिर्वियति धीमतः ॥ मातृजेन गुणेनापि माधवानां महात्मनाम् ॥ ३१ ॥ अभिषिच्य जयन्तं तु वासवो भगवान्ब्रवीत् ॥ त्व-
येते वीर संरक्ष्या राजानः समितिजयाः ॥ ३२ ॥ मम वंशकरोऽत्रैकः केशवस्य त्रयोऽनव ॥ अवध्याः सर्वभूतानां भविष्यन्ति ममाज्ञया ॥
॥ ३३ ॥ गमनागमनं चैव दिवि सिद्धं भविष्यति ॥ त्रिविष्टपं द्वारकां च रम्यां भैमाभिरक्षिताम् ॥ ३४ ॥ दिशागजसुताग्नान्दयाश्चैः श्रवो-
न्वयान् ॥ इच्छयैषां प्रयच्छस्व रथांस्त्वष्टृकृतानपि ॥ ३५ ॥ गजवैरावणसुतौ शत्रुअयरिपुअयौ ॥ प्रयच्छाकाशगौ वीरौ साम्बस्य च गदस्य
च ॥ ३६ ॥ आकाशेन पुरीं यातुं द्वारकां भैमरक्षिताम् ॥ आयातौ च सुतौ द्रष्टुं यथेष्टं भैमनन्दनौ ॥ ३७ ॥ इति संदिश्य भगवान्देवराजः पुरंदरः ॥
जगाम भगवान्त्वर्गं द्वारकामपि केशवः ॥ ३८ ॥ षण्मासानुपितस्तत्र गदः प्रद्युम्न एव च ॥ साम्बश्च द्वारकां याता रूढे राज्ये महाबलाः ॥ ३९ ॥
अद्यापि तानि राज्यानि मेरोः पार्श्वे तथोत्तरे ॥ तिष्ठन्ति च जगद्वावस्थास्यन्यमरसंनिभ ॥ ४० ॥ निवृत्ते मौशल्ये युद्धे स्वर्गं यातेषु वृष्णिषु ॥
गदप्रद्युम्नसाम्बास्ते गता वज्रपुरं विभो ॥ ४१ ॥ ततः प्रोष्य पुनर्यान्ति स्वर्गं स्वैः कर्मभिः शुभैः ॥ प्रसादेन च कृष्णस्य लोककर्तुर्जनेश्वर ॥
॥ ४२ ॥ प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ॥ धन्यं यज्ञस्यमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च ॥ ४३ ॥ पुत्रपौत्रा विवर्द्धन्ते आरोग्यधनसम्पदः ॥
यशो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवचो यथा ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभवधो नाम सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥
वैशम्पायन उवाच ॥ ददृशोऽथ पुरीं कृष्णो द्वारकां गरुडे स्थितः ॥ देवसद्व्यप्रतीकाशां समन्तात्प्रतिनादिताम् ॥ १ ॥ मणिपर्वतयन्त्राणि तथा
क्रीडागृहाणि च ॥ उद्यानवनमुख्यानि वलभीचत्वरणि च ॥ २ ॥ संप्राप्ते तु तदा कृष्णे पुरीं देवकिनन्दने ॥ विश्वकर्माणमाहूय देवराजो ब्रवीद्-
दम् ॥ ३ ॥ प्रियमिच्छसि चेत्कर्तुं मह्यं शिल्पमर्तां वर ॥ कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं प्रकुरुष्व मनोहराम् ॥ ४ ॥ उद्यानशतसंवाधां द्वारकां स्वर्गसंमि-
ताम् ॥ कुरुष्व विबुधश्रेष्ठ यथा मम पुरी तथा ॥ ५ ॥ यत्किञ्चिन्निषु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि ॥ तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरीं दारयती त्वया ॥ ६ ॥

श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

॥छ॥

दर्शयति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ खण्डान् समूहान् ॥ १० ॥ ११ ॥ चयमूर्ध्वं अट्टलोपरि ॥ १२ ॥ १३ ॥ मणिकाञ्चमयानि तोरणानि बहिर्द्वाराणि यस्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
 चित्रकादीनि चतुर्दश वनानि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ महानदी मन्दाकिनी पञ्चाशद्विंशसुजां सहस्रसंवत्सरे सत्रे पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृत्तः संवत्सराः
 कृष्णो हि सुरकायैषु सर्वेषु सततोत्थितः ॥ सङ्ग्रामान्योररूपांश्च विगाहति महाबलः ॥ तामिन्द्रवचनाद्गत्वा विश्वकर्मा पुरीं ततः ॥ ७ ॥ अलंक्रणे
 समन्ताद् यथेन्द्रस्याभरावती ॥ तां ददर्श दशार्हाणामीश्वरः पक्षिवाहनः ॥ विश्वकर्माकृतोद्वैरभिप्रायैरलंकृताम् ॥ ८ ॥ तां तदा द्वारकां दृष्ट्वा
 प्रभुनारायणो विभुः ॥ दृष्टः सर्वार्थसम्पन्नः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ ९ ॥ सोपश्यद्दक्षखण्डांश्च रम्यान्दष्टिमनोहरान् ॥ द्वारकां प्रति दाशार्हाश्चित्रितान्
 विश्वकर्माणां ॥ १० ॥ पद्मखण्डाकुलभिश्च हंससंवितावारिभिः ॥ गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिखाभिर्वृतां पुरीम् ॥ ११ ॥ प्राकारेणार्कवर्णेन ज्ञात-
 कौम्भेन राजता ॥ चयमूर्ध्वं निविष्टेन द्वां यथैवाभ्रमालया ॥ १२ ॥ काननैर्नन्दनप्रख्यैस्तथा चैत्रस्थोपमैः ॥ बभौ चारुपरिक्षिता द्वारका द्यौरिवा-
 म्बुद्वेः ॥ १३ ॥ बभौ रैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः ॥ पूर्वस्यां दिशि लक्ष्मीवान्मणिकाञ्चनतोरणः ॥ १४ ॥ दक्षिणस्यां लताविष्टः पञ्चवर्णो
 विराजते ॥ इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमायां तथा क्षयः ॥ १५ ॥ उत्तरां दिशमन्यर्थं विभूषयति वेणुमान् ॥ मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डुरः पार्थिव-
 र्षभ ॥ १६ ॥ चित्रकं पञ्चवर्णं च पाञ्चजन्यं वनं महत् ॥ सर्वतुङ्गवनं चैव भाति रैवतकं प्रति ॥ १७ ॥ लतावेष्टितपर्यन्तं मेरुप्रभवनं महत् ॥
 भाति भानुवनं चैव पुष्पकं च महद्गन्धम् ॥ १८ ॥ अक्षकैर्जीजकैश्चैव मन्दारैश्चोपशोभितम् ॥ ज्ञातवर्तवनं चैव करवीराकरं तथा ॥ १९ ॥ भाति
 चैत्ररथं चैव नन्दनं च वनं महत् ॥ रमणं भावनं चैवं वेणुमद्रे समन्ततः ॥ २० ॥ वैडूर्यपत्रैर्जलेज्जस्तदा मन्दाकिनी नदी ॥ भाति पुष्करणी रम्या
 पूर्वस्यां दिशि भारत ॥ २१ ॥ सानवो भूषितास्तत्र केशवस्य प्रियैषिभिः ॥ बहुभिर्देवगन्धर्वैश्चोदितैर्विश्वकर्माणां ॥ २२ ॥ महानदी द्वारवती पञ्चाश-
 द्भिर्महामुखैः ॥ प्रविष्टा पुण्यसलिला भावयन्ती समन्ततः ॥ २३ ॥ अप्रमेयां महोत्सेधामगाधपरिखायुताम् ॥ प्राकारवरसम्पन्नां सुधापाण्डुरलेपनाम्
 ॥ २४ ॥ तीक्ष्णयन्त्रज्ञतश्चाभिर्हमजालैश्च भूषिताम् ॥ आयसैश्च महाचक्रैर्दृग्दर्शं द्वारकां पुरीम् ॥ २५ ॥ अष्टौ रथसहस्राणि नगरे किङ्किणीकिना-
 म् ॥ समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा ॥ २६ ॥

पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशः पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशः पञ्चपञ्चाशत एकविंशतिसंख्याकाभिः पञ्चाशद्विः सहस्रः संपत्तिगिरुका तावत्संख्यैः तत्फलमैतैरुक्तानादिभिरीति यावत् ।
 भावयन्ती हर्षयन्ती जनानिति शेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ किङ्किणीकिनां क्षुद्रयण्डिकावतां नतकानाम् ॥ २६ ॥

द्वादशायतां द्वादशयोजनदीर्घाम् उपनिवेशाः शाखानगराणि तेषां द्विराजसिद्धिगुणायतां गुणदीर्घां च ॥ ३७ ॥ अष्टति । पञ्चगृहङ्गिबिभ्रतस्रो रथ्या भवन्ति ताश्चतस्र ऊर्ध्वा-
श्चतस्रः तिस्रश्च तासां सन्ध्यः षोडश तेषां मध्ये षोडश चत्वारणि । एकैवैव मार्गेण युक्तां यतः परिक्षिप्तां परिवृतां सागरेत्यर्थत् एकमार्गं चासौ परिक्षिप्ता चेति समासः ।
उशनसा पुरनिर्माणविदा शुकेण ॥ २८ ॥ व्यूहानां सेनानिवेशविशेषाणां चक्रकौञ्चकाराणाम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पाण्डुपाण्डुराणि श्वेतादिपि श्वेतानि

अष्टयोजनविस्तीर्णमिचलां द्वादशायताम् ॥ द्विगुणेपनिवेशां च दृदशे द्वारकां पुरीम् ॥ २७ ॥ अष्टमार्गमहारथ्यां महाषोडशचत्वारम् ॥ एकमा-
र्गपरिक्षिप्तां साक्षादुशनसा कृताम् ॥ २८ ॥ स्त्रियोपि यस्यां युध्येरन्किमु वृष्णिप्रहारथाः ॥ व्यूहानामुत्तमा मार्गाः सप्त चैव महापथाः ॥ २९ ॥
तत्र वै विहिताः साक्षाद्विविधा विश्वकर्मणा ॥ तस्मिन्पुरवरश्रेष्ठे दाक्षार्हणां यज्ञस्विनाम् ॥ ३० ॥ वेदमानि जहपे दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः ॥
काञ्चनर्मणिसोपानैरुपेतानि नृहर्षणैः ॥ ३१ ॥ भीमघोषमहाघोषैः प्रासादशरचत्वरैः ॥ समुच्छ्रितपताकानि पारिप्लववनानि च ॥ ३२ ॥ काञ्चना-
ग्राणि भास्वन्ति प्रासादशिखराणि च ॥ गृहाणि रमणीयानि मेरुकूटनिभानि च ॥ ३३ ॥ पाण्डुपाण्डुरशुद्धैश्च शातकुम्भपरिष्कृतैः ॥ रम्यसातु-
गृहैः शुद्धैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ॥ ३४ ॥ पञ्चवर्णैः सुवर्णैश्च पुष्पवृष्टिसमप्रभैः ॥ पर्जन्यतुल्यनिर्घोषेनानारूपैरिवाद्रिभिः ॥ ३५ ॥ दावाग्निज्वलितप्र-
ख्यैर्निर्मितैर्विश्वकर्मणा ॥ आश्लिषद्भिरिवाकाशमतिचन्द्रार्कभास्वरैः ॥ ३६ ॥ तैर्दाक्षार्हमहाभागैर्वभासे तद्भनदुमैः ॥ वासुदेवन्द्रपर्जन्यैर्गृहमेधैरलं-
कृता ॥ ३७ ॥ दृदशे द्वारका चारुमेधैर्द्यौरिव संवृता ॥ साक्षाद्भगवतो वेदम् विहितं विश्वकर्मणा ॥ ३८ ॥ दृदशे वासुदेवस्य चतुर्योजनमायतम् ॥
तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनम् ॥ ३९ ॥ प्रासादवरसंघ्नैर्युक्तं जगतिपर्वतैः ॥ यच्चकार महाभागस्त्वष्टा वासवनोदितः ॥ ४० ॥ प्रासादं चैव
द्वेमाभं सर्वभूतमनोहरम् ॥ ४१ ॥ मेरोरिव गिरिः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत् ॥ रुक्मिण्याः प्रवरं वासं विहितं विश्वकर्मणा ॥ ४२ ॥

अतिश्वेतैरुपेतानि गृहाणीत्यर्थः । शातकुम्भपरिष्कृतैः सुवर्णधारविचित्रितैः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तैरिति सार्द्धश्लोकः । तद्वन्दुमैः तानि चित्रकादीनि च तानि वनानि
तद्वनानि तत्संबन्धिभिर्दुमैः वभासे पुरीति शेषः । अत्र सहस्राक्षत्वपुष्पितत्वयोर्वृष्टिकर्तृत्वपुष्पवर्षत्वयोश्च साम्यादिन्द्रदृक्षाणामिन्द्रपर्जन्यसमत्वं दाक्षार्हणां कृष्णादीनां वासु-
देवस्य विष्णोः सगणस्य च समत्वमिति योग्यतया ज्ञेयम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ जगतिपर्वतैः कृत्रिमैः क्रीडापर्वतैः ॥ ४० ॥ काञ्चनं नाम प्रासादं रुक्मिण्याः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

भोगवन्नाम पाण्डुरं सत्यभाभायाः ॥ ४३ ॥ व्यक्तसंजनः व्यक्तं स्पष्टं संजनं प्रतिक्षणमभिनवह्लात्वं यस्य स तथाविधः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ मेलनां प्रासादो नाप्रजित्याः सत्यायाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पद्मकूलाख्यो भीमायाः ॥ ४९ ॥ सूर्यप्रसो नाम लक्ष्मणायाः ॥ ५० ॥ परमित्येव तन्नामकं गृहं मित्रविन्दायाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुवार्तायाः प्रासादः केतुमासत्यभामा पुनर्वैष्णवं यदावसत पाण्डुरम् ॥ विचित्रमणिमोषानं तद्विदुर्भोगवन्निति ॥ ४३ ॥ विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥ व्यक्तसञ्जनो देशो यश्चतुर्दिग्महाध्वजः ॥ ४४ ॥ सच प्रासादमुख्येथ जाम्बवत्या विभूषितः ॥ प्रभयाभयभवत्सर्वास्तानन्या भास्करो यथा ॥ ४५ ॥ उद्यद्भ्रास्करवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः ॥ विश्वकर्मकृतो दिव्यः कैलासशिखरोपमः ॥ ४६ ॥ जाम्बूनद इवादीप्तः प्रदीप्तज्वलनो यथा ॥ सागरप्रतिमातिष्ठन्मेरुरित्यभिषिष्टुतः ॥ ४७ ॥ तस्मिन्गान्धाराजस्य दुहिता कुलशालिनी ॥ गान्धारी भरतश्रेष्ठ केशवेन निवेशिता ॥ ४८ ॥ पद्मकूल इति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभम् ॥ सुभीमाया महाकूटं वासं सुराचिरप्रभम् ॥ ४९ ॥ सूर्यप्रभस्तु प्रासादः सर्वकामगुणैर्गुणितः ॥ लक्ष्मणाया नृपश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वना ॥ ५० ॥ वैदूर्यमणिवर्णाभिः प्रासादो हरितप्रभः ॥ यं विदुः सर्वभूतानि परमित्येव भारत ॥ ५१ ॥ वासं तं मित्रविन्दाया देवर्षिगणपूजितम् ॥ महिष्या वासुदेवस्य भूषणं तेषु वेष्टमसु ॥ ५२ ॥ यस्तु प्रासादमुख्येन विहितो विश्वकर्मणा ॥ अतीव रम्यरम्यसौ धिष्ठितः पर्वतो यथा ॥ ५३ ॥ सुवार्ताया निवासं तं प्रशस्तं सर्वदेवतैः ॥ महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः ॥ ५४ ॥ तत्र प्रासादमुख्यो वै यं त्वष्टा विदधे स्वयम् ॥ योजनायतविष्कम्भः सर्वरत्नमयः शुभः ॥ ५५ ॥ स श्रीमान्विरजा नाम व्यराजतत्र सुप्रभः ॥ उपस्थानगृहं यत्र केशवस्य महात्मनः ॥ ५६ ॥ तस्मिन्सुविहिताः सर्वे रुक्मदण्डाः पताकिनः ॥ सद्ने वासुदेवस्य मार्गसञ्जनध्वजाः ॥ ५७ ॥ रत्नजालानि दिव्यानि तत्रैव च निवेशिताः ॥ आहत्य यदुर्गं देहं वैजयन्तोचलो महान् ॥ ५८ ॥ हंसकूटस्य यच्छृङ्गमिन्द्रद्युम्नसरः प्रति ॥ षष्टितालसमुत्सेधमर्धयो-जनमायतम् ॥ ५९ ॥ सर्किरमहानागं तदप्यमिततेजसा ॥ पश्यतां सर्वभूतानामानीतं लोकाविश्रुतम् ॥ ६० ॥ आदित्यपथगं यत्तु मेरोः शिखरमुत्तमम् ॥ पुण्डरीकशैर्लुप्तं विमानैश्च हिरण्मयैः ॥ ६१ ॥ जाम्बूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तदप्युत्पाद्य कृष्णार्थमानितं विश्वकर्मणा ॥ ६२ ॥ आजमानमतीवाग्रं सर्वौषधिसमन्वितम् ॥ तादिन्द्रवचनात्पश्चात् कार्यहेतोः समनयत् ॥ ६३ ॥ पारिजातश्च तत्रैव केशवेनाहतः स्वयम् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ यत्र भगवान् देवान् दिजंश्चेपतिष्ठते स विरजा नाम प्रासादः ॥ विजयो नाम इति पाठः ॥ ६६ ॥ मार्गसञ्जनध्वजाः सङ्क्रमका ध्वजाः यैश्च जैश्चिह्नैर्भोगवद्गृहमार्गोवागम्यत इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ वैजयन्त इन्द्रध्वजः इन्द्रप्रासादो वा ॥ ५८ ॥ हंसकूटस्य पर्वतविशेषस्य ॥ ५९ ॥ आनीतं विश्वकर्मणेत्युत्तरात् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

येऽभ्यक्षस्तैः सहेति शेषः । जुष्टं पादपमिति पूर्वान्वयि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ विहिता आज्ञाकारिणः कृताः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥
 किष्कुशतं हस्तशतम् ॥ ७५ ॥ भौमेन विश्वकर्मणा ॥ ७६ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु विष्णुपर्वणि दीकायाम् अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ विवृतं स्प-
 नीयमाने तु तत्रासीद्युद्धमद्भुतकर्मणः ॥ कृष्णस्य येभ्यश्क्षस्तु देवाः पादपमुत्तमम् ॥ ६५ ॥ पुण्डरीकशतैर्जुष्टं विमानैश्च हिरण्मयैः ॥ विहिता
 वासुदेवार्थं रत्नपुष्पफलदुमाः ॥ ६६ ॥ पद्माखण्डजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः ॥ मणिहेमपुष्पाकीर्णाः पुष्करिण्यः सरांसि च ॥ ६७ ॥ तासां पर-
 मकूलानि शोभयन्ति महादुमाः ॥ शालास्तलाः कदम्बाश्च शतशालाश्च रोहिणाः ॥ ६८ ॥ ये च हेमवतो वृक्षा ये च मेरुरुहस्तथा ॥ आहृत्य
 यदुसिंहार्थं विहिता विश्वकर्मणा ॥ ६९ ॥ रक्तपीतारुणश्यामाः श्वेतपुष्पाश्च पादपाः ॥ सर्वतुङ्गलसम्पन्नास्तेषु काननसन्धिषु ॥ ७० ॥ समकूलजलो-
 पेताः शान्तशर्करवालुकाः ॥ तस्मिन्पुरवरे नद्यः प्रसन्नसलिला हृदाः ॥ ७१ ॥ पुष्पाकुलजलोपेता नानाद्रुमलताकुलाः ॥ अपराश्चाभवन्नद्यो हेमश-
 र्करवालुकाः ॥ ७२ ॥ मत्तवर्हिणसङ्घैश्च कोकिलैश्च सदाभदैः ॥ बभूवुः परमोपेतास्तस्यां पुर्यां च पादपाः ॥ ७३ ॥ तत्रैव गजयूथानि पुरे गोमहि-
 षास्तथा ॥ निवासश्च कृतस्तत्र वराहमृगपक्षिभिः ॥ ७४ ॥ पुर्यां तस्यां तु रम्यायां प्राकारो वै हिरण्मयः ॥ व्यक्तः किष्कुशतोत्सेधो विहितो
 विश्वकर्मणा ॥ ७५ ॥ अतीव रम्यः सोऽथासिद्धिष्ठितः पर्वतो यथा ॥ ते च ते च महाशैलाः सरितश्च सरांसि च ॥ परिक्षिप्तानि भौमेन वनान्युपव-
 नानि च ॥ ७६ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वारकाविशेषनिर्माणं नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ६४ ॥ वैशम्पा-
 यन उवाच ॥ एवमालोक्यानः स द्वारकां वृषभेक्षणः ॥ अपश्यत्स्वगृहं कृष्णः प्रासादशतशोभितम् ॥ १ ॥ मणिस्तम्भसहस्राणामयुतैर्विवृतं
 शतैः ॥ तोरणैर्वलनप्रख्यैर्मणिविद्रुमराजतैः ॥ २ ॥ तत्र तत्र प्रभासद्विध्वित्रकाञ्चनवेदिकैः ॥ प्रासादस्तत्र सुमहान्कृष्णोपस्थानिकोऽभवत् ॥
 ॥ ३ ॥ स्फाटिकस्तम्भविवृतो विस्तीर्णः सर्वकाञ्चनः ॥ पद्माकुलजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः ॥ ४ ॥ मणिहेमनिभाश्चित्रा रत्नसोपानभूषिताः ॥
 मत्तवर्हिणजुष्टाश्च कोकिलैश्च सदाभदैः ॥ ५ ॥ बभूवुः परमोपेता वाप्यश्च विकचोत्पलाः ॥ विश्वकर्मकृतः शैलः प्राकारस्तस्य वड्मनः ॥ ६ ॥
 व्यक्तकिष्कुशतोत्सेधः परिखापरिवेष्टितः ॥ तद्गृहं वृष्णिसिंहस्य निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ७ ॥

शीकृतं स्तम्भप्रमैयैव शस्तान्धकारमित्यर्थः ॥ २ ॥ काञ्चनवेदिकैस्तोरणैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ परमोपेता अनयज्ञायुक्ताः संकल्पितरूपधारिण्य इत्यर्थः । परमं स्यादनुज्ञाया-
 मिति मेदिनी । शैलः शिलामयः ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ रास प्रतिशब्दं चकार ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ईश्वराः इन्द्रादयः अनुवराः यस्य ईश्वरानुचराः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संहताः दूषणं विना आनीताः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
 महेन्द्रसदृशं वेश्म समन्तादर्थयोजनम् ॥ तत्रस्थं पाण्डुरं शौरिर्मूर्ध्नि तिष्ठद्गहनतः ॥ ८ ॥ प्रीतः शङ्खमुपाध्मासीद्विपतं रोमहर्षणम् ॥ तस्य शङ्खस्य
 शब्देन सागरश्चक्षुभे भृशम् ॥ ररास च नभः कृतस्त्रं तच्चित्रमभवत्तदा ॥ ९ ॥ पाञ्चजन्यस्य निर्वापं संश्रुत्य कुकुरान्धकाः ॥ विशोकाः समपद्यान्त
 गरुडस्य च दर्शनात् ॥ १० ॥ शङ्खचक्रगदापाणिं गरुडस्योपरि स्थितम् ॥ दृष्ट्वा जलधिरे पौरा भारुकरापमतजसम् ॥ ११ ॥ ततस्तूयप्रणादश्च
 भेरीणां च महास्वनाः ॥ जज्ञिरे सिंहनादाश्च सर्वेषां पुरवासिनाम् ॥ १२ ॥ ततस्ते सर्वदाशाहाः सर्वे च कुकुरान्धकाः ॥ प्रीयमाणाः समाजमुरा-
 लोक्य मधुसूदनम् ॥ १३ ॥ वासुदेवं पुरस्कृत्य शङ्खद्वयैवैः सह ॥ उग्रसेनो ययौ राजा वसुदेवनिवेशनम् ॥ १४ ॥ आनन्दिनी पर्यचरत्स्वेषु वे-
 स्मसु देवकी ॥ रोहिणी च यशोदा च आहुकस्य च याः स्त्रियः ॥ १५ ॥ ततः कृष्णः सुपर्णेन स्वं निवेशनमभ्यगात् ॥ चचार च यथोद्देशमीश्व-
 रास्तुचरो हरिः ॥ १६ ॥ अवतीर्य गृहद्वारं कृष्णस्तु यदुनन्दनः ॥ यथाहं पूजयामास यादवान्यादवर्षभः ॥ १७ ॥ रामाहुकगदाक्रूरप्रद्युम्नादिभि-
 रर्चितः ॥ प्रविवेश गृहं शौरिरादाय मणिपर्वतम् ॥ १८ ॥ तं च शक्रस्य दयितं पारिजातं महाद्रुमम् ॥ प्रवेशयामास गृहं प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ॥
 ॥ १९ ॥ तेनान्यं ददृशुर्वीरा देहबन्धानमनुषाञ्च ॥ पारिजातप्रभावेन ततो मुमुदिरे जनाः ॥ २० ॥ तैः स्तूयमानो गोविन्दः प्रहृष्टैर्यादवर्षभैः ॥
 प्रविवेश गृहं श्रीमान्विहितं विश्वकर्मणा ॥ २१ ॥ ततोऽन्तःपुरमध्ये तं सशृङ्गमणिपर्वतम् ॥ न्यवेशयदमैयात्मा वृष्णिभिः सहितोच्युतः ॥ २२ ॥
 तं च दिव्यं दुर्मश्रेष्ठं पारिजातममित्रजित् ॥ अर्च्यमर्चितमव्यग्रमिष्टे देशे न्यवेशयत् ॥ २३ ॥ अनुज्ञाय ततो ज्ञातीकेशवः परवीरहा ॥ ताः स्त्रियः
 पूजयामास संहता नरकेन याः ॥ २४ ॥ वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैर्दासीभिर्धनसञ्चयैः ॥ हारैश्चन्द्रांशुसंकाशैर्मणिभिश्च महाप्रभैः ॥ २५ ॥ पूर्वमभ्यर्चिता-
 श्चैव वसुदेवेन ताः स्त्रियः ॥ देवक्या सह रोहिण्या रेवत्या चाहुकेन च ॥ २६ ॥ सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सौभाग्येनाभवत्तदा ॥ कुटुम्बस्येश्वरी त्वसी-
 दुक्मिणी भीष्मकात्मजा ॥ २७ ॥ तासां यथार्हहर्म्याणि प्रासादशिखराणि च ॥ आदिदेश गृहाङ्कणः पारिवर्हीश्च पुष्कलाञ्च ॥ २८ ॥ इति
 श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वारकाप्रवेशं नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ १५० ॥

॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ रत्नप्रवैः रत्नोत्तमैः ॥ ६ ॥ ७ ॥ चाक्रिको राजाज्ञाघोषकः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विविशुः अभिनिविशिशुः आसनेषु
 उपविष्टाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ संमानयामास धनानि विभज्य ददावित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां
 वैशम्पायन उवाच ॥ ततः संपूज्य गरुडं वासुदेवोऽनुमान्य च ॥ सखिच्चोपगृह्यैनमनुजज्ञे गृहं प्रति ॥ १ ॥ सोऽनुज्ञातो हि सत्कृत्य प्रणम्य च
 जनादनम् ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमे पक्षी यथेष्टं गगनेचरः ॥ २ ॥ स पक्षवातसंशुब्धं समुद्रं मकरालयम् ॥ कृत्वा वेगेन महता ययौ पूर्वमहोदधिम् ॥ ३ ॥
 कृत्यकाले उपस्थस्य इत्युक्त्वा गरुडे गते ॥ कृष्णो दृढदर्शं पितरं वृद्धमानकदुन्दुभिम् ॥ ४ ॥ उग्रसेनं च राजानं बलदेवं च सान्यक्रिम् ॥ काश्यं
 सान्दीपनिं चैव ब्रह्मगार्ग्यं तथैव च ॥ ५ ॥ अन्यांश्च वृद्धान्वृष्णीनां तांश्च भोजान्धकांस्तथा ॥ रत्नप्रवैर्दशार्हान्पर्यलब्धैस्तथार्चयत् ॥ ६ ॥ हता ब्रह्म
 द्विषः सर्वे जयन्त्यन्यकवृष्णयः ॥ रणात्प्रतिनिवृत्तोयमक्षतो मधुसूदनः ॥ ७ ॥ इति चत्वरस्थ्यासु द्वापरव्यां सुपूजितः ॥ चाक्रिको घोषयामास
 पुरुषो मृष्टकुण्डलः ॥ ८ ॥ ततः सान्दीपनिं पूर्वमभिगम्य जनादनः ॥ ववन्दे वृष्णिनृपतिमाहुकं विनयान्वितः ॥ ९ ॥ तथा हि परिपूर्णक्षमान-
 न्दागतचेतसम् ॥ ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुजः ॥ १० ॥ उपगम्य तथा शोपानसत्कृत्य च यथार्हतः ॥ सर्वेषां नाम जग्राह दशार्हणामथो-
 क्षजः ॥ ११ ॥ ततः सर्वाणि दिव्यानि सर्वतन्मयानि च ॥ आसनाश्रयाणि विविशुरुपेन्द्रमुखास्तदा ॥ १२ ॥ ततस्तद्धनमक्षय्यं किङ्करैर्यत्समा-
 हृतम् ॥ तत्सभामानयामासुः पुरुषाः कृष्णज्ञासनात् ॥ १३ ॥ ततः संमानयामास दशार्हाश्च यदूतमः ॥ सर्वान्दुग्धिशब्दनं पूजयिष्यन् जना-
 र्दनः ॥ १४ ॥ तामासनवर्ती रम्यां मणिविदुमतोरणाम् ॥ सभां सर्वदशार्हस्ते विविशुः कृष्णज्ञासनात् ॥ १५ ॥ ततः पुरुषासिंहैर्यो यदुभिः सर्वतो
 वृत्ता ॥ सर्वार्थगुणसंपन्ना सा सभा भरतर्षभ ॥ शुशुभेऽभ्यधिकं शुभ्रा सिंहैर्गिरिगुहा यथा ॥ १६ ॥ रामेण सह गोविन्दः काञ्चनं महदासनम् ॥
 उग्रसेनं पुरस्कृत्य भोजवृष्णिपुरस्कृतः ॥ १७ ॥ तत्रोपविष्टान्तान्वीरान्यथाप्रार्थित्यथवयः ॥ समाभाष्य यदुश्रेष्ठानुवाच पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥ इति
 श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि सभाप्रवेशनं नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ भवतां पुण्यकृतीनां तपोबल-
 समाधिभिः ॥ अपव्यानाच्च पापात्मा भौमः सनरको हतः ॥ १ ॥ मोक्षितं बन्धनाद्भुतं कथ्यन्तः पुरमुत्तमम् ॥ मणिपर्वतमुत्पत्त्या शिखरं चैतदाह-
 तम् ॥ २ ॥ अयं धनौषः सुमहान्किङ्करोराहतो मम ॥ ईशा भवन्तो द्रव्यस्य तानुक्त्वा विरराम ह ॥ ३ ॥
 शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ भवतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नराग्र्यौ प्रति एकानंशा सा योगमायादुहिता तस्याः यशोदायाः ॥ ११ ॥ क्षणः उक्तविधः संक्रान्तः मुहूर्तः उक्तः कालश्च तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भोजवृष्ण्यन्वका वचः ॥ जहसुहृष्टरोमाणः पूजयन्तो जनार्दनम् ॥ ४ ॥ अजुश्चैनं नृवीरास्ते कृताञ्जलिपुटारुततः ॥ नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दने ॥ ५ ॥ यच्छ्रुत्वा दुष्करं कर्म देवैरपि दुरासदम् ॥ लालयेः स्वजनान्भोगै रक्षैश्च स्वयमर्जितैः ॥ ६ ॥ ततः सर्वदशा-
होणमाहुकस्य च याः स्त्रियः ॥ प्रीयमाणाः समाजमुवांसुदेवादृक्षया ॥ ७ ॥ देवकी सप्तमा देव्यो रोहिणी च शुभानना ॥ दृढशुः कृष्णमासीनं समं चैव महामुजम् ॥ ८ ॥ तौ तु पूर्वमतिक्रम्य रोहिणीमभिवाद्य च ॥ अभिवादयतां देवीं देवकीं रामकेशवौ ॥ ९ ॥ सा ताभ्यामुषभाक्षाभ्यां पुत्राभ्यां शुशुभेभिका ॥ अदितिर्देवमातेव मित्रेण वरुणेन च ॥ १० ॥ ततः प्राप्ता नराग्र्यौ तु तस्याः सा दुहिता तदा ॥ एकानंशेति यामाहुर्न-
रा वै कामरूपिणीम् ॥ ११ ॥ तथा क्षणमुहूर्तोभ्यां यया जज्ञे सुरेश्वरः ॥ यच्छ्रुते सगणं कंसं जघान पुरुषोत्तमः ॥ १२ ॥ सा कन्या ववृधे तत्र वृ-
ष्णिमस्रानि पूजिता ॥ पुत्रवत्पाल्यमाना वै वासुदेवाज्ञया तदा ॥ १३ ॥ एकानंशेति यामाहुरुत्पन्नां मानवा भुवि ॥ योगकन्यां दुराधर्षा रक्षार्थं केशवस्य ह ॥ १४ ॥ यां वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः ॥ देववादिष्यपुरुषः कृष्णः संरक्षितो यया ॥ १५ ॥ तां च तत्रोपसंगम्य प्रिया-
मिव सर्वो स्वसाम् ॥ दक्षिणेन कराग्रेण परिजग्राह माधवः ॥ १६ ॥ तथैव रामोतिवलः संपरिष्वज्य भाविनीम् ॥ मूर्ध्युपाग्राय सव्येन प्रतिजग्राह पाणिना ॥ १७ ॥ दृढशुस्ताः स्त्रियो मध्ये भगिनीं रामकृष्णयोः ॥ रुक्मपद्मव्यग्रकरां स्त्रियं पद्मालयामिव ॥ १८ ॥ तथाक्षतमहावृष्ट्या पुष्पैश्च विविधैः शुभैः ॥ अवकीर्य च लज्जेस्ताः स्त्रियो जग्मुर्यथालयम् ॥ १९ ॥ ततस्ते यादवाः सर्वे पूजयन्तो जनार्दनम् ॥ उपोपविविशुः प्रीताः प्रशं-
सन्तोऽदुतं कृतम् ॥ २० ॥ पूज्यमानो महाबाहुः पौराणां रतिवर्द्धनः ॥ विरराज महाकीर्तिर्देवैरिव स तैः सह ॥ २१ ॥ समासीनिषु सर्वेषु यादवेषु
जनार्दनम् ॥ नयोगात्रिदशेन्द्रस्य नारदोभ्यागमत्सभाम् ॥ २२ ॥ सोथ संपूजितः पूज्यः शूरैस्तेयदुपुद्भवैः ॥ करं संस्पृश्य स हरेर्विवेश परमासने
॥ २३ ॥ सुखोपविष्टस्तान्वृष्णानुपविष्टानुवाच ह ॥ संप्राप्तं शक्रवचनाजानीध्वं मां नरर्षभाः ॥ २४ ॥ शृणुध्वं राजशार्दूलः कृष्णस्यास्य
पराक्रमम् ॥ यानि कर्माणि कृतवान्वाल्यात्मभृति केशवः ॥ २५ ॥ उग्रसेनसुतः कंसः सर्वाग्निर्मथ्य यादवान् ॥ राज्यं जग्राह
दुर्बुद्धिर्वद्वा पितरमाहुकम् ॥ २६ ॥

सार्थं जज्ञे आतिर्विभू ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अवसन्त्यत तेषाम् अवमानमकरोत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ शकटान्तरचारिणा शकटनाथार्थं चेष्टमानेन ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
 संमाश्रित्य जरासन्धं श्वशुरं कुलपांसनः ॥ भोजवृष्यन्धकान्सर्वानवमन्यत दुर्मतिः ॥ २७ ॥ ज्ञातिकार्यं चिकीर्षुस्तु वसुदेवः प्रतापवान् ॥ उग्रसे-
 नस्य रक्षार्थं स्वपुत्रं पर्यरक्षत ॥ २८ ॥ स गोपैः सह धर्मान्मा मथुरोपवने स्थितः ॥ अत्यद्भुतानि कर्माणि कृतवान्मधुमुदनः ॥ २९ ॥ प्रत्यक्षं
 शूरसेनानां श्रूयते महद्भुतम् ॥ उत्तानेन शयनेन शकटान्तरचारिणा ॥ ३० ॥ राक्षसी निहता रौद्रा शकुनी वेषधारिणी ॥ पूतना नाम घोरा सा
 महाकाया महाबला ॥ ३१ ॥ विषदिग्धं स्तनं रौद्रं प्रयच्छन्ती जनादने ॥ ददृशुर्निहतां तां ते राक्षसीं वनगोचराः ॥ ३२ ॥ पुनर्जातोयमित्याहुरु-
 कस्तस्मादधोक्षजः ॥ अत्यद्भुतमिदं चासीद्विच्छिद्यः पुरुषोत्तमः ॥ ३३ ॥ पादाङ्गुष्ठेन शकटं क्रीडमानो व्यलोडयत् ॥ दाम्ना चोलखले बद्धो वि-
 प्रकुर्वन् कुमारकम् ॥ ३४ ॥ बभञ्जार्जुनवृक्षौ द्वौ ख्यतो दामोदरस्तदा ॥ कालियश्च महानागो दुराधर्षो महाबलः ॥ ३५ ॥ क्रीडता वासुदेवेन नि-
 र्जितो यमुनाहरे ॥ अक्रूरस्य समक्षं च यन्नागभवने विभुः ॥ ३६ ॥ पूज्यमानं तदा नार्गेर्दिव्यं वपुरधारयत् ॥ शीतवातादिता गाश्च दृष्ट्वा कृष्णेन
 धीमता ॥ ३७ ॥ धृतो गोवर्धनः शैलः सतरात्रं महात्मना ॥ शिशुना वासुदेवेन गवां त्राणार्थमिच्छताम् ॥ ३८ ॥ तथोक्षदुष्टातिबलो महाकायो
 नरान्तकृत् ॥ गोपतिर्वासुदेवेन हतोरिष्टो महासुरः ॥ ३९ ॥ धेनुकः स महाकायो दानवः सुमहाबलः ॥ निहतो वासुदेवेन गवां त्राणाय दुर्मतिः ॥ ४० ॥
 सुनामानमभिन्नघ्नः सर्वसैन्यपुरस्कृतम् ॥ वृकैर्विद्रावयामास गृहीतं समुपस्थितम् ॥ ४१ ॥ रौहिणेयेन संगम्य वने विचरता पुनः ॥ गोपवेषधरेणैव कंसस्य
 भयमाहितम् ॥ ४२ ॥ तथा व्रजगतः शौरिर्दृष्ट्वा युद्धबलं हयम् ॥ प्रग्रहं भोजराजस्य जघान पुरुषोत्तमः ॥ ४३ ॥ प्रलम्बश्च महाबाहो रौहिणेयेन
 धीमता ॥ दानवो मुष्टिनेकेन कंसामात्यो निपातितः ॥ ४४ ॥ एतौ हि वसुदेवस्य पुत्रौ सुरसुतोपमौ ॥ वधुधत्ते महावीर्यौ ब्रह्मगार्गेण संस्कृतौ ॥ ४५ ॥
 जन्मप्रभृति चाप्येतौ गार्गेण परमर्षिणा ॥ याथातथ्येन विज्ञाप्य संस्कारप्रतिपादितौ ॥ ४६ ॥ यदा त्विमौ नरश्रेष्ठौ स्थितौ यौवनसंमुखे ॥ सिंह-
 शावाविबोदीर्णौ मत्तौ हेमवतौ यथा ॥ ४७ ॥ ततो मनांसि गोपीनां हरमाणौ महाबलौ ॥ आस्तां गोष्ठवरौ वीरौ देवपुत्रोपमद्युतौ ॥ ४८ ॥
 एतौ जये वा युद्धे वा क्रीडासु विविधासु च ॥ नन्दगोपस्य गोपाला न शेकुः प्रसमीक्षितुम् ॥ ४९ ॥ व्यूढोरस्कौ महाबाहू शालस्कन्धाविवो-
 द्रतौ ॥ श्रुत्वासाँ व्यथितः कंसो मन्त्रिभिः सहितोऽभवत् ॥ ५० ॥

सुनामानमित्यनेन कथान्तरं सूच्यते ॥ ४१ ॥ अयं दैत्यान्तरवधश्चणजम् ॥ ४२ ॥ प्रग्रहं सहायम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ शिश्ये शयनं कृतवान् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ कुण्डले
 नशकञ्च यदा कंसो गृहीतुं बलकेशवौ ॥ निजग्राह ततः क्रोद्धद्रसुदुवं सन्धधम् ॥ ५१ ॥ सहोपसेनेन तदा चोरवद्वाढवन्धनम् ॥ कालं महान्त-
 ममुषकृच्छ्रमानकदुन्दुभिः ॥ ५२ ॥ कंसस्तु पितरं वञ्चा शूरसेनाञ्च शशास ह ॥ जरासन्धं समाश्रित्य तथैवाहूतिभीष्मकौ ॥ ५३ ॥ कस्यचित्त्व-
 थ कालस्य मथुरायां महोत्सवम् ॥ पिनाकिनं समुद्दिश्य चक्रे कंसो नराधिपः ॥ ५४ ॥ तत्र मल्लाः समाजमुनीनादृश्या विशाम्पते ॥ नर्तना गा-
 यनाश्चैव कुशला नृत्यकर्मसु ॥ ५५ ॥ ततः कंसो महातेजा रङ्गवाटं महाधनम् ॥ कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः ॥ ५६ ॥ तत्र
 मञ्चसहस्राणि पौरजानपदैर्जनैः ॥ समाकीर्णानि दृश्यन्ते ज्योतीषि गगने यथा ॥ ५७ ॥ भोजराजः श्रिया जुष्टं रङ्गवाटं महर्द्धिमत् ॥ आरुरोह ततः
 कंसो विमानं सुकृती यथा ॥ ५८ ॥ रङ्गवाटे गजं मत्तं प्रभूतायुधकल्पितम् ॥ शूरैरधिष्ठितः कंसः स्थापयामास वीर्यवान् ॥ ५९ ॥ यदा हि स म-
 हातेजा रामकृष्णौ समागतौ ॥ शुश्राव पुरुषव्याघ्रौ सूर्यचन्द्रमसाविव ॥ ६० ॥ तदाप्रभृति यत्नोभूद्रक्षां प्रति नराधिप ॥ नच शिश्ये सुखं रात्रौ
 रामकृष्णौ विचिन्तयन् ॥ ६१ ॥ श्रुत्वा तु रामः कृष्णश्च तं समाजमनुत्तमम् ॥ उभौ विविशतुर्वीरौ शार्दूलौ गोव्रजं यथा ॥ ६२ ॥ ततः प्रवेशे
 संरुद्धो रक्षिभिः पुरुषर्षभौ ॥ हत्वा कुवल्यापीडं सप्तादिनमरिन्दमौ ॥ अवमद्य दुराधर्षौ रङ्गं विविशतुस्तदा ॥ ६३ ॥ चाणूरान्श्रौ विनिष्पिष्य
 केशवेन बलेन च ॥ औग्रसेनिः सुदुष्टात्मा सानुजो विनिपातितः ॥ ६४ ॥ यत्कृतं यदुसिंहेन देवैरपि सुदुष्करम् ॥ कर्म तत्केशवादयः कर्तुमर्ह-
 ति कः युमान् ॥ ६५ ॥ यदि नाधिगतं पूर्वंः प्रह्लादबलिशम्बरैः ॥ तदिदं प्राणितं विचिं शौरिणा भवतां कृते ॥ ६६ ॥ एतेन मुरुमाक्रम्य दैन्यं
 पञ्चजनं तथा ॥ निष्क्रम्य शैलसङ्घातान्निमुदः सगणो हतः ॥ ६७ ॥ नरकश्च हतो भौमः कुण्डले चाल्लते शुभे ॥ प्राप्तं च दिवि देवेषु केशवेन
 मद्दृशः ॥ ६८ ॥ वीतशोकभया बाधा कृष्णबाहुबलाश्रयाः ॥ यजध्वं विविधयज्ञैर्वा दवा वीतमत्सराः ॥ ६९ ॥ देवानां सुमहत्कार्यं कृतं कृष्णेन
 धीमता ॥ प्रियमावेदयाम्येष भवतां भद्रमस्तु वः ॥ ७० ॥ यदिष्टं वो यदुश्रेष्ठाः कर्तास्मि तदतिन्द्रितः ॥ भवतामस्मि यूयं च मम युष्मास्वहं
 स्थितः ॥ ७१ ॥ इति संबोधयन्कृष्णमब्रवीत्याकाशाननः ॥ स मां प्रेक्षीतुं सुरश्रेष्ठ प्रीतस्तुष्टास्तथा वयम् ॥ ७२ ॥
 अदितिस्वन्धिनी ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायामेकोत्तरशतमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ सादिताः मौरवाः मुरुकताः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
महेन्द्रस्य पर्वतस्य शिखरे इरावत्यां नगर्यामिति द्वयोः संबन्धः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अक्षप्रपातेन चक्षुर्विक्षेपमात्रे निमित्ते सति स्थानविशेषे वा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
यत्र धीः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीस्तत्र सन्नतिः ॥ संनतिर्धीस्तथा श्रीश्च नित्यं कृष्णे महात्मनि ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णु-
पर्वणि नारदवाक्यं नामैकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ सादिता मौरवाः पाशा निमुन्दनरकौ हतौ ॥ कृतः
क्षेम्यः पुनः पन्था पुरं प्राग्योतिषं प्रति ॥ १ ॥ शौरिणा पृथिवीपालास्त्रासिताः स्पृद्धिनो रणे ॥ धनुषश्च निनादेन पाञ्चजन्यस्वनेन च ॥ २ ॥
मेघप्रख्यैरथानिकैर्दक्षिणात्यैः सुरक्षितम् ॥ रुक्मिणं युधि निर्जित्य महाबलपराक्रमम् ॥ रुक्मिणीमाजहाराशु केशवो वृष्णिपुङ्गवः ॥ ३ ॥ ततः
पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥ अवाप्य महर्षी भोज्यां शङ्खचक्रगदासिभृत् ॥ ४ ॥ जारूथ्यामह्वतिः काथः शिशुपालश्च निर्जितः ॥ वक्रश्च सह
सैन्येन शतधन्वाथ निर्जितः ॥ ५ ॥ इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कशेरुमान् ॥ हतः सौभपतिः श्रीमान् शाल्वश्च दृढधन्वना ॥ ६ ॥ पर्वतानां
सहस्रं च चक्रेण पुरुषोत्तमः ॥ विकार्यं पुण्डरीकाक्षो द्युमत्सेनं व्यपथयत् ॥ ७ ॥ महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ ॥ जवान् पुरुषव्याघ्रो
रावणस्याभितथ्यरौ ॥ ८ ॥ इरावत्यां महाभोजावशिष्यैर्यसमौ युधि ॥ गोपतिस्तालकेतुश्च निहतौ शार्ङ्गधन्वना ॥ ९ ॥ अक्षप्रपातेन चैव डिम्भौ
हंसश्च दानवौ ॥ उभौ तावपि कृष्णेन साजुगौ विनिपातितौ ॥ १० ॥ दग्धा वाराणसी चैव केशवेन महात्मना ॥ सराहूः सानुबन्धश्च काशीनाम-
धिपो हतः ॥ ११ ॥ विजित्य च यमं सङ्ख्ये शूरैः सन्नतपर्वभिः ॥ अथेन्द्रसेनिरानीतः कृष्णेनाद्रुतकर्मणा ॥ १२ ॥ सहितः सर्वयादुभिः समरेषु
महाबलः ॥ प्राप्य लोहितकूटं च कृष्णेन वरुणो जितः ॥ १३ ॥ महेन्द्रभवने यातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः ॥ अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो
हृतः ॥ १४ ॥ पाण्डवे पौण्ड्रं कलिङ्गं च मात्स्यं चैव जनार्दनः ॥ जवान् सहितान्सर्वान्वज्रराजं तथैव च ॥ १५ ॥ एष चैकशतं हत्वा रणे राज्ञां
महात्मनाम् ॥ गान्धारीमावहद्दीरो महर्षिं प्रियदर्शनाम् ॥ १६ ॥ तथा गाण्डीवधन्यां क्रीडन्तं मधुसूदनः ॥ जिगाय भरतश्रेष्ठं कुन्त्याः प्रमुखतो
विभुः ॥ १७ ॥ द्रोणं द्रौणिं कृतं कर्णं भीष्मं चैव सुयोधनम् ॥ चक्रानुयानैः प्रहवणे जिगाय पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥ बभ्रोश्च प्रियमान्विच्छन् शङ्खचक्रग-
दासिभृत् ॥ सौवीराजस्य सुतां प्रसह्य हतवान्प्रभुः ॥ १९ ॥

जिगाय जयवन्तमकरोत् । अन्तर्भावितण्यन्तोयं शब्दः ॥ १७ ॥ चक्रानुयानैः रथैः प्रहवणे संग्रामे इत्यर्थः । अक्षराधिक्यसामर्थम् । जिगाय जितवान् अर्जुनद्वारेति भावः ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ देवार्थं देवानां प्रयोजनम् । स्वस्थानं वैकुण्ठम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
पर्यस्तां पृथिवीं कृत्वा साक्षां सत्थकुञ्जराम् ॥ वेणुदारिकृते यन्नाजिगाय पुरुयोत्तमः ॥ २० ॥ अवाप्य तपसो वीर्यं बलमोजश्च माधवः ॥ पूर्वदेहे
जहारायं बलेन्निभुवनं हरिः ॥ २१ ॥ वज्राशनिगदाखड्गैश्चासयद्विश्च दानवैः ॥ यस्यानाधिगतो मृत्युः पुरं प्राज्योतिषं प्रति ॥ २२ ॥ अभिभूतश्च
कृष्णेन सगणः सुमहाबलः ॥ बलेः पुत्रो महावीर्यो बाणो द्रविणवत्तरः ॥ २३ ॥ पीठं तथा महाबाहुः कंसामात्यं जनार्दनः ॥ पैठिकं चासिलोमानं
निजधान महाबलः ॥ २४ ॥ जृम्भमैरावणं चापि विरूपं च महायशः ॥ जघान पुरुषव्याघ्रो दैत्यं मानुषरूपिणम् ॥ २५ ॥ तथा नागपतिं तोये
कालीयं च महौजसम् ॥ निर्जित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेययामास सागरम् ॥ २६ ॥ संजीवयामास मृतं पुत्रं सान्दीपनेस्तथा ॥ निर्जित्य पुरुषव्याघ्रो
यमं वैवरुतं हरिः ॥ २७ ॥ एवमेष महाबाहुः शास्ता तेषां दुरात्मनाम् ॥ देवांश्च ब्राह्मणांश्चैव ये द्विषन्ति सदा नृप ॥ २८ ॥ निहत्य नरकं भौ-
ममाहत्य मणिकुण्डले ॥ देवमातुर्ददौ चैव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः ॥ २९ ॥ एवं च देवदैत्यानां सुराणां च महायशः ॥ भयाभयकरः कृष्णः सर्व-
लोककरो विभुः ॥ ३० ॥ संस्थाप्य धर्मान्मर्त्येषु यज्ञैरिद्विजसदक्षिणैः ॥ कृत्वा देवार्थममिति स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते ॥ ३१ ॥ कृष्णो भोगवर्ती रम्यामृ-
षिकां तां महायशः ॥ द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यति ॥ ३२ ॥ बहुरत्नसमाकीर्णं चैत्ययूपशताङ्किताम् ॥ द्वारकां वरुणावासं प्रवेक्ष्यति
सकाननाम् ॥ ३३ ॥ तां सूर्यसदनप्रख्यां मतज्ञः शङ्क्यन्वनः ॥ विमृष्टां वासुदेवेन सागरः प्रुवायिष्यति ॥ ३४ ॥ सुरासुरमनुष्येषु नासीन्न भविता
क्वचित् ॥ य इमामावसेत्काश्चिदन्यो वै मधुसूदनात् ॥ ३५ ॥ एवमेष दशहाणां विधाय विधिमुत्तमम् ॥ विष्णुर्नारायणः सोमः सूर्यश्च भविता
स्वयम् ॥ ३६ ॥ अप्रमेयस्त्वचिन्नयश्च यथा कामचरो वशी ॥ मोदत्येष सदा भूतैर्बालः क्रीडनैरिव ॥ ३७ ॥ न प्रमातुं महाबाहुः शक्योयं मधु-
सूदनः ॥ परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते ॥ ३८ ॥ श्रुतोयमेवं शतशस्तथा शतसहस्रशः ॥ अन्तो हि कर्मणामस्य दृष्टपूर्वा न केनचित्
॥ ३९ ॥ एवमेतानि कर्माणि शिशुमध्यगतस्तदा ॥ कृतवान्पुण्डरीकाक्षः संकर्षणसहायवान् ॥ ४० ॥ इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोर्वारिण
चक्षुषा ॥ महायोगी महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ ४१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संस्तूय गोविन्दं महेंद्रवचनान्मुनिः ॥ यदुभिः पू-
जितः सर्वनारदाम्निदिवं ययौ ॥ ४२ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ न विद्यते पृथगिति शेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पुरा व्यासः पूर्वकल्पायो व्यासः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ बहूनामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ततस्तद्भुसु गोविन्दो दिदेशान्धकवृष्णिषु ॥ यथाहं पुण्डरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः ॥ ४३ ॥ यादवश्च धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणैः ॥ यज्ञैरिद्धा महात्मानो द्वारकामावसपुरीम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदवाक्यं नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ४५ ॥ जनमेजय उवाच ॥ बहूनां स्त्रिसहस्राणामष्टौ भार्याः प्रकीर्तिताः ॥ तासामपत्यान्यष्टानां भगवान्प्रवर्षीतु मे ॥ १ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ अष्टौ महिष्यः पुत्रिण्य इति प्राधान्यतः स्मृताः ॥ सर्वो वीरप्रजाश्चैव तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ २ ॥ रुक्मिणी सत्यभामा च देवी नग्नजिती तथा ॥ सुदत्ता च तथा शैव्या लक्ष्मणा चारुहासिनी ॥ ३ ॥ मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्यथ पौरवी ॥ सुभीमा च तथा माद्री रुक्मिणीतनयान् शृणु ॥ ४ ॥ प्रद्युम्नः प्रथमं जज्ञे शम्बरान्तकरः शुभः ॥ द्वितीयश्चारुदेणश्च वृष्णिसिंहो महारथः ॥ ५ ॥ चारुभद्रश्चारुगर्भः सुदेणो द्रुम एव च ॥ सुषेणश्चारुदेणश्च चारुविन्दश्च वीर्यवान् ॥ ६ ॥ चारुबाहुः कर्नीयांश्च कन्या चारुमती तथा ॥ जज्ञिरे सत्यभामायां भानुभीमरथस्तथा ॥ ७ ॥ रोहितो दीप्तिमांश्चैवा ताम्रजाक्षो जलान्तकः ॥ भानुभीमनिका चैव ताम्रपर्णी जलधमा ॥ ८ ॥ चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारां गरुडध्वजात् ॥ जा-म्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः समितिशोभनः ॥ ९ ॥ मित्रवन्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यपि चाङ्गना ॥ मित्रबाहुः सुनीथश्च नग्नजित्याः प्रजाः शृणु ॥ १० ॥ भद्रकारो भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा ॥ सुदत्तायां तु शैव्यायां सङ्ग्रामजिदजायत ॥ ११ ॥ सत्यजित्सेनजिच्चैव तथा शूरः सप्तजित् ॥ सुभी-मायाः सुतो माद्र्या वृकाश्चो वृकनिर्वृतिः ॥ १२ ॥ कुमारो वृकदीप्तिश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु ॥ गात्रवान्यात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च वीर्यवान् ॥ १३ ॥ जज्ञिरे गात्रवत्या च भगिन्यानुजया सह ॥ अश्रुतश्च सुतो जज्ञे कालिन्ध्याः श्रुतसंमतः ॥ १४ ॥ अश्रुतं श्रुतसेनायै प्रददौ मधुसूदनः ॥ तं प्रदाय तृषकेशस्तां भार्या मुदितोब्रवीत् ॥ १५ ॥ एष वासुभयोरेस्तु दायादः शाश्वतीः समाः ॥ बृहत्यां तु गदस्याहुः शैव्यायामङ्गदं सुतम् ॥ १६ ॥ उत्पन्नं कुसुदं चैव श्वेतं श्वेता तथाङ्गना ॥ अगावहः सुमित्रश्च शुचिश्चित्ररथस्तथा ॥ १७ ॥ चित्रसेनः सुदेवायाश्चित्रा चित्रवती तथा ॥ वनस्तम्बश्च जज्ञाते सुतः स्तम्बवनश्च ह ॥ १८ ॥ निवासनो वनस्तम्बः कन्या स्तम्बवती तथा ॥ उपसन्नश्च शङ्कुश्च वज्रांशुः क्षिप्र एव च ॥ १९ ॥ कौशिक्यां श्रुतसोमयां यौधिष्ठिर्यां युधिष्ठिरः ॥ कापाली गरुडश्चैव जज्ञाते चित्रयोधिनी ॥ २० ॥

॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ वाम् आवयोः कृष्णश्रुतसेनयोः ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥

दशायुतं लक्षम् ॥ २१ ॥ अहौ अयुतानीत्यर्थात्तिसहस्रं च पूत्राः ॥ २२ ॥ अरुद्ध इति च्छेदः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तुर्यां चतुर्थ्यां शूद्राद्यामित्यर्थः ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां अधिकांशतमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ६४ ॥ य एष इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोध मे ॥ दशायुतं समाख्याता वासुदेवस्य ते सुताः ॥ २१ ॥ अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रणविशारदाः ॥ जना-
देनस्य प्रसवः कीर्तितोयं तथा मया ॥ २२ ॥ प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वैदभ्यां राजसत्तम ॥ अनिरुद्धो रणेऽरुद्धो जज्ञे स मृगकेतनः ॥ २३ ॥ रेवत्यां
बलदेवस्य जज्ञाते निशठोलसुकौ ॥ भ्रातरौ देवसंकाशाबुभौ पुरुषसत्तमौ ॥ २४ ॥ सुतश्च सुतारा च शौरिरस्तां परिग्रहः ॥ पैण्ड्रकः कपिलश्चैव
वासुदेवस्य तौ सुतौ ॥ २५ ॥ तारायां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रश्च सुतनोः सुतः ॥ तयोर्नृपोऽभवत्यपौण्ड्रः कपिलश्च वनं ययौ ॥ २६ ॥ तुर्यां समभवद्भारो
वासुदेवान्महाबलः ॥ जरा नाम निषादानां प्रभुः सर्वधनुष्मताम् ॥ २७ ॥ काश्यां सुपार्श्वं तनयं लेभे साम्बातरास्त्विनम् ॥ सानुर्जज्ञेनिरुद्धस्य वज्रः
सानोरजायत ॥ २८ ॥ वज्राजज्ञे प्रतिरथः सुचारुस्तस्य चात्मजः ॥ अनमिताच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठादृष्णिनन्दनात् ॥ २९ ॥ शिनेस्तु सत्यवाक्
जज्ञे सत्यकश्च महारथः ॥ सत्यकस्यात्मजः शूरो युधुधानस्त्वजायत ॥ ३० ॥ असङ्गो युधुधानस्य मणिस्तस्याभवत्सुतः ॥ मण्युगन्धरः पुत्र
इति वंशः समाप्यते ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वृष्णिवंशानुकीर्तने अधिकांशतमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥
जनमेजय उवाच ॥ य एष भवता पूर्वं शम्बरघ्नेत्युदाहृतः ॥ प्रद्युम्नः स कथं जग्मे शम्बरं तद्वीहि मे ॥ १ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रुक्मिण्यां
वासुदेवस्य लक्ष्म्यां कामो धृतव्रतः ॥ शम्बरान्तकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ॥ सनत्कुमार इति यः पुराणे परिगीयते ॥ २ ॥ तं सप्तरात्रे संपूर्णे
निशीथे सूतिकाग्रहात् ॥ जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वै कालशम्बरः ॥ ३ ॥ विदितं तस्य कृष्णस्य देवमायानुवर्तिनः ॥ ततो न निगृहीतः स दा-
नवो युद्धदुर्मदः ॥ ४ ॥ स मृत्युना परितापुर्मयया प्रजहार तम् ॥ दोभ्यामुत्क्षिप्य नगरं स्वं निनाय महासुरः ॥ ५ ॥ अनपत्या तु तस्यासिद्धार्या
रूपगुणान्विता ॥ नाम्ना मायावती नाम मायेव शुभदर्शना ॥ ६ ॥ ददौ तं वासुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजम् ॥ तस्या महिष्या मायिन्या दानवः का-
लचोदितः ॥ ७ ॥ मायावती तु संदृष्ट्वा संप्रहृष्टतनूरुहा ॥ हर्षेण महता युक्ता पुनः पुनरुद्देशत ॥ ८ ॥ अथ तस्य निरीक्षन्त्याः स्मृतिः प्रादुर्बभूव ह ॥
अयं स मम कान्तोभूत्स्मृत्यैवं चान्वचिन्तयत् ॥ ९ ॥ अयं स नाथो भर्ता मे यस्यार्थेहं दिवानिशम् ॥ विन्ताशोकार्णवे मग्ना न विन्दामि रतिं क्वचित् ॥ १० ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ रतिप्रतिच्छाया मायावती नाम भार्यात्वमापन्ना नतु रतिरित्यग्रे व्यक्तीकरिष्यति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अयं भगवता पूर्व देवदेवेन शूलिना ॥ खेदितेन कृतोनङ्गो दृष्टो जात्यन्तरे मया ॥ ११ ॥ कथमस्य स्तनं दास्ये मातृभावेन जानती ॥ भर्तुर्भार्या
त्वं भूत्वा वक्ष्ये वा पुत्र इत्युत ॥ १२ ॥ एवं संचिन्त्य मनसा धान्यास्तं सा समर्पयत् ॥ रसायनप्रयोगैश्च शीघ्रमेव व्यवर्धयत् ॥ १३ ॥ धान्याः
सकाशात्स च तां शृण्वन्नृक्मणिनन्दनः ॥ मायावतीमविज्ञानान्मेने स्वामेव मातरम् ॥ १४ ॥ सा च तं वद्वयमास कार्ष्णि कमललोचनम् ॥ मा-
याश्चामै ददौ सर्वा दानवीः काममोहिता ॥ १५ ॥ स यदा यौवनस्थस्तु प्रद्युम्नः कामदर्शनः ॥ चिकीर्षितज्ञो नारीणां सर्वान्निविधिपारगः ॥ १६ ॥
तं सा मायावती कान्तं कामयामास कामिनी ॥ इङ्गितैश्चापि वीक्षन्ती प्रालोभयत सस्मिता ॥ प्रसजन्ती तु तां देवीं बभाषे चारुहासिनीम् ॥ १७ ॥
प्रद्युम्न उवाच ॥ मातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्तसेन्यथा ॥ अहो दुष्टस्वभावासि स्त्रीत्वे चपलमानसा ॥ १८ ॥ या पुत्रभावमुत्सृज्य मयि लोभा-
त्प्रवर्तसे ॥ नतु तेहं सुतः सौम्ये कोयं शीलविपर्ययः ॥ १९ ॥ तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं कोन्वयं विधिः ॥ विद्युत्सम्पातचपलः स्वभावः खलु
योषिताम् ॥ २० ॥ या नरेशु प्रसजन्ते नगाग्रेषु घना इव ॥ यदि तेहं सुतः सौम्ये यदि वा नात्मजः शुभे ॥ २१ ॥ कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं
ते चिकीर्षितम् ॥ एवमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्यथितोन्द्रिया ॥ २२ ॥ प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्षे केशवात्मजम् ॥ न त्वं मम सुतः कान्त नापि
ते शम्बरः पिता ॥ २३ ॥ रूपवानसि विक्रान्तस्त्वं जात्या वृष्णिनन्दनः ॥ पुत्रस्त्वं वासुदेवस्य रुक्मिण्या नन्दवर्धनः ॥ २४ ॥ दिवसे सप्तमे बालो
जातमात्रोपवाहितः ॥ सूतिकागारमध्यात्त्वं शिशुरुत्तानशायितः ॥ २५ ॥ मम भर्त्रा हतोसि त्वं बलवर्धयिप्रवर्तिना ॥ पितुस्ते वासुदेवस्य धर्षयि-
त्वा गृहं महत् ॥ २६ ॥ पाकशासनकल्पस्य हतस्त्वं शम्बरेण ह ॥ सा च ते करुणं माता त्वां बालमनुशोचती ॥ २७ ॥ अत्यर्थं तप्यते वीर
विवस्ता सौरभी यथा ॥ सोपि शक्रादपि महान्पिता ते गरुडध्वजः ॥ २८ ॥ इह त्वां नाभिजानाति बालमेवोपवाहितम् ॥ कान्त वृष्णि कुमारस्त्वं
नहि त्वं शम्बरात्मजः ॥ २९ ॥ वीर नैवंविधान्पुत्रान्दानवा जनयन्ति हि ॥ अतोहं कामयामि त्वां नहि त्वं जनितो मया ॥ ३० ॥ रूपं ते सौम्य
पश्यन्ती सीदामि हृदि दुर्बला ॥ यन्मे व्यवसितं कान्त यत्तु मे हृदि वर्तते ॥ ३१ ॥ तन्मे मनसि वाण्येय प्रतिसन्धानमुर्महसि ॥ एष ते कथितः सर्वः
सद्भावस्त्वयि यो मम ॥ ३२ ॥ यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्रः शम्बरस्य च ॥ श्रुत्वैवमखिलं सर्वं मायावत्या प्रभाषितम् ॥ ३३ ॥ चक्रायुधात्मजः
क्रुद्धः शम्बरं स समाह्वयत् ॥ सर्वमायास्वभिज्ञोसौ नाम विश्राव्य चात्मनः ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ प्रतिहारो द्वारपालः । चित्रं यथा
 अहो दानव दुष्टात्मा केशवस्यात्मजं शिशुम् ॥ हस्ते निर्भयश्चैव भयमद्य करोम्यहम् ॥ ३५ ॥ कथं वै क्रोधमागच्छेद्भयते वा कथं मया ॥ प्रथमं
 किं करिष्यामि येन कुप्यति मन्दधीः ॥ ३६ ॥ अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितम् ॥ तोरणं गृहमासाद्य उच्छ्रितं मेरुशृङ्गवत् ॥ ३७ ॥
 एतदुन्मथ्य पातिष्ये भट्टेन निशितेन वै ॥ ध्वजच्छेदं विदित्वाथ शम्बरः निष्क्रामिष्यति ॥ ३८ ॥ ततो युद्धेन हत्वाजौ गन्तास्मि द्वारकां प्रति ॥
 इत्युक्त्वा सज्यमाचक्रे सशरं चापमोजसा ॥ ३९ ॥ विच्छेदं ध्वजरत्नं तु शम्बरस्य महाभुजः ॥ तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना ॥ ४० ॥
 कुद्धस्त्वज्ञापयामास पुत्रान्वै कालशम्बरः ॥ जियंसच्चं महावीरा रौक्मिणेयं त्वरान्विताः ॥ ४१ ॥ नैनं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकम् ॥
 श्रुत्वा तु शम्बराद्भक्त्यं सुतास्ते शम्बरस्य ह ॥ ४२ ॥ संनद्धा निययुद्धं दृष्ट्वाः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥ चित्रसेनोत्तिसेनश्च विष्वक्सेनो गदस्तथा ॥
 ॥ ४३ ॥ श्रुतसेनः सुषेणस्तु सोमसेनो मनस्तथा ॥ सेनानीः सैन्यहन्ता च सेनाहा सैनिकस्तथा ॥ ४४ ॥ सेनस्कन्धोत्तिसेनश्च सेनको जनकः
 सुतः ॥ सकालो विकलः शान्तः स शान्तान्तकरो विभुः ॥ ४५ ॥ कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केशिरित्येवमादयः ॥ चक्रतोमरशूलानि पट्टिशानि परश्व-
 धाव ॥ ४६ ॥ गृहीत्वा निर्ययुद्धं दृष्ट्वा मन्युना परमाहुताः ॥ आह्वयन्तममित्रं वै तस्थुः सङ्ग्राममूर्धनि ॥ ४७ ॥ प्रद्युम्नस्तु महाबाहू रथमारुह्य
 सत्वरम् ॥ निर्ययौ चापमादाय सङ्ग्रामाभिमुखस्तदा ॥ ४८ ॥ ततः प्रवृत्तं युद्धं तु तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ शम्बरस्य तु पुत्राणां केशवस्य च सू-
 दुना ॥ ४९ ॥ ततो देवाः सगन्धर्वाः समहोरगचारणाः ॥ देवराजं पुरस्कृत्य विमानग्रेषु धिष्ठिताः ॥ ५० ॥ नारदस्तुभुरुश्चैव हाहा हूहूश्च गायनाः ॥
 अप्सरोभिः परिवृताः सर्वे तत्रावतस्थिरे ॥ ५१ ॥ देवराजप्रतीहारो गन्धर्वश्चित्रमद्रुतम् ॥ शंशस देवराजाय वज्रिणे तद्विचक्षितम् ॥ ५२ ॥ शम्बरस्य
 शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चारुमजः ॥ बहूनां युध्यतामेषः कथं विजयमाप्नुयात् ॥ ५३ ॥ तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलमूढनः ॥ उवाच वचनं
 चेदं शृणु योस्य पराक्रमः ॥ ५४ ॥ कामोयं पूर्वदेहे तु हरक्रोधाग्निना हतः ॥ रत्या प्रसादितो देवः कामपत्न्या त्रिलोचनः ॥ परितुष्टेन देवेन वरमस्याः
 प्रदीयते ॥ ५५ ॥ विष्णुर्मानुषदेहस्तु द्वारकायां भविष्यति न संशयः ॥ ५६ ॥ अनङ्ग इति विख्यातमैलोके ये तु महायज्ञाः ॥
 तत्रोत्पन्नो महातेजाः शम्बरं वातायिष्यति ॥ ५७ ॥ सप्ताहे जातमात्रे तु रुक्मिण्याः कोटसंस्थितम् ॥ आस्थाय शम्बरः मायां प्रद्युम्नमपनेष्यति ॥ ५८ ॥
 स्यात्तथा विषम् आश्चर्यं शर्यसाद्रुतं नामातृतपूर्वम् ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥
सर्वमस्यते क्षिप्यतेनेति सर्वास्त्रं तच्च तद्धनश्च तस्मात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनङ्गः प्रद्युम्नः ॥ ५ ॥ ६ ॥ समयुध्यत एकत्वमार्षं युद्धं कृतवन्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

तद्ब्रूच्छ शम्बरगृहं भार्या मायावती भव ॥ मायारूपप्रतिच्छन्ना शम्बरं मोहयिष्यसि ॥ ५९ ॥ तत्र त्वमात्मनः कान्तं बालरूपं विवर्दय ॥ प्राप्तयौवन-
देहस्तु शम्बरं निहनिष्यति ॥ ६० ॥ ततस्त्वया सहानङ्गो द्वारकां वै गमिष्यति ॥ रामिष्यति त्वया सार्द्धं शैलपुत्र्या यथा ह्यहम् ॥ ६१ ॥ एवमादिश्य
देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ॥ कैलासं मेरुसंकाशं सिद्धचारणसेवितम् ॥ ६२ ॥ कामपत्नी प्रणम्याथ देवदेवमुमापतिम् ॥ जगाम शम्बरगृहं कालस्यान्तं
प्रतीक्षती ॥ ६३ ॥ एवमेव महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ॥ सह पुत्रेण प्रद्युम्नो हन्ता तस्य दुरात्मनः ॥ ६४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे
विष्णुपर्वणि शम्बरवधे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृद्धं युद्धं तु तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ शम्बरस्य
तु पुत्राणां रुक्मिण्या नन्दनस्य च ॥ १ ॥ ततः क्रुद्धा महादेव्याः शरशक्तिपरश्वधान् ॥ चक्रतोमरकुन्तानि मुशुण्डीमुशिलानि च ॥ २ ॥ युगपत्पा-
तयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिताः ॥ काष्ण्यायनिस्तु संक्रुद्धः सर्वास्रधनुपश्रुतैः ॥ ३ ॥ एकैकं पञ्चभिः क्रुद्धश्चिच्छेद रणमूर्धनि ॥ पुनरेवासुराः क्रु-
द्धाः सर्वे ते कृतनिश्चयाः ॥ ४ ॥ ववृषुः शरजालानि प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥ ततः प्रकुपितोनङ्गो धनुरादाय सत्वरः ॥ ५ ॥ शम्बरस्य जवानाशु
दृश पुत्रान्महौजसः ॥ ततोपरेण भङ्गेन कुपितः केशवात्मजः ॥ ६ ॥ चिच्छेदशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान् ॥ ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य
समयुद्धयत् ॥ ७ ॥ शरवर्षं विमुञ्चन्तो ह्यभ्यधावन् जिघांसितुम् ॥ ततः सन्धाय बाणांस्ते विमुञ्चन्तो रणोत्सुकाः ॥ ८ ॥ क्रीडन्निव महातेजाः शिरा-
स्येषामपातयत् ॥ निहत्य समरे सर्वान् शतमुत्तमधन्विनाम् ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नः समराकाङ्क्षी तस्थौ सङ्ग्राममूर्धनि ॥ हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शम्बरः क्रो-
धमादधे ॥ १० ॥ सूतं संचोदयामास रथं मे संप्रयोजय ॥ राज्ञो वाक्यं निशब्धाय प्रणम्य शिरसा भुवि ॥ ११ ॥ ससैन्यं नोदयामास रथं स सु-
समाहितम् ॥ युक्तमुष्यसहस्रेण सर्पराजसकेतनम् ॥ १२ ॥ शार्दूलचर्मसंविष्टं किङ्किणीजालमालिनम् ॥ ईहामृगणकार्णं पङ्क्तिभक्तिविराजितम् ॥ १३ ॥
ताराचित्रपिनद्धाङ्गं स्वर्णकूबरभूषितम् ॥ सुपताकमहोच्छ्रायं मृगगजोग्रकेतनम् ॥ १४ ॥ सुविभक्तवस्त्रं च लोहेपावज्रकूबरम् ॥ मन्दरोदग्रशिखरं
चारुचामरभूषितम् ॥ १५ ॥ नक्षत्रमालापिहितं हेमदण्डसमाहितम् ॥ विराजमानं श्रीमन्तमारोहच्छम्बरो रथम् ॥ १६ ॥

क्रव्याः मृगविशेषस्तेषां सहस्रेण ॥ १२ ॥ पङ्क्तिभक्तिभिः दशभिश्चित्रभागैः उपयुपरि कोटैर्विराजितं शोभमानम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ निर्धतिः अशनिः पतत् अपतत् । संकलयन् क्षपयन् ॥ २२ ॥ गृध्रः दानवासृजं दानवरकम् ॥ २३ ॥ वाशन्ति पक्षिण इति शेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥

काञ्चनं चित्रसन्नाहं धनुर्गृह्य शरंस्तथा ॥ प्रस्थितः समराकाङ्क्षी मृत्युना परिचोदितः ॥ १७ ॥ चतुर्भिः सचिवैः सार्द्धं सैन्येन महता वृतः ॥ दुर्धनः केतुमाली च शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ॥ १८ ॥ एतैः परिवृतो भ्रातृभ्योः प्रस्थितो रणे ॥ दशनागसहस्राणि रथानां द्वे शते तथा ॥ १९ ॥ इयानां चाष्टमाहसैः प्रयुतैश्च पदातिनाम् ॥ एतैः परिवृतो योयैः शम्बरः प्रययौ तदा ॥ २० ॥ प्रयातस्य तु सङ्ग्रामे उत्पाता बहवोभवन ॥ गृध्र-चक्रकुले व्योम्नि संध्याकाराभ्रनादितम् ॥ २१ ॥ गर्जन्ति परुषं मेघा निर्घातश्चाश्वरात्पतत् ॥ शिवा विनेदुराशिवं सैन्यं संक्रालयन्महत् ॥ २२ ॥ ध्वजशीर्षेपतदृध्रः काङ्क्षन्व दानवासृजम् ॥ रथग्रे पतितश्चास्य कवच्यो भुवि दृश्यते ॥ २३ ॥ वीचिकूर्वाति वाशन्ति शम्बरस्य रथोपरि ॥ स्व-भानुग्रस्त आदित्यः परिर्यैः परिवर्षितः ॥ २४ ॥ स्फुरते नयनं चास्य सव्यं भयनिवेदनम् ॥ बाहुः प्रकम्पते सव्यः प्रस्वलव्रथवाजिनः ॥ २५ ॥ ध्वाङ्गो मूर्ध्नि निपातितः शम्बरस्य मुरारिणः ॥ ववर्ष रूधिरं देवः शर्कराङ्गरामिश्रितम् ॥ २६ ॥ उल्कापातसहस्राणि निपेतू रणमूर्धनि ॥ प्रतोदो न्यपतद्वस्तात्सारथेहय्यायिनः ॥ २७ ॥ एतानचिन्तयित्वा तु उत्पातान्समुपस्थितान् ॥ प्रययौ शम्बरः क्रुद्धः प्रधुम्नवधकाङ्क्षया ॥ २८ ॥ मेरी-मुदङ्गशङ्खानां पणवानकदुन्दुभेः ॥ युगपन्नाद्यमानानां पृथिवी समकम्पत ॥ २९ ॥ तेन शब्देन महता संत्रस्ता मृगपक्षिणः ॥ समन्ताद्दुन्दुस्त-स्माद्वयविक्रवचेतसः ॥ ३० ॥ रणमध्ये स्थितः कर्षिणश्चिन्तयन्निधनं रिपोः ॥ सैन्यैः परिवृतोऽसङ्ख्यैर्युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३१ ॥ क्रुद्धः शरसह-स्रेण प्रधुम्नं समताडयत् ॥ संप्राप्तांश्चैव तान्वाणांश्छिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ ३२ ॥ प्रधुम्नो धनुरादाय शरवर्षं मुमोच ह ॥ तस्मिन् सैन्ये न को-प्यस्ति यो न विद्वः शरेण वै ॥ ३३ ॥ प्रधुम्नशरपातेन तत्सैन्यं विमुखीकृतम् ॥ शम्बरस्य तथाभ्याशो स्थितं संहृत्य भीतवत् ॥ ३४ ॥ स्वबले-विद्रुतं दह्वा शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः ॥ आज्ञापयामास तदा सचिवान्दानवेभ्यः ॥ ३५ ॥ गच्छन् मन्त्रियेणेन प्रहरन् रिपोः सुतम् ॥ नोपेक्षणीयः शत्रुर्वै वध्यतां क्षिप्रमेव वै ॥ ३६ ॥ उपेक्षित इव व्याधिः शरारं नाशयेद्भुवम् ॥ तदेष दुर्मतिः पापो वध्यतां मन्त्रियेप्सया ॥ ३७ ॥ ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः शिरसा गृह्य शासनम् ॥ शरवर्षं विमुञ्चन्स्त्वरिता नोदयन्व्रथान् ॥ ३८ ॥

मुरारिणः देवात्रोः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ असङ्ख्यैः संख्यातमयोगैः । अतिप्रसिद्धतामभिरित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

पाठा०-१ संख्यव्य इति ।

॥ ३९ ॥ विभेद विभिदुः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पर्वैरित्यदन्तत्वमर्षम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥
 तात् दृष्ट्वा धावतः संख्ये कुद्धो मकरकेतनः ॥ चापमुद्यम्य संभ्रान्तस्तस्थौ प्रमुखतो बली ॥ ३९ ॥ दुर्द्धरं पञ्चविंशत्या शूरैः सन्नतपर्वभिः ॥ विभेद
 सुमहतेजाः केतुमालिं त्रिषष्टिभिः ॥ ४० ॥ सतत्या शत्रुहन्तारं व्यशीत्या तु प्रमर्दनम् ॥ विभेद परममर्षीं रुक्मिण्या नन्दिवर्धनः ॥ ४१ ॥
 ततस्ते सचिवाः कुद्धाः प्रधुम्नं शरवृष्टिभिः ॥ एककशो विभेदाजौ षष्टिभिः पष्टिभिः शूरैः ॥ ४२ ॥ तानप्राप्तान् शरान्वणैश्चिच्छेद मकरध्वजः ॥
 ततोर्द्धचन्द्रमादाय दुर्द्धरस्य स साराथिम् ॥ ४३ ॥ जवान पश्यतां राज्ञां सर्वेषां सैनिकस्य वै ॥ चतुर्भिरथ नाराचैः सुपवैः कङ्कतेजितैः ॥ ४४ ॥
 जवान चतुरः सोश्वान्दुर्द्धरस्य रथं प्रति ॥ एकेन योक्रं छत्रं च ध्वजमेकेन बन्धुरम् ॥ ४५ ॥ पष्ट्या च युगचक्राक्षं चिच्छेद मकरध्वजः ॥ अथा-
 परं शरं गृह्य कङ्कपत्रं सुतेजितम् ॥ ४६ ॥ मुमोच हृदये तस्य दुर्द्धरस्यान्यजिनिः ॥ स गतासुरगतश्रीको गतसत्त्वो गतप्रभः ॥ ४७ ॥ निपपात
 रथोपस्थात् क्षीणपुण्य इव ग्रहः ॥ दुर्द्धरं निहते शूरे दानवे दानवेश्वरः ॥ ४८ ॥ केतुमाली शरव्रतैरभिदुद्राव कृष्णजम् ॥ प्रधुम्नमथ संकुद्धो
 शुकुटीभीषणाननः ॥ ४९ ॥ कृत्वाभ्यधावत्सहसा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ संकुद्धः कृष्णमनुरस्तु शरवैर्परवाकिरत् ॥ ५० ॥ पर्वतं वारिधाराभिः
 प्रावृषीव यथा घनः ॥ स विद्धो दानवामात्यः प्रधुम्नेन धनुष्मता ॥ ५१ ॥ चक्रमादाय चिक्षेप प्रधुम्नवयकाङ्क्षया ॥ तं तु प्राप्तं सहस्रारं कृष्ण-
 चक्रसमद्युतिम् ॥ ५२ ॥ निपत्योत्पत्य सहसा सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरस्तदा ॥ ५३ ॥ तदृष्ट्वा कर्म विपुलं
 रौक्मिणेयस्य देवराट् ॥ विस्मयं परमं प्राप्तः सर्वदेवगणैः सह ॥ ५४ ॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैव पुष्पवर्षैर्परवाकिरन् ॥ केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ॥
 महाबलसमूहेन प्रधुम्नमथ दुद्रुवे ॥ ५५ ॥ ते गदां मुञ्चलं चक्रं प्रासतोभरसायकात् ॥ भिन्दिपालान् कुठारांश्च भास्वरात् कूटमुद्धरात् ॥ ५६ ॥
 युगपत्संक्षिपन्ति स्म वधार्थं कृष्णनन्दने ॥ सोऽपि तान्यस्त्रजालानि शस्त्रजालैरनेकधा ॥ ५७ ॥ चिच्छेद बहुधा वीरो दर्शयन् पाणिलावयम् ॥
 गजान् सोभ्यहन्त कुद्धो गजारोहान् सहस्रशः ॥ ५८ ॥ रथान् साराथिभिः सार्द्धं हयैश्चैव ममर्द ह ॥ पातयन्तान् शरव्रतैर्नाविद्धः कश्चिदक्षि-
 ते ॥ ५९ ॥ एवं सर्वाणि सैन्यानि ममन्थ मकरध्वजः ॥ नदीं प्रावर्त्यद्वारां शोणिताम्बुतरङ्गिणीम् ॥ ६० ॥ मुक्ताहारोर्मिवहुलां वसामेदोस्थिप-
 ङ्किनीम् ॥ छत्रद्वीपशरावतीं रथैः पुलिनमण्डिताम् ॥ ६१ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ तत्र धन्विनः धनुर्द्वारं विलोडयति मय्यति ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अस्मत् अस्माकम् ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ श्रीष्मकमुता रुक्मिणी ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ताडयत् अताडयत् ॥ ७८ ॥ रथमेवोत्क्षिप्य चूर्णयत् ॥ ७९ ॥ तां प्रसिद्धां तथैव पिप्रयुक्त्येव ॥ ८० ॥
 केयूरकुण्डलकूर्मं ध्वजमस्त्यविभूषिताम् ॥ नागग्राहवतीं रौद्रीं मत्स्यकूर्मविभूषिताम् ॥ ६२ ॥ केयूरशैवलसंघ्नां श्रोणिमूत्रमृणालिकाम् ॥
 नराननसुपद्मां च हंसचामरवीजिताम् ॥ ६३ ॥ शिरस्तिमिसमाकीर्णां शोणितौघप्रवर्तिनीम् ॥ नदीं दुस्तरणीं भीमामनङ्गेन प्रवर्तिताम् ॥ ६४ ॥
 दुष्प्रेक्ष्यां दुर्गमां रौद्रां हीनतेजःसुदुस्तराम् ॥ शस्त्रग्राहवतीं घोरं यमराष्ट्रविवर्द्धनीम् ॥ ६५ ॥ तत्र रुक्मिसुतः श्रीमान् विलोडयति धन्विनः ॥
 शङ्खहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन् बहून् ॥ ६६ ॥ शङ्खहन्ता पुनः कुङ्को मुमोच शरमुत्तमम् ॥ प्रधुम्नस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ॥ ६७ ॥ स
 विद्धस्तेन बाणेन प्रधुम्नो न व्यकम्पत ॥ शक्तिं जग्राह बलवान् शङ्खहन्ते मुमूर्षवे ॥ ६८ ॥ सा क्षिप्ता रौक्मिणेयेन शक्तिर्ज्वालकुलारणे ॥ पपात हृदयं
 भित्त्वा शक्राशनिमस्वना ॥ ६९ ॥ स भिन्नहृच्च स्रस्ताङ्गो मुक्तमर्मास्थिवन्धनः ॥ पपात रुधिरोद्वारी शङ्खहन्ता महाबलः ॥ ७० ॥ पतितं शङ्ख-
 हन्तारं दृष्ट्वा तस्थौ प्रमर्दनः ॥ जग्राह मुशलं सोऽथ वचनं चेदमाददे ॥ ७१ ॥ तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रणप्रियः ॥ मां योधयस्व दुर्बुद्धे
 ततस्त्वं न भविष्यसि ॥ ७२ ॥ वृष्णिवंशकुले जातः शङ्खरस्मत्पिता तव ॥ पुत्रं हन्तास्म्यहं तस्य ततोऽसौ निहतो भवेत् ॥ ७३ ॥ मृतेन तेन
 दुर्बुद्धे सर्वदेवक्षयो भवेत् ॥ दैतेया दानवाः सर्वे मोदन्तां हतशत्रवः ॥ ७४ ॥ हते त्वयि ममास्त्रेण त्वत्समुत्थैश्च शोणितैः ॥ शम्बरस्य तु पुत्रा-
 णां करोम्युदकसत्क्रियाम् ॥ ७५ ॥ अद्य सा भीष्मकमुता करुणं विलिपिष्यति ॥ निहतं त्वां च श्रुत्वैव यौवनस्थं गतायुषम् ॥ ७६ ॥ स ते पिता
 चक्रधरो निष्फलाशो भविष्यति ॥ हतं त्वां स विदित्वाथ प्राणान्त्यक्षयति मन्दधीः ॥ ७७ ॥ इत्युक्त्वा परिषेणानु ताडयद्रुक्मिणमुत्तमम् ॥
 ताडितो हि महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥ ७८ ॥ दोर्भ्यमुत्क्षिप्य तस्यैव स्थं मद्भां व्यचूर्णयत् ॥ सोऽप्लुत्य रथात्समात्पदातिरवतस्थिवान् ॥
 ॥ ७९ ॥ तां गदां गृह्य सहसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् ॥ तथैव गदया कामः प्रमर्दनमपोथयत् ॥ ८० ॥ हते प्रमर्दने दैत्ये दृष्ट्वा सर्वे प्रदुःखुः
 न शक्ताः प्रमुले स्थातुं सिंहत्रासाद्गजा इव ॥ ८१ ॥ सारमेयं यथा दृष्ट्वाऽविगणो वै पलायते ॥ तथा सेना विषीदन्ती प्रधुम्नस्य भयादिता ॥
 ॥ ८२ ॥ क्षतजादिग्धवस्त्रा वै मुक्तकेशा विशोभना ॥ राजस्वलेव युवतिः सेना समवगूहते ॥ ८३ ॥
 ॥ ८१ ॥ अवीति छेदः ॥ ८२ ॥ विशोभना श्वचन्दनात्रलेखारिहिता समवगूहते देहं सङ्कोचयति ॥ ८३ ॥

साध्वसैः निर्दयकामुकैः रतिमिव समरं रतिसमरं पक्षे रतिं समर इवति विग्रहः ॥ ८४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चाधिकशतमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥
शम्बर इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ रथार्थं रथस्योत्साहेहतुं ध्वजं, शक्तिरन्त्रान्तरे सौर्यामुत्साहादौ बले स्त्रियमिति मेदिनी ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

मदनशरविभिन्ना सैनिकानभ्ययाद्युवतिसदृशवेषा साध्वसैः पीडयमाना ॥ रतिसमरमशक्ता वीक्षितुं सोच्छ्वसन्ती स्वगृहगमनकामा नेच्छते स्थातु-
मत्र ॥ ८४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरसैन्यभङ्गो नाम पञ्चाधिकशतमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
शम्बरस्तु ततः क्रुद्धः सूतमाह विशम्पते ॥ शत्रुप्रमुखतो वीर रथं मे वाहय द्रुतम् ॥ १ ॥ यावदेनं शरैर्हन्मि मम विप्रियकारकम् ॥ ततो भर्तु-
वचः श्रुत्वा सूतस्तन्प्रियकारकः ॥ २ ॥ रथं संचोदयामास चामीकराविभूषितम् ॥ तं दृष्ट्वा रथमायान्तं प्रद्युम्नः फुल्ललोचनः ॥ ३ ॥ संदधे चाप-
मादाय शरं कनकभूषितम् ॥ तेनाहनत्सुसंक्रुद्धः कोपयन् शम्बरं रणे ॥ ४ ॥ हृदये ताडितस्तेन देवशत्रुः सुविक्लवः ॥ रथशक्तिं समाश्रित्य
तस्थौ सोथ विचेतनः ॥ ५ ॥ स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बरः ॥ विव्याध कार्ष्णिणं कुपितः सप्तभिर्निशितैः शरैः ॥ ६ ॥ तानप्राप्तान्
शरान्साथ सप्तभिः सप्तधाच्छिनत् ॥ शम्बरं च जघानाथ सप्तत्या निशितैः शरैः ॥ ७ ॥ पुनः शरसहस्रेण कङ्कवाहंणवाससा ॥ अहनच्छम्बरं
क्रोधाद्भाराभिरिव पर्वतम् ॥ ८ ॥ प्रदिशो विदिशश्चैव शरधारसमावृता ॥ स दिशो विदिशश्चैव शरधारा समावृणोत् ॥ ९ ॥ अन्यकारिकृतं
व्योम दिनकर्ता न दृश्यते ॥ ततोन्धकारमुत्सार्य वैद्युतास्त्रेण शम्बरः ॥ १० ॥ प्रद्युम्नस्य रथोपस्थे शरवर्षं मुमोच ह ॥ तदुन्नजालं प्रद्युम्नः
शरेणानतपर्वणा ॥ ११ ॥ विच्छेद बहुधा राजन्दश्यन्पाणिजलधवम् ॥ हते तस्मिन्महावर्षे शराणां कार्ष्णिना तदा ॥ १२ ॥ द्रुमवर्षं मुमोचाथ
मायया कालशम्बरः ॥ द्रुमवर्षाच्छ्रितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्च्छितः ॥ १३ ॥ आप्नोयास्त्रं मुमोचाथ तेन वृक्षाननाशयत् ॥ भस्मीभूते वृक्षवर्षे
शिलासङ्घातमुत्सृजत् ॥ १४ ॥ प्रद्युम्नस्तं तु वायव्यैः प्रोत्सारयत् संयुगे ॥ ततो मायां परां चक्रे देवशत्रुः प्रतापवान् ॥ १५ ॥ सिंहान्याघ्रान्व-
राहांश्च तरश्चूतक्षवानान् ॥ वारणान्वारिदप्रख्यान्हयानुशान्निशम्पते ॥ १६ ॥ मुमोच धनुरायस्य प्रद्युम्नस्य रथोपरि ॥ गन्धर्वास्त्रिण चिच्छेद
सर्वास्तान्वण्डशस्तदा ॥ १७ ॥ प्रद्युम्नेन तु सा माया हता तां वीक्ष्य शम्बरः ॥ अन्यां मायां मुमोचाथ शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः ॥ १८ ॥ गजेन्द्रा-
न्भिन्नवदनाष्पिहायनयौवनान् ॥ महामात्रोत्तमारूढान्कल्पिताव्रणकोविदान् ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वारिदप्रख्यान्मेधवत् मुख्यमानान्, प्रख्या बृहत्पक्षेण बुद्धाविति विश्वः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
 तामापतन्ती मायां तु कार्ष्णिः कमललोचनः ॥ सैर्ही मायां समुत्सृष्टुं चक्रे बुद्धिं महामनाः ॥ २० ॥ सा सृष्टा सिंहमाया तु रौक्मिणेयेन धीमता ॥
 माया नागवती नष्टा आदित्येनैव शर्वरी ॥ २१ ॥ निहतां हस्तिमायां तु तां समीक्ष्य महसुरः ॥ अन्यां संमोहिनीं मायां सोमृजद्दानवोत्तमः ॥ २२ ॥
 तां दृष्ट्वा मोहिनीं नाम मायां मयविनिर्मिताम् ॥ संज्ञास्त्रेण तु प्रधुम्नो नाशयामास वीर्यवान् ॥ २३ ॥ शुम्भरस्तु ततः क्रुद्धो हतया मायया तदा ॥
 सैर्ही मायां महोत्तेजः सोमृजद्दानवैश्चरः ॥ २४ ॥ सिंहनापततो दृष्ट्वा रौक्मिण्यः प्रतापवान् ॥ अस्त्रं गन्धर्वमादाय शरभानमृजत्तदा ॥ तेषा-
 पदा बलोदया नखदंष्ट्रायुधे रणे ॥ २५ ॥ सिंहान्विद्रवयामासुर्वयुर्जलधरानिव ॥ सिंहान्विद्रवतो दृष्ट्वा माययाष्टापदेन वै ॥ २६ ॥ शुम्भरश्चिन्तया-
 मास कथमेनं निहन्मि वै ॥ अहो मूर्खस्वभावोहं यन्मया न हतः शिशुः ॥ २७ ॥ प्रातयौवनदेहस्तु कृतास्त्रश्चापि दुर्मतिः ॥ तत्कथं निहनिष्या-
 मि शत्रुं रणशिरःस्थितम् ॥ २८ ॥ माया सा तिष्ठते तीव्रा पन्नगी नाम भीषणादत्ता मे देवदेवेन हरेणामुरघातिना ॥ २९ ॥ तां सृजामि महामा-
 यामाशीविषसमाकुलाम् ॥ तया दह्येत दुष्टात्मा ह्येष मायामयो बली ॥ ३० ॥ सा सृष्टा पन्नगी माया विषज्वालासमाकुला ॥ तया पन्नगमय्या तु
 सरथं सहवाजिनम् ॥ ३१ ॥ समुत्तं स हि प्रधुम्नं बबन्ध शरबन्धनैः ॥ बध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं वृष्णिवंशजः ॥ ३२ ॥ मायां संचिन्तयामास
 सौपर्णीं सर्पनाशिनीम् ॥ सा चिन्तिता महाभाया प्रधुम्नेन महात्मना ॥ ३३ ॥ सुपर्णां विचरन्ति स्म सर्पा नष्टा महाविषाः ॥ भग्नयां सार्पमायायां
 प्रशंसन्ति सुरासुराः ॥ ३४ ॥ साधु वीर महाबाहो रुक्मिण्यानन्दवर्धन ॥ यत्त्वया धर्षिता माया तेन स्म परितोषिताः ॥ ३५ ॥ हतायां सर्पमा-
 यायां शुम्भरश्चिन्तयत्युनः ॥ अस्ति मे कालदण्डाभो मुद्रो हेमभूषितः ॥ ३६ ॥ तमप्रातिहतं युद्धे देवदानवमनवैः ॥ पुरा यो मम पार्वत्या
 दत्तः परमतुष्टया ॥ ३७ ॥ गृहाण शुम्भरं त्वं मुद्रं हेमभूषितम् ॥ मया सृष्टं स्वदेहे वै तपः परमदुश्चरम् ॥ ३८ ॥ मायान्तकरणं नाम
 सर्वासुरविनाशनम् ॥ अनेन दानवौ रौद्रौ बलिनौ कामरूपिणौ ॥ ३९ ॥ शुम्भश्चैव निशुम्भश्च सगणौ मृदितौ मया ॥ प्राणसंशयमापन्ने
 त्वया मोक्ष्यः स शत्रवे ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा पार्वती देवी तत्रैवान्तरर्धात् ॥ तदहं मुद्रं श्रेष्ठं मोचयिष्यामि शत्रवे ॥ ४१ ॥ तस्य विज्ञाय
 चित्तं तु देवराजोभ्यभाषत ॥ गच्छ नारद शीघ्रं त्वं प्रधुम्नस्य रथं प्रति ॥ ४२ ॥ संबोधय महाबाहुं पूर्वजातिं च मोक्षय ॥
 वैष्णवास्त्रं प्रयच्छास्मै वयार्थं शुम्भरस्य च ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ देवान्यर्चयिष्यो नारदो देवगन्धर्वनारदस्तम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तवेति । रतिरेव मायामयं शरीरान्तरं स्वसदृशं कृत्वा मायावतीति ज्ञेयं
 दैत्यं रमयतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ रतेः प्रीतिः एतेन रतेः पातिव्रत्यभङ्गो नास्तीति दर्शितम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते
 अभेद्यं कवचं चास्य प्रयच्छासुरसूदने ॥ एवमुक्तो मधवता नारदः प्रययौ त्वरम् ॥ ४४ ॥ आकाशे धिष्ठितोऽवोचमकरध्वजकेतनम् ॥ कुमार पश्य
 मां प्राप्तं देवगन्धर्वनारदम् ॥ प्रेषितं देवराजेन तव संबोधनाय वै ॥ ४५ ॥ स्मर त्वं पूर्वकं भावं कामदेवासि मानद ॥ हरकोपानलाद्गन्धस्तेना-
 नङ्ग इहोच्यते ॥ ४६ ॥ त्वं वृषि ण्वंशजातोसि रुक्मिण्या गर्भसंभवः ॥ जातोसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्यसे ॥ ४७ ॥ आहत्य शम्बरेण त्व-
 मिहानीतोसि मानद ॥ सप्तरात्रे त्वसंपूर्णे स्तुति कागारमध्यतः ॥ ४८ ॥ वधार्थं शम्बरस्य त्वं हियमाणो ह्युपेक्षितः ॥ केशवेन महाबाहो देवकार्या-
 र्थसिद्धये ॥ ४९ ॥ यैषा मायावती नाम भार्यो वै शम्बरस्य तु ॥ रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीम् ॥ ५० ॥ तव संरक्षणार्थाय शम्ब-
 रस्य गृहवसत् ॥ मायां शरीरजां तस्य मोहनार्थं दुरात्मनः ॥ ५१ ॥ रतेः संपादनार्थाय प्रपयत्यनिशं तदा ॥ एवं प्रद्युम्न बुद्धो वै तत्र भार्यो
 प्रतिष्ठिता ॥ ५२ ॥ हते त्वं शम्बरे वीर वैष्णवान्नेन संयुगे ॥ गृह्य मायावतीं भार्यां द्वारकां गन्तुमर्हसि ॥ ५३ ॥ गृहाण वैष्णवं चाम्ब्रं कवचं च
 महाप्रभम् ॥ शक्रेण तव संगृह्य प्रेषितं शङ्खसूदन ॥ ५४ ॥ शृणु मे ह्यपरं वाक्यं क्रियतामविशङ्कया ॥ अस्य देवरिपोस्तात मुद्गरो नित्यमूर्जितः
 ॥ ५५ ॥ पार्वत्यां परिपुष्टायां दत्तः शङ्खनिर्वहणः ॥ अमोघश्चैव सङ्ग्रामे देवदानवमानवैः ॥ ५६ ॥ तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं त्वं स्मर्तुमर्हसि ॥ स्त-
 व्या चैव नमस्या च महादेवी रणोत्सुकैः ॥ ५७ ॥ तत्र वै क्रियतां यत्नः सङ्ग्रामे रिपुणा सह ॥ इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासवः ॥ ५८ ॥
 इति श्रीमहाभारते विलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदवाक्यं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्तु
 ततः कुद्धो मुद्गरं तं समाददे ॥ मुद्गरे गृह्यमाणे तु द्वादशार्काः समुत्थिताः ॥ १ ॥ पर्वताश्चलिताः सर्वे तथैव वसुधातलम् ॥ उन्मार्गाः सागरा
 याताः संक्षुब्धाश्चापि देवताः ॥ २ ॥ गृध्रचक्राकुलं व्योम उल्कापातो बभूव ह ॥ वर्षर्ष रुधिरं देवः परुषं पवनो बवौ ॥ ३ ॥ एवं दृष्ट्वा महोत्पा-
 तान्प्रद्युम्नः स त्वरान्वितः ॥ अवतार्य रथाद्रीरः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥ ४ ॥ देवीं सस्मार मनसा पार्वतीं शङ्करप्रियाम् ॥ प्रणम्य शिरसा देवीं स्तोतुं
 समुपचक्रमे ॥ ५ ॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ ॐ नमः कात्यायन्यै गिरिशायै नमो नमः ॥ नमस्त्रैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नमो नमः ॥ ६ ॥
 विलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वादशार्कां षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ शम्बरस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गिरिशायै गिरिशायै । दैत्यमार्षम् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वाचोबुः पूजयन् सन्निराषः ॥ २२ ॥ २३ ॥
 नमः शुद्धविनाशिन्यै नमो गौर्यै शिवप्रिये ॥ नमस्ये शुभमथर्नो निशुभमथर्नमपि ॥७॥ कालरात्रि नमस्तुभ्यं कौमार्यै च नमो नमः ॥ कान्ता-
 रवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥८॥ विन्ध्यवासिनीं दुर्गेशां रणदुर्गां रणप्रियाम् ॥ नमस्यामि महादेवीं जयां च विजयां तथा ॥९॥ अपराजितां
 नमस्येहमजितां शुभनाशिनीम् ॥ घण्टाहस्तां नमस्यामि घण्टामालाकुलां तथा ॥ १० ॥ त्रिशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीम् ॥ सिंहाननां
 नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनाम् ॥ ११ ॥ एकानंशां नमस्यामि गायत्रीं यज्ञसक्तताम् ॥ सावित्रीं चापि विप्राणां नमस्येहं कृताञ्जलिः ॥ १२ ॥ रक्ष मां
 देवि सततं सङ्ग्रामे विजयं कुरु ॥ इति कामवचस्तुष्टा दुर्गा संप्रीतमानसा ॥ १३ ॥ उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ पश्य पश्य महाबाहो
 रुक्मिण्यानन्दवर्द्धन ॥ १४ ॥ वरं वरय वत्स त्वममोघं दर्शनं मम ॥ देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्चोद्धतमानसः ॥ १५ ॥ प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञप्नु-
 मुपचक्रमे ॥ यदि त्वं देवि तुष्टासि दीयतां मे यदीप्सितम् ॥ १६ ॥ वरं च वरदे याचे सर्वोमित्रेषु मे जयः ॥ यस्त्वया सुदुरो दत्तः शम्बरस्यात्मसंभवः
 ॥ १७ ॥ एष मे गात्रमासाद्य माला पद्मवती भवेत् ॥ तथास्त्विति च साप्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ १८ ॥ प्रद्युम्नस्तु महातेजास्तुष्टो रथमथारुहत् ॥
 मुद्गरं तं गृहीत्वा च शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ॥ भ्रामयित्वा स चिक्षेप प्रद्युम्नोरसि वीर्यवान् ॥ स गत्वा मदनाभ्यासं माला भूत्वा तु पौष्करी
 ॥ २० ॥ प्रद्युम्नस्य च कण्ठे तु समासक्ता व्यराजत ॥ नक्षत्राणां तु मालायां यथा परिवृतो विभुः ॥ २१ ॥ ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परम-
 र्षयः ॥ साधु साध्विति वाचोबुः पूजयन्केशवात्मजम् ॥ २२ ॥ मुद्गरं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नसन्निधौ ॥ वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यथाहृतम्
 ॥ २३ ॥ संदधे चापमानम्य इदं वचनमब्रवीत् ॥ यद्यहं रुक्मिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहम् ॥ २४ ॥ तेन सत्येन बाणेन जहि त्वं शम्बरं रणे ॥
 इत्युक्त्वा चापमाकृष्य संधाय च महाभनाः ॥ २५ ॥ चिक्षेप शम्बरस्याथ दहंलोकत्रयं यथा ॥ स क्षितो वृष्णिर्हिनेन शरः क्रव्यादमोहनः ॥ २६ ॥
 तद्दयं शम्बरस्याथ भित्त्वा धरणिमागतः ॥ न चास्य मांसं न स्नायुर्नास्थि न त्वङ्गं शोणितम् ॥ २७ ॥ सर्वं तद्द्रस्मत्सद्भूतं वैष्णवान्नास्य तेजसा ॥
 हते दैत्ये महाकाये दानवे शम्बरधमे ॥ २८ ॥ जहदुद्वेगगन्धर्वा ननुतुश्चाप्सरोगणाः ॥ उर्वशी मेनका रम्भा विप्रचित्तिस्तिलोत्तमा ॥ २९ ॥
 ननुतुह्यष्टमनसो जगत्स्थवरजङ्गमम् ॥ देवराजस्तु सुप्रीतः सर्वदेवगणैः सह ॥ प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण तमभ्यर्च्य प्रहृष्टवत् ॥ ३० ॥
 ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां समाधिकश्चतुर्तमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ६४ ॥ समावेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
 अथ समरहते तु दैत्यराजे मधुमथनस्य सुतेन वैष्णवास्त्रैः ॥ विगतारिपुभयाः सुराश्च जग्मुर्मकरविभूषणकेतनं स्तुवन्तः ॥ ३१ ॥ सच समरपरिश्रमं
 वहन्वै नगरमुखं प्रविवेश रौक्मिणेयः ॥ प्रियतम इव कान्तया प्रहृष्टस्त्वरितपदं रतिदर्शनं चकार ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे
 विष्णुपर्वणि शम्बरवधो नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ६४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समाप्तमायो मायज्ञो विक्रान्तः स-
 मरेव्ययः ॥ अष्टम्यां निहतो युद्धे मायावी कालशम्बरः ॥ १ ॥ तमृक्षवन्ते नगरे निहत्यासुरसततमम् ॥ गृह्य मायावर्तो देवीमागच्छन्नगरं पितुः
 ॥ २ ॥ सोन्तरिक्षगतो भूत्वा मायावी शीघ्रविक्रमः ॥ आजगाम पुरीं रम्यां रक्षितां तेजसा पितुः ॥ ३ ॥ सोऽन्तरिक्षाग्निपतितः केशवान्तपुरे शिशुः ॥
 मायावत्या सह तथा रूपवानिव मन्मथः ॥ ४ ॥ तस्मिन्स्तत्रावपतिते महिष्यः केशवस्य याः ॥ विस्मिताश्चैव दृष्ट्वा भीताश्चैवाभवंस्ततः ॥ ५ ॥
 ततस्तं कामसंकाशं कान्तया सह सङ्गतम् ॥ प्रेक्षन्त्यो हृष्टवदनाः पिबन्त्यो नयनोत्सवम् ॥ ६ ॥ तं व्रीडितमुखं दृष्ट्वा लज्जमानं पदे पदे ॥ अभव-
 न्निग्नधंसंकल्पाः सर्वास्ताः कृष्णयोंषितः ॥ ७ ॥ रुक्मिणी चैव तं दृष्ट्वा शोकात्तां पुत्रगृहिणी ॥ सपत्नीशतसंकीर्णां सबाष्पा वाक्यमब्रवीत् ॥ ८ ॥
 यादृक् स्वप्नो मया दृष्टो निशाया यौवने गते ॥ कंसारिणा ममानय दत्तं साह्वारपल्लवम् ॥ ९ ॥ शशिरश्मिप्रतीकाशं मुक्तादामविभूषितम् ॥ केश-
 वेनाङ्गमारोप्य मम कण्ठे न्यबध्यत ॥ १० ॥ श्यामा सुचारुकेशा स्त्री शुक्लाम्बरविभूषिता ॥ पद्महस्ता निरिक्षन्ती प्रविष्टा मम वस्त्रमनि ॥ ११ ॥
 तथा पुनरहं गृह्य स्नापिता रुचिराम्बुना ॥ कुशेशयमयीं मालां स्त्री संगृह्याथ पाणिना ॥ १२ ॥ मम मूर्धन्युपाधाय दत्ता स्वच्छा तथा मम ॥ एवं
 स्वप्नान्कीर्तयन्ती रुक्मिणी हृष्टमानसा ॥ १३ ॥ सखीजनवृता देवी कुमारं वक्ष्य तं मुहुः ॥ धन्यायाः खल्वयं पुत्रो दीर्घायुः प्रियदर्शनः ॥ १४ ॥
 ईदृशः कामसंकाशो यौवने प्रथमे स्थितः ॥ जीव पुत्र त्वया पुत्र कासौ भाग्यसमन्विता ॥ १५ ॥ किमर्थं चाम्बुदश्यामः सभार्यस्त्वमिहागतः ॥
 अस्मिन्वयसि सुव्यक्तं प्रद्युम्नो मम पुत्रकः ॥ १६ ॥ भवेद्यदि न नीतः स्यात्कृतान्तेन बलीयसा ॥ व्यक्तं कृष्णकुमारस्त्वं न मिथ्या मम तर्कितम्
 ॥ १७ ॥ विज्ञातासि मया चिह्नैर्विना चक्रं जनार्दनः ॥ मुखं नारायणस्यैव केशाः केशान्त एव च ॥ १८ ॥ अरू वक्षो भुजौ तुल्यौ हलिनः श्वशु-
 रस्य मे ॥ कस्त्वं वृष्णिकुलं सर्वं व्योतयन्वपुषा स्थितः ॥ १९ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु
 अहो नारायणस्यैव दिव्या ते परमा तनुः ॥ एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः सहसा प्रविवेश ह ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा शम्बरस्य वधं प्रति ॥ २० ॥ सोप-
 श्यतं सुतं ज्येष्ठं सिद्धं मन्मथलक्ष्णैः ॥ सुषां मायावतीं चैव हृष्टचेता जनार्दनः ॥ २१ ॥ कृष्ण उवाच ॥ सोऽब्रवीत्सिंहसा देवीं रुक्मिणीं
 देवतामिव ॥ अयं स देवि संप्राप्तः सुतश्चापधरस्तव ॥ २२ ॥ अनेन शम्बरं हत्वा मायायुद्धविशारदम् ॥ हता मायासुताः सर्वा याभिर्देवानवाधयत्
 ॥ २३ ॥ सती चैयं शुभा साध्वी भार्या वै तनयस्य ते ॥ मायावतीति विख्याता शम्बरस्य गृहोपिता ॥ २४ ॥ मा च ते शम्बरस्येयं पत्नीति भवतु
 व्यथा ॥ मन्मथे तु गते नाशं गते चानङ्गतां पुरा ॥ २५ ॥ कामपत्नी न कान्तेया शम्बरस्य रतिप्रिया ॥ मायारूपेण तं दैत्यं मोहयत्यसकृच्छुभा
 ॥ २६ ॥ न चैषा तस्य कौमारे वशे तिष्ठति शोभना ॥ आत्ममायाभयं कृत्वा रूपं शम्बरमाविशत् ॥ २७ ॥ पत्न्येषा मम पुत्रस्य स्तुषा तव
 वराङ्गना ॥ लोककान्तस्य साहाय्यं करिष्यति मनोमयम् ॥ २८ ॥ प्रवेश्यैनां भवनं पूज्यां ज्येष्ठां स्तुषां मम ॥ चिरं प्रनष्टं च सुतं भजस्व पुन-
 रागतम् ॥ २९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं देवो कृष्णेनोदाहृतं तदा ॥ प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा रुक्मिणीं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३० ॥ अहो
 धन्यतरास्मीति वीरपुत्रसमागमात् ॥ अद्य मे सफलः कामः पूर्णो मेघ मनोरथः ॥ ३१ ॥ चिरप्रनष्टपुत्रस्य दर्शनं प्रियया सह ॥ आगच्छ पुत्र
 भवनं सभार्यः प्रविवेश ह ॥ ३२ ॥ ततोऽभिवाद्य चरणौ गोविन्दं मातरं च ताम् ॥ प्रद्युम्नः पूजयामास हलिनं च महाबलम् ॥ ३३ ॥ उत्थाप्य
 तं परिष्वज्य मूर्ध्नुपाग्राय वीर्यवान् ॥ प्रद्युम्नं बलिनां श्रेष्ठं केशवः परवीरहा ॥ ३४ ॥ स्तुषां चोत्थाप्य तां देवीं रुक्मिणीं रुक्मभूषणा ॥ परीष्व-
 ज्योपसंगृह्य स्नेहाद्गृहदुर्भाषिणी ॥ ३५ ॥ समेत्य भुवनं पत्न्या शचीन्द्रमदितिर्यथा ॥ प्रवेशयामास तदा रुक्मिणीं सुतमागतम् ॥ ३६ ॥ इति
 श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ४३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अत्राश्चर्यात्मकं स्तोत्रमाह्निकं
 यजतां वर ॥ प्रद्युम्ने द्वारकां प्राप्ते हत्वा तं कालशम्बरम् ॥ १ ॥ बलदेवेन रक्षार्थं प्रोक्तमाह्निकमुच्यते ॥ यजन्वा तु नृपश्रेष्ठ सायं पूतात्मनां
 ब्रजेत् ॥ २ ॥ कीर्तितं बलदेवेन विष्णुना चैव कीर्तितम् ॥ धर्मकामैश्च मुनिभिर्ऋषिभिश्चापि कीर्तितम् ॥ ३ ॥ कर्हिचिद्रुक्मिणपुत्रो हलिना
 संयुतो गृहे ॥ उपविष्टः प्रणम्याथ तमुवाच कृताञ्जलिः ॥ ४ ॥

हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायाम् अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ४३ ॥ अत्राश्चर्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥ विधयन्त्रयः अपूर्वविधिनियमविधिः परिसंस्थाविधिश्चेति मीमांसकप्रसिद्धाः ॥६॥ ऋच इत्यागादाभिमानिनी देवता लक्ष्यते ॥ ७॥ ८॥ ९॥ सप्त वायवः, आवहः प्रवहश्चैव उद्ग्रहः संव-
 प्रष्टुम्न उवाच ॥ ॥ कृष्णानुज महाभाग रोहिणीतनय प्रभो ॥ किंचित्तोत्रं मम ब्रूहि यज्जत्वा निर्भयोभवम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवलदेव उवाच ॥
 सुरासुरशुब्रह्मा पातु मां जगतः पतिः ॥ अथोङ्कारवषट्कारौ सावित्री विधयन्त्रयः ॥ ६ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि च्छन्दांस्यार्थवर्णानि च ॥ चत्वार-
 रस्त्वखिला वेदाः सरहस्याः सविस्तराः ॥ ७ ॥ पुराणमितिहासश्च खिलान्युपाखिलानि च ॥ अङ्गान्युपाङ्गानि तथा व्याख्यातानि च पान्तु माम् ॥
 ॥ ८ ॥ पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्त्वं रजस्तमः ॥ ९ ॥ व्यानोदानः समानश्च प्राणोपानश्च प-
 ञ्चमः ॥ वायवः सप्त चैवान्ये येष्वयत्तमिदं जगत् ॥ १० ॥ मरीचिराङ्गिरात्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ भृगुर्वसिष्ठो भगवान्पान्तु ते मा महर्षयः
 ॥ ११ ॥ कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश दिशो दृश ॥ नरनारायणौ देवौ सगणौ पान्तु मां सदा ॥ १२ ॥ रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव
 तु ॥ अष्टौ च वसवो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्तितौ ॥ १३ ॥ ह्रीः श्रीर्लक्ष्मीः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्मृतिर्धृतिः ॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सिंहिका
 दैत्यमातरः ॥ १४ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः ॥ ऋषभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ॥ १५ ॥ सद्योदयश्च मलयो मेरुमन्दरदु-
 राः ॥ कौञ्चकैलासमेनाकाः पान्तु मां धरणीधराः ॥ १६ ॥ शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः ॥ एलापत्रः शुक्रवर्णः कम्बलाश्वतराबुभौ ॥
 ॥ १७ ॥ हस्तिभद्रः पितरकः कर्कोटकधनञ्जयौ ॥ तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः ॥ १८ ॥ सुमनास्यो दधिमुखस्तथा शृङ्गारपिण्डकः ॥
 मणिनागश्च भगवांस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ १९ ॥ नागराडधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोपरः ॥ एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ २० ॥
 भूधराः सत्यवर्मणः पान्तु मां भुजगेश्वराः ॥ समुद्राः पान्तु चत्वारो गङ्गा च सरितां वरा ॥ २१ ॥ सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुदेविका शिवा ॥ द्वारावती
 विपाशा च शरयूर्यमुना तथा ॥ २२ ॥ कल्माषी च रथोष्मा च वाहुदा च हिरण्यदा ॥ २३ ॥ ख्याता चर्मण्वती चैव
 पुण्या चैव वधूसरा ॥ एताश्चान्याश्च सरितो याश्चान्या नानुकीर्तिताः ॥ २४ ॥ उत्तरापथगाभिन्त्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥ वेणी गोदावरी सीता कावे-
 री कौङ्कणावती ॥ २५ ॥ कृष्णा वेणा मुक्तिमती तमसा पुष्पवाहिनी ॥ ताम्रपर्णी ज्योतिरथा उत्पलोदुम्बरावती ॥ २६ ॥ नदीवैतरणी पुण्या विदर्भा नर्मदा
 शुभा ॥ वितस्ता भीमरथ्या च ऐला चैव महानदी ॥ २७ ॥ कालिन्दी गोमती पुण्या नदः शोणश्च विश्रुतः ॥ एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नतु कीर्तिताः २८
 हस्तथाविवहः शण्वहश्चैव तथा परिवहो निल इत्यन्यत्र प्रोक्ताः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८

॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥

दक्षिणापथवाहिन्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥क्षिप्रा चर्मण्वती पुण्या मही शुभ्रवती चैव भोजान्ता वनमालिका ॥ पूर्वं-
भद्रा पराभद्रा ज्मीला च परदुमा ॥ ३० ॥ ख्याता वेत्रवती चैव चापदासीति विश्रुता ॥ प्रस्थावती कुण्डनदी नदी पुण्या सरस्वती ॥ ३१ ॥
चित्रघ्नी चेन्दुमाला च तथा मधुमती नदी ॥ उमा गुरुनदी चैव तापी च विमलोदका ॥ ३२ ॥ विमला विमलोदा च मतगङ्गा प्रयास्विनी ॥ एता-
श्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्तिताः ॥ ३३ ॥ ता मां समभिषिञ्चन्तु पश्चिमामाश्रिता दिशम् ॥ भार्गव्या पुण्यजला प्राच्यां दिशि समा-
श्रिता ॥ ३४ ॥ सा तु दहतु मे पापं कीर्तिता शम्भुना धृता ॥ प्रभासं च प्रयागं च नैमिषं पुष्कराणि च ॥ ३५ ॥ गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीकण्ठं
गौतमाश्रमम् ॥ रामहृदं विनशनं रामतीर्थं तथैव च ॥ ३६ ॥ गङ्गाद्वारं कनखलं सोमो वै यत्र चोत्थितः ॥ कपालमोचनं तीर्थं जम्बूमार्गं च वि-
श्रुतम् ॥ ३७ ॥ सुवर्णविन्दु विख्यातं तथा कनकपिङ्गलम् ॥ दशश्वमेधिकं चैव पुण्याश्रमविभूषितम् ॥ ३८ ॥ बदरी चैव विख्याता नरनाराय-
णाश्रमः ॥ विख्यातं फल्गुतीर्थं च तीर्थं चन्द्रवटं तथा ॥ ३९ ॥ कोकासुखं पुण्यतमं गङ्गासागरमेव च ॥ मगधेषु तपोदश्च गङ्गाद्वेदश्च विश्रुतः ॥
॥ ४० ॥ तीर्थान्येतानि पुण्यानि सेवितानि महर्षिभिः ॥ सूकरं योगमार्गं च श्वेतद्वीपं तथैव च ॥ ४१ ॥ ब्रह्मतीर्थं रामतीर्थं वाजिमधुशतोपमम् ॥
धारसम्पातसंयुक्ता गङ्गा किल्विषणाशिनी ॥ ४२ ॥ गङ्गा वैकुण्ठकेदारं सूकरोद्भेदनं परम् ॥ तं शापमोचनं तीर्थं पुनन्वेतानि किल्विषात् ॥ ४३ ॥
धर्मार्थकामविषयो यशःप्राप्तिः शमो दमः ॥ वरुणेशोऽथ धनदो यमो नियम एव च ॥ ४४ ॥ कालौ नयः संनतिश्च क्रोधो मोहः क्षमा धृतिः ॥
विद्युतोऽप्राण्यथैषधयः प्रमादोन्मादविग्रहाः ॥ ४५ ॥ यक्षाः पिशाचगन्धर्वाः किन्नराः सिद्धचारणाः ॥ नक्तंचराः लेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ॥ ४६ ॥
लम्बोदराश्च बलिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ॥ मरुतः सहजर्जण्या कलहट्टिलवाः क्षणाः ॥ ४७ ॥ नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव क्रतवः शिशिरादयः ॥ मा-
सहोरात्रयश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ॥ ४८ ॥ आमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च ॥ रजस्तमस्तपः सत्यं शुद्धिबुद्धिर्धृतिः श्रुतिः ॥ ४९ ॥ रुद्राणी
भद्रकाली च भद्रा ज्येष्ठा तु वारुणी ॥ भार्गी च कालिका चैव शाण्डिली चेति विश्रुता ॥ ५० ॥ आर्यो कुहूः सिनिवाली भीमा चित्राथी रतिः ॥
एकानंशा च कूर्माण्डी देवी कात्यायनी च या ॥ ५१ ॥ लोहित्या जनमाता च देवकन्या तु याः स्मृताः ॥ गोमन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु सबा-
न्धवम् ॥ ५२ ॥ नानाभरणवेशश्च नानारूपाङ्कितननाः ॥ नानादेशविचारिण्यो नानाशस्त्रोपशोभिताः ॥ ५३ ॥

॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥

मेदोमजाप्रियाश्चैव मद्यमांसवसाप्रियाः ॥ मार्जारद्वापिवक्त्राश्च गजसिंहनिभाननाः ॥५४॥ कङ्कवायसगृध्राणां क्रौञ्चतुल्याननास्तथा ॥ व्यालयज्ञो-
पवीताश्च चर्मप्रावरणास्तथा ॥ ५५ ॥ क्षतजोक्षितवक्त्राश्च खरभेरीसमस्वनाः ॥ मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादा रुचिरालयाः ॥ ५६ ॥ मत्तोन्मत्तप्र-
मत्ताश्च प्रहरन्त्यश्च धिष्टिताः ॥ पिङ्गक्षा पिङ्गकेशाश्च ततोऽन्या लूनमूर्धजाः ॥ ५७ ॥ ऊर्ध्वकेश्यः कृष्णकेश्यः श्वेतकेश्यस्तथा वराः ॥ नागायुत-
बलाश्चैव वायुवेगास्तथापराः ॥ ५८ ॥ एकहस्ता एकपादा एकाक्षाः पिङ्गला मताः ॥ बहुपुत्रालपुत्राश्च द्विपुत्राः पुत्रमण्डिकाः ॥ ५९ ॥ सुख-
मण्डी विडाली च पूतना गन्धपूतना ॥ शीतवातोष्णवेताली रेवती ग्रहसंज्ञिताः ॥ ६० ॥ प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियावासाः प्रियंवदाः ॥ सुखप्र-
दाश्चसुखदाः सदा द्विजजनप्रियाः ॥ ६१ ॥ नक्तचराः सुखोदकाः सदा पर्वणि दारुणाः ॥ मातरौ मातृवपुत्रं रक्षन्तु मम नित्यशः ॥ ६२ ॥ पिता-
महमुखोद्धृता रौद्रा रुद्राङ्गसंभवाः ॥ कुमारस्वेदजाश्चैव ज्वरा वै वैष्णवादयः ॥ ६३ ॥ महाभीमा महावीर्या द्रपोद्धृता महाबलाः ॥ क्रोधनाऽक्रोधनाः
क्रूराः सुरविग्रहकारिणः ॥ ६४ ॥ नक्तञ्चराः केसरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ॥ लम्बोदरा जघनिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ॥ ६५ ॥ शक्त्यष्टि-
शूलपरिघप्रासचर्मोसिपाणयः ॥ पिनाकवज्रमुशलब्रह्मदण्डायुधप्रियाः ॥ ६६ ॥ दण्डिनः कुण्डिनः शूरा जटामुकुटधारिणः ॥ वेदवेदाङ्गकुशला नि-
त्ययज्ञोपवीतिनः ॥ ६७ ॥ व्यालपीडाः कुण्डलिनो वीराः केयूरधारिणः ॥ नानावसनसंवीताश्चित्रमाल्यानुलेपनाः ॥ ६८ ॥ गजाश्चोद्गर्भमाज्जर-
सिंहव्याघ्रनिभाननाः ॥ वराहोलूकगोमाथुमुगाखुमहिषाननाः ॥ ६९ ॥ वामना विकटाः कुब्जाः कराला लूनमूर्धजाः ॥ सहस्रशतशश्चान्ये सहस्रज-
टधारिणः ॥ ७० ॥ श्वेताः कैलाससंकाशाः कोचिहिनकरप्रभाः ॥ कोचिजलदवर्णाभा नीलाञ्जनचर्योपमाः ॥ ७१ ॥ एकपादा द्विपादाश्च तथा द्वि-
शिरसोपरं ॥ निर्मासाः स्थूलजङ्घाश्च व्यादितास्या भयङ्कराः ॥ ७२ ॥ वापीतडागरूपेषु समुद्रेषु सरित्सु च ॥ इमंशानशैलवृक्षेषु शून्यागारनिवा-
सिनः ॥ ७३ ॥ एते ग्रहाश्च सततं रक्षन्तु मम सर्वतः ॥ महागणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ॥ माहेश्वरो वैष्णवश्च ज्वरो लोकभयावहो ॥
॥ ७४ ॥ ग्रामणीश्चैव गोपालो भृङ्गरीटिगणेश्वरः ॥ देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्णः करंधमः ॥ ७५ ॥ श्वेतमोदः कपाली च जम्भकः शत्रुतापनः ॥
मञ्जनोन्मज्जनौ चोभौ संतापनविलापनौ ॥ ७६ ॥ निजघासो घसश्चैव स्थूणाकर्णः प्रशोषणः ॥ उल्कामाली धमधमो ज्वालामाली प्रदर्शनः ॥ ७७ ॥
संवह्नः संकुटनः शिवंकरः ॥ कूटमाण्डः कुम्भमूर्धो च रोचनो वैकुण्ठो ग्रहः ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥

अनिकेतः सुरारिघ्नः शिवश्चाशिव एव च ॥ क्षेमकः पिशिताशी च सुरारिहरिलोचनः ॥ ७९ ॥ भीमको ग्राहकश्चैव तथैवाग्रमयो ग्रहः ॥ उपग्र-
होर्यकश्चैव तथा स्कन्दग्रहोपरः ॥ ८० ॥ चपलो समवेतालस्तामसः सुमहाक्रापिः ॥ हृदयोद्धर्तनश्चैवः कुण्डाशी कङ्कणप्रियः ॥ ८१ ॥ हरिश्चन्द्र-
गैरुत्तमन्नो मनोमारुतरहसः ॥ पार्वत्या रोपसंभूताः सहस्राणि ज्ञानानि च ॥ ८२ ॥ शक्तिमनो ह्युतिमन्तो ब्रह्मण्या सत्यसङ्गराः ॥ सर्वकामापह-
न्तारो द्विषतां च मृधे मृधे ॥ ८३ ॥ रात्रावहनि दुर्गेषु कीर्तिताः सकलैर्युगेः ॥ तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्तु मां सदा ॥ ८४ ॥ नारदः पर्व-
तश्चैव गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ पितरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तदा ॥ ८५ ॥ अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शक्तिर्यौम्यः पराशरः ॥ कृष्णात्रेयश्च
भगवानसितो देवलो बलः ॥ ८६ ॥ बृहस्पतिरुत्तथ्यश्च मार्काण्डेयः श्रुतश्रवाः ॥ द्वैपायनो विदुर्भश्च जैमिनिमठरः कठः ॥ ८७ ॥ विश्वामित्रो व-
सिष्ठश्च लोमशश्च महामुनिः ॥ उत्तङ्कश्चैव रैभ्यश्च पौलोमश्च द्वितस्त्रितः ॥ ८८ ॥ ऋषिर्वै कालवृक्षो यो मुनिर्मधातिथिस्तथा ॥ सारस्वतो यव-
क्रीतिः कुशिको गौतमस्तथा ॥ ८९ ॥ संवर्त ऋष्यशृङ्गश्च स्वस्त्यात्रेयो विभाण्डकः ॥ ऋचिको जमदग्निश्च तथैवैस्तपसां निधिः ॥ ९० ॥ भर-
द्वाजः स्थूलशिराः करग्रयः पुलहः क्रतुः ॥ बृहदग्निहरिश्चमश्रुर्विजयः कण्व एव च ॥ ९१ ॥ वैतण्डी दीर्घतापाश्च वेदगाथेशुमाञ्छिवः ॥ अष्टावक्रो
दुधीचिश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ॥ ९२ ॥ उद्दालकः क्षीरपाणिः शृङ्गो गौरमुखस्तथा ॥ अग्निवेद्यः शमीकश्च प्रमुचुसुमुचुस्तथा ॥ ९३ ॥ एते चान्ये
च ऋषयो बहवः शंसितव्रताः ॥ मुनयः शंसितात्मानो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ ९४ ॥ क्रतवः श्लाघिनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ त्रयो-
ग्रयस्त्रयो वेदास्त्रैविद्या कौस्तुभो मणिः ॥ ९५ ॥ उच्चैःश्रवा ह्यः श्रीमान्वैद्यो धन्वन्तरिर्हरिः ॥ अमृतं गौः सुपर्णश्च दधिगौराश्च सर्षपाः ॥ ९६ ॥
शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छत्रं यवाक्षताः ॥ दूर्वा हिरण्यं गन्धाश्च वालव्यजनमेव च ॥ ९७ ॥ तथा प्रतिहतं चक्रं महोक्षश्चन्दनं विषम् ॥ श्वेतो
वृषः करी मत्तः सिंहो व्याघ्रो हयो गिरिः ॥ ९८ ॥ पृथिवी चोद्धृता लाजा ब्राह्मणा मधु पायसम् ॥ स्वस्तिको वर्द्धमानश्च नद्यावर्तः प्रियङ्गवः ॥
श्रीफलं गोमयं मत्स्यो दुन्दुभिः पटहस्वनः ॥ ९९ ॥ ऋषिपत्न्यश्च कन्याश्च श्रीमद्भद्रासनं धनुः ॥ रोचना रुचकश्चैव नदीनां सङ्गमादकम् ॥ १०० ॥
सुपर्णाः शतपत्राश्च चक्रोरा जविजविकाः ॥ नन्दमुखो मयूरश्च बद्धमुक्तामणिचक्राः ॥ १ ॥ आयुधानि प्रशस्तानि कार्यसिद्धिकराणि च ॥ पुण्यं
वै विगतकेशं श्रीमद्दे मङ्गलान्वितम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ मङ्गलाष्टशतम् अष्टौ शतानि मङ्गलवस्तुनामधेयानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ १०७ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥
 ॥ १०९ ॥ हत इति ॥ १ ॥ अनन्तरः अनूनः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ योजनाख्यासु बहूनां सैनिकानां प्रधानराज्ञौकोदेशोऽमुकदेशीयेन
 रामेणोदाहृतं पूर्वमायुःश्रीजयकाङ्क्षिणा ॥ य इदं श्रावयेद्विद्वांस्तथैव शृणुयान्नरः ॥ ३ ॥ मङ्गलाष्टशतं स्नातो जपन्पर्वणि पर्वणि ॥ वधवन्धपरिकु-
 शं व्याधिशोकपराभवम् ॥ ४ ॥ नच प्राप्नोति वैकल्पं परत्रेह च शर्मदम् ॥ धन्यं यज्ञस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसंमितम् ॥ ५ ॥ श्रीमत्स्वर्ग्यं सदा
 पुण्यमपत्यजननं शिवम् ॥ शुभं क्षेमकरं नृणां मेधाजननमुत्तमम् ॥ ६ ॥ सर्वरोगप्रशमनं स्वर्कातिकुलवर्द्धनम् ॥ श्रद्धधानो दयोपेतो यः पठेदात्म-
 वान्नरः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा लभते च शुभां गतिम् ॥ १०७ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवाह्निकं नाम नवाधिकशत-
 तमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हतो यदैव प्रद्युम्नः शम्बरेणात्मघातिना ॥ मासेस्मिन्नेव सांस्वस्तु जाम्बवत्यामजायत ॥ १ ॥
 बाल्यात् प्रभृति रामेण शस्त्रेषु विनियोजितः ॥ रामादनन्तरश्चैव मानितः सर्ववृष्णिभिः ॥ २ ॥ जातमात्रे ततः कृष्णः शुभां तामवसन्तुरीम् ॥
 निहतामित्रसामन्तः शक्रोद्यानं यथामरः ॥ ३ ॥ यादवीं च श्रियं दृष्ट्वा स्वां श्रियं द्वेष्टि वासवः ॥ जनार्दनभयाक्षैव न शान्तिं लेभिरे नृपाः ॥ ४ ॥
 कस्यचिच्चथ कालस्य पुरे वारणसाह्वये ॥ दुर्योधनस्य यज्ञे वै समीयुः सर्वपार्थिवाः ॥ ५ ॥ तां श्रुत्वा माधवीं लक्ष्मीं सपुत्रं च जनार्दनम् ॥ पुरीं
 द्वारवतीं चैव निविष्टां सागरान्तरे ॥ दूतैस्तैः कृतसन्धानाः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ॥ श्रियं द्रष्टुं हर्षकिशमाजग्मुः कृष्णमन्दिरम् ॥ ७ ॥ दुर्योधनमु-
 खाः सर्वे धृतराष्ट्रशानुगाः ॥ पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ॥ ८ ॥ पाण्डवाश्चैकालिङ्गेशा बाल्मिकी द्राविडाः खशाः ॥ अक्षौहिणीः प्रकर्ष-
 न्तो दृश चाष्टौ च भूमिपाः ॥ ९ ॥ आजगमुर्यादवपुरीं गोविन्दमुजपालिताम् ॥ ते पर्वतं रैवतकं परिवायौर्वनीश्वराः ॥ १० ॥ विविशुयौजनस्यासु स्वा-
 मु स्वासु च भूमिषु ॥ ततः श्रीमान् हर्षकिशः सह यादवपुङ्गवैः ॥ ११ ॥ समीपं मानवेन्द्राणां निर्ययौ कमलेक्षणः ॥ स तेषां नरदेवानां मध्यस्थो
 मधुसूदनः ॥ १२ ॥ व्यराजत यदुश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः ॥ स तत्र समुदाचारं यथास्थानं यथावयः ॥ १३ ॥ कृत्वा सिंहासने कृष्णः काञ्चने निपसाद ह ॥
 राजानोपि यथास्थानं निषेदुर्विविधेष्वथ ॥ १४ ॥ सिंहासनेषु चित्रेषु पीठेषु च नराधिपाः ॥ स यादवनरेन्द्राणां समाजः शुशुभे तदा ॥ १५ ॥
 सुराणामसुराणां च सदासि ब्रह्मणो यथा ॥ तेषां चित्राः कथास्तत्र प्रवृत्तास्तत्समागमे ॥ यदूनां पार्थिवानां च केशवस्यापश्युष्वतः ॥ १६ ॥
 स्थतव्यमित्येवंरूपा सुव्यवस्था योजनास्तदाख्यासु ॥ ११ ॥ १२ ॥ समुदाचारं वन्दनादिरूपं शिष्टाचारम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अत्र कूर्मादिकमेण आश्चर्यत्वधन्यत्वयोः परा काष्ठा कृष्ण इति नारदमुखात्तस्य ज्ञानं दक्षिणाभिः
 सहेति वासुदेवस्य प्रत्युत्तरं ये विपुलं दक्षिणयज्ञेश्वरं मां यजन्ते त एवमप्याश्चर्यत्वधन्यत्वयोः विश्रान्तिं जानन्तीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे वायुवैर् मेघरवोपमः ॥ तुमुलं दुर्दिनं चासीत्सविद्युस्तन्तनयिन्नुमत ॥ १७ ॥ तदुर्दिनतलं भित्त्वा नारदः प्रत्यदृश्यत ॥ संवेष्टितज-
 दाभारो वीणासक्तेन बाहुना ॥ १८ ॥ स पपात नरेन्द्राणां मध्ये सागरसंनिभः ॥ नारदाग्निशिखाकारः श्रीमान् शक्रसखो मुनिः ॥ १९ ॥ तस्मिन्नि-
 पतिते भूमौ नारदे मुनिपुङ्गवे ॥ तदद्भुतं महामेघं व्यपाकृष्यत दुर्दिनम् ॥ २० ॥ सोऽवाह्य नरेन्द्राणां मध्ये सागरसंनिभः ॥ आसनस्थं यदुश्रेष्ठ-
 मुवाच मुनिरव्ययम् ॥ २१ ॥ आश्चर्यं खलु देवानामेकस्त्वं पुरुषोत्तमः ॥ धन्यश्चासि महाबाहो लोके नान्योऽस्ति कश्चन ॥ २२ ॥ एवमुक्तः स्मितं
 कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ॥ आश्चर्यैश्चैव धन्यश्च दक्षिणाभिः सहेत्यहम् ॥ २३ ॥ एवमुक्तो मुनिश्रेष्ठः प्राह मध्ये महोभूताम् ॥ कृष्ण पर्याप्तवा-
 क्योऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् ॥ २४ ॥ तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राहुरीश्वरम् ॥ गुह्यं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितम् ॥ २५ ॥ आश्च-
 र्यमित्यभिहितं धन्योसीति च माधव ॥ दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तोऽपि च नारदे ॥ २६ ॥ किमेतन्नाभिजानीमो दिव्यं मन्त्रपदं महत् ॥ यदि
 श्राव्यमिदं कृष्ण श्रोतुमिच्छाम तत्त्वतः ॥ २७ ॥ तानुवाच ततः कृष्णः सर्वान् पार्थिवपुङ्गवान् ॥ श्रोतव्यं नारदस्त्वेष द्विजो वः कथयिष्यति ॥
 २८ ॥ ब्रूहि नारद तत्त्वार्थं श्रोतुकामा महोभुजः ॥ यत्त्वयाभिहितं वाक्यं मयातु प्रतिभाषितम् ॥ २९ ॥ स पीठे काञ्चने शुभ्रे सुपविष्टः स्व-
 लङ्कृतः ॥ प्रभावं तस्य वन्द्यस्य प्रवलमुपचक्रमे ॥ ३० ॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा यावन्तः स्थ समागताः ॥ अस्य कृष्णस्य महतो
 यथा पारमहं गतः ॥ ३१ ॥ अहं कदाचिद्भङ्गायास्तरे त्रिषवणातिथिः ॥ चराम्येकः क्षपापाये दृश्यमाने दिवाकरे ॥ ३२ ॥ अपश्यं गिरिकूटभं
 कपालद्वयदेहिनम् ॥ क्रोशमण्डलविस्तारं तावद्दिगुणमायतम् ॥ ३३ ॥ चतुश्चरणसुश्लिष्टं किन्नं चैव सण्डिलम् ॥ मम वीणाकृतिं कूर्मं गजचर्मचयप-
 मम् ॥ ३४ ॥ सोऽहं तं पाणिना स्पृष्ट्वा प्रोक्तवान् जलचारिणम् ॥ त्वमाश्चर्यशरीरोऽसि कूर्मं धन्योऽसि मे मतः ॥ ३५ ॥ यस्त्वमेवमभेद्याभ्यां कपाला-
 भ्यां समावृतः ॥ तोये चरसि निःशङ्कः किंचिदन्यमचिन्तयन् ॥ ३६ ॥ स मामुवाचाऽम्बुचरः कूर्मो मानुषवत्स्वयम् ॥ किमाश्चर्यं मायि मुने धन्यश्चाहं
 कथं विभो ॥ ३७ ॥ गङ्गायं निमग्ना धन्या किमाश्चर्यमतः परम् ॥ यत्राहमिव सत्त्वानि चरन्त्ययुतशो द्विज ॥ ३८ ॥
 ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तेजिता क्षोभिता ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ पारक्या परकीया ॥ ५४ ॥
 सोहं कुतूहलविष्टो नदीं गङ्गामुपस्थितः ॥ धन्यासि त्वं सरिच्छ्रेष्ठे नित्यमाश्चर्यभूषिता ॥ ३९ ॥ या त्वमेवं महादेहैः श्वापदैरुपशोभिता ॥ हृदिनी
 सागरं यासि रक्षन्ती तापसालयान् ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वा ततो गङ्गा रूपिणी प्रत्यभाषत ॥ नारदं देवगन्धर्वं शुकस्य दूयितं द्विजम् ॥ ४१ ॥ मां मैवं
 देवगन्धर्वं सङ्ग्रामकलहप्रिय ॥ नाहं धन्या द्विजश्रेष्ठ नैवाश्चर्यपशोभिता ॥ ४२ ॥ तव सत्ये निर्विष्टस्य वाक्यं मां प्रतिवाधते ॥ सर्वाश्चर्यकरो
 लोके धन्यश्चैवार्णवो द्विज ॥ ४३ ॥ यत्राहमिव विस्तीर्णाः शतशो यान्ति निम्नगाः ॥ सोहं त्रिपथगावाक्यं श्रुत्वार्णवमुपस्थितः ॥ ४४ ॥ आश्चर्यं
 खलु लोकानां धन्यश्चासि महार्णव ॥ येन खल्वसि योनिस्त्वमम्भसां सलिलेश्वरः ॥ ४५ ॥ स्थाने त्वां वारिवाहिन्यः सरितो लोकपावनाः ॥ इमाः
 समभिगच्छन्ति पत्न्यो लोकनमस्कृताः ॥ ४६ ॥ समुद्रस्त्वैवमुक्तस्तु ततो मामवदद्भवः ॥ स्वं जलौघतलं भित्त्वा व्युत्थितः पवनेरितः ॥
 ॥ ४७ ॥ मां मैवं देवगन्धर्वं नास्म्यश्चर्यो द्विजर्षभ ॥ वसुधेयं मुने धन्या यत्राहमुपरि स्थितः ॥ ४८ ॥ ऋते तु पृथिवीं लोके किमाश्चर्यमतः परम् ॥
 सोहं सागरवाक्येन क्षितिं क्षितितले स्थितः ॥ ४९ ॥ कौतूहलसमाविष्टो ह्यष्टुवं जगतो गतिम् ॥ धरित्रि देहिनां योने धन्या खल्वसि शोभने ॥
 ॥ ५० ॥ आश्चर्यं चापि भूतेषु महत्या क्षमया युते ॥ तेन खल्वसि भूतानां धरणीमनुजारणिः ॥ ५१ ॥ क्षमा त्वत्तः प्रभूता च कर्म चाम्बरगा-
 मिनाम् ॥ ततो भूः स्तुतिवाक्येन सा मयोक्तेन तेजिता ॥ ५२ ॥ विहाय सहजं धैर्यं प्रत्यक्षा मां प्रभाषत ॥ देवगन्धर्वं मां मैवं सङ्ग्रामकलहप्रिय ॥ ५३ ॥
 नास्मि धन्या न चाश्चर्यं पारक्येयं धृतिर्मम ॥ एते धन्या द्विजश्रेष्ठ पर्वता धारयन्ति माम् ॥ ५४ ॥ आश्चर्याणि च दृश्यन्ते एते लोकस्य हेतवः ॥
 सोहं धराणिवाक्येन पर्वतान् समुपस्थितः ॥ ५५ ॥ धन्या भवन्तो दृश्यन्ते बह्वाश्चर्याश्च भूधराः ॥ काञ्चनस्याग्रतस्तस्य घातूनां च विशेषतः ॥ ५६ ॥
 तेन खल्वकाराः सर्वे भवन्तो भुवि शाश्वताः ॥ ते ममैतद्भवः श्रुत्वा पर्वतास्तस्तुषु पां वराः ॥ ५७ ॥ अञ्जुर्मा सान्वयुक्तानि वचांसि वनशोभिताः ॥ ब्रह्मपै
 न वयं धन्या नाप्याश्चर्याणि सन्ति नः ॥ ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः सर्वाश्चर्यः सुरेष्वपि ॥ ५८ ॥ सोहं प्रजापतिं गत्वा सर्वप्रभवमव्ययम् ॥ तस्य वाक्यस्य पर्या-
 यपर्याप्तमिव लक्ष्यो ॥ ५९ ॥ सोहं पितामहं देवं लोकयोर्नि चतुर्मुखम् ॥ स्तोतुं पश्चादुपगतः प्रणतो वनताननः ॥ ६० ॥ सोहं वाक्यसमाप्त्यर्थं श्रावये पद्मयो-
 निजम् ॥ आश्चर्यं भगवानेको धन्योसि जगतो गुरुः ॥ ६१ ॥ न किञ्चिदव्यत्यश्यामि भूतं यद्भवता समम् ॥ त्वत्तः सर्वमिदं जातं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥
 सदेवदानवा मर्त्या लोकभूतेन्द्रियात्मकाः ॥ भवन्ति सर्वदेवज्ञ दृष्ट्वा सर्वमिदं जगत् ॥ ६३ ॥ तेन खल्वसि देवानां देवदेवः सनातनः ॥ तेषामेवा-
 सि यत्कष्टा लोकानमादिसम्भवः ॥ ६४ ॥ ततो मां ग्राह भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ धन्याश्चर्याश्रितैर्विक्रयैः किं मां नारद भाषसे ॥ ६५ ॥
 आश्चर्यं परमं वेदा धन्या वेदाश्च नारद ॥ ये लोकान् धारयन्ति स्म वेदास्तत्त्वार्थदर्शिनः ॥ ६६ ॥ ऋक्सामयजुषां सत्यमथर्वणि च यन्मतम् ॥
 तन्मयं विद्धि मां विप्र धृतोहं तैर्मया च ते ॥ ६७ ॥ पारमेष्ठ्येन वाक्येन नोदितोहं स्वयंभुवा ॥ वेदोपस्थानिकां चक्रे मतिरस्थानविस्तरात्
 ॥ ६८ ॥ सोहं स्वयंभूवचनोद्दिनैव समुपस्थितः ॥ अर्वाचं तांश्च चतुरो मन्त्रप्रवचनान्वितान् ॥ ६९ ॥ धन्या भवन्तः पुण्याश्च नित्यमाश्चर्यमूषि-
 ताः ॥ आधाराश्चैव विप्राणामेवमाह प्रजापतिः ॥ ७० ॥ स्वयंभुवोपीह परं भवत्सु ग्रथमागतम् ॥ युष्मत्परतरं नास्ति श्रुत्या वा तपसापि वा ॥ ७१ ॥
 प्रत्यूचुरन्ते ततो वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ॥ आश्चर्यैश्चैव धन्याश्च यज्ञाश्चात्मपरायणाः ॥ ७२ ॥ यज्ञार्थं च वयं सृष्टा धात्रा येन स्म नारद ॥
 तदस्माकं परो यज्ञो न वयं स्ववशे स्थिताः ॥ ७३ ॥ स्वयंभुवः परा वेदा वेदानां क्रतवः पराः ॥ ततोहमब्रुवं यज्ञान् बृहद्वाग्भिः पुरस्कृतान् ॥ ७४ ॥
 भो यज्ञाः परमं तेजो गुप्तासु खलु लक्ष्यते ॥ ब्रह्मणाभिहितं वाक्यं यच्च वेदैरुद्गारितम् ॥ ७५ ॥ आश्चर्यमन्यल्लोकैस्मिन्भवद्भ्यो नाभिगम्यते ॥
 धन्याः खलु भवन्तो ये द्विजातीनां स्ववंशजाः ॥ ७६ ॥ तेषि खल्वग्रयस्तृतिं युष्याभिर्यन्ति तीर्षिताः ॥ भागैश्च त्रिदशाः सर्वे मन्त्रैश्चैव महर्षयः
 ॥ ७७ ॥ अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्यादनन्तरम् ॥ प्रत्यूचुर्मा ततो वाक्यं सर्वे श्रूषज्जाः स्थिताः ॥ ७८ ॥ आश्चर्यशब्दो नास्मासु धन्यश-
 ब्दोपि वा मुने ॥ आश्चर्यं परमं विष्णुः स हस्माकं परा गतिः ॥ ७९ ॥ यदाज्यं वयमश्रीमो हुतमग्निषु पावनम् ॥ तत्सर्वं पुण्डरीकाक्षो लोकमूर्तिः
 प्रयच्छति ॥ ८० ॥ सोहं विष्णोर्गतिं प्रेप्सुरिह संपतितो भुवि ॥ दृष्टश्चायं मया कृष्णो भवाद्गिरिह संवृतः ॥ ८१ ॥ यन्मयाभिहितो ह्येष त्वमाश्चर्यं
 जनार्दन ॥ धन्यश्चासीति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्थिवाः ॥ ८२ ॥ प्रत्युक्तोहमनेनद्यवाक्यस्यास्य यदुत्तरम् ॥ दक्षिणाभिः सहेत्येवं पर्याप्तं वचनं
 मम ॥ ८३ ॥ यज्ञानां हि गतिर्विष्णुः सर्वेषां सहदक्षिणः ॥ दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रश्नो मम समाप्तवान् ॥ ८४ ॥ कूर्मेणाभिहितं पूर्वं पारम्पर्यादि-
 हागतम् ॥ सदक्षिणेस्मिन्पुरुषे तद्वाक्यं प्रतिपादितम् ॥ ८५ ॥ यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य विनिर्णयम् ॥ तदेतत्सर्वमाख्यातं साधया-
 मि यथागतम् ॥ ८६ ॥ नारदे तु गते स्वर्गं सर्वे ते पृथिवीभुजः ॥ विस्मिताः स्वानि राष्ट्राणि जग्मुः सबलवाहनाः ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हारिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ भूय एवेति पूर्वं धन्योपाख्याने यज्ञानमाश्र-
यैभूतः कृष्ण इत्युक्तम् इदानीं यज्ञभोक्तुः श्वेतद्वीपतरेपि कृष्ण आश्चर्यभूत इत्युच्यत आख्यायिकासुखेन । तेन कृष्णस्तु भगवान् स्वयमित्येतदुपादितं भवति ॥ १ ॥
जनादनीपि सहितो यदुभिः पावकोपमैः ॥ स्वमेव भवनं वीरो विवेश यदुनन्दनः ॥ ८८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हारिवंशे विष्णुपर्वणि धन्यो-
पाख्यानं नाम दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ भूय एव महा-
बाहो कृष्णस्य जगतां पतेः ॥ माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं द्विजसत्तम ॥ १ ॥ नहि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतस्तस्य धीमतः ॥ कर्मणामनुसन्धा-
नं पुराणस्य महात्मनः ॥ २ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नान्तः शक्यः प्रभावस्य वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमद्भुतम्
॥ ३ ॥ शरतल्पे शयानेन भीष्मेण परिचोदितः ॥ गण्डोदधन्वा बीभत्सुर्माहात्म्यं केशवस्य यत् ॥ ४ ॥ राज्ञां मध्ये महाराज ज्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत् ॥
युधिष्ठिरं जितामित्रमिति तच्छृणु कौरव ॥ ५ ॥ अर्जुन उवाच ॥ पुराहं द्वारकां यातः संवन्धीनवलोक्तकः ॥ न्यवसं पूजितस्तत्र भोजवृण्यन्ध-
कोत्तमैः ॥ ६ ॥ ततः कदाचिद्धर्मात्मा दीक्षितो मधुसूदनः ॥ एकाहेन महाबाहुः शस्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ७ ॥ ततो दीक्षितमासीनमभिगम्य द्विजो-
त्तमः ॥ कृष्णं विज्ञापयामास त्राहि त्राहीति चाब्रवीत् ॥ ८ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ रक्षाधिकारो भवतः परित्रायस्व मां विभो ॥ चतुर्थांशं हि धर्मस्य रक्षिता
लभते फलम् ॥ ९ ॥ वासुदेव उवाच ॥ न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ रक्षामि त्वां कुतो भयम् ॥ ब्रूहि तत्त्वेन भद्रं ते यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥ १० ॥
ब्राह्मण उवाच ॥ जातो महाबाहो पुत्रो मे हियतेनघ ॥ त्रयो हताश्वतुर्थं त्वं कृष्ण रक्षितुमर्हसि ॥ ११ ॥ ब्राह्मण्याः सूतिकालोद्य तत्र रक्षा
विधीयताम् ॥ यथा त्रियेदपत्यं मे तथा कुरु जनार्दन ॥ १२ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोहं क्रताविति ॥ रक्षा च ब्राह्मणे
कार्या सर्ववस्थागतैरपि ॥ १३ ॥ श्रुत्वाहमेवं कृष्णस्य वचोवोचं नराधिप ॥ मां नियोजय गोविन्द रक्षिष्येहं द्विजं भयात् ॥ १४ ॥ इत्युक्तः स
स्मितं कृत्वा मासुवाच जनार्दनः ॥ रक्षसीत्येवमुक्तस्तु व्रीडितोऽस्मि नराधिप ॥ १५ ॥ ततो मां व्रीडितं मत्वा पुनराह जनार्दनः ॥ गम्यतां
कौरवश्रेष्ठ शक्यते यदि रक्षितुम् ॥ १६ ॥

अनुसन्धानम् अनुक्रमम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संवन्धीन् संबन्धिनः अवलोककः अवलोकयितुम् ॥ ६ ॥ एकाहेन एकसूच्यावता सोमयोगेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ त्रियेद जीवेत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रक्षसीति । काकूसूच्या न रक्षसीत्यभिप्राय उच्यते ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते शिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दशक्रियाम् एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ७४ ॥ मुहूर्तेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ जयवर्णः । पौण्ड्रपुण्ये जया मतेति विंशः । धूम्राङ्कुरकुसुमवत् पतितवर्ण इत्यर्थः ॥ ४ ॥ योगं सेनायाः सत्वाहम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ह्रियते शिशुः अह्रियत हृत इति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ त्वत्पुरोगाश्च रक्षन्तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः ॥ ऋते रामं महाबाहुं प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ १७ ॥ ततोहं वृष्णिसेन्येन महता परिवारितः ॥ तमग्रतो द्विजं कृत्वा प्रयातः सह सेनया ॥ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते शिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमहात्म्ये एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ अर्जुन उवाच ॥ मुहूर्तेन वयं ग्रामं तं प्राप्य भरतपुत्रम् ॥ विश्रान्तवाहनाः सर्वे निवासायोपसंस्थिताः ॥ १॥ ततो ग्रामस्य मध्येहं निविष्टः कुरुनन्दन ॥ समन्ताद्वृष्णिसेन्येन महता परिवारितः ॥ २ ॥ ततः शुकुनयो दीप्ता मृगाश्च क्रूरभाषिणः ॥ दीप्तायां दिशि वाशन्तो भयमावेदयन्ति मे ॥ ३ ॥ सन्ध्यारागो जपवर्णो भानुमांश्चैव निष्प्रभः ॥ पपात महती चोल्का पृथिवी चाप्यकम्पत ॥ ४ ॥ तात्समीक्ष्य महोत्पातान्दारुणोद्धोमहर्षणान् ॥ योगमाज्ञापयन्तत्र जनन्यात्सुकचेतसः ॥ ५ ॥ युयुधानपुरोगाश्च वृष्ण्यन्धकमहारथाः ॥ सर्वे युक्तरथाः सज्जाः स्वयं चाहं तथाभवम् ॥ ६ ॥ गतेऽर्क्षरात्रसमये ब्राह्मणो भयविक्रवः ॥ उपागम्य भयादस्मादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ कालोयं समनुप्राप्तो ब्राह्मण्याः प्रसवस्य मे ॥ तथा भवन्तस्तिष्ठन्तु न भवेद्दञ्चनं यथा ॥ ८ ॥ मुहूर्तो देव चाशौषं कृपणं रुदितस्त्वनम् ॥ तस्य विप्रस्य भवने द्वियतेऽद्वियेतेति च ॥ ९ ॥ अथाकाशे पुनर्वाचमश्रौषं बालकस्य वै ॥ ज्ञेहति द्वियमाणस्य न च पश्यामि राक्षसम् ॥ १० ॥ ततोस्माभिस्तदा तात शरवर्षैः समन्ततः ॥ विष्टम्भिता दिशः सर्वा हत एव स बालकः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोर्तस्त्वरं कृत्वा हते तस्मिन्कुमारके ॥ वाचः स परुषास्तीवाः श्रावयामास मां तदा ॥ १२ ॥ वृष्णयो हतसंक्रत्यास्तथाहं नष्टचेतनः ॥ मामेवं हि विशेषेण ब्राह्मणः प्रत्यभाषत ॥ १३ ॥ राक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च राक्षितवानसि ॥ शृणु वाक्यमिदं शौषं यत्त्वमर्हसि दुर्मते ॥ १४ ॥ वृथा त्वं स्पृहसे नित्यं कृष्णेनामितबुद्धिना ॥ यदि स्यादिह गोविन्दो नैतदत्यहितं भवेत् ॥ १५ ॥ यथा चतुर्थे धर्मस्य राक्षिता लभते फलम् ॥ पापस्यापि तथा मूढ भागं प्राप्नोत्यराक्षिता ॥ १६ ॥ राक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च शक्नोसि राक्षितुम् ॥ मोघं गाण्डीवमेतते मोघं वीर्यं यशश्च ते ॥ १७ ॥ अकिञ्चिदुक्त्वा तं विप्रं ततोहं प्रस्थितस्तथा ॥ सह वृष्ण्यन्धकमुत्तैर्यत्र कृष्णो महाश्रुतिः ॥ १८ ॥ ततो द्वाश्वतो गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनम् ॥ ब्रीडितः शोकस्तप्तो गोविन्देनोपलक्षितः ॥ १९ ॥ अर्तेति छेदः सन्धिराषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ आरोप्य रथ इति शेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां द्वाद-
 सतु मां व्रीडितं दृष्ट्वा विनिन्दन् कृष्णसन्निधौ ॥ मौढ्यं पश्यत मे योहं श्रद्धे क्लीबकथनम् ॥ २० ॥ न प्रष्टुमो नानिरुद्धो न रामो न च केशवः ॥ यत्र
 शक्ताः परित्रातुं कोन्यस्तदवनेश्वरः ॥ २१ ॥ धिगर्जनं वृथानादं धिगात्मश्लाघिनो धनुः ॥ देवापसृष्टो यो मौल्य्यादागच्छति च दुर्मतिः ॥ २२ ॥ एवं
 शपति विप्रपौ विद्यामास्थाय वैष्णवीम् ॥ ययौ संयमिनीं वीरो यत्रास्ते भगवान् यमः ॥ २३ ॥ विप्रापत्यमचक्ष्णस्तत एन्द्रागान्पुरीम् ॥ आप्रेय्यो
 नैर्ऋतीं सौम्यामुदीचीं वारुणीं तथा ॥ २४ ॥ रसातलं नाकपृष्ठं धिष्ण्यान्यान्यादुदुधः ॥ ततोऽलब्ध्वा द्विजसुतमनिस्तर्णिप्रतिश्रवः ॥ २५ ॥
 अग्नें विविक्षुः कृष्णेन प्रष्टुमेन निषेधितः ॥ दृश्ये द्विजसूनुं ते मावज्ञात्मानमात्मना ॥ २६ ॥ कीर्तितं त एते विपुलां स्थापयिष्यन्ति मानवाः ॥
 इति संभाष्य मां स्नेहात्समाश्वास्य च माधवः ॥ २७ ॥ सान्वयित्वा तु तं विप्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ सुग्रीवं चैव शैब्यं च मेघपुष्पबलाहकौ ॥ २८ ॥
 योजयान्त्वानिति तदा दारुकं प्रत्यभाषत ॥ आरोप्य ब्राह्मणं कृष्णो ह्यवरोप्य च दारुकम् ॥ २९ ॥ ममुवाच ततः शौरिः सारथ्यं क्रियतामिति ॥
 ततः समास्थाय रथं कृष्णोहं ब्राह्मणः स च ॥ प्रयाताः स्म दिशं सौम्यामुदीचीं कौरवर्षभ ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे
 विष्णुपर्वणि वासुदेवमहात्म्ये कृष्णस्य उदीचीगमने द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः पर्व-
 तजालानि सरितश्च वनानि च ॥ अपश्यं समतिक्रम्य सागरं वरुणालयम् ॥ १ ॥ ततोर्धमुदीधः साक्षादुपनीय जनार्दनम् ॥ स प्राञ्जलिः समु-
 त्थाय किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ २ ॥ प्रतियुह्य स तां पूजां तमुवाच जनार्दनः ॥ रथपत्थानमिच्छामि त्वया दत्तं नदीपते ॥ ३ ॥ अथाब्रवीत्स-
 मुद्रस्तु प्राञ्जलिंरुद्धवज्रम् ॥ प्रसीद भगवन्नैवमन्योप्येवं गमिष्यति ॥ ४ ॥ त्वयैव स्थापितः पूर्वमगाधोस्मि जनार्दन ॥ त्वया प्रवर्तिते मार्गे या-
 स्यामि गमनीयताम् ॥ ५ ॥ अन्येप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दुर्पमोहिताः ॥ एवं संचिन्त्य गोविन्द यत्क्षमं तत्समाचर ॥ ६ ॥ वासुदेव उवाच ॥
 ब्राह्मणार्थं मदर्थं च कुरु सागर मद्वचः ॥ महते न पुमान्काश्चिदन्यस्त्वां धर्पयिष्यति ॥ ७ ॥ अथाब्रवीत्समुद्रस्तु पुनरेव जनार्दनम् ॥ अभि-
 शापभयाद्भूती बाढमेवं भविष्यति ॥ ८ ॥ शोपयाम्येप मार्गं तं येन त्वं कृष्ण यास्यसि ॥ रथेन सह सूतेन सध्वजेन तु केशव ॥ ९ ॥ वासु-
 देव उवाच ॥ ॥ मया दत्तो वरः पूर्वं न शोषं यास्यसीति ह ॥ मानुपास्ते न जानीषुर्विविधावन्नसञ्चयान् ॥ १० ॥
 शाधिकथततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ६९ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११११२॥ १३ ॥ वर्णरूपाणि वेषवन्ति रूपाणि ॥ १५ ॥ प्रतिजग्राह कुशलश्लादिना मानयामास ॥ १६ ॥ विवरं गूढस्थानम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
जलं स्तम्भय साधो त्वं ततो यास्याम्यहं रथी ॥ नच काश्चित्प्रमाणं ते रत्नानां वेत्स्यते नरः ॥ ११ ॥ सागरेण तथेत्युक्ते प्रस्थिताः स्मो जलेन वै ॥
स्तम्भिनेन पथा भूमौ मणिवर्णेन भास्वता ॥ १२ ॥ ततोर्णवं समुतीर्य कुरुनप्युत्तरान्वयम् ॥ क्षणेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च ॥ १३ ॥
ततस्तु पर्वताः सप्त केशवं समुपस्थिताः ॥ जयन्तो वैजयन्तश्च नीलो रजतपर्वतः ॥ १४ ॥ महामेरुः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः ॥ बिभ्राणा वर्ण-
रूपाणि विविधान्यद्रुतानि च ॥ १५ ॥ उपस्थाय च गोविन्दं किं कुर्मन्यब्रुवंस्तदा ॥ तौश्चैव प्रतिजग्राह विधिवन्मधुसूदनः ॥ १६ ॥ तानुवाच
हृषीकेशः प्रणामावनतान्स्थितान् ॥ विवरं गच्छतो मेघ रथमार्गः प्रदीयताम् ॥ १७ ॥ ते कृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः ॥ प्रददुः का-
मतो मार्गं गच्छतो भरतर्षभ ॥ १८ ॥ तत्रैवान्तर्हिताः सर्वे तदाश्चर्यतरं मम ॥ असक्तं च रथो याति मेघजालेष्विवांशुमात्र ॥ १९ ॥ सप्त द्वीपान्स
सिन्धुश्च सप्त सप्त गिरिनथ ॥ लोकालोकं तथातीत्य विवेश सुमहत्तमः ॥ २० ॥ ततः कदाचिदुःखेन रथमूढुरतुरङ्गमाः ॥ पङ्क्तभूतं हि तिमिरं
स्पर्शद्विज्ञायते नृप ॥ २१ ॥ अथ पर्वतभूतं तत्तिमिरं समपद्यत ॥ तदासाद्य महाराज विष्णयन्ता हयाः स्थिताः ॥ २२ ॥ ततश्चक्ष्रेण गोविन्दः
पादयित्वा तमस्तदा ॥ आकाशं दर्शयामास रथपन्थानमुत्तमम् ॥ २३ ॥ निष्क्रम्य तमसस्तस्मादाकाशो दर्शिते तदा ॥ भविष्यामीति संज्ञा मे
भयं च विगतं मम ॥ २४ ॥ ततस्तेजः प्रज्वलितमपश्यत्तत्तादाम्बरे ॥ सर्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरुषविग्रहम् ॥ २५ ॥ तं प्रविष्टो हृषीकेशो
दूतं तेजोनिधिं तदा ॥ रथ एव स्थितश्चाहं सच ब्राह्मणसत्तमः ॥ २६ ॥ स मुहूर्तान्ततः कृष्णो निश्चक्रम तदा प्रभुः ॥ चतुरो बालकान्यह्य ब्राह्म-
णस्यात्मजान्स्तदा ॥ २७ ॥ प्रददौ ब्राह्मणायथ पुत्रान्सर्वान् जनार्दनः ॥ त्रयः पूर्वं हता ये च सद्यो जातश्च बालकः ॥ २८ ॥ प्रहृष्टो ब्राह्मणस्तत्र
पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो ॥ अहं च परमप्रीतो विस्मितश्चाभवंस्तदा ॥ २९ ॥ ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते मुताः ॥ यथागता निवृताः स्म
तथैव भरतर्षभ ॥ ३० ॥ ततः स्म द्वारकां प्राप्ताः क्षणेन नृपसत्तम ॥ असंप्राप्तेऽद्वैद्विसे विस्मितोहं पुनः पुनः ॥ ३१ ॥ सपुत्रं भोजयित्वा तु
द्विजं कृष्णो महायशः ॥ धनेन वर्षयित्वा च गृहं प्रस्थापयत्तदा ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये ब्रा-
ह्मणपुत्रानयने त्रयोदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ तं प्रसिद्धम् ईश्वरम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां त्रयोदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

ततः कृष्ण इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तच्चेति तत् प्रसिद्धं तत् जगत्कर्तृ तेजः तदिति वा एतस्य महतो भूतस्य नाम भवतीति श्रुतेस्तदित्येवाभिधम् ॥ ५ ॥
आगमनकाले ॥ ६ ॥ ७ ॥ महत् जगदशङ्करभूतं तेजः तदभिमानिचेतनेन मम फलोपमस्य दर्शनार्थं ते बाला हताः ॥ ८ ॥ स महानहमेव यच्च महनेजस्तन्ममैव तेजः ।
एतेन महतोङ्कुरस्य कारणबीजोपम ईश्वरः तादृशानामनेकेषामीश्वराणामाश्रयोहं फलमिवानेकेषां बीजानामित्यर्थः ॥ ९ ॥ सा महत्तत्वाख्या प्रकृतिः परा । अहङ्कारादिभ्यः श्रेष्ठा

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः कृष्णो भोजयित्वा शतानि सुबहूनि च ॥ विप्राणामृषिकल्पानां कृतकृत्योभवत्तदा ॥ १ ॥ ततः सह मया भुक्त्वा
वृष्णिभोजैश्च सर्वदा ॥ विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत ॥ २ ॥ ततः कथान्ते तत्राहमभिगम्य जनार्दनम् ॥ अपृच्छं तद्यथावृत्तं कृष्णं
यदृष्टवानहम् ॥ ३ ॥ कथं समुद्रः स्तब्धोदः कृतस्तु कमलक्षण ॥ पर्वतानां च विवरं कृतं तत्कथमच्युत ॥ ४ ॥ तमस्तच्च कथं घोरं घनं चक्रेण
पाटितम् ॥ तच्च यत्परमं तेजः प्रविष्टोसि कथं च तत् ॥ ५ ॥ किमर्थं तेन ते बालास्तदा चापहृताः प्रभो ॥ यच्च ते दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तत्कथं
पुनः ॥ ६ ॥ कथं चाल्पेन कालेन कृतं तत्तद्गतगतम् ॥ एतत्सर्वं यथावृत्तमाचक्ष्व मम केशव ॥ ७ ॥ वासुदेव उवाच ॥ महर्शनार्थं ते बाला हृ-
तास्तेन महात्मना ॥ विप्रार्थमेभ्यो कृष्णो नागच्छेदुच्येति ह ॥ ८ ॥ ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं महद्ब्रह्मणानसि ॥ अहं स भरतश्रेष्ठ मतेजस्तत्सनात-
नम् ॥ ९ ॥ प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता सनातनी ॥ यां प्राविश्य भवन्तीह मुक्ता योगविदुत्तमाः ॥ १० ॥ सा सांख्यानां गतिः पार्थ योगिनां
च तपस्विनाम् ॥ तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ॥ ११ ॥ मामेव तद्धनं तेजो ज्ञातुमर्हसि भारत ॥ समुद्रः स्तब्धतोयोहमहं स्तम्भयिता
जलम् ॥ १२ ॥ अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्तथा ॥ पङ्कभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्वि तत् ॥ १३ ॥ अहं तमो घनीभूतमहमेव च पा-
दकः ॥ अहं च कालो भूतानां धर्मश्चाहं सनातनः ॥ १४ ॥ चन्द्रादित्यौ महाशैलः सरितश्च सरसि च ॥ चतस्रश्च दिशः सर्वा ममैवात्मा चतुर्विधः
॥ १५ ॥ चतुर्वर्ण्यं मत्प्रभूतं चातुराश्रम्यमेव च ॥ चतुर्विध्यस्य कर्ताहमिति बुध्यस्व भारत ॥ १६ ॥ अर्जुन उवाच ॥ भगवन्सर्वभूतेश वेत्तुमि-
च्छामि ते प्रभो ॥ पृच्छामि त्वां प्रपन्नोहं नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ १७ ॥

ज्येष्ठत्वात् । सा च व्यक्ता दृश्यंतेन व्यक्ता अव्यक्ता दृश्यंतेन तां प्रविशेति तत्रैव गत्वा । चिज्जडयोर्विवेकः सत्त्वगुणान्यताख्यानिर्नाम भवति अतस्तत्साक्षात्कारणमेव मुक्ति-
साधनम् । विभजते जगत् चिंदाज्जडांश्च पृथक्करोतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ यथा तन्मम रूपं तथान्यदपि दृश्यमित्याह मामेवेत्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ चन्द्रेति ।
तेजःपृथिवीजलाकाशात्मना चतुर्विधः । एतच्च वायोरप्युपलक्षणम् । पञ्चापि भूतानि अहमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ ते त्वाम् ॥ १७ ॥

उयं संसरणं नानाद्विशकरत्वात् । बृहत्तमं वैकल्यम् असण्डानन्दरूपत्वात् । मत्त उद्धृतं ब्रह्मादि मत्तः प्राप्यं रुद्रादि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सत्त कार्यम्
 अस्त्कारणं सदसच्चैत्युभयविशेषणम् । कार्यं कारणं सत्त चिदंशेन असत्त दश्यांशेन तात्पर्यं परं तु सदेव तत्परं शुद्धं ब्रह्माहोय ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
 वासुदेव उवाच ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यं च भारत ॥ उयं बृहत्तमं चैव मत्तस्तद्विद्भि पाण्डव ॥ प्रियस्तेहं महाबाहो प्रियो मेसि धनञ्जय ॥
 ॥ १८ ॥ तेन ते कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमुत्सहे ॥ अहं यज्ञंषि सामानि ऋचश्चार्चनानि च ॥ १९ ॥ ऋषयो देवता यज्ञा मत्तेजो भरतर्षभ ॥
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ २० ॥ चन्द्रादित्यावहोरात्रं पक्षा मासास्तर्थावर्तवः ॥ सुहूर्ताश्च कलाश्चैव क्षणाः संवत्सरास्तथा ॥ २१ ॥
 मन्त्राश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्राणि कानिचित् ॥ विद्याश्च वेदितव्यं च मत्तः प्रादुर्भवन्ति हि ॥ २२ ॥ मन्मयं विद्धि कौन्तेय क्षयं सृष्टिं च भा-
 रत ॥ सच्चासच्च ममैवात्मा सदसच्चैव यत्परम् ॥ २३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ एवमुक्तोस्मि कृष्णेन प्रियमाणेन वै तदा ॥ तथैव च मनो
 नित्यमभवन्मे जनादने ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुतं च दृष्टं च माहात्म्यं केशवस्य मे ॥ यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र भूयांश्चातो जनार्दनः ॥ २५ ॥ वैशम्पायन
 उवाच ॥ एतद्धुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो गुधिष्ठिरः ॥ पूजयामास धर्मात्मा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् ॥ २६ ॥ विस्मितश्चाभवद्राजा सह सवैः सहोदरैः ॥
 राजभिश्च समासीनैर्य तत्रासन्समागताः ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये कृष्णार्जुनभाषणे चतुर्द-
 शाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ भूय एव द्विज श्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः ॥ कर्माण्यपरिमयानि श्रोतुमिच्छामि
 तत्त्वतः ॥ १ ॥ श्रूयन्ते विविधानि स्म अद्भुतानि महाद्युतेः ॥ असङ्ख्येयानि दिव्यानि प्रकृतान्यपि सर्वशः ॥ २ ॥ यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा
 प्रीये महासुने ॥ प्रब्रूयाः सर्वशस्तात तानि मे शृण्वतो नय ॥ ३ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बहूनाश्चर्यभूतानि केशवस्य महात्मनः ॥ कथितानि महा-
 बाहो नान्तं शक्यं हि कर्मणाम् ॥ ४ ॥ गन्तुं हि भरतश्रेष्ठ विस्तरेण समन्ततः ॥ अवश्यं हि मया वाच्यं लेखमात्रेण भारत ॥ ५ ॥ विष्णोरमित-
 वीर्यस्य प्रथितोदारकर्मणः ॥ आनुपूर्व्यां प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ६ ॥ द्वावत्यां निवसता यदुसिंहेन धीमता ॥ राष्ट्राणि नृपसुख्यानां
 क्षोभितानि महात्मनाम् ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ भूय एवेति ॥ १ ॥ २ ॥ तातेति वात्सल्योत्पादनाय
 संबोधयति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ १ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गिरिमध्ये मेरुमध्ये ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु
यदूनामन्तरंगेषुर्विचक्रो दानवो हतः ॥ पुरं प्राज्योतिषं गत्वा पुनस्तेन महात्मना ॥ ८ ॥ समुद्रमध्ये दुष्टात्मा नरको दानवो हतः ॥ वासवं च
रणे जित्वा पारिजातो हतो बलात् ॥ ९ ॥ वरुणश्चैव भगवान् निर्जितो लोहिते हृदे ॥ दंतवक्रश्च कारुण्यो निहतो दक्षिणापथे ॥ १० ॥ शिशुपा-
लश्च संपूर्णै किल्बिषैकशते हतः ॥ गत्वा च शोणितपुरं शंकरेणाभिरक्षितः ॥ ११ ॥ बलेः सुतो महावीर्यो बाणो बाहुसहस्रभृत् ॥ महामुधे महा-
राज जित्वा जीवन् विसर्जितः ॥ १२ ॥ निर्जितः पावकश्चैव गिरिमध्ये महात्मना ॥ शाल्वश्च विजितः सङ्ख्ये सौभश्च विनिपातितः ॥ १३ ॥
विक्षोभ्य सागरं चैव पाञ्चजन्यो वशीकृतः ॥ हयग्रीवश्च निहतो नृपाश्चान्ये महाबलाः ॥ १४ ॥ जरासन्धस्य निधने मोक्षिताः सर्वपार्थिवाः ॥ र-
थेन जित्वा नृपतीनान्धारतनया हताः ॥ १५ ॥ अष्टराज्याश्च शोकाताः पाण्डवाः परिरक्षिताः ॥ दाहितं च वनं घोरं पुरुहूतस्य खाण्डवम् ॥
॥ १६ ॥ गण्डीवं चाग्निना दत्तमर्जुनायोपपादितम् ॥ दौत्यं च तत्कृतं घोरे विग्रहे जनेमजय ॥ १७ ॥ अनेन यदुमुख्येन यदुवंशो विवर्धितः ॥
कुन्त्याश्च प्रमुखे प्रोक्ता प्रतिज्ञा पाण्डवान्प्रति ॥ १८ ॥ निवृत्ते भारते युद्धे प्रतिदास्यामि तत्सुतान् ॥ मोक्षितश्च महातेजा नृगः शापात्सुदारुणा-
त् ॥ १९ ॥ यवनश्च हतः सङ्ख्ये काल इत्याभिविश्रुतः ॥ वानरौ च महावीर्यौ मैन्दो द्विविद् एव च ॥ २० ॥ विजितौ युधि दुर्द्वयौ जाम्बवांश्च
पराक्षितः ॥ सान्दीपनेस्तथा पुत्रस्तव चैव पिता तथा ॥ २१ ॥ गतौ वैवस्वतवशं जीवितौ तस्य तेजसा ॥ सङ्ग्रामा बहवः प्राप्ता घोरा नरवरक्षयाः ॥
॥ २२ ॥ निहृताश्च नृपाः सर्वे कृत्वा तज्जयमद्भुतम् ॥ जनेमजयास्य युद्धेषु यथा ते वर्णिता मया ॥ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे
विष्णुपर्वणि वासुदेवमहात्म्ये पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ६ ॥ जनेमजन उवाच ॥ भूय एव महाबाहोयदुर्लभस्य धीमतः ॥
कर्माण्यपरिमेयानि श्रुतानि द्विजसत्तम ॥ १ ॥ त्वत्तः श्रुतवतां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः ॥ यत्त्वया कथितं पूर्वं बाणं प्रति महासुरम् ॥ २ ॥ तदहं
श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥ कथं च देवदेवस्य पुत्रवमसुरो गतः ॥ ३ ॥ योभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन् शङ्करेण महात्मना ॥ सहवासं गतेनैव सगणेन
गुहेन तु ॥ ४ ॥ बलेर्बलवतः पुत्रो ज्येष्ठो भ्रातृशतस्य यः ॥ वृत्तो बाहुसहस्रेण दिव्यास्त्रशतधारिणा ॥ ५ ॥ असङ्ख्यैश्च महाकार्यैर्महाबलशतैर्वृतः ॥ वासुदे-
वेन स कथं बाणः सङ्ख्ये पराजितः ॥ ६ ॥ संरन्ध्रैश्च युद्धार्थी जिवन्मुक्तः कथं च सः ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वविहितो राजकृष्णस्यामिततेजसः ॥ ७ ॥
हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ भूय इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ देवदेवस्य रुद्रस्य पुत्रत्वं गणमुख्यत्वम् ॥ ११ ॥ कुमारस्य कार्तिकेयस्य क्रीडनः रुद्रराधनात्मिकां क्रीडां हृष्टेति योज्यम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ श्याव-
ते अहमेव महान् तासवीति मन्यते ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महर्सेनः कार्तिकेयः ॥ १८ ॥ श्रीमन्तं बाणम् ॥ १९ ॥ प्रशासते प्रशास्ति ॥ २० ॥ २१ ॥
मनुष्यलोके वाणेन यथामुद्विग्रहो महान् ॥ वासुदेवेन यत्रासौ रुद्ररुक्न्दसहायवान् ॥ ८ ॥ बलिपुत्रो रणइलावी जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥ तथा
चास्य वरो दत्तः शंकरेण महात्मना ॥ ९ ॥ नित्यं सानिध्यतां चैव गाणपत्यं तथाक्षयम् ॥ यथा बाणस्य तद्युद्धं जीवन्मुक्तो यथा च सः ॥ १० ॥
यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोसुरो गतः ॥ यदर्थं च महद्युद्धं तत्सर्वमखिलं शृणु ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा ततः कुमारस्य क्रीडतश्च महात्मनः ॥ बलिपुत्रो
महावीर्यो विस्मयं परमं गतः ॥ १२ ॥ तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना तपश्चतुर् सुदुष्करम् ॥ रुद्रस्याराधनार्थाय देवस्य स्यां यथा सुतः ॥ १३ ॥
ततोऽग्लपयदात्मानं तपसा श्यावते च सः ॥ देवश्च परमं तोषं जगाम च सहाभया ॥ १४ ॥ नीलकण्ठः परां प्रीतिं गत्वा चासुरमब्रवीत् ॥ वरं
वरय भद्रं ते यते मनसि वर्त्तते ॥ १५ ॥ अथ बाणोऽब्रवीद्वाक्यं देवदेवं महेश्वरम् ॥ देव्याः पुत्रत्वमिच्छामि त्वया दत्तं त्रिलोचन ॥ १६ ॥ शंकरस्तु
तथेत्युक्त्वा रुद्राणीमिदमब्रवीत् ॥ कनीयान्कार्तिकेयस्य पुत्रोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ १७ ॥ यत्रोत्थितो महासेनः सोऽग्निजो रुधिरं पुरं ॥ तत्रोद्देशे पुरं
चास्य भविष्यति न संशयः ॥ १८ ॥ नाम्ना तच्छोणितपुरं भविष्यति पुरोत्तमम् ॥ मयाभिगुप्तं श्रीमन्तं न कश्चित्प्रसाहिष्यति ॥ १९ ॥ ततः स
निवसन्बाणः पुरं शोणितसाह्वये ॥ राज्यं प्रशासते नित्यं शोभयन्सर्वदेवताः ॥ २० ॥ अवतीर्य मदोत्सितो बाणो बाहुसहस्रवान् ॥ अजितयन्देव-
गणान्युद्धमाकाङ्क्षते सदा ॥ २१ ॥ ध्वजं चास्य ददौ प्रीतः कुमारो ह्यग्नितेजसम् ॥ बाहनं चैव बाणस्य मयूरं दीप्ततेजसम् ॥ २२ ॥ न देवा न च
गन्धर्वान् न यक्षा नापि पन्नगाः ॥ तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा ॥ २३ ॥ त्र्यम्बकेणाभिगुप्तश्च द्यौर्लोत्सितो महासुरः ॥ भूयो मृगयते युद्धं
शूलिनं सोभ्यगच्छत ॥ २४ ॥ स रुद्रमभिगम्यथ प्रणिपत्याभिवाद्य च ॥ बलिमसुरिदं वाक्यं प्रपच्छ वृषभध्वजम् ॥ २५ ॥ असकृन्निर्जिता
देवाः ससाध्याः समरुद्गणाः ॥ मया मदवलोकितेकात्ससैन्येन तवाश्रयात् ॥ २६ ॥ इमं देशं समागम्य वसन्ति स्म पुरं सुखम् ॥ ते पराजयसंस्तता
निराशा मत्परा जये ॥ २७ ॥ नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखम् ॥ सोऽहं निराशो युद्धस्य जीवितं नाद्य कामये ॥ २८ ॥ अगुध्यतो वृथा ह्येषां बाहूनां
धारणं मम ॥ तद्ब्रूहि मम युद्धस्य कश्चिदागमनं भवेत् ॥ २९ ॥ न मे युद्धं विना देव रतिरस्ति प्रसीद मे ॥ ततः प्रहस्य भगवानब्रवीद्दृषभध्वजः ॥ ३० ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कुम्भाण्डं स्वस्य अमात्यम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ स्कन्दगोपायेन स्कन्दकृतेन बाणेन ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
 भाविता बाण युद्धं वै यथा तच्छृणु दानव ॥ ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव तात भविष्यति ॥ स्वस्थाने स्थापितस्याथ तदा युद्धं भविष्यति ॥ ४१ ॥
 इत्येवमुक्तः प्रहसन्चाणस्तु बहुशो मुदा ॥ प्रसन्नवदन्तो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ॥ दिष्ट्या बाहुसहस्रस्य न वृथा धारणं मम ॥ ३२ ॥ दिष्ट्या
 सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ॥ आनन्देनाश्रुपूर्णान्यां नेत्राभ्यामरिमर्दनः ॥ पञ्चाश्लिष्टतेतैर्वं पूजयन्पतितो भुवि ॥ ३३ ॥ ईश्वर उवाच ॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ बाहूनामात्मनः स्वकुलस्य तु ॥ सदृशं प्राप्स्यसे वीर युद्धमप्रतिमं महत् ॥ ३४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो बाणद्वयम्बक्रेण
 महात्मना ॥ हर्षेणात्युच्छ्रितं शीघ्रं नत्वा स वृषभध्वजम् ॥ ३५ ॥ शितिकण्ठविसृष्टस्तु बाणः परपुरंजयः ॥ ययौ स्वभवनं तत्र यत्र ध्वजगृहं महत्
 ॥ ३६ ॥ तत्रोपविष्टः प्रहसन्कुम्भाण्डमिदमब्रवीत् ॥ प्रियमावेदयिष्यामि भवतो यन्मनोगतम् ॥ ३७ ॥ इत्येवमुक्तः प्रहसन्चाणमप्रतिमं रणे ॥
 प्रोवाच राजर्षिर्त्वेतद्भुक्तकामोसि मत्प्रियम् ॥ ३८ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षादिव भापसे ॥ त्वत्तः श्रोतुमिहेच्छामि वरं किं लब्धवानसि ॥ ३९ ॥
 शितिकण्ठप्रसादेन स्कन्दगोपायनेन च ॥ कश्चिन्नैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ॥ ४० ॥ अस्य चक्रभयत्रस्ता निवसन्ति जलाशये ॥
 कश्चिच्छाङ्गदपाणेः स्थितस्य परमाहवे ॥ ४१ ॥ कश्चिदिन्द्रस्तव भयात्पातालमुपयास्यति ॥ कश्चिद्विष्णुपरित्रासं विमोक्षयन्ति दितेः सुताः ॥ ४२ ॥
 पातालवासमुत्सृज्य कश्चितव बलाश्रयात् ॥ विबुधावासनिरता भविष्यन्ति महासुराः ॥ ४३ ॥ बलिर्विष्णुपराक्रान्तो बद्धस्तव पिता नृप
 ॥ सलिलौघाद्विनिष्क्रम्य कश्चिद्राज्यमवाप्स्यति ॥ ४४ ॥ दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यस्त्रगन्धलेपनम् ॥ कश्चिद्देरोचिनिं तात द्रक्ष्यामः पितरं तव
 ॥ ४५ ॥ कश्चिन्निभिः क्रमैः पूर्वं हतौल्लोकाणिमान्प्रभो ॥ पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा सर्वान्दिवौकसः ॥ ४६ ॥ स्निग्धगम्भीरानिचौषं शङ्खस्वन-
 पुरोजवम् ॥ कश्चिन्नारायणं देवं जेष्यामः समित्तंजयम् ॥ ४७ ॥ कश्चिद्भृषध्वजस्तात प्रसादमुत्सुखस्तव ॥ यथा ते हृदयोत्कम्पः साश्रुबिन्दुः प्रवर्तते
 ॥ ४८ ॥ कश्चिदीश्वरतोषेण कार्तिकेयमतेन च ॥ प्राप्तवानसि सर्वेषामस्माकं राज्यसम्पदम् ॥ ४९ ॥ इति कुम्भाण्डवचनैश्चोदितः सोसुरोत्तमः ॥
 बाणो वाणीमसंस्तुतां प्रोवाच वदतां वरः ॥ ५० ॥ ॥ बाण उवाच ॥ ॥ चिरात्प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते मया ॥ ततो मया मुदा घृष्टः
 शितिकण्ठः प्रतापवान् ॥ ५१ ॥ युद्धाभिलाषः सुमहान् देव संजायते मम ॥ अभिप्राप्स्याम्यहं युद्धं मनसस्तुष्टिर्वर्धनम् ॥ ५२ ॥
 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ वृषदंशो विहालः । जगर्जेत्यमङ्गलशब्दकरणं लक्ष्यते ॥ ५९ ॥ ६० ॥ स्वपक्षे चेति । देवनक्षत्रेषु उदितः कृत्तिकां प्रविष्ट इत्यर्थः । तेन रोहिणी बाणस्य जन्मनक्षत्रं षड्विंशं भरणी च तस्याभिषेचनिकं नक्षत्रं विद्धं त्वेन देहस्य पीडापदात् च्युतिश्चेति दर्शितम् । चोदितः सूर्यो भरणीं समपीडयत् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ राहुरिति । तत्रैव नित्यं समगतिरपि राहुर्विषमाल्या सूर्यनक्षत्रमाक्रान्तवानित्यर्थः । आदित्यमश्विनौ तत्रैव चन्द्रयोगोपि गम्यते । ततश्च जन्मतः सप्तविंशे ततोहं देवदेवेन हरेणामित्रघातिना ॥ प्रहस्य सुचिरं कालमुक्तोस्मि वचनं प्रियम् ॥ प्राप्त्यसे सुमहदुद्धं त्वं बाणाप्रतिमं महत् ॥ ६३ ॥ मयूरव-
जमङ्गस्ते भविष्यति यदासुर ॥ तदा त्वं प्राप्त्यसे युद्धं सुमहदिति नन्दन ॥ ६४ ॥ ततोहं परमप्रीतो भगवन्तं वृषध्वजम् ॥ प्रणम्य शिरसा देवं तवान्तिकमुपगतः ॥ ६५ ॥ इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिं तदा ॥ अहो न शोभनं राजन्यदेवं भाषते वचः ॥ ६६ ॥ एवं कथयतोस्तत्र तयोरन्योन्यमुच्छ्रितः ॥ ध्वजः पपात वगेन शक्राशनिसमाहृतः ॥ ६७ ॥ तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोसुरो ध्वजमुत्तमम् ॥ प्रहर्षमनुलं लेभे मेने चाहव-
मागतम् ॥ ६८ ॥ ततश्चकम्पे वसुधा शक्राशनिसमाहता ॥ ननादान्तर्हितो भूमौ वृषदंशो जगर्ज च ॥ ६९ ॥ देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत वासवः ॥ शोणितं शोणितपुरे सर्वतः परमं ततः ॥ ७० ॥ सूर्यं भित्त्वा महोल्का च पपात धरणीतले ॥ स्वपक्षे चोदितः सूर्यो भरणीं समपीडयत् ॥ ७१ ॥ चैत्यवृक्षेषु सहसा धाराः शतसहस्रशः ॥ शोणितस्य स्रवन्धरा निपेतुस्तारका भृशम् ॥ ७२ ॥ राहुरश्वसदादित्यमपर्वणि विज्ञापते ॥ लोक-
क्षयकरे काले निर्घातश्चापतन्महान् ॥ ७३ ॥ दक्षिणां दिशमास्थाय धूमकेतुः स्थितोभवत् ॥ अनिशं चाप्यविच्छिन्ना ववुर्वताः सुदारुणाः ॥ ७४ ॥ श्वेतलोहितपर्यन्तः कृष्णग्रीवस्तडिद्वयतिः ॥ त्रिवर्णपरिधौ भानुः सन्ध्यारागमथावृणोत् ॥ ७५ ॥ वक्रमङ्गरक्षक्रे कृत्तिकासु भयंकरः ॥ बाणस्य जन्मनक्षत्रं भर्त्सयन्निव सर्वशः ॥ ७६ ॥ अनेकशाल्वश्चैत्यश्च निपपात महितले ॥ अर्चितः सर्वकन्याभिर्दानानां महात्मनाम् ॥ ७७ ॥ एवं विविध-
रूपाणि निमित्तानि निशामयन् ॥ बाणो बलमदोन्मत्तो निश्चयं नाधिगच्छति ॥ ७८ ॥ विचेतास्त्वभवत्प्राज्ञः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ॥ बाणस्य सचिवस्तत्र कीर्तयन्बहुं किलिबषम् ॥ ७९ ॥ उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनम् ॥ तव राज्यविनाशाय भविष्यन्ति न संशयः ॥ ८० ॥ वयं चान्ये च सचिवा भृत्या ये च तवागुगाः ॥ क्षयं यास्यन्ति नचिरात्सर्वे पाथिवदुर्नयात् ॥ ८१ ॥

नक्षत्रे सूर्यग्रहणं चेद्वाणवत् फलं द्रष्टव्यम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ परिधः परिवेषः ॥ ८५ ॥ वक्रमिति । तत्रैव दुर्योगान्तरमाह । जन्मनक्षत्रं रोहिणी ॥ ८६ ॥ चैत्यश्चत्वरवान् ना-
रसूचको वृक्षः ॥ ८७ ॥ निश्चयं मम परामधो भविष्यतीत्येवमेषम् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ न शोभनम् अशोभनम् ॥ ९० ॥ ९१ ॥

शक्रध्वजतरोः यत्र शक्रध्वज आसज्यते स तरुः पूर्वोक्तः चैत्यवृक्षः तस्य यथा पतनं जातं तथा तव पतनं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ देवेति । ईश्वरानुगृहीतोऽपि दयाश्रयतीति भावः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ उत्पन्नो दोषो दर्शय्यस्ततः प्रभवो यस्य स तथा ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

यथा शक्रध्वजतरोः स्वदर्पात्पतनं भवेत् ॥ बलमाकाङ्क्षतो मोहात्तथा बाणस्य नर्दतः ॥ ७२ ॥ देवदेवप्रासादात्तु त्रैलोक्यविजयं गतः ॥ उत्सेकाद्दृश्यते नाशो युद्धाकाङ्क्षी ननर्द ह ॥ ७३ ॥ बाणः प्रीतिमनास्त्वेवं पर्पो पानमनुत्तमम् ॥ दैत्यदानवनारीभिः सार्द्धमुत्तमविक्रमः ॥ ७४ ॥ कुम्भाण्डश्चित्ताविष्टो राजवेष्मभ्ययात्तदा ॥ अचिन्तयच्च तत्त्वार्थं तैस्तेरुत्पातदर्शनैः ॥ ७५ ॥ राजा प्रमादी दुर्बुद्धिर्जितकाशी महासुरः ॥ युद्धमेवाभिलषते न दोषान्मन्यते मदात् ॥ ७६ ॥ महोत्पातभयं चैव न तन्मिथ्या भविष्यति ॥ अपीदानीं भवेन्मिथ्या सर्वमुत्पातदर्शनम् ॥ ७७ ॥ इह त्वास्ते त्रिनयनः कार्तिकेयश्च वीर्यवान् ॥ तेनोत्पन्नोऽपि दोषो नः कश्चिद्दृच्छेत्पराभवम् ॥ ७८ ॥ उत्पन्नदोषप्रभवः क्षयोयं भविता महान् ॥ दोषाणां न भवेन्नाश इति मे धीयते मतिः ॥ ७९ ॥ नियतं दोष एवायं भविष्यति न संशयः ॥ दौरात्म्याद्यप्येतेरस्य दोषभूता हि दानवाः ॥ ८० ॥ देवदानवसङ्घानां यः कर्तो भुवनप्रभुः ॥ भगवान्कार्तिकेयश्च कृतवृद्धोऽहिंते पुरे ॥ ८१ ॥ प्राणैः प्रियतरो नित्यं भविष्यति गृहः सदा ॥ तद्विशिष्टश्च बाणोऽपि शिवस्य सततं प्रियः ॥ ८२ ॥ द्रुपौत्सेकात्तु नाशाय वरं याचितवान्भवम् ॥ युद्धहेतोः स लुब्धस्तु सर्वथा न भविष्यति ॥ ८३ ॥ यदि विष्णुपुरोगानामिन्द्रादीनां दिवौकसाः ॥ भवित्री ह्यभवत्प्राप्तिर्भवहस्ताकृतं भवेत् ॥ ८४ ॥ एतयोश्च हि को युद्धं कुमारभवयोरिह ॥ शक्तौ दातुं समागम्य बाणसाहाय्यकाङ्क्षिणोः ॥ ८५ ॥ न च देववचो मिथ्या भविष्यति कदाचन ॥ भविष्यति महद्युद्धं सर्वदैत्यविनाशनम् ॥ ८६ ॥ स एवं चिन्तयाविष्टः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शीवान् ॥ स्वस्तिप्रणिहितां बुद्धिं चकार स महासुरः ॥ ८७ ॥ ये हि देवैर्विरुध्यन्ते पुण्यकर्मभिराह्वे ॥ यथा बलिर्निर्यामतस्तथा ते यान्ति संक्षयम् ॥ ८८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बाणयुद्धे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रीडाविहारोपगतः कदाचिद्भवद्भवः ॥ देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति स प्रभुः ॥ १ ॥ शतानि तत्राप्सरसां चिक्रीडुश्च समन्ततः ॥ सर्वतुलकवने रम्ये गन्धर्वपतयस्तथा ॥ २ ॥

॥ ८६ ॥ स्वस्तिप्रणिहितां कल्याणाभिनिवेशनीम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ ८९ ॥ क्रीडति ॥ १ ॥ २ ॥

सन्तानकस्य कल्पतरुविशेषस्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रसादयामासेत्युक्तेरिदं सूच्यते मन्त्रार्थरूपग्रहणेन मामपि सर्वान्तर्यामिणमियं मोहयितुं श्रवतेति महादेवस्य तस्या उपरि
 कियानपि कोपो जात आसीदिति तत एवापराधात् चित्रलेखा स्वार्थेन कुम्भाण्डस्य बाणामाल्यस्य कन्या जातेति अग्रिमग्रन्थाद्व्युत्पद्यते ॥ प्रसादयन्तीं ताम् अप्सरोगणाः प्रहसन्ति
 ईशोपि काण्डचमियं करोतीत्याशयेन ॥ ७ ॥ क्रीडन्ते महादेवस्य रूपेणैति द्वयोः संबन्धः ॥ ८ ॥ तच्चिह्नं वृषभध्वजादिचिह्नरूपम् देव्या रूपेण युक्ताः अप्सरसोपि क्रीडन्ते इत्य-
 कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः सन्तानकस्य च ॥ गन्धोद्दाममिवाकाशं नदीतीरं तु सर्वशः ॥ ३ ॥ वेणुवीणासुदुन्दैश्च पणवैश्च सहस्रशः ॥ वाद्यमानैः
 स श्रुत्राव गीतमप्सरसां तदा ॥ ४ ॥ सूतमागधकल्पैश्च स्तुवन्नप्सरसां गणाः ॥ देवदेवं सुगुणं स्रविणं रक्तवाससम् ॥ ५ ॥ श्रीमहेशं देवदेवमचे-
 यन्ति मनोरमम् ॥ ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा वराप्सराः ॥ ६ ॥ भवं प्रसादयामास देवी च प्राहसत्तदा ॥ प्रसादयन्तीमिशानं प्रहसन्त्यप्सरो-
 गणाः ॥ ७ ॥ भवस्य पार्षदा दिव्या नानारूपा महौजसः ॥ देव्या ह्यनुज्ञया सर्वे क्रीडन्ते तत्र तत्र ह ॥ ८ ॥ अथ ते पार्षदास्तत्र रहस्ये सुविप-
 श्रितः ॥ महादेवस्य रूपेण तच्चिह्नं रूपमास्थिताः ॥ ९ ॥ ततो देव्या सुरूपेण लीलया वदनेन च ॥ देवी प्रहासं मुमुचे ताश्चैवाप्सरसस्तदा ॥ ततः
 किलकिलाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः ॥ १० ॥ प्रहर्षमनुलं लेभे भवः प्रीतिमनास्तदा ॥ बाणस्य दुहिना कन्या तत्रोषा नाम भामिनी ॥ ११ ॥
 देवं संक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतम् ॥ दीप्यमानं महादेवं द्वादशादित्येतेजसम् ॥ १२ ॥ नानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः प्रियचिकीर्षया ॥ उषा
 मनोरथं चक्रे पार्वत्याः सन्निधौ तथा ॥ १३ ॥ धन्या हि भर्तुसहिता रमत्येवं समागता ॥ मनसा त्वथ संकल्पमुपया भाषितं तथा ॥ १४ ॥ विज्ञाय
 तमभिप्रायमुपयाः पर्वतात्मजा ॥ ग्राह देवी ततो वाक्यमुषां हर्षयती शनैः ॥ १५ ॥ उषे त्वं शीघ्रमप्येवं भर्ता रंस्ये कदा सह ॥ १६ ॥ विज्ञाय
 सार्द्धं शङ्करः शङ्कराशनः ॥ १६ ॥ एवमुक्ते तदा देव्या वाक्ये चिन्ताविलेक्षणा ॥ उषा भावं तदा चक्रे भर्ता रंस्ये कदा सह ॥ १७ ॥ तद्वा हेमवती
 वाक्यं संप्रहस्येदमब्रवीत् ॥ उषे शृणुष्व वाक्यं मे यदा संगमेष्यसि ॥ १८ ॥ वैशाखे मासि हर्म्यस्थां द्वादश्यां त्वां दिनक्षये ॥ रमयिष्यति यः
 स्वप्ने स ते भर्ता भविष्यति ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वा दैत्यसुता कन्यागणसमवृता ॥ अपाक्रामत हर्षेण रममाणा यथासुखम् ॥ २० ॥
 नुषज्जते ॥ १ ॥ ततश्च देवी प्रहासं मुमुचे ॥ तत्र हेतुः ॥ चित्रलेखाया मानसङ्गर्षं सर्वा अप्सरसो देवीरूपां जगृहुस्तस्याश्च भ्रान्तिमुत्पादयितुं सर्वे पार्षदाः महादेवरूपं जगृहुरिति
 प्रघट्टकार्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ संक्रीडितं क्रीडितम् ॥ १२ ॥ नानारूपं वपुः कृत्वा संक्रीडितमिति पूर्वेण संबन्धः ॥ १३ ॥ भाषितं सखिजने इति शेषः ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

हास्यती परिहास्यमाना । वधती वधमाना ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ यत्नव मनोरथं मनोरथगोचरं शार्थितं वस्तु तत् देव्या तव दत्तमिति सखीनां वाक्यं प्रतिपूज्य उषा
 ततः सखीभिर्हास्यन्ती हर्षणोद्गुल्लोलोचना ॥ तालिकासन्निगतैश्च ह्यन्योन्यमभ्यवर्तत ॥ २१ ॥ किन्नर्यो यक्षकन्याश्च नानादैतेयकन्यकाः ॥ अप्स-
 रोगणकन्याश्च उपायाः सखितां गताः ॥ २२ ॥ उक्ता च तत्र ताभिश्च भर्ता तव वरानने ॥ भविष्यत्यचिरैरेव देव्या वचनकल्पितः ॥ २३ ॥ नहि
 देव्या वचो मिथ्या भविष्यति कदाचन ॥ रूपाभिरनसंपन्नः पतिस्ते कल्पितस्तथा ॥ २४ ॥ उषा सखीनां तद्वाक्यं प्रतिपूज्य यथाविधि ॥ यत्त-
 न्नमोरथं देव्या भावयन्ती व्यवस्थिता ॥ २५ ॥ ततः क्रीडाविहारं तमनुभूय सहोमया ॥ गतेहनि ततः सर्वो नार्यस्ताः परमाद्भुताः ॥ २६ ॥ ययुः
 स्वानालयात् सर्वा देवी चादर्शनं गता ॥ काश्चिद्दृष्ट्वैस्तथा यानैर्गैरन्यास्तथा रथैः ॥ २७ ॥ पुरं प्रविविशुहृष्टाः काश्चिदाकाशमास्थिताः ॥ ततः
 प्रभृति सा देवी काममोहं गता विभो ॥ २८ ॥ देव्यास्तु वचनं स्मृत्वा संस्मरन्ती पतिं तदा ॥ निद्रां न भजते रात्रौ न दिवा भोजनं तथा ॥ २९ ॥
 स्मरन्ती पतिभावं सा विललाप नृपात्मजा ॥ निन्दन्ती शशिनं नाके संवती न च चन्दनम् ॥ ३० ॥ सा बाला मोहिता राजन् कामेन परिपीडिता ॥
 उपचर्यन्ति तां सख्यो विज्वरामपि सज्वराम् ॥ ३१ ॥ तप्यते हृदयं तस्या लेपितं चन्दनं च ॥ कपोले पाण्डिमा चिह्नं नेत्रे जलसमन्विते ॥ ३२ ॥
 जुम्भणं च तथा स्वापो देहे तस्या व्यवर्धत ॥ पङ्क्तिर्निकन्दवृणोनि शीतलानि मुहुर्मुहुः ॥ ३३ ॥ क्षिपन्ति सख्यो हृदये पीडिते मन्मथाग्निना ॥
 व्यजनानि प्रकुर्वन्ति पृच्छन्ति च पुनः पुनः ॥ ३४ ॥ का व्यथा किं शरीरं ते किमिदं तव भामिनि ॥ किं तुभ्यं रोचते देवि तदाख्याहि वरानने ॥
 ॥ ३५ ॥ कस्मादिदं समुत्पन्नं दुःखसाध्यं मनोरमे ॥ त्वन्मनेन गतं वाक्यं वदन्त्येतास्तु सारिकाः ॥ ३६ ॥ शुका नीलतमाः सुभ्रु पठन्ति हि पु-
 मानिव ॥ प्रह्लादजननं वाक्यं किमर्थं नाद्य भाषसे ॥ ३७ ॥ तव तातो महावीरो देवानामपि दुर्जयः ॥ तस्याग्रे तिष्ठते कोपि न भूमौ वरवर्णिनि ॥
 ॥ ३८ ॥ वलेः पुत्रो महावीरो बाणो हि दुरतिक्रमः ॥ जित्यमरावर्तकं च नगरं शोणिताह्वयम् ॥ यत्र संतिष्ठते देवः शूलहस्तो महेश्वरः ॥ ३९ ॥
 पुत्रायमिति जानीहि भिरिजां योब्रवीद्विरः ॥ बाणं प्रति महादेवस्तव तातमुपे शृणु ॥ ४० ॥ का व्यथेति मुखे चेदं नासाग्रं च विराजते ॥ नीहार-
 बिन्दवः पद्मे राजन्ते शरदागमे ॥ ४१ ॥ संपूर्णचन्द्रप्रतिमं मुखं चन्द्रो यथा घने ॥ न शोभते तु विच्छाद्यं किमर्थं कारणं वद ॥ ४२ ॥
 प्रतिक्षते इति शेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥
 आसन्मुखसि बाले त्वं न रतिं यासि भावतः ॥ गृहाण भोजनं दिव्यं यतो मनसि वर्तते ॥ ४३ ॥ ताम्बूलं रोचते पूर्वं तत्किमर्थं न गृह्यते ॥ मि-
 ष्ठाणि यानि वस्त्रानि दुर्लभानितरैर्जनैः ॥ ४४ ॥ गृहाण देवि उत्तिष्ठ वद पीडां शरीरजाम् ॥ इति कोलहलं श्रुत्वा उपा वेष्टमसमुद्रवम् ॥ ४५ ॥
 दासीभिः कीर्तितं तत्र मातुरग्रे पृथक् पृथक् ॥ राजपुत्री यदा देवि समयाता गृहे सती ॥ ४६ ॥ जलक्रीडाविहाराच्च मूकैव परिलक्ष्यते ॥ अतो
 दासीजना देवि वदामस्त्वां वयं जनाः ॥ ४७ ॥ को मोहः किमिदं मौनं कः स्वापो म्लानता कथम् ॥ विचार्य भिषजो देवि दिश्यन्तां कष्टशान्त-
 ये ॥ ४८ ॥ शिरीषपुष्पसदृशं यच्छरीरं सुक्रोमलम् ॥ तत्कथं सहते देवि व्याधिभारं वरानने ॥ ४९ ॥ इति श्रुत्वा तदा देवी सत्वरा हंसगामिनी ॥
 प्राप्य देशमुषा यत्र किमिदं कष्टलक्षणम् ॥ ५० ॥ पल्लवाकृतिहस्तेन क्रोमलं तत्करं तदा ॥ स्पृष्ट्वाङ्गुलीरनायासं स्फोटयामास भाविनी ॥ ५१ ॥
 किमस्ति तव कल्याणि का व्यथा तव वर्तते ॥ एते वैद्याः समागत्य पृच्छन्ति भवतो हि तत् ॥ ५२ ॥ वैद्या उजुः ॥ जलक्रीडां गता तत्र
 राजपुत्री सखीगणैः ॥ पार्वत्याः क्रीडितं तत्र जार्नामः श्रमसंभवम् ॥ ५३ ॥ श्रमाद्गलानिः समुत्पन्ना जृम्भणं च पुनः पुनः ॥ स्वापश्च जायते तेन मा
 भयं क्रतुर्महसि ॥ ५४ ॥ देव्युवाच ॥ हृदये निहितं वैद्याश्चन्दनं हिमसंयुतम् ॥ अमात्याः किमिदं बुद्धुमुदायते ॥ ५५ ॥ अतिदहो
 महान्स्वेदः पिपासा न बुभुक्षते ॥ प्रलाप एव किं तस्यां शान्ततो ब्रूत निश्चितम् ॥ ५६ ॥ वैद्या उजुः ॥ क्रीडाविहारे मिलिताः स्त्री जना देवसन्नि-
 धौ ॥ हृषेणाप्रतिमा देवी राजपुत्री च भाविनी ॥ ५७ ॥ दृष्टिपातः कृतस्ताभिस्तेन पुत्र्यां व्यथाभवत् ॥ रक्षामन्त्रैस्तथा पीतैः सर्पैस्तां कुमारि-
 काम् ॥ ५८ ॥ पानीयैरभिषेकेण परा शान्तिर्भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा भिषजः सर्वे निवृत्ता नृपेष्टमतः ॥ ५९ ॥ सूचयन्तः पुनः सर्वे कामाभिप्राय-
 जां व्यथाम् ॥ मातृपृष्ठा वरारोहा चिरकालमुवाच सा ॥ ६० ॥ लज्जवती महाभागा मातरं रुदती भृशम् ॥ मातरं रोचते नित्यं भाषणं न च भोज-
 नम् ॥ ६१ ॥ न चाप्युत्सवंकं मातः सदाहं तद्दयं शृणु ॥ इत्युक्त्वा विरामाथ त्वुपा नारी वरानना ॥ ६२ ॥ सर्वाभिः स्त्रीभिरारब्धमन्योन्यं
 मुखवीक्षणम् ॥ लज्जानुकारि नारीणां यौवनं हि भवेदिति ॥ ६३ ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

पाठा०-१ तत्र इति ।

॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दशकायां सप्तश्लोकाधिरूपतमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
 इयं च वैजकन्या हि भर्तृयोग्या किमुच्यते ॥ पितुः प्रसादान्मातुश्च प्राप्नुयात्सदृशं वरम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
 बाणशुद्धे उषाविरहो नाम सप्तदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ६४ ॥ वैजम्पायन उवाच ॥ तत्रस्थाः परमा नार्यश्चित्रेण परमाद्भुताः ॥
 ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भामिनिम् ॥ १ ॥ द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य सखीगणवृत्तां तदा ॥ यथोक्तः पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां शुभाम् ॥
 ॥ २ ॥ विचेष्टमाना रुदती देव्या वचनचोदिता ॥ सा स्वप्ने रमिता तेन स्त्रीभावं चापि लम्बिता ॥ शोणितात्का प्ररुदती सहसैवोत्थिता निशि ॥ ३ ॥
 तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखी भयसमन्विता ॥ चित्रलेखा वचः स्निग्धमुवाच परमाद्भुतम् ॥ ४ ॥ उपे मा भैः किमेवं त्वं रुदती परितप्यसे ॥ बलेः सुत-
 सुता च त्वं प्रख्याता किं भयान्विता ॥ ५ ॥ न भयं विद्यते लोके तव सुश्रु विशेषतः ॥ अभयं तव वामोरु पिता देवान्तको रणे ॥ ६ ॥ उत्तिष्ठोत्ति-
 ष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शुभे ॥ नैवंविधेषु वासेषु भयमस्ति वरानने ॥ ७ ॥ असकृदेवसाहितः शचीभर्ता सुरेश्वरः ॥ अप्राप्त एव नगरं पित्रा ते
 मृदितो रणे ॥ ८ ॥ अयं देवसमूहस्य भयदश्च पिता तव ॥ महासुरवरः श्रीमान्बलः पुत्रो महाबलः ॥ ९ ॥ एवं साभिहिता सख्या बाणपुत्री यश-
 स्विनी ॥ स्वप्ने रूपं यथा दृष्टं न्यवेदयदनिन्दिता ॥ १० ॥ उपोवाच ॥ एवं सन्धिर्पिता सार्धं कथं जीवितुमुत्सहे ॥ ११ ॥ पितरं किं नु वक्ष्यामि
 देवशत्रुमरिन्दमम् ॥ एवं संदूषणकरी वंशस्यास्य महौजसः ॥ १२ ॥ श्रेयो हि मरणं मह्यं न मे श्रेयोद्य जीवितम् ॥ ईप्सितो वा यथा कोपि पुरुषो
 विगतो हि मे ॥ १३ ॥ जायतीव यथा चाहमवस्थेयं कृता मम ॥ निशायां जायतीवाहं नीता केन दशामिमाम् ॥ कथमेवं कृता नाम कन्या जीवि-
 तुमुत्सहे ॥ १४ ॥ कुलोपक्रोशनकरी कुलाङ्गारी निराश्रया ॥ जीवितुं न स्पृहेन्नारी साध्वीनामग्रतः स्थिता ॥ १५ ॥ इत्येवं बाणपूण्यांशो सखी-
 जनवृता तदा ॥ विललाप चिरं कालमुषा कमललोचना ॥ १६ ॥ अनाथवर्ता रुदती सख्यः सर्वा विचेतसः ॥ अचुरश्चरतिक्षिप्तुर्षां सर्वाः समागताः
 ॥ १७ ॥ दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ क्रियते न च ते सुहृ किंचिदुष्टं मनः शुभे ॥ १८ ॥ प्रसभं देवसंयोगावादि भुक्तासि भामिनि ॥
 स्वप्नयोगेन कल्याणि व्रतलोपो न विद्यते ॥ १९ ॥ व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः ॥ न च स्वप्रकृतो दोषो मर्त्यलोकेऽस्ति सुन्दरि ॥ २० ॥
 ॥ ११ ॥ १२ ॥ मह्यं मम ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ प्रचलितं कासवेगशीकृतं कथं त्वं दोषसंदुष्टा न कथमपीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
 एवं विप्रर्षयो देवि धर्मज्ञाः कथयन्ति वै ॥ मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विशेषतः ॥ दुष्टा या त्रिभिरेतैस्तु पापा सा प्रोच्यते बुधैः ॥ २१ ॥ न च
 ते दृश्यते भीरु मनः प्रचलितं सदा ॥ कथं त्वं दोषसंदुष्टा नियता ब्रह्मचारिणी ॥ २२ ॥ यदि सुप्ता सती सार्धं शुद्धभावा मनस्विनी ॥ इमामव-
 स्थां प्राप्ता त्वं नैव धर्मो विलुप्यते ॥ २३ ॥ यस्या दुष्टं मनः पूर्वं कर्मणा चोपपादितम् ॥ तामाहुरसतीं नाम सती त्वमसि भामिनि ॥ २४ ॥ कुल-
 जा रूपसंपन्ना नियता ब्रह्मचारिणी ॥ इमामवस्थां नीतासि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २५ ॥ इत्येवमुक्तां रुदतीं बाष्पेणावृतलोचनाम् ॥ कुम्भाण्डदुहि-
 ता वाक्यं परमं चिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ त्यज शोकं विशालाक्षि अपापा त्वं वरानने ॥ श्रुतं मे यदिदं वाक्यं याथातथ्येन तच्छृणु ॥ २७ ॥ उपे-
 यदुक्ता देव्यासि भर्तारं ध्यायती तदा ॥ समीपे देवदेवस्य स्मर भामिनि तद्वचः ॥ २८ ॥ द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य वैशाखे मासि यो निशि ॥ हर्म्ये
 शयानां रुदतीं स्त्रीत्वं समुपनेष्यति ॥ २९ ॥ भविता स हि ते भर्ता शूरः शत्रुनिबह्णः ॥ इत्युवाच वचो हृष्टा देवी तव मनोगतम् ॥ ३० ॥ न
 हि तद्वचनं मिथ्या पार्वत्या यदुदाहृतम् ॥ सा त्वं किमिदमत्यर्थं रोदिपीन्दुनिभानने ॥ ३१ ॥ एवमुक्ता तथा बाला स्मृत्वा देवीवचस्ततः ॥ अभ-
 वन्नष्टशोका सा बाणपुत्री शुभेक्षणा ॥ ३२ ॥ उपोवाच ॥ स्मरामि भामिनि वचो देव्याः क्रीडागतं भवे ॥ यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यतले मया
 ॥ ३३ ॥ भर्ता तु मम यद्येष लोकनाथस्य भार्यया ॥ व्यादिष्टः स कथं ज्ञेयस्तत्र कार्यं विधीयताम् ॥ ३४ ॥ इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता
 पुनः ॥ व्याजहार यथान्यायमर्थतत्त्वविशारदा ॥ ३५ ॥ नहि तस्य कुलं देवि न कीर्तिर्नापि पौरुषम् ॥ काश्चिज्जानाति तत्त्वेन किमिदं त्वं विमुह्यसे
 ॥ ३६ ॥ अदृष्टश्चाश्रुतश्चैव दृष्टः स्वप्ने च यः शुभे ॥ कथं ज्ञेयो भवेद्भूरु सोऽस्माभौ रतितस्करः ॥ ३७ ॥ येन त्वमसितापाङ्गि मत्तकाङ्गिनि विक्र-
 मात् ॥ रुदती प्रसभं भुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ॥ ३८ ॥ न ह्यसौ प्राकृतः काश्चिद्यः प्रविष्टः प्रसह्य ते ॥ नगरं लेकविलयातमेकः शत्रुनिबह्णः
 ॥ ३९ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा आश्विनौ च महोजसौ ॥ न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भीमविक्रमाः ॥ ४० ॥ सोयमैतैः शतगुणैर्विशिष्टश्चारिसूदनः
 ॥ प्रविष्टः शोणितपुरं बाणमाक्रम्य मूर्धनि ॥ ४१ ॥ यस्या नैवंविधो भर्ता भवेद्युद्धविशारदः ॥ कस्तस्या जीवितेनार्थो भोगैर्वीत्यम्बुजेक्षणे ॥ ४२ ॥
 धन्यास्त्यनुगृहीतासि यस्यास्ते पतिरिदृशः ॥ प्राप्तो देव्याः प्रसादेन कन्दर्पसमविक्रमः ॥ ४३ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ रामा इति कुम्भाण्डदुहितुर्नाम । रामा चित्रलेखाश्वात् चित्रलेखायाः सामर्थ्यं स्वयं जानन्ती उषाया अपि निवेदयति ॥ ४७ ॥ कुशलेति
 ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ चित्रं लिखति योगदर्शनाम् अप्सरसम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ पदस्थं चित्र-
 इदं तु यत्कार्यतमं शृणु त्वं तन्मयेरितम् ॥ विज्ञेयो यस्य पुत्रो वै यन्नामा यत्कुलश्च सः ॥ ४४ ॥ इत्येवमुक्ते वचने तत्रोषा काममोहिता ॥ उवाच
 कुम्भाण्डसुतां कथं ज्ञास्याम्यहं सखि ॥ ४५ ॥ त्वमेव चिन्तय सखि नोत्तरं प्रतिभाति मे ॥ स्वकार्ये मुग्रते लोको यथा जीवं लभाम्यहम् ॥ ४६ ॥
 उषाया वचनं श्रुत्वा रामा वाक्यमिदं पुनः ॥ उवाच रुदतीं चोपां कुम्भाण्डदुहिता सखी ॥ ४७ ॥ कुशला ते विशालाक्षि सर्वथा सन्धिविग्रहे ॥
 अप्सरा चित्रलेखा वै क्षिप्रं विज्ञाप्यतां सखि ॥ ४८ ॥ अस्याः सर्वमशेषेण त्रैलोक्यं विदितं सदा ॥ एवमुक्ता तदैवोषा हर्षेणागतविस्मया ॥ ४९ ॥
 तामप्सरसमानाय चित्रलेखां सखी प्रियाम् ॥ कृताञ्जलिपुटा दीना उषा वचनमब्रवीत् ॥ ५० ॥ सा तच्छ्रुत्वा तु वचनमुषायाः परिकीर्तितम् ॥
 आश्वासयामास सखी बाणपुत्रो यशस्विनीम् ॥ ५१ ॥ ततः सा विस्मयाविष्टा वचनं प्राह दुर्वचम् ॥ चित्रलेखामप्सरसं प्रणयातां सखीमिदम्
 ॥ ५२ ॥ परमं शृणु मे वाक्यं यत्त्वां वक्ष्यामि भामिनि ॥ भर्तारं यदि मेऽद्य त्वं नानयिष्यसि मत्प्रियम् ॥ ५३ ॥ कान्तं पद्मपलाशाक्षं मत्तमा-
 तद्गंगामिनम् ॥ त्यक्ष्याम्यहं ततः प्राणानचिरात्तनुमध्यमे ॥ ५४ ॥ चित्रलेखाब्रवीद्विक्रममुषां हर्षयती शनैः ॥ नैषोऽर्थः शक्यतेस्माभिर्वैतुं भामिनि
 सुव्रते ॥ ५५ ॥ न कुलेन न वर्णेन न शीलेन न रूपतः ॥ न देशतश्च विज्ञातः स हि चोरो मया सखि ॥ ५६ ॥ किंतु कर्तुं यथा शक्यं बुद्धिपूर्वं मया
 सखि ॥ प्राप्तं च शृणु मे वाक्यं यथाकाममवाप्स्यसि ॥ ५७ ॥ देवदानवयक्षाणां गन्धर्वौगरक्षसाम् ॥ ये विशिष्टाः प्रभवेण रूपेणाभिजनेन च ॥ ५८ ॥
 यथाप्रभावं तान्सर्वां नालिष्विष्याम्यहं सखि ॥ मनुष्यलोके ये चापि प्रवरा लोकविश्रुताः ॥ ५९ ॥ सप्तरात्रेण ते भीरु दर्शयिष्यामि तानहम् ॥ ततो
 विज्ञाय पादस्थं भर्तारं प्रतिपत्स्यसे ॥ ६० ॥ सा चित्रलेखा प्रोक्ता उषा हितचिकीर्षया ॥ क्रियतामेषमित्याह चित्रलेखां सखीं प्रियाम् ॥ ६१ ॥
 ततः कुशलहस्तत्वाद्यथालेख्यं समन्ततः ॥ इत्युक्ता सप्तरात्रेण कृत्वालेख्यगतांस्तु तात् ॥ ६२ ॥ चित्रपट्टगतां मुख्यानां नयामास शोभना ॥ ततः
 प्रास्तीर्य पटं सा चित्रलेखा स्वयं कृतम् ॥ ६३ ॥ उषायै दर्शयामास सखीनां तु विशेषतः ॥ एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः ॥ ६४ ॥
 किन्नरोरगयक्षाणां राक्षसानां समन्ततः ॥ गन्धर्वासुरदैत्यानां ये चान्ये भोगिनः स्मृताः ॥ ६५ ॥

फलकस्थं पटस्थमित्यपि पाठः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ सज्जनः उत्तमाभिजनः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ योगिनी दम्पत्योः संवन्धं कर्तुमर्हा योग्या ॥ ७६ ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ अयस्म्यैः कपटैः प्रविच्छन्ना ॥ ८२ ॥ ग्रान्ते सलिलसंयुक्ता समुद्रपरिखावती ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ निर्वन्धाकरणेन अन्यथा त्रयाणामपि
 मनुष्याणां च सर्वेषां ये विशिष्टतमा नराः ॥ तानेतान्पश्य सर्वस्त्वं यथैव लिखितान्मया ॥ ६६ ॥ यस्ते भर्ता यथारूपो स मया लिखितः सखि ॥
 तं त्वं प्रत्यभिजानीहि स्वप्ने यं दृष्टवत्यसि ॥ ६७ ॥ ततः क्रमेण सर्वस्त्वं दृष्ट्वा सा विस्मयोऽकुललोचना ॥ उवाच चित्रलेखां तामयं चौरः स वै सखि ॥ ६९ ॥ येनाहं
 यदूनु सर्वान् ददर्श यदुनन्दनम् ॥ ६८ ॥ तत्रानिरुद्धं दृष्ट्वा सा विस्मयोऽकुललोचना ॥ उवाच चित्रलेखां तामयं चौरः स वै सखि ॥ ६९ ॥ येनाहं
 दूषिता पूर्वं स्वप्ने हर्म्यगता सती ॥ सोऽयं विज्ञातरूपो मे कुतोऽयं रतितस्करः ॥ ७० ॥ चित्रलेखे वदस्वैनं तत्त्वतो मम शोभने ॥ कुलशीलाभिजनतो
 नाम किं चास्य भामिनि ॥ ततः पश्चाद्विधास्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ॥ ७१ ॥ चित्रलेखोवाच ॥ अयं त्रैलोक्यनाथस्य नत्ता कृष्णस्य धीमतः ॥
 भर्ता तव विशालाक्षि प्राद्युम्निर्भामविक्रमः ॥ ७२ ॥ नह्यस्ति त्रिषु लोकेषु सदृशस्य पराक्रमे ॥ उत्पाट्य पर्वतानेषु पर्वतैरेव ज्ञातयेत् ॥ ७३ ॥
 धन्यास्यनुदृहीतासि यस्यास्ते यदुपुद्भवः ॥ त्र्यक्षपत्न्या समादिष्टः सदृशः सज्जनः पतिः ॥ ७४ ॥ उपोवाच ॥ त्वमेवात्र विशालाक्षि योग्या भव
 वरानने ॥ न शक्या हि गतिश्चान्या अगत्या मे गतिर्भव ॥ ७५ ॥ अन्तरिक्षचरा च त्वं योगिनी कामरूपिणी ॥ उपायस्यास्य कुशला क्षिप्रमान-
 य मे प्रियम् ॥ ७६ ॥ उपायश्चिन्त्यतां भीरु संप्रतर्क्य प्रिये सुखम् ॥ सिद्धार्थां संनिवर्तस्व येनोपायेऽनुदरि ॥ ७७ ॥ भवेदापत्सु यन्मित्रं तन्मित्रं
 ज्ञास्यते बुधैः ॥ कामार्ता चास्मि सुश्रोणि भव मे प्राणधारिणी ॥ ७८ ॥ यद्येनं मे विशालाक्षि भर्तारममरोपमम् ॥ अद्य नानयसि क्षिप्रं प्राणास्त्य-
 क्षाम्यहं शुभे ॥ ७९ ॥ उपाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाब्रवीद्वचः ॥ श्रोतुमर्हसि कल्याणि वचनं मे शुचिस्मिन्ते ॥ ८० ॥ यथा वाणस्य नगरी
 रक्ष्यते देवि सर्वज्ञः ॥ द्वारकापि तथा भीरु दुराधर्षा सुरैरपि ॥ ८१ ॥ अयस्मयप्रतिच्छन्ना गुप्तद्वारा च सा पुरी ॥ गुप्ता वृष्णिकुमारैश्च तथा द्वार-
 कवासिभिः ॥ ८२ ॥ ग्रान्ते सलिलसंयुक्ता विहिता विश्वकर्माणा ॥ रक्ष्यते पुरुषधरैः पद्मनाभस्य ज्ञासनात् ॥ ८३ ॥ शैलप्राकारपरिखादुर्गमार्गप्र-
 वेशिनी ॥ सप्तप्राकाररचिता पर्वतैर्धातुमण्डितैः ॥ ८४ ॥ नच शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं द्वारकापुरीम् ॥ आत्मानं मां च रक्षस्व पितरं च विशेषतः
 ॥ ८५ ॥ उपोवाच ॥ तव योगप्रभावेण शक्यं तत्र प्रवेशनम् ॥ किं मे बहुविलापेन श्रूयतां सखि कारणम् ॥ ८६ ॥

केशः प्रसज्येत इत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ तारामिवेति कृत्स्नगप्रभाया एकाभाव उक्तः ॥ ९८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे
 विष्णुपर्वणि टीकायामष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ अथेति । प्रवृत्तिः बाणपुरेऽनिरुद्धो नीत इति वार्ता तस्याः हरणं कृष्णे प्राणं तदर्थं चिन्तयन्ती बाणगर्वशमना-
 अनिरुद्धस्य वदनं पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ॥ यद्यहं तन्न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ८७ ॥ दूतमासाद्य कार्याणां सिद्धिर्भवति भामिनि ॥ तस्मा-
 द्दौत्येन मे गच्छ जीवन्ती मां यदीच्छसि ॥ ८८ ॥ यदि त्वं मे विजानासि सख्यं प्रेम्णा च भाषितम् ॥ क्षिप्रमानय मे कान्तं तवास्मि शरणं गता ॥
 ॥ ८९ ॥ जीवितस्य हि संदेहः क्षयं चैव कुलस्य च ॥ कामार्तो हि न पश्यन्ति कामिन्यो मदविक्लवाः ॥ ९० ॥ प्रयत्नो युज्यते कार्येष्विति शस्त्र-
 निदर्शनम् ॥ ९१ ॥ त्वं च शक्ता विशालाक्षि द्वारकायाः प्रवेशने ॥ संस्तुतासि मया भीरु कुरु मे प्रियदर्शनम् ॥ ९२ ॥ चित्रलेखोवाच ॥ सर्वथा
 संस्तुता तेहं वाक्यैरमृतसोदरैः ॥ कारिता च समुद्योगं प्रियैः कान्तैश्च भाषितैः ॥ ९३ ॥ एष गच्छाम्यहं भीरु क्षिप्रं वै द्वारकां पुरीम् ॥ भर्तारमा-
 नयाम्यद्य तव वृष्णि कुलोद्भवम् ॥ अनिरुद्धं महाबाहुं प्रविश्य द्वारकां पुरीम् ॥ ९४ ॥ सा वचस्तथ्यमग्निं दानवानां भयावहम् ॥ उक्त्वा चान्त-
 र्हिता क्षिप्रं चित्रलेखा मनोजवा ॥ ९५ ॥ सर्वाभिः सहिता त्वूपा चिन्तयन्ती तु सा स्थिता ॥ तृतीये तु मुहूर्ते सा नष्टा बाणपुरातदा ॥ ९६ ॥ सर्वा-
 प्रियं चिकीर्षन्ती पूजयन्ती तपोधनान् ॥ क्षणेन समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥ ९७ ॥ क्लृप्तसशिशरकारैः प्रासादैरुपशोभिताम् ॥ ददर्श
 द्वारकां रम्यां दिवि तारामिव स्थिताम् ॥ ९८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे उपाहारे चित्रलेखायाः द्वारकागमनं नामाष्टाद-
 शाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ९९ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ द्वारवर्ती प्राप्य स्थिता सा भवन्नान्तिके ॥ प्रवृत्तिहरणार्थाय चित्रलेखा
 व्यचिन्तयत् ॥ १ ॥ अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिबुद्धयर्थनिश्चयम् ॥ अपश्यन्नादं तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिम् ॥ २ ॥ तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षे-
 णोत्फुल्लोचनम् ॥ उपसृत्याभिवाद्याथ तत्रैवाधो मुनिं स्थिता ॥ ३ ॥ नारदस्त्वाशिषं दत्त्वा चित्रलेखामथाब्रवीत् ॥ क्रिमथमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छा-
 मि तत्त्वतः ॥ ४ ॥ देवर्षिमथ तं दिव्यं नारदं लोकरूपजितम् ॥ कृताञ्जलिमुदा भूत्वा चित्रलेखा त्वथाब्रवीत् ॥ ५ ॥ भगवन् श्रूयतां वाक्यं दौत्येनाहिमि-
 हागता ॥ अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं च शृणुष्व मे ॥ ६ ॥ नगरे शोणितपुरे बाणो नाम महासुरः ॥ तस्य कन्या वरारोहा नाम्नोपेति च विश्रुता ॥ ७ ॥ भगवन्मानु-
 रक्ता च प्राद्युम्नि पुरुषोत्तमम् ॥ देव्या वरविसेणै तस्या भर्ता विनिर्मितः ॥ ८ ॥ तं च नेतुं समायाता तत्र सिद्धिं विधत्स्व मे ॥ मया नीतेनिरुद्धे तु नगरं
 शोणिततद्भवम् ॥ ९ ॥ र्थिनी चित्रलेखा व्यचिन्तयत् ॥ १ ॥ बुद्धिबुद्धयर्थनिश्चयं बुद्ध्या यद्बुद्धयर्थनिश्चयस्तम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ ज्ञापितः कथं भवेत् इदं च कृष्णबाणयोयुद्धं च कथं भवेदिति योजना ॥ १२ ॥ स कृष्णस्त्वार्थदृष्टिरिति मम भयं नास्ति परंतु अनिरुद्धः कथं हियेत कथं हरणं गान्ध्यातददोति भावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अस्मयं भयनिर्वर्तकं वचनम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रवृत्तिः युद्धं कारयितुमिति शेषः ॥ १८ ॥ कृतकृत्यः विद्याविषये यत्कृत्यं पुरश्चरणादि तत्सर्वं मया कृतमस्ति तेन प्राप्तमात्रैव सिद्धिकरीयं विदोत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ बर्हिःकण्ठनिमग्नविमित्युपरिग्रहेऽर्थः प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्येया महासुने ॥ अवश्यं भविता चैव कृष्णेन सह विग्रहः ॥ बाणस्य सुमहात्मख्ये दिव्यो हि स महासुरः ॥ १० ॥ न च शक्तो निरुद्धस्तं युद्धे जेतुं महासुरम् ॥ सहस्रबाहुमायान्तं जयेत्कृष्णो महाभुजः ॥ ११ ॥ भगवन्सन्निर्कर्म ते यदर्थमहमागता ॥ कथं हि पुण्डरीकाक्षो ज्ञापितस्तदिदं भवेत् ॥ १२ ॥ त्वत्प्रभादाच्च भगवन्न मे कृष्णाद्वयं भवेत् ॥ स हि तत्त्वार्थदृष्टिस्तु अनिरुद्धः कथं हियेत ॥ १३ ॥ क्रुद्धो हि स महाबाहुस्त्रैलोक्यमपि निर्दहेत् ॥ पाँत्रशोकाभिसंतप्तः शोपेन स दहेत माम् ॥ १४ ॥ तत्रोपायं च भगवन् चिन्तितुं वै त्वमर्हसि ॥ यथा त्वूषा लभेत्कान्तं मम चैवाभयं भवेत् ॥ १५ ॥ इत्यवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखां स नारदः ॥ उवाच स शुभं वाक्यं मा भैस्त्वमभयं शृणु ॥ १६ ॥ त्वयानतेनिरुद्धे तु कन्यावेश्मप्रवेशिते ॥ यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्तव्याहं शुचिस्मिते ॥ १७ ॥ ममैष परमः कामो युद्धं द्रष्टुं मनोरमे ॥ तदृष्ट्वा च महाप्राप्तिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् ॥ १८ ॥ गृह्यतां तामसी विद्या सर्वलोकप्रमाहिनी ॥ कृतकृत्यस्तु ते देवि एष विद्यां ददाम्यहम् ॥ १९ ॥ एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा ॥ तथेति वचनं ग्राहं चित्रलेखा मनोजवा ॥ २० ॥ अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरम् ॥ सा जगामानिरुद्धस्य गृहं चैवान्तरिक्षा ॥ २१ ॥ ततो द्धारवतीमध्ये कामस्य भुवनं शुभम् ॥ तत्समीपेनिरुद्धस्य भवनं सा विवेश ह ॥ २२ ॥ सौवर्णवेदिकास्तम्भं रसमवैडूर्यतोरणम् ॥ माल्यदामावसक्तं च पूर्णकुम्भोपशोभितम् ॥ २३ ॥ बर्हिःकण्ठनिमग्नविं प्रासादैरेकसंचयैः ॥ मणिप्रवालविस्तीर्णं देवगन्धर्वनादितम् ॥ २४ ॥ दद्रुशं भवनं यत्र प्राद्युम्निरवस्तुसम् ॥ ततः प्रविश्य सहसा भवनं तस्य तन्महत् ॥ २५ ॥ तत्रानिरुद्धं सापश्यचित्रलेखा वराभस्राः ॥ मध्ये परमनारीणां तारापतिमिवोदिनम् ॥ २६ ॥ क्रीडाविहारे नारीभिः सेव्यमानमितिस्ततः ॥ पिवन्तं मधु माघीकं श्रिया परमया युतम् ॥ २७ ॥ वरासनगतं तत्र यथा चैडविलं तथा ॥ वाद्यते समतालं च गीयते मधुरं तथा ॥ २८ ॥ कण्ठसागो जह इति प्रसिद्धो यस्य तं प्रासादैरेकसंचयैः एक एव संचयो दीर्घकाष्ठं पाषाणो वा येषु मध्ये स्तम्भारहितैरित्यर्थः । मणिभिः प्रवालैश्च विस्तीर्णं विशेषेणास्तरणरूपेण रचितम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

न मनस्तत्र रेमे इति शेषः । यतोसौ तमेव उषासंभोगमवाचिन्त्यत् एतेन यथा उषा स्वमेऽनिरुद्धमप्यदेवमितरोपि तामपश्यदिति ज्ञेयम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ निश्चिता निश्चयवती । गत-
नच तस्य मनस्तत्र तमेवार्थमचिन्त्यत् ॥ स्त्रियः सर्वगुणोपेता नृत्त्यन्ते तत्र तत्र वै ॥ २९ ॥ न चास्य मनसस्तुष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति ॥ न चा-
भिरमते भोगैर्न चापि मधु सेवते ॥ ३० ॥ व्यक्तमस्य हि तत्त्वज्ञो हृदये परिवर्तते ॥ इति तत्रैव बुद्ध्या च निश्चिता गतसाध्वसा ॥ ३१ ॥ सा
दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये शक्रध्वजोपमम् ॥ चिन्तयाविष्टहृदया चित्रलेखा मनस्थिनी ॥ ३२ ॥ कथं कार्यमिदं कार्यं कथं स्वस्ति भवेदिति ॥ सान्त्वहि-
ता चिन्तयित्वा चित्रलेखा यशस्विनी ॥ ३३ ॥ तामस्या च्यादयामास विद्या शुभलोचना ॥ ततोन्तरिक्षादेवाशु प्रासादोपर्यधिष्ठिता ॥ ३४ ॥ आधु-
मिं वचनं ग्राह शृङ्गं मधुरया गिरा ॥ चक्षुर्देत्वा तु सा तस्मै कृत्वा चात्मनि दर्शनम् ॥ ३५ ॥ विविके सा च वै देशे तं वाक्यमिदमब्रवीत् ॥
अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन ॥ ३६ ॥ अहस्तावत्प्रदोषो वा कश्चिद्द्रच्छति ते सुखम् ॥ शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञप्तिं मे रतीसुत ॥ ३७ ॥
उषाया मम सख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावं चापि भाविता ॥ ३८ ॥ विभर्ति हृदये या त्वां उपया प्रेषिता
त्वहम् ॥ रुदन्ती जृम्भती चैव निःश्वसन्ती मुहुर्मुहुः ॥ ३९ ॥ त्वदर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते ॥ यदि त्वं यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितम् ॥
॥ ४० ॥ अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ॥ यदि नारीसहस्रं ते हृदिस्थं यदुनन्दन ॥ ४१ ॥ स्त्रियाः कामयमानायाः कर्तव्या हस्तधार-
णा ॥ त्वं च तस्या वरोत्सर्गे दत्तो देव्या मनोरथः ॥ ४२ ॥ चित्रपटुं मया दत्तं त्वच्चिह्नं दृश्य जीवति ॥ सानुकोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे ॥
॥ ४३ ॥ उषा ते पतते मूर्ध्ना वयं च यदुनन्दन ॥ श्रूयतां चोद्भवस्तस्याः कुलशीलं च यादृशम् ॥ ४४ ॥ संस्थानं प्रकृतिं चास्याः पितरं च ब्रवी-
मि ते ॥ वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुरः ॥ ४५ ॥ स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता ॥ त्वद्भगवत्तत्ता सा त्वन्मयं चापि जीवि-
तम् ॥ ४६ ॥ मनोरथकृतो भर्ता देव्या दत्तो न संशयः ॥ त्वत्संगमात्सा सुश्रोणी प्राणान् धारयते शुभा ॥ ४७ ॥ चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोनिरुद्धो ब्रवी-
दिदम् ॥ दृष्टा स्वप्ने मया सा हि तन्मतः शृणु शोभने ॥ ४८ ॥ रूपं कान्तिं मतिं चैव संयोगं रुदितं तथा ॥ एवं सर्वमहोरात्रं मुह्यामि परोचिन्त्यन्
॥ ४९ ॥ यद्यहं समनुयाहो यदि सख्यं त्वमिच्छसि ॥ नयस्व चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छाम्यहं प्रियाम् ॥ ५० ॥ कामसन्तापसन्ततः प्रियासङ्गमकामतः ॥
एषोऽल्लिर्भया बद्धः सत्यं स्वप्नं कुरुष्व मे ॥ ५१ ॥

साध्वसा निर्मया ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ छादयामास अनिरुद्धव्यतिरिक्ता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
विभर्ति या इत्यनुषज्यते ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वरोत्सर्गे वरप्रदानकाले दत्तो वत्सेवोति शेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥५२॥५३॥५४॥५५॥ अदर्शनम् अन्यैरदर्शनम् ॥ ५६॥ दर्शयत् अदर्शयत् ॥५७॥५८॥५९॥६०॥ कथं केनोपायेन गुहं गोपीनयं तद्देति भावः । गुह्ये गुपे ॥६१॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चित्रलेखा वराप्सराः ॥ सफलोद्य मम क्लेशः सख्या मे यत्रयाचितम् ॥ ५२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ईप्सितं तस्य विज्ञाय अनिरुद्धस्य भामिनी ॥ चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं कृत्वा चान्तर्हितं तदा ॥ उत्पपात गृहीत्वा सा प्राद्युम्नि युद्धदुर्मदम् ॥५४॥ सा तमव्यानमागम्य सिद्धचारणसेवितम् ॥ सहसा शोणितपुरं प्रविक्षे मनेज्वा ॥५५॥ अदर्शनं तमानीय मायया कामरूपिणी ॥ अनिरुद्धं महाभागा यत्रोषा तत्र गच्छति ॥५६॥ उपाया दर्शयच्चैनं चित्राभरणभूषितम् ॥ चित्राभरणधरं वीरं रहस्यमरूपिणम् ॥५७॥ तत्रोषां विस्मितां दृष्ट्वा हर्म्यस्थां सखिसन्निधौ ॥ प्रवेशयामास च तं तदा सा स्वगृहं ततः ॥५८॥ प्रहर्षोत्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वा त्र्यंकोविदा ॥ सा हर्म्यस्था तमर्षेण यादवं समपूजयत् ॥५९॥ चित्रलेखां परिष्वज्य प्रियास्यानैरतोषयत् ॥ त्वरिता कामिनी प्राह चित्रलेखां भयातुरा ॥६०॥ सखीदं वै कथं कार्यं गुह्यं कार्यविशारदे ॥ गुह्ये कृते भवेत्स्वस्ति प्रकाशे जीवितक्षयः ॥६१॥ इत्युक्त्वा त्वरमाणा सा गुह्यदेशे स्वलंकृता ॥ कान्तेन सह संयुक्ता स्थिता वै भीतभीतवत् ॥६२॥ चित्रलेखाब्रवीद्विक्रयं शृणु त्वं निश्चयं सखि ॥ कृतं पुरुषकारेण देवं नाशयते सखि ॥ ६३ ॥ यदि देव्याः प्रसादस्ते ह्यनुकूलो भविष्यति ॥ अद्य मायाकृतं गुह्यं न काश्चिज्ज्ञास्यते नरः ॥६४॥ सख्या वै एवमुक्त्वा सा पर्यवस्थितचेतना ॥ एवमेतदिति प्राह सानिरुद्धमिदं वचः ॥ ६५ ॥ दिष्टया स्वप्नगतश्चरौ दृश्यते सुभगः पतिः ॥ यत्कृते तु वयं खिन्ना दुर्लभप्रियकाङ्क्षया ॥ ६६ ॥ कञ्चित्तव महाबाहो कुशलं सर्वतोगतम् ॥ हृदयं हि मृदुस्त्रीणां तेन पृच्छाम्यहं तव ॥ ६७ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा उपायाः श्रुक्ष्णमर्थवत् ॥ सोऽप्याह यदुशार्दूलः शुभाशरतरं वचः ॥ ६८ ॥ हर्षविल्लुतनेत्रायाः पाणिनाशु प्रमूढ्य च ॥ प्रहस्य सस्मितं प्राह हृदयग्राहकं वचः ॥ ६९ ॥ कुशलं मे वरारोहे सर्वत्र मितभाषिणि ॥ त्वत्प्रसादेन मे देवि प्रियमावदयामि ते ॥ ७० ॥ अदृष्टपूर्वश्च मया देशोयं शुभदर्शनं ॥ निशि स्वप्ने यथा दृष्टः स-कृतकन्यापुरे तथा ॥ ७१ ॥ एवमेवमहं भीरु त्वत्प्रसादादिहागतः ॥ न च तदुदपत्न्या वै मिथ्या वाक्यं भविष्यति ॥७२॥ देव्यास्ते प्रीतिमाज्ञाय त्वत्प्रियार्थं च भामिनि ॥ अनुप्राप्तास्मि चाद्यैव प्रसीदु शरणं गतः ॥७३॥ इत्युक्त्वा त्वरमाणा सा गुह्यदेशे स्वलंकृता ॥ कान्तेन सह संयुक्ता स्थिता वै भीतभीतवत् ॥७४॥ ततश्चोद्वाहधर्मेण गान्धर्वेण समीयतुः ॥ अन्योन्यं रमतुस्तौ तु चक्रयाकौ यथा दिवा ॥७५॥ पतिना सानिरुद्धेन मुमुदं तु वराङ्गना ॥ कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यवस्त्रानुलेपना ॥ ७६ ॥

॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ योद्धुमपोढानां युद्धं कर्तुं बहिर्निर्गतानाम् ।
रममाणानिरुद्धेन अविज्ञाता सुता तदा ॥ तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्ते यदूनामृषभो हि सः ॥ ७७ ॥ दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यस्रगनुलेपनः ॥ उपया सह
संयुक्तो विज्ञातो बाणरक्षिभिः ॥ ७८ ॥ ततस्तैश्चारुपुरुषैर्वाणस्य वेदितं द्रुतम् ॥ यथा दृष्टमशेषेण कन्यायास्तदतिक्रमम् ॥ ७९ ॥ ततः किङ्कर-
सैन्यं तु व्यादिष्टं भीमकर्मणा ॥ बलेः पुत्रेण वीरेण बाणेनाभिप्रघातिना ॥ ८० ॥ गच्छन् संहिताः सर्वे हन्यतामेव दुर्मतिः ॥ येन नः कुलचारित्रं
दूषितं दूषितात्मना ॥ ८१ ॥ उषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् ॥ असंप्रदत्तां योस्माभिः स्वयंप्राहमधर्षयत् ॥ ८२ ॥ अहो वीर्यमहो
धैर्यमहो धाष्ट्यं च दुर्मतेः ॥ यः पुरं भवनं चेदं प्रविष्टो नः स बालिशः ॥ ८३ ॥ एवमुक्त्वा पुनस्तां तु किङ्करांश्चोदयद्दृशम् ॥ ते तस्याज्ञासथो
गृह्य सुसंनद्धा विनिर्ययुः ॥ यत्रानिरुद्धो ह्यभवत्तत्रागच्छन्महाबलः ॥ ८४ ॥ नानाशस्त्रोद्यतकरा नानारूपा भयङ्कराः ॥ दानवाः समभिरुद्धाः
प्राद्युन्निवधकाङ्क्षिणः ॥ ८५ ॥ रुरोद तद्वलं दृष्ट्वा बाष्पेणावृतलोचना ॥ प्राद्युन्निवधभीता सा बाणपुत्री यशस्विनी ॥ ८६ ॥ ततस्तु रुदतीं दृष्ट्वा तां
सुतां मृगलोचनाम् ॥ हा हा कान्तेति वेपन्तीमनिरुद्धोऽभ्यभापत ॥ ८७ ॥ अभयं तेस्तु सुश्रोणि मा भैस्त्वं हि मयि स्थिते ॥ संप्राप्तो हर्षकालस्ते
नेहास्ति भयकारणम् ॥ ८८ ॥ कृत्स्नोऽयं यदि बाणस्य भृत्यवर्गो यशस्विनि ॥ आगच्छति न मे चिन्ता भोरु पश्याद्य विक्रमम् ॥ ८९ ॥ तस्य
सैन्यस्य निनदं श्रुत्वाभ्यागच्छतस्ततः ॥ सहसैवोत्थितः श्रीमान्प्राद्युन्निः किमिति ब्रुवन् ॥ ९० ॥ अथ सोपश्यत बलं नानाप्रहरणोद्यतम् ॥ स्थितं
समं ततस्तत्र परिचार्य गृहं महत् ॥ ९१ ॥ ततोभ्यागच्छत्परितो यत्र तदेष्टितं बलम् ॥ क्रुद्धः स्वबलमास्थाय अदृशदृशनच्छदम् ॥ ९२ ॥ ततो
योद्धुमपोढानां बाणेयानां निशम्य तु ॥ सा चित्रलेखास्मरत नारदं देवदर्शनम् ॥ ९३ ॥ ततो निमेषमात्रेण संप्राप्तो मुनिपुङ्गवः ॥ स्मृतोऽथ चित्र-
लेखायाः पुरं शोणितसाहयम् ॥ ९४ ॥ अन्तरिक्षे स्थितस्तत्र सोनिरुद्धमथाब्रवीत् ॥ मा भयं स्वस्ति ते वीर प्रातोऽस्म्यद्य पुरं तव ॥ ९५ ॥ ततश्च
नारदं दृष्ट्वा सोऽभिवाद्य महाबलः ॥ प्रदृष्टमानसो भूत्वा युद्धार्थमभिवर्तत ॥ ९६ ॥ ततस्तेषां स्वनं श्रुत्वा सर्वपामेव गर्जताम् ॥ सहसैवोत्थितः
शूरस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥ ९७ ॥ तमापतन्तं संप्रेक्ष्य संदृष्टुं महाभुजम् ॥ प्रासादाच्चावरोहन्तं भयार्तां विप्रदुद्रुवुः ॥ ९८ ॥ अन्तःपुरद्वारगतं
परिवं गृह्य चातुलम् ॥ वधाय तेषां चिक्षेप नानायुद्धविशारदः ॥ ९९ ॥

बाणेयानां बाणप्रदानम् । षष्ठी द्वितीयार्थे । ताम् निशम्य दृष्ट्वा अस्मरत स्मृतवती ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

॥ १०० ॥ १ ॥ सर्वज्ञात्मा अनिरुद्धाख्यः समष्ट्यहंकारहासवेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कुलपदेशिनः प्रख्यातकुलाः ॥
 ते सर्वे बाणवर्षश्च गदाभिमुखस्तथा ॥ अस्मिभिः शक्तिभिः शूलैर्निजम् रणगोचरे ॥ १०० ॥ स हन्यमानो नाराचैः परिवेषश्च समन्ततः ॥ दानवैः
 समिति रुद्धैः प्राद्युम्निः शस्त्रक्रोविदैः ॥ १ ॥ नाशुभ्यत्सर्वभूतात्मा नदन्येष इवोष्णगे ॥ आविध्य परिषं घोरं तेषां मध्ये व्यतिष्ठत ॥ सूर्या दिवि
 चरन्मध्ये मेघानामिव सर्वशः ॥ २ ॥ दण्ड कृष्णाजिनधरो नारदो हृष्टमानसः ॥ साधु साध्विति वै तत्र सोनिरुद्धमभापत ॥ ३ ॥
 ते हन्यमाना रौद्रेण परिषेणामितौजसा ॥ प्राद्वन्त भयात्सर्वे मेघा वातोरीता यथा ॥ ४ ॥ विद्राव्य दानवावर्षीः परिषेण सुविक्रमः ॥ अनिरुद्धो
 रणे हृष्टः सिंहनादं ननाद च ॥ धर्मान्ते तोयदो व्योम्नि नदन्निव महास्वनः ॥ ५ ॥ तिष्ठध्वमिति चुक्रोश दानवान्युद्धमदान् ॥ ६ ॥ प्राद्युम्निर्व्य-
 हनचापि सर्वान् शत्रुनिर्वहणः ॥ तेन ते समरे सर्वे हन्यमाना महात्मना ॥ ७ ॥ यतो बाणस्ततो भीता ययुर्धुद्धपराङ्मुखाः ॥ ततो बाणसमीपस्थाः
 श्वसन्तो रुधिराक्षिताः ॥ ८ ॥ न शर्म लेभिरे दैत्या भयविक्रवचेतसः ॥ मा भैष्ट मा भैष्ट इति राज्ञा ते तेन चोदिताः ॥ ९ ॥ त्रासमुत्सृज्य
 चैकस्था शुध्यन् दानवर्षमाः ॥ तानुवाच पुनर्बाणो भयविभ्रस्तलोचनान् ॥ १० ॥ किमिदं लोकविरुद्धां यज्ञा उत्सृज्य दूरतः ॥ भवन्तो यान्ति
 वैक्लव्यं ङीबा इव विचेतसः ॥ ११ ॥ कोऽयं यस्य भयत्रस्ता भवन्तो यान्त्यनेकशः ॥ कुलपदेशिनः सर्वे नानाशुद्धविशारदाः ॥ १२ ॥ भवद्भिर्न हि
 मे कार्यं युद्धसाहाय्यमद्य वै ॥ अब्रवीद्धंसतेत्येवं मत्समीपाच्च नश्यत ॥ १३ ॥ अथ ताव्वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयन्बहुधा बली ॥ व्यादिदेश रणे शूरान-
 न्यानयुतशः पुनः ॥ १४ ॥ प्रमाथगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निग्रहे ॥ अनीकं सुमहाराद्रं नानाप्रहरणद्यतम् ॥ १५ ॥ अथान्तरिक्षे बहुधा विद्यु-
 द्भिरिवाम्बुदैः ॥ बाणानकैः समभवद्वातं संदीप्तलोचनैः ॥ १६ ॥ केचिन्निक्षिप्त्वाः प्राक्रोशन्गजा इव समन्ततः ॥ अन्तरिक्षे व्यराजन्त धर्मान्
 इव तोयदाः ॥ १७ ॥ ततस्तत्सुमहत्सैन्यं समेतम भवत्पुनः ॥ तिष्ठ तिष्ठति च तदा वाचोऽथ्यन्त सर्वशः ॥ १८ ॥ अनिरुद्धो रणे वीरः स च तानभ्यव-
 र्त्तत ॥ तदाश्चर्यं समभवद्धदेकस्तु समागतः ॥ १९ ॥ अयुध्यत महावीर्यदानवैः सह संयुगोतिषामेव च जग्राह परिधांस्तोमरानपि ॥ २० ॥ तैरेव
 च तदा युद्धे तान् जवान महाबलः ॥ पुनः परिघमुत्सृज्य प्रशृङ्ख रणमूद्भिर्न ॥ २१ ॥ स तेन विचरन्मार्गानेकः शत्रुनिर्वहणः ॥ भ्रान्तमुद्रभ्रान्तमा-
 विद्धमाप्लुतं विप्लुतं प्लुतम् ॥ २२ ॥

॥ १२ ॥ भवद्भिर्मै साहाय्यं न कार्यम् इति ध्वंसेति चाब्रवीदिति संबन्धः ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रमाथगणः प्रसथगणः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ऋष्यो मृगविशेषः । नल्यो हस्तचतुःशतम् ॥

इति प्रकारान्द्वित्रिंशद्विचरन्नाभ्यदृश्यत ॥ एकं सहस्रशश्चात्र दृष्ट्वा रणमूर्धनि ॥ २३ ॥ क्रीडन्तं बहुधा गुद्वे व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ततस्ते-
नाभिसंतप्ता रुधिरौघपरिप्लुताः ॥ २४ ॥ पुनर्भग्नाः प्राद्वन्त यत्र बाणो व्यवस्थितः ॥ गजवाजिरथैर्यैस्ते चोद्धमानाः समन्ततः ॥ २५ ॥ कृत्वा चा-
तस्त्वरं घोरं दिशो जग्मुर्हतौजसः ॥ एकैकस्योपरि तदा तेन्योन्यं भयपीडिताः ॥ २६ ॥ वमन्तः शोणितं जग्मुर्विषादाद्विमुखा रणे ॥ न बभूव पुरा
देवैर्युध्यतां तादृशं भयम् ॥ २७ ॥ यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे ॥ केचिद्रमन्तो रुधिरं ह्यपतन्वसुधातले ॥ २८ ॥ दानवा गिरिशृङ्गभा-
गदाहूलासिपाणयः ॥ ते बाणसुत्सृज्य रणे जग्मुर्भयसमाकुलाः ॥ २९ ॥ विशालमाकाशतलं दानवा निर्जैतास्तदा ॥ निःशेषभग्नां महतीं दृष्ट्वा तां
वाहिनीं तदा ॥ ३० ॥ बाणः क्रोधात्प्रजज्वाल समिद्धोऽग्निशिखांश्चरे ॥ अन्तरिक्षचरो भूत्वा साधुवादी समन्ततः ॥ ३१ ॥ नारदो नृत्यति प्रीतो
ह्यनिरुद्धस्य संयुगे ॥ एतस्मिन्नन्तरे चैव बाणः परमक्रोपनः ॥ ३२ ॥ कुम्भाण्डसंगृहीतं तु रथमास्थाय वर्यवान् ॥ ययौ यत्रानिरुद्धो वै उद्यतासी
रथे स्थितः ॥ ३३ ॥ पट्टिशासिगदाहूलमुद्यम्य च परश्वधान् ॥ बभौ बाहुसहस्रेण शक्रो ध्वजशतैरिव ॥ ३४ ॥ बद्धगोधाङ्गुलैश्च बाहुभिः स
महाभुजः ॥ नानाप्रहरणोपेतः शुशुभे दानवोत्तमः ॥ ३५ ॥ सिंहनादं नदन् कुद्धो विस्फारितमहाधनुः ॥ अब्रवीत्तिष्ठ तिम्रिति क्रोधसंरक्तलोचनः
॥ ३६ ॥ वचनं तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः ॥ बाणस्य वदुनं संख्ये समुद्गृह्य ततोहसत् ॥ ३७ ॥ किङ्किणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् ॥
ऋष्यचर्मोर्वनद्वान्कं दृशनल्यं महारथम् ॥ ३८ ॥ तस्य वाजिसहस्रं तु रथे युक्तं महात्मनः ॥ पुरा देवासुरे गुद्वे हिरण्यकाशिपोरिव ॥ ३९ ॥ तमा-
पतन्तं दृष्टो दानवं यदुपुङ्गवः ॥ संप्रहृष्टस्ततो गुद्वे तेजसा चाप्यपूर्यत ॥ ४० ॥ असिचर्मधरो वीरः स्वस्थः सङ्ग्रामलालसः ॥ नरसिंहो यथा
पूर्वमादित्यवधोद्यतः ॥ ४१ ॥ आपतन्तं दृष्ट्वाथ खड्गचर्मधरं तदा ॥ खड्गचर्मधरं तं तु दृष्ट्वा बाणः पदातिनम् ॥ ४२ ॥ प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्यु-
म्निवधकाङ्क्षया ॥ तनुत्रेण विहीनश्च खड्गपाणिश्च यादवः ॥ ४३ ॥ अजेय इति तं मत्वा गुद्वयाभिमुखः स्थितः ॥ अनिरुद्धं रणे बाणो जितकाशी
महाबलः ॥ ४४ ॥ वाचं चोवाच संरुद्धो गृह्णातां हन्यतामिति ॥ वाचं च ब्रुवतस्तस्य शुत्वा प्राद्युम्निराहवे ॥ ४५ ॥ बाणस्य ब्रुवतः क्रोधाद्धस-
मानोभ्युदैक्षत ॥ उपां भयपरित्रस्तां रुदतीं तत्र भाभिनीम् ॥ ४६ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षुद्रकाणाम् । बाणविशेषाणां पक्षी तृतीयार्थे ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ अस-

निरुद्धः प्रहस्यथ समाश्रय च तां स्थितः ॥ अथ बाणः शरैर्वाणां क्षुद्रकाणां समन्ततः ॥ ४७ ॥ चिक्षेप समरे क्रुद्धो ह्यनिरुद्धवधेप्सया ॥ अनिरुद्धस्तु चिच्छेद काङ्क्षस्तस्य पराजयम् ॥ ४८ ॥ ववर्ष शरजालानि क्षुद्रकाणां समन्ततः ॥ बाणानिरुद्धशिरसि काङ्क्षस्तस्य रणे वधम् ॥ ४९ ॥ ततो बाणसहस्राणि चर्मणा व्यधूय सः ॥ बभौ प्रमुखस्तस्य स्थितः सूर्य इवोदये ॥ ५० ॥ सोभिमुय रणे बाणमास्थितो यदुनन्दनः ॥ सिंहप्र-
मुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ॥ ५१ ॥ ततो बाणः स बाणैर्धर्मभेदिभिराशुगैः ॥ विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः प्रद्युम्निमपराजितम् ॥ ५२ ॥ स-
माहस्ततो बाणैः खड्गचर्मधरोपतत् ॥ तमापतन्तं निशितैरभ्यघ्नन्सायकैस्तथा ॥ ५३ ॥ सोतिविद्धो महाबाहुवाणैः सन्नतपर्वभिः ॥ क्रोधेनाभि-
प्रजज्वाल चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ॥ ५४ ॥ सधिरौघप्लुतैर्गोत्रवाणवपैः समाहितः ॥ अभिमूतः सुसंक्रुद्धो ययौ बाणस्थं प्रति ॥ ५५ ॥ असिभिमु-
शूलैः शूलैः पट्टिशैस्तोमैस्तथा ॥ सोतिविद्धः शरैर्वैश्च प्राद्युम्निर्न व्यकम्पत ॥ ५६ ॥ आप्लुत्य सहसा क्रुद्धो रथेषां तस्य सोऽच्छिनत् ॥ जघन
चाश्वान् खड्गेन बाणस्य रणमूढानि ॥ ५७ ॥ तं पुनः शरवर्षेण पट्टिशैस्तोमैरपि ॥ चकारान्तर्हितं बाणो युद्धमार्गविशारदः ॥ ५८ ॥ हतोरयमिति
विज्ञाय प्रणदन्नैकता गणाः ॥ ततोवप्लुत्य सहसा रथपाशैश्च व्यवस्थितः ॥ ५९ ॥ शक्तिं बाणस्ततः क्रुद्धो वोररूपां भयानकाम् ॥ जग्राह ज्वलितं
घोरं घण्टामालकुलं रणे ॥ १६० ॥ ज्वलनादित्यसंकाशां यमदण्डाद्येदर्शनाम् ॥ प्राहिणोत्तामसङ्गेन महोल्कां ज्वलितामिव ॥ ६१ ॥ तामापत-
न्तो संप्रेक्ष्य जीवितान्तर्करि तदा ॥ सोभिप्लुत्य तदा शक्तिं जग्राह पुरुषोत्तमः ॥ ६२ ॥ निर्विभेद ततो बाणं तथा शतया महाबलः ॥ सा भित्त्वा
तस्य देहं वै प्राविशद्वरणीतलम् ॥ ६३ ॥ स गाढविद्धो व्यथितो ध्वज्याष्टं समाश्रितः ॥ ततो मूर्च्छाभिभूतं तं कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६४ ॥
उपेक्षसे दानवेन्द्र किमेवं शत्रुमुद्यतम् ॥ लब्धलक्षो ह्ययं वीरो निर्विकारोद्यद्दृश्यते ॥ ६५ ॥ मायामाश्रित्य गुध्यस्व नायं वध्योन्यथा भवेत् ॥ आ-
त्मानं मां च रक्षस्व प्रमादात्किमुपेक्षसे ॥ ६६ ॥ वध्यतामयमद्वैवं न नः सर्वान्विनश्येत् ॥ अन्यांश्च शतशो हत्वा उषां नीत्वा व्रजिष्यति ॥ ६७ ॥
कुम्भाण्डवचनैर्वं दानवेन्द्रः प्रणोदितः ॥ वाचं रूक्षामभिक्रुद्धः प्रोवाच वदतां वरः ॥ ६८ ॥ एषोहमस्य विदुषे मृत्यु प्राणहरं रणे ॥ आदास्या-
म्यहमेतं वै गरुत्मानिव पन्नगम् ॥ ६९ ॥ इत्येवमुक्त्वा सरथः सध्वजः साश्वसारथिः ॥ गन्धर्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १७० ॥

ज्ञेन उषासंबन्ध्यापि वधेन एतस्मिन्मृते मम दुहिता विधवा भविष्यतीत्यपि अविगणयेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

सुमोच निशितान्वाणान् छन्नो मायाधरो बली ॥ विज्ञायान्तर्हितं बाणं प्राद्युम्निरपरजितः ॥ ७१ ॥ पौरुषेण समायुक्तः संप्रहृत दिशो दृश ॥ आ-
स्थाय तामसीं विद्यां तदा क्रुद्धो महाबलः ॥ ७२ ॥ सुमोच विज्ञिखांस्तीक्ष्णशूलन्नो मायाधरो बली ॥ प्राद्युम्निर्विशिवैर्बद्धः सर्पभूतैः समन्ततः ॥
७३ ॥ वेष्टितो बहुधा तस्य देहः पन्नगराग्निभिः ॥ सतु वेष्टितसर्वाङ्गो बद्धः प्राद्युम्निराहवे ॥ ७४ ॥ निष्प्रयत्नः कृतस्तस्थौ मैनाक इव पर्वतः ॥
ज्वालावलीढवदनैः सर्पभोगैर्विचेष्टितः ॥ ७५ ॥ अभितः पर्वताकारः प्राद्युम्निरभवद्रणे ॥ निष्प्रयत्नगतिश्चापि सर्पवक्रमयैः शरैः ॥ ७६ ॥ न
विव्यथे स भूतात्मा सर्वतः परिवेष्टितः ॥ ततस्तं वाग्भिरुश्याभिः संरन्ध्रस्समतर्जयत् ॥ ७७ ॥ बाणो ध्वजं समाश्रित्य प्रोवाचार्मापितो वचः ॥
कुम्भाण्ड वध्यतां शीघ्रमयं वै कुलपांसनः ॥ ७८ ॥ चारित्रं येन मे लोके दूषितं दूषितात्मना ॥ इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७९ ॥
राजन्वक्ष्याम्यहं किंचित्तन्मे शृणु यदीच्छसि ॥ अयं विज्ञायतां कस्य कुतो वायमिहागतः ॥ ८० ॥ केन वायमिहानीतः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ म-
यायं बहुशो राजन्ट्टशो युध्यन्महारणे ॥ ८१ ॥ क्रीडन्निव च शुद्धेषु दृश्यते देवसूनुवत् ॥ बलवान्सत्त्वसंपन्नः सर्वशान्निविहारदः ॥ ८२ ॥ नायं
वधकृतं दोषमहते दैत्यसत्तम ॥ गान्धर्वेण विवाहेन कल्प्यं तव संगता ॥ ८३ ॥ अदेया ह्यप्रतिग्राह्या अतीश्रित्य वधं कुरु ॥ विज्ञाय च वधं वास्य
पूजां वास्य करिष्यसि ॥ ८४ ॥ वधे ह्यस्य महान्दोषो रक्षणे सुमहान्गुणः ॥ अयं हि पुरुषोत्कृष्टः सर्वथा मानमहति ॥ ८५ ॥ सर्वतो वेष्टितत-
नूर्न व्यथत्येप भोगिभिः ॥ कुलशौण्डीर्यवीर्यैश्च सत्त्वेन च समन्वितः ॥ ८६ ॥ पश्य राजन्महावीर्यैरान्वितः पुरुषोत्तमः ॥ न नो गणयते सर्वान्वधं प्रा-
प्तोप्ययं बली ॥ ८७ ॥ यदि मायाप्रभावेण नात्र बद्धो भवेदयम् ॥ सर्वान्पुरुषाणांसंख्ये योधयेन्नात्र संशयः ॥ ८८ ॥ सर्वसङ्ग्राममार्गज्ञो भवेद्द्वयोधि-
कस्तव ॥ शोणितौघहृतैर्गात्रैर्नागभोगैश्च वेष्टितः ॥ ८९ ॥ त्रिशिखां भुङ्कुर्द्वि कृत्वा न चिन्तयति नः स्थिताम् ॥ इमामवस्थां नतीपि स्वबाहु-
बलमाश्रितः ॥ ९० ॥ न चिन्तयति राजंस्त्वां वीर्यावान्कोप्यसौ युवा ॥ सहस्रबाहोः समरे द्विबाहुः समवस्थितः ॥ न चिन्तयति ते वीर्यमयं वीर्य-
मदान्वितः ॥ ९१ ॥ उचितं यदि ते राजन् ज्ञेयो वीर्यवलावितः ॥ कन्या चेयं न चायस्य निर्यात्येतेन संगता ॥ ९२ ॥ यदि चेष्टतमः कश्चिदयं
वंशे महात्मनाम् ॥ ततः पूजामयं वीरः प्राप्स्यते चासुरोत्तमः ॥ ९३ ॥ रक्षयतामिति चाकस्त्वैव तथास्त्विति च तस्थिवान् ॥ एवमुक्ते तु वचने
कुम्भाण्डेन महात्मना ॥ ९४ ॥

॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥ २०३ ॥ इति श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां प्राद्युम्निशरवन्त्यो नायकेनविशत्यधिक-
तथेत्याह च कुम्भाण्डं बाणः शङ्खनिषूदनः ॥ संराक्षिणस्ततो दत्त्वा अनिरुद्धस्य धीमतः ॥ १५ ॥ ययौ स्वमेव भवनं बलेः पुत्रो महायशः ॥ संयतं
मायया दृष्ट्वा अनिरुद्धं महाबलम् ॥ १६ ॥ ऋषीणां नारदः श्रेष्ठोऽव्रजद्वारवर्ती प्रति ॥ ततो ह्याकाशमार्गेण मुनिद्वारवर्तो गतः ॥ १७ ॥ गते
ऋषीणां प्रवरे सोनिरुद्धो व्यचिन्तयत् ॥ नष्टोयं दानवः क्रूरो युद्धमप्यत्यसंशयः ॥ १८ ॥ स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ज्ञापयिष्यति
तत्त्वेन इममर्थं न संशयः ॥ १९ ॥ नगैर्विचक्षितं दृष्ट्वा उपा प्राद्युम्निमातुरा ॥ सरोदं बाष्पुरुद्धक्षी तामाह रुदतीं पुनः ॥ २०० ॥ किमिदं रुद्यते
भीरु मा भैस्त्वं मृगलोचने ॥ पश्य सुश्राणि संप्राप्तं मत्कृते मधुसूदनम् ॥ १ ॥ यस्य शङ्खचूर्निं श्रुत्वा बाहुशब्दं बलस्य च ॥ दानवा नाशमेष्यन्ति
गर्भाश्चासुरयोषिताम् ॥ २ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वाऽनिरुद्धेन उपा विश्रम्भमाणता ॥ नृशंसं पितरं चैव शोचते सा सुमध्यमा ॥ २०३ ॥
इति श्रीमहाभारते सिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बाणाऽनिरुद्धयुद्धे एकोनविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ६४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा
बाणपुरे वीरः सोनिरुद्धः सहोषया ॥ संनिरुद्धो नरेन्द्रेण बाणेन बलिमूनुना ॥ १ ॥ तदा देवीं कोटवतीं रक्षार्थं शरणं गतः ॥ यद्गतमनिरुद्धेन
देव्याः स्तोत्रमिदं शृणु ॥ २ ॥ अनन्तमक्षयं दिव्यमादिदेवं सनातनम् ॥ नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं जगतां प्रभुम् ॥ ३ ॥ चण्डो कात्यायनो देवामार्यो
लोकनमस्कृताम् ॥ वरदां कीर्तयिष्यामि नामभिर्हरिसंस्तुतैः ॥ ४ ॥ ऋषिभिर्देवैश्चैव वाक्पुष्पैरर्चितां शुभाम् ॥ तां देवीं सर्वदेहस्थां सर्वदेवनम-
स्कृताम् ॥ ५ ॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महद्द्रविष्णुभगिनि नमस्यामि हिताय वै ॥ मनसा भावशुद्धेन शुचिः स्तोत्रे कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥ गौतमो
कंसभयदां यशोदानन्दवर्द्धनीम् ॥ मेध्यां गोकुलसंभृतां नन्दगोपस्य नन्दिनीम् ॥ ७ ॥ प्रज्ञां दक्षां शिवां सौम्यां दनुप्रजविमर्दिनीम् ॥ तां देवीं सर्व-
देहस्थां सर्वभूतनमस्कृताम् ॥ ८ ॥ दर्शनीं पूरणीं मायां बह्निभूयशशिप्रभाम् ॥ शान्तिं ध्रुवां च जननीं मोहिनीं शोषणीं तथा ॥ ९ ॥ सेव्यां देवीः
सर्पिण्यैः सर्वदेवनमस्कृताम् ॥ कालीं कात्यायनीं देवीं भयदां भयनाशिनीम् ॥ १० ॥ कालरात्रिं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणीम् ॥ सौदामिनीं मे-
घरवां वेतालीं विपुलाननाम् ॥ ११ ॥ यूथस्याद्यां महाभार्गां शकुनीं रेवतीं तथा ॥ तिथिनां पञ्चमां षष्ठीं पूर्णमासीं चतुर्दशीम् ॥ १२ ॥
शततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सिद्धसेनस्य कार्तिकेयस्य ॥ २० ॥ देवकन्यानामिति तत्पत्नीनारिषु अस्मि सांनिध्यं कुरुष्व इत्यथश्रुतुथेनान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ देव्या नामानुकीर्तनात् ब्रह्मादिकं सर्वं जगत्कीर्तयामिति वदता देव्या एव सर्वोपादानत्वग्रहपङ्कजत्कारण-

सप्तविंशतिऋक्षाणि नद्यः सर्वा दिशो दृश ॥ नगरोपवनोद्यानद्वारादालकवासिनीम् ॥ १३ ॥ ह्रीं श्रीं गङ्गां च गन्धर्वी योगिनीं योगदां सताम् ॥ कीर्तिमाशां दिशं स्पृशां नमस्यामि सरस्वतीम् ॥ १४ ॥ वेदानां मातरं चैव सावित्रीं भक्तवत्सलाम् ॥ तपस्विनीं शान्तिकरीमेकानंशां सनातनीम् ॥ १५ ॥ कौटार्यां मदिरां चण्डामिलां मलयवासिनीम् ॥ भूतयात्रीं भयकरीं कूटमाण्डीं कुसुमप्रियाम् ॥ १६ ॥ दारुणीं मदिरावासां विन्ध्यकैलासवासिनीम् ॥ वराहनां सिंहस्थीं बहुरूपां वृषध्वजाम् ॥ १७ ॥ दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निशुम्भभयदक्षिनीम् ॥ सुरप्रियां सुरां देवीं वज्रपाण्यनुजां शिवाम् ॥ १८ ॥ किरातीं चीरवसनां चौरसेनानमस्कृताम् ॥ आज्यपां सोमपां सौम्यां सर्वपर्वतवासिनीम् ॥ १९ ॥ निशुम्भभयभूमथनीं गजकुम्भोपमस्तनीम् ॥ जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेविताम् ॥ २० ॥ चरां कुमारप्रभवां पार्वतीं पर्वतात्मजाम् ॥ पञ्चाशदेवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ॥ २१ ॥ कद्रुपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरान्ध्रियः ॥ माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाप्सरगणैः ॥ २२ ॥ ऋषिपत्नीगणानां च यक्षगन्धर्वयोपिताम् ॥ विद्याधराणां नारीषु सार्वीषु मनुजासु च ॥ २३ ॥ एवमेतसु नारीषु सर्वभूताश्रया ह्यसि ॥ नमस्कृतासि त्रैलोक्ये किंनरोद्गीतसेविते ॥ २४ ॥ अचिन्त्या ह्यप्रमेयासि यासि सासि नमोस्तु ते ॥ एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तिता ह्यसि गौतमि ॥ २५ ॥ त्वत्प्रसादाद्विघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् ॥ अवक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ॥ २६ ॥ सर्वेषामेव बन्धानां मोक्षणं कर्तुमर्हसि ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्योऽग्रिमारुताः ॥ २७ ॥ अश्विनौ वसवश्चैव धाता भूमिर्दिशो दृश ॥ २८ ॥ गवो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो हृदास्तथा ॥ सरितः सागराश्चैव नानाविद्याधरोरगाः ॥ २९ ॥ तथा नागाः सुपर्वाणो गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ॥ ३० ॥ देव्याः स्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ॥ सा तस्मै सप्तमे मासि वरमग्र्यं प्रयच्छति ॥ ३१ ॥ अपादशमुजा देवी दिव्याभरणभूषिता ॥ द्वारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ॥ ३२ ॥ कात्यायनी स्तूयसे त्वं वरमग्र्यं प्रयच्छसि ॥ अतः स्तवीमि तां देवीं वरदे वामलोचने ॥ ३३ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
 प्रष्टुश्चापि नो बालः शम्बरेण हतो ह्यभूत् ॥ स तं निहत्य समरे प्रातो रुक्मिणिनन्दनः ॥ ३० ॥ इदं तु सुमहकाष्टं प्रष्टुभिः क्व प्रवासितः ॥ नैवं-
 विधमहं दोषं न स्मरे मनुजर्षभाः ॥ ३१ ॥ भस्मना गुण्ठितः पादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ॥ तस्याहं सानुबन्धस्य हरिष्ये जीवितं रणे ॥ ३२ ॥
 इत्येवमुक्ते कृष्णेन सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ चाराः कृष्ण प्रणीयन्तामानिरुद्धस्य मार्गेण ॥ सपर्वतवनेद्देशं मार्गन्तु वसुधामिमाम् ॥ ३३ ॥ आहु-
 कं ग्राह कृष्णस्तु स्मितं कृत्वा वचस्तदा ॥ अभ्यन्तराश्च बाह्याश्च व्यादिश्यन्तां चरा नृप ॥ ३४ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा
 आहुकस्त्वरितोऽब्रवीत् ॥ अन्वेषणेनिरुद्धस्य स चारान्दिष्टवांस्तदा ॥ ३५ ॥ ततश्चास्त्वु व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना ॥ हया रथाश्च व्यादि-
 ष्टाः पार्थिवेन महात्मना ॥ अभ्यन्तरं च मार्गध्वं बाह्यतश्च समन्ततः ॥ ३६ ॥ वेणुमन्तं लताविष्टं तथा रैवतकं गिरिम् ॥ ऋश्वन्तं गिरिं चैव मार्ग-
 ध्वं त्वरिता हयैः ॥ ३७ ॥ एकैकं तत्र चोद्यानं मार्गध्वं काननानि च ॥ यातव्यं चापि निःशङ्कुमुद्यानानि समन्ततः ॥ ३८ ॥ हयानां च सहस्राणि
 रथानां चायनेकशः ॥ आरुह्य त्वरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुनन्दनम् ॥ ३९ ॥ सेनापतिरनाघृष्टिदं वचनमब्रवीत् ॥ कृष्णमक्लिष्ट कर्मणमच्युतं भी-
 तभीतवत् ॥ ४० ॥ शृणु कृष्ण वचो मह्यं रोचते यदि ते प्रभो ॥ चिरात्प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं जायते मतिः ॥ ४१ ॥ असिलोमा पुलोमा च निसु-
 न्दनरकौ हतौ ॥ सौभः शाल्वश्च निहतौ मैन्दो द्विविद् एव च ॥ ४२ ॥ हयग्रीवश्च सुमहान्सानुबन्धस्तथा हतः ॥ तादृशो विग्रहो वृत्ते देवहेतोः सु-
 दारुणे ॥ ४३ ॥ सर्वाण्येतानि कर्माणि निःशेषाणि रणे रणे ॥ कृतवानसि गोविन्द पार्ष्णिग्राहश्च नास्ति ते ॥ ४४ ॥ इदं कर्म त्वया कृष्ण सानुव-
 न्यं महत्कृतम् ॥ पारिजातस्य हरणे यत्कृतं कर्म दुष्करम् ॥ ४५ ॥ तत्र शक्रस्तस्या कृष्ण एरावतशिरोगतः ॥ निर्जितो बाहुवीर्येण त्वया श्रुद्वि-
 शारदः ॥ ४६ ॥ तेन वैरं त्वया सार्द्धं कर्तव्यं नात्र संशयः ॥ वैरासुबन्धश्च महास्तेन कार्यस्तथा सह ॥ ४७ ॥ तत्रानिरुद्धहरणं कृतं भववता
 स्वयम् ॥ न ह्यन्यस्य भवेच्छक्तिर्वैरानियतं प्रति ॥ ४८ ॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्णो नाग इव श्वसन् ॥ उवाच वचनं धीमान् राघृष्टि मश्वरम् ॥
 ॥ ४९ ॥ सेनानीस्तात मा मैवं न देवाः शूद्रकर्मिणः ॥ नाकृतज्ञा नच क्लीना नवाल्लिप्ता न बालिशाः ॥ ५० ॥ देवतार्थं च मे यत्नं महान्दानवसंक्षये ॥
 तेषां प्रियार्थं च रणे हन्मि हतात्महाबलान् ॥ ५१ ॥ तत्परस्तन्मनाश्चाग्निं तद्भक्तस्तन्त्रिये रतः ॥ कथं पापं कारिष्यन्ति विज्ञातं विधिं हि माम् ॥ ५२ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

अक्षुद्राः सत्यवन्तश्च नित्यं भक्तानुकम्पिनः ॥ तेभ्यो न विद्यते पापं बालिशत्वात्प्रभापसे ॥ ५३ ॥ कदाचिदिह पुंश्चल्या अनिरुद्धो हतो भवेत् ॥
देवेषु समहेद्रेषु नैतत्कर्म विधीयते ॥ ५४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं चिन्तयमानस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा ततोऽक्रोश-
व्रविद्विचः ॥ ५५ ॥ मधुरं शृणुया वाचा अर्थवाक्यविशारदः ॥ यच्छक्रस्य प्रभो कार्यं तदस्माकं विनिश्चितम् ॥ ५६ ॥ अस्माकं चापि यत्कार्यं
ताद्वि कार्यं शचीपतेः ॥ सरक्ष्याश्च वयं देवैरस्माभिश्चापि देवताः ॥ देवतार्थं वयं चापि मानुषत्वमुपागताः ॥ ५७ ॥ एवमकूरवचनैश्चोदितो मधुसूदनः ॥
स्त्रियगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोभ्यभाषत ॥ ५८ ॥ नायं देवेनै गन्धर्वैर्न यक्षैर्न च राक्षसैः ॥ प्रद्युम्नपुत्रोपहतः पुंश्चल्यानुमहायशाः ॥ ५९ ॥
मायाविदग्धाः पुंश्चल्यो दैत्यदानवयोपितः ॥ ताभिर्हतो न संदेहो नान्यतो विद्यते भयम् ॥ ६० ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्णेन
तु महात्मना ॥ अथावगम्य तत्त्वेन यद्धृतं यदुमण्डले ॥ ६१ ॥ हर्षयन्स तु सर्वेषां सूतमागधवन्दिनाम् ॥ मधुरः श्रूयते घोषो माधवस्य निवेशने
॥ ६२ ॥ ते चाराः सर्वतः सर्वैः सभाद्वारमुपागताः ॥ शनैर्गद्गदया वाचा इदं वचनमब्रुवन् ॥ ६३ ॥ उद्यानानि गृहाः शैलाः सभा नद्यः सरांसि च ॥
एकैकं शतशो राजन्मार्गितं न च दृश्यते ॥ ६४ ॥ अन्ये कृष्णं चरा राजलुपागम्य तदाब्रुवन् ॥ सर्वे नो विदिता देशाः प्राद्युम्निर्न च दृश्यते ॥
॥ ६५ ॥ यदन्यत्संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन ॥ तदाज्ञापय नः क्षिप्रमनिरुद्धस्य मार्गणे ॥ ६६ ॥ ततस्तं दीनमनसः सर्वे बाष्पाकुलेशणाः ॥
अन्योन्यमभ्यभाषन्त किमतः कार्यसुत्तरम् ॥ ६७ ॥ संदृष्टाष्टपुटाः केचित्केचिद्बाष्पाकुलेशणाः ॥ केचिद्भुक्कुटिमास्थाय चिन्तयन्त्यर्थसिद्धये ॥ ६८ ॥
एवं चिन्तयतां तेषां बह्वर्थमभिभाषितम् ॥ अनिरुद्धः कुतश्चेति संभ्रमः सुमहानभूत् ॥ ६९ ॥ अन्योन्यमभिवांशन्ते यादवा जातमन्यवः ॥ तां नि-
शां विमनस्कान्ते गमयेयुः कथं वन ॥ अनिरुद्धो हतश्चेति पुनः पुनरिदम् ॥ ७० ॥ एवं च ब्रुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा ॥ ततस्तूर्यनिनादेश्च
शङ्कानां च महास्वनैः ॥ प्रबोधनं महाबाहोः कृष्णस्याक्रियतालये ॥ ७१ ॥ ततः प्रभाते विमलं प्रादुर्भूते दिवाकरे ॥ प्रविवेश सभामेको नारदः
प्रहसन्निव ॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा तु यादवान्सर्वान्कृष्णेन सह संगतान् ॥ ततः स जयशब्देन माधवं प्रत्यपूजयत् ॥ ७३ ॥ अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समिति
दुर्जयः ॥ मधुपर्कं च गां चैव नारादाय ददौ प्रभुः ॥ ७४ ॥ सोपविश्यासने शुभ्रे सर्वस्तरणसंभृतं ॥ सुखासीनो यथान्यायमुवाचेंदं वचोऽथवत् ॥ ७५ ॥
॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ नारद उवाच ॥ किमेवं चिन्तयाविष्टा निःसङ्गा गतमानसाः ॥ उत्साहहीनाः सर्वे वै कृषिवा इव समासते ॥ ७६ ॥ इत्येवमुक्ते वचने नारदेन महात्मना ॥ वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं श्रूयतां भगवन्निदम् ॥ ७७ ॥ अनिरुद्धो हतो ब्रह्मण्येनापि निशि सुव्रत ॥ यस्यार्थे सर्व एवास्म चिन्तयाविष्टचेतसः ॥ ७८ ॥ एष ते यदि द्रुतान्तः श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने ॥ भगवन्कथ्यतां साधु प्रियमेतन्ममानय ॥ ७९ ॥ इत्येवमुक्ते वचने केशवेन महात्मना ॥ प्रहस्यतद्भवः प्राह श्रूयतां मधुसूदन ॥ ८० ॥ निवृत्तं सुमहद्युद्धं देवासुरसमं महत् ॥ अनिरुद्धस्य चैकस्य बाणस्यापि महामुघे ॥ ८१ ॥ उषा नाम सुता तस्य बाणस्याप्रतिमौजसः ॥ तस्यार्थे चित्रलेखा वै जहाराशु तमप्सराः ॥ ८२ ॥ उभयोरपि तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणम् ॥ प्राद्युम्निवाण्याः संख्ये बलिवासवयोरिव ॥ ८३ ॥ अस्माभिश्चापि तद्युद्धं दृष्टं सुमहदद्भुतम् ॥ अनिरुद्धो भयात्तेन संयुगेष्वनिर्वर्तिना ॥ ८४ ॥ बाणेन मायामास्थाय बद्धो नागैर्महाबलः ॥ व्यादिष्टस्तु वधस्तस्य बाणेन गरुडध्वज ॥ ८५ ॥ तं निवारितवान्मन्त्री कुम्भाण्डो नाम तस्य ह ॥ कुमारस्यानिरुद्धस्य तेनासत्तेन संयुगे ॥ ८६ ॥ बाणेन मायामास्थाय सर्पनियमनं कृतम् ॥ उत्तिष्ठतु भवान् शीघ्रं यशसे विजयाय च ॥ ८७ ॥ नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणाम् ॥ प्राणैः किञ्चिद्भूतैर्वीरो धैर्यमालम्ब्य तिष्ठति ॥ ८८ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने वासुदेवः प्रतापवान् ॥ प्रायान्निकान्वै संभारानाज्ञापयत वीर्यवान् ॥ ८९ ॥ ततश्चन्दनपूर्णैश्च लाजैश्चैव समन्ततः ॥ निर्ययौ स महाबाहुः कीर्यमाणो जनार्दनः ॥ ९० ॥ नारद उवाच ॥ स्मरणं वैनतेयस्य कर्तुमर्हसि माधव ॥ न ह्यन्येन तदध्वानं शक्यं गन्तुं महाभुज ॥ ९१ ॥ आकर्णय तमध्वानं गन्तव्यमतिदुर्जयम् ॥ एकादश सदस्त्राणि योजनानां जनार्दन ॥ ९२ ॥ तदितः शोणितपुरं प्राद्युम्निव्रज साम्प्रतम् ॥ मनोजवो महावीर्यो वैनतेयः प्रतापवान् ॥ ९३ ॥ समाह्वयस्व गोविन्द सहि त्वां तत्र नेष्यति ॥ एकेन सुसुहूर्तेन बाणं संदर्शयिष्यति ॥ ९४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्भवनं श्रुत्वा स्मरार गरुडं तदा ॥ स कृष्णपार्श्वमगम्य प्राञ्जलिर्गरुडः स्थितः ॥ ९५ ॥ प्रणम्याथ वचः प्राह वैनतेयो महाबलः ॥ वासुदेवं महात्मानं श्रृणुं मधुरया गिरा ॥ ९६ ॥ गरुड उवाच ॥ पद्मनाभ महाबाहो किमर्थं संस्मृतो ब्रह्म ॥ कृत्यं ते यदिह त्रास्ति श्रोतुमिच्छामि तत्सतः ॥ ९७ ॥ कस्य पक्षप-रिक्षेर्पानशयामि पुरीं प्रभो ॥ प्रभावात्तव गोविन्द को न विद्याद्वलं मम ॥ ९८ ॥ गदावेगं च ते वीर चक्रार्थि च महाभुज ॥ नावबुध्यति मूढात्मा को दुर्योन्नाशमेष्यति ॥ ९९ ॥ हलं सिंहमुखं कस्य वनमाली नियोष्यति ॥ कस्य देहस्तु निर्भिन्नो मेदिनीं यास्यति प्रभो ॥ १०० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वैदर्भी रुक्मिणः दुहिता ते तव मदीयभ्रातुः स्नुषा प्रद्युम्नभार्यात्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

चतुर्मूर्तिः वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाख्याश्वत्थो मूर्तयो यस्य स तथा । चातुर्होत्रं यज्ञियं कर्म चातुराश्रम्यो होमकर्ता त्रयाणामग्नौ होमः स्पष्टः । संन्यासिनोपि परमात्मनि कस्य शङ्करैः प्राणान्मोहयिष्यसि माधव ॥ कोयं सपरिवारोद्य यास्यते यमसादनम् ॥ १ ॥ एवमुक्ते तु वचने वैनतेयेन धीमता ॥ वासुदेवो वचः प्राह शृणु त्वं वदतां वर ॥ २ ॥ बलेः पुत्रेण बाणेन प्राद्युम्निरपराजितः ॥ उपायाः कारणे बद्धो नगरे शोणिताह्वये ॥ अनिरुद्धस्तु कामार्तो बद्धो नार्गेर्विषोल्बणैः ॥ ३ ॥ तस्य मोक्षार्थमाहूतो मया त्वं पतंगेश्वर ॥ तव वेगसमो नास्ति पक्षिणां प्रवरो भवान् ॥ अशक्यं च तदध्वानं गन्तुमन्येन काश्यप ॥ ४ ॥ तत्र प्रापय मां शीघ्रं यत्र प्राद्युम्निरावसत् ॥ वैदर्भी ते स्नुषा वीर रुदती पुत्रगृहिणी ॥ ५ ॥ त्वत्प्रसादाद्भवत्येषा पुत्रेण सह भा-
मिनी ॥ अमृतं तु हतं पूर्वं त्वया पन्नगनाशन ॥ ६ ॥ मया सह समागम्य तस्मिन्काले महाभुज ॥ अभवन्मे ध्वजश्चैव त्वद्भक्ताः सर्ववृष्णयः ॥ सखित्वं मानयस्वाद्य भोक्तुं च पतंगेश्वर ॥ ७ ॥ तव वेगसमो नास्ति पक्षिणो न च ते समाः ॥ सुपर्णं सुकृतेन त्वां शोपे पन्नगनाशन ॥ ८ ॥ दासीभावं गता माता मोक्षितैकाकिना पुरा ॥ पक्षविक्षेपमाश्रित्य हता योधास्त्वया पुरा ॥ ९ ॥ भवान्सुरगणान्सर्वान्यपृष्टमारोप्य विक्रमात् ॥ गच्छ मे ह्यग-
मान् देशान् विजयश्च तवाश्रयात् ॥ १० ॥ गुरुत्वान्मेरुतुल्यस्त्वं लघुत्वात्पवनोपमः ॥ भूते भव्ये भविष्ये च न ते तुल्योस्ति विक्रमे ॥ ११ ॥ सत्यसंध महाभाग वैनतेय महाद्युते ॥ अनिरुद्धेक्षणेनाद्य साहाय्यमुपकल्पयताम् ॥ १२ ॥ गरुड उवाच ॥ अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव कृष्ण महा-
भुज ॥ त्वत्प्रसादाच्च विजयः सर्वत्रैव महाभुज ॥ १३ ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि संस्तवान्भयसूदन ॥ स्तोतव्यस्त्वं मया कृष्ण स्तोपि मां त्वं म-
हाभुज ॥ १४ ॥ वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्वकामप्रदो भवान् ॥ अमोघदर्शनस्त्वं हि वरार्थिनां वरप्रदः ॥ १५ ॥ चतुर्भुजश्चतुर्मुर्तिश्चतुर्होत्रप्रव-
र्तकः ॥ चातुराश्रम्यहोता च चतुर्नेता महाकविः ॥ १६ ॥ धनुर्धरश्चक्रधरो भवान् शङ्खधरो महाह्व ॥ भवान्पूर्वेषु देहेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो
॥ १७ ॥ लाङ्गली मुगली चक्री देवकीतनयो भवान् ॥ चाणूरमथनश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ॥ १८ ॥ गोवर्धनधरश्चैव मल्लारिर्मल्लभावनः ॥ मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुष इत्यपि ॥ १९ ॥ विप्रप्रियो विप्रहिता विप्रज्ञो विप्रभावनः ॥ ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च भवान्दामोदरः स्मृतः ॥ प्रलम्बम-
थनश्चैव कोशिहा दानवान्तकः ॥ २० ॥

जीवस्य होमोस्तीति सोपि होतैत्यर्थः । चतुर्णां पुरुषार्थानां नेता प्रापकः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ समुद्रोदसंभवः धन्वन्तरिः ॥ २२ ॥ सौरदुद्धवो मेरुः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ क्रोधादिरूपेण त्रैलोक्यं मथनाति इति त्रैलोक्यमयनः ॥ २६ ॥ सर्वैः संवृण्वानः प्रलयः वर्तनः आविष्कुर्वाणो निलयः स्थितिकालश्च त्वमेव ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ उन्नावर्षि लोकौ प्राप्येते सर्वथा स्वर्गगामिनः सुखभाजः ॥ ३१ ॥ जयस्थानं असिलोन्नश्च हन्ता च तथा रावणनाशनः ॥ विभीषणस्य भगवान्राज्यदो वालिनाशनः ॥ २१ ॥ सुग्रीवराज्यदाता त्वं बलिराज्यापहारकः ॥ रत्न-
हर्ता महारत्नं समुद्रोदरसंभवः ॥ २२ ॥ वरुणश्च भवान्व्याता भवांश्च सरिदुद्भवः ॥ भवान्वद्गुधरो धन्वी धनुर्धरवरो महान् ॥ २३ ॥ दाशार्ह इति
विख्यातो महाधन्वा धनुःप्रियः ॥ गोविन्द इति विख्यात उदधिस्त्वं च सुव्रत ॥ २४ ॥ आकाशश्च तपश्चैव समुद्रमथनो भवान् ॥ भवान्स्वर्गो
बहुफलो भवान्स्वर्गचरो महान् ॥ २५ ॥ त्वमेव च महामघो बीजनिष्पत्तिरेव च ॥ त्रैलोक्यमथनस्त्वं च क्रोधलेभमनोऽथाः ॥ २६ ॥ भवान्का-
मप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्धरः ॥ सर्वतो वर्तनश्चैव प्रलयो निलयो महान् ॥ २७ ॥ हिरण्यगर्भो रूपज्ञो रूपवान्धुसूदनः ॥ इन्द्रस्त्वं च महादेव
असंख्येयगुणान्वितः ॥ २८ ॥ स्तोत्रमिच्छसि मां देव स्तोतव्यस्त्वं यदूत्तम ॥ चक्षुषा ये त्वया घोराः प्राणिनो हि निरीक्षिताः ॥ २९ ॥ हतास्ते
यमदण्डेन तिर्यङ्निरयगामिनः ॥ ये त्वया परमप्रीत्या प्राणिनो वै निरीक्षिताः ॥ १३० ॥ इह च प्रेत्य ते सर्वे सर्वथा स्वर्गगामिनः ॥ एष तेहं म-
हाबाहो वज्रगः शासने स्थितः ॥ ३१ ॥ जयस्थानं ततः कृत्वा गरुडः प्राह केशवम् ॥ अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्व महाबल ॥ ३२ ॥ ततः
कण्ठे परिष्वज्य माधवो गरुडं ततः ॥ सखे शत्रुविनाशाय अघौषं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३३ ॥ दुत्तार्ध परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदासिभृत् ॥ आरुरोह
महाबाहुः सुपर्ण पुरुषोत्तमः ॥ ३४ ॥ कृष्णस्य पार्श्वमागम्य हर्षदेवास्थितोभवत् ॥ कृष्णकेशः प्रबलमो विष्णुः कृष्णश्च वर्णतः ॥ ३५ ॥ चतुर्द-
श्वत्तुर्बाहुश्चतुर्वेदषट्कवित् ॥ श्रीवत्साङ्कोरविन्दुक्ष ऊर्ध्वरोमा मृदुत्वचः ॥ ३६ ॥ समादुलिः समनसो रक्ताङ्गुलिनखान्तरः ॥ सिग्धगम्भीरनि-
घोषो वृत्तबाहुर्महामुजः ॥ ३७ ॥ आजानुबाहुस्ताम्रास्यः सिंहविस्पष्टविक्रमः ॥ सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानः प्रकाशते ॥ ३८ ॥ यः प्रमुर्भा-
ति विश्वात्मा भूतानां भावनो विभुः ॥ यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः ॥ प्रजापतीनां साध्यानां त्रिदशानां च शाश्वतः ॥ ३९ ॥ स्तूयमानः
स्तवैर्दिव्यैः सूतमागधवन्दिभिः ॥ ऋषिभिश्च महाभागैर्वेदेदाङ्गपरैः ॥ १४० ॥

प्रस्थानमुद्राम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कृष्णकेशो बलरामः प्रबलय इत्यादिस्तुतिः कृष्णस्यैव ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रजापतिः कथयः यस्य वामनरूपेण
तत्त्वस्य ॥ ३९ ॥ १४० ॥

संविधानं पुररक्षणम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ जय बाणमित्याद्याः धाचः शृण्वन् प्रययौ इति तृतीयगान्वयः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ १४५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुर्वणि
 टीकायामेकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ६९ ॥ तत इति ॥ १ ॥ सः रथस्थः अत एव उन्मुक्तेरुः प्रमुक्तेः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अष्टमु बाहुषु अष्टान्या-
 संविधानमथाज्ञाप्य द्वारकायां महाबलः ॥ गमनाय मतिं चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ॥ ४३ ॥ आस्थितो गरुडं देवस्तस्य चानु हलायुधः ॥ पृष्ठतो-
 नु बलस्यापि प्रद्युम्नः शत्रुकर्षणः ॥ ४२ ॥ जय बाणं महाबाहो ये चास्यानुगता रणे ॥ नहि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छतो महासृष्टे ॥ ४३ ॥ प्रसादे
 ते ध्रुवा लक्ष्मीविजयश्च पराक्रमे ॥ विजेष्यसि रणे शत्रुं दैत्येन्द्रं सहसैनिकम् ॥ ४४ ॥ सिद्धचारणसङ्घानां महर्षिणां च सर्वशः ॥ शृण्वन् वाचान्त-
 रिक्षे वै प्रययौ केशवो रणे ॥ १४५ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णप्रयाणं नामैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तूर्यनिनादैश्च शङ्खानां च महास्वनैः ॥ वान्दिमागधमूतानां स्तवैश्चापि सहस्रशः ॥ १ ॥ स तून्मुखैर्जयाशीर्भिः स्तूय-
 मानो हि मानवैः ॥ बभार रूपं सोमार्कशुक्राणां प्रतिमं तदा ॥ २ ॥ अतीव शुशुभे रूपं व्योम्नि तस्योत्पत्तिप्यतः ॥ वैनेतेयस्य भद्रं ते बृहितं हरि-
 तेजसा ॥ ३ ॥ अथाष्टबाहुः कृष्णस्तु पर्वताकारसंनिभः ॥ विषभौ पुण्डरीकाक्षौ विक्राङ्क्ष्वाणसंक्षयम् ॥ ४ ॥ असिचक्रगदाबाणा दक्षिणं पार्श्वमा-
 स्थिताः ॥ चर्म शार्ङ्गं तथा चापं शङ्खं चैवास्य वामतः ॥ ५ ॥ शीर्षाणां वै सहस्रं तु विहितं शार्ङ्गधन्वना ॥ सहस्रं चैव कायानां वहसं कर्पणस्तदा
 ॥ ६ ॥ श्वेतप्रहरणोधृष्यः कैलास इव शृङ्गवान् ॥ प्रथितो गरुडेनाथ उद्यन्निव दिवाकरः ॥ ७ ॥ सनत्कुमारस्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मनः ॥ प्रद्यु-
 म्नस्य महाबाहोः संग्रामे विक्रमिष्यतः ॥ ८ ॥ स पक्षबलविक्षेपैर्विधुन्वन्पर्वतान्बहून् ॥ जगाम मार्गं बलवान्वातस्य प्रतिषेधयन् ॥ ९ ॥ अथ बायो-
 रतिगतिमास्थाय गरुडस्तदा ॥ सिद्धचारणसङ्घानां शुभं मार्गमवातरत् ॥ १० ॥ अथ रामो ब्रवीद्विद्विष्यं कृष्णमप्रतिमं रणे ॥ स्वामिः प्रभाभिर्हीनाः
 स्म कृष्ण कस्मादपूर्ववत् ॥ ११ ॥ सर्वै कनकवर्णाभाः संबृताः स्म न संशयः ॥ किमिदं बृहि नस्तत्त्वं किं मेरोः पार्श्वेण वयम् ॥ १२ ॥ श्रीभग-
 वानुवाच ॥ मन्ये बाणस्य नगरमभ्यासस्थमर्षिदम ॥ रक्षार्थं तस्य नियतो वह्निरपे स्थितो ज्वलन् ॥ १३ ॥ अग्रे राहवनीयस्य प्रभया स्म समा-
 हृताः ॥ तेन नो वर्णवैरूप्यमिदं जातं हलायुध ॥ १४ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यदि स्म सन्निर्कर्मस्था यदि निष्प्रभतां गताः ॥ तद्विधत्स्व स्वयं बुद्ध्या
 यदत्रानन्तरं हितम् ॥ १५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कुरुष्व वैनेतेय त्वं यच्च कार्यमनन्तरम् ॥ त्वया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तमम् ॥ १६ ॥
 युधान्याह । असीति ॥ ५ ॥ सहस्रम् अनन्तं शीर्षाणि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पञ्चयोक्तेन ये विक्षेपास्तैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विस्मयं प्रपुनरिति शेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अङ्गिराः ॥
 वेङ्गमायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु गरुडो वासुदेवस्य भाषितम् ॥ चक्रे मुखसहस्रं हि कामरूपी महाबलः ॥ १७ ॥ गङ्गः सुपागमत्तूर्णं वेनतेयो
 महाबलः ॥ आप्नुत्याकाशगङ्गाधामापीय सलिलं बहु ॥ १८ ॥ प्रववोपरि गतो वेनतेयः प्रतापवान् ॥ तेनाग्निं शमयामास बुद्धिमान्चिन्तात्मजः
 ॥ १९ ॥ अग्निराहवनीयस्तु ततः शान्तिमुपागमत् ॥ तं दृष्ट्वाहवनीयं तु शान्तमैकाग्रद्वया ॥ परमं विस्मयं गत्वा सुपर्णो वाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥
 अहो वीर्यमथाग्रेस्तु यो दहेद्युगसंक्षये ॥ २१ ॥ यदेव वणैरूपं चक्रे कृष्णस्य धीमतः ॥ त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥ कृष्णः
 संकर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः ॥ २२ ॥ ततः प्रशान्ते बृहते संप्रतस्थे स पक्षिराट् ॥ स्वपक्षबलविशेषं कुर्वन्धोरं महास्त्विनम् ॥ २३ ॥ तं दृष्ट्वा
 विस्मयं तत्रै रुद्रस्यानुचराग्रयः ॥ आस्थिता गरुडं ह्येते नानारूपा भयावहाः ॥ २४ ॥ किमर्थमिह संप्राप्ताः के वापीमे जनास्त्रयः ॥ निश्चयं ना-
 धिगच्छन्ति ते गिरिव्रजवह्नयः ॥ २५ ॥ प्रावर्तयंश्च संग्रामं तैस्त्रिभिः सह यादवैः ॥ तेषां युद्धप्रसक्तानां संनादः सुमहानभूत् ॥ २६ ॥ तं च श्रुत्वा
 महानादं सिंहानामिव गर्जताम् ॥ अथाङ्गिराः स्वपुरुषं प्रेषयामास बुद्धिमान् ॥ २७ ॥ यत्र तद्वर्तते युद्धं तत्र गच्छस्व मा चिरम् ॥ दृष्ट्वा तत्सर्व-
 मागच्छ इत्युक्तः प्रहृष्टस्त्वरन् ॥ २८ ॥ तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्तमानमवैक्षत् ॥ अग्नीनां वासुदेवेन संसक्तानां महामुधे ॥ २९ ॥ ते जातवेदसः सर्वे
 कल्माषः कुसुमस्तथा ॥ दहनः शोषणश्चैव तपनश्च महाबलः ॥ ३० ॥ स्वाहाकारस्य विषये प्रख्याताः पञ्च वह्नयः ॥ अथापरे महाभागाः स्वैर-
 नैर्किंव्यवस्थिताः ॥ ३१ ॥ पिठरः पतंगः स्वर्णः श्वा गाधो भ्राज एव च ॥ स्वधाकाराश्रयः पञ्च अयुधंस्तेपि चाग्रयः ॥ ३२ ॥ ज्योतिष्टोमविभागौ
 च वषट्काराश्रयौ पुनः ॥ द्रावणी संप्रयुध्यते महात्मानो महाद्युती ॥ ३३ ॥ आग्रेयं रथमास्थाय अमुद्यम्य भास्वरम् ॥ तयोरभयोद्गिराश्चैव मह-
 र्षिर्विभो रणे ॥ ३४ ॥ स्थितमङ्गिरसं दृष्ट्वा विमुञ्चन्तं शितान् शरान् ॥ कृष्णः प्रोवाच संकुद्रः स्मयश्लिष पुनः पुनः ॥ ३५ ॥ तिष्ठध्वमग्रयः सर्वे
 एष वो विदधे भयम् ॥ ममान्नतेजसा दुग्धा विशो यास्यथ विद्रुताः ॥ अथाङ्गिरास्त्रिभूलेन दूषितेन समधावत ॥ ३६ ॥ आददान इव क्रोधात्कु-
 ञ्जप्राणान्महामुधे ॥ त्रिभूलं तस्य दीप्तं तु बिच्छेद परमेषुभिः ॥ अर्धचन्द्रस्तथा तीक्ष्णैर्यमान्तकानिभोपमैः ॥ ३७ ॥ स्थूणाकर्णेन बाणेन दूषितेन
 स महामनाः ॥ विव्याधान्तकतुल्येन वक्षस्यङ्गिरसं ततः ॥ ३८ ॥

मुष्णोन्निः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यमान्तकनिर्घोषैः यमनिर्घैः क्रूरैः अन्तकोपमैः प्राणहरैः ॥ ३७ ॥ स्थूणातुल्यौ कर्णौ निर्धक्कफलके धूम्य तेन स्थूणाकर्णेन ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ब्रवीत् अब्रवीत् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

रुधिरौघप्लुतैर्गत्रैरङ्गिरा विह्वलन्निव ॥ विप्लव्यगात्रः सहसा पपात धरणीतले ॥ ३९ ॥ शेषस्ततोऽग्नयः सर्वे चत्वारो ब्रह्मणः सुताः ॥ अधात्रन्तस्तदा
शीघ्रं बाणस्य पुरमन्तिकात् ॥ ४० ॥ अथागमन्ततः कृष्णो यत्र बाणपुरं ततः ॥ अथ बाणपुरं दृष्ट्वा दूरात्प्रोवाच नारदः ॥ ४१ ॥ एतत्तच्छोणि-
तपुरं कृष्ण पश्य महाभुज ॥ अत्र रुद्रो महातेजा रुद्राण्या सहितो वसत् ॥ ४२ ॥ गुहश्च बाणमुत्पद्य सततं क्षेमकारणात् ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा
कृष्णः संप्रहसन् ब्रवीत् ॥ ४३ ॥ क्षणं चिन्तयतामत्र श्रूयतां च महामुने ॥ यदि वाऽवतरेद्गुद्रो बाणसंरक्षणं प्रति ॥ ४४ ॥ शक्तितो वयमप्यत्र
सह योत्स्याम तेन वै ॥ एवं विवदतोस्तत्र कृष्णनारदयोस्तदा ॥ ४५ ॥ प्राप्ता निमेषमात्रेण शीघ्रगा गरुडेन ते ॥ ततः शङ्खं समाधाय वदने पु-
ष्करेक्षणः ॥ ४६ ॥ वायुवेगसमुद्भूतो मेघश्चन्द्रमिवोद्दिष्टः ॥ ततः प्रधमाप्य तं शङ्खं भयमुत्पाद्य वीर्यवान् ॥ ४७ ॥ प्रविवेश पुरं कृष्णो बाणस्या-
दुतकर्मणः ॥ ततः शङ्खप्रणौदैश्च भेरीणां च महास्वनैः ॥ ४८ ॥ बाणानि कानि सहसा संनहन्त सप्रन्ततः ॥ ततः क्रिकरसैन्यं तु व्यादिष्टं समरे
भयात् ॥ ४९ ॥ कोटिशश्चापि बहुशो दीप्तिप्रहरणास्तदा ॥ तदसंख्येयमेकस्थं महाभ्रवनसंनिभम् ॥ ५० ॥ नीलाञ्ज च यप्रख्यमप्रमेयमथाक्षयम् ॥
दीप्तिप्रहरणाः सर्वे दैन्यदानवराक्षसाः ॥ ५१ ॥ प्रमाथगणक्षुराश्च अयुध्यन्कृष्णमव्ययम् ॥ सर्वतस्तैः प्रदीप्तास्त्यैः सार्चिष्माद्रिरिवाग्निभिः ॥ ५२ ॥
अभ्युपेत्य तदात्युग्रैर्यक्षराक्षसकिन्नरैः ॥ पीयते रुधिरं तेषां चतुर्णां अपि संगुणे ॥ ५३ ॥ तद्गलं तु समासाद्य बलभद्रो महाबलः ॥ प्रोवाच वचनं
तत्र परस्य बलनाशनः ॥ ५४ ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो विषस्त्वेषां महद्भयम् ॥ इति संचोदितः कृष्णो बलभद्रेण धीमता ॥ ५५ ॥ तेषां वधार्थ-
माग्नेयं जग्राह पुरुषोत्तमः ॥ अस्त्रमस्त्राविदां श्रेष्ठो यमान्तकसमप्रभः ॥ प्रविभूयासुरगणान्कन्यादानस्त्रतेजसा ॥ ५६ ॥ प्रययौ त्वरया युक्तो यत्र
दृश्येत तद्बलम् ॥ शूलपट्टिशशक्तयष्टिपिनाकपरिषाद्युधम् ॥ ५७ ॥ प्रमाथगणभूयिष्ठं बलं तदभवत्सितौ ॥ शूलमेघप्रतीकाशैर्नानारूपैर्भयानकैः ॥
बाहूनैः सङ्कशः सर्वे योधास्तत्रावतस्थिरे ॥ ५८ ॥ वाताहूतारय चैर्नवप्रकीर्णिरवाचलैः ॥ शुशुभे तत्र बहूलरनैर्कैटवन्विभिः ॥ मुसलैरसिभिः
शूलैर्गदाभिः परिवैस्तथा ॥ ५९ ॥ अवाधं तदसंख्येयं शुशुभे सर्वतो बलम् ॥ ततः संकर्षणो दंभमुवाच मधुमूदनम् ॥ ६० ॥ कृष्ण कृष्ण महा-
बाहो यदेतद्दृश्यते बलम् ॥ एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ॥ ६१ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥
 श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ममाप्येव संजाता बुद्धिरित्यब्रवीच्च तम् ॥ एभिः सह रणे योद्धुमिच्छेयं योधसत्तमैः ॥ ६२ ॥ युद्धयतः प्राहमुखस्या-
 म्स्तु सुपर्णो वै ममाग्रतः ॥ सव्यपार्श्वे तु प्रद्युम्नस्तथा मे दक्षिणे भवान् ॥ रक्षितव्यमथान्योन्यमस्मिन् घोरं महामृधे ॥ ६३ ॥ ॥ वैशम्पायन
 उवाच ॥ एवं ब्रुवन्तस्तेन्योन्यमाधिरूढाः स्वभोक्तमम् ॥ गिरिशृङ्गनिभैर्वीरैर्गदासुसल्लङ्घ्यैः ॥ ६४ ॥ युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्रं रूपमभूत्तदा ॥ युगा-
 न्तो सर्वभूतानां कालस्येव दिधक्षतः ॥ ६५ ॥ आकृष्य लङ्कलाग्रेण मुञ्चलेनावपोथयत् ॥ चचारातिबलौ रामो युद्धमार्गाविशारदः ॥ ६६ ॥ प्रद्यु-
 म्नः शरजालैस्तान्ममन्तात्पर्यवारयत् ॥ दानवाप्युरुषव्याश्रो युध्यमानान्वहवलः ॥ ६७ ॥ सिग्धाभिनचयप्रख्यः शृङ्खचक्रगदाधरः ॥ प्रध्माय
 बहुशः शृङ्खमयुध्यत जनार्दनः ॥ ६८ ॥ पक्षप्रहारनिहता नक्षतुण्डाग्रदारिताः ॥ गीता वैवस्वतपुरं वैनतेयेन धीमता ॥ ६९ ॥ तैर्हन्यमानं दैत्यानामनिकं
 भीमाविक्रमम् ॥ अभज्यत तदा संख्ये बाणवर्षसमाहृतम् ॥ ७० ॥ ॥ अज्यमानेष्वनेकेषु त्रातुकामः समभ्ययात् ॥ ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिराः षड्भुजो नवलो-
 चनः ॥ ७१ ॥ भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकप्रभोपमः ॥ नदन्मेषसहस्रेण तुल्यो निघातानिःस्वनः ॥ ७२ ॥ निःश्वसन् जृम्भमाणश्च निद्रान्वित-
 तनुर्मृशम् ॥ नेत्राभ्यामाकुलं वक्रं मुहुः कुर्वन्श्रमन्मुहुः ॥ ७३ ॥ संहृष्टरोमा ग्लानाक्षो भग्नचित्त इव श्वसन् ॥ हलधुधमभिकुब्धः साक्षिपमिदमब्रवी-
 त् ॥ ७४ ॥ किमेवं बलमतोमि न मां पश्यसि संयुगे ॥ तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्मोक्ष्यसे रणमूर्धनि ॥ ७५ ॥ इत्येवमुक्त्वा प्रहसन्हलधुधमुपाद्रवत् ॥
 युगान्ताग्निनिभैर्वारिमुष्टिभिर्जनयन् भयम् ॥ ७६ ॥ चरतस्तत्र संग्रामे मण्डलानि सहस्रशः ॥ रौहिणेयस्य शीघ्रेण नावस्थानमदृश्यत ॥ ७७ ॥
 तस्य भस्म तदा क्षिप्तं ज्वरेणाप्रतिमौजसा ॥ शैघ्र्याद्रक्षानिपातितं शरीरे पर्वतोपमे ॥ ७८ ॥ तद्रस्म वक्षस्तस्य मेरोः शिखरमगमत् ॥ प्रदीप्तं
 पतितं तत्र गिरिशृङ्गं व्यदारयत् ॥ ७९ ॥ शेषेण चापि जज्वाल भस्मना कृष्णपर्वजः ॥ निःश्वसन् जृम्भमाणश्च निद्रान्विततनुर्मृशम् ॥ ८० ॥ नेत्रयो-
 राकुलत्वं च मुहुः कुर्वन्श्रमंस्तथा ॥ संहृष्टरोमा ग्लानाक्षः क्षितचित्त इव श्वसन् ॥ ८१ ॥ ततो हलधरो भग्नः कृष्णमाह विचेतनः ॥ कृष्ण कृष्ण म-
 हाबाहो प्रतीतोऽस्म्यभयं कुरु ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वापि सर्वतस्तात कथं शान्तिर्भवेन्मम ॥ इत्येवमुक्ते वचने बलेनामिततेजसा ॥ ८३ ॥ प्रहस्य वचनं
 प्राह कृष्णः प्रहर्ता वरः ॥ न भेतव्यमितीत्युक्त्वा परिष्वक्तो हलधुधः ॥ ८४ ॥ कृष्णेन परमस्नेहात्ततो दाहाद्यमुच्यतामोक्षयित्वा बलं तत्र दाहा-
 तु मधुसूदनः ॥ ८५ ॥ प्रोवाच परमकुब्धो वासुदेवो ज्वरं तदा ॥ ॥ एवोहि ज्वरं युध्यस्व या ते शक्तिर्महामृधे ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ इति श्रीमहाभारत खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि टीकायां द्वाविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ मृतमिति
यच्च ते पौरुषं सर्वं तदर्शयतु नो भवान् ॥ सव्येतराभ्यां बाहुभ्यामेवमुक्तो ज्वरस्तदा ॥ ८७ ॥ चिक्षेपेनं महद्भस्म ज्वालागर्भं महाबलः ॥ ततः
प्रदीप्तगात्रस्तु मुहूर्तमभवत्प्रभुः ॥ ८८ ॥ कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः शमं चाग्निगतिस्ततः ॥ ततस्तैर्भुजगाकरैर्बाहुभिस्तु त्रिभिस्तदा ॥ ८९ ॥ जघन
कृष्णं ग्रीवायां मुष्टिकेन चोरसि ॥ स संप्रहरस्तुमुलस्तथोः पुरुषसिंहयोः ॥ ९० ॥ ज्वरस्य तु महायुद्धे कृष्णस्य तु महौजसः ॥ पर्वतेषु पतन्ती-
न्नामशनीनामिव स्वनः ॥ ९१ ॥ कृष्णज्वरमुजाघातैर्युद्धनासीत्सुदारुणम् ॥ नैवमेवं प्रोक्तव्यमिति तत्र महास्वनः ॥ मुहूर्तमभवद्युद्धमन्योन्यं तु महा-
त्मनोः ॥ ९२ ॥ ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं न्यपीडयदुज्वलयेन संयुगे ॥ जगत्क्षयं समुपनयन् जगत्पतिः शरीरधृग्गगनचरं महासृधे ॥ ९३ ॥ इति
श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णज्वरयुद्धे द्वाविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मृतमित्यभिविज्ञाय
ज्वरं शङ्घनिषूदनः ॥ कृष्णो भुजबलाभ्यां तु चिक्षेपाथ महतिले ॥ १ ॥ मुक्तमात्रः स बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेश ह ॥ अमुक्त्वा विग्रहं तस्य कृष्णस्या-
श्रुतिमौजसः ॥ २ ॥ स ह्याविष्टस्तदा तेन ज्वरेणाश्रुतिमौजसा ॥ कृष्णः स्खलन्निव मुहुः क्षितौ गाढं व्यवर्तत ॥ ३ ॥ जृम्भते श्वसते चैव बल्यते च पुनः
पुनः ॥ रोमाञ्चोत्थितगात्रश्च निद्रया चाभिभूयते ॥ ४ ॥ ततः स्थैर्यं समालम्ब्य कृष्णः परपुरजयः ॥ विकुर्वति महायोगी जृम्भमाणः पुनः पुनः ॥
५ ॥ ज्वराभिभूतमात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः ॥ रोमाञ्ज्वरमन्यं तु पूर्वज्वरविनाशनम् ॥ ६ ॥ घोरं वैष्णवमत्युग्रं सर्वप्राणिभयंकरम् ॥ संस्पृष्ट-
वान्स तेजस्वी तं ज्वरं भीमविक्रमम् ॥ ७ ॥ ज्वरः कृष्णविस्पृष्टस्तु गृहीत्वा तं ज्वरं बलात् ॥ कृष्णाय हृष्टः प्रायच्छतं जग्राह ततो हरिः ॥ ८ ॥ ततस्तं
परमकुद्धो वासुदेवो महाबलः ॥ स्वगात्रात्स्वज्वरेणैव निष्कामयत वीरवान् ॥ ९ ॥ आविध्य भूतले चैनं शतथा कर्तुमुद्यतः ॥ व्याधोपत ज्वरस्तत्र
भोः परित्रातुमर्हसि ॥ १० ॥ आविध्यमाने तस्मिंस्तु कृष्णमागिततजसा ॥ अशरीरा ततो वाणी ह्यन्तरिक्षादभापत ॥ ११ ॥ कृष्ण कृष्ण म-
हाबाहो यदूनां नन्दिर्वधन ॥ मा पथीज्वरमेतं तु रक्षणीयस्त्वयानघ ॥ १२ ॥ इत्येवमुक्ते वचने तं सुमोच हरिः स्वयम् ॥ भूतभव्यभविष्यस्य जगतः
परमो गुरुः ॥ १३ ॥ कृष्णस्य पादयोर्भूशं शरणं सोमप्रज्वरः ॥ एवमुक्तो हृषीकेशं ज्वरो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १४ ॥ शृणुष्व मम गोविन्द विज्ञाप्यं
यदुन्मुदनेन ॥ यो मे मनोरथो देव तं त्वं कुरु महाभुज ॥ १५ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ त्रियोति । त्वं त्रियातुं वसः कृत्वा चतुष्पादादिषु भवेद्यथाह्वय योज्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ तथा तृतीयस्य सागस्य चतुर्यथाः स पक्षिषु ध्रुवो भविष्यतीति योजना ॥ २३ ॥ २४ ॥ आतुर्यम् एकग्रेशो जालकेन संकोचः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अस्मत्कारकः सप्तविंशः । खोरकश्चरणोपाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ अहमेको ज्वरस्तात नान्यो लोके ज्वरो भवेत् ॥ त्वत्प्रसादाद्धि देवेश वरमेनं वृणोष्यहम् ॥ १६ ॥ देव उवाच ॥ एवं भवतु भद्रं ते यथा त्वं ज्वर काङ्क्षसे ॥ वरार्थिनां वरो देवो भर्वाश्च शरणं गतः ॥ १७ ॥ एक एव ज्वरो लोके भवानस्तु यथा पुरा ॥ योयं मया ज्वरः सृष्टो मयैवैव प्रलीयताम् ॥ १८ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने ज्वरं प्राति महायशाः ॥ कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः पुनर्वसिमुवाच हा ॥ १९ ॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणुष्व ज्वर संदेशं यथा लोके चरिष्यसि ॥ सर्वजातिषु विश्रब्धं यथा स्थावरजगमे ॥ २० ॥ त्रिधा विभज्य चात्मानं मत्प्रियं यदि काङ्क्षसे ॥ चतुष्पादान्भजे- केन द्वितीयेन च स्थावरान् ॥ २१ ॥ तृतीयो यश्च ते भागो मानुषेषूपपत्स्यते ॥ त्रिधाभूतं वपुः कृत्वा पक्षिषु त्वं भव ज्वर ॥ २२ ॥ चतुर्थो य- स्तृतीयस्य भविष्यति स ते ध्रुवम् ॥ एकास्तरस्तृतीयस्तु स वै चातुर्थिको ज्वरः ॥ २३ ॥ मानुषेष्वभिभेदेन वस त्वं प्रविभज्य वै ॥ जातिष्व- थावशेषासु निवस त्वं शृणुष्व मे ॥ २४ ॥ वृक्षेषु कीटरूपेण तथा संकोचपत्रकः ॥ पाण्डुपत्रश्च विख्यातः फलेष्वातुर्यमेव च ॥ २५ ॥ अपां तु नीलिकां विद्याच्छिखोद्भेदेन बर्हिणाम् ॥ पद्मिन्यादौ हिमो भूत्वा पृथिव्यामपि चोपरः ॥ २६ ॥ गौरिकः पर्वतेष्वेव मत्प्रसादाद्धिविष्यसि ॥ गोष्वपस्मरको भूत्वा खोरकश्च भविष्यति ॥ २७ ॥ एवं त्वं बहुरूपेण भविष्यसि महीतले ॥ दर्शनात्प्रदर्शनाच्चापि प्राणिनां वधमेष्यसि ॥ २८ ॥ ऋते देवमनु- ष्याणां नान्यस्त्वां विसर्हिष्यति ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा ज्वरो हृष्टमना ब्रूभूत् ॥ २९ ॥ प्रोवाच वचनं किञ्चित् प्रणमित्वा कृताञ्जलिः ॥ ज्वर उवाच ॥ सर्वजातिप्रभुत्वेन कृतो धन्यास्मि माधव ॥ ३० ॥ भूयश्च ते वचः कर्तुमिच्छामि पुरुषर्षभ ॥ तदुज्ञापय गोविन्द किं करोमि महाभुज ॥ ३१ ॥ अहमसुरकुलप्रमाथिना त्रिपुरहरेण हेरण निर्मितः ॥ रणशिरसि विनिर्जितस्त्वया प्रभुरसि देव तवास्मि किंकरः ॥ ३२ ॥ धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि यत्त्वया मत्प्रियं कृतम् ॥ आज्ञापय प्रियं किं ते चक्राधुप करोम्यहम् ॥ ३३ ॥ वंशम्पायन उवाच ॥ ज्वरस्य वचनं श्रुत्वा वासुदेवोब्रवीद्वचः ॥ अभिसंधिं शृणुष्वान्न यत्त्वां वक्ष्यामि निश्चयात् ॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ महाहवे तव मम च ह्ययोरसि पराक्रमं भुजवलक्रेवलान्नयोः ॥ प्रणम्य मामेकमनाः पठेत्तु यः स वै भवेज्ज्वर विगतज्वरो नरः ॥ ३५ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपुत्राणि टीकायां त्रयोविंशत्यधिकशतमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ तत इति ॥ १ ॥ अर्धयन् अर्धो-
 यन् । अडमाव आर्षः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ इहमानः दहन ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अचिन्तयन् अचिन्तयन्तः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
 त्रिपाद्भस्मप्रहरणस्त्रिशिरा नवलोचनः ॥ स मे प्रीतः सुखं दद्यात्सर्वमयपतिर्व्यसः ॥ ३६ ॥ आद्यन्तवन्तः कवयः पुराणाः सूक्ष्मा बृहन्तोऽप्युशासि-
 तारः ॥ सर्वान् ज्वरान्नन्तु ममानिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्णवासुदेवाः ॥ ३७ ॥ वेङ्गस्यायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन जगः साक्षान्महात्मना ॥ प्रोवाच
 यदुशादूलमेवमैतद्भविष्यति ॥ ३८ ॥ वरं लब्ध्वा ज्वरो हृष्टः कृष्णाच्च समर्थं पुनः ॥ प्रणम्य शिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रणात् ॥ ३९ ॥ इति श्री-
 महाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपुत्राणि स्वरकृष्णसंवादो नाम त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ॥ वैष्णवायन उवाच ॥ त-
 तस्ते त्वरिताः सर्वे त्रयस्त्रय इवाग्रयः ॥ वैनतेयमथारुह्य युध्यमाना रणे स्थिताः ॥ १ ॥ ततः सर्वाण्यनीकानि बाणमैरराकिरन् ॥ अर्धयन्तेय-
 स्था नदन्तोतिबलाद्रणे ॥ २ ॥ अक्रलाङ्गुलपातैश्च बाणवर्षैश्च पीडितम् ॥ संचुक्रोप गहानकं दानवानां दुरासदम् ॥ ३ ॥ कशेयिरेव संतुद्रः शु-
 ष्केन्धनसुमरिः ॥ कृष्णबाणाग्निरुद्धतो विमृद्धिं परमां गतः ॥ ४ ॥ दानवानां सहस्राणि तस्मिन्समरगूढनि ॥ युगान्ताग्निरिवोचिष्मान्दमानो व्य-
 राजत ॥ ५ ॥ तां दीप्यमानां महतीं नानाप्रहरणादीताम् ॥ सेनां बाणः समासाद्य वारयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ लाघवं समुपागम्य किमर्थं भयवि-
 कृवाः ॥ दैत्यवंशसमुत्पन्नाः पलाययन् महाहवात् ॥ ७ ॥ कवचाभिगदाप्रसखद्गुर्चमपरश्वयान् ॥ उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति किं भवन्तोन्तरिक्षाः
 ॥ ८ ॥ स्वजानिं चैव भावं च हरसंसर्गमेव च ॥ मानयद्भिर्न गन्तव्यस्यो ह्यहमवस्थितः ॥ ९ ॥ एवमुच्चरितं वाक्यं शृण्वन्तस्तदचिन्तयन् ॥ अपक्रा-
 मन्त ते सर्वे दानवा भयमोहिताः ॥ १० ॥ प्रमाथगणशेषं तु तदनीकमतिप्रत ॥ भग्नान्शेषं युद्धाय पुनश्चक्रे मनस्तदा ॥ ११ ॥ कुम्भाण्डो
 नाम क्षाणस्य सखामात्यश्च वीर्यवान् ॥ भग्नं खल्वलमालोक्य इदं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ एष बाणः स्थितो युद्धे शंकराय गुहस्तथा ॥ किमर्थं ब-
 लमुत्सृज्य भवन्तो यान्ति मोहिताः ॥ प्राणास्स्यक्त्वा पलायन्ते सर्वे दानवपुङ्गवाः ॥ १३ ॥ एवं कुम्भाण्डवाक्यं ते शृण्वन्तो भयविह्वलाः ॥ एका-
 न्ते भयवित्रस्ताः सर्वे यान्ति दिशो दृश ॥ १४ ॥ भग्नं बलं ततो हृत्वा कृष्णेनामिततेजसा ॥ संरक्तजगनः स्थानशुद्धाय पर्यवर्तत ॥ १५ ॥ क्षाणसंरक्षणं कर्तुं
 रथस्यास्थाय सुप्रभम् ॥ देवः कुमारश्च तथा रथेनाग्निसमेभ वै ॥ १६ ॥ नन्दीश्वरसमायुक्तं रथमास्थाय वीर्यवान् ॥ संदुष्टेष्टपुटो रुद्रः प्राधानत यतोद्हरिः ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ गणसहस्रवृत्तं इति शेषः । इदम्य रथः शोभयन् दिश इति शेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ जटिलाश्च ऊर्ध्वशिरोरुहाश्चेति द्वन्द्वः ॥ २२ ॥ लघाः अन्योन्यसंस्काराः भूमाविति शेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभिमुखः सादराः उन्मुखः शत्रोरन्तरिक्षस्थमात्र अभिमुखाश्च ते उन्मुखाश्चेति विग्रहः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

पिबन्निव तदाकाशं सिंहमुक्तो महास्वनः ॥ रथो भाति वनानुक्तः पौर्णमास्यां यथा शशी ॥ १८ ॥ ततो गणसहस्रस्तु नानारूपैर्भयवैहः ॥ नवद्वि-
र्विधास्त्रादाव्रथो देवस्य शोभयन् ॥ १९ ॥ केचित्सिंहमुखास्तत्र तथा व्याघ्रमुखाः परे ॥ नागाश्चद्रुमुखास्तत्र प्रवेपुरतिपीडिताः ॥ २० ॥ व्याल-
यज्ञोपवीताश्च केचित्तत्र महाबलाः ॥ खरोष्ठगजवक्त्राश्च अश्वगवाश्च संस्थिताः ॥ २१ ॥ छागमार्जारवक्राश्च मेषवक्रास्तथा परे ॥ चोरिणः शिखि-
नश्चान्ये जटिलोर्ध्वशिरोरुहाः ॥ २२ ॥ लघाः परिपतन्ति स्म शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनैः ॥ केचित्सौम्यमुखास्तत्र दिव्यैः शस्त्रैर्लङ्कृताः ॥ २३ ॥ ना-
नापुष्पकृतापीडा नानाप्रहरणायुधाः ॥ वामना विक्रुदाश्चैव सिंहव्याघ्रपरिच्छदाः ॥ २४ ॥ रुधिराद्रमहावक्रैर्महादंष्ट्रा वलिप्रियाः ॥ देवं संपरिवार्यथ
महाशत्रुप्रमर्दनम् ॥ २५ ॥ लीलायमानास्तिष्ठन्ति सङ्ग्रामाभिमुखोन्मुखाः ॥ ततो दिव्यं रथं दृष्ट्वा रुद्रस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ २६ ॥ कृष्णो गरुडमा-
स्थाय ययौ रुद्राय संयुगे ॥ वैनतेयस्थमास्यन्तमायान्तमग्रणीं हारिम् ॥ २७ ॥ विव्याध कुपितो बाणनराचानां शतेन सः ॥ स शरैर्दितस्तेन हरे-
णाक्लिष्टकर्मणा ॥ २८ ॥ हरिर्जग्राह कुपितो ह्यस्त्रं पार्जन्यमुत्तमम् ॥ प्रचचाल ततो भूभिर्विष्णुरुद्रप्रपीडिता ॥ २९ ॥ नागाश्चोर्ध्वमुखास्तत्र
विचेलुरभिपीडिताः ॥ पर्वताः पतितस्तत्र जलधाराभिराप्लुताः ॥ ३० ॥ केचिन्मुचिरे तत्र शिखराणि समन्ततः ॥ दिशश्च प्रदिशश्चैव भूमिरा-
काशमेव च ॥ ३१ ॥ प्रदीप्तानीव दृश्यन्ते स्याणुकृष्णसमागमे ॥ समन्ततश्च निर्घाताः पतन्ति धरणीतले ॥ ३२ ॥ शिवाश्चैवाशिवास्त्रादाव्रदन्ते
भीमदर्शनाः ॥ वासवश्चानन्दन्योरं रुधिरं चाप्यघर्षत ॥ ३३ ॥ उल्का च बाणसैन्यस्य पुच्छेनावृत्य तिष्ठति ॥ प्रववौ मारुतश्चापि ज्योतीष्याकुलता-
मियुः ॥ ३४ ॥ प्रभाहीनास्तथोपपद्यो न चरन्त्यन्तरिक्षगाः ॥ एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सर्वदेवगणवृत्तः ॥ ३५ ॥ त्रिपुरान्तकमुद्वनन्तं ज्ञात्वा रुद्रमुपागमत् ॥
गन्धर्वाप्सरसश्चैव यक्ष विद्याधरास्तथा ॥ ३६ ॥ त्रिद्विचारणतुङ्गाश्च पश्यन्त्येथ दिवि स्थिताः ॥ ततः पार्जन्यमस्त्रं तत्क्षिप्तं रुद्राय विष्णुना ॥
॥ ३७ ॥ ययौ ज्वलन्नथ तदा यतो रुद्रो रथस्थितः ॥ ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ ३८ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पुच्छेन पुच्छप्रदेशं द्रुमः द्रुमः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ विनिःसृतो बाणः सागरतोयवासात्
 निपेतुः सर्वतो दिग्भ्यो यतो हरथः स्थितः ॥ अथाग्रेयं महारौद्र्यमस्त्रविदां वरः ॥ ३९ ॥ मुमोच रूपितो रुद्रस्तदद्रुतमिवाभवत् ॥ ततो
 विशीर्णदेहास्ते चत्वारोपि समन्ततः ॥ ४० ॥ नादृश्यन्त शरच्छत्रा दध्मामाश्च वह्निना ॥ सिन्धानं ततश्चक्रुः सर्व एवासुरोत्तमाः ॥ ४१ ॥
 हनोयमिति विज्ञाय आग्नेयास्त्रेण वै तदा ॥ ततस्तद्विसहित्वाजो ह्यस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ४२ ॥ जग्राह वारुणं सोमं वासुदेवः प्रतापवान् ॥ प्रत्यु-
 क्ते वासुदेवेन वारुणास्त्रेति तेजसि ॥ ४३ ॥ आग्नेयं प्रज्ञमं यातमस्त्रं वारुणतेजसा ॥ तस्मिन्प्रतिहते त्वस्त्रे वासुदेवेन संयुगे ॥ ४४ ॥ पेशाचं
 राक्षसं रौद्रं तथैवाङ्गिरसंभवः ॥ मुमोचास्त्राणि चत्वारि युगान्ताग्निनिर्भावि वै ॥ ४५ ॥ वायव्यमथ सावित्रं वासवं मोहनं तथा ॥ अस्त्रा-
 णां वारणार्थाय वासुदेवो व्यमुञ्चत ॥ ४६ ॥ अस्त्रैश्चतुर्भिश्चत्वारि वारयित्वाशु माधवः ॥ मुमोच वैष्णवं सोमं व्यादितास्यान्तकोपमम् ॥ ४७ ॥
 वैष्णवास्त्रे प्रयुक्ते तु सर्व एवासुरोत्तमाः ॥ भूतयक्षगणाश्चैव बाणाङ्गीकं च सर्वशः ॥ ४८ ॥ दिशः सर्वाः प्राद्रवन्त भयमोहेन विह्वलाः ॥ प्रमाथ-
 गणभूयिष्ठे दीर्णै सैन्ये महासुरः ॥ ४९ ॥ निर्जेगाम ततो बाणो युद्धायाभिमुखस्त्वरन् ॥ भीमप्रहरणैर्वारिदैत्यैश्च सुमहाबलैः ॥ वृतो महारथैरि-
 र्वज्रीव सुरसत्तमैः ॥ ५० ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ जपेत्तु हौमैश्च तथौपधाभिर्महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः ॥ स तत्र वस्त्राणि शुभाश्च
 गावः फलानि पुष्पाणि तथैव निष्कान् ॥ ५१ ॥ बलेः सुतो ब्रह्मणेभ्यः प्रयच्छन्विराजते तेन तथा धनेशः ॥ सहस्रसूर्यो बहुकिंकिर्णिकः परार्ध-
 जाम्बूनदरत्नचित्रः ॥ ५२ ॥ सहस्रचन्द्रायुततारकश्च रथो महानाग्निरिवभाति ॥ तमास्थितो दानवसंगृहीतं महाध्वजं कामुकधृक् स बाणः ॥ ५३ ॥
 उद्धर्तयिष्यन्यदुद्गुह्वानमतीव रौद्रं स विभर्ति रूपम् ॥ स अन्यमान्वीरथौवसंकुलो विनिर्यथौ तान्प्रति दैत्यसागरः ॥ ५४ ॥ वातप्रवृद्धस्तु
 तरङ्गसंकुलो यथार्णवो लोकविनाशनाय ॥ भीमानि संत्रासकरैर्वपुर्भित्तान्ययतो भान्ति बलानि तस्य ॥ ५५ ॥ महारथान्युच्छितकामुकाणि सपर्व-
 तानीव वनानि राजन् ॥ विनिस्सृतः सागरतोयवासादत्यद्रुतश्चाहवद्रुक्रामः ॥ ५६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
 रुद्रकृष्णयुद्धे चतुर्विंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्यकारिकृते लोके प्रदति त्र्यम्बके
 तथा ॥ न नन्दी नापि च रथो न रुद्रः प्रत्यदृश्यत ॥ १ ॥

समुद्रनिकटस्थानात् स्स्थानात् ॥ ५६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायां चतुर्विंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ अन्यकारिति ॥ १ ॥

सचतुर्मुखः ब्रह्मणा सहितः । सचतुर्मुखमिति पाठे बाणविशेषणं चतुर्थशल्यापेतमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्मानं रुद्ररूपिणम् ॥ ५ ॥ भूतात्मा कृष्णः ॥ ६ ॥ ७ ॥
 ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एकार्णवा भविष्ये संधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ततः ब्रह्माणदेशानन्तरं भगवान् रुद्रः शरिरेन्ययोगः प्रणिधानं तस्मात् ध्यानैरे-
 द्विगुणं दीप्तदेहस्तु रोषेण च बलेन च ॥ त्रिपुरान्तकरो बाणं जग्राह सचतुर्मुखः ॥ २ ॥ संदधत्कर्मुकं चैव क्षेतुकामास्त्रिलोचनः ॥ विज्ञातो वासुदे-
 वेन चित्तज्ञेन महात्मना ॥ ३ ॥ जृम्भणं नाम सोप्यस्त्रं जग्राह पुरुषोत्तमः ॥ हरं संजृम्भयामास क्षिप्रकारी महाबलः ॥ ४ ॥ सशरः सधनुश्चैव
 हरस्तेनानु जृम्भितः ॥ संज्ञां न लेभे भगवान्निजेतासुरक्षसाम् ॥ सशरं सधनुष्कं च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितम् ॥ ५ ॥ बलोन्मत्तोऽथ बाणैस्तौ शूर्वा
 चोदयतोऽसकृत् ॥ ततो ननाद भूतात्मा स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ ६ ॥ प्रध्यापयामास तदा कृष्णः शङ्खं महाबलः ॥ पाञ्चजन्यस्य घोषेण शार्ङ्ग-
 विरूक्षजितेन च ॥ ७ ॥ देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्वभूतानि तत्रसुः ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र रुद्रस्य पार्षदा रणे ॥ ८ ॥ मायायुद्धं समाश्रित्य प्रद्युम्नं
 पर्यवारयन् ॥ सर्वास्तु निद्रावशगान्कृत्वा मकरकेतुमान् ॥ ९ ॥ दानवान्नाशयत्तत्र शरजलेन वीर्यान् ॥ प्रमाथयणभूयिष्ठांस्तत्र तत्र महाबलान्
 ॥ १० ॥ ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याकिष्टकर्मणः ॥ ज्वाला प्रादुर्भूदक्षदहतीव दिशो दृश ॥ ११ ॥ ततस्तु धरणी देवी पीडयमाना महात्म-
 मिः ॥ ब्रह्माणं विश्वधातारं वेपमानाभ्युपागमत् ॥ १२ ॥ ॥ प्रथिव्युवाच ॥ ॥ देव देव महाबाहो पीडयामि परमौजसा ॥ कृष्णरुद्रभराक्रान्ता
 भविष्यैकार्णवा पुनः ॥ १३ ॥ अविषद्वाग्मिमं भारं चिन्तयस्व पितामह ॥ लब्ध्वाभूता यथा देव धारयेयं चराचरम् ॥ १४ ॥ ततस्तु काश्यपी देवी
 प्रत्युवाच पितामहः ॥ मुहूर्तं धारयात्मानमानु लब्ध्वा भविष्यसि ॥ १५ ॥ ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ ॥ दृष्ट्वा तु भगवान्ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत् ॥
 सृष्टो महासुरवधः किं भूयः परिरक्ष्यसे ॥ १६ ॥ नच युद्धं महाबाहो तव कृष्णेन रोचते ॥ नच बुध्यसि कृष्णं त्वमात्मानं तु द्विधा कृतम् ॥ १७ ॥
 ततः शरिरयोगाद्धि भगवानव्ययः प्रभुः ॥ प्रविश्य पश्य ते कृत्स्नांस्त्रिंशैस्त्रिंशोऽस्त्राचराचरान् ॥ १८ ॥ प्रविश्य योगं योगात्मा वरांस्ताननुचिन्तयन् ॥
 द्वावर्त्या यदुक्तं च तदनुस्मृत्य सर्वशः ॥ जगाद नोत्तरं किंचिन्निवृत्तौसिभवत्तदा ॥ १९ ॥ आत्मानं कृष्णयोनिस्य पश्यत द्वेकयोनियम् ॥
 ततो निःसृत्य रुद्रस्तु न्यस्तवाद्भोभवन्मृधे ॥ २० ॥

त्यर्थः । प्रविश्य हार्दं ब्रह्मेति शेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कृष्णयोनिस्य कृष्णस्य फलोपमस्य योनेः कारणं भूमिस्थानीयं शुद्धं परं ब्रह्म । कृष्णम् आत्मानं च शुद्धब्रह्मेकतां गतं
 युगापत् पश्यत उभयोरैक्योनित्वमपश्यत् । ततः स्वप्नत्यात्माना सह स्वस्य विरोधात्संभवात् रुद्रो मृधे युद्धविषये न्यस्तवाद्भोऽपास्तप्रतिज्ञो बभूव ॥ २० ॥

तदेवाह । ब्रह्माणं चेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ तथा कृत्वा रुद्रकृष्णयोगीं संपाद्य पञ्चवक्त्ररथे इति शेषः ॥ २३ ॥ एतद्वक्ष्यमाणं हरिरुद्रयोरमेदमुवाच ॥ २४ ॥ मन्दस्स्येति । अत्र द्वयोः सर्वोत्तमत्वयोगोदयतरो जीवः इतर ईश्वरस्तयोश्चाभेदः प्रतिपाद्यते । अन्योन्यलक्षणयोगित्वेनेति केचिद् । तत्रापि हरिणा जितो हरो जीव इत्येके । हराल्लब्धवरो हरिर्हरं जितवान्न त्वैश्वर्यादित्यन्ये । मानुषनाटयानुकारित्वेन हरमाराधयन्नपि पञ्चार्थानं जेतुं समर्थः एवं कृष्ण इत्यपि कश्चिद् । एतेषां पाषण्डापसदानां मुखमङ्गायेयं कथा प्रवृत्ता । ब्रह्मन्निति मार्कण्डेयस्य नारदस्य संबोधनम् ॥ २५ ॥ हरं चेति । अत्र हरिहरयोस्तात्त्विके भेदे सत्यपि नटाभिव हरं हरिरूपेणाप्यदिति योजनायां ब्रह्मणः भ्रान्तत्वमा-

ब्रह्माणं चाब्रवीदुद्रो न योत्स्ये भगवन्निति ॥ कृष्णेन सह संश्रामे लब्ध्वा भवतु मेदिनी ॥ २१ ॥ ततः कृष्णोथ रुद्रश्च परिष्वज्य परस्परम् ॥ परां प्रीतिमुपागम्य संश्रामादपजगमतुः ॥ २२ ॥ नच तौ पश्यते केचिद्योगिनो योगमागतौ ॥ एकौ ब्रह्म तथा कृत्वा पश्येच्छोकान्पितामहः ॥ २३ ॥ उवाचैतत्समुद्दिश्य मार्कण्डेयं सनारदम् ॥ पार्श्वस्थं परिपत्रच्छ ज्ञात्वा वै दर्पदर्शिनम् ॥ २४ ॥ पितामह उवाच ॥ मन्दस्स्य गिरेः पार्श्वे नलिन्यां भवकेशवौ ॥ रात्रौ स्वप्नान्तरे ब्रह्मन्मया दृष्टौ हराच्युतौ ॥ २५ ॥ हरं च हरिरूपेण हरिं च हररूपिणम् ॥ शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं हरम् ॥ २६ ॥ त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिम् ॥ गरुडस्थं चापि हरं हरिं च वृषभध्वजम् ॥ २७ ॥ विस्मयो मे महान्ब्रह्मन् दृष्ट्वा तत्परमाद्भुतम् ॥ एतदाचक्ष्व भगवन् याथातथ्येन सुव्रत ॥ २८ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे ॥ यथान्तरं न पश्यामि तेन तौ दिशतः शिवम् ॥ २९ ॥ अनादिमध्यानिधनमेतदक्षरमव्ययम् ॥ तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकम् ॥ ३० ॥ यो विष्णुः सतु वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः ॥ एका मूर्तिस्रयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ॥ ३१ ॥ वरदा लोककर्तारो लोकनाथाः स्वयंभुवः ॥ अर्धनारीश्वरास्ते तु व्रतं तीव्रं समास्थिताः ॥ ३२ ॥ यथा जले जलं क्षितं जलमेव तु तद्भवेत् ॥ रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तु तथा रुद्रमयो भवेत् ॥ ३३ ॥ अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् ॥ तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ॥ ३४ ॥ रुद्राग्निमयं विद्याद्विष्णुः सोमात्मकः स्मृतः ॥ अग्नीषोमात्मकं चैव जगत्स्थानवरजंगमम् ॥ ३५ ॥ कर्तारौ चापहर्तारौ स्थावरस्य चरस्य तु ॥ जगतः शुभकर्तारौ प्रभविष्णू महेश्वरौ ॥ ३६ ॥

याति । अतः कायव्यूहयोगिशरशरयोगिव्यवहारतो हरिहरसंज्ञयोर्दहयोर्भेदो नास्ति । सर्वोत्तमद्वययोगादित्यर्थः । व्यावहारिकभेदवतास्तदेवयोरपि भेदो नापश्यमित्याह । शङ्खेति । य एन हरित्वेन प्रागवान्तः स एव सद्यो हरत्वेन दृष्ट एवं पश्चात्तरेपित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ एतत् हरिहरयोरमेदम् आचक्ष्व लोके प्रकाशय ॥ २८ ॥ दिशतः दिशानाम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अग्नीषोमात्मकं शोक्तुमोऽव्यात्मकम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

कर्तो हिरण्यगर्भः कारणानि महाभूतानि तेषां कर्तारौ तेषां कारकौ च ॥ ३७ ॥ एते ब्रह्मविष्णुरुद्राः प्रवर्षन्ति पर्जन्यरूपेण । वान्ति वायुरूपेण । भान्ति सूर्यरूपेण । एतदे-
 कर्तृकारणकर्तारौ कर्तृकारणकारकौ ॥ भूतभव्यभवौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ॥ ३७ ॥ एते चैव प्रवर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च ॥ एतत्प्रातरं
 गुह्यं कथितं ते पितामह ॥ ३८ ॥ यश्चैनं पठते नित्यं यश्चैनं शृणुयात्ततः ॥ प्राप्नोति परमं स्थानं विष्णुरुद्रप्रसादजम् ॥ ३९ ॥ देवौ हरिहरौ
 स्तोत्रे ब्रह्मणा सह संगतौ ॥ एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाप्ययौ ४० ॥ रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः ॥ एक एव द्विधाभूतो
 लोके चरति नित्यशः ॥ ४१ ॥ न विना शंकरं विष्णुर्न विना केशवं शिवः ॥ तस्यादेकत्वमायातौ रुद्रपेन्द्रौ तु तौ पुरा ॥ नमो रुद्राय कृष्णाय नमः
 संहतचारिणे ॥ ४२ ॥ नमः पड्डहेनेत्राय सद्दिनेत्राय वै नमः ॥ ४३ ॥ नमः पिङ्गलेनेत्राय पद्मेनेत्राय वै नमः ॥ ४४ ॥ नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ॥
 नमो धरणीधराय गङ्गाधराय वै नमः ॥ ४५ ॥ नमो मयूरपिच्छाय नमः केशूरधारिणे ॥ नमः कपालमालाय वनमालाय वै नमः ॥ ४६ ॥ नमस्त्रिशू-
 लहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः ॥ नमः कनकदण्डाय नमस्ते ब्रह्मदण्डिने ॥ ४७ ॥ नमश्चर्मेनिवासाय नमस्ते पतिवाससे ॥ नमोस्तु लक्ष्मीपतये उमायाः
 पतये नमः ॥ ४८ ॥ नमः खटाङ्गधाराय नमो मुशलधारिणे ॥ नमो भस्माङ्गरागाय नमः कृष्णाङ्गधारिणे ॥ ४९ ॥ नमः श्मशानवासाय नमः
 सागरवासिने ॥ नमो वृषभवाहाय नमो गरुडवाहिने ॥ ५० ॥ नमस्त्यक्तखरूपाय बहुरूपाय वै नमः ॥ नमः प्रलयकर्त्रे च नमस्त्रैलोक्यचारिणे ॥
 ५१ ॥ नमोस्तु सौम्यरूपाय नमो भैरवरूपिणे ॥ विरूपाक्षाय देवाय नमः सौम्यक्षणाय च ॥ ५२ ॥ दक्षयज्ञविनाशाय बलेनियमनाय च ॥
 नमः पर्वतवासाय नमः सागरवासिने ॥ ५३ ॥ नमः सुरारिपुत्राय त्रिपुरधाराय वै नमः ॥ नमोस्तु नरकधाय नमः कामाङ्गनाशिने ॥ ५४ ॥ नमस्त्य-
 न्धकनाशाय नमः कैटभनाशिने ॥ नमः सहस्रहस्ताय नमोऽख्येयवाहने ॥ ५५ ॥ नमः सहस्रशीर्षाय बहुशीर्षाय वै नमः ॥ दामोदराय देवाय
 सुभमेखलिने नमः ॥ ५६ ॥ नमस्ते भगविष्णो नमस्ते भगवते देव नमस्ते देवपूजित ॥ ५७ ॥ नमस्ते कर्मणां कर्म
 नमोमितपराक्रम ॥ त्वर्षिकेश नमस्तेस्तु स्वर्णकेश नमोस्तु ते ॥ ५८ ॥ इमं स्तवं यो रुद्रस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ॥ समेत्य ऋषिभिः सर्वैः स्तुतौ
 स्तौति महार्षिभिः ॥ ५९ ॥ व्यासेन वेदविदुषा नारदेन च धीमता ॥ भारद्वाजेन गर्गेण विश्वामित्रेण वै तथा ॥ ६० ॥ अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन
 तु महात्मना ॥ य इदं पठते नित्यं स्तोत्रं हरिहरात्मकम् ॥ ६१ ॥ अरेगो बलवांश्चैव जायते नात्र संशयः ॥ शिथं च लभते नित्यं नच स्वर्गाविवर्तते ॥ ६२ ॥
 वृत्तायत्नकम् ॥ ६३ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे टीकायां पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ७३ ॥ अयानेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिम् ॥ गुर्विणी शृणुते या तु वरं पुत्रं प्रसूयते ॥ ६२ ॥ राक्षसाश्च पिशाचाश्च विघ्नानि च विनायकाः ॥
भयं तत्र न कुर्वन्ति यत्रायं पक्वते स्तवः ॥ ६३ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे हरिहरात्मकस्तवो नाम पञ्चविंशत्यधिकशत-
तमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ अपयानि ततो देवे कृष्णे चैव महात्मनि ॥ पुनश्चासीत्किथं युद्धं परेषां लोमहर्षणम् ॥ १ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ कुम्भाण्डसंगृहीते तु रथे तिष्ठन्गृहस्तदा ॥ अभिदुद्राव कृष्णं च बलं प्रद्युम्नमेव च ॥ २ ॥ ततः शरशतैरुग्रस्तान्नि-
व्याध रणे गुहः ॥ अमर्परोपसंकुद्धः कुमारः प्रवरो नदन् ॥ ३ ॥ शरसंवृतगात्रास्ते त्रयस्त्रय इवाग्रयः ॥ शोणितौघप्लुतैर्गात्रैः प्रागुद्युत-
गुहं ततः ॥ ४ ॥ ततस्ते युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः ॥ वायव्यश्रेयपार्जन्यैर्विभिर्दुर्दासैस्ततः ॥ ५ ॥ शैलवारुणसावित्रैस्तान्स विव्याध
कोपवान् ॥ तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ॥ ६ ॥ शरौधानस्त्रप्रायाभिग्रसन्ति स्म महात्मनः ॥ यदा तदा गुहः कुद्धः प्रज्वलन्निव तेजसा ॥
॥ ७ ॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम कालकल्पं दुरासदम् ॥ संदुष्टौघपुटः संख्ये जगृहे पावकिः प्रभुः ॥ ८ ॥ प्रयुक्ते ब्रह्मशिरसि सहस्रांशुसमप्रभे ॥ उग्र-
परमदुर्धर्षे लोकक्षयकरे तथा ॥ ९ ॥ हाहाभूतेषु सर्वेषु प्रधावत्सु समन्ततः ॥ केशवः कोशिमथनश्चक्रं जग्राह वर्यवान् ॥ १० ॥ सर्वेषामस्त्रवर्षा-
णां वारणं घातनं तथा ॥ चक्रभग्नचित्चक्रस्य लोके स्थितं महात्मनः ॥ ११ ॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तेन निष्प्रभं कृतमोजसा ॥ घनैरिवातपापाये सवि-
तुर्मण्डलं यथा ॥ १२ ॥ ततो निष्प्रभतां याते नष्टवीर्ये महौजसि ॥ तस्मिन् ब्रह्मशिरस्यस्त्रे क्रोधसंस्तरलोचनः ॥ १३ ॥ गुहः प्रज्ज्वाल रणे हविषे-
वाग्निरुत्पन्नः ॥ शत्रुघ्नो ज्वलितां दिव्यां शक्तिं जग्राह काञ्चनम् ॥ १४ ॥ तां प्रदीप्तां महोल्काभां युगान्ताग्निसमप्रभाम् ॥ घण्टमालाकुलां दिव्यां
चिक्षेप रूपितो गुहः ॥ १५ ॥ ननाद् बलयच्चापि नादं शत्रुभयंकरम् ॥ सा च क्षिता तदा तेन ब्रह्मणेन महात्मना ॥ १६ ॥ जृम्भमाणेव गगने संप्र-
दीप्तमुखी तदा ॥ आधावत् महाशक्तिः कृष्णस्य वधकाङ्क्षिणी ॥ १७ ॥ भृशं विषण्णः शक्रोऽपि सर्वाभरणैर्वृतः ॥ शक्तिं प्रज्वलितां दृष्ट्वा दग्धः
कृष्णेति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥ तां समीपमनुप्राप्तां महाशक्तिं महामृधे ॥ हुंकारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले ॥ १९ ॥ पातितयां महाशक्त्यां साधु-
साध्विति सर्वशः सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ २० ॥ ततो द्रवेषु नर्दन्तु वासुदेवः प्रतापवान् ॥ पुनश्चक्रं स जग्राह दैत्यान्तकरणं रणे ॥ २१ ॥
॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ लघ्वते गर्वत्या एवाहमांशाज्जाता बाणस्य माता जीववृत्री तमेव इति वक्ष्यमाणत्वात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ रक्षणात् रक्षणार्थम् ॥ २६ ॥ मया सह यो-
व्याविध्यमाने चक्रे तु कृष्णेनाप्रतिभाजसा ॥ कुमाररक्षणार्थाय विभ्रती सुतनुं तदा ॥ २२ ॥ दिवासा देववचनात्प्रविष्टा तत्र कोटवी ॥ लम्बमाना
महाभागा भागो देव्यास्तथाष्टमः ॥ २३ ॥ चित्रा कनकशक्तिस्तु सा च नगा स्थितान्तरे ॥ अथान्तराकुमारस्य देवीं दृष्ट्वा महामुजः ॥ पराङ्मु-
खस्ततो वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ २४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अपगच्छाणच्छ त्वं धिक्त्वा मिति वचोब्रवीत् ॥ किमेवं कुरुपे विद्वं निश्चित-
स्य वधं प्राप्ति ॥ २५ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ॥ श्रुत्वा वचनं तस्य कोटवी तु तदा विभो ॥ नैव वासः समाधत्त कुमारपरिरक्षणात् ॥ २६ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अपवाह्य गुहं शीघ्रमपयाहि रणाजिरात् ॥ स्वस्ति ह्येवं भवेदद्य योत्स्यतो योत्स्यता मया ॥ २७ ॥ तां च दृष्ट्वा स्थितां देवो
हरिः संश्राममुद्धने ॥ सजहार ततश्चक्रं भगवान्वातावानुजः ॥ २८ ॥ एवं कृते तु कृष्णेन देवदेवे १ धीमता ॥ अपवाह्य गुहं देवीं हरसान्निव्यमानता ॥
॥ २९ ॥ एतस्मिन्नन्तरे चैव वर्तमाने महाभये ॥ कुमारे रक्षिते देव्या बाणरत्नं देशगाथयो ॥ ३० ॥ अपयान्तं गुहं दृष्ट्वा मुक्तं कृष्णेन संयुगात् ॥ बाण-
श्चिन्तयते तत्र स्वयं योत्स्यामि माधवम् ॥ ३१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भूतवशगणश्चैव बाणनीकं च सर्पशः ॥ दिशः प्रदुदुवुः सर्वे भयसोहितलो-
चनाः ॥ ३२ ॥ प्रमाथगणभूयिष्ठे सैन्ये दूर्गे महासुरः ॥ निर्विनास ततो बाणो युद्धयाभिमुखस्त्वारच ॥ ३३ ॥ भीमप्रहरणैर्वारदैन्यन्द्रेः सुमहारथैः ॥
महाबलैर्महावीरैर्वित्रीव सुरसत्तैर्भैः ॥ ३४ ॥ पुरोहिताः शत्रुबन्धं यदन्तस्तथैव चान्ये श्रुतशीलवृद्धाः ॥ जपैश्च दम्यैश्च तथौषधीर्महात्मनः स्वस्त्य-
यनं प्रचक्रुः ॥ ३५ ॥ ततस्त्वूर्ध्वप्रणादैश्च भेरीणां तु महास्वनैः ॥ सिंहनादैश्च दैत्यानां बाणः कृष्णमभिद्रवत् ॥ ३६ ॥ दृष्ट्वा बाणं तु नियतं यु-
द्धार्थैव व्यवस्थितम् ॥ आरुह्य गरुडं कृष्णो बाणायाभिमुखो ययौ ॥ ३७ ॥ आयान्तमथ तं दृष्ट्वा यदूनामृषं रणे ॥ वैनतेयमथारूढं कृष्णमप्र-
तिमौजसम् ॥ ३८ ॥ अथ बाणस्तु तं दृष्ट्वा प्रमुखे प्रयुगस्थितम् ॥ उवाच वचनं रुद्रो वासुदेवं तरस्विनम् ॥ ३९ ॥ बाण उवाच ॥ तिष्ठ तिष्ठ न मेऽ-
द्य त्वं जीवन्प्रातिगमिष्यसि ॥ द्वारकां द्वारकस्थंश्च सुहृदो द्रक्ष्यसे न च ॥ ४० ॥ सुवर्णवर्णान्वृक्षाग्रानद्य द्रक्ष्यसि माधव ॥ मयाभिभूतः समरे सुमू-
र्धुः कालनोदितः ॥ ४१ ॥ अद्य बाहुसहस्रेण कथमष्टभुजो रणे ॥ मया सह समागम्य योत्स्यसे गरुडध्वज ॥ ४२ ॥ अद्य त्वं वै मया युद्धे नि-
र्जितः सहबान्धवः ॥ द्वारकां शोणितपुरे निहतः संस्मरिष्यसि ॥ ४३ ॥

त्यतो युध्यतः एवं स्वस्ति भवेत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

कोटिभूतं कोटिसंख्यात्वव्याप्तम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ असुरैः महति शेषः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

नानाप्रहरणोपेतं नानाद्गदविभूषितम् ॥ अथ बाहुसहस्रं मे कोटिभूतं निशामय ॥ ४४ ॥ गर्जतस्तस्य वाक्यौवा जलौघा इव सिन्धुतः ॥ निश्चरन्ति महाघोरा वातोद्धृता इवोर्मयः ॥ ४५ ॥ शेषपर्याकुले चैव नैत्रे तस्य बभूवतुः ॥ जगदिधक्षन्निव खे महासूर्य इवोदितः ॥ ४६ ॥ तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य बाणस्यात्यूर्जितं वचः ॥ जहास सुमहाहासं भिन्दन्निव नभस्तलम् ॥ ४७ ॥ योगपट्टमुपाश्रित्य तस्थौ युद्धदिदृक्षया ॥ कौतूहलोत्फुल्लदृशः कुर्वन्पर्यटते मुनिः ॥ ४८ ॥ कृष्ण उवाच ॥ बाण किं गर्जसे मोहाच्छूराणां नास्ति गर्जितम् ॥ एवोहि युध्यस्व रणे किं वृथागर्जितेन ते ॥ ४९ ॥ यदि युद्धानि वचनैः सिद्धेयुर्दितिनन्दन ॥ भवानेव जये नित्यं बह्वबद्धं प्रजल्पसि ॥ ५० ॥ एवोहि जय मां बाण जितो वा वसुधातले ॥ चिरायावाङ्मुखो दीनः पतितः शेष्यसेसुरैः ॥ ५१ ॥ इत्येवमुक्त्वा बाणं तु मर्षभेदिभिराशुणैः ॥ निर्विभेदं तदा कृष्णस्तममौघैर्महाशरैः ॥ ५२ ॥ विनिर्भिन्नस्तु कृष्णेन मार्गैर्मर्षभेदिभिः ॥ स्मयन्बाणस्ततः दृग्गन्धर्वैरसकिरत् ॥ ५३ ॥ ज्वलद्भिरिव संयुक्तं तस्मिन्मुद्दे तुदारुणे ॥ ततः परिचनिर्निर्गन्धैर्गदातोमरशक्तिभिः ॥ ५४ ॥ कुशलैः पट्टिशैश्चैव च्छादयामास केशवम् ॥ स तु नातुराद्रेण गर्जितो दैत्यसततः ॥ ५५ ॥ योगयामास समरे द्विबाहुमथ लीलया ॥ लाववातस्य कृष्णस्य वस्त्रिसूतं रूपान्वितः ॥ ५६ ॥ ततोस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निर्मितं महत् ॥ यदुग्रहितं युद्धे सर्वमित्रविनाशनम् ॥ ५७ ॥ ब्रह्मणा विहितं दिव्यं तन्मुणोच दितेः सुतः ॥ तस्मिन्मुक्ते दिशः सर्वोत्तमं पिहितमण्डलः ॥ ५८ ॥ प्रादुरासत्त्राहन्नाणि सुयोराणि च सर्वशः ॥ तमसा संवृते लोकै न ग्राह्यास्त किञ्चन ॥ ५९ ॥ सायु सञ्चितं बाणं तु दूग्धयन्ति स्म हानवाः ॥ हा हा धिगिति देवानां श्रूयते वायुदीरिता ॥ ६० ॥ ततोस्त्रवलेनैव सार्चिष्मत्यः सुदारुणाः ॥ चोररूपा महाघोरा निपेतुर्वाणवृष्टयः ॥ ६१ ॥ नैव वाताः प्रनाशन्ति न गोपाः संचरन्ति च ॥ अस्त्रे विमृष्टे बाणेन दह्यमाने च केशवे ॥ ६२ ॥ ततोस्त्रं युगहावेगं जगद्ग मधुसूदनः ॥ पार्जन्यं नाम भगवान् कालान्तकनिभं रणे ॥ ६३ ॥ ततो विततिमिरे लोके शूराग्निः प्रशमं गतः ॥ दानवा ओषसंकल्पाः सर्वेष्वंस्तदा भृशम् ॥ ६४ ॥ दानवान् प्रशान्तं तु पर्जन्यास्त्रेभिर्मन्त्रिते ॥ ततो देवगणाः सर्वे नदन्ति च हसन्ति च ॥ ६५ ॥ हते शस्त्रे महाराज दैतेयः क्रोभसूच्छितः ॥ भूयः संच्छादयामास केशवं गरुडे स्थितम् ॥ ६६ ॥ कुशलैः पट्टिशैश्चैव च्छादयामास केशवम् ॥ तस्य तां तरसा सर्वा बाणवृष्टिं समुद्यताम् ॥ ६७ ॥ प्रहसन्नाश्चाणास केशवः शङ्खसूदनः ॥ केशवस्य तु बाणेन गर्तमाने महाहवे ॥ ६८ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥
 तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरज्ञानसिन्धैः ॥ तिष्ठशस्तद्वयं चक्रे साध्वजपताकिनम् ॥ ६९ ॥ चिच्छेद क्वचं कायान्मुकुटं च महाप्रभम् ॥ कामुकं
 च महातेजा हस्तचापं च केशवः ॥ ७० ॥ विव्याध चैनसुरसि नाराचेन स्मयन्निव ॥ स मर्माभिहतः संख्ये प्रसुमोहाल्पचेतनः ॥ ७१ ॥ तं दृष्ट्वा
 मूर्च्छितं बाणं प्रहारपरिपीडितम् ॥ प्रासाद्वरशृङ्गस्थो नारदो मुनिपुङ्गवः ॥ ७२ ॥ उत्थायापश्यत तदा कक्ष्यास्फोटनतत्परः ॥ वादयानो न-
 खांश्चैव दिष्ट्वा दिष्टयेति चाब्रवीत् ॥ ७३ ॥ अहो मे सफलं जन्म जीवितं च मुजीवितम् ॥ दृष्टं मे यदिदं चित्रं दामोदरपराक्रमम् ॥ ७४ ॥ जय
 बाणं महाबाहो दैतेयं देवकिल्विषम् ॥ यदर्थमवतीर्णसि तत्कर्म सफलं कुरु ॥ ७५ ॥ एवं स्तुत्वा तदा देवं बाणैः खं द्योतयन् शितैः ॥ इतस्ततः
 संपताद्भिर्नारदो व्यचरद्रेणे ॥ ७६ ॥ प्रयुध्येतां ध्वजौ तत्र तावन्न्योन्यमभिद्रुतौ ॥ युद्धं त्वभूद्ब्राह्मणयोः स भयोर्देवदैत्ययोः ॥ ७७ ॥ गरुडस्य च सं-
 ग्रामो मयूरस्य च धीमता ॥ पक्षतुण्डप्रहारैस्तु चरणाल्यनखैस्तथा ॥ ७८ ॥ अन्योन्यं जघ्नतुः क्रुद्धौ मयूरगरुडाबुभौ ॥ वैनतेयस्ततः क्रुद्धो
 मयूरं दीप्ततेजसम् ॥ ७९ ॥ जग्राह शिरसि क्षिप्रं तुण्डेनाभिपतस्तदा ॥ उन्दिष्य चैव पक्षाभ्यां निजघान महाबलः ॥ ८० ॥ पद्भ्यां पाश्याभिधा-
 ताभ्यां कृत्वा घातान्यनेकशः ॥ आकृष्य चैनं तरसा विकृष्य च महाबलः ॥ ८१ ॥ निःसंज्ञं पातयामास गगनादिव भास्करम् ॥ मयूरं पतिते
 तस्मिन्पपातातिबलो भुवि ॥ ८२ ॥ बाणः समरसंविश्रिञ्चिन्नयन्कार्यमात्मनः ॥ मयातिबलमत्तेन न कृतं सुहृदां वचः ॥ ८३ ॥ पश्यतां देवदैत्यानां
 प्राप्तेः स्मर्यापदमुत्तमाम् ॥ तं दीनमनसं ज्ञात्वा रणे बाणं सुविक्रवम् ॥ ८४ ॥ चिन्तयद्गवान् रुद्रो बाणरक्षणमातुरः ॥ ततो नन्दौ महादेवः प्राह
 गम्भीरया गिरा ॥ ८५ ॥ नन्दिकेश्वर याहि त्वं यतो बाणो रणे स्थितः ॥ रथेनानेन दिव्येन सिंहयुक्तेन भास्वता ॥ ८६ ॥ बाणे संयोजयाशु त्व-
 मलं युद्धाय वानव ॥ प्रमाथगणमध्येहं स्थास्यामि नहि मे मनः ॥ ८७ ॥ योद्धुं वितरते ह्यद्य बाणं संरक्ष्य गम्यताम् ॥ तथेयुधत्वा ततो नन्दी रथेन
 रथिनां वरः ॥ ८८ ॥ यतो वाणस्ततो गत्वा वाणमाह शनैरिदम् ॥ दैत्यासु रथमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल ॥ ८९ ॥ ततो युध्यस्व कृष्णं वै दानवा-
 न्तकरं रणे ॥ आरुरोह रथं बाणो महादेवस्य धीमतः ॥ ९० ॥ आरूढः स तु बाणश्च तं रथं ब्रह्मानिर्मितम् ॥ तं स्पन्दनमधिष्ठाय भवस्यामित-
 तेजसः ॥ ९१ ॥ प्रादुश्चक्रे महारौद्रमस्त्रं सर्वासन्नघातनम् ॥ दीप्तं ब्रह्मशिरा नाम बाणः क्रुद्धोतिवीर्यवान् ॥ ९२ ॥ प्रदीपे ब्रह्मशिरसि लोकः क्षोभमु-
 पागमन् ॥ लोकसंरक्षणार्थै वै तत्सृष्टं ब्रह्मयोनिना ॥ ९३ ॥ तच्चक्रेण निहत्यान्त्रं प्राह कृष्णस्तरस्विनम् ॥ लोके प्रख्यातयज्ञसं वाणमप्रतिमं रणे ॥ ९४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
 कथितानि क्व ते तात बाण किं न विकृत्यसे ॥ अयमस्मि स्थितो युद्धे युद्धयस्व पुरुषो भव ॥ कार्त्तवीर्यार्जुनो नाम पूर्वं बाहुसहस्रयान् ॥ १५ ॥
 महाबलः स रामेण द्विबाहुः समरे कृतः ॥ तथा तवापि दुर्पोंयं बाहूनां वीर्यसंभदः ॥ १६ ॥ एष ते दुर्पशमनं करोमि रणमुद्धनि ॥ यावत्ते दुर्पश-
 मनं करोम्यद्य स्वबाहुना ॥ १७ ॥ तिष्ठदानीं न मेद्य त्वं मोक्ष्यसे रणमुद्धनि ॥ अथ तदुल्लभं दृष्ट्वा युद्धं परमदारुणम् ॥ १८ ॥ तत्र देवासुरसमे
 युद्धे नृत्यति नारदः ॥ निर्जिताश्च गणाः सर्वे मनुजैश्च महात्मना ॥ १९ ॥ निक्षिप्तवादा युद्धस्य देवदेवं गताः पुनः ॥ स तच्चक्रं सहस्रारं नदन्मेघ
 इवोष्णगे ॥ १०० ॥ जग्राह कृष्णस्त्वर्जितो बाणान्तकरणं रणे ॥ तेजो यज्ज्योतिषां चैव तेजो वज्राशनेस्तथा ॥ १ ॥ सुरेशस्य च यतेजस्तच्चक्रे
 पर्यवस्थितम् ॥ त्रेताग्रेऽथैव यतेजो यच्च वै ब्रह्मचारिणाम् ॥ २ ॥ ऋषीणां च ततो ज्ञानं तच्चक्रे समवस्थितम् ॥ पतिव्रतानां यतेजः प्राणाश्च मृग-
 पक्षिणाम् ॥ ३ ॥ यच्च चक्रधरेष्वस्ति तच्चक्रे सन्निविष्टम् ॥ नागराक्षसयक्षाणां गन्धर्वाप्सरसापि ॥ ४ ॥ त्रैलोक्यस्य च यत्राणं सर्वं चक्रे व्य-
 वस्थितम् ॥ तेजसा तेन संयुक्तं ज्वलन्निव च भास्करः ॥ ५ ॥ वपुषा तेज आधत्ते बाणस्य प्रमुखे स्थितम् ॥ ज्ञात्वा तितेजसा चक्रं कृष्णेनभ्युदितं
 रणे ॥ ६ ॥ अप्रमेयं ह्यविहतं रुद्राणी चाब्रवीच्छिवम् ॥ अजेयमेतत्रैलोक्ये चक्रं कृष्णेन धार्यते ॥ ७ ॥ बाणं त्रायस्व देवं त्वं यावच्चक्रं न मुञ्चति ॥
 ततस्त्वयशो वचः श्रुत्वा देवीं लम्बामथाब्रवीत् ॥ ८ ॥ गच्छेहि लम्बे शीघ्रं त्वं बाणसंरक्षणं प्रति ॥ ततो योगं समधाद्य गृह्णत्या हिमवत्सुता ॥ ९ ॥
 कृष्णस्यैकस्य तद्रूपं दर्शयन्पार्थमागता ॥ चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा भगवन्तं रणाजिरे ॥ ११० ॥ अन्तर्द्वीनमुपागम्य त्यज्य सा वाससी पुनः ॥ परि-
 त्राणाय बाणस्य विजयाधिष्ठिता ततः ॥ ११ ॥ प्रमुखे वासुदेवस्य दिवासा कोटवी स्थिता ॥ तां दृष्ट्वा पुनः प्रतापं देवीं रुद्रस्य रंजिताम् ॥ १२ ॥
 लम्बां द्वितीयां तिष्ठन्तीं कृष्णो वचनमब्रवीत् ॥ भूयः सामर्पताप्राक्षी दिवस्त्रावस्थिता रणे ॥ १३ ॥ बाणसंरक्षणपरा हन्मि नाणं न संशयः ॥ ए-
 वमुक्ता तु कृष्णेन भूयो देव्यब्रवीदिदम् ॥ १४ ॥ जाने त्वां सर्वभूतानां स्रष्टारं पुरुषोत्तमम् ॥ महाभागं महादेवमनन्तं लीनमव्ययम् ॥ १५ ॥ प-
 ज्ञानाभं हृषीकेशं लोकानामादिसंभवम् ॥ नार्हसे देव हन्तुं वै बाणमप्रतिमं रणे ॥ १६ ॥ ग्रथच्छ ह्यभयं बाणे जीवपुत्री तमेव च ॥ मया दत्तवरो
 ह्येव भूयश्च परिरक्ष्यते ॥ १७ ॥ न मे मिथ्या समुद्योगं कर्तुमर्हसि माधव ॥ एवमुक्ते तु वचने देव्या परपुरंजयः ॥ १८ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ऋवतां रक्षणार्थम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
 कृष्णः प्रभाषते वाक्यं शृणु सत्यं तु भामिनि ॥ बाणो बाहुसहस्रेण नदते दुर्पमाश्रितः ॥ १९ ॥ एतेषां च्छेदनं त्वद्य कर्तव्यं नात्र संशयः ॥ द्वि-
 बाहुना च बाणेन जीवपुत्री भविष्यसि ॥ १२० ॥ आसुरं दुर्पमाश्रित्य नच मां संश्रयिष्यति ॥ एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ २१ ॥
 प्रोवाच देवी बाणोऽयं देवदत्तो भवेदिति ॥ अथ तां कार्तिकेयस्य मातरं सोमिभाष्य वै ॥ २२ ॥ प्रोवाच बाणं समरे वदतां श्रवरः प्रसुः ॥ शु-
 द्यतां युध्यतां संख्ये भवतां कोटवी स्थिता ॥ २३ ॥ अशक्तानामिव रणे धिग्बाण तव पौरुषम् ॥ एवमुक्त्वा ततः कृष्णस्तच्चक्रं परमान्तवान् ॥
 ॥ २४ ॥ निर्मीलितक्षो व्यसृजद्बाणं प्रति महाबलः ॥ क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थानुजङ्गमाः ॥ २५ ॥ ऋव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति
 महासूये ॥ तमप्रतिमकर्मणं समानं सूर्यवर्चसा ॥ २६ ॥ चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो गदाधरः ॥ स मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ॥ २७ ॥
 चिच्छेद बाहूश्चक्रेण श्रीधरः परसौजसा ॥ अलतचक्रवहूर्णं आरम्यमाणं रणाजिरे ॥ २८ ॥ क्षिप्तं तु वासुदेवेन बाणस्य रणमूढनि ॥ विष्णुचक्रं
 अमत्यानु शैघ्र्याद्रूपं न दृश्यते ॥ २९ ॥ तस्य बाहुसहस्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः ॥ बाणस्य च्छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूढनि ॥ १३० ॥ कृत्वा द्वि-
 बाहुं तं बाणं छिन्नशालामिव द्रुमम् ॥ पुनः कराग्रे कृष्णस्य चक्रं प्रातं सुदर्शनम् ॥ ३१ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकृत्ये तु संप्राप्ते चक्रे दैत्यनि-
 पातने ॥ ऋवता तेन कायेन शानितौघपरिप्लुतः ॥ ३२ ॥ अभवत्पर्वताकारश्छिन्नबाहुर्महासुरः ॥ असृङ्मत्तश्च विविधानादान्मुञ्चन्वनो यथा ॥
 ॥ ३३ ॥ तस्य नादेन महता केशवो रिपुसूदनः ॥ चक्रं भूयः क्षेतुकामो बाणनाशार्थमुद्यतः ॥ तमुपेत्य महादेवः कुमारसहितोब्रवीत् ॥ ३४ ॥
 ईश्वर उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो जाने त्वां पुरुषोत्तमम् ॥ मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनम् ॥ ३५ ॥ लोकानां त्वं गतिर्देवं त्वत्प्रसूतमिदं
 जगत् ॥ अजेयस्त्वं त्रिभिलोकैः ससुरासुरपन्नैः ॥ ३६ ॥ तस्मात्संहर् द्विव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतम् ॥ अनिवार्यमसंहायं रणे शत्रुभयंकरम् ॥
 ॥ ३७ ॥ बाणस्यास्याभयं दत्तं मया केशिनिपूदने ॥ तन्मे न स्यादृथा वाक्यमनस्त्वां क्षामयाम्यहम् ॥ ३८ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ जीवतां देव
 बाणोयमेतच्चक्रं निर्वर्तितम् ॥ मान्यस्त्वं देवदेवानामसुराणां च सर्वशः ॥ ३९ ॥ नमस्तेस्तु गमिष्यामि यत्कार्यं ते महेश्वर ॥ न तावन्क्रियते त-
 स्मान्मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ १४० ॥ एकमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्तूर्णं महामनाः ॥ जगाम तत्र यत्रास्ते प्राद्युषिः सायकैश्चितः ॥ ४१ ॥
 ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यत्कार्यं बाणवाक्यं तत्र क्रियते इत्यन्वयः ॥ १४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पुत्रजन्मति । एवं नृत्यन्तः पुत्रं लभन्तामित्यर्थः ॥ ५२ ॥ एवं पुत्रप्राप्तिरूपं फलम् ॥ ५३ ॥

गते कृष्णे ततो नन्दी बाणमाह वचः शुभम् ॥ गच्छ बाण प्रसन्नस्य देवदेवस्य चाग्रतः ॥ ४२ ॥ तच्छ्रुत्वा नन्दिवाक्यं तु बाणोगच्छत शीघ्रगः ॥ छिन्न-
बाहुं ततो बाणं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान् ॥ ४३ ॥ अपवाह्य रथेनैनं यतो देवस्ततो ययो ॥ ततो नन्दी पुनर्बाणं प्रागुवाचोत्तरं वचः ॥ ४४ ॥ बाण बाण प्रनृ-
त्यस्व श्रेयस्तव भविष्यति ॥ एष देवो महादेवः प्रसादसुमुखस्तथा ॥ ४५ ॥ शोणितौघतुंगैर्नन्दिवाक्यप्रचादितः ॥ जीवितार्थी ततो बाणः प्रमुखे शं-
क- रस्य वै ॥ ४६ ॥ अमृत्यद्रयसंविशो दानयः स विचेतनः ॥ तं दृष्ट्वा च प्रनृत्यन्तं भयोद्भिद्यं पुनः पुनः ॥ ४७ ॥ नन्दिवाक्यप्रणवितं भक्तानुग्रहकृद्भवः ॥ क-
रुणावशमापन्नो महादेवो ब्रवीद्वचः ॥ ४८ ॥ ईश्वर उवाच ॥ वरं वृणीष्व बाण त्वं मनसा यद्दर्शयसि ॥ प्रसादसुमुखस्तेहं प्रियोसि मम दानव ॥ ४९ ॥
बाण उवाच ॥ अजरश्चामरश्चैव भवेयं सत्ततं विभो ॥ एष मे प्रथमो देव वरोस्तु यदि मन्यसे ॥ ५० ॥ देव उवाच ॥ तुल्यासि दैवैर्तवाणं न मृत्युस्तव वि-
द्यते ॥ अथापरं वृणीष्वान्य अनुग्राह्योसि मे सदा ॥ ५१ ॥ बाण उवाच ॥ यथाहं शोणितैर्दिग्धो भृशार्तो व्रणपीडितः ॥ भक्तानां नृत्यतां देव पुत्रजन्म
भवेद्भव ॥ ५२ ॥ श्रीहर उवाच ॥ निराहाराः क्षमावन्तः सत्यार्जवसमाहिताः ॥ मद्भक्ता अपि नृत्यन्ति तेपामेवं भविष्यति ॥ ५३ ॥ तृतीयं त्वमथो
बाण वरं वरं मनोगतम् ॥ तद्विधास्यामि ते पुत्र सफलस्तु भवानिह ॥ ५४ ॥ बाण उवाच ॥ चक्रताडनजा घोरा रुजा तीव्रा हि मेनघ ॥ वरे-
णासौ तृतीयेन शान्तिं गच्छतु मे भव ॥ ५५ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ एवं भवतु भद्रं ते न रुजा प्रभविष्यति ॥ अक्षतं तव गात्रं तु स्वस्थावस्थं भवि-
ष्यति ॥ ५६ ॥ चतुर्थं ते वरं दाक्षि वृणीष्व यदि काङ्क्षसि ॥ न तेहं विमुखस्तात प्रसादसुमुखो ह्यहम् ॥ ५७ ॥ बाण उवाच ॥ प्रमाथगणवंश्यस्य
प्रथमः स्यामहं विभो ॥ महाकाल इति ख्यातिं गच्छेयं श्लाथतीः समाः ॥ ५८ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भविष्यतीत्याह बाणं देवो महेश्वरः ॥
दिव्यरूपोक्षितो गात्रैर्नीरुजस्तु ममाश्रयात् ॥ ५९ ॥ ममातिसर्गाद्वान् त्वं भव चैवाकुतोभयः ॥ भूयस्ते पञ्चमं दाक्षि प्रख्यातवलपौरुषम् ॥ पुनर्व-
रय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ५६० ॥ बाण उवाच ॥ वैरूप्यमद्भुतं यन्मे मा भूदेव कदाचन ॥ द्विबाहुरपि मे देहो न विरूपो भवेद्भव ॥ ५१ ॥
श्रीहर उवाच ॥ भविता सर्वमेतत्ते यथेच्छसि महासुर ॥ भवत्वं न चादेयं भक्तानां विद्यते मम ॥ ५२ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो ब्रवीन्महोद-
वो बाणं स्थितमथान्तिके ॥ एवं भविष्यते सर्वं यत्त्वया समुदाहृतम् ॥ ५३ ॥

वरं वरं वरं वृणु ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ न जीर्यन्ति न जरां प्राप्नुयन्ति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ कार्यम् उचितम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥
 निशम्य बाणगाधस्तु तासु चक्रे मनस्तदा ॥ आस्थितो गरुडं ग्राह्यं स तु लोकादिव्ययः ॥ ४६ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ वैतन्य प्रयाहि त्वं यत्र ना-
 णस्य गोधनम् ॥ यासां पीत्वा किल क्षीरममृतत्वमवाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ आह मां सत्यभामा च बाणगावो ममानय ॥ यासां पीत्वा किल क्षीरं न
 जीर्यन्ति महासुराः ॥ ४८ ॥ विजयाश्च जगं त्यक्त्वा भवन्ति किल जन्तवः ॥ ता आनयस्व शृङ्गे ते यदि धर्मो न लुप्यते ॥ ४९ ॥ अथ कार्य-
 लोपो वै भव तासु मनः कृथाः ॥ इति मामब्रवीत्तस्या ताश्चैता विदिता मम ॥ ५० ॥ गरुड उवाच ॥ दृश्यन्ते गाव एतास्ता दृष्ट्वा मां वरुणलयम् ॥
 विशन्ति सहसा सर्वाः कार्यमत्र विधीयताम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वा चैव गरुडः पक्षवातेन सागरम् ॥ सहसा क्षोभयित्वा च विवेश वरुणलयम् ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वा
 जवेन गरुडं प्राप्तं वै वरुणलयम् ॥ वारुणाश्च गणाः सर्वे विभ्रान्ताः प्राचलंस्तदा ॥ ५३ ॥ ततस्तु वारुणं सैन्यमभिज्ञातुं सुदुर्जयम् ॥ प्रमुखे वा-
 सुदेवस्य नानाप्रहरणेद्यतम् ॥ तद्युद्धमभवहारं वारुणैः पद्मगारिणा ॥ ५४ ॥ तेषामापततां संख्ये वारुणानां सहस्रशः ॥ भग्नं बलमनाधृष्यं केशवेन
 महात्मना ॥ ५५ ॥ ततस्ते प्रहृता यान्ति तमेव वरुणलयम् ॥ पाटं स्थसहस्रानि पाटं स्थानानि च ॥ ५६ ॥ वारुणानि च युद्धानि दीप्तशस्त्राणि संयुगा ॥
 तद्वलं बलिभिः शूरैर्वलदेवजनार्दनैः ॥ ५७ ॥ प्रद्युम्नेनानिरुद्धेन गरुडेन च सर्वशः ॥ शूरैर्विधिविस्तीर्हणैर्वध्यमानं समन्ततः ॥ ५८ ॥ ततो भग्नं
 बलं दृष्ट्वा कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ वरुणरूचय संकुद्धो निर्ययौ यत्र केशवः ॥ ५९ ॥ ऋषिभेदेवगन्धर्वैस्तथैवाप्सरसां गणैः ॥ संस्तूयमानो बहुधा
 वरुणः प्रत्यदृश्यत ॥ ६० ॥ छत्रेण श्रियमाणेन पाण्डुरेण वयुष्मता ॥ सलिलस्राविणा श्रेष्ठं चापमुद्यम्य धिष्ठितः ॥ ६१ ॥ अपांपतिरतिकुद्धः पु-
 त्रपौत्रबलान्वितः ॥ आह्वयन्निव युद्धाय विस्फारितमहाधनुः ॥ ६२ ॥ स तु प्राच्यापयच्छङ्खं वरुणः समधवत ॥ हर्षि हर इव क्रुद्धो बाणजालैः
 समावृणोत् ॥ ६३ ॥ ततः प्रच्याय जलजं पाञ्चजन्यं जनार्दनः ॥ बाणजालैर्दृशः सर्वस्ततश्चक्रे महाबलः ॥ ६४ ॥ ततः शूरैर्विधिविस्तीर्हणः पीडितो
 रणे ॥ स्मयन्निव ततः कृष्णं वरुणः प्रत्ययुध्यत ॥ ६५ ॥ ततोस्त्रिं वैष्णवं घोरमभिमन्याहवे स्थितः ॥ वासुदेवब्रह्माक्षं प्रमुखे तस्य धीमतः ॥ ६६ ॥
 इदमस्त्रं महाघोरं वैष्णवं शङ्खसूदनम् ॥ मयाद्यतं वधार्थं ते तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥ ६७ ॥ ततोस्त्रं वरुणो देवो ह्यस्त्रं वैष्णवमुद्यतः ॥ वारुणास्त्रेण
 संयोज्य वितनाद् महाबलः ॥ ६८ ॥ तस्यास्त्रे वितता ह्यापो वरुणस्य विनिःसृताः ॥ वैष्णवास्त्रस्य शमने वर्त्तते समितिजयः ॥ ६९ ॥
 ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ प्रकृतिर्माया विकृतं महादिकार्यं तदात्मिका धर्मिणी परिणामिनी पूर्वधर्मं जायत इत्येवंहंपं त्वत्तो जन्म लभमानेत्यर्थः । बीजभावेन जगत्कारणत्वेन च उपेत्येति शेषः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ त्वयैव स्वात्मैव बहुलकृतम् इदं दृश्यमिति शेषः ॥ ७९ ॥ प्रकृतिः कारणं तं त्वां द्रष्टुमिति तादृशः प्रकृतिद्वेषी अहं न ॥ ८० ॥ विकारेषु अहंकारादिषु या प्रकृतिः पूर्ववाप्तनालोमद्वेषादिरूपा तस्याः विकारः स्तेमहिंसादिरूपास्तस्य शमनार्थं त्वं वर्तसे दृष्टान्निग्रहार्थं तवावतार

आपस्तु वारुणास्तत्र क्षिता क्षिता ज्वलन्ति वै । दह्यन्ते वारुणास्तत्र ततोऽस्त्रे ज्वलिते पुनः ॥ ७० ॥ वैष्णवे तु महावीर्ये दिशो भीता विदुदुबुः ॥ तद्गलं ज्वलितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमब्रवीत् ॥ ७१ ॥ स्मर स्वप्रकृतिं पूर्वमव्यक्तां व्यक्तलक्षणां ॥ तमो जहि महाभाग तमसा मुद्ब्रूते कथम् ॥ ७२ ॥ सत्त्वस्थो नित्यमासीत्स्वं योगीश्वर महामते ॥ यञ्चभूताश्रयान् दोषानहंकारं च वर्जय ॥ ७३ ॥ या या ते वैष्णवी मूर्तिस्तस्या ज्येष्ठो ह्यहं तवाज्येष्ठभावेन मान्यं तु किं मां त्वं दग्धुमिच्छसि ॥ ७४ ॥ नाग्निर्विक्रमते ह्यग्नौ त्यज कोपं युथां वर ॥ त्वयि न प्रभविष्यामि जगतः प्रभवो ह्यसि ॥ ७५ ॥ पूर्वं हि या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विकृतात्मिका ॥ धर्मिणी बीजभावेन पूर्वधर्मं समाश्रिता ॥ ७६ ॥ अग्नयं वैष्णवं सौम्यं प्रकृत्यैवेदमादितः ॥ त्वया सृष्टं जगदिदं स कथं मयि वर्तसे ॥ ७७ ॥ अजेयः शाश्वतो देवः स्वयंभूभूतभावनः ॥ अक्षरं च क्षरं चैव भावाभावौ महाद्युते ॥ ७८ ॥ रक्ष मां रक्षणीयोहं त्वयानव नमोस्तु ते ॥ आदिकर्त्तासि लोकानां त्वयैतद्बहुलकृतम् ॥ ७९ ॥ विक्रीडसि महादेव बालक्रीडनैकैरिव ॥ न ह्यहं प्रकृतिद्वेषी नाहं प्रकृतिदूषकः ॥ ८० ॥ प्रकृतिर्यो विकारेषु वर्तते पुरुषपथ ॥ तस्या विकारशमने वर्तसे त्वं महाद्युते ॥ ८१ ॥ विकारो वा विकाराणां विकाराय न तेऽनघ ॥ तानधर्माविदो मदान् भवान्विकुरुते सदा ॥ ८२ ॥ इदं प्रकृतिजैर्दोषैस्तमसा मुद्ब्रूते यदा ॥ रजसा वापि संस्पृष्टा तदा मोहः प्रवर्तते ॥ ८३ ॥ परावज्ञः सर्वज्ञ ऐश्वर्यविधिमास्थितः ॥ किं मोहयसि नः सर्वान्प्रजापतिरिव स्वयम् ॥ ८४ ॥ वरुणेनवमुक्तस्तु कृष्णो लोकपरायणः ॥ भावज्ञः सर्वकृद्धीरस्ततः प्रीतमना ह्यभूत् ॥ ८५ ॥ इत्येवमुक्तः कृष्णस्तु प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ गावः प्रयच्छ मे वीर शान्त्यर्थं भीमविक्रम ॥ ८६ ॥ इत्येवमुक्ते कृष्णेन वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ वरुणो ह्यब्रवीद्भूयः शृणु मे मधुसूदन ॥ ८७ ॥

इत्यर्थः ॥ ८१ ॥ ते ते विकाराः क्रोधादयः विकाराणां दुष्टानां विकाराय विनाशाय नतु मन्दानपेक्ष्य भवान् विकुरुते । सर्वात्मनस्तव यदापि कचिदपि क्रोधो नास्ति तथापि क्रोधित एव स्वदोषात्त्वां क्रोधमनं पश्यन्तीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ इदं जातं तमसा देहात्मबुद्ध्या मोहो वैषम्यम् इदं मे भूयादित्येवंरूपः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

समयायं जीवन्महान्यस्मै तव गा न प्रदास्यामीत्येवस्ता निधायः ॥ ८८ ॥ शंदकः न प्रशस्येत यामिं वाग्म दुष्पत डेवन्मयः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ मां हत्वा गावः
गा नयस्व ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ न्यम्नवाहस्यक्तर्पिताः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ नास्माकं गेवन्वो भवान् ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ यथामा कीत्य-
वरुण उवाच ॥ बाणेन सार्धं समयो मया देव कृतः पुरा ॥ कथं च समयं कृत्वा कुर्यां विफलमन्यथा ॥ ८८ ॥ त्वमेव वेद सर्वस्य यथा समयभेद-
कः ॥ चारित्रं दुष्यते तेन न च साद्धः प्रज्ञान्यन् ॥ ८९ ॥ धर्ममार्गिणो नित्यं व्रज्यन्ते मधुसूदन ॥ न च लोकालनामिति पापः समयभेदकः ॥ ९० ॥
प्रसीद धर्मलोपश्च मा भूमे मधुसूदन ॥ न मां समयभेदेन योक्तुमर्हसि मायव ॥ ९१ ॥ जीवन्नाहं प्रदास्यामि गावो वै वृषभेक्षण ॥ हत्वा नयस्व
मां गाव एव मे समयः पुरा ॥ ९२ ॥ एतच्च मे समाख्यातं समयं मधुसूदन ॥ सत्यमेव महाबाहो न मिथ्या तु सुरेश्वर ॥ ९३ ॥ यद्येवाहमनुग्रहो
रक्ष मां मधुसूदन ॥ अय वा गोपु निर्वन्वो हत्वा नय महाभुज ॥ ९४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ९४ ॥ त्वमपि नयस्व ॥ ९५ ॥ यद्येवाहमनुग्रहो
समयं मत्वा न्यस्तवादो गवां प्रति ॥ ९६ ॥ स प्रहस्य ततो वाक्यं व्याजहारार्थकोविदः ॥ तस्मान्मुक्तोसि यद्येवं बाणेन समयः कृतः ॥ ९६ ॥ प्रमृ-
तैर्मधुरैर्वैक्यैस्तत्त्वार्थमधुभाषितैः ॥ कथं पापं करिष्यामि वरुण त्वय्यहं प्रभो ॥ गच्छ मुक्तोसि वरुण सत्यसंधोसि नो भवान् ॥ ९७ ॥ त्वन्पि-
यार्थं मया मुक्ता बाणगावो न संशयः ॥ ततस्तूयानिनादैश्च भेरिणां च महास्वनैः ॥ ९८ ॥ अयमादाय वरुणः केशवं प्रत्यभूजयत् ॥ केशवोर्धि-
तदा गृह्य वरुणाद्यदुनन्दनः ॥ ९९ ॥ बलं चापूजयद्देवः कुशलीव समाहितः ॥ वरुणायभयं दत्त्वा वासुदेवः प्रतापवान् ॥ १०० ॥ द्वारकां
प्रस्थितः शौरिः शचीपतिसहाय पाच ॥ तत्र देवाः समरुतः सः ॥ १०१ ॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैव किंनराश्चान्तरिक्षाः ॥ अनुग-
च्छन्ति भूतेशं सर्वभूतादिमव्यथा ॥ १०२ ॥ आदिन्या वसवो रुद्रा आश्विनौ यक्षराक्षसाः ॥ विद्याधरागणाश्च ये चान्ये सिद्धचारणाः ॥ गच्छ-
न्तमनुगच्छन्ति यशसा विजयेन च ॥ १०३ ॥ नारदश्च महाभागः प्रस्थितो द्वारकां प्रति ॥ तुष्टो बाणजयं दृष्ट्वा वरुणं च कालिप्रियः ॥ १०४ ॥
कैलासशिखराख्यैः प्रालादैः कन्दैः शुभैः ॥ दूरान्निगम्य मधुहा द्वारकां द्वारमालिनीम् ॥ १०५ ॥ पाञ्चजन्यस्य निर्वोपं चक्रे चक्रादाधरः ॥
सज्ञां प्रयच्छते देवो द्वारकापुरवर्षिनाम् ॥ १०६ ॥ देवानुग्राननिर्वोपं पाञ्चजन्यस्य निःस्वनम् ॥ श्रुत्वा द्वारवतीं सर्वे प्रहर्षमतुलं गताः ॥ १०७ ॥
पूर्णकुम्भैश्च लाजैश्च बहुविन्यस्तविस्तरैः ॥ द्वारोपशोभिनां कृत्वा सर्वा द्वारवतीं पुरीम् ॥ ८ ॥

मानेन विजयेन आशाम्यमानेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ शुभैः प्रामादयुक्तमिति शेषः । निशाभ्याम्यन्त्यम् ॥ ५ ॥ भृशं स्वयमवज्ञापनम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

१० ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ गत्वा च दूरमित्यादि जनवाक्यम् ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ हंसादिभिर्मुक्तानि ॥ २१ ॥ २२ ॥ सुखिष्टरथ्यां सत्रीकां वहुरनोपशोभिताम् ॥ विप्राश्चार्प समुदाय यथैव कुलवेगमाः ॥ ९ ॥ जयशब्दैश्च विविधैः पूजयन्ति स्म माधवम् ॥ वैननेये तमासीनं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ११० ॥ ववन्दिरे तदा कृष्णं श्रिया परगथा युतम् ॥ तमानुपूर्व्यां वर्णांश्च पूजयन्ति महाबलम् ॥ १११ ॥ अन्नन्तं केशिहन्तारं श्रेष्ठिपूर्वाश्च श्रेणयः ॥ ऋषिभिर्देवगन्धर्वैश्चरणैश्च समन्ततः ॥ १२ ॥ स्तूयते पुण्डरीकाक्षो द्वारकोपवने स्थितः ॥ तदाश्चर्यमपश्यन्त दशार्हणसत्तमाः ॥ १३ ॥ ग्रहर्षमतुलं प्राप्ता दृष्ट्वा कृष्णं महाभुजम् ॥ बाणं जित्वा महादेवमायान्तं पुरुषोत्तमम् ॥ १४ ॥ द्वारकावासिनां वाच-
श्चरन्ति बहुधा तदा ॥ प्राप्ते कृष्णे महाभागे यादवानां महारथे ॥ १५ ॥ गत्वा च दूरमध्वानं सुपर्णो द्रुतमागतः ॥ धन्याः स्मोनुगृह्णिताः स्मो येषां वै जगतः पिता ॥ १६ ॥ रक्षिता चैव गोता च दीर्घबाहुर्बहाभुजः ॥ वैनतेयं समारुह्य जित्वा बाणं सुदुर्जयम् ॥ १७ ॥ प्राप्तायं पुण्डरीकाक्षो मनां-
स्याह्लादयन्निव ॥ एवं कथयतामेव द्वारकावासिनां तदा ॥ १८ ॥ वासुदेवगृहं देवा विविशुस्ते महारथाः ॥ अवतीर्य सुपर्णास्तु वासुदेवो बलस्तदा ॥ १९ ॥ प्रधुम्रश्चानिरुद्धश्च गृहान् प्रविविशुस्तदा ॥ ततो देवमानानि संचरन्ति तदा दिवम् ॥ २० ॥ अवस्थितानि दृश्यन्ते नानारूपाणि स-
र्वशः ॥ हंसर्षभमृगैर्गोविंजिसारसबहिर्जैः ॥ भास्वन्ति तानि दृश्यन्ते विमानानि सहस्रशः ॥ २१ ॥ अथ कृष्णोब्रवीद्विद्वान् कुमारान्स्तान्सहस्रशः ॥ प्रधुम्रादीन्समस्तांस्तु शृक्ष्यं मधुरया गिरा ॥ २२ ॥ एते रुद्रान्मृगानि वसन्त्याश्चिन्तयन्ति ॥ राध्या देवास्तथान्ये च वन्द्यं च यथाक्रमम् ॥ २३ ॥ सहस्राक्षं महाभागं दानवानां भयंकरम् ॥ वन्द्यं संहताः शक्रं सगणं नागवाहनम् ॥ २४ ॥ सप्तर्षयो महाभागा भृगुवाङ्गिरसमाश्रितः ॥ ऋषयश्च महात्मानो वन्द्यं च यथासुखम् ॥ २५ ॥ एते चक्रधराश्चैव तान्वन्दत सर्वशः ॥ सागराश्च हृदाश्चैव मत्प्रियार्थमिहागताः ॥ २६ ॥ दिशश्च विदिशश्चैव वन्द्यं च यथाक्रमम् ॥ वासुकिप्रभुत्वात्थ नागा वै सुमहाबलाः ॥ २७ ॥ गावश्च मत्प्रियार्थं वै वन्द्यं च यथाक्रमम् ॥ ज्यो-
तीपि सह नक्षत्रैश्चराक्षसकिन्नरैः ॥ २८ ॥ आगता मत्प्रियार्थं वै वन्द्यं च यथाक्रमम् ॥ वासुदेवचः श्रुत्या कुमाराः प्रणताः स्थिताः ॥ २९ ॥ यथाक्रमेण सर्वेषां देवतानां महात्मनाम् ॥ सर्वान् दिवैकतो दृष्ट्वा पौरा विस्मयमागताः ॥ ३० ॥ पूजार्थमथ सभारान्ग्रह द्रुतमागताः ॥ अहो
सुमहदाश्चैव वासुदेवस्य संश्रयात् ॥ ३१ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

प्राप्यते देवानामपि दशतमिति शेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सात्वतां सात्वतानाम् एष मुख्यः सात्वत इत्यर्थः । यदुनन्दनम् अनिरुद्धम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अविस्मं संमुखं यथा स्यात्तथा । कालो यास्यस्यावितमिति वा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ सहस्राः युगपद् निर्विमन्तः मुखाग्निः साग्न्यन्तः । किलकिलाशब्दम् आध्वर्यमाध्वर्यमिति वदन्त इत्यर्थः । कैमुदीमिव कैमुदी कृष्णमुखचन्द्रप्रभां स कृष्णः अनवः शुद्धः प्रीणितं तेषां मस्येति भावः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इति श्रीमत् प्राप्यते यदिहास्माभिरिति वाचश्चरन्त्युत ॥ ततश्चन्दनचूर्णैश्च गन्धपुष्पैश्च सर्वशः ॥ ३२ ॥ किरान्ति पौराः सर्वस्तान्पूजयन्तो दिवौकसः ॥ लाजैः प्रणामैर्धूपैश्च वाद्यध्वनियमेस्तथा ॥ ३३ ॥ द्वारकावासिनः सर्वे पूजयन्ति दिवौकसः ॥ आहुकं वासुदेवं च साम्बं च यदुनन्दनम् ॥ ३४ ॥ सात्यकिं चोल्मुकं चैव विपृथुं च महाबलम् ॥ अक्रूरं च महाभागं तथा निपथमेव च ॥ ३५ ॥ एतान्परिष्वज्य तदा मूर्ध्नि चाप्राय वासवः ॥ अथ शक्रो महाभागः समक्षं यदुमण्डले ॥ ३६ ॥ स्तुवन्तं केशिहन्तारं तत्रोवाचोत्तरं वचः ॥ सात्वतः सात्वतामेष सर्वेषां यदुनन्दनम् ॥ ३७ ॥ मोक्षयित्वा रणे चैव यशसा पौरुषेण च ॥ महादेवस्य भिषतो गुहस्य च महात्मनः ॥ ३८ ॥ एष बाणं रणे जित्वा द्वारकां पुनरागतः ॥ सहस्रबाहोर्वहूनां कृत्वा द्वयमनुत्तमम् ॥ ३९ ॥ स्थापयित्वा द्विबाहुत्वे प्राप्तायं स्वपुरं हरिः ॥ यदर्थं जन्म कृष्णस्य मानुषेषु महात्मनः ॥ ४० ॥ तदप्यवसितं कार्यं नष्टशोका वयं कृताः ॥ पिबतां मधु माध्वीकं भवतां प्रतिपूर्वकम् ॥ ४१ ॥ कालो यास्यत्यविरसं विषयेष्वेव त्यज्यताम् ॥ बाहूनां संश्रयात्सर्वे वयमस्य महात्मनः ॥ ४२ ॥ प्रणष्टशोका रंस्यामः सर्व एव यथासुखम् ॥ एवं स्तुत्वा सहस्रशः केशवं दानगान्तकम् ॥ ४३ ॥ आपृच्छ्य तं महाभागः सर्वदेवगणैर्वृतः ॥ ततः पुनः परिष्वज्य कृष्णं लोकनमस्कृतम् ॥ पुरंदरो दिवं यातः सह देवमरुद्गणैः ॥ ४४ ॥ ऋषयश्च महात्मानो जयाश्रीर्भिमहौजसम् ॥ यथागतं पुनर्याता यक्षराक्षसकिन्नराः ॥ ४५ ॥ पुरंदरे दिवं याते यद्वानाभो महाबलः ॥ अपृच्छत महाभागः सर्वान्कुशलमवययम् ॥ ४६ ॥ ततः किलकिलाशब्दं निर्विमन्तः सहस्रशः ॥ गच्छन्ति कौमुदीं द्रुपं सोऽनघः प्रीयते सदा ॥ ४७ ॥ द्वारकां प्राप्य कृष्णस्तु रमे यदुगणैः सह ॥ विविधान्सर्वकामार्थान् श्रिया परमया युतः ॥ ४८ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हारिश्चंद्र विष्णुपर्वणि द्वारकायां गमने सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ४४ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाहुको महाबाहुः कृष्णं प्राह महाद्युतिः ॥ हर्षादुत्फुल्लनयनः श्रूयतां यदुनन्दनम् ॥ १ ॥ एवं गतेनिरुद्धस्य क्रियतां महदुत्सवः ॥ क्षेमात्प्रत्यागतं दृष्ट्वा सेव्यमानाः सहासते ॥ २ ॥ खि० ह० वि० टीकायां सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ४४ ॥ अथाहुक इति ॥ १ ॥ यतोऽस्मदीयाः सर्वे मेघमनाः अप्सरप्रभृतिभिः सह आसतेऽतोऽनिरुद्धस्य महदुत्सवः क्रियतामिति योज्यम् ॥ २ ॥

३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शकटमङ्गा-
उषापि च महाभागा सखीभिः परिवारिता ॥ रमते परया प्रीत्या चानिरुद्धेन संगता ॥ ३ ॥ कुम्भाण्डदुहिना रामा उयायाः सखिमण्डले ॥ प्रवे-
श्यतां महाभागा वैदर्भी वद्धयत्युत ॥ ४ ॥ साम्बाय दीयतां रामा कुम्भाण्डदुहिता शुभा ॥ शेषाश्च कन्या न्यस्यन्तां कुमारणां यथाक्रमम् ॥
५ ॥ वर्तते सोत्सवस्तत्र अनिरुद्धस्य वेदमनि ॥ गृहे श्रीधन्वन्श्चैव शुभस्तत्र प्रवर्तते ॥ ६ ॥ वादयन्ति पुरे तत्र नार्यो मदवशं गताः ॥ नृत्यन्ते
चाप्सरास्तत्र गायन्ति च तथापराः ॥ ७ ॥ काश्चिदप्रमुदितास्तत्र काश्चिदन्योन्यमब्रुवन् ॥ नानावर्णाभ्यधराः क्रीडमानास्ततस्ततः ॥ ८ ॥ अभि-
यान्ति ततोऽन्योन्यं काश्चिन्मदवशात्स्वयम् ॥ क्रीडन्ति काश्चिदक्षैस्तु हर्षादुत्फुल्लोचनाः ॥ ९ ॥ मायूरं रथमारुह्य सखीभिः परिवारिता ॥ उषा
संश्लेषिता देव्या रुद्राण्या प्रतिगृह्यताम् ॥ १० ॥ इयं चैव कुलश्लाघ्या नाम्नोपा सुन्दरी वरा ॥ बाणपुत्री तव वधूः प्रतिगृह्णांश्च भामिनीम् ॥ ११ ॥
ततः प्रतिगृहीता सा स्त्रीभिराचारमङ्गलैः ॥ प्रवेशिता च सा वेदम अनिरुद्धस्य शोभना ॥ १२ ॥ देवकी रोहिणी चैव रुक्मिण्यथ विदर्भजा ॥ दृ-
ष्ट्वाऽनिरुद्धं रोदन्यः सेहहर्षमन्विताः ॥ १३ ॥ रेवती रुक्मिणी चैव गृहमुख्यं प्रवेशयत् ॥ वधूर्वद्वेसि दिष्ट्या त्वमनिरुद्धस्य दर्शनात् ॥ १४ ॥
ततस्तूर्यप्रणादैस्ता वरनार्यः शुभाननाः ॥ क्रियमारोभिरे कर्तुमुपा च गृहसंस्थिता ॥ १५ ॥ ततो हर्म्यतलस्थः सा वृष्णिपुङ्गवसंस्थिता ॥ रमते
सर्वसदृशरूपभौर्वरानना ॥ १६ ॥ चित्रलेखा च सुश्रोणी अप्सरारूपधारिणी ॥ आपृष्ट्वा च सखीवर्गमुपां च त्रिदिवं गता ॥ १७ ॥ गतासु तासु
सर्वासु सखीष्वसुरसुन्दरी ॥ मायावत्या गृहं नीता प्रथमं सा निमन्त्रिता ॥ १८ ॥ सा तु प्रभुमग्नहिणीं सुपां दृष्ट्वा सुमध्या ॥ वासोभिरन्नपानैश्च
पूजयामास सुन्दरीम् ॥ १९ ॥ ततः क्रमेण सर्वास्ता वधूभूयां यदुन्मियः ॥ आचारमनुपश्यन्त्यः स्वधर्ममुपचक्रिरे ॥ २० ॥ वैशम्पायन उवाच ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं मया कुरुकुलोद्ग्रहं ॥ यथा बाणो जितः संख्ये जीवन्मुक्तश्च विष्णुना ॥ २१ ॥ द्वारकायां ततः कृष्णो रमे यदुगणैर्वृतः ॥ अ-
न्वशास्तन्महो कृत्स्नां परया संयुतो मुदा ॥ २२ ॥ एवमेपावर्तार्णो वै पृथिवीं पृथिवीपते ॥ विष्णुर्यदुकुलश्रेष्ठो वासुदेवैतिविश्रुतः ॥ २३ ॥ एतैश्च
कारणैः श्रीमान्वसुदेवकुले प्रभुः ॥ जातो वृष्णिषु देवक्यां यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ २४ ॥ निवृत्त नारदप्रश्ने यन्मयोक्तं समासतः ॥ श्रुतास्ते
विस्तराः सर्वे ये पूर्वं जनमेजय ॥ २५ ॥

दिवरुणजनानैः ॥ २४ ॥ निवृत्ते दत्तोत्तरत्वेन समाहिते नारदप्रश्ने आश्रयं को धन्य इत्येवंक्ष्य पुर्यमुक्तं इति शेषः ॥ २५ ॥

यत्र कः सर्वोत्तम इत्यव्ययं विषयं ते तव संशयोऽस्तु तस्यैव माथुरं कल्पे यदुषु भवतोऽवतारं रुद्रजयेन निर्णीतं इत्यर्थः । वासुदेवात्मिका गतिः परायणं वासुदेवगतिः सा प्रसिद्धा । तद्विष्णोः परंपदं, सा काष्ठा सा परा गतिरित्याद्यागमेषु इत्यर्थः ॥ २६ ॥ सर्वोऽस्मिन् । अन्यत्राप्याश्वयर्थं विष्णुवदनप्रवेशादेवेत्यर्थः ॥ २७ ॥ एष विष्णुः धनितां धन्यकृ-
विष्णोस्तु माथुरे कल्पे यत्र ते संशयो महात् ॥ वासुदेवगतिश्चैव सा मया समुदाहृता ॥ २६ ॥ आश्वयं चैव नान्यद्वै कृष्णश्चाश्वयसंनिधिः ॥ सर्व-
प्याश्वयंकल्पेषु नास्त्याश्वयमवैष्णवम् ॥ २७ ॥ एष धन्यो हि धन्यानां धन्यकृद्भवभावनः ॥ देवेषु तु स दैत्येषु नास्ति धन्यतरोऽच्युतात् ॥ २८ ॥
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा ॥ गगनं भूदिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च ॥ २९ ॥ एष धाता विधाता च संहर्ता चैव नित्यशः ॥ सत्यं
धर्मस्तपश्चैव ब्रह्मा चैव पितामहः ॥ ३० ॥ अनन्तश्चैव नागानां रुद्राणां शंकरः स्मृतः ॥ जङ्गमाजङ्गमं चैव जगन्नारायणोद्भवम् ॥ ३१ ॥ एत-
स्माच्च जगत्सर्वं प्रमूयेत जनार्दनात् ॥ जगच्च सर्वं देवेशो तं नमस्कुरु भारत ॥ ३२ ॥ पूज्यश्च सततं सर्वदेवैरेष सनातनः ॥ इत्युक्तं बाणयुद्धं ते
महात्म्यं केशवस्य तु ॥ ३३ ॥ वंशप्रतिष्ठामतुलं श्रवणादेव लप्स्यसे ॥ ये चेदं धारयिष्यन्ति बाणयुद्धमनुत्तमम् ॥ ३४ ॥ केशवस्य च माहात्म्यं
नाधर्मस्तान्भजिष्यति ॥ एषा ते वैष्णवी चर्या मया कात्स्न्येन कीर्तिता ॥ ३५ ॥ पृच्छतस्तात यज्ञस्मिन्निवृत्ते जनमेजय ॥ आश्वयपर्वं निखिलं
योहीदं धारयेन्नृप ॥ ३६ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके स गच्छति ॥ कल्प्यमुत्थाय यो नित्यं कीर्तयेत्सुसमाहितः ॥ ३७ ॥ न तस्य दुर्लभं
किंचिदिह लोके पत्र च ॥ ब्राह्मणः सर्वेदी स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ ३८ ॥ वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रः कामानवप्नुयात् ॥ नाशुभं प्राप्नुया-
न्किंचिदधिमायुर्लभेत सः ॥ ३९ ॥ सौतिरुवाच ॥ इति पारीक्षितो राजा वैशम्पायनभाषितम् ॥ श्रुतवानचलो भूत्वा हरिवंशं द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥
एवं शौनक संक्षेपादिस्तरेण तथैव च ॥ प्रोक्ता वै सर्ववंशास्ते किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४१ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि
उषाहरणसमाप्तिर्नामाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ समाप्तमिदं विष्णुपर्वं ॥ तस्य धन्य इत्यन्यं करोति । एष हेवानन्दयतीति श्रुतेः ।
धन्यानां मानुषानन्दानिहिरण्यगर्भान्तानामानन्दिनामानन्दभावनः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हरिवंशं श्रुतवान् यतः अतो
निर्मलो निष्पापोऽभवत् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दीकायामष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

१ लिखितमुक्तं अध्यायद्वय भविष्यपर्वस्थमत्र पर्वणि लिखितैतत्सर्वमाप्तिः ।

इदं सर्दिकं विष्णुपर्वं श्रीकृष्णदासात्मजेन गंगाविष्णुना कल्प्याणनगर्यै स्वकीये “ लक्ष्मीविक्रमेश्वर ” मुद्रणालारे संमुख प्रकाशितम् । शकाब्दाः १८१८, संवत् १९५३.